ELBAKARE SURESİ

﴿٢﴾ سُورَةُ الْبَقَرَةِ

Medenîdir. Peygamberimiz sallallahü aleyhi vesellem Efendimizin Medineye hicretlerinden sonra ilk nazil olan suredir. Bununla beraber bütün kur'anın en son nazil olan « وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ اِلَى اللّٰهِ ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ » ayeti de bundadır. Demek ki Medinede ilk nüzule başlıyan ve en sonra tamam olan bir surei celiledir. Fatiha mazamini kur'anı icmalen müştemil olduğu gibi bu da ekseri ahkâmını tafsıl cihetinden öyledir. Bu iki haysiyetledir ki « اَفْضَلُ الْقُرْاٰنِ الْفَاتِحَةِ » ve « اَفْضَلُ الْقُرْاٰنِ سُورَةُ الْبَقَرَةِ » hadîsi şerifleri varit olmuştur. Kezalik Resulullah Efendimize bir gün bir melek geldiği sırada «müjde, sana iki nur verildi ki senden evvel hiç bir Peygambere verilmemişti: Fatihatülkitab ve havatimi suret-il-bakara» diye tebşir ettiği rivayati sabitedendir. Bu surei celilenin lisanımızda umumiyetle en meşhur ilmi «baş elif lâm mim» yahut «büyük elif lâm mim»dir. Asıl ismi hassı ikidir. Suretülbakare, süretülkürsî. Elif lâm ile elbakare, Beniisrailin bakaresi demek olduğundan

sade «bakare» kelimesinde bu manaya işaret kalmıyor. Beniisrailin işbu bakare kıssası yalnız bu surede zikredilmiş olduğundan bu tesmiyeye sebep olmuştur ki bu tesmiyede bakare kıssasının ehemmiyetine hususî bir tenbih vardır. «Elkürsî» kürsiyyi ilâhî demektir. Bu isim de âzamı ayat olan ayetülkürsînin bu surede bulunmasındandır. Bunlardan başka bu surenin biri has biri müşterek iki de lâkabı vardır. Evvelkisi Senamül kur'an, ikincisi Ezzehradır. «

اِنَّ لِكُلِّ شَىْءٍ سَنَامًا وَسَنَامُ الْقُرْاٰنِ الْبَقَرَةُ = her şeyin bir senamı -bir hörkücü bir zirvesi- vardır. Kur'anın senamı da elbakare suresidir» hadîsi ve

«اِقْرَؤُا الزَّهْرَاوَيْنِ الْبَقَرَةَ وَاٰلَ عِمْرَانَ = iki Zehrayı, elbakare ile âli İmran surelerini okumağa devam ediniz» hadîsi ile ifade buyrulmuştur. Demek Kur'an bir cismi zi hayata teşbih edilecek olursa Fatiha başı, elbakare gövdesinin en mühimmi diğer sureler sair azası, echizesi, etrafı mesabesindedir. Filvaki Fatihada dahi söylediğimiz veçhile maanii kur'anın inkişafatındaki münasebatı en ziyade ilmi beşerin henüz künhüne eremediği ilmi hayat tenasüplerine ve ekmel bir cismi zi hayatın ahengine benzer. Bunu maddiyet ve maneviyeti tam bir insanı ekmele benzetir, onu da vücudi Muhammedî

olarak tasavvur ederseniz tertibi kur'andaki lâhutî san'atın bir misalini mülâhaza etmiş olursunuz ve malûmdur ki bir zi hayatın ilk teşekkülündeki nizamı tertip, teşekküli kâmilindeki nizamı tertibin ayni değildir. Bunun gibi kur'anın nüzulündeki tertibi ile cem-ü kitabetindeki tertip dahi biribirinin ayni değildir. O tam bir nizamı nümüv ile yirmi üç senede peyderpey inkişaf etmiş ve bittabi hasılındaki nizamı kül, nizamı nüzulden başka olmuştur. Filhakika surei Fatihadan sonra hangi sureyi alacak olsanız bu tertipteki tenasübi ekmeli bulamazsınız. Çünkü Fatihadaki «ihdina» duasından sonra « الٓمٓ ۚ ذٰلِكَ الْكِتَابُ لَارَيْبَ ۚ فِيهِ ۚ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ » alınız işte hidayet diye tam bir cevabıdır. Ve bu cevap bütün kur'ana şamildir. Binaenaleyh Fransa hükûmetinin bu senelerde yaptırdığı yarım bir kur'an tercemesinde gûya Avrupalıların fikrine, mizacına takrip için surelerin bu tertibi ekmeli alt üst edilerek Fatihanın başa, Elbakarenin nihayete alınması, bir nevi tahrif maksadına mübteni değil ise her halde tenasübi hakkı anlamamaktan mütevellit bir tahakküme mağruranedir. Bu tıpkı bir endama bakıp şu başın altına bu sine bu gövde konulmamalı idide bunun yerine parmaklar, eller, kollar, ayaklar, bacaklar vazedilmeli idi gibi tertibi fıtrîde (fizyolojide) tahsihata kalkışmağa benzer.

MÜNASEBAT VE İCMAL - Elbakare suresinin zatında sevkı küllîsi, Fatihada taleb edilen hidayetin cevabı küllîsi olmakla mecmuı kur'anın da sevki küllîsidir ki bu ilk ayetinde zahirdir. Kur'anın hikmet ve gayei nüzulünü de tazammun eden bu irtibat ve münasebetten sonra « الٓمٓ » umumî bir faslı hıtabın esasını mutazammındır. « ذٰلِكَ » den « يٰٓاَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا » ayetine kadar ilk hıtabı ilâhî evvelen ve bizzat Resulullah Efendimizedir. Bu hıtabta insanların kabiliyeti hıtap ve hidayet noktai nazarından haleti ruhiyeleri itibariyle bir tasnifi vardır ki bu tasnifi evveli Fatihadaki mün'amü aleyhim, mağdubi aleyhim, dallîn tasnifi nihaîsine sureten şebih ve manen alâkadardır. Çünkü nimet, hidayetin, hidayet te kabiliyeti hıtabın fer'idir. Kabiliyeti hıtap velev mütefavit olsun her insana fıtrati ulâ itibariyle bahşedilmiş bir rahmeti ilâhiye ise de suiistimal ile itiyat neticesi olarak ademi kabiliyet te bir tabiat halini iktisap edeceğinden makamına göre kabiliyeti hıtabın ve muhatabın tayini, her hangi bir irşadın ve müfit olması matlup olan her kelâmın şartı aslîsidir. Bunun için İlmi ruh, Belâgatin, İlmi edebin erkânı olan tasarrufatı lisaniyle ve mantıkıyeden mukaddem bir şart evveldir. İşte Cenabı Allah Suretülbakarenin başında evvelâ Resulüne hıtab ile bu şartı irşadı talim buyurmuş, ve ilk önce mebhasi ilim noktai nazarından bizzat Resulüne teminat bahş ettikten sonra umumun fıtrati aslîsindeki kabiliyeti hıtabı tehyiç eden ve şeraiti imanı muhtevi bulunan bir tenvir ile söze başlamıştır. Kur'anın dibacesi makamında bulunan bu tasniften sonra iptida « يٰٓاَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا » ayetinden itibaren « اِيَّاكَ نَعْبُدُ

» misakı ubudiyetinin teklif ve icabını tasrih ederek rabbülâlemîn icmalindeki isbatı ulûhiyyet ve rububiyyet delillerini en geniş hikmetleri icmal eden bir üslûp ile fezleke eder ve onun akibinde nübüvvet münkirlerini ilzam eden i'caz dellini serd eyler ve burada sirri ubudiyet olan inzar ve tebşiri

Sh:»149

icmal ederek yevmi dinin mükâfât ve mücazatını îcaz ile bir tasvir eder. Müteakıben beyanatı ilâhiyenin üslûbuna ait bir ıhtardan sonra fıtrati beşerin kıymetini tesbit ve hılkati beşere doğru ircaı nazar ettirir ve hılkati Ademdeki bedaati, hikmet ve gayeyi, ta'limin, ilmin, lisanın, iman ve tâatın ehemmiyetini ve netaicini, Yahudilik ve Hıristiyanlıktaki zenbi aslî nazariyesinin mebdeini telkinden sonra Yahudiyet ve Nasraniyet gibi iki milletin menşei olan Beni İsraile tevcihi hıtap ile mazideki mevkilerini faziletlerini esbabı nimetlerini ve iman ettikleri kitabın hükmüne göre en şayanı dikkat kıssalariyle mağdubü aleyh olmalarına sebep olan cereyanı ahlâkîlerini tasvir ve bu miyanda Dini islâmın itikadî, ahlâkî, hukukî, içtimaî bazı esasatını tesbit eder. Badehu müminlere tevcihi hıtap ile bazı usul takrir ederek ehli kitaptan Yehud-ü Nasaranın müşterek olan vücuhi dalâline ve aralarındaki husumet ve münaferete tenbihten sonra bu gadab-ü dalâlden halâsları için bir Hazreti Adem evlâdına yakışacak hissi uhuvvetle esası tevhit dairesinde bir ruhı içtimaî

iktisap etmek üzere tarikı hakkı irae ve hasleti İbrahimi, binaı Kâbeyi, vasıyeti Yakubu ıhtar ile lâakal milleti İbrahimiye esası üzerinde bir cismi içtimaî teşkil etmelerini teklif etmiş ve birinci cüzde bu esasları takrirden sonra ikinci cüzden itibaren haldeki sıratı müstakime ve âlemine nümunei imtisal olacak olan milleti islâmın teşkilâtına, ahkâm ve kavanini asliye ve fer'iyesinin bilhassa beyanına geçmiş ve cismi içtimaîyi teşkil eden salât ve hac hakkında tahvili kıbleden başlıyarak hayatı tayyibe için sabr-ü tahammül ve sebat ve saire gibi mehasini ahlâka ve envaı birr-ü hayra, esbabı refaha helâl ve haram, habis ve tayyib vesaili maişet ahkâmına, salât, hac, sıyamı ramazan, zekât ve alelûmum sadakat ve nafakata, cihad gibi usulî ibadata, fitne, katli nefs, hamir, kumar, zina vesair bu gibi kebair ve fücurun zem ve men'ine, kısâs ve mukabele bilmislin meşruiyetine,

Sh:»150

eytam ve emvali eytama, münakehat, hayz gibi ahvali nisa, talâk, ıddet, nafaka gibi aile ahkâmına, gerek ilim ve gerek silâh ile müdafaat ve mücahedatı ammeye, enbiayı kiramın meratibi faziletlerine, kudret ve azameti ilâhiyenin hakikatine, mucizatı enbiyaya dair makasıdı asliye beyan etmiş, esasatı hukukiyeye, hikmet ve teavüni ıktisadî hakkında teşvikata ve zemmi ribaye, müdayenat, kâtibi adil, şehadet, rehin

vesaire gibi muamelât esaslarına ve nihayet Hazreti Peygamberin leylei miracdaki sureti iman ve akd-ü misakiyle din islâmın hakikati imaniye ve teklifiyesini telhıs eden bir hatime ile hitam verilmiştir. Ve bunların her birini makamına ve esbabı nüzulüne göre öyle mütenevvi ve müessir üslûbi beyan ile ifade etmiştir ki bir taraftan her ayeti ve belki her kelimesi bir kitaba mevzu teşkil edecek cemiyeti maaniyi ihtiva eyler.

AYETLERİ - Küfiyyun tadadında iki yüz seksen altı, basriyyun tadadında iki yüz seksen yedi, hicaziyyun tadadında iki yüz seksen beş, şamiyyun tadadında iki yüz seksen dörttür. Bu tadat ihtilâfı, kıraette olduğu gibi bazı ayet başlarında rivayetin taaddüdündendir.

Çünkü mukaddimede beyan olunduğu üzere ayetlerin fasılaları ve adetleri de tevkifî ve naklî olduğu müttefekun aleyhtir. Bizim kıraetimiz olan Âsım kıraeti kûfî olduğundan tadadı kûfî ahzedilmek evlâdır. Kelimatı altı bin yüz yirmi, harfleri yirmi beş bin beş yüzdür.

FASILALARI - م ، ن ، د ، ب ، ر ، ق ، ل yedi harftir. « ل » fasılası yalnız « فَقَدْ ضَلَّ سَوَآءَ السَّبِيلِ » ayetinde « ق » fasılası da yalnız iki yüzüncü ayetin nihayeti olan « خَلَاقٍ » dadır. Bu fasılaları müfessirini kiram kalk düşünelim demek olan « قُمْ لِنُدَبِّرْ » remzile

hulasa etmişlerdir.

Sh:»151

﴿١﴾ الٓمٓ ﴿٢﴾ ذٰلِكَ الْكِتَابُ لَارَيْبَ ۛ فِيهِ ۛ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ ۙ
﴿٣﴾ اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ
يُنْفِقُونَ ۙ ﴿٤﴾ وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَآ اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَآ اُنْزِلَ مِنْ
قَبْلِكَ ۚ وَبِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ۘ ﴿٥﴾ اُولٰٓئِكَ عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ
وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿﴾

Meali Şerifi

الم 1 işte -o kitap, bunda şüphe yok, ayni hidayet, korunacaklar için 2 onlar ki gaybe iman edip namazı dürüst kılarlar ve kendilerine merzuk kıldığımız şeylerden infak ederler 3 ve onlar ki hem sana indirilene iman ederler hem senden evvel indirilene, ahırete yakini de bunlar edinirler 4 bunlar işte rablarından bir hidayet üzerindedir ve bunlar işte bunlar o murada eren müflihin 5

1. ﴿الٓمٓ﴾ Bulunduğu altı surenin hepsinde birer ayettir. « الٓمٓصٓ » dahi bir ayettir. Lâkin « الٓمٓرٰ » bir ayet sayılmıyor « الٓرٰ » dahi bulunduğu beş surenin hiç birinde ayet değildir, « طٰسٓمٓ » ikisindede birer ayettir. « طٰسٓ » ayet değildir. lâkin « طٰهٰ ، يٰسٓ » birer ayet « حٰمٓ » dahi hepsinde birer ayet « حٰمٓ ، عٓسٓقٓ » iki ayet « كٓهٰيٰعٓصٓ » bir ayettir. « قٓ ، نٓ ، صٓ » birer ayet değildirler. Ve bu tadat kûfiyyun rivayetidir. Basriyyun yirmi dokuz surede bulunan işbu mukattaattan hiç birini bir ayet olarak saymamışlardır. Ayet mes'elesi kıyasî değil tevkifî bir ilim olduğundan bu ihtilâf vücuhi kıraet gibidir. Ve bu suretle Elbakare suresinin muhtelefün fih olan ayetlerinden birincisi « الٓمٓ » dir.

Kitabette bir kelime gibi yazıldığı halde kıraette tadat suretiyle elif lam mim diye üç kelime olarak okunuyor. Bu üç kelime manalı birer isimdirler. Delâlet ettikleri manaları da müsemmaları olan hurufi basitedir. Bu harfler kelimelerin maddesi olan ve hurufı mucem, hurufi mebani, hurufi heca tesmiye olunan tek seslerdir ki « ا ، ب ، ت » gibi nukuş bunların hat denilen alâmetleridir. O isimler esasen bu seslerin olduğu halde bu nakışlara da ıtlâk olunur. Her isim, başındaki ilk sesin veya nakşın adı, her nakış

da bizzat o seslerin bir nevi resmidir. Arapçada mahreci muhakkaka müstenit aslî olarak yirmi sekiz harf ve bunların yirmi sekizde ismi ve nakşı basiti vardır. Bunlardan başka bir de mahreci mukaddere müstenit olup bizzat okunamıyan tebaî bir harf daha vardır ki buna da lam elif denilir. Ve alelekser elif ismi buna verildiğinden diğerine hemze denilir. Lam elif bitteba okunan bir harfi meddir. Makablindeki harfin harekâtı selâsesine tabiiyeti itibariyle üç hali bulunduğundan hurufi med «vav, ya, elif» nami müstearlariyle üç olarak gösterilir. Binaenaleyh aslî ve tebaî müsemmayı huruf, hakikaten yirmi dokuz ve hükmen otuz bir addolunur. Yirmi dokuzuncusu ancak terkipte okunabildiğinden « لا » ile gösterilir ki otuz bir adedini de irae eder.

Sh:»153

Harflerin işbu infirat ve besatet halleri elif ba ta diye bir bir sayılarak anlatılır ve (ا٠ ب٠ ت) diye mukatta olarak yazılır. Bunun ismi elifbadır. Bil'akis kelimelerde olduğu gibi terkip hallerini anlatılacağı zaman da « ابجد » suretinde yazılır ve kendi basit seslerile okunur.

Halbuki « الٓمٓ » ebced gibi yazıldığı halde elifba gibi okunur. Demek ki ikisininde haysiyetini cami

olarak hurufı hecanın daha mükemmel bir unvanı gibidir. Okunuşuna nazaran manası sarihtir. Fakat yazılışına nazaran ebced gibi mühmel ve mübhem bir kelime görünür. Gerçi yazılış elifba gibi okunmayıp ebced gibi okunsa idi « اَلَمْ ۠ اَلَمَّ ۠ اِلَمَّ » ilah... vücuhi muhtemelesile manalı bir kelime teşkil edecekti. Lâkin böyle yazıldığı halde elifba gibi okunması bundan bir mana çıkarmayı işkâl etmektedir. Bu iki haysiyetin böyle içtimaından yeknazarda anlaşılır ki burada biri zahir, biri batın iki mana melhuzdur. Acaba matlubi aslı hangisidir? İşte müfessirini kiram bu iki noktai nazardan hareket ederek bir kısmı mukattaati süverin manayı muradı malûm olabileceğine, bir kısmı da olamıyacağına kail olmuşlardır.

Malûmiyet veya imkânı malûmiyete zahip olanlar başlıca iki zümre teşkil ediyorlar:

1- Bu isimlerin manaları malûmdur. Bunları iptidayi hitapda tadattan maksat, bütün hurufi hecayı elifba ve ebced haysiyetleriyle ihtar ve bunlardan teşekkül eden kelimat ve kelâme nazarı dikkati celbetmektir ki bu ıhtar ve tenbihi müteakıp işte kitap demek lisanın maddei asliyesini göstererek bir tahaddi ilân etmek ve i'cazı kur'ana telmih eylemek olduğunu beyan etmişlerdir. Ve bu zümredeki ekseri ulema, bu üç harfin mecmuu bu sureye veya kur'ana bir isim olmasını da tercih etmişlerdir.

2- Manayı muradın kelimatı selâsede değil müsemmeyatında yani terkip haysiyetinde ve tabiri âharle kitabet

Sh:»154

haysiyetinde aranmak lâzım geleceğini ve bunların bir manayı remzîsi bulunduğunu ve lisanı Arapta bunun misalleri bulunabildiğini söyliyenler vardır. Bu da başlıca iki esasta hulasa edilir:

Birincisi, kasr-u terhım tarikidir ki şairin « قُلْتُ لَهَا قِفِى فَقَالَتْ قَاف » «mısraında olduğu gibi» vekaftü «kelimesinden kaf harfiyle iktifa etmesi, kitabette misali de meselâ Ahmet yerinde bir « ا » elif yazılması bu kabildendir. Ve bu suretle hurufi hecanın her biri, evvelinden, ahirinden, ortasından bir veya müteaddit isimlere remzolabilir. Filvaki « الٓرٰ ۚ حٰمٓ ۚ نٓ » cem'edildiği zaman « اَلرَّحْمٰنُ » isminin hasıl olduğu görülüyor. Diğerlerinde halledilememekle beraber böyle Esmaullaha veya saireye tahlilî veya terkibî remizler mümkin bulunuyor.

İkincisi, ebcedin hisap tariki ve şifre usulüdür.

3- Zahir ve batın iki haysiyetin ikisini de mülâhaza etmek lâzımdır. Ve manayı muradı aramak için bu tariklerin, bu manaların, hepsini cemetmek ve ihtimalâtı akliye ve tabiiye ile daha ileri gitmek ıktiza eyler. Bunda ise maani müteşabih olur. Tayini murada imkân bulunamaz.

« الٓمٓ » Sanki elmalûmülmechul terkibi gibi bir mana ifade eder. Ve bu mana hakikat ve esmaı ilâhiyeye kadar gider. Ve bu tefsirin hasılı « اَللّٰهُ اَعْلَمُ » mazmununa müntehi olur ki bu da bize ilmi beşerînin başında daima künhüne erilmez bir mebdein vücudünü talim eder.

Filhakika hem dirayeten ve hem rivayeten bu noktai nazarların hiç birini feda etmiye imkân yoktur. Zira mukattaâtı süverin kıraeti ve hey'eti umumiyesindeki münasebat ilk noktai nazar hakkında pek büyük bir karine teşkil etmektedir. Elifba gibi okunan mukattaâtı süver, evvelâ elifba harflerinin yirmi dokuz sayısına müsavi olarak yirmi dokuz surede mevcuttur. Saniyen yirmi sekiz ismin tam nısfı bulunan on dört harf ismi

(

الف، لام، میم، صاد، راء، کاف، هاء، یاء، عین،

صاء، سین، حاء، نون، قاف) intihap olunmuş ve o suretle intihap olunmuş ki bu nısıf bütün hurufun sıfat itibariyle müteaddit taksimatındaki aksam ve envaından her birinin nısfını ve bazı ehemmini muhtevi olduğundan zikrolunmıyan diğer nısfı tamamen mağlûp ederek mecmuı hurufu lehcei asliyesiyle, tecyidiyle göstermiş bulunuyor ki tefsiri Kazıde dahi musarrah olan bu tasarrufatın tafsılinden sarfı nazar ediyoruz.

Salisen, me'huz olan bu harfler, müfret ve mürekkep olarak surelere o suretle tevzi edilmiştir ki bunda lisanın Sarf ve Nahiv itibarile taksimatı esasiyesine büyük bir alâkası vardır. Kelimenin aksamı selâsesi, birliden beşliye kadar kelimatın ebniyei asliyesi, mücerret ve mezit taksimatı, mezit binasının yedi harfı tecavüz edemiyeceği, rubaî ve humasîde asıl ve mülhak taksimi ve daha bazı envaı taliyesi bunlardan okunabilir. Arabın şir-ü belâgati pek yüksek bir mertebede bulunmasına rağmen lisanın tecvid, iştikak, Sarf, Nahiv ve saire gibi ilimleri henüz teşekkül etmemiş ve okuyup yazanlarda bile kavaidi lisaniye nazariyyatına dair malûmat teessüs eylememiş bulunduğu bir zamanda bir nebiyyi ümmî tebliğile deakikı

ilmiyeye ait ibraz edilen ve bil'ahare kavaidi lisaniyenin vaz'ı esasında büyük bir rehber olduğu da şayani kayit bulunan ve bilvücuh sirri i'cazı mutazammın olan bu kadar tasarrufatı bedianın delâlet ve iradeden âri farzedilmesi nasıl kabul edilebilir? Ayni zamanda şu da inkâr edilemez ki bu kadar yüksek bir delâlet-ü iradenin zahirden başka hedefi yoktur demek dahi ayni karain ile kabili te'lif olmadığı gibi bunlardaki vücuhı delâletten bir çoğunu ihmal eylemek demektir. Binaenaleyh asıl manayı murat zahir ve batın, Elifba ve Ebced noktai nazarlarının cem'indedir. Delâleti lâfziyeden delâleti akliyeye ve oradan delâleti tabiiye ve zevkiyeye intikal ederek ânatı vücudün hepsini nazardan geçirmek ve hiç birinde tevakkuf etmeyip aslı

Sh:»156

vücudün sirri tekvinine, mebdei evvele kadar gitmek ve bu suretle mabadettabiîyi, âlemi gaybı bir lâhzada mütalea edip ilm içinde itirafı cehl-ü acizden sonra kemali iman ile irşadı ilâhîye müterakkip olmak işte müteşabihat denilen mukattaâti süverin faidei hitabı iptilâi rasihîn denilen bu namütenahi manada müncelidir.

Hakikati beşeriye, idrak ve tebliği idrakdadır ki biz buna mantık ve lisan tabir ederiz. İdrak bizzat maani ile tebliği idrak da kelimat ile, kelimat ise asvat ile cereyan eder. Demek ki asvat, kelimat, maani, erkânı lisandır. Kitabet ise lisanüllisan demektir. Ve bu sebeple lisan ve kitabet beşeriyette terakkiyatı ilmiye ve ameliyenin mebnayi aslîsidir ve herkesin malûmudur ki Elifba harfleri denilen asvatı müfrede ve basita bütün lisanların maddesi, bunların eşkâli hattiyeleri de kitabetin üssül'esasıdır. Bunun için bir lisanın Elifbası ne kadar mazbut ve muntazam, telâffuzu, lehcesi ne kadar fasıh ve dakik, kavaidi tasrif ve terkibi ne kadar metin ve ilmî, vücuhi delâlet ve ifadesi ne kadar vasi ve amik ve tabiî, imlâsı da ne kadar sabit ve muttarit ise. o lisan o nisbette yüksek ve o nisbette mütekâmildir. Binaenaleyh ta bidayetinde kıraet ve kitabete tergib emrile nazil olmağa başlaması ve başlarken dini islâma gelinceye kadar ahiri edyan olan Hıristiyanlığın teslis dalâletine parçalarcasına Ahadı hakikîden ve vahdı itibarî olan ikiyi, tabiri aharle vücudi Haktan ruh ve cisim isneyniyetini yeknazarda farkettiren « الٓمٓ » şekli kitabeti ile Allah ve âlem nisbetini açıktan ilham etmesi ve bundan başka Yehudîliğin ismi söylenmez diye tanıdığı mabudı ekberin ismi a'zamına da telmih etmiş olması ve daha söylerken aksayi siyneden dudağın ucuna kadar bütün hurufun maharici külliyesine muntabık üç mahreçten tertibi mahsus ile çıkarak insana kendini tarttırıp

tanıtacak olan elif lâm mim harflerini düşündüre düşündüre okutması ve bu arada Ruvakiye felâsifesinin Elifba delili tabir edilen isbatı ilâh deliline de işaret etmiş bulunması ve bu delâlât ve telmihattan sonra da akıl ve fikri beşeri sirri lisan içinde asvattan kelimattan maaniye, maaniden eşyaya, eşyadan sirri tekvine ve mebdei vücude ve ilmi ilâhîye kadar götürmesi bu kitabı celilin mebdeden müntahaya kadar hidayeti beşeriyeyi tekeffül ettiğini büyük bir belâğatle ifade etmektedir.

Ey mütefekkir! « الٓمٓ » remzine bak ve meharici hurufa riayet ederek elif lam mim diye oku, okurken kendini bir tart, ruhundan cismine, batınından zahirine, sinenden dudaklarına doğru yokken var olarak çıkıp gelen o sesleri de iyice bir dinle, bu sırada bir elifba, ebced okurcasına bütün hurufi hecayi müsemmalariyle hayalinden geçir ve düşün. Esasında hiçbir manâsı olmiyan bu münferit ve basit seslerden, layuhsa manâyi hamil olan kelimelerin ve bu kelimelerden kelâmların ve bu kelâmlardan kâinatı ifade eden kütübi celilenin sureti husulünde nasıl bir kudret ve nasıl bir sirri tekvin gizli olduğunu düşün. O zaman anlarsın ki âlemde her manâ, her feyz, her terakki, her kemal, her ümit bir nizamı içtimaîye hem de vaz'ı lâyikiyle bir nizamı içtimaîye medyundur. Kendi kendine hiçbir manası, hiçbir kuvveti, hiçbir tezahürü

olmiyan mevaddı basite eczai münferidesi lâyık oldukları bir nizamı içtimaîyi buldukları zaman onlardan kimyalar, hikmetler, hey'etler, hayatlar fışkırarak şu gözümüzün önündeki kâinatı şuhut teşekkül ediveriyor.

Kezalik kendi kendine hiçbir manâsı, hiçbir kuvveti tezahür edemiyen insan ferdleri de yerli yerinde mükemmel bir nizamı içtimaîye mazhar oldukları zaman da onlardan dünyaları teshir eden hey'eti içtimaiyeler milletler, devletler meydana gelir, taş, ağaç kovuğundan çıkamiyan

o fertler kürei arzın bir ucundan diğer ucuna gidip gelmekle kalmayup göklerde bile fütuhat yaparak ve âleme envarı hakk-u ma'delet saçarak saadete garkolurlar. İşte elifbanın o basit ve manâsız harflerine o namütenahi maaniyi ifaza eden nizam ve vaz'ı içtimaî sana kainatın sirri tekvinini baştan başa mutalea ettirecek bir miftahi hidayettir. Düşün ve düşün bu besait nereden geldi ve bunlara o nizamı içtimaîyi kim ve nasıl verdi? Sen seslerden kelimeyi, kelimeden maaniyi, maaiden eşyayi okuyup görebiliyorsan böyle ma'dumun mevcut, manasızın manâlı olabilmesi, ayrı ve müteferrık şeylerin birleşip bir kül teşkil

edebilmeleri, bütün bunlar üzerinde minelezel ilel'ebed hâkim ve muhıt bir kudreti vahdaniyenin delil ve bürhani olduğunda tereddüd edebilir misin? hayır edemezsin ve etmek için kendinde hiçbir hak göremezsin, o halde sen başka şeye bakmamalısın, o menbaı cuddan kendin için de metin ve müstakim bir nizamı içtimaî aramalısın, batın ve zahirinle ona arzı teslimiyet etmelisin ki, istediğin hidayet ve saadeti bulasın. Düşün sade o nizamı ve o nizamın seyri şu'ununu düşün ve bütün bunları o ehadı muhıt olan menbaı cude ermek için düşün. Fakat sakın onun hakikatine ereceğim, onu ve onun ilm-ü kudretini ihata edeceğim diye uğraşma. O noktaya geldiğin zaman acz-ü cehlini itiraf et. Et de « الٓمٓ » oku, Allahü âlem de. « مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ » diye arzı iptihal eyle. O zaman sende ne şek kalır ne ıztırap ne buhran kalır ne kuşku.

Bu izahattan sonra anlaşılır ki bu bapta İbni Abbas Hazretlerinden mervi olan vücüh içinde « الٓمٓ اَنَا اللّٰهُ اَعْلَمُ demektir» Te'vil veya tefsiri yalnız mânayi remzî olarak değil, ayni zamanda faidei hıtabın hasılı olmak itibariyle de ne güzeldir. Şu kadar ki bu mana mebdeinde değil müntehai tefekkürde verilmelidir. «Her kitapta Allahın bir sirri vardır. Kur'andaki sırrı da sure evvelleridir» mea-

linde Hazreti ebi Bekirden mervi olan ve «her kitabın bir safvesi vardır ve bu kitabın safvesi -zübdesi- de hurufı teheccidir» diye Hazreti Aliden mervi olan beyanatı âliye dahi bihasebilmeal obirinden başka değildir. Hattâ yine Hazreti Aliden mervi olan « كٓهٰيٰعٓصٓ ۝ حٰمٓ عٓسٓقٓ esmai ilâhiyedendirler» kelâmı da bu cümlelerden hariç bir mana değildir. Ve hepsine şamil olduğu için mukattaatı süver müteşabihattandır.

Müteşabihat denildiği zaman manasız bir ibhami küllî iddia edildiğini zannetmek büyük bir hata teşkil eder müteşabihat manasız ve mühmel değil, kesreti maaniden dolayı muayyen bir murat tayini mümkin görünmiyen ve daha doğrusu ifade ettiği hakaikı muhita zihni beşerle kabili istiap olmadığından dolayı mübhem görünen bir ifadedir. Bu öyle bir beyandır ki hakikat, mecaz, sarih, kinaye, temsil, tahkik, zahir, hafi gibi vücuhi beyanın mecmuunu havidir. Bunun için balâda buna «elmalûmül mechul» ifadesini arzetmiş idik. Zaten kelâmda ibham mevkiine göre en büyük vücuhi belâgatten birini teşkil eder. Her şahıs her manaya muhatap olamıyacağı gibi bütün ilmi ilâhînin ifham.. ve tebliğine alelûmum beşeriyetin kudreti dahi mütehammil değildir. Ulûmi Enbiya bile ilmullaha müsavi olamaz « وَقُلْ رَبِّ زِدْنِى عِلْمًا ».

Bu hakikat tefaslı hıtap olarak ancak « الٓمٓ » gibi bir ifade ile tefhim edilebilir. En âlim insanların bilmedikleri ve bilemiyecekleri neler vardır. Hükema derler ki ilmin başı hayretdir. Bu itibar ile de Kur'anın başında irşat ve hidayetin bidayetinde böyle hayretengiz bir tebliğin beliğ bir kuvvei teshıriyesi vardır.

Ayâtı Kur'aniye bidayeten nazil oldukça aleyhisalâtü vesselâm Efendimiz bunları nase okur, tebliğ buyururdu. Fakat buna muarazadan aciz kalan küffar « لَاتَسْمَعُوا لِهٰذَا الْقُرْاٰنِ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَغْلِبُونَ » derler, «sakın şu kur'anı dinlemeyiniz, okundukça gürültü ediniz. Belki bastırır galebe edersiniz» derlerdi ki hâlâ

Sh:»160

müessir ve ciddî sözler karşısında böyle yapmak küffarın mizacıdır. Razî vesaire tefsirlerinde İbni Revme ve Kutrubtan rivayet olunduğuna göre mukattaatı süver nazil olduktan sonra okunduğu zaman nazarı dikkat ve hayretlerini celbettiğinden o küffar dahi dinlemek temayülünden kurtulamamışlar ve gürültüden vazgeçerek kur'andan muntefi olmuşlardır ki bu fıkra bunların bilhassa bir sebebi nüzulü olarak

kaydedilmek iktiza eder.

Başta celbi hayret faidesi mühimmesi Fatihanın evvelinde bulunmak lâzım gelmez mi idi diye bir sual varidi hatır olur. Fakat şunu bilmek lâzımgelir ki ilk şuur, hayretten mukaddemdir ve Kur'anın gayesi de evvelen ve bizzat ilim ve hidayete müteveccihtir. Fatiha « الٓمٓ » ile beşlasa idi bu iki mühimme fevt olurdu. Ve hatta Fatihadaki vuzuhiyle mebdei tevhid üzerinde ahd-ü misak yapılmadan evvel bu suret müfit olmaktan ziyade muzır olurdu.

Bu vücuh ile beraber bu mukattaatın bulundukları sureye dahi bir isim gibi delâlet etmelerine hiç bir mani tasavvur olunmamak lâzım gelir. Nitekim « اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ » ın manayı muhkemi surenin de ismi olmasına mani olmamıştır.

I'RAP - Elif lâm mim isimleri evvelâ zahirleri veçhile tadat mevkiinde bulunduklarından i'rapları yoktur. Çünkü müfredatı madude, cümlei iptidaiye gibi i'rapsızdır. Maamafih aralarında mübteda, haber olmaları melhuz bulunduğu gibi mecmuu bir isim veya isim mevkiinde mülâhaza edilerek bu elif lâm mimdir mealinde mahzuf bir müptedanın haberi veya oku, dinle, belle, yahut kasem ederim gibi bir fili mahfuzun

sarih veya gayri sarih mef'ulü bihi olmak ve nihayet mecmuu mübteda ve « ذٰلِكَ الْكِتَابُ » cümlesi haber yapılmak dahi melhuzdur bu miyanda nasb ı'rabı işbu hurufa nazarı dikkati celbetmek noktai nazarından eblâğdır ve bunda manayı kasem daha kuvvetlidir. Şu kadar ki bunu hepsine tamim taraftarı değiliz.

Sh:»161

Bu izahattan sonra bilhassa şunu nazarı dikkate arz etmek isteriz:

« الٓمٓ » Elif lam mim isimlerinin müsemmaları olan hurufi heca seslerine delâlet ettirdiğinde hasbelluğa iştibah edecek bir cihhet yoktur. Fakat bu sesler alel'ıtlâk sesler midir? yoksa bir ahdi ve bir hususiyeti haiz muayyen sesler midir? bunu düşünmek ıktiza eder. Bu nazmın bedaati iptida bir garabetle tecelli ederken bu seslerde bir ahid, bir hususiyet hissetmemek de mümkin olmiyor. Evvela elif lam harfı tarif manâsını ifhamdan hali kalamaz.

Saniyen mim dahi lûgâtı Arebin bazısında lam yerine harfı tariftir. «

اَمِنَ امْبِرِّ امْصِيَامُ فِى امْسَفَرِ » sualine karşı «

لَيْسَ مِنَ امْبِرِّ امْصِيَامُ فِى امْسَفَرِ » hadîsi «

لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ الصِّيَامُ فِى السَّفَرِ » demek olduğu malumdur. Binaenaleyh bu seslerin alel'ıtlâk hurufi heca sesleri değil, bir garabeti bedia içinde hassiyeti mahsusa ile malum ve mahut bir takım sesler olması pek mütebadırdır. Ve tayine karine de vardır. « ذٰلِكَ » den ta «

يَآ اَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا » nidasına kadar bu surenin başındaki hıtabın evvelen ve bizzat Resulullaha müteveccih olması ve bir de vahyin keyfiyeti nüzulu hadîsleri mülâhaza edilince diyebileceğiz ki bu sesler Kur'an nazil olurken sem'i Muhammedîde bir hususıyet ile çınlıyan ve suver-ü maanisini kalbi risaletpenâhîlerine takrir-ü tesbit eden vahiy sesleridir. Huruf ve kelimatın mutat olan tarzı zuhurlarından büsbütün başka bir hususiyeti harikul'ade ile tecelli eden o lâhutî sesler yalnız Resulullahın mesmuu ve mahsûsü olduğundan keyfiyatı mahsusa ve mümeyyezeleri de ancak ona malûmdur. « الٓمٓ » nazmı Kur'anı kalbi Muhammedîye tenzil eden o harikul'ade seslerin yalnız Peygamberce belli olan vasfı mümeyyizlerini müş'ir alemi cinsleri demek olur. Ve Binaenaleyh Kur'anın veya surenin bir ismi olması rivayeti bu noktai nazarla pek müfit ve muvafıktır. O halde manayı dinliyelim:

« الٓمٓ » Allahu a'lem yâ Muhammed «Elif lam mim» denilin-

Sh:»162

ce senin derhal anlıyacağın o harikul'ade sesler, vakit vakit salsalei ceres gibi o lam mim gunneleriyle kulaklarında çınlıyan vahiy sesleri, teayyünatı şuhudiyeleri insanlar beyninde ancak sende zuhura başlıyan ve fakat diğer insanlarca da Elifba ve Ebcet gibi cinsleriyle tasavvur edilebilen o huruf-ü kelimat ve onların medlûlları, hasılı o isim veya esma yok mu?

2. ﴿ذٰلِكَ﴾ İşte o sesler ve o seslere verilen nizamı bedi ile sana ve senin kalbine mintarafillah inzal edilmekte bulunan o « الٓمٓ » o i'cazkâr nazım ve mana yani o Kur'anıdır ancak ﴿الْكِتَابُ﴾ tam kitap, yegâne kitap ıtlâkına seza olan o bürhani hakk-u ahkâm, yahut « اِنَّا سَنُلْقِى عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا » ayetiyle mev'ud olan o ağır ve muazzam kelâmullah ki badema «elkitab» denilince Allahın yalnız bu kitabı anlaşılacak ve bunun yanında diğerlerine kitap denilmesi reva olmiyacaktır. -Bunun içindir ki Müslümanlar beyninde kitap denilince ancak Kur'an anlaşılır.

Hattâ ehadîsi Nebeviyeye bile kitap denilmez de sünnet tabir olunur.- şu halde burada kitabın tarifi şu olur: Peygamberimiz Muhammed Mustafa sallâllahü aleyhi vesellem Efendimize inzal edilmiş olup her bir suresi i'caz ifade eden ve ondan bize tevatüren menkul ve o suretle Mushaflarda mektup bulunan nazmı beliğ. Ki hem mecmuuna, hem bazına ıtlâk olunur. Yani kül ve küllî beyninde müşterektir. Şer'an bu suretle muarref olan kitap asıl lûgatte ketb ve kitabet gibi bir zamm-u cemi manasını mutazammın olarak, hurufu birbirine zammetmek yani yazmak manasına masdar iken urfte mektup manasına ismolmuştur. Kitabet ve kitap esasen nazmı hattîdedir. Maamafih ibare dediğimiz nazmı lâfzîye dahi ıtlâk olunur. Evvelkinde kitap bir yere yazılmış olan yazı mecmuu, ikincide ise yazılan yazı ile ifade olunan ibare demektir. «Fülan kitap benim kütüphanede var» dediğimiz zaman evvelkini, «fülan kitap ezberimdedir» dediğimiz zaman da

ikinciyi söylemiş oluruz. Şüphe yok ki bunların hepsinin altında manaya delâlet muteberdir. Ve her kitaptan maksut o mananın fehmidir. Fakat sadece manaya -kelâm denilebilirse de- kitap ıtlâkı mütearef değildir. Hakikati kitap, o manaya dallolan nazım ve nihayet nazım ve mana mecmuudur. Binaenaleyh işbu kelâmı

münzele kıraet itibariyle kur'an, bilkuvve veya bilfiil kitabet itirabiyle kitap denildiği zaman nazım ve mana beraber kasdedilmek ve daha doğrusu manaya delâlet eden nazmı lâfzî veya hattî tasavvur olunmak zarurî bulunduğundan yalnız manaya kur'an veya kitap denilemiyeceği sühuletle anlaşılır. Çünkü mana ne okunur, ne yazılır, okunan nazmı lâfzî, yazılan da nazmı hattîdir. Medlûli mahz olan mana ile zihinde maksut olan suveri elfazı, kelâmı nefsîyi fark edemiyenler kitabı, sadece manadan ibaret imiş gibi tevehhüm edebilirler. Lâkin mes'ele ilm-ü fen ve bilhassa İlmünnefis nazarile mütalea edildiği zaman mükemmel, güzel, metin denilebilen efkâr ve maaninin suveri elfaz ile öyle derin bir iştibak ve irtibatı görülür ki lisan dediğimiz o suveri lâfziyeyi alıverecek olursanız fikirde, manada hiç bir metanet ve itkan bulamazsınız. O yüksek maani ve efkârdan nişane göremezsiniz. Yani nazım, yalnız, ahare değil mütefekkirin kendi kendisine bile tefhim ve temyizi manada mühim bir vasıtadır. Zaten böyle olmasa idi lisan ve kitabetin terakkiyatı fikriye ve maneviyede büyük bir ehemmiyeti kalmazdı. Bunun için nazmı lâfzi ve hattî ikisi birden tayyedilmek suretiyle sırf manadan ibaret bir kitap, bir kur'an tasavvuru mümkin değildir. Ve yine bunun içindir ki Cenabı hak meleklere karşı Âdeme verdiği imtiyazı sade talimi maani ile değil belki talimi esma ile vermiştir. Peygamberimize münzel olan da kur'anın yalnız manası değil, hem nazmı ve hem manasıdır.

Bunda şüphe etmemeli ve asla sui zanne düşme-

Sh:»164

melidir. Çünkü bu ﴿لَا رَيْبَ فِيهِ﴾ dir. Haddi zatinde her türlü şekten âri ve her töhmetten müberradır. Kidaplar içinde hak kitabullah olduğu bunun kadar kat'iyet ve yakin ile malûm olan ve sıratı müstakimi bunun kadar gösteren hiç bir kitap yoktur. Bunun ne keyfiyeti vahiy ve inzalinde bir şüphe, nede tebliğinde bir töhmet vardır. Ey Resuli kibriya, Gari hıradan beri Ruhi eminin getirmekte olduğu o vehiy seslerini sen kemali şühud ile dinleyip biliyorsun, senin sıdk-u emanetin de mücerrep ve malûmdur. Sonra bu kitabın i'cazina da söz yoktur. Zaten ilmi yakinin menşe'i de evvelâ şühudi tam ve tecribei kâfiye, Saniyen bizzat bu şühut ve tercibeye imkân bulunmıyan mevakide haberi sadık ve şehadeti tarihiye, salisen aklın hüsni istidlâli değil midir? Binaenaleyh münzili hak, şiarı hak, muhbiri sadık, gayesi mahzı hayır ve saadeti beşer olan bu kitapta reybe mesağ verecek ne bir cehl-ü gaflet, ne de bir sui niyyet ve garazı fasit tasavvuruna hak yoktur. Şühut ve tecribeye eremiyenler için de ilel'ebed delâlet i'caz ile hüsni istidlâl tariki açıktır. Allah tealâ bu kitap ile bunu da taahhüt etmiştir. Bunun kemalinde, hakkıyetinde, ahlâkıyetinde, nisbetinde irtiyabe düşecek olanlar iki sınıftan hali olmazlar, bunlar ya cehli mürekkebe

boyanmış, ağrazı mahsusalarından başka hiç bir şeye hissi iltifatı kalmamış olan mahtumül kulûb muanidini keferedir. Veya cehli külliye inanmış, her hususta şekkü şüphe ruhlarını kaplamış, idraki hakka, ilm-ü ikana, hüsni ahlâka erdirecek nuri basıretleri sönmüş, nifakı, sui zannı şiar edinmiş reybiyyundurlar. Artık bunların şekleri, kuşkuları da tamamen manasız, hükümsüz, haksızdır. Bu kâfirlerin, münafıkların hallerini de yakında görürsünüz.

Reyb, esasında nefse bir iztırap, bir kuşku vermek manasına masdar iken, örfi lûgatte bu ıztıraba başlıca bir sebep olan şekk-ü şüphe manasında istimali galebe

Sh:»165

etmiştir. Yani reyb, şekke yakın ve fazla olarak sui zan gibi bir töhmet manasını da mutazammındır. Fakat asıl manası şüphe ve kuşku, yani kuşkulu şüphelidir. Yalnız şüphe kelimesini de bu manada kullanırız. Burada reyb bütün cinsi ile nefyedilmiş olduğundan reybi ilmî ve reybi ahlâkî diye tefrik olunabilecek olan şek ve töhmet haysiyetlerinin ikisi de selbedilmiş ve iki cihetten isbati yakin ile kitabın kemali beyan olunmuştur. « لَا رَيْبَ فِيهِ » «zalike» nin ikinci haberi olabilirse de bir cümlei mustakille olması

daha muhtar ve bir suali mukadder mülâhazasiyle bir cümlei istinafiye olması ise daha beliğdir. Bir ferdi feridin bütün cihanı beşeriyetle ve alelhusus eğrazı faside ile memlû zalum-ü cehul bir cihanı beşeriyetle mübarezesi demek olan vazifei risalet noktai nazarından Resuli Kibriya: «yarab, reyb-ü şirk içinde yüzen şu kütlei beşer benim karşıma çıkıp da bu kitabın hak kelâmullah olduğu ve sana tarafı ilâhîden vahyen inzal kılındığı ne malûm? bu senin sözün; şairler, muharrirler, müellifler gibi sen de bunu kendin tasavvurlayorsun ve fazla olarak bir de Allaha isnat ve iftira ediyorsun diye bühtane kıyam edecek olurlarsa ben ne yaparım?» diyebilirlerdi İşte Cenabı Allah böyle bir suale meydan bırakmamak için «bu bapta hiçbir veçhile irtiyabe mahal yoktur.» Diye sarahaten teminatı mutlâka bahşetmiştir ki bunda ruhi Resulullahın vahyi gerek talâkki ve gerek tebliğde sadıkulva'dilemin olduğunu tescil ve ilân vardır. Ve bu suretle kitabın lâraybefih olduğunu tescil, mübelliği olan Muhammedü leminin laraybefih, olduğunu da tescildir. Yakında «وَاِنْ كُنْتُمْ فِى رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا» ayeti ve daha ileride «وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ قَالَ اُوحِىَ اِلَىَّ وَلَمْ يُوحَ اِلَيْهِ شَىْءٌ» gibi ayetler ile kur'an bu noktaları ber tefsıl müdafaa ve isbat edecektir.

Bu mebde-e İlmi kelâm ve hikmet noktai nazarından baktığımız zaman herşeyden evvel reyp ve ikan mes'ele-

sine yani ilm-ü marifet nazariyesinin künhüne işaret edilmiş ve bu baptaki bütün cidali felsefî bir vahyi sarih ile bertaraf edilivermiş bulundunu görürüz ki akait kitaplarımızın en başında; «hakaiki eşya sabit ve bunlara ilim mütehakkiktir» akidei evveliyesinin vaz'ı ve sofestaiye denilen ehli reyp ve inadın reddi ve esbabı ilmin tahkiki ile söze başlanması da bundan neş'et etmiştir. Ve yeni felsefelerde en evvel bu noktaya ehemmiyet verdikleri ehlinin malûmudur. Böyle olmakla beraber ulûm-ü fününun terekkiyatına rağmen âlemde gerek nazarî ve gerek ahlâkî reybiliğin vakıt vakıt tevessü etmekte olduğu dahi inkâr olunamaz. Binaenaleyh beşeriyetin en büyük marazı kalbî ve ahlâkîsi şüphe ve irtiyap mes'elesinde olduğunu ve saadeti beşer gayesinde bunun herşeyden evvel lâzım ü l'izale bulunduğunu Kuranıazımüşşan bu suretle iş'ar ettikden sonra insanları, iman, ilm-ü ikan ile yaşatacak olan tarikı hakkı ve sıratı müstekimi peyderpey izah ü beyan edecek ve ederken gayb-ü şehadet, yani makul olan mabadettabia ile mahsûs olan tabiat arasında yakinî olan hakayıka ve hepsinden evvel tevhidi hakka nazarı dikkati celbeyliyecek ve bütün bunlarda haysiyeti ahlâkiye ve hassıyeti ameliyeyi umde olarak takip ettirecektir. Bu nikâtı ilmiye ile surei Bakarenin başı Fatihadan sonra bütün Kur'anın bir dibacei umumiyesi demek olduğundan tertibi süverin ne kadar tabiî ve

ne kadar ilmî ve derin esbabı ihtiva ettiği tezahür edeceği gibi Hazreti Peygamberin muhitı beşerîsi ile bu hakaikı ilmiye teemmül ve mukayese edildiği zaman da kur'anın mücerret vahyi ilâhî olduğunda zerre kadar iştibahe mahal olmadığı bizzarure teslim edilir.

Lareybefih olan bu kitap ﴿هُدًى لِلْمُتَّقِينَ﴾ müttekilere ayni hidayettir. Dalâletten çıkıp vikayei hakka girmek istidadını haiz olanlara ahkâmı hakkı bildirecek bir delil,

Sh:»167

sıratı müstekimi irae edecek bir beyyinedir. Tabiri aharle Bu kitapta pek büyük bir hidayeti rabbaniye vardır. Fakat müttekiler için, zira bundan istifade ederek matlûbe erecek olanlar reyb-ü şüpheden, şüpheli yollardan sakınarak kendilerini korumak, akibetlerini kazanmak kabiliyetine malik bulunan müttekilerdir. Gerçi bu kitap esas itibariyle « هُدًى لِلنَّاسِ » dır. Alelumun insanları irşat ve tarikı hakkı irae için nazil olmuştur. Lûtf-ü letafetle yol göstermek demek olan bu hidayetin, bu davet-ü delâletin mahiyeti itibariyle şuna buna ıhtisası yoktur. Fakat hidayetten matlûp olan ihtida yani maksada vusul gayesi halen veya mealen ittika sıfatını haiz olanlara nasip olacak, kabiliyeti fıtriyelerini zayi etmiş olanlar bundan

müstefit olamıyacak ve belki düçarı husran olacaklardır. «

وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْاٰنِ مَا هُوَ شِفَآءٌ وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَۙ وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ اِلَّا خَسَارًا »

Hüda, hem lâzım ve hem müteaddi olur. Fatihada beyan olunduğu üzere hidayet, iraei tarik ve îsali matlûp, iki manada müşterek veya müstameldir ki birine hidayeti gayri musıle, diğerine hidayeti musıle tabir olunur. Canabı hakka nazaran biri tarikı musıle delâlet-ü irşat, diğeri halkı ihtida ve tevfik demektir. Kur'anda ikisi de varit olmuştur. Binaenaleyh binnetice « هُدًى لِلْمُتَّقِينَ » de hidayeti musıle yani tevfik « هُدًى لِلنَّاسِ » de sade delâlet-ü irşat manaları zahir görünür ise de ledettahkik kur'ana muzaf olan hidayetin hidayeti irşadiye olacağı tebeyyün eder. Çünkü tevfik ve halkı ihtida sıfatı kelâme değil sıfatı file racidir. Ve burada « لِلْمُتَّقِينَ » denilmesinin mühim bir nüktesi vardır. Bundan anlaşılıyor ki bu kitap ile vaki olan irşadı ilâhînin müessir olması ve tevfika iktıran etmesi, muhatap olan insanların bir fi'li ihtiyarîsi ile adeten meşruttur. Kur'an herkese tarikı hakkı sureti umumiyede göstermek için nazil olmuş olmakla beraber herkes bunu kabul ve ihtiyarda müsavi olmıyacak, bir takımları buna iradesini sarf etmiyecektir. Çünkü insanlığın esası fıtra-

tinde umumî olan kabiliyeti hıtap bir takımlarında sui itiyat ile külliyen zail olmuş bulunacağından irşadatı kur'aniye belâgati kâmile ve hakikati şamilesiyle beraber o gibilerin kalplerinde bittabi daiyei mahabbeti uyandırmıyacak ve belki aksi tesir yapacaktır. Bunun için asıl faidei hıtap, hüsni ihtiyara malik bulunan erbabı istidada ait olacaktır ki bunlar da ittikası ve lâakal kabiliyeti ittikasi bulunan müttakilerdir.

Binaenaleyh kur'anın hikmeti nüzulü iptida iradei beşerin inzımamı şartiyle hidayeti ammedir. Fakat şartın tahakkukuna nazaran bu hikmet, bu gaye hidayeti müttekîn olarak tahakkuk edecektir. Bununla beraber müttekî vasfı bir vasfi iktisabî olduğu cihetle istikbale nazaran bütün insanları istîap etmesi mümkin olan bir vasıftır. Bu itibar ile hidayetin maziden kat'ı nazarla yine hidayeti amme olmasına mani olacak bir tahsıs değildir. Arebe hidayettir veya Aceme hidayettir denilmiyor. Şu halde « هُدًى لِلْمُتَّقِينَ » (bu kitap bütün nev'i beşere hidayet için nazil olmuştur. Fakat bu hidayetten istifadenin ilk şartı ittikayı ihtiyar etmek, yani korunmayı istemektir. Binaenaleyh evvelemirde korunmaya talip olunuz ki felâh bulasınız) mealinde bir takva tavsıyesini mutazammındır.

İttika, vikayeyi kabul etmek, tabiri aharle vikayeye girmek. Vikaye ise fertı sıyanet, yani elem ve zarar

verecek şeylerden sakınıp kendini iyice korumak demektir. O halde lûgaten ittika veya onun ismi olan takva, kuvvetli bir himayeye girerek korunmak, hasılı kendini iyi sakınıp korumak demek olur. Bunun lâzımı olarak korkmak, ictinap ve ihtiraz etmek, tevakki eylemek manalarında da kullanılır. Tevakkide tekellüf, ittikada sadelik vardır. En şamil ve en kuvvetli vikaye ise ancak Allahın vikayesidir. Zira vikayei beşer istikbale ve akıbete tamamen hâkim olamadığı gibi halde meşhut olan elem ve zararların bile hepsine hâkim olamaz. Binaenaleyh iyi korunmak demek olan hakikati ittika ancak

Sh:»169

vikayetullaha girmekle tahakkuk edebilir. Gerçi rahmaniyete ve aslı hilkate nazaran herkesin vikayetullahtan ıztırarî ve tabiî bir hıssei mevhubesi vardır. Ve o nisbette herkes ittikasız bir vikayei cebriyeye mazhar olur. Lâkin rahimiyete ve ihtiyarî fiillere nazaran insanın bu vikayeye şuur-u ihtiyariyle girmesi, yani ittikası dahi şart olmuştur. Demek ki vikayei ilâhîyenin her cihetle tamamı tecellisi insanın halden ziyade akıbeti istihdaf eden hissi ittikasına vabestedir. İşte bunun için şeri'de alelıtlâk ittika veya takva: İnsanın kendisini Allahın vikayesine koyarak ahirette zarar ve elem verecek şeylerden iyice koruması, tabiriâharle seyyiattan tevekki ve hasenatı iltizam etmesi diye tarif olunur ki hakikî haşyet ve

mahabbet ile alâkadar olarak biri vücudî diğeri ademî iki haysiyeti haizdir: تَحْلِيَة ، تَخْلِيَة

Euzü besmeleden, kelimei tevhidden itibaren bu iki haysiyeti görürüz. Binaenaleyh takvayi şer'îyi sırf menfi ve mücerret perhizkârlıktan ibaret zannetmek hatadır. Maamafih ittika bunların yalnız birinde istimal olunduğu çoktur. Meselâ kur'anda haşyet, iman, tövbe, tâat, terki ma'siyet, ıhlâs manâlarından herbirinde kullanıldığı mevaki vardır. Veledettahkik kur'anda ittika ve takva üç mertebe üzerine zikrolunmuştur ki birincisi azabi muhalledden tevekki için şirkten teberri ile iman «وَاَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوٰى» gibi. İkincisi, kebairi irtikâptan ve sagairde ısrardan içtinap ile feraizı eda etmektir ki şer'an mütearef olan takva budur. «وَلَوْ اَنَّ اَهْلَ الْقُرٰٓى اٰمَنُوا وَاتَّقَوْا» gibi. Üçüncüsü, sirri kalbini hakdan işgâl edecek her şeyden tenezzüh ve bütün mevcudiyeti ile Haktealâye teveccüh ve incizaptır ki bu da «يٰٓاَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ حَقَّ تُقَاتِه» emrindeki takvayi hakikidir. Bu mertebe o kadar geniş ve o kadar amîkdır ki esbabının derecelerine göre tabakatı mütefaviteye inkisam eder. Ve himemi celilei enbiyanın müntehi olduğu derecelere kadar çıkar. Bu suretle enbiyayi ızam aleyhimüsselâtü vesselâm hazaratı hem nübüv-

vet ve hem vilâyet riyasetlerini cemetmişler, onların âlemi eşbaha taallûkları, mealimi ervaha uruclarına mani olmamış ve masalihi halk ile uğramaşları da şüuni hakkda istigraklarına zerre kadar sed çekmemiştir. Bu da esasen semerei iktisapları değil Haktealânın rahmeti mahsusası eseri olmuştur.

« لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوٓا اِذَا مَا اتَّقَوْا وَاٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَاٰمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَاَحْسَنُوا ۟ » ayeti kerimesi takvanın bu üç mertebesini cem'etmiştir. « اِنَّ اللّٰهَ يَاْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْاِحْسَانِ » ayetinin de camiüttakva olduğu bir hadîsi şerifte varit olmuştur. Binaenaleyh kur'anın hidayeti bu meratibi takvadan herbirine şamildir vehüdenlilmüttekin hepsinden eam olan mutlâk ittika mefhumiyle tefsir olunmak ıktiza eder. Lâkin burada şu sual varit olur. Burada hidayeti kur'anın ittika ile meşrut olduğu anlaşılıyor. Halbuki ittika da hidayeti kur'andan müstefat olan bir netice olacağına göre mes'elede bir devir lâzım gelmiyor mu? cevap: Hayır, evvelâ bu karine ile kat'iyyen anlarız ki burada iptidaen tekvadan murat mebdei takva, yani kabiliyeti tavkadır. Ve müttekin demek inat ve nifaktan, reybi küllîden ictinap edebilecek ve yakini hakka namzet olabilecek fıtrati selime ve ukuli sahiha erbabı demektir ki müfessirin bunu « مُشَارِفُونَ لِلتَّقْوَى » diye tefsir ederler.

Saniyen hidayet ziyadei mertebeye de şamil olduğundan takva, kabiliyeti takva ile meratibi mütekaddime

erbabından eamdır ki buna umumi mecaz tesmiye edilir. Salisen takva, gayei kusva değil vesilei felâh-ü saadettir. Hidayeti kur'andan müstefat olacak neticei Matlûbe gadabü dalâlden salim olarak niami ilâhiyeye vusul olduğu cihetle takvadan dahi e'amdır. Binaenaleyh hidayeti kur'an kabili ittika olan ve henüz dalâlette bulunanlardan başlıyarak meratibi takvanın hepsinden geçerek saadeti ebediyeye kadar varacağından mutaleai meratip ile iştiratı takvada emarei devir asla melhuz değildir.

Sh:»171

Hasılı kur'an, hem mebde ve hem münteha itibariyle hidayettir. Bunun için insan ne kadar yükselirse yükselsin hidayeti kur'andan asla müstağni olamıyacaktir. Onun hidayeti havassu avammın bütün meratibine şamildir. Filvaki Dini islâm bir taraftan hayatı Dünyeviyenin şeraitı zaruriyesini talim buyuracak, diğer taraftan bu hayatı faniyenın gayei mutlâka olmadığını ve bunun da istihdaf etmesi lâzımgelen ebedî gayeler bulunduğunu gösterecek ve onun da şeraitı iktisabını tefhim edecektir. O yalnız iptidaî insanların gıdaı ruhanîsi değil, terakki etmiş medeniyetlerin de namütenahi yükselmesi için zâmanı tekâmül olmak üzere nazil olmuştur. Filvaki cemiyeti beşeriyede tam manasiyle tevhidi Hakka müstenit bir nizamı hayat sureti umumiyede henüz teesüs etmiş değildir. Henüz beşeriyeti amme vikayetullaha girmemiş ve akibet

ve Ahıretine ikan hasıl edecek mertebei ittikaye yükselememiş olduğundan âlemde buhranı içtimaî berdevam bulunmuştur.

« الٓمٓ » Kur'anın haysiyeti ezeliyesini « ذٰلِكَ الْكِتَابُ » hakikati şühudiyesini « لَارَيْبَ فِيهِ » hassai ilmiye ve ahlâkiyesini « هُدًى لِلْمُتَّقِينَ » hikmeti nüzulünü ve gayei ameliyesini natık ve her lâhık sabıkını mukarrir ve mübeyyin ve binaenaleyh kemali ittisal hasebiyle hurufı atıf gibi revabıtı lâfzıyeden bile müstağni dört cümlei mütenasikadan mürekkep bir nazmı veciz olarak Fatihadaki « اِهْدِنَا » duasının cevabı olmuştur. Dikkat olunursa bu nazımda öyle bir hüsni inkişaf vardır ki evvelâ, hattan üç harfı basitten, lâfzan üç ismi müfrede inkişaf ediyor. Saniyen, bunların her birine mütenazır gibi üç cümlei vecize inbisat eyliyor, Salisen bu nazmı celil manayı aslîsi kemakân sabit olmak üzere mütenevvi vücuhı i'rabı muhtevi olarak her birinde bir iltimaı mahsus ile tecelli eyliyor. Sonra bunları ayni veçhile üç ayet ve üç kıssa takip edecek ve daha sonra da « يَآ اَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا » hıtabı ammiyle makasıd süver peyderpey

inkişafında devam eyliyecektir. Bu beyanın tarzı inkişafı tenasübi kur'ana bir misal verme için ne kadar şayanı dikkattir.

3. ﴿اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ﴾ o müttekiler ki gaybi Hakka iman ederler -yahut- gıyaben dahi iman ederler, tabiri aharle onlar gözle değil kalp ile iman ederler, onlar reybi küllîden âzade oldukları gibi iman etmek için önlerine dikilmiş putlara, haçlara da bağlanmazlar, gözlerinin önünde bulunan bu günkü ve şu andaki meşhudat-ü mahsûsata saplanıp kalmazlar, maverayi hissi, kalbi ve müteallâkatı kalbi tanırlar. İşlerin başı görülende değil, ruh, akıl, kalp gibi görülmeden görende tutulmadan tutanda, zaman ve mekâna musahhar olmıyarak maddeleri fırlatıp oynatan, fezaları doldurup boşaltandadır. Onların kalbi selimleri, basiret ve firaseti safiyeleri, aklı melekîleri, fehmi sarîhleri, nazarı sahihleri velhasıl kabiliyeti iz'anları, seyyiattan silkinebilecek hissi irfanları maaliye koşabilecek azmi vicdanları, hüsni ihtiyarları vardır. Meşhudat-ü mahsûsatı yarar kabuklarını soyarlar, içindeki özüne, önünde ve arkasındaki sirrine nüfuz ederler, şahit ile meşhudu temyiz ederler, mahsûsattan makulâta intikal edebilirler, hudus-ü fena içinde gaypten şühuda, şuhuttan gaybe gelip geçip giden şuunatı mahsûsenin satırları altındaki maanii gaybiyeyi sezerler.

Filhakika mevcudat görülen ve görülmiyen, tabiri aharle meşhut ve gayri meşhut olmak üzere ikiye ayrılır. Ve bir çok hükema, hakikati, görülmiyen ve hatta görülemiyen (اینویزبیل) kısmında telakkı ederler ve buna âlemi manâ, âlemi emir, âlemi akıl veya âlemi ruh veya âlemi melekût derler ve Felsefenin mevzuu olarak da bunu tanırlar. Filvaki şimdiki Garp felsefelerinde de şunu görüyoruz: Mer'î veya meşhudi haricî bize havassi hamsimizle geliyor ve bunların her birinin bir amili var: zıya, savt,

Sh:»173

rayiha, tat, hararet ve burudet, biz bizzat bunları hiss-ü müşahede ederiz ve bunlar vasıtasiyle de diğer eşyayı. Fünun ve bilhassa fününı tabiiye gösteriyor ki. Bunların her biri bir tecelliden, bir nümayişten, bize bir görünüşten bir şainden ibarettir. Meselâ ziya dediğimiz parıltı bizim haricimizde mevcut değildir. Çünkü hariçte ziya fennin tahkikine göre bir ihtizazdan ibarettir. Mer'i olmıyan madde cüz'i ferdlerinin veya esirin ihtizazlarıdır. Parıltı, ziya o ihtizazın bizim basıramıza taallûku, temassı anında vaki olan anî bir tecellidir. Bu mes'eleyi imamı Gazalî İhyâsında şöyle tesbit etmiştir: Nurı şemis avammın zannettiği gibi güneşten çıkıp bize kadar gelen bir şeyi haricî değildir. Belki gözümüzün güneşe tekabülü anında bizzat kudreti ilâhiye ile ıhtira olunan bir hâdisedir. Bu hakikat ehli keşfe münkeşif olmuştur kezalik savt de böyle. Biz biliyoruz ki

ses hariçte havanın bir tetevvüci mahsusundan ibarettir. Kulağımızdaki gürültü manasına ses, o temevvücün samiamıza dokunduğu anda hasıl olan bir tecellidir. Hararet ve berudet dediğimiz dahi esasında ziya gibi bir ihtizazi esirî veya cüz'i ferdîdir. Bunun içindir ki hararet ziyaya, ziya hararete tahavvül eder. Aralarında bir mertebe farkı vardır. Bunu elektirikten anlıyoruz hasılı rayiha ve tatda esasında birer ihtizaz olup bizim şammemiz veya zaikamıza temassında koku ve tat olarak tecelli ederler. Demek rü'yet ve şuhudi haricîde vasıta olan bu beş amilin hepsi hakikatte harekete racidirler ve hepsi hareketin bize bir tecellii mahsusu olan şuundurlar. Biz bu hareketleri görmiyoruz. Aceba kütlelerde gördüğümüz hareket nedir?. O da nameri hakikatın bir tecellisi değil midir? Ve o halde bu vasıtalarla gördüğümüz âlemi meşhut hep birer hayalden birer tecellided başka birşey değildir. Bunların illeti olan hakikat ise gayri meşhuttur, mühaceratı umumiye, binayi memalik, muharebat ve saire gibi vukuatı tarihiyenin

iletleri de insanların tasavvurları, ihtisâsları, iradeleri gibi gayri mer'i olan esbabdan başka nedir? Binaenaleyh hakikat gayri mer'idir. Ve nakabili rü'yettir. Mer'i olabilen onun tecelliyatı, hayali, zılali, in'ikâsatırdır ilah...

Bu ifade bize âlemi pek güzel izah ediyor. Bu izaha göre bütün hakikat gayptir. Tabiat, âlemi şehadet bir hayaldir, hem de hareket tecellisinin hayalidir. Hakikat nihayet akıl ile, basıret ile, kalp gözüyle görülebilir. Şühudi haricî ile değil. Bu noktada yürüyen ve Allahtealânın ve melâikesinin rü'yeti basarla görülmesi mümkin olmadığına kail olan ulema ve hükemai islâmiye de vardır. Fakat bizim Ehli sünnetin sahih telâkki ve imanımıza göre hakikati ilâhiye gaybi mahız değildir o gayb-ü şehadetin merciidir muhitı külli şeydir. Bunun için ona ıtlâkı hassiyle gayp denmez, esmai hüsnada bu isim varit olmamıştır. O, Ahırette cihattan, mekândan münezzeh olarak görülebilir. Fakat ihata olunamaz, olunamıyacağı için temamen meşhut da olamaz, ona doyulmaz. Biz veçhi ilâhîde bir hıssai şehadete kailiz. Fakat hıssei gayb daha ziyade olduğuna da inanırız. Bunun için ona ıtlâkı gayri hassiyle gayıp da denilir. Allahın melâikesi de bize gayptır, Ahıreti de, fakat onlar da kabili şehadettir. Meselâ umumiyetle kuvvet görünemez deriz. Halbuki görünen de kuvvetten ibarettir. İstikbal bugün görünmez, yarın görünür. Hasılı bizce gayp görülemiyen demek değil görülmiyen demektir. Bugünün makulü yarının mahsûsü olabilir. Biz delilsiz olan gaybe değil, delili olan gaybi makule iman ediyoruz. Her delil ise medlûlünün birveçhini haiz olduğu için delildir. Delilimiz, aklımız, nefsimiz, kalbimiz, âlem ve kitabullah. Binaenaleyh gaybı hakka iman ederken hakkı şühudu inkâr etmeyiz, kalpleri olanlar görürler ki tabiat denilen şüunatı mahsûse bir lemhai halin tecellii zahiridir. Bunun

arkasında zulmetlere karışmış bir silsilei mazi, önünde de henüz doğmamış bir silsilei ati

Sh:»175

ve hepsinin maverasında bir kalp ve cümlesinin üstünde bir hâkimi vahid vardır. Ve Dünya namını alan halihazır, şühuddan gaybe intikal etmiş bulunan o mazi ile gaypdan şühuda doğacak olan o ati zencirleri arasında yekâne göze batan bir halkai zahire, vücudi beşer sanki na mütenahi iki derya arasında ince bir berzah, kalbi beşer de onun merkezi sikletine tutunmuş bir rasıd, bir ucu bir deryaya, bir ucu da diğer deryaya atılmış olan tabiat zenciri mütevali bir hareketle o berzahın üzerinden kır kır geçip akıyor, bir denizden çıkıyor diğerine batıyor. Bütün sıkleti sevadiberzaha basarken o rasıt her lâhzasında geçen bir halkai şüun görüyor. Yalnız ve yalnız onu müşahede ediyor. Nazarı his ne deryalara erişiyor ve ne diplerindeki zencire, o ancak berzahtan geçen halkaya bakıyor ve ancak onu görüyor ve görürken zencirin bütün sıkletini çeken berzahın gıcırtısını da içinden mütemadiyen dinleyor ve inliyor. O hareketten ve bu gıcırtıdan artık o kadar kuvvet ve zaruretle biliyor ki halihazırda meşhut ve mahsûs olan tabiatı zahirenin iki tarafında mazi ve ati, evvel ve ahır denilen birer âlemi gayp var, âlemi şehadet, tabiati mahsûse bilimkân varsa âlemi gayp, tabiati gayri mahsuse evleviyyetle ve bizzarure var. Bundan başka o mahsûsi zahirin

tarafeyininden maada, onun bir batını, bir iç yüzü, tabiri aharle o rasdın tutunduğu ve iliştiği bir mabadettabia veya mafevkattabia da vardır. İş o zencirde değil, onu salıp tahrik edenle o berzahı kuran, o rasıdı tutan o deryaları birbirine karıştırmıyan rasıtla mersudu birleştirerek marifet husule getiren, gayb-ü şühudun muhit küllü, kefili mutlâkı olan kudreti baligadadır. Binaenaleyh vikayei nefis isteyenler meşhudat ve mahsûsatı seyr ederken daha evvel onların maverasındaki gaybe ve gayb-ü şehadetin mercii küllüne, kefili mutlâkına, rabbülâlemîne, rahmanı rahime, maliki yevmidine « اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ » diye iman ederler. Ve bu iman

Sh:»176

başlıca üç rüknü ihtiva eder: Meb'de-e iman, meada iman, mebde-ü mead beynindeki vesaitı batınaya iman, ki bunların dördüncüsü de vasıtai zahire olan âlemi şehadete ilimdir. Ve bu suretle gayb-ü şehadet birleşince iman ve marifet « هُوَ الْاَوَّلُ وَالْاٰخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ » tevhidini bulur.

Gayp, gaybet ve gıyap manasına masdar veya gaip manasına isim ve sıfat olur -ki bu da ya adıl gibi

tesmiye bilmasdardır, veya meyyit ve meyt gibi gayyip muhaffetidir- binaenaleyh lisanımızdaki gaybettim, gayboldu tabirleri doğrudan doğruya sahihdirler. Bazılarının zannettiği gibi bunu gayib ettim suretinde yazmağa lüzum yoktur. Gayp ve gaip ise iptida idraki histe veya bedaheti akılda hazır olmıyan tabiri aharle şüuri evvelîde meş'ur olmıyan demektir ki bunun bir kısmı şüuri evvelîde meş'ur olmıyan demektir ki bunun bir kısmı şüuri intikalî ile idrak olunabilir. Meselâ evinizde otururken kapınız çalınır, ses duyarsınız, bu ses sizin için meş'ur, hazır ve şahittir. Bundan intikal edersiniz ki kapıyı çalan vardır. O henüz sizin için kaiptir. Bakıp görünceye kadar onu bişşahıs tayin edemezsiniz, fakat kapıyı bir çalan bulunduğunu da zarurî bir surette intikalî olarak tasdik edersiniz. Bu bir iman veya bir ilmi intikalî olur. Sonra henüz kapınızı çalmıyan ve eseri size yetişmiyen daha nice gaipler bulunduğunu da alelıtlâk tasdik edebilirsiniz. Fakat bunların bir kısmı nefselemirde madum olabilirler. Gayp ile gaip fark da edilir. Gaip sana görülmez, seni de görmez olandır. Gayp ise görülmez fakat görür olandır. Şu halde iki gayp vardır. Bir kısmı hiç bir delili bulunmıyan gaiplerdir ki bunları ancak Allâmülguyub bilir. «

وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَآ اِلَّا هُوَ ؕ » ayetindeki gaypten murat bunlardır deniliyor ki sırasında izah olunur. Diğer kısmı da delili bulunan gaiplerdir ki «

اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ » da gaypten murat da bu kısımdır. « الْغَيْبِ » ın elif lâmı ahd içindir. Yani müttekilerin inandıkları, tanıdıkları gayp, delili bulunan gaybi haktır ki bu da Hak tealâ ve sıfatı,

melâike, nübüvveti enbiya, inzali kütüp gibi mebadii imaniyedir. Ve bu iman bazılarında intikali hadsî ve keşfî ile, bazılarında da intikali fikrî ve istidlâlî ile hasıl olur. Sonra gaybe iman ile gıyaben iman arasında cüz'î bir mefhum farkı vardır. Zira evvelkinde gaybın mü'menün bih olduğu musarrah, ikincide ise mü'menün bih mahzuftur. Bunun için bazı müfessirin arada büyük bir fark gözetmiş ve «sizin gerek gıyabınızda ve gerek şühudunuzda iman ederler» diye tefsir etmiş. Yani mü'menün bihin gayp olduğuna taarruz etmeyip münafıkînden ihtiraz olduğunu göstermiştir. Fakat zahir olan gıyabın da mü'menün bihe ait olmasıdır. Ve binaenaleyh gaybe iman ile gıyaben iman arasında mealen fark yoktur. Ve her iki itibar ile imanın kıymet ve faidesi gaybe taallûk etmesi veya gıyabî olması haysiyetiyle olduğuna tenbih vardır. Çünkü korunmak ona mütevakkıftır. Peygamberi görüp iman eden eshabın da en büyük meziyyetleri onu gaibe müteallik ihbarlarındaki tasdikleriyledir. Ve burada peygamberi görmeden tasdik edenlerin de medhine işaret vardır. Nitekim İbni Mes'ud Hazretleri «

«وَالَّذِى لَا اِلٰهَ غَيْرُهُ مَا اٰمَنَ اُحَدٌ اُفْضَلَ مِنْ اِيمَانِ بِغَيْبٍ

buyurmuş ve bu ayeti okumuştur.

Diğer bir tefsir ile de burada gayıp, ayin mukabili olan kalb ve sirri kalbdir ki kalbin, sirri kalbin merci şühud olduğunu bilmek ve hakkı ve delâili nübüvveti gözden ziyade kalb ile görüp şirkden levsi maddiyattan kurtaran bir imana ermek manasını ifade eder ki bunda derin bir tarikı imana işaret vardır. Yani kalbi bilen Allahı bilir.

İman, aslı lûgatte emn-ü emandan if'aldir. Hemzesi ta'diye ve bazan sayruret manalarında kullanılır. Ta'diye olduğuna göre eman vermek, emin kılmak demektir ki esmaullahdan olan «mü'min» bu manadandır. Sayruret olduğuna göre de emin olmak demek olur. Ve vüsuk-u itimat manasını ifade eder ki lisanımızda inanmak denilir.

Sh:»178

Urfı lûgatte ise mutlaka tasdik etmek manasınadır. Çünkü tasdik eden, tasdik ettiğini tekzipten emin kılmış veya kendisi kizipten emin olmuş olur. İman bu manalarda « آمنه » gibi bizzat ta'diye eder. Bununla

beraber « آمن به » veya « آمن له » gibi «ba» veya «lâm» ile de ta'diye eyler. «Ba» ile ta'diye ettiği zaman itiraf manasını, «lam» ile tadiyesinde de iz'an ve kabul manasını tazammun eder. Bunun için « اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ » gaybi tasdik ve itiraf ederler, yahut tasdik ettiklerini huzurda da gıyapta da tasdik ve itiraf ederler demek olur.

Bir şeyi tasdik, onu sadık olarak ahzetmek demektir. Sıdk ise ya kelime veya kelâme taallûk ettiğinden imanın da müteallakına taallûku bu nisbette suveri muhtelife üzre ceryan eder. Meselâ Allaha iman ile kitab-ullaha ve Ahirete iman suretlerinde bazı mana farkları vardır. Maamafih tasdikın asıl menşei, sıdkı kelâmda ve sıdkı kelâmın menşai de sıdkı hükümde, yani vakıa mutabakatındadır. Zihin ve hariç, tabiri aharle kalb ve ayn, işte sıdk-u hakkiyet, bu iki tarafı mütenazır arasındaki istikamet ve isabet nisbetindedir, vakı-a mutabık ve musıp olabilen zihin ve kalb sadık, hilafı gayri sadıktır, binaenaleyh iman ve tasdikın mebdei bu sıdku isabet nisbetini kabul ve itiraf etmektir. Ayni vaki nefsi natıkada veya huzurunda bizzat mevcut ise tasdikı şuhudîdir, bedahtı hissiye veya akliyeyi tasdik gibi. Bizzat değil de hazır olan delil veya dalli vasıtasiyle hazır ise tasdikı giyabîdir. Bu surette o vakii gaip emsal ve ezdah ile azçok kabili kıyas ve tahdit ise delilin ittırat ve in'ikâsındaki derecei zâman nisbetinde tasdikı icmalî veya tefsılî, resmî veya haddî bir ilim bir tasavvuri muayyen ifade eder. Vaki gaip misilsiz ve zıdsız, şebihsiz ve nazırsiz ise o tasdikı

giyabî mahdut bir ilim değil na mahdut bir itikadı mutlâk olur ki umumiyetle iman denince bu anlaşılır. Ve bu iman ilmin hem başı ve hem gayesidir. Ve bundaki ikan, ikanı ilmî-

Sh:»179

den yüksek ve kuvvetlidir. Zira her tahdidi tasavvurî delil olarak alınmayıp da matlûp bizzat olarak alındığı zaman birer mani'i yakin olabilir ve bildiğinin mavarasını inkâr eden cahil kalır. Fakat böyle bir imanı mutlaka lâyik olan ancak Allahtealâdır. İman billah bu suretle şühuddan gaybe namütenahi uzanır gider.

Luğaten alelıtlâk tasdik ya kavlî veya filî olur. Tasdıkı kavlî biri kalbî diğeri lisanî olmak üzere iki türlüdür. Binaenaleyh urfi lugat noktai nazarından tasdikın üç mertebesi vardır. Birincisi, tasdıkı kalbîdir, bir kimse her hangi bir hükmün veya bir kelâmın veya mütekellimin sıdkını yalnız gönlünde itiraf ve teslim ve bunu kendi kendine ifade ettiği ve onun sıdkına kalben emin olduğu zaman o hükmü veya kelâmı veya mütekellimi tasdik etmiş olur. İkincisi tasdıkı lisanîdir. Bu da kendisinden başka ahare dahi tebliğ ve isma edebilecek bir veçhile bu böyledir diye bir kelâmı lafzî söylemektir ki ya hakikî veya zahirî olur. Birisinde bu

tasdikı lisanî tasdikı kalbî ile birleşir, söyliyen nefsinde de sadık olur. Diğerinde lisan başka, kalb başka olur. Yani lisanen diğerini tasdik ederken kalben kendini dahi tekzip eyler, üçüncüsü tasdikı filîdir ki bir kelâmın icabını filen icra etmekle olur. bu da tasdikı kalbî veya lisanîden birine veya her ikisine mukarin olup olmadığına göre bir kaç mertebeye ayrılır. Tasdıkı filî, tasdikı kalbîye, iktiran etmezse riya veya ikrah ile yapılmış olur.

Acaba lisanı şeride iman bunların hangisidir. Yani dini islâmda bunların hangisini yapan mü'min sayılır? İmanı lûgavî ile imanı şer'înin farkı var mıdır? Bunu kur'andan peyderpey öğreneceğiz ve bu ayetten itibaren başlıyoruz,

İmanı şer'înin imanı lûgavîden iki cihetle hususıyeti mevzûi bahistir: Evvelâ, iman edilecek olan müteallak yani mü'menün bih itibarıle imanı şer'î ahastır. Bittevhid Allaha

Sh:»180

ve Muhammed aleyhisselâmın Allah tarafından getirdiği kat'iyyen malûm olan şeylere icmalen ve

lüzumunda tafsılen imandır. Bunun en mücmeli Allaha ve ondan gelene iman, tabiri aharle « لاَ اِلَـهَ اِلاَّ اللّٰهُ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللّٰهِ » imanıdır. Bir mertebe tafsıl ile, Allaha, risaleti Muhammediyeye, Ahırete imandır. İkinci bir tafsıl ile, Allaha, meleklerine, kitaplarına, Peygamberlerine, yevmi Ahirete, kaza ve kadere, bas ba'delmevte, sevap ve ıkabe imandır. Üçüncü tafsılde de kitap ve sünnet ile Muhammed aleyhisselâmın tebliğ ettiği kat'iyyen sabit olan ahbar ve ahkâmın mecmuuna ve her birine muradullah ve muradı Resulüllah veçhile imandır ki burada « ﴿اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ﴾ ، ﴿وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَآ اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَآ اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْاٰخِرَةِهُمْ يُوقِنُونَ﴾ » bütün bunları iki mertebe üzere beyan etmiştir. Diğer tafsılât da ileride gelecektir. Ve bu meratipten her biri derecei istitaat ile müterafıktır. Bütün bir ilmi din demek olan tafsıl havassın şiarı olabileceğinden avam ve umum için farizai evveliye icmal ve nihayet tafsilin mertebei saniyesidir. Ve işte Surei bakarenin başı bu iki haysiyeti irae etmiştir. Halbuki imanı lûgavînin müteallekatı bundan daha vasidir. O, hakka ve nahakka, müstakim ve gayri müstakime şamil olduğu gibi malâya-ni olabilecek füruata da şamildir. Lûgaten iman denebilecek bir çok tasdikler vardır ki onlar şer'an ayni küfürdürler, meselâ şirke inanmak, şeytanın sözüne sadakatine inanmak, küfrün, zulmün hayır olduğuna inanmak, zinanın fuhşun, sirkatin bigayri hakkin katli nefsin, ibadullahe tecavüzün iyi olduğuna inanmak lûgaten birer iman ve fakat şer'i islâmda birer küfürdürler.

İmanı lügavînin diğer bazı kısmı da vardır ki şer'an küfür olmamakla beraber birer vecibei imaniye teşkil etmezler, bir kısmı mubah, bir kısmı mendub, bir kısmı da seyyie ve ma'sıyet olabilir ve bunların tafsıli fıkıh mes'eleleridir.

Hasılı imanı lûgavînin bir kısmı hak ve hayır, bir kısmı şerr-ü batıl, bir kısmı da heva-vü abes ve malâ ya'ni

olabilir. Hak ve hayır onlanlar imanı şer'înin ayni veya dairesi şümulünde feridirler. Çünkü asıl imanı şer'î halin maverasında veya batınında gaybolan hak ve hayrın miftah ve mikyasını bahşeden ve bir nesakı tevhit takip eyleyen mebadii külliyedir. Filhakika bütün iş hak ve hayırdan evvel bunların mebde ve miyarındadır. Ve din islâmın mütearefei asliyesi olan mebadii imaniyesi de bu miftah ve miyarı verir. Hidayet de onu takip edenleredir, Gaybi atiynin miftahı, şühudi halîde, şühudi halînin miftahı, onun gaybi

batını ile gaybi mazisinde ve hepsinin miftahı ise indi ilâhîde « وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَآ اِلَّا هُوَ » binaenaleyh insan miftahı hakk-u hayrı kendi heva-ü hevesinde aramamalı, bizzat veya bilvasıta Allah tealâdan almalıdır. vesaitı inkâr etmemeli, fakat ubudiyeti ancak Allaha yapmalıdır, Çünkü « مَنْ ذَا الَّذِى يَشْفَعُ عِنْدَهُ اِلَّا بِاِذْنِهِ » dir.

Saniyen, müetallakdan sarfennazar nefsi mahiyet itibariyle imanı şer'îninn hususiyeti mezvui bahsolmuştur. İmanın manai şer'îsi yalnız bir fi'li kalbî midir? yalnız bir fi'li lisanî midir? İkisi birden midir? Yoksa bunlarla beraber fi'li cevarih midir? Bu noktada bazı mezhep farklarına tesadüf ediyoruz. Şöyle ki:

1- Havaric ve Mu'tezile mezhebidir ki imanı şer'î, hem fi'li kalp ve hem fili lisan ve hem fi'li cevarihtir. Yani Resulullahın tebligatını kalben tasdik, lisanen ikrar, amelen tatbik eylemektir. Bunların üçü birden rükni imandır. Bunlardan velev birisi bulunmıyan kimseye mü'min denmez. Havariç nazarında kâfir, Mu'tezile nazarında mü'min ile kâfir arası fasık denilir, bunlar imanı şer'îde, imanı lûgavînin meratibi selâsesini cemetmiş oluyorlar. Selefden ve muhaddisinden bazıları dahi imanı ikrar billisan, tasdik bilcenan, amel

bil'erkân diye tarîf etmişlerdir ki imamı Şafiî dahi bu cümlede dahidir, Fakat bunlar ameli terk eden fasıkın imandan çıkmış veya küfre dahil olmuş olduğuna kail değildirler. Binaenaleyh

Sh:»182

bunların kavilleri Havariç ve Mu'tezile mezheplerinden büsbütün başkadır. Bunlar hakikatte aslı imanî değil, kemali imanı tarif etmiş oluyorlar.

2- Kerramiye mezhebidir ki imanı şer'î yalnız lisan ile ıkrardır. Bunlara göre tasdıkı kalbî bulunsun, bulunmasın lisanen ikrar eden, lisanına sahip olan mü'mindir. Tasdıkı kalbî dahi var ise içi dışı mü'mindir. Yok, münafık ise dışı mü'min içi kâfirdir. Bunlar imanı lûgavîn ednası zahirîsi olan yalnız tasdıkı kavlî manasiyle iktifa etmişler ve imanı şer'înin mi'yarını da müslümanlar arasında cereyan edecek muamelât ve ahkâmın mebdeinde sebebi zahirisini gözetmişlerdir. Bunlara göre iman bir kelime mes'elesi demek oluyor. Ikrar rükün, tasdıkı kalbî şarttır diyenler olmuştur.

3- İmanın rüknü tasdıkı kalbîdir. Dilsizlik, ikrah vesaire gibi bir mani-i zarurî bulunmadıkça ıkrarı lisanî de

şarttır. Lâkin tahkukunun şart mı, yoksa tamamının şartı mı, bunun hakkında da sözler cereyan etmiştir. Eş'arîler bu kavl üzerindedirler.

4- İman, fi'li kalb ile fi'li lisan mecmuudur. Bunların ikiside imanın rüknüdür. Maamafih ikisi de ayni seviyede rükni aslî değildirler. Fili kalbînin mükellefiyeti hiç bir mazaretle sukut kabul etmez. Bu rükni aslîdir. El'ıyaze billâh bu zail olduğu anda küfür tahakkuk eder. Fi'li lisan olan ırkara gelince: Bu da rüküdür. Lâkin ikrahı mülci zaruret ve mazireti karşısında bunun vücubu sakıt olur. Ve o zaman yalnız imanı kalbî kâfidir. Fakat mazereti ikrah bulunmıyan hali vüs'atte ıkrarı terk eden indallah dahi kâfir olur. Şu kadar ki cemaatle namaz kılmak gibi şeairden olan bazı âmal dahi ıkrar makamına kaimdir. Filvaki imanı şer'î daima ba veya lâm ile sılalandığından ıkrar-ü inkıyat ile tasdik manalarını mutazammındır. Ve dini islâmın hedefi insanlığın yalnız batını değil, batın ve zahiri mecmuudur. Hiç bir mani yok iken

imanını yalnız kalbinde saklıyan ve izhar-ü ilân etmiyen kimsenin indallah kıymeti imaniyesi olamıyacağı

kitap ve sünnetin bir çok delâiliyle sabittir. Tatbikatı ameliye imanın semeratı matlûbesi olduğundan dahi şüphe yok ise de, nefsi amel, nefsi imanın ayni veya cüz'ü değildir. Fer'i ve netayici matlûbesidir. Din bir meyva ağacina benzer, tasdikı kalbî onun tahtelarz kökü, ikrarı lisan sakı, a'mali saire dalları, yaprakları, çiçekleri, meyvaları gibidir. Ağaçtan maksut meyvası olduğu gibi imandan maksut da hüsni ameldir ve takarrüb ilâllah onunladır. Fakat dalları kesilmek, yaprak, çiçek açmamak, meyva vermemekle ağaç kurumuş olmıyacağı gibi şecerei iman da böyledir. Fakat sakından yerle beraber kesilmiş olan ağaçların alelekser kurudukları ve zamanını bulduğu halde sak sürmiyen ağacın tutmamış olduğu gibî bilâ ma'zeretin ıkrarsız iman da böyledir. Ancak kışta kalmış olduğu için, henüz topraktan filiz vermiyen tohumun veya kökün kuruduğuna hükmolunamıyacağı gibi ma'zeret zamanında tasdikı kalbî de böyledir. İşte imanın böyle bir rükni aslîsi, bir rükni tâlisi, sonra da derecatı müterettibe üzerine furu ve zevaid-ü semeratı vardır. Ve kemali iman bunlarladır. «İman yetmiş kûsur şubedir. Bunların ednası yoldan eziyyeti refetmektir = اَلاِيمَان بِضْعٌ وَسَبْعُونَ شُعْبَةً اَدْنَاهَا اِمَاطَةُ الْاَذَى عَنِ الطَّرِيقِ » hadîsi şerifi gibi bir takım asar da bu füru ve şuabata dahi iman ıtlâk edilmiş gibi görünürse de bu kemali iman noktai nazarındandır. Ve hatta şubei iman denilmesi aslı iman olmadığını gösterir, Binaenaleyh bu şuabat ve füru, hılâfı küfrolan aslı iman değil, hılâfı fıskolan kemali imandır ve bunun için bu ayette de «yü'minun», «ikamei salât» ve «infak» imandan ayrıca zikrolunmuştur. Balâda zikrolunan bazı selef ve

muhaddisin kavilerini de böyle anlamak lâzım gelir. Aslı imanın böyle fili kalb ve fili lisan iki rükünden ibaret ve ma'zereti meşrua zamanında ıkrarın kabili sukut bir

Sh:»184

rükn olması manayı lûgavînin evsatı olduğu gibi İmamı Âzam Ebu Hanife Hazretlerinin ve ammei fukahanın da tefsir ve telâkkisidir. Müşarünileyh eshabına Ehli sünnet velcemaa mezhebinin esasını takrir ve beyan ettiği en son vasayasında der ki: İman ikrar billisan ve tasdik bilcenan -yani bilkalp- dir. Yalnız ikrar iman olmaz. Zira olsa idi münafıklar hep mü'min olmak lâzım gelirdi. Kezalik yalnız marifet de iman olmaz, çünkü olsa idi ehli kitabın da hepsi mümin olmak lâzım gelirdi. Allah tealâ münafıklar hakkında: «وَاللّٰهُ يَشْهَدُ اِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ» buyurmuş, Ehli kitap hakkında da «اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ اَبْنَآءَهُمْ» buyurmuştur. Sonra amel imandan ayrıca bir iştir. Meselâ fakirin zekâtı yoktur denilir de imanı yoktur denilmez -kezalik fakirin zekâta imanı yoktur da denilmez- kezalik müşarünileyh «el'alimü velmüteallim» namındaki kitabında der ki: İman, tasdik ve marifet ve ıkrar ve islâmdır. Ve tasdik hususunda insanlar üç mertebedir. Bir kısmı Allahı ve Allahtan geleni hem kalbiyle ve hem lisaniyle tasdik eder. Bazısı da lisaniyle

tasdik ve kalbiyle tekzib eyler, diğer bir kısmı da kalbiyle tasdik, lisaniyle tekzip eyler, evvelkisi indallah ve indennas mü'mindir. İkincisi indallah kâfir ve indennas mü'mindir. Çünkü nas onun kalbini bilmezler ve zahiren gördükleri ikrar ve şahadete binaen ona mü'min demeleri lâzım gelir ve kalbini bileceğiz diye tekellüfe düşmeleri de caiz değildir. Üçüncüsü imanını gizlemek mecburiyetinde bulunduğu tekıyye halinde ise onu tanımıyanlar nazarında kâfir tesmiye olunur. İndallah ise mü'mindir. Yine buyurur ki: İman hakkında böyle tasdikı yakin, marifet, ıkrar, islâm dedim, izah etmeliyim, bunlar muhtelif isimlerdir. Ve hepsinin manası yalnız imandır. Şu suretle ki Allah tealâ rabbımdır diye ıkrar eden Allah tealâ rabbımdır diye tasdik eder. Allah tealâ rabbimdir diye tekayyun eder. Allah tealâ rabbımdır diye bilir tanır ve Allah tealâ rabbımdır diye kalbiyle ve lisaniyle arzı teslimiyet eder ve

hepsinin manası birdir. Daha sonra İmamı Âzam imanda bir fartı mahabbet haysıyeti bulunduğunu da şu suretle anlatıyor: Mü'min Allah tealâyı bütün masıvadan ziyade sever, o derecede sever ki ateşte yakılmakla Allaha kalbinden iftira etmek beyninde muhayyer kılınsa yanmayı iftiraya tercih eder. Fıkhı ekberde dahi buyurmuştur ki: İman ıkrar ve tasdiktır ve mü'minler iman ve tevhit de müsavi ve âmalde

mütefadıldırlar: İslâm da o evamiri ilâhiyeye teslim ve inkıyaddır. Tarikı lûğatte iman ile islâm beyninde fark vardır. Lâkin şeri'de islâmsız iman, imansız da islâm olmaz. Bunlar bir şeyin zahr-ü batnı gibidir. Din ise iman ve islam ile beraber bütün şeriatın ismidir [İntehâ]. İman esasen masdar ve binaenaleyh bir fi'il olmakla beraber urfen ve şer'an isim olarak dahi kullanılır ve o zaman iman nefsinde bu fiil ile başlıyan bir keyfiyeti sabite ifade eder. Bütün bunlardan da anlarız ki evvelâ: dini islâm yalnız bir iman mes'elesi değildir. İman ve âmal mecmuudur. Tatbikatı ameliyeyi atıp da dinin feyzi küllîsini beklemek tehlikelidir. Saniyen böyle olmakla beraber iman amel demek değildir. Amelin vücubına iman ile o ameli yapmak bile birbirinden farklıdır. Müslüman amel ettiği için mü'min olacak değil, iman ettiği için amel edecektir. Binaenaleyh amelini sırf mübalâtsızlıktan ve istıhfaftan dolayı terketmiş değil ise kâfir olmaz. Salisen dini islâmın imanın da esasen kalp ve vicdan işi olan bir rükün bulunduğu şüphesiz olmakla beraber matlûbi Hak olan iman mes'elesi mücerret bir emri vicdanîden ibaret değildir. O tam bir insan gibi batnı kalpten başlayıp bütün zahire intişar edecek ve sonra kâinata mahasini ameliye saçacaktır. Müslümanın imanı, âlemi ızrara masruf olan tasavvuratı müfside veya ihtisâsatı şeytaniye değildir ki kalp ve vicdanda haps-ü tevkife mahkûm olsun. Müslüman ancak bir zarureti mücbire karşısında imanını sadece bir emri

vicdanî olarak saklayıp hapsetmeğe mezun olabilir o da düşmanın ikrahı kat'îsine maruz kaldığı zamandır.

O zaman da fedayi nefs ederek imanını hapisten kurtarması imanını haps ederek nefsini kurtarmasından

müreccahtır. Ve maamafih ikisi beyninde muhtardır.

İşte bu ayette Cenabı Allah müttekileri beyanda « اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ » ile dinin iman

kısmını telhıs ettikten sonra amel kısmını da telhıs ederek buyuruyor ki:

﴿وَيُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ﴾ Veselâtı ikame ederler, yani malûm olan namazı dos doğru kılarlar

ve idame ederler. - Kur'anda namaz hakkında yüsallune veya sallu fiillerinden ziyade «

﴿وَيُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ﴾. ﴿وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ﴾. ﴿حَافِظُوا عَلَى

الصَّلَوَاتِ﴾ » buyurulması şayanı dikkattir. Elbette, salâtı ikame ederler demekte namazı kılarlar

demekten fazla bir mana vardırki bu lâakal doğru dürüst yani tadili erkân ve huşu-u hudu ile güzelce kılmak

ve hatta kıldırmak manalarını ifade eder. Ve bunun için namazda tadili erkân vacip olduğu gibi bilhassa

namaz için emribilmaruf ve nehyi anilmünker ve levazimi sâlâtın istikmali için sarfı mesai dahi icabatı

islâmiyedendir. Ebeveynin evladına namaz terbiyesi, ıhvanı dinin yekdiğerine tasvıye ve tezkiri, ülül'emrin izalei mevani ve istikmali esbap ile tergib ve teşvikı, Cum'a ve cemaâte ihtimam ve ıkdamı da bu cümledendir.

İkame, kıyam veya kivamdan if'al olarak lûgatte kaldırıp dikmek veya düzeltip doğrultmak veya terviç ve idame etmek veya ihtimam ile icra etmek manalarına geldiğinden salâte nisbetinde bu manaların birinden veya kadri müterekinden beliğ bir istiare yapılmış ve bunun için bir kelimelik « يُصَلُّونَ » yerine iki kelimelik « يُقيمُونَ الصَّلٰوةَ » intihap edilmiştir. Evvel emirde dikmek veya doğrultmak manalarını düşünelim: Bu bize « اَلصَّلٰوةُ عِمَادُ الدِّينِ - namaz dinin direğidir» hadîsi şerifini hatırlatır. Bu hadîsde din yüksek bir binaye teşbih ediliyor ve namaz ayni o bi-

nanın direği gösteriliyor ki iman da bu binanın temelidir. Buna istiarei mekniye veya istiare bilkinaye denilir. Bu ayette de namaz cemaatle kaldırılabilecek büyük bir direğe teşbih ediliyor ve onun güzelce dikilmesi veya doğrultulması suretiyle o yüksek binayi dinin inşa ve muhafaza ve idamesi lüzumu iş'ar olunuyor. Bir

de bu binanın ileride beyan olunacak erkân ve şuabatı sairesi ve tezyinat ve tecemmülâtı bulunduğuna işaret buyuruluyor. Binaenaleyh namaz kılarlar demekle ikamei salat ederler demek arasında ne büyük fark vardır. Filvaki din gayet büyük ve kudsî bir binadır. Ve bu binanın kerestesi, levazimi, sureti ve pilânı yani şeriat bizzat şun'u vaz'ı ilâhîdir. Ona tevfikan inşası, kurulup meydana gelmesi ve içinde saadetle yaşanması da insanlara aittir. Temsilen diyebiliriz ki bu binanın mimarı Allah, baş kalfası Peygamber, amelesi ümmettir. Bu binanın temeli kalblerin derinliklerinde atılacak ve ağızlardan taşacak, direği ferdî namazlarla izhar ve tesviye olunacak ve cemaat ile meydanı şühuda dikilecek, sonra üzerine aksamı sairesi inşa edilecektir. Ve fakat şurası unutulmıyacaktır ki bu bina camit değil zihayattır. Bu selef tarafından bir kerre yapılmış olmakla sonradan gelenler, yalnız bunun içinde oturup kalacak değillerdir. O bir bünyei zi hayat gibi her gün yapılıp işletilecek, her gün nümuvvü inkişafına hizmet edilecektir. Bu bina ve direk teşbihi bize islâmın vaz'iyeti içtimaiyesini ve bu vaz'iyette namazın kıymet-ü ehemmiyeti mevkiiyesini anlatıyor. Filvaki cemaatle namaz içtimaiyeti islâmiyenin direğidir ve bütün teşkilâtı islâmiyetin mebnasır. Ve cemaatle namaz kılmak ve kıldırmak o direği dikmektir. Münferiden namazlar da bu direğin ıhzar ve tesviyesidir. Dosdoğru, zahir-ü batını temiz ve muntazama olarak namaz kılmak, imanın nemalanıp bütün vücuttan fışkırması ve güzergâhı hayata bir

cereyanı muntazam ve müstakim vermesidir. Bununla zahir-ü batın mümkin olduğu kadar tasfiye ve kalb-ü beden mümarese ile takviye edilir. Her hangi bir kimsenin binamaz bulunduğu halile namazına devam ettiği halini mukayese ederseniz musalli bulunduğu zamandaki ahlâkını her halde yükselmiş bulursunuz « اِنَّ الصَّلٰوةَ تَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَآءِ وَالْمُنْكَرِ » bu mukayesedeki yanlışlıklar, ayrı ayrı şahısları mukayese etmekten neş'et eder. Bazı hususta ahlâklı farzedilen binamaz namazına devam ettiği zaman hiç şüphesiz ahlâk-ü maneviyatça daha yükselir. Namazı kılan kimsenin hayatta lâakal dört kazancı vardır: Birincisi taharet, ikincisi kuvveti kalb, üçüncüsü intizamı evkat dördüncüsü salâhı içtimaî. Ki bu faideler devam şartiyle en resmî bir namazda bile vardır. Namazın azamî fevaidi kabili hisap değildir. Lâkin en asgarî faidei ahlâkiyesi bilfiil kibri kırmak, uhuvvete hazırlanmak, Allah rızası için iş yapmağa alışmaktır. Bunun için namazda geyinebileceği en güzel ve en temiz elbisesini geymek ve kendine gurur vermesi melhuz olan bu hal içinde örtülecek nice ayıpların bulunduğunu düşünüp yüzünü yani alnını ve burnunu yerlere koyarak kalbinde iman ettiği Allah huzurunda o kibr-ü gururu kırarak mükerreren secdeye kapanmak en mühim bir esastır « خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ » namazda bilhassa secdenin kibre olan bu tesiri mühimminden dolayıdır ki mütekebbirler en ziyade namazın secdesine itiraz

ederler, o süslü elbiseler içinde alınlarını Allah rızası için yere koymak mecburiyeti onların kibir damarlarına, sinirlerine pek fena dokunur « وَاِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ اِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ »

düşünemezler ki o süsler, o alınlar hep atayayı ilâhiyedir. Ve zamanı gelince o yağlı alınlar toza toprağa karışacaktır. Hem o topraklar, o yerler o kadar tahkire, mütemadiyen çiğnenmiye lâyık değildir. Zaman olur ki onlar için kanlar dökülür. Hayatı beşer oradan fışkırır ve onu fışkırtan Allah tealâdır. O süslere o bedenlere mesaisi

Sh:»189

sebketmiş bir takım ibadullahın da hakları taallûk etmiştir. Binaenaleyh o topraklara, o yerlere toprak ve yer oldukları için değil halikı olan Allah tealânın azamet-ü kibriyası namına bihakkın secdeye kapanıp kibirden ve hodgâmlıktan sıyrılmak ve ibadullah ile ihvanca geçinmek için onların cemaatlerine karışmak pek kudsî bir vazife olduğunu unutmamak icap eder. Namaz o kibr-ü gururu kırarken ayni zamanda insanın ruhi hürriyetine öyle bir i'tilâ verir ki bu i'tilâ en haşmetli hükümdarların huzurundaki şerefi müsulden çok yüksektir. Bunun için namaz mü'minin bir mi'racıdır. Yani onu hadîdi beşeriyetten Arşi ahadiyeti ilâhiyeye çıkartan bir merdivendir. Namazda bütün bir hayatı beşerin suret ve meratibi münderiçtir. Huzuri ilâhîde

vücude gelmek, hazırlanmak, düşünmek, istemek, defeat ile kalkmak, bükülmek, düşmek, rahat edip oturmak, nihayet selâm ve selâmetle işini bitirmek. İnsani bütün hayatın kademelerinden geçirterek, esrarı vücudu, Dünya ve Uhrayı düşündürerek Cenabıallaha mülâkat ettirir ve büyük bir iman ve sevab ile yine âleme avdet ettirir. Yine bir hadîsde beyan olunduğu üzere namaz, islâm ile küfrün farikıdır.

Biz burada namazın Dünyevî ve Uhrevî, maddî ve manevî bütün fedail ve fevaidini sayacak değiliz. Çünkü o namütenahidir. Nakabili ihsadır. Bunun hey'eti mecmuası lisanı dinde büyük sevab namiyle yadolunur. Fakat burada namazın imandan sonra nasıl bir mebdei ahlâkî ve içtimaî olduğunu ve onun üzerine ne kadar büyük bir bünyani içtimaî kurulacağını muhtasaran ifade etmek istedik. O büyük bünyanın direği işte evvelâ ferdî namazlarla ihzar ve tesviye edilir ve cemaatle dikilir ve ondan sonra da mabadi yapılır. Ve ikamei salât tabiri bu mühim manayi baligan mabelâğ ifade ediyor ve hidayete namzet müttekileri « يُصَلُّونَ » diye değil « وَيُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ » diye tarif, tavsif, medheyliyor. Bunlardan anlaşılır ki bunun mealinde «namaz kı-

larlar» tabiriyle iktifa etmek doğru değildir. Burada « اَلصَّلٰوةُ » ın elif lamı ahd içindir ki keyfiyeti malûm ve mahut olan islâm namazı demektir. Ve bu keyfiyet yani namazın nasıl kılınacağı, şerait-ü erkânı, sünnet-ü âdabı, mekruhat-ü müfsidatı ile sıfat-ü erkânı, sünnet-ü âdabı, mekruhat-ü müfsidatı ile sıfat-ü mahiyeti « صَلُّوا كَمَا رَاَيْتُمُونِى اُصَلِّى - namaz kılarken beni gördüğünüz gibi namaz kılınız» hadîsi şerifi mucebince Peygamberden görüldüğü ve filen ve kavlen ve takriren ahzedildiği sıfat ve keyfiyettir ki bu keyfiyet-ü mahiyet ta bidayetten beri beynelislâm bil'amel mütevatiren malûm ve kütübi dinde mazbuttur ve «yüsallune» buyurulmayıp da lami ahd ile «yükimunessalâte» buyurulmasında bu mana dahi sarihdir yani «yükimunessalâte» dosdoğru namaz kılarlar demek değil. Namazı dosdoğru kılarlar demek olduğundan gaflet edilmemelidir.

Salât kelimesinin lûğati Arabde iki mehazi vardır. Birisi alelıtlâk dua manasıdır ki Peygambere salât-ü selâm dediğimiz zaman sureti mahsusada bunu anlarız. Diğeri « صلو = salv » maddesinden gelen «sallâ» filinin masdarıdır ki tahriki salveyn demek olur. Araplar bu manaca «salla» dedikleri zaman « حَرَّكَ صَلْوَيْهِ = salveynini tahrik etti» manasını anlarlar. Kezalik « ضَرَبَ الْفَرَسُ صَلْوَيْهِ بِذَنَبِهِ = yani at ve kısrak kuyruğiyle iki salvini sağa sola çarptı» denilir. Salveyn oylukların başındaki iki tümsek kemiktir. «Sallâ» nın bu tahrik manası « كَفَّرَ الْيَهُودِيُّ » tabirine şebihtir. Yahudîler birbirine selâm ve ta'zım sırasında başını eğer ve kıçını

oynatıp kasığına doğru bir yan bükerlermiş ve bu tarzı selâma Arapçada kâfireteyni tahrik manasına tekfir ıtlâk edilirmiş. Binaenaleyh kefferelyehudiyü = Yahudî kâfirlerini oynatıp bükerek reverans yaptı demek olur. Kâfire kıçdaki kaba ve tıknaz iki etin ismidir ve kâfireteyn tesniyesidir. Bu suretle «keffere» tahriki kâfireteyn manasına «sallâ» de rüku ve sücud da yapıldığı gibi bizim belini eğmek dediğimiz tahriki sal-

veyn manasına kullanılırmış. Demek ki Araplar hem Yahudilerin yapdığı reveranslı baş kıç selâmlarını tanırlarmış hem de yerlere eğilerek kandilli temenna usullerini. İşte lûğaten -biri kalb ve lisan işi olan dua, diğeri de bir hareketi bedeniye işi olan fili mahsus- iki manaya gelen salât kelimesi şer'an Peygamberimizden görüle geldiği üzre kalbî, lisanî, bedenî ef'al ve erkânı, mahsusadan mürekkep gayet muntazam bir ibadeti kâmilenin ismi olmuştur ki necasetten taharet, hadesten taharat, setri avret, vakıt, niyyet, istikbali kıble namiyle altısı dışından başlıyan şart; iftitah tekbiri, kiyam, kıraet, rükû, sücud, teşehhüd mikdarı fa'dei ahire namiyle içinde yapılan altı da rükn olmak üzere lâakal on iki farzı; Fatiha, zammı sure, tadili erkân, ka'dei ulâ ve saire gibi bir takım vacipleri, bunlardan başka bir çok sünnetleri, müstahapleri,

edebleri, mekruhatı ve müfsidatı sonra beş vakit ve Cuma gibi farz, vitir ve Bayram gibi vacip ve diğer sünneti müekkede ve gayri müekkede, nevafil olmak üzere enva-u aksamı vardır ki beyanı kütübi fıkhiyeye aittir. Cemaat dahi Cumada farz, diğerlerinde vacip veya sünneti müekkededir. Ve burada salâttan aslı mürad farz olanlardır. Salât kelimesinin lamı ince de okunur, kalın da ve kalın okunmak itibariyle «vav» la yazılır, verş kıraetinde te tefhım olunur.

O müttekiler sade iman ile ve yalnız ikamei salât gibi ibadatı bedeniye ile de kalmaz, ibadatı maliyede de bulunurlar. ﴿وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ﴾ kendilerine nasip ve kısmet ettiğimiz rızıkdan, maddî ve hatta manevî şeylerden azçok harç ve infak eder, fisebilillâh sarfiyatta da bulunurlar.

مِمَّا, idğam ile « مِنْ مَا » dır. Ma kelimesinin Türkçemizde en güzel mükabili nesnedir. Fakat biz bu kelimeyi zayi etmek üzere bulunduğumuzdan şey diyoruz. Gerçi

Sh:»192

ma, alelıtlâk veya alelumum şey manasına dahi kullanılabilir ise de asıl manası akılsız olan şey veya

şeylerdir. Yani nesnelerdir. Akıllıya men denilir. Ve bunun için mukaddema ma nesne, men kimesne diye tefrik idilirdi.

Rızk, esasen kelâmı arapda hazz-ü nasip manasına isim olup, nasip etmek, merzuk etmek manasına masdar dahi olur ki « رَزَقْنَا » onun fi'lidir. Ve bu karine ile «ma» ismolan rızıktan ibaret olur. Ehli sünnete göre manayi şer'îsi de lûgavîsinin aynidir ki Cenabı Allahın zi hayata sevk ve intifa nasip ettiği şey dıye tarif olunur. Binaenaleyh milk olsun olmasın, yenilen, içilen, ve sair suretle istimalinden bilfiil intifa edilen emvale sadık olduğu gibi evlâda, zevceye, say-ü amele, ilm-ü maarife dahi şamil olur. Fakat hepsinde intifa edilmiş olmak şarttır. Ve bu intifa, intifaı Dünyevî ve Uhrevîden eamdır. Binaenaleyh dinî veya Dünyevî bilfiil intifa edilmiyen mal, milk evlât ve iyal, ilm-ü marifet rızk değildir. Bu suretle bir şey muhtelif vücuhi intifaa göre muhtelif kimselerin rızkı olabilir. Fakat malından, kudretinden, ilminden intifa etmiyenler merzuk değildirler.

İnfak, malın elden çıkarılması, harç ve sarfı demektir. Şer'an farz, vacip, mendup aksamı vardır. Bu infak karinesile ya rızık mala tahsıs edilmek veya infak mecazen maldan maadasına da tamim olunmak ıktiza edecektir. Zahir olan evvelkisidir. Fakat ikinci de muhtemildir binaenaleyh ayetin bu fıkrası evvel emirde

zekât, ve sair sadakat ve sılalar ve ianeler ve vakıf gibi fukaraya vesair vücuhi birre ve meuneti iyale sarfı

emval gibi bütün ibadatı maliyeye şamildir ki ileride « يَسْئَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ ۖ قُلْ مَآ اَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ ۗ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ الخ۰۰۰ » gibi ayetlerle tafsıl olunacaktır. Saniyen talimi ilim ve saire gibi maneviyata

dahi şamil olabilecektir. Maamafih bunların hepsinin başında, binai islâmdan biri bulunan zekât vardır. Ve

bunun için bir çok müfessirin burada

Sh:»193

evvelen ve bizzat murat zekât olduğunu beyan etmişlerdir. Fakat felâhın mevkufün aleyhi olmak itibarile

salâtta olduğu gibi burada da farz olan infak kasdedilmek ıktiza ederse de farizai infak yalnız zekâta

münhasır olmadığından muhakkıkını müfessirîn tamim taraftarıdırlar. Ancak bu miyanda zekâtın birinci

mevkii işgal ettiği de unutulmamalıdır. Çünkü binaı islâmın ikincisi de zekâttır. Bir hadîsi şerifte de varit

olduğu üzere zekât kantarai islâmdır. İslâmın bir köprüsü bir geçididir. Dinin iman ile temeli atılıp namaz ile

direği dikildikten sonra geçilecek mühim bir geçidi vardır ki zekât işte o geçidi geçirecek bir köprü olmak

üzere bina edilecektir. Çünkü Dünya ve Ahırette korunmak için yapılacak olan muhteşem binaı islâmın,

Dünyadaki darülislâm, Ahıretteki darüsselâmın inşası için bir takım masarifi maliye vardır ki bunlar ibadatı

maliye ile yapılacaktır ve bunun en zarurîsini de zekât teşkil eder. Zira «

اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ » diye bir nesakı tevhit içinde münhasıran Allaha ibadet etmek

ve cemaati ihvan ile namaz kılabilmek için safları tesviye etmek ve o saflarda bir hissi müsavat ile

muntazaman arzı vücut etmek lâzımdır. Bu ise o cemaat içinde kuti yevmî olacak kifafı nefisten mahrum

kimse kalmamakla mümkin olur. Bir aç ile bir tokun bir safta bünyanı mersus gibi bir hissi mahabbet-ü

uhuvvetle yekdiğerine kalben perçinlenmesi kabil değildir. Binaenaleyh cemaatin hakikî bir ibadeti tevhit

olması cidden fakir ve miskin olanlarının gözetilmesi ve çalışabileceklerin çalıştırılması için evvelâ zekât ve

sadakâtı fıtır ile zenginlerle fakirler arasındaki uçurumu kapatarak bir rabıtai mahabbet tesisi, hem de

hepsinin mevlâsı Allah tealâ olduğunu bildiren bir his ve iman ile tesisi büyük bir farîzadır. Bu farîzanın bu

niyyetle edasında müslüman artık ferdiyetinde hasaseti beşeriyesinden silkinecek, Allah tealânın bir

halifesi yani bir naibi olmak rütbesini ihraz edecek ve elindeki malın

malullah olduğunu ve kendisinin onu muhtaç olan ibadullaha isal etmiye memur bulunduğunu idrak ederek «al birader, bu benim değil, senin hakkındır, bende bir emanettir, ben sana Allah tealânın gönderdiği şu çıkını şu koli postalı teslim etmiye memur bir müvezziim» diyerek keza tevazüile fakirin, fakiri sabirin hakkını vererek kalbini tatyip edecek ve bununla o cemaatin mümkin olduğu kadar açıklarını kapatacaktır. İşte kitap ve sünnetin istikrasına nazaran kütübi usuliye ve furuiyemizin zekât nazariyesi icmalen budur. Bu suretle zekât müslümanı derekei beşeriyetten niyabeti ilâhiyeye geçiren bir köprüdür. Namaz kadematı hayattan huzuri ilâhiye çıkaran bir miraç olduğu gibi zekât da o miraçta alınan bir memuriyeti lâhutiyenin kantaresidir. Ve her islâm bu kantareyi yapıp geçmeğe, yani zekât vermek için halâl mal kazanıp maliki nısap olmağa çalışacak ve henüz verecek halde değil ise lâakal onun ulviyetine iman ile meşbu olacaktır. Yani Müslümanın gözü, zekât almağa değil, vermeğe matuf bulunacak ve ancak muztar kaldığı zaman zekât ve sadaka alabilecek ve aksi halde aldığının haram olduğunu unutmıyacaktır. Bu suretle teessüs eden cemaati İslâmiyenin namazında ne büyük bir kuvveti tevhit bulunacağını ve bunların o muhteşem binayi islâmı ikmal ve istikmal için nasıl bir aşk-u şevk ile mücahedeye atılacakları teemmül edilirse dini islâmın esasındaki ulviyet ve bu ayetlerle o müttekilere verilen payei medhin ehemmiyeti derhal anlaşılır ki ileride beyan olunacak olan sıyamın dahi bu noktayi her kalbe hissettirmek için mühim bir hasısai terbiyeviyesi bulunduğu zahirdir. Görülüyor ki bu ayette binai islâmdan imandan

sonra iki âmel zikrolunmuştur ve şeriatte bunlar diğerlerinden evvel farz kılınmıştır: Salât, zekât. Çünkü bunlar bütün ibadatın aslıdırlar ve burada bilhassa zikredilmeleri hususiyetlerinden naşı değil, diğerlerinin envaına işareti de

Sh:»195

mutazammın olduklarından dolayıdır. Zira bütün ibadat iki nev'a münkasimdir. Biri ibadatı bedeniye, diğeri ibadatı maliyedir. Hac gibi hem bedenî ve hem malî olan üçüncü bir kısım dahi bu iki haysiyetin terkibidir. Binaenaleyh namaz bütün ibadatı bedeniyenin mümessili aslîsi, zekât da bütün ibadatı maliyenin mümessili aslîsidir ve bunlar imanın ilk müeyyidesi ve bil'amel ilk inkişafıdırlar binaenaleyh bu ayeti kerimede bütün mebadii iman gayipde, bütün usuli âmal dahi salât ve infakta icmal edilerek dini islâmın ilmî, amelî, usul-ü füruu telhıs olunmuştur ki bunlar Fatihada « اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ » misakiyle sıratı müstakim ve nihayet hamd unvanında toplanmış idi, bundan sonra gayibda telhıs edilen mebadiyi imaniye vahiy ve nübüvvet mes'elesi itibariyle bir mertebe daha tavzıh olunarak buyuruluyor ki:

4. ﴿وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَآ اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَآ اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ﴾ ve

o müttekiler ki hem sana vahy-ü inzal edilen ve edilmekte bulunan kitap ve şeriate, hem de senden evvel vehy-ü inzal edilmiş bulunan yani Tevrat, İncil, Zebur, Suhuf gibi kitaplara iman ederler, ki bu iman da risaleti Muhammediyeye ve bütün enbiyayi salifenin nübüvvetlerine iman ile mümkindir. Zira habere iman muhbire imana mütevakkıf bulunduğu gibi onların cümlei nümzelâtından birisi de

nübüv-

Sh:»196

vetleri davasıdır. Evvelki ayet alelûmun müslüman olan mü'minler, bu ayette mukaddema Ehli kitaptan olup ta müslüman olan mü'minler hakkında nazil olduğu beyan buyruluyor. Maamafih böyle olması iki ayetin yekdiğerini mütemmim ve muzıh olmasına mani değildir. Ve matekaddeme iman maziyi hikâyeden ibaret zannedilmemelidir. Binaenaleyh bütün kütübi münzeleye ve enbiyai salifeye esas itibarile iman dahi islâm iman ve akidesinden bir cüzdür ki « قُولُوٓا اٰمَنَّا بِاللّٰهِ الخ۰۰۰ » gibi ayetlerde bu cihet tafsıl olunacaktır. Ve bunun için müslümanlık bütün edyanı semaviyenin şahidir. Zira mesaili imaniyede nesih yoktur ikmal vardır. Nesih şerayii ameliye itibarile caridir. Bu ve emsali ayatı Kuraniye ve

süneni Nebeviye bize bilhassa şunu gösterir ki müslümanlık dini umumîdir. Bütün insanlara şamil ve edyanı münzelenin hepsine hürmetkâr bir dindir. Diğer dinler ise livai tâbiiyetleri altında diyanet itibarile kendilerinden başkalarını yaşatmazlar, hududı vicdanîleri dar ve kısadır. Bunlar kendilerinden başkasına bir hakkı hayat tanımamayı diyanetin muktezası bilirler. Tanırlarsa yalnız siyaseten bir ıztırar ile tanırlar, yakın zamanlara kadar Hıristiyan devletlerin içinde kendilerinden başka bir millet yaşattığı görülmemiş ve bu sebeple bunlar başka dinden olan akvama hâkim olamamıştı, son zamanlarda bu vicdan darlığındaki mazarrâtı siyasiyeyi gören Avrupa devletleri Katoliklik ve Protestanlık mubarezelerinden doğan bir hürriyeti vicdaniye davasiyle Fransa inkılâbı kebirinden sonra liberallık, lâyıklık, ve insaniyet kelimeleri altında kelimei Nasraniyyetten inhirafa doğru yürümüş ve o zamandanberi diğer akvam üzerinde hükûmet tesisine yol bulabilmişlerdir. Fakat bu kelimeler müsbet ve merhametli umumî bir vicdanı hak tesisine değil, dinsizliğe ve hodkâmlığa doğru menfi bir gidiş istihdaf ettiğinden terakkiyati ilmiye ve sinaiyesini hakka raptedecek yerde

Sh:»197

beşeriyeti haktan tebaüde, vicdansızlığa ve ihtirasata sürüklenmiş ve neticesi islâmiyetin gösterdiği hakikî

ve müsbet hukukı hürriyet ile insanlığa temin ve tamim eylediği cihanşümul hayatı haktan uzaklaşmak ve ıztırabatı hayatı arttırmaktan ibaret olmuştur.

Bu noktai nazarla denilebilir ki beşeriyeti hazıra bi'seti Muhammediye zamanında olduğu gibi nuri islâmın umumî bir inkişafını ve müsalemeti amme için hakkın alelûmum insanlık üzerinde kuvvetli bir hâkimiyetini görmek derdile kıvranıp çabalamaktadır. Beşeriyyetin şimdiki dalâli, insaniyetin hak üzerinde hâkim olması fikrinde toplanıyor. Bu ise insanlar miyanında en kuvvetli görünenlerin bir halikı mabut gibi telâkkisine müncer oluyor. Bu ihtirasatın teşdidile hukukun çiğnenmesini ve emniyyet-ü müsalemeti umumîyenin haleldar olmasını intaç ediyor. Halbuki saadeti beşer hakikatte insaniyyetin hakka hâkimiyyeti davasında değil, hakkın insaniyyete hâkimiyeti esasındadır. Ve islâmın muadelei hayat için « اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ » misakiyle talim buyurduğu kanunı fıtrat de budur.

Binaenaleyh beşeriyyet ya hakka galebe etmek davasiyle ihtiras ve ıztırap içinde birbirini yeyip gidecek veya Hak tealâya iman ile onun hâkimiyeti mutlakasına tabi olmak için dini islâma ve tebliğatı Muhammediyeye sarılacaktır. Hakkı insanın madununda gören dar vicdanların felâh bulacaklarını ve dairei beşeriyet için bir kutbi müsbet olabileceklerini zannetmek ne büyük hatadır. Büyük vicdanlar hakkı bir bilir ve haktan gelenin hepsine, her birisinin kendi mikdarına göre kıymet verir. Ve işte kalbi islâm bu büyük

iman ve vicdanın sahibidir. O herkese bu imaniyle sinesine açar. Bütün vicdani beşeri bu vüs'at ve semahatle hakka takrip etmeğe çalışır. Bunu kavrıyamıyan bu yüksekliğe eremiyenleri de hakkın vahdet ve şümulüne taarruz etmemek ve hakka cüz'î küllî intisabı kabul etmek şartiyle kendi sâhai diyanetlerinde hür tu-

tarak sinesinde yaşatır ve onların hakkı hayatına hürmeti de sade zaharî bir siyasetin değil, hakikî dininin müktazası bilir.

Filvaki ﴿وَبِالْاٰخِرَةِهُمْ يُوقِنُونَ﴾ ahırete yakın sahibi olacak olanlar da ancak bunlardır, bu şümullü imana malik olanlardır. Mesela «Hazreti Musa Peygamber idi amma İsa değil idi. Tevrat kitabullahdır. İncil değildir. Yahut Musa ve İsa aleyhimesselâm Peygamber idiler amma haşâ Muhammed aleyhisselâm değildir. Olsa bile o bizim değil Arapların Peygamberidir. Tevrat ve İncil kitabullahdır amma Kur'an değildir» gibi sözlerle Allahın Peygamberlerini tefrik eden, kimine inanıp kimine inanmıyarak Muhammed aleyhisselâmın nübüvvetini ve ona nazil olan kitap ve şeriati tanımıyanların Ahiret hakkında bir

takım zanları, bazı kanaatleri bulunsa bile yakînları yoktur. Gerçi her felsefede, her dinde bir fikreti ahiret vardır. Fakat bunların çoğu bürhansız bir takım emaniden, ideallerden ibaret kalır. Çünkü mesail ve tariki Ahıretin imkânı vücudü akıl ve kâlp ile her zaman sabit olursa da tahakkukunda bürhanı aklî, farzıyat, temenniyatı kalbiye kâfi değildir. O ancak min tarafillah gelen enbiyai zi şanın haberi sadıkları ile bilinebilecek umuri gaybiyedendir. Bunu hatm-ü ikmal eden ise Hatemül'enbiya olan Muhammed Mustafa sâllallahü aleyhi vesellemdir. Binaenaleyh enbiyaya iman etmiyenlerin Ahırete, doğru imanları olamıyacağı gibi enbiyayi salifeye iman edenler dahi Hatemül'enbiyaya ve ona inzal olunan kitap ve şeriate iman etmedikçe Ahıret hakkındaki iman ve kanaatleri yakin mertebesini bulamaz, vakii hakka mutabık olamaz. Meselâ Musevîler «Cennete ancak Yehudî olanlar girecektir ve bize nari Cehennem olsa olsa sayılı birkaç gün temas edecektir» derler, İsevîler de ayni sözü kendileri hakkında söylerler. Kendilerinden başkasına Dünya ve Ahırette hakkı hayat

ve saadet tanımazlar ve sonra naîmi cennet dünya nimetleri cinsinden midir? daimî midir, değil midir. O bir bekayi ruh mes'elesi midir değil midir? diye ihtilâf ederler, halbuki Allahı bir bilip bütün enbiyayi tasdik ve

resulü ahirrüzzamanın risaletine ve ona inzal olunan kitap ve şeriate de iman ettikleri zaman indî ve nefsî olan o gibi zununi fasideleri hakikate muvafık olmıyan itikatları tebligatı Muhammediyeye imanla gider de ahiret hakkında vakıa mutabık iken hasıl ederler. Dünya hak, Ahıret de hak, hayat hak, ölüm ve kıyamet de hak, öldükten sonra dirilmek de var. O da hak, haşir hak, sual hak, hisap hak, mizan hak, sırat hak, sevap hak, ıkap hak, cennet hak, cehennem hak, ve hepsinin fevkinde rıdvanı ekber ve müşahedei cemalullah da hak, Allahın izniyle mü'minlere şefaat da hak, cennet ebedî, cehennem de ebedi, maamafih o ebedî cehenneme girdikten sonra kurtulup çıkacak ve nihayet cennete gidecek olanlar da var. Ahiret nimetlerinde dünya nimetlerine benziyenler de var, dünyada görülmedik, işitilmedik, hatıra gelmedik şeyler de var. Şu fark ile ki naimi ahiret ebedî ve elemsiz dünyanın kavanini ilmiyesi ahıretin tahlilâtı külliyesiyle tafsılâtını idrake müsaid de değil, onu künhiyle bilmek, künhi hakkı bilmeğe mütevakıftır. Kavanini ilmiye bize onun akla muhalif bir muhal olmadığını ve nihayet alelıtlak bir âlemi gaybin mevcut olduğunu ve bugünün herhalde bir yarını bulunduğunu ve ona hazırlanmamız lüzumunu isbat ve ifham eder. Fakat o yarının nasıl olacağını ancak Allah bilir. Ve gayptan haberdar olan enbiyai kiram haber verebilir.

Ahıret, esasen ahır sıfatının müennesidir ki son ve sonraki manasına sıfat iken lisanı şeri'de dari ahıre ve hayatı ahıre ve neş'eti ahıre terkiplerinin muhaffeti olarak ism olmuştur. Mukabili olan Dünya da böyledir.

Ahıret kâh Dünya ve kâh ulâ mukabili kullanılır. Dâri ahıret,

Sh:»200

hayatı mahza, hayatı ebediyedir. Hayatı mahzayı insanların kimisi yalnız aklî ve ruhanî telâkki eder, kimisi de hissî ve cismanî. Fakat hakikatini henüz bilmediğimiz hayatın bizce kemali hem akliyet ve hem hissiyetindedir. Kur'anın bize bildirdiği hayatı ahıre ise Ekmeli hayat olduğundan biz ona inanırız, ta'mikatı felsefiyesiyle uğraşmayı zait addederiz. Ben, «ben» dediğim zaman ruhaniyet ve cismaniyetimin noktai vahdetine basıyorum ve hayatı da bunda biliyorum. Âlemi gaybın bu günkü âlemi şehadetten namütenahi derecede evsâ ve ekmel olduğunu biliyoruz ve her halde yarın için daha ekmel bir hayatın muhakkak olduğu şüphesizdir. Buna «acaba!» diyenler kalpleri kör olanlardır. Maddemiz erir, maddei külle karışır, kuvvetimiz dağılır kuvveti külle karışır, hepsi erir Hak tealâya raci olur. Mukaddema Allahtan kendime geldim, yine Allaha gideceğim, gidersem, rabbımın bir âleminde daha niçin kendime gelemiyeyim. Niçin rahmetlerine iremiyeyim, hemen Cenabı hak hüsni hatime nasıp etsin felsefenin: olan yine olacaktır, diyen

ıttırat kanunu, bekayı illiyet kanunu bile bu ikanlarımı zarurî kılmaz mı? Aleyhissalâtü vesselam

Efendimizden rivayet olunuyor ki şöyle buyurmuşlar: «Taaccüp bütün taaccüp ona ki Allahın halkını görüp dururken Allahda şek eder. Şuna taaccüp olunur ki neş'eti ulâyı tanır da neş'eti uhrayı inkâr eder. Şuna da taaccüp olunur ki her gün her gece ölüp dirilip dururken ba'sü nüşuru inkâr eder. Şuna da taaccüp olunur ki Cennete ve naimi Cennete iman eder de yine darülgurur için çalışır, şuna da taaccüp olunur ki evvelinin bulaşık bir nutfe, ahırinin mülevves bir ciyfe olduğunu bilir de yine tekebbür ve tefahur eder». Bu hadîs Ahıret hakkında ilim ve fen noktai nazarından başlıca iki hakikati gösterir. Birincisi neş'eti ulâ ve uhra tabirile hem hakikati ahırete ve hem ıttırad ve tekerrür kanununa işarettir. İkincisi zahiren nevm-ü yaka-

zayı gösteren her gün her gece ölüp dirilmek meselesidir ki hakikati hayat ve hakikati Ahiret noktai nazarından pek mühimdir. Biz her gün gıdaya, uyuyup uyanmıya neye muhtaç oluyoruz? Çünkü bedenimiz, eczayı bedenimiz her gün ve hattâ her saat, her lâhza mütemadiyen ölüyor, ve yerine yenisi halk olunuyor ve bu halk olunurken biz uyuyoruz. Bunun için uyku sadece zahirî değil, hakikaten de bir

ölüm oluyor. Çıkardığımız bütün ifrazatımız, eczaı bedenimizin cenazeleridir. Demek ki hayat ancak teceddüdi emsal ile halkı cedit sayesinde devam ediyor. Devam eden nedir? benim birliğim nedir? Bu da bir kanunu ıttırat ve temasül ve tekâmül tecellîsidir. Binaenaleyh hayatı Dünyeviyemin zâmanı zatinde benim ruhaniyet ve cismaniyeti sabitem değil halkulllah, bakaullahtur. Ve işte hayatı Ahıret de böyledir.

İkan, yakin sahibi olmaktır. İkan istikan teyakkun yakin hepsi bir manaya gelir yakin, vakıa mutabık ve her hangi bir teşkik ile zail olmıyacak surette şekk-ü şüpheden âri olan sabit ve cazım bir itikat demektir. Tabiri aharle yakin, şekk-ü şüphe bulunmıyan ilmi mütkan, rayb karışmıyan ilim, nakzına ihtimal bulunmıyan ilimdir. Maamafih yalnız cezmi kalbî manasına da yakin ıtlâk edildiği vardır. Şu anda şüphem yok ki bu böyledir. Şimdi ve ileride şüphe edilmez bu böyledir. Başka türlü olmak mümteni bu böyledir. Bunun üçüne de yakin denilir, Fakat asıl yakin ikinci ile üçüncüdür, yani birinci tariftir. İlmi ilâhîye yakin ıtlâk edilmez. Bunun iki sebebi vardır. Birincisi esma ve sıfatı ilâhiye tevkifîdir. Kitap ve sünnette ise ilmullaha yakın ıtlâkı görülmemiştir. İkincisi yakin ve ikan şekk-ü şüphe şanından olanlar hakkında kullanılır. Bunun için ulûmı zaruriyeye yani huzurî olan bedihiyata, bedihiyatı evveliyeye yakin denilemiyeceğine sahip olanlar bile vardır. Yakinda matlûp olan vakıa mutabakat ve ademi raybdir. Fakat bu

vakiin zarurî olması değil ancak vaki olması şarttır. Binaenaleyh müşahedat, mücerrabat, mütevatirat ve istidlâlâtı sahiha dahi yakin ifade ederler. Bazı Garp feylesoflarının iddia ettikleri gibi yakin yalnız ilmi zarurî ve huzurî demek değildir. Yakinin meratibi vardır. Meselâ riyaziyat, istintacatı mantıkıye yakinî ve zarurî olduğu gibi ulûmi adiye ve mücerrebe, ulûmi tabiiye miyanında kimya ve fizik ilimleri zarurî olmıyarak yakinîdirler. Ancak bunların vakıatı mücerrebesinden istidlâlatı faside ile intaç edilen nazariyat ve farziyatın hepsi yakinî değildir. Bu esbaba mebni tayyareleri yaparız, fakat bir çimeni, bir böceği, serçenin bir tüyünü yapamayız. Acaba mümkin değil midir. Mümkin olmasa idi vücude gelmezdi. Allah tealâ onları evvelen ve bizzat ve sonra maddeleri tohumları vasıtasile yarattığı gibi bizim elimizle de yaradabilir. Nitekim Peygamberlerin ellerinde yapabileceğine dair nümuneler de gösterdiğini Kur'an haber de veriyor. « وَاِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِاِذْنِى فَتَنْفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا بِاِذْنِى ». Bunun için ulûm ve fununi tabiiye bizim kudretullah hakkındaki yakinimizi ve imkânı zatî hususundaki vüs'ati imanımızı yıkacak değil, takviye edip tevsi edecek delâil telâkki edilmek lâzım gelir. Fenleri kendi hudutları dahilinde takip ve terakki ettirmeliyiz. Fakat onlara inanırken hiç bir zaman kudretullâhı tükettik Dünya ve Ahıreti bitirdik zannetmemeliyiz yakiniyatı adiyeye, yakiniyatı zaruriyeyi feda

eylememeliyiz. Biz var isek, bizim ilmimiz var ise, Allah tealâ ve onun ilm-ü kudreti daha evvel var. Bu günkü âlemi şehadet var ise yarınki âlemli gayip de bittabi var. Bu gün olmıyanlar yarın olur. Bu gün inanmadıklarımıza yarın inanmak mecburiyetinde kalırız. Hiç yanılmamak, hiç şaşmamak, ye'si küllîye düşmemek istiyorsak hiç bir hâdisenin yıkamıyacağı hiç bir teşkikin izale edemiyeceği en hak ve en küllî esaslara iman etme-

Sh:»203

liyiz ki dairei yakinimiz daralmasın ilm-ü fenni boğmıyalım, sahai imkânı kısaltmıyalım, mümkine muhal demiyelim, hayır yerine şerre koşmıyalım muhal zannettiklerimizin imkânını, hattâ vukuunu gördüğümüz zaman perişan oluruz. Sudan ateş, ölüden diri çıkar mı biiznillâh çıkar, hayat yapılır mı biiznillâh yapılır. Göklere çıkılır mı biiznillâh çıkılır. Kabirde sual sorulur mu biiznillâh sorulur. Ölen dirilir mi biizinillâh dirilir. Lâkin iki kerre iki tek olur mu olmaz. Cüz küllünden büyük olur mu olmaz. Malûl illetini geçer mi geçmez, insan bizzat halik ve bizzat ma'but olabilir mi olamaz. O Allahın izniyle kuş da yapsa, ölüleri diriltse yine kuldur yine kuldur. Bütün imkânlar kudretullahdadır. Ve istikbal dediğimiz zaman namütenahidir. Ve o namütenahide bizim nice serencamımız ve mes'uliyetlerimiz olacaktır. Ve işte Hazreti Muhammed bize

mutlâk olan bu imanı küllîyi bu akidei tevhidi ve buna göre ameli salihi talim için bas'a buyrulmuştur. Ona iman edenler hiç bir zaman aldanmazlar, her zaman yakîn sahibi olurlar.

5. ﴿أُولَٰٓئِكَ﴾ « أُولَاءِ » ismi işaret cemi, «za» nin cem'i, « ك » harfi hıtaptır ki « ذٰلِكَ » gibi evvelâ Peygambere hıtabı has, saniyen hıtabı âm olabilir. Meali: «Sana söylerim bunlar, o gördüklerin o evsafını işiddiklerin» demektir. Yani ya, Muhammed böyle kalbî olan ve sade görünene bağlanmayıp aklın idrak edebileceklerine dahi cümleten iman ve tasdik ettiği ibadatı bedeniye ve maliyeyi ifa ile tarikı semi'den başka yolu olmıyan hususata dahi şümuliyle iman etmek ve edebilmek kabiliyyet ve meziyetlerini cami olan o müttekileri işittin ya, işte bunlar, ﴿عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ﴾ tarafı rabbanîden rabbi ahadleri olan Allah tealâ tarafından hidayet üzeredirler. Yani onun hidayetine namzet ve o hidayet üzere

Sh:»204

yürüyecek olan ve yürümekte bulunanlar alâ meratibihim onlardır. Hidayeti irşadiyeyi bunlar dinler, mertebe mertebe hidayeti filiyeye bunlar erer. « اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ » diyecek olan

veya diyenler bunlardır. Bunun cevabı kavlî ve fi'lîsini alacak ve sıratı müstakimde yürümiye muvaffak olacak olanlar yine bunlardır. ﴿وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾

Ve işte herkesin fikrinde ve zikrinde müflihun müflihun diye duyup yadettikleri ve fakat ta'yin edemedikleri bahtiyarlar, cidden ve ebediyyen felâh bulanlar, bulacak olanlar, gadab-ü dalâlden salim olarak niamı Ebediyei ilâhiyeye erecekleri muhakkak olanlar ancak bunlar, bu hidayet üzere bulunanlardır. Allah, Peygamber tanımiyanlar değil, yalnız evvelki Peygamberlere iman etmiş olanlar da değildir. İman edip bedenen ve malen ibadet ve âmali saliha yapmıyanların halleri de tehlükeden salim değildir. Bunların felâhları dahi mümkin olsa da tam ve kâmil değildir. Mademki imanları vardır. Rahmeti ilâhiye ile felâhları kabil ise de harikulâde kabilindendir. Sünnetullah değildir. Maamafih onlar hakkında imansızlar gibi ye'si küllî de caiz olmaz. Zira indallah zerrei iman da zayi olmaz.

Müflih, «iflah» dan felâh bulan demektir. Felâh aslında felâhat gibi yarmak manasile alâkadardır ki o gündeki maniayı yarıp kendini kurtarmak ve matlûbuna ermek yani zafer bulmaktır. Mü'minler de Dünya ve tabiat ve şehvet manialarını yarıp gaybde gizlenen matlûplarına eren ve Ahırette ebedî felâh bulanlar

olacaktır. Lisanı Arabda böyle haber elif lâm ile muarref olursa kasır ifade eder. Burada (hüm) zamiri fasıl denilen bir harftir ki haber ile mübteda beynini sıfatten fark ettirir. Mühim bir rabıtai hükümdür. Bundan da bir kasır anlaşılır. İzah ettiğimiz mana bu kasırlarla tarifin manasıdır,

Sh:»205

emsalinde tatbik edilsin. Bu gibi ta'riflerde iki nevi mana melhuzdur: Birisi öteden beri müflihun vasfile şöhretşiar bir takım zevatı mübheme vardır bunu duyarsınız. Fakat tayin edemezsiniz. Eğer duydunuzsa işte bunlar ancak o müttekilerdir. İkincisi, eğer duymadınızsa bu mefhumu iyi tasavvur ediniz ve hakikatini tahkik ediniz ve ettiğiniz zaman biliniz ki bunlar ancak onlardır, demek olur. « أُولَٰئِكَ » nin tekrarı hidayet ile felâhın müstakil birer haslet olduklarına işarettir. Aradaki atfın vav ile yapılması da hidayet ile felâhın mefhumen ve maksadan mugayeretlerine işarettir diyorlar. Maamafih birinci « أُولَٰئِكَ » o imanları yapan müttekilere, ikinci de « عَلَىٰ هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ » kaydinden sonra onlara raci olması ve binaenaleyh manen tekrar bulunmaması daha muvafıktır. Görülüyor ki hidayetin müttekilere kasrı yoktur ve lâkin felâhın hidayettekilere kasrı vardır. Ve bu nokta mühimdir düşün. Sonra felâhın hidayete, hidayetin takvaya terettübü de illiyet tarikiyle değil, adet tarikiyle cereyan ettiğine ve müessiri hakikî Allah

tealânın fazl-ü rahmeti olduğuna işaret için arada « فـاء » gibi sebebiyet ifade eden bir harf

zikrolunmamıştır.

Kur'an işte alel meratip bu müttekilere hidayettir. Acaba burada niçin «Hüdenlinnas» denilmedi de

Hüdenlilmüttekin denildi? diyeceksin; çünkü:

﴿٦﴾ اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَآءٌ عَلَيْهِمْ ءَاَنْذَرْتَهُمْ اَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ
لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٧﴾ خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَعَلٰى سَمْعِهِمْ ؕ وَعَلٰٓى
اَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴾

Meali Şerifi

Amma o küfre saplananlar, ha inzar etmişin bunları ha

etmemişin onlarca müsavidir, imana gelmezler 6 Allah kalblerini ve kulaklarını mühürlemiş ve gözlerine bir perde inmiştir ve bunların hakkı azîm bir azaptır 7

TAHLİL VE MÜNASEBAT - Lisanı Arapta, lisanımızda mukabili bulunamıyan bazı harfler vardır ki « ان » de bunlardandır. Bu harf, fi'le benzeyen altı harften biri olup yerine göre elbette, her halde, şüphesiz, lâcerem, muhakkak gibi bir tahkik ve te'kit manası ifade eder. Razînin naklettiği veçhile Arabın ilk feylesofu sayılan «Kindî» eimmei lisandan imamı Müberrede gitmiş ve ben kelâmı Arabda bir haşiv buluyorum meselâ « عَبْدُ اللّٰهِ قَائِمٌ » diyor, sonra « اِنَّ عَبْدَ اللّٰهِ قَائِمٌ » diyor. Daha sonra « اِنَّ عَبْدَ اللّٰهِ لَقَائِمٌ » diyor. Bunların hepsi ma'nen bir, arada fazla lâfızlar var demiş, Müberred «hayır demiş haşiv yok, elfaz ihtilâf edince mana da ihtilâf eder. Evvelki doğrudan doğru kıyamı haber veriyor. İkinci bir sualin cevabı oluyor. Üçüncü de bir münkirin inkârına cevap oluyor» diye izah ederek dekaiki lisaniyede feylesofun cehlini gösterivermiştir. Bu bir harf bize bir nazım altındaki maaninin inceliklerini anlatmıya ve bundan zühul edenlerin muhakematı fikriyede münasebetsizliklere düşeceklerini ne güzel anlatır. İmamı belâgat Abdülkadiri Cürcanî der ki tahkik «inne» te'kit içindir. Bir haber muhatabın zannı hilâfına değil ise «inne» ye ihtiyaç yoktur. Fakat samiin zannı hilâfına bir haber verildiği zaman ona ihtiyaç vardır. Ve haber ne kadar müsteb'at olursa «inne» nin hüsnü o kadar artar ilah...» işte bu ayette de

öyledir. Burada evvelen «hüdenlilmüttekin» takyidine karşı hatıra gelen bir suale istinafen bir cevap vardır. Saniyen bu ayette beyan olunacak mazmunı haber istib'at olunabileceğinden onu te'kit ve takrir vardır. Binaenaleyh bu ayetin «hüdenlilmüttekin» fıkrasına gayet kavi bir münasebet tezat ve tekabülü vardır. Ve bu suretle bu iki ayet, evvelkilerin kasimi olan bir tasnif ifade etmektedir.

Sh:»207

Küfür, zammı «kâf» ile aslı lûgatte küfran gibi setri nimet yani nankörlüktür. Bunun aslı da fethi «kâf» ile kefirdir ki alelıtlak setir demektir. Feth ile olan bu manadandır ki tohum eken ziraatçiye kezalik geceye kâfir, meyva tomurcuğuna kâfur, kalça etlerine kâfire denilmiştir. Binaenaleyh feth ile kefr, setri mutlak eam, zam ile küfür setri ni'met ehastır. Şer'an küfür ise imanın mukabilidir, imansızlık demektir. Yani bir kimsenin iman şanından olduğu halde iman etmemesidir ki tekzip ve inkâra ve terki tasdika ve ıztırar ve mani bulunmadığı zaman terki ıkrara da şamildir. İmandaki tasdik gibi küfürde tekzip dahi, kalbî, kavlî veya fi'lî olur. Tekzibi kalbî nasıl küfr ise bilâ ıztırar tekzibi kavlî de öyledir. Hattâ böyle bir tekzibi kavlî daha eşna bir izharı adavet mukaddesatı fi'len tahkir, tezyif, tehzil ve istihfaf, ibtale say etmek eşnaı küfür olduğunda şüphe yoktur, yalnız kalpte gizlenen küfre küfür denip de kavlen veya fi'len izhar ve ilân olunan küfre küfür denmemek

nasıl mümkin olur, meğerki o izharı kavlî veya fi'lî « اِلَّا مَنْ اُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْاِيمَانِ » istisnayı şer'îsi mucebince zarurî bir ikraha mübteni olsun. Tekzibi fi'lî iman ile içtimaı mümkin olmıyan fi'li yapmaktır. Ancak tekzibi fi'lî ile ademi fiil arasında büyük fark vardır. Meselâ namaz kılmamak başka, haça tapmak yine başkadır. Namaz kılmamak küfür değilse bile haça tapmak her halde küfr olur. Bu noktai nazar olduğundan mucibi küfr olup olmıyacağına ihtilâf edilmiştir. Halbuki tahkir ve istihfaf ifade eden kezalik Mushafı çirkâbe atmak, güneşe secde etmek, zünnar bağlamak, küfür neşretmek, istihlâli ma'siyet, tahlili haram, tahrimi helâl gibi bizzat eseri küfür, delili küfr olduğu belli bulunan ef'ali mükezzibenin zarureti ikrah yoksa küfr olduğunda hiç ihtilâf edilmemiştir. Biz balâda beyan

Sh:»208

olunduğu üzere terki amelin ve her ma'siyetin mucibi küfr olmadığına kailiz. Fakat bu mes'ele de pek sui istimal edilmiştir. Burada dikkat edilecek bir nokta vardır ki o teemmül olunursa Havariç ve Mu'tezileden sarfı nazarla hakikatte ihtilâf bulunmadığı tebeyyün eder. Terki amel iki türlüdür. Birisi terki cüz'î, diğeri terki küllîdir. Yani biri terk, biri de terki itiyat etmektir. Meselâ bazan namaz kılmıyan ile terki salâtı itiyat eden

arasında büyük fark vardır. Namaza imanı olan, onu vazife tanıyan kimsenin hasbelbeşeriye ara sıra bazı tekâsülü bulunabilmek ma'kuldür. Binaenaleyh terki cüz'î küfrolmıyabilir. Lâkin terki i'tiyat eden, kılmayı hiç hatırına getirmiyen ömründe hiç kılmıyan ve hattâ kılmamağa azmetmiş bulunanların ehli kıble olduklarına. Allaha, Peygambere ve Peygamberlere, Kur'ana ve Ahırete, farizai vazifeye imanı bulunduğuna nasıl hükmedilebilir? Hulâsa iman, nesakı tevhit ile bir cümlei mu'tekadata nakabili tecezzi bir inkıyadı tabiiyet, küfür de onlardan velev birinin olsun bulunmamasıdır. Yani küfür için iman edilecek şeylerin hiç birine inanmamak şart değildir. Birine veya bir kısmına inanmamak da küfürdür. İman bir mucibei külliyedir. Küfür ise onun nakizı olduğundan salibei cüz'iye ile vaki olur. Salibei külliyede mütevakkıf olmaz. İman ile küfür sade zıd değil, mütenakızdırlar ne içtima ederler, ne irtifa, arada vasıta, menzile beynelmezileteyn yoktur. Bir insan ya kâfirdir ya mü'min, fasık da fıskına göre bunlardan biridir. İman ile küfür, iki noktai nazarla mülâhaza olunur. Birisi insanın yalnız Allah tealâya karşı vaziyeti, diğeri de mü'minlere karşı vaziyetidir, evvelkinde mü'min yalnız Allah tealânın ilmini düşünerek imanını ve kendini ona göre murakabe ve teftiş eder. Bu noktada hem batınından ve hem zahirinden mes'uldür. İkincisinde insanların ilmini ve onlara kendini ve ne suretle tanıttığını ve ne gibi muamele izhar ettiğini ve onların ilmine

karşı kendisinin ne gibi bir muameleye maruz olması lâzım geldiğini teemmül ederek imanını ve kendini ona göre murakabe ve teftiş eder. Çünkü imanı islâmînin bir hukukullah, bir de hukukı ibat ciheti, bir infirat, bir de içtima haysiyyeti vardır. Allaha, Peygambere kalbimde imanım var deyip de ibadullaha karşı hep küfür muamelesi yapmak imanı islâmînin şiarı değildir. Din ve imana muhtaç olan Allah değil insanlardır. Küfretmek lisanımızda sebbi galiz ile sebbetmek manasına da urfolmuştur ki Arapcada yoktur. Fakat daha ziyade İstanbul lisanında beynel'avam mutearef olan bu mana esasen manayi şer'îden me'huzdur. İptida dine sövmek, imana sövmek, ağıza bilmem ne yapmak gibi mucibi küfrolan seblere ıtlak edilirken biraz tamim edilmiştir. Bunun için küfretmek tabiriyle kâfir olmak tabiri beyninde bir fark sezilir.

İnzar, korkulu bir şeyi sakındırmak için bildirmek, yani ileride şu fenalık var sakın diye irşat etmektir.

Hatim, tabi gibi basmak manasınadır. Ve ketm ile de alâkadardır. « عَلَى » ile sılalandığı zaman üzerini mühürlemek, yani bir şeyi veya içindekini tevsik için üzerine mühür veya damga basmak, bir çıkını, bir odayı, bir zarfı mühürlemek gibi. Bir de bir şeyi nihayete erdirmek manasına gelir. Lâkin bunda « خَتَمَهُ » gibi bizzat tadiye eder. Binaenaleyh burada evvelki manadan bir istiaredir.

Kalb, yürek ve gönül manalarına gelir, yani kalb iki manaya kullanılır. Birisi göğsün sol tarafında, sol memenin altına doğru konulmuş bir nevi çam kozalağı şekline benzer bir surette -sanevberiyyüşşekil- ve bedendeki etlerin hiç birine benzemiyen, hem âsap ve hem adalât ensacının hakikatlerini cami bulunan bir lâhmı mahsustur ki uruk ve şerayîn bütün damarların köküdür. İçinde butaynleri yani karıncıkları, üzeynleri yani kulakcıkları vardır. İnsanın a'za ve echizesi içinde bizatihi müteharrik olan odur. Ruhi muharrik

Sh:»210

ondan başlar. Bu, motörü kendinde kendi kendine açılıp kapanan bir tulumbadır. Deveranı dem buna medyundur. Ve maamafih bu hareketin teneffüs ve hareketi rieviye ile de bir alâkası ve muvazatı vardır. Bu kalb, ilmi ebdandan olan İlmi tıbbın ve etıbbanın meşgul olduğu kalbi cismanî ve mekânîdir. Buna biz lisanımızda yürek tabir ederiz. Nitekim mideye de kursak deriz, «kursak aşını yastık başını ister.» İkincisi, ruhanî bir lâtifei rabbanî olan ve bütün şuur, vicdan, ihtisasat ve idrakâtımızın, kuvvei âkilemizin madeni yani manevî âlemimizin merkezi bulunan lâmekân kalbdir ki nefsi natıka dahi tabir olunur. İnsanın asıl

hakikati bu kalbdir. İnsanın müdrik âlim, arif olan lâyenkasim cüz'ü, muhatap, muatep, mutalep ve mes'ul olan cevheri budur. Bütün benliğimiz evvelâ bundadır. Bunun için idrak eden (ben) idrak olunan (ben) in içindedir. Ben ruhuma, cismime, aklıma, idareme bundan geçerim. Bu sanki ruhumuzun bir gözüdür. Basıret bunun nazarı, akıl bunun ruhu, irade bunun kuvvetidir. Bunu ruhumuzun kendisi telâkki edenler de çoktur, lisanımızda biz buna yine kalb deriz. Balâda gönül denildiğini de söylemiştik, çünkü gönlümden geçti, kalbimden geçti, zihnimden geçti, aklımdan geçti dediğimiz zaman hepsinde ayni manayı kastederiz. Bununla beraber kalb ile gönlü fark ettiğimiz noktalar da vardır. Meselâ kalbin çürük deriz de ayni manada gönlün çürük demeyiz. Bazan yürek kelimesini de bu manada kullandığımız olur ki yürek kelimesini de bu manada kullandığımız olur ki yürekli adam, şecaatli, kuvveti kalb sahibi adam demektir. Şüphesiz lâmekân olan bu kalbi ruhanînin bütün bedene ve kalbi cismanîye bir alâkası vardır. Fakat ulema ve hükema bu alâkanın veçhini, keyfiyeti taallûkunu evvelemirde ve bizzat bedenin hangi noktasına taallûk ettiğini tayinde hayrete düşmüşlerdir. Bu taallûk evvelâ kalbi cismanîye midir? Dimaga mıdır? Cümlei asabiyeye midir, cümlei asabiye ve adaliye mecmuuna mıdır. Yoksa

kalb ve dimağ, uruk-u a'sab ve adalât-ü echizesiyle bedenin sureti vahdaniyesine midir? Sonra bu teallûk, a'razın ecsama, evsafın mevsufatına teallûku gibi midir? Bir aleti istimal edenin alete teallûku gibi midir? Bir mütemekkinin mekâna teallûku gibi midir? Her ikisini cami olarak bir kapudanın gemiye teallûku, bir hükümdarın memlekete teallûku gibi midir. Hasılı madde ile kuvvetin alâkası nedir? Ve sonra maddî kuvvetle manevî kuvvetin alâkası nedir? Bunlar felâsifeyi, İlmi ruh erbabını yoran, hayretler içinde boğan noktalardır. Ancak iptidaen olsun, intihaen olsun, evvelen ve bizzat olsun, saniyen ve bilvasıta olsun, failiyet haysiyetinden olsun, kabiliyet haysiyetinden olsun her halde bunun kalbi cismanîye dahi bir alâkası derkârdır. Avamili hissiyede hareketin ehemmiyeti büyük olmasına ve büyük temayülü bulunmasına nazaran bedenimizde harekâtı hariciyenin intibaatından müteesir olan ve onları alan alâtımız, havassı zahiremiz, a'sabımız, dimağımız olmakla beraber bunların cereyanı bedendeki hareketi zatiyemizin kıymetine medyun bulunduğu ve bu hareketi zatiye bizzat müteharrik olan kalbi cismanîde bulunup ondan başladığı ve bunun haleti maraziyesinde infialâtı hissiyyenin, küduratı batınenni alâkası da aşikâr görüldüğü cihetle mebdei hareketle menbaı şuuru birleştirmiş olmak için kalbi ruhanînin ilk alâkasını da kalbi cismanîye rabtetmek hem tabiî, hem de hemen her lisanda denecek derecede ikisinin dahi bir isim ile yad edilegelmiş bulunmasından anlaşılan ittifakı amme muvafık olduğunda şüphe yoktur. Bu hali kabul etmemekte ısrar edenler olursa onların her iki ismin biri diğerinden teşbih ve istiare tarikiyle ahzedilmiş

olmasını yani bedende kalbi cismaninın mevkii ne ise ruhta da kalbi ruhanînin mevkii o gibi olduğunu tasavvur edebilirler, akıl ile kalbin alâkasını da akıl kelimesine bırakalım.

Sh:»212

Kur'anda, İlmi kur'anda, İlmi dinde, İlmi ahlâkta Edebiyatta kalb denilince bu ikinci mana kastedilir, temiz kalbli adam, kör kalbli adam, kalbi bozuk, kalbsiz gibi tabirlerde kalbden ne anlıyorsak burada kalbden de onu anlıyacağız ki iman bilgaybde marifetullahta bu kalbi sezmenin, tanımanın büyük ehemmiyeti vardır, her şeyi bu kalb ile duyup da bundan bunun tarzı vücudünden gafil olanlar, bunu mülâhaza edemiyenler, din hususunda putperestlikten göz önündeki cismaniyete tapmaktan ileri geçemezler. Mühürlü kalbler işte onlardır.

Gişave perde demektir.

TEFSİR VE TEVİL - 6 ﴿اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ Şüphesiz ki küfürleri takarrür etmiş olanlar ﴿سَوَآءٌ عَلَيْهِمْ ءَاَنْذَرْتَهُمْ اَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ﴾ kendilerini ha inzar etmişsin ha

etmemişsin onlar için müsavidir: ﴿لَا يُؤْمِنُونَ﴾ iman etmezler. Fakat bu inzar ve ademi inzar senin için müsavi değildir, « سَوَآءٌ عَلَيْكَ » değil « سَوَآءٌ عَلَيْهِمْ » dir.. Zira sen vazifeni yapmış ve Allahın huccetini ibraz-ü izhar etmiş olursun, ecir senin, vizir onların olur. O müsavatın, iman etmediklerinin sebebine gelince: Çünkü 7

﴿خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَعَلٰى سَمْعِهِمْ﴾ Allahü azimüşşan onların kalplerini ve samialarını mühürlemiştir. Hakikati kendilerinden sezip düşünüp bulmağa, olmadığı halde dinleyip işitmeğe, hüsni telâkki etmeğe isti'datları kalmamıştır. Asli kalb mevcuttur ve fakat iptidayı fıtratteki selâmetlerini zayi etmişler, sui i'tiyadlariyle onu örten bir tabiat saniye iktisap eylemişlerdir. Bu iktisabı da Allah tealâ infaz etmiştir. Artık onlar kendilerinden, kendi heva-vü heveslerinden, ağrazı şahsıye ve nefsaniyelerinden başka hiç bir şeye iltifat etmezler. İdraki hakikat için yaradılmış olan o kalblerin bütün failiyyet ve kabiliyyetleri nefsaniyyetle boğulmuş velev atideki menfaatleri

Sh:»213

namına olsun, kendilerinden, haldeki garazlarından hariç, hakaikı gaybiyeye karşı inat ile kaplanmışlar, onlar « اَوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ » medlûlünce Allahtealânın

bahşettiği devrei tezekküri itmam etmişler ve artık küfür onların takarrur etmiş müktesebatları, tabiat ve hilkatı saniyeleri olmuştur. Onlar ne hakikatı kalb gibi delaili enfüsiyyeyi ne de Kur'an gibi daima bahir bir mucizei maneviye ve akliyeyi teemmül ederler ve hatta ne dinlerler ne dinlemek isterler, bilmek işlerine gelmez, bilseler de kabul etmezler. Bunlardan başka ﴿وَعَلَىٰٓ اَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ﴾ gözlerinin üzerinde de bir perde vardır. Âlemi şehadette, hey'eti âlem, teşekküli meadin, sureti nebatat-u hayvanat, teşrihi beşer gibi gözle görülebilen delâili hakkı, bakmak isteseler bile göremezler, çünkü o gözler perdelidir. Onları gaflet, şehevât, nefsaniyyet, hodgâmlık perdesi bürümüştür. Meselâ her gün semalara bakar, o manzarai dilnevazı görür de, şu yerdeki, şu bedendeki, şu küçücük gözün, küçücük hadekasına intiba eden bir lemhai zıya ile hariçten o kadar uzak ve geniş eb'ad-ü mesafe içindeki büyük manzarai hariciyenin nasıl ve ne ile idrak edildiğini görmez ve düşünmez, acıktığı zaman ekmeğe koşar da haricindeki ekmeği nasıl idrak ettiğini ve ona nasıl ve ne sayede isabet ve intıbak edebildiğini düşünmez ve görmez ilah, ilh... Hasılı onlar idraki hak için şart olan kalb-ü akıl, havassi selime, semaı haber denilen üç sebebi ilmin üçünden de mahrum bir haldedirler.

Görülüyorki ayette «kulub» ile «ebsar» cemi ve aradaki «semi» ise müfret olarak irad edilmiştir. Bunun hakkında müteaddit vecihler söylenmiştir. Lâkin bizim anladığımıza göre bunun sebebi, imanda ayatı

kalbiye ve ayatı afakiye turukı fikriye ve şuhudiyenin tenevvü-ü kesretile beraber dinde tariki sem'ın, delili naklînin bir yani merkezi nübüvvet olduğuna işarettir. Şurası şayanı ıhtardır ki

Sh:»214

Arabcada «üzün» ile «semi ve samia», «ayn» ile «basar» ve «basıre» pek güzel temyiz ve tefrik edilmiştir. Lâkin Türkçemizde hem üzne, hem samiaya sade kulak dediğimiz gibi «ayn» ile «basar» ı ayırmıyarak ikisine de göz deriz. Halbuki cismanî kulak sağır da, cismanî göz bakar körde dahi mevcuttur. Burada ruh ve cisim tahliline ihtiyaç vardır. Ve bu noksanı lisanımızda Arabca ile ikmal etmiye mecbur olmuşuzdur.

Kalb nasıl mühürlenir? Malûm ya üzeri mühürlenmek, zarf, kap, örtü ve kapı gibi şeylerde olur. İnsanların kalbleri de ulûm-u maarifin zuruf ve ev'iyesi gibidir. Ne kadar idrakâtımız varsa orada saklıdır. Samia da bir kapı gibidir, mesmuat oradan girer, Bilhassa mazideki, atide ve haldeki ahbarı gaybiyyeye ait haberler, mezamini kütüb, semi tarikile bilinir. Binaenaleyh kalbin mühürlenmesi zarfın mühürlenmesine, sem'in mühürlenmesi, kapının mühürlenmesine benzer. Aleyhissalâtü vessellam Efendimiz hadîslerinde şu mealde buyurmuştur ki: İbtida bir günah yapıldığı zaman kalbde bir nüktei sevda yani kara bir leke olur,

eğer sahibi pişman olur, tevbe-ü istiğfar ederse kalb yine parlar, etmez de günah tekerrür ederse o leke de artar nihayet arta arta bir raddeye gelir ki leke bir gılıf gibi bütün kalbi kaplar ki surei Mutaffifinde « كَلَّا بَلْ رَانَ عَلٰى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ » ayetindeki « ريـن = reyn»de budur. Bu hadîs gösteriyor ki zunub tevali ettikçe kalbleri gılıf gibi kaplar. Ve işte o zaman işbu « خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ » ayetinde buyurulduğu gibi mentarafillâh hatm-ü tabı yapılır. O müstevlî leke o kalbe basılıp tabedilir. Bidayeten aharlı mücellâ leke o kalbe basılıp tabedilir. Bidayeten aharlı mücellâ bir abadî kâğıt üzerine dökülmüş silinmesi kabil bir mürekkep gibi iken, bundan sonra matbu, silinmez bir hale gelir, tabiri aharla bil'itiyat bir tabiati saniye olur. Ne silinir, ne çıkar ve o zaman ne iman yolu kalır nede küfürden kurtulmıya çare. Bu hatm-ü tab'ın kesbi ibaddan, hakkı Allahdandır.

Binaen-

Sh:»215

aleyh burada hatmin Allaha isnadı mecazı aklî değil, ehli sünnetin anladığı gibi.. hakikattir ve cebir yoktur. Bu hadîs ve ayet ahlâkta i'tiyat mes'elesini ne güzel izah eder. Ahlâkın ve dinin kıymeti devam ve itiyadda olduğunu ne güzel anlatır. Bu nokta terbiye meselesinin sirridir. Şer'an bir günahta ısrar ile ademi ısrarın

farkı da bundandır. İstihlâli ma'siyetin, haramı halâl saymanın küfrolması da bununla alâkadardır. İman mes'elesinde kâfirler için bu neticei i'tiyat, bu tabiatı saniye bu melekei rasiha ne ise amel mes'elesinde mü'minler için dahi böyledir.

Hasenata i'tiyat ile alışılır. Seyyiat da i'tiyat ile içinden çıkılmaz bir tabiatı saniye olur. Cereyanı hayat bu i'tiyadın iktisabı demektir. İlk fıtrette iradei beşerin alâkası yoktur. Fakat i'tiyadda ilk hıssesi mühimdir. Maamafih bunun üzerine intihaen halk yine Allahındır. Binaenaleyh bu mes'elelerde fıtreti ulâ gibi cebir yoktur. Ayni zamanda insaniyyetin halikiyeti de yoktur. Yalnız kazancı vardır. İnsan bir taraftan yaradılmışı alır, diğer taraftan yaradılacağı kazanır onun kalbi Allahın halkı ve halkının güzergâhıdır. İnsan asil değil naibdir. Allah tealâ onlara iptida kalb vermeseydi veyahut bizatihi mühürlü olarak verseydi o zaman cebir olurdu, halbuki ayet öyle demiyor. Binaenaleyh bazı Avrupalıların yaptığı gibi bu ayetlerle cebir isnadına kalkışmak, ayeti anlamamaktır. Yalnız Allah tealâ bu gibi kâfirlerin iman etmiyeceklerini bildiği halde yine îman ile mükellef tutmuştur. Halbuki Allahın ilmî hilâfına bir şey olmıyacağından dolayı bu iman teklifi malâyütak değil midir suali irat edilmiştir. Lâkin bunu da şöyle anlamak lâzım gelir. Bu teklif fıtreti ulâya nazaran malâyütak değildir. Ve onun için yapılmıştır. Gerçi tabiati saniyeye nazaran malâyütaktır. Lâkin onun için yapılmamış sade bilinmiştir.

fi'lî yoktur. Bundan «vücubi aklî yoktur» diye de tabir ederler. Cebir ve icab iradenin ve tekvinin eseridir. Faili muhtarın önden veya sondan bir şeyi bilmesi, onu yapması ve yapdırması demek değildir. Ne bilen yapmıya mecburdur ne de bilinen yapılmıya mecburdur. İradenin fi'le çıkması bile kudrete, kudretle beraber birde tekvine mütevakkıftır. Bunun içindir ki biz kendimizde iradeye ıktiran etmiyen ilimler ve hattâ kudret bulunduğu halde fi'le çıkmamış nice iradeler buluruz. Bütün bunlar bize gösterir ki ilim, irade, kudret, tekvin, mütemayiz sıfatlardır. Ve binaenaleyh Allah tealânın bilmiş olması da cebren yaptırmış olması demek değildir. Ve Allah tealâ hatmi, tabiati saniyeyi abdin iradesinden ve bahşettiği kudretinden sonra halk buyurmuştur ve teklifi mezkûr nihayet izafî ve arazî bir suretle malâyütak olmuştur. Bu ise hem caiz ve hem vakidir. Ve öyle olması yakışır, hasılı kader, cebir değildir. Bunlar Allahın ilminden dolayı kâfir olmamış, kâfir olduklarından ve olacaklarından dolayı Allah öyle bilmiş, öyle takdir etmiştir. Takdiri musıbin manası, düşünülürse bu pek kolay anlaşılır.

﴿وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾ Bunlar için felâh da yok büyük bir azap vardır. Çünkü bunlarda balâda zikrolunan iman ve Ahırete ikan yoktur. Allah, kitabullah, Peygamber, Ahıret denildikçe o mühürlü kalbler kıvranır, çarpınır, o mühürlü kulaklar uğuldar, o perdeli gözler teprenir etrafa yalpa vurur. Öldükten sonra da narı Cahimi boylarlar. Bunun tafsılâtını da ileride görürsünüz.

SEBEBİ NÜZULÜ - İbni Abbas Hazretlerinden bir kaç tarik ile hasılı rivayet mealen şudur: Resulûllah Efendimiz bütün insanların iman etmesine ve hidayeti ilâhiyeye tabi olmasına fevkal'âde şevk-u hahiş beslerdi. Medineyi teşriflerinden sonra da nevahisindeki Yehud ve

rüesayı Yehud bile bile çıfıtlık ediyorlar, inkâr ve cuhud da ileri gidiyorlardı. Binaenaleyh Cenabıallah bir taraftan zikri evvelde, ilmi ezelîde herkesin imanı ve saadeti mukarrer olmadığını, bazı kalblerin mukadder olan kabiliyeti iman devresinden istifade edemiyerek kapanacağı da nezdi ilâhîde bittakdir bilinmiş bulunduğunu ve ilmi ilâhînin şaşmıyacağı ihbar-ü i'lâm ve tesliye, bir taraftan da onları tevbih ve tekdir

buyurmuştur. Ve bu suretle Surei bakarenin başından yüz ayetin ahbarı Yehuddan, Evs ve Hezreç münafıklarından bir takım kimseler hakkında nazil olduğu ve hattâ İbni Abbas Hazretlerinin bunları isimleriyle, şahıslariyle, nesebleriyle zikrettiği rivayet olunmuştur. Rabi İbni Enesden vaki olan rivayette de bu iki ayetin nüzulü. « قَادَةُ اَحْزَابٍ » ve alelhusus yevmi Bedirde katlolunanlar ile alâkadar olduğu zikrolunmuştur. Gerçi sebebi nüzulün hususiyeti, hükmün umumiyetine mani değilse de bu ayetteki « الَّذِينَ كَفَرُوا » dan umumi istiğrakî ile alel'ıtlak kefere murat olunmadığı da edillei şuhudiye ve karinei saire ile malûmdur. Ezcümle bundan mukaddem « ﴿اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ﴾ . ﴿وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَآ اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَآ اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ﴾ » ayetlerinde her nevi şirk ve küfürden imana intikal edenler dahi dahil bulunuyordu. Ve onların sebebi nüzulü de onlar olmuştu. Binaen'aleyh bidayetten kâfirler iki kısımdır. Bir kısmı mahtu mülkulûbdurlar, iman etmezler, diğer kısmı ise henüz öyle değildirler. Bilâhare ihtida ederler ve hattâ havassı ümmetten ve etkıyadan olurlar. Şu halde « الَّذِينَ كَفَرُوا » karinei siyak-u sibak ile bilhasebissıdk muhassasdır, lâkin yalnız sebebi nüzullerine mahsus zannedilmemelidir. Bihasebilmeal mukayyet kuvvesindedir. Bunun için balâda sade küfredenler bir kerre küfretmiş bulunanlar diye değil, küfürleri takarrür etmiş olanlar diye izah edilmiştir. Böyle kâfirler yine olabilir.

Buraya kadar iki nakız olan bilkuvve veya bilfiil iman

Sh:»218

ile küfre nazaran insanlar, aralarında vasıta bulunmıyan iki kısmı mütekabile tasnif edilmiştir. Bundan sonra da taksimi sanevîde kâfirlerin en muzır cinsi olan ve küfr ile iman beyninde dolaşır gibi görünen münafıkîn tavsîf olunacaktır ki evvelkilere, keferei inat, bunlara da ilmen veya amelen keferei reyb diyebiliriz. Bunlar ayrı bir kıssa ile kâfirin kıssasına rabten beyan ediliyor. Fakat mü'mini hakkında dört ayet, kavilleri ve fiileri bir olan keferei malûme hakkında ancak iki ayet inzal buyrulduğu halde kavileri fiillerine benzemiyen bu münafikîn hakkında on üç ayet inzal buyurulmuş ve bu surede kâfirîn sınfının ayetleri on beşe baliğ olmuştur. Ve bütün bunlar, evvelâ Resulûllahı, saniyen mü'minleri irşat içindir.

﴿٨﴾ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَمَاهُمْ
بِمُؤْمِنِينَ ﴿٩﴾ يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَمَايَخْدَعُونَ اِلَّآ
اَنْفُسَهُمْ وَمَايَشْعُرُونَ ﴿١٠﴾ فِى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللّٰهُ مَرَضًا
وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ﴿١١﴾ وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ

لَاتُفْسِدُوا فِى الْاَرْضِ قَالُوٓا اِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ ﴿١٢﴾ اَلَآ
اِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلٰكِنْ لَايَشْعُرُونَ ﴿١٣﴾ وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ
اٰمِنُوا كَمَآ اٰمَنَ النَّاسُ قَالُوٓا اَنُؤْمِنُ كَمَآ اٰمَنَ السُّفَهَآءُ اَلَآ
اِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَآءُ وَلٰكِنْ لَايَعْلَمُونَ﴿﴾

Sh:»219

﴿١٤﴾ وَاِذَا لَقُواالَّذِينَ اٰمَنُوا قَالُوٓا اٰمَنَّاۚ وَاِذَا خَلَوْا اِلٰى
شَيَاطِينِهِمْۙ قَالُوٓا اِنَّا مَعَكُمْۙ اِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِءُونَ ﴿١٥﴾ اَللّٰهُ
يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِى طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١٦﴾ اُولٰٓئِكَ
الَّذِينَ اشْتَرَوُاالضَّلَالَةَ بِالْهُدٰى فَمَارَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَاكَانُوا
مُهْتَدِينَ ﴿١٧﴾ مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِى اسْتَوْقَدَ نَارًاۚ فَلَمَّآ اَضَآءَتْ
مَاحَوْلَهُ ذَهَبَ اللّٰهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِى ظُلُمَاتٍ لَايُبْصِرُونَ
﴿١٨﴾ صُمٌّ بُكْمٌ عُمْىٌ فَهُمْ لَايَرْجِعُونَۙ ﴿١٩﴾ اَوْكَصَيِّبٍ مِنَ
السَّمَآءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌۚ يَجْعَلُونَ اَصَابِعَهُمْ فِى اٰذَانِهِمْ
مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَالْمَوْتِۜ وَاللّٰهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿٢٠﴾

يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ اَبْصَارَهُمْ ؕ كُلَّمَآ اَضَآءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ ۙ وَاِذَآ
اَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا ؕ وَلَوْ شَآءَ اللّٰهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَاَبْصَارِهِمْ ؕ
اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ۞

Sh:»220

Meali Şerifi

İnsanlar içinden kimisi de vardır ki Allaha ve son güne iman ettik derler de mü'min değillerdir 8 Allahı ve mü'minleri aldatmağa çalışırlar, halbuki sırf kendilerini aldatırlar da farkına varamazlar 9 kalblerinde bir maraz vardır da Allah marazlarını artırmıştır, ve yalancılık ettikleri için bunlara elîm bir azab vardır 10 Hem bunlara yer yüzünü fesada vermeyin denildiği zaman biz ancak ıslahcılarız derler 11 Ha! Doğrusu bunlar ortalığı ifsat edenlerdir bunlar lâkin şuurları yok farkında değillerdir 12 Yine bunlara nâsın iman ettiği gibi iman edin denildiği zaman "ya biz o süfehanın iman ettikleri gibi mi iman ederiz?" derler, ha doğrusu süfeha kendileridir ve lâkin bilmezler 13 bir de iman edenlerle karşılaştılar mı "amenna" derler ve kendi

şeytanlarile halvet oldular mı "emin olun derler, biz sizinle beraberiz, biz ancak mütehziyiz" 14 Allah onlarla istihza ediyor da tuğyanları içinde bocalarlarken kendilerini sürüklüyor 15 bunlar işte öyle kimselerdir ki hidayet bedeline dalâleti satın almuşlardır da ticaretleri kâr etmemiştir yolunu tutmuş da değillerdir. 16 bunların meseli şunun meseline benzer ki bir ateş yakmak istedi, vaktaki çevresindekileri aydınlattı, tam o sırada Allah nurlarını gideriverip kendilerini zulmetler içinde bıraktı, artık bunlar görmezler 17 sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler, artık bunlar dönmezler 18 yahut semadan boşanan bir yağmur hali gibidir ki onda karanlıklar var, bir gürleme, bir şimşek var, yıldırımlardan ölüm korkusiyle parmaklarını kulaklarına tıkıyorlar, ve Allah kâfirleri kuşatmıştır 19 Şimşek nerede ise gözlerini kapıverecek önlerini aydınlattımı ışığında yörüyorlar, karanlık üzerlerine çöktü mü dikilip kalıyorlar, Allah dilemiş olsa idi elbet işitmelerini görmelerini de alıverirdi, şüphe yok ki Allah her şey'e kadir, daima kadirdir 20

SEBEBİ NÜZULÜ - Bu ayetlerin Medine ve civarındaki bir takım münafikîn hakkında nazil olduğu müttefekun

aleyhtir. Rivayet olunduğuna göre bunlar Evs veya Hezreç kabilelerine mensup bazı kimselerle onlara hemhal olanlardır ki reisleri Abdullah ibni Übeyyibni Selûldür Peygamberimizin Ensari olan Evs ve Hezrec kabileleri o zaman Yesrib denilen Medinenin en esaslı unsuru idiler ki ikisine birden Ma'şeri Hazrec dahi denilirdi. Bunlardan başka Medine civarında Kureyza, Beni Nadîr, Beni Kaynuka gibi Yehudi kabileleri vardı, Medine içinde sakin Yahudiler de bulunuyordu, büyük bir Peygamberin gelmek üzere bulunduğu uleması Yehud beyninde söyleniyor ve Medine halkı arasında intişar ediyordu. Yehudiler, Hazreti Musanın «bana benzer Peygamber» dediği Peygambere, o peygambere Arabca (الرَّسُولِ ٠ النَّبِى) unvanile intizar ediyorlardı ve karaine nazaran bunun zamanı geldiğini seziyorlardı ve fakat bunu kendilerinden bekliyorlardı. O sırada Abdullah ibni Übey de kendini Evs ve hazrec içinde Yesrib hükûmdarlığına namzet gibi görüyordu. Enfüs-ü afakdaki bu ahvalden bihikmetillahı tealâ en evvel intibaha gelen Evs ve hazrec oldu. Hac mevsiminde Mekkeye gidip Akabei ulâda on iki, ertesi sene Akabei saniyede yetmiş kişi Hazreti Peygambere biat ettiler, onun ensari olmağa başladılar, şirkden kurtulup gaybe iman ettiler, hattâ bir çokları Hazreti Peygamberin gıyabında iman ettiler, nihayet aleyhissalâtü vesselâm Efendimiz hicret buyurdular, Yesrib darülhicre oldu, ve Medine yani şehir namını aldı, Peygamberimizin burada istıkrarından sonra kelimei islâm sür'atle ahali beyninde intişar etti. Müslümanlık ve müslümanlar çoğaldı, abedei evsane, müşrikine karşı kahir bir ekseriyet aldı, maamafih Evs ve Hazrec

içinde iman etmiyen bir ekalliyet de vardı, Yehut ehli kitaptan ise de bilâkis ekserisi saika hasedle küfürde inat etmiş ve maamafih en büyük ulemadan Abdullah ibni selâm Hazretleri gibi bazı zevatı kalile dahi «وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَآ اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَآ اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ» mediha-

Sh:»222

sına mazhar olarak imanı ezelîlerini izhar etmişlerdi. İman etmiyen ve «اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا» ayetinin sebebi nüzulü olan ahbarı Yehud gizli gizli cem'iyyatı hafiyye rolü oynuyorlardı, Bunlar Peygambere ve müslümanlara husumet etmek için obirlerinden iman etmiyen ekalliyet ile gizlice ittifak ederek islâm miyanında onlardan zahiren iman etmiş görünen bir münafikîn zümresi teşkil etmişlerdi ki bunların reisleri Abdullah ibni Übeyyibni Selûl idi: İfhamı ilâhî ile Peygamberimiz onları tanıyordu, ve havassı eshabına da bildiriyordu. Bu sebeble bunların esami ve ensabı bile rivayet olunmuştur ki tefsirde zikirleri manasızdır. Bu münafikîn müslümanların ibadatında ve bütün hususatı diniyelerine zahiren ve daima iştirak ederler ve el altından da entrika çevirmiye çalışırlardı, şayanı dikkatdir ki bunlar zahiren ve daima iştirak ederler ve el altından da entrika çevirmiye çalışırlardı, şayanı dikkatdir ki bunlar zahiren

mucibi küfrolan bir şeyi göstermemeye çalışırlar ve yalnız zahiri muhafaza ettiklerinden dolayı bihikmetillahi tealâ cemaati islâmiyeden tardolunmazlardı. İşte zahiren malûm olan küffardan ziyade bu gibilere karşı inzıbatı islâmîyi muhafaza etmek vazifei risalette ve islâmda pek ehemmiyetli bir mes'ele teşkil ettiğinden Cenabiallah bunlar vesilesile balâdaki on üç ayeti inzal buyurarak mahiyetlerini tavsif etmiştir.

8. ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ﴾ Nas insanın cem'idir. Aslı ünastır. Yahut lâfzının gayri olarak ismi cemi'dir. Bazan halk ve ehali tabirlerimiz gibi avammı nas manasına da kullanılır, yani zikrolunan kefereden başka insanların bazısı da vardır ki ﴿يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ﴾ Allaha ve o yevmi ahıre, o son güne yani Ahırete iman ettik der ﴿وَمَاهُمْ بِمُؤْمِنِينَ﴾ halbuki bunlar mü'min değildirler - mü'min olmadıkları halde «amenna» diye yalan söylerler, dikkat edilirse Peygambere imanı alelekser kale bile almazlar da Allaha ve yevmi ahıre imanı söylerler ve gûya bu kadarla Peygamberi tasdik ediyormuş gibi görünürler. Niçin mi

böyle yaparlar? Bunlar böylelikle 9 ﴿يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا۟﴾ Allaha ve mü'minlere hud'a yapmağa kalkışırlar, onlara hud'a yarışına çıkarlar, Allahı ve mü'minleri de hud'a yaparmış gibi farzederler ﴿وَمَا يَخْدَعُونَ اِلَّآ اَنْفُسَهُمْ﴾ -bu da (ا د ح) kıraetlerinde « يُخَادِعُونَ » okunur.- Halbuki hud'ayı başkasına yapmıyorlar, ancak kendilerine yapıyorlar, akıbet kendilerini aldatmış veya kendilerini aldatmağa kalkışmış oluyorlar, kendilerini aldatıyorlar da ﴿وَمَا يَشْعُرُونَ﴾ hissetmiyorlar. Farkında değiller, şuurları yok da ne yaptıklarından haberleri olmıyor.

Hud'a, esasında bir gizlilik manâsını tazammun eder. Ve tarifi: Başkasına karşı zahiren selâmet ve sedat iham eden bir emir izhar edip batında onu izrar edecek bir şeyi gizlemektir. Muhadea, hud'a müsabakasına, hud'a yarışına kalkışmaktır ki ikisi birden değil evvelâ bir taraftan başlamak şarttır.

Nefs, bir şeyin zatı ve kendisi demektir. Ruh ve kalb manasına da gelir, urfi şeri'de şehvet-ü gadabın mebdei olan kuvvei nefsaniyeye de ıtlak olunur. Burada evvelkidir.

Şuur, hissi zahirle hissetmektir. Yani şu anda his halinde olan ve henüz hafızaya ve akla temamen geçmemiş bulunan zahir bir ilimdir ki zühulün zıddıdır. İdrakin ilk mertebesi, yani bir şeyin kuvvei akıleye ilk mertebei vüsulü, ilk tecellisidir. Zira ilim, nefsin manaya vüsulüdür. Ve bu vüsulün bir takım mertebeleri vardır ki şuunr bunların birincisi yani nefsin manaya ilk mertebei vüsulüdür. O mananın temamına nefsin vukufu hasıl olunca tasavvur, bu mana şuurun zehabından sonra tekrar istirca olunabilecek veçhile ruhda bakî kalmış ise hıfız, bunu talebe tezekkür, tekrar bulan vicdana zikir tesmiye olunur. Şuur bir haysiyetle ilmin en zaıfidir, çünkü sebat

Sh:»224

ve istisbatı yoktur. Bu sebeple ilmullaha şuur denmez. Diğer bir haysiyetle en canlı bir ilimdir. Çünkü filhal ve bilfiil dekik bir lemhai şühud ve huzurdur. Ve ilmi ilâhînin kemalini anlatacak en güzel bir şahittir. « وَمَآ اَمْرُنَآ اِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ » Her şuur birlik içinde bir ikiliği, ikilik içinde bir birliği muhtevidir. Ve bir anda iki şuur olmaz. Lâkin şumullû bir şuur olabilir ve insan ibtida-i halinde şuur ile şuurun mazmununu, şair ile meş'uru temyiz edemez. Kalb kendinden ziyade meş'uruna müstağrak olur, Ve bunun için şuur daha ziyade havassi zahire ile olan hissi harice ıtlak edilir ve havassi

zahireye meşair denilir. Ve buna mukabil nefsin kendindeki bir emri şuuruna da kendinde bulmak demek olan vicdan namı verilmiştir ki buna hissi batın veya şuuri batın dahi denilir. Ve doğrusu hissi zahir demek yalnız hevassi zahire ile olan hissi hariç demek değildir. Vicdan da bir hissi zahirdir. Maamafih vicdan daha ziyade bir şuur şuuri demektir. Bu hissi zahir ve hissi batın tabirlerinde izafet veya sıfat manalarını sırasına göre tefrik etmelidir. Hissi batın için ayrıca bir havassi batına cehazı da zarurî değildir. Şuur halî ve anî olduğu için, akıl maverayi şuurdan itibar edilir. Ve akıl, mazmuni şuurun tahlil ve terkibi ile lübbünü alır ve bundan istidlâl ile zımnında ve maverasında alâkadar bulduğu levazım ve melzumata intikal eder.

Binaenaleyh akıl, nisbet şuurundan başlar. Bunun için onun ilk kanunları butlan, ayniyet, gayriyet, tenakuz şuurlarıdır: İzafet de şuurun ilk kanunudur. Çünkü şuurun hakikati, ruha kendisinin veya kendisindeki veya haricindeki bir emrin huzuren tecellisidir ki bu tecelli itibarî veya hakikî bir izafetin hasılıdır. Fakat şuur bu izafetin kendisi midir? Ruhun bundan bir infiali midir. Yoksa ruhun bir fili midir, daha başka bir şey midir? Bu nokta cayi nazardır. Şuuri hakikî bir lemhai an olan basit bir vahdet şuurudur. Bu da iptida, hakkı mutlakın

nefs bir lemhai tecellisi, saniyen nefsin kendiye veya alel'ıtlak haricin nefse bir in'ikâsı ile başlar ki bu ikiden hangisinin mukaddem olduğu henüz kesdirilemiyen bir nazariyedir. Diğer şuurlar hep bunun üzerinde yürür. Bunu haiz olan nefse ruh veya zi ruh denilir. Şuur lemhaları evvelâ birer nokta gibi gelir ve nefisde az çok kalır, ve kalmasına hıfız denilir. Hıfız bir zihin kuvvetidir ve bir mazi kıymetini ifade eder. Şuur, gayri müstakir, hıfız ise müstakirdir. Bunun için hıfız zühule de iktiran edebilir. Ve o zaman mahfuzat gayri meş'ur olur. Bundan da anlarız ki ruhda lâşuurî denilmese bile gayri meş'ur olan umur ve hâdisat da vardır. Hafızadaki emrin ikinci şuuruna tahattür, tezekkür ve zükür tesmiye olunur. Ve şuurun tevalisi ve tevali kıymetleri de bu sayede husule gelir. Bu suretledir ki şuurlar terekküp eder. Tasavvura ve suveri zihniye-vü ilmiyeye kadar müntehi nisbetinde tedahül ve tezaüf edecek nisbet şuurlarının mütezaifen tezayüdündedir. Aklın bunlar üzerindeki seyrine nazar ve fikir denilir. Asıl ilim bu terkiplerdeki son nisbeti meş'urenin vaki nisbetine yani hakkiyete ait hükm iledir. Yani şuurun mebdei, hakkı mutlak olduğu gibi fikrin, akl-ü ilmin hedefi de hakkı muayyendir. Demek oluyor ki aklın bütün cereyanına alettevali mütemayiz şuur hâdiseleri refakat eder. Bu cereyanın âleti akıl, makarri kalb, hasılı ilim veya hayaldir.

Akıl fillah olan şuurun maverasından başlar. Onun evvelile, ahirile, batınile alâkadar olur. Bunlardan başka şuur kısmen nefsin hoşlanmak, tiksinmek, münbesit olmak, münkabiz olmak gibi bir hâdisesile

müterafik olur ki buna zevk ve his denilir. Bu his, velev bir nokta kadar basit ve müphem olsun o zevkin sebebine bir hariç kıymeti isnad edebilirse bir ıhsas tabir olunur. Ve şuurun ilmî kıymeti bu haysiyetledir. Bir lâhza bakarsın sende bir keyf var,

Sh:»226

bunu duyuyorsun, bu keyfe bir şuurun var, bunu biliyorsun, fakat bu ciheti bırak, bu keyf neden geliyor? ruhun kendi mi yapıyor?. Sırf bir eseri nefsî midir? Yoksa haricî bir sebebin eseri midir? Buna dair hiç bir şey sezemiyorsan, yalnız his halindesin bu bir sekirdir. Buna bir şuur denilirse, hisden ibaret bir şuur demek olur. Bizzat ilmî hiç bir haysiyeti yoktur. Fakat bu hissin sebebine az çok bir hariciyet verebildiğin, meselâ bedenine çarpan bir harereti n, bir havanın, gözüne çarpan bir ziyanın, kulağına ilişen bir sesin, burnuna dokunan bir rayihanın eseri olduğunu da sezebildiğin anda bir ıhsas karşısında bulunursun, asıl şuur budur. Ve bu şuurun şühud denilen ilmî bir haysiyeti vardır. Ve işte hariçten kat'i nazarla nefsindeki hâdiseyi bir sen bir de sendeki bir hâdise, bir emir, meselâ bir keyf olarak seçdiğin, yani sade neş'elenmekten fazla birşey yaptığın anda da bir ıhsası batın, bir vicdan vardır.

Hasılı haricî olsun batınî olsun, her hissin bir ciheti ıhsası bir de ciheti ihtisası vardır. İkisine de his denilir. Fakat ilmiyet ve idrak asıl ıhsas haysiyetile olandadır. Ve şuur daha ziyade bunun adıdır. Yalnız zevkî olan ihtisas haysiyetine his denilirse de şuur ve ilim demek mütearef değildir. Buna Sufiyye hal tabir ederler, hal başka, hale şuur yine başkadır. Ihtisasın mevzuu yalnız « أنـا = ene » dir. Şuur ve vicdan dahi «ene» den bütün bütün çıkamaz, akıl ise maverai şuurdan başladığı için zatı «ene» kendini taakkul edemez. «ene» sade bir şuur veya vicdan ile kendini tanır ve kendini tanıdığı için kendine gelen ıhsasatı ve kendinden çıkan ıhsasatı tanır. Fakat bu tanıyışın her lemhai halinde bir istigrakı vardır. Bununla bizzat «ene» şuurî bir zühul gibi muzmer kalır da akibinde bir teveccühe muhtaç olur. Ve bunun için çocuğa kendini bilmez denir. «Ene» şuuru hiç bulunmadığı veya sarih olduğu yani hep «ben, ben» dediğimiz anlarda, ne hariçten ve ne ahvalimizden hiç bir

şey bilmeyiz. Bildiğimiz zaman ise benliğimiz malûmumuza müstağrak olur ki buna fenâ tabir edilir. Demek ki ilim için «ene» şuuru gizlenmeli, kalb tarassudi hariç ve murakabei nefs ile iştigal edebilmelidir. Hak bu ikisi arasında görülür. Ahlâkta murakabei nefis, ilimde tarassudi hariç daha mühimdir. İkilik içinde bir izafet

gibi tecelli eden şuur hâdisesini, hareket ve ihtizaz-ü intibaı maddî hâdiselerinden fark-u temyiz edemiyenler, ruha, sirri kalbe aşina olamazlar da kalb ve ruh diyecek yerde dimag derler dururlar, göz ile fotoğrafi, gramofon borusile kulagı ağzı bir gibi zannederler, dimağ bir kütüphane olsun, onu okuyan kim? Bunu aramazlar. İşte « وَمَايَشْعُرُونَ » bu hakikati gösteriyor.

Münafıklardaki bu hud'a kârlığın ve bu şuursızlığın sebebi nedir; denilirse 10. ﴿فِى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ﴾ onların kalblerinde yani kalbi ruhanilerinde hiç görülmedik mühlik bir marazı manevî ve ahlâkî vardır. Maraz, bedeni mizacı sahihinden inhiraf ettirip müvazenesini bozan ve vazifesini matlûp veçhile yapmamasına sebep olan bir hâleti arizadır. Fakat maddiyatta kullanıldığı gibi maneviyatta da kullanılır. Sıhhat asıl, maraz tâlidir. Fıtreti ulâda her kalb sıhhattadır. Lâkin bunlar kalbin hıfzı sıhhatına bakmamışlar, kalblerinde büyük bir maraza müptelâ olmuşlardır. Burada marazdaki tenvin, tehvil içindir. Demek hail bir maraz var. Bütün ahlâksızlığın mebdei olan büyük bir maraz var, idrak ve iradenin âfeti olan bir maraz var. Bu maraz birrivaye ve biddiraye tesirlerin ve bilhassa eslâfı müfessirinin beyanı veçhile akıdesizlik marazı, şekk-ü şüphe, kuşku marazı, hasılı marazı reyb-ü nifaktır. Bütün sui niyyetlerin başıdır. Buna müptelâ olan nefis, hak tanımaz, Allahda şüphe eder. Allahın emrinde şüphe eder. Allahın « لَارَيْبَ فِيهِ » olan kitabında şüphe eder, Allahın Peygamberine şüphe eder.

Allahın

Sh:»228

hâlıs mümin kullarında ve onların müstakim olan ef'al-ü harekâtında şüphe eder, her şeyden şüphe eder, hattâ kendinden şüphe eder. Bilginin kıymeti kalmamıştır. Lâkin benlik şuurundan da hiç çıkmaz. Nazarında hakk-u hakikat kendinden ibaret görünür. Bakar ki kendisi reyb-ü şüphe ile meş'budur. Kıyası nefs eder. Herkesi ve her şeyi şüpheli görür. Yerler, gökler, ağaçlar, taşlar, hayvanlar, insanlar, Allah, Peygamber, hep onu aldatıyor zanneder. Suizan ile dolar. Her şeyden kuşkulanır. Fakat bütün ef'al-ü harekâtile yine kendisine karşı kendini tekzip eder. Zevkine, keyfine, şehevatına o kadar meclupdur ki onlardan hiç şüphe etmez, acaba bunların aslı var mıdır, bunun sonu ne olacaktır? Demez, hepsine atılır, sarılır, onun için hakk-u hayır hiç, zevk her şeydir ve herşey kendisidir. Onu, reybi ilmî içinde benlik derdi, kibir, hırsı cah, sevdayı riyaset sarmıştır. Bunun için imansız iken imanlıyım zanneder. Aldatmayı hud'a yapmayı entirika çevirmeyi dirayet ve muvaffakiyyet telâkki eyler, müminle mümin, kâfirle kâfir görünür. Bütün bunları ne mecburiyetle yaptığını düşünmez, böyle yapması, bütün uğraşdığı bu şeylerin kendisinden başka bir mevcudiyetten mün'akis bir tazyik olduğunu fark etmez. Arada, böyle hud'a ve

adavet yerine bir mahabbeti külliye tesisi için samimî olmıya çalışmak kendisi için de en'fa olduğunu idrak etmez. Bunlar Dünyanın nimetlerine gark olsalar yine iğneli beşikte gibi yaşarlar. Marazı reyb-ü nifak böyle müz'iç bir şeydir o münafıkların kalblerinde işte bu maraz vardı. Ve her maraz tabı olmadıkça kabili tedavidir. Bunlar ise bu marazı tedavi için gelmiş olan dini hakka sarılmazlar da ondan da kuşkulanırlar.

﴿فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا﴾ Binaenaleyh Allah tealâ bunların marazını artırmıştır. Şöyle ki:

Allah tealâ insanlardan, insanlar içinde Araptan, Arap içinde Kureyşten, Kureyş

içinde Beni Haşimdan Muhammed ibni Abdullah ibni Abdülmuttalib ibni Haşım ibni Abdimenaf ibni Kusay ibni Kilâb ibni Mürre ibni Kâb ibni Lüey ibni Fihr ibni Malik ibni Nadr ibni Kinane ibni müdrike ibni İlyas ibni Müdar ibni Nizar ibni Meadd ibni Adnan isim ve nesebile bir Peygamber göndermiş ve ona «

لَا رَيْبَ فِيهِ » bir kitap inzal etmiş ve onu doğup büyüdüğü Mekkede bırakmayıp bütün Dünyaya, kıyamete kadar neşri nur etmek için buraya, bunların bulundukları yere getirmiş ve insanlar peyderpey ona iman ederek bir cemaati azime teşkiline başlamışlar, eğriliği kaldırıp, doğruluğu ta'mim ediyorlar, tarikı

hakdan, sıratı müstakimden başka bir şey istemiyorlar, akviyanın zuafaya tasallutuna meydan vermiyorlar, hak denildimi hatır, gönül tanımıyorlar, herkesi müsavi tutuyorlar. Tegallüp ile insanlardan intifa yasak, dalavere yasak, rişvet ve iltimas yasak, fuhş-ü fücur yasak, neler neler yasak, bunlardan başka vazifeler, farizalar, mücahedeler, muntazam suretlerle muntazam vakıtlarda çalışmalar, uğraşmalar, neler neler var, aç kal sabreyle fazilet saç, tok ol, şükret, yine fazilet saç, putlara tapma, zevkine esir olma, Allahdan başka ma'bud tanıma ve ancak ondan yardım iste, bu olur mu? Bu hal ile Abdullah ibni Übeyyibni Selûl gibilerin hükümdarlığına nasıl imkân kalır, bazirgânların ticareti nasıl döner, Allahın va'di yapacağı bu miydi? Bu tedavi değil bir tuzaktır diyorlar, artık o maraz mintarafillâh bunların kalblerine tabolunuyor, bir tabiati saniye oluyor da gittikçe artıyor onlar da bu yüzden Allaha ve mü'minlere muhadeaya başlıyorlar.

MARAZ, bedelinin mizacı sahihinden inhirafı ve vazifesini matlûp veçhile yapmamasına sebep olan bir haleti arızasıdır ki illet dahi denilir. Demek ki reyb, imansızlık, i'tikatsızlık da insanda asıl değil talidir. Ve marazî bir haldir. Her çocuk doğarken iman ve i'tikat fıtratile doğar,

şüphe nedir tanımaz, bunun için Hak i'tikadı, iman billâh fıtrîdir. Bu fıtrati asliye insana ileride şüpheye düşmesi için değil, şüpheleri atması, tarikı hakkı bulması ve tedrip tarikıle de imanı tabiat edinmesi için verilmiştir. Binaenaleyh kalblerdeki bu maraz cebrî değildir. Bunu yapan güzergâhı tecribede nefislerin fıtrati sahihayi gözetmemesi, hıfzı sıhhati kalbe bakmaması, emrazı ahlâkîyi tedavi etmemesi, hasılı zevk hissine çok düşmesi ve her şeyde kendini ve kendi zevkini görmek istemesidir. Bazı insanlar tecribede bunu tamamen bulamayınca hatalar, isabetsizlikler vaki olduğunu görünce kendisinin ayni hak olmadığını takdir ve kendinden evvel hakka iman edecek yerde fıtrati ulâda aldandığına kail olmıya ve her şeyden şüphe etmiye başlar. Ve bu şüphe ile mücadele ederek hakkı görmek ve cereyanı vücut kendisinin değil Hak tealanın hükmünde bulunduğunu teslim ve kendisinin Allah için bir vazifei ubudiyete mahkûm olduğunu itiraf etmiye benlik sevdası ve za'fı iradesi mani olur da reyb-ü şüpheyi esas ittihaz eder. Ve bu suretle ancak şüpheye i'tikat eyler ve şüphe kendisi için hem tabiat ve hem gaye olur. Ve hayır namına da herkese onu tavsıye eyler, bu cihetle Reybiyyun ve Sofestaiye bile bir i'tikadın esiridirler: Reybe i'tikat. Bu i'tikad da sabit bir « أنـا » yoktur. Tenakuz hamulesi olan bir fikri seyyal, bir « أنـا » hayali, bir « أنـا » iştiyaki, bir « أنـا » derdi yani hiç gizlenmek istemiyen bir benlik davası enaniyet, hodgâmlık vardır.

Fen ve felsefe noktai nazarından imanı hak hem fıtrî ve hem tedribîdir. Fakat reybi i'tihadî yalnız tedribî

yoldadır. Reybi itikadînin böyle tedribî ve tecribî görünen hasısası bu gibilere i'tikat ve ikan hakkında bir kuşku telkin eder. Kitaba, dine bağlanmaktan hazer ederler, istidlâle, istintace, akıl-ü mantıka istihfaf ile bakarlar, buna muaraza için, tedrib, tecribe, istikrayı benimsemek isterler, gûya bunları şüphenin, i'tikatsızlığın bürhanı

Sh:»231

imiş gibi ileri sürerler, bu vesile ile hayat adamı olmalı, hayat gibi her gün değişmeli, hayatta hiç bir nümune takip etmemeli derler, bir sireti ahlâkiye takip eden seciyeli iman ve i'tikat sahiplerine alelıtlak mahdut fikirli, dar kafalı adamlar nazarile bakarlar, bilmezler ki mahdut fikirler, yalnız hale bağlananlar ve onun önünü ve arkasını görmiyenlerdir. Bilmezler ki tedribin, tecribenin, istikrarın gayesi de şuphe değil tıpkı istintaç gibi şüpheden kurtulmak, bir i'tikadı hakka ermektir. Bilmezler ki zevkin hikmeti faniyata boğulmak, hiçlere esir olmak değil, ebedî bir visali hakka bir lemhai marifet edinmektir. Basıretini toplıyanlar için küllîden cüz'îye, mebdeden müntehaya, müntehadan mebde-e istintaç ile istikra reybi silmek için aklın yekdiğerine tekâlüf eden evvel ve ahırın vahdetini gösteren iki şahidi, iki tarikı mütenazırıdır ki ikisinin hasılı, evvel-ü ahıri i'tikadı hakdır. Zevki vicdan da bu i'tikad ile hakka açılan bir

noktai şuurdur. Hakka fıtratı iman ile doğ, bu iman ile tarikı tecribeden doğru geç, hakka iman ile öl, ona rücu et. İşte saadeti islâm, işte kalbleri marazlı o münafıkların hud'a yapmak istedikleri nuri hüda.

Lâkin onlar bu maraz ile ve bu marazın izdiyadiyle kalmıyacak ﴿وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ﴾ onlar için Ahırette ve hatta Dünyada pek mulim, gayet acı bir azab da vardır. Bu azab bilhassa ﴿بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ﴾ -« ا د ك جع يع » kıraetlerinde tekzipten (يكذبون =yükezzibûn) okunur- Yalan söyler olmaları veya doğruyu yalan addetmeleri sebebiyledir. Bunlar müstemirren yalan söylerler, imanları yok iken imanımız var dedikleri gibi daima eğriyi doğru, doğruyu eğri gösterirler, azablarına sebep de bilhassa budur. Çünkü yalan evler, azablarına sebep de bilhassa budur. Çünkü yalan evvelâ Dünyada büyük bir vicdan azabına sebebdir. Yalancılar su üstünde bir yonga gibi çalkalanır ve her lâhza bir

iğneli beşikte yatıyor gibi yaşar. Gerçi Dünyada bu da bir i'tiyat olur ve o azap gide gide bir nevi uzubete münkalip olur, onu adeta kaşındırır. Maamafih bu kaşınmanın tadı bir uyuz hastalığının kaşıntıları gibi

kanatan, boğucu elemlerle karışık bir tattır. Lâkin bunun ve bu yalan i'tiyadının Ahıretteki azabı büsbütün müdhiştir. Çünkü yalan söyliye söyliye kalb mütemadiyen intibaatı kâzibe ile kaplanır. Ruh artık bununla nemâlanır. Hayatı ruhiye bir âlemi evham, bir sahai butlan olur kalır. Nuri hak oraya ara sıra yanar döner bir yıldız böceği halinde görünen bir fener gibi gelir. Artık o kalb ve onun gözleri, kulakları nef-u darri, hayr-ü şerri seçemez olur, kâr der zarara koşar, hayır der şerre koşar, gülistani ateş görür kaçar, ateşi Cennet sanır atılır. Derken rahmeti Hak ile arasına kalın bir sur çekilir ve fakat bu surun ara sıra açılır bir kapısı bulunur, o açılırsa nuri Hak, rahmet-ü saadet oradan kâh kâh imrenmek için görünür ve kapanır «

«سُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ

nihayet bir kapanır, bir daha açılmaz olur. Onlar zülmeti butlan içinde ilelebet hasretle yanarlar, sönmek bilmez kara bir ateş ile yanarlar. Bu ayette «فَزَادَهُمُ اللّٰهُ مَرَضًا» buyurulduğu gibi diğer bir ayette de «

وَاَمَّا الَّذِينَ فِى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا اِلٰى رِجْسِهِمْ وَمَاتُوا وَهُمْ كَافِرُونَ

» buyurulmuştur ki maraz ile pisliğin münasebetleri de derkârdır ve bütün bunlar kavanini ilâhiyedir. İman eden kazanır, etmiyen de yanar, yakılır.

Bu münafıkları teşhis ettirecek ve azaplarında esbabı müşeddide olacak, nifaklarına müteferri bazı evsafı

seyyieleri daha vardı şöyle ki:

11. ﴿وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ لَاتُفْسِدُوا فِى الْاَرْضِ﴾ Bu ayet balâdaki « يَقُولُ اٰمَنَّا » ya matuftur. Bunlara şu yer yüzünde müfsitlik yapmayin, fesat çıkarmayin, ortalığı ifsat etmeyin diye tenbih ve nehi anilmünker yapıldığı zaman ﴿قَالُوٓا اِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ﴾ hayır biz müfsit değil, muhlis adamlarız, ifsat değil yalnız ıslah ve ıslahat yapan kimseleriz demektedirler böyle demişlerdir ve

Sh:»233

böyle derler. Bilhassa Ebüssüudun dahi izah ettiği veçhile bunu derken yaptıkları ifsadatı inkâr ile örtmek isterler. Bunda asıl maksatları ise yaptıkları şeylerin ifsat değil mahzı ıslah olduğunu iddia etmektir. Çünkü bunlar hakk-u hakikati seçemediklerinden ve seçmek istemediklerinden, bozmayı düzeltmek sanırlar, yer yüzünün fesadı, ibadullahın ahvalini bozan, gerek maişetlerine ve gerek Ahıretlerine müteallik işlerini çığırından, istikametinden çıkaran fitneler, harplerdir. İfsat da bunları ve bunlara bâis olacak şeyleri ihdas etmektir. Münafikîn de böyle yapıyorlardı. Mü'minlerin içine karışıyorlar. Esrarlarını kâfirlere ifşa ve onları

ehli iman aleyhine taşvik ediyor. İnsanları tutuşturmak, mü'minleri bozmak, ızrar etmek için fırsatlar icat etmek ve fırsatlardan istifade eylemek gibi şenaatler yapıyorlardı. Mü'minler de bunları teyakkuzlariyle gözden kaçırmıyorlar, gaflet etmiyorlar ve nehyi anilmünker vazifei diniyesini yapıyorlar. Sureti münasibede nasıhat ve ihtaratta bulunuyorlardı lâkin münafıklar ne nasıhat dinlerler, ne de dinlemek isterler. Bunlara karşı « اِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ » derlerdi, mü'minler bunların yalan yanlış ıslahcılık davasına inansınlar mı? İşte Cenabı hak bu noktayı şu tenbih ile tenvir ediyor:

12. ﴿اَلَآ اِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلٰكِنْ لَايَشْعُرُونَ﴾ Ey ehli iman!. sakın aldanmayınız uyanık durunuz, bunlar müfsidîn güruhunun kendisidirler, güruhi müfsidîn dedikleri ancak bu kısım kimselerdir. Bu muhakkak, lâkin bunlar böyle olduklarını hissetmezler, buna da şuurları olmaz. Bunların bu gün şuurları olmadığı gibi yarın da yoktur. -Dedik ya, marazı kalb, marazı reyb onlara herşeyi ma'kûs gösterir.

13. ﴿وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ اٰمِنُوا كَمَآ اٰمَنَ النَّاسُ﴾ bir de sade lâf ile, mücerret Allaha ve Yevmi ahıre iman ettik demekle iman olmıyacağı ıhtar edilmek ve emri bilma'ruf yapılmak için bun-

lara «şu nasın, şu tam insanların iman ettiği gibi, Peygambere ve ona inzal edilene ve ondan evvel inzal edilene dahi zahiren ve batınan, kalben ve lisanen iman ediniz» denildiği zaman ﴿قَالُوٓا اَنُؤْمِنُ كَمَآ اٰمَنَ السُّفَهَآءُ﴾ biz o sefihlerin, budalaların iman ettiği gibi iman eder miyiz? Dediler, müsavata razı olmadılar.

Lûgaten Sefeh, re'y-ü revişte hafiflik ve yufkalıktır ki akıl noksanından neş'et eder. Yani ucu budalalığa varan hafifliktir, fikirsizlik, temkinsizliktir ki mukabili ağır başlılık tam akıllılıktır. Şar'an de akıl ve dinin muktezası hilâfına harekettir ki mukabili rüşd-ü sedaddır. Lisanımızda sefahet de bu manada mütearefitir. Hasılı sefeh ve sefahet re'y-ü fikirde heva-vü hevese tabi olmak, akıl ile değil zevk ile hareket etmektir. Bu da ya esasen budalalıktan ve ya akıl hükûmsüz kalmak itibarile budala halinde olmaktan neş'et eder. Binaenaleyh münafıklar hasbellisan bunu budala manasında kullanıyorlar. Acaba münafıklar bunu söylemekte ilânı küfr ederek nifaktan çıkmış, açıktan kâfir olmuş olmuyorlar mı? İmamı Vahidî buna cevaben «bunlar bu sözü müminler arasında değil, aralarında izhar ediyorlardı. Cenabı Allah bunu haber

veriyor» demiştir. Lâkin bu, zahiri siyaka muhaliftir. Çünkü « اِذَا » « قِيلَ » ile « قَالُوا » nun ayni zamanda vukuunu ıktıza ediyor, gönüllerinden böyle dediler manası vermek de hilâfı zahirdir. Doğrusu bu söz tam münafıkça iki yüzlü, tevriyeli bir söz olduğundan biz süfeha, gibi iman edermiyiz tabirinin bir mahmili sahihi de mümkindir. Binaenaleyh bunu nasıhat edenlere karşı söyledikleri zaman da kat'î bir ilânı küfür yapmış olmıyorlar, bu da münafıklığın ve küfri münafikanenin bir nev'i mahsusu oluyor ki « وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ » demeleri gibidir.

Balâda münafıklar « وَمِنَ النَّاسِ » diye insanlardan sayıldığı

Sh:»235

halde burada « كَمَآ اٰمَنَ النَّاسُ » diye insanlara mukabil tutuluyor, onlardan ayırd ediliyor ki bunda ne güzel nükteler vardır: münafıklar nas ile müsavata razı olmıyorlar ve kendilerini mafevk ve münevver, akıllı bir sınfı mütemayiz farzediyorlar ve bu za'm ile onlara hud'a etmeğe cür'et ediyorlar. « اٰمِنُوا كَمَآ اٰمَنَ النَّاسُ » tekabül ve teşbihi de onların beğenmedikleri nasın onlardan daha kemalli olduklarını ve kendilerinin de onlar gibi iman ederek naili müsavat olmalarını ve böyle olması

kendileri için tedenni değil, terakki olduğunu anlatıyor ki bu onlara «siz henüz insan değilsiniz, insan olunuz» mealinde bir ıhtarı tazammun ediyor. Münafıklar da cevapta o nası tahkir ediyor, o budalalar diyor, musavata razı olamıyorlar ve böyle yaparken hem bu tefrikte Allahın kendilerine iftira etmediğini halleriyle tasdik ediyorlar hem de iman hususunda kendilerine bir hakkı temayüz verilmediğinden dolayı müsavi iman teklifini reddeyliyor, fakat sarahaten biz iman etmeyiz de demiyorlar. Kendilerinin hususî ve başka bir imanları olduğunu ve olması lâzım geldiğini ima etmek istiyorlar. Nâs nazarlarında muhakkar, budala oluyor. Bunun için Cenabıhak yukarıda « وَمِنَ النَّاسِ » diye alelıtlak nastan sayıyor. Burada da nasınkemalini göstererek münafıkları kendi ıkrarlariyle insanlardan saymiyor.

Filvaki lisanı Arapta da « الناس =ennas» tabiri makamına göre kâh tazim ve kâh tahkir manasını ifade eder. Demek ki iman hususunda münafıkların, ehli reybin saplandıkları fikri mahsus, imanın insan için bir tuzak olması ve binaenaleyh sırasında yalnız ilcamı avam için kullanılması noktasında toplanır ve bunun için kâfirlerle beraber yaşamak imkânını gördükleri zaman imanın lakırdısından bile sıyrılırlar, mü'minler içinde yaşamağa mecbur kaldıkları zaman da imandan bahsederler. Lâkin havassın imanile avammın imanı arasında zarurî bir fark ve temayüz bulunacağı davasından feragat etmezler,

halbuki

dini islâmın teklif ettiği şeraiti ıman, hakk-u hakikatin en umumî ve en küllî olan hututı esasiyesi olduğu için aslı imanda ve şeraitında havass-u avam farkı mevzuubahs olamaz, bu fark o imanın a'malinde ve meratibi kemalinde mevzuı bahs olabilir mebdei küllîde müsavat başka bunda terakki mes'elesi yine başkadır. Halbuki ehli reyb esası imanı, safveti kalbi, ıhlâsı budalalık telâkki ettiklerinden, mü'minlere aldatılmağa müheyya, sâdedil, budala gözile bakarlar. Fakat Allah tealâ buyuruyor ki ﴿اَلَآ اِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَآءُ وَلٰكِنْ لَايَعْلَمُونَ﴾ şunu muhakkak biliniz ki, süfeha, budala, ancak o münafıkların kendileridir, lâkin bilmezler - gerçi onlar kendilerini, ilm-ü marifetle herkesten mümtaz görmek isterler ise de onların ilim ile münasebetleri yoktur. İlim bir ikan işidir. Hele istikbale ait olacak ilim, ikanlı bir mantık ve istintac işidir ki başı imanı hak, gayesi visali Hakdır. Onlar ise baştan nihayete reybile meşbudur. Yukarıda münafıkların evvelâ « مَايَشْعُرُونَ » nefyi hal, saniyen « لَايَشْعُرُونَ » nefyi istikbal sıgasile hiss-ü şuurları, burada da « لَايَعْلَمُونَ » diye ilimleri nefy olunmuştur ki bunda hem mebde ve gaye itibarile zemm-ü tevbih noktai nazarından tedricî bir terakki vardır ki tezayüdi maraz ile mütenasiptir, hem de ilim ile şuurun mevzu farklarına işaret vardır. Din ve iman,

sefahet ve ademi sefahet mes'elesinin sadece hiss-ü şuur ile değil, ilm ile alâkadar olduğunu ifade ediyor.

Bu munafıkların mü'min olmadıklarını ve ahlâkan ne kadar düşkün olduklarını şununla daha iyi anlarsınız: 14 ﴿وَاِذَا لَقُوا الَّذِينَ اٰمَنُوا قَالُوٓا اٰمَنَّاۚ﴾ bir de bunlar mü'minlere rast geldikleri zaman alelıtlak (amenna) derler, budala zannettikleri mü'minlere yaltaklanır, yüzden hulûskârlık, mürailik ederler, ﴿وَاِذَا خَلَوْا اِلٰى شَيَاطِينِهِمْۙ﴾ kendi şeytanlarına, gizli mukavelelerle, gizli meclislerde kendilerine gizli gizli fitne

Sh:»237

ve fesat dersi veren mütemerrit, çıfıt, şeytanat üstütlarına tenhaca varıp halvete çekildikleri zaman da ﴿قَالُوٓا اِنَّا مَعَكُمْۙ﴾ biz her halde sizinle beraberiz, bundan emin olunuz derler, şeytanatta beraber olduklarına ıkrar verirler ve müminlere karşı yaptıkları mümaşattan kuşkulanmasınlar diye suali mukaddere cevap makamında şunu da ilâve ederler: ﴿اِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِءُونَ﴾ şüphe yok ki biz başka değil, hep müstehzi takımıyız, hep böyle istihza, alay eder dururuz derler ve ahlâksızlıklarile

iftihar ederler. -Sadakat arzerderken hiyanetlerini, şecaat arzederken sirkatlerini söylerler. İşte ilim ve akaidde istihfaf ve istihzanın mucibi küfrolması hakkındaki kaidei külliye bu gibi ayetlerin mazmunudur.

Rivayet olunduğuna göre Abdullah ibni Übey yardaklarile bir gün sokağa çıkmışlar, sahabei kiramdan bir kaç zatın karşıdan gelmekte olduklarını görmüşlerdi. İbni Übey yanındakilerine «bakınız ben şu gelen budalaları başınızdan nasıl savacağım» demiş ve yaklaştıkları zaman hemen Hazreti Ebi Bekrin elini tutmuş, «merhama, Seyyidi beni Temim, şeyhulislâm, Resulullahın garda sanisi olna, nefs-ü malini Resulullaha bezletmiş bulunan Hazreti Sıddik» demiş, sonra Hazreti Ömerin elini tutmuş «merhaba seyyidi beni adiy, dininde kavi, nefs-ü malini Resulullaha bezletmiş bulunan Hazreti Faruk» demiş, sonra Hazreti Alinin elini tutmuş «merhaba Resulullahın amca zadesi, damadı, Resulûllah sallâllahü aleyhi vesellemden maada bütün beni Haşimin seyyidi» demiş ve işte o zaman bu ayeti kerime nazil olmuş. Daha tafsili diğer bir rivayette Hazreti Ali «ya Abdullah Allahdan kork, münafıklık etme, çünkü münafıklar şerri halkullahdır» demekle «müsaade et ya Ebelhasan benim hakkımda böylemi söylüyorsun vallahi bizim imanımız sizin imanınız gibi ve bizim tasdikımız sizin tasdikınız gibidir» demiş ve ayrılmışlar,

Abdullah ibni Übey arkadaşlarına «nasıl yaptım gördünüz ya: İşte siz de bunları görünce böyle yapınız» demiş onlar dahi «sağ ol, sen bizim içimizde ber hayat oldukça hep böyle hayırlı istifadeler ederiz» diye kendisini meth-ü sena etmişler, müslümanlar da varıp Hazreti rısalete haber vermişlerdi ve akıbinde bu ayet nazil oldu» dahi denilmiştir. Bu rivayete göre «amenna» diyen esasen İbni Übeyyibni Selûl oluyor ve bu sözle arkadaşlarını da temsil ediyor. Balâda « وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ » diye müfret suretinde başlanması da bunu ima eyliyor. Fakat ayette bunların hepsinin beraber varıp tenhada, halvette görüştükleri şeyatının, şeytanat muallimlerinin bunlardan ve İbni Selûlden başka ve birden ziyade bir cemi olduğu tasrih buyrulmuş olması ve « اِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ », « اِنَّا مَعَكُمْ » fıkralarının sureti sevki, bu şeytanların güruhı münafıkînin arkasında ve onlardan hariç ve fakat onlarla gizli bir alâkayı haiz hafi bir teşkilâta delâlet ettiği aşikârdır. Ayeti kerime hâdisenin daha derin, daha gizli menbalarda cereyan ettiğini göstererek Resulûllahı ve ehli imanı tenvir etmiştir. Bunun için bir çok müfessirin, bu şeyatının, Reisi münafıkînden başka rüesayi müşrikîne ve اَحْبَار = ahbari Yehuda işaret olduğunu nakletmişlerdir.

ŞEYTAN - Şeytan her hangi bir mütemerrit, yani azgınlıkta, şerr-ü habasette fevkalâde bir temayüzle

sınıf ve eşbahinin haricine çıkmış şirrir, anut manasına bir ismi cinstir ki gerek insandan, hayvandan, yılan gibi mahlûkatı zahireden ve gerek sair mahlûkatı hafiyeden alâkai ruhiyesi bulunan habislere ıtlak olunur. İnsan şeytanı, hayvan şeytanı, cin şeytanı denilir, nitekim Kur'anda şeyatını ins ve şeyatını cin tabirleri çok defa gelecektir, insan görünür, fakat esası habaset ve şeytanatı görünmez asarile belli olur. Binaenaleyh insan şeytanında bile şeytanlık bir emri hafidir. Bunun için şeytan ismi gizli bir kuvveti habise, bir ruhı habis mülâhazasına raci

Sh:»239

olur. Ve şeytanı ins, şeytanı cinne merbut demektir melek mukabili olan şeytanı cin yani gizli şeytan, bazı felâsıfece yalnız mücerredatı maneviye olarak izah edilmiş ise de bunun maddî haysiyetini de inkâr etmek doğru olamıyacağından buna habîs olan maddî kuvvetleri dahi ilâve etmek zarurîdir. Ve Ehli sünnetin izahı böyledir. Bu suretle şeytan ismi cins bilhassa gayri mer'i olan ervah ve kuvayı habiseye ism olmuştur ki hilkatte her cins bir ferdi evvel ile başlamış olduğundan şeytan denilince bu cinsin babası olan o ferdi evvel yani iblis hatıra gelir ve ozaman ismi has gibi olur. Şeytana lîsnı farisîde diyv denilir ki bu kelime Garbe dolaşmış aksine ilâh manasına diyö olmuştur. Eimmei lûgatin beyanına göre şeytan kelimesi mefhum

noktai nazarından bir manayı vasfîyi haizdir. Ve bunun iştikakında iki kavl vardır. Birisi Sibeveyhin dediği gibi uzaklık manasına (شطن) maddesinden فيعال veznindedir ki baid, uzak demektir. Filvaki şeytan da haktan uzaktır. Ondan da uzaklaşmak lâzım gelir, diğeri ihtirak veya butlan manasına (شيط) maddesinden فعلان vezninde olmasıdır ki yanmış ve batıl demektir. Filvaki şeytan da böyledir. Bu surette kelime alem olmadığı için münsarif olmuştur. « شطن » maddesinin lisanı Arabın gayride de bulunduğu mevzuı bahs oluyor. Binaenaleyh şeytan bir ismi cinstir. Bundan şeytanı cin cinsi tebadür etmekle beraber şeytanı inse dahi hakikat olarak ıtlak edilir ve hattâ hayvana bile, nitekim Hazreti Ömer Şama teşriflerinde bir ata bindirilmiş idi, biner binmez at çalım yapmıya başlayınca hemen inmiş ve beni bir şeytana bindirdiniz buyurmuş idi. Bu âyette ise insan şeytanları olduğunda müfessirinin ihtilâfı görülmiyor.

Bu yedi âyette münafıkînin mahiyetleri, haleti ruhiyeleri, evsaf ve şenaii sabiteleri kemali belâğat ve vecazetle fezleke edilerek ihbar buyurulmuş, başdaki « وَمِنَ النَّاسِ »

âyetinin mazmumuna nazır olup onu ezher cihet tafsıl ve izah eden bu yedinci âyet ise, onların bütün ruhlarını kendi ıkrarlarile iki kelimede hulâsa ederek gösterivermiştir.

Şüphe yok ki bu şenaatleri işidenlerin derhal gayızları kaynar ve onların azabı elime istihkaklarını teslim etmekte hiç tereddüd etmiyerek kahrolsunlar diye feryatta isti'cal eder, ve cenabı Allahın hemen bunları mahv etmesini veya asınız, kesiniz gibi bir emir vermesini hırs ile gözetir ve bu hırs ile bir lâhza imhallerini görmemek ister. İşte Cenabıhak hassasiyeti islâmiyenin böyle heyecanlı bir dereceye geldiği nazik bir dakikada bütün bu heyecanı teskin ve endişeleri izale etmek için derhal buyuruyor ki 15. ﴿اَللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِى طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ﴾ Allah onlarla iztihza ediyor ve daha edecek yani kendilerini maskaraya çeviriyor ve daha çevirecek de, böyle kalb körlüğile şuursuzluk, basıretsizlik idraksizlik içinde tuğyan edip gitmelerine adetâ medet ve imdat ediyor ve azgınlıklarına meydan veriyor, tabiri aherle körükörüne tuğyanlarında sürüklenip götürüyor.

Bu istihzai ilâhî cümlesinden olmak üzere bunlara Dünyada müslüman muamelesi yapılır, cemaati islâmiye haricinde tutulmazlar. Münafık olmıyan gayri müslimler gibi âyinlerinde, ahkâmı mahsusasi

diniyelerinde serbest değillerdir. Münafıklara gerek ibadât ve gerek muamelâta müteallik ahkâmı ilâhiyenin hepsi müslümanlar gibi tatbik edilir, müminler bunlara dikkat etmeğe, bu hususta gözlerini açıp mücahede etmiye, zimamı hükmü ellerinde tutmağa memur edilmişlerdir. Bunda başlıca üç hikmet vardır: birincisi islâmın sabr-ü sekineti, ulüvvi terbiyesi, semahati ruhiyesidir. İkincisi, bu sayede bunların muhitı islâmîde ve ahkâmı islâmiye altında yetişecek olan evlâtlarından ciddî mü'minler yetişmesine imkân bırakmaktır.

Sh:»241

Üçüncüsü de bu münafıkları kalben iman etmedikleri ahkâmı ilâhiyenin tatbikatına mecbur etmek suretile her lâhza gönül azabı içinde bırakmak ve maskaralıklarının cezasını Dünyada dahi çekdirmektir. İstihzai ilâhîden biri budur. Ahırete gelince: « اِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِى الدَّرْكِ الْاَسْفَلِ مِنَ النَّارِ » olduktan başka bunların orada da istihza muamelesine maruz kalacakları, Cennetin kapıları kendilerine gösterilip gösterilip de kapatılıvereceği hadisler de beyan olunmuştur. Bu gibi muamelede Cenabıhakkın ben ve biz gibi mütekellim sigasile hitab etmeyip de gaib gibi Allah buyurması izharı celâl ve kibriya içindir. Meselâ bir

kumandanın, maiyetine hitaben ben şöyle istiyorum demesile kumandanınız böyle istiyor demesi arasında ne büyük fark vardır.

İstihza bir kimseyi hezl içinde maskara etmek ve şeref-ü haysiyetini kırmak istemektir. Kesr veya katli seri manasına (هَزْءٌ) den mehuzdur. Burada Allah tealâya istihza yakışır mı diye hatıra derhal bir sual gelir. Lâkin, Allaha isnat olunan ekseri fiillerde ve sıfatlarda gayatı murat olduğunu Fatiha da görmüştük. Mâlumdur ki istihzadan gaye hezl değil şeref-ü haysiyeti kırarak maskara etmek ve budalalığı işrap edip sezdirmeden tahkir ve istihfaf eylemek ve bundan bir rıza duymaktır. Halbuki münafıkîn gibi müstehzilerin çoğu istihza ettikleri kimseleri hakikaten tahkire muktedir olamazlar da çok vakıt, budalalık, hakaret müstehzilerin kendilerinde kalır ve onunla eğlenirler. Halbuki cenabı Allah rızası hilâfına hareket edenler hakkında adaleti ilâhiyesini ızhar etmek için böyle bir tahkir ve tezlili murat ettiği zaman onları bihakkın tezlil ve terzil eder. Ve bütün kâinat nazarında bednam eyler de o, bir mecnun gibi kendisinin bu halinden haberdar bile olmaz. Ayıblarını gizliyorum zannederken bütün âleme teşhir eder de farkında olmaz. Dünyada şuurun bu tarzı insilâbı en büyük betbahtlık olduğunda ise hiç şüphe yoktur.

İşte Allahın istihzası ki bunu ancak Allah yapabilir ve bu bir madeleti ilâhîyedir. Ve her adalette rızaı ilâhî vardır. Birisi süslenmek ister ve karşısında altın yaldızlı bir kâğıt görür, okumasını bilmez, ziynet diye göğsüne yapıştırır, sokağa çıkar, ve bununla çalım satmak ister, görenler ise bakarlar levhada «haza rezil» yazılmış, zavallının haberi yok, olmak ihtimali de yok. İşte eliyazebillâh bu bir istihzaı ilâhî olur. Allah tealâ münafıkları tuğyanlarında böyle maskara eder. Bu manalar hasabiledir ki şer'an Allaha müstehzi denilmez fakat istihza eder denilir.

16. ﴿أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ﴾ bunlar öyle kimselerdir ki hidayet bedelinde dalâleti satın almışlardır. Hidayet tam ellerine değmiş, malları olmuş gibi iken onu vermişler, dalâletle trampa etmişlerdir ﴿فَمَا رَبِحَتْ تِّجَارَتُهُمْ﴾ de ticaretleri kâr etmemiştir ﴿وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ﴾ ve kâr yolunu bulmak ihtimalleri olmamış, kâr yolunu tutamamışlardır.

-Bunlar hidayet ve muvaffakiyet nasıp olanlardan değillerdir, çünkü muamelei ticariyede başlıca iki maksat vardır. Birisi sermayenin selâmeti, diğeri kârdır. Halbuki bunlar sermayelerin sermayesi olan hidayeti vermiş yerine onun zayaı demek olan dalâleti almışlardır. Binaenaleyh ne kâr kalmış ne kâr ihtimali, kâr yolu. Bu ayet müttekîn hakkındaki « ﴿أُولَٰئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ﴾ » ayetinin adili olarak

bil'ibare münafıkînin hatimei hallerini natıktır. Ve maamafih bil'işare bunların şeyatını olan keferenin akıbetlerini de müştemildir. Cenabı hak bunların hallerini, Dünyada her şeyden akdem bildikleri, ehassı emel edindikleri ticaret ve murabahacılık haleti ruhiyesine göre bir istiarei temsiliye ile tasvir buyurmuş ve hidayeti diniyenin nefsinde mühim olan ticareti dünyeviyeden akdem ve onun selâmeti için de bir şartı zarurî olduğunu anlatmıştır. Bu tasvirde ticaretin büyük bir medhi vardır. Fakat ticaret-

Sh:»243

ten evvel onun hakikî, lâzım bir yolu bulunduğuna ve bu yolun hüsni idrak ve tarikı istikamet olduğuna ve ticarette yalan, hud'a entrika yolunun hakikî bir kâr yolu olmadığına tenbih ve binaenaleyh istikamet kanununa sarılabilmek için hidayeti diniyeye ermek şartı akdem olduğuna işaret buyurulmuştur.

Mahiyetleri bilinen, « الا ٠ الا » diye haklarında iki def'a teyakkuz ve intibaha davet vaki olan ve bu iki ayet ile de akıbetleri, hasarları tasvir buyurulan münafıkların içten içe gayei islâmı ve hayatı islâmiyenin hüsni cereyanını çığırından çıkarmak noktai nazarından mazarratları derkâr bulunduğundan bir taraftan bunlar hakkında alenî kâfirden ziyade nazarı dikkati celp ile mü'minleri tenvir etmek, diğer taraftan

bu münafıkların nefselemirdeki hasar ve akıbetlerini mahsûs bir surette ifrağ ederek kendilerini tehvil ve herkesi nifaktan tahzir için bu babta temsilen dört ayet daha inzal buyurulmuştur şöyle ki:

17. ﴿مَثَلُهُمْ﴾ -Mesel, aslında misil ve nazır yani bir şeyin benzeri, manendi manâsınadır ki Kamus mütercimi bektaş diye gösterilmiştir. Şebeh, şibih, şebih denildiği gibi, mesel, misil, mesil denilir. Saniyen vaktile bir hâdise ve bir tecribe münasebetile söylenmiş olup atalar sözü diye dilden dile dolaşan güzel sözlere, darbı mesellere ıtlak edilmiştir. Çünkü bunların mevridi denilen ilk hâdiseler madrıbı denilen son hâdiseye mümasil addedilerek temsil edilmiş bulunur. Sütten ağzı yanan yoğurdu üfler de yer gibi. Salisen taaccüp ve istiğrap edilecek tuhaf ve ibretli bir hâle veya bir sıfata veya bir kaziyeye ve hikâyeye dahi mesel denilir ki darbı mesel gibi dilden dile dolaşmağa ve her yerde söylenmeğe lâyık olduğu cihetle ondan istiare edilmiştir. Bu sade nakil ve hikâye olunur. Darbı mesel gibi her iyradında bir teşbih temsil manâsı mülâhaza edilmez, fakat ilk söylenişi

hakikat de olabilir, bir istiarei temsiliye de olabilir, buna dâstan dahi denilir. Dillere dâstan oldu deriz.

Destan manzumeleri bundan mehuzdur. Bu manadan delil ve hüccet manâsına dahi gelir. Çünkü bu gibi meseller, gerek bir nadir hakikat olusun ve gerek bir tahyil ve temsil yani sırf bir masal olsun bir şöhreti şayiayı haiz bulundukları zaman sırasında bazı hakikatler onlara teşbih olunarak ifade olunur. Meselâ bu iş kurt ile kuzu masalına benzer denilir. Birile diğerine temsilen istidlâl edilir. İşte Edebiyatta bir hakikati diğer bir hakikate veya bir hayale veya meşhur bir mesele benzeterek misalî bir surette ifade etmeğe temsil tabir olunur ki teşbih veya istiare, hakikat ve mecaz kısımlarına ayrılır.

Edebiyatta tefhim ve cazibe noktai nazarından temsilin büyük ehemmiyeti beyaniyesi vardır. Çünkü alel'ekser akıllar vehimlerin müdahale ve tasallutlarına maruz olduklarından makulâtı hafiyeyi hüsni idrakten mahrum kalırlar, temsil ise vehimleri akla teshir eder de hakikati cahil, gabi kimselere bile tefhime vesile olur. Zira temsil, dakik ve rakik makulâtı hafiyyenin nikab-ü hicabını atarak onları açık mahsusat kisvesinde ibraz eder de tanınmadık şeyleri tanınmış, görülmedik şeyleri görülmüş gibi izhar ve ifham eyler. İş bunun mevkiini bilmek ve hüsni istimal edebilmektir. Zamanlar olmuş ki edyanı salifenin ruhı makulâtı karinesiz temsilât ile ifham ve tamim edilmiş ve temsili, tersim ve tecsim ile timsaller de takib etmiş ve bu suretle ruhlar unudulup putlara, timsâllere perestiş olunmuştur. İşte dini islâm « اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ » âyetinde olduğu gibi imanı mahsûs-ü meşhuttan evvel doğrudan

doğruya aklî ve kalbî olan gaybe ve hakikatin mebde ve mercii bulunan vahdeti Hakka ibtina ettirerek, ruhı insanîyi meselden hakikate, temsilden tahkike terakki ettirmiş ve Kur'an bu terakkiyi temin için hakikatleri kıymeti akliye ve kalbiyelerile

Sh:»245

muhkem bir surette beyan ve tebliğ ettikten sonra o hakaikı ma'kuleyi temsilât ile de ifhama takrip ve telkin eylemiştir. Ve bunu yaparken tahkik ile temsil arasına karinei zahire ikame ederek, hak ile batılı iltibastan mahfuz tutmuştur. Bu sebeple Kur'anın uslubı beyanında tahkki mukabilinde temsilât ve muhkemat mukabilinde müteşabihat dahi bulacağız. İşte uslubı beyanda tahkik ve temsil temayüzüne ilk olarak bu âyetten başlıyoruz. Bundan evvel ahvali münafıkîn tahkik tarikile tesbit buyurulmuş olduğu halde şimdi de temsili cihetine geçiyoruz. Bundan ve bir sahife sonraki «

اِنَّ اللّٰهَ لَايَسْتَحْيٖٓ اَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا

» âyetinden o kadar vuzuh ile anlarız ki Kur'an uslubı temsili dahi haiz olmakla hakaikını rumuz ve temsile boğmamış, hakkı zahirin hak, temsilin temsil olarak bilkarine anlaşılmasını iltizam ve temin eylemiştir. Binaenaleyh bu babda karinei mekaliye ve haliye bulunmıyan mevakide tenakuz ile imkânı zatîyi seçebilen akıl karinesinin delâletine müracaat

olunur. Ve böyle bir karinei temsil bulunmadıkça zahiri Kur'an, mahzı istib'adı vehmî ile tevil olunamaz.

Bakınız bu âyette karinei temsil lâfzan bile ne kadar zahir ve müteaddiddir. « مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِى », binaenaleyh bu esasen bir teşbihtir. Ve meseli mesele teşbihtir. Burada mesel, hali acib, vak'ai garibe manasınadır. Yani bunların halleri ve alelhusus hidayeti verip dalâleti iştira halleri ﴿كَمَثَلِ الَّذِى اسْتَوْقَدَ نَارًا﴾ şu ateş yakan veya ateş yakanlar kıssasına benzer ki birisi bir ateş yakmak istemiş ﴿فَلَمَّآ اَضَآءَتْ مَاحَوْلَهُ﴾ ateş parlayıp da yakanın etrafındaki şeyleri aydınlatınca ﴿ذَهَبَ اللّٰهُ بِنُورِهِمْ﴾ Allah o kimselerin bütün ışıklarını, daha doğrusu göz nurlarını alıvermiş ﴿وَتَرَكَهُمْ فِى ظُلُمَاتٍ﴾ de onları karanlıkta bırakmış ﴿لَايُبْصِرُونَ﴾ ne aydınlık, ne bir şey, hiç bir şey görmez olmuşlar

Sh:»246

görmez bir halde kalmışlar. -Ateş mi sönüvermiş?. Bir hayli müfessirin öyle izah etmişler. Fakat ateş sönmeden aydınlık devam ederken Allah onların görecek göz nurlarını alıvermiş olmak daha zahir ve daha bedîîdir. Sahibi keşşaf « وَاْلاَوْجَهُ اَنْ يُرَادَ الطَّبْعُ » derken bunu ihtiyar etmiş gibidir ki

ma'badi de bunu gösteriyor. Buyuruluyor ki 18. ﴿صُمٌّ بُكْمٌ عُمْىٌ فَهُمْ لَايَرْجِعُونَ﴾

= bunlar sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler, bu halden dönüp evvelki nurlu hali bulamazlar. Daha vazıhı: Artık kendilerine gelemezler, tamamen bihuş ve sersemdirler, binaenaleyh yolu nerede bulacaklar? Bu surette sönen yalnız göz nurları değil bütün nurı şuur, nurı idrak olduğu anlaşılıyor ki bu mana «

«خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَعَلٰى سَمْعِهِمْ ۖ وَعَلٰٓى اَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ

mazmuundaki hatm-ü tab'ın daha kuvvetlisidir. Bu surette kıssadaki ateş yakan, Nurları gidenlerin haricinde kalır « وَالَّذِينَ » ve « حَوْلَهُ », « اِسْتَوْقَدَ » zamirlerinin lâfzan ve manen müfret olması zahir olur. Resulûllahın davet ve hidayeti karşısında münafıkînin ahvali de tıpkı müstevkidin parlattığı zıya karşısında gözleri mintarafillâh görmez oluverenlerin hali gibidir. Arabda ateş yakmak tenvir etmek, maksatlarile de yapıldığından bu manalarda kullanılır kezalik yangın çıkarmak gibi suikastle de olabileceğinden fitne-vü fesat çıkarmak manasına da gelir. Ve burada ikisine dahi muhtemildir. Bundan başka davet hayra da olur, şerre de, binaenaleyh yangın çıkarmak ve şerre davet etmek manalarına telâkki edildiği zaman, nurun alınması ateşin söndürülmesi demek olacağı zahirdir. Ve bu surette ateş yakan zulümatta kalanlardan olur ki bu ateşi yakan münafıkların reisidir, « اَلَّذِى » müfreddir veya mecmuıdır ve « اَلَّذِى » cemi manasınadır. Ve bir çokları böyle tefsir etmişlerdir. Fakat ateş yakmak, tenvir etmek ve hayre davet eylemek manasına tasavvur edildiği zaman gerek müstevkit ve gerek (مَنْ حَوْلَهُ) olan

zevil'ukulün nuru sönmemiş olduğu halde (مَا حَوْلَهُ) mazmununda dahil

olan

Sh:»247

hayvanat makulesinin nurları sönmüş ve o ziyadan ancak bunlar mahrum kalmış olurlar, bu takdirde ancak (هُمْ) zamiri mahavlehudaki (مَا) içinde bulunan hayvan gibi insanlara raci olur. Evvelki surette mesel için büyük bir bedaat ve harika yok gibidir. Gerçi yanan bir ateşin nagihan sönüvermesi garip ise de şiddetli bir rüzgâr gibi bir sebeple az çok yine mu'tat görünür. Fakat ziya dururken şuurun, kabiliyeti rü'yetin esasından gaip oluvermesi ilâhî bir harikadır. Ve meselin en bedîî noktasını teşkil eder. Bundan başka evvelkinde temsil basittir, bir hey'eti diğer bir hey'ete teşbihtir. İkincide ise iki hey'etin mülâhazasından mürekkep bir hey'eti, diğer böyle bir heyete teşbih suretile bir mertebe daha terkip vardır: Peygamberin davet vehidayeti karşısında münafıkîn, «müstevkit» karşısında etrafındakilerin bir kısmı. Daveti Muhammediye ve onun irşadı baki ve fakat münafıkînin nurı iz'anlarını Allah almıştır ve belki bunların içinde ibtida imanı kalbî dahi nasıp olduğu halde bilâhare nifaka sapan, kalben irtidat ederek nurı imanını zayi edenler bile bulunmuştur. (Nazmı Kur'an) işte bu temsili, böyle tabakatı meani ile zuvücuhi kesire halinde

ibraz etmiştir ki her birinin bir vechi sahihi vardır. Daveti Muhammediyenin istikadı nâr ile gösterilmesi ise ikinci temsilde görüleceği üzere şunu ifham eder: bu davet bir taraftan tebşir, diğer taraftan inzarı muhtevidir bu davet cennetin mukabilinde bir de narı Cehennem gösteriyor. Bu ateşten kaçın, şu Cennete koşun diyor, münafıkların da tebşirata ağızları sulanıyor, inzardan da başları dönüyor, ağızdan amenna diyorlar, hidayet buraya kadar geliyor, lâkin kalblerine iman girmiyor, çünki nuru izanları sönmüş, fenalığa ceza veren âdil bir Allaha inanmak istemiyorlar, her türlü emellerine kul gibi hizmet edecek adaletten âciz bir ilâh istiyorlar.

19. ﴿اَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَآءِ﴾ -«kemeseli sayyibin», yahut «kemeseli

Sh:»248

zisayyibin» takdirindedir ki evvelkinde münafıklar kıssası toptan sayyib kıssasında teşbih olunmuş ve kıssaların müfredatlarında müşabehet gözedilmemiş bulunduğundan sade teşbihi mürekkep, ikincide ise kıssaların eczasında dahi teşbih gözedilmiş bulunacağından buna da teşbihi mefruk veya müferrak denilir.

Sayyib filasıl isabetin sülâsisi olan « صَوْبٌ » masdarından sıfatı müşebbehe olup şiddetle dökülen yağmura, bir de şiddetli buluta isim olmuştur. Sema, manayı ahassiyle gök dediğimiz şu kubbe, başımızın yukarı tarafında direksiz, telsiz açılmış koca şemsiyedir ki lisanı Nebevîden sakfı merfu ve mevci mekfuf diye rivayet edilmiştir. Esası manası yüksek demektir ki insanın üst tarafına gelen her yüksek şey'e ıtlak olunur. Ve her ufkun bir Seması olur. Âlemi ervah ve ukul dahi bir veya müteaddit semalardır. Binaenaleyh سَمَآء = Sema kelimesi esasen izafî bir manâyı haiz bir ismi cins olup küllî veya cüz'î taayyün kasd edildiği zaman « اَلسَّمَآءُ = essema» denilir. Burada yağmur denildikten sonra gökten geldiği malûm iken « مِنَ السَّمَآءِ » denilmesi bütün bir ufku kaplıyan Semayı malûmı tasrih ederek bu yağmurun bir taraftan değil Semanın her tarafından geldiğini anlatmak ve meselde yağmurla beraber bütün o manzarai Semayı tasvir ettirmek ve bir de sayyibin evvelâ yağmur manâsını tebadür ettirmek nüktelerini haizdir.

Manâya gelelim: Yahut o münafıkların hali bir yağmur kıssasına, tabiri aharla yağmura tutulanlar kıssasına benzer ki Semanın her tarafından bardaktan dökülür gibi boşanmış kuvvetli bir yağmur ﴿فِيهِ ظُلُمَاتٌ﴾ onda türlü türlü karanlıklar var. -Gece karanlığı, kara sayyib bulutu Dünyayı kaplamış yağmurun kesafeti de bunlara munzam olmuş, insanın içini sıkıyormu sıkıyor, göz gönül

kararıyormu kararıyor. Binaenaleyh zulmetler

Sh:»249

katmerlenmiş, iç dış zifirî karanlık, bundan başka ﴿وَرَعْدٌ﴾ dehşetli bir gök gürültüsü, titretici bir patlayışı gürleşiyi var ki beyinlerde çatlıyor, afakta gürleyor, ﴿وَبَرْقٌ﴾ bir de şimşek, şimşek çakışı; çakıp şakıdıkça, parlayıp yıldıradıkça bir lemhai ümmit gibi karanlıkları yarıyor, yürekleri ağza getiren bir halecan veriyor. Bunlara tutulanlar ﴿يَجْعَلُونَ اَصَابِعَهُمْ فِى اٰذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ﴾ yıldırayarak geldiği için yıldırım ve çarptığını mahv ettiği için saıka ve cem'inde sevaık denilen, gözlere şimşek kulaklara ra'd halinde tezahür eden ucu nereye dokunursa ifna eyliyen, insanı ve hayvanı bir anda mahveden, madenleri eriten, demiri mıknatıslayan, mıknatısların kutuplarını alt üst eden, hasılı « الصَّوَاعِقِ » denilince her türlü mesaip ve mehalikile malûm bulunan o ateşîn kamçılardan, o dehşetli şirarelerden, yıldırımlardan parmaklarını kulaklarına tıkıyorlar, bunu da ﴿حَذَرَ الْمَوْتِ﴾ ölüm korkusile, ölümden sakınmak için yapıyorlar, lâkin kulak tıkamak neye yarar, korkunun ecele faidesi ne?

﴿وَاللّٰهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ﴾ Allah bütün kâfirleri her taraflarından, içlerinden,

dışlarından, Dünyalarından, Ahıretlerinden kuşatmıştır. -Kudreti ilâhiyenin ihatasından harice çıkmak mümkin mi? Allahın izni olmadıkça bundan kurtulmalarına ihtimal mi var? Yıldırımdan korkulmaz mı? Ölümden sakınılmaz mı? Evet amma bunlardan daha evvel Allahdan korkmak ve onun azabından sakınmak lâzımgelir, yıldırımları yapan kim; bütün bu alâmetleri belirden kim? Bulutların arasından, o su hazinelerin içinden bu ateşleri çıkartan kim? Onları tâ uzaklardan kulaklara işitdiren, gözlere gösteren kim? Sakınmak hissini veren ona göre tedbir almak kabiliyyetini ihsan eden kim? O yıldırımların huruc noktalarını, isabet noktalarını tayin

Sh:»250

eden ve bulutları ona göre sevk-u idare eden kuvvetler, melekler kimin? Hepsi hepsi Allahın, yıldırımlar da Allahın bir belâsı, azabının bir nümunesidir. Bunlardan korkup sakınmak istiyenlerin daha evvel Allahdan korkmaları ve onun evamirine, kanunlarına ittiba ederek felâketten sakınmanın, nimetine ermenin yolunu bilmeleri icap eder. Bir Allah korkusu insana bütün korkuları attırır, izni Hüda ile her korkudan kurtulmanın bir çaresi vardır. Fakat Allahdan kurtulmanın imkânı yoktur. O da iman ve teabbüd ister, kanunlarının, emirlerinin tatbikını ister. Ona bununla yaklaşır, azablarından bununla korunulur, felâh bulunur. Yoksa

ra'd-ü berkı gördükten sonra yıldırımdan korkmanın kulak tıkamanın hiç bir faidesi yoktur, şimşek çakınca olacak olur, yıldırım yerini bulur. Ra'd işidildiği zaman da bunlar beş on saniye evvel olmuş bitmiştir. Ümid-ü beşaret şimşeğin yaldızlı çakışında değil, ra'din gümbürtülü gelişindedir. Bilmiyenler ra'di berkten sonra, yıldırımı da bu gürültü ile beraber gelir zannederler. Halbuki yıldırım şimşekle düşer, esasen ra'd da onunla beraber patlamıştır. Daha esasında ra'd, o yıldırımı çıkaran sarsıntıda, sadmede' darbededir. Bulutlara havaya bu darbeyi vuran bir kuvvet, onu idare eden bir melek vardır ki ra'd ismi ona kadar dayanır, bu kuvvet, bu melek buluttan buluta, buluttan havaya darbeyi indirdiği zaman sademesinden bir gürültü ile bir ateş, bir şirare çıkar, berk, şimşek bu şiraredir, yıldırım bundadır. Ses ağır gelir sonra işidilir ve geldiği zaman size geçmiş olsun, biiznillâh yıldırımı düşürdüm siz kurtuldunuz der. Binaenaleyh hâdise zahiren zannedildiği gibi berk, sonra ra'd ve saıka değil, hakikatte ve indallaha ra'd ve berk ve saıka suretindedir. Size de berk ve saıka ve ra'd halinde görünür ve işidilir. Bunu bilmeniz, anlamanız lâzım gelir. Bunun için Allah tealâ «ra'dün ve berk» buyurmuş. Ra'di takdim et-

mekle beraber aralarını mutlak cem için olan «vav» ile raptetmiş, «berkun sümme ra'dün» buyurmamıştır.

Bunu fününı tabiiye okumamış olan Nebiyyi Ümmî Hazretleri kendi kendine elbette bilemezdi, Allah bildiriyor, ehli ilm-ü fen de bunu tasdik edeceklerdir. Ederken vahyi ilâhînin hakikatini anlamaları icap eder. Hele elektrik hâdisatile bilistidlâl görülmiyen esiri bulmağa çalışanlar, Allahı daha evvel anlamalı, Peygamberine vahyinin hakkıyetini de hiç olmazsa bu gibi ince noktalardaki te'yidatı fenniye ile itiraf etmelidirler. Ra'd sesi bir tesbih olduğunu, bunu işidenlerin hamd-ü şükretmesi lâzım geldiğini de unutmamalıdırlar. Saıka cidden müthiştir. Bir belâyı ilâhîdir. Ve berk ile beraberdir. Lâkin bundan tevakki etmek, maddî ve manevî bir siperi saıka bulmak evvel gerektir. O da Allahı, evamirini ve kanunlarını tanımakla olur. Berk çakdıktan sonra kulak tıkamanın hiç bir manası yoktur. O zaman insan kurtulursa mahza inayeti Hak ile kurtulur ve gök gürültüsünü işittiği zaman da kurtulmuş olduğunu bilir. O vakit kudretullaha hamd-ü şükretmesi lâzım gelir. Bunlar ve bunları anlatan Kur'an hep ayatı haktırlar, bu davetlere, bu irşadlara kulak tıkamak ne bedbahtlıktır.

Ra'd-ü berkın, saıkanın hakikati maneviye ve maddiyesini izah için, lûgavî, dinî ve hikemî tarifler vardır: Lûgavîsi; ra'd buluttan çıkan müz'iç sesin ismidir ki iptida anî bir patlayış ve sonra hayli mümted bir gürültü olur, biz buna gök gürlemesi deriz. Bu kelime esasında titremek veya titretmek tabiri aharle zangırdamak ve zangırdatmak manalarile alâkadardır. Berk, parıldamak, yıldaramak manasile alâkadar olup buluttan anî

olarak çıkıp yıldarayarak, şakıyarak sönüveren bir parıltının ismidir ki lisanımızda şimşek tabir olunur. Bunun çakmasına da denilir. Saıka, gayet şiddetli, serii hâil bir sadme bir çarpıştır ki bir ateş parçasile çarpdığını imha eder

Sh:»252

bu münasebetle mevt, şiddetli azap manâlarına da kullanılır. Lisanımızda buna yıldırım denilir ki yıldırma ve yıldırama manâlarile münasebeti zahirdir. Ragıp der ki ra-dü berk ve saıka haddi zatında bir şey'in üç muhtelif tesirleridir.

Dinî izahı: Bulutları Allahtealânın iradesine göre yağmur yağacak yerlere sevk-u idare eden bir melek -yani müdrik ve muharrik bir kuvvet- vardır ki ismine « الرعد » denilir. Bu melek rüzgâr melâikesinden başka olarak bulutları sureti mahsusada zecr-ü sevk eder. Bunun sevkı rüzgârın sevkı gibi taş yuvarlarcasına değildir. Bu tıpkı bir çobanın tağanni ederek deve sürmesine benzer -tabiri aharle ruhun bedeni idare etmesi, sözün, nağmenin diğerine tesir yapması gibi batından icrayı nufuz eden ruhanî ve kuvvanî bir tesirdir- bu melek bulutlarda bir tahallüf gördüğü zaman çarpar, haykırır, bu haykırış onun

kudreti ilâhiyeyi ilân eden bir tesbih ve tekbiridir. İşidilen gürültü, zahirî rad budur. Haykırırken hiddet-ü şiddeti ziyadeleşince ağzından ateş saçar, diğer bir tabir ile nurdan ateş kamçılar çalar. Görülen berk bu kamçılardır. Saıka bunun ateşîn darbesidir. O kamçının ucu nereye dokunursa ihlâk eder. Bunun hepsi o bir melekin yani « الرعد » in bir darbesinden ibarettir. Bu darbenin havaya ve dolayısile ruhı insaninin semi kuvvesine tesir ve tezahürü savtı rad, daha inceden ve daha sür'atle basırasına tesir ve tezahürü şimşek ve dokunduğu şeye lemis tezahürü saıka namını alır. Bulutdaki hâsılı te'siri de itaattır. Ve bunların hepsi Allahın emrini icra etmekten ibarettir. Bu âyetde « رعد », savtı ra'd manasına olmakla beraber aslına da işarettir « وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ ». Bu meleke meleki ra'd, meleki zecr, meleki vakd, berk fi'line de darbei melek, مصع melek denilmiştir.

İşte devri eshabdan itibaren en mütekaddim müfessirini kiramın mervi olan beyanatına göre ra'd-ü berk

Sh:»253

ve saıka hâdiselerinin hakikati böyle kuvvet mebde'ine irca edilmiş, fakat kör kuvvet değil, kuvvanî ve

ruhanî müdir bir muharriki müdrik olan melek kuvvetine icra edilmiştir. Fennî izahların hiç biri buna muhalif olmamış ve bu daireden çıkmamıştır. Ancak kör kuvvette sıkışıp kalanların idraki buralara varamaz. Binaenaleyh hikemî tarifine gelelim: vaktile en meşhuru, bulutların ıstıkâki, yani delk-ü temass ile çakmak taşından çıkan ses ve şirare suretile izah idi. Lâkin İbni Sina Şifasında bunu pek beğenmemiş bulutların tâ denizlerden, göllerden su buharı halinde çıkarken tamamen safi olmayıp az çok buharı duhanî ile ve bir az da hararet ile çıkmaları ve yükseldikçe su buharının daha evvel teberrüdü hasabile obirlerini arada tazyik etmeleri ve nihayet bu tazyikın iştidadı ile onların indifa ve iştial etmesi hususlarını dermiyan ederek uzun uzadıya izah etmiş ve hasılı demiş ekseriya ra'd-ü berkın sebebi hareketi rihiyedir ki ses çıkarır ve iştial eder ve bazan berk ve iştial dahi ra'de sebeb olur, çünkü... Çünkü... ilah...

İbni Sinadan çok mukaddem olan İbni Ceriri Taberi tefsirinde diyor ki diğer bir takım ehli ilim, ra'd: dediler, bulutların altında boğulan rihin çıkıp fırlamasıdir. Ses bundandır. İbni Abbas Hazretleri Ebülhulde bir mektub ile «ra'd nedir?» diye sormuştu o da « الرعد ريخ » diye cevap vermişti. Fakat İbni Abbas Hazretleri kendisi « اَلرَّعْدُ مَلَكٌ مِنَ الْمَلَائِكَةِ » diyordu. ilah... Demek İbni Sinanın rih nazariyesi de eski bir nazariye olmakla beraber bunun sebebini tâ deryalardan gelen buharı duhani ve hararete kadar götürmek noktai nazarı havayi nesiminin ve bulutların elektriklenmesi hakkında

kararlaşmıyan nazariyat miyanında şimdiki fenni tabiî dahi mevcut bulunuyor. Bu günkü izahatı hikemiyeye gelince; bunları elektrik hâdisatına tatbik etmişlerdir.

Ötedenberi Yunanca elektiron denilen kehrubada

Sh:»254

görünen bir cezb hassası vardı. Sonradan bu hassanın az çok her cisimde bulunduğu anlaşıldı ve buna elektrikiyet, kehrübaîlik denildi, Hikmeti tabiiye uleması hâdisatı tabiiyede âdeten müessir olan hararet, savt, zıya, mıknatısiyet gibi bazı avamil sayarlar ki elektrik de bunların beşincisi oldu. Ve bunun tenevvüatı delkden husule gelen te'siratı kimyeviyye veya sair vesait ile husule gelip kuvvanî elektrikıyet denilen kısımları bulundu. Bu gün sanayide bir çok tatbikatı yapılan, altın gümüş yaldızlama, izabe ve sebk-ü sıyagat, telgraf, telefon, tenvirat, tahrikât ve tedavi gibi bir çok hususatta istifade edilen elektriğin istihsal ve isti'mali için muhtelif aletler, cehazlar, makineler yapıldı. Maamafih elektriğin esası ve mahiyeti ne olduğu tamamen anlaşılamayıp maddei nariye ve zıyaiye gibi farziyatta kaldı, Nihayet hararet ve zıya gibi ecsamın atum denilen cüz'i fertlerinin bir sureti mahsusada hareketinden veya bunların arasını işgal eden bir esirin

hareketinden husule geldiği derpiş edilerek daha ziyade bu sonuncuya ehemmiyet verildi ve hasılı bütün kuvvetlerin esasında bir hareket kuvvetine ircaı fennin en kuvvetli nazariyesi oldu. Filvaki elektrikte de hareket, hararet, ziya tahavvülâtı hep görülüyor, binaenaleyh elektrik fennin en mühim bir kuvvetidir. Bu da biri erkek biri dişi gibi müsbet menfi iki cinse ayrılıyor « سُبْحَانَ الَّذِى خَلَقَ الْاَزْوَاجَ كُلَّهَا ». Bunların bir cinsten olanları birbirlerini itiyor, def ediyor, muhtelif cinsten olanları da bir birini cezbediyor, birleşiyor. Ve cisimlerin satıhları bunlarla işba ve ifrağ edilebiliyor. Bunların ittihadları hafî ve celî olmak üzere iki türlü oluyor. Meselâ üstüvanî uzunca bir şey bir mecmaı elektrikiyeye yakın bulunduğu zaman bu üstüvanî şey dahi bitte'sir mugayirülcins iki seyyaleli hamil oluyor ve havanın bunun üzerindeki baskısı bunların birleşmesine mani oluyor. Fakat bir vasıta ile bu baskının şiddeti tenakus eder veya iki seyyalenin

Sh:»255

kuvvei tevettüriyeleri ona galebe ediverirse bundaki müsbet, menfi iki cins elektrik birbirlerile hemen ittihat ederek üzerinden mahvoluyorlar ki buna elektrik ifragı denilmiştir. Bunlar bu ittihat esnasında bazan çakmak gibi bir sadme yapıyor ve bir şirare dahi çıkarıyorlar ki böyle gürültü yaparak ittihat etmelerine

ittihadı ra'dî deniliyor. Bu şirareleri biz tramvaylar işlerken alel'ekser geceleri görürüz. İşte bu aletlerde görülen bu hâdise eyipce bir zaman evvel âsari cevviyeye tevfik edilerek ra'd-ü berk ve saıka bunlarla izah edilmekte bulunmuştur. Bunun için saıka şöyle tarif ediliyor: «Muhtelif cinste elektriği hamil iki bulutun elektriklerinin yahut bir bulut ile kürei Arz eletriklerinin tevettürleri -gerilişleri- havanın mukavemetine galebe çaldığı anda iki muhtelif elektriğin birbirlerile ittihadile vaki olan bir elektrik ifrağ ve tahliyesidir ki ra'd bunun sadmesi ve gürültüsü, berk bunun şiraresidir».

Vaktile İbni Sina Şifasında diyordu ki berk ile ra'd ayni zamanda vaki olurlar, fakat savt zamanî olduğu için geç işidilir. Zıya ise zamanî olmayıp anî olduğundan daha evvel görülür, bu günkü fen de diyor ki ra'd-ü berk ayni zamanda vaki olur. Gerek savt ve gerek zıya ikisi de zamanîdir. Lâkin savtın sür'ati saniyede (337) veya (340) metre, sür'ati ziya ise az çok ihtilâf ile beraber üç yüz sekiz bin kilometre olduğundan daha az mesafelerde anî görülür. Yani yıldırım şimşekle beraber düşmüş, varacağı yere varmıştır. Gürültüsü de sonradan beş ilâ on saniye kadar fark ile işidilir. Mesafeyi tahminen bilmek isterseniz, bir şimşek çakınca saate bakınız ve dinleyiniz, bir kaç saniye sonra ra'd gürültüsünü işidirsiniz. Aradan kaç saniye geçmiş ise onu üç yüz kırk ile darbediniz, meselâ 7x340 = 2380 işbu iki bin üç yüz seksen metre size o fırtınalı bulutla aranızdaki mesafeyi gösterir ki sür'ati ziyaya nazaran bu bir an meselesidir.

Çünkü

Sh:»256

zıya bu mesafeyi bir saniyenin yüz yirmi beşte bir cüz'i kadar bir zamanda katedecektir ki bunu biz hissedemeyiz. Bu ifadeye nazaran yıldırım mutlaka Semadan arza düşer surette olmayıp hilâfına da olabilir. Çünkü elektrik şiraresi her cihete münteşir olabilir, lâkin ekseriya nakili elektrik ecsama hücum eylediğinden ve Arz ise pek ziyade nakili eletrik olduğundan ekseriya saika Semadan Arza düşmektedir. Fakat haricî bir sebeb ile Arz müsbet elektrikle ve kendisine tekarrüb eden bulut menfî elektrikle meşbu olduğu zaman hücum daima müsbetden menfiye olduğu için saıkanın yerden göke doğru çıkması da mümkin ve vaki deniliyor.

Seyyal elektrik, nakıli elektrik ecsamı cezb veya onlara hücum etmek hassasına malik olduğundan nakil olan ağaçlara, binalara ve bahusus ma'deniyat cinsinden eşya üzerine düşdüğü meşhuttur. Bunun için böyle fırtınalı havada ağaç altlarında ve ezcümle nâkil olan çınar ve kavak ağaçları altında saklanmak gayet tehlikelidir. Çam ve fıstık ağaçları pek nâkil olmadığından bunların altında tahaffuz binnisbe

mümkindir. Siperi saıka ve beynel'avam yıldırım demiri denilen demirin dairesi eslemdir. Bu da bir kanunı haktır. Fakat bunlar da ra'd ve berkden mukaddem ve ecel gelmediyse mümkin olabilir. Saıka ne yapar? Çok şeyler yapar, neuzübillah insanı ve hayvanı bir anda helâk eder. Ve kabili ihtirak ecsamı ihrak eder. Madenayıt eridir. Gayri nâkil olan ecsamı kırar, Arzın kütlesine duhuli esnasında geldiği istikamette ne cins ecsam bulunursa kâffesini erittiğinden varid olduğu cihette ebruyi zücac ile mahlût takriben on metre tulinde dirgen gibi bir nevi çatal külçe hasıl olur ki buna da yıldırım demiri denilmişdir eğer demir değneğe rast gelirse mıknatıslar, eğer mıknatıslı bulursa kutuplarını tebdil eder ilâh...

Ra'dden hasıl olan gamgame yani çatlayışdan sonra imtidat eden gümbürtü hakkında müteaddit farziyat

var ise de henüz mukarrer değildir. Bazıları seda mevcesinin sathı Arz ile bulutlar arasında, bir kaç def'a mün'akis olmasına atf eylemekte, diğer bazıları da ra'd denilen hâdisenin müteaddit ve şirarelerden mürekkep olup sathı Arza gelinceye kadar sıkletleri muhtelif tabakalardan mürur etmesine ve her tabakanın

sadası ayrı olduğundan mecmuunun ıhtilâtı mezkûr gamgameyi teşki ettiğine kail olmaktadır. Demek ki bu günkü fennin nazarında; parlamak, gürlemek, yakmak gibi lâakal üç tezahürü bulunan ra'd-ü berk ve saıka hâdiseleri, sadme, şirare, ceryan âsarı gösteren ve esasında elektrik ifrağına raci olan bir vakıadır. Hevayı nesimîde, âlâtı elektrikiyede vukubulan şirare ve sadmenin hevayi nesimîde vukubulan bu hâdiselere müşabeheti hasebile fenni tabiî ulemasının ekserisi Semada berk-ü ra'd ve gamgame ile tatbik etmek efkârında bulunmuşlar ve nihayet bunu bir hayli tecribelerle teyid etmişler ve bu bapta bazı kanunlar tesbit eylemişlerdir. Ve bu suretle hevayi nesimînin ve bulutların elektrik ile mahmul olduğunu kabul etmişlerdir. Hevayi nesimîden azâde olarak her zaman cüz'î, küllî seyyal elektrik bulunduğu ve bunun bazan müsbet ve bazan menfi nev'inden olduğu dermiyan olunuyor. Beyan ettiklerine göre bulutsuz lâtif zamanlarda hava müsbet elektrik ile mahmul olup mıkdarı günün saatlerine nisbeten tehallüf ve ezcümle sathı Arzdan 1,30 metre irtifadan itibaren pek yükseklere kadar tezayüd eyler, fakat bu ıhtilâfın sebebi ve hangi kaide tahtında tezayüd ettiği meçhul kalmıştır. Ebniye ve ağaçlı olan mahallerde âsari elektrik hemen hiç yok gibi, ancak şehirlerdeki vasi meydanlarda cüz'î mıkdar müsbet elektrik bulunuyor. Tulu Şemisde havanın kütlesindeki müsbet elektrik gayet az iken zevale iki saat kalıncaya kadar haddi kemale vasıl olur. Zevalden sonra guruba bir saat kalıncaya kadar tedricî tenakus eyler, gurubı Şemisten iki

saat sonra yine tezayüt etmeğe başlar, kış mevsimi elektrikin mıkdarı yazdan fazla olur. Semada bir çok bulut bulunduğundan havanın elektrikine nisbeten bazan müsbet ve bazan menfi olur. Semada bulunan bulutların hareketi ziyade olduğu takdirde havanın kütlesindeki elektrikin cinsi saatten saate tahallüf eder. Fakat fırtınalı ve yağmurlu zamanlarda mütevaliyen müsbet ve menfi cinse tebeddül eder. Ve maamafih şiddete elektrik hemen hemen mikdarı mahsusunda bulunur. Hasılı hevayi nesimînin ve bulutların elektrik ile mahmul olduğu bittecribe müsbet addediliyor ise de esbabı el'an farzıyatta kalmıştır. Bazıları diyor ki maı mukattar tebahhur ettiği esnada hiç bir elektrik alâimi müşahede olunamadığı halde kalevî bir mayiin tebahhuru esnasında buharı müsbet veya menfi elektrik ile mahmul oluyor. Binaenaleyh sathı arzda bulunan deryaların ve göllerin sularında cüz'î, küllî emlâh bulunduğu ve bunların mütemadiyen buhara inkılâp ettiği bedihî olmakla hevayi nesimînin bu sebeble müsbet elektrik ile mahmul olduğu zannolunuyor. Diğer bazıları ise kürrei arzı büyük bir galvanizme cehazı farzederek kütlesinde vukubulan te'siri kimyevî kendisini menfi elektrik ile mahmul etmiştir ve bu sebeple sathına temas eden hevayi nesimî de müsbet elektrik ile mahmul olur, demişlerdir. Buna binaen bir tecribei mahsusa ile beyan edildiğine göre su ile turp biribirine temas ettiği zaman daima bir elektrik cereyanı hasıl, bunun da suda münhal bulunan mevaddı

ecnebiyenin cinsine göre bazan menfi ve bazan müsbet olduğu ve bulutlar da denizlerden ve göllerden tayaran eden su buharının tekâsüfünden husule geldiği için ona göre bazısı müsbet ve bazısı menfi elektrik ile mahmul bulunur. Kürei arz dahi berveçhi balâ tabiî olarak menfi elektrik ile mahmul bulunduğundan sathına temas eden havayi nesimî dahi müsbet elektrik ile mahmul olur. Demektedir, hulâsa

hava

Sh:»259

elektirikleniyor, bulutlar elektrikleniyor. Ve bu elektrikler tevettür edip geriliyor, hevanın ki ekseriya bulutların tesirile tevettür ettiği halde bazan haricî bir vasıta ile de oluyor, İki bulut arasında veya bulutla hava arasında böyle müsbet, menfi iki mütehalif ve tevettür etmiş iki elektrikin tekabülünde müsbet menfiye hücum ile menfinin onu cezbinden sadme ve şirare, ra'd-ü berk husule geliyor.

Görülüyor ki savt, hararet, zıya ayrı ayrı birer «âmili» tabii görünürken hepsi bir harekete icra olunuyor. Hareket ecsamın kütlesinde olduğu gibi zerratında, cüz'i fertlerinde de oluyor, hareketin menşeine yani muharrikine de kuvvet namı veriliyor. Ve her hareket hususıyetine göre bir kuvvetin eseri addolunuyor

demek ki esasında elektrik bir kuvvettir denildiği zaman bir muharriktir denilmiş oluyor, lisani dinde ise bu muharrike daha güzel bir tabir olmak üzere melek deniliyor. Şu kadar ki melek denilirken ruhanî bir muharriki müdrik tasavvuru da munzam oluyor. Zaten kuvvet denildiği zaman, bizzatihi muharrik ve kendini şair olan ruha kadar gitmemek kabil değildir. İşte bu hadisattaki körlüğü bir ilim kutretile mülâhaza ettiğimiz zaman hakikati bulmuş olursunuz. İttihadı elektrikî de bir müdrikin esir tazyikidir. Binaenaleyh bu izahata bile lüzum kalmadan pek iyi anlaşılır ki meleki zecre meleki vakd, mas'ı melek, tehalüf kayitlerile dinî lisanda ilk olarak rivayet edilen esas mabadettabiî kuvvet nazariyesile bu izahatı fenniyenin künhüne muntabıktır. Evet müsbet elektriki menfi elektirike hücum ettiren o meleki zecirdir, ve bu bir darbedir, bundan çıkan ses, ra'd ise (الرعد) o melekin kendisidir, berk de bir vakd, bir şiraredir. Ve bunların bütün sirri, tahalüfü ref ile vahdeti, emri hakka itaati temin oluyor. Saıkaya saıka denilmesi de çarpıp yakması mahvetmesi, ya'ni fi'li haysiyetiyledir. Zahirde bize göründüğü gibi ra'd, berk-

den sonra değildir, hakikatte ve indallah ra'd-ü berk birliktedir. Hattâ ra'din aslı vakıaya nazaran bir haysiyeti takaddümü bile vardır. Elektrik berkıyetten evvel ra'diyet ve ihtizazdır. Bulutlar ve hava, daha

evvel bununla içlerinden titreye, titreye geriliyor ve bu hâdisede birbirlerine hücum eylerken kütlevî hareketle değil evvelâ içten içe bu titreyişle bu ihtizaz ve irtiad ile hücum ediyorlar. Sonra ra'dın sesi kulaklara vasıl olduğu zaman saıkayı ıhtar eden titretici bir tesir ile beraber onun artık geçdiğini müjdeliyen bir tebşiri de vardır. Sonra âyette zulûmat ve savaık cemi'lendiği halde ra'd-ü berkın müfred getirilmeleri de manidardır.

Bunların bu sıradaki hallerini hiç sorma 20. ﴿يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ اَبْصَارَهُمْ﴾ şimşek hemen gözlerini çarpıp alıverecek ﴿كُلَّمَآ اَضَآءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ﴾ onlara parlayıverdikçe ışığında yürürler ﴿وَاِذَآ اَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا﴾ başlarına karanlığı çökerdiği vakıt da dikilir kalırlar ﴿وَلَوْ شَآءَ اللّٰهُ﴾ Allah dilemiş olsa idi ﴿لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَاَبْصَارِهِمْ﴾ kulaklarındaki işitmek ve gözlerindeki görmek hassalarını da alıverirdi. Buna şüphe mi var?. ﴿اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ﴾ Allah tealâ kadîrdir: Kudreti her şey'e ve daima yetişir. -Esmai hüsnasından biri de « قدير » ismi şerifidir ki pek kudretli, hem de daima kudretli demektir.

Kudret, fi'l-ü terkin sıhhatı demektir. Bu itibar ile kuvvetten ayrılır, çünkü kuvvet bir cihete, kudret ise her

cihete nazırdır. Meselâ bir taşın yuvarlanışı kuvvetledir, o yuvarlandığı yerden dönemez, kudret ise sağa giderken aksine de gidebilir, yaparken bırakabilir, hasılı kuvvet ıztırar, kudret ıhtiyar ifade eder.

Sh:»261

Şey, mevcut demektir, bunda ma'dume şey denemez. Bilinmesi ve haber verilmesi sahih olabilen manâsına da gelir, bu manâ ile mümkin olan ma'duma da şey denebilir. Lâkin mümteni lizatihi olan ma'dum hiç bir şey değildir, o ne bulunabilir, ne bilinebilir, ne haber verilebilir, lûgaten aslı meşiyyetten sıfatı müşebbehedir ki şaidileyen, meşiy dilenmiş manalarına gelir, eşyaya şey denilmesi, meşiyyeti ilâhiyenin taallûku itirabile meşiy olduğu içindir, bu manâca Allaha şey denmez, fakat şai manasına olarak şey denir. Binaenaleyh « عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ » de Allah dahil değildir, lâkin « بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ » de dahildir. Bu izahtan sonra Allah tealâ kendi gibi bir Allah daha yaratabilir mi? Tarzında bir tevehhüm varid olamaz. Zira o mümtenidir, şey değildir. Yaratılan yaratan olamaz, hem sonradan yapılsın, hem ezelî olsun, işte imtina' muhal buna derler. Allahtealâ öyle bir Vacibülvücuddur ki onun lâşerikeleh olan sıfatı vahdaniyetini izale etmek hiç bir veçhile mümkin değildir, bu onun kemali

zatîsidir ve bütün sıfatları da böyledir. Binaenaleyh böyle her şey'e kadir olan Allahtealâyı yarattığı gözleri, kulakları alıvermekten kim meneder? Bunu bilmeli, Allaha, Peygambere, ehli imana hud'a yapmaktan, fesat çıkarmaktan sakınmalı, sakınmak için saıkayı gözetmemeli ra'd-ü berkden evvel Allahdan korkmalıdır. Bu âyeti müteakıp « يَـآ اَيُّهَـا الـنَّـاسُ اعْبُدُوا » hıtabını âmmı ne kadar beliğ oluyor?

İşte Cenabıhak münafıkların halini bir de böyle sayyib meselile tasvir buyurmuştur. Bu teşbih teşbihi mürekkep olduğuna göre müfredatında müşabehet aranılmıyarak heyeti mecmuasında münafıkların hayretini, şaşkınlığını tahayyül etmek kifayet edecektir. Maamafih bunu teşbihi mefruk olarak tahlilî bir surette mülâhaza da mümkin olmuştur. Şöyle ki: dini islâm sebebi hayat olmakta kuvvetli bir yağmura, bi'seti Nebeviye zamanında Dünyanın hali ve her zaman islâma karşı küffarın şüphe

leri zulmetlere, Dinin va'd-ü vaidi berk-u ra'de, kâfirlerin ve münafıkların namzet oldukları masaib ve ıkap saıkalara teşbih edilmiştir. Maba'di de islâma münafıkların nazarını ve fırsat buldukça ondan sureti istifadelerini temsil ediyor. Bu iki temsilin sebebi nüzulünde Yehudilerin dahi bazı rivayatta mevzuibahs

edildiğini görüyoruz.

Buraya kadar Cenabıallah evvelen ve bizzat Resullüne hıtab ederek kabiliyeti hıtab ve hidayet noktai nazarından insanların sunufunu ve her birinin mahiyetlerini, haleti ruhiyelerini, akibetlerini beyan eden bir tasnifini ve bütün ulûmun ruhunu ve ilmi hikmeti Kur'anın hututı asliseyini müştemil gayet derin ve gayet şumullü bir mebhasi ma'rifeti ihtiva eden tenviratı şamile ile beraber küfrü tabiat edinen inatçı kâfirlerle reyb-ü nifakı tabiat edinen münafıkların yola gelmiyeceklerini, korunamıyacaklarını ve bunun için hidayeti kur'anın müttekilere mahsus bulunduğunu i'lân ve ifham ettikten ve temsillerle da'veti ammenin lüzumuna irşat buyurduktan sonra teklifin âmmolduğunu, mükellefinden hiç bir sınıfın azade kalamıyacağını, inzar ve ademi inzar onlar için müsavi olsa da Pegyamberin vazifesi noktai nazarından müsavi olmadığını anlatarak alelumum insanlara tevcihi hıtap ederek berveçhi âti ilk emrini vermiştir:

﴿٢١﴾ يَآ اَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذى خَلَقَكُمْ وَالَّذينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٢٢﴾ اَلَّذى جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَآءَ بِنَآءً وَاَنْزَلَ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَاَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ اَنْدَادًا وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾

﴿٢٣﴾ وَاِنْ كُنْتُمْ فِى رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا فَاْتُوا
بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهٖ وَادْعُوا شُهَدَآءَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ
صَادِقِينَ ﴿٢٤﴾ فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِى
وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ اُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ﴿٢٥﴾ وَبَشِّرِ
الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُواالصَّالِحَاتِ اَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِى مِنْ
تَحْتِهَاالْاَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هٰذَاالَّذِى
رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَاُتُوا بِهٖ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَآ اَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ
فِيهَا خَالِدُونَ﴿﴾

Meali Şerifi

Ey insanlar!. o sizi ve sizden evvelkileri yaratmış olan rabbinize kulluk ve ibâdet ediniz ki korunur

müttekilerden olasınız 21 o öyle bir lûtufkâr ki sizin için yeri bir döşek yaptı, semayı bir bina ve sizin için

semadan bir su indirdi de onunla türlü mahsullerden size bir rızk çıkardı, sizde artık bilecek halde iken tutupta Allaha menendler koşmayın 22 ve eğer kulumuza ceste ceste indirdiğimiz kur'andan şüphede iseniz haydi onun ayarından bir sure meydana getirin ve Allahdan başka güvendiklerinizin hepsini çağırın, eğer sadıksanız bunu yapın 23 yok yapamazsanız -ki hiç bir zaman yapamıyacaksınız- o halde çırası insanlarla o taşlar olan

Sh:»264

o ateşten sakının, o kâfirler için hazırlandı 24 iman edip salih ameller işliyenlere ise müjdele: Kendileri için altından ırmaklar akar cennetler var, onlardan: hangi bir semereden bir rızk rızıklandıkça onlar, her def'asında "ha! bu bizim önceden merzuk olduğumuz" diyecekler ve ona öyle müteşabih olarak sunulacaklar, kendileri için orada pak, çok pak zevceler de var, hem onlar orada ebedî kalacaklar 25

Bu ayetin, Fatihadaki « رَبِّ الْعَالَمِينَ » vasfının isbatına, « اِيَّاكَ نَعْبُدُ » misakına, sonra bu surenin başındaki « هُدًى لِلْمُتَّقِينَ » fıkrasına, ve nihayet üç kıssanın hey'eti mecmuasile sayyib temsilinin gayei mazmununa ne kadar münasebetdar olduğunu ıhtara hacet yoktur. Tertibi kur'ana

nazaran bu ayet Allah tealânın sarih olarak ilk emrini havi oluyor ki bu emir, binayi islâmın üssülesası olan tevhidi ubudiyet ve rububiyetten başlıyor. Ve ülûhiyetin rububiyete, rububiyetin halikıyete tevakkufunu gösteriyor ve halikı isbat ediyor. Ve akıbinde nübüvveti ve sıdkı Muhammedîyi isbat ve müdafaa ediyor.

21. ﴿يَـآ اَيُّهَـا النَّـاسُ﴾ ey insanlar! -akl-u bülûğ ile insanlığın ilk kademei kemaline basmış olanlar! bakınız, gerek « اِيَّـاكَ نَـعْبُدُ » misakını vermiş olsun, gerek olmasın, hepiniz: mü'min kâfir, münafık, hangi sınfa, Dünyadaki akvamdan hangi kavma mensup olursanız olunuz, fakir, zengin, âlim, cahil hangısından bulunursanız bulununuz hepiniz her zaman şu emrile mükellefsiniz: ﴿اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِى خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ﴾ sizi ve sizden evvelkileri, babalarınızı, analarınızı, bütün atalarınızı, ecdadınızı vesairlerini baştan nihayete halkeden rabbınıza rabbülâlemîne ibadet ve ubudiyet ediniz, kemali mahabbet-ü mehafetle, en güzel edeb ve saygı ile ona boyun eğiniz ve onun emirlerine, ahkâmına itaat ediniz. -« اِيَّـاكَ نَـعْبُدُ » misakını verenler onu

ifa etsin, vermiyenler, vermiye çalışsın, ona ibadet ve itaat ediniz ki ﴿لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾ bilfiil korunabilesiniz, hakikî müttekilerden olmanızı ümit edebilesiniz.- yoksa saıkalar gibi hâdisatı âlemden, ölümden korkmakla, kulak tıkamakla asla korunamazsınız, dikkat ediniz « لعلكم » buyuruluyor. Bu ise ümit ifade eder. Bu surette de korunmanız bir ümidi kavi olarak gösteriliyor da korunacağınızdan emin olunuz denilmiyor. Çünkü iradei ilâhiyeyi hiç bir şey takyit edemez. Siz ibadetinizle onu korumıya mecbur edemezsiniz. Ubudiyet kanunu bir kanunı ekserîdir. Asıl koruyacak olan fazl-ü rahmeti ilâhiyedir. İbadet evvel emirde hilkatinizin, terbiyenizin bir şükranıdır bunun Allahı mecbur edecek, minnet altında bırakacak bir kudreti mucibesi yoktur ve zaten Allahın müstahik olduğu şükr-ü ubudiyeti kâmilen eda de edemezsiniz. Binaenaleyh ibadet ediyoruz diye her akıbetten emin olmayınız, ancak ümidvar olunuz ve ümidinizi Allahdan başkasına bağlamayınız ve Allahı tanımak için hilkatinize ve terbiyenize bakınız, o zaman bilirsiniz ki bir halikınız ve rabbınız var, hem sizi ve hem sizden evvelkileri halk eden odur. 22. ﴿اَلَّذِى﴾ o, öyle lütufkâr bir halikdir ki ﴿جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ فِرَاشًا﴾ şu altınızdaki arzı size bir döşek yapmış, -sizi orada yaratmış, yetiştirmiş, üzerinde her türlü rahatınız esbabını temin etmiş, yatıp kalkıyor, uyuyup uyanıyor, dayapın oturuyorsunuz, o altınızdan alınıvermiş olsa nerede karar ederdiniz? kâşanelere yığdığınız kaba döşekler neye yarardı. İşte arz size böyle bir döşek ﴿وَالسَّمَآءَ بِنَآءً﴾ başınız üstündeki müzeyyen gök kubbeyi de bu döşeği ıhtiva eden büyük,

muhteşem bir bina yapmış.- insan olup da bu bina içinde o döşeğe kurulmıyan var mıdır? Bu binanın yanında fakirlerin imrendiği, zenginlerin gururlandığı diğer binaların, konakların, sarayların ne ehemmiyeti olabilir?

Sh:»266

büyük, küçük, zengin, fakir sizin hepiniz ayni hanede oturan ve bir döşekte yatan bir aile değil misiniz? Kimin binasında, kimin döşeğinde yattığınızı düşünürseniz hangi mevlânın kulu olduğunuzu ve olmanız lâzımgeldiğini bilirsiniz. İşbu:

« وَالسَّمَآءَ بِنَآءً » bize gösteriyor ki sema bütün arzı muhıttır ve arz binadaki bir döşek gibi onun içindedir. Başka bir ayette « سَقْفًا مَحْفُوظًا » buyurulmuş olması burada binanın sakf ile tefsirini icab etmez, o da semanın diğer bir haysiyeti, diğer bir vasfıdır ki tavan gibi daima başımız üstünde görülmesi haysiyetidir. İş sade bu kadar mı ya?

﴿وَاَنْزَلَ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً﴾ Burada zamir ile « **منه** » demek lâzımgelirken zâhir

olarak (مِنَ السَّمَآءِ) buyurulması, bundan murad evvelki sema olmadığına işarettir. Zira herhangi bir şey'in fevkında olan şey altındakinin semasıdır. Hattâ evin tavanına bile sema denilir, yani bir de yukarıdan, o sema tarafındaki bulutlardan bir su indirip ﴿فَاَخْرَجَ بِهٖ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ﴾ de bu su sebebile size dürlü meyvalardan, mahsullardan rızk çıkarmaktadır. -Siz o bina içinde o döşekte yuvarlanırken bu sudan içer ve bu sayede yetişen meyvalardan, hububat ve sair fevakihten kısmetlenirsiniz. Bakınız, Rabbınız nasıl bir rahmandır. Siz bu saydıklarımızı hep bilirsiniz bunları bilmek için başkaca okumağa veya derin felsefeler yapmaya hiçde lüzum yoktur. ﴿فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ اَنْدَادًا وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ o halde siz bunları ve halıkdan başka Allah olamıyacağını bilip dururken, Allaha, bir olan o mabudı hakka denk aramağa, emsal uydurmağa şerikler koşmağa ve Fir'avnın yaptığı gibi yerde gökde durbinlerle Allah aramıya kalkmayınız.- da bu emri veren ve bütün bunları yapan, ihsan eden ve şeriki, nazıri bulunmıyan hâlikınız, rabbınız rahmanırahim bir Allaha tevhid ile ibadet ve kulluk ediniz.

Sh:»267

Endad, niddin cem'idir. Misil ve emsal gibi ki manâları birdir. جعل = ca'l tabiri gösteriyor ki Allaha

hangi şeyden olursa olsun misi tasavvur olunursa uydurma olur, hak olmaz bâtıl olur, bunu bile bile yaparsanız korunanlardan olamazsınız, inatçı kâfirlerden olursunuz.

Buna karşı bir takım insanlar: «evet Allah belli amma bize böyle emrettiği ve Peygamber gönderdiği ve Muhammedüleminin Peygamber ve Kur'anın kelâmullah olduğu ne malûm?. bu bize şüpheli geliyor, kuşkulanıyoruz bunu bile bile değil bilmediğimizden, şüphe ettiğimizden inkâr ederiz» dediler ve daha diyebilirler. Bunun için Cenabıhak umumî olan bu daveti tevhid-ü ubudiyeti müteakıp Resulünün nübüvvetini ve ona bahş ettiği Kur'anın bürhanı ilâhî olan lâreybe fih bir mucizei ebediye olduğunu sarahaten göstermek için şüphesi olanlara karşı açıktan bir müsabaka, bir yarış ilân ediyor ki buna «tahaddi mucizesi» denilir, Peygamberi zişan Efendimizin mucizeleri gerçi çoktur. Fakat maddî ve zemanî olan mucizelerin kuvveti ve faidesi umumî değildir. Onun kuvveti bulunduğu zamana ve muhıta münhasır kalır, sonradan işidenler bu gayrı makul diye inkâr da edebilirler. Nitekim öyle de oluyor. Bir de beşeriyetin dinden istifadesi asıl harıkalara sarılmak değil, Sünnetullaha, kavanini müstemirre ve makuleye sarılmaktadır. Yani ilimdedir harikalar kulların ıztırar zamanlarında Allah tealânın inayeti mahsusasıdır. Hidayetten gaye ise ıztırardan tahlıstır. Binaenaleyh mucizenin en mühimmi ebedî, aklî ve ilmî kıymeti haiz olan mucizedir. Bu mucize ise Kur'andır. Cenabıallah Resülüne bunu o kadar kat'iyyet ve yakin ile

bildirmiştir ki Kur'anı hiç bir insan, hattâ bütün insanlar tanzır edemezler. Bu bizzat va'd-ü teahhüdi ilâhî tahtındadır. Kur'an her hangi mahiyette bir kelâm farz edilirse edilsin, en dâhi addedilen üdeba ve hükema ve şüara tanzırına muaraza-

Sh:»268

sine kalkarsa âciz kalır. Kur'anda o kadar fevkal'âdelik görmek istemiyen körler veya garazkârlar ne farz ederlerse etsinler, Kur'an ile tahaddiye kalkışdıkları zaman mağlûp olagelmişler, hiç bir şey yapamamışlardır. Allah tealâ iktidarlarını derhal bağlamış veya esasen hiç vermemiştir. İşte Allah Peygamberine bu kuvveti vermiş ve asırlardan beri de bunu isbat etmiştir. Dünya kurulduğu kurulalı gaibe müteallık bu kadar büyük ve bu kadar emsalsiz bir haberi bu kadar ciddiyetle Peygamberlerden ve bilhassa Hatemülenbiyadan başka hiçbir kimse isbat etmeğe değil dermiyan etmeğe bile cür'et edememiştir, çünkü yalancıların mumu yatsıya kadar yanar. Şarlatanlar, muvakkat bir zaman için parlar söner. Napoleon Bonapart Mısıra geldiği zaman muharebelerindeki temayüzüne güvenerek ve bunları bir mucize zannederek «ben Muhammedi severim o da benim gibi büyük bir kumandan idi fakat ben daha büyüğüm» demişti. Bu gururu, bu tahaddiye kıyamı nihayet Akkâ kal'asından başlıyarak kırılmağa yüz tuttu,

nihayet söndü gitti ve o zamandan beri Fransızlar onun açtığı yaraları tedavi edemediler. Hasılı sirri tehaddi kur'anın ve nübüvveti Muhammediyenin ebedî bir kanunu ve bürhanıdır. Cenabıallah bu bürhanı ıhtar ve nübüvveti Muhammediyeyi, hakkıyeti kur'anı te'yid ederek ve insanlar içinde bunda şüphe edenleri kasdederek buyuruyor ki:

23. ﴿وَاِنْ كُنْتُمْ فِى رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا﴾ ve şayet abdi hassımız, mümtaz kulumuz, Muhammed Mustafaya doğruluğu, eminliği bu ane kadar herkesin müsellemi olan sevgili Resulümüze verdiğimiz risaletten ve bunun fermanı olmak üzere parça parça indirmekte olduğumuz kur'andan bir şüphede bulunursanız, bir kuşkuya düşerseniz, meselâ vahiy inanılır şey midir?, Allah kitap gönderecek olsa böyle mi gönderir? Böyle parça parça, ayet ayet, sure sure kitap inmek nasıl şey? Bunlar

Sh:»269

bize maddî ilimlerden ne öğretiyor? Altın madenlerinin nerelerde olduğunu mu gösteriyor? Kimyaları mı buluveriyor. Bu bir şiir değil midir? Bunu insan kendiliğinden yapamaz mı? Binaenaleyh Muhammed ya bir

şair gibi ara sıra bunları kendi söylüyor da Allah gönderdi diye bizi aldatıyor veya kendi aldanıyormu, gerçi Muhammedin şimdiye kadar aklı da vardı, istikamet ve emaneti de vardı, o ne aldanır ve ne aldatırdı tecribe böyle amma ne çıkar? Tecribe mazıyı gösterir, olabilir ya belki bugün bozuldu, aklını kaçırdı veya ahlâkını değiştirdi, ihtimal, artık kurnazlığa kalkıştı, hasılı ne tarafından baksak kestiremiyoruz, her halde bunun kendisinden olması ihtimalini yenemiyoruz, Allahdan geldiğinde şüphe ediyoruz. Bile bile değil fakat hakkımız olan böyle bir kuşku ile onu tanımıyoruz, çünkü müsbet olmıyan bir şey'e inanmak da budalalıktır, kârı akıl değildir gibi bir takım kuşkular taşıyorsanız bunun da isbatı kolay, bunda da derin derin felsefelere, hayallere dalmağa lüzum yok ﴿فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ﴾ eğer bunu bir insan yapabilirse, haydi bunun gibisinden bir sure getiriniz. -yani üslûpta ve belâgat-ü bedaatte kur'an surelerine benzer ve tam ona mümasil bir sure de siz bulunuz, ve ona tam benzemek için söyleyen de o kulumuz gibi ümmî ve onun gibi ahlâklı olsun, okuyup yazanlardan, tahsıl görenlerden, şairlikle uğraşanlardan olmasın, haydi bu son kaydi de hafzedelim, size müsaade eyliyelim, alelıtlak her hangi bir şahıstan olursa olsun böyle bir sure getiriniz, ﴿وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ ve hattâ Allahdan başka güvendiğiniz ne kadar yardımcılarınız, tanıdığınız ne kadar ma'butlarınız, ıktidarını farzettiğiniz ne kadar putlarınız şuaranız, übedanız, ulemanız, hukemanız, ümeranız, hasılı size baş, el, ayak olmak istiyecek ne kadar yardakçılarınız, şahitleriniz, muktedabihleriniz varsa hepsini de çağırınız.

Şüheda, şehidin cem'idir. Şehid ise, hazır, şahit, nasır, nümunei imtisal manalarına gelir ki burada her hangi birisi demektir. ﴿اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ eğer davanızda sadık iseniz.- yani bu başta şüpheye mahal olduğu fikrinde muhik iseniz bunu yapmanız ve yapabilmeniz lâzım gelir. Bir insanın kendiliğinden yaptığı bir şey'i veya daha iyisini diğer insanlardan behemehal bir yapan bulunur. Mu'tat olur. Görmez misiniz, feylesoflar bile tabiat muttarıddır derler. Siz de zaten böyle demekle bunun şairlerde fülânlar da emsali var demek istiyorsunuz. Varsa haydi bulun getirin, bu gün değilse yarın getirin, obir gün getirin 24. ﴿فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا﴾ yok eğer bunu yapamazsanız, mislini getiremezsiniz ﴿وَلَنْ تَفْعَلُوا﴾ ki hiç bir zaman yapamıyacaksınız -Kıyamete kadar yapamıyacaksınız. Yapmanız mümkin değil ya, mümkin olsa da yapamıyacaksınız, Allah yaptırmıyacak. O halde ﴿فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِى وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ﴾ çırası insanlar ve taşlar olan o dehşetli ateşten sakınınız ki ﴿اُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ﴾ bu ateş, bu narı Cahim, kâfirler için hazırlanmıştır.-

Bedahet, şuhut, istidlâli aklî, tecribe, haber, bunlar ilmin, yakinin en mühim vasıtaları, mi'yarlarıdır. Siz bir vakıa görüyorsunuz, işte kitap, bunun nazmındaki yüksekliği de bizzat anlıyanlar bedaheten görüyor, diğerleri de bunlardan duyuyor. Şimdi Allahdan, Peygamberden kur'an ile bu haberi de işidiyorsunuz, tecribe de yapınız ve cereyan eden tecribelere de bakınız, göreceksiniz ve hattâ gördünüz ki bunun misli yapılmadı ve yapılmıyor ve yapılmaz. O halde şüphe etmiye ne hakkınız kalır, az çok ilmî bir sebebe istinat etmiyen şüphe, vesveseden veya ahlâksızlıktan başka ne olur? Gerçi siz vahyi bizzat tecribe edemezsiniz, çünkü o Allahın bir

vakıai mahsusa ve mümtazesidir. Peygambere Peygamberlerden başka misal bulamazsınız. Fakat onun asarını tecribe edebilirsiniz, zaten ilmî ve fennî tecribelerin ekserisi de böyledir. Güneşin doğduğunu zıyasından anlarsınız. Böyle bir tecribe size sebebi vakıin küllî ve umumî mi? Yoksa münferit ve mümtaz bir şey mi? olduğunu anlatır. İşte Allah tealâ bu ihbarile, bu irşadile size eseri vahyi tecribe etmek için bir mi'yarı mahsus veriyor, çünkü hepsini tecribe etmiye kalkarsanız ömrünüz kifayet etmez ve irşadın faidesi olmaz. Onları da asırların tecribesi gösterecek ve isbat edecektir. Binaenaleyh siz bu mi'yarı mahsustan

istifade edebilirsiniz. Bilhassa « ﴿فَـاْتُوا﴾ ۰ ﴿فَـاِنْ لَـمْ تَفْعَلُوا وَلَـنْ تَفْعَلُوا فَـاتَّقُوا﴾ » emir ve ihbarı kat'îsinin mazmununa dikkat ediniz. Sizi bir mütegallibin kuvvei cebriyesile bağlamıyor, ikinizi bir yere getirmekten menetmiyor. Hür, muhtar, serbest bırakıyor, haydi şairlerin ve sairenin sünuhatına veya gafillerin, kendini bilmezlerin, sahtekârların, şarlatanların igfalâtına benzer gibi tevehhüm ettiğiniz ve bundan dolayı şüphelendiğiniz Kur'anın ve hatta bir surenin mislini getirmek için elinizden geleni yapınız diyor, ve yapamıyacağınızı da, hakikatin kıyasınız gibi olmadığını öyle bir kat'iyetle haber veriyor ve bunun yalan olamıyacağını öyle bir yakîn ile söylüyor ve binnetice fi'len isbat da ediyor ki bundan büyük yakîn olmaz, bundan büyük ilim olmaz. O halde vahyi bir kerre diğer şairlerin fülânların sünuhatına benzetmiye asla hakkınız yoktur. Nihayet şunu diyebilirsiniz: Muhammed gibi bir insan daha yok ki bulalım da ona söyletelim, Ona Allah öyle bir akıl, öyle bir kuvvet vermiş ki onu kimseye vermemiş, o harikulâde mümtaz ve bütün insanlardan mümtaz bir fıtretle yaradılmış da bunları o sayede yapıyor ve fakat yine kendi yapıyor diyeceksiniz. Öyle ise diğer şüpheleri bırakıp bir kerre bunu tasdik ediniz, ettikten sonra bir daha düşününüz, böyle bir zat size o

harikul'âde mümtaz fıtretin kendi zatîsi olmadığını söylüyor bununla bir gurur duyup size çalım satmıyor, o kudret ile sizden Dünya istifadeleri istemiyor. « لَآ اَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًا اِلَّا الْمَوَدَّةَ فِى الْقُرْبٰى » diyor, tegallüp davasına kalkışmıyor, kemali tevazu ile ben Allahın bir kulu ve Resulûyüm diyor ve sonra kemali yakîn ile « وَلَنْ تَفْعَلُوا » diyor ve asırları keşfediyor. o halde onun mümtaz aklına ve nazirsiz kudretine i'timat ederek verdiği vahiy haberlerini tasdik etmeniz lâzım gelir. Eğer Allaha inanmıyorsanız, onda şüpheniz varsa böyle bir aklın şehadetile ona inanmanız ve ubudiyet etmeniz iktıza eder. Ve eğer Allaha inanıyorsanız bunu doğrudan doğru Allahın yaptığını, kendini ve evamirini bildirmek için gönderdiğini evleviyetle tasdik etmeniz lâzım gelir, onu tasdik etmemek için aklî, tecribî, ilmî, fennî, mantıkî hiç bir şüpheye imkân bulunmadığını idrak etmeniz icap eder. Bunu bilmez, hâlâ şüphe davasından vaz geçmez, hâlâ kuşkulanırsanız, buna inadınızdan ağrazı şahsıyenizden, ahlaksızlığınızdan başka bir sebep kalmaz ve hiç bir mazereti bulunmıyan kâfirlerden olursunuz hakkı kat'iyyen reddedenler kâfir olduğu gibi haksız yere şüphe edenler de kâfirdir. O halde şunu biliniz ki kâfirler için hazırlanmış bir ateş, bir Cehennem vardır ki o korkduğunuz, kulaklar tıkadığınız saıkaların hiç birine benzemez, o ateş, çırası insanlar ve taşlar olan bir ateştir, artık bundan kendinizi sakınabilirseniz sakınınız.

Kur'anın işbu « وَلَنْ تَفْعَلُوا » ıhbarı o günden bu güne kadar bin üç yüz kırk dört senelik bir tecribe ile sıdkını gösteren bir mucizei ebediyedir. Bu tahaddinin i'cazı karşısında yarıştan vaz geçilmiş, silâhlar çekilmiş, kanlar akıdılmış, Dünyalar karıştırılmış, her türlü zahmetler, masraflar ıhtiyar edilmiş ve fakat bu mucizeye hiç bir cevabı red verilememiştir. Ancak tesvilât ile irşadı Kur'anın önüne geçmeğe çalışılmıştır. Bunlara karşı adaleti ilâhiye elbette yerini bulacaktır, o ateş sönmemiştir

Sh:»273

«

فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِى وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ

». Bu âyette velhicare kelimesinin fennî bir irşadı muhtevi bulunduğunda şüphe yoktur. Gerçi bu hicareden murad heyakil-ü asnamdır ve Cehennem ateşini tutuşturmağa sebeb olan vekudun insanlar ve heyakili ma'bude olduğunu beyan buyuruluyor. Lâkin ayni ifadede o, çıra, kömür gibi ateş tutuşturan taşlar bulunduğunu da bildirmiş oluyor ki erbabı fen bunun taş kömürler olduğunu söylüyorlar. Vekud, ateş yakılan kibrit, ot, çöp, çıra, paçavra, odun vesaire gibi şeylerin hepsine ıtlak olunur.

Bakınız beyanatı Kur'aniye ne kadar canlıdır. Tamamen ilmî ve mantıkî ve hıkemî olan ve bir felsefei ilâhiyenin künhünü teşkil eden bir mebhas; edillei mantıkiye ve ruhiye-vü afakiyesinin cezirlerile hem veciz ve hem gayet basit ve bedi bir surette nasl tefhim olunmuştur. Yüksek bir minberden büyük ve muhtelif bir cemaate hutbe irad eden, va'z eden, ders okutan, tebligat yapan, ahkâm vaz eden fevkalâde beliğ bir hatıbin lüzumuna göre kâh sağa, kâh sola ve kâh merkeze iltifatlar ederek sırasında umumuna ve sırasında bir kısmına, kâh muhaliflerine ve kâh muvafıklarına ve kâh hepsinin karşısında yaveri mahsusuna tevcihi hitab etmesindeki iltimaatı beyan kulaklarda temsil ettirir « يَآ اَيُّهَا النَّاسُ » nidasile başlıyan hıtabı âm « وَاِنْ كُنْتُمْ » « فَلَا تَجْعَلُوا » lâhzalarında bir vechi mahsus aldı ve nihayet acı bir inzar ile tamam oldu, derken gülüyor, bir hususiyet daha alıyor ve abdi hassına nasbı nazar ederek buyuruyor ki:

25. ﴿وَبَشِّرِ﴾ Bu vavı atıf yukarıdaki âyetlerin fehvasından anlaşılan lâzımı manâya işarettir şöyle ki: habibim!. Sen de insanlardansın ve umumî olan işbu ibadet ve ubudiyet emriyle sen de memursun, bununla beraber senin bir hususiyetin var, sen benim abdi hâs ve mümtazımsın risalet gibi bir vazifei mahsusan var, işte bu imtiyazının fermanı olan bu Kur'anı ve bu tahaddi mucizesini

gördün ya, bunu, al ve senin için hiç bir korku, hiç bir keder olmadığını anla, umum nâsı emrime davet et, mucizeni göster, yola gelmiyenlere bu inzarımı tebliğ et, bundan başka bir de ﴿الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ﴾ erkek olsun dişi olsun iman edip de iyi işler yapanlara bir Allaha ubudiyet imanına yaraşır, akl-ü nakle uygun a'mali saliha işliyenlere de şunu tebşir et.-

Salihat, salihanın cem'idir. Salih aslında iyi, yarşıklı, aklen ve naklen müstakim, hayırlı manâsına vasf iken tai nakl ile hasene gibi ameli salih manasına ismolmuştur ki kalbî, bedenî, malî olmak üzere üç nev'i vardır. Ve burada iman ile amelin az çok bir farkı anlaşılır. Fakat tebşir sade imana değil mecmuuna yapılmıştır, amel imandan cüz değil ise de amelsiz hakkı tebşir olmadığı da anlaşılıyor. Sonra « الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا » cem'i müzekkerlerinde tağlib vardır ki erkeklere ve kadınlara şamildir. Bu şümulü ileride « وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ » gibi âyetlerle anlarız.

Hasılı iman ile a'mali salihayı cemedenlere şunu müjdele ki ﴿اَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ﴾ onlar için Cennetler var-. Yani içine girilmeden görülmez gizli, nadide bağlar bağçeler var. Bunların umumunu ihtiva eden vatanı uhrevîye, darisevaba « الجَنَّةُ » ıtlak olunur, Cennet aslı lûgatte masdar binâi merredir ki bir örtüş bir kerre setir demektir ve bu maddenin bütün müştakkatında bir nevi setir manası vardır. Nitekim cin, herkese görünmez hafi bir nevi mahlûk, cinnet, aklın gaybolması cen kararmak, görülen eşyanın nazardan gizlenmesi demektir. Saniyen Cennet bir setir manâsından zemini görünmez, gayet girift ağaçlarla mestur bağçe ve bostana ıtlak olunmuş. Salisen lisanı dinde Dünya göziyle görülemiyen gaybı Hakda gizli Darüssevabın ismi olmuştur ki Kur'anda elcennet denildiği zaman bu taayyün eder. Fakat lâmsız olarak

Sh:»275

Cennet denildiği zaman makamına göre kâh bu ve kâh ikinci manâya gelmiştir. « جَنَّاتٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَاالْاَنْهَارُ » denildiği zaman da «elcennetü» nün eczası ve meratibi murad olunur ki burada öyledir.

Bunlar öyle büyük ve vasi cennetlerdir ki ﴿تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ﴾ Altından meselâ Dünyadaki Nil, Fırat, Ceyhun, Seyhun nehirleri gibi büyük büyük ırmaklar akar, öyle küçük çaylar, cedveller, harlar değil nehirler. -hâlıs temiz su nehri, taze süt nehri, safi bal nehri, sarhoş etmez, künhü tasavvur olunmaz şarabı tahur nehri akar; bu Cennet bağçelerinin tafsılâtını sormak mı istersiniz? Bunlar tarif olunur şeyler değildir. Onlar da «

«مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلٰى قَلْبِ بَشَرٍ

şeyler vardır. Çünkü insanlar misal görmedikleri şeyleri anlıyamazlar, bunun için şimdilik şu kadarını anlayınız ki ﴿كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا﴾ o ameli salih sahibi müminler bunlardan, bunlardaki bir semereden bir rızk ile merzuk olduklarının her def'asında ﴿قَالُوا هٰذَا الَّذِى رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ﴾ ha bu, o rızk o nimet ki bize bundan evvel -yani Dünyada- da kısmet edilmiş idi diyecekler ve her alışta onu ibtida Dünyada merzuk oldukları nimet nev'inden görecekler. Çünkü iman ve amellerinin sevabıdır. Gayıbdaki o bağçeleri Dünyadaki bu iman ve amel ile yetişdirdiler ve bunların bir nevi semeresi Dünyada da az çok görülür ve hattâ tadılır. Nitekim «

وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهٖ جَنَّتَانِ» buyurulmuştur ki biri Dünya, biri Ahıret cennetidir.

Filvaki insanların hepsi Allahdan korkmuş ve ona göre amel etmiş olsalardı Dünyanın da her tarafı bir Cennet kesilirdi. Fakat Allahı ve makamı rububiyeti tanıyanlar ve ondan korkanlar için bundan başka bir

Cennet daha vardır. Onlar fena Dünyada bu ümit ve

Sh:»276

bişaretle hiç bir gammın altında boğulup kalmazlar Allah korkusu hiç bir korkuya benzemez, onun yanında daima ebedî bir neşvenin zevkı vardır, Zevkı rıdvan. Acaba dareyndeki bu zevk bu semere hakikaten aynı neviden midir? Hayır ayni neviden değil ﴿وَأُتُوا بِهِۦ مُتَشَٰبِهًا﴾ müteşabihtirler, biribirine mütekabilen bir benzeyişleri vardır. Ve önce onlar buna bu teşabüh halinde sevk olunmuşlardır. Hakikatte ise aralarında bihasebizzat büyük farklar vardır. Ezcümle biri gayrı safi, diğeri safidir, biri bir zevkı gaybî diğeri mahzı şuhuddur. Dünyada bu rızk, bu semere gölgesile sırf ruhanî ve aklî olarak tadılır, Ahırette ise tam hakikati ile ayni vücut olarak hakkalyakîn tadılır. Bunun için Ahıret ruhuma mı, cismime mi diye düşünüp durma, o senin indallah malûm olan hakikatinedir. Sanadır sana. Nihayet biri elden kaçabilir, münkatı, fani, gayri ebedîdir, diğeri kaçmaz, lâyenkatı ve ebedîdir. Bu ayetin bu iki cümlesi bize gösteriyor ki Dünyada idrak ne kadar yükselir ve iman-ü amel de onunla ne kadar mütenasip olursa semeratı uhreviye de o kadar çok olacak ve derece o nisbette yükselecektir. «

هَٰذَا ٱلَّذِى رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ » ve « مُتَشَٰبِهًا » denilmesinde buna büyük bir delâlet

vardır. « وَقُلْ رَبِّ زِدْنِى عِلْمًا»

Bu semereden başka ﴿وَلَهُمْ فِيهَآ اَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ﴾ onlar için o Cennetlerde tertemiz, pampak çiftler, eşler yani erkekler için zevceler, kadınlar için zevçler vardır. Ve bunların hiç birinde dünyadaki pisliklerden eser yoktur. Bunlar sade tahir değil her veçhile mutahherdirler o zevcelerde ne maddî olan kir, hayz ve nifas vesaire gibi tabiî cismanî ne de ahlâksızlık, geçimsizlik, biçimsizlik, münasebetsizlik olmadığı gibi zevcler de öyle pampak, tertemizdirler.

Şimdi, diyebilirsiniz ki aynen böyle değilse de bunlara hemen hemen benzer bağçeler, semereler, zevc ve zevceler, Dünyada olabilir, vatan denilen şey de böyle bir cennet

gibi olabilir. Evet dari islâm dediğimiz müslüman vatanı da böyle olmak lâzım gelir. Ve bu ayet « مُتَشَابِهًا » kaydile buna da işaret etmiştir. Lâkin mes'ele ve müjde bundan ibaret değil, Dünyadaki bu dari islâmdan başka asıl bir darüsselâm vardır ve bunların biribirinden sizin anlıyacağınız, en zahir farkı

şudur:

﴿وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾ o imanı kâmil ve ameli salih erbabı bu Cennetlerde muhalled ve daimîdirler. Bir kerre girince artık bir daha çıkmazlar. Diğer ayetlerde bu hulûd ebeden diye de te'kît edilmiştir. Halbuki Dünya vatanı, Dünya Cenneti ne olsa elden gidebilir, imanı kâmil ve ameli salih erbabı darı islâm olan vatanlarını biiznihi tealâ muhafaza ve müdafaa ederler ve onu harap olmaktan mallarile, canlarile vikaye eylerler ise de bunda takdiri ilâhî başka türlü de tecelli edebilir ve nihayet bundakilerin hepsi çıkarlar, ölürler giderler, bunun böyle büyük küçük kıyameti de vardır. Fakat darüsselâm öyle değil; asıl Cennet bağçelerine gidenler orada ebedî kalırlar ki bütün müjde bundadır. Ve bütün saadet bundadır ve rıdvanı ekber bundadır « لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا الْحُسْنٰى وَزِيَادَةٌ ».

Bir takım kimseler, bu gibi tebşiratta, bilhassa rızıktan ve kadından bahsedilmesine itiraz etmek istiyorlar ve hissi dinî insanı bunlardan kesip yalnız leaizi ruhaniye ile uğraştırmalı diyorlar, Fakat orası garibtir ki böyle deyenlerin hepsi bu iki zevki cismanî için can verenler miyanında zuhur ediyor. Halbuki bu tebşirat görüldüğü üzere her ciheti tamamen cami bulunuyor ve Ahıret zevklerinde Dünyadaki ezvaktan hiç birinin misali, müteşabihi eksik olmadığını ve bunun karşısında şehevatı Dünyeviyenin adîliğini, mülevvesliğini de

gösteriyor.

Beyanatı kur'aniyeyi sui telâkki ile karşılamak istiyenleri hem red ve hem irşat için şimdi de lisanı Kur'anın üslûbu hakkında bir ıhtar yapılacaktır, Vaktile kâfirlerden bazıları Allah her şeyi doğrudan doğru hakikatile

Sh:»278

anlatıvermeli idi, temsiller, teşbihler Allah kelâmında yakışır mı? Hem bu temsiller, bu meseller, zübab, beyti ankebut gibi sineğe, örümcek yuvasına kadar tenezzül ediyor, bunlar Allah için ayıp değil mi? gibi lâkırdılar söylemişlerdi. Binaenaleyh bunları red ve umuma izahı hakikat için beyanda bazan iradı meselin kıymeti bulunduğuna, meselin de bir hakikati ihtiva ettiğine ve bu sebeple lisanı Kur'anda yerine göre tahkik gibi temsilin dahi mevcudiyetine ve bunların istihfaf edilmemesi, sui te'vile uğratılmaması ve bu yüzden dalâlete düşülmemesi ve hepsinin min indillâh hak bulunduğuna iman edilmesi lüzumuna tenbihen buyruluyor ki.

﴿٢٦﴾ اِنَّ اللّٰهَ لَايَسْتَحْيٖٓ اَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَابَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا ؕ
فَاَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا فَيَعْلَمُونَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ ۚ وَاَمَّا الَّذِينَ
كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَآ اَرَادَ اللّٰهُ بِهٰذَا مَثَلًا ۘ يُضِلُّ بِهٖ كَثِيرًا
وَيَهْدِى بِهٖ كَثِيرًا ؕ وَمَايُضِلُّ بِهٖٓ اِلَّا الْفَاسِقِينَ ۙ ﴿٢٧﴾ اَلَّذِينَ
يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهٖ ۠ وَيَقْطَعُونَ مَآ اَمَرَ اللّٰهُ بِهٖٓ اَنْ
يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِى الْاَرْضِ ؕ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿﴾

Meali Şerifi

Bilmeli ki Allah bir sivri sineği hattâ daha üstününü

Sh:»279

bir mesel yapmaktan sıkılmaz, iman edenler bilirler ki o şüphesiz hakdır, rablarındandır, amma küfre saplananlar Allah böyle bir mesel ile ne murad etmiş? Derler, evet Allah onunla bir çoklarını şaşırtır, yine onunla bir çoklarını yola getirir, hem onunla ancak o fasıkları şaşırtır 26 ki Allahın ahdini misak ile

bağlandıktan sonra bozarlar, Allahın vaslını emrettiğini kat'ederler ve yer yüzünde fesad yaparlar, işte bunlar hep o husrana düşenlerdir 27

Allaha mesel yapmak, mesel iradetmek yakışmaz mı zannederler? 26.

﴿اِنَّ اللّٰهَ لَايَسْتَحْيٖٓ اَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا﴾ şu muhakkakdır ki Allah tealâ her hangi bir şey'i mesel olarak irat etmekten çekinmez ﴿بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا﴾ o şey velesve bir sivri sinek ve üstündeki kanat vesaire gibi ufak tefek de olsun, tabiri aharle küçüklükte mafevkı yani daha aşağısı olsun, maamafih nazmı Kur'an bizim (aşağı yukarı) dediğimiz gibi daha yukarı ve daha aşağı demek de olabilir.

Darbı mesel tabiri, meseli madrub, yani darboluna gelmiş meşhur mesel manâsına dahi kullanılır ise de esasında mesel darb etmek yani meseli yerinde istimal ve tatbik etmek, makamına göre iyice yapışdırmak demektir ki yeniden bir mesel vaz'-ü inşa etmek değildir. Temsil ise umumîdir. Lâkin Kur'andaki meseller, sureti umumiyede re'sen inşa edilmiş temsiller olduğu halde ayni suretle tatbik dahi edilmiş bulunması haysiyetiyle darb tabir olunmuştur. Binaenaleyh burada temsil yerine bu tabirin ve kezalik istihya lâfzının istimallerinde bile aynî bir tatbikı vardır. Şunu unutmamak lâzımgelir ki Cenabıallah mesel ve misali yani

mahiyeti temsili yapmamış olsa idi, insanlar hiç bir şey idrak edemezlerdi, alelhusus mahsûsattan hiç bir şeyi bilemezlerdi, çünkü bütün suveri hissiye, hattâ akliye hakikate nazaran bir

sh:»280

mesel, bir temsildir. Bunun içindir ki insan kendini kendi nefsinde mücerred « بن » demekten başka bir suretle bilmez, zira ne hissî, ne aklî bir sureti misaliyesini haiz değildir. Onu alırsa «insan insanın ayinesidir» mazmununca haricinden alır, demek ki maneviyatın ve hakaikı ma'kulenin mesel ile tefhiminde büyük hikmetler mündemiçtir. Bu sebepledir ki Kütübi münzelei salifede mesel daha çokdu, fakat Kur'an hisden ziyade akla hıtab ettiği için tahkikı, muhkematı daha ziyade iltizam etmiş ve maamafih hisleri de mahrum bırakmamışdır ve bunların bir kısmı mühimminde bilhassa Kütübi salifenin tahrife ve sui tefsire uğrayan mazmunlarını tahkik ve tashih ve akla takrip gibi hikmetler mevcuttur. Böyle esası ilim ve mühim sirri terbiye ve hidayet ile alâkadar olan darbı meselden Cenabıallah çekinmez ve binaenaleyh ﴿فَاَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا فَيَعْلَمُونَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ﴾ ehli iman olanlar

her zaman bilirler ki Allahın yaptığı mesel rablarından gelmiş olmak itibarile behemehal hakdır. Bunda rabbanî ve sirri muhakkak vardır. Ve meseli ilâhî muhakkak bir veçhi mümaselet ve müşabeheti muhtevidir. Bu vecih zahir ise onu bilirler, hafi ise « اَلْعِلْمُ عِنْدَ اللّٰهِ » derler ve hakkiyetine iman ederler.

Hak, nefselemirde sabit ve aklın inkâr edemiyeceği derecede sübutu vacip olan demektir. Vücubi lizatihi olan, Hak tealâdır. Onun inayetile « لغيره » olan da zatında mümkinattan olanlardır. Bu manâ ile hak ve hakikat zaten birdir. İtibaren ayrıdır, ikisinin de cem'i hakaik gelir. Hukukun müfredi olan hak da islâmda bu manâdan me'huzdur ki lehde olarak sabit ve vacip olan demektir. Aleyhte olursa vazife ve vecibe olur. Hasılı hak, fikrin, kelâmın mutabekat ettiği vakıın ismidir. Maamafih bu itibar ile mutabık olan kavil ve itikada dahi ıtlak olunur.

Sh:»281

﴿وَاَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ﴾ Küfr ile muttasıf olanlara gelince ﴿مَاذَآ اَرَادَ اللّٰهُ بِهٰذَا مَثَلاً﴾ Allah bununla, bu garip nekire mesel ile ne demek istemiş sanki bundan muradı ne? Derler. Bir taraftan istihfaf etmek, diğer taraftan hidayeti sui te'vil ile

dalâlete düşmek isterler. Bunlar Allahın ne murat ettiğini öğrenirlerse inanacaklar mı? İşte ﴿يُضِلُّ بِهِۦ كَثِيرًا وَيَهْدِى بِهِۦ كَثِيرًا﴾ Allah bu sebeple bir çoğunu dalâlete düşürür, onları sapkın yapar, istedikleri dalâleti halk eder. Bir çoğuna da hidayet verir, onlara da hidayet hak eyler. Zira Hâlık birdir, o da Hâlıkı külli şey olan Allahdır. Hidayetin hâlıkı Allah olduğu gibi dalâletin halıkı da Allahdır. Allah halk etmese idi ve herkesi hidayete mecbur etse idi, Dalâlet denilen şey insanların istemesile mevcut olamazdı, halbuki dalâlet de bir istihkaktır ve Allah tealânın dalâleti halk etmesi, ona talip olan mahlûkların -mes'uliyet kendilerine raci olmak üzere- taleblerini is'af etmek gibi bir şanı ulûhiyet ve rububiyettir. Yoksa iptida hidayet fıtratile halkettiği kullarından hiç birini Allah cebrî surette ıdlâl etmez, men'i mutlak ve cebri mahız da rahimiyeti ilâhiyeye yakışmaz. Bunun için ıdlâl, halkı dalâl, şanı ilâhîye nasıl yaraşır? Onun esmaı husanası miyanında (mudil) isminin bulunmasını akıl nasıl kabul eder? Diye hatıra gelmesi melhuz bir suali mukaddere cevaben derhal şu cümlei istinafiye tezyil buyurulmuştur: ﴿وَمَا يُضِلُّ بِهِۦٓ إِلَّا ٱلْفَٰسِقِينَ﴾ fakat Allah bununla fasıklardan dalâlete müstahik olanlarından başkasını ıdlâl da etmez. 27. ﴿ٱلَّذِينَ﴾ şol fasıklar ki ﴿يَنقُضُونَ عَهْدَ ٱللَّهِ مِنۢ بَعْدِ مِيثَٰقِهِۦ﴾ nakzı ahdederler, hem de Allahın ahdini nakzederler, bunu da misak ile tevsikten sonra yaparlar. İbti-

dai hilkatte « اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ » mazmunu üzere aklen ve fıtraten Allah ile beyinlerinde yapılmış olan ezelî ahdi, iman ve ubudiyet ahdini, bu kanunı küllîi fıtrîyi, balâda görüldüğü üzere her iki taraftan misak ile tevsik ve te'kit olunduktan, bir taraftan misak inzali kütüb, ba'sı resul ile takviye, diğer taraftan kalben ve lisanen iman ve ıkrar ile tahkim edildikten sonra bu ahd-ü misakı ilâhîyi kendi kendilerine nakz-u feshetmeğe, bozmağa, çözmeğe cür'et ederler. İman etmemeye veya imandan çıkmağa çalışırlar, Fıkıhda: «bir kimse kendi tarafından tamam olan bir şey'in nakzına say ederse sa'yi merduddur» kaidesi bu gibi ayattan me'huzdur.

﴿وَيَقْطَعُونَ مَآ اَمَرَ اللّٰهُ بِهٖٓ اَنْ يُوصَلَ﴾ ve Allahın vaslolunmasını emrettiği şey'i kat'ederler, ameli salih yapmazlar, salâhı temin eden evamir ve ahkâmı ilâhiyenin aksine hareket ederler. ﴿وَيُفْسِدُونَ فِى الْاَرْضِ﴾ maâsı ve kebair ile daima yer yüzünde de fesat çıkarırlar işte Allah böyle fasıkları dalâlete düşürür. Şimdi bunların hallerini de anlayınız:

﴿اُولٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ﴾ bunlar işte bütün hasirûn güruhudurlar, kazançtan mahrum, işi gücü zarar-u ziyan olan kimseler diye asıl bunlara denilir.

Fısk, aslı lûgatte hurucu manasınadır. Nitekim delikten çıkan farelere fevasık tabir olunur. Lisanı şeri'de irtikâbı kebire ile tâati ilâhiyeden huruc manasınadır ki sagirede ısrar da bu cümledendir. Ve şer'an fıskın üç mertebesi vardır: Birincisi günahı çirkin addetmekle beraber ahyanen irtikâp etmek, ikincisi üzerine düşerek inhimak ile yapmak, üçüncüsü çirkinliğini inkâr ederek yapmaktır. Bu üçüncü tabaka küfür mertebesidir. Fasık bu hale gelmedikçe Ehli sünnet mezhebinde mü'min namı kendisinden selbolunmaz. Binaenaleyh fasık vasfı içinde kâfirler bulunabileceği gibi imanını zayi etmemiş olanlar da bulunabilir. Mu'tezilîler, bu kısmı ne mü'min, ne kâfir, ikisi ortası say-

Sh:»283

mışlar, Havaric ise üçünü de kâfir addetmişlerdir. Maahaza bu ayeti kerimede, « اَلَّذِينَ » ile tavsıf olunan fasıkînin küfürlerinde, irtidatlarında söz yoktur. Çünkü bunda üç vasıf zikredilmiştir. Allaha verdiği ahdi nakzedip akidesini bozmak, emri ilâhînin aksini yapmak, menahiyi irtikâp ile de yer yüzünü fesada vermek, bunun üçü birleşince de küfür tahakkuk eder. Nitekim üst tarafında da «

«وَاَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَآ اَرَادَ اللّٰهُ بِهٰذَا مَثَلًا

buyurulmuştur. Ve işte temsilâtı Kur'aniyeyi sui te'vil ve istihfaf ile ıdlâlı ilâhîye kesbi istihkak eyliyen hasirûn bunlardır. Bu kıssada en şayanı dikkat olan noktalardan birisi, balâdaki âyetlerde yalnız iman ve küfür tekabülü esas iken burada hem iman ve hem ameli salih mecmuuna mukabil olmak üzere ayrıca da fısk ve fasikînin mevzuıbahs edilmesi ve temsilâtı Kur'aniyenin sui tevil ile telâkkisi mes'elesinin bilhassa küfür, dalâlet ve fısk hasletlerile alâkadar gösterilmesidir. Demek ki fısk biri ilmî, diğeri amelî iki ciheti haizdir. Asıl küfür ilmî cihetindedir. Bu da bilir bilmez sui tevil mes'elesine raci'dir. Buna da en ziyade temsilât ve müteşabihat vesile yapılır. Ve bu ekseriya küfri amelî ile de müterafik olur. Bu gibileri redd-ü inzar için Cenabıhak kelâmı ilâhisinde hakaik asıl olmakla beraber yerine göre temsilâtın da mevcudiyetini ve bunun esası olan hak noktai nazarına muhalif değil, belki lâzım bulunduğunu ve binaenaleyh bunları esasen hak bilmek dahi cümlei imandan birisi olduğunu bir esas, bir kaidei itikadiye halinde beyan eylemiş ve bu suretle üslûbı Kur'an hakkında mühim bir irşad yapmıştır. «

هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا تَاْوِيلَهُۜ يَوْمَ يَاْتى تَاْوِيلُهُ يَقُولُ الَّذينَ نَسُوهُ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَآءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّۚ فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَآءَ فَيَشْفَعُوا لَنَآ اَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلَ غَيْرَ الَّذى كُنَّا نَعْمَلُۜ قَدْ خَسِرُوٓا اَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَاكَانُوا يَفْتَرُونَۜ» Binaenaleyh temsilâtı hakka inan, matlub olan ameli yap, te'vilini istikbale, cereyanı hâdisata bırak, zamanı gelince anlarsın.

Hulâsa, fısk, ya küfrü veya küfranı mutazammındır ve neticesi hüsrandır. Bunun için Cenabı Allah

bunu

Sh:»284

sureti gıyapta ve gûya bir nazariye halinde ve maamafih vakıa nâzır bir nazariye halinde takbih

buyurduktan sonra şimdi makamı irşatta bir iltifat ile hıtabı âmmına bir lemeanı mahsus veriyor şöyle ki:

﴿٢٨﴾ كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ وَكُنْتُمْ اَمْوَاتًا فَاَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ
ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٩﴾ هُوَالَّذى خَلَقَ لَكُمْ مَا
فِى الْاَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوٰى اِلَى السَّمَآءِ فَسَوّٰيهُنَّ سَبْعَ
سَمٰوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ﴾

Meali Şerifi

Allaha nasıl küfr ediyorsunuz ki ölü idiniz sizleri diriltti. Sonra sizleri yine öldürecek sonra sizleri yine diriltecek. Sonra da döndürülüp ona götürüleceksiniz 28 o, o hâlikdir ki yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı. Sonra Semaya inayet buyurdu da onları yedi sema halinde nizamına koydu o her şey'i bilir bir alîmdir 29

Bu iki ayette bütün Dünya ve Ahıret ilimleri mündericdir, Hayat, cereyanı hayat, gayei hayat gösteriliyor. Hilkati insaniyenin nazarı ilâhîdeki kıymeti anlatılıyor. İnsanın arz-u sema hepsinden hakkı intifaı tescil ediliyor. Delâili hilkat-ü Halik icmal ediliyor. Hilkati Hak, rahmaniyeti Hak, minneti Hak isbat olunuyor. Hasılı ruhı beşer zeminden asumana, mahsusdan ma'kule yükseltiliyor, ve bu hakaik karşısında küfür ve küfrana nasıl sapılabilece-

ği istifhamı inkârî ile soruluyor ki bu iltifattaki belâgatin, nezahetin, ulviyetin, ilmiyetin, hakikatin, ahlâkıyyetin parlaklığına ve letafetine hayran olmamak kabil değildir. Küfür ve küfranı takbih ve insanları ondan tahzir için bu istifhamdaki te'sirin şiddeti ne kadar büyüktür.

28. ﴿كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ﴾ ey insanlar, insan adını taşıyanlar ve alelhusus ey kefere, ey münafıkîn, ey feseka!. Allaha nasıl nankörlük eder de ilmî ve amelî küfr-ü inkâra saparsınız? Az çok irfan ve ahlâkı olanlar için bu nasıl tasavvur olunur? ﴿وَكُنْتُمْ اَمْوَاتًا﴾ halbuki siz hepiniz, gerek her biriniz, gerek mecmuunuz mukaddema hep ölü idiniz, emvat halinde idiniz, hayatınız yoktu. -o zaman zatî olarak neyiniz vardı? Şimdilik haydi ilerisi dursun, fakat lâakal bir toprak ve nihayet babanızın belinde bir nutfe, bir sümük olduğunuz hatırlarsınız ya? Filvaki siz böyle cansız meyyitler halinde idiniz, mevtanın kabre taşındığı gibi öteberi taşınıp duruyordunuz, böyle iken ﴿فَاَحْيَاكُمْ﴾ Allah size hayat verdi- teneffüs, tegaddi, tenasül eder, duyar, düşünür, ister, istediği yere gider, istediği işi yapar, muhitindeki hadisatı hariciyeye kuvayı cismaniye ve ruhaniyesile mukavemet eyler, karşı kor, etli, canlı, akıllı, fikirli birer insan yaptı, bunları yapan kim ise işte Allah odur. Eyi düşününüz, bu hayat sizin kendinizin midir? Kendi zatî malınız milkiniz midir? Elbette değil, o kadar değil ki bir kılınızın rengini değiştiremezsiniz, malûm ya her ne olsa siz hayatı seversiniz ve ona her şeyi feda etmek istersiniz, hayatınıza faidesi dokunacağını zannettiğiniz kimselerin karşısında takla atarsınız, onlara kul köle olursunuz, halbuki kendinizi, bundan evvelki halinizi âtinizi düşünecek olursanız, bu hayat sizin kendi malınız olmadığını anlarsınız o halde bu hayatı size bahşeden Allahtealayi nasıl inkâr eder ve

ona nasıl küfranı nimet eylersiniz? eyliyorsunuz? Allah size hiç bir şey yapmamış ve yapmıyacak olsa bile hayatınızın maliki olduğu için sizin ona iman ve ubudiyet etmeniz, hayat sevdasiyle Allahı unutmamanız lâzım gelir. Hem siz bu hayatı o kadar benimsemeyiniz, çünkü ﴿ثُمَّ يُمِيتُكُمْ﴾ Allah bundan sonra sizi yine öldürür, öldüriyor ve öldürecek. -Şimdi diyeceksiniz ki işte biz de buna kızıyoruz ve bundan yüz buluyoruz ya, iman ve ubudiyet etsek de etmesek de verilen hayatımızın sonra elimizden alındağını görüyoruz, madem ki öleceğiz ve madem ki Allah verdiğini alıyor, o halde hayat elimize geçmiş iken iyi kötü mümkin olan ne zevki varsa görelim diyoruz, ölüm derdi; o evleri yıkan, zevkleri perişan eden, çocukları yetim, kadınları dul bırakan, hayatlara kıyan, hayatları pençesinde kıvrandıran o ölüm musıbeti madem ki nasıl olsa yakayı bırakmıyor, artık Dünyaya bir daha gelecek değiliza, şu muvakkat hayata bütün ıhtiras ile sarılalım ve keyfimiz için ne yapabilirsek yapalım demekten kendimizi alamıyoruz ya! Fakat bu ne kadar yanlıştır, ve ne bedbaht bir zevktir! Böyle olsa idi bile hayatın bu zevklerini böyle körü körüne ve çılgıncasına değil, tarikı meşru ile istîfaya çalışmak ve Allah tealâya ihlâs ve şükranı en büyük bir zevk bilmek ve ona büyük bir mahabbet-ü mahafet beslemek lâzımgelirdi ve bunun o vakit hayatta da umumî ve

şumullü faideleri görülürdü. Halbuki iş bu kadar değil, bunun ilerisi de var. ﴿ثُمَّ يُحْيِيكُمْ﴾ o

sizi öldürdükten sonra yine diriltir ve diriltecektir.- Size evvel verdiği gibi ve hattâ ondan daha âlâ yine bir hayat verir ve verecektir. Ba's ba'del mevt de haktır. Görmez misin olan yine olur. Eğer olmasa idi sen kâinatta hiç bir kanun göremezdin, bir yaptığını bir daha yapamazdın, ilimden, san'atten hiç bir hissen olmazdı, sen bu sayededir ki hangi şey'i iyi bilirsen onu

bir daha ve bir daha yapabilirsin, tohumlarını bu sayede eker, çiftlerini bu sayede sürer, hasılâtını bu sayede kaldırırsın, atlara, arabalara, şimendiferlere, otomobillere, vapurlara, tayyarelere bu sayede biner, onları da bu sayede yapabilirsin, sen hayat kanununu tamamen bilse idin bu babda hiç bir şüphe taşımazdın, o zaman sen bile bir zihayat yapabilir ve onu bozduktan sonra tekrar yine yapabilirdin. Şimdi yapamıyorsan ilm-ü fennin, kudret-ü san'atın buna yetişmiyorsa, henüz kanunı hayatı bilemediğinden, henüz maddelerin ruhların esrarı evveliyesine nüfuz edemediğinden, daha esasında yaratmak, halk etmek kudretine bizzat malik olamadığındandır. Zaten sen aslı maddeyi, kuvveti göremezsin, gördüğün onların hasılları, tezahürleridir. İlmin, fehmin, kudretin de bunlarla mütenasibdir. Bunların içinde taakkul ettiğin

maddei ulâyı bulsan, onların esrarına da nüfuz etsen acaba bütün kuvvetleri, ruhları, melekleri, keşfetmiş olacak mısın? Halk kudretine esasından sahip olacak mısın? Hayır. Maddeyi ve kuvveti aslından imha veya ihdas edebilecek misin? Kendi kendine hayır. Fakat onları olduğu kadar alıp Hak tealânın verdiği ruhunla tasarruf edebileceksin ve bizzat hak tealâya daha hususî bir nisbet peyda edebilirsen o zaman biiznillâh sirri hayat-ü ihyaya da vukuf peyda edebilirsin. Sen bunları henüz bilemiyor, yapamıyorsan, kanunı hayatın künhüne eremiyorsan, ortada mevcut olan hayat ve ihyayı da inkâr edemezsin ya? Nefselemirde bir hayatın ve bir hayat kanununun cereyanında şüphe edemezsin ya? Ve hele bu kanunun sende, senin kendinde tatbik edilmiş bulunduğunda şüphe etmenin hiç manası yoktur ya? O halde bu bürhan ile şunu bizzarure bilirsin ki bu hayatı yapan ve bunun kanununu bilen bir zatı alâ vardır. Hayat ve kanunı hayat hak, ve onu yapan ve bilen Haktealâdır. Binaenaleyh olan yine olacak, ölen yine dirilecektir.

Ve

Sh:»288

bunu ancak Allah yapabilecektir. Nasıl ve nerede yapacağına gelince onu kendi bilir, bize bildirdiği de yapacağı ve her halde yapacağıdır. Dilerse yerde yapar, dilerse göğe çıkarır, dilerse kabirde yapar, dilerse

kıyametde, her halde bu bizim diğer bir şe'nimiz, diğer bir hayatımız olacaktır ki onun şuununu tafsıl etmeğe bu günkü havselerimizin kifayeti yoktur. O âlemi Ahırettir. Onunla aramızda geçilecek berzah vardır. Kabir âlemi, kabir hayatı, Cenabı Hak cümlemize imdad etsin, bu geçitleri suhuletle, tatlılıkla geçirtsin, imanı kâmil, ameli salih ile hüsnü hatime nasip etsin. Buradaki « ثُمَّ يُحْيِيكُمْ » hayatı kabir ile de tefsir edilmiştir. Kıyametten sonra neşr ile de tefsir edilmiştir. Hangisiyle olursa olsun işler bununla da kalmıyacaktır ﴿ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾ sonra hepiniz ona irca olunacaksınız, Bu ilk hayat da ne haslet iktisab etdinizse ona göre mizandan geçecek mükâfat ve mücazatına ereceksiniz « فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ۠ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ » sirri zâhir olacaktır. Ve o zaman ehli Cennet ve rıdvan: « اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ » diyecekler.

Nihayet böyle, bir de Allah tealânın dünkü ve bu günkü eltafını dinleyiniz 29. ﴿هُوَ الَّذِى﴾ o Allah şol halıkı zişandır ki bakınız size neler ihsan etmiş ﴿خَلَقَ لَكُمْ مَا فِى الْاَرْضِ جَمِيعًا﴾ evvelâ şu altınızdaki yeri ve bu yerde bulunan şeylerin hepsini: anasırı, mürekkebatını, denizleri, karaları, dağları, dereleri, ovaları, sahraları, ormanları, ırmakları, pınarları, madenleri, otları, ağaçları, çiçekleri, meyveleri, hayvanları, kuşları, hasılı: « ما » denilen şeylerin hepsini sizin için, sizin hayatınız ve mematınız da intifaınız için halk etti. Hep bunları

insanı yaratmak ve yarattıktan sonra mes'ut yaşatmak için yarattı, cümlesini insanlara müsahhar

ve

Sh:»289

sahhar ve mubah kıldı. Binaenaleyh esas itibarile bunların mecmuundan insanlar için bir hakkı intifa ve bir sureti intifa vardır. Ve bu sureti intifa bazısında müsbet ve bazısında menfi bir haysiyettedir. Umumunun nâfi olması her birinin her veçhile ve herkes için nâfi olması demek olmaz, bir kısmında mazarrat haysiyeti de vardır. Bu cihetle yine Allahın derecei saniyede istisna edeceği muzır bazı muharremat ve habais gibi hususattan ve bir de biribirinize nazaran hakkı müktesep olmuş emval ve emlâk gibi şeylerden maadasında intifa sizin için mubah kılınmıştır. Buna Fıkıhda ibahai asliye tabir olunur. Ve bu ibahanın delili yalnız akıl değil bu nastir. «Nüfus ve ırz-u namustan maada eşyada asl olan ibahadır. Hususî bir delili hurmet bulunmadıkça ibaha ile amel olunur» kaidei Fıkhiyesi bu nasdan me'huzdur. Yalnız akıllara kalsa idi kimi hep mubah der, kimi hep haram der, kimi de şaşırır kalırdı, ve nitekim öyle olmuş ve olmaktadır. Burada şuna dikkat etmek lâzım gelir ki bu ibaha insanların umumuna alesseviye yapılmış, insanlar insan için yaradılmamış ve yekdiğerine ibaha edilmemiştir. Bunun için insanların canları, ırzları, yekdiğerine

mubah değildir. Hattâ bir insan kendi canında, ırzında bile dilediği gibi tasarrufa mezun değildir, insanlar kendileri için değil Allaha ubudiyet için yaradılmışlardır. «

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونِ» binaenaleyh insanların kendini öldürmeğe, kendini veya ırzını başkasına satmağa hakkı yoktur. Ancak Allahın emrine ve ahkâmına tevfikan nikâhı meşrua mezundur. Hilâfında âsim olur. İnsanların amelleri, malları, milkleri de yekdiğerine karşı nefislerine mülhaktır. Bunlar da ahare memnudur. Lâkin kendileri için mubah olduğundan rızalarile diğerlerine de terk ve i'ta edebilirler, ukud ve muamelâtı maliye bu esas üzere cereyan eder. Hâsılı hakkı hayata ve hakkı hürriyete ve hakkı namusa hiç bir kimsenin müdahale hakkı yoktur. Bunlar insanın

Sh:»290

doğrudan doğruya hakkullah olan hukukı esasiyesindendir. Ve bunlara taarruz kebairdendir. Akıl ve din de böyledir. Nüfusta, ırz-u namusta, akılda, dinde asl olan ibaha değil hurmettir.

İşte Cenabıallah insanları bu kadar yüksek yaratmış ve böyle yaratmak ve böyle yaşatmak için evvelâ

bütün Arzı ve Arzdaki cemi' eşyayı yaratıp, onların intifaına âmâde kılmış, bunları onlar için yaratmış ve hattâ bu kadarla da kalmamış ﴿ثُمَّ اسْتَوٰٓى اِلَى السَّمَآءِ﴾ sonra yukarıya da geçmiş, Semaya doğrulmuş, iradesini göklere tevcih etmiş ﴿فَسَوّٰيهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ﴾ ve binaenaleyh eczai Semayı, bunlardan bilhassa yedi semayı tesviye etmiş, Arzın yaradılması üzerine bunlarda da tadilât icra eylemiş, hasıl olan inkılâp buhranını nizamına koymuş, bunlardan da Arza ve insanlara menafi temin etmiştir. Bu sayededir ki insanlar bu binayi muhteşem içinde yaşarlar, yerler, içerler, sulanırlar, teneffüs ederler. Zıya, hararet alırlar, ayâtı hakkı görerek, ilimler, fenler edinirler, nazarlariyle, ruhlariyle ve hattâ Allah nasıp edince cisimleriyle çıkarlar, mi'rac yaparlar. « هُنَّ » « سَبْعَ سَمٰوَاتٍ » den bedeldir. Ve bedeli ba'z zahirdir. Zira « فَسَوّٰيهَا » buyurulmayıp ecza ve efrada veya envaa işraten « فَسَوّٰيهُنَّ » buyurulması teb'ız karinesidir.

Burada insanların kablelhayat emvat ve hattâ nev'i insanînin ma'dum bulunduğu edvarın bir telhısı, « اَلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَآءَ بِنَآءً الخ۰۰۰ » ayetinin bir tafsıli ve « رَبِّ الْعَالَمِينَ » vasfının bir isbatı ve hayatı beşerin şeraitı haliyle ve mütekaddimesinin bir tasviri ve hilkati insaniyenin kıymet-ü ulviyeti, nihayet inayet ve rahmeti ilâhiyenin vüs'ati ile zat ve sıfatı ilâhiyeyi münkirlere isbat ve şükran ile vazifei ubudiyete davet vardır ki Şeyh Sa'dî

merhum Gülistanda bu mazmunu şöyle ifade etmiştir.

ابرو بادو مه و خورشید و فلك ذركارند
تاتو نانی بكف آری و بغفلت نخوری

Sh:»291

Demek Allah tealâ insanı yalnız Yerde yaşıyacak ve yerdeki eşyadan intifa edebilecek birhalde yaratmamış ona Semadan da birhissei intifa ayırmış ve hattâ bununla alâkadar olarak Semavatın yedisinde ta'dilât yapmıştır. Şu halde insan yalnız Arzî bir mahlûk değildir. O yerlerde daralırsa göklerden intifaa me'zundur ve fakat bunun için evvelâ ruhı semavîlik hissiyatını duymalı ve Allahı tanımalıdır. Arzın şehvanî ve hayvanî süfliyetlerinde boğulanlar ise bu tealiden mahrumdurlar. Yarın Yerdeki nimetler tükenecek biz aç kalacağız diye ağlarlar dururlar.

Şüphe yok ki evvelâ Arzdakilerin halkı, sonrada Semaların tesviyesi meselesinde sonralık yani « ثُمَّ » manası zamanen değil rütbeten yani ifade noktai nazarından bir sonralıktır. Zira bu bapta gayei beyan

insanların tenviridir. Halbuki idraki beşer noktai nazarından merkezi âlem insanın kendisidir bütün idraki hariç bu merkezde toplanır, cazibei idrak « اَنَـا » den başlar. Buna birinci derecede yakın olan da ayağının altındaki Arz ve sonra Semadır. Zira insan Arzı evvelâ lâmisesi ve kendi sıkletile tanır, lamise ise havassı saireye mukaddemdir. Ve idraki en yakındandır ve hattâ bu seviyyeden pek yükselememiş olan nice insanlar vardır ki kendisini sade yerle alâkadar bir mahlûk zanneder. Ve Semadaki menafiinden gafildir. Cenabıhak da irşadatını, idraki beşerin bu cereyanına göre beyan buyurmuştur ki bunun zahirinden Arz Semadan evvel yaradılmış gibi anlamamalıdır. Maamafih burada tesviyei semavatın hakikî ve zemanî bir tehirine işaret yok demek de doğru değildir. Bazı müfessirînin anladıkları vechile « ثُمَّ » hakikat olarak ahzolunabilir. Gerçi Arz alelıtlak Semadan evvel yaradılmış değildir. « كَانَتَا رَتْقًا » Fakat Arzın fazayı hilkatte bir cirmi mahsus olarak yaradıldığı zaman ile ondan evvelki tesviyei Semaviye aynen kalmamak lâzım gelirdi. Bu gün fennen mülâhaza edebiliriz ki Arz teşekkül ettiği andan itibaren sıkleti

Sh:»292

mahsusası, cazibesi, dafıası hasebile mensup olduğu manzumei ecramın vaz'iyetlerinde ve arada mevcei

mekfufta, dühanı esirîde, cazibei umumiye nizamının bir tahavvülü, bir inkılâbı olmuştur. Binaenaleyh cazibei Arziye ile alâkadar olan seb'ı Semavat tesviyesi ve nizamı hilkati Arzdan evvel değil, sonra olmak lâzımgelir. Ve bu surette cazibei arziyenin tahaddüsünde asla müteessir olmıyan ciheti Sema bu tesviyede dahil olmaz ve onlar bu seb'a Semavatın maverası kalır. Bu günkü fen, İlmi hey'et henüz ecramın ikisinden fazlası arasındaki cazibe tahavvülâtını hisab edebilmekten âciz bulunduğu için Kur'andaki bu tesviyenin hududunu tayin edebilmekten uzaktır.

Bu seb'a Semavatın tefsir ve tevilinde başlıca iki mülâhaza vardır. Birisi, Arzdan Zühreye kadar bir, Zühreden Utaride iki, Utaritten Şemse üç, Şemisten Mirriha yahut yine Arzdan Mirriha dört, Mirrihten Müşteriye beş, Müşteriden Zuhale altı, Zuhalden daha ilerisine kadar yedidir ki Ahıren keşfedilmiş olan Üranus ve Nebtün seyyareleri ve daha keşfedilmesi mümkin olanlar hep bu yedinci hudut dahilinde demektir. Çünkü bu takdirde bu yedi Sema bilhassa hilkati Arz üzerine tesviyeye dahil olanlardır bu gün bu tesviyenin daha ileri gittiği isbat edilemez. Bu mülâhaza alelekser, ilmi hey'et noktai nazarını takip edenlerindir ki zamanımızın hey'et telâkkisine de muhalif değildir. Zira bunda mevzuıbahis Arzın merkeziyeti değil' arza nazaran Sema kelimesinin tatbikıdır. Manzume Şemsiyede Arz merkez olmamakla beraber bizim tahtımız ve idrak-ü mülâhazamızın meb'dei de bizzat kendimiz ve Arzın cazibesi olduğundan

bu tertip o haysiyetledir. Ve izafîdir. Başka bir seyyarede bulunsak o zaman bunu o Arz tasavvur etmemiz lâzımgelirdi. Meselâ Güneşte bulunduğumuzu farz edersek Utarit bir, Zühre iki, Arz üç, Mirrih dört, Müşteri beş, Zuhal altı,

Sh:»293

ilerisi yedi deriz ve bu misale göre yedi tane de arz tasavvur etmemiz lâzımgelir. Eski Batlemyus heyetini takip edenler Kameri birinci seyyare saydıklarından ondan başlarlardı ve yedincisi Zuhale dayanırdı ve Kur'andaki Semavat âyetlerini o heyete tatbik etmek için fen derdile zahmetler çekerlerdi. Filvaki ilmi heyetin riyazî olan mesaili hisabiyesi ve pek eski zamanlardanberi husuf ve küsuf hisaplarındaki isabetler inkâr edilmemek ıktiza ederdi. Lâkin bunlarla heyetin, mebadıi, ilmiyesini teşkil eden nazariyat ve hattâ farziyatı ayırmak lâzım gelirdi. Meselâ Batlemyus ilmi heyetinin bütün esası şu nazariyede toplanıyordu: «seyyarelede iki hareket görülüyor, bunun biri tabiî ise, diğeri her halde kasrî olmak lâzımgelir, bu da her birinin bir felekte merkuz olmasına ve onun hareketile müteharrik bulunmasına mütevakkıftır. Binaenaleyh yedi seyyarenin bir feleki, sevabitin de bir feleki ve umumunu muhıt bir de feleki Atlas vardır. Ve hareketi yevmiye bu feleki Atlasındır.» Diyorlardı, buna mukabil ulemai tefsir ve hattâ Mütekellimîn de bu

nazariyenin yakinî olmadığını diğer bir sebebin melhuz olabileceğini söyliyorlardı ve hattâ ilk evvel felâsifeden Sabit ibni Kurre bir cezp nazariyesini bile dermiyan etmişti. Filvaki ahıren cazibei umumiye nazariyesi inkişaf ettirildi ve onun üzerine pek eski olan sukut nazariyesinin teyidile yeni ve mükemmel bir İlmi hey'et teessüs etti ve fakat bu heyet eskisi gibi bütün hey'eti âlemi ihata davasından sarfı nazar ederek ciddî hududi iştigalini manzumei Şemsiye dahiline hasretti. Binaenaleyh bunda bu manzume haricine çıkarılarak yapılan mülâhazalar sırf farziyattır. Cazibei umumiye kanunu bu gün adetâ mütearefe tavrını almış bir mevuzai ilmiye olmuştur. Ve filhakika semavatın direksiz durmalarını izah etmek itibarile de beyanatı Kur'aniyeye çok muvafıktır. Ve henüz bu bapta istikraî ve tecribî bir nakız misali

Sh:»294

görülmemiştir. Ancak cazibe kelimesi o kadar mücerret ve o kadar manevî bir mefhum ifade ediyor ki bunu bir melek kelimesile tasavvur etmek ve bizzat kudreti ilâhiyeye rapteylemek daha ciddî ve daha hikemî olurdu.

Seb'a Semavattaki diğer mülâhazaya gelince: Arzın üstünde bütün yıldızların tezyin ettiği maddî âlemin hepsi bir semadır. Seb'a Semavatın birincisidir. Ve bunun maverasında bundan başka altı sema daha vardır. Bunlar ruhanî ve ma'kul olarak tasavvur edildikleri zaman fazanın ecsama intıbakı gibi aralarında tıbak-u mutabakat mefhumu daha barızdır. « ﴿اِنَّا زَيَّنَّا السَّمَآءَ الدُّنْيَا بِزِينَةِ الْكَوَاكِبِ﴾ » de bunda zahirdir. Ve islâmda ekâbiri müfessirînin kavilleri budur. Sonra mi'rac hadîslerinde de semavatın böyle ruhanî manalarına işaret vardır. Ve Cenabıhak her an bunların şuuni muhtelifesini tesviye etmektedir. Ve bu tesviye maddiyata münhasır değildir ve hiç şüphesiz Arzı halketmesi üzerine de bunlara bir tevsiyei mahsusa vermiş ve arz üzerinde yaradacağı insanların halkı ve bil'âhare onların intifa'ları için meleklerine emirler vermiş, tesirler ika etmiş, fazayı âlemde yeni bir sünneti cariye açmıştır. Şimdi bazıları burada diyebilir ki acaip, cereyanı hâdisat böyle ilmî midir? Bunları kör bir kuvvet gelişi güzel, tesadüfî olarak icap edivermiş değil midir? Bu kadar namütenahi şeyler ilme nasıl sığar. Ve insan yaradılmadan evvel, onun yaradılacağı bilinip, hisap edilerek Arz-u Sema ona göre nasıl ihzar edilir? Buna cevaben de buyruluyor ki siz bunları istib'ad etmeyin ﴿وَهُوَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ﴾ o Allah her şeye alîmdir, ezelen ve ebeden alîmdir. -Onda bütün ilimlerin ilmi vardır. Onun ilmi olmasa idi ilim nereden çıkardı? Esbap ve müsebbebat biribirine nasıl merbut olurdu? Fünun nasıl teessüs ederdi? Arz-u Sema hayata evvelden ihzar edilmemiş olsa idi hayat

nasıl zuhur ederdi? İşte Allah böyle bir

Sh:»295

Allahdır. Ve insanları böyle yüksek bir ilm-ü kudretle böyle şamil bir rahmetle Arz-ü Semanın bir hasılası bir nüshai sugrası ve belki kübrası olarak yaratmıştır. Ve bütün esbabi saadetlerini de ihzar etmiştir. Artık bu sefil, miskin hayattan silkininiz bu edvarı, bu nimetleri derhatır ediniz, ruhunuzun ne gibi ulviyetlere namzet kılındığını düşününüz. Bu Arzda ve o Semavatta taharriyat icra ediniz, nef'iniz için halk-u ihzar edilmiş bulunan şeyleri bulunuz ve Allah yolunda bunlardan intifade ederek diğer hayata, Ahıret hayatına hazırlanınız siz bütün bu meratipten geçirilip Allaha icra olunacaksınız. Binaenaleyh yükseliniz, yükselmiye azmediniz. Şimdi bunlara karşı Allaha nasıl küfür veya küfran edersiniz, bu yükseklikleri, bu derinlikleri iyi düşününüz. Bundan başka asl-u nesebınızı bilmek ve bu nimetlerle bir bina, bir döşek içinde yüksek kardaş hayatı yaşamak ve sizi iğfal edecek fikirlerden sakınmak için şunu da nazarı ibretle dinleyin ve ilme ehemmiyet verin. Alîm olan Allaha bakınız ne buyuruyor:

﴿٣٠﴾ وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنّى جَاعِلٌ فِى الْاَرْضِ خَلِيفَةً

قَالُوٓا اَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَآءَ ۚ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ
بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ ۖ قَالَ اِنِّىٓ اَعْلَمُ مَالَا تَعْلَمُونَ ﴿٣١﴾ وَعَلَّمَ
اٰدَمَ الْاَسْمَآءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلٰٓئِكَةِ فَقَالَ اَنْبِـُٔونِى
بِاَسْمَآءِ هٰٓؤُلَآءِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿

Sh:»296

﴿٣٢﴾ قَالُوا سُبْحَانَكَ لَاعِلْمَ لَنَآ اِلَّا مَاعَلَّمْتَنَا ۖ اِنَّكَ اَنْتَ
الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴿٣٣﴾ قَالَ يَٰٓاٰدَمُ اَنْبِئْهُمْ بِاَسْمَآئِهِمْ ۚ فَلَمَّآ
اَنْبَاَهُمْ بِاَسْمَآئِهِمْ ۙ قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ اِنِّىٓ اَعْلَمُ غَيْبَ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ وَاَعْلَمُ مَاتُبْدُونَ وَمَاكُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٣٤﴾ وَاِذْ قُلْنَا
لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوٓا اِلَّآ اِبْلِيسَ ۖ اَبٰى وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ
مِنَ الْكَافِرِينَ ﴿٣٥﴾ وَقُلْنَا يَٰٓاٰدَمُ اسْكُنْ اَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ
وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا ۪ وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا
مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٣٦﴾ فَاَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَاَخْرَجَهُمَا مِمَّا
كَانَا فِيهِ ۖ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ ۖ وَلَكُمْ فِى الْاَرْضِ

مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ اِلٰى حِينٍ ﴿٣٧﴾ فَتَلَقّٰٓى اٰدَمُ مِنْ رَبِّهٖ كَلِمَاتٍ
فَتَابَ عَلَيْهِ ۭ اِنَّهٗ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيْمُ ﴿٣٨﴾ قُلْنَا اهْبِطُوْا مِنْهَا
جَمِيْعًا ۚ فَاِمَّا يَاْتِيَنَّكُمْ مِّنِّىْ هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَاىَ فَلَا خَوْفٌ
عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُوْنَ ﴿٣٩﴾ وَالَّذِيْنَ كَفَرُوْا وَكَذَّبُوْا بِاٰيٰتِنَآ
اُولٰۗىِٕكَ اَصْحٰبُ النَّارِ ۚ هُمْ فِيْهَا خٰلِدُوْنَ ﴿﴾

Sh:»297

Meali Şerifi

Ve düşün ki rabbin melâikeye "Ben Yerde muhakkak bir halife yapacağım" dediği vakıt "Â!.. Orada fesat edecek ve kanlar dökecek bir mahlûk mu yaratacaksın?. biz hamdinle tesbih ve seni takdis edip dururken" dediler. "Her halde ben sizin bilemiyeceğiniz şeyler bilirim" buyurdu 30 Ve Ademe bütün esmayı ta'lim eyledi, sonra o âlemîni melâikeye gösterip "Haydin davanızda sadıksanız bana şunları isimleriyle haber verin" buyurdu 31 Subhânsın Yarab! Bizim için senin bize bildirdiğinden başka ilim ne mümkin, o alîm, hakîm sen, şüphesiz sensin" dediler 32 Ey Adem bunlara onları isimleriyle haber ver buyurdu Bu emir

üzerine Adem onlara isimleriyle onları haber veriverince de buyurdu ki demedim mi size Ben her halde Semavüt-ü Arzın gaybini bilirim, ve biliyorum ne izhar ediyorsunuz da ne ketmeyliyordunuz 33 Ve o vakit melâikeye "Adem için secde edin" dedik, derhal secde ettiler, ancak İblis dayattı, kibrine yediremedi, zaten kâfirlerden idi 34 ve dedik ki "ya Adem sen ve zevcen Cenneti mesken edin, ikiniz de ondan dilediğiniz yerde bol bol yeyin, fakat şu ağaca yaklaşmayın ki haddi aşan zalimlerden olmıyasınız 35 Bunun üzerine Şeytan onları oradan kaydırdı, ikisini de bulundukları naz-ü naimden çıkardı, biz de haydi dedik bâzınız bâzınıza düşman olarak inin ve size yerde bir zamana kadar bir karar ve bir nasıp alma var 36 derken Adem rabbından bir takım kelimeler telâkkı etti yalvardı, o da tevbesini kabul buyurup ona yine baktı, Filhakika odur ancak öyle tevvab öyle rahîm 37 Dedik: İnin oradan hepiniz, sonra benden size ne zaman bir hidayetci gelir de kim o hidayetcimin izince giderse onlara bir korku yoktur ve mahzun olacaklar onlar değildir 38 Küfre saplananlar ve ayetlerimize yalan diyenler ise işte bunlar ateş arkadaşlarıdır, onlar orda muhalled kalacaklardır 39

Burada hıtap yine evvelâ Resulullaha tevcih buyuruldu. Demek kıssanin künhünü hakkiyle o anlayacak

ve me'zun olduğu kadar da o anlatacaktır. Maamafih buna her ferde ait hıtabi âm neşvesi de verilmiştir. Demek ki bunda zahir bir istifadei amme dahi vardır. Ve her ferdin bunu nefsinde fehm-ü tatbik etmesi matlûptur. Bunda zahir olarak inayeti rabbaniye, kaza-vü kader, indallah kıymeti Admî mebdei, tenasüli beşerî mebdei, din, ilm-ü lisan mebdei, ahlâk, vazife ve uhuvvet mebdei, ictimaiyat mebdei, hukuk mebdei vardır. Tenasüli beşerînin ilk din, ilm-ü lisan devrinden itibar edilmesi ve beşeriyeti ahîrenin bu mebde-e istinat etmesi lüzumu ve mahiyeti insaniyenin tarifinde bunların zatî bir kıymeti bulunduğu ve fakat zenb-ü ma'sıyetin husumet-ü adavetin zatî ve fitrî olmayıp arazî ve telkinatı hariciye eseri olduğu ifham olunuyor. Bu suretle Hıristiyanların zenbi aslî (peşe orijinal) akîdelerinin doğru olmadığını, mahiyeti Şeytaniyenin mahiyeti insaniyeden hariç bir şey olduğu ve bu ikisi arasında adaveti kadime bulunduğu, Şeytanın bu adavetten farig olmıyacağı ve fakat insanlığın buna karşı kendine, kendi fıtretine sahip olarak nefsini ve nev'iyetini muhafaza ve müdafa edebileceği ve o zaman saadeti beşerîyenin haddi aksâsını bulacağı ve bu hususta tevbenin kıymeti anlatılıyor. Tenasüli beşerî mebdeinde terbiye kanununun ceryanı, Yer yüzünde nev'i insanînin ezelî ve kadım olmayıp bilâhare tedricen hâdis olduğu yani bu günkü nev'i beşerin ezelî olmadığı ve bu günkü tenasül kanununun bidayeten mevcut olmayıp Arzın bir devrei kemalinden sonra

bizzat hârika olan bir hâdise hılkat ile başladığı ve binaenaleyh tabiatı ezeliye nazariyesinin doğru olmadığı, ve filhakika Arzın devri ateşîninde Pastur nazariyesinin cereyanına imkân olmayacağından bu gün kanun olan tenasülün bidayeten hârika olan bir hâdisiye müntehi olacağı ve ilmi hayvanatta teselsülün butlanı ve Arzın hâdis olması esasına mebni iptidada kabuli zarurî görülen tekevvün bizâtihi nazarîyesinin de tabirini ıslah etmek ıktiza edeceği, çün-

Sh:»299

kü iptida fevkalkanun böyle bir hadise zarurî ise de bunun bizatihi ve lizatihi olmayıp halk-u tekvini ilahî eseri olduğu ve filhakika böyle olmazsa ya ilm-ü fenni kökünden yıkacak olan illetsiz, sebepsiz bizatihi ve lizatihi mütekevvin bir hâdise kabul edilmek veya şimdiki tenasül kanununun ve bunun cereyan ettiği kürei Arzın hâdis olmayıp, namütenahi surette ezeliyet ve kıdemleri iltizam olunmak lâzım geleceği ve halbuki ilm-ü fen nazarında Arzın mahlûkıyeti ve hudusu delâili kaviye ile bizzarure sabit bulunduğu ve nihayet yeni felsefelerin İlm-ü ahlâk itibariyle fıtrati beşeriyede cereyanını isbate çalıştıkları veraset kanununun az çok bir esas ihtiva ettiği ve fakat bunun da veraset suretiyle değil, hilâfet suretiyle tasavvur edilmesi lâzım geldiği, yani her intikalde Allahtealânın bizzat bir halk-u tesiri gözetilmek ıktiza eyliyeceği ehli ilme ıhtar

edilmiş bulunuyor.

Evvelâ takdiri ilahî ve inayeti rabbaniye ıhtar edilerek buyuruluyor ki 30.

﴿وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ﴾ «vâv» yine mazmunı sabıka matuftur. «Ya Muhammed, ey Adem oğlu, zikr olunan nimetleri unutma ve o vaktı da unutma ki insanlar Yer yüzünde zuhur etmeden evvel rabbın iradei ezeliyesini ızhar ve kudreti lâyezalîsini ibraz ederek meleklere ﴿اِنّى جَاعِلٌ فِى الْاَرْضِ خَلِيفَةً﴾ ben mutlaka Yer yüzünde bir halife yapacağım, bir halife tayin edeceğim demişti ki meali: Kendi irademden kudret ve sıfatımdan ona bazı salâhiyetler vereceğim, o bana izafeten, bana niyabeten mahlûkatım üzerinde bir takım tasarrufata sahip olacak, benim namıma ahkâmımı icra ve tenfiz eyleyecek, o bu hususta asîl olmıyacak, kendi zatı ve şahsı namına bilasale icrayı ahkâm edecek değil, ancak benim bir naibim, bir kalfam olacak, iradesile benim iradelerimi, benim emirlerimi, benim kanunlarımı tatbika memur bulunacak sonra onun arkasından gelenler ve ona halef olarak ayni, vazifeyi icra edecek olanlar bulunacak, «

«هُوَ الَّذِى جَعَلَكُمْ خَلَآئِفَ الْاَرْضِ

sirri zahir olacak. Bu manâ Ashabı kiramdan ve tâbiînden uzun uzadıya nakledile gelen tefsirlerin hulâsası ve hasılıdır.

Burada «yapacağım = اِنّى جَاعِلٌ » demek, acaba «halkedeceğim = اِنّى خَالِقٌ » demek midir, değil midir? Bu tefsir yok değildir. « جَعَلَ » bir mef'ule müteaddi olursa halk demek olur. Burada da « جَعَلَ » halkdan eam ve daha mutlaktır. Ve ikisine de muhtemil bulunuyor. Halk mes'elesi ileride « اِنّى خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ طِينٍ ۰ فَاِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِى فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ » ayetlerile tasrih olunacaktır ki işbu « جَاعِلٌ » tebliği « اِنّى خَالِقٌ » takdirinden sonra görünüyor. Arada takdiri zat ile takdiri sıfat farkı vardır. Lisanımızda kalfa tabirinin sahihi olan halife kelimesi, (yani birinin arkasından makamına kaim olmak manasile alâkadar olarak) فَعِيلُ bima'na فَاعِلٌ dir. Yani aslı «halif» tir. Ve «ta» sı mubalâğa içindir. Binaenaleyh isim olarak kullanılan sıfatı galibedendir ki Fransızca «reprezantan» kelimesi de bu ma'nanın mümessilidir, cem'i halâif ve hulefa gelir. Masdarı da hilâfettir. Hilâfet vekâlet gibi asaletin mukabili olarak başkasına niyabet etmek yani az veya çok onun yerini tutarak onu temsil etmek demektir. Ragıbın Müfredatında beyanı veçhile bu niyabet de ya aslın gaybubetinden veya bir meunetten veya aczinden,

yahut da bunların hiç biri olmadığı halde mahza asîlin naibine bir şeref bahşederek tekrim etmesinden neş'et eder. Ve işte Cenabı Allahın Arzda evliyasını istihlâfı bu kabildendir. İlah.., demek ki her naibin, halifenin kıymet ve şerefi, asîlin şerefi ve niyabetin derecesile mütenasiptir. Cenabıallah da Arzda bir halife yapacağım deyince kendilerini bir istişare makamında gören melâike bir taraftan bundaki şerefi takdir ettiler, diğer taraftan da Yerdeki bir mahlûka mintarafillâh böyle yüksek bir salâhiyeti iradiye bahşedilmesinde bir şer ihitmalinden de korktular. «Yerde» deyince « إِنِّى خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ طِينٍ » takdiri anlaşılıyordu. Acaba bu salâhiyeti alan, hüsni istimal edebilecek mi? acaba bunu asalet zannederek kendi hısabına ıcrayı ahkâma kalkışırsa yer yüzüne fesad vermiyecek mi? Cenabıhak henüz bu noktaları ve o

salâhiyetin derecesini ve hıkemi hafiyesini bildirmemiş olmakla melekler ﴿قَالُوٓا۟ أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ ٱلدِّمَآءَ﴾ orada yani

Yer yüzünde onu fesada verecek, onda fesatlar çıkaracak ve kanlar dökecek bir kimse, bir âmil mi yapacaksın? ﴿وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ﴾ halbuki biz hep sana hamdederek daima tesbih ediyoruz ve sana mahsus takdisat ile arzı takdis eyleriz. Veya: senin için kendimizi daima temizler, temiz tutarız, dediler. Ve bu suretle maksatları haşa itiraz olmayıp hikmetini bir istifsar olduğunu bildirdiler maamafih bununla hilâfete zımnen bir rağbet de ızhar ettiler.

TESBİH, Allah tealâyı tenzih etmek, yani zati akdesini i'tikaden ve kavlen ve amelen lâyık olmıyan her türlü şaibden arı ve uzak tutmaktır. Aslı, suda pek iyi yüzerek uzaklara gitmek demek olan « سَبْحٌ » masdarındandır ki tef'ili teksir ifade eder. Allahı takdis de böyledir. Bu dahi esasında pey uzağa gitmek demek olan « قُدْس » den me'huz olarak tathir etmek, pek temiz tutmak manâsınadır. Çünkü tathir, pislikten çok uzaklaştırmaktır. Maamafih «ve nükaddisü leke», «nükaddisü taksiden leke» demek olduğu gibi «nükaddisü nüfusena li'eclike» demek de olabilir ki ikisile de rivayet varit olmuş ve bunun için balâda ikisine de işaret edilmiştir.

MELÂİKE VE MELEK NEDİR? Evvelâ ciheti lisaniyesini tetkik edelim: Ebu Hayyanı Endelüsî gerek Bahrımuhît namındaki tefsiri kebirinde ve gerek Nehrimad ismindeki tefsiri mülâhhasında der ki (melek)

mimi aslî olarak kuvvet demek olan «melk» den «feal» dir. Feâlie ve feail vezninde melâike ve melâik diye cemilenmesi şaz tarikiledir. Ebu Ubeyde buna kail olmuştur. İlah..... Binaenaleyh melek lûgaten kav'i zülkuvve demektir, lâmın kesrile «melik» ve lâmın fethile «meleke» kelimelerinin manâlarile alâkadardır. Lâkin bu surette melâike cem'i kıyasî olmamış olur. Halbuki Arapçada aslı bulmak için cemi, esaslardan biridir. Bunun için diğer taraftan mimi

Sh:»302

zait olup aslı mel'ektir deniliyor ki İbni Ceriri Taberî dahi Camiulbeyanında bunu şöyle izah eder: melâike « مَلْأَكٌ » in cem'idir. Şu kadar ki Arapta müfredinin hemzesizi hemzelisinden daha çok ve daha meşhurdur. Melâikeden bir melek derler, hemzesini hazfederek harekesini makablindeki sakin olacak olan lâma naklederler ve cemi'ledikleri zaman hemze ile aslına reddederek melâike derler ki bunun misali çoktur: « تَرَى » « تَرْأَى » gibi. Maamafih müfredin hemze ile geldiği de vardır. Nitekim şair şöyle demiştir.

فلست بجنى ولكن ملأكا تحدر من جو السماء يصوب

ki burada « مَلْأَكًا » « مَلَكًا » demektir. Bazan müfredinde mel'ek de denilir ki bu da « جَذَبَ » yerine « جَبَذَ » « شَمْأَلُ » yerine « شَأْمَلُ », denilmesi gibi bir kalbtir. Lisanımızda da bu gibi kalbin emsali çoktur. Meselâ köprü, toprak, ekşi yerine köprü, toprak, eşki gibi. Fakat müfredinde « مألك » denildiği zaman cem'inde de « مَآلِك » denilmek lâzımgelirdi. Halbuki böyle cemi'lendiği mahfuzum değildir. Bazan melâik ve melâike diye cemi'lenir. Mesma mesami mesamia gibi işbu melek kelimesinin aslı « مَلْأَكٌ » mef'al vezninde risalet yani elçilik manasınadır ki اَرْسَلَ اِلَيْهِ رِسَالَةً diyecek yerde لأَكَ اِلَيْهِ ـ يَلْئَكُ fi'linden gelir, me'lek de aynı veçhile « اَرْسَلَتْ اِلَيْهِ » manasına «elektü ileyhi elketen ve me'leketen ve üluken» filinden masdarı mimîdir. Adiyy ibni Zeydil'imadî:

ابلغ النعمان عنى ملأكًا انه قد طال حبسى و انتظار

demiştir ki diğer lûgat ile مَأْلَكًا me'leken diye dahi inşat olunuyor. Bu manâda daha bazı şevahid vardır. İşte melâike de bu risalet manâsile melâike tesmiye edilmişlerdir. Çünkü melâike Allahın resulleri elçileridir. Enbiyasına ve gönderdiği ibadına gönderir ilâh..... Yani «melek» ismi mekân olmak üzere mevzu risalet veya

mef'ul manâsile Resul, mürsel, âmili risalet, vesaitı rabbaniye demekdir. Ehli lisan da, müfessirîn de bu iştikakı tercih edenler çoktur. Ragıp da melaike lâfzında bunu tercih etmiş ve melekte demiştir ki Nahviyun meleki de melâikeden muştak ve mimini zait yaptılar. Halbuki bazı muhakkıkîn bunun mülkden olduğunu söylemiş ve şöyle izah etmiştir: Melâikenin siyasattan bir şey'e memur ve müstevli olanına lâmın fethile «melek», beşerde olana da lâmın kesrile «melik» denilir. Binaenaleyh her melek melâikedir. Fakat her melâike melek değildir. Melek «﴿فَالْمُدَبِّرَاتِ اَمْرًا﴾ ۰ ﴿فَالْمُقَسِّمَاتِ اَمْرًا﴾ ۰ ﴿وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا﴾» gibi âyetlerde işaret olunandır ki melekülmevt bu cümledendir. «﴿وَالْمَلَكُ عَلٰى اَرْجَآئِهَا﴾ ۰ ﴿عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ﴾ ۰ ﴿مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذِى وُكِّلَ بِكُمْ﴾» Bir de der ki melâike, vahide ve cem'a ıtlak olunur ilah... Binaenaleyh bu izaha göre de melek lâfzı kuvvet ve tedbirden, melâike de risalet manâsından me'huz olmuş oluyor. Ve ayni zamanda melâike, melekten eam ve onun cinsi bulunuyor. Şu halde her ikisinde bir kerre manâyı risalet vardır.

Acaba bu risalet sadece tebliği emir midir? Yoksa tebliği fiil midir? Yani yalnız ilmî ve kelâmî bir tebliği ruhî mi yapıyorlar, yoksa bilfiil kudret ve tekvini ilahînin de mübelliği oluyorlar mı? Âyâtı Kur'aniyenin delâletlerine göre her ikisini dahi bulunduğunu anlıyoruz. Peygamberlere ve hattâ yine melâikeye evamiri ilâhiyeyi tebliğ eden melekler bulunduğu gibi cihad ve sair hususatta fi'len kuvvet ve imdat getiren melâike de bulunuyor ve bir de « الرُّوحُ = erruh» ismi mahsusiyle bir meleki mahsus dahi okuyoruz. Halbuki âlemde hiç bir hâdise olamaz ki ona kudreti ilâhiyenin bir taallûkı mahsusu bulunmasın, binaenaleyh cinsi melâike kudret ve tekvini ilâhînin vahdetten kesrete tevezzüunu ve onun tenevvüat ve taayyünatı mahsusasını ifade eden mebadii faile olarak mülâhaza edilmek lâzımgelir. Ve kâinatta hiç bir şey, hiç bir hâdise, hiç bir fil-ü hareket tasavvur olunamaz ki

Sh:»304

böyle bir risalet ile vaki olmuş olmasın, bundan başka bir nevi melâike daha vardır ki bunlar hâdisatı tekviniyeden mukaddem şuuni emriye ve kelâmiyeyi, tabiri âharle şuuni ruhiyeyi mevcudatı akılenin cereyanı ruhîsine ait evamir ve irşadatı rabbaniyenin tecelliyatı mahsusasının ifade ederler. Bunlar daha

evvel resuli idrakdirler, müdrik ve muhtar olan mebadii faileye kablel fiil hayrın ve rızayı ilâhînin viçhesini ira'e eylerler ve melâikeye olduğu gibi beşere de müvekkeldirler. Şeytanın melâikeye tekabülü de bu cihettendir ve alelekser melâike yalnız bunlar zannedilmiştir. Biz her hâdiseyi iki mebde ile tasavvur ederiz ki biri mebdei fail, diğeri mebdei kabildir. Meşhudatımız bu ikisinin haysiyeti müşterekesidir. Asıl madde bu mebdei kabilden ibarettir. Biz asıl maddeyi görmeyiz, gördüğümüz hep eseri failiyettir. Görülen her fi'l-ü hareket, her şe'n-ü hâdisede bizzat veya bilvasıta bir mebdei fail tanırız. Şüphe yok ki muharriksiz bir hareket yoktur ve madde kendi kendine âtıldır. Bundaki her hareket veya sükûn bizzat veya bilvasıta fail bir kudreti muharrikenin eseridir ve her hâdise böyle bir faili müessirin tezahürüdür. Biz eseri görür, eseri idrak ederiz. Halbuki ayni eserle hakikatte idrakimize tezahür eden o faili müessirin bir lemhasıdır. Madde onun altında bir ma'kuldür. Gördüklerini madde zannedenler, onu kuvvet sayesinde gördüklerini bilmelidirler. Buradan feylesofların kuvvet nazariyesine atlıyacak olursak bütün kuvvet ve kudretin Haktealâ da tevahhüd ettiğini ve kudreti ilâhiyenin ilk vasıtai taayyün ve tecellisi melâikenin risaleti demek olduğunu ıhtar etmek kolay olur. Lâkin bunlar miyanında kuvayı müdrike de vardır ki onlar da vakıatı kablel vuku tefhim eden rububiyeti ilâhiyenin mübelliğidirler ve binaenaleyh melâikesiz bir hâdise tasavvuru gayri mümkindir, melâikesiz bir katra yağmur bile düşmez, şu kadar ki iradei insa-

niye ile alâkadar kuvayı tâliyedeki şerr-ü fesad âmili gibi icrayı tesvilât eden ervah-ü kuvayi şeytaniye de balâda izah olduğu üzere bu melâikeye mukabildir.

Bu izahatı serdettikten sonra melâikenin mahiyet ve envaı hakkındaki akvali de icmal etmek faideli olacaktır. Vaz'ı mesele şudur: melâikenin bizatiha kaim zevat, tabiri âharle cevahir kabilinden olduklarında ukalânın ittifakı vardır. Fakat bunlar mütehayyiz midirler, mücerret midirler? Bunda ıhtilâf ediliyor:

1- Mütehayyizdirler. Melâike bir takım ecsamı lâtifei esiriyedir ki eşkâli muhtelife ile teşekküle kadirdirler. Bu kavil ekseri mütekellimîn kavlidir. Çünkü diyorlar Peygamberler bunları şekillerile görmüştür şekiller ise cismanîdirler, haizi eb'addırlar. Bir de maddesiz kuvveti mücerrede tasavvuru bizzat kudreti ilâhiye tasavvuru demektir. Allahdan maada zati mücerret yoktur. Madde tasavvurdan silindiği zaman tasavvur olunan kuvvet ve kudreti mahza ayni kudreti ilâhiyeden ibaret kalır. Henüz hiç bir teşekkülü haiz olmıyan eczai lâyetecezza halindeki maddei mahza ise kabil ve atılı mahızıdır. Onda hiç bir failiyet ve kuvvet yoktur. Bunlara failiyet demek olan kuvvet ifaza edildiği zaman teşekkülü haiz mürtabıt bir cismi esirî olurlar.

Denebilir ki teşekkül bunların hakikatleri değil maddede tezahürleridir. Binaenaleyh kendileri maverayı maddedir. Buna şu cevap verilir ki melâike ve resul tabiri de bu haysiyetledir. Yoksa maverayı maddede bunlar ayni kudreti ilâhiyeye raci'dirler. Bu kavil asrı hazırda ekseri Hikmeti tabiiye ulemasının esirsiz kuvvet tasavvur etmemelerine müşabihdir.

2- Hükemanın ve bilhassa hükemai islâmiyenin kavilleridir ki melâike ne mütahayyiz, ne ecsamdırlar, bunlar nüfusı natıkai beşeriye yani ruhı insanî gibi cevahiri mücerrededirler, fakat mahiyetçe bunlardan baş-

Sh:»306

kadırlar, kuvvetce daha mükemmel ve ilimleri daha çoktur. Aralarındaki nisbet güneş ile ziyasının nisbeti gibidir. Ve bunlar iki kısımdırlar, bir kısmı marifeti Hakka müstağrak ve başkasile iştigalden mütenezzihdirler « يُسَبِّحُونَ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ » bir kısmı da kalemi kaza vü kaderin cereyanına göre Semadan Arza tedbiri umur ederler ki bunlar da « فَالْمُدَبِّرَاتِ اَمْرًا » dırlar, ve bunların Semavî ve Arzî olanları vardır. Evvelkiler de bunların ruhları mesabesindedirler.

NASÂRÂ'dan bir taifenin de melâike bedenlerinden müfarekat etmiş ervahı fazılei beşeriye diye telakki ettikleri tefsirlerimizde ve kütübi kelâmiyemizde zikrolunuyor. Zamanımızda gayri islâmî felsefelerin maddeyi kuvvet kuvveti ruha icra eden nazariyeleri de esasında hükemanın salifüzzikir cevahiri mücerrede nazariyesidir. Mücerredatı umurı itibariye addedenler de mütekellimîn mezhebine irca olunabilirler.

Balâda beyan olunan kavli muhtar veçhile bütün kâinatı maddiye bir sema olduğuna ve bunlardan maada Semalar bulunduğuna göre hakikati melâikenin ve bunların makamlarının ne kadar yüksekliklere ve derinliklere varacağını tasavvur etmelidir. Bunların kesretlerini anlatmak için aleyhissalâtü vesselâm Efendimizin şöyle buyurduğu naklolunmaktadır: Sema gıcırdamaktadır. Ve gıcırdamak hakkıdır. Onda bir kadem mevzii yoktur ki bunda bir meleki sacit veya raki bulunmasın. Bu bapta temsilen şöyle bir nisbeti mütezayide dahi rivayet olunmuştur: Beni Adem cinnin uşrü, bunlar hayvanatı berriyenin uşrü ve bütün bunlar Arza müvekkel olan melâikenin uşrü mesabesindedir. Sonra Semai dünya melâikesi bütün bunlardan o nisbette çok ziyade, Semaı saniye melâikesi de o nisbette ziyada, Semaı sabıaya kadar mütezayiden hep böyle, sonra bunların

heyeti mecmuası melâikei Kürsiye nazaran az bir şey, sonra hepsinin mecmuı adedi altı yüz bine baliğ olan süradıkati Arştan birinin melâikesine nazaran onda bir kalmaz. Ve bunlardan bir süradikın yani bir büyük perdenin tûl ve irtifaına nazaran Semavat-ü Arz ve içindekiler ve araları bir kadri mahsûs teşkil etmezler ve bunun her karışında bir meleki sacit veya raki veya kaim vardır ki tesbih ve takdis eder. Sonra bunların mecmuu Arş etrafında dönen melâikeye karşı denizden bir katra kalır. Sonra İsrafil aleyhisselâmın eşyaı olan melâikei Levh ve Cibril Aleyhisselâmın cunudu olan melâike lâyuhsadır. Cinslerini, müddeti ömürlerini, keyfiyeti ibadetlerini ancak Allah bilir « وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ اِلَّا هُوَ » yine aleyhissalâtü vesselâm Efendimizden şöyle rivayet olunmuştur ki: «Semaya urûc buyurdukları zaman kal'a burcları gibi bir mevkide bir takım melâike görmüştü. Bunlar biribirlerinin yüzüne doğru mütekabilen yürüyüp gidiyorlardı. Bunlar nereye gidiyorlar diye Resulûllah Cebraile sordu, Cebrail bilmiyorum. Ancak yaradıldığımdan beri ben bunları görürüm ve evvel gördüğümün bir tanesini bir daha görmem dedi. Onlardan birine, ikisi birden sen ne zaman halk olundun? Diye sordular. O da bilmiyorum ancak Canabıallah her dört yüz bin senede bir yıldız halkeder. Ben yaradıldığımdan beri de dört yüz bin yıldız yarattı diye cevap verdi. Melâikenin kesretini ve kudreti ilâhiyenin vüs'ati tecelliyatını anlamalı.

سبحان من تحير فی صنعه العقول

سبحان من بقدرته يعجز الفحول

Şüphe yok ki bu tenvirat asrı hazırdaki heyet fikrinden de çok yüksektir ve bunların hepsini ecsamı lâtıfei esiriye ile tahdit etmek de pek muvafık olmasa gerektir. Onlar nihayet melâikei arziyeyi ve semaı dünya melâikesini izah edebilir. Meğer ki Semaı dünyanın dar manasile tefsirinde ısrar edilsin. Bu ise mütekellimînin

Sh:»308

muhtarı değildir. Bu ayette zikrolunan melâike hakkında da cüz'î bir ıhtilâf vardır. Bundan murat melâikei Arzdır, diyenler olmuştur ki bu da dahhakin İbni Abbas radıyallahü anhümadan bir rivayetine müntehi olmaktadır. Lâkin ekser Sahabe ve Tabiîn rıdvanullahı aleyhim ecmaîn Hazaratı lâfzın umumuna ve muhassıs bulunmadığına mebni bütün melâike olduğunu söylemişlerdir.

İşte bütün melâike Arzda hilâfete müteallik böyle bir takdiri ezelînin kendilerine tebliği üzerine hıtabı ilâhî karşısında « اَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَآءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ » diye maruzatta bulundular. Cevaben rabbımın ﴿قَالَ اِنِّىٓ اَعْلَمُ مَالَا تَعْلَمُونَ﴾ her halde ben sizin bilemiyeceklerinizi bilirim buyurdu. -Şüphe yok ki alelıtlak düşünüldüğü zaman bunun böyle olduğunu ve ilmi ilâhînin kendilerinden çok ziyade ve yüksek bulunduğunu melâike bilirlerdi. Öyle iken makamı inkârda te'kit ifade eden « انى » ile takviye ederek cenabı Allahın bunu tekrar ıhbar etmesi gösterir ki muradı ilâhî bu umum içinde bir hususı yani istihlâf meselesini istihdaf etmektedir ki melâikeye hafi kalan ve şer ihtimali karşısında taaccüp-ü istib'at ve arzı ıhtısas ile söz söylemelerine sebep olan da bu idi. Binaenaleyh siyakı ma'na, hilâfetin hikmet ve devaîsi ve ona liyakat mes'elesi hakkında bilmediğiniz cihetler var. Ben sizin bilmediğiniz bir çok şeyleri bildiğim gibi bunu da bilirim demek olur. Ve bununla cevap suale her veçhile mutabık olmak için bu bapta yalnız hısali melekînin ademi kifayetine ve talebin ademi cevazına da zımnen işaret buyrulmuştur. Burada « طَالِبُ الْقَضَاءِ لَايُوَلّٰى عَلَى الْقَضَاءِ » hikmetine de tenbih vardır.

Cenabıallah onlar bu cevabı verdi 31. ﴿وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَآءَ كُلَّهَا﴾ bir taraftan da Ademe bütün o isimleri talim etti.- Ya o esmayı Allah kendi vaz'edip Ademin ruhuna nakş-ü ilham etti veya Ademe bunları lüzumunda vaz'edip kullanacak

Sh:»309

bir istidadı mahsusu haiz bir ruh nefhini takdir etti ki evvelki zahir, ikinci muhtemeldir. Talim ile yani öğretmek ile bildirmek herkesin malûmudur bundan Hazreti Ademin, aslı lisan olan isimleri birdenbire bir i'lâm ile bilmiş olmayıp, sirri terbiye hükmünce bir isti'dat ile az çok bir tedriç içinde belliyeceği anlaşılır. Ve burada bu ta'limin takdiri mütekaddimi ve nefsi Ademin sıfatı zatiyesi beyan olunuyor ki bu sıfat nev'i beşerin mahiyet ve fıtreti ulâsı demektir. Zira Adem nev'in ilk ferdidir ve havassı nev'iyenin aslı ondan mevrustur.

Bu isimler nedir? ve « كُلَّهَا » istiğrakının derecei şümulü ne kadardır?. Yani bütün eşyanın isimleri midir? Yoksa bir takım esmaı ma'hudenin mecmuu mudur? İlmî tabirile « اٰلْاَسْمَآءَ » daki elif lâm istiğrak için midir? Yoksa Allahın öğretmesini murad ettiği isimler manasına ahdi haricî olup « كُلَّهَا »

bunun te'kidi midir? Bu noktada eslâfı müfessirînden bir kaç kavil vardır:

1- Bu isimler, insanların tearüfüne, anlaşmasına sebep olan bütün isimlerdir: İnsan, hayvan, arz, bahr, cebel, himar vesaire hepsi (İbni Abbasdan Dahhak), Gurab, hamame ve her şeyin ismi (mücahit), her şeyin ismi, be'ir, bakare, şâte varıncaya kadar (Said ibni Cübeyr), her şeyin ismi, hatta şu, bu, hades bile (İbni Abbasdan Saidibni Ma'bed), her sınıf halkın ismi ve cinsine ircaı, şu cebel, bu deniz, şu şöyle, diye her şeyin ismi (Katade). Bunların hasılı, bütün elsinenin aslı olan lûgâtın hepsi oluyor. Ve elif lâm istğraka hamlediliyor. Bundan kıyamete kadar olmuş olacak bütün şeylerin esamisi manasını anlıyanlar da olmuştur.

2- Melâikenin esamisi (Rabî ve daha diğerleri).

3- Zürriyetinin esamisi (İbni Zeydden İbni Vehbden Yunus ibni Abdilâlâ ve daha diğerleri). Bu iki surette de elif lâm ahd içindir ve bunun karinesi gelecek olan « عَرَضَهُمْ » zamiri gösterilmiştir. Çünkü tağlib muhtemel olmakla beraber « هُمْ » zamiri zevilukulde zâhirdir. Ve

bu karineye nazaran bazı müfessirîn hem esmai melâikeye ve hem esmai zürriyete şumulünü yani ikinci ile üçüncüyü cemetmişlerdir. Bu esmayı esmaullah diye ahzetmeye de bu zamir manidir.

4- Esmadan murat lisan değil, havassı eşya, tabiri âharle o havastan müteşekkil suveri ilmiyedir diye de tefsir edilmiştir. Lâkin bunun ilimden ziyade kelâm, hiç olmazsa kelâmı nefsî olan zihin olması ıktiza eder. Her ne olursa olsun burada kat'î olan zihin olması ıktiza eder. Her ne olursa olsun burada kat'î olan nokta Hazreti Ademe az veya çok talimi lisan edilmiş ve müşarün'ileyhin ilim ve kelâm sıfatlarına mazhar kılınmış olması, kelâm ve lisan mes'elesinin emri hilâfette şayanı ehemmiyet bulunmasıdır. Lisan hususunda bütün Beni Ademin zamanımıza kadar vâki olan tenevvü ve terakkiyatın cümlesi esas itibarile Hazreti Ademin fıtreten mazhar buyurulduğu bu talimi esma hasîsasına medyundur. İlim ve mantık hassası bu suretle nev'i insanînin fıtreti asliyesinde dahil zatiyatından bulunmuş ve bundan evvel hakikatı Ademiye ve tam manâsile ruhı Ademî tamam olmamış olur. Bu suretle kuvvei kelâmiye ruhı insanînin mahiyetinden bir cüz teşkil etmiştir. Cenabıhak bu kuvveyi ruhı Ademe zatî olarak bahşetmiş ve nefhın tamamından sonra da Adem bilfiil şerefi lisan ile müşerref olarak lüzumuna göre esmayı tekellüm eylemiştir. Binaenaleyh

Ademden evvelki mahlûkat her ne nevinden olursa olsunlar lisandan mahrum idiler ve binaenaleyh insan değil idiler, insanlık hilâfeti Ademiye ile müterafıkdır. Ma'sıyeti insanın zatîsi sayıp da sıfatı ilmi ve sıfatı kelâmı araziyatından saymak istiyenler insanı bilememişlerdir. Bundan da şu neticeye geliriz ki bu talim, kablennefh yalnız ruhı Ademe idise, ona kuvvei kelâmiyenin, vaz'ı esma istidadının bahşedilmiş olduğunu ifade eder. Ve bu suretle esmanın bilfiil vâzıı, ikdarı rabbanî ile peyderpey Adem olmuş olur. Ve eğer zahir veçhile nefhı ruh ile beraber

Sh:»311

veya sonra ise vâzıı esma, Allah tealâdır. Ve Ademe ilham veya ilmi zarurî ile peyderpey talim buyurmuştur. Evvelkinde « الْاَسْمَآءَ كُلَّهَا » kıyamete kadar bütün elsinenin esmasına şamil bir istiğrakı hakikî olur. İkincide ilk tekellüm edilen bütün esmaya mahsus ahdı haricî olur. Müfessirince ta'lim böyle iki suretle de tevil edilmiştir. Ve ilmi Usulde buna müteferri olarak vaz'ı lûgat meselesindeki ihtilâf hasıl olmuştur. Zâhir olan her halde bilfiil ta'lim ve o ta'limin takdiridir, Yani lisan, Ademin eseri hilâfeti değil, sebebi hilâfetidir.

İşte Allah tealâ Ademe böyle esmayı ta'lim etti ﴿ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلٰٓئِكَةِ﴾

talimden bir müddet sonra da bu isimlerin müsemmalarını yani delâlet ettikleri zevati melâikeyeye arz etti. Buradaki « هُمْ » zamirinde bir dakîkai lisaniye vardır ki lisanımızda bulunmaz. « عَرَضَهَا » denilmeyip « عَرَضَهُمْ » buyrulması arz olunan şeylerin zevil'ukul olduğunu göstermekte zahirdir. Ve esmayı takyid ettiren karine de budur. Bu zamırin melâikeye ircaı ve o isimlerin esmai melâike olması da bunların melâikeye arzı ile mütenasip olmıyor. Binaenaleyh en zahir manâ bu müsemmeyatın Hazreti Ademe halef olacak olan zürriyetleri olmasıdır. Salifüzzikir esma dahi bunların isimleri yani insan isimleri demek olur. Maamafih bütün esmanın talim edilip de yalnız bunların arz edilmiş olması da ihtimal dahilindedir. Lâkin her iki halde böyle olmak için zürriyetleri halk edilmiş bulunması lâzımgelir. Halbuki âyette henüz Hazreti Havvanın bile halkına işaret yoktur. Ve kıssanın siyakı da buna muhalif görünmektedir. Bu müşkil, ma'ruf bir hadîs ile izah olunuyor ki bunlar melâikeye küçük karıncalar, mikroplar misalinde arz edilmişlerdir. « اَمْثَالُ الذَّرّ » ki zürriyyet kelimesi bundan muştakdır. Bu hadîs bunların o zaman Ademde henüz tohum halinde yani istikbalde bütün Beni Ademi temsil eden ilk büzey

Sh:»312

ratı maneviye suretinde bulunduklarını ifham eder. Eğer burada bu vakıatın cismaniyeti kesife âleminde

olmayıp Hazreti Ademin nefsi natıkasının takdirî veya ruhunun esirî bir cismaniyeti lâtife iktisap etmesi halinde olduğunu tasavvur edebilirsek o cismi esirî eczasında kıyamete kadar gelecek Beni Ademin müteselsilen temessülleri veya nefsi natıkasındaki suveri maneviyei zürriyat o esmanın melâikeye arz olunan medlûlâtı olarak mülâhaza edilebilir. Ve böyle olmasına vakıanın Arza hubuttan mukaddem olması karine demektir, bu surette melâikeye arz, arzı hissî değil, arzı ilmî ve hakikî olur. Filvaki isimlerin asıl medlûlâtı eşyanın suveri ilmiyesidir. Kelimelerin mevzuu lehi asıl bunlardır. Demek Ademe evvelâ eşyaya ve bilhassa zürriyetine müteallik ilim ihsan edilmiş ve bundan başka bu malûmata ait isim ve suveri lisaniye dahi ta'lim buyrulmuştur. Melâikede olmıyan da budur. Bunlar takdir edilmiş ve hubuttan sonra da Hazreti Adem bunların fi'liyatını Arzda görmüştür. Burada bilfiil ilmin fıtriyeti veya ademi fıtriyeti meselesi vardır ki başka yerlerde tafsili gelecekdir.

Rabbın melâikeye bunları arz-u irae etti de ﴿فَقَالَ اَنْبِـُٔونِى بِاَسْمَآءِ هٰٓؤُلَآءِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ haydi siz bil'işare ifade etmek istediğini hilâfete liyakatiniz imasında sadık yani musıp iseniz işte bunların isimlerini bana güzelce haber veriniz buyurdu.- Bu zevatı sade kendilerile değil isimlerile dahi tanıtabileceklerini sorarak evvelâ melâikeyi -acizlerini izhar-ü isbat etmek için- imtihan etti ve bununla şunu da anlatmış oldu ki

tasarruf, tedbir, ikamei ma'dilet, bunların müteallaklarını, isti'datlarının mertebelerini ve hukukun mikdar-ü

derecelerini bilmeğe ve bundan başka bir de bizzat ihzarlarına muhtaç olmaksızın

gıyap-

Sh:»313

larında dahi isimlerile anlatabilmeğe mütevakkıftır. Ve bu bapta sıfatı ilimden daha fazla bir hususiyet ve

meziyet ifade eden sıfatı kelâmın, kuvvei lisaniyenin, tabiri aharle hakikate mutabık natıkiyetin zatî bir

kıymet-ü ehemmiyeti vardır. Ve onsuz icrayı ahkâm mümkin değildir.

Bu imtihana karşı melaike 32.

﴿قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَآ اِلَّا مَا عَلَّمْتَنَاۜ اِنَّكَ اَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ﴾ «süphaneke, en yüksek tesbih ve tenzih sana yarab!. senin bize bildirdiğinden başka

bizim hiç bir ilmimiz yoktur, her şeyi bilen ve daima bilen alîm ve her sun'unda hakîm, hakikaten sensin ve

ancak sensin» dediler ve böyle ızharı aciz ve arzı tesbih eylediler.

SÜBHAN, tesbihin bir ismi alemidir. «Subhaneke» de ekseriya tevbe mukaddimesi olur. Şimdi burada şu sualler hatıra gelir: Melâike hiç bir isim bilmiyorlarsa o zaman sıfatı kelâmdan külliyen mahrum bulunuyorlardı demek olur. O halde bu sözleri nasıl söyliyorlar ve kelâmı ilâhiye nasıl muhatab oluyorlardı, yok eğer bunlar külliyen mahrum değiller de henüz gösterilen yeni şeylerin isimlerini bilmiyorlar idise o zaman niyabete alelıtlak liyakatsizlikleri nasıl sabit olur?. Filhakika esmadan murat birinci rivayet veçhile alelumum esma ise melâikenin bütün esmadan mahrum bulunacakları cihetle bizzat sıfatı kelâmları olmadığı ve ancak sıfatı ilimden bir hisseleri bulunduğu anlaşılır ve eğer esmai zürriyet ise diğer esmayı menetmeyeceğinden sıfatı kelâma mani olmaz ve bu surette melâikenin ademi liyakatini isbat matlûp olmayıp başka bir hikmetin ibrazi matlûp olur. Lâkin her iki takdirde melâike ile olan muhatabai ilâhîye sıfatı kelâma raci olmayıp manâsı büsbütün başka olmak ve sıfatı ilim ile te'vil edilmek muktazai zahirdir. Evvelki umum takdirinde bu zarurîdir. Husus takdirinde ise liyakat hikmeti hasebile zahirdir. Binaenaleyh melâike esmayı,

kelâmı Ademin inbasile öğreneceklerdir. Burada İlmi kelâmın mu'dıl bir meselesine gelmiş oluyoruz. Şu

kadar söyliyelim ki asıl ilim hakikatin bizzat, bir tecellisi ve bir inkişafı mahsusudur, kelâm da ilmin bir tecellisi, hem de bir dal, bir alâmet ile binniyabe bir tecellisidir. Aslı ilimde hakikatin bizzat bir veçhi vardır. İsimde kelâmda ise o veçhin ancak bir naibi vardır. Zira ismin asıl manâsı bir şey'i zihne ref'etmek için alâmet ve delil olan şey demektir, ve manayı ıstılahîsi bundan me'huzdur. Binaenaleyh isim kendisi de bir şey olmakla beraber ismiyeti diğer bir şeye naip ve alâmet olması itibariledir. Ve Âllahüalem bu hikmete mebnidir ki hilâfete liyakat, esma ve kelâmdaki bu manayı niyabet ile mütenasip olmuştur. Ve Allah bunu iptida Ademe ihsan etmiştir. Ve işte ulûmı beşeriye niyabî olan işbu suveri kelâmiyenin haylûleti ile alakadar olduğundan dolayıdır ki tasavvuratı zılliye ile meşbudur. Ve ilmi keşfî ile ilmi ismî ve fikrînin büyük farkları bundandır. Demek ki Cenabıallah ile melâikenin evvelki muhatebeleri hiç bir suveri ismiye ve niyabiye karışmıyan ve bizzat veçhi hakikat üzerinde vaki olan bir cereyanı ilmîdir. Ve meleklerin mükalemeleri, tesbihleri takdisleri bizzat olan bir işrakı ilmî demektir ki bununla asıl sıfatı kelâmın niyabî olan tarzı cereyanındaki fark aşikârdır. Binaenaleyh meleklerin bilmedikleri ve bildiklerinde noksanları bulunabilirse de hataları, cehli mürekkepleri olmaz. Ve bunun için denilmiştir ki melâike ancak nas ile amel eder. Beşer ise istinbat ve kıyas kuvvesine maliktir. Balâdaki ifadelerinde de sarahaten liyakat dava etmemişler ve yeni agâh oldukları mes'eleyi nâkıs olarak görebilmişler ve hakikati niyabeti bilmemekle beraber söylediklerinde de bir veçhi hakikat söylemişlerdir. Beşeriyetin hatâ ve cehli mürekkep kabiliyeti

de kendilerindeki kelâm sıfatı ve bundaki haysiyeti niyabiye ile alâkadardır. Şeytan bun-

Sh:»315

ları bu cihetten aldatabilir. Gerçi kelâm esasen ilmi hakka ve sıdka mevzudur. Ve onun naibidir. Ve bu naibin temsil ve delâletinde de ciddiyet vardır, lâkin kelâmın zatîsi olmıyan bir te'sir ile yalan söylenir. Sonra kelâm ayni ilim ve ayni hak diye ahzedilir. Ve suveri kelâmiye ve niyabiye ile mahlût olan suveri fikriye ve tasavvuriye bizzat ilmi hak yerine konulur. Ve hasılı bilerek söylenilmez, bilerek anlaşılmaz ve hepsinin maverasında hak talep ve taharri edilmez. Hasleti niyabet, bir asalet talâkki edilir. Ve o zaman insanlığın bütün şerr-ü fesadı başlar. Halbuki Cenabıhak fıtrati Ademi kendi sıfatından hem ilim ve hem kelâm sıfatlarına mazhar kılmış ve kendine esmayı ta'lim ettikten sonra melâikenin karşısında liyakatini isbat için bir de imtihan eylemiştir.

Melâike itirafı aciz ve teslimi ilm-ü hikmet edince rabbın 33. ﴿قَالَ يَآ اٰدَمُ اَنْبِئْهُمْ بِاَسْمَآئِهِمْ﴾ ya Adem, bunlara şunların isimlerini güzelce haber ver dedi - ve halifenin kim olacağına da bu hıtap ile işaret etti.

Adem isminin üdmeden veya edimi Arzdan muştak « اَفْعَلُ » vezninde Arabca bir kelime olduğu rivayet olunuyor ise de a'cemî yani gayri Arabî ve فَـاعَلُ = fâal vezninde olması tercih ediliyor, Zamahşerî, beyzavî, Ebüssüud ve saire gibi muhakkikinin muhtarı budur. İmam Şa'bî bunun azer ve a'zar gibi ibranî bulunduğuna zahib olmuş, süryanîde de adem toprak demek olduğunu söylemiştir. Bazılarıda bunun aslı hâtam vezninde süryanî olduğuna zahip olmuşlardır ki bu surette lisanımızdaki adam talaffuzu daha aslî olmuş olur. Arabî ise alemiyet ve vezni fiilden dolayı, Gayri Arabî olduğuna göre de alemiyet ve ucmeden dolayı gayri munsarıftır. Ve her iki takdirde bir ismi cins olmayıp ismi alem olduğu muhakkaktır. Adem, beşer, insan gibi ismi cins makamında kullanılacak olursa cem'i avadim gelir ve o zaman cem'i gayri munsarıf olursa

Sh:»316

da müfredi munsarıf olmak ve «reeytü admen» demek icab eder ki «ademiyen» (ferden min beni adem) demektir. Ve doğrusu hariçte her ismi cins iptida bir ismi alemin ta'mimidir. Ve vahit, kesire bittabi mukaddemdir. Her halde Arabîden maada ibranî ve süryanîde bu ismin muhtelif lehçeleri mevcut olduğu

anlaşılıyo. Sabiede « عاذيمون » isminin bile gayri Arabî olarak bu ism ile bir alakası görünüyor. Bununla beraber Ebülbeşerin elsinei muhtelifede başka başka isimlerle yadolunduğu da nakl ediliyor. Şehristanînin Milel-ü nihalde beyanına göre Mecustan Küyumresiye taifesi Keyumers Ademdir derler. Ve keyumersin Adem olduğu Hint ve Acem tarihlerinde de varit olmuştur. Lâkin diğer müverrihler buna muhalefet etmiştir. İbniesir dahi Kâmilinde Mecusun Ceyumers dediği Hazreti Ademdir diye zikreder. En zahiri, Adem ismi beşerin ilk lisanına ait bir kelime olmak üzere ahzedilmek ıktiza edecektir.

İşte Cenabıallah melâikeden sonra Ademi de bu emr ile imtihan etti ve Adem onları isimlerile bertafsıl anlattı. ﴿فَلَمَّآ اَنْبَاَهُمْ بِاَسْمَآئِهِمْ﴾ binaenaleyh Adem o arz olunan şeyleri isimlerile onlara haber verince

﴿قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ اِنِّىٓ اَعْلَمُ غَيْبَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاَعْلَمُ مَاتُبْدُونَ وَمَاكُنْتُمْ تَكْتُمُونَ﴾ rabbın melâikeye «ben size: her halde ben bütün Semavat-ü Arzın gaybını bilirim demedim mi? ve siz ne ibraz ediyorsunuz ve ne gizliyor idiniz? onuda biliyorum» buyurdu. Ve bununla evvelki « اِنِّىٓ اَعْلَمُ مَالَا تَعْلَمُونَ » kavli celilinin manasını tafsıl ve tefsir etti. Bundan anlaşılır ki icmal hakikatte tafsılin aynıdır. Şu da anlaşılır ki melâikeye olan kelâmın hakikati ancak manadan ibarettir. Suveri lâfzıye ve ismiye değildir, yoksa icmali söyliyen tafsıli

söylemiş olmazdı. Balâda ıhtar ettiğimiz veçhile bu tafsılin masikalehi de umum değil husus yani bu miyanda bilhassa

Sh:»317

Adem aleyhisselâmda tahhakkuk eden devaii hilâfeti takrir ve ızharı hikmet-ü kudrettir ki işte sizin mukaddema anlayamadığınız sirri hikmet ve esbabı liyakat budur demek oluyor. Cenabıallah bütün sun'ı ilâhisini böyle esbab ve hıkemi hafiyeye rapt etmiştir. Fakat ona karşı hiç bir sebeb ile davayı liyakat ve istihkaka da hak yoktur. Çünkü o bir şey murat ederse böyle yeni sebebler halk eder ve neticesini de o suretle, ihsan eyler. Müsebbibülesbaba sebep ile davayı istihkak manâsız olur. Sebebi aslî ve hakikî ancak onun iradesidir, Hikmet de onun lâzımıdır. Görülüyor ki Cenabı Allah Ademi halife olmak üzere halk buyurmuş ve keyfiyeti melâikesine istişare eder gibi icmalen tebliğ etmiş ve cevabı malûm üzerine onu talimi esma ile terbiye etmiş ve sonra melekler ile beraber imtihandan geçirip melâikeye ızharı aciz ve ona bilfiil isbatı ehliyet ettirmiş ve melâikenin mütemadiyen tesbih-ü takdis vazifesile iştiğali, bu makamı cedide liyakatleri için sebebi kâfi olmadığını da göstermiş ve nihayet onları Ademe inkıyad ettirmek için ızhar etmiştir.

Hasılı bu kıssada rububiyeti ilâhiyenin tarzı tecellisi büyük bir vuzuh ve pek ince bir üslûp ile ifham edilerek insanın fıtrati asliyesinde mündemiç olan enfüsî niamı ilâhiye tezkir kılınmış ve bununla rububiyeti ilâhiyeye ma'rifet te'min edildikten sonra gıyaptan mütekellime iltifat tarikile mabadi de ayrıca bir ıhtara tabi tutulmuştur şöyle ki:

34.

﴿وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوٓا اِلَّآ اِبْلِيسَ ؕ اَبٰى وَاسْتَكْبَرَ﴾ dördüncü nimet olarak o vakti de derhatır et ki biz melâikeye «Ademe secde ediniz» diye emrettik de İblisten maadâsı derhal secde ettiler. O ibâ ve istikbar etti: Yahut melâike derhal

secde ettiler. Fakat İblis dayattı ve kibirlenmek istedi ﴿وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ﴾ ve esasen kâfirlerden idi -surei Kehifde geleceği üzere aslı Cin denilen gizli mahlûkattan idi ki bunların kâfirleri de

vardır- bu emr üzerine taatten huruç etti, kâfir oldu. Akıbetin böyle olacağını da Allah tealâ ilmi ilâhîsinde biliyordu bu itibar ile kader de kâfirler defterinde mukayyet bulunuyordu. Yoksa İblisin Ademe secde emrine kadar küfrü fi'len sabk etmemişti « فَفَسَقَ عَنْ اَمْرِ رَبِّهٖ » fakat Alah böyle bildiği için o kâfir olmadı, o kâfir olacağı için Allah onu öyle biliyordu ve öyle takdir etmiş idi. Filvaki İblis kibr etmek istedi. Nefsinde mümkin olduğu halde itaati ıhtiyar etmedi ve o zaman bilfiil kâfir oldu. Binaenaleyh « كان » idi manasına değil oldu manasına hamledilmek de mümkindir. Görülüyor ki İblis, Allahı inkâr ettiği için değil emrine itaat etmemesi dolayısile kâfir olmuş ve buna nazaran farz olan her hangi bir vazifeyi yapmayanın küfrüne hükmedenler bulunmuştur. Lâkin ulemamız diyorlar ki İblisin sebebi küfrü yalnız emre itaat etmemesi değil, onu beğenmemesi « اَنَا خَيْرٌ مِنْهُ » diye istikbar ederek kendi kıyasile intikad etmeğe kalkışmasıdır. Ve Akaid-ü fıkıh kitaplarındaki mesaili tekfirin bir kısmı da bu esasa mubtenidir. Bunda « اَلَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهٖ » zemimesi vardır ve eşeddir.

Aslı lûgatte secde, son derece tevazu ile alçalıp serfürû etmek ki kibrin tam zıddıdır. Şer'an da alnını yere koymaktır ki ta'zim ve inkıyadın en yüksek suretidir. Ve ondan ahastır. Zira evvelki ayaklar altına yatıp yuvarlanmakla dahi olabilir. Manayı şer'îsinde ibadet kasdini ilâveye lüzum yoktur. Çünkü secdenin ibadet

olması için niyyet şart ise de secde olması için şart değildir. Maama-

Sh:»319

fih lûgavî ve şer'î her secdede bir manayı tezellül ve tazım-ü inkıyad vardır. Bunun için Allahdan maadasına secde etmek şer'an küfürdür. Ve secde fi'lî bir tâzım-ü inkıyad olduğu cihetle yalnız kalbî olan inkıyad hakkında mecaz olur. Acaba melâikenin secdesi hangisidir? Kelimatı Kur'aniye meanii şer'iyesine haml edilmek ıktıza eder ve melâike sureti cismaniyede dahi tecelli edebileceklerinden vaz'ı cephe manası mümkindir. Maamafih melâikenin secdesini kendi hakikatleri ile mütenasip olarak mülâhaza etmek ve hasbelhilâfe Ademe bâ emri ilâhî bir biatı fi'lî halinde talâkki eylemek daha muvafıktır. Bu ise Ademe bir tekrim olmakla beraber bizzat Allah tealâya bir ibadettir. Bununla melâike ahkâmı ilâhiyenin icrası noktai nazarından Ademe mertebei hilâfetiyle mütenasip bir surette hizmet ve muavenete memur kılınmış ve bir ahde raptedilmiş demek olur. O halde melekler Ademe bizzat müsahhar değil, fakat bilhilâfe hâdim olacaktır ve her halde mabudı asîl olan Halık tealâdır. Hasılı bu secde Ademe bir ibadet değildir.

İşte insanlar böyle bir babanın evlâdıdır ve kendileri onun halefi, onun halifesidir, bu nimeti bilmeli, bu

kardeşliği takdir etmeli ve hiç biri âlemde asalet davasile kendi hısabına yaşamağa çalışmamalı büyük bir cemaati uhuvvet halinde yaşamalı ve yaşamak için kendi hükümlerini değil, Allahın ahkâmını, Allahın emirlerini, kanunlarını tatbik etmeli ve o zaman melâikenin de kendilerine hizmet edeceğinden ümidvar olmalıdır. Bunda ibâ ve istikbar eden İblisin etbaından olmalıdır. Bunda ibâ ve istikbar eden İblisin etbaından olmamalı, tebdili fıtrat etmemelidirler. Cenabıallah burada İblisin ibâ ve istikbarını ıhbar ederken bilhassa onun emsali olan ve emri ilâhîye inkıyad-ü itaat hususunda tekebbür ve aralarındaki hukukı vacibeyi teslimden imtina eden mahlûkları tevbih buyurmuştur ve bu nassın mâsıka lehi budur. Ve bunların bir kısmı Hazreti Resu-

lullahın hicretgâhı etrafında bulunan Yehud ve ahbarı Yehud idiler ki Peygamberi ve sıfatını biliyorlardı ve bi'setini neşr ediyorlardı. Böyle iken hased saikasile ıkrar ve iz'andan imtina ve istikbar ettiler. İbni Cerir burada der ki: İşte Cenabıallah keferei Yehudun bu hallerine işaretle İblisi kâfirîn zümresine nisbet etti, cins-ü nesebde başka olduğu halde din-ü millette onların idadinden addetti ilah... Binaenaleyh İblis ile kâfirler arasında başka cihetten mücaneset gözetmek lüzumsuzdur.

İBLİS ismini bazı müfessirîni mütekaddime « ابلاس » masdarından bir ismi Arabî olarak göstermişlerdir. İblâs ise hayirden me'yusiyet pişmanlık ve mahzuniyet manâlarına gelir. İblisi dahi Cenabı Allah ma'sıyetine mukabil bütün hayırlardan meyus bir şeytanı recim kılmıştır. O halde İblis hayırdan son derece meyus demektir ve i'rabda esmaı a'cemiye ahkâmına tabi tutulmuş ve gayri munsarıf olmuştur. Fakat böyle olması daha ziyâda gösterir ki bu dahi Adem gibi a'cemîdir. Arabcaya diğer bir lisandan intikal etmiştir. Muhakkıkîn buna kail olmuşlardır.

İşbu secde kıssası burada kıssaı mütekaddimeye ma'tufen ayrıca zikrolunmuştur. Bundan da işbu secdenin « فَاِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِى فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ » ayetindeki emri ta'likî ile alâkası mevzuı bahs olmuştur. Biri ta'likî olarak kablelhalk, diğeri de tencîzî olarak badehu iki emr var. Acaba secdede bir mi, iki mi?, Ta'lim ve imtihandan evvel mi, sonra mı? Buradaki « اُسْجُدُوا » emri tencizîsi sonra olduğunu, obiri de tesviye ve nefhı ruhı takibettiğini ifade ediyor. Ebüssüud fai cezanın takip ifade ettiğine ilişerek secdenin badettalim ve emri tencizî ile yapıldığında ısrar ediyor. Razî de mukaddem ve emri ta'likî ile yapıldığını ifade ediyor ve secdenin teaddüdüne kail olan görülmüyor. Bu arada zahir olan bu emrin ba'delhalk şartın tahakkuku üzerine sabık emri ta'lîkînin tenciz-ü

infazı olmasıdır. Bunun gerek takdiri ve gerek tekvini ta'limi esmadan, imtihandan sonradır.

sh:»321

Maamafih tesviye ve nefhı ruh mecmuundan müterahı de değildir. Çünkü bu ta'lim ve imtihan nefhı ruhun tamamı cümlesindendir. Yani bundan anlaşılıyor ki nefhı ruhtan murat hayyolması değil hayyi natık olmasıdır. Bed'i değil kemalidir. Binaenaleyh « فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ » yerindedir. « اُسْجُدُوا » onun tencizen teveccühüdür. Hakikati Adem nefsi natıkadır. Ve nefhı ruhun ma'nası nefsi natıkanın nefhıdır. Hayatı Ademî asıl bundadır.

Burada İblisin bihususıhi tevbihı macerası bırakılmıştır. Çünkü sevkı kıssa bilhassa Ademe ve Beni Ademe olan niamı fıtriyenin ıhtarıdır. Bu suretle melâike ile Adem beynindeki macera beyan buyrulduktan sonra şimdi de takdirdeki o imtihan ve teveccühün semeresi ve İblis ile olan macerası beyan ve fıtrati Ademîde zenb-ü ma'sıyetin arazî olduğu ıhtar edilmek için « وَاِذْ قُلْنَا » deki « قُلْنَا » ya atf ile

buyuruluyor ki: 35. ﴿وَقُلْنَا يَآاٰدَمُ اسْكُنْ اَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ﴾ bir de

demiştik ki ya Adem!. sen ve zevcen şu Cennette sakin olunuz.- Çift demek olan zevc asıl Arabcada çiftin her tekine, hem erkeğe ve hem dişiye dahi ıtlak olunur. Demek ki bu sırada Hazreti Ademin bir de zevcesi halk edilmiş bulunuyordu ki bu da ayrıca bir harikai ilâhiyedir. İnşaallah bunun tafsılini de ileride ezcümle surei Nisanın baş ayetinde göreceğiz.

Acaba bu Cennet o zaman Arzdaki Cennetlerden biri mi idi?. Böyle zannedenler olmuştur. Arzı Filestinde yahut Faris ile Kirman arasında bir Cennet idi. Hubutu da oradan Hinde nakli idi denilmiştir ve fakat bunlar şöyle bir istidlâl ile söylenmiştir: Çünkü halkı Ademin Arzda olduğunda ittifak vardır ve bu kıssa da Semaya ref'i zikredilmemiştir, olsa idi bilevleviye tezkir olunurdu. Bir de cenneti Huldolsa idi, çıkılmaz ve şeytan oraya giremezdi. Lâkin bu zan göründüğü kadar ma'kul ve tabiî değildir. Ademin Arza hübutu Yer yüzünde zuhuru olmak

akl-ü nakle daha muvafıktır. Cenneti Hulde mukımen girmekle müsafereten girmek arasında da fark vardır.

Ve binaenaleyh « اَلْجَنَّةُ » Ahırette mü'minlerin varacağı darı sevabdır ki el'an mevcut ve fakat Dünyada nazardan mesturdur. Ve « اَلْجَنَّةُ » denilince lisanı Kur'anda mütearef olan budur. Ademin Cennette iskânı hali âlemi Ahıret neş'etine müşabih bir neş'eti ulâdır. Ve elhaletühazihi bize nazaran bir âlemi ma'kuldür. Arz ile onun arasında bir bu'di mekânî tasavvuruna da lüzum yoktur. O da ayni feza dahilindedir. Bunda akla takrip için söylenebilecek olan söz: Nefsi natıkai Ademin bütün kuvvei kemaliyesini haiz olarak maddeye, anasırı evveliyeye ilk taallûku ta'biri aharle aslı beşer olan ilk höceyreyi Ademiyenin esirî bir surette teşekkülü ve ondan zevcinin inşiabıdır. Muhyiddini Arabînin bir tabirine göre ruhun tabiata ilk tevdiidir..

Cenabıallah Ademe buyurmuş ki zevcinle beraber bu cennette sakin ol ﴿وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا﴾ ve bundan bol bol yiyiniz. ﴿حَيْثُ شِئْتُمَا﴾ nerede isterseniz orada yiyiniz ﴿وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ﴾ ve fakat şu ağaca yaklaşmayınız, bundan yemeye kalkışmayınız ﴿فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ﴾ ki zalimlerden olursunuz.

ZULÜM, haddini tecavüz edip bir hakkı mevzunın gayriye koymaktır. Demek ki Cenabıhak Ademe Cennette büyük bir hürriyet vermekle beraber ona yine bir had ta'yin etmiş ve ona yaklaştıkları takdirde

zalimler zümresine dahil olacaklarını da bildirmiştir. Bu, şunu tansıs eder ki hilâfeti Ademiye mutlak değildir. Ve bunun bir haddi mahsusu vardır ki tecavüzü zulümdür, o haddi ta'yin eden bu şecere ne idi? Doğrusu bunu Allah taalâ Kur'anda bize ismile bildirmemiştir ve ancak bunun Cennette bir şecerei muayyene olduğunu ve salâh-ü saadeti Ademin tağyirine sebep olmak hassası bulunduğunu ifham etmiştir, demek ziyadesini bilmemiz de indallah bir faide

Sh:»323

yoktur. Ve şimdilik mümkin değildir, ve muhakkıkîni müfessirînin muhtarı budur. Maamafih buğday veya üzüm veya incir olduğu hakkında bazı rivayetler de vardır. Ehli Tevrat «bür» yani buğday demişler, Vehb ibni Yemanîden de: «Fakat öyle bir cennet buğdayı ki danesi sığır yüreği gibi, kaymaktan lezzetli, baldan tatlı diye bir tabir menkuldür. İbni Abbas ve daha bazılarından «sünbüle» diye mervidir. «Dünyada evlâdına rızk kılınan sünbüledir» tabiri dahi naklediliyor. İbni Mes'uddan asma, üzüm ağacı ve bazılarından incir tabiri varit olmuştur. Bu miyanda şu tabir de vardır: «Bu öyle bir ağaçtır ki melâike hulûd için bununla kaşınırlar». Bunların bir manayı temsilî ifade ettikleri de zahirdir. Nitekim Cennet meyvelerinin teşabühü meselesi sebk etmişti, Hıristiyanlardan mervi olan telâkkiye göre bunun kadınla erkek arasında mukareneti

cinsiyeden kinaye olduğudur. Nasraniyetteki rehbaniyet yani evlenmemek, evlenmemeyi ibadet ve sevap i'tikat etmek kazıyyesinin bu telâkki ile alâkadar bulunduğu da zannolunur. Lâkin Kur'anın nassı buna müsait görünmüyor. O zaman « هٰذِهِ الشَّجَرَةَ » ma'nasız olur. « وَلَا تَقْرَبَا » biribirinize kırban etmeyiniz demek hem kâfi ve hem vazıh olurdu. Bu surette âdemin ilk izdivaci gayri meşru' olmak lâzım geliyor. Her halde bizce evlâ olan bu babda tevakkuftur. Biz o ağacı ta'yin edemeyiz. Ancak şu kadar mülâhaza edebiliriz ki ondan yemek, niyabeti unutmak ve asalet davasına kıyam etmek hassasını verir. Bu da insanın fıtrati asliyesinden değil Şeytanın ilkaatından başlar. Bu buğday ise delice buğdaydır. Bir üzüm ise şarap üzümüdür. Bir incir ise kurtlu incirdir. Ve her halde bir humarı vardır. Ve o humar aklı alır ve Allahı unutturur. Cennette bu, yenilmek için değil tahdid ve ubudiyet için konulmuştur. Bununla beraber biz « حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسَ كُلِّ خَطِيئَةٍ » hadîsi şerifinde bu şecerei memnuayı ta'yin eden bir delâlet buluyoruz. Demek Adem o zaman

Sh:»324

Dünya hududuna yaklaşmamak emri almış ve Adem bundan muktezayı fıtreti olarak yememiştir. Fakat 36. ﴿فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا﴾ - Hamza kıraetinde « فَأَزَلَّهُمَا » dır ki evvelki «zelle»

nin if'ali olan «izlâl» den, ikinci «izale» dendir. Bu iskân üzerine o Şeytan, o İblis ikisinin de o ağaç yüzünden ayaklarını kaydırdı, yahut ikisini de Cennetten kaydırdı. Zira o zaman Şeytan matrut bulunuyor idise de Ademe ve evlâdı Ademe ıgva imkânı selbolunmamış idi. Çünkü şerefi Ademî asıl bununla tebeyyün edecekti, tasarrufı hılâfet bilfiil bununla tahakkuk edecekti, bu imkâna binaen Şeytan ne yaptı yaptı Cennete bile girebildi ﴿فَاَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ﴾ de bunları bulundukları yerden veya hali naîmden çıkardı Cennetteki zatî fıtretlerine bir tehauvvül arız oldu, ﴿وَقُلْنَا﴾ biz de dedik ki ﴿اهْبِطُوا﴾ haydi ininiz ve o halde ininiz ki ﴿بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ﴾ bir kısmınız bir kısmınıza teaddi ve tecavuz edecek düşmen ﴿وَلَكُمْ فِى الْاَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ اِلٰى حِينٍ﴾ ve sizin için Arzda bir zamana -ya'ni ölünciye- kadar muvakkat bir karargâh tutmağa çalışmak ve intifa edip yaşamak da bir hak olsun. Zira yerler ve yerdekiler zaten insanlar için halk edilmişti. Ve Cennete iskân bunun bir mukaddimesi idi. Fıtratinizden hariç olan Şeytanın ilkaatına bakılmasa idi bu Arza daha başka bir sureti salimede gelmek de mümkin idi. Bu zelle üzerine Arza gelip hiç hakkı intifaa malik olmamak da mümkin idi. Halbuki inayeti ilâhiye bu emri verirken bu lûtfu da esirgememiştir. Ve insanlık Dünyaya böyle bir lûtfi hak ile mütarafık bir felâket içinde doğmuştur. Takdir bu felaketin imkânını selb etmemiş, fakat bunu zatî dahi kılmamıştır. Sebebi felâ-

ket arazîdir. Nitekim bu emir verildi 37. ﴿فَتَلَقّٰٓى اٰدَمُ مِنْ رَبِّهٖ كَلِمَاتٍ﴾ ve verilir verilmez Adem de Rabbinden derhal bir kaç kelime telâkki etti. Burada «bizden» buyurulmuyor da rabbinden buyuruluyor. Çünkü hübut emrile beraber Adem mevkii hıtabdan mevkii gıyaba tenezzül etmiş bulunuyordu. Fakat halife olmak üzere takdir buyurulan fıtrati Ademden, ilim ve esma kuvveleri, nezolunmamış idi. Zellei vakıa henüz tabiat olmamış idi. Bu felâket üzerine derhal Adem bu fıtratile rabbine teveccüh etti ve ondan kendisine bazı kelimelerin telkin buyrulmakta olduğunu anladı ve o kelimeleri istikbal edip aldı, kabul etti ve onlarla amel eyledi. Çünkü telâkki, «lika» dan mehuz olarak karşılayıp almak ve aldığına sarılmaktır. Ademe bunlar, tasavvur dediğimiz sureti lisaniye ile mahlût bir ilmi niyabî altında bir ilmi keşfî, bir şuuri hakikî ifham ediyorlardı. Bu kelimeler nelerdi? Surei «A'raf»ta gelecek olan «

رَبَّنَا ظَلَمْنَآ اَنْفُسَنَا وَاِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ

» kelimeleri idi. Bundan başka şunlar da nakledilmiştir:

1-

سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَبِحَمْدِكَ وَتَبَارَكَ اسْمُكَ وَتَعَالَى جَدُّكَ وَلَا اِلٰهَ

اِلَّا اَنْتَ ظَلَمْتُ نَفْسِی فَاغْفِرْلِی اِنَّهُ لَا یَغْفِرُ الذُّنُوبَ اِلَّا اَنْتَ.

2- İbni Abbas Hazretlerinden rivayet olunduğuna göre şu münacat cereyan etmiştir: Yarab sen beni kendi elinle halk etmedin mi? -Evet. -Yarab senin rahmetin gadabını sebketmiş değil midir?. -Evet etmiştir. -Yarab ben tevbe eder ve ıslahı hal eyler isem sen beni yine Cennetine irca eder misin? -Evet ederim. Ve bu mealde bazı âyat daha vardır.

Teemmül olunursa bunların hepsi âyette ayni mazmunun ifadesine racidir ki bu da fıtrati ulâ veçhile bütün mevcudiyetile Allah tealâya teveccüh ve onun avarız ile inkıtaa uğrıyan rahmet-ü in'amını gadab-ü dalâlden salim olarak tekrar isticlâp için tecdidi akdi iman ile kalben, kavlen ve fi'len tevbe ve salâha rucudur. Ve bunda dinin künhü münderiçtir. Bizim Dünyada diya-

net-ü imanımız, fıtrati ulâda mukadder olan rahmete ve akdi imana nazaran bir tevbe ve bir rücu manasındadır. Ve saadeti insaniye zünubu kendisine tabiat edinmemek için daima tevbe-vü istiğfar üzere

bulunmaktadır. İnsanı me'yus edecek şey, bilfarz vaki olan bir günah değil, günahta ısrar etmek ve tevbeyi unutarak Şeytana ittibaı taibat edinmektir. İnsan Allahına, fıtratine iftira etmemeli Şeytana ve şetanete karşı mücahede eylemelidir. Nitekim Hazreti Adem, zellenin neticesi olarak yer yüzüne çıkınca lûtfi ilâhî ile kendini topladı ve muktazayı fıtrati ile telâkki ettiği kelimelerle amel etti, kusurunu itiraf ile arzı iman ve: «yarab beni kendime bırakma» diye yine hilâfetini istid'a eyledi de ﴿فَتَابَ عَلَيْهِ﴾ rabbi dahi ona tekrar rahmetile iltifat etti, tevbesini kabul eyledi ﴿إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ﴾ zira senin rabbin olan Allah tevvabı rahîmdir ve hem tevvabı rahîm ancak odur. O, o kadar merhametli bir Allahdır ki kulunu bir kerre terk edivermekle ilelebet terk edivermez. Kulu dönüp tevbe ettikçe, İblis gibi ısrar etmedikçe yine bakar, yine bakar, namütenahi bakar, bir oldu, iki oldu, nihayet üç oldu. Yetişir artık demez, sayısız olarak döner bakar, çünkü rahimdir. Tevbe esasen rücu etmek, aslı sabıka dönmek demektir. Binaenaleyh kula nisbet edildiği zaman arazî olan günah halini bırakıp aslî olan salâh haline dönmek demek olur. Allaha nisbet edildiği zaman da tâli olan nazarı gadabdan aslî olan nazar-ı rahmete dönmek manasını ifade eder. Bunun için tevbenin manayı şer'îsi, kulun günahını itiraf ve ondan nedamet edip bir daha yapmamağa azmeylemesi, Allahın da bu tevbeyi kabul ile günahı mağfiret etmesi diye tefsir olunur.

Acaba Allah tealâ Ademin tevbesi kabul etti de «ininiz» emrini gerimi aldı; buna cevaben buyuruluyor ki

Sh:»327

hayır 38. ﴿قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا﴾ Adem ve zevci ve bunların zımnında bütün Beni Adem ve Şeytan hepiniz oradan ininiz dedik. Bir kerre o emri bittekvin infaz eyledik, hepsini yere indirdik verilmiş olan bir emri ilâhînin geri kalmıyacağını böyle gösterdikten sonra da kabuli tevbenin muktazası olarak bu emre şunu da tezyil ettik, ﴿فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى﴾ imdi benim tarafımdan size her ne zaman Resul veya kitap gibi her hangi bir delil, bir sebebi hidayet gelir de ﴿فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ﴾ benim o hidayetime, o delilime her kim tabi olursa ﴿فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾ artık onlara hakıkatte hiç bir korku, ıkab yoktur ve onlar ileride hiç bir veçhile mahzun olmazlar. Yani onlar için havf-ü hüzün devam etmez. Aıkbetleri mahzı sürur-u neşat olur. Allah mahabbeti, Allah aşkı, ittibai hak, onlara hiç bir korku, hiç bir hüzün tattırmaz, gerçi Allahı bilen, Allahı seven, Allahdan korkar ve fakat mahafetullah her saadetin zamanı ve bütün korkuların siperidir. Buna mukabil 39. ﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا﴾ küfre sapıp bizim hidayetimizi getiren

âyetlerimize, alâmetlerimize, delillerimize, hüccetlerimize, gerek enfüsî ve gerek afakî şevahidi vahdaniyet ve rububiyetimize, gerek âlemde ve hılkatı Ademde merkuz olan edillei fıtriye-vü akliye ve gerek Peygamberler de kitaplarla tebliğ olunan edillei kelâmiye-vü nakliyemizi tekzip edenler ﴿أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾ bunlar da balâda « وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ » diye beyan olunan narın, o dehşetli ateşin çırası ve kömürü olacak ve ondan ayrılmıyacak olan arkadaşlarıdır, bunlar o ateşte daima muhalleddirler. -Ve işte Arzda hilâfeti Ademiyenin sureti tahakkuku bu hübut ve bu va'd-ü vaid ile mütera-

Sh:»328

fık olmuştur. Ve bu sıfat Ademden evlâdına intikal edecek, bunu bilenler birinci kısımdan, tanıyanlar ikinci zümreden olacaklardır. Biri fıtrati ulâ muktezasına halef olacak, biri de araz olan zelleyi tabiat edinerek zahirde Ademe, hakikatte Şeytana halef ve refik olacaklardır. Binaenaleyh insanlar Kur'anın bu kıssalarını iyi teemmül etmeli ve daima hatırında tutmalıdır. Görülüyor ki kıssanın sonunda sıyakı beyan bütün Beni Ademi istihdaf etmekte ve Adem-ü Havva burada adeta zürriyetlerile beraber bir cinsi temsil eylemektedirler. Sanki hübut yani yer yüzünde zuhûri nev'i beşer bir kesret ile vaki olmuştur. Ve sabıkan

beyan olunan vahdet, vahdeti cinsiye ve akliyedir denebilecek. Fakat iyi teemmül olunursa anlaşılır ki bu hitabın istikbale derin bir şumulü vardır. Ve bunun içinde bu günkü ve yarınkı, kıyamete kadar gelecek insanların hepsi dahildir. Ve halbuki biz Arzda ilk intişar eden insanlar değiliz. Bununla beraber o hübutta ve « اِمَّا يَاْتِيَنَّكُمْ » hıtabında dahil bulunuyoruz ne suretle? Çünkü babamız Ademin sulbünde bilkuvve bulunuyorduk. Demek ki bu bilkuvve kesret, ilk hübut eden bilfiil insanın Adem ve Havvadan ibaret tek bir çift olmasına münafi değildir, ve tenasüli beşerinin me'bdei olan ilk harıka -ki Arz hâdis olduğu için zarurîdir- Arzın her tarafında birden zuhur etmiş, müteaddit, mütekessir harıkalar değil, esaslı iki harıkaya ve bir tohmı asliye racidir. Ve burada hıtabın umumı istihdaf etmesi Kur'ana muhatap olan müteehhir insanların bilfiil tenvirleri ve hilâfeti Ademiyenin tamimi ve uhuvveti beşeriyenin ıhtarı hikmetine mebnidir. Filvaki bunu mueyyit olan diğer bir âyet vardır ki orada « قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا » diye Adem ve zevci tesniye olarak tahsıs buyrulmuştur. Demek ki Cennetten Arza bilfiil ilk çıkanlar bunlardır. Ve bu çıkış da anî olmamıştır, Hem de zürriyetleri olan bütün nev'i beşer dahi bunlarda bilkuvve mevcut olarak beraber çıkmıştır

ve insanlar aslında cidden kardeştirler. Ulûmi tabiiye ve Arzda bilfiil tekvini beşer noktai nazarından düşünecek olursak bunun mebdeini işbu hübutta arayacağız. Burada Kur'an bize fazla izahat vermiyor. Asıl vakıanın meb'dei olan harıkayı asgarisine irca ederek bildiriyor. Zira ayeti ilâhiye olacak olan odur. Mabadi bildiğimiz kanunı tenasüldür. Şüphe yok ki ulûmi tabiiye bu kanundan çıkamaz, çıkınca manayı tabiat kalmaz. Maamafih bir zarureti mantıkiye ile Arzın hudusuna ve sonradan teşekkülüne hükmeden şimdiki fenni tabiî tekevvüni beşerde dahi bu günkü maruf tenasül ve tevalüt kanununun ezelî olmadığı ve mebde'de bir tohumun, bir aslın hudusunu dahi zarurî olarak kabul etmektedir. Bu bapta bundan başka müşahedeye müstenit bir malûmat yoktur ki Kur'anın bu ayetini, onun gözüle de bir mülâhaza edelim.

Eskiden bazı tabiiyun beşeriyetin Arzda ezeliyetini iddia ederlermiş. Fakat bu günkü fününı tabiiyede bunların yeri yoktur. Lâkin farziyatçılar görüyoruz ki bunlar, kıtaâtı Arzdaki urukı beşerin ta esasında başka başka asıllardan gelmiş olmasını ve binaenaleyh beynelbeşer umumî bir uhuvvetin tabiî olamıyacağını zannetmek istiyorlar. Zenciler, Avrupalılar, Amerikalılar nasıl kardeş olur? demek istiyorlar, bunlar şunu düşünmüyorlar ki ilim daima vahdeti asıl noktai nazarını takip eder. Ve mümkin olduğu kadar harikanın taklilini arzu eder. Ve bu bapta verilecek hüküm hali hazırın müşahedessine müstenit bizzat bir mantık işidir. Bütün bunlar ise tenasülün mebdei vahidden başladığına hükmeder. Bunlara mukabil ilmi

hayvanatta istihale ve tekâmül nazariyesini takip edenler vardır. Ve bu nazariye felsefî noktai nazardan esas itibarile muvafık ve kanunı vahdet ve terbiyeye de mutabıktır. Lâkin hayvanata tatbikında müşahede ve tecribei fi'liyeyi tecavüz eden ındî bir hüküm hatasını mutazammındır. Filvaki

Sh:»330

bütün ecsatı hayvanat mükemmel bir tasnif ile tertip edildiğini zaman görünüyor ki aralarında nakıstan kâmile doğru giden bir silsile meratip arz etmektedirler. Aralarındaki büyük farklara rağmen bu tekâmül tebarüz ediyor. Bununla beraber hiç bir cinsin diğer cinsten tenasül ettiğine dair bir tecribeye, bir şahide de tesadüf edilmiyor. İnsan insandan doğuyor, arslan arslandan, at attan, maymun maymundan, köpek köpekten ilah... böyle olmakla beraber bu tecribeye rağmen vahdetı asıl esasına istinaden burada bir mantık yapılıyor. Hayvanatın işbu meratibi ecnasının kâmili nakısından istihale veya bittekâmül tevellüt ederek gelmiş, bu suretle bir gün gelmiş ki hayvanın biri ve meselâ bir takdire göre maymunun biri veya bir kaçı insan doğuruvermiş ve insanlar bunlardan türemiş. Binaenaleyh insanlar arasında insanlık uhuvveti meşkûk ise de maymunluk veya hayvanlık uhuvveti meşkûk ise de maymunluk veya hayvanlık uhuvveti şüphesiz olmuş oluyor. Biz daima göğsümüzü gere gere ve ilmî noktai nazardan hiç ayrılmıyarak deriz ki

vahdeti asıl davası doğrudur. Evvelâ bütün hayvanat için bu asıli vahit maddedir. Anasırı basitadır. Daha açık olmak için topraktır ve bu maddeten hayatın zuhuru bir illeti faileye mütevakkıftır ki o nakısa kemal versin ve mademki tabiatın tenevvüatını görüyoruz. Demek ki tabiat faili evvel değil, nihayet bir faili tâlidir. Nakıstan tabiatile bir zait çıkamaz. Meselâ bir okkalık sıklet, iki okkalık sıkleti sürükliyemez, çıktığı, sürüklediği farzedilirse bir şeyin yok iken sebepsiz, illetsiz geldiğini kabul etmek lâzımgelir ve o zaman akıl, ilim ve fen yoktur. Zira illet ve tezayüfi illet kanunu inkâr edilirse hiç bir şey bilinemez, binaenaleyh bir kurttan bir kelebek bile çıkarsa tabiati ile değil, faili evvelin te'sirile, onun ıstıfasile çıkar. Yumurtadan civcivin çıkması bile haricî bir hararetin te'sirine mütevakkıf değil midir? Aşılarda dahi hal böyledir. İlmin hiç infikâk etmemesi lâzım gelen işbu

Sh:»331

esbaba mebni, aralarında kurbi meratip bulunan ecnası hayvanatı hilâfi tecribe olarak behemehal biribirinden istihale ettirmek veya doğurtmak ne tabiîdir, ne de zarurîdir. Bir kazıyyei vakıiye olsun söyliyebilmek üzere kurbağalar balıktan doğmuş, dönmüş demek için bir misali tecribî görmeğe ihtiyaç vardır. Delâleti tecribe ve icabı mantıkî yok iken böyle bir hüküm vermek elbette fennî ve felsefî bir hüküm

değildir. Sözün doğrusu meratibi hayvanatın bütün tekâmül hudutlarında re'sen faili evvelden gelen ve emsali sebk etmediğinden dolayı harika olan bir hâdisei zaide vardır ve insanda hepsinden başka olarak bir ruhı küllî vardır. İnsan bir hayvandan doğsa idi. Yine gayri tabiî bir harika olurdu ve binaenaleyh aradaki silsile tekâmül heyeti umumiyesile tabiî değil, gyaritabiîdir ve eseri rububiyettir.

Bunun hangisi hangisinden doğduğunu sade Mantık bildiremez. Bunu ya müşahede veya tecribe veya vahiy bildirir. Tabiat muttarit olduğu halede şimdiye kadar balıktan kurbağa, maymundan insan doğduğu asla görülmemiştir. Ve mahsuli tecribe olan Pastör nazariyesine de tamamen muhaliftir. Cinsi vahit dahilindeki aşılar şahit olamaz. Vahiy ise bize insanların maymunluğa tenezzülü hakkında bazı ıhtaratta bulunuyorsa da aksini haber vermiyor. Ve bize siz insansınız. İnsan olunuz, kardeş olunuz, hep bir babanın evlâdısınız diyor. Binaenaleyh esasında ilmî bir hakikati ihtiva eden, tekâmül ve istihale nazariyesinin yanlış bir tatbikını kabul etmek için elyevim hiç bir sebebi makul yoktur. Bütün bunlardan yakinî olarak bildiğimiz bir şey varsa o da ilk insanın Arzın sinesinde doğmuş olmasıdır. Ve bunda bir ıstıfa vardır. Lâkin bu ıstıfa tabiî değil rabbanîdir. Adem sun'ullahdır. « قَدْ اَفْلَحَ » suresine bak « وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ » ancak şunu da ıhtar etmek lâzımgelir ki Arza hubutı Ademden zamanımıza kadar geçen tarih zannedildiği gibi beş on bin

senelik

Sh:»332

bir müddetten ibaret olmamak lâzımgelir. Bu kadar müddette beşeriyetin Arza intişarı kâmili tecribeye nazaran gayri makuldür. Endelüslü İbni Hazm Fisalında dokuz asır evvel bunun dinimizce kat'iyen sabit bir mıkdarı malûmu olmadığını ve yüz binlerle seneye baliğ olabileceğini ve maamafih ne ezelî, ne anî dahi olmadığını pek güzel anlatmıştır ve her halde Amerika yerlileri bile Adem sülâlesidir. Ve bütün insanlarda fıtrati asliye bir ve fakat tabiat muhteliftir. Şâkile ayrıdır. Ve bu noktai nazardan efradı insaniye arasındaki farkı derece hayvanatın enva farkından çok mühimdir. Bunların en vasi sınıfları da mümin, kâfir tasnifidir.

Cenabıhak bütün bu taharriyatı ma'kule ve âdiyeyi bize bırakarak Kur'anında bunların esası olan takdirin ahkâmı rububiyetin nesakı tevhit üzere cereyanını ve bundan bilhassa insanlara tahsıs edilen rahmet ve nimeti ilâhiyeyi ıhtar ve kendimizi, kendi mıkdarımızı, salâhiyeti niyabiyemizi, uhuvvetimizi, rabbımızı tanıyarak istikbale, Ahırete ona göre hazırlanmamızı ve beynelbeşer bütün adavetlerin ref'i, fıtrati ulâya itina şartıle mümkin olduğunu bu kıssada umumen beyan ve Resulüne tezkir etmiş ve bunun nihayetini manen

«يَآ اَيُّهَا النَّاسُ» hıtabına rapteylemiştir. Bundan sonra da bilhassa bu kıssayı kitaplarında okuyup bilen Beni İsraile yani asrı saadetteki Yehudilere hıtabı mahsusunu berveçhiati tevcih eylemiştir ki «يَآ اَيُّهَا النَّاسُ» hıtabı âmmiyle kıssai Ademden sonra bu rengi hıtap ne kadar beliğdir.

﴿٤٠﴾ يَابَنِىٓ اِسْرَآئِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِىَ الَّتِىٓ اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَاَوْفُوا بِعَهْدِىٓ اُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَاِيَّاىَ فَارْهَبُونِ﴿

Sh:»333

﴿٤١﴾ وَاٰمِنُوا بِمَآ اَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ وَلَاتَكُونُوٓا اَوَّلَ كَافِرٍ بِهٖ وَلَاتَشْتَرُوا بِاٰيَاتِى ثَمَنًا قَلِيلًا وَاِيَّاىَ فَاتَّقُونِ ﴿٤٢﴾ وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤٣﴾ وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ ﴿٤٤﴾ اَتَاْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ اَنْفُسَكُمْ وَاَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٤٥﴾ وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ وَاِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ اِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ ﴿٤٦﴾ اَلَّذِينَ يَظُنُّونَ اَنَّهُمْ مُلَاقُوا

رَبِّهِمْ وَاَنَّهُمْ اِلَيْهِ رَاجِعُونَ۞

Meali Şerifi

Ey İsrail oğulları size in'am ettiğim nimetimi hatırlayın ve ahdime vefa edin ki ahdinize vefa edeyim, ve benden korkun artık benden 40 ve beraberinizdekini musaddık olarak indirdiğim Kur'ana iman edin, ona inanmıyanların birincisi olmayın, benim âyetlerimi bir kaç paraya değişmeyin, ve benden sakının artık benden 41 hakkı batılla bulamayıp da bile bile hakkı gizlemeyin 42 hem namazı dürüst kılın ve zekâtı verin, rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin 43 nasa iyilik emreder de kendinizi unutur musunuz? Halbuki kitap okuyorsunuz, artık akıl etmez misiniz 44 bir de sabır ile salât ile yardım isteyin, gerçi bu ağır gelir, fakat saygılı kimselere değil 45 onlar ki kendilerini hakikaten rab-

lerine kavuşuyor ve hakikaten ona rücu ediyor sayarlar, böyle bir huşu ile kılarlar 46

40. ﴿يَـٰبَنِىٓ اِسْرَٰٓئِيلَ﴾ Ey israil oğulları; -İsrail Hazreti Yakubun lâkabıdır ki ya sız « اِسْرَٰٓئِلُ » ya sız hemzesiz « اِسْرَالْ », hemzenin yaya kalbile « اِسْرَايِلُ » hemzei meftuha ile « اِسْرَٰٓءَلُ » ve meksure ile « اِسْرَائِلُ » dahi okunur. İbranîde bunun ma'nası safvetullah veya Abdullah demek olduğu beyan olunuyor.. Binaenaleyh bu unvanda Yehudileri imana bir tahrik vardır ki meali şu olur: Ey Allahın güzîde bir kuluna evlâtlıkla muzaf olan ehli Tevrat!

﴿اذْكُرُوا نِعْمَتِىَ الَّتِىٓ اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ﴾ o size in'am etmiş olduğum büyük ni'meti düşünün, hatırlayın, yadedin -zira zikir kalben de olur lisanen de. Bu hıtap gösterir ki onlar her şeyden evvel ni'mete taliptirler. Bununla beraber şükrü şöyle dursun aslı ni'meti bile unutmuşlardır. Bunları Cenabı Allah onlara hatırlatacaktır ve bunlardan başlıcası « فَاِمَّا يَاْتِيَنَّكُمْ مِنّى هُدًى » mazmununca kitap ve nübüvvete işarettir ki nihayetinde bi'seti Muhammediyeyi idrakleri ve Medineye hicreti nebeviye ile gelen hidayeti ilâhiye vardır. Vaktile olduğu gibi bilhassa şimdi üzerinize gelen büyük ni'meti takdir ediniz, ﴿وَاَوْفُوا بِعَهْدِىٓ﴾ ve benim ahdimi ifa ediniz.- Ta hübutı Ademden bağlandığınız ve Tevrat ile taahhüt edip misak verdiğiniz bir ahdim mucebince siz her hangi bir zamanda göndereceğim sebebi hidayete ittiba, iman ve itaat edecektiniz ve Musanın haber verdiği hatemülenbiyaya iman edecektiniz. Benim bu ahdimi Resulüm Muhammede ittiba ile ifa ediniz ki

﴿اُوفِ بِعَهْدِكُمْ﴾ ahdinizi ifa edeyim -sizi « لَاخَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَاهُمْ يَحْزَنُونَ » cümlesine ithal eyliyeyim

fesatlar ah-

Sh:»335

lâksızlıklar yapmayınız, 41. ﴿وَاٰمِنُوا بِمَآ اَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ﴾ ve bilhassa esası iman itibarile yanınızdaki Tevratı musaddık olarak inzal eylediğim Kur'ana iman ediniz ve bütün amellerinizi buna tatbik eyleyiniz -baksanıza Tevratdaki kıssai Adem bunda ne güzel ıhtar edilmiştir. ﴿وَلَاتَكُونُوٓا اَوَّلَ كَافِرٍ بِهٖ﴾ ve buna ilk kâfir olan siz olmayınız- ni'meti vahyi, ni'meti nübüvveti ilk anlayıp tasdik edecek olan siz olmanız lâzımgelir, siz buna iman etmezseniz bazı fevaidi dünyeviye mülâhazasile etmezsiniz, Fakat, ﴿وَلَاتَشْتَرُوا بِاٰيَاتِى ثَمَنًا قَلِيلًا﴾ benim âyetlerimi, mucizelerimi semeni kalile satmayınız -bir kaç para gibi hasis Dünya men'faatlerine değişmeyiniz bu âyata iman ederseniz elinizden kaçacağını zannettiğiniz paraların, dünyevî mülâhazaların kat kat fevkında nimetlere nail olacağınızı bilmeniz ıktiza eder. ﴿وَاِيَّاىَ فَاتَّقُونِ﴾ artık bana ve ancak bana ittika ediniz, yalnız benim vikayeme giriniz ehli takva olunuz- evvelki âyette rehbet burada ittika ile emir buyurulması onun avam ve havassa umumî ve bunun havassa hususî bir hıtabı istihdaf etmesi haysiyetiyledir. 42. ﴿وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ﴾ hakkı batıl ile karıştırıp

telbis etmeyiniz, doğruyu yalanla, yanlışlarla bulayıp da

﴿وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ bile bile hakkı ketmetmeyiniz - bu ayetin mefhumu pek şümullüdür. İlmî ve amelî hususata şamildir. Bilgiçlerin, tedlislerine, tezvirlerine ve tahriflerine, hattâ ehli ticaretin karışık muamelâtından ve hâkimlerin haksız hükümlerine varıncaya kadar hepsine şümulü vardır. «İnsanları aldatmayınız, sahtekârlık yapmayınız» mealinde bir umumu

Sh:»336

müfittir. Ve maamafih sevkı bilhassa ilmî haysiyeti istihdaf ediyor. Nice kimseler vardır ki hakaikı ilmiyeyi tahrif ederler, sui istimal eylerler, onları kendi gönüllerine göre evirerek çevirerek aslından çıkarırlar, bakırı yaldızlarlar, altın diye satarlar, bu hal ahbarı Beni İsrailde çok vardı, bunlar kendi yazdıkları fikirleri, te'villeri tercemeleri, aslı Tevrat ile karıştırıyorlar, seçilmez bir hale getiriyorlar, ve bazan da evsafı Muhammediye hakkında yaptıkları gibi kütübi salifedeki ayetleri saklıyorlardı ki bu bapta «

﴿فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِاَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هٰذَا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ﴾ ﴿يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِه﴾» vesaire gibi diğer ayetler de vardır. Bunlar Tevratın aslını mahfuz tutmuyorlar, kendi yazdıkları tercemeleri işte kitabullah diye Tevrat

yerine koyuyorlardı ve mesaili ilmiyede hakikati takip etmiyerek kendi gönüllerine göre beyanatta bulunuyorlar, heva-vü teşehhiye sapıyorlar, safsatalar yapıyorlar, arzularına tabi oluyorlardı bu suretle hak fikri, hak i'tikadı kalmıyor, telbis, teşviş, aldatıcılık hükümran oluyordu. İşte bütün bunlara karşı ulemai Beni İsraile sureti umumiyede bu hıtabı nehiy irat buyurulmuştur ki Kur'anda bu bapta başka bir ayet olmayıp da yalnız bu ayet olsa idi kur'anın terceme ve tefsiri mes'elesinde ve sair vaziyeti ilmiyede islâmın hattı hareketini, vazifei ilmiyenin şeklini tayin etmek için bu ayet kâfi gelirdi. Tecridi Kur'an me'selesinin en büyük ehemmiyeti olduğu Kur'anı Kur'an, tercemesini terceme, tefsir ve te'vili de tefsir ve te'vil olarak bellemek ve belletmek bir farızai hak bulunduğu unutulmamalı. Farisî Kur'an, Türkçe Kur'an gibi tabirlerden ihtiraz etmelidir. Çünkü milyonla terceme ve te'vil yazılır, onlar yine hakikati Kur'an olmaz, Cenabıhak ise « لَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ » buyurmuştur.

Bundan başka 43. ﴿وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ﴾ bir de salâtı ikame ediniz ve zekâtı veriniz ﴿وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ﴾ hem rükû

edenlerle yani cemaatı müslimîn ile beraber rükû ediniz, eğiliniz, rükû'lü namaz kılınız - Bunda hem o namazın başka değil; islâm namazı olduğuna tenbih hem de cemaatin vücuduna işaret vardır. Zira rükû ile namaz dini islâma mahsustur ve bunun için namazın eczası buna izafetle rek'at tesmiye olunmuştur ve burada « وَارْكَعُوا » « صَلُّوا » manasını ifade etmiştir. Binaenaleyh yalnız rükû doğrudan doğruya secdeye giderler, rükû etmezler. Rükû, sırtile beraber boynunu öne eğmektir. Lûgaten secdeye kadar varabilirse de şer'an itidali, belinden bir zaviyei kaime vaz'iyetinde bükülmektir. Kıyamdan secdeye kapanmakta bir i'tidalsızlık vardır ki bunu rükû itmam eder. Ve bu suretle müslüman namazı, kalbin salâh ve taharetile beraber bir mi'racı olduğu gibi harekâtı bedeniyenin de ta'zımi ve vekar-ü sekineti ifade eden her kısmını muhtevidir. Ömri beşerin güzarişini ne güzel tasvir eder. Cidden ikamei salât, itaı zekât, devamı cemaat, ketmi hakdan, hakkı batıl ile telbisten meneder.

Bütün bu emirler, bu nehiyler, Beni İsraile hıtaben varit olmakla beraber hükmü onlara mahsus değildir. Şeriati islâmiyede bunlar vardır. Siz de bunlara iman ve itaat ediniz demek olduğu zahirdir binaenaleyh sebebin hususu hükmün umumuna mani olamayacağı aşikârdır.

Bundan sonra telbisi hak yapmamakla beraber başkalarına hakkı tebliğ edip de kendini unutmak dahi

caiz olmıyacağını anlatmak için bir hıtabı mahsus daha varit oluyor. Rivayet olunduğuna göre asrı saadette Medinedeki ahbarı Yehuddan bazıları kendilerine gizlice gelip Muhammed hakkında ne dersin diye istifsar edenlere doğrudur haktır derler, Resulullaha ittiba etmelerini emrederlermiş ve fakat kendileri maiyetlerinden ellerine geçmekte bulunan hedayâ ve vergilerden mahrum kalmak endişesile arzı tabiiyet edemezlermiş. Bazı-

ları da sadaka veriniz diye emreder, fakat kendileri vermezlermiş. Diğer bazıları da Allaha itaat ediniz, asi olmayınız derler, fakat kendileri sözlerile âmil olmazlarmış nihayet bu âyet münasebetile namaz kılınız, zekât veriniz diyenler olurmuş ve lâkin kendileri hiç birini yapmazlarmış işte bunların biri veya her biri dolayısile şu âyetde nazil olmuş: 44.

﴿اَتَاْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ اَنْفُسَكُمْ﴾ acaip siz, nasa birr: yani bol bol iyilik emreder de kendinizi unuturmusunuz? ﴿وَاَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ﴾ halbuki daima kitap -yani Tevrat-da okuyorsunuz. ﴿اَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾ o halde akıl etmez misiniz? yahut daha akıllanmıyacak mısınız? Fenalık emretmektense iyilik emretmek elbette iyidir, fakat aklı olan başkasının

iyiliğini isterken kendini unutur mu?

Evvelâ, emir bilmaruf ve nehiy anilmünkerden maksat, diğerlerini irşat ile müstefit etmektir. Halbuki başkasını irşat edip de kendisini unutmak ve kendisini iyilikten, irşattan mahrum etmek. Eli selâmete çıkarıp kendini ateşe atmak demektir ki akli amelî noktai nazarından bir tenakuz teşkil eder.

Saniyen, nasa vaz-u ders vererek ilmini ızhar edip de kendisi kendi emrini, kendi nasıhatini dinlememek, kendini ve ilmini filen tekziptir. Bu nefsinde bir tenakuz olduğu gibi halkı bir taraftan irşat etmek isterken diğer taraftan ıdlâl eylemektir ki bu da bir tenakuzdur, bunda da bir nevi telbis vardır. Aklı olan ise tenakuza düşmez.

Salisen, söylediği sözün, verdiği nasıhatın bir kıymeti ve kalblerde bir nüfuzu matlûp olmak lâzımgelir, boşuna emir, boşuna gevezelik kârı akıl değildir. Halbuki verdiği emr-ü nasıhatin kendisi hilâfını yapmak onun kıymetini kırmak ve herkesi ondan tenfir eylemektir. Daha açıkçası

bindiği dalı kesmek, oturduğu evi yıkmaktır ki bundan büyük budalalık olmaz.

Hasılı, iyilik iyiliktir, elbette nasa iyilik emretmek de nefsinde iyidir ve bir vazifedir. Fakat bunu yaparken kendini unutmak, işte budalalık oradadır. Bu âyette nehy edilen de budur. Binaenaleyh bu âyet fasıkın doğru söylemek, sözünde cidden iyiyi söylemek şartile vaz etmesini, emir bilmaruf yapmasını menetmemekle beraber bu gibiler hakkında gayet büyük ve büyük olmakla beraber zarif bir inzarı ihtiva ediyor ve hamakatlerini anlatıyor. Vaızın, amirin kendi hakkında ciddiyetini ve nasıhat ederken herkesten evvel kendini düşünmesi lüzumunu tefhim ediyor. Ve bunun bilhassa akıl noktai nazarından şayanı taaccüp olduğunu gösteriyor, Buharî ve Müslimde bu bapta şu hadîsi şerif rivayet olunmuştur: Yevmi kıyamette bir adam getirilir, ateşe atılır, ateş içinde değirmen taşı gibi dönmeğe başlar, ehli nar onun etrafını çevirirler. Ey fülân!. Sen bize iyilikleri emreder, fenalıklardan nehy eyler değil miydin? derler, evet amma ben size emreder, kendim yapmazdım, sizi nehy eder kendim yapardım der. Binaenaleyh insan diğerine nasıhat ederken kendini unutmamalı, ele telkin verip de kendi zakkum salkımı yutmamalıdır. İrşat için doğru söyliyenler böyle olursa, ıdlâl için eğri söyliyenlerin hali kıyas edilsin.

بر = Birr, hayrı vasi manasına isim, tevessü filhayır manasına masdar olur ki esasi fazai vasi demek olan (ber) kelimesindendir. Binaenaleyh geniş iyilik, bol bol iyilik etmek demek olan « بر » her türlü iyiliğe, her nevi hayra şamildir ve şöyle bir tasnif edilmiştir; « بر », üçtür: Allaha ibadette birr, akrıbaya riayet te birr, ahbabına muamele de birr.

Görülüyor ki avam ve havassıyle Beni İsraile hıtaben verilen emirleri, nehiyleri müteakip, taaccüp

Sh:»340

ve takrir ifade eden bir istifham ile başlıyan ve bilhassa ulema-vü ümerayı ve hâkimleri istihdaf eyliyen bu hıtap bütün bu evamir-ü nevahinin teblig-u tebellügunda dini islâmın istediği ahlâk-u irfanın ulviyet ve ciddiyetini gösteren bir cümlei tevsik olmuş ve bilhassa, salât, zekât, cemaat emirlerini vely etmesi de bunların tehzibi ahlâktaki te'sirlerine bir işareti ihtiva etmiş ve bilhassa ilmile amil olmamak Beni İsrail ahbarının şiarı olduğunu anlatmıştır.

Şimdi, bütün bu güzel hıtaplara, baştan başa hakk-u savap olan bu beliğ emirlere, nehiylere, ahlâkî davetlere irşatlara karşı söyleyecek söz yok, hepsi güzel. Lâkin bu kadar havaiç içinde bunları yapmak kolay mı? Bu kadar ciddiyete, bu kadar doğruluğa tahammül edilebilir mi? derseniz 45. ﴿وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ﴾ daraldığınız vakit de ihtiyacatınıza sabr-ü salât ile istiane ediniz. Bunlarla Allahdan yardım isteyiniz.

SABIR, acıya katlanmak, onu geçirmek için sebat-ü mukavemet etmektir ki her ferahın, her muvaffakıyetin anahtarıdır, Baştaki darlığın, sıkıntının geçmesi için Allahın yardımını celbedecek esbabın birincisidir. Sabırsız nefisler her zaman darlık içindedir. Onların hadisatı kevniyeye hiç mukavemetleri yoktur. Her şey ister, her şeyden muazzep olurlar, genişlik zamanında eldeki nimetin de kadrini bilmezler, gözleri daima başkasındadır. Az bir yokluk görünce tahammül edemez, hemen sukut eder, mahvolurlar. Halbuki Dünyada değişmiyen, tahavvül mahvolurlar. Halbuki Dünyada değişmiyen, tahavvül etmiyen hiç bir şey yoktur, binaenaleyh bir darlığa müptelâ olanlar, Allaha rabtı kalb ederek bunun da biiznillâh geçeceğine iman eder ve Allahın inayetini, felâh-ü ferah gününü hulûsı kalb ve kemali iman içinde beklerse akıbet halâs olur. Ve hiç bir fenalığa düşmeden halâs olur. Bunun için nefisleri sabra alıştırmalı, insan sabrı i'tiyat

edinebilmelidir bu itiyat acıyı bırakmak için değil, def'etmek içindir. Ve bunun yani sabrı itiyat ile nefsi tehzip edebilmenin en iyi çaresi de oruçtur. Oruç insanı her halde sabra alıştırır, tiryakilikleri tedavi eder, bu cihetledir ki buradaki sabır doğrudan doğruya sıyam ile de tefsir olunabilir ve olunmuştur, fakat her iki halde de burada maksudı aslî bizzat manayı sabırdır, Sıyam bunun bir vasıtasıdır. Bununla beraber namazın bu bapta dahi büyük ehemmiyeti ve faidesi vardır. İnsan yıkanır, temizlenir, ayıplarını, ayıp yerlerini kapatır, bunları yapmak için emek, mal da sarfeder, yüzünü Kıbleye tevcih ederek istikametini ta'yin eder, kalbini hüsni niyyet ile doldurur, gönül buhranlarını, Şeytan vesveselerini tardederek ruhunun vahdet safasını takrir etmeğe çalışır, bütün azasile ve büyük bir saygı ile tekbirini alır ve ibadete koyulur. Dünyanın acıları, tatlılarını şöyle bir tarafa atar, Hak tealâya münacat eder onunla konuşur. Kur'anını okur dinler, onun huzurunda hayatın cerayanını, mebdeini, müntehasını arzeder, mütalea eyler, dikilip beklemek, eğilmek, mükerrer kapanmak, yine kalkıp doğrulmak nihayet oturup dinlenmek ve akıbet selâm-ü selâmete ermek ve o lâhzada gayipten şehadete geçerek şehadet getirmek gibi ruhî, bedenî büyük bir nizam-ü intizam ile bir mi'raç yapar ve hiç şüphesiz bu menazırı ulviye içinde nefisler zahir-ü

batınlarında zayi etmek üzere bulundukları intizamı yeniden te'min ederler, Sabırdaki acılıkları da unutur veya tahfif eylerler ve bütün bunlar mauneti ilâhiyenin celbine vasıta olur. Darlıktan patlıyacak dereceye gelen o fena nefisler kuvvetlerini, i'timatlarını arttırırlar, sıkıntı zamanlarının sühuletle geçmesi için imkân bulurlar ve fazla olarak ayrıca bir zevki saadet, bir bahtiyarlık duyarlar, bir ruh iktisap ederler ve bu sayede tezvir, telbis, ketmi hak, aldatmak aldanmak, taaddi, tecavüz gibi zilletlerden, sukutlar-

Sh:»342

dan kendilerini kurtarırlar ve o yüzden gelecek menafii hasîseye tenezzül etmeksizin nihayet inayeti ilâhiyenin büyük tecelliyatına ererler. Çünkü bütün Dünyadaki ıztırabı beşerînin esası ahlâkı umumiyenin sukutunda ve hak yerine batılın tervicindedir. Gadabı ilâhîyi celbeden de budur. Yoksa rahmeti ilâhiye âlemşumuldür. Evet, amma, bu sabır, bu namaz, böyle istiane kolay mı? ﴿وَاِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ﴾ şüphesiz bu da kolay değil, ağır ve büyük bir iştir amma ﴿اِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ﴾ ancak haşiîne değil, başını önüne alıp düşünen saygılı kimselere ağır gelmez, hatta zevk verir, meleke olur 46. ﴿اَلَّذِينَ يَظُنُّونَ﴾ o saygılı kimseler ki şunları, şu demleri gözetirler; ﴿اَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ﴾ her halde kendilerinin bir gün olup rablerine mülâki olacaklarını,

rablerinin likasına ereceklerini, ﴿وَاَنَّهُمْ اِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾ ve her halde dönüp ona varacaklarını, amellerinin mükâfatını alacaklarını sayarlar; İşte bunların her halde olacağını bir zannı galip ve kavi ile olsun bilenlere sabr-ü salât ile istiane ağır gelmez. -Bunlara ağır gelmezse hiç şüphesiz erbabı yakîn olan ehli imana hiç ağır gelmez. Zannın bazan ilmi yakîn manasına geldiği vardır. Burada bir hayli müfessirîn bu mana ile te'vil etmişler ve bunda zan ile iman olamıyacağı esasını ve haşiinin müminînden ehas olması mülahazasını gözetmişlerdir. Halbuki zannı yakîn ile tevil etmekten ise haşiini luğavî manasile ahzetmek siyakı âyete daha muvafıktır. Huşu, iman ve ikan ile alâkadar olabileceği gibi zannı galiple de olabilir. Zira zannı galip vücubi amel ifade eder. Yarın gelmesi zannı galip ile maznun olan bir hayır veya şerre karşı âkıl insan lâkayt davranamaz. Binaenaleyh sabr-ü salât zannı galip ile hareket edildiği takdirde bile

Sh:»343

insana ağır gelemiyeceği beyan olununca bunun yakin ve iman ile hareket edildiği takdirde hiç ağır gelmiyeceği ve hatta zevkı mahzolacağı bitarîkılevlâ anlaşılır. Bu da Sevkı âyetin Beni İsraile hitap olması itibarile daha beliğ ve daha müfit olur. Burada diğer bir mana daha muhtemildir ki onu da mealde

gösterdik.

Şimdi bir taraftan Beni İsraili yadı nimetle islâma davet eden bu hitabı takviye ve teyit etmek, diğer taraftan da mazide nail oldukları nimetleri ıhtar ve onlardan esbabı mahrumiyetlerini tezkâr ederek dini islâmı kabulleri takdirinde o maziden daha şanlı bir istikbale nail olabileceklerini ve aksi halde dehşetli bir inzara maruz bulunduklarını ve bunların karşısında, menafii hasîse arkasında dolaşmak gayet vahim olduğunu ifham eylemek için şöyle bir nida, bir hıtap daha tevcih ediliyor ki bu bir taraftan icmâl fezlekesi, diğer taraftan bir tafsıl mukaddimesidir:

﴿٤٧﴾ يَابَنِىٓ اِسْرَٰٓئِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِىَ الَّتِىٓ اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَاَنِّى فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٤٨﴾ وَاتَّقُوا يَوْمًا لَاتَجْزِى نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْـًٔا وَلَايُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَايُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَاهُمْ يُنْصَرُونَ﴾

Meali Şerifi

Ey İsrail oğulları!. size in'am ettiğim nimeti ve vaktile sizi âlemlerin üstüne geçirdiğimi hatırlayın 47

Ve öyle bir günden korunun ki kimse kimseden bir şey

Sh:»344

ödeyemez, kimseden şefaat de kabul edilmez, kimseden fidye de alınmaz, hem onlar kurtarılacak da

değillerdir. 48

47. ﴿يَـابَنِىٓ اِسْرَآئِـيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِىَ الَّتِىٓ اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ﴾ ey

Beni İsrail benim size in'am etmiş olduğum nimetlerimi hatırlayın

﴿وَاَنِّى فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ﴾ ve bilhassa şunu hatırlayın ki ben sizi mazide

yani Musa ve onun değişmiyen ahlâfı zamanında bütün âlemîne tafdıl etmiş idim -hepsinin fevkına çıkarmış

idim, siz o zaman âlemin en yüksek milleti olmuş idiniz. Hani onları ne yaptınız, onları nasıl ele

geçirmiştiniz ve ne için elden çıkardınız biliyor musunuz? Haydi düşünün, ne idiniz, ne oldunuz düşünün

48. ﴿وَاتَّقُوا يَوْمًا﴾ hem ileride öyle bir günün hısap ve azabından sakınıp korunun ki

﴿لَاتَجْزِى نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْـًٔا﴾ o gün kimse kimsenin namına bir şey

ödeyemez ﴿وَلَايُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ﴾ kimseden şefaat de kabul olunmaz ﴿وَلَايُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ﴾ kimseden fidye de alınmaz ﴿وَلَاهُمْ يُنْصَرُونَ﴾ bunlara hiç bir taraftan bir medet de yapılmaz.- Hasılı kimse kimsenin başına gelecek azabı hiç bir vechile defedemez. Ne zorla defedebilir, ne kolaylıkla. Zorla defedemez, çünkü nusret yok, kolaylıkla da defedemez, çünkü bu ya meccanen olacak ya bedel ile, meccanen olacak olan bir şefaattir, o kabul edilmez, bedeli de ya verileceği aynile vermektir. Halbuki ödemek yok veya gayrile vermektir, halbuki fidye yok. İşte böyle bir kıyamet günü vardır. O gelmeden bundan sakınmalı, bundan korunmalıdır. Demek ki bundan korunmak mümkindir. Fakat geldikten sonra ahırette değil, o gelmeden evvel dünyada iken korunmak mümkindir. Çünki « يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلٰٓئِكَةَ لَابُشْرٰى يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمِينَ » melâike görünüp vukuat

Sh:»345

başlayınca o gün mücrimler için hiç bir bişarete imkân kalmaz. Mu'tezile bu ayete istinat ederek ahırette ehli kebaire şefaati inkâr etmişlerdir. Fakat burada şefaat kabul olunmaması bilhassa küffar hakkındadır.

Ve hitap küfürde ısrar edenlere mahsustur. Zira Beni İsrail kendilerinin aba-ü ecdadı olan Peygamberlerin her halde kendilerine şefaat edeceklerine i'tikat ediyorlardı bu ayet bunu reddediyor. Yoksa diğer ayetler gelecektir ve ehadis dahi vardır ki Allahın iznile yine şefaat olur. Menfi olan şefaat herkesin kendiliğinden ve izni ilâhîye iktıran etmeden vukuu tasavvur edilen şefaatlerdir. Binaenaleyh kendiliklerinden şefaat edebilirler zu'mile enbiya ve evliyaya taabbüt etmemeli, ancak Allah tealâya taabbüt etmelidir ki o istediğine her istediği zaman şefaat ettirir ve maamafih kıyametin iptidası öyle hevl engizdir ki o hengâmda şefaat dahi mevzui bahs değildir. Herkes kazancile kalabilecektir, ve bu ayet o hengâmeyi natıktır.

Bu icmal ve inzardan sonra o ni'metler ve bunlara karşı Beni İsrailin ahvali bervechi ati tafsıl olunuyor:

Evvelâ:

﴿٤٩﴾ وَاِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوٓءَ الْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ اَبْنَآءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَآءَكُمْ ۗ وَفِى ذٰلِكُمْ بَلَآءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿

Meali Şerifi

Hem hatırlayın ki bir vakit sizi Ali Firavnden kurtardık, sizi azabın kötüsüne peyleyorlardı; oğullarınızı boğazlıyorlar ve kızlarınızı diri tutmak istiyorlardı ve bunda size rabbınız tarafından büyük bir imtihan vardı

49

Sh:»346

« اُذْكُرُوا نِعْمَتِى » ye ma'tuftur. Binaenaleyh « اُذْكُرُوا اِذْ نَجَّيْنَاكُمْ » demek olur. Burada « وَاذْكُرُوا نِعْمَتِى اِذْ نَجَّيْنَاكُمْ » takdirini ıhtiyar edenler varsa da ıhtarati atiye ni'mete ve ona karşı vaki olan halâta dahi şamil olduğundan tezkiri ıtlâkı üzere bırakmak daha beliğ olacaktır. Bu gibi tezkir ve ihtar mevkilerinde biz «hani» deriz. Hani gerçi esasen nerede ma'nasına mekândan istifham içindir. Maamafih «hani o günler» gibi tahassür ve «hani hatırlarsın ya!» gibi mücerret tezkir için de kullanılır ki evvelkinin lâzımıdır. Ve bu makamda istimali mealen muvafık olabilir.

49. ﴿وَاِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ﴾ ve hem o hengâmı hatırlayın ki hani sizi Âli Firavnden tamamen kurtarmıştık -çünkü o zaman kurtarılan yalnız dedeleriniz değil onların dolayısile sizdiniz, bütün Beni İsrail idi. Siz Beni İsrail onların elinde ne hâlde idiniz?. ﴿يَسُومُونَكُمْ سُوٓءَ الْعَذَابِ﴾ o Âli Firavn size azabın kötüsünü peyliyor, canınıza kıyıyorlardı.-

SEVM, mal peylemek, zulüm yüklemek, derde sokmak, salmak, bir siyma vermek, yani dağlamak manalarına gelir ki her birile tefsir edilmiştir. Her halde bir suikast manasını ifade eder. Hikâye olunuyor ki bunlar sınıf sınıf esir, amele gibi ayrılmış ağır yapı yapmakta, yıkmakta, dağlardan kayalar yontup taşlar taşımakta, kerpiç, kiremit pişirmekte, neccarlık, demircilik ve daha bunlar gibi ağır hizmetlerde çalıştırılır zaiflerine ve vergiler tarh olunurmuş. Fakat bir hayli müfessirîne göre buradaki sui azap maba'dinde atf bulunmadığından şu cümlelerle müfesser olandır: ﴿يُذَبِّحُونَ اَبْنَآءَكُمْ﴾ oğullarınızı boğazlıyorlardı ﴿وَيَسْتَحْيُونَ نِسَآءَكُمْ﴾ da kızlarınız ve kadınlarınızı gûya sağ bırakıyorlardı. -Elbette bu bırakış da hayır için olmıyordu. O kızlar bu âlâm içinde büyüseler bile oğlanlar kalmayınca hepsi ağyarın elinde kalacak, nihayet bütün

nesil munkarız olacaktı. Diğer bir manâ ile: kadınlarınızın rahimlerini yokluyorlar, çocuk alıyorlardı. Üçüncü bir mana ile: kadınlarınıza haya edilecek şeyler yapıyorlardı. Evvelkinde istihya, «hayat» tan ikinci ile üçüncü de «haya» dandır. ﴿وَفِى ذَٰلِكُمْ بَلَآءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ﴾ ve bu hengâmede rabbiniz tarafından size büyük bir imtihan vardı- azab ile imtihan kurtulmak esbabını ızhar için imtihan. Necat ile imtihan da müstakil bir devlet ve millet teşkil ederek yer yüzündeki diğer devletlere faik bir surette hüsni amel ve ahlâk ile yaşamak imtihanıdır.- BELÂ esasen tecribe ve imtihan demektir, fakat bu imtihan bazan hayır ve bazan şer ile olur. Ve ekseriya iptida şerr-ü mihnet manasını tazammun eder. Burada iki cihet de vardır. Azab bir beliyye ile imtihan, tahlis de bir hayır ile imtihandır.

Malûmdur ki Fir'avn, Mısırda Amalika hükümdarının unvanıdır. Cem'inde feraine denilir. Nasıl ki Rum hükümdarlarının bazısına Kaysar, bazısına Hirakl (kıral), Habeş hükümdarlarına Necaşî, Yemen mülûküne Tübba, İran hükümdarlarına Kisra, Türklerinkine Hakan deniliyordu. Buradaki Fir'avnin ismi hakkında da muhtelif rivâyat vardır: 1- Velid ibni Mus'ab (İbni İshak ve saire), 2- Fantus (Mukatil), 3- Mus'ab ibni reyyan, 4- Muğıs (bazı müfessirîn), 5- Kabus (Ebühayyan), Tarihi Kâmilde Kabus İbni Musab ibni Muaviye diye

göstermiş ve yerine kardeşi Velidin geçtiğini de nakleylemiştir. Bu isimler hep Arabî demek olduklarına göre o zaman Mısır halen Araplar elinde imiş demek olur. Ancak fantus ismi diğerlerine benzemiyor, ve böyle olması bazı tarihi umumî kitaplarına tevafuk ediyor.

ÂL, ehilden me'huz ise de aralarında fark vardır. Âl başlıca şan-ü şöhret erbabına muzaf olur. Âli Fir'avn, Fir'avnin ehli dini, kavmi ve bilhassa etba-ü bendegânı.

Sh:»348

«Fir'avnden kurtarmıştık» buyurulmayıp da «Âli Fir'avn» buyurulmasında mühim bir nükte anlaşılıyor ki bununla yapılan mezalimin mümessili Fir'avn idise de bunda asıl mes'uliyetin ondan ziyade etbaına ait olduğu ifade edilmiştir. Çünkü Fir'avn yaptıklarını bunların eli ve bunların hizmeti ile yapmıştır.

Deniliyor ki bu suretle Beni İsrailden katledilen çocukların mecmuu dokuz yüz doksan bine baliğ olmuştu. Buna sebep de bunlardan doğacak bir çocuğun Fir'avnin hükûmetini mahvedeceği hakkında kâhinlerin verdiği bir haber veya Fir'avnin gördüğü bir rü'ya olduğu öteden beri menkuldür. Ne ibrettir ki bu

mezalim hiç bir faide vermemiş ve âkıbet o çocuk doğmuş, Fir'avnin kendisine beslettirilmiş, Hazreti Musa olmuş ve yine takdiri huda yerini bulmuştur. Acaba buna kadir olan Cenabı rabbil'âlemînin o kadar ma'sumun kesilmesine müsaade etmekte hikmeti ne idi? Buna Ebüssüut, tefsirinde işaret ediyor. Fakat daha evvel Muhyiddini Arabî Hazretleri Fususunda mealen şöyle izah eylemiştir: Bu çocuklar hep Hazreti Musaya hayatında imdat olmak ve onun ruhaniyetini takviye etmek için katledilmiştir. Çünkü bunların her biri Musa diye, Musa diye Musa hisabına hasılı Musa için katlediliyorlardı. Çünkü Fir'avn ve Âli Fir'avn Musayı henüz bilmiyorlarsa da Hak tealâ biliyordu. Elbette bunların her birinin alınan hayatı Musaya ait olacaktı, zira gaye o idi. Bu çocukların hayatı ise hep fıtrat üzere bulunan temiz birer hayat idi, ağrazı nefsiye ile kirlenmemiş -kıssai Ademde beyan olunduğu üzere secdei Melâike devrindeki- fıtrat ve hılkati asliye üzere bulunuyorlardı. Hazreti Musa, Musa diye katlolunan bütün bu çocukların hayatları mecmuu olacak ve hayatı Musa bunların mecmuuna muadil bulunacaktı. Her birinin ruhundaki isti'dad-ü kuvvet Musanın olacak, Musada tecelli edecekti. Demek ki bütün bunlar sağa olsalar ve öyle

tertemiz

büyüseler, mecmuundan nasıl ve ne kadar bir kuvveti ruhiye hasıl olacaksa ruhı Musanın kuvveti ona müsavi olacaktı, Fir'avnin başındaki orduya mukabil, Musa başlı başına böyle bir ordu idi. Bütün o kesilen çocukların ruhları, ruhı Musa maiyetinde idi. İşte Allah tealâ onlardaki kuvayı ve kuvveti toplamış Hazreti Musaya vermişti ve vermek için bunu yapmıştı. Bu da Hazreti Musaya bir ıhtisası ilâhîdir ki ondan evvel Enbiyadan hiç birine nasıp olmamıştı ilah...

İmamı Razî Hazretleri der ki: İnsanın başka bir el altında ve üzerinde keyfe mayeşa tasarruf edilebilecek bir halde bulunması, lâsiyyema bu hal içinde bir de ağır, zor, pis işlerde istihdam edilmesi envaı azabın en şiddetlilerinden olduğunda şüphe yoktur. Hattâ buna ma'ruz olanlar ekseriya ölümü temenni ederler. İşte Cenabı Allahın burada beyan buyurduğu birinci ni'met bu kötü azabdan tahlıs ni'metidir. İlah...

Demek oluyor ki bu ayette evvelâ hürriyet ve istiklâl ni'meti tezkâr edilmiş ve esaret mahkûmiyetinin fecaati ıhtar buyurulmuştur.

Saniyen:

﴿٥٠﴾ وَاِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ فَاَنْجَيْنَاكُمْ وَاَغْرَقْنَآ اٰلَ فِرْعَوْنَ وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ﴾

Meali Şerifi

Ve bir vakit sizin sebebinize denizi yardık, sizi necata çıkardık da Âli Fir'avni garkettik sizler bakıp

duruyordunuz 50

50. ﴿وَاِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ﴾ ve hani sizinle -fırka fırka-

denizi

Sh:»350

yarmıştık ﴿فَاَنْجَيْنَاكُمْ﴾ de sizi toptan kurtarmış ﴿وَاَغْرَقْنَآ اٰلَ فِرْعَوْنَ﴾ ve

başınıza belâ kesilmiş olan o Ali Fir'avni -Fir'avn de içinde olduğu halde- garketmiştik

﴿وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ﴾ siz ise bakıyordunuz Bu ne büyük nimet idi? Bu deniz Mısırın civarındaki

denizlerden birisi ki ismine «İsaf» denilirmiş ve bu gün bahrı Kulzüm tesmiye olunuyor. Bizim «Şap denizi» dediğimizin aslı İsaf denizi imiş. Elveym Bahriahmer dahi meşhur isimlerindendir. Kulzüm, şimdiki Süveyşin yerinde bir şehir imiş ve esasen yutmak manasına gelir. Bahri Kulzüm isminin bu şehre ve Fir'avnın garkına nisbetle bir tesmiye olduğu Şerhi Kamusta nakledilyor. Burada Firavnın garkı tasrih edilmemiş ve balâda beyan olunduğu üzere asıl Âli Firavnin cezası gösterilmiş ve Fir'avn bunların içine idhal edilmiştir. İleride bu kıssayı daha ziyade tasfıl eden âyetler gelecektir. Sizinle «yarmıştık» demek, yarân biz idik, siz de buna bir sebep, bir âlet olmuştunuz demektir. «Sizin için» diye de tefsir edilmiştir. Şuna dikkat edilmek lâzım gelir ki Kur'anıazımüşşan bu vakayiin cereyanı tarihîsini değil, asıl mutazammın oldukları fevkal'âde ibret noktalarını, rabbanî cereyanlarını ifham-ü tezkir ediyor.

Salisen:

﴿٥١﴾ وَاِذْ وٰعَدْنَا مُوسٰٓى اَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهٖ وَاَنْتُمْ ظَالِمُونَ ﴿٥٢﴾ ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴿

Meali Şerifi

Ve bir vakit Musaya kırk geceye vâd verdik, sonra siz

Sh:»351

onun arkasından danaya tutuldunuz zulmediyordunuz 51 sonra bunun arkasından da sizden afvettik,

gerekti ki şükredecektiniz 52

51. ﴿وَاِذْ وٰعَدْنَا مُوسٰٓى اَرْبَعِينَ لَيْلَةً﴾ ve hanı biz Musa ile kırk geceye vaidleşmiştik -ona kırk gece Turda münacat vevahiy için mikat-ü mi'at tayin olunmuş o da icabet edip rabbinin mikatına çıkmıştı. Ebu Amir, Ca'fer ve Yakup « ح ، جع ، يع » kıraetlerinde elifsiz olarak « وَعَدْنَا » okunur. Bu takdirde: hanı biz Musaya tam kırk geceyi vad etmiştik de ﴿ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهٖ﴾ sonra siz onun arkasından buzağıya tutulmuşdunuz -Sâmirînin yaptığı buzağıya tapmıştınız ﴿وَاَنْتُمْ ظَالِمُونَ﴾ zulmediyordunuz. 52. ﴿ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ﴾ sonra bütün bunların

arkasından sizi afvettik, sizden o günahları sildik-. Zira afiv esasen mahvetmek demektir. Bundan « عَنْ » ile sılalanarak günahı mahvetmek manasına gelir. Evvelkinde « عَفَاهُ », ikincide « عَفَا عَنْهُ » deniliyor. ﴿لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ ki bu sebeple olsun şükredesiniz - siz o zulmunuzla beraber afvın ne büyük nimet olduğunu da anlayıp düşünmeniz ve şükrünü eda etmeniz lâzımgelir.

Hazreti Musanın nesebı: Musa ibni İmran ibni Yashir ibni Kahis ibni Lâviyibni Yakub ibni İshak ibni İbrahim diye nakledilmiştir. Lâvi evlâdından olduğu meşhur olmakla beraber İmran ile Lâvi arasında daha ziyade batın geçmiş olması ve zikrolunanlar bunların meşhur olanları bulunması kuvvetle muhtemildir. Zira Hazreti Yusüfün Mısıra duhulile Hazreti Musanın duhulü arasında dört yüz sene geçmiş olduğu da sahil olarak naklediliyor Allahüa'lem.

Sh:»352

KIRK GECE: Hazreti Musanın denizi geçtikten sonra min tarafillâh va'dolunan kitap için bir mikat olmak üzere tayin edilen ve Zilkı'denin gurresinden Zilhiccenin onuna kadar gündüzile beraber devam eden bir ay on gecelik müddettir ki Hazreti Musa bunu Turda saim olarak geçirmiş ve nihayet münacat ile bizzat

kelâmı ilâhîye mazhar olup Tevratın elvahı kendisine inzal buyurulmuştu. Buna dair daha diğer ayetler gelecektir. Aylar geceden başladığı için gün ile sayılmayıp gece ile sayılmıştır. Ve bunda diğer bir ma'na da vardır. Tecelliyatı ilâhiye fecir gibi daima geceleri takip eder. Kara günler de geceden sayılır. İsmail Hakkî Hazretleri der ki Ehli tarikat kırk gün sülûkü bu ayetlerden ahz etmiştir! İlah... Lisanımızdaki çile tabirinin de aslı budur. Farisînin kırk manasına «çil, çihil» kelimesinden bir kırk demektir. İşte Hazreti Musa Beni İsraili denizden geçirdikten sonra Turda emri ilâhî ile çile çıkarırken arkasında onlar buzağıya tapmıya başlamışlardı ki ne kadar haksız bir nankörlüktür. Bununla beraber yine afvi ilâhiye uğradılar ki işte burada bilhassa bu afiv ni'meti ıhtar olunuyor. Ve afvin sureti cereyanı kariben ayrı bir ni'met olarak beyan edilecektir.

Rabian:

﴿٥٣﴾ وَاِذْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ﴿﴾

Meali Şerifi

Ve bir vakit Musaya o kitabı ve fürkanı verdik, gerekti ki doğru gidecektiniz 53

Musaya verilen kitabın Tevrat olduğunda ihtilâf yoktur. Fakat bu fürkan Kur'anda olduğu gibi Tevratın da bir sıfatı olması veya Tevrattaki ahkâmı şer'iye veya

Sh:»353

Tevrattan ayrıca yedibeyza ve asâ gibi mucizat yahut bir zafer ve ferah olması da muhtemildir. Zira «fürkan» aslında iki şey arasını kat'iyen fasledip ayırmak demektir. Hakkı, nâhakkı, küfr-ü imanı, halâl-ü haramı, niza-ü davayı kat'eden, ayıran her şeye de fürkan denilir, ve bu ma'na iledir ki Kur'anın lâkabı mahsusu olmuştur. Tevrat dahi esasen hakk-u batılı tefrik eden bir fürkanı ilahîdir. Burada atıf hasebile fürkanın Hazreti Musaya kitap ile beraber bahşedilmiş olan bir kudreti hâkimiyet olması bizce daha mütebadir görünüyor. Turdan kitap ile avdetinde de bunun bir tecellii mahsusu olmuştur ki atideki ayet kısmen bunun beyanı demektir, binaenaleyh dördüncü ni'met Hazreti Musanın kitap ile Turdan gelmesidir.

Hamisen:

﴿٥٤﴾ وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهٖ يٰقَوْمِ اِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ اَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوٓا اِلٰى بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوٓا اَنْفُسَكُمْ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَارِئِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ اِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ﴾

Meali Şerifi

Ve bir vakit Musa kavmine dedi ki: "Ey kavmim cidden siz o danaya tutulmanızla kendinize zulmettiniz gelin bârinize dönün, tevbe edin de nefislerinizi öldürün, böyle yapmanız bâriniz yanında sizin için hayırlıdır" bu suretle tevbenizi kabul buyurdu. Filhakika o, öyle tevvab öyle rahîmdir 54

Sh:»354

Burada bir taraftan balâdaki afiv ni'meti tafsıl edilmiş olmakla beraber bir taraftan da bu tafsıl içinde

fürkanın tatbikı, buzağı fesadının sureti izalesi, tevbe ve vesilei tevbe gibi ibretli niamı dakika ıhtar olunmuştur.

54. ﴿وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهٖ يٰقَوْمِ﴾ ve hani Musa kavmine ey kavmim demişti ﴿اِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ اَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ﴾ siz buzağıya tapmanızla muhakkak kendinize yazık ettiniz ﴿فَتُوبُوْٓا اِلٰى بَارِئِكُمْ﴾ Binaenaleyh bârinize: pâk yaradan halikınıza tevbe ediniz de ﴿فَاقْتُلُوْٓا اَنْفُسَكُمْ﴾ hemen kendinizi katlediniz, nefislerinizi öldürünüz ﴿ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَارِئِكُمْ﴾ böyle yapmanız yâni tevbe ve katil, bâriniz indinde sizin için hayırlıdır. -Böyle demiş ﴿فَتَابَ عَلَيْكُمْ﴾ ve bunun üzerine bâri tealâ tevbenizi kabul etmiş idi ﴿اِنَّهٗ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ﴾ şüphesiz o, o öyle tevvabı rahîmdir.

Burada Musa size demişti denilmeyip de « لِقَوْمِهٖ » buyurulması, kezalik yukarıdanberi nimetlerde «biz, biz» diye bizzat tasarrufatı ilâhîye ta'dat olunup gelirken şimdi Hazreti Musanın tebliğ ve tasarrufuna nakli beyan edilmesi, kitabın nüzulünden sonra müşarünileyhin min tarafillâh başkaca bir kuvvet iktisap etmiş olduğunu ve artık Beni İsrail üzerinde icrayı ahkâma başlamış bulunduğunu iş'ar etmektedir ki bunda

evvelâ hükûmet nimeti, tatbikı fürkan tezkâr ediliyor, lâkin bu nimet bizzat değil, Hazreti Musa vasıtasile binniyabe olarak ızhar edilmiş ve ancak neticesi ve semeresi olan tevbe ve salâh balâdaki nimetler gibi ve fakat sureti gıyapta bizzat bâri tealâya izafetle beyan olunmuştur. Bu üslûbı beyandaki inceliklerin tafsıli bir kitap olur, fakat görülüyor ki

Sh:»355

hedefi beyan nimeti hükûmetin iptida değil, ancak neticedeki salâh itibarile bir nimeti ilâhiye olduğunu tezkirdir. Tevbe ve katil emri mes'uliyeti Musaya ait bir tasarrufı niyabî, neticedeki salâh da bizzat bir ihsanı ilâhî oluyor. Ve fürkan o zaman tezahür ediyor. Kavm unvanı altında « اِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ اَنْفُسَكُمْ » gösteriyor ki zulmı nefis, nefsi ferdî ve kavmîden eamdır. Şirkin zararı millete, milletin zararı da fertleredir. Ve buzağı mes'elesi kavmi Musada büyük bir fesat ve ihtilâle sebep olmuş ve temizlenmesi katli nüfusu istilzam etmiştir. « فَاقْتُلُوٓا اَنْفُسَكُمْ » mefhumen üç manaya muhtemildir. Birincisi, manayı hakikîsi ki herkesin kendisini öldürmesi yani intihar etmesidir, lâkin böyle ölse idi muhatap olan kavm kalmaz veya ancak âsîler kalırdı. Binaenaleyh murat bu değildir. İkincisi hakikati örfiyesidir ki esasen ıhvan olan bir kavmin efradı haydi bakalım biribirinizi öldürünüz demektir. Ve ekseri müfessirîn bu manayı

göstermişlerdir. Tura giden Hazreti Musanın gıyabında Sâmirî Musa, altından bir buzağı yapmış bağırtmış ve bakareye tapan Mısırlı ve sair put perestler gibi Beni İsrailin bir kısmını, işte Musa bunu armağa gitti idi diye tapdırmış ve daha dünkü nimetlere karşı böyle bir fesad-ü ihtilâl çıkarmış, diğer kısmı Hazreti Harun ile beraber bunun cereyanını kuvvetle menetmeyip Hazreti Musaya intizar etmişler, o zamana kadar da fesat tevessü etmiş, Hazreti Musa Turdan gelince hükmi fürkan ile umumuna birden «kendinize yazık ettiniz» diye hıtap eylemiş, hem buzağıya tapanlara ve hem sükût ve intizar edenlere dahi bu günahlarından dolayı derhal tevbe eylemelerini ve tevbe edenlerin tevbe etmiyenleri hemen katletmelerini emr eylemiş ve bu harbi dahilî biiznillâh muvaffakiyetle neticelenmiş, Beni İsrail de kesbi salâh etmiş ve işte burada bu vakıa tezkir buyurulmuştur. Hikâye olunduğuna göre maktuller yetmiş bine kadar baliğ olmuş buna (قَاتِلُوا) buyurulmayıp da

sh:»356

« فَاقْتُلُوٓا اَنْفُسَكُمْ » buyrulması hâdisenin dahilî ve acıklı olduğuna ve zulmi nefsin manasına

işarettir. Üçüncüsü sırf mecazî olmasıdır ki nefsinizi öldürünüz, yani günahınıza nedametle gam-ü kederden canınızı çıkarın yahut şehevattan men'i nefs ile riyazet ediniz, bu fesatları yaptıran, şirke saptıran, hep şehevattır. Tevbe de bunların kırılmasile müfit olur ve o zaman kabul edilir demektir. Bu te'vil de gösterilmiştir, bu da güzeldir, fakat bir ma'nayı işarîdir.

BÂRİ, yaradırken ayıpsız, noksansız yaradan demektir ki haliktan ehass olur ve bunda fıtrati ulâyı ıhtar vardır.

Sadisen:

﴿٥٥﴾ وَاِذْ قُلْتُمْ يَامُوسٰى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتّٰى نَرَى اللّٰهَ جَهْرَةً فَاَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿٥٦﴾ ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴿﴾

Meali Şerifi

Ve bir vakit "ya Musa, dediniz: Biz Allahı aşikâre görmedikçe senin sözünle asla inanmıyacağız" bunun üzerine sizi o saıka yakalayıverdi bakınıp duruyordunuz 55 sonra sizi şükredesiniz diye ba's badelmevte mazhar ettik 56

55.

﴿وَاِذْ قُلْتُمْ يَامُوسٰى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتّٰى نَرَى اللّٰهَ جَهْرَةً﴾ Ve hani hatırlarsınız ya siz «ya Musa biz Allahı aşıkâre, açıktan açığa görmedikçe sana

asla inanmıyacağız» demiştiniz de bunun üzerine ﴿فَاَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ﴾ sizi yıldırım çarpmış -tabiri aherle- dehşetli bir darbeye tutulmuş, yıkılmıştınız ﴿وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ﴾ ve kımıldanmıya dermanınız kalmamış sade bakıp duruyordunuz. Demek ki ölmemişlerdi, fakat ölüm haline gelmişlerdi, bir çokları bunu, bakıp dururken yıldırım çarpmıştı, ölmüş idiniz manasına anlamışlardır. Halbuki « وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ » atfı veya hali bilhassa böyle bir zehaba meydan vermemek içindir. «Ahız» nazara arız olan bir hal değil, «nazar» ahze mukarin olan bir hal olarak gösteriliyor veya atfediliyor.

Netekim bu çarpışın tafsıl olunduğu « وَاخْتَارَ مُوسٰى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا » ayetinde « فَلَمَّآ اَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ » buyurulmuştur. Muhakkıkînin dirayeten tahkikleri böyle olduğu gibi Vehp Hazretlerinden rivayeten dahi bunlar ölmemişler, belki o korkunç hali gördükleri zaman kendilerini öyle bir titreme bir zangırtı almış ki hemen hemen mafsılları kopuyor, belleri kırılıyormuş, mahvolmak raddesine gelmişler, o zaman Hazreti Musa ağlamış, rabbine dua etmiş, Cenabı Allah da bir açıklık ihsan eylemiş, ondan sonra akılları başlarına gelmiştir. Nitekim şöyle buyuruluyor: 56.

﴿ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ﴾ bir müddet sonra sizi ba's badelmevte mazhar ettik - adeta ölümünüzden sonra yine dirilik verdik, evvelki saıka ölüm ise bu hakikaten bir ihyayi cedit olacaktır.

﴿لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ belki buna şükredersiniz.

Bu vakıanın zikrolunan katilden sonra mı? Veya ondan evvel ve katil emrini müteakip mi? olduğu hakkında iki kavil zikrediliyor. Her ne olursa olsun ayetten şu anlaşılıyor ki bu saıka bir kavmin mematı mesabesinde bir musıbet ve ondan kurtuluş da o kavmin tekrar hayatı,

ba's badelmevti manasında bir ni'meti kübra imiş, bu musıbetin sebebi de açıktan görmeyince Allaha iman etmemek ve Hazreti Musaya inanmamak iddiası olmuştur. Tahlıs ise mahzı inayeti rabbaniye olarak tezkir edilmiştir. Elbette bunu yapanlar Beni İsrailin hepsi değildi. Bu dava üzerinde mikatta bizzat saıkaya tutulanlar da müntehap yetmiş kişi idi, böyle olduğu halde bu ayette gerek dava, gerek musıbet ve gerek ni'meti ba's hattâ Kur'ana muhatap olanlar dahi dahil olduğu halde bütün bir kavme nisbet olunuyor. Şüphe yok ki bunun hikmeti bütün bir millet arasında mes'uliyeti müşterek mes'elesi, evlâdı Adem beynindeki hilâfet kazıyyesidir. Kimse kimsenin günahından mes'ul değil iken bunun böyle olması gösteriyor ki hukukullah olan vazaifi umumiye mesailinde, farzı kifaye maddelerinde fert mevzuıbahis değil, yalnız cemaat, nefsi ümmet mevzuıbahistir. Bunun nîk-ü bedinde herkes müşterektir. Füru, usulün ve herkes yekdiğerinin nâibidir.

Bu kadar niami sabıkadan sonra Allahı görmeden sana inanmayız diye Hazreti Musaya ısyan etmek ne büyük bir küfür ve küfrandır. Bu âyet marifetullah mesailinin en mühimlerinden birini ve sonra insanların sukut veya teali ile alâkadar halâtı ruhiyelerinden en calibi dikkat olanını bir cümlede ıhtar edivermiştir. Filvaki insanlar terakki edecekleri zaman nazarları, kalbleri yükselir, idrakleri yalnız gözleri önünde duran mahsûsata bağlanır kalmaz, akıllarile maverayı şuhuda geçerler, hakaikı gaybiyeye iman ederler,

görülmedik, işidilmedik saadetlere irerler, bil'akis tedenni ettikleri, sukut edecekleri zaman da akılları kalmaz, kalbleri körlenir, gözleri mahsûsata dikilir, gözlerine batmıyan şey'e inanmazlar, inanmak için behemehal görmek isterler, fenalıktan sakınmazlar, gelecek felâkete de bilfiil başlarına gelmeden inanmazlar, halbuki felâket gelince hükmünü icra eder.

Sh:»359

Derecesine göre ya ezer ya imha eyler, böyle mahsûsattan başka bir şey tanımıyan, gözlerine batmıyan şey'e inanmıyanlar, inanmak istemiyenler, asasız yürüyemiyen a'malara benzerler, ma'butlarını da ellerile tutmak, yoklamak isterler, nazarlarında ma'neviyat, ma'kulât, mücerredat evham addolunur. Tapmak için mücessem şeyler, putlar ararlar, bulamazlarsa yaparlar, ona taparlar, ondan imdat ararlar, çünkü insanlarda ibadet kanunı fitrîdir. Bundan kurtulamazlar, fakat ma'budi hakikîyi göremeyince kalblerinden, akıllarından kuvvet alamayınca gözlerinin tuttuğu, ellerinin iriştiği bir şeyden kuvvet dilenirler, hiç olmazsa bir öküz veya öküzün altında buzağı ararlar, Beni İsrailden bir kısmı dahi gerek Mısır ve civarındaki görgüleri ve gerek henüz yükselememeleri veya her hangi bir sebeple tekrar sukut etmiş olmaları dolayısile Hazreti Musaya, «Allahı açıktan açığa görmeyince sana inanmayız» diye dayatmışlar,

akılsızlıklarından onunla kendilerini bir zannedip, sen «konuştum, kitap getirdim» diyorsun ya! «haydi bize de göster» diye ısyana cür'et etmişler ve bununla Allahı bir cisim gibi karşılarında muhıt bir rü'yetle görmek istemişler, ki muhal idi, bütün gördükleri nimetler, hârikalar, istidlâllerine kâfi gelmemiş, böyle küfran ile hayali muhale düşmüşler. Binaenaleyh başlarına saıka musıbeti bir hârika halinde gelmiş ve bu musıbetten yine bir hârika olarak mahzı rahmeti ilâhiye ile kurtulmuşlardır, bizzat Allahı göremedilerse de başka mabutların yapmıyacağı ıkabini görerek akılları başlarına gelmiş, görmeden inanmanın ne büyük ehemmiyeti olduğunu o zaman biraz takdir etmişler de bütün kavm bu sayede yeniden dirilmiş, halâs oluştur, bu büyük ve derin ders-ü nimet de bu nida da böyle iki âyeti vecize ile ifade ve tezkir edilivermiştirki bundan kitaplar yazılır, filvaki Cenabı Allah görülmez, görülemez değildir, o kendini görebilecek gözler yaratma-

ğa da kadirdir. Lâkin ona bu gözler dayanmaz, ve görülürse ihata olunmaz. Bizim Dünyada faidemiz ona gıyabından şehadeti akliye ve kalbiye ile inanmaktadır.

Bu tezkire şu nimet de rap edilmiştir.

﴿٥٧﴾ وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَاَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰىؕ كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَارَزَقْنَاكُمْؕ وَمَاظَلَمُونَا وَلٰكِنْ كَانُوٓا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ﴿﴾

Meali Şerifi

Ve üstünüze o bulutu gölgelik çekdik, ve "size kısmet ettiğimiz hoş rızıklardan yeyin" diye üzerinize hem kudret helvası, hem bıldırcın indirdik, zulmü, bize etmediler lâkin kendilerine ediyorlardı. 57

57. ﴿وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ﴾ Bir de -sahrayı Tihte- üzerinize o ince bulutu gölgelik yaptık ﴿وَاَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰىؕ﴾ üstünüze hem kar gibi kudret helvası, hem de yelve kuşu, bıldırcın indirdik ﴿كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَارَزَقْنَاكُمْؕ﴾ haydi yeyin size kısmet ettiğimiz pak ni'metlerden dedik. -Burada Cenabı Allah bunlardan yüz çeviriyor. Kendilerini mevkii hıtaptan gıyaba atıyor, ve zulümlerini beliğ bir ıhtisar ile ifham ederek buyuruyor ki ﴿وَمَاظَلَمُونَا وَلٰكِنْ كَانُوٓا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ﴾ onlar bu nimetlere karşı

yaptıklari nankörlükle zulmü bize yapmadılar, lâkin hep kendilerine yazık ediyorlardı, -çünkü dinin, iman-ü

ame-

Sh:»361

lin faidesi, zararı Allaha değil kullaradır. Bu hususta yaptıkları zulüm ve nankörlük bir kaç ayet sonra ayrıca

ıhtar edilecektir. Şu da rivayet olunuyor ki bunlar «temiz temiz, taze taze yeyiniz» denildiği halde

dinlememişler, iddihare toplayıp yığmağa başlamışlar ve bunun üzerine kesilmiş, zaruret içinde kalmışlar.

Dikkat edilince görülüyor ki ni'metler ta'dat olunup gelirken git gide bunlara küfranlar ınzıman ediyor ve

hedefi tezkir, bunlar ve zulümler olmıya başlıyor:

Sabian:

﴿٥٨﴾ وَاِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هٰذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ ؕ وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٩﴾ فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِى

قِيلَ لَهُمْ فَاَنزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِنَ السَّمَآءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ۝

Meali Şerifi

Ve bir vakit "şu şehre girin de ni'metlerinden dilediğiniz veçhile bol bol yeyin ve secdeler ederek kapıya girin ve «hıtta» deyin ki size hatı'elerinizi mağfiret ediverelim, muhsinlere ise daha artıracağız" dedik 58 derken o zulmedenler sözü değiştirdiler, kendilerine söylenildiğinden başka bir şekle koydular, biz de o zalimlere fısk işledikleri için gökten bir murdar azap indirdik 59

58. ﴿وَاِذْ قُلْنَا﴾ ve hani demiştim ki ﴿ادْخُلُوا هٰذِهِ الْقَرْيَةَ﴾ şu beldeye -Beydi makdis mevzıne yahut Erîha beldesine- giriniz ﴿فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا﴾ de onun neresinde isterseniz yahut dilediğiniz veçhile bol bol yeyiniz ﴿وَادْخُلُوا الْبَابَ﴾ ve girerken kapısından giriniz hem de ﴿سُجَّدًا﴾ başlarınızı eğerek, secdei şükrana kapanarak giriniz -kibir ile çalımla, azgınlık, serkeşlik

yaparak girmeyiniz ﴿وَقُولُوا حِطَّةٌ﴾ ve orada «hıtta» deyiniz ﴿نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ﴾ ki size bu şeraıt altında hatı'elerinizi mağfiret ediverelim, yani veballerinizi rahmetimizle örtelim ﴿وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ﴾ şunu da haber verelim ki muhsinlere -iyilik güzellik yapan, güzel hareket edenlere- daha fazlasını ihsan edeceğiz.

Tefsiri Asamde «hıtta» Arabî olmayıp aynen söylenmesi matlûp bir kelimedir denilmiş, diğer müfessirîn ise bunun Arapça « حط » masdarının binai nev'i olduğunu söylemişlerdir.

HAT, bir şey'i aşağıya almak ve arkadan yük indirmek demek olduğundan «hıtta» bir nevi indiriş demek olur ki bir tarzı mahsusta yükü yıkmak, veya boyunlardaki vebali indirmek karar veya duasını ifade eder ve umumı mecaz suretile cem'i de mümkindir. Yani nüzul kararını veriniz ve günahlarınıza istıgfar ediniz demek olur. Ve bütün Aşere kıraetlerinde «hıtta» merfu okunur. Binaenaleyh müfret değil mahzuf bir mübtedanın haberi olarak (işimiz hıttadır) takdirinde bir cümledir. Meselâ lisanımızda bir i'lân veya kumanda sırasında «kunak!», «yemek!», «uyku!», «hareket!», veya istirham sırasında «lutuf!», «inayet!», «afiv!» gibi müfret kelimeler de böyle

bir cümle takdirindedirler. İncil ve kütübi salifede «hıtta» kelimesi Ramazan ayının ismi olarak zikredildiğini Kamus mütercimi Asım Efendi zikretmiştir. Fakat bu ayette bu suretle bir tefsir veya te'vil vaki olmamıştır.

TENBİH: « فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا » emri, Adem ile zevcesinin Cennette iskân edildikleri zaman aldıkları emri andırmaktadır. Ve nitekim diğer bir ayette « وَأْتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا » buyurulacaktır. Zaten « اسْكُنُوا هٰذِهِ الْقَرْيَةَ » buyurulmamış mı idi?

59. ﴿فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ﴾ Derken zalimler güruhu, sözü değiştirdiler, kendilerine söylenenin başkasını yaptılar. -Denilmiş ki «hıtta» emrile alay ederek bunun yerine « هطأ سمهاثًا » demeğe başlamışlardı ki Nebt lisanında « حِنْطَةٌ حَمْرَاءُ » yani kırmızı buğday demek imiş, belli ki bu rivayette şecerei memnuanı « حنطه » tefsirine bariz bir temas vardır. O zalimler kapıdan girer girmez Dünya derdine düşerek Allahın emrini tebdil-ü tağyire kalkıştılar,

﴿فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ﴾ bunun üzerine biz de

sözü değiştiren o zalimlerin başlarına yukarıdan korkunç, habis bir azap indiriverdik

﴿بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ﴾ çünkü fısk içinde yüzüp gidiyorlardı, mütemadiyen çığırdan

çıkıyorlardı. -Bunu yapanlar ve bu azaba düşenler, kavmi Musadan bir güruh olduğu anlaşılıyor. Çünkü «

فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا» buyurulmayıb « فَبَدَّلُوا» buyurulmuştur ki içlerinden bir kısmı

demek oluyor. Nitekim surei Arafta « فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ» vardır. Burada siyakı ayet

bu kayitten müstağni olmuştur.

RİCZ, esasen «rics» gibi tiksinilen pis, murdar şey demek olup bundan azab-ü ukubet manasına da

kullanılmıştır. Tenvin. tehvil içindir. Fısk-u fücurun akıbeti işte böyle murdar azaplarla mahvolmaktır.

Saminen:

Sh:»364

﴿٦٠﴾ وَإِذِ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ ۖ
فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا ۖ قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ ۖ

كُلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللّٰهِ وَلَاتَعْثَوْا فِى الْاَرْضِ مُفْسِدِينَ﴿

Meali Şerifi

Ve bir vakit Musa, kavmi için su dilemişti, biz de asan ile taşa vur demiştik, onun üzerine ondan on iki pınar fışkırdı, her kısım insanlar kendi su alacağı menbaı bildi, Allahın rızkından yeyin, için de müfsitlik ederek yer yüzünü fesada vermeyin 60

60. ﴿وَاِذِ اسْتَسْقٰى مُوسٰى لِقَوْمِه﴾ ve hani Musa kavmi için istiska etmişti, ISTISKA, sakiy talep etmek, sakiyde suvarmaktır. Yani Musa susuz veya kuraklıkta kalan kavminin suvarılması için bir su veya yağmur istemiş, su taharrisine veya yağmur duasına çıkmış idi de

﴿فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ﴾ biz de taşa asan ile vur demiştik

﴿فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا﴾ binaenaleyh taştan on iki pınar fışkırdı

﴿قَدْ عَلِمَ كُلُّ اُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ﴾ her kısım halk içecekleri pınarı tanıdı. Haydi

﴿كُلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللّٰهِ﴾ Allahın rızkından yeyin, için

﴿وَلَاتَعْثَوْا فِى الْاَرْضِ مُفْسِدِينَ﴾ ve Yer yüzünde fesat çıkararak şuna buna

saldırmayın- dedik.

Sh:»365

Cümhuri müfessirîn bu ıstıskanın da menn-ü selva ile beraber olduğunu beyan etmişler, ancak Ebu Müslimi İsfehanî bu kelâmın istiklâlini nazarı dikkate alarak bunun ayrıca bir mucize olduğuna kail olmuştur. Âyet bunlardan birini tayin etmiyor.

Hazreti Musanın asası ne idi ve ne kadardı? Sonra bu taş, muayyen ve malûm bir taş mı idi?. Yoksa her hangi bir taş mı idi?. İmamı Razî, tefsirinde der ki: asanın her hangi bir ağaçtan veya Cennetin mersin ağacından olduğu ve boyu on zira ve başı iki çatallı bulunduğu, kezalik taşın Turdan getirilmiş veya asa ile beraber Hazreti Şuaybden alınmış, şöyle, böyle ma'hud veya mukaddes bir taş olduğu hakkında muhtelif rivayetler var ise de bu bapta mütevatir bir nassı kat'î olmadığından tafsılâtından sükût etmek ve ilmini Allah tealâya tafvız eylemek ıktıza eder. Çünkü amelî bir hükmü tazammun eden mesailde ahbarı âhat ve zanniyat ile amel vacip olursa da amalî olmıyan ve sırf ilmî ve i'tikadî bir haysiyeti haiz bulunan hususatta nassı kat'î lâzımdır. Halbuki asa ve hacerin tafsılâtını bilmek te bizim için bir vazife ameliye olmadığı gibi

nassı kat'î de yoktur. Binaenaleyh tafsılinden sükût etmek her halde muhtardır. ilah...

Asanın ve taşın hakikatlerini tayin ile meşgul olmaksızın âyetten şunu anlarız ki Cenabıhak burada mayei hayat olan büyük bir nimeti Dünyeviye ile sermayei hidayet olan büyük bir mucizei rahmaniyeyi ıhtar-ü tezkir buyurmuştur, Hazreti Musa kuraklıktan, susuzluktan yanıp kavrulan kavmi için Cenabı Allahdan su diliyor. Yağmur duasına çıkıyor, Cenabı Allah da bu duayı kabul ve istenilenden daha büyük harikulâde bir nimet ihsan eyliyor. Gelip geçici bir yağmur yerine, Beni İsrailin on iki Sıptından her birine mahsus ayrı ayrı on iki pınar fışkırtıyor ve bununla vücudi bâriye ve inayeti ilâhiye-

sine bariz bir beyyine bahş ediyor ve o suretle bahş ediyor ki duanın akıbında bir de fi'lî bir teşebbüs lüzumunu emreyliyor. «Asan ile taşa vur» diyor. Demek ki o sırada Hazreti Musa bilfarz bu emri ilâhîye derhal imtisal etmeyip de asayı taşa vurmanın suya ne münasebeti var gibi indî ve aklî bir kıyas ve muhakemeye kalkışsa idi bu nimet tecelli etmiyecek, dualar, taharriler belki boşa çıkacak idi. O halde harikanın en büyük sirri bu sebebin ilhamında ve bu büyük nimetin o sebebe rapt edilmiş olmasındadır

kuru taşları yarıp pınarlar fışkırtmaya kadir olan Allah tealâ o suları doğrudan doğruya ihsan edivermiyor da bir sebebi manevî ile bir sebebi maddîye teşebbüs üzerine ihsan ediyor. Sebebi manevî olan dua sebebi maddînin ilhamına vesile oluyor. Bunun üzerine sebebi maddî olan darbı asaye teşebbüs ile de taştan sular fışkırıyor, bürhanı hüda tamamile tecelli eyliyor. Bunu da yeyin için fesat çıkarmayın irşadı takip ediyor.

Filhakika Allah bir şey murat edince esbabını tehyic eder ve esbab o kadar muhtelif ve namütenahidir ki aklı beşer ne kadar yükselse bunları tafsılâtile ihata edemez. Bunun için faide beyan asa ile taşın hususiyetini izahta değil, cereyanı vakıayı idraktedir. Hazreti Musa gibi bir Resuli zişanın asasında sebebi infilâk olacak her türlü mihanikî kuvvetleri tasavvur mümkindir ve Hak tealânın tecelliyatı nimeti her zaman böyle esbabı maddiye ve maneviyenin sivri içtimaındadır. Ne fıkdanı esbab karşısında me'yus olmalı, ne de esbabı ihmal etmemelidir. Allah tealâya hulûsı kalb ile duayı hiç bir zaman elden bırakmamalı ve ayni zamanda duanın en büyük semeresi inkişafatı ruhiye olduğunu bilmeli ve ilhamatı sübhaniyeden müstefit olarak en umulmaz esbabı dahi tatbik eylemelidir. Düşünülürse tarikı fende bile en büyük keşifler, kalbi insaniye şimşek gibi çarpan bir telkini hakkın eseridir. Bunu hayirde kul-

Sh:»367

lanan hayra, şerde kullanan şerre vasıl olur.

Tasian:

﴿٦١﴾ وَاِذْ قُلْتُمْ يَامُوسٰى لَنْ نَصْبِرَ عَلٰى طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ
لَنَارَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَامِمَّا تُنْبِتُ الْاَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّآئِهَا وَفُومِهَا
وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَاؕ قَالَ اَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِى هُوَ اَدْنٰى بِالَّذِى
هُوَخَيْرٌؕ اِهْبِطُوا مِصْرًا فَاِنَّ لَكُمْ مَاسَاَلْتُمْؕ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ
وَالْمَسْكَنَةُ وَبَآءُوبِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِؕ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ
بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيّٖنَ بِغَيْرِالْحَقِّؕ ذٰلِكَ بِمَا عَصَوْا
وَكَانُوا يَعْتَدُونَ﴿﴾

Meali Şerifi

Ve bir vakit "ya Musa biz bir türlü yemeğe kabil değil katlanamıyacağız, artık bizim için rabbine dua et, bize Arzın yetiştirdiği şeylerden: Sebzesinden, kabağından, sarmısağından, mercimeğinden, soğanından çıkarsın" dediniz, ya: O hayırlı olanı o daha aşağı olanla değişmek mi istiyorsunuz? Bir kasabaya inin o vakit size istediğiniz var" dedi, üzerlerinede zillet ve meskenet binası kuruldu ve nihayet Allahdan bir gadaba değdiler, evet öyle: Çünkü Allahın ayetlerine

Sh:»368

küfrediyorlar ve haksızlıkla Peygamberleri öldürüyorlardı, evet öyle: Çünkü isyana daldılar ve aşırı gidiyorlardı 61

61. ﴿وَاِذْ قُلْتُمْ يَامُوسٰى﴾ Ve hani siz -Bu ni'metlerin kadrini takdir edemeyerek ve şükr-ü tâat yerine terbiyesizlik ederek- demiştiniz ki ya Musa!

﴿لَنْ نَصْبِرَ عَلٰى طَعَامٍ وَاحِدٍ﴾ biz bir türlü yemeğe artık sabredemiyeceğiz, her gün bıldırcın eti, kudret helvası yemekten bıktık usandık ﴿فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ﴾ binaenaleyh rabbına dua et de

﴿يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْاَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّآئِهَا وَفُومِهَا

﴿وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا﴾ bize toprağın bitirdiği şeylerden, sebzelerinden, kabağından, hıyarından, sarımsağından, mercimeğinden, soğanından çıkarıversin, -gerçi yeknesaklığın şehevatı beşeriye üzerinde az çok sıkıcı bir te'siri vardır. Ve buna karşı tenevvü talebinde esasen bir ma'sıyet yoktur, fakat bunu yaparken bir taraftan o ni'metin yokluğu zamanındaki ıztırabatı unutmamak ve diğer taraftan ulvî bir kalb ile hareket edip şükran ile izdiyadını aramak ve sonra hissi şehvetle edeb-ü terbiyeyi unutup da «rabbimiz» diyecek yerde «rabbın» diye imansızlık eseri göstermemek icap ederdi Beni İsrailin bu talebinde şüphesiz ki Medenî bir hayat talebi vardı, fakat bu talep yüksek bir maksat ve gaye ile değil, bıldırcın yerine soğan, sarımsak yemek için hasis bir emele ibtina ediyordu. Bunda ise vaktile Mısırda geçirdikleri hayatı sefilâneye adeta bir iştiyak anlaşılıyordu ki bu da hürriyetin kadrini takdir edemeyip bir nevi esarete hahişger olmak demekti. Bunun için Hazreti Musa ﴿قَالَ﴾ cevaben şöyle dedi ﴿اَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِى هُوَ اَدْنٰى بِالَّذِى هُوَخَيْرٌ﴾ siz aşağı bir şeye iyi ve hayırlı

Sh:»369

bir ni'meti değişmek mi istiyorsunuz? ﴿اِهْبِطُوا مِصْرًا﴾ öyle ise haydi bir mısra yani bir

kasabaya ininiz ﴿فَإِنَّ لَكُمْ مَا سَأَلْتُمْ﴾ o vakit size istediğiniz var.-bu cevap bir taraftan matlûplarının is'afı esbabını irae ederek yeni bir in'amı, diğer taraftan da sui ıhtiyarlarını ve akıbetlerinin fenalığını ifade etmektedir.

MISIR, ismi has ve ismi cins olur. İsmi hassolduğu zaman gayrı munsarıf olur. Cerr-ü tenvin kabul etmez. Fakat üç harfli olup ortası da sakin bulunduğu için Nuh, Lût gibi munsarıf olması da caizdir. İsmi cins olduğu zaman da alelıtlak Kasaba manasınadır. Nitekim Cum'anın şeraitinden birisi de mısırdır deriz. Bu âyette her ikisile de te'vil varit olmuştur. Lâkin Beni İsrailin hurucundan sonra Mısra bir daha avdetleri vaki olmadığına nazaran müfessirîn bunu ismi cins manasile Arzı mukkaddes Kasabalarından birine hamletmişlerdir. Evvelki takdirde bu emir sırf bir emri tevbihî olmuş olacaktır. Maamafih ikincide dahi bu ima mevcuttur ve bunun için karye veya belde denilmeyip mısır denilmiştir. Demek oluyor ki Beni İsrail böyle soğan sarmısak yemek için binnetice Mısırdaki hallerini andırır bir hali zillete tarafdar olmuş oldular, acaba akıbetleri ne oldu? Bu noktaya gelince Cenabı Allah kendilerini yine şerefi hıtaptan mahrum ederek bir cümlei istinafiye ile buyuruyor ki ﴿وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ﴾ üzerlerine de zillet ve meskenet binası kuruldu - tabiri aharle üzerlerine zillet ve meskenet damgası basıldı. Hakaret altında ağır vergilere ve fakr-ü meskenete mahkûm kaldılar ﴿وَبَآءُو بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ﴾ ve

nihayet Allahdan bir gadaba değdiler- müstahik oldular devletleri munkarız ve cemiyetleri perişan oldu,

Fatihada zikrolunan « مَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ » den oldular ﴿ذٰلِكَ﴾

Sh:»370

bu -baskı, bu gadap, yani bu sui akıbet şunun için idi ki

﴿بِاَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ﴾ bunlar Allahın bu kadar zahir-ü bahir

âyât-ü delâiline kâfirlik ediyorlar ﴿وَيَقْتُلُونَ النَّبِيّٖنَ بِغَيْرِ الْحَقِّ﴾ ve Peygamberleri

bigayri hakkın katleyliyorlardı- Hazreti Şa'ya, Hazreti Zekeriyya, Hazreti Yahya gibi enbiyayı şehit

etmişlerdi. ﴿ذٰلِكَ﴾ de şundan naşi idi ﴿بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ﴾ ki

bunlar ısyanı âdet edinip mütemadiyen hadlerini tecavüz eyliyorlardı.- Halbuki sağirede ısrar kebireye,

kebirede ısrar küfre dai olur. Küfür ise her şenaati yaptırır.

NEBİY, nebe'den muştak olarak aslında « نَبِيءٌ » dir ki Allah tealâdan vahiy ile haber getiren

demektir. Ve tam Peygamber müradifidir. Cem'inde enbiya ve nebiyyîn gelir. Nafi kıraetinde aslı üzere «

نَبِيئِينَ » okunur. Nebiy Resuldan eamdır. Her Resul Nebidir. Fakat her Nebiy Resul değildir.

Maamafih Kur'anda müradif olarak kullanıldığı da vardır. Enbiyanın katli bigayri hakkın yani hükmi ilâhîye muhalif olacağı aşikâr olduğu halde ayrıca tasrih buyurulması şenaatlerini tansıs ve bilerek yaptıklarına işaret içindir. Burada bunların Hatemülenbiya Efendimiz Hazretlerine dahi sui kasıdlarına işaret buyurulmuştur.

Bu gadaptan sonra acaba bunlar için hiç bir felâh imkânı yok mudur? Buna cevaben buyuruluyor ki:

﴿٦٢﴾ اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارٰى وَالصَّابِئِينَ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَاخَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَاهُمْ يَحْزَنُونَ﴾

Sh:»371

Meali Şerifi

Şüphe yok ki iman edenler ve Yehudîler, Nasranîler, Sabiîler bunlardan her kim Allaha ve Ahıret gününe

hakikaten iman eder ve salih bir amel işlerse elbette bunların Rableri yanında ecirleri vardır, bunlara bir korku yoktur ve bunlar mahzun olacak değillerdir 62

62. ﴿اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا﴾ Dini Muhammedîye zahirde iman etmiş olanlar yani dini islâmı lisanlariyle ıkrarlarından dolayı insanlar beyninde müslüman sayılanlar ﴿وَالَّذِينَ هَادُوا﴾ dini Musaya intisap etmiş olan Yehudîler ﴿وَالنَّصَارٰى﴾ dini İsaya mensup Nasranîler ﴿وَالصَّابِئِينَ﴾ bu üç dinden hariç olanlar ﴿مَنْ اٰمَنَ﴾ yani « ﴿مِنْهُمْ﴾ » ﴿بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ﴾ bütün bunlardan her kim Allaha ve Ahıret gününe -bu surenin başında beyan olunduğu üzere- hakikaten zahir-ü batınlariyle iman eder ﴿وَعَمِلَ صَالِحًا﴾ ve bu imana yaraşıklı iyi bir iş yaparsa ﴿فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ﴾ şüphesiz bunların rableri indinde ecr-ü mükâfâtları vardır ﴿وَلَاخَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَاهُمْ يَحْزَنُونَ﴾ ve bunlara korku yoktur ve bunlar mahzun olacak değillerdir yani yapılan inzarlar bunlar hakkında değildir.

İnsanlar sulbi Âdemden yer yüzüne indikleri zaman Cenabı Allah kendilerine « فَاِمَّا يَاْتِيَنَّكُمْ مِنِّى هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَاىَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَاهُمْ يَحْزَنُونَ » diye her hangi bir zamanda gelen hidayetine ittiba etmeleri şartıyle bunu

vadetmemiş mi idi? İşte tevbei Âdemin semeresi olan o vadi ilâhî ilel'ebet cari böyle bir

Sh:»372

ile mütenasip ameli salih yapacak olan kimselerin risaleti Muhammediyeyi inkâr etmelerine imkân nasıl tasavvur edilir? Tarihin sahaifi şehadetinde nübüvveti Muhammediyeden daha bariz ve daha zahir hangi nübüvvet vardır? Binaenaleyh Semadaki yıldızlardan bazılarını kabul edip de güneşi inkâr edenlerin Allaha karşı imanlarında ciddiyet-ü ıhlâs tasavvur etmek hak fikriyle asla kabili tevfik olmıyan bir tenakuz teşkil eder. Şayanı dikkattirki bu ayette iman, biri insanlara nazaran zahirî, diğeri indallah hakikî olmak üzere iki def'a zikredilmiş ve evvel emirde « الَّذِينَ اٰمَنُوا » Yehudilere, Nasaraya, Sabiîne mukabil tutulmuştur. Demek ki bu üçü Kur'anın mevzuı bahs ettiği imandan alel'ıtlak hariçtirler. Bununla beraber imanı zahirî erbabı bunlarla akran tutulmuş ve ameli salih ile meşrut gösterilmiştir. Demek ki gerek zahiri mümin olan müslümanlar ve gerek bunlar haricinde bulunan Yehudîler, Nasranîler ve saire Kur'anda matlûp olduğu veçhile Allaha ve yevmi Ahırete zahir-ü batınlarile cidden iman eder ve salihane amel yaparlar ve bunda sebat ederlerse o zaman « لَاخَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَاهُمْ يَحْزَنُونَ » sirrine mazhar olacaklardır ki bunda da dini islâmın davet-ü hidayeti âm bir dini umumî olduğu zahir olur.

Bu âyetten nihayet şu neticeye geliriz ki dini islâmın hâkim olduğu hey'eti içtimaiyenin teşekkülü için imanı hakikî şart değildir. O zahirî bir ıkrar ile dahi in'ikad ettiği gibi bunun içinde Dünyevî noktai nazardan bir akdi siyasî ile edyanı saire erbabı dahi hürriyeti diniyelerile hakkı hayata mazhardırlar. Fakat bütün bunların içinde ferdî veya içtimaî selâmeti hakikiye ancak imanı kâmil ve ameli salih erbabına mev'uttur, Ve heyeti içtimaiyenin zâmanı hakikîsi bunlardır. Dini islâmın Dünyevî, Uhrevî va'dettiği selâmet-ü saadetin sirri de bu hakikatte münderiçtir. Binaenaleyh imamı kâmil ve ameli

Sh:»373

kanunı umumîdir. Ve bu ayet o kanunun bir inkişafıdır. Binaenaleyh Yehudîler gibi zillet-ü meskenete düşenler ve gadabı ilâhîye uğramış olanlar bile her ne zaman tevbe eder, Allaha ve yevmi Ahırete cidden iman ederek Allahın son zamanda gönderdiği hidayete ittiba eyler ve ona göre ameli salih yaparsa o gadaptan kurtulur. Ve indallah ecr-ü mükâfatını bulur, « لَاخَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَاهُمْ يَحْزَنُونَ » sirrine mazhar olur. Lâkin bu semereye irmek için zahiren yani yalnız insanlar arasında mü'min ve müslüman olmak kâfi değildir. Hattâ bir zaman için mü'mini salih yaşamış olmak da kâfi değildir. Onda sebat edip hüsni hâtime ile gitmek ve Allaha o iman-ü amel ile

kavuşmak da lâzımdır.

Bu surenin baş tarafında « أُولٰٓئِكَ عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ۝ » tebşirinin kimlere maksur olduğu ma'lûm idi ki bunda ezcümle « وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَآ أُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَآ أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ ۚ » şartı vardı ve ayni zamanda « وَبِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ۜ » buyurulmuş olduğu için Ahırete iman ve ikani sahih bütün Enbiya ile beraber Hazreti Muhammed aleyhisselâma ve ona inzal olunana iman edenlere mahsus olduğu tebliğ kılınmıştı. Binaenaleyh burada « مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا » cümlesiyle beyan buyurulan imanı hakikînin bı'seti Muhammediyeden sonra o suretle müfesser olduğunda şüphe yoktur. Zaten bu ayetin bilhassa bu noktai nazarla Beni İsraile hıtab hayyizında bir icmal olup bütün bu beyanatın dini islâma davet sadedinde ve « وَاٰمِنُوا بِمَآ اَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ وَلَاتَكُونُوٓا اَوَّلَ كَافِرٍ بِهٖ » emri celilinin te'yidi için sevkedildiğinde de iştibahe mahal yoktur. Bi'seti Muhammediyeden evvel Allaha ve yevmi Ahırete iman eden ve ameli salih yapanlar bile Tevrat ve İncîlin hükmünce istikbalin büyük

Peygamberine iman ile mükellef idiler, buna işareten « اَوْفُوا بِعَهْدِىٓ » buyurulmuştu. Böyle iken bi'seti Muhammediyeden sonra onu inkâr edenler miyanında imanı hakikî erbabı tasavvuruna imkân kalır mı? Allaha ve yevmi cezaya imanı bulunan ve bu iman

Sh:»374

salih erbabının feyzı ilmî ve amelîsinden mahrum olan zahirî bir islâm hey'eti içtimaiyesi « لَاخَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَاهُمْ يَحْزَنُونَ » va'di ilâhîsine mazhar değillerdir. Allaha imanı olmıyanlar ihkakı hak edemezler, Ahırete imanı olmıyanlar da bakaye hizmet eyleyemezler. Herkesin yalnız nefsi için çalıştığı bir hey'eti içtimaiyenin manzarası « وَاتَّقُوا يَوْمًا لَاتَجْزِى نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْـًٔا » âyetile tasvir olunan yevmi Kıyametin bir nümunesi olur.

«HADE, YEHUDÜ, HEVDEN» esasen Arabcada tevbe etmek manasına olduğu gibi Yehudî olmak manasına da gelir. Deniliyor ki lisanı Arapta bunlara Yehud denilmesi, ya balâda beyan olunduğu üzere buzağıya taabbüdden hâil bir surette vaki olan tevbeleri dolayısiledir ve yahut Yahuza isminin ta'ribidir. Ve

Yahuza Hazreti Yakup aleyhisselâmın on iki evlâdının en büyüğünün ismidir. Bu surette Yehud, Beni İsrailin on iki sıbtından birincilerinin ismi olmak lâzım gelirken bu münasebetle umumuna birden tesmiye edilmiş demektir ki her iki takdirde Yehud, ismi cinstir, müfredinde Yehudî denilir.

NASARA, «nasranî»nin cem'idir. Keşşafın beyanına göre müfredi «nasran» dır. «ya» ile nasranî, Ahmedî gibi mübalağa içindir. İsevîler kendilerine bu ismi vermişlerdir ki bunda üç vechi tesmiye beyan ediliyor:

1- Hazreti İsanın nazil olduğu «Nasıre» karyesine nisbettir. İbni Abbas, Katade, İbni Cüreyc buna kail olmuşlardır.

2- Beyinlerinde tenasur bulunmak yani biribirlerine nusrat etmeleri hasebile bu namı almışlardır.

3- Hazreti İsa Havariyuna « مَنْ اَنْصَارِىٓ اِلَى اللّٰهِ ؕ » buyurmuş, onlar da « نَحْنُ اَنْصَارُ اللّٰهِ ۚ » demiş oldukları için bu isim ile tesmiye edilmişlerdir.

«NASRANÎ» Rumca hıristiyan diye terceme edilmiştir ki «Hıristos»a nisbettir. Firenkler «Kırist» diyorlar.

Sh:»375

Hıristos, halâskâr, fidyei necat vererek kurtaran «münci» diye şerh edildiğine nazaran «Nasranî» bunun Arapçası ve Binaenaleyh Nasranî «hıristiyan» Nasara «hıristiyanlar» demek olur.

«SABİÎN» yahut «sabie» hakkında müteaddit tefsirler vardır: evvelâ lûgat itibarile « صَبَأَ فُلَانٌ » denilir ki filân kimse dininden çıkıp filân dine girdi demektir. Bu mana ile idi ki Arap müşrikleri Hazreti Peygamber Efendimize « صَابِىءِ » derlerdi. Çünkü kendi dinlerine muhalif bir din ızhar ediyordu kezalik yıldızlar matla'larından çıktıkları zaman « صَبَأَتِ النُّجُومُ » denilir. Binaenaleyh esasi lûgat itibarile ve tekabül karînesile «Sabiîn» izafî bir manayı haiz olup, İslâm, Nasara, Yehud haricinde bulunan alel'ûmum edyanı saire mensuplarına şamil olur. Maamafih, urfen daha hususî manâlarla da tefsir edilmiştir. Ezcümle:

1- Katadenin tefsiri veçhile bunlar, melâikeye taabbüt eder bir taifedir.

2- Nücuma ibadet eden bir taifedir. İmamı Razî der ki: akrep olan budur. Ve bunların başlıca iki kavilleri vardır: Birincisi, derler ki «halıkı âlem Allah tealâdır. Lâkin nücuma ta'zımi ve bunların namaz ve dua için kıble ittihaz edilmelerini emreylemiştir.», İkincisi «Allah tealâ eflâk ve kevakibi halketmiştir ve fakat bu âlemdeki hayr-ü şerri, sıhhat-ü marazı, halk-u tedbir eden bu nücumdur. Binaenaleyh bu âlemin Allahı onlardır. Ve beşeriyetin onlara ta'zımi vaciptir. Sonra bunlar da Allah tealâya ibadet ederler ve insanlara vasıta olurlar.» derler. Bu mezhep Gildanilere mensup olan kavildir ki İbrahim aleyhisselâm bunları redd-ü ibtal için gelmişti ilah... Bunların Hazreti Nuha ve ba'zı rivayata göre Hazreti İdrise nisbet iddiasında bulundukları da söyleniyor. Elhalete hazihi ahkâmı nücuma i'tikat bunlardan kalmadır. Surei Maidede tafsılât gelecektir bak!

Aşiren:

﴿٦٣﴾ وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ ۜ خُذُوا مَآ
اٰتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَافِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٦٤﴾ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ
مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ ۚ فَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ
الْخَاسِرِينَ ﴿٦٥﴾ وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِى
السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ ۚ ﴿٦٦﴾ فَجَعَلْنَاهَا
نَكَالًا لِمَابَيْنَ يَدَيْهَا وَمَاخَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ﴿﴾

Meali Şerifi

Bir vakit de misakınızı almıştık, ve Turu üstünüze kaldırıp demiştik ki verdiğmiz kitabı kuvvetle tutun ve içindekinden gafil olmayın, gerek ki korunursunuz 63 sonra onun arkasından yüz çevirdiniz, eğer üzerinize Allahın fazl-ü rahmeti olmasa idi her halde hüsrana düşenlerden olurdunuz 64 içinizden sebt -istirahat- günü tecavüz edenleri elbette bilirsiniz biz onlara sefil sefil maymunlar olun dedik 65 ve bu ukubeti önündekilere ve arkasındakilere bir dersi ibret ve korunacaklara bir va'z-u nasıhat olmak üzere yaptık.

Burada Beni İsrâilin Hazreti Musa maiyetinde ilk teşekküli millîlerine ve cereyanı dinîlerine ait bazı ıhtar-

Sh:»377

lar vardır. TUR, kelâmı Arapta alelıtlak dağ ma'nasına gelir ki Süryanîde dahi böyle olduğu zikrolunuyor. Bazıları da nebatatı olan dağ demek olduğunu söylemişlerdir, Turısina da Hazreti Musanın mazharı kelâm olduğu dağın ismi hassıdır. Ve buradaki « الطور » her üç ma'na ile te'vil edilmiş ise de zahir olan ahittir ki o da Turısinadır. Bu misak alındığı zaman Beni İsrailin onun dibinde bulundukları söyleniyor ve başka rivayetler de zikrediliyor. Maamafih bu misak ile ta ibtida Mısırda Beni İsrailin Hazreti Musaya biatleri ma'nasını anlamak mümkin olacaktır. Bu dahi Turun Semavî kıymetile başlamış ve denizden geçtikten sonra tekrar tevsik olunmuştur. Bu suretle « وَرَفَعْنَا » daki « واو » İbni Abbastan mervi olduğu üzere atf için olarak ikisini de beyan etmiş olur. Hal olması rivayetine göre ise yalnız sonrakini ifade eder.

63. ﴿وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ﴾ ve hani sizin misakınızı almış yani Hazreti Musaya sağlam bir ahd ile ittiba ve ona verdiğimiz kitabın emrine imtisal, nehyinden ictinap eylemenizi teklif etmiş ﴿وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ﴾ ve Turu o mübarek dağı -başınıza iniverecek gibi bir vaziyette-

üstünüze kaldırıp ﴿خُذُوا مَآ اٰتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ﴾ size verdiğimizi kuvvetle, kemali ciddiyet ve samimiyetle tutunuz ﴿وَاذْكُرُوا مَافِيهِ﴾ içindeki mazmun ve mündericatını belleyip düşününüz ﴿لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾ bu sayede belki sakınır korunursunuz, dareynde müttekilerden olursunuz. Demiş idik ve bu suretle i'cazkâr bir sevk-u ilca ile sizden sağlam söz almıştık 64.

﴿ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ﴾ sonra siz bunun arkasından yüz çevirdiniz ve o sözde sebat etmediniz, onu kuvvetle tutmadınız mündericatını ihmal ettiniz ﴿فَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ﴾ o

Sh:»378

derecede ki üzerinizde Allahın fazl-ü rahmeti nigehban olmasa idi ve size tekrar tekrar Peygamberler göndermese idi ﴿لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾ bütün bütün hüsranda kalırdınız, kendinize ve ehl-ü iyalinize büsbütün ziyan ederdiniz. «Biz ne yaptık mı?» diyeceksiniz. Yaptıklarınızın bazıları da balâda ıhtar edilmişti. Şimdi ezcümle şunu söyliyelim ki 65.

﴿وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِى السَّبْتِ﴾ -Sebt, Cumartesi günü manasına ismolduğu gibi bu güne ta'zım ile ibadete hasır ve sair iştiğalden tecerrüt eylemek

manasına masdar da olur ki burada öyledir. Her halde içinizden sebt yani cumartesi gününe ta'zım hakkındaki hududı diniyeyi tecavüz edenleri bilirsiniz. Surei A'rafta « وَسْئَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِى كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ اِذْ يَعْدُونَ فِى السَّبْتِ اِذْ تَاْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا » âyetinde beyan olunacağı üzere deniz kenarında vaki bir karyede cumartesi gününün hürmetine riayet etmiyerek dinin hududunu tecavüz etmişlerdi de ﴿فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ﴾ biz de onlara maymun olunuz, sürününüz dedik 66.

﴿فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِمَابَيْنَ يَدَيْهَا وَمَاخَلْفَهَا﴾ ve bu kıssayı o zaman hazır olanlara ve arkalarından gelen haleflerine ibreti müessire ﴿وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ﴾ müttekilere de şayanı zikir bir mev'ıza ve muhtıra yaptık- onlar verdikleri sözde durmadılar, ahd-e vefa, vazifeyi ifa insanlığın şiarı ve muktezası iken onu yapmadılar ve bu sebeple insanlığın levazımından olan ilm-ü idrakten, ma'rifet-ü ikandan derhal mahrum edilerek maymun kılıklı, sefil, sergerdan oldular ki buna « مسخ » tabir edilir. Bunlar zahiren ve batınen kuyruklu maymuna mı döndüler? Yoksa zahiren ve sureten insan, batınen ve ma'nen maymun gibi mi oldular? Bunun tefsirinde iki kavil vardır. Bir hayli müfessirîn zahire nazaran

meshi tamme kail olmuşlardır. Fakat mücahit ve ona peyrev olan diğer müfessirîn bu hükmün temsilî olduğuna ve binaenaleyh meshi manevîye kail olmuşlardır ki zamanımızın zihniyetine bu daha karip görünür. Gerçi hakikate nazaran tahavvüli surî tahavvüli manevîden daha müşkil ve daha mühim değildir. İnsanlık şiarlarının söndüğü bir bedenin zahiren dahi maymun suretini alıvermesi iyi düşünülürse hemen hemen tabiî bile görünebilir. İyazen billah emrazı habise ile kılığını değiştirmiş ne kadar bedenlere tesadüf edile gelmiştir. Fakat suveri hayvaniye içinden bilhassa maymun suretinin zikr edilmesi her halde meshi manevînin ehemmiyetine bir karine gibidir. İnsan ile maymun arasındaki hakikî fark, bir kıl ve kuyruk farkı değil, akl-ü mantık ve ahlâk farkıdır. Maymunun bütün hüneri hissi taklidindedir. İnsan ne hareket yaparsa gören maymun onu derhal taklit eder. Ve bu taklit keyfiyeti bir çoklarının nazarında maymunu insana adetâ yaklaştırır. Halbuki maymunun önünde günlerce ateş yakınız, soğuk günlerde karşısında ısınmayı öğretiniz, sonra onu alıp bir kıra götürünüz, yanına kibrit, çıra, kömür de koyunuz, o, üşüdüğü zaman bunları bir yere getirip de bir ateş yakarak ısınmasını bile düşünemez, bu kadarcık bir mantık bile gösteremez artık bu akl-ü mantıkın üzerine terettüp edecek diğer muamelâtı ahlâkıyeyi tasavvur ediniz. İşte maneviyeti meshe uğramış olan insanlar da böyledir. Onlar kör bir taklitten başka bir şey yapamaz ve hissiyatı

hayvaniyelerinden maada bir his de ibraz edemezler, bir bakışa insan gibi görünürler, hakikatte ise

maymundan başka bir şey değildirler, fındığı kırar, yer de bir fındık ağacı dikmesini idrak edemez «

اُولٰٓئِكَ كَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّ».

On birinci tezkirde: Bu surenin vechi tesmiyesi olan bakare kıssasına geliyoruz. Fakat bu tezkir idtida

Beni İsraile hıtap suretinde değil tezkiri âm suretinde irat buyurulmuştur. Şöyle ki:

Sh:»380

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهٖٓ اِنَّ اللّٰهَ يَاْمُرُكُمْ اَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً قَالُوٓا
اَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا ؕ قَالَ اَعُوْذُ بِاللّٰهِ اَنْ اَكُوْنَ مِنَ الْجَاهِلِيْنَ ﴿٦٨﴾
قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ ؕ قَالَ اِنَّهٗ يَقُوْلُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ
لَا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ ؕ عَوَانٌ بَيْنَ ذٰلِكَ ؕ فَافْعَلُوْا مَا تُؤْمَرُوْنَ ﴿٦٩﴾
قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْنُهَا ؕ قَالَ اِنَّهٗ يَقُوْلُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ
صَفْرَآءُ ۙ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النّٰظِرِيْنَ ﴿٧٠﴾ قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ
يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ ۙ اِنَّ الْبَقَرَ تَشٰبَهَ عَلَيْنَا ؕ وَاِنَّآ اِنْ شَآءَ اللّٰهُ

لَمُهْتَدُونَ ﴿٧١﴾ قَالَ انَّهُ يَقُولُ انَّهَا بَقَرَةٌ لَاذَلُولٌ تُثِيرُ الْاَرْضَ
وَلَاتَسْقِى الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَاشِيَةَ فِيهَا قَالُوا الْـٰٔنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ
فَذَبَحُوهَا وَمَاكَادُوا يَفْعَلُونَ﴿﴾

Meali Şerifi

Bir vakit de Musa kavmine demişti: Allah size bir bakare boğazlamanızı emrediyor, ay dediler: Bizi eğlence

yerine mi koyuyorsun? Dedi: Allaha sığınırım öyle cahillere katılmaktan 67 dediler; bizim için rabbine dua et nedir o? Bize beyan etsin, dedi: Rabbim şöyle buyuruyor: Bir bakare ki ne farımış ne bakir, ikisi ortası bir dinç, haydi emrolunduğunuz işi yapın 68 bizim için dediler: Rabbine dua et, rengi ne imiş bize beyan etsin, Rabbim, dedi, Şöyle buyuruyor: Bir bakare ki sapsarı, rengi bakanlara sürur verir 69 dediler: Bizim için rabbine dua et nedir o bize beyan etsin, çünkü o bakare bize müteşabih geldi, Maamafih Allah dilerse

elbette buluruz 70 Rabbim, dedi: Şöyle buyuruyor: Bir bakare ki ne koşulur arazi sürer ne de ekin sular, salma, hiç alacası yok, işte dediler, şimdi hak ile geldin, bunun üzerine o bakareyı boğazladılar, ki az kaldı yapmıyacaklardı 71

BAKARE, «bakar» ın müennesi veya müfredidir. «Bakar» mandaya dahi şamil olmak üzere sığır cinsinin ismidir. Binaenaleyh bakare erkek veya dişi sığır, yani bir inek veya bir öküz, bir düve veya bir tosun veya bir manda olabilir, erkeğine bâkır, bakîr, beykur, bâkur dahi denilir, «bakr» yarmak demek olduğundan bu hayvan dahi toprağı sürüp yarmak için kullanılması itibarile bu isim verilmiştir.

67.

﴿وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهٖٓ اِنَّ اللّٰهَ يَاْمُرُكُمْ اَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً﴾ ve hani Musa kavmine hıtaben «Allah size bir bakare zebhetmenizi emrediyor» demişti, buna karşı kavmi ﴿قَالُوٓا اَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا﴾ acaip sen bizimle alay mı ediyorsun? Dediler -acaba böyle demelerin veçhi ne idi? Deniliyor ki Allahın bakare zebbini emretmesini akılları almadı. Buna bir münasebet bulamadılar, istib'at ettiler. Biz bundan şunu anlıyoruz ki kavmi Musa o zaman bakarenin kurban edildiğini ve edilebileceğini tasavvur edemiyorlarmış demek ki ıcil vak'asının da delâlet ettiği üzere

henüz bakareyi mukaddes bir hayvan görüyorlardı. Böyle olması ise bu emrin

Sh:»382

henüz Mısırda iken ve Hazreti Musanın ilk bi'seti hengâmında verilmiş olmasını iş'ar eder. Kavmi Fir'avn olan putperest Mısırlıların bakareye taptıkları ve hattâ boğa bunların en yüksek ma'butlarını temsil ettiği rivayatı tarihiyeden olduğuna nazaran bakare zebhetmek o zaman Beni İsrail üzerine şiddetle hâkim olan Âli Firavnin mabutlarını boğazlamak demek olacağı cihetle Beni İsrail için Mısırda iken i'lânı ihtilâl demek olan böyle müthiş bir emir elbette kabili icra ve mümkinüttasavvur görülemezdi. Mısırdan çıktıktan sonra bile yine buzağı mes'elesinin delâletile anlaşılıyor ki kavmi Musanın ruhu henüz bakarenin zebhinden memnun olamıyacak ve onun mintarafillâh bir vesilei hayrolunduğunu sühuletle tasavvur edemiyecek bir halde bulunuyormuş. Binaenaleyh bu ruhu ıslâh edecek ve binnetice mevtanın yeniden dirilmesine bir misal vererek def'i fitne eyliyecek olan zebhi bakare emrini duydukları zaman Hazreti Musaya karşı, böyle şey mi olur, bizimle eğleniyor musun? Diye keyfiyeti istib'at ettiler, inanamadılar, Hazretî Musa da ﴿قَالَ﴾ bunlara ﴿اَعُوذُ بِاللّٰهِ اَنْ اَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ﴾ ben öyle,

insanlarla istihza eden cahiller güruhuna dahil olmaktan Allaha sığınırım dedi -ve kendisinin yalnız emri

ilâhîyi tebliğ ettiğini ve bu tebliğin âlimane bir tebliğ olduğunu ifham etti.

Görüldüğü üzere bu emirde alelıtlak bir bakare kesilmesi teklif edilmişti. Ve derhal emre imtisal edip keyfemettefak bir bakare kes verselerdi maksat hasıl olacaktı, fakat onlar evvelki istib'atları üzerine tebliğin ciddiyetini de anlayınca aralarında işi büyüttüler, beyinlerinde müşavere ederek kendi gönüllerinden nadir bulunur bir bakarei mahsusa tasavvur ettiler ve bunun üzerine Hazreti Musayı da gûya kurnazlıkla bir imtihan etmek istediler de 68. ﴿قَالُوا﴾ dediler ki

﴿ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ﴾ rabbine

bizim için dua et, bize onun ne olduğunu, mahiyetini beyan etsin. - « ﴿مَا هِيَ﴾ » mahiyetten yani hakikati nev'iyeden sualdir. Demek bunlar, iptida bakarenin hakikat mi, mecaz mı olduğunu anlamak istiyorlardı. Buna karşı hakikati bakare malûm olduğundan evsafile şu suretle beyan buyuruldu ﴿قَالَ﴾ Musa dediki ﴿إِنَّهُ﴾ Cenabı Allah ﴿يَقُولُ﴾ şöyle buyuruyor: ﴿إِنَّهَا بَقَرَةٌ﴾ o, bir bakare ki ﴿لَا فَارِضٌ﴾ ne pek yaşlı farımış ﴿وَلَا بِكْرٌ﴾ ne de pek taze bakir ﴿عَوَانٌ بَيْنَ ذَٰلِكَ﴾ ikisi ortası, tam güçlü kuvvetli bir dinç

yine icrasına yanaşmadılar. 69. ﴿قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَالَوْنُهَا﴾ bizim için rabbine dua et o bakarenin rengi nedir? Bize beyan ediversin dediler. ﴿قَالَ﴾ Musa dedi ki ﴿اِنَّهُ يَقُولُ﴾ Allah şöyle buyuruyor: ﴿اِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَآءُ﴾ o, öyle sarı bir bakare ki ﴿فَاقِعٌ لَوْنُهَا﴾ rengi artık sarının en parlağı, en halisı ﴿تَسُرُّ النَّاظِرِينَ﴾ bakanlara sürur ve neş'e verecek, gözünü gönlünü açacak derecede güzel ve sevimlisi. Bu beyana dahi kani olmadılar da 70. ﴿قَالُوا﴾ dediler ki ﴿ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ﴾ bizim için rabbine dua et, bize onun hüviyeti ne olduğunu beyan etsin ﴿اِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا﴾ zira bu bakare bize müteşabih geldi. Hangi bakare olduğunu kestiremedik, biz evsafının beyanını istedikçe evsafı müştereke ve müteşabihe beyan olunuyor. ﴿وَاِنَّآ اِنْ شَآءَاللّٰهُ﴾ ve inşaallah biz

Sh:»384

﴿لَمُهْتَدُونَ﴾ her halde yola geleceğiz, yahut kesmenin yolunu bulacağız 71. ﴿قَالَ﴾ Musa buna da dedi ki ﴿اِنَّهُ يَقُولُ﴾ Allah şöyle buyuruyor ﴿اِنَّهَا بَقَرَةٌ﴾ o öyle bir bakare ki ﴿لَاذَلُولٌ﴾ boyunduruk altında ezgin değil ﴿تُثِيرُ الْاَرْضَ﴾ ne toprak sürer ﴿وَلَاتَسْقِى الْحَرْثَ﴾ ne de ekin sular, belki ﴿مُسَلَّمَةٌ﴾ başıboş, her ayıptan salim

sureti bulmuş olurlar ve nihayet hakkı itiraf ederek ﴿قَالُوا الْـٰٔنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ﴾ işte şimdi hakkı söyledin dediler.

Hikâye olunuyor ki sulehadan ihtiyar bir zatın bu evsafı hâiz bir buzağısı ve bir de çocuğu varmış, ihtiyar bu buzağıyı bir ormana götürmüş ve Allaha emanet ederek bırakmış, «Yarab, bunu çocuğum büyüyünceye kadar sana vedia ediyorum» demiş, sonra ihtiyar vefat etmiş, işte o buzağı da böylece himayei ilâhiyede büyümüş, bu sırada çocuk da yetişmiş ve bu hâdise vakı olmuş idi, araya, araya bunu buldular ve derisi dolu altın ile satın aldılar. ﴿فَذَبَحُوهَا﴾ bu beyan üzerine kestiler ﴿وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ﴾ ve halbuki kesmiye yanaşmıyorlardı. Bu işi gözlerinde o kadar büyütmüşlerdi. Ve bunun için Hazreti Musayı mütemadiyen sual ile iz'aç ediyorlardı, hattâ bazıları bu işi kırk sene sürüklediklerini rivayet etmişlerdir. Nihayet ilcai ilâhî ile emri yerine getirdiler, iptidasında alel'âde bir bakareyi zebh ile işin içinden çıkabilecek idiler, fakat pek ziyade istib'at ve i'zam ettiklerinden dolayı bu iş kendilerine pek pahalıya mal oldu ki teemmül edebilenler için işbu

Bakare kıssasının dekaik-u acaibatı pek çok ibretlerle meşhundur. Bunun için sureti umumiyede ıhtar edildikten sonra yine Beni İsraile hıtaben bu emrin en i'cazkâr bir semeresi şu veçhile tezkir buyuruluyor:

On ikinci:

﴿٧٢﴾ وَاِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادّٰرَءْتُمْ فِيهَاۜ وَاللّٰهُ مُخْرِجٌ مَاكُنْتُمْ تَكْتُمُونَۚ ﴿٧٣﴾ فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَاۜ كَذٰلِكَ يُحْىِ اللّٰهُ الْمَوْتٰى وَيُرِيكُمْ اٰيَاتِهٖ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٧٤﴾ ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ فَهِىَ كَالْحِجَارَةِ اَوْ اَشَدُّ قَسْوَةًۜ وَاِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْاَنْهَارُۜ وَاِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَآءُۜ وَاِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِۜ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴿﴾

Meali Şerifi

Ve o vakit bir kimse katletmiştiniz de hakkında biribirinizle atışmış, üstünüzden atmıştınız, halbuki Allah sakladığınızı çıkaracaktı 72 onun için dedik ki o bakaranen bir parçasile o maktule vurun, işte böyle Allah ölüleri diriltir ve size âyetlerini gösterir gerek ki akıllanasınız 73 sonra bunun arkasından kalbleriniz katılaştı, şimdi onlar taşlar gibi hattâ daha duygusuz, çünkü taşların öylesi var ki

içinden

nehirler kaynıyor, öylesi var ki çatlıyor da bağrından sular fışkırıyor ve öylesi var ki Allahın haşyetinden yerlerde yuvarlanıyor, sizler ise neler yapıyorsunuz Allah gafil değil 74

« اِدَّارَاْتُمْ » aslında «tedaretüm» dir ki defi manasına « درأ » den tefaül olup تَدَافَعْتُمْ = tedafatüm demektir.

72. ﴿وَاِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا﴾ ve hani siz bir nefis yani bir insan katletmiştiniz ve bundan dolayı aranızda büyük bir fitne çıkmış idi ﴿فَادّٰرَءْتُمْ فِيهَا﴾ de katl olunan bu nefis hususunda cürmü

biribirinizin üstüne atarak başınızdan defetmek istiyordunuz. Ve bu suretle muhasemat-ü münazeatınız çoğalıyordu. Rivayet olunuyor ki içlerinde ıhtiyar ve gayet zengin bir adam varmış, bunun bir oğlu ve bir çok da yeğenleri, yani biraderzadeleri bulunuyormuş, yeğenleri bu zengin amıcalarının mirasına konmak için onun bir tek oğluna gizlice öldürmüşler, ondan sonra da cenazesini kapıya koyarak bağırıp çağırmağa ve katlini aramağa, cinayeti şunun bunun üzerine atmağa kalkışmışlar, katilin bulunamaması hasebile binnetice büyük bir fitne çıkmış idi. İşte ey Beni İsrail siz Hazreti Musa gibi bir Peygamberi âlişanın hayatında böyle bir cinayet yapmış, biribirinizle muhasameye kalkışmış idiniz ﴿وَاللّٰهُ مُخْرِجٌ مَاكُنْتُمْ تَكْتُمُونَ﴾ Allah tealâ ise sizin böyle gizleye geldiğiniz cinayetleri meydana çıkaracaktı. -bunun için 73. ﴿فَقُلْنَا﴾ siz muhaseme ederken biz azîmüşşan dedik ki ﴿اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا﴾ zebh edilmiş olan bakarenin bir parçasile o maktul nefse vurun ﴿كَذٰلِكَ يُحْيِ اللّٰهُ الْمَوْتٰى﴾ işte Allah böyle akl-ü hayale gelmez bir sebeple ölüleri diriltir. Bundan anlaşılıyor ki bakarenin bir parçasını maktule vurdukları zaman maktul bir eseri hayat göstererek canileri haber

vermiş ve bu suretle o gizli cinayet meydana çıkarak niza ve fitne de bastırılmıştır. Demek ki zebhi bakare emrinin neticesinde ihyai emvata misal ve şahit verecek büyük bir mucize zuhur etmiştir. Artık ölüler dirilir mi imiş diyerek ba's ba'delmevti inkâr etmemelidir. Allah tealâ böyle akılların ihata edemiyeceği her hangi bir suretle ölüleri diriltir. ﴿وَيُرِيكُمْ اٰيَاتِهٖ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ﴾ ve aklınız kemale ersin, taakkul ve tedebbür edesiniz diye size âyetlerini, delillerini de gösterir. -Siz ölenlerin dirilmesini akla muhalif gibi zannedersiniz, halbuki bu zan, akıldan değil, aklın noksanından gelir. Zira ilk hayatı bilâ misal ibda eden kudreti baliganın ikinci hayatı inşa edememesi için hiç bir sebep yoktur. Akıl bunu evleviyetle kabul etmek lâzım gelir, akıl, gerçi kıyas için daima bir misal arar, lâkin ilk hayat da misal olmak üzere kâfidir. Maamafih bunu idrak edemiyenler için de Peygamberlere böyle bakare kıssası gibi i'cazkâr misaller gösterilmiştir. Balâda saıka kıssası da diğer bir misal idi ki biri nev'î diğeri ferdîdir. Binaenaleyh bakare kıssasını Beni İsraile gösterilen bir ba's ba'delmevt misali olarak tasavvur etmek lâzımgelir.

Umumiyetle tefsirlerde zebhi bakare emrinin sebebi işbu katil hâdisesi olduğu gösterilmiş ve bunun için katil fıkrasının veçhi te'hiri hakkında münakaşalar yapılmıştır. Lâkin âyette bunlar « وَاِذْ », « وَاِذْ » diye ayrı ayrı tezkire tabir tutulmuş olduğu gibi katlin emirden evvel vukuuna ve emrin yalnız ondan dolayı olduğuna delâlet edecek hiç bir karine gösterilmemiştir. Aradaki rivayetler de zahiri Kur'anı te'vil ettirecek

kuvvetten aridir. Binaenaleyh Ebuheyyanın beyanı veçhile hâdisei katlin zebh emrinden evvel vukuuna hükmetmek zahiri Kur'ana muhalif olur. O halde emri zebih daha bâşka hikmetleri de muhtevi olarak varid olmuş ve hâdisei katlin halli de bunun en mühim semerelerinden birini teşkil etmiştir. Bu surenin

Sh:»388

işbu bakare kıssasına izafetle « اَلْبَقَرَة » tesmiye edilmiş olması da bunun mazmununda tezkir olunan diğer kıssalardan ziyade bir şumul ve derinlik bulunduğuna delâletten hali değildir. Dikkat edilirse görülürki Kur'an bütün kıssaları « مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ » mazmuunu ibraz sadedinde ve kütübi salifede mu'tad olan ve Beni İsrail nazarında yegâne üslûbı dinî telâkki edilen bir tarzı müteşabihte ve kemali belâğatle tasvir ederek ıhtar etmiş ve bütün bunları evvel ve âhırlarında âyâtı muhkeme ile makasıdi yakiniyeyi tevşih zımnında dermiyan eylemiştir. Binaenaleyh bunlarda kâfirlerin yaptığı gibi « مَاذَآ اَرَادَ اللّٰهُ بِهٰذَا مَثَلًا » diye sui te'vil ve telekkiye düşmeksizin « فَاَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا فَيَعْلَمُونَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ » hakikatine ittiba etmek lâzım geldiğini ve bütün bu havarikin künhünde ilmi ilâhîye tefvız edilerek kabul edilmesi iktıza eden « لَارَيْبَ فِيهِ » bir « الم » mebdei bulunduğunu unutmamalıdır. Bakınız bu esrarâlût mebde'lerle o

müz'iç, butlânperest haleti ruhiyeleri ıslâh edilmiş ve ba's badelmevt hakkında kalbleri yumuşatılmış olan

Beni İsrail hakkında şimdiki faide tezkir nasıl gösterilmiş?.

74. ﴿ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ﴾ Ey Beni İsrail!. bütün bunlardan sonra

kalbleriniz katıldı, size Peygamberler ve onların yedile gönderilen ayat-ü mucizat hiç kâr etmez oldu

﴿فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ اَوْ اَشَدُّ قَسْوَةً﴾ artık o kalbler taş gibi veya ondan daha

katıdırlar, ﴿وَاِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ﴾ çünkü taşların bazısı vardır ki

﴿لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْاَنْهَارُ﴾ her halde ondan te'siratı kevniye ve sınaiye ile gürül gürül

ırmaklar fışkırır, fışkırabilir. Sizin kalbleriniz ise hiç bir te'sir duymaz ki o sayede kendilerinden enharı marifet

fışkırabilsin, ﴿وَاِنَّ مِنْهَا﴾ bazıları da vardır ki ﴿لَمَا يَشَّقَّقُ﴾ her halde bir teessürle

çatlar, ﴿فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَآءُ﴾ da ondan su çı-

Sh:»389

kar, fışkırmazsa sızar, ﴿وَاِنَّ مِنْهَا﴾ nihayet onları bazıları da vardır ki

﴿لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ﴾ yağmurlar, kasırgalar, zelzeleler gibi kudreti ilâhiyeyi

gösteren ayatı ilâhiyeden müteessir olarak Allah saygısından her halde düşer, yuvarlanır yerinden oynar.

Halbuki sizin kalbleriniz bu kadar zahir ve bahir ayatı nazile ve beyyinatı katıa karşısında zerre kadar

müteessir olmaz, tergib-ü terhipten bir eser duymaz,

﴿وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾ ve fakat Allah sizin yaptıklarınızdan asla gafil

değildir.

Şimdi bu tasvir ve inzardan sonra bir de hallerini teşhir için ve cephei hıtap bunların imanını temenni

eden hayırhah mü'minlere tevcih olunarak buyuruluyor ki:

﴿٧٥﴾ اَفَتَطْمَعُونَ اَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ
يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللّٰهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَاعَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ
﴿٧٦﴾ وَاِذَا لَقُوا الَّذِينَ اٰمَنُوا قَالُوٓا اٰمَنَّاۚ وَاِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ
اِلٰى بَعْضٍ قَالُوٓا اَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَآجُّوكُمْ
بِهٖ عِنْدَ رَبِّكُمْۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٧٧﴾ اَوَلَا يَعْلَمُونَ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ
مَايُسِرُّونَ وَمَايُعْلِنُونَ ﴿٧٨﴾ وَمِنْهُمْ اُمِّيُّونَ لَايَعْلَمُونَ الْكِتَابَ
اِلَّآ اَمَانِيَّ وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَظُنُّونَ﴾

Sh:»390

﴿٧٩﴾ فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هٰذَا
مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا ۖ فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ
أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ ﴿٨٠﴾ وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا
النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً ۚ قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللّٰهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ
اللّٰهُ عَهْدَهُ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨١﴾ بَلَىٰ مَنْ
كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ ۖ هُمْ
فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٨٢﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ ۖ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿﴾

Meali Şerifi

Şimdi bunların size iman edivereceklerini ümit mi ediyorsunuz? Halbuki bunlardan bir firka vardı ki

Allahın kelâmını işitirlerdi de akılları aldıktan sonra onu bile bile tahrif ederlerdi 75 Hem iman edenlere rast

geldiklerinde "amenna" derler. Birbirleriyle halvet yaptıklarında da "rabbinizin huzurunda aleyhinize huccet edinsinler diye mi tutup Allahın size açtığı hakikati onlara söylüyorsunuz? aklınız yok mu be?" dediler 76 Ya bilmezler mi de? ki onlar ne sır tutarlar ve ne i'lân ederlerse Allah hepsini bilir 77 Bunların bir de ümmî kısmı vardır, kitabı, kitabeti bilmezler, ancak bir takım ku-

runtu yığını ümniyyeler kurar ve sırf zannardında dolaşırlar 78 Artık vay o kimselere ki kendi elleriyle kitap yazarlar da sonra biraz para almak için "bu, Allah tarafındandır" derler, artık vay o ellerinin yazdıkları yüzünden onlara, vay o kazandıkları vebal yüzünden onlara 79 Bir de dediler: Bize sayılı bir kaç günden maada asla ateş dokunmaz, siz, di, Allahtan bir ahit aldınız mı? Böyle ise Allah asla ahdinde hulfetmez, yoksa Allaha karşı bilemiyeceğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz? 80 Evet kim bir seyyie kesbetmiş de hatîesi kendini her taraftan kuşatmış ise işte öyleler, ateş ehli, hep onda muhalleddirler 81 iman edip salih salih ameller işleyenler, öyleler de işte cennet ehli hep onda muhalledler 82

Bu üslûbı belâgate telvini hıtap tesmiye olunur.

Ey ehli iman!. 75. ﴿اَفَتَطْمَعُونَ اَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ﴾ artık bu katı kalblilerin sizin hayırhahane temenniyatınızdan dolayı toptan imana geleceklerini ve ahır zaman Peygamberini ve onun getirdiği kitabı tasdik eyliyeceklerini ümit mi ediyorsunuz? ﴿وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ﴾ halbuki bunlardan bir firka vardı ki ﴿يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللّٰهِ﴾ allahın kelâmını ya'ni Tevratı işidirler, bellerlerdi de ﴿ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ﴾ sonra onu tahrif ederlerdi, manasını değiştirecek bir surette kelimelerin, harflerin mevzilerini, vazı'larını değiştirirlerdi. Hem bunu anlıyamadıklarından, akl-ü fehimlerinin eksikliğinden dolayı değil ﴿مِنْ بَعْدِ مَاعَقَلُوهُ﴾ akılları erdikten, ne mazmumunda, ne de kelâmullah olduğunda asla şüpheleri kalmadıktan sonra ﴿وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾ bile bile ve ankasdin yaparlardı -artık böylelerinden iman ve hayır umulur mu? Bir de bunlar münafıktırlar 76. ﴿وَاِذَا لَقُوا الَّذِينَ اٰمَنُوا﴾ iman edenlere mülâki ol-

dukları zaman diğer münafıkların yaptıkları gibi ﴿قَالُوٓا اٰمَنَّاۚ﴾ biz iman ettik derler ﴿وَاِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ﴾ birbirlerile ya'ni bu münafıklar, mücahir olan

hemcinslerile tenha kaldıkları zaman ﴿قَالُوٓا﴾ her biri yekdiğerine şu suretle itap ederler de yahu derler:

﴿اَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَآجُّوكُمْ بِهٖ عِنْدَ رَبِّكُمْ﴾ siz onlara, yani Muhammed ve eshabına rabbinizin huzurunda sizinle mubahase ederek galabe etmeleri için Allahın size açtığı esrar-u hakayıkı haber mi veriyorsunuz? Yani gerek Ahir zaman Peygamberinin evsafı ve gerek Beni İsrailin maceraları hakkında Allahın Tevratta siz Yehudîlere haber verdiği malûmatı onlara bildiriyor ve sizi mağlûp etmeleri için ellerine huccet mi veriyorsunuz? Siz söylemeseniz onlar bu esrarı nereden bilecek ve nereden söyliyecekler? ﴿اَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾ sizin aklınız yok mu? Hiç düşünmüyor musunuz? Bu keşfi esrarın sonu nereye varacak diye biribirlerine serzeniş ederler. Lâkin 77. ﴿اَوَلَا يَعْلَمُونَ﴾ bunlar şunu bilmiyorlar mıda ki ﴿اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَايُسِرُّونَ وَمَايُعْلِنُونَ﴾ her halde Allah onların gizlediklerini de açıkladıklarını da bilir ve bildiği için Peygamberine de bildirir. -Binaenaleyh Kur'anın asıl Tevratı musaddık beyanatı ve Beni İsrailin hakkındaki malûmattan müslümanların haberdar olmaları ve Tevrattaki evsafı Muhammediyeyi bilmeleri, Yahudilerin keşfi raz etmelerinden değil, doğrudan doğruya Allahın Peygamberine bütün bunları vahiy ile bildirmesinden, Hazreti Muhammedin hak Peygamber olmasındandır. Ülemai Yehud bunları bilmez mi? Bilir fakat bildiklerini ketm-ü tahrif etmek onların

şiarıdır.

Sh:»393

78. ﴿وَمِنْهُمْ اُمِّيُّونَ﴾ bir de bunların ümmîleri vardır ki

﴿لَايَعْلَمُونَ الْكِتَابَ﴾ okumak yazmak bilmez, kitabı anlamazlar,

﴿اِلَّآ اَمَانِىَّ﴾ sade bir takım ümniyyeler beslerler - bütün bildikleri hayal mayal mefkûrelerden,

duydukları taklidî temenniyattan ibarettir.

EMÂNIY, ümniyyenin cem'idir. Aslı « اُفْعُولَة =üf'ule» vezninde «ümnuye» olup temenninin sülâsîsi olan takdir veya tilâvet manasına (menâ) dan me'huz bir isimdir ki insanın kendi nefs-ü hayalinde farz-u takdir ederek temenni edip durduğu ve yahut virdi zeban ettiği şeydir ki Frenkler buna (ideal) derler ve gençlerimizden bir çoğu bunu mefkûre diye terceme ediyorlar. Bunun hasılı insanın kendi gönlünden saplandığı ve mütemadiyen arkasından koştuğu bir mana, bir hayal, bir kuruntu demektir. Bunun tahakkuku mümkin ve binaenaleyh yakînî olanları bulunabilirse de alel'ekser delile ıktıran etmiyen kuru ve indî temenniyattan ibaret kalır ve bu münasebetle emâniy, ideal, ebatıl-ü evham manasına da kullanılır.

Frenkler ahlâkıyatta bunu tatbik eden felsefeye (idealizm) derler, işte Yehudîlerin okumak yazmak bilmiyen avam takımı da ilimden kitaptan behresi olmayıp sadece emâniy arkasında koşarlar

﴿وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَظُنُّونَ﴾ ve onlar yalnız zannederler - bir zan peşinde koşarlar, kuru bir zann-ü taklitten başka bir şey'e malik değildirler, hakk-u batılı tayin ile seçemezler, bu cihetle bunların vebali, kendilerini aldatan okur yazarlarındır.

79.

﴿فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِاَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هٰذَا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ﴾ imdi

Sh:»394

vay o yazıcılara ki ellerile kitaplar yazarlar da sonra bu Allah tarafındandır, derler- iftira ederler:

﴿لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا﴾ ki onunla beş on para kazanmak için. -haddizatında fâni olduğundan dolayı az demek olan bir Dünya menfaati gibi hasis bir istifade için.. Yalan söyler hakkı tahrif ederler. Bu suretle kütübi salifeyi büyük tahriflere uğratmışlardır.

﴿فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ اَيْدِيهِمْ﴾ evet vay onlara, o ellerinin yazdığı yalanlar

yüzünden ﴿وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ﴾ vay onlara o kazandıkları habis kazanç yüzünden.- böyle hakaikı tahrif eden yalan yanlış yazılarla propagandalarla halkı igfal ederek haktan uzaklaştırmanın âkıbeti ne kadar fecidir. İnsanları azabı ebedîye sürükliyen bu dolandırıcılığın vebali karşısında Dünyanın o süflî kazançları azabı Uhrevîyi ne kadar teşdit edecektir. Onlar kendi gönüllerince gûya buna da bir çare bulmuşlar 80. ﴿وَقَالُوا﴾ ve avama şu ümniyyeyi de telkin ederek demişlerdir ki ﴿لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ اِلَّآ اَيَّامًا مَعْدُودَةً﴾ sayılı bir kaç günden maada bize Cehennem ateşi hiç de temas etmiyecektir. -Müfessirîn bu sayılı günlerin adedi hakkında onlardan müteaddit sözler de rivayet etmişlerdir ki bunların en meşhuru kırk gündür. Tefsiri Nahcüvanîde beyan olunduğuna göre Tevratta Allahı bırakıp da buzağıya tapanların ateşe atılacakları hakkındaki âyetin zuhur ve iştiharı üzerine avvamı Yehudun ümniyyeleri kırılmış ve dini islâma girmek temayülünü göstermeğe başlamışlar, bunu gören ulemai Yehud telâşa düşerek ilân etmişler ki «buzağıya ibadet, Hazreti Musanın gıyabında ancak kırk gün vaki olmuştu. Binaenaleyh biz Yehudîler Cehennemde nihayet kırk günden fazla kalmıyacağız» tesellisini vermişler, Yehudîlerin bir takımından da Asmaî, şu iddiayı hikâye etmiştir ki buza-

ğıya perestişlerinin müddeti yedi günden ibaret imiş, İbni Abbas ve Mücahitten dahi rivayet olunduğuna göre Yehudîler «Dünyanın ömrü yedi bin senedir biz de her bin sene için bir gün azap göreceğiz» demişler. Diğer bir rivayette de Yehudîler «Cehennemin bir tarafından bir tarafı şeceri Zakkuma kadar kırk senelik yoldur ve onlar bir senelik yolu bir günde kat'ederek kırk günde ikmal edeceklerdir» diye Tevratta mezkûr bulunduğu iddiasını dermiyan etmişlerdir.

Yâ Muhammed ﴿قُلْ﴾ sen onlara şöyle söyle: ﴿اَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللّٰهِ عَهْدًا﴾ siz bu bapta Allahdan bir aht, bir söz mü aldınız? ﴿فَلَنْ يُخْلِفَ اللّٰهُ عَهْدَهٗٓ﴾ eğer öyle ise Allah ahdini bozmaz, va'dinde hulf etmez ﴿اَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ مَالَا تَعْلَمُونَ﴾ yoksa bilemiyeceğiniz bir şeyi Allaha iftira ederek söyleyiveriyor musunuz? 81. ﴿بَلٰى﴾ hayır, mes'ele onların dediği gibi değil ﴿مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً﴾ her kim bir seyyie kazanır, -bir fenalık yapar ﴿وَاَحَاطَتْ بِهٖ خَطِيٓـَٔتُهٗ﴾ ve hatı'esi: o büyük günahı kendisini her tarafından kuşatır: Zahir ve batnını, kalbini, dilini ve diğer azasını tamamen kaplarsa: cürmü i'tiyat ve istihlâl ederse ﴿فَاُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ ۚ﴾ işte bunlar eshabı nârdır. ﴿هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾ onlar o ateşte muhalleddirler.- Öyle yedi günde kırk günde değil, hiç

bir zaman o ateşten çıkamazlar, daima orada kalırlar, orası âlemi ebeddir. Ve bunlar o âleme seyyie ile muhat olarak ve temiz hiç bir ciheti kalmıyarak gitmişler ve artık fenalık o nefislerin ebedî hasleti şamilesi olmuştur, müstevli bir seyyie böyle olursa daha bir çok seyyiat ile muhat olanların halleri artık

Sh:»396

kıyas edilsin. Demek olur ki seyyie her tarafını ihata etmemiş olanlar ateşte muhalled değildirler, kalbinde zerre kadar imanı kalabilenler, günahı günah bilenler hakkında hulud yoktur, sayılı günler, bunlar için tasavvur olunabilir. Diğer taraftan 82. ﴿وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ﴾ iman edip iyi ameller yapan kimseler ise ﴿اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾ işte bunlar eshabı Cennet, hep o cennette muhalleddirler. -Cennet, Cehennem hakkında Allahın ahdi, vaî'd-ü va'di ve Peygamberine verdiği haberi işte bunlardır-.

Artık buna karşı rahmeti ilâhiyenin gadabı ilâhîye sabkı nazariyesine istinat ederek seyyiat ile muhat

olmuş ve kalblerinde zerrei iman kalmamış olanların dahi ateşte muhalled kalmıyacaklarını tevehhüm etemek, Yahudilerin eyyamı ma'dude ümniyyesine düşmek ve adaleti ilâhiyeyi inkâr eylemek demektir. Rahmeti ilâhiyenin sebkı ve rahîmiyet ile tezahürü, seyyiatın ebedî mücazatını, mahzı seyyie kesilmiş olan nefislerin maliki yevmiddin huzurunda ebedî mağlûbiyetlerini ıktiza edeceği unutulmamalıdır. İlmi Hikmeti Kur'ana nazaran âlemi ahıret bir neş'eti saniyedir ve şüphe yok ki neş'eti saniyenin tohumu neş'eti ulâdan, yani dünyadan gidecektir. Binaenaleyh dünyadan gidişinde seyyie ile muhat olan nefsin neş'eti saniyesinde cezai seyyieden başka bir şey tasavvur etmek neş'eti saniyeyi, neş'eti ulâ farzetmek gibi bir tenakuz olur. Fakat seyyie tamamen nefsi ihata etmemiş ve o nefiste zerretenma bir ruhı hayır kalmış olursa işte o zaman rahmeti ilâhiyenin sebkı o nefsin nârda muhalled kalmıyarak akıbet halâs olabilmesini ıktıza eyler.

« لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ اِلَّآ اَيَّامًا مَعْدُودَةً » diyen ahlâfı Beni İsrailin bu ahdi ilâhî karşısındaki vaziyetleri nedir? Gerçi beyanatı sabıka bunların seyyiatını izah etmiştir. Maamafih ya Muhammed!. onlara ve mü'minlere bilhassa şunu da ıhtar et:

﴿٨٣﴾ وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِىٓ اِسْرَآئِيلَ لَاتَعْبُدُونَ اِلَّا اللّٰهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا وَذِى الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ اِلَّا قَلِيلًا مِنْكُمْ وَاَنْتُمْ مُعْرِضُونَ﴾

Meali Şerifi

Ve bir vakit İsrail oğullarının şöyle misakını aldık: Allahdan başkasına tapmıyacaksınız; ebeveyne ihsan, yakınlığı olanlara da, öksüzlere de, biçarelere de; nasa güzellik söyleyin; namazı kılın; zekâtı verin; sonra pek azınız müstesna sözünüzden döndünüz, hâlâ da dönüyorsunuz 83

83. ﴿وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِىٓ اِسْرَآئِيلَ﴾ Biz azımüşşan mukaddema bu Beni İsrailin şöyle misakını almış idik:

1- ﴿لَاتَعْبُدُونَ اِلَّا اللّٰهَ﴾ Allahdan başka ma'bud tanımıyacaksınız, ondan

ma'adasına ibadet ve ubudiyet etmiyeceksiniz.

2- ﴿وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا﴾ ebeveyne yani babaya, anaya ihsan, yani her veçhile güzellik gösterecek, güzel muamele edeceksiniz.

3- ﴿وَذِى الْقُرْبٰى﴾ kezalik kim olursa olsun kendilerine karabet sahibi bulunan akrıbaya,

4- ﴿وَالْيَتَامٰى﴾ babaları ölmüş, yetim kalmış çocuklara,

5- ﴿وَالْمَسَاكِينِ﴾ maişetlerini kazanamıyarak, ellerinde avuçlarında bir geçim vasıtası bulunmayan miskinlere dahi ihsan edeceksiniz.

Sh:»398

6- ﴿وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا﴾ sair insanlara da güzel söz söyleyiniz.

7- ﴿وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ﴾ ve namazı ikame ediniz.

8- ﴿وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ﴾ zekâtı da veriniz.

Ey Beni İsrail!. Siz böyle misak vermiştiniz ﴿ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ﴾ bu misakı verdikten sonra yüz çevirdiniz, vaz geçtiniz -maaş-ü maada müteallık olan bu esaslı emirleri ağır görüp nakzı ahdeylediniz ﴿اِلَّا قَلِيلًا مِنْكُمْ﴾ ancak içinizden pek azı müstesna- kaldı ki bunlar bi'seti Muhammediyeden evvel bu misak mucebince dinlerine riayet edenler, bi'seti Muhammediyeden sonra da ona iman ile bu misakı ekmel surette ifa eyliyen Abdullah ibni Selâm ve emsali zevattırlar. Bu pek az zevat istisna edilince ﴿وَاَنْتُمْ مُعْرِضُونَ﴾ siz hâlâ o i'razda devam edip gitmektesiniz. -Bunlarda böyle olduğunuz gibi doğrudan doğru hakkı hayatınızla alâkadar olan misaklarda da böylesiniz.

Bakınız:

﴿٨٤﴾ وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَاتَسْفِكُونَ دِمَآءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ اَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ ثُمَّ اَقْرَرْتُمْ وَاَنْتُمْ تَشْهَدُونَ ﴿٨٥﴾ ثُمَّ

اَنْتُمْ هٰٓؤُلَآءِ تَقْتُلُونَ اَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ
تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاِنْ يَاْتُوكُمْ اُسَارٰى تُفَادُوهُمْ
وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ اِخْرَاجُهُمْ اَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ
وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَآءُ مَنْ يَفْعَلُ ذٰلِكَ مِنْكُمْ اِلَّا خِزْيٌ فِى
الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ يُرَدُّونَ اِلٰٓى اَشَدِّ الْعَذَابِ وَمَا اللّٰهُ
بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

Sh:»399

Meali Şerifi

Yine bir vakit misakınızı aldık; biribirinizin kanlarını dökmeyeceksiniz, ve nüfusunuzu diyarınızdan çıkarmıyacaksınız, sonra siz buna ıkrar da verdiniz ve ıkrarınıza şahit de oldunuz 84 Sonra da sizler ta şunlarsınız ki kendilerinizi öldürüyorsunuz ve kendinizden bir firkayı diyarlarından çıkarıyorsunuz, aleyhlerinde ism-ü udvan ile birleşiyor tezahürde bulunuyorsunuz ve şayet size esir olarak gelirlerse fidyeleşmeğe kalkıyorsunuz, halbuki çıkarılmaları üzerinize haram kılınmış idi, ya siz kitabın bir kısmına

inanıp da bir kısmına küfür mü ediyorsunuz? Şu halde içinizden böyle yapanlar binnetice Dünya hayatında bir rüsvalıktan başka ne kazanırlar, kıyamet günü de en şiddetli azaba kakılırlar, Allah yaptıklarınızdan gafil değildir 85

84.

﴿وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَاتَسْفِكُونَ دِمَآءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ اَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ﴾ ve hani 9- birbirinizin kanlarını dökmiyeceksiniz, 10- kendi nüfusunuzu diyarınızdan çıkarmıyacaksınız yani yekdiğerinizi vatanınızdan nefy-ü iclâ etmiyeceksiniz diye sizin misakınızı almıştık ﴿ثُمَّ اَقْرَرْتُمْ﴾ sonra siz buna ık-

Sh:»400

rar verdiniz de, iltizam da ettiniz, o halde ki ﴿وَاَنْتُمْ تَشْهَدُونَ﴾ hepiniz yekdiğerinize şahit bulunuyordunuz, yahut buna bu gün dahi şehadet edersiniz.

Bu suretle mecmuu ona baliğ olan evamir-ü nevahiyi müştemil olduğu halde bittağlip evamiri aşere

namındaki Tevrat esasatına benziyen bu on misakın, ahkâmı Tevrat mı? Yoksa Hatemülenbiya Efendimize verdikleri ahit suretleri mi? olduğu hakkında iki rivayet vardır ki biz ikisinin de sıhhatine kail olmak istiyoruz.

Beni İsrail ahkâmı Tevrata dahi esas itibarile mutabık olan bu ahkâm dairesinde hicreti nebeviye üzerine aleyhisselâtü vesselâm Efendimizle akdi muahede ettikten sonra yine nakzı ahdeylemişlerdir. Bunun için buyuruluyor ki 85. ﴿ثُمَّ اَنْتُمْ هٰٓؤُلَآءِ﴾ sonra sizler, şimdiki sizler, işte şunlarsınız ki ﴿تَقْتُلُونَ اَنْفُسَكُمْ﴾ kendilerinizi, kendinizden olan nüfusunuzu öldürüyorsunuz, ferdî, içtimaî intihar ediyorsunuz ﴿وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ﴾ içinizden bir kısmını yurtlarından vatanlarından çıkarıyorsunuz. İşte bunu münferiden yapamazsınız. Fakat ﴿تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ﴾ onların aleyhinde diğer kısmınız ism-ü udvan ile, yani vicdanların kabul edemiyeceği fenalık ve tecüvüzkârlık ile biribirinize zahîr oluyor, arka veriyorsunuz, kötülük yapmakta toplanıyorsunuz ﴿وَاِنْ يَاْتُوكُمْ اُسَارٰى تُفَادُوهُمْ﴾ ve maamafih onlar düşmen elinde esir olarak size gelirlerse fidyelerini verip kurtarmağa kalkışıyorsunuz -bu cümleyi onlar size esir düşer gelirlerse fidye almağa kalkışıyorsunuz diye anlamak daha zahir gibi görünür. Ve nitekim Ebu Müslimi Isfahanî öyle anlamıştır. Lâkin İbni Kesir, Ebu Amir, İbni Âmir, Hamza,

halefi aşir kıraetlerinde sülâsî

sh:»401

olarak tânın fethi, fânın sükûnile « تَفْدُوهُمْ » kıraeti buna müsait değildir. Bunun için cumhurı müfessirîn evvelki manayı göstermişlerdir. Gerçi böyle fidyeyi verip onları esaretten kurtarmak mezmum değildir, fakat böyle yapmaları bunların yine kendilerinden olduğunu ıkrar ve bunları çıkarırken kendilerinden olduğunu bilerek kasden ve misakı mezkûre muhalefetle zulmen çıkarmış bulunduklarını itiraf demek olduğundan sıyakı âyet itibarile için balâdaki « تُخْرِجُونَ » fi'line merbut olan şu cümlei haliye buraya te'hir olunmuştur: ﴿وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ اِخْرَاجُهُمْ﴾ halbuki esasen onları çıkarmak size haram kılınmış caiz değil idi.- Misakınızın ahkâmına nazaran bundan memnu idiniz, böyle iken çıkarıyorsunuz. Onlar ya sizdendir ya değildir. Sizden iseler ne hak ile çıkarırsınız, değil iseler neye fidye vermeye kalkışırsanız da muahidlerinize karşı onlara muavenet ibraz edersiniz?

Süddiden vaki olan bir rivayete göre Medine civarındaki Yehudilerden Beni Kureyza, Araptan Evs kabilesinin halifi yani muahidi, Beni Nadîr de Hazrec kabilesi halifi imişler, bunlar biribirlerile muharebe ettikleri zaman her fırka katil, tahribi diyar ve ahalisini sürüp çıkarmak hususlarında kendi haliflerine yardım ederler ve maamafih her iki taraf Yehudilerinden bir kimse esir olursa birleşir onu fidye ile kurtarırlarmış, Arablar bu nasıl şey? Hem onlarla muharebe ediyorsunuz, hem de esirlerine fidye veriyorsunuz diye kendilerine serzeniş edince de biz kitabımızın hükmünce bunları fidye ile kurtarmağa memuruz. Esasen bunlarla muharebe etmemiz de haramdır amma ne çare söz verdiğimiz haliflerimizin tezlil edilmelerinden de utanıyoruz derlermiş, buna karşı buyuruluyor ki

﴿اَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ﴾ acaip siz kitabın bir kısmına iman eder de diğer kıs-

mına kâfir mi olursunuz? Bunun akıbeti ne olduğunu bilir misiniz

﴿فَمَا جَزَآءُ مَنْ يَفْعَلُ ذٰلِكَ مِنْكُمْ﴾ sizden bunu yapanlarınızın cezası başka değil

﴿اِلَّا خِزْىٌ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا﴾ her halde hayatı Dünyada büyük rüsvalıktır

﴿وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ يُرَدُّونَ اِلٰى اَشَدِّ الْعَذَابِ﴾ böyleleri Yevmi kıyamette de

azabın en şiddetlisine kakılırlar. -nitekim Dünyada Beni Kureyza katl ile, Beni Nadîr Şama nef-yü iclâ ile bu felâketi görmüşlerdir. Elbette Yevmi kıyamette de o eşeddi azabı görecekler. Ey Beni İsrail!. siz o gizli çevirdiğiniz fesatları meydana çıkmaz, cezası verilmez mi zannedersiniz?

﴿وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾ Allah yaptıklarınızdan gafil değildir.

﴿٨٦﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا بِالْاٰخِرَةِ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَاهُمْ يُنْصَرُونَ﴿﴾

Meali Şerifi

Bunlar Ahıreti dünya hayata satmış kimselerdir, onun için bunlardan azab hafiflendirilmez ve kendilerine bir yardım da olunmaz 86

Ya Muhammed!. 86. ﴿أُولَٰئِكَ﴾ işte bunlar -bu çirkin evsaf ile muttasıf olan Beni İsrail ve bunlara benzeyenler ﴿الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا بِالْاٰخِرَةِ﴾ öyle güruhtur ki bunlar Ahıreti verip Dünya denilen alçak hayatı satın almışlardır.- Bunların Ahırete imanları,

istikbalde hakları kalmamıştır.

Sh:»403

Gerçi evvel yok değildi fakat o saadeti beş on paraya sattılar

﴿فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ﴾ buna binaen ileride bunların çekecekleri azab asla hafiflendirilmez ﴿وَلَاهُمْ يُنْصَرُونَ﴾ kendilerine hiç bir taraftan yardım da olunmaz.- Bu alışveriş ustalarının bütün kazançları, bu dehşetli ziyandan, bu ebedî hızlandan ibarettir. Onlar istedikleri kadar eyyamı ma'dude ümniyyesile gönül eğlendirsinler, ruhları seyyie ile muhat olan bu bazirgânların azapları munkati olmak şöyle dursun hafiflemez bile. Zira ebediyen satılmış bir mebi'in hırmanı da ebedîdir.

DÜNYA, « دُنُوّ » veya « دنَـاءَة » den « اَدْنَى » ismi tafdılinin müennesi olup en yakın yahut pek alçak manasına bir sıfattır. « اَلسَّمَآءَ الدُّنْيَـا », « اَلْحَيٰوةَ الدُّنْيَـا », « اَلدَّارُ الدُّنْيَـا », gibi mevsuflar ile terkibi vasfı olarak kullanılır. Bundan başka Ahıret kelimesi gibi ve onun mukabili bir isim olarak da istimal edilir ki o zaman « اَلْحَيٰوةَ الدُّنْيَـا » yahut « اَلدَّارُ الدُّنْيَـا » terkiplerinden birinin yerine kaim olur. Maahaza Kur'anda bu mana hep «

Dünya denilen hayat, yani süflî, alçak hayat, yahut bu gün filhal içinde bulunulmak itibarile en yakın bulunan hayat demek olur. İleride bu hayatı Dünyanın nelerden ibaret bulunduğunu izah edecek âyetler gelecektir.

İşte onların hiç bir misakta durmamaları, verdikleri her ahdi nakzetmeleri ve zikrolunan bütün seyyiatı irtikâb etmeleri, Ahıreti hayatı dünyaya satmış olmalarından ve Ahırete imanları kalmamış bulunmasındandır. Böyle olanlar şüphesiz ki ölümlerinden sonrası için hiç bir şey düşünemez ve onun için hiç bir hazırlık yapamaz. Beş on günlük geçici bir hayat için her fenalığı göze aldırır, beş on para için Allahın kitaplarını tahrif eder, ibadullaha karşı her fenalığı tecviz eder. Eyyamı ma'dude ümniyyesini uydurmaları da bu imansızlıktandır. Ruhları

böyle seyyiat ile muhat olanlar elbette muhalled finnar olacaklar ve en şedit azabı göreceklerdir.

Bu hükmi inzar bu suretle itmam edildikten sonra şimdi de bunların Resulüllaha karşı suikasıdlerine

işaretle bu noktai nazardan dahi cinayetkârlıkları beyan buyurularak azabı ebediye istihkakları daha ziyade tavzih olunacaktır.

﴿٨٧﴾ وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِه بِالرُّسُلِ وَاٰتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَاَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ اَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَاتَهْوٰى اَنْفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ﴾

Meali Şerifi

Celâlim hakkı için: Musaya o kitabı verdik arkasından bir takım Peygamberlerle de takib ettik, hele Meryemin oğlu İsaya beyyineler verdik ve onu ruhülkudüs ile te'yit eyledik, ya artık size nefislerinizin hoşlanmayacağı bir emr ile bir Peygamber geldikçe her def'asında kafa tutarsınız kibrinize dokunduğu için kimine yalan der kimini öldürür müsünüz? 87

87. ﴿وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ﴾ «واو», kasem için, «لام», cevabı, «قد», harfi tahkiktir ki «وَاللّٰهِ لَقَدْ» demektir. Yani namı üluhiyete kasem olsun ki muhakkak biz

azimüşşan Musaya

Sh:»405

o kitabı' Beni İsrailin berveçhibalâ ahkâmını nakzedegeldikleri Tevratı verdik

﴿وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ﴾ ve arkasından onun izinde ve ayni şeriatle memur nice Peygamberler daha gönderdik -ki bunlar Yuşâ, Işmuil, Şem'un, Davut, Süleyman, Şa'ya, Armiya, Uzeyr, Hazkıl, İlyas, El'yesa, Yunus, Zekeriyya, Yahya aleyhimüsselâm ve sair Enbiyadır.

﴿وَاٰتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ﴾ hem İsabni Meryeme beyyineler verdik.-

BEYYİNE, gün gibi gayet açık, vazıh ve celi, manasına vasfiyetten ismiyete menkul bir kelimedir ki kendisi gayet açık ve aşikâr olan ve bir davayı açık bir surette isbat eden yani kendi beyyin, gayrı mübeyyin olan delili vazıh demektir. Peygamberlerin mucizeleri bu kabildendir, binaenaleyh İsanın beyyineleri, nübüvvetini vazıhan gösteren açık mucizeleri demek olur ki tafsılâtı ileride zikrolunacaktır.

«İSA», Süryanîce «İşû» dur. Nitekim bazı Hıristiyanlar «Yesû» Firenkler «Jezü» derler. Bunun ismi mensubu olan «Jezvit» «İsevî» tabiri aharle «Yesuî» demek ise de Katolik Papaslarının cemiyeti mahsusalarına alem olmuştur ki lisanımızda «Cizvit» tabir olunur.

MERYEM, Süryanîde hâdim manasınadır. Arapça kadınlarda Meryem, erkeklerdeki zir gibi bir manaya kullanılır zir, kadınlara ihtilâtı ve ziyareti çok olan erkek demektir. Nitekim Arap şairi Rü'benin:

قلت لزير لم تصله مريمه ضليل اهواء الصباء تندمه

beyti bu manalar ile müfesserdir ki biz «Meryem dudu» deriz.

Hazreti Musadan sonraki Peygamberler miyanında Hazreti İsanın bilhassa ismile zikredilmesi dini İsevînin Tevrattaki bazı ahkâmı nasih bir hususiyeti haiz olması

hasebiledir ki bu cihetle Nasraniyet Museviyetten başka bir din olmuştur.

İsaya bu beyyinatı verdikten başka ﴿وَاَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ﴾ bir de onu ruhulkudüs ile teyid-ü takviye ettik.- Ragıbın tarifine göre ruh, esasen hayvanın öyle bir cüzü'dür ki hayat bununla hasıl olur ilah... Ruh ile nefis bir midir değil midir? Bunda da uzun uzadıya ıhtilâflar vaki olmuştur. Nefis her halde (ben) dediğim şeydir. Fakat ruh da bu mudur? Bunun bu âleti midir? Bu bapta hususî tasnifler yapılmıştır ki « وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ » âyetinde inşaallah mümkin olan izahata destres oluruz. Şimdilik şu kadar söyliyelim ki ötedenberi mahiyet ruh hakkında söz söyliyenler bunu başlıca üç noktai nazardan düşünmüşlerdir. Hareket, hayat, idrak. Evvelâ, ruh bizzat bir mebdei hareket olârak tasavvur edilmiştir. Bizzat tahrik eden her muharrik bir ruh ve bizzat vaki olan her hareket bir eseri ruhdur. Buna göre hiç bir hareket tasavvur olunamaz ki bir ruh ile alâkadar olmasın. Şu kadar ki bizzat müteharrik olanlar bizzat, bilvasıta müteharrik olanlar da bilvasıta bir ruhı muharrike istinat eder. Bu manaca ruh, alel'ıtlak kuvvet müradifi demektir, basit olsun, zülvücuh olsun, şuurî olsun, lâşuurî olsun, iradî olsun, lâiradî olsun, zatî olan her muharrik kuvvet bir ruhtur. Frenkler tarihi edyan kitaplarında bu mezhebe « آنـمييزم » namını vermişlerdir. Lâkin ruhun bu manası umumî değildir. Bu hareketi, hareketi iradiyeye tahsıs edecek olursak o zaman ikinci ve üçüncü manalara müradif veya müsavi veya onlardan ahas bir

ruhı amelî ve ahlâkî manası ifade etmiş olur. Çünkü hareketi iradiye, hayat ve idrak ile müterafık veya onlardan ehastır.

Sâniyen ruh bir meb'dei hayat olarak tasavvur olunmuştur ki bu evvelkinden ehastır. Zira hareketi zatiye meb'dei hayatın şeraitinden biridir. Her hayatta bir hareketi zatiye vardır. Fakat burada hayattan murat hayatı

Sh:»407

hayvanîdir. Çünkü hayatı nebatîye hayat ıtlakı tevatu' tarikile değildir. Zira hayatı nebatîde kütlevî hareketi zatiye yoktur. Ve en meşhur manasile ruh denilince işbu mebdei hayat manası anlaşılır ve ruh bizatihi mevcut ve lizatihi hay bir meb'de olmak üzere tarif olunur ki Ragıp da bunu ifade etmiş demektir.

Salisen ruh, gerek cüz'î ve gerek küllî bir meb'dei idrak olmak üzere mülâhaza olunmuştur ki bu da ikinciden ehastır. Zira hayat idrakin şeraitinden biridir. Veya idrak meratibine göre hayatın bir eseridir. Demek ki her ruhı müdrik, hay ve her hay, muharrik bizzattır. Lâkin her muharrik veya müteharrik bizzat,

zihayat olmak lâzım gelmiyeceği gibi her zihayatın da bir ruhı müdrik sahibi olması cayi nazardır. Bu surette ruh veya ziruh denildiği zaman ilk mertebei şuurdan akla ve kuvvei kudsiyeye varıncaya kadar mütefavit meratibe mütehammil olan ve vücudun asılî ve zıllî bir ikiliğini tazammun eyliyen şuur ve idrak mebdei kasdedilir ki bazılarınca irade ve tahriki zatî buna müteferri olur. Maamafih hiss-ü şuur, ruhun en umumî mümeyyizi olmakla beraber irade ve tahrikin yalnız şuura terettübü cayi nazardır. Bu takdirde akıl, ruhun ekmel sureti olmuş olacaktır. Halbuki iradenin şuur veya akıl ile terafüku teslim olunsa bile vücutta onlardan mütemayiz bir kıymeti mahsusası bulunduğunda şüphe yoktur. Akla mahkûm iradeler bulunduğu gibi şehevat-ü hissiyata mahkûm nice akıllar da vardır. Binaenaleyh ruh denildiği zaman hiss-ü şuur, akl-ü idrak kuvvelerinden başka irade, kudret gibi evsafı dahi haiz daha cem'iyetli bir mebdei cevherî anlaşılmak lâzım gelir ve filvaki İlmi ruhtan bahsedenler, ruhun nazarî, amelî melekâtını nazarı dikkate almağa mecbur olmuşlardır. Asrı hazır İlmi ruh kitaplarında şuur, ruhun en umumî hâdisesi addolunmakla beraber kuvayı ruh, elem-ü lezzet, mahabbet-ü nefret gibi

kuvvei hissiye idrakât, tasavvurat ve efkâr gibi kuvvei zihniye ve akliye, irade gibi kuvvei muharrike ve

ameliye olmak üzere başlıca üç kuvvenin mebdei olarak mülâhaza olunmaktadır. O halde manayı ehassile ruh denilirken hareketi zatiye daha doğrusu tahriki zatî, hayat, idrak haysiyetlerinin üçü birden mülâhaza olunmak daha muvafıktır. Yani ruh, lizatihi muharrik, lizatihi zihayat, lizatihi müdrik bir mevcuttur. Eğer vasattaki hayat kelimesi sade bir manayı kimyevî ile ahz edilmeyip de bu üçünün mümessili olarak ahzedilirse bizatihi mevcut ve lizatihi hay ta'rifi ayni manayı ifade ederek manayı ehassile ruhun edna mertebesini göstermiş olur. Filvaki biz hassas hayvanatı mütekâmilede ve bilhassa nefsi insanîde bu üçünün birleştiğini görüyoruz. Binaenaleyh meşhur-ü mütearef olduğu üzere ruhun ekallî ma'nası hayat ile mülâhaza edilir ve her kuvvete ruh denilmez, manayı hayat ne kadar yükselirse ma'nayı ruh da o nisbette yükselmiş olur. Daha doğrusu ruh ne nisbette yükselirse ma'nayı hayat da o nisbette yükselir ve tahassus eder.

Ma'nayı eammiyle ruhun, atıl bizatihi olan maddeye tekabülü zahirdir. Maddei ulâ ruhsuz bulunabilir fakat bu ma'naca ruhsuz bir cisim var mıdır? Bu münakaşa edilebilirse de maddei ulâdan mürekkep olan her cisim, terkib-ü te'lifi noktai nazarından bizzat bir kuvvete, bir mebdei harekete sahip olmak lâzım geleceğinden her cisimde eam ma'nasiyle bir ruh var demektir. Fakat ma'nayı mutavassıt veya ehassiyle ruhsuz cisimlerin vücudunda iştibah etmeyiz. Nitekim nice ziruhların ruhlarından mufarakat ederek

öldükleri meşhudumuzdur. Demek ruhun cisimden infikâkiyle temayüzü şüphe edilecek birşey değildir. Fakat esas itibariyle ruhun hakikati cevheriyesi, cismin hakikati cevheriyesinden büsbütün mütemayiz olarak âlemde iki cins cevher var mıdır? Yoksa cevheri cisim, cevheri ruha veyahut cevheri ruh, cevheri cisme raci olmak üzere yal-

Sh:»409

nız bir cins cevher mi vardır? Yani fezayı âlemden cevheri ecsamın büsbütün kaldırıldığı farzolunursa ervah dahi kalkar mı? Yahut bilâkis cevheri ruh kalkmış olsa ecsam da kalkmış olur mu? Yoksa birisi diğerinden ayrı olarak kalabilir mi? Ulûmi hikemiyede her birinin taraftarı bulunan bu muhtelif nazariyelerden şimdilik kat'ı nazar ederek şunu derpiş edelim ki ruhun hakikati cinsiyesi her ne olursa olsun hakaikı neviyesi ve hattâ nev'i vahit içinde meratibi muhtelifesi bulunduğu şüphesizdir. İnsanların diğer hayvanlardan farkı ruhlarının hakikati nev'iyeleri dolayısile olduğu gibi efrat ve sunufı beşer arasındaki fark da lâakal meratip farkının kesretini göstermektedir. Alelûmum Enbiyai kiram ise derece farklariyle beraber kıssai Ademden anlaşıldığı üzere fıtrati ulâya nazaran nev'iyyeti beşeriye dahilinde haizi niyabeti ilâhîye olmuş yüksek bir mertebei ruhun mazharı te'yididirler. O suretle ki adeta mafevkannevi addedilebilecek bir temayüzleri

vardır. Bu te'yid-ü temayüz, kâh ilm-ü idrak haysiyetinden ve kâh kudreti tasarruf ifade eden tahrik-ü irade haysiyetinden ve kâh her ikisile olmak üzere muhtelif meratipte tecelli eder ki her biri beşerin mutad olan ruh nevîsinden mütemayiz olmakla harikulâde bir haysiyeti haiz olur. Ve bu harikulâdelerdir ki o Enbiyanın muhtelif meratipte mucizelerini teşkil ederler. Bunun için ulumı Enbiyada aklı beşerin hasbettekerrür mutad olan ulûm ve idrakâtı fevkında bir ilim, tasarrufatı Enbiyada da yine mutad olan sınaatı beşeriye fevkında bir kudret-ü irade zuhur edegelmiştir. Bunun için ruhların bizzat izafeti ilâhiyeye müntehi olan mutad ve gayri mutad bütün kuvvelerini enva ve meratibini nazarı mülâhazaya almıyanlar veya alamıyanlar ve bu suretle ruhun en yüksek mertebesini aklı adî halinde mülahaza ederek harıka denilen hâdisatı garibe ve nadireyi daima mutad olan aklı adî mıkyasile halletmeğe çalışanlar, mucizatı

Sh:»410

Enbiya karşısında hep inkâr-ü te'vil vadisine sapmışlardır. Diğer bir kısım insanlar da vardır ki mucizat nazariyesine sarılarak alelumum aklın ve ulûmı nev'iyenin hükmünü ıskata çalışmışlardır. Bunların biri ifrat biri tefrittir. Ne alelıtlak ıttırad-ü tekerrür kanununa dayanarak kavanini hılkati ulûm-u fünuni mutade hududuna hasr etmeğe hak vardır, ne de yalnız harikalara dayanarak ulum-ü fünuni müstekırreyi

keenlemyekün addetmeğe hak vardır. Bir taraftan keşfiyatı cedide ile hîtai fününun ilâ gayrinnihaye kabili tevessü olduğu inkâr olunamaz. Diğer taraftan da aklı adî ile ulûm-ü fününi müstekırrenin hiç bir zaman kabili ihmal olmıyan bazı hakaikı ezeliyeyi muhtevi bulundukları da inkâr edilemez ki ezcümle illiyet ve tenakuz kanunları bu cümledendir. İlmiyet daha ziyade ıttırat kanunlarının hükmüne racidir. Lâkin âlemde alelıtlak tahavvül dahi bir kanunı ilmîdir. Halbuki her tahavvül ilk vukuunda ittırat kanununa karşı bir harıka ifade eder. Bunun için imanı ilmî maıyetinde imanı i'cazın irade noktai nazarından mühim bir kıymeti vardır. Çok zamanlar görülür ki ilmî adamların hududı ıttırat haricindeki ameliyatta iradeleri zayıf ve hattâ mefkut olur. Buna mukabil hiç bir mıkyası ilmî bilmiyen bazı cahiller ulemanın muvaffak olamadığı işleri yapabilecek iradeler izhar ederler. Bu nokta ilmen binnazariye sabittir ve fakat tatbikatı ameliyesi ilmiyetten hariç bir hasısai ameliyeye mütevakkıftır ki bu da harikaya iman hasletine raci olur. Dini islâm bu hakikati tesbit ve ahlâkiyeti istikmal etmek için muhkematı ilmiye-vü akliye ile beraber imanı lâzımgelen mucizat bürhanlarını da göstermiştir. Bu sebeple hakikî din adamlarının ilmiyeti, iradiyetini zayıflandırmaz; o, sahai ilimde ilmî, ahvali fevkalâde de ise i'caza inanmış iradî bir adamdır. Adî insanların sevindikleri noktada onun korktuğu, nasın me'yus olup ağladıkları noktalarda

onun ümide revaç verdiği cihetler bulunur. Hasılı ruhı beşerden ye's-ü füturı izale etmek için ı'cazın pek büyük bir te'siri vardır. Sırf aklî ve mantıkî düşüncelerin yeisten başka bir şey göremedikleri muzlim dakikalarda hârıka imanı, hicran günlerinde parlıyan nurı aşk gibi azm-ü iradenin bütün yeislerini silmeğe kâfi gelebilir. Fakat şurası unutulmamak lâzımgelir ki isminin de delâlet ettiği veçhile hârıka imanı bir düsturı küllî ittihaz edilmemek ıktıza eder. Asıl, imanı aklî ve harekâtı ilmiyedir. Ne ilme ne dine ehemmiyet vermiyerek her lâhza hârıka peşinde koşanlar ve daima ibda fikrile yaşamak istiyenler hiç bir zaman iptidaîlikten çıkmıyacak ve beynelbeşer hiç bir rabıta bırakmıyacak derecede cahil, dâll-ü mudıl kalırlar. Buna binaendir ki mucizatı Kur'an, mucizatı sairenin fevkındadır. Ve işte ervahı Enbiya mertebelerine göre bu iki cihetle hususî bir surette mazharı te'yidatı rabbaniye olmuşlardır. Bu te'yidatın alâimi zahiresinden biri de ahlâkiyetleridir. Ruhı nübüvvet ısmeti ahlâkiyeye maliktir. Bu sebeple dini islâm noktai nazarından Enbiyanın hepsi rezaili ahlâkiyeden müberradırlar. Gerçi hasbelbeşeriye bazan zelle ve hatanın suduru mümkindir. Fakat bunda ısrar ve istıkrar yoktur. Avni ilâhî ile derhal tashih edilir. Biz eldeki Tevrat ve İncil nüshalarında Enbiyai salifeye isnat edilen gayri ahlâkî bazı fücur ve kabayihin tahrifat cümlesinden olduğunda iştibah etmeyiz. Cenabıhak ervahı Enbiyaya meratibi muhtelifede isnat ettiği bu te'yidata Hazreti İsa hakkında bilhassa « وَاَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ » fıkrasile bir hususiyet vermiştir. İsebni

Meryem envaı ervahtan bilhassa ruhulkudüs ile müeyyet olmuştur. Bu gösterir ki ruhulkudüs' şahsiyeti İsanın cüz'ü değil onun müeyyididir. Binaenaleyh Nasaranın ruhulkudüsü şahsıyeti İseviye de dahil bir uknumi zatî olarak tasavvur etmeleri batıldır.

Acaba ruhulkudüsten mürat nedir? «Ruhulkudüs

Sh:»412

kelime itibarile fevkal'âde temizlik, taharet ve nezahet, yahut bereket ruhu, yahut ruhı mukaddes demek ise de mâsadakında müfessirîn bir kaç rivayet nakletmişlerdir.

1- Mücahit ve Rebiin beyanına göre «elkudüs», «elkuddus» gibi esmai ilâhîyedendir. Binaenaleyh ruhulkudüs ruhullah demek olabilir. Nitekim bu te'yid dolayısile Hazreti İsaya «ruhullah» dahi denilir.

2- İbni Abbastan bir rivayete göre burada «ruhulkudüs» Allahın ismi a'zamıdır ki Hazreti İsa bununla mevtayı ihya ederdi.

3- İncildir, nitekim « وَكَذٰلِكَ اَوْحَيْنَآ اِلَيْكَ رُوحًا مِنْ اَمْرِنَا » ayeti

kerimesinde Kur'ana dahi ruh ıtlak edilmiştir.

4- Katade, Süddi, Dahhak ve Rebiin beyanına ve ibni Abbastan diğer rivayete göre ruhulkudüs

Cebraildir. Ve buna esahhi akval demişlerdir. Çünkü Resulûllah Efendimiz Hassan ibni Sabit radıyallahü

anhe bir kerre « اُهْجُ قُرَيْشًا وَرُوحُ الْقُدُسِ مَعَكَ = Kureyşi hecvet ruhulkudüs

seninledir.» buyurduğu gibi diğer bir def'asında da « وَ جِبْرِيلُ مَعَكَ » Cebrail seninledir»

buyurmuştur. Demek ki Ruhulkudüs Cebrailin «Ruhi emin gibi diğer bir ismidir. Nitekim Hazreti Hassan

dahi:

وجبريل رسول اللّه فينا و روح القدس ليس له كفاء

beytinde = Allahın Resulü olan Cibril bizdedir, o ruhulkudüsün ise küfvü yoktur» diyerek ruhulkudüsün

Cibril olduğunu göstermiştir. Cebraile ruhullah dahi denilmesi, diğer bir ismi ilâhî ile ruhulkudüsün de ayni

manaya olduğunu te'yit eder.

Lisanı Kur'ana ait bu nukulü lûgaviye karşısında ruhulkudüs Cebrail demek olduğu anlaşılır. Lâkin bu takdirde şu sual hatıra gelir: Cebrail Hazreti İsadan başka Enbiyai ızama de nazil olduğu halde burada « وَاَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ » fıkrasında zamire Hazreti Musa bile iştirak ettirilmiyerek

Sh:»413

Hazreti İsaya tahsısının ma'nası nedir? Bundan ruhulkudüsün Cebrailden başka bir ruhı mahsus olduğu anlaşılmaz mı? Müfessirînin beyanına göre cevap, hayır; bu tahsısın veçhi şudur: Cebrailin Hazreti İsaya başka bir ıhtisası vardır ki diğer Enbiyada bunun misli yoktur. Çünkü Hazreti Meryeme onun vilâdetini tebşir eden odur. İsa onun nefhıle doğmuş ve onun terbiye ve te'yidile büyümüş, her nereye gittiyse beraberinde gitmiştir. Nitekim surei Meryemde « فَاَرْسَلْنَآ اِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا » buyurulmuştur ki «ruhana» ruhullah, ruhulkudüs, Cebrail demektir.

Bundan başka malûmdur ki Beni İsrailin Hazreti İsa ve validesi hakkında ısmet-ü kudsiyetlerine muhalif

sözler söylemiş olmaları ve burada hıtap dahi bilhassa onlara olduğu cihetle tahsıs için değil, bilhassa onlara karşı Hazreti İsayı tenzih için bu teyidat sureti hususıyede zikredilmiş ve bundan dolayı taharete delâlet eden «ruhulkudüs» ismi tercih buyurulmuştur. Şunu da ıhtar etmek lâzım gelir ki İsa ruhulkudüs ile müeyyettir fakat ruhulkudüs ile müeyyet olan yalnız İsa değildir. «

قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ» buyurulduğu veçhile Resulûllahe Kur'anı indiren de ruhulkudüstür. Halbuki Kur'anı indiren Cebrildir demek ki ruhulkudüs Cibril, Cibril ruhulkudüstür. Kuvveti noktai nazarından Cibril ısmet-ü nezaheti noktai nazarından ruhulkudüstür.

İşte ey Beni İsrail, Allah tealânın Peygamber ve kitap göndermesi emsalsiz bir şey değil ötedenberi cari bir sünneti ilâhiyedir. Ve zikrolunduğu üzere bilhassa size Hazreti Musadan Hazreti İsaya kadar bunca Peygamberler göndermiş ve

﴿اَفَكُلَّمَا جَآءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَاتَهْوٰٓى اَنْفُسُكُمُ﴾ ya artık size nefsinizin hevasına uymıyan emri ilâhî ile yeni bir Resul geldikçe ﴿اسْتَكْبَرْتُمْ﴾ ona tabi olmayı kibrinize yediremeyip kafa tutacaksınız da ﴿فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ﴾ o Peygamberle-

rin bir kısmını tekzip edecek, ﴿وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ﴾ bir kısmını da tekzip ile iktifa etmeyip

Zekeriya, Yahya vesaire gibi -öldürecek misiniz?- yok artık o meydanı bulamıyacaksınız. Bunda ise

aleyhıssalâtü vesselâm Efendimizi dahi katletmek azminde bulunduklarına sarih bir işaret vardır. İstifham,

bunu yüzlerine çarpmak üzere tevbih-ü takri' içindir.

Bunlar, haklarında nazil olan bütün o güzel nasıhatlere, davetlere, acı tatlı ıhtarlara, tebşirlere, inzarlara,

taltıflere, tekdirlere karşı bakınız ne dediler:

﴿٨٨﴾ وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا
مَايُؤْمِنُونَ ﴿٨٩﴾ وَلَمَّا جَآءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُصَدِّقٌ لِمَا
مَعَهُمْ وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا
جَآءَهُمْ مَاعَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٩٠﴾
بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ اَنْفُسَهُمْ اَنْ يَكْفُرُوا بِمَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ بَغْيًا اَنْ
يُنَزِّلَ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلٰى مَنْ يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِ فَبَآءُو بِغَضَبٍ عَلٰى
غَضَبٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ﴾

Sh:»415

Meali Şerifi

"Bizim dediler: kalblerimiz gılıflıdır", öyle değil kâfirlikleri sebebile Allah onları lânetledi onun için az, pek az imana gelirler 88 Yanlarındakini tasdıklamak üzere onlara Allah tarafından bir kitab gelince önceden küfredenlere karşı istimdad edib dururlarken o tanıdıkları kendilerine gelince tuttular ona küfrettiler imdi Allahın lâneti kâfirlerin boynuna 89 Ne çirkindir o kendilerini sattıkları ki; Allahın kullarından dilediğine kendi fadlından vahiy indirmesine bağyederek, Allah ne indirdise hepsine küfrettiler de gadab üstüne gadaba değdiler ve o kâfirler için mühin bir azab var 90

GULF, ağlefin cem'i, ağlef, gulfe veya gılâfdan kabuklu yani sünnetsiz veyahut gılıflı demektir ki burada «kaşerli, kaşerlenmiş» mealindedir.

Hasılı bunlar 88. ﴿وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌۢ﴾ bizim kalblerimiz gılıflı yani kaşerlidir,

kabukludur dediler ve bununla daveti Muhammediye ve irşadatı Kur'aniyeye karşı kalblerinin kapalı olduğunu ve bunları dinlemeğe, anlamağa yanaşmak niyetinde olmadıklarını lisanı istihfaf ile söylemek ve hidayeti ilâhiyeden müstağni bulunduklarını iddia suretile iftihar etmek istediler ﴿بَلْ﴾ hayır iş öyle değil belki ﴿لَعَنَهُمُ اللّٰهُ بِكُفْرِهِمْ﴾ küfürleri sebebile Allah onları lânetledi, babı rahmetinden tardetti «

خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَعَلٰى سَمْعِهِمْ ۖ وَعَلٰٓى اَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

» hükmü tecelli eyledi ﴿فَقَلِيلًا مَا﴾ onun için bunlar az, pek az ﴿يُؤْمِنُونَ﴾ iman ederler-: bâlâda «

يَابَنِىٓ اِسْرَآئِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِىَ الَّتِىٓ اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَاَوْفُوا بِعَهْدِىٓ اُوفِ بِعَهْدِكُمْ

» âyâtı muhkemesile yapılan o büyük ve lâtif davetler ve onu takip eden yüksek ıhtarat karşısında bunların nihayet « قُلُوبُنَا غُلْفٌ » diye inat ve istikbar etmeleri iftihar edecek bir

sebepten değil sırf mel'unluklarından nâşidir. Nasıl mel'un olmasınlar ki 89.

﴿وَلَمَّا جَآءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ﴾ vaktaki onlara Allah tarafından yeni ve

büyük bir kitab ﴿مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ﴾ yanlarında bulunan ve sizi ahır zaman Peygamberi

kurtaracaktır diyen Tevratı tekzip değil, kitabullahtır, verdiği haberler haktır diye tasdık eden bir kitab: ya'ni

Kur'an geldi ﴿وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ﴾ bundan evvel ise bunlar

﴿يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ ehli küfre ya'ni Arab müşriklerine bunun

geleceğini açıyorlar ve bu sayede onlara karşı fütuhat talebinde bulunuyorlardı: «

اَللّٰهُمَّ انْصُرْنَا بِالنَّبِيِّ الْمَبْعُوثِ فِيْ اٰخِرِ الزَّمَانِ الَّذِى نَجِدُ نَعْتَهُ فِى التَّوْرَاةِ = ilahı!. Tevratta evsafını bulduğumuz âhır zaman Peygamberile bize nusrat

ihsan et» diye dua ve istimdat ediyorlar ve müşriklere «

فَقَدْ اَظَلَّ زَمَانُ نَبِيٍّ يَخْرُجُ بِتَصْدِيقِ مَا قُلْنَا فَنَقْتُلَكُمْ مَعَهُ قَتْلَ عَادٍ وَاِرَمَ = bizim söylediğimizi tasdık ederek çıkacak olan Peygamberin zamanı geldi, gölgesi bastı,

biz onunla beraber sizi Ad ve İrem gibi katledeceğiz» diyorlardı.

İbni Abbas, Katade, Süddi demişlerdir ki Resulullah Efendimizin bi'setinden evvel Beni Kureyza ve beni

Nadîr Yehudîleri Evs ve Hazreç kabilelerine karşı onunla istiftah ederlerdi ve bu âyet bunlar hakkında nazil

olmuştur.

Vaktaki Kur'anı azimüşşan onlara böyle bir halde geldi ﴿فَلَمَّا جَآءَهُمْ مَاعَرَفُوا﴾ o tanıdıkları kendilerine gelince ﴿كَفَرُوا بِهٖ﴾ bunlar ona küfrettiler, tanımaz oldular. ﴿فَلَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الْكَافِرِينَ﴾ Allahın lâneti de bütün kafirleredir. Bunun için bunlar, me'lun oldular. 90. ﴿بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهٖٓ اَنْفُسَهُمْ﴾ bunların kendilerini sattıkları şey ne kadar fena, ne

Sh:»417

kadar çirkindir! ﴿اَنْ يَكْفُرُوا بِمَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ﴾ ki Allahın inzal buyurduğu mübarek kitaba, risaleti Ahmedıyeye küfr etmeleri hem de pek alçak, pek rezilâne bir sebeble küfretmeleridir. Bilir misiniz bunlar buna niçin küfrettiler?

﴿بَغْيًا اَنْ يُنَزِّلَ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖ عَلٰى مَنْ يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهٖ﴾

Allahın kullarından dilediği bir kuluna, mahzı fadl-ü kereminden, peyderpey nimet indirmesine, onu âhır zaman Peygamberi yapmasına karşı bagyen, yani o nübüvvetin doğrudan doğru kendilerine indirilmesini istediklerinden bu Peygamber bizden, bizim ırkımızdan değil diye sırf hodgâmlık ve hased saikasile küfr ettiler ve önce o Peygamber gelecektir, gelmek üzeredir.. Biz onunla fütuhat yapacağız deyıp dururken

insanlıktan çıktılar. Söylediklerimiz yalanmış dediler, kendilerini böyle bir küfre sattılar, sattılar da ﴿فَبَآءُو بِغَضَبٍ عَلٰى غَضَبٍ﴾ mukaddema mahkûm oldukları gadabdan halâs olacakları bir sırada döndüler dolaştılar, gadab üzerine gadaba müstahık oldular, vaktile kendilerini Âli Firavnin sui azabından kurtaran ve bu suretle büyük bir imtihana çeken Cenabı Allah, onları âlemlerin üzerine geçirmiş iken onlar bu fazaili kendilerine celbeden Enbiyayı iptida tekzip, sonra katl ede ede neticei imtihânda dönüp dolaşıp, Allahın gadabına uğramışlar, nimetleri gitmiş, vatanları, devletleri mahvolmuş, kendileri, şu, bu milletin tahtı mahkûmiyetinde zillet ve meskenete düşmüş, nihayet ellerindeki kitabın hükmünce bir ümitleri kalmış idi ki o da Hazreti Musaya benzeyen ve onları kel'evvel bu gadabdan bu zillet ve meskenetten kurtaracak olan Âhır zaman Peygamberine iman ve ittiba etmeleri idi. Bu ümit ile yaşarken ve müşriklere karşı istiftah ve iftihar ederken tam o Peygamber gelip aradıkları ellerine geçtiği ve yanlarındaki kitabın hükmü olan bu ümitlerini tahakkuk ettir-

Sh:»418

mek için Kur'anı azimüşşan kendilerini «

﴿وَاَوْفُوا بِعَهْدِىٓ اُوفِ بِعَهْدِكُمْ﴾ ﴿وَاٰمِنُوا بِمَآ اَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا

﴿لِمَا مَعَكُمْ﴾ » diye emri ilâhîye davet eylediği sırada sırf hased saikasiyle sözlerinden döndüler, vakti geldi dedikleri Peygambere, hayır bekledimiz bu değilmiş, onun vakti gelmemiş imiş, bu bizden değil, Araptandır diyerek küfrettiler, tıpkı Hazreti Ademe karşı İblisin yaptığı gibi istikbar eylediler, Allahın emirlerine, davetlerine « ﴿قُلُوبُنَا غُلْفٌ﴾ » dediler ve bu küfrü yaparken kendi sözlerini ve ellerindeki kitabın o yegâne ümidi veren hukmünü cerh-ü tekzip etmek suretile kendi kendilerini terzil eylediler. Hasılı bu bazirgânlar kendilerini bu kadar fena bir küfre sattılar ve bundan dolayı eski gadap üzerine tekrar bir gadaba daha lâyık ve müstahık oldular ﴿وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ﴾ filvaki kâfirlerin hakkı da mühin, yani ihanetkâr, hakaretamiz, zilletli bir azabdır -bunlar öyle kâfirlerdir ki Allaha, Peygambere, hattâ kendilerine kavlen ve fi'len küfrederler de bununla beraber bir de yalan yere imandan dem vururlar. Şöyle ki:

﴿٩١﴾ وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ اٰمِنُوا بِمَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ قَالُوا نُؤْمِنُ بِمَآ اُنْزِلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَآءَهُ وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ ۗ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ اَنْبِيَآءَ اللّٰهِ مِنْ قَبْلُ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٩٢﴾ وَلَقَدْ جَآءَكُمْ مُوسٰى بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَاَنْتُمْ ظَالِمُونَ﴾

Sh:»419

﴿٩٣﴾ وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ ؕ خُذُوا مَآ اٰتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاسْمَعُوا ؕ قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاُشْرِبُوا فِى قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ ؕ قُلْ بِئْسَمَا يَاْمُرُكُمْ بِهٖٓ اِيمَانُكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾

Meali Şerifi

"Allah ne indirdise iman edin" denildiği zaman da onlara "biz kendimize indirilen iman ederiz" derler de ötekine küfrederler, halbuki beraberlerindekini tasdık edecek hakk o, ya, de: İman ediyordunuz da niçin Allahın peygamberlerini öldürüyordunuz? 91 Celâlim hakkı için Musa size beyyinelerle gelmişti de arkasından tuttunuz danaya taptınız siz o zalimlersiniz 92 Bir vakit size verdiğimiz kitabı kuvvetle tutun ve dinleyin diye Turu tepenize kaldırıb misakınızı aldık, dinledik ısyan ettik dediler, ve küfürleriyle danayı kalblerinde iliklerine işlettiler, eğer, de: sizler mü'minlerseniz imanınız size ne çirkin şeyler emrediyor?

91. ﴿وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ اٰمِنُوا بِمَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ﴾ Balâda beyan olunduğu üzere Allahın her inzal buyurduğuna iman ediniz denildiği zaman bunlara ﴿قَالُوا نُؤْمِنُ بِمَآ اُنْزِلَ عَلَيْنَا﴾ biz, bize inzal olunana iman ederiz derler de ﴿وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَآءَهُ﴾ ve maadasına küfrederler, ﴿وَهُوَ الْحَقُّ﴾ halbuki hak o hem de ﴿مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ﴾ beraberlerindekini musaddık olmak üzere hak odur, o maadadır -böyle iken yine ona küfrederler.- İmanın hedefi hak ve hak nerede bulunsa, her nereye nazil olsa yine hak iken hem kendilerindekinin

Sh:»420

hakkıyeti ancak berikinin tasdikiyle tebeyyün edecek iken bunlar kendilerindekinden başka hiç bir şeye hak dahi olsa inanmazlar. Âlemde hakperest olmıyanların hepsi de böyledir. Onlar için iman sözü bir nefsaniyet işidir. İnanacakları bir şeyde mutlaka kendilerini görmek isterler. Meselâ kendilerinin olmıyan âlime âlim demezler, kendilerinden olmıyan Peygambere Peygamber demezler, deseler bile bizim

Peygamberimiz değil derler, sırf bu yüzden Ahır zaman Peygamberine ve ona nazil olan kitabı hakka bizim tarafımızdan, bizim lisanımızdan değildir, o Arab Peygamberidir, Arab kitabıdır diye husumet bile ederler. Beşeriyeti tefrikaya düşüren, insanlığı şirk-ü cidal içinde yüzdüren, hakka karşı kuvvet ile, mükâbere ve safsata ile, türlü türlü mel'anet ve şeytanet ile hücum eden ve ettiren hep bu nefsaniyet, hep bu kibir hep bu hodgâmlıktır ki Hazreti Adem kıssasında İblis kıssası temamen bunu temsil eder. Bunların önünde kendilerini ehli din, ehli kitab, ehli iman gibi göstermek istiyen Yehudıler vardır. Bunlar nihayet izafî bir iman iddia ederler. Biz ancak bize inzal olunana iman ederiz derler, başkasına küfrederler. Fakat Cenabıallah gösteriyor ki bunların bu izafî iman davaları da yalandır. Çünkü bunlar kendilerindekini kendilerince esas ittihaz olunan müsellem bir hakikati tasdik ve te'yideden bir hakkı da doğrudan doğru bize nazil olmadı diye redd-ü inkâr ederler. Meselâ Tevratın balâda beyan olunduğu üzere bir takım ıhbaratı ve ahkâmı esasiyesi var ve bu miyanda Hazreti Musaya benzer bir Ahır zaman Peygamberinin geleceği ve Beni İsrailin «فَاِمَّا يَاْتِيَنَّكُمْ مِنِّى هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَاىَ» ahdi mucebince ona ittiba etmek şartiyle kurtulacağı haber verilmiş ve bu babta mukaddema kendilerinden misak da alınmış ve zamanı gelince bu misak mucebince kendileri tarafından kemali iftihar ile bu hakikat neşr-ü işaa da edilmişken, Kur'an gelip de Tevrat haktır, bu haberler,

bu kıssalar, bu va'dler doğrudur diye onu tasdik ve mucebince tarafı ilâhîden «ya Beni İsrail haydi vaktile size verdiğim nimetlerimi yad eyleyin ve bana verdiğiniz ahdi ifa edin de bende size verdiğim halâs ahdini ifa edeyim «وَاٰمِنُوا بِمَآ اَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ» emirlerini tebliğ edince mahza Tevratı tasdik ve te'yide ma'tuf olan bu evamiri ilâhîyeyi redd-ü inkâra kalkıştılar «قُلُوبُنَا غُلْفٌ» dediler de bütün bunlarla beraber «نُؤْمِنُ بِمَآ اُنْزِلَ عَلَيْنَا» diye bir de izafî bir iman davası tutturuyorlar, şimdi siz böylemi diyorsunuz? Öyle ise size nazil olmuş bulunan Tevrata ve ona haktır diyen Kur'ana inanınız derseniz dönerler, onu da redd-ü inkâr ederler, demek ki bunların «نُؤْمِنُ بِمَآ اُنْزِلَ عَلَيْنَا» davası da yalandır. Bunlar başkasına nazil olan hakkı inkâr etmek için kendilerine nazil olmuş ve taraflarından neşr-ü işaa edilmiş bulunanı da redd-ü inkâr ediyorlar, tenakuzdan kurtulmuyorlar, artık bu safsatacılar da velev izafî olsun iman tasavvur olunabilir mi? Bundan başka daha vazih olmak için

﴿قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ اَنْبِيَآءَ اللّٰهِ مِنْ قَبْلُ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾

bunlara de ki: Siz dediğiniz de sadık yani kendinize inzal edilene inanır olsanız bundan evvel Allahın Peygamberlerini katleder miydiniz? Sadıksanız onları niçin katlettiniz? -Peygamber öldürmek küfri mahız

değil midir? Tevrat bunu haram kılmamış midi? Alelhusus Zekeriya, Yahya vesaire gibi öldürdüğünüz

Peygamberler hep sizin değil midiler? Daha evveline bakalım: 92.

﴿وَلَقَدْ جَآءَكُمْ مُوسٰى بِالْبَيِّنَاتِ﴾ Alimallah size Musa biyyenelerle, iyan, beyan

mucizelerle geldi ﴿ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهٖ﴾ sonra da siz onun arkasından

tuttunuz buzağıya tapdınız ﴿وَاَنْتُمْ ظَالِمُونَ﴾ siz böyle zalimlersiniz -ey zalimler siz o zaman

mı kendinize inzal olunana iman ettiniz? o beyyinelerden birini yine hatırlatılım:

93.

﴿وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ ؕ خُذُوا مَآ اٰتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاسْمَعُوا ؕ﴾

Sh:»422

hani size verdiğimiz kitabı ve onun ahkâmını kuvvetle, ciddiyet ve ihtimam ile tutunuz ve dinleyiniz diye Tur

dağını tepenize kaldırarak misakınızı zorla almıştık -koca bir dağın şemsiye gibi baş üzerinde tehdid etmesi

ne büyük mucize idi? Fakat dinlediler mi? Buna karşı ﴿قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا﴾

gönüllerinden işittik ve isyan ettik dediler

﴿وَاُشْرِبُوا فِى قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ ؕ﴾ küfürlerile kalberinde buzağı sevdası

iliklerine işlemişti demek ki o zaman bile kendilerine indirilene iman etmemişlerdi ﴿قُلْ﴾ sen bunlara şöyle söyle ﴿بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهٖٓ اِيمَانُكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ Eğer siz mü'min iseniz imanınız size ne çirkin emirler veriyor ki Peygamberleri katledersiniz kitabınızı tekzib edersiniz, işittik isyan ettik dersiniz, hâlâ buzağıyı kalbden çıkarmazsınız böyle bir iman olsa olsa Şeytana iman olur. Bütün bu hallerile bunlar Ahıreti de kimseye vermek istemezler. Lâkin Allaha, kitaplarına, Peygamberlerine iman sözleri asılsız olduğu gibi Ahırete imanları da böyle olduğunu beyan için buyuruluyor ki:

﴿٩٤﴾ قُلْ اِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ عِنْدَ اللّٰهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٩٥﴾ وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ اَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ ۗ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ﴿﴾

Sh:»423

﴿٩٦﴾ وَلَتَجِدَنَّهُمْ اَحْرَصَ النَّاسِ عَلٰى حَيٰوةٍ ۛ وَمِنَ الَّذِينَ اَشْرَكُوا يَوَدُّ اَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ اَلْفَ سَنَةٍ ۚ وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهٖ مِنَ

الْعَذَابِ اَنْ يُعَمَّرَ ۗ وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ۚ﴿

Meali Şerifi

De ki Allah yanında Ahıret evi (Cennet) başkalarının değil de hassaten sizin ise, eğer davanız da sadıksanız, haydi ölümü ümniye edinin, canınıza minnet bilin 94 fakat ellerinden çıkan işler dururken onu hiç bir zaman temenni edemezler, Allah bilir o zalimleri 95 her halde onları insanların hayata en harisı, müşriklerden de haris bulacaksın, her biri arzu eder ki bin sene mu'ammer olsa, halbuki mu'ammer olmak kendisini azabdan uzaklaştıracak değil Allah görüyor onlar neler yapıyorlar 96

Ya Muhammed! 94. ﴿قُلْ﴾ sen onlara de ki

﴿اِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ عِنْدَ اللّٰهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ﴾ eğer darı Ahıret saadeti diğer insanların hiç bir hissesı olmıyarak hâlıs sizin ise ﴿اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ hiç durmayın ölümü temenni edin ﴿فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ﴾

eğer siz bu davanızda sadık, sözünüzün doğruluğuna kani iseniz hemen ölüm istemeniz lâzımgelir.

DÂR, lûgatte dairen madar üzerine hüdud çevrilmiş mükemmel ve mahfuz bir surette süknaya hayat elverişli yer demektir. Lisanımızdaki büyük konak, saray, şehir, memleket, yurt, vatan kelimelerinin manalarına alelmeratib şamildir. Nitekim dari islâm, islâm sulh-u selâmet vatanı, dari harb, harbîler vatanı, harb-ü cidal yeri demek olduğu gibi, içinde bulunduğumuz bütün şu

Sh:»424

âleme de dari Dünya denilir, buna mukabil darı Ahıret de ölümden sonra ebedî darülkarar demektir. Binaenaleyh dari Ahıret sırf bizimdir demek öldükten sonra herkes ya mahiv veya kahrolacak, sade biz kalacağız, biz mes'ud olacağız demek olur. Ölümden sonra böyle ebedî bir saadet müstakillen kendilerinin olduğuna cidden kani bulunanların zahmetler, elemler, kederlerde dolu olan şu üç beş günlük Dünya hayatına sarılmalarının hiç bir manası yoktur. Hele Dünyada vatandan, istiklâlden mahrum, zillet-ü meskente mahkûm bir halde yaşayanlar için böyle bir temenni zarurî olmak lâzımgelir 95.

﴿وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ اَبَدًا﴾ halbuki onu hiç bir zaman isteyemez: temenni edemezler ﴿بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ﴾ sebebi önce ellerinin yaptığı, Ahırete takdim ettiği şeyler, cürümler, cinayetler, zulümlerdir. Yani bunlar sabikalıdır. O kirli ellerin ne yaptıklarını, Ahırete ne yolda varacaklarını

vicdanları duyar da Dünya Cennetinden vaz geçemezler, ölümü isteyemezler, Allah o zalimleri bilmez mi sanıyorlar ki dâri Ahıret bizimdir diyorlar ﴿وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ﴾ Allah bütün zalimleri bilir.

Esasen bunların Ahırete ne imanları vardır ne ümitleri, çünkü 96. ﴿وَلَتَجِدَنَّهُمْ اَحْرَصَ النَّاسِ عَلٰى حَيٰوةٍ﴾ istıkrâ edersek insanların tek hayata en harisı bunları bulursun. -Bunların Ahırete, diğer bir hayata ümitleri veya zerre kadar imanları olsa idi, yalnız bu Dünya hayatına böyle herkesten hattâ müşriklerden bile ziyade hırs ederler mi idi? ﴿وَمِنَ الَّذِينَ اَشْرَكُوا﴾ müşriklerden de harîs. ﴿يَوَدُّ اَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ اَلْفَ سَنَةٍ﴾ her biri arzu eder ki bin sene muammer olsa.- Bazı müfessirîn bu müşriklerden murad Mecuslar olduğunu rivayet etmişlerdir ki o za-

manki İranîler demek olur ﴿وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذَابِ اَنْ يُعَمَّرَ﴾ halbuki o muammer olmak kendini azabdan uzaklaştıracak değil ﴿وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ﴾ Allah onların gizli açık yaptıklarını, yapacaklarını görüp

duruyor. -Yakub kıraetinde hıtap ile « تعملون » okunur yani Allah hepinizin yaptığını, yapacağını görüyor, biliyor demek olur.

BASIR, âmanın zıddıdır. Bununla beraber ya basardan veya basîretten sıfatı müşebbehe olduğu için habîr, her veçhile vâkıfı umur yani işlerin zahir-ü batınına, ledünniyatına aşina manasına kullanılır. İşte Allah böyle basırdîr. Ona göre hayra hayır ile mükâfat, şerre de şer ile mücazat edecek ve herkesin Ahıreti ömrüne göre değil, ameline göre olacaktır. Halbuki amel de iman ile mütenasibdir. Ahıreti tanımadıkları için Müşriklerin hayata bu kadar harıs olanları vardır. Yehudîleri ise her halde bunlardan daha harıs bulursun, binaenaleyh bunların Ahırete Müşrikler kadar bile yüzleri yoktur.

Bu haleti ruhiye bizzarure iki sebebin birinden hâli değildir. Ya bunlar dâri Ahıret saadeti sırf bizimdir. Ateş bize olsa olsa sayılı bir kaç gün dokunup geçecektir derken bunun yalan olduğunu bilerek söyliyorlar, bu surette Ahırete aslâ imanları yoktur. Ahırete iman davasında kendilerini yine kendileri tekzib etmektedir. Ve yahut dâri Ahıretten maksadları öldükten sonra olan hakikaten Ahıret değil de Dünyada tasavvur ettikleri bir istikbaldir. Deniliyor ki bunlar son zamanlarda Ahıret mefhumunu te'vil ve tahrif ederek şu ümniyeye zahib olmuşlardır: Dünyada en nihayet Beytülmakdisin bulunduğu Arzı mukaddes kendilerinin

olacak ve orada bir hükûmet ve devlet kuracaklar ve ondan sonra bütün Dünyayı istîlâ edecekler,

Dünyanın yegâne devleti ola-

Sh:»426

caklarmış ve o zaman başkaları mahv-ü kahrolacak Dünya bunların olacakmış, dâri Ahiret bu imiş, bu takdirde «dâri Ahıret diğer insanların hissesi olmıyarak hâlıs bizimdir» Demeleri buna işaret ve eyyamı madude sözü de o zamana kadar geçecek olan müddette her ferdin ömründen kinaye olur. Bu gün bütün Dünyadaki Yehudîlerin bu ümniye üzerinde birleşmek istedikleri de anlaşılıyor. Onlar buna inanmış olabilirler lâkin Allah tealâ Ahıret imanının bundan ibaret olmadığını, Ahıretin böyle telâkkisi caiz olmıyacağını, Ahıret akidesi böyle olmayınca böyle bir fikrin tehakkuku mümkin olamıyacağını da üslûbı hakîm ile ve mülzim bir surette bilvücuh beyan buyurmuştur. Haydi bu millet-ü cemaat noktai nazarından, bir nevi Ahıret, bir ba's ba'delmevt demek olsun. Lâkin ruhı millî ve hayatı nev'î ne ile kaimdir? Hayatı efrad ile değil mi? O halde bunu kazanmak o efradın mesaisine ve fedakârlığına mütevakkıftır. Bu tahakkuk edinceye kadar nice ferdler geçmeli ve bu uğurda ifnayı hayat etmelidir ki ölmüş bir millet ba's badelmevte mazhar olsun, halbuki öldükten sonra ferd için Dünyasındaki bu fedakârlığın mükâfat ve mücazatını zamin

olan diğer bir hayat, yani hakikî manasile bir hayatı Ahıre bir dâri Ahıret imanı bulunmadıkça öyle nev'î bir ümniyetin tahakkukuna imkân yoktur. Öldükden sonra ruhı şahsînin bakasına daha doğrusu şahsın ba's ba'delmevt diğer bir neş'et ve ebedî bir hayat ile ba'sine inanmıyan ve eyyamı ma'dude olan hayatı Dünyaya veda edince büsbütün hiç olup gideceğine ve bu hiçlikten tekrar çıkması imkânı bulunmadığına kail olan ferdler böyle fedakârlığa ve nice nice hayatların ifnasına mütevakkıf bulunan öyle nev'î bir ümniye için nasıl can verebilirler, nasıl fedakârlık edebilirler? Öldükden sonra hakikî Ahıret mükâfatı yoksa asırlarca sonra gelecek insanların konacağı bir saadet için bu günkü insanlar nasıl ve neden dola-

yı bezli mesai ve fedakârlık etsin? Butün bunlar mahza hayr olduğundan dolayı, mahza Allah rızası için yapılacaksa ba'delmevt, ma'dumı mahz olacaklarını zanneden kimseler için hayrın, Allah rızasının manası nedir? Âlemde böyle ferdlerden mürekkeb bir heyeti içtimaiyenin öyle bir ümniyeyi tahakkuk ettirmesine asla imkân yoktur. Bunu yapabilecek milletin efradı her halde Dünyada fedayı hayatı göze aldırabilmelidir. Bunu yapabilmek de ba'delmevt bir mükâfatın tahakkukuna iman ile mümkindir. Yehudîler ise böyle bir Ahırete inanmadıkları için Müşriklerden ziyade hayata harıstırlar, ölümden fevkalâde korkarlar, dari Ahıret

namını verdikleri Arzı mukaddes ve Devleti Dünya ümniyesi de bu şerait altında tahakkuku kabil olmıyan mütenakız bir ümniyeden ibarettir. Eğer onlar hakikî Ahırete inanmadan buna inanıyorlarsa yalana inanmaktan ibaret bir imanı Şeytanî olur. Buna da «

بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمَانُكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» okunur. Diğer taraftan onlarca Ahıret yalnız bu ise ve eyyamı ma'dude azab, o vakte kadar geçecek fertlerin Dünyadaki ömürleri müddetinden kinaye ise bu ümniye uğrunda ve ondan evvel çalışıp ölmüş olanların hepsinin canı Cehennemden başka bir şey görmiyecek demektir. Bu ise bir zulümdür. Bu telâkkiyi veren din ne zalimane bir din olur. Ve bu fikir altında hubbi hayat Cehennem muhabbetinden ibaret bir delilik değil midir? O halde bunlar için saadetin bir manası varsa o da hiç olmak için bir an evvel ölüp kurtulmaktan ibarettir binaenaleyh hepsi ölümü temenni etmelidir ki bir gün evvel eyyamı ma'dudeyi bitirsin, halbuki bunlar kadar ölümden kaçınan, bunlar kadar hayata hırs gösteren hiç bir kavim yoktur. Demek ki bu imanları da yalandır. Bilfarz bu hırs Arzı mukaddes ümniyesinin ancak Dünyada görülebileceği için olsun o halde Dünyada fedayı hayata mütevakkıf, uzun mücadeleler, büyük muharebeler yapılmaksızın istihsali mümkin

olmıyan Dünyevî bir gayeye böyle bir hubbi hayat ile irişmek sevdası tenakuzlarla dolu bir hayali muhalden başka ne olur? Bu gayenin tahakkukunu istiyenler bu uğurda şehid olmak için mevti temenni edebilmelidirler. Bunu yapabilmek ise hakikî manasile Ahıret imanına tevakkuf eder. Bu da ancak « وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَآ اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَآ اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ ۚ وَبِالْاٰخِرَةِهُمْ يُوقِنُونَ ۘ » hükmünce Hatemül'enbiyayı ve ona nazil olan kitabı tasdik ile mümkindir. Ve ancak o zamandır ki « وَاَوْفُوا بِعَهْدِى اُوفِ بِعَهْدِكُمْ ۖ » va'di tahakkuk edebilir. Görülüyor ki burada sade Yehudîler için değil bu münasebetle umum beşeriyet için pek büyük bir ders vardır.

Bir de bu Yehudîler vahiy ve nübüvvet aleyhinde söz söylemiş olmak için vasıtai vahyolan Cibrili emine «o bizim adüvvümüzdür» diye ızharı adavet etmişlerdi ki buna karşı şu iki âyet nazil olmuştur:

﴿٩٧﴾ قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَاِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلٰى قَلْبِكَ بِاِذْنِ اللّٰهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرٰى لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٩٨﴾ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَاِنَّ اللّٰهَ

عَدُوٌّ لِّلْكَافِرِينَ ﴿

Meali Şerifi

Söyle, her kim Cibrile düşman ise bilsin ki o, o Kur'anı senin kalbin üzerine Allahın iznile indirdi,

önündekileri tasdıklayıcı ve mü'minlere bir hidayet ve bişaret olmak için 97

Sh:»429

her kim Allaha ve Allahın Meleklerine ve Resullerine ve Cibrile ve Mi'kale duşman olur ise bilsin ki Allah

kâfirlerin duşmanıdır 98

Bu âyetlerin sebebi nüzulü olan bu adavetin sureti izharı hakkında bir kaç rivayet vardır:

Birincisi - Turuki muhtelifeden varid olan rivayetlerin hasılına göre aleyhissalâtü vesselâm Efendimiz

Medineye hicret buyurdukları zaman Fedek Yehudîlerinin ahbarından Abdullah ibni Suriya, münazara

etmek için bir kaç kişi ile gelmiş. Evvelâ: ya Muhammed! demiş, uykun nasıldır. Zira âhır zamanda gelecek Peygamberlerin uykusu bize haber verilmiştir. Aleyhissalâtü vesselâm Efendimiz «gözlerim uyur kalbim uyumaz» buyurunca, doğru, demiş. Saniyen nutfe babadan iken çocuk anasına nasıl benzer? haber verir misin demiş, Resulullah «kadının da suyu vardır hangisi galebe ederse müşabehet ona olur» buyurmuş, doğru, demiş, salisen «İsrailin nefsine haram kıldığı taam ne idi haber ver, Tevrata nazaran nebiyyi ümmî bunu haber verecektir.» demiş. Resulullah Efendimiz buyurmuş ki «Musaya Tevratı indiren Allah namına söylerim, bilir misiniz? İsrail şiddetli bir hastalığa tutulmuştu, hastalığı uzadı, o zaman Allah kendisine bu hastalıktan afiyet ihsan ederse en sevdiği taamı, şarabı kendisine haram olsun diye nezretti ki deve eti ve deve sütü idi». Abdullah buna da evet dedikten sonra «rabian bir şey kaldı, onu da söylersen sana iman ettim: sana hangi Melek geliyor da Allah tarafından söylediklerini getiriyor?» diye sormuş, Resulullah «Cibril» buyurmuş, bunun üzerine Yehudî «o bizim düşmanımızdır, o kıtal, şiddet getirir, bizim Resulümüz -sefirimiz- Mîkâildir ki müjde, ucuzluk, bolluk getirir, sana gelen o olsa idi iman ederdik» demiş, derhal hazreti Ömer sormuş: «Bu adavet ne zaman başladı?» İbni Suriya «bunun

sh:»430

iptidası demiş: Buhtü nassar denilir bir adam tarafından Beytülmakdisin tahrip olunacağını Allah tealâ Peygamberimize vahyen bildirmiş ve onu ta'rif etmiş idi. Biz de aradık bulduk, onu öldürmek için adamlar gönderdik o zaman Babilde henüz miskin bir çocuktu, fakat Cibril «eğer Allah sizi bunun katline musallat kılarsa haber verdiği adam bu değilmiş demek olur, binaenaleyh bunun katli faidesizdir» diye onu müdafaa etti, sonra o, büyüdü, kuvvetlendi, hükümdar oldu, harb açtı, Beytülmakdisi tahrib etti ve bize katliâm yaptı, bunun için biz onu düşman tanırız». Bunun üzerine bu ayetler nâzil olmuştur.

İkincisi - Sebebi nüzul doğrudan doğruya Hazreti Ömerle olan bir muhavere olmuştur şöyle ki: Medinenin yukarı tarafında müşarünileyhin bir tarlası vardı, ona gelir giderken yolu Yehudîlerin dershaneleri önünden geçerdi, o da ara sıra gider onları dinlerdi. Bir gün «ya Ömer!. dediler eshabı Muhammed içinde senin gibi sevdiğimiz yok, diğerleri gelir geçer, iltifat etmez, canımızı sıkar, sen öyle yapmazsın bunun için sana çok ümid besliyoruz.» Müşarünileyh sordu, sizce en büyük yemin nedir? Turisinada Musaya Tevratı indiren rahman namına yemindir» dediler, binaenaleyh bu suretle kendilerine yemin vererek «Muhammedi kitabınızda buluyor musunuz» diye sordu, sükût ettiler «ne oluyorsunuz

söyleyin vallah ben size dinimde şekkim bulunduğu için sual sormuyorum» dedi, birbirlerinin yüzüne baktılar, içlerinden biri kalktı, «söyleyin veya söyleyeceğim» dedi, onun üzerine dediler ki «evet biz onu kitabda buluyoruz, lakin ona vahiy getiren melek Cibrildir, Cibril ise bizim düşmanımızdır, o hep azab, kital, zelzele gibi şiddetlerin sahibidir, eğer ona gelen Mîkâil olsa idi her halde iman ederdik, çünkü Mîkâil bütün rahmet-ü merhamete, ucuzluğa, selâmete müvekkeldir.» Hazreti Ömer sordu

Sh:»431

«Turısinada Musaya Tevratı indiren rahman hakkı için söyleyin indallah Cibrilin mevkii nedir?» dediler ki Cibril sağında, Mîkâil solundadır» müşarünileyh: Öyle ise şahid olun ki Allahın sağındakine düşman olanlar, solundakine de düşmandırlar ve bunlara düşman olan Allaha da düşmandır» dedi ve macerayı Peygambere haber vermek için avdet etti, huzurı risalete varınca gördü ki Cibril ondan evvel vahiy getirmiş, Resulullah kendisine bu âyetleri okuyuvermiştir.

Üçüncüsü - «Allah teala Cibrile nübüvveti bize getirmesini emrettiği halde, o başkasına götürdü, bundan dolayı düşmanımızdır» dedikleri de mervidir. Filvaki birinci âyetin mazmununa nazaran sebebi adavetin

Kur'anı kalbi Muhammedîye indirmesinden başka bir şey olmadığı ve bunun ise Allahın iznile yapıldığı ve ayni zamanda getirdiği Kur'anın şiddet-ü azab değil, kütübi salifeyi müeyyid ve müminlere hidayet ve bişaret olduğu beyan buyurularak onlar tarafından dermiyan edilen diğer sebeblerin sebebi hakikî olarak değil yalan olarak söylendiği ifham olunmuştur.

FAİDE - Cibril esasen «cibr» ve «il» kelimelerinden mürekkeb İbranî bir kelime olarak fahri kâinat Efendimize vahiy getiren melekin ismidir. İbranîde Abdullah gibi ve rivayete nazaran ayni manada bir terkibi izafî ise de Arabca Ba'lebek gibi terkibi mezcîye şebih bir tarzda kullanılmıştır. Alemiyet ve ucmeden dolayı gayri munsarıftır. Arablar bunu sekiz lûgat üzere söylemişlerdir ki bunlardan meşhuru dörttür ve kıraeti Aşerede varid olmuştur:

1- Selsebil vezninde cebreil, Hamze ve kisaî kıraetleri.

2- Cebreil, Ebubekir rivayetile Asım kıraeti,

3- Cebril, İbni kesir kıraeti,

4- Cimin kesrile cibril, mütebaki altı iman ile riva-

Sh:»432

yeti Hafs üzere Asım kıraeti ki bizim kıraetimiz budur ve Hicaz lûgatıdır. Diğer dördü de cebraiyl, cebrail, cebral, cebrindir. Arabın gayrı bazı lisanlarda da gabriyel, gabraiyl, gabril isimleri bundandır ki cimin Mısır lehçesile okunmasıdır.

Bu terkibin alemiyetten kat'ı nazarla esası mefhumu hakkında İbranîce cebr (abd) manasına, il de Allah isimlerinden biri olmakla Abdullah demek olduğu ekseriyetle söylenmekte ise de bazı müfessirîn bunun « جَبَرُوتُ اللّٰهِ » manasına olduğunu göstermişlerdir. Filvaki kelimenin Arapça « جبر » maddesile zahirî bir alâkası vardır. Binaenaleyh Cibril, karşısında hiç bir kuvvetin müzahamesine imkân olmıyan ve asârında gerek ilmî ve gerek amelî her veçhile kat'iyet, zaruret, mübremiyet sabit olan, hasılı her melekin, her kuvvetin, her satvetin her ruhun fevkında bulunan bir melek mefhumunu ifade etmektedir. Filvaki vahiy de bu suretle bir ilmi zarurî ifade edib şekk-ü şüpheye, kesb-ü iradei beşerin haylûletine

imkân bırakmadığından vasıtai vahyin bu isim ile tesmiyesi bir ta'rif mahiyetini de haiz demek olur. Buna

ruh, ruhullah ve ruhı emin ve ruhulkudüs denilmesi «

﴿ذِى قُوَّةٍ عِنْدَ ذِى الْعَرْشِ...﴾ ۰ ﴿مَكِينٍ مُطَاعٍ ثَمَّ اَمِينٍ﴾

» evsafile tavsıf buyurulması dahi bu manayı müeyyiddir. Bundan vahyin ve mu'cizatı Enbiyanın ne kadar

büyük bir kat'iyeti haiz olabileceğini anlamak kolay olacaktır. Binaenaleyh burada Yehudîlere karşı kendi

lisanlarile alâkadar olan bu ismin ıhtiyar buyurulması, buna karşı adavetin ve ne kadar manasız ve ne

kadar mecnunane ve ne kadar kâfirane olduğunu ifham için ne büyük bir belâğat olmuştur. Binaenaleyh

âyetlerin manasına geçelim:

97. ﴿قُلْ﴾ Ya Muhammed!. sen şöyle de ve benim tarafımdan şunu ilân et ki

﴿مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ﴾ her kim Cibrile duşman ise karşıma çıksın.- Müfessirîn

bunun cümlei şar-

Sh:»433

tiye olduğunda ittifak ediyorlar, fakat ekseriyet, cezanın «sebebsizdir, manasızdır» yahut «kahrından

çatlasın» « لِيَمُتْ غَيْظًا » gibi bir takdir ile mahzuf olup mabadindeki « فَإِنَّهُ » bu cezanın illeti olduğunu söyliyorlar, Sahıb keşşaf bundan başka, cezanın mahzuf olmayıp mabadindeki « فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلٰى قَلْبِكَ » cümlesi olabilceğini de söylemiş ve meali «bunun sebebi Allahın iznile Kur'anı sana indirmesinden ibarettir» olacağını göstermiş ve nihayet bunun bir tehdid ifade ettiğini de anlatmıştır. Lâkin buna « فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ » cümlesinde « مَنْ » şartına ait bir zamir bulunmadığından kaidesi lisana muhalif olduğu beyanile itiraz edilmiştir. Ancak Zemahşerî burada «bunun adavetinin sebebi» diye bir mübtedâ ile bu zamirin mukadder olduğunu gösterdiğinden Ebuhayyanın bu itirazına cevabı da anlatmıştır. Demek oluyor ki evvelki surette ceza mahzuf, illeti onun makamına kaim ikinci surette ceza mezkûr, fakat cezadan rabıtalı bir mübteda mahzuftur. Her iki takdirde kelâmın bir manayı tehdidi mutazammın olduğu ve ikinci âyetin bunu izah ettiği unutulmamak lâzımgelir. Sebebin beyanı vesiledir asıl sıyakı âyet, bu tevbihtir. Bunun için biz siyaka nazaran şu takdiri zahir buluyoruz: söyle: her kim Cibrile düşman ise Allaha düşmandır ﴿فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلٰى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللّٰهِ﴾ çünkü o Cibril Kur'anı senin kalbin üzerine Allahın iznile indirmektedir. ﴿مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ﴾ önündeki kütübi salifeyi musaddık ﴿وَهُدًى وَبُشْرٰى لِلْمُؤْمِنِينَ﴾ ve mü'minlere hidayet ve bişaret olmak üzere.

« عَلٰى قَلْبِكَ » buyurulması iki cihetten şayanı dikkattir. Evvela: « اِلَى قَلْبِكَ » buyurulmayıp « عَلَى » ile irad edilmiştir ki « عَلَى » isti'lâ ifade ettiğinden vahy-ü tenzil diğer varidat ve sanihatı adiye gibi kalbe yalnız bir noktadan ilişivermekle kalmayıp bütün kalbi üzerinden istilâ ve diğer

Sh:»434

ihtisasat ve idrakâtın cümlesini tatıl ederek gelen ve her yakînin fevkında bir ilmi zarurî ve nakabili mukavemet bir hükmi ilâhî ifade eyliyen bir cebri ilâhî olduğunu iş'ar etmektedir. Cibril, vahiy getirdiği zaman Resulullahı öyle bir sarıp tazyık ediyordu ki canına tak diyordu. Bunun için Resulullah « فَغَطَّنِى حَتَّى بَلَغَ مِنِّى الْجَهْدَ » buyurmuştu. Nitekim Buharînin başında Hazreti Aişeden rivayet olunduğu üzere eshabı kiramdan Harisibni Hişam Hazretleri «ya Resûlullah sana vahiy nasıl geliyor?» diye sormuştu, Resulullah buyurdu ki «ahyanen salsalei ceres -çan sesi- gibi gelir, bu bana en şiddetlisidir. Derken kesilir, ben de hepsini hıfz etmiş bulunurum, ahyanen de melek bir adame temessül eder, bana söyler, ben de söylediğini bellerim. Hazreti Aişe bunu naklettikten sonra demiştir ki «filvaki ben gördüm gayet soğuk bir günde Peygambere vahiy nazil oluyordu, vahiy kesildi, Peygamberin

alnından ter fışkırıyordu, böyle ilk vahyin Hırada nasıl geldiği de Fatihada nakledilmişti. İşte burada « عَلَى قَلْبِكَ » buyurulmayıp da « اِلَى قَلْبِكَ » veya « اِلَيْكَ » hatta « عَلَيْكَ » buyurulması bilhassa vahyin kalbi Resulullahı pek ziyade tazyik ve istilâ eden en şiddetli kısmına işaret buyurulmuştur.

Saniyen: bu kelâmı söylemeğe Resulullah memur olduğu için muktezayı zahir onun lisanından tekellüm sıgasile « عَلَى قَلْبِى » denilmek idi. Resulullah söylerken benim kalbime demesi lâzım gelirdi, böyle iken hıtab ile « عَلَى قَلْبِكَ » buyurmuştur ki bu da bu sözü Resulullah kendi tarafından değil Allah tarafından aynen söylemeğe memur olduğunu tansıs içindir.

Hulâsa, ya Muhammed!. Sen değil, ben söyliyorum, sen bunu ilân et: her kim Cibrile düşmen ise şunu muhakkak bilsin ki o Cibril sana bu Kur'anı kendiliğinden değil benim iznimle indirmektedir, hem de ondan evvelki bütün kütübi ilâhiyeyi müeyyid ve onlar gibi rahmet ve hattâ mü'minîne onlardan fazla hidayet ve bişaret olarak

indirmektedir, şu halde ona adavet etmek Allaha, Allahın bütün kitablarına, müminlere olan hidayet-ü bişaretine düşmen olmaktır 98. ﴿مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِه وَرُسُلِه﴾ her kim Allaha ve Melâikesine ve Resullerine ﴿وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ﴾ ve bilhassa Cibrile ve Mikâile düşmen olur ise ﴿فَاِنَّ اللّٰهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ﴾ bilsin ki Allah da kâfirlere düşmendir.

-Belâlarını verecektir, onları yaşatması, imhal etmesi nimet değil, mahzı nikmettir. Meğer ki tevbekâr olsunlar da mü'minler miyanına girsinler, o zaman bu hidayet-ü bişaretten onlar da müstefid ve mütena'im olurlar.

Bu emirden sonra Cenabı Allah Resulûnü bir daha te'yid ederek Yehudîlerin son siretlerini ve haleti ruhiyelerini bütün cezirlerile bildiriyor ve nihayet onlara bütün bunlardan vaz geçerek yola gelmelerini rahîmane bir belâğatle tavsıye ediyor şöyle ki:

﴿٩٩﴾ وَلَقَدْ اَنْزَلْنَآ اِلَيْكَ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ ۚ وَمَا يَكْفُرُ بِهَآ اِلَّا الْفَاسِقُونَ ﴿١٠٠﴾ اَوَكُلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ ۭ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠١﴾ وَلَمَّا جَآءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ

اللّٰهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللّٰهِ وَرَآءَ ظُهُورِهِمْ كَاَنَّهُمْ لَايَعْلَمُونَ ﴿

Sh:»436

﴿١٠٢﴾ وَاتَّبَعُوا مَاتَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلٰى مُلْكِ سُلَيْمٰنَ وَمَاكَفَرَ سُلَيْمٰنُ وَلٰكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَآ اُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ اَحَدٍ حَتّٰى يَقُولَآ اِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَايُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ وَمَاهُمْ بِضَآرِّينَ بِهِ مِنْ اَحَدٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ وَيَتَعَلَّمُونَ مَايَضُرُّهُمْ وَلَايَنْفَعُهُمْ وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرٰيهُ مَالَهُ فِى الْاٰخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ وَلَبِئْسَ مَاشَرَوْا بِهِ اَنْفُسَهُمْ لَوْكَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿١٠٣﴾ وَلَوْ اَنَّهُمْ اٰمَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ خَيْرٌ لَوْكَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿

Meali Şerifi

Şanım hakkı için sana çok açık âyetler: parlak mu'cizeler indirdik öyle ki iman sahasından uzaklaşmış fasıklardan başkası onlara kâfirlik etmez 99 ya o fasıklar hem bunları tanımıyacaklar hem de ne zaman bir ahd üzerine muahede yapsalar her def'asında mutlaka içlerinden bir güruh onu bozup atıverecek öyle mi? hattâ az bir güruh değil ekserisi

Sh:»437

ahd tanımaz imansızlar 100 hem Allah tarafından onlara beraberlerindekini tasdikleyici bir Peygamber gelince, eski kitab verilenlerden bir kısmı Allahın kitabını, omuzlarının arkasına attılar sanki bilmiyorlarmış gibi de 101 tuttular Süleyman mülküne dair Şeytanların uydurup takib etdikleri şeylerin ardına düştüler, halbuki Süleyman küfretmedi ve lâkin o şeytanlar küfr ettiler, nasa sihir ta'lim ediyorlar ve Babilde Harut Marut iki melek üzerine indirilen şeyleri öğretiyorlardı, halbuki o ikisi "biz ancak bir imtihan için gönderildik sakın sihir yapmayı tecviz edib de kâfir olma" demedikce bir kimseye öğretmezlerdi, işte bunlardan kişi ile zevcesinin arasını ayıracak şeyler öğreniyorlardı, fakat Allahın izni olmadıkça bununla kimseye zarar verebilir değillerdi, kendilerine zarar verecek, menfaati olmıyacak bir şey öğreniyorlardı, kasem olsun onu

her kim satın alsa her halde onun Ahırette bir nasibi yok, bunu muhakkak bilmişlerdi amma canlarını

sattıkları o şey ne çirkin bir şeydi onu bilselerdi 102 evet iman edib de korunmuş olsa idiler elbette Allah

tarafından bir mükâfat çok hayırlı olacaktı, bunu bilselerdi 103

99. ﴿وَلَقَدْ اَنْزَلْنَآ اِلَيْكَ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ﴾ Ey resuli ekmel!. Şanım hakkı için

emin ol ki biz sana gayet açık ve vazıh ve maksudi hakkı i'vicacsız, şeksiz, şüphesiz gösterir ayetler,

mu'cizeler inzal ettik. -Bu Kur'anın bilhassa maksadı tebliği gösteren, hakka davet eden âyatı muhkemesi o

kadar açık ve o kadar vazıhtır ki zerre kadar akıl vs fehm-ü insafı olan buna iman etmekte tereddüd etmez

﴿وَمَا يَكْفُرُ بِهَآ اِلَّا الْفَاسِقُونَ﴾ ve dinden ve istikamet fıtretinden çıkmış, nakzı

ahdetmeğe ve hakkın hilâfına gitmeğe alışmış akidesi bozuk fasıklardan başka hiç kimse bunlara

küfreylemez -Buna küfredenler hep surenin başında beyan olunan o hasirun güruhu fasıklardır. Bunlardan

Malikibni Sayf «vallahi Muhammede iman

Sh:»438

etmemiz için bizim kitabımızda ahd-ü misak alınmamıştır» diye inkâr etmişti. Bunun hakkında şu âyet nazil

olmuştur: 100. ﴿اَوَكُلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا﴾ ya onlar, o fasıklar her ne zaman bir ahde girişir, bir söz verirlerse ﴿نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ﴾ içlerinden bir fırkası bu ahdi bozup atacak mı, sade bir fırka değil, ﴿بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَايُؤْمِنُونَ﴾ hattâ bunların ekserisi imansızdırlar-

Tevrata da iman etmezler, hiç dinleri yoktur, bunun için nakzı ahdetmeyi günah saymaz, vaktile Tevrata ve Peygamberlere karşı kaç def'alar nakzı ahdettikleri gibi şimdi de sana ve Kur'ana karşı öyle yapıyorlar, dün işte geldi geliyor diye seninle istiftah ederlerken bu gün ondan vazgeçip sana vahyi getiren Cibrile bile husumet ilân ediyorlar. 101.

﴿وَلَمَّا جَآءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ﴾ hem Allah tarafından bunlara beraberlerindeki kitabı tasdik-ü te'yid eden, gözledikleri bir resul, bir ahir zaman Peygamberi gelince ﴿نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ﴾ ehli kitab olanlardan bir fıkra ﴿كِتَابَ اللّٰهِ وَرَآءَ ظُهُورِهِمْ كَاَنَّهُمْ لَايَعْلَمُونَ﴾ Allahın ellerindeki kitabını sanki bilmiyorlarmış gibi büsbütün arkalarına attılar da 102.

﴿وَاتَّبَعُوا مَاتَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلٰى مُلْكِ سُلَيْمٰنَ﴾ ın mülki Süleyman yani Süleyman aleyhisselâmın hükûmet ve devleti aleyhine şeytanların takib ettiği şeytanetlere, kezalik şeytanların okuya geldiği efsun ve efsane kitablarına uydular ve onun arkasına düştüler.

TİLV, TİLÂVET iki mâ'naya gelir, birisi ta'kib etmek ya'ni bir şeyin arkasına düşmek ki mukaddem, tâli tabirleri bundandır. Diğeri alettevali okumak ki bunda evvelki ma'nada vardır, burada ikisile de tefsir edilmiştir. Evvelki ma'na eammolmak itibarile ikincisine dahi sadık olabileceğinden daha müraccahtır.

Sh:»439

Bu şeytanlar nasıl şeytanlardı ve takip ettikleri şeyler nelerdi? Bunlar hem cin şeytanı ve ervahı habise denilen gizli şeytanlara, hem de insan şeytanlarına şamildir. Zira gizli şeytanların eserleri de insan şeytanları üzerinde zühur eder. Ve zahirdeki insan şeytanları o ervahı habiseden aldıkları şeytanetlerine göre Süleyman aleyhisselâmın mülkinde fitne zuhur edip hükûmetini zayi ettiği zaman ins-ü cin şeytanları pek azıtmış, dinsizlik ileri gitmişti, fitneyi çıkaran ve bilâhare Süleyman aleyhisselâma mağlûp ve musahhar olan bu şeytanlar « ص » suresinde geleceği üzere Kur'anda « بناء، غواص، آخرين » namile üç sınıf gösterilmişlerdir. « وَالشَّيَاطِينَ كُلَّ بَنَّاءٍ وَغَوَّاصٍ وَاٰخَرِينَ » bak. Demek bunlar içinde bir takım dessas san'atkârlar da vardı, işte bütün düşman ve menbaı vahiyden uzak olan bu şeytanlar vukuatı cariye ve atiye hakkında kulak hırsızlığile bir takım malûmat edinirler ve bunun

birine yüzlerce yalan ve eracif karıştırarak gizli gizli neşriyatta bulunurlar. Ve buna vasıta olmak için kâhinleri intihap ederler ve onlara telkinat yaparlardı, bazı haberleri doğru çıktıkça kâhinler bunlara güvenir, bunun yanında binlerce eracif de neşrederlerdi, derken bu kâhinler bunları tedvin ettiler, cin celbi ve gönül teshiri hakkında türlü türlü sihr-ü efsun kitabları yazdılar, bu miyanda geçmiş ve gelecek şeyler hakkında haberlere benzer efsaneler, masallar, romanlarla yalanlar dolanlar neşrettiler, vekayi ve hakayıkı tarihiye tahrif olunarak efkârı nassı aldatacak yanlış ve eğri yollara sevkedecek hurafeler neşrolunur, ve bunlar arasına bazı ilmî, hikemî şeyler karıştırılarak sui istimal edilirdi. Bu suretle cinler gaybi biliyor diye şayi olmuştu ve bu şeytanların tezvirat-ü tesvilâtı yüzünden fitne çıkmış, mülki Süleyman bir müddet elinden gitmişti, nihayet bi'avnihi tealâ Süleyman aleyhisselâm bunlara galebe etti ve hepsini teshir edip mukayyed

Sh:»440

olarak istıhdam eyledi ve o zaman bütün bu kitapları toplatarak tahtının altında bir mahzene defnetmişti, vefatından bir müddet sonra hakikate aşina olan ulema da kalmayınca şeytanlardan insan suretinde birisi çıkıp «ey nas, bilmiş olunuz ki Süleyman ibni Davud Peygamber değil bir sahiridi, cinleri, şeytanları,

rüzgârları hep sihirile teshir ederdi, o, neye irdi ise ilmi sihir ile irdi, inanmazsanız sarayını arayınız, sakladığı kitaplarını bulursunuz» diye ilân etti ve bunların medfun olduğu mahalli gösterdi açtılar, filhakika bir çok kitap çıkardılar, bu sihr-ü efsane kitapları idi, bunun üzerine «Süleyman sahirmiş, hükûmetini sihir ile idare edermiş» diye şayi oldu, diğer bazı müfessîrinin rivayetine göre bu kitaplar vefatından sonra yapılıp defnedilmiş, bir takımlarının üzerine Asaf ibni Berhıyanın eseri gibi sahte unvanlar konulmuş ve ayni desise ile neşredilmiştir. İşte «مَاتَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلٰى مُلْكِ سُلَيْمٰنَ» bütün bu şeytanetlere işarettir, zaten Mısırdan beri Beni İsrail arasında sihir, hokkabazlık meçhul değildi, fakat bu kerre başka bir renk almıştı, bir taraftan siyasî içtimaî entrikalarla Süleyman aleyhisselâmın devleti aleyhinde ta'kib edilmiş, diğer taraftan onun dünyayı teshır eden ilmıdiye yine onun namına iftira ile tervic edilmek istenilmiştir. O derecede ki sonraki Beni İsrail müşarünileyhe bir Peygamber değil, sahhar bir hükümdar nazarile bakarlarmış ve bunun için Beni İsrail bilhassa hükûmetlerini zayi ettikten sonra milletler arasında gizli yollarla bu kabil neşriyatı tervicten ve hüner şeklinde sihirbazlıktan hali kalmıyorlardı. Vaktaki aslı Tevrat mucebince bekledikleri Hatemülenbiya Efendimiz geldi ve Tevratı mevzuıbahs etti. O zaman dönüp bununla mücadeleye başladılar «nübüvvet yolile buna muaraza edemiyeceğiz, biz ne yapsak Cibril ona haber veriyor» dediler ve Cibrile düşman oldular, Tevratı da büsbütün arkalarına atarak sihr-ü tezvir yoluna saptılar, bu şeytanî

eserlere ittiba ile «Süleyman, Muhammedin dediği gibi bir Peygamber değil idi, sahir bir hükümdaridi, sihirlerini mu'cize gibi gösterirdi diye iftiralar ettiler, buna nazaran Hazreti Süleymanın -haşa- kâfir olması lâzım geliyordu. Çünkü sihrin bu derecesi küfürolduğunda şüphe yoktur. Halbuki ﴿وَمَا كَفَرَ سُلَيْمٰنُ﴾ Süleyman kâfir değildi ﴿وَلٰكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا﴾ velâkin evvel-ü ahir ona sahir diyen şeytanlar küfrettiler ﴿يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ﴾ ki nasa sihir ta'lim ediyorlardı, halkı ıgva ve ıdlal eyliyor ve bunu öğretiyorlardı. -nassın bu fıkrası ta'limi sihrin küfrolunduğunu göstermektedir.

SİHİR NEDİR? Esası lûgatte sihir, ne olursa olsun sebebi hafi olan ince şey demektir. Nitekim gadâye de inceliğinden dolayı feth ile seher ıtlak olunur. Bunun ise alelıtlak küfr olmıyacağı bedihîdir fakat örfi şeri'de sihir, sebebi hafi olmakla hakikatin hilâfına tahayyül olunan yaldızcılık, şarlatanlık hud'akârlık yolunda cereyan eden her hangi bir şey demektir. Ve alelıtlak söylendiği zaman mezmum olur. Çünkü bunda esrarengiz bir surette hakkı batıl, batılı hak, hakikati hayal, hayali hakikat diye göstermek vardır.

Nitekim « سَحَرُوٓا اَعْيُنَ النَّاسِ » ve « يُخَيَّلُ اِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ اَنَّهَا تَسْعٰى » buyurulmuştur. Maamafih mukayyed olarak memduh olan ve izharı hak için kullanılan lâtif hususatta dahi istimal olunduğu vardır. « اِنَّ مِنَ الْبَيَانِ لَسِحْرًا » gibi ki buna sihri halâl de denilir ve mücazdır. Demek ki esrarengiz sebebi hafi ile incelik, cazibei zahiriye, hud'a sui maksad sihrin mahiyetini teşkil eder. Binaenaleyh sihir evvelâ nefsinde bir hârika değildir. Yani esbabı muttaride hilâfına olarak bizzat iradei ilâhiye ile zuhura gelen hâdisattan değildir. Onun her halde teşebbüs olunabilecek bir sebebi mahsusu veya muttaridi vardır; Şu kadar ki o sebeb herkes için ma'lûm olmadığından harika gibi tahayyül olunur.

Sh:»442

Bunun içindir ki sebebi herkes için mal'ûm olmıyan her hangi bir hakikat dahi âlemi iğfal için kullanıldığı zaman bir sihir olur. Bu sebebin binnazariye izah edilebilir bir halde bulunması şart da değildir. Az çok taklidî bir halde îka edilebilmesi de kâfidir. Hılkatte sebebi ilmen izah edilemiyen muttarid veya gayri muttarid bir takım hâdisatı garibe ihdas etmek alelıtlak sihir olmaz. Lâkin bunlardan insanları aldatmak için istifadeye kalkışıldığı ve bu suretle kulûbe icrayı te'sir edip dolandırıcılık yapılmak istenildiği zaman bunlar

sihir mahiyetini iktisab ederler, bunun için imansızlık, ahlâksızlık sihrin köküdür. Sahirler, Ulûmdan Sanayiden, Edebiyattan, Felsefeden, garaibi hılkatten suiisti'mal ile istifade etmesini bilirler, bu suretle hakkı gizlemek için yazılmış nice felsefeler, nice romanlar, nice tarih kılıklı ürcufeler vardır. Vaktile hükemanın «hınzırların boynuna cevahir takmayın» nasıhati, bu gibilerden mealii ulûmu sıyanet için verilmişti.

Bundan anlaşılır ki sihrin envaını tayin etmek kolay değildir. Maamafih Fahrüddini razî tefsirinde sekiz kısma kadar saymıştır, bazı izah ile hulâsası:

1- Gildanî sihri ki kuvayı Semaviye ile kuvayı Ardıyenin mezci tarikile husule getirildiği söylenen ve tılsım namı verilen şeylerdir. Gildanîler kadim bir kavm olup yıldızlara taparlar ve bunların müdebbiri âlem olduğuna ve hayr-ü şerrin, saadet-ü nühusetin bunlardan sudur ettiğine zahib olurlardı. Bunların tılsım namı verilen bazı acaib şeyler yapdıkları söylenmektedir. İbrahim aleyhisselâm bunların akidelerini ibtal için ba's buyurulmuştu ki başlıca üç fırka idilir, bir kısmı eflâk-ü nücumun kıdemine ve lizatiha vacibülvücud olduğuna kail idiler ki bunlar bilhassa, Sabie namile ma'rufturlar, zamanımız tabirince kıdemi âleme kail bir nevi tabiiyun demektir; ve anlaşıldığına göre nücum ve tabiiyatta hayli

ileri gitmişler ve sınaî bazı garaibat ihdas eylemişlerdir. Diğer bir kısmı eflâkin ulûhiyetine kail olarak her birine heykeller yapmışlar ve bunlara hizmet-ü ibadet etmişlerdir. Üçüncü bir kısmı da eflâk-ü kevakibin fevkında faili muhtar bir halik isbat ederler, lâkin halkın onlara bu âlemde nafiz bir kuvvei âliye bahş etmiş ve tedbiri âlemi onlara tefvız eylemiş bulunduğuna kail idilir ki bu da ekseri tabiiyun mezhebine müşabihtir. Fikrimizce bu sihirde tabiiyat ile ruhiyatın eski zamanlarda keşf edilmiş memzuc bazı havassı garibesi tatbik edilmiş olduğu anlaşılmıştır.

2- Eshabı evhamın ve nüfusi kaviyenin sihirleridir. Bunlar öyle tevehhüm ederler ki insanın ruhu terbiye ve tasfiye ile kuvvet ve te'sirini arttırır. Gizli kapalı şeyleri görebilecek derecede hiss-ü idraki ziyadelenir, kendi haricinde icrayı te'sir edecek kadar da iradesi şiddet bulur. O zaman istediği bir çok şeyleri yapar, eşyada, hayvanatta, insanlarda kendi bedeni gibi tasarruf eder. Hattâ o dereceye varır ki bir irade ile binye ve eşkâli değiştirebilir, ihya ve imate, icad ve i'dam edebilir. Filvaki terbiyei bedeniye gibi terbiyei ruhiyenin de bir çok ahkâm-ü fevaidi inkâr olunamaz, lâkin bu dereceleri bizzat bir bahşayişi ilâhî olabilirse de bunu

kesb-ü san'at ile kabili husul farzetmek evhamdır, bir takım kimseler, riyazat, havas, rukye, tecerrüd vesaire gibi bazı tariklere müracaat ederek İlmi ruhun bazı hâdisatı garibesile uğraşırlar ki manyatizme, hipnotizme, fakirizm vesaire bu cümledendir. Ve sihrin en muğfil ve en tehlükeli kısmı da budur.

3- Ervahı Ardıyeden istiane tarikile sihirdir ki azaim veya cincilik dedikleri budur. Mu'tezile ve müteahhirini felâsifeden ba'zıları Cinleri inkâr etmişlerse de bunlar kısa görüşlü ve inkârda sür'atli kimselerdir. Kâinatta ruhanî, cismanî gizli kuvvet kalmamış, hepsi keşf-ü tah-

did edilmiş gibi «Cinnin aslı yoktur» diye inkârı bastırmak ilmî bir hareket olamaz, bir takımlarına «bilmediğimiz, hafi, mestur nice kuvayı tabiiye vardır» Deseniz, evet demekte tereddüd etmezler de ayni ma'nada olmak üzere Cin vardır deseniz hemen inkâr ederler, bunun için ekâbiri felâsife Cinleri inkâr etmemiş ve ervahı Ardıye namile yadetmişlerdir. Fakat bunlarla esbabı muttarida tahtında insanların münasebet ve irtibat peyda edip edemiyecekleri ilmî bir surette tetkik olunursa buna henüz hükmolunamaz. Lâkin bundan dolayı bu tarzda vaki olabilecek sihirlerin vukuunu inkâr değil tasdik etmek lâzım gelir, hattâ

bu gün ispirtizmecileri bu cincilerden sayabiliriz. İşte sihrin en meşhur aksamı asıl bu üç kısımdır.

4- Tahayyülât, el çabukluğu denilen sihirlerdir ki bunlara sihirden ziyade hokkabazlık, şa'beze namı verilir, bunun esası tağlitı histir. Bu tıpkı, vapurda giderken sahili hareket ediyor gibi görmeğe benzer. Buna Arabea ahız bil'uyun, lisanımızda göz bağcılığı dahi denilir.Maamafih gözbağcılığın daha sirrî olan ruhî te'sirat ile alâkası bulunmak da mümkindir.

5- Hiyeli sanayi ile yapılan âlâttan bilistiane a'mali acibe göstermek suretile sihirdir ki seharei, Fir'avn böyle yapmışlardı, rivayet olunduğuna göre bunların ipleri değnekleri civa ile imlâ edilmiş ve altlarından hararet verilince veya güneşin te'sirine ma'ruz kalınca ısınmıya başlıyan ipler, değnekler harekete gelip kayarmış, zamanımızda fününun terakkiyatı bunlara bir çok misal yermeğe müsaiddir. Sinemalar bunun en mebzul bir misali olarak gösterilebilir, bunların halk üzerindeki hayalî olan te'siratı bir sihir te'siridir, hele aslını bilmiyenler için...

6- Ecsam ve edviyenin havassı hikemiye veya kimyeviyesinden istiane suretile yapılan sihirlerdir.

7- Ta'likı kalb suretiyle sihirdir. Sahir şarlatanlık

Sh:»445

yaparak ve kendini türlü türlü temedduhla satarak muhatabını cezbeder, bir ümid veya korku altında kalbini kendine rabt ve hissiyatına icrayı te'sir ederek yapacağını yapar. İsmi a'zam bilirim der, Cin celbederim der, kimya bilirim der, icabına göre hünerden, san'atten, kudretten, nüfuzdan, kerametten, ticaretten, menfaatten bahseder dolandırır. Ta'likı kalbin tenfizi amelde, ihfaı esrarda te'siri ne kadar çoktur, en âdîsinden en meharetlisine varıncaya kadar, dolandırıcılığın envaı buna merbuttur ve aksamı sihrin ekserisi ve hattâ az çok hepsi bununla alâkadardır denilebilir.

8- Nemmanlık, gammazlık gibi gizli tezvirat, akl-ü hayale gelmez, ilkaat, vasıtalı vasıtasız tahrikât, iğfalât ile sihirdir ki beynennas en mebzul olan kısmıdır.

Bütün bu aksam esaslı iki kısma raci olur: birisi sırf yalan ve mahzı tezvir-ü iğfal olan kavil veya fiil ile icrayı tesir eden sihir, diğeri az çok bir hakikati suiistimal ederek ika edilen sihirdir. Sihrin bütün mahiyeti,

hayali hakikat zannettirecek bir veçhile ruhı beşer üzerinde aldatıcı bir te'sir ika etmekten ibaret olduğu halde bunun bir kısmı tahyili mahız, diğer bir kısmı dâ bazı hakikat ile memzucdur. Binaenaleyh her sihrin hakikî te'sirden büsbütün ârî olduğunu iddia etmemelidir. Bu âyeti kerimede bu ikisine işaret için evvelkine «يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ» ikinciye de «السِّحْرَ» ve bu «مَاتَتْلُوا الشَّيَاطِينُ» e atf ile «وَمَآ أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ» buyurulmuştur. Yani bu şeytanlar sırf kendi uydurmaları olan sihri bir de Babilde Harut ve Marut namında iki meleğe inzal edileni nasa, o zamanki Beni İsraile ta'lim ediyorlardı ve böyle yapmakla küfretmişlerdi. Gerek mütekaddimînden ve gerek müteahhırından bazı müfessirler bu «ما» yı nafiye telâkki edip manayı «Babilde Harut ve Marut namile iki meleğe bir şey inzal kılınmadı, Harut ve Marut hikâyesi de bu şeytanların uydurduğu yalân bir masaldır» mealinde göstermiş-

Sh:»446

lerdir. Âyetin mabadindeki siyakı buna müsaid olsa idi biz de bunu tercih ederdik, fakat sıyak buna müsaid görünmüyor, «وَمَا يُعَلِّمَانِ» rekik düşüyor, binaenaleyh biz cumhurı müfesirînin beyanı veçhile

mevsül ahzediyoruz ki bu hem zahiri nazma muvafık, hem de anladığımıza nazaran derin hakikatleri muhtevidir. Bu evvelâ harut ve Marut kıssasının bir hakikatini beyan ediyor ve bunun haddi zatında sihir değil ancak tarzı ta'limi ve suiistimali cihetile bir sihir ve küfür olacağını ifham eyliyor. Nitekim «مَآ اُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ» hakkında sarahaten sihir ta'bir edilmemiş, ancak sihre atfedilmiştir, maamafih bu şeytanlar tarafından tarzı ta'limin küfr olduğuna ve bundan bir sihri mahsus yapıldığına işaret kılınmıştır. Demek ki «مَآ اُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ» haddi zatında bir sihir değil, fakat ehli fesad elinde vesilei küfr olabilecek bir hakikat iken, bu şeytanlar bunu mahza sihir için ta'lim etmişlerdir. Halbuki

﴿وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ اَحَدٍ حَتّٰى يَقُولَآ اِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ﴾

Harut ve Marut bunu ta'lim edecekleri zaman «biz bir fitneyiz, yani bizim belledeceğimiz şeyler fitneye müsaiddir ve suiistimali küfürdür. Binaenaleyh sakın sen bunu belleyip de küfre girme» demedikçe ve bu yolda nasıhat etmedikce onları bir kimseye ta'lim etmezlerdi, gelişi güzel herkese belletmezler, suiistimalden, küfürden, sihirden men ederlerdi, bu şeytanlar ise böyle yapmadılar da bil'akis bunlarla herkese sihir ta'lim ediyorlar.

İşbu iki melek ve bunların ta'limatı hakkında bir çok sözler söylenmiş, bahisler yapılmıştır, bütün bunları

mütaleadan sonra bizim âyetten anladığımız şudur. Malûmdur ki meleklerin insanlara ta'limi ya vahiy veya ilham demektir. Harut ve Marutun Cibril gibi vahiy melâikesinden olduklarına delil yoktur. Bil'akis âyet bunları iptida münzelünbih değil münzelünaleyh gösterdiğinden nüzulde mertebei taliye meleklerinden oldukları zahirdir.

Sh:»447

Binaenaleyh ta'limleri de enbiyaya olan vahiy dercesinde olmayıp ilhamat kabilinden olmak mütebârdırdır. İlham ise herkese olabilir. Demek oluyor ki eski bir merkezi medeniyet olan Babil şehri ahalisinden bir takım kimseler iki suretle böyle iki ilâhî kuvvet ile mazharı ilham olmuşlar, bu sayede esrarı hilkatten bazı havarık-u garaip öğrenmişler ve öğrenirken bunların şerre de müsaid olduğunu ve binaenaleyh suiistimali küfr olacağını da öğrenmişlerdir. O halde bu iki meleke inzal kılınan ve Babil halkına ilham tarikile ta'lim olunan bu şeyler haddi zatında sihir değil idi. Lâkin sihir halinde kullanılabilir ve böyle kullanılması mahzı küfr olurdu. Bunun için âyette bunun haddi zatında sihr olduğu ifade edilmiştir. Filvaki her ilim böyledir. Haddi zatında ilmin hepsi muhteremdir. Ve fakat büyüklüğü nisbetinde ilmî haysiyetle hayr-ü şerre müsaiddir. İlim ne kadar harıkaengiz ve ne kadar ince ve yüksek olursa şerr-ü fitne ihtimali de o nisbette

büyük olur. Bundan dolayıdır ki âyatı hakkolan dini hakkı, tarikı müstakimi isbat ve te'yid için mintarafillâh ihsan olunan mu'cizeler, kerametler ve sair ilimler, hikmetler, fenler behane ittihaz edilerek âlemde ne kadar küfürler, mel'anetler neşrolunmuştur ki bunların hepsi haram ve küfrolan sihir cümlesine dahildir. Bu ise ilmin haddi zatisindeki ilmî haysiyeti değil, amelî haysiyetidir. İlimler hüsni istimal edilirse zehirlerden devalar yapılır, suiistimal edildiği takdirde de devalardan sümum istihsal olunur. Hattâ bunun için ekser uleması şeriat gerek bu ayetten ve gerek mutlak ilim hakkındaki diğer ayetlerden şunu istidlâl ve istinbat etmişlerdir: Zatinde şer'an haram olan hiç bir ilim yoktur. Hattâ şerrinden tevakki için sihri bilmek bile haram değildir. Ancak yapmak haramdır ve hattâ küfürdür. «Ta'limi de bu haysiyetle mukayyet bulunmak iktıza eder. Nitekim bu ayette iptida ta'limi sihir alelitlak küfür gibi gösterilmiş iken « وَمَا يُعَلِّمَانِ » fıkrasile bu itlak tah-

Sh:»448

sıs edilmiştir. Hasılı sihrin mahiyyeti asıl amelî haysiyetindedir ve sihir bir ilmi amelîdir. Şer ve bir tezvir sanatidir. Ve bu amel bazı ulûmı hakikiyeye mütevakkıf olabilir ve onların suiistimalile sihir yapılır, meselâ, elektrik bahsi bu gün mühim bir ilim, ve elektrikçilik mühim bir san'attir. Bunun suiistimalinden ve şer

yollarında tatbikatından da bir çok sihirler yapılmak mümkindir. Lâkin bunun böyle olmasından, elektrik ilminin haddi satında bir sihir olması lâzım gelmez, işte Babilde Harut ve Marut ilhamile ta'lim olunan şeyler de buna şebih olduğu anlaşılıyor. Bunun için ayette bunlar esasında melekî bir kıymetle gösterilmiş velâkin ta'lim ve taallümi ile tatbikatında müsteid bulunduğu fitne haysiyetile de şeytanî olan sihre ilhak edilmiştir. Demek ki sihir sırf şeytanî bir şeydir ve bu başlıca iki kısımdır. Birisi Şeytanların sırf kendilerinden uydurdukları erâciftir. Diğeri Babildeki gibi esasında melekî olan bazı ulûm ve sanayii garibenin isti'malidir.

Artık burada melekler sihir ta'lim eder mi diye bir sual ve cevab ile münakaşaya mahal yoktur ve bundan ihtıraz için « ما » yı nafiye yapmak lüzumsuz ve siyak beyana muhaliftir, melek sihir ta'lim etmez, lâkin meleklerin hayır için ta'lim ettikleri hakikatler ehli küfür ve şeytanlar elinde şerde istimal edilmek için sihirde de kullanılabilir, nitekim bunu evvelâ Babilliler yaptılar, anlaşıldığına göre bunlar bu iki melekin ilhamile keşfedip belledikleri Semavî ve Arzî, ruhanî ve cismanî kuvvetlerin ve bunların mezcinden mütehassıl bazı sınaatı mühimmeyi nücum-ü tabiate isnad ederek küfre girdiler, bu sebeble Gildanî sihri, tılsimat, kalfatriyat namile bir nevi sihir şöhret buldu, sonra bir takım Şeytanlar da Süleyman aleyhisselâmın devletine karşı kısmen bunu ve kısmen de kendi uydurdukları tezviratı takib-ü tatbik etmişler ve bu suretle siyasî, içtimaî bir

çok fesadlar

Sh:»449

çevirmişler ve hükûmet ve devlet işleri için bu sihirleri bir ilim diye neşr-ü terviç etmek suretile icrayı küfretmişlerdi. O zamanın halkı olan Beni İsrail bunları onlardan öğreniyorlardı ve milletler arasında bu yolu ta'kibden hali kalmazlardı, nihayet bi'seti seniyyei Muhammediye üzerine i'cazı Kur'an karşısında kitabullahı tamamen arkalarına atarak büsbütün bu şeytanlara tâbi oldular.

﴿فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَايُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِۦ﴾ bu cümlenin rabtında da vücuhi muhtemile vardır. Bir çok müfessirîn, bunu Harut ve Marut fıkrasına rabtederek « مِنْهُمَا » zamirini bu iki meleke ve « يَتَعَلَّمُونَ » zamirini de « مَا مِنْ اَحَدٍ » den müstefad olan nasa, yani herkese göndermişlerdir. « يُعَلِّمُونَ » veya « كَفَرُوا » üzerine veya « مِنْهُمْ يَتَعَلَّمُونَ » takdirinde atfı cümle alelcümle olarak daha makabline ma'tuf olduğu da zikredilmiştir. Lakin bizim muhtarımız bunun « يُعَلِّمُونَ » ye merbut veya doğrudan doğru « وَاتَّبَعُوا » cümlesine ma'tuf ve « مِنْهُمَا » zamirinin « سحر » ile « مَآ اُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ » e raci olmasıdır ki hasılı ma'na şudur: Kitabullahı arkalarına atıp

Süleymana karşı o şeytanların takib ettikleri şeylere ittiba eden bu fırkai ehli kitab, bu zümrei Yehud, bu kâfir şeytanların takib ve ta'lim ettiği bu iki nevi sihir kitablarından koca ile karısı arasını ayıracak şeyler öğreniyorlar». Bu tabir, sihrin azamî te'sirini ifham içindir. Yani bunlar bu tarik ile karı ile koca beynini bile ayırabilecek fesadlar çeviriyorlar, bunu yapabilecek olan sihirlerle içtimaiyatta ne büyük fitneler çıkarılabileceğini kıyas ediniz. Karı ile kocasını ayıranlar, bu kadar kuvvetli bir rabıtai içtimaiyeyi kıranlar, bir hey'eti içtimaiyeye neler yapmazlar, komşular, hemşehriler beyninde neler yapmazlar; efradı milleti biribirine mi düşürmez? Hükûmet ile tebaasının arasını mı açmaz? İhtilâlleri mi çıkarmazlar? Âyet bu noktada bize gösteriyor ki sihrin en büyük te'siri ruhlar üzerindedir, fikirleri bozar, kalbleri çeler, ahlâkı berbad, cemiyetleri perişan eder. Binaenaleyh sihrin aslı

Sh:»450

yoktur diye aldanmamalıdır. Ve böyle sahirlerden sakınmalıdır.

﴿وَمَاهُمْ بِضَآرِّينَ بِهِ مِنْ اَحَدٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ﴾ ve maamafih bunları yapanlar, Allahın izni olmadıkça kimseye hiç bir zarar edemezler. -Te'siri hakikî, ne sihirde, ne sahirde, ne

tâbiatte, ne ruhta, ne Semada, ne Arzda, ne Şeytanda, ne Melektedir. Müessiri hakikî ancak Allahdır.

Menfaat-ü zarar da ancak onun iznile hasıl olur, o halde her şeyden evvel Allahdan korkmalı ve Allahın vikayesine girmelidir ve bunlara karşı koymak için de kitabullaha sarılmalıdır. ﴿وَلَقَدْ عَلِمُوا﴾ Allahın kitabını arkalarına atan bu sihirbazların her halde malûmudur ki ﴿لَمَنِ اشْتَرٰيهُ﴾ kitabullahı satıp da sihri alan bir kimse, elbette ﴿مَالَهُ فِى الْاٰخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ﴾ bunun Ahırette hiç bir nasıbi yoktur. Bunun akıbeti hüsranı mübindir.

﴿وَلَبِئْسَ مَاشَرَوْا بِهٖٓ اَنْفُسَهُمْ﴾ celâlim hakkı için, bunların kendilerini sattıkları şey ne kötü şeydir amma ﴿لَوْكَانُوا يَعْلَمُونَ﴾ bilir olsalardı.- Gerçi bunlar sihrin sonu ve sahirin Ahıretten nasibi olmadığını ve sihre aldananın akıbeti mahzı husran olduğunu bilirler, fakat bir taraftan bu bilgileri ile amel etmedikleri için hareketleri cahilânedir. Diğer taraftan Ahıret nasıbsizliğinin dehşetini bilmezler ve sihrin asıl zararı diğerlerinden ziyade yapanlara raci olacağını ve ömürlerini nasıl çirkin bir şeyde geçirdiklerini bilmezler.

Bakınız Cenabı Allahın vüs'atı rahmetine ki yine kendilerine şu rahîmane nasıhatı inzal buyurmuştur:

103. ﴿وَلَوْ اَنَّهُمْ اٰمَنُوا وَاتَّقَوْا﴾ bunlar bütün bu seyyiat ile beraber iman

etseler de Allahdan korkarak bu fenalıklardan sakınsalardı

﴿لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ خَيْرٌ﴾ elbette Allah tarafından verilecek bir sevab bütün o yaptıklarından ziyade haklarında hayır olurdu ﴿لَوْكَانُوا يَعْلَمُونَ﴾ fakat bilir olsalardı.

Balâda görüldüğü üzere Cenabı Allah iptida « يَآ اَيُّهَا النَّاسُ » nidasile umum insanları misakı fitrî olan ibadetine davet etmiş idi. Saniyen « يَا بَنِى اِسْرَآئِيلَ » nidalarile Yehudiyet ve Nasraniyet gibi iki milletin men'şei olan Beni İsraili büyük ve esrarengiz bir tarihin bütün ibretlerini icmal ederek tezkiri niam ve ıhtarı nikam suretile iman-ü takvaya davet ve bu miyanda dini islâmın kütübi salifeyi müeyyid olan esasatı itikadiye dini islâmın kütübi salifeyi müeyyid olan esasatı itikadiye ve ahlâkiye-vü ameliyesini ayatı beyyinat ile tefhim eyledi, şimdi bütün bunlara iman etmiş olan mü'minlere evvelâ ve esaslı bir edebi içtimaî ve şer'îyi talim eden bir nida ile tevcihi hıtab ve keferei ehli kitabın bazl ahvaline de bu miyande irşad edecektir. Şöyle ki:

﴿١٠٤﴾ يَآ اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا لَاتَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا وَاسْمَعُواۗ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿١٠٥﴾ مَايَوَدُّ الَّذينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ وَلَاالْمُشْرِكِينَ اَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْۗ وَاللّٰهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهٖ مَنْ يَشَآءُۗ وَاللّٰهُ ذُوالْفَضْلِ الْعَظِيمِ﴾

sh:»452

Meali Şerifi

Ey iman edenler! « رَاعِنَا » demeyin « اُنْظُرْنَا » deyin ve dinleyin ki kâfirler için elîm bir azab

var 104 Arzu etmez o küfredenler: Ne ehli kitabdan ve ne müşriklerden ki size rabbinizden bir hayır

indirilsin, Allah ise rahmetiyle imtiyazı dilediğine bahşeder ve Allah çok büyük fazıl sahibidir 105

Kur'anda seksen sekiz yerde mü'minlere « يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا » diye hitab buyurulmuştur. Tevratta « يَآ اَيُّهَا الْمَسَاكِينُ » diye hitab edilirmiş nihayet meskenet onların damgası olmuş, emn-ü eman da ehli islâmın akıbeti olacaktır.

104. ﴿يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا﴾ ey iman şerefiyle müşerref olmuş olanlar ﴿وَقُولُوا انْظُرْنَا﴾ « رَاعِنَا » demeyiniz de ﴿لَاتَقُولُوا رَاعِنَا﴾ « اُنْظُرْنَا » deyiniz ﴿وَاسْمَعُوا﴾ ve kulak veriniz dinleyiniz. « رَاعِنَا » bize müraat et demektir.

MURAAT, «müfaale» babından ra'y-ü riayette mubalâğa veya müşareket ifade eder. Ra'y-ü riayet, bir kimse, başkasının umurunu tedbir ve mesalihini tesviye ve tedarük ederek muhafazasına i'tina etmektir ki hayvanat hakkında gütmek, insanlar hakkında siyaset ta'bir olunur. Nitekim ilmürriaye, ilmi siyaset ve idare demektir. Müraat da riayetde mubalağa veya mütekabilen riayet demek olur. Ve bir insanın haline muraat etmek, ne yapacağını ve hali nereye varacağını gözetmek, murakabe etmek, ta'zim ile nazarı dikkate almak manasını ifade eder ki lisanımızda riayet bu ma'naca kullanılır. Bidayette makamı risaletden bir şey ta'lim-ü tebliğ buyurulduğu zaman ara sıra müslimîn « رَاعِنَا يَا رَسُولَ اللّٰهِ » yani bize riayet et ya

Resulâllah derlerdi ve bununla «bizi gözet, teenni buyur, müsaade et ki anlıyalım» demek isterlerdi,

Cenabı Allah bu tabirden nehiy buyurarak « رَاعِنَا » demeyiniz, bu

Sh:»453

tabiri kullanmayınız da « اُنْظُرْنَا » bize bak, bizi gözet deyiniz ve söze de iyi kulak veriniz, dikkatle dinleyiniz, iyi belleyib iyi tutunuz buyuruyor ki bunda gayet dakik ve mühim bir ta'limi edeb vardır. Gerek ahzi ilim ve gerek talâkkii evamir-ü nasayih vesaire hususlarında Resulullah ile ümmeti arasındaki vaziyeti ictimaiyeyi ve binaenaleyh islâmdaki velâyeti âmme münasebetinin künh-ü hakikatini ve merasimini ifade etmektedir. « رَاعِنَا » demeyiniz acaba niçin?

Evvelâ, Yehudîler arasında biribirine seb için kullandıkları meşhur bir kelime vardı « رَاعِينَا » derlerdi bu tabir Arabca «bizim çoban» demek olduğu gibi İbranî veya Süryanîce « اِسْمَعْ لَا سَمِعْتَ = dinle a dinlenmeyesi, dinle a sözü dinlenmez herif» gibi tezyif-ü tahkir manası ifade edermiş, müslümanların Peygambere karşı « رَاعِنَا » diye hıtab etmelerini Yehudîler fırsat bilerek ve « رَاعِينَا » kelimesini andıracak vechile ağızlarını eğerek sebb-ü tazyif kasdile raînâ, raînâ

demeğe başlamışlardı. Sa'dibni Muaz Hazretleri bunu işitmiş «ey Allahın düşmanları size lâ'net olsun, Vallahi hangi birinizin Resulullaha karşı bunu söylediğini bir daha işidirsem boynunu vururum» demiş, onlar da buna karşı «siz böyle söylemiyor musunuz» diye kaçamak yapmışlardı ve bunun üzerine işbu âyetin nazil olduğu rivayet edilmiştir. Surei Nisada «

مِنَ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ وَرَاعِنَا لَيًّا بِأَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْنًا فِى الدِّينِ

» âyeti bu hâdiseyi vazıhan göstermektedir.

Saniyen, « رَاعِنَا » emri hamakat ve kabalık manasına ruunet masdarından « رَاعِنْ » sıfatına lâfzen müşabihdir. Bu cihetten de bir sui iham vardır. Bu ise edebe mugayirdir. Bu iki sebebe nazaran nehiy sui ihamdan naşi sırf lâfzî bir edebe raci'dir. Riayetle nazaret arasındaki mana farkından değildir.

Salisen, muraat rivayetten müfaele olduğu ve isneyn beyninde müşareket ifade ettiği için tara-

feyn arasında müsavat iham eder. Bunu söyliyenler «sen bize riayet et, sözümüze kulak ver ki biz de sana riayet edelim, sözünü dinliyelim» manasında mütekabil bir riayet ve murakabe taleb etmiş oluyorlar. Halbuki Resulullah ile Ümmet, muallim ile müteallim, talib ile mürşid, ülülemir ile halk beyininde böyle şeraiti mütesaviye altında muraat esasına müstemid bir alâkai içtimaiye tasavvuru ve velâyeti âmmenin bu esas üzerinde cereyanını taleb etmek, makamı risalet ve velâyetin kadrini bilmemek ve esası içtimaiyi muzır ve manii terakki bir şekle ifrağ etmektir. Nitekim « ﴿وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَآءَ هُمْ﴾ . ﴿لَا تَجْعَلُوا دُعَآءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَآءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا﴾ » buyurulmuştur. Binaenaleyh imandan sonra mü'minlerin vaziyeti içtimaiyelerini tesbit etmek ve kendilerini makasıdı imana ve hüsni amele sevkedecek bir muktedabihe ittiba eylemek en mühim vazifeleri olduğu ve fakat bunu muraat ma'nasiyle değil nezaret manasiyle telâkki edib ona göre güzel bir edebi ictimaî takib etmek lâzım geleceği beyan buyurulmuştur. Demek ki Resulullaha aid olan vazife muraat değil nazarettir. Muraat Ümmetine düşen bir vazife olmak lâzım gelir. Bunun için ümmet, lâfzî, ma'nevî her türlü sui ihamdan ihtiraz etmek için «raina» dememeli, «unzurna» demeli, ta'lim edilene ilme, tebliğ olunan ahkâma, evamir-ü nevahiye iyi kulak verib dinlemelidir. Nazaret eden de vazifei nazaretin icabını bilmeli, ona da Ümmet tarafından bu vazife ıhtar olunacağı zaman, bizi

gözet diye ıhtar edilmelir.

Rabian muraatın aslı olan ra'y-ü riayette hayvanî bir murakabe mefhumu vardır. Nazaret ise, halıs muhlıs insanî bir mefhumdur. Binaenaleyh Ümmeti islâmiye hayvanî mefhumdan ihtiraz etmeli ve insanî mefhum taleb ve tatbik eylemelidir. Bunu yapmak da ümmetin kabiliyetine bağlıdır. Nitekim « كَمَا تَكُونُوا يُوَلَّى عَلَيْكُمْ » buyurulmuştur. Bu ayet gösteriyor ki bu nazareti taleb etmek ve söz dinle-

Sh:»455

mek Ümmetin vazifesidir, mü'minler başıboş, mühmel nazaretsiz bırakılmağa razı olmamalı, kendilerine nazaret edecek bir imama tabi olmalı ve bu suretle bir Ümmet teşkil etmelidir ve fakat «raina» diye muraat talebine de kalkmamalıdır. Ayet mutlak olduğu için hem ahdi risalete, hem de diğerlerine şamildir. Ümmetin Resulullaha karşı «unzurna» demeğe me'zun ve hattâ me'mur olduğuna nazaran bu hak veya vazifenin diğerlerine karşı cereyanı evleviyetle matlûbdur. Bu mes'ele akaid kitablarında imamet bahsi unvanile ve farzı kifaye olmak üzere zikrolunmuştur. Görülüyor ki mü'minlere imandan sonra ilk emir bu oluyor... Bu

hıtab kısaai İbrahimde tavzılı olunacaktır.

Ey mü'minler görüyorsunuz ya «raina» demeyiniz, «unzurna» deyiniz ve iyi dinleyiniz, itaat ediniz yoksa ﴿وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ اَلِيمٌ﴾ kâfirlere azabı elîm vardır. İman yoluna gitmeyib de küfür yoluna gidenler, o azabı elîmden hissedar olurlar, siz o kâfirlerden ümid ummayın!, 105. ﴿مَايَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ﴾ arzu etmez o küfredenler: ne ehli kitabdan ﴿وَلَاالْمُشْرِكِينَ﴾ ne de müşrikînden ﴿اَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ﴾ ki size rabbınızdan bir hayır indirilsin. Hiç biri mü'minlerin mintarafillâh bir devlete nail olmasını istemezler ve bunun için Peygamberinize indirilen ve hayrı umuma raci olan vahy-ü nübüvveti de sevmezler, buna karşı bin türlü safsata ile mükâbere ederler ve Allahın lûtfuna, kudretine müdahale etmek isterler, hiç bir şey yapamazlarsa « لَوْلَا نُزِّلَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ عَلٰى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ » derler. ﴿وَاللّٰهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَآءُ﴾ Allah ise dilediği kulunu rahmetile mumtaz kılar. O, böyle rahman olan bir faili muhtardır. ﴿وَاللّٰهُ ذُوالْفَضْلِ الْعَظِيمِ﴾ ve Allah çok büyük fadl-ü

kerem sahibidir. -Onun fadl-ü ihsanına had yoktur. Binaenaleyh siz Allahı böyle biliniz ve o kâfirlerin sözlerine kulak asmayınız, onlar vahy-ü nübüvvete i'tiraz etmek için ahkâmı fer'iyeye i'tiraz etmeğe de kalkışırlar, baksanıza Kur'anda nasıh mensuh da vardır. Bir zaman Allahın emri denilen bir ayet veya bir hüküm diğer bir zaman nesholunuyor, yerine başka ayet veya başka bir hüküm ikame ediliyor. Bu Allah kelâmı, Allahın ahkâmı olsa böyle mi olur? Allahın kelâmında, Allahın ayetlerinde, Allahın hükümlerinde nesh olur mu? Allah hiç yaptığını bozar mı? Söylediğini geri alır mı? Verdiği hükümden, koyduğu kanundan hiç cayar mı? derler, bunu ilk evvelâ Yehudîler söylediler: Nesıh mümkin olsa Allah hakkında caymak, evvel bilmediğini yeni bilmek ve ona göre karar değiştirmek «beda» gibi bir nakısa tasavvuru lâzım gelirmiş, bu muhal olduğundan nesıh muhal imiş, Tevratın, dini Musevînin hiç bir ayeti, hiç bir hükmü değişemez, neshedilmezmiş bunun için İncil, Kur'an Allahın kitabı değilmiş, Nasraniyet, İslâmiyet Allahın dini değilmiş. Nasaraya gelince: Eskiden Nasraniyet neshi inkâr etmiyordu, İncilde Tevratın bazı ahkâmını nesheden ve meselâ sebit yerine pazarı ikame eyliyen nasih âyetler bulunduğunu teslim ediyorlardı ve bunlar nesih mes'elesiyle islâma itiraz etmezlerdi. Fakat son zamanlarda Protestanlar ve bilâhare Katolikler dahi Yehudîler gibi neshi inkâre kalkıştılar ve hattâ Kur'andaki «

لَاتَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللّٰهِ

» ayetiyle ilzamî olmak için istidlâl bile yapmak istediler ki Hindli

Rahmetullah Efendi merhum bu babda cevaben «ızharülhah» namiye güzel bir eser yazmıştır. Sözün açıkcası Nasraniyet islâma itiraz için bu davaya kalkışırsa evvelemirde kendisini inkâr etmiş olur, Çünkü Nasraniyetin Yehudîliğe muhalif nice ahkâmı diniyesi bulunduğunda şüphe yoktur ve öyle değilse Hıristiyanlığın mânâsı yoktur. Ayni sual Yehudîle-

re de variddır. Çünkü Tevratta da daha mukaddem enbiyanın şeriatlarını nasih ahkâm mevcuddur. Cenabı Allah sırf kıskançlıktan neş'et eden bu gibi bütün vâhî iddiaları ibtal ve mü'minlere bir aslı teşriîyi beyan ederek buyuruyor ki:

﴿١٠٦﴾ مَا نَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ اَوْ نُنْسِهَا نَاْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَآ اَوْ مِثْلِهَاۗ اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٠٧﴾ اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ ۭ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَّلَا نَصِيرٍ ﴿١٠٨﴾ اَمْ تُرِيْدُوْنَ اَنْ تَسْـَٔلُوْا رَسُوْلَكُمْ كَمَا سُىِٕلَ مُوْسٰى مِنْ قَبْلُ ۭ وَمَنْ يَّتَبَدَّلِ الْكُفْرَ بِالْاِيْمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاۗءَ

السَّبيلِ ﴿١٠٩﴾ وَدَّ كَثيرٌ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ
بَعْدِ ايمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِنْ عِنْدِ اَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَاتَبَيَّنَ لَهُمُ
الْحَقُّ فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتّٰى يَاْتِيَ اللّٰهُ بِاَمْرِهٖ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى
كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١١٠﴾ وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَمَا
تُقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ بِمَا
تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴿﴾

Sh:»458

﴿١١١﴾ وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ اِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا اَوْ
نَصَارٰى تِلْكَ اَمَانِيُّهُمْ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ
﴿١١٢﴾ بَلٰى مَنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ اَجْرُهُ عِنْدَ
رَبِّهٖ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١١٣﴾ وَقَالَتِ الْيَهُودُ
لَيْسَتِ النَّصَارٰى عَلٰى شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارٰى لَيْسَتِ الْيَهُودُ
عَلٰى شَيْءٍ وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ كَذٰلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَايَعْلَمُونَ
مِثْلَ قَوْلِهِمْ فَاللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ

يَخْتَلِفُونَ ﴿

Meali Şerifi

Biz bir âyetden her neyi nesih veya insa edersek ondan daha hayırlısını yahut mislini getiririz, bilmez misin ki Allah her şey'e kadir, daima kadirdir 106 bilmez misin ki Allah, hakikat göklerin ve yerin mülkü, hep onun, size de Allahdan başka ne bir veliy vardır ne bir nasîr 107 yoksa siz Peygamberinizi bundan evvel Musaya sorulduğu gibi sorguya çekmek mi istiyorsunuz? Halbuki her kim imanı küfre değişirse

Sh:»459

artık düz yolun ortasında sapıtmışdır 108 Ehli kitabdan bir çoğu arzu etmektedir ki sizi imanınızdan sonra çevirip kâfir etseler: hak kendilerine tebeyyün ettikten sonra sırf nefsaniyetlerinden, hasedden, şimdi siz afv ile safh ile davranın tâ Allah emrini verinceye kadar, şüphe yok ki Allah her şeye kadir, Daima kadirdir 109 hem namazı doğru kılın ve zekâtı verin, nefsileriniz için her ne hayır da takdim ederseniz Allah yanında onu

bulursunuz, her halde Allah bütün yaptıklarınızı görüyor 110 bir de Yehud veya Nasradan başkası asla Cennete giremiyecek dediler, bu onların kendi kuruntuları, haydi de; doğru iseniz getirin bühranınızı 111 hayır: kim özü muhsin olarak yüzünü tertemiz Allaha teslim ederse işte onun rabbinin indinde ecri vardır onlara bir korku yoktur ve onlar mahzun olacak değillerdir 112 Yehud dedi ki: "Nasara hiç bir şey üzerinde değil" Nasar da dedi ki: "Yehud, hiç bir şey üzerinde değil" halbuki hepsi de kitab okuyorlar; İlmi olmıyanlar da tıpkı öyle onların dedikleri gibi dedi, onun için Allah ihtilâf etmekde oldukları davada Kıyamet günü beyinlerinde hükmünü verecekdir. 113

KIRAET - « مَا نَنْسَخْ » İbni Amir kıraetinde nunun zammı ve sinin kesriyle « مَا نُنْسِخْ » okunur ki ihsahdandır. « اَوْ نُنْسِهَا » İbni Kesir ve Ebu amir kıraetlerinde birinci nunun ve sinin fethaları ve bundan sonra bir hemzei sakine ile « اَوْ نَنْسَاْهَا » okunur ki tehir mânâsına nese ve nesiedendir.

Usuli şeriden neshin meşruiyetini müsbit olan bu ayetin sevkı kütübi salıfenin cevazı neshi hakkında nâs isede mantuku itibariyle « مِنْ اٰيَةٍ » âm olduğundan bâzı Kur'an ayetlerine de zahir olarak şamildir. Binaenaleyh âyatı kur'aniyede de nâsih ve mensuh vardır. Ve hilâfını iddia zahiri nassı inkâr olur.

Nesih lûgatte tebdil etmek yani bir şeye gayrisini halef yapmak demektir. Nitekim «

وَاِذَا بَدَّلْنَآ اٰيَةً مَكَانَ اٰيَةٍۙ» nazmı celi-

Sh:»460

linde nesih tebdil ile ifade edilmiştir, maahaza bu mana kâh o şey'in kendinde itibar edilir ki buna izale, ilga, ibtal ta'bir olunur. « نَسَخَتِ الشَّمْسُ الظِّلَّ » güneş gölgeyi nesh etti demek onun yerine geçti demektir ki buna izale ve iptal etti denilir. « فَيَنْسَخُ اللّٰهُ مَا يُلْقِى الشَّيْطَانُ » bu ma'nayadır. Ve kâh o şey'in mekânında itibar edilir ki buna da nakl-ü tahvil denilir, nitekim «nesahtülkitab» kitabı istinsah eyledim, bir kitabdakini diğerine naklettim demektir. Yazıda nesih, mirasda münasaha, ervahda tenasuh ta'birleri de bundandır. « اِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَاكُنْتُمْ تَعْمَلُونَ » âyeti de bu manayadır. Hulâsa lûgaten nesıh izale ve nakil manalarında müşterek gibi kullanılırsa da hepsinin esası tebdil manasınadır.

Istılâhı şeri'de de nesıh: her hangi bir hükmi şer'înin hilâfına sonradan diğer bir delili şer'înin delâlet

etmesidir ki ilmi ilâhîye nazaran evvelki hükmün müntehayı müddetini beyan, bizim ilmimize nazaran da zahiren baki görünen o hükmü ref-ü tebdildir ve bu iki haysiyetle nesıh bir beyanı tebdil demektir, ve bunda hiç bir zaman Allaha nazaran caymak ve bilememek manası yokdur. Bunun içindir ki ebediyetle takyid edilmiş olan hükümlerde nesıh cereyan edemez, kezalik haberlerde de nesıh cereyan edemez. Nesıh ancak evamir-ü nevahi gibi inşaî bir manayı tazammun eden ve vakıa müteallık bir ihbar ve i'lâm olmayıp mahzı icad olan ve sırf bir iradeyi gösteren ve bununla beraber ebediyeti tansıs edilmemiş bulunan eşyada ve ahkâmda cereyan eder. Cenabı Allah âlemi tekvinde bu gün yaratdığını yarın ifna ederek diğer bir şey'e tebdil etmekle, ilmine, kudretine, iradesine hiç bir nakisa ârız olmıyacağı gibi âlemi teşriîde de başka başka zamanlarda başka başka hükmi şer'î inşa etmekle, meselâ mazideki bir emir yerine, halde bir nehiy inzal buyurmakla ilminde, iradesinde hâşa bir noksan değil belki her birinde bir kemali hikmetini göstermiş olur. Ve bunda cay-

mak mânası kabili mülâhaza değildir, indi ilâhîde mukarrer olan her şey ve her hüküm yerli yerinde varid olmuştur. Ve hakikatte hiç bir kelimesi değişmiş değildir. Hilkatte her lâhzenin ayrı bir emri olsa ilmi ilâhînin

zerre kadar tehavvülünü icab etmez. Hasılı hakaıki imaniye, itikadiye gibi ıhbarî olan esasatı ilmiye kabili nesıh değildir. Bunların bir an için zemanî olanları bile hakaıki ezeliye hükmündedir. Şu şöyledir. Fülân vakıt fülan şey oldu veya olacak, denildi mi bu haberler, bu kazıyyeler artık ezelen ve ebeden sadıkdırlar, o vakıtte o şey olmadı veya olmıyacak denilemez, lâkin su iç, şerab içme, nikâh yap, zina etme gibi inşai olan teşriat sarahaten ebediyetle takyid edilmedikce kabili nesihdirler, bunlar bir an için meşru, diğer bir an için gayri meşru olabilirler, ebediyetleri zarurî değildir ve nesihleri müddetlerinin beyanına raci'dir. Evvelki kısımda Kur'an Tevratı ve sair kütübi salifei ilâhîyeyi musaddıktır, müeyyiddir, daha ziyadesiyle müfessir ve mübeyyindir. İkinci kısımda ise Kur'an onlardaki bir takım ahkâmı nesih ederek her zamana göre tatbik edilecek ahkâmı ve usuli teşriî muhtevi yeni ve mükemmel bir şeriati semha' getirmiştir, şurası unutulmamak lâzım gelir ki düsturi tevhid mucebince âlemi tekvinde olduğu gibi âlemi teşri'de dahi icad ve inşa ancak Cenabı Allahın sıfatıdır. Ibad nihayet onun inşaatı içinde ve onun gösterdiği âyât ve edillenin delâleti ilmiyesine göre bir tasarrufa mezundur. Yoksa inşai ilâhî olan kavanin, iradei beşer ile nesholunamaz. Neshin ıstılâhı şeri'deki bu tarifi bu ayetin hasılıdır ve tafsıli İlmi usuli fıkha aiddir. Gelelim mânasına:

Yehudîler, Allah nesih yapamaz ve binaenaleyh size böyle bir vahiy indiremez mi diyorlar? yalan

söyliyorlar ve yanlış biliyorlar, yapabilir ve yapar ve yapmasında hiçbir bir nakısa yoktur. Hayr-ü hikmet vardır. Çünkü 106. ﴿مَا نَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ﴾ biz azametimizle her hangi bir âyeti

kısmen

Sh:»462

veya tamamen ve meselâ ma'nasındaki bir hükmünü veya lâfzının hükmü olan tilâvetini veya her ikisini bizzat kitabımızla neshedersek veya diğer kıraete göre -Resulümüze sünnetile neshettirirsek ﴿اَوْ نُنْسِهَا﴾ yahut onu unutturur, hafızalardan silersek veya -diğer kıraete göre- o ayetin icrayı ahkâmını tehır edersek ﴿نَاْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَآ﴾ ondan daha hayırlısını ﴿اَوْ مِثْلِهَا﴾ veya lâ'akal onun mislini ve dengini getiriniz.- İşte neshi şer'î bu aksam tahtında cereyan eder ve hiç biri abes değildir. Ve hiç biri ademe, ihmali mahza ve hattâ noksana müteveccih değildir.

﴿اَلَمْ تَعْلَمْ﴾ Ya Muhammed!. sen bilmez misin ki ﴿اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ﴾ dir. Bilirsin ve bu ilim bürhansız, beyyinesiz de değildir. 107. ﴿اَلَمْ تَعْلَمْ﴾ bilmez misin ki ﴿اَنَّ اللّٰهَ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ﴾ bütün Semavat-ü Arz devleti ve

bütün şu kâinatı meşhude ve ma'kule âleminin hâkimiyet-ü saltanatı hep onundur, o Allah böyle bir Allahdır. Böyle bir Allah neye kadir olmaz ki... Baksana bu büyük devlette, bu nihayetsiz mülk-ü saltanatta her gün, her gece, her saat ve her lâhza neler yapılıyor? ve neler yıkılıyor, ne icadlar, ne ifnalar, ne kudretler ızhar ediliyor? Ne hikmetler ısdar ve tatbik olunuyor, ne nesihler, ne insahlar, ne te'hirler, ne ta'vikler, ne insalar icra kılınıyor görmez misin? Saltanatı ilâhîyede cari olan, tebdil ve tağyir edilmez kavanin ve sünneti ilâhiye okunurken onun yanında zaman zaman, mekân mekân, semt semt, ferden ferda, lâhza belâhza ne kadar tatbikatı mütenevvia ve ne gibi süneni cüz'iyei müteferria ve mütehavvile ile nâsih ve mensuh ahkâmı inşaiye icra edilmekte bulunduğunu, yıkılanların peyderpey emsalı ve hattâ terbiye-vü tekâmül ve ıstifa hükmile daha alâları yapılamakta olduğunu müşahede

Sh:»463

etmez misin? Böyle bir saltanatın sahibi olan Allah her şeye kadir olmaz mı? Böyle bir kudreti baliganın sahibi olan Allah, âlemi teşri'de niçin nesih yapamasın ve niçin neshettiğinin daha hayırlısını ve lâakal mislini gönderemesin? niçin evvel gönderdiği Tevrat ve İncilin bazı ahkâmını nesheden yeni bir kitab, yeni bir din vahy-ü inzal edemesin? Ve niçin bu kitabda, bu şeriatte nasih ve mensuh ahkâmı bulunamasın?

Bil'âkis o namütenahi devletin cereyanına mutabık bir kitabı kâmil ve bir dini ekmel ihsan edilmiş olmak için her zamanın, her mekânın, her muhitin ahvaline kabili tatbik ılel-ü mesalihi cüz'iyesile deveran edecek nasihli mensuhlu, takdimli, tehirli hem beka ve hem tahavvül süneni ilâhiyesile mütenasib ahkâm bahş etmek hikmet değil midir? Halk-u ifnayı, nesh-ü insayı o yapmazsa kim yapabilir? Yoksa siz bu Semavat-ü Arz mülki içinde başka bir veliyyülemrin, başka bir sahibi teşriin hâkim olduğunu mu zannediyorsunuz? Hayır ﴿وَمَالَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ﴾ sizin için bu devleti hılkatta Allahdan başka bir hâkim, Allahdan maada hakiki bir muın-ü nasîr yoktur, vilâyeti hakikiye ve nusreti hakikiye onundur. Kâinat onun, ahkâm onundur. 108. ﴿اَمْ تُرِيدُونَ اَنْ تَسْئَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسٰى مِنْ قَبْلُ﴾ ey ümmeti Muhammed!. Yoksa siz bu âlişan Peygamberinizden, mukaddema Musadan taleb olunanlar gibi şeyler mi taleb etmek istiyorsunuz? Hayır, siz ona benzer, öyle boş kâfirane, anudane taleblerde bulunmazsınız, Allahı görmeden sana inanmayız demeye kalkmazsınız, Bakare kıssasında olduğu gibi Peygamberinizi uzun uzadıya imtihanlara girişmezsiniz, bunu kâfirler yapar, nitekim Küffarı Kureyş bu kabil şeyler istemişlerdi. Halbuki ﴿وَمَنْ يَتَبَدَّلِ الْكُفْرَ بِالْاِيمَانِ﴾ iman yerine küfre rağbet eden, iman ile küfrü değişmeğe çalışan ﴿فَقَدْ ضَلَّ سَوَآءَ السَّبِيلِ﴾ düz yolda

Sh:»464

sapmış, şaşkınlık vadilerine düşmüş olur. Siz diğer Ehli kitabın sözlerine kulak asmayınız 109.

﴿وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ﴾ o Ehli kitabın çoğu

﴿لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ اِيمَانِكُمْ كُفَّارًا﴾ sizleri imanınızdan sonra geri

çevirip hepinizi kâfir yapsalar, irtidad ettirseler... Memnun olurlar, onlar sizin irtidadınızı müslümanlıktan

evvelki devirlere irticaınızı arzu etmektedirler, bunun için her hileye müracaat ederler, bu da

hayırhahlıklarından, dindarlıklarından değil ﴿حَسَدًا مِنْ عِنْدِ اَنْفُسِهِمْ﴾ sırf

nefislerinden, nefsaniyetlerinden neş'et eden hasedden,

﴿مِنْ بَعْدِ مَاتَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ﴾ hakk-u hakikat kendilerine tebeyyün ettikten, dini

islâmın hakkiyyetine her vechile, hattâ ellerindeki kitab mucebince bile vâkıf olduktan sonra

kıskançlıklarındandır.

Bu ayetin sebebi nüzulünde rivayet olunuyor ki ahbarı Yehuddan Fenhas ibni Azura ve Zeydibni Kays

ve daha birkaç kişi Uhud vak'asından sonra Huzeyfet ibnilyeman ve Ammar ibni Yasir Radiyallahü

anhümaya «başınıza geleni gördünüz ya, demişler, eğer hak üzerinde bulunsaydınız, muharebede bozulmâz, mağlûb olmazdınız. Artık bizim dinimize dönün, bu sizin için hayırlıdır ve daha iyidir ve bizim yolumuz sizden daha doğrudur» bunun üzerine Ammar «sizce nakzı ahd etmek nasıldır» diye sormuş «şedid» demişler, o da öyle ise ben berhayat olduğum müddetçe Muhammed aleyhissalâtü vessellâme küfretmemeğe ahdetmiş, söz vermişimdir.» Cevabını vermiş, Yehudiler «ha, bu sapıtmış» demişler, Hüzeyfe «ben de demiş Allah rabbim, Muhammed Peygamberim, İslâm dinim, Kur'an imamım, Ka'be kıblem, Mü'minler ıhvanım, kardeşlerim olmasına razıyım». Bunu Resulullaha gelmişler anlatmışlar «isabet etmiş ve felâh

Sh:»465

bulmuşsunuz» buyurmuş, ba'dehu bu âyet nazil olmuştur.

Evet onlar bütün hakikat malûm olduktan sonra bile hasedlerinden böyle arzu ederler ﴿فَاعْفُوا﴾ binaenaleyh siz onları afvedin ﴿وَاصْفَحُوا﴾ dediklerine bakmayın, heyecana kapılıb da çekişmeğe, dövüşmeğe kalkmayın ﴿حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ﴾ taki Allahın emri

gelsin, bulacaklarını bulsunlar. -Elbette bir gün gelecek belâlarını göreceklerdir. Zamanı gelir Allah muharebe emreder, o zaman vazifenizi yaparsınız, zamanı gelir daha başka felâketlerini müşahede edersiniz, nihayet Ahırette azabı azim içinde kıvrandıklarını görürsünüz, çünkü ﴿اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ﴾ dir. Bunda şüphe yok, siz şimdiki halde afv-ü safh ile sabr-ü sekînet üzere bulunan 110. ﴿وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ﴾ ve güzelce namazınızı kılmağa ve zekâtınızı vermeğe devam edin. Bilhassa bu iki binaı din sizi her türlü terakkiyata ihzar eder. ﴿وَمَا تُقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ﴾ gerek bunlar ve gerek daha başka nefsiniz için her ne hayır takdim ederseniz, yani bu gün bedelini peşin aramıyarak ilerisi için hisabınıza kaydolunmak üzere hayır cinsinden her ne yaparsanız ﴿تَجِدُوهُ عِنْدَ اللّٰهِ﴾ onu Allah yanında eksiksiz bulur hisab görüldüğü gün ecr-ü sevabını alırsınız. -Lisanımızda da meşhurdur: İyiliği yap denize at balık bilmezse Hâlik bilir» derler, zira ﴿اِنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾ Allah tealâ hayır veya şer her ne amel yaparsanız her halde görür, bilir, hepsinden haberi vardır. Sen fülân vakit fülân işi yaptın, artık onu yapmamış olamazsın, vaki vakidir velev bir an olsun, bir

kerre vaki olan ise hiç bir zaman gayri vaki sayılamaz. Ani vukuu itibarile ona her zaman vaki olmuştur denilir, o gizli imiş, onu evvela senin kalbin bilir, unuttum dersin, o yine ruhunda mevcuddur. Düşünürsen bulursun, ıhtar edilse fark edersin, demek ki evvel'emirde senin ruhun, nefsi natıkan, senin hakkında Cenabı Allahın bir defteridir. Sen bu defterin hangi meleklerin elile tuttulduğunu göremezsen de her halde tutulduğunu bilirsin. Bundan başka ve buna benzer ne kadar defterler vardır ki senin amelin onlara kaydedilir, bütün bunlar aynen Levhi mahfuzı ilâhîde mukayyeddir. Ve hepsi bizzat Allahın yedindedir. Parmağına ufak bir diken dokunsa, senin ruhun ondan derhal haberdar olur değil mi? Allah dahi senin vücudüne, ruhuna, kalbine ilişen her hangi bir şeye hüvehüvesine agâhtır. Neyin varsa oradandır. Artık beğen beğen de beğendiğini yap, her halde orada hayrı hayır, şerri de şer olarak bulacaksın, hayr-ü şerrin mizanı da esasen hakkın yedinde bulunduğunu unutmamalısın.

Sizin irtidadınızla memnun olmak istiyen, türlü türlü şüpheler ilka etmeğe çalışan o ehli kitab, 111.

﴿وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ اِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا اَوْ نَصَارٰى﴾

Cennete Yehudî veya Nasranî olanlardan başka hiç bir kimse girmiyecek de dediler. Yani Yehudîler, Yehudîlerden başkası, Nasara da Nasaradan başkası Cennete girmiyecek dediler. Demek ki asrı risaletteki

Yehudîler, Cennet ve Cehennemden de bahsederlermiş ﴿تِلْكَ اَمَانِيُّهُمْ﴾ bu davalar onların kendi kuruntuların dan ibaret kuru bir ümniyeleri hülyalarıdır. « اَمَانِيُّهُمْ » de «ya» şeddesiz olarak da okunur (Ebu Ca'fer kıraeti) gönüllerinden boş boşuna öyle kurarlar öyle temenni ederler, lâkin sade ümniye ve yalan mefkûre ile iş bitmez, delilsiz bürhansız kuru laf ile, gönlün hevasile, mücerret taklit ile dava kabul edilmez, indallah feyzi imana iril-

Sh:»467

mez, birbirlerile mütenakız olan bu iki davanın hangisi sadık olduğunu anlamak için bürhan ister, bunun için ey Resuli sadık ﴿قُلْ﴾ sen onlara de ki ﴿هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ hangi biriniz bu davanızda sadıksanız bürhanınızı getiriniz görelim -zira insanları doğru bir noktada toplayacak olan şey, bürhandır, halbuki bunların bu kuru ümniyeye bürhan göstermeleri imkânı yoktur 112. ﴿بَلٰى﴾ hayır, mes'ele ne öyle, ne öyle, Cennet ne Yahudîlere mahsus ne de Nasaraya, hakikat şudur: ﴿مَنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ﴾ her kim Allah için yüzünü lekeden salim tutar, nefsini şirkten ve emarei şirkten temizliyerek kemali ihlâs ile Allaha verir, bir Allah tanır ﴿وَهُوَ مُحْسِنٌ﴾ ve bu

halinde de özü muhsin bulunursa: Allahı görüyormuş gibi kendini Allah huzurunda bilerek yaptığını her veçhile temiz kalb ile güzel de yaparsa ﴿فَلَهٗٓ اَجْرُهٗ عِنْدَ رَبِّهٖ﴾ işte onun rabbı, indinde ecri vardır. ﴿وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُوْنَ﴾ ve bunlara ileride hiç bir korku yoktur, ve bunlar Ahirette mahzun olmazlar. -İşte bunlara Müslüman ve bu dine İslâm denilir. Cennet bunlarındır. İndallah din de bu islâmdan ibarettir. Balâda haklarında « فَمَنْ تَبِعَ هُدَایَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَاهُمْ يَحْزَنُونَ » kezalik « مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَاخَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَاهُمْ يَحْزَنُونَ » buyurulanlar da hep böyleleridir, Muhammed aleyhisselamın tebliğ ettiği dinin esası da budur. Ve bu hakikattır ki bir ümniyeden ibaret değildir. Bunu Allah söyliyor. Buna bütün akıllar, nakiller de şehadet eder. Bu evvela beyyin bizatihidir. Saniyen hiç bir şahsın, hiç bir zümrenin kuruntusu olan bir ümniye olamaz. Zira bu tevhid, bu ihlâs, bu ihsan ile İslâm, gönüllerin bir hevası değil, o hevaları silip temizlemekle yapılacak bir

hasletidir. Bunun içindir ki İslâm, Allaha karşı yüz aklığı, alın temizliğidir. Ve malûmdur ki yüz aklığı ve alın temizliği ta'biri sahibinin zahiren ve batınen temizliğinden kinayedir. Bu âyetde de «veçh», zikri cüz iradei kül tarikile nefs-ü zatdan mecazdır. «nefseho» denilmeyip de «veçheho» denilmesinin nüktesi de İslâmın sadece bir emri batnîden ibâret olmadığına tenbihtir. Zira secde uzvı olan veçih azanın eşrefi ve bütün vücudün mümessili bulunan bir uzuvdur. Bir yüzün görülmesi bütün bir insanın teşhisine kifayet eder. Bir yüzün görülmesi bütün bir insanın teşhisine kifayet eder. Bir yüzün tasviri bütün bir bedenin tasviri hükmündedir.

İSLÂM, silm-ü selâmet maddesinden if'al olduğu için if'al babının muhtelif binalarına göre, teslimi nefis yani inkıyad, salim bulundurmak, selim ve lekesiz tutmak, selâmete girmek, selâmete çıkarmak, müsalemet, ıhlâs gibi mütenevvi manaları ifade eder. Ve esasda iman ile birleşir ve dini islâm isminde bütün bu meani mu'teberdir. Allaha teslimi nefs ile iman ve inkıyad ma'nası ise cümlesini cami'dir.

İHSAN güzellemek güzel yapmak, ya'ni zatında ve indallah güzel olan bir ameli veçhi lâyıkile gergi gibi yapıp o amelin hüsni zatîsini, hüsni vasfîsi ile tezyin eylemek demektir. Zira bir çok güzel şeyler vardır ki yapılırken çirkinleştirilir. Zira bir çok güzel şeyler vardır ki yapılırken çirkinleştirilir. Resulullah Efendimiz

meşhur iman hadîsinde ihsanı şöyle tefsir buyurmuştur: «

الْاِحْسَانُ اَنْ تَعْبُدَ اللّٰهَ كَاَنَّكَ تَرَاهُ فَاِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَاِنَّهُ يَرَاكَ = ihsan, Allaha görüyormuşsun onun gibi kulluk eylemendir, Çünkü sen onu görmezsen o seni görür.» Binaenaleyh ihsan, İslâmın kemalindendir. Bunun için düsturı İslâm şöyle hülâsa edilebilir: evvelâ temizlik saniyen güzellik. İslâmın « لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ » kelimei tevhidinden, euzü besmelesinden, abdest ve namazından tut ta bütün evamir-ü nevahisinde hep bunun tatbikını bulursunuz, bu âyette de « اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ » bunu ne güzel icmal etmiştir: Allaha yüzü temiz özü güzel.

İşte Cennete girmenin doğru yolu, bu İslâm-ü ihsan,

Sh:»469

bu temizlik ve bu güzelliktir. Böyle olduğu halde bundan sapmış olan Yehud ve Nasara Cennete başkalarını sokmak istemezler. Bu da'valarının sıdkına bürhan olmadığı gibi kizbine beyyine vardır. Her biri yekdiğeri aleyhine şehadet de ederler. Baksanıza hem öyle dediler, hem de bir taraftan 113. ﴿قَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارٰى عَلٰى شَيْءٍ﴾ Yehudîler «Nasaranın

istinad edecek hiç bir şey'i yoktur» dediler, diğer taraftan ﴿وَقَالَتِ النَّصَارٰى لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلٰى شَىْءٍ﴾ Nasara da «Yehudîlerin istinad edecek hiç bir şey'i yokdur» dediler ve bu suretle birbirlerinin davalarını, dinlerini kökünden çürüttüler, tadlil-ü tekfir ettiler.

Rivayet olunuyor ki Necran ahalisi Hıristiyanlarından bir hey'et, sifaretle huzurı risalete geldikleri zaman Medinenin Yehudî üleması da yanlarına gelmişlerdi, orada iki taraf mubahaseye giriştiler, derken münazaaya başladılar, Yehudîlerden Rafi' ibni Hureymile Nasaraya karşı « مَا اَنْتُمْ عَلَى شَىْءٍ » dedi. Hazreti İsaya ve incile küfretti. Buna mukabil Necranlılardan biri de Yahudîlere « مَا اَنْتُمْ عَلَى شَىْءٍ » dedi ve Hazreti Musanın nübüvvetini inkâr ve Tevrata küfretti ve bu hâdise üzerine bu ayet nazil oldu ve gösterdi ki bu münazaa ve münakaza ferdî değil, alelûmum Yehudîlerle Nasara arasında cari ve saridir. Ve her biri diğerinin dinini kökünden münkirdir. Yehudîlerin Hazreti İsaya ve İncile asla hüsni nazarları olmadığı malûmdur ve fakat Hıristiyanların Hazreti Musayı ve Tevratı inkârları umumî olmasa gerektir. Ayet yalnız münazaanın ilk şıkkını beyan buyurmuş, diğerlerinin şayanı zikr-ü ta'mim olmadığını anlatmıştır. Böyle olmakla beraber Yehudîlerin hiç bir şey'e istinad etmeyib davaları asılsız olduğunu da Hıristiyanlar müttefikan söylerler. Her halde bunlar yekdiğerinin davalarını,

dinlerini, hiç bir şey değildir diye bütün bütün tekzip etmektedirler.

Sh:»470

Halbuki ﴿وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ﴾ söz de hepsi de kitab okuyorlar, bilhassa Tevratı ikisi de okurlar, kitab okuyanlara ve alelhusus ayni kitabı okuyanlara ise bu hal yakışmaz bazı hususta ihtilâf başka, esasta tenakuz yine başkadır. Kitab ise böyle tenakuzlara manidir. Ve böyle ıhtilâfları kaldırmak içindir, o kitab ikisinin de sözleri, hilâfı hakikat olduğuna şahiddir. Alelhusus ki hem Hazreti İsa ve hem Hazreti Muhammed aleyhimesselâm hakkında tebşiratı bile muhtevidir. Böyle iken Yehudîlerin Nasraniyete bu kadar hücumları, kitablarına muhalif bir ifrat, Nasaranın Tevrat okuyub dururken Yehudîliğe bu kadar hücumları da ondan daha ziyade bir ifrat ve ayni zamanda kendi esaslarile bir tenakuzdur. Lâkin bütün bunlardan şu hakikât şekk-ü şüpheden azade olarak tebeyyün eder ki gerek Yehud, gerek Nasara ikisi de yalan söylüyorlar, ıhlâs-u ihsandan çok uzak bulunuyorlar, ve işte Cennet bize mahsus demeleri de bu yalanlar cümlesindendir. Böyle yalancılara Cennet ne kadar uzak, bu ayet ile Cenabı Allah ehli islâmı irşad ve intibah-ü ıhlâsa davet ediyor. Ve ey mü'minler sizler sakın bunlar gibi olmayınız, hepiniz bir kitab okurken islâm ve ihsanı bırakarak böyle fena bir nizaa düşmeyiniz mealinde ihtar ediliyor.

Görüyorsunuz ya Yehud ve Nasara kitab okuyub dururken birbirlerine «hiç bir şey değil asılsız dediler ﴿كَذٰلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَايَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ﴾ kezalik ilmi olmıyan kitapsız cahiller, Arab müşrikleri, putperestler, dinsizler de tıpkı bunların söyledikleri gibi söylediler, bunlar da Yehudîliğe Hıristiyanlığa edyanı Semaviyeye karşı, hiç bir şey'e istinat etmez, aslı yoktur dediler, o halde Yehud ve Nasaranın bunlardan ne farkı kaldı? Bir farkı varsa bunlar bilmediklerinden böyle söylüyorlar, Yehud ve Nasara

Sh:»471

ise bilerek ve sırf hevayı nefsanîlerine uyarak söylüyorlar, işte müslümanlar böyle olmamalı, diğer dinleri kökünden inkâr etmemeli, söylediklerini akl-ü nakle tatbik ve bürhan ile isbat ederek ve daima huzurı ilâhîde söz söyler gibi ihsan ile söylemeli, söyleyince hak söylemelidir. «

﴿اُدْعُ اِلٰى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِى هِىَ اَحْسَنُ﴾. ﴿وَلَا تُجَادِلُوٓا اَهْلَ الْكِتَابِ اِلَّا بِالَّتِى هِىَ اَحْسَنُ﴾ » yoksa Yehud ve Nasaranın vesair cehelenin tuttukları bu eğri yollarla bu Dünyada

ihtilâf hallolunmaz ve nev'i beşer zevkı tevhidi ve ni'meti hakkı umumen tadamaz. Lâkin bu ihtilâf ilel'ebed gitmez

﴿فَاللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ﴾

Cenabı Allah bunların Dünyada böyle ihtilâf etmekte bulundukları şeyler hakkında yarın yevmi kıyamette beyinlerinde hükmünü verecek, icra edecek, aralarındaki bütün bu niza'ları fi'len fasleyleyecektir. -bu Dünyada cerbeze ile, safsata ile yalanla şarlatanlıkla, sihr-ü hud'a ile, tazyik-u tagallüb ile ve sair her hangi bir vasıta ile alınan ve verilen ve kesbi kat'iyet etmiş artık fesholunmaz zannedilen haksız hükümler Cemiyeti Akvamdan da çıksa hepsi âkıbet feshedilir, fakat o mahkemei kübrada verilen hükümler hiç bir zaman fesholunmaz. Onlar ilel'ebet lâyetegayyerdirler. O gün bu mahkemede aleyhlerinde hüküm sadır olacak haksızların, zalimlerin vay hallerine... Bunun üzerine hükmi ilâhîye işaretle buyuruluyor ki:

﴿١١٤﴾ وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللّٰهِ اَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعٰى فِى خَرَابِهَا ۟ اُولٰٓئِكَ مَاكَانَ لَهُمْ اَنْ يَدْخُلُوهَآ اِلَّا خَآئِفِينَ ۟ لَهُمْ فِى الدُّنْيَا خِزْىٌ وَلَهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾

﴿١١٥﴾ وَلِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَاَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ ؕ اِنَّ اللّٰهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴿﴾

Meali Şerifi

Allahın mescidlerini içlerinde Allahın ismi anılmakdan meneden ve harab olmaları zımnında çalışan kimselerden daha zalim de kim olabilir? Bunlar oralara korka korka olmakdan başka suretle girmek salâhiyetini haiz değildirler, bunlara Dünyada bir zillet var, bunlara Ahırette azîm bir azap var 114

Maamafih, meşrık de Allahım mağrib de, nerede yönelseniz orada Allaha durulacak cihet var, şüphe yok ki Allah vasi'dir alîmdir, 115

114.

﴿وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللّٰهِ اَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعٰى فِى خَرَابِهَا ؕ﴾ Allahın mescidlerini içlerinde ismi ilâhî zikredilmekden meneden ve o mescidlerin maddeten veya ma'nen harab olmasına, yıkılmasına veya muattal kalmasına veya mescidlikden

çıkarılmasına çalışandan daha zalim kim vardır?-; ve böyle zalimlerin Cennet ile münasebeti nedir?. Her şey'in hakkı, lâyık olduğu mevkia konulmak, zulüm de bir şey'i mezunın gayriye koymaktır. Demek ki bir şey hakkından, lâyık olduğu mevkiinden ne kadar uzaklaştırılırsa, o kadar haksızlık, o kadar zulüm yapılmış olur ve o şey ne kadar yüksek ve ne kadar mukaddes ise zulüm de o nisbette ileri gitmiş bulunur. Netekim Allaha şirk en büyük zulümdür. Allahın mescidlerini, içlerinde Allah demekden menetmek ve harab olmalarına çalışmak da hem Allahın, hem mescidlerin hem de insanların hakkına son derece bir tecavüzdür. Bunu yapan zalimler hiç bir zulümden çekinmez hepsini yapar ve hepsine kapı açar. Binaenaleyh mesacide taarruz ve onların maddeten veya ma'nen harab olmasına sayetmek

Sh:»473

zulümlerin en büyüğünden ve bunu yapanlar en zalim kimselerdendir. Bu derece zulmün emsali tasavvur olunsa bile mafevkı tasavvur olunmaz. Netekim «

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا

» gibi diğer bir takım âyetlerde de bunun emsali beyan edilmiştir ve bu inkârı istifhamların hepsi bunların fevkında bir mertebei zulüm

bulunmadığını beyan içindir « مَسَاجِدَ اللّٰهِ » terkibi hiç bir istisnası olmıyarak bütün mescidlere şamildir ve âyetin hükmü umumîdir.

Cumhurı müfessirînin beyanına göre asıl sebebi nüzul, Beyti makdisin tahribi mes'elesi olup âyet Rum ve Nasara hakkındadır. Bazı müfessirîn müşrikler hakkında olduğunu da beyan etmişlerdir. En doğrusu her ikisi yani Nasaranın müşrikîn ile müşterek bulundukları hısalı şirk hakkındadır. Buhtü-nassar, müşrik Rumlar hıristiyan Rumlar, ayni fiilde iştirak etmiş ve Arab müşrikleri de Kâ'be hakkında kısmen bunlara benzemiştir. Maahaza asıl hedefi muahaze Rum hıristiyanlarıdır. İbni Abbas Hazretlerinden rivayet olunduğu veçhile «Roma Kayserlerinden Tıtos Kudse hücum edip ahalisini katleylemiş, zürriyetlerini esir almış, Tevratı yakmış, Beyti makdisi tahrip etmiş, içinde hınzırlar kesmişler, lâşeler bırakmışlardı ilah...» bundan dolayıdır ki ekseri müfessirîn sade Nasarayı zikretmiştir. Tarihlerin beyanına göre Beyti Makdis ilk defa Buhtü-nassar tarafından pek feci bir suretde tahrib edilmiş ve Beni İsrail devletine nihayet verilmiş idi, ondan sonra mülûki Fürsden Erdişiri Behmen tarafından tekrar imar edilmiş idi ki İsrailîler buna kirş veya kürş namını vermişlerdir. Beni İsrail yine toplanmış ve İran tabiiyetinde bir hükûmeti mahalliyeye nail olmuştu, bilâhare Yunanlıların ve daha sonra Romalıların idaresine geçtiler, Zekeriya ve Yahya aleyhimesselâmı o zamanlar şehid etmişlerdi, Hazreti İsanın urucundan kırk sene kadar sonra da Kudüsün

ve beyti makdisin ikinci tahribi vaki oldu. Bu hâdise Roma Kayserlerinden (Neron) un

halefi

Sh:»474

Ospasyanoş zamanında başlamış ve zikrolunduğu üzere oğlu «Titos» tarafından itmam edilmiştir. Bu tahrib bir daha avdet etmemek üzere Yahudî devletinin tamamen zevali olmuştur Espasyanos bunları etrafında tazyik ve Kudüsde tahassuna mecbur etmişti, Titos da buraya şiddetle hücum ederek gizlenib kaçabilenlerden maada ahalisini Yehudi olsun Hıristiyan olsun hep katliâm ve zürriyetlerini tamamen esir etmiş, Kudsü yağma ve tahrib ettiği gibi Beyti makdis ve heykeli de tahrib eylemiş ve bütün kitaplarını yakmış ve artık orada Beni İsrailden kimse kalmamış, badema ellerine hiç bir hüküm de geçmemiştir. Buna da sebeb kendi isyan ve taaddileri olduğu Roma tarihlerinde zikrolunmuştur. Balâda «

وَبَآءُو بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيّٖنَ بِغَيْرِ الْحَقِّ ذٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ»

beyanı ilâhîsi de bunu göstermiş idi. Bu suretle Beni İsrail cezalarını bulmuştu, fakat Rumlar da bütün bu mezalime dalmıştı, badehu Kudüs üçüncü def'a olarak yavaş yavaş imar olunmağa başlıyordu. Yehud ve

Nasara orada yerleşiyordu, İbni Esirin tarihi Kâmilde beyanına göre imparator İlya Anderyanos (Aderyanos - Murad Bey tarihi) hissettiği bir muhalefet üzerine Yehudi ve Hıristiyan bir çok ehaliyi pek barbarcasına katliâm yapmış ve beyti makdisi son defa olmak üzere tahrib eylemişti, maamafih yedi sekiz sene sonra şehri imar etmiş, Rumdan, Yunandan bir çok halk iskân eylemiş ve Zöhre namına birde büyük heykel bina etmiş ki bazıları yanlış olarak bunu ta Davud aleyhisselâma isnad ederlermiş. O zamana kadar şehrin ismi «Oruşelim» iken bu i'mardan sonra «İlya» namı verilmiş ki «Beytürrab» demek imiş. Nihayet Romada Nasraniyeti kabul ve i'lân eden İstanbul banisi Kostantinin anası Hilâna (Eleni) Nasaraca Hazreti İsanın üzerinde asıldığı ve bir yere gömüldüğü iddia edilen salibi bulub çıkarmak için Kudüse gitmiş ve salibi çıkartmış ve çıkarttığı gün Hıristiyanlarca idi salib

Sh:»475

namile bir bayram ittihaz edilmiş ve Kudse varır varmaz, Hazreti İsanın medfun olduğu iddia olunan kabir üzerinde «Kamame» namı aharle «Kıyame» kilisasını bina ettirmiş ve sahra üzerinde biraz tamir edilmiş bulunan Beytülmakdis heykelini yere kadar tahrib ve üzerine memleketin süprüntüleri dökülmesini emreylemiş, o zamandan Hazreti Ömer zamanına kadar Nasara orayı mezbele yapmışlar, orada Allaha

ibadet ve dua etmek istiyenleri meneylemişlerdi, Hazreti Ömer orayı mezbele halinde bulmuştu, ve o zaman Mescidi Aksa müslümanlar tarafından bina edilmiş idi.

Görülüyor ki bütün bu tarihî vukuatta Kildan ve Rum müşriklerinin Beytülmakdis hakkında takibettikleri men-ü tahrip mezalimine Rum Nasarası da ayni vechile ve hattâ daha devamlı bir surette iştirak etmişler ve onlardan ziyade mes'uliyet yüklenmişlerdir. Beyti makdis gibi kadim bir mescidi ilâhî hakkında böyle bir zulüm ise din ve Nasraniyet davasile taban tabana zıddır. İşte bütün bu tarihî mezalimi icmal eden bu âyeti kerime bilhassa Nasaranın müşriklere iştirak ettikleri bu zulme işaret ederek nazil olmuş, Yehudîler de sebebiyet vermek ve Beyti Makdisin hakkını ödememek suretile harabına çalışanlar zümresine dahil bulunmuştur. Ve binaenaleyh Sıyakı Âyet hem Yehudî ve hem Nasaraya ve hem müşrikîne temas ederek mesacidin hakkı hürmetini ta'mim etmiştir. Bu suretle Mekke müşriklerinin Resulullahı ve müslümanları Kâ'beden meni'lerine ve evvell-ü ahır mesacid hakkında yapılmış ve yapılacak men-ü tahribin cümlesine şamildir. Filvaki başta Nasara olmak üzere bu men'i yapan ve bu tahribe çalışanlardan daha zalim kim vardır? ﴿اُولٰٓئِكَ﴾ işte bu zalimler yok mu?

﴿مَا كَانَ لَهُمْ اَنْ يَدْخُلُوهَآ اِلَّا خَآئِفِينَ﴾ bunların o mescidlere korka korka girmeden başka hakkı duhulleri yoktur.- Onlar

tahribine say ettikleri o mescidlere yanaşamamalı ve şayed girerlerse can korkusile titreye titreye girmelidirler ve hakkı budur. Allah tealâ bunu erinde geçinde tatbik edecektir. Hürmet etmedikleri o mescidler, onların ellerinden başkalarına geçer, o zaman onlara girmek isteyecek olurlarsa giremezler, nihayet kemali tahassürle ve korka korka girebilirler. Netekim Kur'anın bu mu'cizesi zuhur etmiş, Kudüs Rumların elinden çıkmış, Beyti Makdis i'mar olunmuş, o zalimler de ona korka korka girebilir olmuştu ki bunda bu günkü müslamanlar için pek büyük bir dersi ibret vardır.

﴿لَهُمْ فِى الدُّنْيَا خِزْىٌ﴾ bunları yapan o zalimlere Dünyada büyük bir felâket ve mahrumiyet vardır. -Günlerden bir gün o men-ü zulmü yaptıran devletlerini, kuvvet-ü şevketlerini zayi edecek, mahkûmiyete düşecek, perişan olacaklardır. Şayani dikkatdir ki Süddî tefsirinde bu hıyz-ü felâketten murad Kostantıniye şehrinin ellerinden çıkması yani İstanbulun fethi hadisesi olduğu zikredilmiş ve İbni Cerir, Keşşaf ve saire tefsirleri gibi mütekaddim ve muteber tefsirlerde de bu kavl naklolunmuştur. Bunlar, İstanbulun fethinden asırlarca mukaddem yazılmış olduğuna ve hele eslâfi müfessirînden olan Süddi beş altı asır mukaddem bulunduğuna nazaran bu tefsirin menbaı nübüvvetden birrivaye ahz edilmiş

bir mu'cize olunduğuna iştibah edilmemek lâzım gelir.

Lâkin bunlar bununla da kalmıyacaklar: ﴿وَلَهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾ bunlara Dünyadaki o hizy-ü felâketten başka Ahırette de pek büyük bir azab vardır. -Dünya ve Ahıret böyle azablar böyle zalimlerin hakkıdır. Allah kıyamet günü bunu tatbik edecektir. Böyle iken bir de Cenneti inhisar altına almak davasındadırlar, o mescidlerden menedilen ve Allaha cidden ibadet etmek istiyenler asla

Sh:»477

me'yus olmamalı. Ve o mescidlerden menedildik diye Allahdan ve Allaha ibadetten vaz geçmemelidir. Çünkü 115. ﴿وَلِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ﴾ öyle olmakla beraber sade o mescidler değil, bütün Meşırk ve Mağrıb, yani bir tarafı Meşrık, bir tarafı Magrıb olan bütün Kürei arz Allahındır. Binaenaleyh ﴿فَاَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ﴾ her nerede yönelirseniz orada da Allah yüzü yani Allaha durulacak bir cihet vardır. -onun bir mekânı yoktur, Allah cihetten münezzehdir, fakat bütün cihetler de onundur. Namaz kılmak için her halde bir mescidde bulunmak zarurî değildir. Zahir olan Arzın her

tarafında hattâ indezzarure her cihete namaz kılınabilir. Ve Allahın rızasına erilebilir,

﴿اِنَّ اللّٰهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾ Allah hem vâsi hem alîmdir.- Vâsidir, rahmet-ü kudreti geniş her şey'i muhit ve kullarına müsaadekârdır, Tahdid olunmaz, tazyikı sevmez. Burada « اَلاَمْرُ اِذَا ضَاقَ اِتَّسَعَ » kaidei fıkhiyesine işaret vardır. Alîmdir. Her şey'i bilir ve tamamile bilir, kendine yapılan ibadet her nerede olursa olsun ona agâh olur. Enbiyaya bir kıble emretmesi darlıktan veya ademi ilminden değil, kullarını vikaye ve sirri tevhid ile terbiye etmek içindir. Allah vâsi ve alîm olduğu için mukaddema emrettiği bir kıbleyi neshederek ona mümasil ve hattâ ondan daha hayırlı diğer bir kıbleye tahvil de edebilir. Görülüyor ki bu âyette namaz kılmak için büyük bir tevsi'a ve tahvili kıble emrine de güzel bir mukaddime ve güzel bir teşvik vardır. Ümemi salife mescidlerden başka bir yerde namaz kılamazlarken müslümanlara Küreiarzın her tarafı namazgâh yapılmıştır. Ve Yehudîlere de mem'nu bulundukları Beytülmakdisden daha kadim olan Kâ'beye teveccüh için hissiyatlarını okşıyacak veçhile güzel bir nasıhat verilmiştir.

Ey mü'minler, Allah tealâ böyle vâsi, ve böyle alîm iken Cenneti inhisara almağa kalkan o Yehud ve Nasa-

Sh:»478

ranın müşriklere ne kadar benzediklerini gördünüz, bunların müşriklere iştiraki sade bu kadar da değil

daha var. dinleyiniz:

﴿١١٦﴾ وَقَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ لَهُ مَافِى
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ ﴿١١٧﴾ بَدِيعُ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ وَاِذَا قَضٰى اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونَ ﴿١١٨﴾
وَقَالَ الَّذِينَ لَايَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللّٰهُ اَوْ تَاْتِينَا اٰيَةٌ كَذٰلِكَ
قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ قَدْ بَيَّنَّا
الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ﴿﴾

Meali Şerifi

Hem o zalimler Allah veled ittihaz etti dediler, haşa, sübhane: Doğrusu Göklerde ve Yerde ne varsa hep

onun, hepsi ona Râm 116 Göklerin, Yerin mübdii, bir emri murad etti mi ona yalnız "ol!" der, oluverir 117

İlmi olmıyanlar da, Allah bizimle konuşsa ya, yahud bize bir mu'cize gelse ya, dediler, bunlardan evvelkiler de tıpkı böyle, bunların dedikleri gibi demişti, kalbleri birbirine benzedi; cidden yakîn edinecek bir ümmet için biz mucizeleri açık bir suretde gösterdik 118

Sh:»479

116. ﴿وَقَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا﴾ Bir de bunlar Allaha evlâd isnad ettiler «Allah veled edindi» dediler, Yehud «Uzeyr Allahın oğlu» dedi, Nasara «Mesih Allahın oğlu» dedi, Arab müşrikleri «Melâike Allahın kızları» dediler ﴿سُبْحَانَهُ﴾ Hâşâ Allah sübhanehu ve tealâ böyle teşbih, hacet, fanilik şaibelerinden münezzehtir, ﴿بَلْ لَهُ مَافِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ﴾ hayır onun veledi yoktur, fakat, göklerde ve yerde, aşağıda ve yukarılarda her ne varsa hepsi onundur, onun milki ve onun mahlûkudur ﴿كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ﴾ her biri ona münkad ve emrine âmadedir. -Halbuki malik ve memlûk arasında evlâdiyet olmaz ve baba ile evlâd arasında bu kadar inkıyadi mutlak bulunmaz, az çok bir mücaneset bulunur 117. ﴿بَدِيعُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ﴾ onun Semavat-ü Arzı ne kadar bedi, ne kadar misalsizdir. Bunların seyrine doyulmaz, künhlerine irilmez, Allah bu güzel, bu misalsiz,

örneksiz Semavât-ü Arzın mübdirdır. ﴿وَاِذَا قَضٰٓى اَمْرًا﴾ ve o bir işi yapmak isteyince ﴿فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ﴾ sadece ona «ol!» der ﴿فَيَكُونَ﴾ o da oluverir. -Başka hiç bir şey'e mühtac olmaz işte milki olan bütün bu Semavat ve Arzı ve bütün bunlardaki şeyleri alettertib hep böyle mücerred bir irade ile sade bir «ol!» demekle ibda etmiştir. Vilâdet ise böyle ibda ile değil, infisal ile güçlükle olur binaenaleyh bütün bu kâinat ile onun arasındaki ilk alâka, böyle bir halikıyet, mahlûkıyet alâkasıdır. Yoksa tevlid-ü tenasül alâkası değildir. Mahlûkat onun zatında bir tegayyürle başlayıb ondan koparak sudur ve tevellüd eden bir eser değildir, hakikî illiyet ve malûliyet alâkasını böyle tasavvur etmek tenakuzdur. Bu, ilk tegayyürü illetsiz tasavvur etmek demektir ve binaena

Sh:»480

leyh illiyet kanununu nakzeylemektedir, hem böyle olsa idi o, bir gün tükenir, hılkat münkatı olurdu. Hasılı bütün ilimlerin, felsefelerin, hikmetlerin esası olan bu noktada şunu bilmelidir ki mebde'i ılliyet halk-u icaddır. Tevlid-ü ısdar değildir, her tevlid bir halika muhtaçdır ve Allah o halik tealâdır.

Şerayi'i mütekaddime erbabı Allah tealâya hilkatte sebebi evvel olması itibarile «Baba» ıtlak ederlerdi

hattâ babaya ebi asgar, Allah tealâya ebi ekber derlerdi, fakat evlâdı var demezlerdi, sonradan cahiller, bundan murad tevlid-ü vilâdet ma'nası zannederek babanın evlâdı olur dediler, oğlu var, kızı var demeğe başladılar, bu ise Allahı bilmemek, ona şirk koşmaktır, çünkü evlâtta babaya bir mümaselet vardır, «elveledü cüz'ü ebih» netekim İsa Allahın oğludur diyenler ona Allah da dediler, bu âyet de bunu isbat etti ve islâmda bundan dolayı Allaha baba demek küfrolmuştur. Böyle bir ma'na için bir tabir, ma'rifetullahda cehle saik olacak gayet muzır, sui ihamlı bir ta'bir olduğundan derhal menedilmelidir. Yehud ve Nasaranın müşriklere iştirak ettikleri şeylerin biri bu veled meselesidir, diğeri de şudur.

118. ﴿وَقَالَ الَّذِينَ لَايَعْلَمُونَ﴾ ilâhiyata ilmi olmıyan veya olsa bile alimane hareket etmiyen cahiller da'veti Muhammediyeye karşı ﴿لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللّٰهُ﴾ Allah bize de söylese ya, ﴿اَوْ تَاْتِينَآ اٰيَةٌ﴾ yahud bize bir âyet, bir mu'cize gelse ya! dediler ve sanki gelenler âyet değilmiş gibi inadlarından inkâr etmek istediler. « ﴿اَمْ تُرِيدُونَ اَنْ تَسْئَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسٰى مِنْ قَبْلُ﴾ » hıtabı ilâhîsine kulak vermediler, bunu Arabdan Abdullah ibni Ümeyye ve emsali, Yehudîlerden Rafi ibni Hüzeyme ve bazı Nasara söylemişlerdi ﴿كَذٰلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ﴾ bundan evvelkiler de Musaya, İsaya böyle söylemişlerdi

görüyorsunuz ya ﴿تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ﴾ evvelkilerle bunların kalbleri tamamen birbirine benzemiş haleti ruhiyeleri sanki yekdiğerinin aynı olmuştur. -Biz âyet göndermedik mi? ﴿قَدْ بَيَّنَّا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ﴾ ikan şanından olan, şüpheden kurtulmak, ilmi yakîne irmek kabiliyetini haiz bulunan her hangi bir kavm için biz o âyetleri, mu'cizeleri çok açık gösterdik. -Bunlardan yakîne eremiyenler, ta surenin başında beyan olunan kalbleri marazlı, Reybiyyun veya mahtumülkulûb muanidîndirler.

Bunca âyâtı beyyinatın tebliğinden sonra sanki hiçbir şey söylenmemiş gibi Resulullahın böyle en eski küfürler, inadlarla, mükâberelerle karşılanması kederini müstelzim olacağı cihetle kalbi Muhammedîyi yeniden te'yid-ü tesliyet ve düşmanlarına ilkayı mehâbet-ü haşyet için buyuruluyor ki:

﴿١١٩﴾ اِنَّآ اَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًاۙ وَلَاتُسْـَٔلُ عَنْ اَصْحَابِ الْجَحِيمِ ﴿١٢٠﴾ وَلَنْ تَرْضٰى عَنْكَ الْيَهُودُ

وَلَاالنَّصَارٰى حَتّٰى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ ۗ قُلْ اِنَّ هُدَى اللّٰهِ هُوَ الْهُدٰى ۗ وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَآءَ هُمْ بَعْدَ الَّذِى جَآءَكَ مِنَ الْعِلْمِ ۙ مَالَكَ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَلِىٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١٢١﴾ اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهٖ ۗ اُولٰٓئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهٖ ۗ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهٖ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿

sh:»482

Meali Şerifi

Şek yok: biz seni hakkile rahmetimizin müjdecisi ve azabımızın habercisi gönderdik; sen o

Cehennemliklerden mes'ul de değilsin 119 sen milletlerine tabi olmadıkça ne Yehud, ne Nasara senden

asla hoşnud da olmazlar her halde yol, Allah yolu de, şanım hakkı için sana vahyile gelen bu kadar ilimden

sonra bilfarz onların hevalarına tâbi olacak olsan Allahdan sana ne bir veliy bulunur ne bir nasır 120

kendilerine kitabı verdiğimiz ehliyetli kimseler onu tilâvetinin hakkını vererek okurlar, İşte onlar ona iman ederler, her kim de onu inkâr ederse işte onlar da husranda kalanlardır 121

Ya Muhammed!. 119. ﴿اِنَّآ اَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًاۙ﴾ bunda asla şüphe yoktur ki biz seni hak olan Kur'an ile mübeşşir ve münzir bir Resul olarak gönderdik. Sen hak bir Resulsün ki vazifen ilerideki müjdeleri, tehlükeleri, herkese tebliğ etmektir, Her birinin kalbine imanı sokmak değildir. ﴿وَلَاتُسْـَٔلُ عَنْ اَصْحَابِ الْجَحِيمِ﴾ ve sen ashabı cahimden mes'ul olmazsın onlar. -kendi fiillerinden kendi kesiblerinden kendileri mes'uldür. Ve cezaları da sönmek bilmiyen ve mütemadiyen tutuşan o kızgın ateşten çıkmamaktır ki ona nar Cahim ve bunlara ashabı Cahim denilir. Nafi' ve Ya'kub kıraetlerinde «ta» nın fethi ve «lâ» mın cezmile « لَا تَسْـَٔلْ » okunur ki nehyi hazırdır. Bu surette mana «ve artık ashabı Cahimden sorma, onlar hakkında benden bir şey dileme, onlara yapacağımı ben bilirim» demektir, Yehudîler Hazreti Peygambere «gel bizimle bir müddet hoş geçin, bizi memnun et de sana tabi olalım» diye bir teklifte bulunmuşlar, bundaki hud'alarını ifham için şu âyet nazil olmuş 120.

﴿وَلَنْ تَرْضٰى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَاالنَّصَارٰى حَتّٰى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْؕ﴾ ya Muhammed!. ne Yehudîler ne de Hıristiyan-

lar, sen onların milletlerine tabi olmadıkça senden asla razı ve memnun olmazlar. -Hiç bir suretle onların gönüllerini hoş edemezsin, meğer ki milletlerine tabi olasın. Halbuki ikisinin de milletine tabi olmak gayri mümkindir, çünkü birbirlerine «hiç bir şey değil» diyen bu iki millet yekdiğerine son derece zıddırlar, içtimaı zıddeyn mümkin olmadığından bu iki milletin ikisine birden tabi olmanın ve ikisini birden razı etmenin yolu yoktur. Yehud Yehud, Nasara Nasara oldukca ikisinin de senden razı olmaları muhalldir. Binaenaleyh sen lisanı risalete mahsus olan bir belâğat-ü edeb ile onlara ﴿قُلْ﴾ sade de ki ﴿اِنَّ هُدَى اللّٰهِ هُوَ الْهُدٰى﴾ Allahın hidayeti, işte uyulacak hidayet ancak odur. -Hidayet diye ona denilir, sizinki değil, diğer bir mana ile: Allah rehberi yok mu? İşte ittiba edilecek rehber ancak odur. Allahın Resulü, Allahın kitabı, Allahın dini dururken başkasına ittiba dalâlettir. Velhasıl hak din Allah dinidir. Aranacak, uyulacak olan da odur. Ben size değil, siz bana uyacaksınız « اَلْحَقُّ اَحَقُّ بِالْاِتِّبَاعِ » yol hak yolu hidayet Allah hidayeti. Böyle söyle ve şunu bil ki ﴿وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَآءَ هُمْ بَعْدَ الَّذِى جَآءَكَ مِنَ الْعِلْمِ﴾ vallahi sen sana gelen ilimden sonra bilfarz onların millet dedikleri hevalarına, keyflerine, ittiba edecek olsan ﴿مَالَكَ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ﴾ Allahdan senin ne bir dostun bulunur,

ne de bir muînin. -Ortada helâk olursun zira indallah küfr-ü şirke şefaat yoktur.

MİLLET, esası lûgatte söyleyip yazdirmak veya ezbere yazmak manasına olan « اِمْلَالْ » masdarile yani imlâ manasile alâkadar bir isimdir. Zemahşerînin «Esas» ta beyanına göre asıl manası «tarikati meslûke» dir ki eğri veya doğru olabilir, bundan din, şeriat ma'nasında mütearef olmuştur. Şehristanînin Milel-ü nihalde beyanına

Sh:»484

göre din, şeriat, millet denilen şeyler vaki'de ve haddi zatında aynı şeydirler, fakat itibaren ve mefhumen her biri bir haysiyetle tefrik olunur. İ'tikad haysiyetile din, amel haysiyetile şeriat, ictima haysiyetile millet denilir, Filvaki i'tikad edilen ne ise esas itibarile amel edilen odur. Amel edilen ne ise esas itibarile ictima edilen de odur. Binaenaleyh millet, bir hey'eti içtimaiyenin etrafında toplandığı ve üzerinde yürüdüğü, tabiri aharle ruhı ictimaîsinin tabi olduğu ve cismi içtimaîsinin merbut bulunduğu mebadii hâkime ve tarikati meslûkedir. Hakkı hak, na hakkı na hak, eğrisi eğri, doğrusu doğrudur. Şu kadar ki nâ hakları husrana, hakkolan da hüsni akıbete götürür. Demek ki millet, hey'eti içtimaiyenin kendisi değildir. Ona cemaat, kavm,

ümmet veya ehli millet denilir. Meselâ Yehudîyet ve Nasraniyet bir millettir. Ve fakat Yehud ve Nasara ehli millet, sahibi millettirler, ve kis aleyh. Maamafih millet, «ehli millet» ma'nasına da mecaz olarak kullanılır. Meselâ «millet şöyle yaptı, millet böyle yaptı» denilir ki kavim demektir. Zikri müteallık, iradei müteallak kabilindendir veya mecazı hazfîdir. Netekim ayette « قُلْ بَلْ مِلَّةَ اِبْرٰهِيمَ » her iki ma'na ile kabili tefsirdir. « اَهْوَآءَ هُمْ » buyurulması gösteriyor ki Yehud ve Nasaranın takib ettikleri din ve millet yukarıdan beri nâkâbili inkâr bürhanlarla isbat edildiği üzere kendi hevalariyle, gönüllerinin sevdalariyle uydurulmuş tahrifattır. Bunlar hakka değil kefylerine tabidirler, milletleri Enbiyaya nazil olan kitablardan ve hak bulunan tevhid, islâm, ihsan esaslarından inhiraf eylemiş bam başka bir şey olmuştur. Cenabı Allah bütün bu dinlerin esasatı sabıkasını Kur'anda beyan buyurarak tasdik, te'yid etmiş ve bunlardan ayrılanların hevadan ibaret bulunduğunu ıhtar ile Peygamberini bunlara ittiba'dan şiddetle tahzir buyurmuştur. Bir ayet evvel son derece te'min ve tatyib buyurduğu Peygamberine der'akab bu tahziri irad buyurması

ne

Sh:»485

kadar ma'nalıdır, Bunun Peygamberden ziyade ümmetine müteveccih bulunduğuna şüphe yoktur.

O eshabı heva, o ehli tahrif artık hakikî manasile Ehli kitab değildirler, çünkü 121.

﴿اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ﴾ bizim kendilerine kitab verdiğimiz ehliyetli kimseler ﴿يَتْلُونَهُ﴾ o verdiğimiz kitabı tilâvet ederler. Yani virdederek ders yaparak okurlar ﴿حَقَّ تِلَاوَتِهٖ﴾ hem hakkiyle tilâvet ederek okurlar. -Tahriften, teşvişten sıyanet ederek hevalarına uymıyarak elfazını, meanisini, ahkâmını cidden gözete gözete dikkatli ve saygılı ve devamlı bir surette ve bilmediklerini, anlamadıklarını ehlinden sora sora hüsni niyyetle, temiz kalb, temiz ağızla okurlar, gelişi güzel, baştan kara, bir eğlence gibi okumazlar, şarkı, gazel, roman, hikâye yerine koymazlar, kemali hürmet-ü edeble okurlar, ﴿اُولٰٓئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهٖ﴾ işte böyle okuyanlar o kitaba iman ederler ve hakikaten sahıbı kitabdırlar. ﴿وَمَنْ يَكْفُرْ بِهٖ﴾ ve fakat her kim o kitaba küfür ve küfran eder, hakkiyle okumaz, hevasiyle tahrif ederse ﴿فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ﴾ işte bunlar da hasirûn güruhudurlar, o büyük saadetten mahrumdurlar.- Bu ayet ulemadan Abdullahibni Selâm ve emsali zevatı fadıle gibi Ehli kitabın mü'minleri hakkında nazil olmuştur ki bunlar Tevrat ve incili bihakkın tilâvet edegelen eshabı imandan oldukları için Kur'ana ve Hatemülenbiyaya iman etmişler ve Resulullahdan razı olmuşlardır. Eshabı sefine denilen zevat dahi bu cümledendir ki sebebi nüzulü bilhassa bunlar olduğu dahi mervidir. Bunlar Caferibni Ebi Talib ile beraber bir gemide gelmiş olan otuz ikisi Habeşli sekizi de Şam

Rahiblerinden kırk kişi idiler.

Sh:»486

Burada Beni İsrailin de -velev kalil olsun- bir kısmı mü'minler miyanına girmiş ve medhi ilâhîye nail olmuş bulunuyor. Bu mazhariyetin ve bu hususiyetin bahşettiği şevk-u heyecan ile şimdi Beni İsraile bir taraftan evvelki hıtabatın tetmimi, diğer taraftan mabadindeki kıssai İbrahime nazaran bir husni tehallûs olmak üzere bervechi âti bir hitab daha tevcih ve akıbinde imamet, millet, ümmet mes'elesi izah buyurulacaktır:

﴿١٢٢﴾ يَا بَنِى اِسْرَآئِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِىَ الَّتِىٓ اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَاَنِّى فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿١٢٣﴾ وَاتَّقُوا يَوْمًا لَاتَجْزِى نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿١٢٤﴾ وَاِذِ ابْتَلَىٰٓ اِبْرٰهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَاَتَمَّهُنَّ ۖ قَالَ اِنِّى جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ اِمَامًا ۖ قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِى ۖ قَالَ لَايَنَالُ عَهْدِى الظَّالِمِينَ ﴿١٢٥﴾ وَاِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً

لِلنَّاسِ وَاَمْنًا ؕ وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ اِبْرٰهِيمَ مُصَلًّى ؕ وَعَهِدْنَآ اِلٰٓى
اِبْرٰهِيمَ وَاِسْمٰعِيلَ اَنْ طَهِّرَا بَيْتِىَ لِلطَّآئِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ
السُّجُودِ ﴿﴾

Sh:»487

﴿١٢٦﴾ وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هٰذَا بَلَدًا اٰمِنًا وَارْزُقْ
اَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ اٰمَنَ مِنْهُمْ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ ؕ قَالَ وَمَنْ
كَفَرَ فَاُمَتِّعُهُ قَلِيلًا ثُمَّ اَضْطَرُّهُٓ اِلٰى عَذَابِ النَّارِ ؕ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ
﴿١٢٧﴾ وَاِذْ يَرْفَعُ اِبْرٰهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَاِسْمٰعِيلُ ؕ رَبَّنَا
تَقَبَّلْ مِنَّا ؕ اِنَّكَ اَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٢٨﴾ رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا
مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَآ اُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ ۠ وَاَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ
عَلَيْنَا ۚ اِنَّكَ اَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١٢٩﴾ رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ
رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ
وَيُزَكِّيهِمْ ؕ اِنَّكَ اَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١٣٠﴾ وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ
مِلَّةِ اِبْرٰهِيمَ اِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ ؕ وَلَقَدِ اصْطَفَيْنَاهُ فِى الدُّنْيَا ۚ وَاِنَّهُ

فِى الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصّٰلِحِينَ ﴿١٣١﴾ اِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهٗٓ اَسْلِمْۙ
قَالَ اَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٣٢﴾ وَوَصّٰى بِهَآ اِبْرٰهِيمُ بَنِيهِ
وَيَعْقُوبُۘ يَا بَنِىَّ اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰى لَكُمُ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ اِلَّا
وَاَنْتُمْ مُسْلِمُونَ﴿﴾

Sh:»488

﴿١٣٣﴾ اَمْ كُنْتُمْ شُهَدَآءَ اِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُۙ اِذْ قَالَ
لِبَنِيهِ مَاتَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِىۜ قَالُوا نَعْبُدُ اِلٰهَكَ وَاِلٰهَ اٰبَآئِكَ
اِبْرٰهِيمَ وَاِسْمٰعِيلَ وَاِسْحٰقَ اِلٰهًا وَاحِدًاۚ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ﴿﴾

Meali Şerifi

Ey İsrail oğulları!. sizlere in'am ettiğim ni'metimi ve sizi vaktile âlemdeki ümmetlerin üzerine geçirdiğimi hatırlayın 122 ve sakının öyle bir günden ki kimse kimseden bir şey ödeyemez, kimseden fidye kabul edilmez, ve ona şefaat de faide vermez, hem de hiç bir taraftan yardım olunmazlar 123 Şunu da hatırda

tutun ki bir vakit İbrahimi Rabbı bir takım kelimat ile imtihan etti, o onları itmam edince "ben seni bütün insanlara İmam edeceğim" buyurdu "ya Rabbi zürriyetimden de" dedi, buyurdu ki benim ahdime zalimler nail olamaz 124 ve o vakit beyti şerifi insanlar için dönüp varılacak bir sevabgâh ve bir darüleman kıldık -siz de makamı İbrahimden kendinize bir namazgâh edinin- ve İbrahim ve İsmaile şöyle âhd verdik: Beytimi hem tavaf edenler için, hem ibadete kapananlar için, hem rükü ve sücude varanlar için tertemiz bulundurun 125 ve o vakit İbrahim "Yarab burasını emin bir belde kıl ve ahalisini envaı semerattan merzuk buyur, "Allaha ve Ahıret gününe iman eyleyenlerini" dedi, buyurdu ki "küredeni dahi merzuk eder de az bir zaman hayattan nasıb aldırırım ve sonra ateş azabına muztar kılarım ki o ne yaman bir inkılâbtır 126 ve o vakit ki İbrahim beyitten temelleri yükselti-

Sh:»489

yordu İsmailde birlikte şöyle dua ettiler: Ey bizim Rabbımız kabul buyur bizden, daima işiten, daima bilen sensin ancak sen 127 Ey bizim Rabbımız hem bizi yalnız senin için boyun eğen müslüman kıl ve zürriyetimizden yalnız senin için boyun eğen bir ümmeti müslime vücude getir ve bizlere ibadetimizin yollarını göster ve tevbe ettikçe üzerimize rahmetinle bak öyle tevvab, öyle rahîm sensin ancak sen 128 Ey

bizim Rabbımız hem de onlara içlerinden öyle bir peygamber gönder ki üzerlerine ayatını tilâvet eylesin ve kendilerine kitabı ve hikmeti ta'lim etsin ve içlerini dışlarını temiz paklesin, öyle azîz öyle hakîm sensin ancak sen 129 İbrahimin milletinden kim yüz çevirir? Ancak kendine kıyan sefîh, hakikat biz onu Dünyada ıstıfa ettik, Ahırette de o hiç şüphe yok salâhile seçilenlerdendir 130 Rabbı ona İslâm emrini verince, teslim oldum Rabbilâlemine dedi 131 Bu dini İbrahim kendi oğullarına vasıyet ettiği gibi Yakub da vasıyet etti: Oğullarım "Allah sizin için o dini ıstıfa buyurdu, başka dinlerden sakının yalnız müslim olarak can verin dedi 132 yoksa siz şahidler midiniz, Yakuba ölüm hali geldiği vakit: oğullarına benim arkamdan neye ibadet edeceksiniz? dediği vakit? Dediler ki senin Allahın ve ataların İbrahim ve İsmail ve ishakın Allâhi ilâhi vahide ibadet ederiz, biz ancak ona boyun eğen müslimleriz 133

122. ﴿يَا بَنِى اِسْرَآئِيلَ﴾ ey İsrail oğulları!. size evvelâ Beni Ademden kitab ve nübüvvete aşina, ahdi ilâhîyi hamil, büyük bir ümmet olmanız, saniyen kavmi Musadan bulunmanız haysiyetile hıtab edildi lâkin dinleyenleriniz az oldu, şimdi onları te'kid ile beraber bir de zürriyeti İbrahimden bulunmanız haysiyetile ıhtarlara muhatab tutulacaksınız. Ehli kitab nasıl olurmuş gördünüzya, artık akl-ü insafı alarak

﴿اذْكُرُوا نِعْمَتِىَ الَّتِىٓ اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَاَنِّى فَضَّلْتُكُمْ عَلَى

﴿الْعَالَمِينَ﴾ vaktile size in'am ettiğim nimetimi, nimeti nübüvveti ve bilhassa Hatemülenbiyanın ba'si va'dini mutazammın olan

Sh:»490

ve onun bir mukaddimesini teşkil eden devleti mazıyeyi ve o zaman sizi bütün zevilukul âlemine tafdil eylediğimi hatırlayınız da 123.

﴿وَاتَّقُوا يَوْمًا لَاتَجْزِى نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْـًٔا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ﴾ kimsenin kimse yerine hiç bir şey yapamıyacağı, kimseden fidye kabul edilmiyeceği, şefaatin de men'faat vermiyeceği ve bunlara hiç bir taraftan yardım edilmiyeceği günden o görülmedik günün azabından korununuz. Üçüncü defa' olmak üzere bunlar size ıhtar olunur. Siz o nimetin mazideki sebebi ne idi biliyor musunuz? Bunu bilmek için o nimeti içinizi çekerek düşünün ve çekdiğiniz, çekeceğiniz belâları hisab ederek ıttıkaya sarılın 124.

﴿وَاِذِ ابْتَلٰٓى اِبْرٰهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ﴾ ve o vakti derhatır edin ki İbrahimi rabbı bir takım kelimeler ile mübtela kılmış, yani mükellef tutmuş, imtihan etmiş ve binnetice ﴿فَاَتَمَّهُنَّ﴾ o kelimatı itmam ve ikmal de eylemiş idi. Yani rabbı imtihan etmiş, İbrahim de onları ifa ve itmamına dua

etmiş idi.

İPTİLÂ VE BELÂ. Tecribe ve imtihan manasınadır ki esasen iki emri tazammun eder: birisi bir şey'in hafi olan halini tanımak istemek, diğeri de o şey'in cevdet ve redaetini, kemalini veya noksanını meydana çıkarmaktır. Evvelki âlimi kül olan Cenabı Allah hakkında kabili tasavvur olamıyacağından Allahın imtihanı, ikinci emr ile mülâhaza olunur. Bir de imtihan, imtihan olunan hakkında hayır veya şer bir mihneti müstelzim olur ki bu münasebetle ibtilâ alel'ekser meşakkatli şeyler hakkında kullanılır, Cenabı hakkın tekâlifi de kulun temayülâtı nefsaniyesi ile rızayi ilahî arasında deveran ettiği cihetle bir taraftan bir külfet ve zahmeti, diğer taraftan kulda sebebi sevab veya ıkab olan ef'al ve halâtın zuhurunu müstelzim terbiyevî bir hasleti mutazammın olduğundan

tecribe ve imtihana şebihtir. Kulların işlerinde tecribe ve imtihan ile itkan üzere amel etmelerini ve nazariyatı mücerrede ile iktifa eylememelerini ta'lim için Cenabı Allah kendi fi'lini tecribe ve imtihan suretinde ifham buyurmuştur.

İBRAHİM isminin esasen Süryanî bulunduğu ve Arabca manası « اَبٌ رَاحِمٌ » demek olduğu ve bu suretle Arabî ve Süryanî arasında lâfz-u mana müşabeheti buluna geldiği zikredilmiştir.

Rabbı, İbrahimi böyle imtihan etti de ne yapdı? Ne dedi bilir misiniz ﴿قَالَ﴾ rabbı, ona dedi ki ﴿اِنِّى جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ اِمَامًا﴾ ben seni insanlara ımam kılacağım, imameti kübra ile seni öne düşürüp herkese muktedabih yapacağım.

İMAM, öne düşmek, maksud-ü metbu olmak mânâsına masdariyetten me'mun mânâsına ism olmuştur ki muktedabih, ön: öncül demektir. Binaenaleyh İmameti kübra, umurü din-ü Dünyada insanlara riyaset, bunun kemali de mertebei risalettir. Bu İmamet ise düsturül'amel olacak bir takım ahkâma, millet-ü şeriate mütevakkıf olduğundan bu hıtab onu bir din-ü şeriate sahib kılmak ve bununla insanların önüne düşürmek demek olur.

﴿قَالَ﴾ İbrahim cevaben ﴿وَمِنْ ذُرِّيَّتِى﴾ zürriyetimden de dedi. Yani yarabbi beni iman yap fakat bu ihsanın sade bende kalmasın, zürriyetimden bir kısmini da alettevali İmam yap, bana

vereceğin nimeti İmamet-ü risaleti onlara da ver diye kelimenin itmamını reca etti ve anlaşılıyor ya «hepsine» demedi zira bilirdi ki hepsine taleb, muhalifi hikmet olurdu. Evvelâ zürriyetinin kılletini, saniyen zürriyetinin şıkak ve ıhtilâfını istemiş olurdu. Salisen birçok ensar ve avana mütevakkıf bulunan İmamet hususunda zürriyetinin agyare muhtaç olmasını temenni etmiş bulunurdu ki bunlar zürriyeti hakkında hayır dua olmaz-

dı. Her halde zürriyetinde imam bulunurken ümmet de bulunmalı idi, bunun için « ذُرِّيَّتِى » demeyip « وَمِنْ ذُرِّيَّتِى » dedi. ﴿قَالَ﴾ rabbı bunu itmamen ﴿لَايَنَالُ عَهْدِى الظَّالِمِينَ﴾ zalimler benim ahdime nail olmazlar buyurdu.- ve zürriyetinden imam olabilecek kısmın her halde zalimler küruhu olmadığını ve zalimlerin bu devletten kat'iyen mahrum olacaklarını ve İmametin hakkı âdillere verilmek bulunduğunu ifham etti. Bu âyet zalimin İmamete ehil olmadığına ve ibtida âdil olup, sonradan zulüm yaparsa hal'ı vacib bulunduğuna delildir. Muarrafbillâm olan cemi'ler lâfzıâm olduklarından « الظَّالِمِينَ » kıyamete kadar gelecek zalimlerin hepsine şamildir. Fakat bunun bilhassa nüzuli Kur'an sırasında temamen malûm olmuş bir mütenaveli

vardır ki o da Beni İsraildir ve bu nassın mâsîkalehi onlardır. Bunun için idi ki balâdaki ayetlerde müteaddid surette « وَاَنْتُمُ الظَّالِمُونَ » diye tevbih edilmişler idi. Surenin başından beri Beni İsrailin ta'dadı seyyiatındaki hikmet bu zulmü isbat idi ki hasılı «Beni İsrail sonradan zalim oldular, zalimlerden ise İmam ve Resul olmaz, onlardan İmamet munkatı olacaktır» demektir. İşte ey Beni İsrail sizin vaktiyle o nimete, o fazılete nailiyetinizin sebebi, ta Hazreti İbrahimin rabbına imtihan verdiği bu kelimattan ve ona olan ahd-ü vaıdden nâşi idi. Siz Hazreti Musa devrinde zalim değil, belki zürriyeti İbrahim içinde en mazlûmları idiniz. Bu sayede o nimeti ilâhiyeye nail olmuştunuz. Bir hayli zaman nübüvvet ve İmamet unsuru olarak âlemîne tefevvuk ettiniz, lâkin ıcil mes'elesinden itibaren zulme başladınız, git gide bütün harekâtınızda bu zulüm nihayet kavminizin hasleti şamilesi oldu, artık bademe İmamet İsrail evlâdından çıktı ve İbrahim zürriyetinin diğer koluna geçti. İbrahimin bu imtihanını ve bu kelimatı iyi hatırlar ve iyi teemmül ederseniz delili vazıh ile anlarsanız ki Tevratta mev'ud olan Hatemülenbiya İsrail oğullarından değil, İsraîlin amcası Hazreti İs-

maıl evlâdından gelebilecektir. Siz, Tevrat mucebince bir Hatemülenbiyanın geleceğinde iştibah etmez ve

onunla istiftah ederken bugün ba'sedilmiş bulunan Hatemülenbiya Muhammed Mustafa sâllallahualeyhi vesellem Hazretlerini biz Beni İsrailden değil diye saikai hasedle inkâra kalkışıyorsunuz. Halbuki o, bu cihetle sizden değil ise de diğer cihetten sizdendir ve sizin zulüm damgasından muarra olan aslınızdandır, zürriyeti İbrahimdendir. Binaenaleyh siz ancak bu tarik ile gelen şerefi İmametten de hıssemend olmak istemezseniz zulmünüz haksızlığınızı daha ziyade tezauf edecek, ilel'ebed nimet yüzü görmiyeceksiniz, bu kelimatı belleyiniz ve iyi düşününüz. Ve şunu da hatırlayınız ki 125.

﴿وَاِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ وَاَمْنًا﴾ hani biz « ﴿بيت اللّه﴾ . ﴿بيت عتيق﴾ . ﴿البيت﴾ » namile maruf olan Ka'beyi vaktile insanlara me'rci' ve me'men yapmıştık. Nas onu hac ve ziyaret ederler, sevab kazanırlar ve onun hareminde bulunanlar taarruzdan emin olurlardı. Şimdi siz bunu derhatır ediniz ﴿وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ اِبْرٰهِيمَ مُصَلًّى﴾ ve makamı İbrahimden bir namazgâh ittihaz ediniz, orada namaz kılınız, yahut dua ediniz.

MAKAMI İBRAHİM, İbrahim aleyhisselâmın beyti bina ederken veyahut nası hacce davet ederken üzerine çıktığı taşın bulunduğu yerdir ki elyevm makamı İbrahim namiyle maruftur. Tavaf namazı burada kılınır. Nafi ve İbni Âmir kıraetlerinde mazi sigasiyle « وَاتَّخِذُوا » okunur. Yani biz Kâbeyi nasa merci

ve memen yapmıştık. Nas da onu Kıble ittihaz etmişlerdi. Beytülmakdisten evvel Kıble o idi. Binaenaleyh burada da tahvili kıbleye teşvik vardır.

O zaman Beyti böyle yaptık ﴿وَعَهِدْنَآ اِلٰٓى اِبْرٰهٖيمَ وَاِسْمٰعِيلَ﴾ İbrahim ile İsmaile de şöyle ahd ya'ni ekiden emrettik idi:

Sh:»494

﴿اَنْ طَهِّرَا بَيْتِىَ لِلطَّآئِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ﴾ ki beytimi tavaf edenler, mücaveret eyleyen veya i'tikâfa girenler, rükû sücud yapanlar, namaz kılanlar için temizleyiniz, daima tahir ve pak bulundurunuz dedik. Bunların taharet ile icrasını ve tahareti beyte daima i'tina bir ahdi ilâhî bilinmesini emreyledik, Rükû ile namaz yalnız ümmeti Muhammede mahsus olduğuna nazaran Cenabı Allah bu ahidde Hazreti İbrahim ve İsmaile böyle bir ümmetin geleceğini bildirmiştir.

Şunu da hatırlayın 126. ﴿وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهٖيمُ﴾ bir vakit, yani Hacer ile İsmaili ibtida Mekkenin yerine bıraktığı zaman İbrahim dua edip şöyle demişti:

﴿رَبِّ اجْعَلْ هٰذَا بَلَدًا اٰمِنًا وَارْزُقْ اَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ﴾ Yarab

burayı, bu ziraatsiz vadiyi emniyetli bir belde kıl, ahalisine meyve, hububat, her türlü semerelerden rızık ver, fakat hepsine değil ﴿مَنْ اٰمَنَ مِنْهُمْ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ﴾ içlerinden Allaha ve Yevmi ahıre iman etmiş olanlara Yarabbi!.. Rivayet olunuyor ki İbrahim aleyhisselâm İsmail ile Haceri buraya bırakıb Şama döndüğü zaman Hacer arkasına düşmüş «bu kuru, çıplak derenin içinde bizi kime bırakib gidiyorsun» diye söylenir, o da cevab vermezmiş, nihayet Hacer «bunu sana Allah mı emretti» diye sormuş, muşarunileyh «evet» cevabını verince Hacer radiyallahüanha «öyle ise Allah bizi zayi etmez» demiş ve razı olmuş. Hazreti İbrahim gitmiş, Keda = كداء tepesine çıkınca dereye bakıb « رَبَّنَآ اِنِّىٓ اَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِى بِوَادٍ غَيْرِ ذِى زَرْعٍ الآيه » dua etmiş idi ki surei İbrahimde gelecektir.

﴿قَالَ﴾ bunu itmamen rabbı dedi ki ﴿وَمَنْ كَفَرَ﴾ sade iman edene değil hem ona, hem de kâfir olana rızık veririm.

Sh:»495

﴿فَاُمَتِّعُهُ قَلِيلًا﴾ ve ancak onu az müstefid ederim, kâfirin intifaı Dünyaya münhasır kalır ﴿ثُمَّ اَضْطَرُّهُٓ اِلٰى عَذَابِ النَّارِ﴾ sonra o kâfiri azabı nâra muztar kılarım, Ahıret

azabından kurtulmağa imkân bulamaz.- Hazreti İbrahim « لَايَنَالُ عَهْدِى الظَّالِمِينَ » nassına istinaden rızık meselesini dahi İmamet gibi kıyas ederek mümin olanlara tahsısen dua etmişti. Cenabı Allah bu kıyasın sahih olmadığını, rızık mümin ve kâfire şamil bir rahmeti Dünyeviye olduğundan bunun hem din ve hem Dünyada takaddüm demek olan İmamete kıyası maalfarık bulunduğunu ıhtar buyurarak duayı itmam eyledi. Demekki Enbiyanın kıyas ve ictihadında bile hata olabiliyor ve fakat Allah onların hatasını derhal tashih buyuruyor. Bunun için umurı ilâhiye de kıyas sağlam bir delil değildir. Cenabı Allah gösteriyor ki kâfir de Dünyada merzuk olur. Fakat bu Dünya intifaı mahdud az bir şeydir. Ahırette ebediyen azabı nâra atılarak belâsını bulur. ﴿وَبِئْسَ الْمَصِيرُ﴾ o azab ne fena bir akıbet ve ona gidiş ne fena bir gidiştir.

Nihayet şu kelimeleri de hatırlayın: 127. ﴿وَاِذْ يَرْفَعُ اِبْرٰهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَاِسْمٰعِيلُ﴾ hani bir vakit İbrahim, İsmail ile beraber Beytin kaidelerini, temellerini atıyor, yükseltiyordu ve o sırada ikisi birden şöyle dua ediyorlardı: ﴿رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا اِنَّكَ اَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾ ey rabbımız barigâhı ahadiytine ref'ettiğimiz âcizâne fiillerimizi bizden kabul et, şüphesiz ki sen semi' ve alîmsin, duamızı işidir, niyyetlerimizi bilirsin, 128. ﴿رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ﴾ ey

rabbımız bir de bizi sana teslimi nefs etmiş, yüzleri, özleri, sırf sana müteveccih iki müslimi kâmil kıl.

«islâm» fi'li böyle « لـك » gibi « لام » ile sılalandığı zaman istislâm, yani teslimi

Sh:»496

nefis, itaat ve inkıyadı kâmil manasına gelir veya onu tazammun eder.

﴿وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَآ اُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ﴾ bizim zürriyetimizden de sana arzı islâm etmiş, sana muti, müslim bir ümmet halket ﴿وَاَرِنَا مَنَاسِكَنَا﴾ ve bizim menasikimizi, yani ibadet edeceğimiz, kurban keseceğimiz mahalleri göster.

MENASİK, mensekin cem'idir ki nüsük veya nüsük mahalleri demektir. « نسك » fil'asıl son derece taabbüddür. Fakat hac ve kurban hakkında şayidir. ﴿وَتُبْ عَلَيْنَآ﴾ ve bizim hepimize tevbeler nasıb et ve tevbelerimizi kabul eyle, bize bir kerre değil daima nazar et

﴿اِنَّكَ اَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ﴾ şüphesiz ki tevvabı rahîm ancak sensin 129.

﴿رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِكَ﴾ ey rabbımız, hem o zürriyetimiz içinden onlara senin âyetlerini okur

﴿وَيُزَكِّيهِمْ﴾ ﴿وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ﴾ kitab ve hikmet ta'lim eder

onları pisliklerden tathir eder kendilerinden bir Resul gönder,

﴿اِنَّكَ اَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾ çünkü iradesi nâ mağlûb sahibi izzet ve her hükmü

aynı hikmet ve her sun'u gayetülgaye muhkem olan ancak sensin.

ASLI HİKMET, ilim-ü amelde itkan, tabiri aharle kavl-ü fiilde isabet demektir ki tafsıli «

يُؤْتِى الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَآءُ» âyetinde gelecektir. Bu Resulden murad da Hatemülenbiya

Muhammed Mustafa sallâllahü aleyhi vesellem olduğu aşikârdır. Çünkü zürriyeti İsmail içinde başka bir

Peygamber gelmemiş olduğu müttefekun aleyhtir. Netekim Resulullah bir hadîsi şerifindi «

اَنَا دَعْوَةُ اَبِى اِبْرَاهِيمَ وَ بُشْرَى اَخِى عِيسَى وَ رَؤْيَا اُمِّى = yani

ben babam İbrahimin duası ve kardeşim İsanın müjdesi ve validemin rüyasıyım» buyurmuştur.

Hazreti

Sh:»497

İbrahimin bu duasını şükrâne olmak üzeredir ki ümmeti Muhammede de namazlarda «

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَ عَلٰى اٰلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلٰى

إِبْرٰهِيمَ وَ عَلٰى اٰلِ إِبْرٰهِيمَ الخ... » duası ta'lim buyurulmuştur. Bu âyetler düşünüldüğü zaman bu salâvatı şerifenin manası ve teşbihin veçhi tamamile anlaşılır. İşte İbrahim aleyhisselâm memur olduğu kelimatı eda ve namzed bulunduğu makama irtika için Kâ'benin temellerini atarken oğlu İsmail aleyhisselâm ile beraber yekzeban olarak yaptıkları duada o kelimatın bu veçhile itmamını dua etmiş ve kendine va'd olunan İmametin zürriyetinden bir ümmeti müslimeye ve onlar içinde ba'solunacak bir Resuli zişana müntehi olmasını gayei matlab olarak Allahtan dilemişler ve bu dualar bı'seti Muhammediye ile tamam olmuştur. İmametten zalimlerin mahrumiyeti, Kâ'be ve ahvali, Mekke, İbrahim ve İsmail zürriyeti, bu zurriyetten ümmeti müslime, bunlardan bu Resuli zişan, tilâveti âyât, kitab ve hikmet, tezkiye ve taharet, islâm kelimeleri tahattur ve teemmül olunursa risaleti Muhammediye ve milleti İbrahim olan dini islâm hakkında cidden Ehli kitab bulunanların hiç şüphesi kalmaz.

Artık 130. ﴿وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ اِبْرٰهِيمَ﴾ Cenabı Allahın insanlara böyle bir imam, bir pişuva yaptığı İbrahimin milletinden, onun camiasından, onun ruhı dini olan islâmdan kim kaçar? Hangi akıl sahibi bundan istinkâf eder de onun zürriyyetine mev'ud olan bu saadetten mahrum kalmak ister? ﴿اِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ﴾ meğer ki kendini tezlil-ü tahkir etmek, zilleti esaret ve mahkûmiyette kalmak istiyen kimse olsun, bu gibilerden maadası o büyük milletten sarfınazar edemez.

Rivayet olunuyor ki Abdullah ibni Selâm birader zadeleri Seleme ile Mühaciri islâma davet etmiş «ve şu muhakkak malûmunuzdur ki Allah tealâ Tevratta «ben İsmail evlâdından Ahmed isminde bir Peygamber gönderece-

Sh:»498

ğim, ona iman eden hidayet-ü rüşde erecektir. İmam etmiyen de mel'undur buyurdu» demiş bunun üzerine Seleme imana gelmiş velâkin Mühacir imtina etmiş idi, o zaman bu âyet nazil oldu. Ebül'enbiya olan İbrahim bakınız ne büyük zattır: ﴿وَلَقَدِ اصْطَفَيْنَاهُ فِى الدُّنْيَا﴾ namı uluhiyetime kasem olsun ki biz o azameti şanımızla İbrahimi Dünyada ıstıfa ettik, yani sair halk arasından bir zübdei safiye olarak seçtik, tehzib-ü terbiye edib halil ittihaz eyledik, imameti kübraya, nübüvvet-ü hikmete intîhab-ü ıhtiyar eyledik ﴿وَاِنَّهُ فِى الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ﴾ şüphe yok ki Ahırette de o her halde salihîn zümresinden istikametile hayr-ü salâh üzere sebatlarına şehadet edilmiş olan ricali ilâhî cümlesindendir. Dünya ve Ahırette böyle bir zatin milletinden, aklı başında bulunanlar hiç istinkâf eder mi? O ıstıfa ta, ne zaman oldu bilir misiniz? 131. ﴿اِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ اَسْلِمْ﴾

rabbı ona, arzı islâm et, bana ıhlâs-ü iman ile teslim ol dediği ilk anı teklifte ki

﴿قَالَ اَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ Rabbülâlemîne teslimi nefsettim, özümü şirkten sakınıb yüzümü ancak ona tuttum demiş, tevhide iman etmişti. « اسلم » emri ilk iman teklifinin teveccühünden kinayedir ki bu emir surei İbrahimde « ﴿وَكَذٰلِكَ نُرِٓى اِبْرٰهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ﴾ ۰ ﴿فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ الَّيْلُ رَاٰ كَوْكَبًا﴾ » âyetlerinde beyan olunduğu üzere iraei delâil suretiyle bir ıhtar idi, yâni Allah tealâ onun kalbine marifeti islâma saik delâili tevhidi göstermiş, yıldızların, Kamerin, Şemsin üfulünden halık tealâya ve vahdaniyetine istidlâli ıhtar eylemiş. O da henüz bülûğundan mukaddem ve mertebei nübüvvete ermeden evvel nazarî bir istidlâli aklî ile hudusi âlem delilinin künhünü idrak etmiş « اِنّى وَجَّهْتُ وَجْهِىَ لِلَّذى فَطَرَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ حَنيفًا وَمَآ اَنَا مِنَ الْمُشْرِكينَ » diye rabbülâlemîne arzı iman ve islâm etmiş idi ve binaenaleyh hiç bir zaman kalbi İbrahim şirk ile alûde olmadı,

iptidasından intihasına? muvahhidi müslim idi. Rabbı onu aklının bidayetinden itibaren ıstıfa etti ve imtihan ve ibtilâsı o zaman başladı. Kelimei islâm o zamandan itibaren İbrahimin milleti oldu. Bu kadarla da kalmadı 132. ﴿وَوَصّٰى بِهَآ اِبْرٰهٖمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ﴾ bir de hem İbrahim kendisi ve hem torunu Ya'kup her ikisi kendi oğullarına dahi bu milleti veya bu kelimeyi tavsıye ettiler.- Nafi, İbni Amir, Ebu Ca'fer kıraetlerinde « اَوْصَى بِهَا » okunur ki vasıyyet ettiler demek olur. İbrahimin oğulları: İsmail, İshak, Medyen, Medan dört idi. Sekiz veya yirmi dört rivayeti de vardır. Ya'kubun oğulları on iki idi: Rubin, Şem'un, Lâvi, Yehuza, Yeşsuhuz, Zebulun, Zevana, Teftuna Kevza, Uşir, Bünyamin, Yusuf ayelhisselâmdır ki Beni İsrail bu on iki biraderin evlâd-ü ahfadıdır. İbrahim ve Ya'kubdan her biri oğullarına bu milleti şu suretle tavsıye veya vasıyyet ettiler:

﴿يَا بَنِيَّ اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰى لَكُمُ الدِّينَ﴾ oğullarım cenabı Allah her halde sizin için ittiba olunacak dini bizzat ıstıfa ve intihab etti, size dinlerin en safını, en güzidesini ihsan eyledi ﴿فَلَا تَمُوتُنَّ اِلَّا وَاَنْتُمْ مُسْلِمُونَ﴾ binaenaleyh müslimi kâmil olmakdan başka bir halde ölmeyiniz.

Ey milleti İbrahime rağbet göstermiyen Beni İsrail ve eşbahı! 133.

﴿اَمْ كُنْتُمْ شُهَدَآءَ اِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ اِذْ قَالَ لِبَنِيهِ

﴿مَاتَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِىۖ﴾ Ölüm Yakubun huzuruna geldiği, yani Yakub vefat ederken, hali ihtidarda bulunduğu sırada oğullarına «benden sonra neye ibadet ve kulluk edeceksiniz? dediği vakit siz hazır mı idiniz? değildiniz, halbuki hakikî Beni İsrail olan Yakubun oğulları hazır idiler, ona cevab verdiler, ne dediler bilirmisiniz? Bunu vehyi ilâhî ile öğreniniz:

﴿قَالُوا نَعْبُدُ اِلٰهَكَ وَاِلٰهَ اٰبَآئِكَ اِبْرٰهِيمَ وَاِسْمٰعِيلَ وَاِسْحٰقَ اِلٰهًا وَاحِدًاۚ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ﴾

Sh:»500

«biz senin ma'budun, ve ataların İbrahim ve İsmail ve İshakın ma'budu bir ilâha ibadet ve kulluk edeceğiz ve biz ancak ona müslim-ü münkadız, başkasını tanımayız» dediler. Mısırlıların türlü türlü putlara taptıklarını gören Hazreti Yakub onların içinde bırakacağı oğullarına mukaddema yaptığı vasıyetin infazını te'kid için, son nefesinde bu suali sormuş ve hakikaten İsrail, Abdullah olduğunu ve islâm üzere ölmek vasıyetinin nümunesini evlâdına göstermiş idi. Oğulları da bu cevabı vererek o vasıyetin infazına azimlerini gösterdiler ve dikkat ediniz ki Yakubun dedesi İbrahimden ve amcası İsmailden başladılar. Bunları da « اٰبَآئِكَ » unvanı altında onun babalarından saydılar, ve kendilerinin sade Beni İsrail değil, Beni İbrahim, zürriyeti

İbrahim olduklarını da ifade ettiler, çünkü kıssai İbrahimi biliyorlardı, sırrı nimeti anlıyorlardı, burada Tevratın Hatemül'enbiyayı tebşir ve tar'if eden âyetlerinden bazılarındaki «ıhvanınızdan» kelimesinin manasını bir beyan vardır. Ellerdeki Tevratın beşinci sifrinin on birinci faslında lisanı Musadan: «İlâhınız rab tealâ size aranızdan ve ıhvanınızdan bana benzer bir Nebiy -nebiyyen misli- ikame edecektir. Yine bu fasılda: «Rabbi tealâ Musaya dedi ki ben onlara ıhvanınız miyanından sana benzer, sana mümasil bir Peygamber -nebiyyen misleke- nasb-ü ikame edeceğim. Bunun benim ismimle tebliğ edeceği kelimatı her kim dinlemezse ben ondan intikam alırım» varid olmuştur. Ve bundan dolayıdır ki hâlâ Beni İsrail ona muntazırdırlar. Ey Beni İsrail, demek ki Hatemül'enbiya, Musaya mümasil bir sahibi şeriat ve furkan olacak ve ıhvanınız arasından ba's buyurulacaktır. Beni İsrailden böyle bir Peygamber gelmemiştir. Ve bu sizden değil ıhvanınızdan gelecektir, acaba Beni İsrailin ıhvanı kimlerdir? Yine Beni İsrail midir? Halbuki bütün Beni İsrailin ıhvanı onların kendileri olmamak lâ-

zımgelir. Yakubun oğulları babalarına cevab verirken «babaların İbrahim ve İsmail ve İshak» demekle bu uhuvveti göstermişlerdir. Yakubun kardeşi Is evlâdından Eyyub aleyhisselâmdan başka Peygamber

gelmemiş, o da Hazreti Musadan evvel gelmiştir. Bu ıhvan her halde evlâdı, İsmail, zürriyeti İbrahimdendir. İsmail, İshakın büyük kardeşi ve Yakubun amcası idi. Hakikî manasiyle Beni İsrail olan Yakub oğulları İsmaile dahi baba demekle İsmail evlâdının bu uhuvvetlerini anlatmışlardı.

Ulemai islâm ve müfessirîni kiram, elde bulunan kütübi salifede Hatemül'enbiya Efendimizin bi'setini sarahaten veya istidlâlen tebşir ve ta'rif eden âyetlerin bazılarını berveçhiâti zikr-ü beyan eylemişlerdir.

Evvelâ - Tevratın balâda nakleylediğimiz iki âyeti ki Arapcaları «

﴿اِنَّ الرَّبَّ اِلٰهُكُمْ يُقِيمُ لَكُمْ نَبِيًّا مِثْلِى مِنْ بَيْنِكُمْ وَاِخْوَانِكُمْ﴾. ﴿اِنَّ الرَّبَّ تَعَالَى قَالَ لِمُوسَى اِنّى مُقِيمٌ لَهُمْ نَبِيًّا مِثْلَكَ مِنْ بَيْنِ اِخْوَانِهِمْ وَ اَيُّمَا رَجُلٍ لَمْ يَسْمَعْ كَلِمَاتِى الَّتِى يُؤَدِّيهَا عَنْ ذٰلِكَ الرَّجُلِ بِاسْمِى اَنَا اَنْتَقِمُ مِنْهُ﴾ » dür.

Bunun yunancası da şu veçhile manzurı acizanem olmuştur:

﴿پروفتيز ايمن اناستشى كريوس اوثغوس افتون اذرفون ايمون اوسمه استفون بسا پيشى اينون قاقوسى توپروفتو

اچینو افسلو ترقتسته افتو لاغو افتس﴾

Saniyen - Tevranıt sifri evveli faslı tasimde: Hacere Sare gadab ettiği vakit Allahın meleki göründü, ya Hacer nereye gitmek istiyorsun ve nereden geliyorsun dedi; Seyyidem Sareden kaçıyorum cevabını verdi. Bunun üzerine melek «seyyidene dön ve ona tevazu eyle, zira Allah senin zer'ını ve zürriyetini teksir edecek, sen gebe olacak ve bir oğlan doğuracaksın, Allah tealâ senin tazarruunu ve huşuunu dinlemiş olduğundan dolayı ona İsmail tesmiye edersin,

Sh:»502

o insanların göz bebeği olacak ve onun eli hepsinin fevkında olacak ve hepsinin eli ona hudu' ile uzanacak ve o bütün kardeşlerine rağmen şükredecek». İsmail aleyhisselâmın eli cemii nasın fevkinde olması ise bizzat değil ancak evlâdından Muhammed aleyhisselâmın ba'siyle olduğunda şüphe yoktur. Zira o zamana kadar İsmail ve evlâdı İsmail Badiyede mahsur idiler, bi'seti Muhammediye üzerine dini islâm ile şark-u garbe istilâ ettiler.

Salisen: - Yine bu sifrin yirminci faslında «rabbı tealâ Turısinada geldi ve bize Saîrden tulû etti ve faran dağlarında zuhur eyledi ve sağından kıddislerin unvanlarını saf yaptı da onlara izzet ihsan etti ve onları bütün şuûba sevdirdi ve Kıddislerin hepsine bereketle dua etti». Faran dağı Hicazdadır. Zira Tevratta «İsmail Faran beriyesinde remiy teallüm etti» diyor, İsmailin Mekkede sakin olduğu da malûmdur. Binaenaleyh bu ayetin de Hicazda bi'seti Muhammediyeye ve fethi mekkeye işaret olduğunda iştibah edilmemek lâzım gelir. Yehudîler bunu «Turisinadan ateş zuhur ettiği vakit sâırden ve cebeli Farandan dahi birer ateş zuhur ve bu mevazıa intişar eyledi» diye te'vil ediyorlardı. Lâkin Allahın bir yerde mücerret bir ateş halketmesine, oradan rab geldi, tulû etti, zuhur etti denilmiyeceği aşikârdır. Böyle denilebilmek için oralarda bu vakıayı müteakıb bir vahiy veya ukubet gibi bir harika ta'kib etmek ıktıza eder. O zaman ise Turisinadan başka buralarda böyle bir şey olmadığı müsellem bulunuyor. Her halde bu ayet bi'seti Muhammediyeye ve onun Eshabına ve alelhusus Mekkenin fethi esnasındaki Eshabı kiram saflarına işaret olduğu şüphesizdir. Netekim kitabı Habkukta bu ma'na tamamen beyan olunmuştur şöyle ki:

«Allah Turisinadan, Kudsî cebeli Farandan geldi, Muhammedin behasından Sema bir açılsa ve hamdinden Arz bir dolsa, manzarasının şuâı nur gibi olurdu, bel-

Sh:»503

desine ızzile muhafaza eder. Ölümler önünden yürür. Yırtıcı kuşlar askerine arkadaş olur. Kalktı Arzı misaha etti ve bütün ümmetleri teemmül ve onlardan bahseyledi, kadîm dağlar eğildi, ebedî tepeler indi, ehli Medyenin örtüleri sıyrıldı, atlara bindik gavs ve inkıyad binidlerinin üstüne çıktık, yakında yaylarını doldurub atacaksın, ya Muhammed oklar senin emrinle tam bir kanış kanacak, Arz nehirlerle gürliyecek, seni dağlar gördü titredi sel yağmurları senden inhiraf etti. Mehari ru'bundan ürktü korkusundan ve perişanlığından ellerini kaldırdı, Şems-ü Kamer, mecralarından tevakkufa uğradı, askerler oklarının parıltısından ve beyanının parlaklığında yürüdü, Arzı gadabla çiğnersin, ümmetleri zecren döğer harman edersin, çünkü sen ümmetinin halâsı ve babalar toprağının istihlâsı için zuhur ettin» Nasara nushalarında son fıkra ümmetinin halâsı ve Mesihin istihlâsı için zuhur ettin suretinde görüldüğü de mervıdır. Filvaki Muhammed aleyhisselâm meşairi kadimeyi geçmiş ve Hazreti Mesihi de Yehud ve Nasaranın yalanlarından kurtarmıştır.

Rabian: - Kitabı Eş'iyanın yirmi ikinci faslında: «kuvvet ver, çiçek aç, musahibin Mekkeye niyyet ediyor. Artık vaktin yaklaştı, Allahın kerameti üzerine doğacaktır. Arz zulmetlere bürünmüş, sis ümmetleri

kaplamıştır. Rab sana tam bir işrak = اشراق ile işrak edecek, üzerine kerametini ızhar eyliyecek,

ümmetler, senin nuruna, mülûk senin zıyaı tulûuna yürüyecek, gözünü etraftakilere kaldır ve teemmül et,

zira onlar senin yanında topanacak ve seni hac ve ziyaret edecek ve sana veledin beledi baidden gelecek,

Çünkü sen Ümmülkurasın, imdi sair bilâd evlâdı ke'enne Mekkenin evlâdı demektir, ve erikeler, serirler

üzerinde esvabınla ziynetlen, bunu gördüğün zaman mesrur olacak, ibtihac duyacaksın. Çünkü denizin

zahîreleri sana meyledecek, ümmetlerin askerleri sana hac eyleyecek, Medyen tokluları sana

sevkolunacak, Ehli Seba'

Sh:»504

sana gelib Allahın ni'metlerini konuşacaklar ve ona temcid edecekler, Farânın ağnamı sana gelecek, ve

benim mezbahıma beni razı edecek kurbanlar refolunacak ve o zaman ben beyti mahmidetim için bir hamd

ihdas edeceğim». Bu evsafın hepsi Mekke için fethinden sonra vücud buldu, milletlerin askerleri ona

haccetti, denizlerin zahîreleri oraya aktı, ihdas olunan hamd de «

لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ لاَ شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ إِنَّ الْحَمْدَ وَ النِّعْمَةَ لَكَ لَبَّيْكَ

» dir. Arablar evvel de telbiye ederlerdi, fakat «

«لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ اِلَّا شَرِيكَ هُوَ لَكَ تَمْلِكُهُ وَمَا مَلَكَ

derlerdi. Kitabı Eş'iyada Badiye hakkında bir çok tevsıfat vardır.

Hamisen - Tevrat müfessirlerinden Seman Tevratın sifri evvelinde şunu rivayet etmiştir: «Allah tealâ İbrahim aleyhisselâma vahyedib dedi ki İsmail hakkındaki duanı kabul ettim ve onu mubarek kıldım, büyülttüm ve cidden muazzam yaptım, on iki büyük tevlid edecek ve onu ben bir ümmeti azime için imam yapacağım» evlâdı İsmailde Peygamberimiz Muhammed aleyhisselâmdan başka bir ümmeti azîmeye imam olan yoktur ve bu ümmet, ümmeti Muhammed olduğu zahirdir.

Sadisen - Tefsiri sadedinde bulunduğumuz âyeti Kur'an ile alâkadar olmak üzere Hazreti Yakubun evlâdına vasıyyeti hakkında Tevratın Yunanca tercemesinde şu âyet nakledilmiştir:

﴿او چقليبون ارخون اقشيغو ذاچه ايغمنوس افتويمزون افتو اوس پوچنه چه افتوس پروس ذوچيه اثنون﴾

MÂNÂSI: Hazreti Yakub oğullarına hıtaben demiş ki «ey benim oğullarım gelecek Resul gelmediği müddetçe bizden nübüvvet münkati olmaz, o geldikten sonra bizden nübüvvet ve saltanat münkati olur cümle âlem onun kudumuna muntazırdır.

Sabian: - Zeburun yine Yunancasından şu nakledilmiştir:

Sh:»505

﴿اناتلی اترس ایمرس افتو ذیچه او شیینی چه پشیوس
ایرنیس آاوس او اندن ارثی ایسلنی چه فتا چیرلفسی اپوثلا
سیش آاوس ثلا سیش چه ایویونا٠ مون آاوس پرلتوقس
ایقومنس انوبیون پروپسنده اثبوبس چه ایوخریا آفتو
خنلینقور سی چه پروشحیلیون افتون پندس ایواسیس بس
بس﴾

Yani Haktealâ vahiy tarikiyle Davuda buyurdu ki: «senden sonra sahibi şeriat bir Peygamber bâsedeceğim ki şemsi nübuvveti Şark ve Garbe nur saçacak, onun ilk ittiba eden ümmeti kavmı Arabdan olacak, inad ve muhalefet edenler makhur ve zelil kalacak, şeriatıne cihanın mülûkü itaat edecek din-ü şeriati kıyamete kadar baki olacak».

Saminen - İncillerde de hilyei Muhammediye hakkında bişaretler mevcuddur. Ezcümle: «

ار خنو موس اوصبروس تامو يفونده اوتى پروتوس موانى

اواحمى اقشيغوس ليسون تونمانده قونوزيما نفون افتو» nassı

mevcuttur.

Yani Hazreti İsâ buyurmuş ki «o ki benden sonra gelecek, benden evvel halk olunmuştur. Ben onun papuçu bağını çözmek hizmetine lâyık değilim» (Meta İncili)

Tâsian - «

قَالَ الْمَسِيحُ لِلْحَوَارِيِّينَ اَنَا اَذْهَبُ وَسَيَاْتِيكُمُ الْفَارَقْلِطُ رُوحُ الْحَقِّ الَّذِى لَا يَتَكَلَّمُ مِنْ قِبَلِ نَفْسِهِ اِنَّمَا يَقُولُ كَمَا يُقَالُ لَهُ

» yani Hazreti Mesih Havariyuna demiştir ki: «Ben gideceğim ve size fariklit ruhulhak gelecektir ki kendi tarafından tekellüm etmez. Ancak ona söylendiği gibi söyler (يُوحَنَّا). Filvaki Kur'anda «

﴿اِنْ اَتَّبِعُ اِلَّا مَا يُوحٰى اِلَىَّ﴾. ﴿قُلْ مَا يَكُونُ لِى اَنْ اُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَاۤئِ نَفْسِىۚ اِنْ اَتَّبِعُ اِلَّا مَا يُوحٰى اِلَىَّ﴾. ﴿وَمَا يَنْطِقُ

﴿عَنِ الْهَوٰىۜ اِنْ هُوَ اِلَّا وَحْىٌ يُوحٰىۙ﴾» ayetleri bunu musaddıktır, Farıklıt iki veçhile tefsir edilmiştir:

Birisi, şafi' müşeffa demekdir ki Resulallahın bir sıfatıdır.

Sh:»506

İkincisi, Bazı Nasara demişler ki Fariklıt hak ile batılı ayıran demektir. Aslı Faruktur, Iıt tahkik ve te'kid ifade eder. Bu suretle farıklıt sahibülfürkan demek olur. Bu ise Hatemül'enbiya Efendimizin isimlerinden biridir. Ve Nasaranın bu âyetleri anlamak istememeleri mahzı dalâlettir. -Evvelkisi farıklıtın Yunanca, ikincisi İbranîden me'huz olduğuna göredir-.

Aşiren - Bu âyetler eldeki kütübi salifenin nüsahi muhtelifesinde mevcud olan ve Yehud-ü Nasaraca aslı değil yalnız maanîsı gizlenmek ve sui te'vil ile tahrif edilmek istenilen âyetlerdir. «

﴿اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهٖۜ اُولٰٓئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهٖ

» muktezasınca bunlar hakkile okuyanlar ve cüz'i fehim ve insafı olanlar için bilhassa hey'eti mecmuasiyle

her türlü şüpheyi kesmeğe kâfi beyyinattır. Ve Kur'anda bunların her birini musaddık âyetler de vardır.

Bunlardan başka müfessirîni izam aslı büsbütün zayi' edilmiş bazı âyetler dahi nakletmişlerdir. Ezcümle

İbni Abbas Hazretlerinden rivayet olunduğu üzere Cenabı Allah Tevratta Beni İsraile şöyle bir ahd

vermiştir: «ben Beni İsmailden bir nebiyyi ümmi ba'sedeceğim, her kim ona tabi olur ve getirdiği nuru tasdik

ederse günahını mağfiret ve kendini Cennete idhal eylerim ve ona iki ecir veririm, biri Musanın vesair

Enbiyai Beni İsrailin getirdiklerine ittiba ecri, biri de evlâdı İsmailden Nebiyyi ümmî Muhammedin

getirdiğine ittiba ecridir.» Bunun Kur'andaki tasdıkı «

اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِه هُمْ بِه يُؤْمِنُونَ۰ وَاِذَا يُتْلٰى عَلَيْهِمْ قَالُوٓا اٰمَنَّا بِهٖٓ اِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّنَآ اِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلِه مُسْلِمِينَ۰ اُولٰٓئِكَ يُؤْتَوْنَ اَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا وَيَدْرَءُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ» kavli ilâhîsidir, Bir de Tevratta

Hatemülenbiyanın «mevlidi Mekkede, meskeni Taybede, mülkü Şamda ve ümmeti Hammadûn» diye tavsıf

edildiği menkuldür.

Balâda nakledilen ve elyevm mevcud bulunan kütübi salife âyetleri de kât'ıyen gösteriyor ki Cenabı

Allah ötedenberi ümemi salifenin her birine istikbalde gelecek ve gayei kül olacak bir Peygamberi âlîşanı

v'ad-ü

Sh:»507

tebşir buyurmuş ve kudumundan evvel hepsine anilgıyab iman teklif eylemiş ve her kitabın ehli bunu kabul ile Allaha ahd vermiştir. Bu ahd ve bu âyât mucebince ne Museviyet mebde, ne de Nasraniyet müntehadır. Tevrat mucebince Musaya benzeyen ve kitabı hep Bismillâh ile başlayan o Peygamber Hazreti İsa olmadığı zahir bulunduktan başka İncil âyetlerinin delâleti mucebince kendisinden sonra sahıbülfürkan ve ruhülhak olan o Peygamberlerin teşrif edeceğini tebliğ ve tebşir etmiş olmakla kendisinin ve dininin gayei kül bulunmadığını beyan eylemiş ve Hatemül'enbiya hakkında en son ahdı o almıştır. İşte bu v'ad ve ahdı tasdik ve bilfiil tahakuk ettirmek üzre Cenabı Allah «lâ raybe fih» olan kitabı mübini ve fürkanı hakîmi ile Hatemül'enbiya Muhammed Mustafa sallâllahü aleyhi vesellem Hazretlerini ba's buyurmuş ve bunun için Beni İsraile ilk hıtabında «﴿وَاَوْفُوا بِعَهْدِىٓ اُوفِ بِعَهْدِكُمْ﴾ ، ﴿وَاٰمِنُوا بِمَآ اَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ﴾» emirlerile bu ahdın icrayı icabını taleb etmiş ve bu babdaki bütün şüpheleri halletmek için, aklî, naklî her türlü edilleyi bast eylemiş ve nihayet kıssai İbrahimdeki kelimata ve vasıyeti Yakuba

nazarı dikkati celbederek ıhvanın manasını, islâmın kıymetini tefhim ve künhi meseleyi tenvir eylemiştir.

Şimdi bütün bu hıtabatın faidesini telhıs için buyuruluyor ki:

﴿١٣٤﴾ تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَاكَسَبَتْ وَلَكُمْ مَاكَسَبْتُمْ وَلَاتُسْئَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴿﴾

Meali Şerifi

O, bir ümmettı geldi geçti, ona kendi kazandığı, size de kendi kazandığınız, siz onların amellerinden sorulacak değilsiniz 134

Sh:»508

ÜMMET: İmam maddesinden me'huz bir isimi cemi'dir ki fırakı nâsa metbu' ve muktedabih olan cemaat demektir. Yani bir İmam maiyetinde kavi bir ciheti vahdetle toplanıp muntazam bir surette icrayı faaliyet eden ve bu suretle muhtelif sunuf ve firakı insaniye üzerine hâkim bulunan hey'eti içtimaiyedir, Tabiri

aharle ümmet, İmameti kübrayı haiz cemaattir. Cemaatlere nazaran ümmet, fertlere nazaran İmam gibidir. Demek ki ümmet, bir milleti hâkime eshabından müteşekkil olan hey'eti içtimaiyedir.

134. ﴿تِلْكَ﴾ Bu zikrolunan cemaat, yani İbrahim ve Yakub ve bunların vasıyetlerini tutan müvahhid müslim oğulları ﴿أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ﴾ geçmiş bir ümmettirler, müteferrik insan fırkalarının tevhidi için, önlerine düşmüş, ıktida ve ittibaa lâyık bir cemaattirler. Binaenaleyh onlar başka siz başkasınız siz onlar değilsiniz ve onlar sizden hiç değildir. Siz onların evlâdıyız diye kuru bir neseb ile iftihar etmekle kurtulamazsınız ﴿لَهَا مَا كَسَبَتْ﴾ onların kazandıkları onlara aid ﴿وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ﴾ sizin kazandığınız da size aiddir. ﴿وَلَا تُسْئَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ ve siz onların yaptıkları amellerden mes'ul olmazsınız. Herkesin menfaati kendi kazancında ve herkesin mes'uliyeti kendi amelindedir.- Cemaatler de böyledir. Sizden evvelkiler hasenat kazandıkları halde siz onlara benzemeyip fenalık kazanırsanız mücerred neseb davasile onların kazancından intıfa edemezsiniz. Bil'akis evvelkiler fena şeyler yapmışlar ve siz de onlara tabi olmamış iseniz onların fenalığı sizden sorulmaz, sizden sorulacak olan kendi amellerinizdir. O halde, esâfınızın iyiliğile iftihar etmeyin, siz de onlar gibi iyi kazançlar kazanın, kezalik eslâfınız hatalar yapmış, seyyiat işlemiş ise onunla da me'yus olmayın, siz onlara uymıyarak hak yoluna

gidin, hasenat yapın.

Sh:»509

İyilerin, büyüklerin evlâd ve mensubîni onlara ıktida ve ittiba ederek islâm-ü ihsan ile iyi ve büyük ameller yapmazlarsa kuru intisab ile kendilerini kurtaramazlar, kezalik kötülerin evlâdı onlara uymıyarak iyi ve güzel ameller yaparlarsa mücerred nesebden dolayı onların seyyiâtından muahaze edilmezler ve kendilerini kurtarırlar «

﴿كُلُّ امْرِىءٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ﴾ ﴿وَاَنْ لَيْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَاسَعٰى﴾

» dır. Netekim Resulullah da akrıbası Beni Haşıme «

لَا يَاْتِينِى النَّاسُ بِاَعْمَالِهِمْ وَتَاْتُونِى بِاَنْسَابِكُمْ = sair insanlar bana amellerile gelirken siz sade neseblerinizle gelmeyin» buyurmuştur. Gerçi neseb, karabet bir şereftir. Fakat sadece neseb halâs-ü felâh için bir sebeb değildir. Müfid olan intisab, asıl hüsni amelde, din-ü ahlâkta, hasılı sebebde ittiba ile intisabdır. «

فَاِذَا نُفِخَ فِى الصُّورِ فَلَآ اَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَآءَلُونَ

» Cenabıhakkın mevahıbi fıtriyesi çoktur ve bütün mahlûkatına şamildir, ve mebdei fıtrat herkes için

cebrîdir. Lâkin insan için buna mukabil bir kanun vardır ki o da kanunı taleb ve kesibdir ve insan bundan mes'uldur. Kazançların hısabı görüldüğü zaman mevahıbi fıtriyesini suiistimal edenler daha çok zarar ederler, o vakit büyük nesebler yüzkarası olur. Bunun için herkes kazancına bağlıdır. Aceba bu böyle mutlak mıdır? Bu ayetler mutlak görünüyor. Fakat herkesin menfaat-ü mazarreti kendi kesbine maksur olacak, kimse kimsenin amelinden asla müntefi ve mutazarrır olmıyacaksa teâvünün, içtimaiyetin, ümmet-ü İmametin hikmet ve faidesi nedir. Bu bir teshilden ibaret olsa yine bir menfaat değil midir? sonra tevarüs bir hükmi Dünyevî dahi olsa bunun menafii uhreviye de hiç hükmü yok mudur? ve eğer alel'ıtlak böyle ise balâdaki Beni İsrail kıssalarında halef-ü selef yekdiğerinin ef'al-ü ahvaliyle niçin medih veya mu'ahaze olundular? gibi sualler hatıra gelir, filvaki bu hüküm mutlak değildir. «

كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ اِلَّآ اَصْحَابَ الْيَمِينِ» ayeti mucebince

kesbinin fevkinde mazharı nimet olan eshabı yemin vardır. Kezalik

«وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِاِيمَانٍ اَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ»

ayeti mucebince ittiba şartiyle zürriyetin usulüne ilhakı da derecei kesbin fevkinde bir saadeti natıktır.

Demek vehbiyat kesbin sade mebdeinde değil arasında ve müntehasında da vardır. Ve ahkâmı tevarüs-ü teâvün dahi böyledir. Binaenaleyh âyetin manası herkesin yekdiğerinden alel'ıtlak müntefi veya mutazarrır olmasını nefiy değil, yalnız ef'ali ıhtiyariyede kesbin ehemmiyetini ve bu intifa-u mazarratın her halde bir kesb ile alâkası bulunduğunu isbat içindir ki bundan niamı vehbiyenin nefyi lâzım gelmiyeceği gibi ecrin behemehal kesbile mütenasib olması da lâzım gelmez. Atayayi ilâhiye kesbile meşrut olduğu mevakide dahi o kesbin derecesiyle mahdud değildir. Küçük bir amele büyük ecirler verilebilir, bu suretle içtima, teavün esasları bir taraftan diğerinin kazancından bir intifaı mutazammın olmakla beraber hakikatta bunlar dahi az çok bir şartı kesbile mesbukturlar ki bunun akdemi bir imama ve bir din-ü millet rabıtasına ittiba ile vifak-u iştirak kesbidir ki bu da kesbi imana merbuttur. Bundan dolayıdır ki kesbi hilâf derecesine göre intifai içtimaîye manidir. Yine bundan dolayıdır ki mücerred neseb-ü karabet ahkâmı tevarüsa kâfi değildir. Tevarüs, varisin müverrise halefiyeti demektir ki bu da onun milletine ittibaı ile meşruttur. Bu sebeble ıhtilâfı din ve ıhtilâfı dar men'i irsdir. Varis irs ile müverrisin kesbinden müntefi olmuş göründüğü sırada asıl sebebi intifa evvelâ kendi kesbi olan ittibaı din-ü dârdan, saniyen o mirâsı hüsni istimalinden ibaret olur. Ve işte âyetlerin ıtlaki bu haysiyetledir ve bu haysiyetle herkesin menfaati kendi kazancındadır. Ve herkes kazancından mes'uldur. Kimse kimsenin günahından muahaza olunamıyacağı gibi hiçbir kimse diğer kimsenin kazancından, kendinin hiçbir kesbi bulunmaksızın intifa edemez ve netaici kesbin bu kadar

adaletle tevzii Dünyada olamazsa Ahırette behemehal olacaktır. Ve bunun

Sh:»511

içindir ki Dünyada içtimaî kesiblerin kâr-ü zararını adaletle tevzi etmiyen ve yekdiğerinin mesaisinden kendi hakkı kesbi olmiyarak intifaa kalkışan ümmetler çabuk munkarız olurlar ve böyle zalimler ümmet ve imamete lâyik olamazlar. Bütün bunlarla beraber az ve muntazam ve güzel âmellerle büyük büyük menafi iktisab etmenin bir yolu vardır. O yol tariki hak ve sıratı mustakimdir. Ve balâda görüldüğü üzere halef salefin a'maliyle medih veya muahaze olunduğu zaman bu mehd-ü muahaze mücerred nesebe değil tarikte ittibaa veya ademi ittibaa racidir ki bu da kendi kesibleridir. Binaenaleyh insanlar vaktiyle geçen büyük bir ümmetin ensali ve ensabı olmakla kendilerini kurtaramazlar ve onlar gibi büyük olamazlar, onlar gibi güzel çalışmağa ve güzel ameller yapmağa muhtaçdırlar, ve hattâ gelenler, geçenlerden ziyade hüsni amel yaparlarsa onları geçerler. Ve eslâf ile ahlâfın bu müterakki telâhukundan daha büyük ve daha mes'ud bir ümmeti azîme husule gelir ve işte Hazreti İbrahim buna dua etmiş ve Hatemülenbiya bunu tahakkuk ettirmek için tasdik ederek gelmiştir. Bu zaman böyle bir ümmeti azîmenin ve vasi bir sıratı müstakimin teşkil-ü te'sisi zamanıdır. Ve bu iş mücerred ırk-u neseb davasını güden ve bununla beraber

atalarının gittiği yola gitmeyenlerin kârı değildir. Hem onların güzel yollarını kıymayıp tutmalı ve hem o yolu tevsi ederek ve daha güzel amaller yaparak âlemşümul bir şehrahi müstakim küşad etmelidir ki bunda hulusî bir nesebin hükmü olmaz, bütün nesebler, bütün hasebler dahil ve insaniyetin hepsi müstefid olur.

Bu böyle iken:

﴿١٣٥﴾ وَقَالُوا كُونُوا هُودًا اَوْ نَصَارٰى تَهْتَدُوا۟ قُلْ بَلْ مِلَّةَ اِبْرٰهِيمَ حَنِيفًا۟ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾

Sh:»512

﴿١٣٦﴾ قُولُوٓا اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَآ اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَمَآ اُنْزِلَ اِلٰٓى اِبْرٰهِيمَ وَاِسْمٰعِيلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطِ وَمَآ اُوتِىَ مُوسٰى وَعِيسٰى وَمَآ اُوتِىَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ۬ لَانُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِّنْهُمْ۬ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٧﴾ فَاِنْ اٰمَنُوا بِمِثْلِ مَآاٰمَنْتُمْ بِهِ فَقَدِ

اهْتَدَوْاۚ وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا هُمْ فِى شِقَاقٍۚ فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللّٰهُۚ وَهُوَ
السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٣٨﴾ صِبْغَةَ اللّٰهِۚ وَمَنْ اَحْسَنُ مِنَ اللّٰهِ صِبْغَةًۙ
وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ ﴿١٣٩﴾ قُلْ اَتُحَآجُّونَنَا فِى اللّٰهِ وَهُوَ رَبُّنَا
وَرَبُّكُمْۚ وَلَنَآ اَعْمَالُنَا وَلَكُمْ اَعْمَالُكُمْۚ وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَۙ
﴿١٤٠﴾ اَمْ تَقُولُونَ اِنَّ اِبْرٰهِيمَ وَاِسْمٰعِيلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ
وَالْاَسْبَاطَ كَانُوا هُودًا اَوْ نَصَارٰىۗ قُلْ ءَاَنْتُمْ اَعْلَمُ اَمِ اللّٰهُۗ وَمَنْ
اَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللّٰهِۗ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا
تَعْمَلُونَ ﴿١٤١﴾ تِلْكَ اُمَّةٌ قَدْ خَلَتْۚ لَهَا مَاكَسَبَتْ وَلَكُمْ
مَاكَسَبْتُمْۚ وَلَاتُسْـَٔلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴿﴾

Sh:»513

Meali Şerifi

Bir de Yehud veya Nasara olun ki hidayet bulasınız dediler, de ki: hayır, hakperest hanif olarak İbrahim

milleti ki o hiç bir zaman müşriklerden olmadı 135 ve deyin ki biz Allaha iman ettiğimiz gibi bize ne

indirildiyse, İbrahime ve İsmaile ve İshaka ve Yakuba ve Esbata ne indirildise, Musaya ve İsaya ne verildiyse ve bütün Pegyamberlere rablarından olarak ne verildiyse hepsine iman ettik, onun Resullerinden birinin arasını ayırmayız ve biz ancak onun için boyun eğen müslimleriz 136 eğer böyle sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse muhakkak doğru yolu buldular, yok yüz çevirirlerse onlar sırf bir şikak içindedirler, Allah da sana onların haklarından geliverecektir, ve o, o işiden, o bilendir 137 Allah boyasına bak (vaftiz nolacak) Allahdan güzel boya vuran kim? Biz işte ona ibadet edenleriz 138 deki Allah hakkında bizimle mücadele mi edeceksiniz? Halbuki o bizim de Rabbimiz sizin de, ve bizim amellerimiz bize, sizin amelleriniz size, ancak biz ona muhlısları z 139 yoksa İbrahim de, İsmail de, İshak da, Yakub da, Esbat da hep Yehud veya Nesârâ idiler mi diyorsunuz? Deki sizler mi daha iyi bileceksiniz yoksa Allah mı? Allahın şahadet ettiği bir hakikati bilerek ketm edenden daha zalim kim olabilir? Allah ettiklerinizden gafil değil 140 O bir ümmeti geldi geçti, ona kendi kazandığı size de kendi kazandığınız ve siz onların işlediklerinden mes'ul değilsiniz 141

135. ﴿وَقَالُوا كُونُوا هُودًا اَوْ نَصَارٰى تَهْتَدُوا﴾ Yehud ve Nasâra bu babda herkese Yehudî veya Nasâra olunuz ki hidâyet bulasınız dediler, Yehudîler Yehudîliğe, Hıristiyanlar Hıristiyanlığa davet ettiler. Bunlar ikisi bir yere gelmez iken hem her biri kendi yoluna davet edip ıhtilaf ve

niza çıkardılar, hem de bunun hidayet olduğunu iddia ettiler. Halbuki hidayet hılâf-ü şirkte değil, tevhidi haktadır. Bunun için ﴿قُلْ﴾ ya Mu-

Sh:»514

hammed!, sen şöyle de ﴿بَلْ﴾ Yehud ve Nasara değil ﴿مِلَّةَ اِبْرٰهِيمَ حَنِيفًاۜ﴾ hanif, yani küfür ve şirkten muteberri, hakka ve tevhide müteveccih olarak milleti İbrahim olalım, hep onun milletine ıttıba edelim, onun ehli milletinden olalım. İbrahim hanif idi ﴿وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾ müşriklerden değildi. Kendisinden sonra gelen ve balâda görüldüğü üzere bir çok cihetten müşriklere benziyen Yehud ve Nasaradan hiç değildi.- Lâkin bunlar geçmiş bir ümmet idi, biz onlardan nasıl olalım derseniz, onun kolayı vardır. Evvelâ geçmiş olması arkasından ittibaa mani değildir: Saniyen, siz aynen geçmiş olan o ümmet değil, onu tecdid ve tevsi eden ve onun duasında gayei matlubu olan yeni bir ümmeti azîme, bir ümmeti müslime olunuz ki bu ümmet onun milletini de muhtevi bir camiai kübra olur. Böyle olmak için 136 ﴿قُولُوٓا﴾ şöyle deyiniz

﴿اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَآ اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَمَآ اُنْزِلَ اِلٰٓى اِبْرٰهِيمَ وَاِسْمٰعِيلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطِ وَمَآ اُوتِيَ مُوسٰى وَعِيسٰى وَمَآ اُوتِيَ

﴿النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ﴾ biz Allaha ve bize inzâl olunana ve İbrahime, İsmaile, İshaka, Yakuba ve Yakubun hafidleri olan Esbata inzal olunana, kezalik Musaya ve İsaya verilmiş olana ve bunlardan başka daha ne kadar Enbiya gelmiş ise hepsinin rabları tarafından kendilerine verilmiş olana iman ettik ﴿لَانُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْهُمْ﴾ bunların hiç birinin arasını ayırmayız.- Yehud ve Nasaranın yaptığı gibi bazısını tanıyıp da bazısını tanımamazlık etmeyiz, böyle demek hepsinin mertebesini müsavi biliriz demek değildir, hiç birine küfretmeyiz aslı nübüvvete ayırmayız demektir. Binaenaleyh evvelâ Allahı, saniyen kendi peygamberimizi salisen onun şehadetile diğerlerini tanırız ﴿وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ﴾

Sh:»515

ve biz ancak Allaha müslim ve münkadız.- İşte milleti islâm böyle vasi ve bütün edyanı cami bir dini ekmel, bir milleti uzmadır. «قُولُوٓا اٰمَنَّا» buyurulması imanda kalben tasdikten başka lisanen ıkrarın da vücubunu natıktır. Rivayet olunuyor ki bu ayet nazil olduğu zaman Resulullah Yehud ve Nasaraya «Allah böyle emretti» buyurmuş ve kıraet etmiş idi. İsaya gelince: Yahudîler inkâr eyleyib küfrettiler, Nasara da İsa diğer Peygamberler gibi değildir, o Allahın oğludur dediler, bunun üzerine şu âyet nazil oldu: 137. ﴿فَاِنْ اٰمَنُوا بِمِثْلِ مَآ اٰمَنْتُمْ بِهٖ﴾ ey mü'minler siz böyle deyiniz, bunun üzerine

Yehud ve Nasara sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse ﴿فَقَدِ اهْتَدَوْاۚ﴾ ihtida etmiş, doğru yolu tutmuş olurlar, aranızda ittihad ve ittifak hasıl olur. ﴿وَاِنْ تَوَلَّوْا﴾ ve eğer yüz çevirirlerse ﴿فَاِنَّمَا هُمْ فِى شِقَاقٍۚ﴾ onlar her halde şikak ya'ni ıhtilâf, münazaa, muhasame içindedirler, tefrikadan kurtulmaz, mütemadiyen niza ederler dururlar, ﴿فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللّٰهُۚ﴾ böyle olunca da ya Muhammed!. badema onların şerrine karşı Allah sana kâfidir. Biraz te'hir etse bile her halde onların hakkından gelecektir, ﴿وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾ ve o Allah sem'idir, duanızı ve her türlü sözlerinizi işitir, Alîmdir, niyyetlerinize varıncaya kadar her şeyinizi bilir ve hükmünü icra eder.- Hakka ıhlas ile temessükün hükmü felâh-u zafer, hakka karşı şikakın hükmü de erinde veya gecinde helâktir.

Hıristiyanlar çocuklarını Ma'mudiye dedikleri sarımtırak bir suya daldırırlar ve buna ta'mid, «vaftiz» derler ve bunun bir tahtir olduğunu söylerler ve ne zaman birisi çocuğunu böyle vaftiz ederse işte şimdi hakkile Hıristiyan oldu derler. Buna karşı Cenabı Allah müslümanlara buyuruyor ki siz böyle bervechibâlâ tevhid ile

bilâ tefrik iman ettiğinizi söyledikten sonra şunu da ilâve ediniz: 138. ﴿صِبْغَةَ اللّٰهِ﴾ biz Allah boyası olan imanı fıtrî ile iman ettik, sudan imana, sun'î boyaya tenezzül etmeyiz, Allah boyasına, Allah boyasına. Zira ﴿وَمَنْ اَحْسَنُ مِنَ اللّٰهِ صِبْغَةً﴾ Allah boyasından daha güzel kimin boyası vardır?- Maddiyatta bütün kâinata bir göz geçirseniz, eşcar-ü nebatata, bütün çiçeklere bilhassa insanların simalarına bir atfı nazar etseniz onlardaki fıtrî elvan ile, insanların sürdüğü sun'î boylar arasında kıymet ve hüsn-ü beha cihetinden ne kadar büyük fark görürsünüz, bilhassa insan bedenlerine sürülen ve fıtrati tağyir eden sun'î boyalar ne çirkin, ne mülevves, ne arazî şeylerdir? İşte manevîyatta din ve ahlâkta dahi böyledir. Din, dini fıtrî: iman, imanı fıtrî; taharet, tahareti fıtriye; cemal, cemali fıtrîdir. Mükteseb olan bütün tathirat tahareti fıtriyenin muhafazasına ve ârızî bulaşıkların izalesine ma'tuf olmalıdır. İnsanları bir paçavra boyar gibi bulaşık bir suya sokup çıkarmaktan ibaret südan bir din-ü imanın ne kıymeti olur! Din-ü imanı bir boyaya teşbih etmek lâzımgelirse biz Allah boyası olan bir imanı fıtrî ile iman ederiz. Maddî ve manevî bütün taharetlerimiz, ziynetlerimiz hep fıtrati ulâ esasını muhafaza ve istikmale masruftur. Dini islâm ve imanı tevhid insanların mintarafillah boyandıkları öyle güzel bir Allah boyasıdır.

﴿وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ﴾ ve bu suretle biz ancak Allaha ibadet ve kulluk ederiz. Onun âbidleri ve onun abidleriyiz. Bütün Peygamberlere imanımız onun hak Resulleri oldukları ve onun emrini tebliğ

ettikleri içindir. Yoksa onları ma'bud tanımayız, Nasaranın İsaya yaptıkları gibi şirke sapmayız, hattâ Hatemül'enbiyaya tapmayız. Ona da « اَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ » deriz deyiniz. « صِبْغَةَ اللّٰهِ » nazmi celili yukarıdaki « اٰمَنَّا » ya merbut olarak âyetin nihayetine kadar « قُولُوا » emrinin mekulünde

Sh:»517

dahildir. Aradaki « فَاِنْ اٰمَنُوا » âyeti cümlei mu'terızadır binaenaleyh « صِبْغَةَ اللّٰهِ » « صَبَغَنَا اللّٰهُ صِبْغَةً » mealinde « اٰمَنَّا » nın mef'uli mutlakı makamına kaimdir. Maamafih igra babından olması da tecviz edilmiştir. 139. ﴿قُلْ﴾ ya Muhammed! sen o Yehud ve Nasaraya şöyle söyle ﴿اَتُحَآجُّونَنَا فِى اللّٰهِ﴾ siz bize Allah hakkında «Allahın hak dini Yehudîlik veya Hıristiyanlıktır ve binaenaleyh Cennete ancak bunlar dahil olacaktır, geliniz Yahudî veya Nasara olunuz ki hidayet bulasınız» diye münazara ve mücadele mi ediyorsunuz ﴿وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ ۚ﴾ halbuki o Allah hem bizim ve hem sizin rabbımızdır. Biz ona iman ederken sizin rabbınız olduğunu inkâr etmeyiz. O halde bize karşı bu mücadele ne boş, bununla beraber ﴿وَلَنَآ اَعْمَالُنَا﴾ bizim amellerimiz bizim ﴿وَلَكُمْ اَعْمَالُكُمْ ۚ﴾ sizin amelleriniz de sizindir.- Biz müslümanlar

bâlâdeki imanımız muktezasınca diğer edyan sahiblerinin kendi i'tikadlarına göre yaptıkları dinî amellerine müdahale etmeyiz, hürriyeti edyan ve vicdana riayet ederiz ve bunun için camiai islâm her camiadan vasidir. Onun içinde edyanı semavîyeden her biri kendi halinde yaşayabilir. Allah tealâ hepimizin rabbıdır ve indallah her birimiz kendi amellerimizden mes'ul olacağız. Şu kadar ki ﴿وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ﴾ biz ancak ona ıhlâskârız. Amellerimizde ancak ona ıhlâs ile hareket ederiz, arzı ıhlâs edecek başka ma'bud tanımayız, onun rizasına muhalif olan hususatta kimsenin hatırını gönlünü dinlemeyiz, işte huzuri ilâhîye amellerimizle giderken aramızda bu fark ile gideceğiz ve ona göre hisab vereceğiz ki bu nokta ne kadar şayanı dikkattır.

Ve buna karşı siz ne yüzle mücadele edebilirsiniz.

Sh:»518

Ey Yehud ve Nasara 140.

﴿اَمْ تَقُولُونَ اِنَّ اِبْرٰهِيمَ وَاِسْمٰعِيلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطَ كَانُوا هُودًا اَوْ نَصَارٰى﴾ siz milleti İbrahime tabi olmamak ve bizimle mücadele etmek

için İbrahim, İsmail, İshak, Ya'kub, Esbat hep bunlar Yehudî ve Nasranî idiler mi diyorsunuz? Nafi, İbni,

Kesir, Ebu Amir, Halef rivayetiyle Hamze, Ebu Ca'fer, Revh rivayetiyle Ya'kub kıraetlerinde «ya» ile «

اَمْ تَقُولُونَ » okunur, evvelkinde bu âyet « قُلْ » mekulünde dahil, ikincide ona nazır ve re'sen

Peygambere bir hıtabdır. O halde ma'na: Ya Muhammed!. o Yehud ve Nasara böyle mi diyorlar, bunların

kendilerinden olduklarını mı iddia ediyorlar? ﴿قُلْ﴾ sen onlara de ki

﴿ءَاَنْتُمْ اَعْلَمُ اَمِ اللّٰهُ﴾ söyleyin bakayım siz mi daha iyi bilirsiniz, Allah mı? Elbette Allah

a'lemdir değil mi? Halbuki Allah öyle biliyor ve öyle şehadet ediyor ki onlar ne Yehudîdirler ne de

Nasaradırlar, daha evvel geçmiş bir ümmeti sabıkadırlar, İbrahim Hanifî müslimdir ve müşriklerden değildir.

Siz ise sabit olan bu hakikate şehadeti ketmediyorsunuz

﴿وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللّٰهِ﴾ ve acaba nezdinde ma'lûm

ve mintarafillah sabit bir şehadeti ketmeden daha zalim kim vardır? Zira doğru bir şehadeti ketmetmek de

en büyük zulümlerden biridir. Ve Allah tealâ İbrahime « لَايَنَالُ عَهْدِى الظَّالِمِينَ »

buyurmuştur. Siz nasıl olur da bihakkın bir milleti metbua olabilirsiniz ve size uyanlar nasıl hidayete

erebilir? Siz yoksa zulmünüzden, ketmi şehadet etmenizden Allahı gafil mi sanıyorsunuz?

﴿وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾ Allah sizin yaptıklarınızdan ve yapacağınızdan

gafil değildir. Bu münasebetle bir daha işidiniz ki hakikat şudur: 141.

﴿تِلْكَ اُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَاكَسَبَتْ وَلَكُمْ مَاكَسَبْتُمْ وَلَاتُسْئَلُونَ

عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ۟

Sh:»519

bunu belleyin, badema hal-ü istikbali düşünün, işbu kanunı kesbe riayet edin, risalet ve imameti Muhammediye tahtında teşekkül eden ve bütün Enbiya tarafından tergib edilmiş bulunan ümmeti muazzamai müvahhideye dahil olmağa çalışın.

Müfessirînin beyanına göre bu âyette başlıca bir kaç tenbih vardır: Evvelâ aba-ü ecdadın fezailine ittikâl ile kalınmamalıdır. Herkes ameliyle muahaze olunur. Saniyen eslâfa farz kılınan ahkâm aynen ahlâfa dahi farz kılınmak nasıl müstenker değilse ıhtilâfı mesaliha mebni Muhammed aleyhisselâmın insanları eski bir milletten yeni bir millete nakletmesi ve bu suretle büsbütün yeni bir şeriat getirmesi de mümkindir. Bu da istinkâr edilmemelidir. Balâdaki nesih âyetleri de bu imkânı natıktır. İşte «ezmanın tegayyürile ahkâmın tegayyürü inkâr olunamaz» kaidei fıkhiyesi bu gibi âyetlerin mazmunudur. Ahkâmın böyle ılel-ü mesalihi ile deveranı bilmeğe «fıkıh» tabir olunur. Dini islâmın böyle bir taraftan ahkâmı sabite, diğer taraftan ahkâmı mütehavvileyi haiz olması, onun kıyamete kadar bekasını teyid edecek esbabtan birisidir. Bu sayede

beşeriyetin hem terakkisi muhafaza olunur, hem de buhranlı, yıkıcı inkılâblardan mahfuz kalır. Salisen,

tarikati Enbiyaya temessük etmek istiyenlerin seleflerini, hata ve savab kör körüne taklid ile uğraşmayıp

hakk-u batılı bizzat temyiz ederek amel etmeleri lâzım gelecektir. Çünkü « لَاتُسْئَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ » buyurulmuştur. Bu gibi büyük esasları ihtiva eden bu

âyet, lâteşbih bir tercii bend gibi ayrı ayrı siyak ile takrir edilmiş ve bu takrir, mahzı tekrardan ibaret

kalmamıştır, birinde intisabı ırkî' diğerinde intisabı dinî esası sevkolmuş ve bir de evvelkinde esbat « تِلْكَ » işaretinde sarahaten dahil olmadığı halde ikincide dahil olmuştur. Ve bu suretle

birinci

Sh:»520

cüz hitam bulurken ruhı islamın vahdeti temin edilmiştir ki bundan sonra vahdeti cismaniyesini temin

edecek olan Kıble mes'elesine geçilecek ve ümmeti Muhammedin teşekkülüne ve evsafı zatiyesine işaret

buyurulacaktır. Buraya kadar Surei bakare « اِيَّاكَ نَسْتَعِينُ » e kadar Fatihanın evveline şebihtir

bundan sonra yeni bir sıratı müstakim hidayetine başlanacaktır. Bunun için buyuruluyor ki:

﴿١٤٢﴾ سَيَقُولُ السُّفَهَآءُ مِنَ النَّاسِ مَاوَلّٰيهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِى
كَانُوا عَلَيْهَا ۟ قُلْ لِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ ۚ يَهْدِى مَنْ يَشَآءُ اِلٰى
صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٤٣﴾ وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ اُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا
شُهَدَآءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا ۟ وَمَا جَعَلْنَا
الْقِبْلَةَ الَّتِى كُنْتَ عَلَيْهَآ اِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ
يَنْقَلِبُ عَلٰى عَقِبَيْهِ ۚ وَاِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً اِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى
اللّٰهُ ۗ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُضِيعَ اِيمَانَكُمْ ۗ اِنَّ اللّٰهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ
رَحِيمٌ ﴿﴾

Sh:»521

﴿١٤٤﴾ قَدْ نَرٰى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِى السَّمَآءِ ۖ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً
تَرْضٰيهَا ۟ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ۚ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ
فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ ۗ وَاِنَّ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ اَنَّهُ
الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ ۗ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٤٥﴾ وَلَئِنْ
اَتَيْتَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ اٰيَةٍ مَاتَبِعُوا قِبْلَتَكَ ۚ وَمَآ اَنْتَ

بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْۚ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍۗ وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ
اَهْوَآءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَاجَآءَكَ مِنَ الْعِلْمِۙ اِنَّكَ اِذًا لَمِنَ
الظّٰلِمِينَۘ﴿﴾

Meali Şerifi

Nas içinde süfehâ takımı "bunları bulundukları Kıbleden çeviren ne? diyecek, Deki Meşrık da Magrib de Allahındır, o kimi dilerse doğru bir caddeye çıkarır 142 ve işte böyle sizi doğru bir caddeye çıkarıp ortada yürüyen bir ümmet kıldık ki siz bütün insanlar üzerine adalet nümunesi, hak şahidleri olasınız, Peygamber de sizin üzerinize şahid olsun. Kıbleyi mukaddema durduğun Kâ'be yapışımız da sırf şunun içindir: Peygamberin izince gidecekleri; iki ökçesi üzerinde geri döneceklerden ayıralım, o elbette Allahın hidayet eylediği kimselerden maadasına mutlak ağır gelecekdi, Allah imanınızı zayi edecek değil, Her halde Allah insanlara re'fetli çok re'fetlidir, rahîmdir 143 hakikaten yüzünün Semada aranıp durduğunu görüyoruz, artık müsterih ol: seni hoşnud olacağın bir Kıbleye memur edeceğiz, haydi yüzünü Mescidi Harama doğru çevir, siz de -ey mü'minler- nerede bulunsanız yüzünüzü ona doğru çeviriniz; kendilerine kitab verilmiş olan-

lar da her halde bilirler ki o rablarından gelen haktır ve Allah onların yaptıklarından ve yapacaklarından gafil değildir 144 celâlim hakkı için sen o kitab verilmiş olanlara her bürhanı da getirsen yine senin Kıblene tabi olmazlar, sen de onların Kıblesine tabi olmazsın, bir kısmı diğer kısmın Kıblesine tabi değil ki.. celâlim hakkı için sana gelen bunca ilmin arkasından sen tutar da onların hevalarına uyacak olursan o takdirde sen de mutlak zulmedenlerdensindir 145

KIBLE: esasen insanın her hangi bir tarafa teveccüh ve istikbali hâlidir ki Türkçe yön demektir. Orfen namazda teveccüh olunan mekâna ismolmuştur.

Cenabıhak Kıblenin tahavvülüne ve yeni bir sıratı müstakimin iraesine ve bu suretle yeni bir ümmet teşkiline işaret ve bunun üzerine kendilerini bilmezler tarafından söylenecek cahilâne sözlerin hükümsüzlüğünü beyan için şöyle buyuruyor:

142. ﴿سَيَقُولُ السُّفَهَآءُ مِنَ النَّاسِ﴾ Nâsın süfeha takımı, hafif akıllı idraksiz, çapkın güruhu diyecekler ki ﴿مَاوَلَّيهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِى كَانُوا عَلَيْهَا﴾ «Bunları yani Muhammed ve ümmetini bulundukları Kıblelerinden -Beyti makdisten- çeviren ne?» bu söz neshı inkâr ve tahvili Kıbleye i'tiraz etmek istiyen Yehud veya münafıkîn tarafından sarfedilmiş ve âyet onlar hakkında nazil olmuştur. Balâda « اَلَآ اِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَآءُ » hükmi celiline nazaran münafıkîn hakkında olması daha münasibdir. Yâni bunlar böyle söylemiş ve söyliyeceklerdir. ﴿قُلْ﴾ Ya Muhammed!. Sen o süfehaya şöyle söyle: ﴿لِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ﴾ Meşrık ve Mağrıb, gün doğusundan gün batısına kadar bütün şu arz Allahındır, onun için hiç bir mekâna ıhtisası yoktur. ﴿يَهْدِى مَنْ يَشَآءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾ bunların maliki olan o Allah

dilediği kimseyi yeni bir sıratı müstakime hidayet eder, muvaffak kılar».- Burada doğrudan doğru Fatihadaki « اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ » duasına sarih bir alâka, dekik bir cevab vardır. Evvelâ: Sıratı müstakimin nekire olarak iradı, bunun azametine ve yeniliğine bir işarettir ki istenildiğinden â'lâ ve

öteden beri gidile gelmiş olan mün'amün aleyhim sıratından daha başka ve daha güzel ve gayei nimet-ü saadete daha selâmet-ü sühuletle götüren, yani gadab-ü dalâlden salim bulunan bir tarikı müstakim demek olur. Saniyen' bu sıratı müstakime hidayet, sırf meşiyyeti ilâhiyeye rabtedilmiştir. Hilkatte meşiyyeti ilâhiyeye merbut olmıyan hiç bir şey bulunmadığı halde bunun tasrihi, böyle bir sıratı ihsan ve ibtida ona hidayet kulların kesb-ü meşiyyetiyle mukayyed olmayıb mahzı fazlı ilâhî olduğuna tenbihtir. Ve bu suretle burada kesib kanununun bir kaydine ve bu işin mebdei kesbe mütekaddim bulunduğuna bir işaret vardır. Kesib mesailinde meşiyyeti ilâhiye, meşiyyeti ibadi ta'kib eder. Bu gibi vehbî esasatta ise abdin kesbi meşiyyeti ilâhiyeyi ta'kib etmek icab eder. Hasılı Cenabı Allah her şeye maliktir ve dilediği kulunu mahzı meşiyyetile Peygamber yapar ve ona büsbütün yeni bir din-ü şeriat ihsan edebilir ve bundan onu menedecek hiç bir kuvvet yoktur ve Peygamberlik bir kesib işi değildir ve bu iş « لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ » kaidesinin dairei şümulünden hariçtir. O kaide bu ihsandan sonra cereyan eder. Ve bunu yapabilecek olan Allah tealânın tahvili Kıbleyi emretmesinde i'tiraz edilecek hiç bir sebeb yoktur. Ve cenabı hak Resuli Muhammede bu hidayeti bahşetmiştir. 143. ﴿وَكَذٰلِكَ﴾ ve ey ümmeti Muhammed!. İşte böyle bir sıratı müstakime hidayet etmek suretile ﴿جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا﴾ biz sizi vasat' merkez ve her tarafı denk, mu'tedil, hayırlı bir ümmet yaptık

Sh:»524

﴿لِتَكُونُوا شُهَدَآءَ عَلَى النَّاسِ﴾ ki siz diğer nas üzerine kavlen veya fi'len veya halen şahidi adil ve nümunei imtisal olasınız.»

ŞÜHEDA, şehidin cem'idir, şehid de şehadetten «feil» bima'na «fail» veya «mef'ul» olarak şahid yahud meşhud ma'nasınadır. Orfümüzdeki şehid «meşhud bilcenne» demektir. Burada ise şahid ma'nasınadır. Şahid, bir hakkı isbatta şehadetine ya'ni ilmi şühudî tarikile ıhbarına müracaat olunan ve hükme beyyine ittihaz edilen kimsedir ki bundan bilistiare ıstılâhta bir hükmi külliyi isbat için müracaat olunan emri cüz'iye de şahid ıtlak olunur. Şer'an kendinin diğeri aleyhinde bir hakkını ıhbar-ü taleb etmeğe dava, ve başkasının kendi aleyhinde hakkını ıhbar etmeğe ikrar denildiği gibi bir başkasının diğeri aleyhine hakkını ıhbar etmeğe de şehadet denilir. Binaenaleyh şahid, ortada mutavassıt, adil ve hakgü, sözü mesmu ve mu'teber bir kimse olur. Ve bu münasebetle fi'len ve halen nümunei imtisal ittihaz edilen muktedabih kimselere dahi şahid denilir. «Bu böyledir, çünkü fülân öyle diyor, fülân iş şöyle yapılmalıdır, çünkü fülân fülân öyle yapıyor» tarzında her hangi bir hükm-ü karar için sened ittihaz edilen zevat hep şahiddirler ki bunlar en

büyük insanlar demektir. İşte cenabı Allah ümmeti Muhammedi insanlar arasında böyle hakşinas, hakgû, adil ve müstakim, hüsni ahlâkı, ilm-ü irfanı ile mümtaz, şayanı istişhad ve merkezî bir cazibeyi ve imameti haiz, muktedabih bir cemaat yapmak ve tam manasiyle adil bir ümmeti hakime teşkil etmek için sayei Muhammedîde yeni bir sıratı müstakime hidayet buyurmuştur. Ve akvamı saire arasında ümmeti islâm bu vazifelerini unutmamak icab edecektir. Müslümanlar şuna buna uyuntu olmıyacak, diğer akvama nümunei imtisal ve merci olmak lâzım gelecektir ki bunu temin eden sıratı müstakim vehbî olduğu halde onun üzerinde bu noktadan yürümek bir emri kesbîdir. Ve bunu iktisab

Sh:»525

eden ümmetin icmaı da bir delili hak, bir şahidi hakikî olur. Filvaki bu şerait altında yürüyen müslamanlar ve bilhassa Eshabı kiram, akvamı cihanın merkezi teveccühü olarak emri hakda haizi imamet bir ümmeti kübra olmuşlardı. İşte ey müslümanlar! siz böyle nas üzerine şahid olasınız ﴿وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا﴾ o resuli huda Muhammed Mustafa da sizin üzerinize şahid ve size muktedabih olsun « لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِى رَسُولِ اللّٰهِ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ » medlûlünce siz onu ekval-ü

ef'alinizde, harekât-ü sekenatınızda şahid ve İmam ve nümunei imtisal bir metbuı hüman ittihaz eder ve onun getirdiği sıratı müstakim üzerinde yürürseniz bütün insanlar sizin arkanızdan gelir ve sizi cemaatinizle İmam tanır, ızharı hak için size ve sizin sözünüze müracaat eder. -Bunun için icmaı ümmetin delil olması Muhammedin ümmeti olmağa ve onun kitab-ü sünnetine ittiba eylemeğe mütevakkıftır.- Bunu yapamayanlar ümmet olamaz. Başka milletlerin arkasında gitmeğe mecbur bir kavımi tâbi ve mahkûm olur, hürriyetini gaib eder, esir kalır. Hadîsi şerifte rivayet olunmuştur ki (Ahırette diğer ümmetlerin hepsi Enbiyanın tebliğatını inkar edecekler, Cenabı Allah berayı muhakeme Enbiyanın tebliğ davasına beyyine taleb edecek, nihayet ümmeti Muhammed getirilecek, şehadet edecekler, diğer ümmetler «siz onu nereden biliyorsunuz» diyecekler. Ümmeti Muhammed de «Allah bize bunu kitabile ve Resuli sadıkının lisanile bildirdi» diye cevab verecekler, bunun üzerine Hazreti Muhammed sallâllahü aleyhi vesellem getirilecek, ümmeti kendisinden sorularak tezkiye edilecek o da onların adaletine şehadetle alenen tezkiye edecektir).

Resulullah Efendimiz Mekkede iken Ka'beye müteveccihen namaz kılardı. Medineye hicretten sonra Sahreye müteveccihen namaz ile emrolunmuştu ki bunda Yehudîleri İslâma bir nevi te'nis vardı. Bunun hakkında buyu-

ruluyor ki: ﴿وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِى كُنْتَ عَلَيْهَآ﴾ «, « اَلْقِبْلَةَ » جَعَلْنَا » fi'linin mukaddem mef'uli sanisi, « اَلَّتِى » muahhar mef'uli evvelidir. Kıblenin sıfatı zannedilmemelidir. Yani, senin vaktiyle üzerinde bulunduğun Ka'beyi kıble yapışımız başka bir şey için değil ﴿اِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلٰى عَقِبَيْهِ﴾ ancak Peygambere ittiba edecek olanları, geldiği izden geri dönecek, irtidad eyliyecek olanlardan tefrik-u temyiz etmek, habîs ile tayyibi birbirinden ayırd eylemek ve bu suretle her birinin hali benim gibi siz kullarımla beraber hepimizin malûmu olmak içindir. Böyle olmasa idi onları yalnız ben bilirdim, siz bilemez, ayırd edemezdiniz». -Peygamber Medineye gelip Beyti makdise doğru namaz kılmağa başlayınca Arabın gücüne geldi, bilâhare Kâ'beye tahvil buyurulduğu zaman da Yehudîlerin gücüne gitti «kâh buraya, kâh oraya bu ne oluyor? Bunda yakin olsa böyle olmazdı» diye irtidad edenler bulundu. Münafıklar söz ettiler, müslümanlar «vefat eden ıhvanımızın namazları ne olacak» diye telâş ettiler, buna karşı ve daha doğrusu tahvilin mukaddimesinde bu ahvalin vuku bulacağına işareten bu âyetler nazil olmuştur.- İşte bu mesele de böyle bir imtihan vardır. ﴿وَاِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً﴾ gerçi bu hal, bu imtihan büyük ve ağır bir

şeydir ﴿اِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللّٰهُ﴾ ancak Allahın hidayet ettiği, imanda sebat

nasıb eylediği zevata değil, onlara Allahın hiç bir emri ağır gelmez, şunu da biliniz ki

﴿وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُضِيعَ اِيمَانَكُمْ﴾ Allah sizin sebatkâr imanınızı veya imanınızın

eser ve alâmeti olan namazlarınızı hiç zayi etmek istemez, binaenaleyh Kıble tahvil olunursa bundan evvel

kıldığınız namazlar, vefat eden ıhvanınızın namazları indallah zayi olmaz

﴿اِنَّ اللّٰهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ﴾ çünkü Allah her halde in-

Sh:»527

sanlara pek re'fetli bir rahîmdir. Ne ecirlerini zayi eder, ne de maslahatlarını, hayırlarını terk eyler. Sizin

şefakat-ü merhamet namına bildiğiniz şeylerin bütün menabii ondadır. Onun nesih emirleri, sizin zararınıza

olacak veçhile makabline şamil olamaz. Her zaman için o zamanın hükmü cari olur.- Bu hüküm

zamanımızda «kanun makabline şamil olmaz, meğer ki muhaffifi ceza olsun» suretinde ifade olunan kaidei

teşriin esasıdır. Nafi, İbni Kesir, İbni Amir, Hafs kıraetlerinde Reuf, Hemzenin meddiyle, mütebakisinde

medsiz okunur, lâkin ma'na birdir.

İşte Allah böyle bir Allahdır ve size bu suretle bir sıratı müstakim verecek ve sabit bir kıble gösterecektir»

Resulullaha yukarıdan beri varid olan işarat üzerine tahvili Kıble için vahyin vüruduna intizar ediyor,

Semadan Cibrili gözetiyor ve babası Hazreti İbrahimin Kıblesi olan Kâ'beyi temenni ederek dua eyliyordu

nihayet şu âyetler nazil oldu: Ya Muhammed; 144.

﴿قَدْ نَرٰى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِى السَّمَآءِ﴾ biz senin yüzünün sık sık Semada dönüşünü görüyoruz ﴿فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضٰيهَا﴾ seni artık pek memnun olacağın bir kıbleye kat'iyen çevireceğiz. Binaenaleyh

﴿فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾ sen hemen yüzünü dos doğru Mescidi haramın şatrına ya'ni Kâ'be tarafına çevir.- Bu suretle eski Kıble mensuh ve böyle istikbali Kıble farz oldu.

Yüzün dos doğru çevirilmesi, bedenin ön tarafından tamamen yönelmesi demek olduğu aşikârdır.

Binaenaleyh yüzün ve bedenin Kâbeden başka bir tarafa bükülmesi namazı ifsad eder. Lâkin uzakta

bulunanlar için ayni Kâbeye isabet de şart değildir. Ve bunun için bizzat Kâ'be denilmeyib Mescidi haram

şatrına buyurulmuştur, Mescidi haram ise Kâ'benin kendi değil etrafındaki haremi şerifidir. Ve burada kıtal,

taarruz memnu bulunduğu ve emni kâmil matlûb olduğu için ona «haram» veya «harem»

denilmiştir.

sh:»528

ŞATR, bir şey'in nısfı veya bir cüz'i mütemayizi veya bir canibi ma'nalarına gelir. Kâ'be Mescidi haramın tam ortasında bulunduğu için nısfı Kâ'benin nısfına müntehi olur. Ve bunun için Mu'tezileden Cubbaî ve Kadı AbdülCebbar, namazda Kâ'benin nısfına isabet şart olduğuna ve bir kenarına teveccüh gayri kâfi bulunduğuna kail olmuşlardır. Fakat Sahabeden ve Ta'biînden, müteahhirînden Cümhuri müfessirîn uzaktan mescidi haram semtine teveccüh kâfi bulunduğunu ve ancak Mekkede ve Mescidi haram içinde Kâ'benin her hangi bir tarafına teveccüh vacib olduğunu beyan eylemişlerdir ki buna göre hasılı ma'na mümkin olduğu kadar Kâ'be tarafına demek olur. Yani Şatır, nefsi Kâ'beyi ve mescidi haram, semti Kâ'beyi ifade eder. Ve bunun tafsıli kütübi fıkhiyenin istikbali kıble bahsine aittir. Bera ibni Âzib radıyallahüanh Hazretlerinden rivayet olunuyor ki Resuli ekrem sallallahü aleyhi vesellem Medineye gelmiş ve on altı ay Beyti makdis tarafına namaz kılmış idi, badehu Kâ'beye tevcih kılındı. Bu tahvilin «bedir» gazasından iki ay mukaddem Recebi şerifte zevali Şemisten sonra vaki olduğu ve Resulullahın Beni Seleme mescidinde Eshabile beraber kılmakta bulunduğu öğle namazının iki rek'atini müteakip namazda iken çevrilib

«Mizaba» doğru yöneldiği ve erkeklerin kadınlar yerine, kadınların da erkeklerin yerine namazda tahvili mekân ettikleri ve binaenaleyh o mescide «mescidül kıbleteyn» namı verildiği dahi zikredilmiştir. Derhal etrafa haberler gitmiş «mescidi kuba» da dahi ahali namazda iken biri gelmiş Resulullah Kâ'beye çevrildi diye bağırmış olduğu mervidir.

Tahvili Kıble hakkında balâda «وَلِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَاَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ» gibi vaki olan işaretler, bu ayet ile tamamen kesbi kat'iyet eylemiş ve Beytülmakdise teveccüh büsbütün nesh olunmuştur. Bunun için bazı ulema nasih olan ayet «اَيْنَمَا تُوَلُّوا» olduğuna zahib olmuş ise de doğrusu Cümhurun dediği

gibi nâsih işbu «فَوَلِّ وَجْهَكَ» emridir. Cenabı hak bizzat Resulünü bu emir ile tatyib buyurduktan sonra eşhas ve emkineye ta'mimen de buyuruyor ki ﴿وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ﴾ ve her nerede bulunursanız yani

her nerede namaz kılarsanız yüzlerinizi o tarafa çeviriniz, o tarafa yöneliniz. -demek ki namaz kılmak için bir mescid gibi muayyen bir mahal ile tekayyüd farz değildir. Fakat muayyen bir Kıble olarak Mescidi harama doğru Kâ'be tarafına teveccüh herkese farzdır. Meğer ki düşman havfı gibi zarurî bir ma'zeret karşısında buna da imkân bulunmasın, o zaman buna yakın herhangi bir cihet kâfi olur. İşte « اَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ ط » in ma'nası da budur. Şimdi Kıblenin böyle Beyti makdisten Kâ'beye tahviline sair ehli kitab ne diyeceklerdir? Derseniz ﴿وَاِنَّ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ﴾ mukaddema kendilerine kitab verilmiş olan Yehud ve Nasara taifeleri de ﴿لَيَعْلَمُونَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ ط مد﴾ her halde bilirler ki bu tahvil emri rabları tarafından bir emri haktır. Onlar içinde her ne kadar « مَاوَلّٰيهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ » diye itiraz etmek istiyen ve neshı inkâra kalkışan süfeha bulunursa da kitaba hakikaten aşina olanların bu gibi ahkâmı inşaiye de mintarafillâh nesh-ü tebdilin caiz ve hattâ bir sünneti cariye olduğunu ve Ka'benin vaktile Kıblei İbrahim bulunduğunu bilirler. ﴿وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ﴾ ve Allah tealâ onların amellerinden gafil değildir ve cezalarını verecektir.» Binaenaleyh bu cümle ehli kitab hakkında bir inzardır. İbni Âmir, Hamze, Kisaî, Ebu Ca'fer, Revh kıraetlerinde « تـا » ile « يَعْمَلُونَ » okunur. Bu surette Allah hiç birinizin amelinizden gafil değildir demek olub mü'minler hakkında tebşir, kâfirler hakkında inzar olur. 145.

﴿وَلَئِنْ اَتَيْتَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ اٰيَةٍ مد﴾ ya Muhammed!.

Val-

Sh:»530

lahi sen o inadçı ehli kitaba her âyeti getirsen, isbatı hak için ne kadar delâil ve mucizat mümkin ise hepsini göstersen ﴿مَاتَبِعُوا قِبْلَتَكَ﴾ onlar senin Kıblene tabi olmazlar. Sen onlara aklî ve naklî âyât-ü edillenin en vazıhını gösterdin, akl-ü hikmet, ahdi kadim ve bilhassa kıssai İbrahim ile şerefi Kâ'be hakkında irae etmiş olduğun beyanatı vazıhayı ve bu emri kat'îyi anlamak istemiyenler, hiç bir delili sem'i itibara almazlar ve binaenaleyh senin me'mur olduğun Kıbleye uymazlar ﴿وَمَآ اَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ﴾ sen de onların Kıblelerine tabi olamazsın, bundan başka ﴿وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ﴾ onlar birbirlerinin Kıblelerine de tabi olmazlar. Zira Yehudîler « صَخْرَة » ye, Nasara da gün doğrusuna dururlar ve biribirlerine muvafakatleri ihtimali yoktur ﴿وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَآءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَاجَآءَكَ مِنَ الْعِلْمِ﴾ vallahi sen bu Yehud ve Nasaranın hakka muhalif batıl üzere gittikleri hakkında sana gelen bu ilimden sonra farzı muhal olarak onların hevalarına, emri hakka muhalif olan keyflerine, arzularına uyacak olursan ﴿اِنَّكَ اِذًا﴾ bu takdirde şunu muhakkak bil ki sen de ﴿لَمِنَ الظَّالِمِينَ﴾

behemehal zalimler güruhundan olursun.- ve o zaman ahdı ilâhîye nail olamaz, nasa İmam olub ümmet teşkil edemezsin. Binaenaleyh senin onlara ittibaın hükmi ilâhî ile muhaldir. Ey ehli iman!. Siz onların ne kadar zalim olduğunu bilir misiniz?

﴿١٤٦﴾ اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ اَبْنَآءَهُمْ ۘ وَاِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴿﴾

Sh:»531

Meali Şerifi

O kendilerine kitab verdiğimiz ümmetlerin uleması onu -o Peygamberi- oğullarını tanır gibi tanırlar, böyle iken içlerinden bir takımı hakkı bile bile ketmederler 146

146. ﴿اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ﴾ bizim kendilerine kitab verdiğimiz, kitabı okumak nasıb eylediğimiz o ehli kitab uleması ﴿يَعْرِفُونَهُ﴾ o Peygamberi bilmez değillerdir, onu tanırlar,

onun o Peygamber olduğunu ﴿كَمَا يَعْرِفُونَ اَبْنَآءَهُمْ﴾ tıpkı oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar, bilirler ﴿وَاِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ﴾ ve bunların bir kısmı ﴿لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾ hiç şüphesiz bile bile hakkı ketmederler. -Burada Peygambere hıtab zamirile « يَعْرِفُونَكَ » buyurulmayıp da gıyabe iltifat ile « يَعْرِفُونَهُ » buyurulmasında dakik bir kaç nükte vardır: Evvelâ: bu âyet cenabı Allah tarafından sureti gıyabda ve bîtarafâne bir şehadeti ifade eder. Saniyen, Tevratta Hazreti Musaya benzer bir Peygamber diye tavsif buyurulmuş olduğu için ötedenberi Ehli kitab tarafında Hatemül'enbiya lâmı ahd ile « اَلنَّبِيُّ =ennebiy» yani o Peygamber diye yadedilirdi, böyle ma'ruf idi «o» dedikleri zaman bunu anlarlardı. Ancak onun Hazreti Muhammed olduğunu gösterecek bir beyyineye, kat'î bir delile ihtiyac vardı, Hazreti Muhammedin getirdiği âyâtı beyyine ve mucizatı vazıha ile bu da bihakkın te'min edilmiş idi ve bunların karşısında bilhassa o zamanki ulemayı Ehli kitabın hiç bir veçhile şekk-ü şüphesi kalmamıştı ve bunu evlâdlarını bildikleri gibi kat'î bir surette biliyorlardı. Netekim Hazreti Ömer Abdullah ibni Selâm Hazretlerine bunu sorduğu zaman «ben onu oğlumu bildiğimden daha ziyade bilirim, çünkü

onda hiç şekk-ü şüpheye mahal yoktur, fakat evlâdıma gelince ne bileyim belki validesi hiyanet etmiş olabilir» demişti. Bunun üzerine Hazreti Ömer de müşarunileyhin başını öpmüştü. İşte « يَعْرِفُونَهُ » buyurulmasında bu nüktei ma'rufiyete ve «o Peygamber» unvanına büyük bir telmih vardır. Bu âyet bilhassa şunu da isbat ediyor ki sadece bilmek, sırf kalbî olan ilm-ü marifet imana kâfi değildir, imanı şer'î için iz'an-ü inkıyad ve bundan başka hakkı ketmetmeyib zahiren ıkrar ve i'tiraf eylemek dahi lâzımdır. İmanın kökü bir keyfiyeti kalbiye olmakla beraber onun mu'teber bir iman olması o kökün bir manii mücbir bulunmadıkça zahirde intişarına mütevakkıftır. Ehli kitab uleması o Peygamberi kalben pek iyi tanıdıkları halde mü'min olamamışlar bilâkis bile bile ketmi hak ettiklerinden avamdan daha ziyade mezmum ve makduh keferi muanidinden olmuşlardır.

Ey risaleti bu kadar sabit ve müberhem olan resulü ekmel:

﴿١٤٧﴾ اَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿١٤٨﴾ وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ اَيْنَ مَاتَكُونُوا يَاْتِ بِكُمُ اللّٰهُ جَمِيعًا اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿

Meali Şerifi

O hak rabbından, artık şüpheye düşenlerden olma sakın 147 Her birinin bir yöneti vardır, o ona yönelir,

Haydin hep hayırlara ko-

Sh:»533

şun, yarışın; Her nerede olsanız Allah sizi toplar, bir araya getirir, şüphesiz ki Allah her şeye kadîr 148

Ya Muhammed: 147. ﴿اَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ﴾ O emri hak rabbındandır, tabiri aharla hak,

Allahtan gelendir ﴿فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ﴾ Binaenaleyh sen sakın, şübheci

güruhundan olma ve onların hevasını gözederek, aldığın emri hemen infazdan geri durma. - Şüphe yoktur

ki bu hıtabın Peygambere tevcihi umum ümmetini muhalefetten şiddetle tahzir ve bilhassa emri Kıbleyi bir

daha takviye içindir. Filhakika bir din, bir millet, bir ümmet için Kıble mes'elesinin pek büyük bir ehemmiyeti

vardır. Zira vücudda ruh ile cismin derin bir ıhtilâtı vardır. Ve bir tezahüri cismanî ifade edemiyen

ruhaniyetin hiç bir hükmü yoktur, ruhun en büyük şiarı vahdet olduğu ve ayni zamanda her kalb-ü vicdanın

ruhanî duygusu sırf kendine ait bulunduğu için cismanî bir tezahürde birleşmiyen ruhlar arasında bir rabîtai vahdet tezahür edemez ve binaenaleyh sadece vahdeti ruhaniye üzerine müesses bir ruhı içtimaî tasviri faidesiz ve belki gayri mümkindir, mütemasil ruhlu efrad arasında vahdeti ruhaniyenin mevcudiyeti, beyinlerinde bir vahdeti cismaniyenin tezahürile malûm olur ve bu suretle ruhaniyet cismaniyetten, cismaniyet ruhaniyetten müzaaf bir ın'ikâs ile kesbi kuvvet eder ve ruhı içtimaî bu sayede teşekkül eyler ve ümmet bununla zuhura gelir. Bunun için Kıble bir ümmetin vahdeti ruhaniyesine zâman olacak ilk tezahüri cismanîyi te'min eder ve Kıblesiz bir ümmet olamaz. Filvaki 148.

﴿وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا﴾ Ümmetlerden veya akvamdan her birinin bir yüneti vardır ki o ona yünelir, Milleti İbrahime ittiba etmek ve bu suretle en büyük ve en güzide bir ümmeti

Sh:»534

muazzamai mu'tedile olmak istiyenlerin yüneti de en kadim olmakla ma'ruf ve en şümullü bir ciheti vahdet olmağa lâyık olan ve İbrahimin Kıblesi bulunan Kâ'bedir. Bu ümmeti muazzama buna yünelmelidirler. Ve bu herkesin yünetine gelir. Yer yüzündeki akvamdan her birinin de buna yünelecek bir ciheti, bir yüneti

vardır. Meselâ Şimal halkı Kâ'benin Şimal cihetine, cenub halkı cenub cihetine, Şark halkı Şark cihetine, Garb halkı Garbına ve aradakiler aradan bir cihete yünelirler. Hepsinin cihetleri muhtelif olmakla beraber yine cümlesi bir Kâ'be alttan üstten göğe kadar bir merkez ve dairen madar ona teveccüh eden sekenei Arz onun etrafında sıra sıra birer saffı müstedir teşkil ederek yeknesak, yekemel, yekhedef bir cemaati kübra teşkil edebilirler ﴿فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ﴾ binaenaleyh sizden her biriniz yünetine yünelerek hayırlar yapmakta müsabakalar icra ediniz. Zira Kıbleden maksad da böyle muntazam bir vahdet ile hayır müsabakasına girişmektir. Siz bunu biliniz de edyanı saire erbabından ziyade hayırlar yapınız ve onları sebk ediniz ve muhtelif cihetlerde, başka başka beldelerde bulunduğunuzdan dolayı aranızda vahdeti içtimaiye yoktur sanmayınız. Zira ﴿اَيْنَ مَاتَكُونُوا يَاْتِ بِكُمُ اللّٰهُ جَمِيعًا﴾ her nerede olursanız olunuz, Allah hepinizi bir araya getirir. Bir Kıbleye teveccühünüz sayesinde ıhtilâfı cihata rağmen hepiniz cemaati vahide olur ve hepiniz Mescidiharam içinde namaz kılıyor gibi muntazam bir hey'eti içtimaiye halini iktisab edersiniz ve ecrinizi o suretle alırsınız. Ve böyle şey olur mu demeyiniz, çünkü ﴿اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ﴾ Allah her şeye kadır olduğu gibi sizi böyle toplamağa ve ecrinizi vermeğe de kadirdir. Hali hazarde böyle, sefere gelince:

﴿١٤٩﴾ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ
الْحَرَامِ ۖ وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ ۗ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ
﴿١٥٠﴾ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ
الْحَرَامِ ۖ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ
لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ
وَاخْشَوْنِي وَلِأُتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥١﴾ كَمَا
أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ
وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ۗ
﴿١٥٢﴾ فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ ﴿﴾

Meali Şerifi

Hem her nereden sefere çıkarsan hemen Mescidi harama doğru yüzünü çevir, bu emir şüphesiz hak,

rabbından olduğu muhakkakdır, Allah amellerinizden gafil de değildir 149 Her nereden yola çıkarsan yüzünü Mescidi harama doğru çevir ve her nerede olsanız yüzünüzü ona doğru çevirin ki nas için aleyhinizde bir hüccet olmıya, ancak içlerinden haksızlık edenler başka siz de onlardan korkmayın benden korkun, hem üzerinizdeki ni'metimi tamamlıyayım hem gerek ki hidayete eresi-

Sh:»536

niz 150 Netekim içinizde sizden bir Resul gönderdik, size âyetlerimizi okuyor, sizi tezkiye ediyor, size kitab, hikmet öğretiyor, size bilmediğiniz şeyleri öğretiyor 151 o halde anın beni, anayım sizi ve şükredin de bana nankörlük etmeyin 152

149. ﴿وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ﴾ ve her hangi bir beldeden sefere çıkarsan ﴿فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾ namazda yine yüzünü Mescidi haram şatrına tut, yine hazerdeki gibi Kâ'be tarafına yönel ﴿وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ﴾ ve bu emir her halde rabbından gelen haktır ve hikmete muvafıktır.

﴿وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾ ve Allah sizin amellerinizden asla gafil değildir.

Gerek hazarda ve gerek seferde olsun bu emre gerek muvafık ve gerek muhalif bulunsun amellerinizden hiç biri ecirsiz veya cezasız kalmaz. -Ebu amir kıraetinde « يَعْمَلُونَ » okunur ki muhalifler hakkında bir inzardır.

Kıble me'selesi gayet mühim ve tahvili Kıble ise bir emri âzîm ve alelhusus bunun mütezammın olduğu nesih mes'elesi Şeytanların fitne ve fesad için vesilei tesvilât ittihaz edebilecekleri dakik bir mes'ele olduğundan dolayı Kıble hakkındaki bu emirler berveçhiâti bir daha tekrar ile te'kid olunacak ve maamafih mutazammın olduğu bazı hikmetler dahi ibraz buyurulmak suretile bu te'kid ayrıca bir manayı müstekilli ifade edecektir. Şöyle ki 150. ﴿وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ﴾ ya Muhammed!. Her nerede olursa olsun, uzağa veya yakına, gerek harb ve gerek diğer bir maksad için sefere çıkarsan dahi ﴿فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾ namazda yüzünü Mescidi haram tarafına çevir ﴿وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ﴾ ve ey mü'minler!. Siz aktarı Arzdan her hangi bir yerde gerek mukim ve gerek müsafir olarak bulunursanız

﴿فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُۥ﴾ hepiniz namazla yüzünüzü Ka'be tarafına çeviriniz, o tarafa yöneliniz ﴿لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ﴾ ki nasın aleyhinizde bihakkın tutunabileceği hiç bir delil kalmasın. -Yani tahvili Kıble emrinin sizin anlayabileceğiniz başlıca iki hikmeti vardır, birisi bu emir, Ehli kitab ve müşrikîn gibi muhalifleriniz olan bayağı insanlar tarafından aleyhinizde isti'male salih hiç bir huccet bırakmamak içindir. Çünkü kütübi salifeye nazaran mev'ud olan Hatemül'enbiyanın evsafı miyanında Kıbleyi Kâ'beye tahvil edeceği hakkında delâletler veya işaretler vardır. Ezcümle kıssai İbrahimde nakledildiği üzere ahdı kadimden kitabül Eş'iyada Mekkenin istikbalini tasvir eden âyetler buna vazıhan işaret etmektedir. Bu sebeple ehli kitab «Hatemül'enbiyanın Kıblesi Mekkede olacaktı, Muhammed ve eshabı ise hâlâ Beyti makdise duruyorlar.» diye şüphe edebilirler. Ve bunu bihakkın hücceti nakliye olarak dermiyan eyleyebilirler. Sonra Kiblei İbrahime muhalefet, Milleti İbrahim davasile mütenasib değildir. Bunu da müşrikîn bir hücceti akliye olarak bihakkın irad edebilirler. İşte tahvili Kıble emrinde evvelâ size karşı böyle aklen ve naklen muhık olabilecek ihticacları büsbütün ref'etmek ve hasımlarınıza aleyhinizde hiç bir hüccet bırakmamak hikmeti vardır. Bundan sonra onların hiç biri böyle bir itiraz serd edemez, ağızlari kapanır ﴿إِلَّا ٱلَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ﴾ ancak o insanlar içinden zülmü şiâr edinmiş olan haksızlar başka.- Onlar hüccet, delil aramadan ağızlarına geleni söylerler, muhık bir i'tiraza imkânları olmadığı halde bu gibi zalimlerin ağzı durmaz, fakat böyle hüccetsiz,

bürhansız ve sırf haksız sözlerin de hiç kıymeti yoktur ﴿فَلَا تَخْشَوْهُمْ﴾ binaenaleyh siz onların hiç birinden korkmayınız da ﴿وَاخْشَوْنِى﴾ benden korkunuz.

Sh:»538

Ve benim emrime muhalefetten sakınınız. İşte emri tahvil nasa aleyhinizde öyle bir hücceti itiraz bırakmamak, bir de ﴿وَلِأُتِمَّ نِعْمَتِى عَلَيْكُمْ﴾ size nimetimi tamamlamam içindir ki ﴿وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ﴾ bu sayede mazharı hidayet olmayı ve doğru yolda salimen gidib gayei merama ermeyi kaviyyen ümid edebilesiniz. -Asıl nimet, sıratı müstakime hidayet idi, emri Kıble de bu sıratı mustakimdendir. İtmamı nimet, bir nimetin noksan ciheti bırakılmayıb mümkin olan kemaline erdirmek demek olduğundan bu nimetin itmamı da o yoldan doğruca gidib gayei felâha ermektir. Hazreti Ali «tamamı nimet, islâm üzerine ölmektir» buyurmuş ve tamamı nimet duhuli Cennettir diye de bir haberde varid olmuştur. Bu itmamı nimet lûtfü şuna benzer: 151.

﴿كَمَآ اَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ﴾ netekim sizin içinizden, yani zürriyeti İbrahim ve İsmail içinde sizden, yani siz insanlar cinsinden güzide bir Resuli müfahham gönderdik». Nev'i beşerin yine beşer olarak bir Peygambere mazhariyeti ne büyük ni'mettir. Şüphe yok ki Allahın kullarına

göndereceği elçi, sadık mahlûkatından biri olacaktır. Zira Allah ile kulları arasında vasıta olacak gayri mahlûk bir takım tali mabutlar tasvuru muhaldir, batıldır. Binaenaleyh Allahın insanlara gönderdiği Resul insandan başka diğer mahlûkattan biri olsa idi, insanlık namına büyük bir şeref olmaz ve umum için o kadar şayanı istifade de bulunmazdı. Beşere yine içlerinden « اِنَّمَآ اَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ قص » deyen bir Peygamber göndermesi, nev'i beşerin Allah tealâya doğrudan doğru tekarrübüne, kıssai Ademde beyan olunan hilâfetine en büyük bürhan olan bir şerefi namütenahidir. O Peygamberin içinde yetiştiği kavm için de bu şeref elbette daha müekked ve daha müzaaftır. Hem öyle bir Resul ki ﴿يَتْلُوا عَلَيْكُمْ اٰيَاتِنَا﴾ size bizim bir mucizei bakiye olan

Sh:»539

ayetlerimizi tilâvet ediyor. Bunlar, o gelib geçici mucizeler gibi niamı zaile kabilinden değildirler. Bunlara her zaman muarızlar ilzam ve iskât edilir, şüpheler izale olunur vekayi tahlil olunur. Bir çok ilimler elde edilir, bunlar güzel güzel tilâvet edilir, ibadetler yapılır, hüsni ahlâkın en büyük ve en cem'iyetli umdelerine erilir. ﴿وَيُزَكِّيكُمْ﴾ ve sizi her türlü şirk-ü maasıdan, ulviyeti insaniyeye şeyn verecek maddî ve manevî çirkinliklerden, pisliklerden temizliyecek, hakkın müzekkâ, mutahhar bir şahidi adili haline

getirecek, teksir-ü tanzim edecek bir sirete sevkediyor

﴿وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ﴾ hem size bütün feylesoflara ders verecek kitab-ü hikmet ta'lim ediyor. Ümmî iken size kitab-ü kitabet belletiyor, her türlü hikmetleri cami olan ilmi hukuk ve şeraitini, hikmeti teşrıı, mealii ahlâkı, esrarı içtimaiyi, mesalihi beşeriyeyi, ilmi mebde-ü meadı, devleti kâinatta cari ve hakim olan kavanin ve süneni ilâhiyenin fezlekelerini ve bunların tarzı tatbik-u icrasını sünneti kavliye ve fi'liyesiyle öğretiyor. ﴿وَيُعَلِّمُكُمْ مَالَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ﴾ ve size hiç bilmediğiniz, fikr-ü nazarla bilmek imkânını bulamıyacağınız şeyleri, esrarı gaybiye ve ahvali uhreviyeyi tarikı vahiy ile bilib ta'lim eyliyor, eyliyor da sizi üstadı âlem ve hâkimi cihan olacak ve bütün nasa nümunei imtisal bir ümmeti vasat teşkil edecek bir hale getiriyor.- İşte şanı ulûhiyetimizle biz size İbrahimin duası veçhile böyle bir Resul gönderdiğimiz gibi Kıblenizi tahvil ve tesbit etmek suretile de size nimetimi itmam için bu emri hakkı verdim.- Muhammed aleyhisselâm insanlığa ne getirdi diye sual olunacak olursa bu âyeti okumak kâfidir. Bi'seti Muhammediyede Dünyevî, Uhrevî böyle büyük bir itmamı ni'met vardır. Ve şunu bilmek lâzımgelir ki Kâ'benin Kıble yapılması da Dünya ve Ahırette

buna benzer bir itmamı ni'met için vesiledir. O büyük ümmeti vasat bu sayede teşekkül edecek ve felâhı küllî bununla başlıyacaktır. Binaenaleyh size şimdi iki vazife vardır: Birincisi 152. ﴿فَاذْكُرُونِي﴾ beni zikrediniz, lâyıkıyle anınız ki ﴿أَذْكُرْكُمْ﴾ ben de sizi bana lâyık bir anışla anayım, imdad ve inayetimi idame edeyim. İkincisi ﴿وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ﴾ bana şükrediniz, ni'metlerime karşı, kalben veya lisanen veya bedenen veya hepsiyle birden bana ta'zım ve benim emirlerime itaat ve ni'metlerimi yerine sarf ile intifa eyleyiniz. İnkâr ve ısyan ile bana küfür ve küfranı ni'met etmeyiniz, hasılı unutkan ve nankör olmayınız.»

ZİKİR dahi şükür gibi ya lisanî veya kalbî veya bedenî olur. Zikri lisanî Allah tealâyı esmaı hüsnasiyle yad etmek, hamdetmek, tesbih ve temcid eylemek, kitabını okumak, dua etmektir. Zikri kalbî gönülden anmaktır ki başlıca üç nevidir: Birincisi, vücuhı ilâhîye delâlet eden delilleri düşünmek ve şüpheleri defederek sıfat ve esmaı ilâhiyeyi tefekkür etmek, ikincisi, ahkâmı rububiyeti ve vezaifi ubudiyeti, ya'ni Allahın tekâlifini, ahkâmını, evamir-ü nevahisini, va'd-ü vaidini ve bunların delâilini tefekkür etmek. Üçüncüsü, enfüsî, afakî mahlûkatı ve bunlardaki esrarı hilkati temaşa ve tefekkür ile her zerrenin âlemi kudse bir ayine olduğunu görmekdir ki bu âyineye gereği gibi bakanların gözüne o âlemi celâl-ü cemalın envari in'ikâs eder ve bundan bir âni şuur içinde alınacak olan zevki şuhudun bir lemhası bile cihanlar

değer ve bu makamı zikrin hiç nihayeti yoktur. Bu noktada insan kendinden ve âlemden geçer. Bütün şuuru hakka müstağrak olur. Hattâ zikir ve zakirden nam-ü nişan kalmaz da, meş'ur yalnız mezkûrdan ibaret kalır. Gerçi bu makamın lâfını edenler çoktur, Fakat buna erenlerin lâf ile alâkası yoktur.

Aleyhissalâtü

Sh:»541

vesselâm efendimiz: «

لِى مَعَ اللّٰهِ وَقْتٌ لَا يَسَعُنِى فِيهِ مَلَكٌ مَقَرَّبٌ وَلَا نَبِىٌّ مُرْسَلٌ =

Benim Allah ile bir vaktim vardır ki onda bana ne bir meleki mukarreb, ne de bir nebiyi mürsel, hiç bir yanaşamaz» buyurmuştur.

Zikri bedenî: bedenin cevarih-ü âzasından her biri me'mur bulundukları vezaif ile meşgûl ve müstağrak olmak ve neh'yolundukları şeylerden hâli bulunmaktır. Şükûr de bu meratibden her biriyle icra edilir. Ancak bunların şükr olması için şakirin kendisine vasıl olmuş olan nimeti hissetmesi ve bunları o nimete mukabil bir vazifei tazim olarak yapması şarttır. Zikir ise nimetin böyle bir kaydi vüsulü olmaksızın alel'ıtlak bir

mahabbetin, bir aşki kemalin eseridir. Şu halde şükrün zikre atfı esasen atfülhas alel'âm demektir. Lâkin her ikisi kaydi nimetten sonra zikredilmiş bulunduğundan burada atfı tefsirî kabilinden olur. Böyle olmamak için şükrün şükri urfî mânâsına hamli daha muvafıktır. O da vasıl olan nimetlerin hepsini mahulika lehine sarf eylemektir. Binaenaleyh her hatvei terakkide zikir bidayet, şükür bir nihayettir. Seyri namütenahide bunlar mütevaliyen birbirinde tedahül ederek giderler. Allah tealâ bu envaı zikirden hangisiyle zikrolunursa o da ona lâyık bir veçhile zakirini zikir ve yad edecektir. Bu noktayi ifham için bu âyet muhtelif tabirat ile izah edilmiştir. Ezcümle:

1- Beni taatım ile zikrediniz, ben de rahmetim ile zikredeyim.

2- Beni dua ile zikrediniz, ben de icabet-ü ihsan ile zikredeyim. Yâni «

ادْعُونِى اَسْتَجِبْ لَكُمْ ».

3- Beni senâ ve itaat ile zikrediniz, ben de sizi senâ ve nimet ile zikredeyim.

4- Beni Dünyada zikrediniz, ben de sizi Ahırette zikredeyim.

5- Beni halvetlerde zikrediniz, ben de sizi sahralarda zikredeyim.

Sh:»542

6- Beni refahınız zamanında zikrediniz, ben de sizi belâ ve musıbetiniz zamanında zikredeyim.

7- Beni taatle zikrediniz, ben de sizi meunetle zikredeyim.

8- Beni benim yolumda mücahede ile zikrediniz, ben de sizi hidayetimle zikredeyim.

9- Beni sıdk-ü ıhlâs ile zikrediniz, ben de sizi halâs ve meziydi ıhtisas ile zikredeyim.

10- Beni bidayeten rububiyet ile zikrediniz, ben de sizi nihayette rahmet-ü ubudiyet ile zikredeyim. Hasılı bidayeti ubudiyet zikr, nihayeti ubudiyet şükürdür.

«وَاٰخِرُ دَعْوٰيهُمْ اَنِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

İşte Cenabıhak bütün kullarını hulâsa olarak bidayet ve nihayeti cami bu iki vazife ile tavzıf buyurmuştur. Bu vazifeler hüsni ifa edildikce o nimet de baliğen mabelâğ itımam edilecektir. Fakat zikir marifet ile şükûr de nimet ile mütenasib olacaktır. Halbuki hakikati ilâhiyeyi bihakkin marifet onu kendisi gibi bilmek demek olacağından, bu mütenahi âlemde kullar için gayri mümkindir. «مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ» kezalik nıami ilâhiye namütenahidir. Meselâ bir nefeste içli dışlı iki nimet mevcuttur. Demek ki sadece her nefeste iki şükûr vacibdir, bu halde bihakkin edai şükür de gayri mümkindir. «مَا عَبَدْنَاكَ حَقَّ عِبَادَتِكَ» Demek ki bu hıtabı ilâhî karşısında ilk hissedilen şey aciz ve kudreti halikâ arzı teslimiyettir. Filvaki mebdei iman-ü islâm bu idraktır ve efdalî zikir «لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ» dır. Bu tevhidin ve bu teslimiyetin muktezası da bu acz içinde kendini evamiri ilâhiyenin yegâne vasıtai icraiyesi bilerek teveccüh eden vazifeyi en güzel bir surette ve azamî bir derecede ifa için yalnız Allahdan istiane ederek hüsni surette sarf etmektir. Ve bu sarf aynı şükürdür. Yani teklif imkân-ü istitaat ile meşruttur. Fakat o istitaat Allahın bir meuneti olduğu için onun da nefselemirde hadd-ü payanı yoktur. Binaenaleyh kul Allahını zikir ile ondan istiane

eder ve kendine verilen istıtaatı sarf eyler, o istıtaat ona fi'lile beraber Allahın murad ettiği kadar gelir, İşte islâm o acizden bu bîpayan kudret-ü istıtaata intikaldir. Şu halde her mü'min « اذْكُرُونِى » emri karşısında aczini hissederek evvelâ « اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ » misakını yad edecek ve buna şükr etmek için Allahdan istiane eyleyecektir. Bunun için bütün ehli imana hitaben buyuruluyor ki:

﴿١٥٣﴾ يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿١٥٤﴾ وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ اَمْوَاتٌ بَلْ اَحْيَآءٌ وَلٰكِنْ لَاتَشْعُرُونَ ﴿١٥٥﴾ وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَىْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْاَمْوَالِ وَالْاَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ ﴿١٥٦﴾ اَلَّذِينَ اِذَآ اَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوٓا اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّآ اِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴿١٥٧﴾ اُولٰٓئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ ﴿

Meali Şerifi

Ey o bütün iman edenler sabr-ü salât ile yardım isteyin, şüphe yok ki Allah sabr edenlerle beraberdir

153 ve Allah yo-

Sh:»544

lunda katlolunanlara ölüler demeyin hayır diridirler ve lâkin siz sezmezsiniz 154 çaresiz sizleri biraz korku,

biraz açlık, biraz maldan, candan ve hasılâttan eksiklik ile imtihan edeceğiz, müjdele o sabırlıları 155 ki

başlarına bir musibet geldiği vakit biz Allahınız ve nihayet ona döneceğiz «

اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّآ اِلَيْهِ رَاجِعُونَ ۟ » derler 156 işte onlar, rablarından salâvat-ü rahmet onlara

ve işte hidayete erenler onlar 157

153. ﴿يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا﴾ ey şerefi iman ile temayüz etmiş olan kâffei ehli iman!. Siz her halde ﴿اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ﴾ size mev'ud olan gayei kemale ermek

için her şeyden evvel sabır ile ve salât ile istiane ediniz.- Evvelâ sabr-ü sebata alışınız, nimetlerin

kendilerine göre külfetleri de vardır. Allahın bütün nimetlerine ve hele niamı nâmütenahiyenin tamamına miftah olan nimeti iman ve islâma şükretmek ve bahusus bunu mertebei ihsanda eda edebilmek elbette kolay değildir. Siz bu seyr-ü sülûkta ebedî bir gayeye yürüyeceksiniz ve yürürken imtihanlar geçirecek, biri dahilî, diğeri haricî iki büyük düşmanla çarpışacaksınız. Bir taraftan nefıslerinizin hevası, diğer taraftan kâfirlerin, hak düşmanlarının mühacemat-ü ezası ile uğraşacaksınız ve bunlara müdafaa ve mukabele etmek için mücadeleye, muharebeye mecbur olacaksınız; bazı zahmetler, meşakkatler göreceksiniz. Ruhan bedenen riyazeti nefsiye yapmazsanız sabr-ü tahammüle, sebat-ü metanete alışmazsanız, meuneti ilâhîyenin ilk vesilelerinden birini zayi etmiş olursunuz, tehlikeye uğrarsınız en ufak bir sıkıntı, bir elem karşısında korkmağa, sızlanmağa başlarsınız. Ye's-ü fütura düşersiniz, şunu biliniz ki sabır her muvaffakiyetin başıdır. İmandan sonra tarikın başı sabır, ahlâkın başı sabırdır. İlmin başı sabır, amelin başı sabır, hasılı hikmetin başı sabırdır.- Sabırsızlık, ivmek bir anda her şey istemektir. Halbuki mahlûkat zemanîdirler ve terbiye kanununa tâbidir. Zaman ise tevali demektir.

Sh:»545

Bunun için mahlûkatın kemali muvaffakiyeti alettedric bir silsile ta'kib eder, bu ise sabra mütevakkıftır, her

şeyi bir anda istemek hiç bir şey istememektir, hatta yaşamak sabretmektir. Ulema' sabrı iki kısma taksim ederler: Birisi, elemi mekruha sabr-ü tahammül ile netaici hasenesine intizar, diğeri lezzeti âcileden ve şehvetten sabrile netaici seyyiesinden tevakkidir ki biri müsbet, diğeri menfi surette sabırdır, evvelkisi acı ilâçlarla tedavi gibi vazifeye ikdam, ikincisi zehirli tatlılardan sakınmak gibi mazarrattan ictinabtır. Maahâza bazı ahval vardırki orada sabır mezmum ve gayri meşrudur. O gibi ahvalde sür'atle müdafaa için fedayi hayat daha müreccah ve belki vecibe olur.

Bu âyetteki « الصبر » ın «elif lâmı» ahdi haricî olmak üzere aksamı sabırdan sıyam veya cihad murad olunduğu nakledilmektedir. Lâkin muhakkıkînin muhtarına göre «lâm», cins içindir, sıyam-ü cihad ile beraber sair envaı sabra da şamildir. Hasılı ahlâkta imandan sonra sabır meuneti= معونت ilâhiyenin ilk tarikı isticlâbıdır. Salât da böyledir. Salâhı ruhanî, nizamı cismanînin, sabr-ü vekarın, ruhî, bedenî her vazifenin, Dünyevî ve Uhrevî her kemalin nâzımı olan, ferdî, içtimaî her hasleti haiz ve ümmet teşkilâtının en birinci ve en esaslı tezahürü bulunan namaz, imanın en büyük müeyyidesi, bütün ibadat-ü a'malin başı, mü'minlerin mi'racı, rabbülâlemîne cism-ü candan arzı hal ile münacatları, hulâsa zikr-ü şükrü cami bir ibadet olduğu için, meuneti ilâhiyenin en mukaddem, en yakın tarikı isticlâbıdır. Kıblenin haiz olduğu ehemmiyet de ilk evvel bunun içindir. Bu sebeble namaz; sabır gibi sade bir vasıta değil ayni zamanda

Allaha bir vuslet olmak üzere en büyük bir gayei zevktir, bu sayede masivadan çıkılır, elemler, kederler silinir, abid ile ma'bud hembezmi visal olur. Bunun içindir ki aleyhissalatü vesselam Efendimiz: « وَجُعِلَتْ قُرَّةُ عَيْنِى فِى الصَّلَاةِ » buyurmuş, en bü-

yük zevk-ü sürurunun namazda hasıl olduğunu göstermiştir.

Balâda Kıblenin ehemmiyeti hakkında varid olan ayatı celile, onun mevzuu olan namazın indallah haiz olduğu kıymeti kudsiyeyi tefhim etmiş bulunduğundan burada yalnız sabrın kıymetini iş'ar için buyuruluyor ki: ﴿اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِرِينَ﴾ zira şüphe yok ki Allah sabredenlerle beraberdir. -Onun esmai hüsnasından biri de «sabur» ismi şerifidir. Her kimde sabır varsa onda kudreti ilahiyyeden bir şemmei tecelli vardır. Hele bu ehli sabır bir yere gelib bir cemaat olurlarsa her halde inayeti ilâhiyeye irerler, Allah onların daima dostu ve velisidir, dualarına, taleblerine icabet için nusrati ilâhiye daima onların yanlarında dolaşır, bu maiyyeti göstermiyen, ıhfa eden şey o ehli sabrın müteferrik bulunmasıdır.»

Mukarenet-ü musahabet ifade eden « مع » kelimesi alel'ekser metbua dahil olur. Binaenaleyh Allah

sabirînin maiyetindedir buyurulmasında tenezzülâtı ilâhiyenin ulviyetini gösteren büyük bir nükte vardır, Ebüssüud bu nüktenin beyanında: «çünkü demiştir, sabra hakikaten mübaşeret edenler cemaati sabirîndir ve bu haysiyetle bunlar metbu gösterilmiş oluyorlar ilah. Ya'ni bu maiyyet şuunatı kesbiyyede meşiyyeti ilâhiyenin meşiyyeti ibad arkasından geldiğini ifade etmektedir ki rahimiyyetin hükmü olan bu tenezzüli ilâhînin kullar hakkında ne büyük bir lûtfolduğunu teemmül etmek lâzımgelir. Sabir meselesinin bütün miftahı bu noktadadır. Ve şunda şüphe edilmemelidir ki bu tenezzüli ilâhî bir lûtfi iradîdir.

İşte ey mü'minler bunu bilerek zikr-ü şükür yolunda sabrile istiane ediniz, bu babde Allahın düşmanlarile malen bedenen mücahedeye mühtac olursanız onu da yapınız ve bu uğurda telefatınız bulunursa onların acılarına, fıraklarına da katlanınız 154.

﴿وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ اَمْوَاتٌ﴾

Sh:»547

ve sakın böyle Allah yolunda katledilmiş olanlara emvattırlar, ölüdürler demeyiniz -onları hakikaten ölmüş zannetmeyiniz ve bununla son derece müteellim olup ceza-u fezaa düşmeyiniz ﴿بَلْ﴾ hayır- onlar

ölü değil ﴿اَحْيَآءٌ﴾ diridirler. Hem hayatı hakikiye ile diridirler ﴿وَلٰكِنْ لَاتَشْعُرُونَ﴾

ve lâkin siz duymazsınız- onların hayatını hissetmezsiniz, o hayat bu Dünyadaki meşairi zahire ile hissedilecek bir hayat değildir. O bir hayatı ruhanî, daha doğrusu bir hayatı hakikîdir ki hattâ akl ile bile temamen idrak olunamaz ancak hissi yakîn ile idrak olunur ve hissile bilinir.» Şuheda hakkında böyle daha bir çok âyetler gelecektir. Haseni Basrî rahmetullahıaleyh Hazretlerinden mervidir ki «şehidler indallah diridirler, rızıkları ruhlarına arz olunur da kendilerine revh-ü ferah gelir, netekim Âli Firavne sabah akşam nar arzolunur da kendilerine elem-ü veca' gelir» ilah.. Bu nakil şehidler hakkında surei Âli ımrandaki « وَلَاتَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ اَمْوَاتًا بَلْ اَحْيَآءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ فَرِحِينَ بِمَآ اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖ وَيَسْتَبْشِرُونَ الخ » âyetiyle « حم » lerde Âli Firavn hakkında: « اَلنَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ اَدْخِلُوٓا اٰلَ فِرْعَوْنَ اَشَدَّ الْعَذَابِ » âyetinin mazmunudur.

Bu âyette ruhların başlı başına kaim ve mehsûs olan cevheri bedenden başka birer cevheri bulunduğuna ve bunun badel'mevt müdrik olarak kaldığına, yâni bakayi ruh mes'elesine bir delâlet vardır. Cümhuri Sahâbe ve Tabi'în rıdvanullahı aleyhim ecmeîn Hazaratının da kavilleri budur. Buna delâlet eden

daha bir çok âyât-ü sünen vardır. O halde burada bunun şuhedaya tahsısı makamlarının ındallah

yüksekliğini iş'ar içindir. Bununla beraber islamda mes'elei Ahıret bundan ibaret değildir. Bunu daha

ziyade tavzih-ü itmam edecek olan mes'elei ba's, halkı cedid ve saire vardır ki sırası geldikçe izah olunur.

Burada henüz mevti takib eden kabir ve âlemi berzah mes'elesine işaret buyurulmuştur. Bu âyetin

on

dörde baliğ olan şühedai «bedir» hakkında nâzil olduğuna dair bir kavil vardır. Lâkin tahvili kıbleyi

müteakıb ve gazai «bedir» den mukaddem bir ihzar olması daha ziyade melhuzdur.

Hasılı ey ehli iman sabr-ü salât ile istiane ediniz, çünkü 155.

﴿وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَىْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْاَمْوَالِ وَالْاَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ﴾ biz Peygambere ittiba edip etmiyeni seçmek ve o nimeti itmam

etmek üzere sizi korkudan, açlıktan, emval, nüfus ve semerat eksikliğinden biraz bir şeye düçar edeceğiz

ve böyle bâzı mihnetlerle imtihan eyliyeceğiz.- Ahırette «

لَاخَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَاهُمْ يَحْزَنُونَ » sirrine irmeniz için Dünyada biraz bu mihnetleri

tadacaksınız, düşmanların hücumu korkusu kıtlık ve darlıktan dolayi açlık, muharebe ve mesarifi muharebe dolayısiyle mal, can eksikliği, kazanç ve evlâd eksikliği kabilinden her halde biraz birşey ile mübtelâ olacaksınız. Bu ıtlak içinde bu âyet dini islâmda farz kılınacak olan bâzı ahkâm-ü tekâlîfe dahi işareti mütazammındır. Havf, Allah korkusuna, açlık Ramazan orucuna, mal eksikliği zekâta, nüfus eksikliği cihad-ü şehadete ve emraza, semerat eksikliği evlâd ve kazanç zayaına işarettir ve bu âlâm-ü mihnetin her birinden böyle bir azcık ibtilâ ile mükellefiyet bunların küllî ve umumî surette istilâlarına mâni olacak ve Ahırette büyük büyük nimetlere isal edecektir ﴿وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ﴾ ya Muhammed!. Sen sabr edenleri ise müjdele 156. ﴿اَلَّذِينَ﴾ o sâbirleri ki ﴿اِذَآ اَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ﴾ kendilerine bir musıbet isabet ettiği vakıt yâni « كُلُّ شَىْءٍ يُؤْذِى الْمُؤْمِنَ فَهُوَ لَهُ مَصِيبَةٌ = mü'mine ezâ verecek her şey ona bir musıbettir. Hadîsi şerifi mucebince eza verecek her hangi bir zarara giriftar oldukları zaman ﴿قَالُوٓا اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّآ اِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾ «inna lillahi ve inna ileyhi raciun» derler.

-Biz her halde Al-

lahınız ve behemehal ona dönüp varacağız diye Allaha arzı teslimiyet ile müteselli olarak sabrederler ve bunu yalnız lisanen değil, gayei halk-u hılkati düşünerek bütün kalb ile söylerler.» «İnna lillâhi» biz Allahınız demekte emval-ü enfüs her şey'i Allaha teslim ve Allah tealânın milki olan her şeyde hattâ can ve bedenlerimizde bile keyfe mayeşa tasarrufa hakkı olduğunu ve acı tatlı onun hiç bir tasarrufuna itiraz caiz olmayacağını itiraf ile tasarrufatı ilâhiyyeye, kaza ve kadere ızharı rıza vardır ki bu makam pek büyük bir makamdır. Bu makamı ihraz eden nefse nefsi radıye tabir olunur. « اِنَّآ اِلَيْهِ رَاجِعُونَ ۟ » demekte ise «biz dönüp dolaşıp nihayette behemhal Allaha raci' olacağız, bidayeten yok iken Allahdan geldiğimiz gibi nihayeten de yine ona varacağız» diye surî olan vücudi müstearımızın mevt ile fena ve helâkine ve bununla beraber gayenin ademi mutlak olmayıp visali küllî olduğuna iman ve bu iman ile indallah merdıy olmak ümidini izhar vardır ki bu makama nefsi merdıyye makamı tabir olunur. Bu ise gayei matalib ve aksalmeratib olan rıdvanı ekberdir ve lezzeti riza a'zamı lezaizdir. İnsanın nefsi ibtida nefsi emmare iken maarifi diniye ve ahlâkı Muhammediye ile terakki ederek saniyen nefsi levvama, salisen nefsi mutmeinne, rabian nefsi radıye, hamisen nefsi mardıyye olur ki surei Fecirde « يَآ اَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِى اِلٰى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً » hitabı ilâhîsi bunun beyanıdır. Bu rücuun bir mekân ve cihete intikal suretile olmadığı aşikârdır. Zira Allah tealâ cihet-ü mekândan münezzehtir, binaenaleyh bunda üç mana muhtemildir:

1- Bu, nefsimiz hakkında bir ıkrarı fenadan kinayedir.

2- Ikrarı bakadır.

3- Min vechin fena ve min vechin bakayı ıkrardır.

Bizce doğrusu bu üçüncüsüdür. Zira hepimizin fenayı zatîsi ile baka billâhı ıkrardır. Biz vaktile hariçte nasıl

Sh:»550

yok da ilmi ilâhîde var idisek yine onun gibi yok olacağız ve olduğumuz gibi yalnız ilmi ilâhîde ve sırf hükmi ilâhîde mevcud kalacağız ve bu bizim bizdeki vücudumuz olmıyacak bizim indallah vücudumuz olacaktır. Ancak Dünyaya gelirken mevhubatı fıtriyemizle gelmiş, henüz bir işe karışmamış yapacağımızı yapmamıştık, giderken ise iyi veya kötü kazanacağımızı kazanmış, iyilik veya kötülük namına neyimiz varsa

hepsini omuzumuza almış, mes'uliyeti yüklenmiş olarak gideceğiz. Hasılı zatımız ilmi ilâhî ile, vücudumuz vücudi ilâhî ile, bakamız da bakayı ilâhî ile kaim olur. Vücudi ilâhi ise ezelî ve ebedîdir binaenaleyh rücu' ilallah bu veçhile mazharı cemal veya celâl olarak bakabillah demektir.

Razî diyor ki «bu rücu' Ahırete işarettir, biz Dünyada iken az çok kendimiz veya başkaları da menfaat ve mazarratımıza zahiren malik bulunuyorduk, gittiğimiz zaman bunlara hiç kimsenin hükmü geçmiyecek, ezher cihet üzerimizde yalnız hükmi ilâhî cereyan edecektir» ilah.. Bu itibar ile Allaha rücu'umuz badelmevt bütün ahvalimizde yalnız Allahın hâkim olması ve Allahın mer'cii ahkâm olması demektir ki bunun üzerine halkı cedid ile ba's, haşr-ü neşir ve sair ahkâmı uhreviye terettüb edebilecektir. Ve asıl Ahıret ba'sten sonraki hayatı ebediye olacaktır. Halbuki buradaki rücu' mevtten sonra ve ba'sten evvelki halete de şamildir, buna bazıları bakayi ruh namını vermiş, rücuu, Ahıreti onunla izah etmek istemiştir. Lâkin bakayı ruh tabirinde bir bakayı zatî şaibesi vardır, rücuda ise fenai zatîyi itiraf münderiçtir bunun için Allaha rücu meselesinde bakayi ruhdan başka bir mana vardır. Bunda bir zaman olub ruhun dahi fenaya gideceğini bir itiraf yok değildir. Bedenimizin fenasından sonra nice müddetler ruhumuzla kalabileceğimiz müsellem olmakla beraber kıyameti kübra gibi bir gün gelib ruhlarımız da fenaya gidebileceği «

كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَ » muktezasınca fenai

sh:»551

zatîmiz ezher cihet tahakkuk edeceği ve ancak indi ilâhîde malûm olan hakikatimiz hiç bir veçhile zayi olmıyarak nefsel'emirde her türlü ahkâma tabi olabileceğimiz ve Dünyaya geldiğimiz gibi Ahırette de ba'slere, halkı cedidlere mazhar olabileceğimiz ve nihayet ebedî bir visali vücud ile cemalullahdan mütena'im dahi olacağımız anlaşılabiliyor. Eğer indallah ma'lûm olan hakikatimiz, ruhumuz veya cismimiz veya her ikisi demek ise bunlardan birile ve eğer bunların maverasında bir şey ise o suretle bir bakaya nail olacağımız ve bu baka hakikaten bizim kendi kendimize bir bakamız demek olmayıp ancak bakaı ilâhî ile mümkin olan bir bakamız olacaktır. Ve bunun için bizim tabiî denebilecek muktezayı zatımız, fanilik iken mukadderatımız, nasıbimiz, bakabillâh tarikiyle mazharı celâl veya cemal olmaktır, ve maksadı aksa, rıdvanı ekber işte bu cemali ebedîdir. Fennin bakayı ıllet kanunı azıminde bu ma'na sabit demektir, maddeler cüz'î kuvvetler hepsi ma'lûldürler, binaenaleyh hepsi silinir, yalnız ılleti küllolan Hak tealâ zat-ü sıfâtiyle kudreti baligasiyle baki kalır ve bakayı ilâhîde o silinen mevadd-ü kuvayı faniyenin hüvviyyet ve

teayyünatı şahsıyeleri ilmullah olmak üzere tamamen mahfuz olarak vücudi ilmî ile sabit ve baki kalırlar ve yine her türlü ahkâma mezvu olabilecek bir hakikati haiz bulunurlar ve işte hayatı ahırenin zâmanı bu bakaullah ve bu bakabillâhdır. Ve bu veçhile bakabillâha bakaı ruhanî ta'birini kullanan feylesoflar hakikati ilâhiyeyi ruh ve ruhi beşeri hakikati ilâhiyeden gibi düşündüklerinden dolayı bakayı ruhi esası Ahıret olarak tasavvur etmişler ve hakikati teşviş eylemişlerdir. Ruh gerçi emri rab olan bir sirdir. Ve bakayı ruh bir emri münker de değildir. Fakat bizim ebediyen bakaı ruhumuzla bekamıza hükmetmek bize bir bekayı zatî isnad eylemektir. Bu ise fenaı zatîmizi unutmaktır. Bu da ılleti ulâyı, Allah tealâyı unutmaktır. Şunu bilmelidir

Sh:»552

ki hakikati hak ruhaniyyet ve cismaniyyetin fevkında bir mertebei ehadiyyettedir. Ruh emri rabbolmakla beraber, rab emrine hâkimdir. « وَاللّٰهُ غَالِبٌ عَلٰٓى اَمْرِهٖ » unutulmamak lâzımgelir, Binaenaleyh bizim vücud ve bekamızın merci-ü mebnası Allahın vücud ve bekasıdır. Biz kendi bakamızla değil, Allahın bekasile baki olabileceğiz, hayy-ü kayyum odur. « اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّآ اِلَيْهِ رَاجِعُونَ » işte bu baka billâhi natıktır. Bu ne yalnız ruhanî ve ne

yalnız cismanîdir. Bu her ikisinin mebdei, zâmanı olan bir bakayı hakikîdir. Ve Ahıret bu bakaya müstenittir. Allah mevcud ve baki oldukça bizim için yeniden yeniye nice nice ruhaniyetlere, cismaniyetlere mazhariyyet daima mümkin ve namütenahî mümkindir. Ölürüz, ruhumuz kalabilir, âlemi kabir ve berzahta müsab ve müateb olabilir, kalmaması ve bir müddet sonra onun da fenaya gitmesi nefsinde mümkindir. Fakat ilmullahdan, hükmullahdan, bakabillâhdan çıkmamız mümkin değildir. Asıl sevab-ü ıkabın mercii budur. Ve Ahıret sadece bir bakaı ruh olmayıb hayatı berzahiyeden sonra başkaca bir neş'et ile ba's olacak ve bunun da gayesi o neş'ete göre bir rücu ilallah olacaktır, binaenaleyh « اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّآ اِلَيْهِ رَاجِعُونَ » bir taraftan zâmanı Ahıret olan bir rücu-u, bir taraftan da Ahırette dahi aksayı emel ve gayei kemal olan bir rücuu ıtlakiyle mütezammındır ve böyle bakabillah ile ümid-ü mahafet sadece bakayı ruh nazariyesine müesses ümidü mahafetten çok yüksek, çok hakikî, çok ilmîdir. Her şaibeden müberra bir tevhid, bir islâm ilallahtır. Ve surei Yusüfde geleceği üzere bu tesliyet ümmeti Muhammedden başkasına verilmemiştir. Böyle bir tevhid ile bütün ümidini bakabillâha istinad ettirerek radıye ve merdıyye makamlarına irmiş olan sabirler her müjdeye lâyıktırlar. Bunları şu ayet ile tebşir et. 157.

﴿اُولٰٓئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ﴾ işte rablarının salevat-ü rahmeti

bunlara mahsustur ve işte hidayete irmiş, doğru yolu tutmuş olanlar ancak bunlardır.-

ALLAHIN SALÂVATI: Bütün günahların mağfiretidir. Allah tealâ bunların günahlarını tamamen örter ve onları rahmetiyle öyle mesubata öyle ni'metlere isal eder ki bunlar Dünyada ne görülmüş, ne işidilmiş, nede beşerin hatır-ü hayaline gelmiş şeyler değildir. Bunlara «فَادْخُلِى فِى عِبَادِىۙ وَادْخُلِى جَنَّتِى» denilecektir. O sabırlar ancak ifası mümkin olmıyan şükri ilâhîde vaki olacak kusurları, günahları örtecek ve onların yerine sevablar celbedecek mauneti ilâhiyedendirler. Mü'minler bunu bilerek sabr-ü salât ile istiane etmelidirler ve radiye vü mardıyye makamlarını ihraz eylemelidirler ve namazlarında Mescidi haram şatrına yönelerek Allaha zikr-ü şukr eylemelidirler ki mev'ud olan Dinî ve Dünyevi ni'met itmam edilsin, ebedî lezzeti rıza ihsan olunsun. Bu Kıblenin kudsiyeti yalnız bundan ibaret de değildir. Bunda namazdan başka bir tarikı zikir ve ibadet ve sizin için başkaca bir sureti içtima ve takarrub daha vardır. Zira:

﴿١٥٨﴾ اِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَآئِرِ اللّٰهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ اَوِاعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ اَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَاِنَّ اللّٰهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ﴾

Meali Şerifi

Hakikat, Safa ile Merve Allahın şeâirlerindendir onun için her kim hac veya ömre niyyetiyle Beyti ziyaret ederse tavafı bunlarla yapmasında ona bir günah yoktur Her kim de

Sh:»554

gönlünden koparak bir hayır işlerse şüphesiz Allah ecrile meşhur kılar âlimdir 158

158. ﴿اِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَآئِرِ اللّٰهِ﴾ Mescidi haram etrafında bulunan Safa ve Merve tepeleri Allahın şeâirindendir. İbadet ve kurbeti için belliklerden, alâimi mahsusasında, menasikındendir.» Esasen Safa kaypak taş, Merve küçük ve yumuşakca taş demek olup

lâmı ta'rif ile « الصَّفَا ۰ الْمَرْوَةَ » Mekkede ma'lûm iki tepenin ismi alemleridir. Harfi ta'rifleri Elbeyt, Ennecim gibi lâzımdır. İlm maddesinden alem ve alâmet ve alâim gibi şuur maddesinden « شَعَآئِرِ », şaîrenin veya şiarenin veya meş'erin cem'idir ki alemi mahsus, alâmeti müş'ire, bellik manâsınadır. Netekim harbde iki tarafın tanışması için kullanılan alâmet ve işarete de şiar «parola» denilir. Şeâir bazan ibadetin kendisine, bazan da mev'zıine ıtlak olunur. Ezan, cemaat ile Namaz, ezcümle Cuma ve Bayram namazları, hac şeâiri dindendirler. Kezalik camiler, menareler, hacdaki menasik, mevazıi mahsusa, meşair ve şeâirdendirler ki işte Safa ile Merve de bunlardandır. Binaenaleyh

﴿فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ اَوِاعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ اَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا﴾

Beytüllaha hac veya ömre yapan kimsenin tavafı bu ikisile yani Safa ve Merve ile yapmağa çalışmasında hiç bir cünha, hiç bir günah yoktur.-

LÛGATEN HAC; kasdi mahsus manasınadır ki birşey'e çokca gidip gelmek manasını da ifade eder. İ'TİMAR DA ziyaret demektir. Şer'an dahi hac ve ömre Beyti Şerifi vechi maruf üzere bir kasd-ü ziyarettir ki haccın vakti mahsusu vardır. Ömrenin yoktur. Tafsılâtı kütübi fıkhiyeye aittir. Burada « اَنْ يَطَّوَّفَ » iki kaydı tazammun eder. Birisi asıl tavaf, yani Beytin etrafında dolaşmak, diğeri tatavvuf yani bu tavafda tekellüftür. Çünkü « يَطَّوَّفَ », « يَتَطَوَّفَ » nün idgamıdır ve « بِهِمَا » kaydı ve bu kayda

müteveccih olan « لَا جُنَاحَ عَلَيْهِ » hükmü

Sh:»555

aslı tavafa değil tatavvufa müteallıktır. Aslı tavafın farz ve rükün olduğunda ıhtilâf yoktur. Fakat bu tavafa

Safa ve Mervenin ılavesi ve Safa ve Merve beyninde say «denilen kısmı tavaf hakkında «

لَا جُنَاحَ عَلَيْهِ » buyurulmuştur. Bu ise zahiren bir tahyir gibi görünmekle beraber hakikatte

vacibe, mendube, mübaha muhtemildir. Buna mukabil aleyhissalâtü vesselâm Efendimiz haccı şeriflerinde

Safaya yaklaştıkları zaman «

اِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَآئِرِ اللّٰهِ اِبْدَؤُا بِمَا بَدَ اللّٰهُ = Safa ile

Merve Allahın şeairindendir, Allahın başladığıyle başlayınız» diye emretmiş ve kendisi safadan başlayıb

Beyti görünceye kadar üzerine çıkmıştır. Bir hadîsi şerifin de bu babda «

اِنَّ اللّٰهَ كَتَبَ عَلَيْكُمُ السَّعْىَ فَاسْعَوْا » buyurarak sa'yin vücubunu göstermiştir.

Burada gerçi ma'nayı aslîsile koşmak demek olan say, vacib olmayıb «

فَاسْعَوْا اِلٰى ذِكْرِ اللّٰهِ » da olduğu gibi sadece yürümenin kifayet edeceği dahi müsellem

ise de lâ'akal koşar gibi biraz sür'at ile «irmal» denilen yürüyüş tarzı mendub ve hasılı tavafda Safa ve

Merve ile tetavvufun vacib olduğu da anlaşılmaktadır. Buna binaen imamı Malik ve şafiî Hazretlerinden bu tetavvufun dahi aslı tavaf gibi rükün ve farz olduğu rivayet olunmuştur. Maamafih bil'akis yalnız âyetin zahirine temessük ederek tahyire ve bu tetavvüfün vacib olmayıb nafile olduğuna zahib olan fukaha dahi bulunmuştur. Lâkin mezhebi hanefîde muhtar olan şudur ki âyetin zahirî farziyet ma'nasına, kat'î vücube manidir, ayni zamanda zikrolunan hadîsler ve teamül ise vücubu natıktırlar, binaenaleyh bu tetavvuf ne farzı kat'îdir, ne de nafiledir belki şibhi farziyyeti haiz bir vacibi zannîdir. Farz denemez çünkü « لَا جُنَاحَ عَلَيْهِ » nebd-ü ibahaya da şamildir. Nafile ve tetavvu'dur denemez, çünkü tetavvuun mabadinde ayrıca zikredilmiş olması buna manidir, bu ikisi arasında da hadîsler vücubu natıktır. Binaenaleyh edillerinin kadri müştereki olarak bu tetavvuf vacibi zannîdır.

Sh:»556

O halde âyette zahiren tahyiri müfid görünen « لَا جُنَاحَ عَلَيْهِ » niçin varid olmuştur? Cevab: Bunun veçhi âyetin sebebi nüzulündedir. Çünkü rivayet olunduğuna göre devri cahiliye de Safa üzerinde «İsâf» namında bir put, Merve üzerinde de «Naile» namiyle diğer bir put vardı, cahiliye müşrikleri bunların arasında tavaf eder ve bunlara mesheylerlerdi, islâm gelib esnamı kırdıktan sonra müslümanlar Safa ile

Merve arasında tavaftan çekindiler, nahoş gördüler, bunun üzerine bu âyet nazil oldu ki korkmayın bunda günah yoktur, bil'akis bunlar şeairi ilâhiyedendir diye bu tavafa teşvik buyuruldu ve bu teşvikin bir nevi vücub ifade eylediği de hadîslerle beyan edildi ve tavafa Safadan başlamak farz değilse de vacib oldu. Lâkin imamı Şafiî farz ile vacibi tefrik etmediğinden Şafiiyyece farz ve vacib müsavi addedildi. Hazreti Ömer bir def'a Safa ile Merve arasında koşmamış sadece yürümüş ve buyurmuştur ki «yürüyorsam Resulullahı yürür gördüm, koşarsam Resulullahı koşar da gördüm». Resulullah Efendimiz bervechi balâ Safa ile Merve arasında tavaf ederken müşriklere karşı kuvvetini göstermek için sayetmiş yani koşmuş idi. Bunun hatırası olmak üzere koşar gibi yürümek mesnun olmuş ve bu tetavvufa sa'iy ıtlak edilmiştir. Demek ki bunda a'dai dine karşı ızhari kuvvet için riyazati bedeniyeye dahi bir tergib vardır. Bunun esası meşruiyyeti ve bu tepelerin şeairi ilâhiyeden oması için meşhur olan şu hikâyeden naşi olduğu da beyan edilmiştir ki Hazreti İbrahim bırakıb gittikten sonra bu vadide Hacer ile İsmail susuzluktan son decere daralmışlardı, Hacer ciğerparesini mevkii Hareme koymuş, su aramak için tepeden tepeye koşmuştu ve bu sırada cenabı Allah inayetini ızhar ederek Zemzem kuyusunun yerinde su fışkırtmış ve son dereceye gelen hali zaruretlerinde imdadlarına yetişmiş ve bu suretle şunu göstermiş idi ki Allah tealâ dari Dünyada sevdiklerini

ba'zı mihnetlere düçar ederse de kendisine dua ve ilticadan ayrılmıyan ve bu babda elinden gelecek son vüs'unu sarfederek sabr-ü sebat edenleri behemehal ve ankarib ferah-ü ferecini ihsan ile imdad eyler. İşte buna alâmet olmak üzeredir ki Safa ile Merveyi kıyamete kadar şeairinden olarak göstermiştir bütün mü'minler ve ânifen beyan edildiği üzere böyle biraz korku, açlık ve sair mihen-ü mesaib ile imtihan olundukları zaman me'yus olmamalı, gücürgenmemeli ve müjdeli sabra irmek için çalışmalıdırlar.

Müşriklerin bir vakıt bu tepelere putlar koymak gibi tecavüzleri bile bu hatırayı ifna edemez, tavafa bunların ilâvesi günah değil sevabtır, bundan başka ﴿وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا﴾ her hangi bir kimse memur olmasa bile gönüllü olarak ve sırf kendi gönlünden koparak bu kabilden veya diğerinden bir hayır yaparsa ﴿فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ﴾ mükâfatını görür, çünkü Allah şükredenleri ve şükürlerinin derecelerini bilir ve ona göre şükürlerini mukabilsiz bırakmaz, o mün'imi vehhab şakir kullarına karşı mahzı lûtfundan mezidi in'am ile mukabele ederek şükür muamelesi yapar, bu muamelenin Dünya ve Ahırette kıymeti ne kadar büyük olduğunu tasavvur bile edemezsiniz.» Netekim bir hadîsi kudsîde şöyle varid olmuştur: «

لَا يَزَالُ عَبْدِى الْمُؤْمِنُ يَتَقَرَّبُ اِلَىَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى اَكُونَ سَمْعَهُ

الَّذِی یَسْمَعُ بِهِ وَ بَصَرَهُ الَّذِی یُبْصِرُ بِهِ وَ قَلْبَهُ الَّذِی یُدْرِكُ بِهِ

» mü'min kulum, tetavvu ve nafilerle bana tekarrub ede ede o dereceye gelir ki nihayet ben onun işittiği kulağı, gördüğü gözü, bildiği kalbi olurum. Her işittiğini hak kulağile işitir, her gördüğünü hak gözüyle görür, her bildiğini hak bilgisile bilir, hiç bir işinde şaşmaz, yanılmaz, aldanmaz, aldatılmaz, doğruca muradına irer, Allah ile arasında bu derece yakınlık ve visal peyda eder». Vazaifini icrasından başka sırf gönülden coşularak devam edilen nafile hayırlar bu kadar büyük vesilei kemal ve saadettirler. Bunları herkes bil-

meli ve bilenler bilmiyenlere anlatıp belletmelidirler. Çünkü:

﴿١٥٩﴾ اِنَّ الَّذِینَ یَكْتُمُونَ مَآ اَنْزَلْنَا مِنَ الْبَیِّنَاتِ وَالْهُدٰی مِنْ بَعْدِ مَابَیَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِی الْكِتَابِ اُولٰٓئِكَ یَلْعَنُهُمُ اللّٰهُ وَیَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ ﴿١٦٠﴾ اِلَّا الَّذِینَ تَابُوا وَاَصْلَحُوا وَبَیَّنُوا فَاُولٰٓئِكَ اَتُوبُ عَلَیْهِمْ وَاَنَا التَّوَّابُ الرَّحِیمُ ﴿١٦١﴾ اِنَّ

الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿١٦٢﴾ خَالِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿﴾

Meaili Şerifi

İndirdiğimiz beyyinatı ve ayni bidayet olan âyâtı insanlar için biz kitabda beyan ettikten sonra ketm edenler muhakkak ki onlara Allah lâ'net eder, lâ'net şanından olanlar da lâ'net eder 159 ancak tevbe edib hali düzeltib hakki söyliyenler başka, ben onlara bağışlarım, öyle rahîm tavvabım ben 160 amma âyâtımızı inkâr etmiş ve kâfir olarak can vermiş olanlar işte Allahın lâ'neti, Meleklerin lâ'neti, insanları lâ'-

Sh:»559

neti hep onların üstüne 161 ebediyen onun altında kalırlar, ne azabları hafifletilir ne de kendilerine göz açtırılır 162

Ensardan bir cemaat Yehudîlere Peygamberin Tevratdaki evsafını ve ahkâma müteallık bazı âyetleri sormuşlardı, Yehudîler ketmettiler, söylemediler, onun üzerine bu âyet nazil olmuştur. İbni Abbas, Mücahit, Hasan, Katade, Rebi', Süddî, Asamdan bunun gerek Yehud ve gerek Nasara ehli kitab uleması hakkında nâzil olduğu da mervidir. Fakat sebebin hususiyyeti hükmün umumuna mani olamıyacağından hökmi âyet, emri dine müteallık bildiği her hangi bir hakikati ketmedip söylemiyenlerin hepsine amm-ü şamildir. Bunun için Ebühüreyre Hazretleri çok hadîs rivayet ettiği söylendiği zaman «Kur'anda iki âyet -ki biri bu, diğeri iki sahife sonra gelecek olan bunun nazıri ayet- olmasa idi hiç bir hadîs rivayet etmezdim» demiş ve bu âyetleri okumuştur. Binaenaleyh emridine müteallik hiç bir ilim gizlenmemelidir. Zira Allah tealâ buyuruyor ki:

159. ﴿اِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَآ اَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدٰى﴾

Bizim inzal ettiğimiz beyyineleri ve Allahın emrine, ahkâmına, irşadına ve bunlara iman ve ittibaın vücubuna delâlet eden ve ayni hidayet olan âyât-ü edilleyi ﴿مِنْ بَعْدِ مَابَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِى الْكِتَابِ﴾ o kitabda veya bu kitabda, gerek Tevrat ve gerek İncil ve gerek Kur'an cinsi kitabda nasa beyanımızdan sonra o insanlar içinden bunları

ketmedenler, ya'ni ikrar-ü i'tiraf etmiyen, vakti hacette söylemiyen veya neşretmiyen veya neşrine mani olan veya onu külliyen veya kısmen tahrif, telbis etmek gibi her hangi bir suretle gizleyenler kim olursa olsun ﴿اُولٰٓئِكَ﴾ işte bunlar, bu ketimlerinden dolayı muhakkak ﴿يَلْعَنُهُمُ اللّٰهُ﴾ Allah bunları lâ'netler ﴿وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ﴾ ve bütün

Sh:»560

lâ'net edebilecek lâ'net duası yapabilecek olanlar da bunları lâ'netler, hasılı bunlar her zaman ve her taraftan bihakkın lâ'netlenecek mel'unlardır.- Şüphesiz ki haktan sükût eden dilsiz Şeytandır, « السَّاكِتُ عَنِ الْحَقِّ شَيْطَانٌ اَخْرَسُ » dir. Şeytan ise daima mel'un ve mercumdur

160. ﴿اِلَّا الَّذِينَ تَابُوا﴾ ancak tevbe edenler ﴿وَاَصْلَحُوا﴾ tevbe edib de ıslahı hal edenler ﴿وَبَيَّنُوا﴾ ıslahı hal edib de ketmettiği hakikati beyan-ü neşredenler ﴿فَاُولٰٓئِكَ اَتُوبُ عَلَيْهِمْ﴾ işte ben Allahı azımüşşan da bunların tevbelerini kabul eylerim ve bunları atfı nazar ederek kendilerini lâ'netten istisna ederim ﴿وَاَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ﴾ tevvabi rahîm ancak benim. Benden ziyade tevbe kabul eden hiç bir rahîm tasavvur olunamaz.- Burada kıssai Ademe, kelimatı tevbeye bir icrai nazar bulunduğu

aşikardır. « تَابُوا وَاَصْلَحُوا » dan sonra « وَبَيَّنُوا » buyurulması ketim günahının tevbesi her halde zıddı olan beyan ve tebyin sevabını işlemekle meşrut bulunduğunu ifham eder. Demek ki her günahın kendine mahsus bir tevbesi ve her nevi küfrün bir tarzı imanı vardır. Alel'ıtlak her tevbe her günahın tevbesi olamaz. Hasılı hakkı sarihi ketmetmek küfürdür ve iman da izharı haktır. Ve badelküfür izharı hak ile tevbe ve iman makbuldür.

Tevbe edenler böyle, maadasına gelince: 161. ﴿اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ﴾ Allahın inzal ettiği beyyinat ve hüdaye ve bu cümleden olarak bütün Enbiya ve kitablarla beraber nübüvveti Muhammediyeye ve Kur'ana iman etmeyib de küfürde ısrar ve kâfir oldukları halde vefat edenler ﴿فَاُولٰٓئِكَ﴾ bunlar da işte ﴿عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللّٰهِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالنَّاسِ اَجْمَعِينَ﴾ Böyle mel'unlardır. Allahın, Meleklerin, insanların hepsi-

nin lâ'neti bunların üstünedir. 162. ﴿خَالِدِينَ فِيهَا﴾ bu lâ'nette muhalled olarak kalırlar ﴿لَايُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ﴾ ve bunlardan ilel'ebed azab tahfif edilmez

demek olduğuna göre bu âyet evvelki âyetteki tevbe ile müstesna olanlardan maada ketmi hak edenler hakkındaki hükmi lâ'neti te'kid ve lâinunu tefsir etmiş olmakla beraber diğer cihetle ondan eamdır. Zira lisanen veya kalemen hakkı söylemiş veya yazmış olmakla beraber kalben iman etmeyib kâfir kalan ve bu küfürlerinden tevbe etmiyerek ölenlere yukarıki lâ'netin şümülü cayi nazar olduğu halde bu âyet alel'ıtlak kâfirlere sarahaten amm-ü şamildir.

Ey insanlar siz artık böyle küfr-ü şikaktan vazgeçib hepiniz dairei tevhide giriniz, çünkü:

﴿١٦٣﴾ وَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ ۚ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّحِيمُ ۝

Meali Şerifi

Her halde hepinizin Tanrısı bir Tanrı, başka Tanrı yok ancak o, o rahmanı rahîm 163

163. ﴿وَاِلٰهُكُمْ﴾ Ey insanlar hepinizin ibadet ve ubudiyetine lâyık ve müstehak olan hakikî mabudunuz ﴿اِلٰهٌ وَاحِدٌ﴾ bir tek mabuddur. Vahid sıfatile muttasıf bir ilâhdır ki ilâhlıkta tektir.

Hem sizden başkalarının da diğer bir ilâhı var sanmayınız ﴿لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ﴾ ondan başka

hak

Sh:»562

hiç bir ilâh yoktur. Ondan maadâ ma'bud tutulanların hiç biri ulûhiyete lâyık değil, hepsi boş, hepsi batıldır.-

Onun fevkında veya müsavisi bir ilâh tasavvuru muhal olduğu gibi onun madununda olmak şartile de

ilâhiyetine iştirak edebilecek ma'budlar, Tanrılar yoktur. Ülûhiyet kabili iştirak değildir, ve bihakkın ilâh

ancak o vahid Tanrıdır. Onun bütün mahlûkata meb'de olan bir çok esması ve sıfatı varsa da yene zatinden

bihakkın ta'bir mümkin değildir, hakikatı hak her türlü terkibden azade ve o ferdi ehad nâkabili tavsıfdir,

çünkü vasıf, mevsuf ile sıfat beyninde az çok bir mugayeret ıktıza eder. Gayriyet olunca da ferdaniyet

kalmaz. Bir de ıhtbar bir muhberün anh ile bir muhberün bih ister, bu ise ferdaniyete münafidir. Bunun için

esmai müştekkanın hepsi hakikati hakkın künhi ahadiyetine vüsulden kasırdır. Onun zatine nihayet nihayet

« هُوَ » denilebilir. Bütün men'bai celâl ve izzet, cemıı cihati kesretten müberra olan ve ancak « هُوَ » diye

ifade olunabilen zati ahaddır. Onun zati sıfat ile tekemmül etmiş olmayıb bilâkis kemali zat, sıfâtı kemalinin

istilzam etmiştir. İşte « هُوَ » o yenbuı rahmet-ü izzete, o meb'dei âlâyı ahadiyete isal eder. Bunun için

hüve kelimesi bir zamir olduğu halde onun zatine delâlet eden en büyük ismi gibi olmuştur. Tevhid denizine dalmış olan ehlüllah indinde bu ismin ehemmiyeti pek büyüktür. Buna ismi a'zam diyenler de vardır. Maahaza ismi a'zam ﴿اَللّٰهُ﴾ ismi şerifidir diyenler daha çoktur. Zira Allah ismi, zat ve bütün sıfât mecmuuna delâlet etmek itibarile daha cem'iyetlidir. Hüve ise makamı tevhidde a'zamdır. « هُوَ ۝ يَا هُوَ ۝ يَا مَنْ لَا هُوَ اِلَّا هُوَ » ta'biri me'sûr olan ezkârı tevhiddendir.

İşte hepinizin bihakkın ma'budu bütün kesretlerin meb'dei olmakla beraber zatinde terkib ve kesret bulunmayan, ülûhiyette, vücubi vücudda hiç bir şerik ve naziri olmıyan o ilâh vahiddir. Hiç bir mahlûkun bunun

dairei ülûhiyetinden çıkması mümkin değildir, bütün bu azamet-ü kibriyasile beraber o ﴿الرَّحْمٰنُ الرَّحِيمُ﴾ hem rahman hem rahîmdir. Bütün rahmetler onun, en rakik merhametler onundur. Şirk edenler böyle bir ilâhı vahide şikretmiş, küfredenler böyle bir rahmanı rahîme küfretmiş oluyorlar. Ve bu sebeble kendilerini bu rahmeti ezeliye ve ebediyeden mahrum ederek lânete

mazhar kılıyorlar. Binaenaleyh o şirk-ü küfürden sarfı nazar etmeli de Allaha ve Allahın münzelâtına iman eylemeli ve dairesi tevhidde bu rahmetlere ebedîyen ermelidir.»

Deniliyor ki Kâ'be ve etrafında müşrikînin üç yüz altmış tane putları vardı. Bu âyeti işittikleri zaman taaccüb ettiler de «ya Muhammed!. eğer sadık isen bir âyet -bir delili kat'î- getir de bununla sıdkını bilelim» dediler. İbni Ceririn Atadan birrivaye beyanına göre aleyhissalâtü vesselâm Efendimizin Medineye kudumunda «وَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ» âyeti nâzil oldu:

﴿١٦٤﴾ اِنَّ فِى خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِى تَجْرِى فِى الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ السَّمَآءِ مِنْ مَّآءٍ فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَآبَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَآءِ وَالْاَرْضِ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ﴿﴾

Meali Şerifi

Şüphesiz Göklerin ve Yerin yaradılışında, gece ile gündüzün biribiri ardınca gelişinde, insanlara yarar şeylerle denizde akan gemide, Allahın yukarıdan bir su indirib de onunla Arzı ölmüşken diriltmesinde, diriltip de üzerinde deprenen hayvanati yaymasında, rüzgârları, değiştirmesinde, Gök ile Yer arasında müsahhar bulutta, şüphesiz hep bunlar da akıllı olan bir ümmet için elbet Allahın birliğine âyetler var

164

Said ibni Mesruk Hazretlerinden rivayet olunduğuna göre: Kureyş «Yehudîlere Musanın getirdiği âyâtı bize söyleyin nelerdi» diye sormuşlar, onlar da asayı ve yedi beyzayı anlatmışlar, Nasaraya da sormuşlar, onlar da «اكمه وابرصى ابرا وموتايى احيا» mu'cizelerini anlatmışlar, bunun üzerine Kureyş Hazreti Peygambere «sen de Allaha dua et, bize şu Safa tepesini altın yapıversin de yakînimiz ve düşmenlerimize karşı kuvvetimiz tezayüd etsin» demişler, binaenaleyh Resulullah bunu rabbından niyaz etmiş, Allah tealâ da vahiy ile «bunu yaparım lâkin bundan sonra yine tekzib ederlerse onlara âlemînden hiç birine yapmadığım bir azab veririm» buyurmuş, bunun üzerine aleyhissalâtü vesselâm «yarab kavmimi ve beni halimize bırak, ben onları günden güne davet edeyim» diye dua

etmesine meb'ni Cenabı Allah bu âyeti inzal buyurarak Semavat-ü Arzın halkı ve buna müteferri cereyanı hilkatin, Safanın altına kalb edilmesi gibi istenilen mu'cizelerden daha büyük, daha nafi ve daha i'cazkâr olduğunu beyan buyurmuştur ki bunlar mu'cizat mesailinde Kur'anın fikri beşeri ne güzel terbiye ettiğini ifham etmeğe kâfidir.

Siz onun birliğine, kudret-ü rahmetine ve bu kadar insanlara kifayet edebileceğine şüphe edib zat-ü sıfatına delil ve mu'cize mi istiyorsunuz? 164.

﴿اِنَّ فِی خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ﴾

Sh:»565

şu üstünüzdeki bu'dı muhit içinde sayısız ecramı ulviyesi ve aralarındaki eb'ad ve bu eb'adı işgal eden heva ve zıya gibi mer'î veya gayri mer'î ecsam veya keyfiyatı lâtife ve esiriyesi ve her birinin sey'r-ü hareketleri ile çizdikleri tabaka tabaka medarları, mahrekları ve nizamı içtimaîleri ile teşkil ettikleri câbeca manzumeleri, burcları ile şu Semavata ve o ecramdan biri olub denizlerile karalarile, dağlarile, derelerile, ovalarile, çöllerile, pınarlarile, ırmaklarile, maadini ile, nebatatı ile, ormanlarile, seyranlarile ve bütün o

Semavata direksiz kuşaksız irtibat ve münasebetile ayağınızın altında yuvarlanan şu Arza bir bakınız, işte mekân denilen fezayı bikeran içinde hey'eti âlem namını alan bu Semavat-ü Arzın halk-u ibdaında, nizamı hılkatinde ﴿وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ﴾ ve gece ile gündüzün değişmesinde, uzayıp kısalmasında, biribiri ardı sıra teakub etmesinde ve bu teakub ve tevali ile tecelli eyleyen vez'ı mekânîde, sirri zemanîde ve mahalli vahide tevarüdi azdadda ﴿وَالْفُلْكِ الَّتِى تَجْرِى فِى الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ﴾ ve insanlara nafi' humulelerle denizde akıb giden ve ecrabı Semavîyenin bu'di kebudi -Semada seyirlerini andıran gemilerin cereyanında ve cereyan ettiği denizlerin sirri hılkatinde, bunlardaki bu cereyan ile tecelli eden hareket-ü sükûn kanunlarında ve bu kanunların insanlara te'min ettiği menafiın tarzı husulünde ﴿وَمَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ السَّمَآءِ مِنْ مَّآءٍ فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا﴾ Allahın yukarıdan indirdiği suda, indirib de kuru toprağa ölümünden sonra su ile tekrar hayat vermesinde ve bu hayatı nebatînin tarzı tekvininde ﴿وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَآبَّةٍ﴾ ve bu Arzda zevilukule varıncaya kadar her türlü hayvanatı sınıf sınıf, cins cins, nevi nevi tefrik-ü tasnif edip yay-

masında ve bu hayatı hayvanînin husulünde ﴿وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ﴾ ve türlü türlü rüzgârları bir taraftan bir tarafa, bir halden diğer hale evirip çevirmesinde ﴿وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَآءِ وَالْاَرْضِ﴾ Sema ile Arz arasında müsahhar olan bulutlarda ﴿لَاٰيَاتٍ﴾ hiç şüphesiz bir çok âyetler, maddî manevî, dinî dünyevî nimetler, istediğinizden daha i'cazkâr mu'cizeler vardır: Vardır amma ﴿لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ﴾ akledecek bir kavim için. Yani akıllı olan ve aklından istifade eden kimseler için. Binaenaleyh akıl da bu âyâtın biri ve belki en büyüğüdür.»

AKIL: Madeni kalb ve ruhda, şuaı dimağda bulunan bir nurı manevîdir ki insan bununla mahsûs olmıyan şeyleri idrak eder. Akletmek; esbab ile müsebbebat, eser ile müessir arasındaki alâkayı, yani ılliyet kanununu ve ona müteferri' lüzum alâkalarını idrak ederek eserden müessire veya müessirden esere ve yahud bir müessirin iki eserinin birinden diğerine intikal eylemektir ki mantık denilen bu intikal sayesinde bir eseri mahsûsdan gayri mahsûs olan müessiri, meselâ mahsûs bir hışıltıdan gayri mahsûs bir hayvan veya mahsûs bir müssirden gayri mahsûs eseri, meselâ görülen bir bal arasından gayri mahsûs olan bal, yahud mahsûs bir eserden alâkadar bulunduğu diğer bir eser, meselâ görülmiyen bir arının vızıltısından

henüz gayri mahsûs bulunan balı ve yeri keşf-ü idrak olunur. Ve işte böyle mahsûsdan gayri mahsûse intikale vesile olan veya gayri mahsus bir manayı bizzat ve bilbedahe keşfeden âleti idrake akıl tesmiye edilir. Ve bu intikalin başlıca üç nev'i vardır. Birincisi, cüz'îden cüz'îye, ferdden ferde intikaldir ki buna temsil veya kıyasi fıkhî denilir. İkincisi, cüz'îden küllîye

Sh:»567

vahidi ferdîden vahidi nev'îye veya vahidi nev'îden vahidi cinsîye intikaldir ki buna istıkra tesmiye edilir. Kazayayı külliyenin ve kavaidi fununun ekserisi ve belki umumu bu tarik ile keşf edilegelmiştir. Bunda müşahede ve tecribenin ehemmiyeti büyüktür. Üçüncüsü, küllîden cüz'îye vahidi cinsîden vahidi nev'îye veya vahidi nev'îden vahidi ferdîye intikaldir ki buna da manayı ahassile istintac veya kıyası Mahtıkî veya sadece kıyas tabir olunur ki bütün ulûmun tatbikatı fi'liyesi bununla yapılır. İstıkraların netaici ameliyesi bununla istihsal olunur. Ve turukı İlmiyenin en kuvvetlisi budur. Çünkü bunda bir taraftan te'sis, diğer taraftan te'kid vardır.

Bütün ulûm-u fununun ve her türlü mazhariyeti beşeriyenin medarı olan ılliyyet kanununu hüsni idrak ve

tatbik sayesinde akıl, bu âyetlerden bu tariklerle vücud ve vahdaniyeti ilâhiyeyi ve rahmeti şamilesini bizzarure anlar keşfeder. Bu tariklerden birinde veya hepsinde yürüyen aklın da başlıca iki nevi' seyri vardır. Birincisi ağır, tedricî ve zemanî olan teemmülî seyridir ki buna fikir tesmiye olunur. Diğeri de bir lâhzada, bir hamlede matlûe vasıl oluverecek derecede seri olan anî seyridir ki buna da hads tesmiye edilir. Bu hads de iki kısımdır: Birisi her birinde mevzuuna göre uzun müddet vakı olan tahsıl, tecribe ve mümareseden mütehassıl melekei itiyaddır ki kesbîdir. Nazarî amelî tahsıl ve terbiyei İlmiye bu gayeye irmek içindir. Buna aklı mesmu dahi denilir. Diğeri doğrudan doğru fıtrette merkuz ve sırf vehbi ilâhî olan melekedir ki buna da kuvvei kudsiye veya aklı matbu veya garizî tesmiye olunur. Bunda esas itibariyle sa'y-ü kesbin hiç hükmü yoktur. Ve herkesin bu nevi o bir aklı mesmuun hiç hükmü olmaz. Bunun kabili tahdid olmıyan bir çok meratibi vardır ki bir zekâyi basitten ukuli Enbiya' mertebelerine kadar gider. En yüksek

Sh:»568

mertebesine aklı evvel denilir ki mebde'den gayeyi, gayeden mebdei, evvelden ahırı, âhirden evveli kemali yakîn ile gören bu aklı evvel kelemi ilâhî ve nuri Muhammedîdir. Netekim hadîsi şerifte «

﴿اَوَّلُ مَا خَلَقَ اللّٰهُ نُورِی﴾. ﴿اَوَّلُ مَا خَلَقَ اللّٰهُ الْقَلَمُ﴾.

﴿اَوَّلُ مَا خَلَقَ اللّٰهُ الْعَقْلُ﴾ » buyurulmuştur. Ukulün derecatındaki ıhtilâf noksanlarından münba'istir. Yoksa esas itibariyle ukul için tarik birdir, o da tarikı haktır. Bizim ılliyyet mebdei, tenakuz mebdei gibi idraki hakka vesile olan esbabı asliye hakkındaki idrakâtı bedihiyemiz, aklı evvelin künhi idrakini gösteren birer hıssemizdir. Biz bu sayede her nevi malûmatı böyle bir tarzı bedahetle idrak eden aklı evvelin, kuvvei kudsiyei mutlakanın kemalini isbata bir beyyine buluruz. Bizim nisbî ve cüz'î olan kuvvei hadsiyemizle aklı evvele böyle bir ittisalimiz ve bu sayede hakka bir vusulümüz vardır. Bütün meratibile hadsi vehbî, kesbî olmadığı için bunda sa'y-ü iradei beşer amil değil ise de bunda bilûtfihi tealâ malik olduğumuz hissemiz nisbetinde aklı fikrî ve bu babdeki medid tercibeden mütehassıl hadsi itiyadî melekesi kesbî olduğundan Kur'anında cenabı Hak umum insanları bu tarika hidayet ve sevk için « لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ » buyurmuş ve akıl olmayınca doğrudan doğru hislerde icrayı te'sir edecek olan mu'cizatın büyük bir faidesi olmıyacağnıı anlatmıştır. Kur'anın bu gibi âyetlerinde insanları idrak ve istidlâl için mucizattan ziyade ma'kulâtı külliyeye sevk vardır. Ve bunun için Kur'an, a'zamı mucizattır. Fakat bundan ba'zılarının zannetmek istediği gibi mucizatı Enbiyanın imtinaına ve Hatemülenbiya' Efendimizin maddî mucizeler göstermediğine ve göstermiyeceğine işaret gibi bir ma'na çıkarmağa kalkışmak da doğru değildir. Çünkü bu âyette icmal edilen ve her biri nefsel'emirde en büyük harikai bedia olan asar ve âyâtı izhar eden kudreti baliga düşünlüdüğü zaman, Safa tepesinin altına

kalbedilivermesi bu kudrete nazaran hiç bir ehemmiyeti haiz

Sh:»569

olamıyacağı ve bir muhal teşkil edemiyeceği suhuletle anlaşılır. Binaenaleyh cenabı Hak sebebi nüzul noktai nazarından bu ayetle şunu da anlatmış oluyor ki Semavat ve Arzın halk-u ibdaı ve bunlar üzerinde zikrolunan tasarrufatı bedianın icrası gibi en büyük mucizeler ve müstemirrolan bu mucizelerin idrakinden hasıl olacak faidelerin yanında Safanın altına kalbedilmesi gibi muvakkat ve münferid bir hadisei harika talebi pek küçük bir şeydir. Bu büyük ve müstemir mu'cizeleri idrak ve mütalea edenler ve bu mütalea ile halık tealânın kanunlarına vukuf ile ittiba eyleyenler Safa tepesini altın yapmak gibi bir matlûbı bilâhare kendileri bile yapabilirler. Çünkü bu sayede yalnız Safanın değil bütün Mekke dağlarının altın ile döşenmesi bile mümkin olur. Allah tealâ bunun da yolunu yapmıştır. Yalnız meadin kanunlarını iyice idrak etmek bu matlaba kâfi gelir. Binaberîn Allahtan ve Peygamberden daha büyük, daha hayatî, kudsî, küllî ve ebedî metalib istemek iktıza eder.

« لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ » de âyât, alâmati vazıha ve delâili kat'iye karşısında ciddî olarak

hiç bir söz söylenmek ihtimali bulunmıyan mu'cizei bahire demektir ki Kur'anın âyetlerine âyet denilmesi de bu ma'na ile alakadardır. Demek ki Allah tealânın iki nevi âyâtı vardır. Birisi, kitabı tekvin ve hılkatteki âyâtı fi'liye, diğeri de kitabı münzeldeki âyatı kavliyedir. Bunların ikisi de zat-ü sıfat ve ahkâm-ü iradatı ilâhiyeye delâlet ettiklerinden dolayı âyet tesmiye olunmuşlardır. Bu iki kitabın ve bu iki nevi âyâtı mütekabilen yekdiğerlerinin dâl ve medlûlü, şerh-ü tefsiridirler. Kemali marifet, kitabı münzelin âyâtı kavliyesinden kitabı hılkatin âyâtı fi'liyesini ve ondan hak tealânın zat-ü sıfatını okuyub anlamak ve anladıktan sonra onun kanunlarına, evamirine, ahkâmına ittiba ederek tarikı müstakimden radıye ve mardıye makamlarını ihraz ile bakabillâha vasıl olmaktır. İşte Kur'anın bu âyeti kav-

liyesi bize bir çok âyâtı fi'liyeyi icmal ve irae ederek bu devleti kâinatın hadd-ü payansız ıhtilâfatını müstemir bir nizamı i'cazkâr ile ibda' ve tanzim-ü tensik eden hâlıkı müdebbirin ve akl ile ma'kulün, hariç ile zihnin noktai intıbakında kayyumı kül olan vücudi vahidini ızhar eyliyen Haktealânin zatı ehadiyetine ve kudret ve rahmeti şamilesine ve binaenaleyh bütün insanlara ve kâffei mevcudata kâfi ve vafi, şerik-ü nazîrden münezzeh bir ilah olduğuna delâlet eden bir çok edillei beyyineyi gayet veciz ve vecazetile beraber gayet

basıt ve vazıh surette cemedivermiştir ki bunda mekşuf ve gayri mekşuf nice nice ulûm-u fünunun mevzu ve gayeleri vardır. Bunu en âdî ve en basıt bir akıl duyar ve en yüksek akıllar bunda ebedî bir gayeyi tetkik ve müşahede bulur. Ve binnetice hiç bir akıl bu karardan dışarı çıkamaz.

İşte Kur'an en yüksek matalıbi ulûm ve fünunun bu veçhle cezrini alarak bütün havass-u avammın vuzuh ile anlayacağı derecede basıtlendirib ta'lim ediverir. Vehm-ü hayalin şi'rî Edebiyatında hiç bir hakikate intibakı olmıyan ve bigayri hakkin ibda' namı verilen ve kuvvei vâhimenin gelib geçici bir lâhzai kâzibesini okşıyarak insanı bir ân için ve bir daha tekerrür etmemek şartile çarpıb geçen boş müeddalarında bir zevkı teselli aramağa alışmış olan ruhlar, Kur'anın bütün fıtrate mir'at olan nazmı bediinde i'cazkâr bir yükseklik duyamazlarsa bunun sebebi zevkı fıtrîlerinin ve akıllarının hevaiyyat içinde iflâs etmiş olmasında aramalıdırlar. Bu gibiler hakkı hep acı diye talâkki etmiş ve aklı hakka vusul için bir âlet tanıyacak yerde onu hakkı redd-ü ibtal ile mağlûb edebilecek gaddar bir silâh gibi kullanmak istiyen zalim müşriklerdir.

Filhakika:

﴿١٦٥﴾ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللّٰهِ ؕ وَالَّذِينَ اٰمَنُوٓا اَشَدُّ حُبًّا لِلّٰهِ ؕ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوٓا اِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ ۙ اَنَّ الْقُوَّةَ لِلّٰهِ جَمِيعًا ۙ وَاَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ ﴿١٦٦﴾ اِذْ تَبَرَّاَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَاَوُا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْاَسْبَابُ ﴿١٦٧﴾ وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ اَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّاَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّءُوا مِنَّا ؕ كَذٰلِكَ يُرِيهِمُ اللّٰهُ اَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ ؕ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ ﴿﴾

Meali Şerifi

İnsanlardan kimi de Allahdan beride bir takım sınarlar ediniyorlar da onları Allah sever gibi seviyorlar, iman edenler ise Allah için sevgice daha kuvvetlidirler, görselerdi o zulmu edenler: azabı görecekleri vakit hakikaten kuvvet bütün kuvvet Allahındır ve hakikaten Allah çok şedid azablıdır 165 o vakit o metbu olanlar azabı görerek tabi olanlardan teberri etmişlerdir, aralarındaki bütün rabıtalar didik didik kopmuştur 166 Tabi olanlar da şöyle demektedir: Ah bizim için Dünyaya bir dönüş olsa idi de onların bizden teberri ettikleri

gibi biz de onlardan teberri etse idir! İşte böyle Allah onlara bütün amellerini üzerlerine yığılmış

has-

Sh:»572

retler halinde gösterecektir ve onlar o ateşten çıkacak değillerdir 167

Vahdâniyet ve kudreti ilâhiye bu kadar âyâtı fi'liye ve kavliyesiyle zahir-ü bahir iken buna karşı 165.

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ﴾ insanlardan bazıları vardır ki

﴿يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَنْدَادًا﴾ Allaha karşı denkler, nazîrler tutarlar ki

﴿يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللّٰهِ﴾ onları Allah sever gibi severler. Emirlerine, nehilerine,

arzularına, itaat ederler de Allaha ısyan eylerler.- Şüphe yok ki böyle yapmak, gerek Allahı inkâr ederek olsun ve gerek olmasın manayı ülûhiyette onları Allaha ortak yapmaktır. Bunların bir kısmı bu şirki tasrih ederler. Fir'avinlere, Nümrutlara yapıldığı gibi onlara açıktan açığa ilâh, ma'bud namını vermekten çekinmezler, Rabbimiz, Tanrımız derler. Ve hattâ ilâhlarının tevellüd ve tevalüdüne kail olarak onlara aynı cinsten, ma'bud payesinde oğullar, kızlar tasavvur ve isnad ederler. Diğer bir kısmı da tasrih etmeden ayni

muameleyi yaparlar, onları Allah sever gibi severler, veliyyi ni'met tanırlar, onların muhabbetini mebdei hareket ittihaz ederler, Allaha yapılacak şeyleri onlara yaparlar Allah rızasını düşünmeden onların rizalarını istihsal etmeğe çalışırlar, Allaha ısyan olan şeyler de bile onlara itaat ederler.

Bu âyet bize gösteriyor ki ma'nayı ülûhiyette son derece mahabbet bir esastır. Ve ma'bud en yüksek mahbuddur ve böyle son derece sevilen şeyler ne olursa olsun ma'bud ittihaz edilmiş olur. Mahabbetin hükmü ise itaattır. Ve bunun için ma'bud, son derece muta olur. Ve her insanın siyretinde mebdei hareketi onun ma'bududur. İnsanlar tarafından böyle mahabbet ile ma'bud payesi verilen endad o kadar mütenevvidir ki bir taş, bir maden parçasından, bir ot, bir ağaçtan tut da ecramı

Sh:»573

Semaviyeye Ruhlara, Meleklere kadar çıkar. Maamafih « يُحِبُّونَهُمْ » de zevil'ukule raci olan « هم » zamiri bunların bilhassa zevil'ukul kısmını tasrih etmektedir. Buna binaendir ki müfessirîni kiram bu endadı «Allaha ma'siyette itaat ettikleri sâdâtları, reisleri, büyükleri» diye beyan etmişlerdir. Bu zamirin taglib suretile sair putlara dahi teşmili takdirinde bile bu ma'na zahirdir. Filvaki servet-ü sâman, haşmet-ü kuvvet,

cah-ü ikbal, hüsn-ü cemal gibi her hangi bir ümide sebeb addedilen dilberler, kahramanlar, hükümdarlar gibi insanları Allah gibi seven ve onlar uğrunda herşey'i göze aldıran nice kimseler vardır ki bu noktai şirkin, putperestlik esasını, beşeriyetin en büyük yarasını teşkil eder. Yunan, Roma, Avrupa medeniyet ve Edebiyatında böyle mahabbet ma'budlarının hadd-ü hisabı yoktur, bu his, zamanına göre türlü türlü şekillerde zuhur eder. Hıristiyanlık dahi bu ruh ile meşbu'dur. Hele Avrupa ruhunda, Avrupa Edebiyatında bu nevi şirk o kadar ileri gitmiştir ki her eline bir kalem alan ve her hangi bir şiir söylemek istiyen kimse mahbuduna ilâh payesini vermeği ve en ufacık bir işi medhiçin hemen yaratmak kudretini isnad edivermeği bir hüner, bir şeref addeder. Yer yüzündeki münazeatı beşer bütün bu muhtelif ve mütezad ma'budların mücadelâtı yüzündendir. Bu şıkak-ü ıhtilâf her birinin arkasındaki binlerce müdahinler tarafından körüklenir ve beşeriyet günden güne sukutı ahlâkîye sürüklenir, ilimlerin, fenlerin, san'atların terakkiyatı buna çare bulamaz, bil'âkis hepsi bu şirk ocağınını yakmak için gaz ve benzin yerine kullanılır. Bunlar hakikatte ne Allah tanır, ne Peygamber, her birinin gönlünde zaman zaman bir veya bir kaç mahluk yer tutmuştur. Onları Allah gibi severler, ve onlara ma'bud muamelesi yaparlar, onlara itaat etmek için Allaha ısyan ederler, « يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللّٰهِ ط » bütün bunları tasvirder. Ve burada Evliya ve Enbiyayı ma'bud

derecesine çıkaranlar da dahildir. Bunun için Allahın Evliyası, Enbiyası, Melekleri gibi sevgil kullarını severken nazmı celilin mazmununu iyi düşünmeli, mahabbetlerini Allah mahabbeti derecesine vardırmaktan ihtiraz eylemelidir. Zira Allah için sevmekle Allah sever gibi sevmek arasındaki farkı bilmek lâzımgelir. Allahı sevenler Allahın yolunda giden sevgili kullarını da severler, lâkin Allah gibi değil, Allah için severler ve bu sevgi ile Allâh yolunda onlara ittiba ederler. «

قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُونِى يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ» binaeanaleyh

Allahın sevdiği kullarını sevmek ve onlara ittiba etmek günah ve şirk değildir, bil'akis mahabbetullaha delil olur. Ve fakat bu mahabbet hiç bir zaman Allah mahabbeti gibi olmamalı, yani Hıristiyanların Hazreti İsa hakkında yaptıkları gibi onları ma'bud derecesine çıkaracak bir taabbüd suretini almamalıdır. Bunun en güzel misalini müslümanlığın miftahı iman olan kelimei şehadetinde ve re'si ibadet olan namazında buluruz. Bir müslümân «

اَشْهَدُ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَ اَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ

» derken Allahdan maada bütün ma'budların hepsini redd-ü nefyeder de bu kalbi pâk ile Peygamberi, Hazreti Muhammedin ona ubudiyet ve risaletle izafetini tasdik ve Allah için bu hakka arzı şehadet eyler ki

bu şehadette Allahdan sonra Peygambere bir ilânı mahabbet vardır. Ve iman bu mahabbetle tamam olur. Ve fakat mahabbetullah tevhidi kibriyayı ülûhiyet ile ve bunun yanında mahabbeti Muhammediye Allaha ubudiyet ve risaleti haysiyetiledir. İşte Allah için mahabbetin en büyük nümunesi... Kezalik namazda Allahdan maadasını velev cüz'î bir veçhile olsun niyyete karıştırmak küfürdür. Ve namazı müfsiddir. Namazda Peygamberden ve Allahın salih kullarından hiç bir şey istenmez, nihayet tahiyyatta onlar hısabına da Allahdan selâm-ü salevat rahmet-ü bereket niyaz edilir ki bu dua da Resulullaha ve ıbadı salihîne elbette bir ızharı mahabbet mevcuttur. Lâkin musalli huzuri ilâhîde on-

Sh:»575

lardan bir şey istemek mevkiında değil, onlara dahi ziyadei derecat için rahmeti ilâhiyeyi isteyivermek, hayatında onlara ıkram etmek mevkiında bulunacaktır. Ve müslüman bütün ömründe bu hattı hareketi esâsi sıyret addedecektir. Buna mukabil Evliya ve Enbiyayı veya ervahını veya melekleri müşriklerin mütevassıt ma'budları gibi bir hissei ülûhiyetle sevmek, onları severken Allahı ve Allahın emirlerini unutmak, onlar namına kurbanlar, âyînler yapmak, onların isimlerini « بِسْمِ اللّٰهِ » gibi fatihai umur ittihaz etmek « يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللّٰهِ ط » mantukile bir şirk ve küfür olduğunda şüphe yoktur. Ve böyle yapmak

onlardan uzaklaşmaktır, çünkü onlar ancak Allahı sevmişlerdir. Maatteessüf müslümanlık namına dahi böyle batıl bir akidei mahabbete tutulan ve bununla dindarlık yapıyoruz zanneden bir takım erbabı gaflet de zuhur etmiştir. Bunlar alel'ekser ilmi dinin iyi tahsıl edilmediği ve malûmatı diniyenin esası bilinmeden ağızdan ağıza bir efsane gibi dolaştırıldığı cahiliyet devirlerinde, cahiliyet mıntıkalarında zuhur ede gelmiştir, Çünkü hissi ubudiyet insanlarda fıtrî olduğundan dolayı hakikî ve mütekâmıl ilmi din sönünce, insanlar, cahiliyeti ulâ devrindeki efsanelerle gönlüne doğan hevaiyatı acibe içinde taabbüde çalışır. Hurafat ile boğulur gider. Ölü veya diri, canlı veya cansız putlara bağlanır. Maamafih bu dalâletin felsefi tarik ile ilm-ü marifet namı altında intişar eden kısmı da yok değildir. Ve elbette bu daha mühimdir, burada münkiri ilâhiyet olan tatıl (ateizm) felsefelerinde bahse lüzum görmüyoruz. En derin cehalete müsavi ve hattâ daha bedter olan ta'tıl felsefelerinin şenaati bilvücuh ıhtardan müstağni olduğu gibi İlmî ve Felsefî haysiyyetten hükümleri de yoktur. Fakat felsefei ilâhiye ve vahdeti vücud namı altında gizlenen bir felsefei ta'tıl vardır ki din ve ahlâk namına İlmî ve hikemî şekilde en büyük zarar bundan neş'et edegelmiştir. Ve her nerede bir şirk var-

sa, bununla az çok bir alâkası vardır. Evvelâ şunu kayd edelim ki « وَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ ۚ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ » âyetinde dahi sarih olduğu üzere dini islâmda emrolunan umumî mevzuı iman « لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ » tevhidi, yani tevhidi ülûhiyyettir. « لَا مَوْجُودَ اِلَّا اللّٰهُ » diye ifade edilen tevhidi vücud değildir. Bu olsa olsa tarikı marifette kat'ı merahil etmiş havassiçin mevzuı bahs olabilir. Ve bizim nazarımızda tevhidi vücud alelıtlak münker değil, belki keşfen müsbettir. Lâkin «Allahtan başka mevcud yoktur» demekle «her mevcud Allahdır» demek erasında pek büyük fark vardır. Evvelkisi tevhidi mahz olabilir, lâkin ikincisi şirki mahızdır. «Allahtan başka mevcud yoktur» denildiği zaman masivaya isnad edilen vücudün hakikî olmayıb hayalî, vehmî, şuurda mün'akis bir emri zıllî olduğu ve vücudı hakikînin ancak Allaha muhtas bulunduğu ıkrar ve âlemin bizatihi ve lizatihi vücudı hakikîsi nefyedilmiş olur ki bu vahdeti vücuddur. Çünkü keşfen sabit olduğu üzere biz âlem namına ne biliyorsak hepsi mahsüsatımız, hayalimiz, suveri zihniye ve intibaatı ruhiyemizden ibarettir. Bunları a'yan tasavvur etmemiz ve bil'izafe hak diye bilmemiz zatinde vahıdi ekmel olan Hak mefhumunun ezelen ve ebeden tahhakkukunu tasdik sayesinde mümkin olabilir ki bunu Fatihada izah etmiş idik. Binaenaleyh vahdeti vücud tevhidi vücudîsi, eşbahı âlemin zıllî ve hayalî olduğunu görmek ve onları silib maverasındaki hakkı vahıdın vücudüne iman eylemek ile mümkin olur. Netekim « لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ » Allahtan başka ilâh yok dediğimiz zaman da bir takım putların, bir çok

kimseler tarafından ma'bud ittihaz edildiğini inkâr etmiş olmuyoruz da bunların hakkolmadıklarını i'lân ve ancak bir Allah isbat ve kabul etmiş oluyoruz, lâkin «her mevcud Allahdır» denildiği zaman vücudde hakikî bir kesret kabul edilmiş ve hepsinin Allah olduğu iddia edilmiş oluyor ki bunda tevhid yok bil'âkis Allahı teksir ile işrak vardır. Bu bir

Sh:»577

vahdeti vücud değil, ittihadı vücud veya hulûl nazariyesidir veyahud Allahı inkâr ile ancak âlemi isbattır, «bir» e «her» demektir. Lâşerike leh olan Allaha namütenahi şerikler isbat etmek, mevcudatı hayaliyeyi mevcudı hakikî farzetmektir. Buna en ziyade «Panteizm» «ittihadı ilâhiyyet» denilir ki bu nazariyede Allah ve vücud hakikaten her şey ile müttehiddir veya her şeyin içine hulûl etmiştir. Hâşâ Ali ilâh, Veli ilâh, Fir'avin ilâh Nümrud ilâh ilâh... her şey ilahdır. Bunda isbatı âlem ve nefyi sani' vardır. İşte bir takım cehele veya melahide hikmeti ilâhiye namiyle muhal olan bu ittihad veya hulûl veya ta'tıl nazariyesini vahdeti vücud ve mahzı tevhid diye ele alarak « لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ » demek « لَا مَوْجُودَ اِلَّا هُوَ » demek olduğunda ısrar eder ve bunu da «her mevcud odur» ma'nasiyle tefsir eyler ve hatta külli mecmuî ile külli ifradîyi tefrik etmiyerek « هَمَهُ اُوسْت » der. Her şeyden

maverasında Allahı görecek yerde her şeyde ve hattâ her şeyi Allah görmek ister. « هُوَ الْاَوَّلُ وَالْاٰخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ ۚ » âyetinin beyan ettiği mertebei cem'i mertebei farkta ayrı ayrı söyler ve bu suretle kendini Allah görmek ve göstermek için kâmil insanları bizzat Allah gibi gösterir. Artık erenler, evliyalar, bir ilâhlar cemaatı manzarasında tahayyül olunur. Halbuki bu nazariyenin esasına göre Şeytanların velilerden, kâfirlerin mü'minlerden farkı kalmamak lâzım gelir. Çünkü her mevcud o sayılır. İşte « وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللّٰهِ ؕ » âyeti kerimesi bilhassa bunları da redd-ü ibtal içindir. Zaten İsaya Allah veya ibnullah denilmesi de Mısırdan, Hindden, Yunândan, Romadan gelen bu ittihad nazariyesinin bir fer'idir. Bir ifrat-u telbisten kaçınmak için ahıren âlemi islâmda Hanbelîler içinden Vehhabî mezhebi zuhur etmiş ve bu mezheb Allahdan maada her kim olursa olsun ona ızharı hürmet ve muhabbet etmek şirk olduğunu ilân eylemiş ve buna binaen makabire hürmet etmeyi bile şirk talâkki etmiştir. Bu hürmet ve

mahabbet « يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللّٰهِ » mazmumuna masadak olacak derecede olursa bizim

dahi buna şirk nazarile bakdığımız da şüphe yok ise de, bundan alel'ıtlak hürmet ve mahabbetin inkârı manâsını çıkarmak ve kulübi mü'minînden Enbiyanın ve ibadı salihînin mahabbetlerini selbetmeğe çalışmak dahi bir ıfrat ve mahabbeti ilâhiye ile nâkabili tevfik bir emri hatarnâk olduğunda iştibah etmeyiz, bervechi mesnun kabir ziyaret etmek, emvata Allah rizası için hürmet etmek, emvatın hak olan âsârından, efkârından istifade etmek, ruhlarını hayr ile yad ederek şad etmek ve onlar için Allaha dua etmek ve bu dua ile kesbi feyz eylemek onları Allah sever gibi sevmek değil, Allah için Allahın kullarını ve mahlûklarını sevmek olduğu aşikârdır. Alelhusus kabir ziyareti, yâdı mevt demektir « اَكْثِرُوا ذِكْرَ هَادِمِ اللَّذَّاتِ » hadîsi şerifi mucebince yâdı mevt meşru ve me'murün bih olduğu gibi sahibi kabrin faniliğini de bilmüşahede tasdik demektir. Ve kabir ziyaretini Allah ziyaretine benzetmekte Allah için hâşâ kabir tevehhümünü tecviz etmek gibi bir şaibei küfür vardır. Bir de « يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللّٰهِ » mazmunı celili ölü ile diriyi tefrik etmemiş ve belki ölülerden ziyade dirilere işaret etmiştir. Binaenaleyh emvat ve makabire hürmet ve mahabbeti alel'ıtlak kesmek istiyenler daha evvel bütün dirilerle kat'ı alâka etmek, meşru veya gayrı meşru hiç bir Emîre hürmet etmemek icab edecektir. O halde ekâbiri islâmın kabirlerini yıkan ve ziyaretlerini meneden Vehhabîlerin berhayat olan emîrlerine dahi asla muhabbet ve hürmet etmemeleri, ziyaret ve ta'zim eylememeleri ıktıza eyler.

Hasılı, reislerini ve büyüklerini Allah sever gibi sevenler ve onların emri hakka muhalif emirlerine itaat ederek Allaha ısyan edenler, bunları Allaha nazîr ve emsal ittihaz etmiş olurlar ki bütün putperestlik esası bu tarzı mahabbettedir. Ve Allahın vahdaniyetine karşı böyle ya-

Sh:»579

pan bir takım insanlar vardır. Bunlar reislerini, metbularını Allah için değil Allah gibi severler. ﴿وَالَّذِينَ اٰمَنُوٓا اَشَدُّ حُبًّا لِلّٰهِ﴾ halbuki mü'min olanları Allaha mahabbeti, Allah için mahabbeti her şeyden ziyade ve o müşriklerin perestiş ettikleri endad ve emsale ve hattâ varsa Allaha muhabbetlerinden daha şiddetli ve daha kuvvetlidir. Çünkü mü'minler ancak Allaha tazarru ederler, müşrikler ise pek sıkıştıkları ve muhtaç oldukları zaman Allahı hatırlarlar ve ihtiyaçları zail olunca endada uyarlar. -Binaenaleyh mü'minin gerek darrada gerek serrada, gerek darlıkta ve gerek genişlikte Allaha mahabbeti paydardır. Kâfir ve müşrik ise bazan rabbından i'raz eder, müşrikler tutarlar bir puta taparlar, sonra ondan daha güzel bir şey gördükleri zaman onu bırakır buna perestiş ederler ve hattâ Bahile kabilesinin yaptığı gibi acıktıkları zaman ma'budlarını yerler. Bu suretle mahbub ve ma'bud değiştirir giderler. Binaenaleyh bunların mü'minler gibi paydar bir mahabbeti olamaz. Müminler müvaddid oldukları

için bütün mahabbetleri bizzat Allahda toplanır ve Allahın mahlûkatına mahabbetleri de bu mebde'den tevzi olunur. Yani sevdiklerini ancak Allah için, Allah rizası için severler, Kâfirler müşrikler ise bir ma'budun veya bir putun mukabilinde diğer ma'budları ve putları dahi re'sen sevdikleri ve bütün mahabbetlerini Allah mahabbetile, Allah rizasile ölçmedikleri için mahabbetleri dağınık ve münkasimdir ve şüphe yok ki dâğınık ve mütehavvil mahabbetler, toplu ve sabit mahabbete nazaran hiç demektir. Binaberin mü'min tebeaya nail olan ve sırf allah için sevilen reisler, muktedabihler ne kadar mes'uddurlar. Şüphe yok ki bu bahtiyarlığa mazhar olmak dahi bihakkın mü'mini müvahhid olmağa ve her şeyden ve hattâ kendinden evvel Allahı sevib, Allahın kullarına da Allah için muamele etmeğe ve Allah için bezli ma-

Sh:»580

habbet etmeğe mütevakkıftır. Başka suretle ifrat veya tefrit edenler zulümden kurtulamazlar.

﴿وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوٓا اِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ﴾ böyle ittihazi endad ile zulmetmiş, haksızlık yapmış olanlar -yani Allaha karşı başkalarını endad ve emsal tutmak, onları Allah sever gibi sevmek ve Allaha mukabil onları bizzat metbu' ittihaz ederek emirlerine itaat eylemek, münhasıran Allah tealânın hakkı olan sıfatı ülûhiyet ve ma'budiyete başkalarını teşrik etmek en büyük

zulümdür. « اِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ » ve bunu yapanlar son derece zalimdirler. Zira Semavat-ü Arzın halıkı ve saltanatı kâinatın hâkimi mutlakı olan Allah tealanın hakkına tecavüz etmek cür'etinde bulunanlar hangi zulümden sakınırlar? Ve Allahın kullarına âciz mahlûklarına neler yapmak istemezler. Buna binaendir ki lisanımızda «kork Allahdan kormıyandan» diye bir mesel vardır.- Elbette böyle yapan zalimler bir gün gelecek Allahın azabını göreceklerdir. Bu zalimler işte o azabı bilfiil görecekleri vakit ﴿اَنَّ الْقُوَّةَ لِلّٰهِ جَمِيعًا﴾ ne kadar kuvvet ve kudret varsa hepsi Allahın olduğunu ﴿وَاَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ﴾ ve Allahın azabı ne kadar şiddetli bulunduğunu bir görecek olsalar...» Burada işbu « وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ » cümlei şartiyesinin cezası tahvil için mahzuftur. Netekim lisanımızda dahi bu gibi tehdid makamında «başına geleceği bilsen...» deriz ve cezasını hazfederiz ki bu haziften maksad bu cezada nâkabili tavsıf olan bütün tehlükeleri toplamaktır. Yani o gün bunların maruz olacakları elem-ü nedamet ve hasret o kadar dehşetlidir ki şimdiden tavsıfi kabil değildir. Neler olacak, neler çekecekler?....

Alelhusus 166. ﴿اِذْ تَبَرَّاَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا﴾ o Allah sever gibi sevilip arkalarına düşülen metbu'ların arkalarına

düşen o tabi'lerinden teberri ettikleri ﴿وَرَاَوُا الْعَذَابَ﴾ ve azabı görerek aman aman bunlar bizden değil diye reddedip kaçındıkları ﴿وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْاَسْبَابُ﴾ aralarındaki bütün esbabı muvasalenın kesildiği, tabiiyet-ü metbuiyet ve bunlara saik olan amal-ü agraz gibi her türlü rabıtanın tamamen münkatı olduğu 167. ﴿وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا﴾ ve o arkadan giden tabilerin ﴿لَوْ اَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّاَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّؤُا مِنَّاؕ﴾ ah ne olurdu bizim için geçen Dünyaya bir dönüş mümkin olsa idi de onların bizden teberri ettikleri gibi biz de onlardan teberri etse idik diye figan ettikleri gün, o son pişmanlık günü...

﴿كَذٰلِكَ يُرِيهِمُ اللّٰهُ اَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْؕ﴾ işte Allah onlara bütün amellerini böyle her taraflarını istilâ etmiş büyük hasretler, son derece acı ve faidesiz nedametler halinde gösterecektir ﴿وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ﴾ ve onlar bu ateşten çıkacak değillerdir.- Binaenaleyh insanlar bütün bu kuvvet ve kudretin yegâne sahib-ü maliki bulunan bir Allahdan başka ma'bud tanımamalı ve onun emrinden başkasına itaat ve ittiba etmemeli ve bütün mahabbetini Allaha mahabbetinde toplamalıdır.

Cenabı Allah ukule iraei âyatı kudret-ü rahmet, hissiyyata son derece mahabbet-ü mahafet telkin ederek tebşir-ü inzar ve tergib-ü terhib içinde vahdaniyetini aklen ve hissen isbat ve alelumum insanları her nevi şirkten tazhir ile imanı tevhide davet ettikten sonra âsârı ülûhiyyet-ü rububiyyetini ileride bastedeceği teşri' noktai nazarından dahi göstermek için buyuruyor ki:

Sh:»582

﴿١٦٨﴾ يَآ اَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِى الْاَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ ۭ اِنَّهٗ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِيْنٌ ﴿١٦٩﴾ اِنَّمَا يَاْمُرُكُمْ بِالسُّوْۗءِ وَالْفَحْشَاۗءِ وَاَنْ تَقُوْلُوْا عَلَى اللّٰهِ مَا لَاتَعْلَمُوْنَ ﴿١٧٠﴾ وَاِذَا قِيْلَ لَهُمُ اتَّبِعُوْا مَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ قَالُوْا بَلْ نَتَّبِعُ مَآ اَلْفَيْنَا عَلَيْهِ اٰبَاۗءَنَا ۭ اَوَلَوْ كَانَ اٰبَاۗؤُهُمْ لَايَعْقِلُوْنَ شَيْـــًٔا وَّلَا يَهْتَدُوْنَ ﴿١٧١﴾ وَمَثَلُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا كَمَثَلِ الَّذِى

يَنْعِقُ بِمَا لَايَسْمَعُ اِلَّادُعَآءً وَنِدَآءً ۚ صُمٌّ بُكْمٌ عُمْىٌ فَهُمْ لَايَعْقِلُونَ ﴿﴾

Meali Şerifi

Ey insanlar bütün Arzdakî nimetlerimden halâl olmak, pâk olmak şartiyle yeyin, fakat Şeytanın adımlarına uymayın çünkü o size belli bir düşmandır 168 o size hep çirkin ve murdar işleri emreder ve Allaha karşı bilmediğiniz şeyler söylemenizi ister 169 Allahın indirdiğine uyun denildiği vakit de onlara yok dediler: Atalarımızı neyin üzerinde bulduksa ona uyarız, ya ataları bir şeye akl erdiremez ve doğruyu seçemez idiseler demi? 170 o kâfirlerin meseli sade bir çağırma veya bağırmadan başkasını duymaz bir kulakla haykıranın

Sh:»583

hâline benzer, sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler, akıl da etmezler 171

168. ﴿يَآ اَيُّهَا النَّاسُ﴾ Ey insanlar sizin cümleniz böyle bir Allahın mahlûku ve hıtabına lâyık gördüğü kullarısınız, ve tabi', metbu hepiniz yemeye, içmeğe muhtaç âcizlersiniz. Binaenaleyh Allaha ubudiyet edeceğiz diye kendinizi mahrumiyetle ıt'ab etmeyiniz, o rahmani rahîm olan rabbınız size şöyle müsaade ediyor: ﴿كُلُوا مِمَّا فِى الْاَرْضِ﴾ şu Arzda bulunan şeylerden yeyiniz, lâkin keyfemettafak ve her elinize geçeni değil ﴿حَلَالًا طَيِّبًا﴾ halâli hoş, ter temiz olarak yeyiniz. Yediğiniz şeyler pis, mülevves, şunun bunun hakkı geçmiş, tab'an ve şer'an memnu veya şüpheli şeyler olmasın, halâlından kazanınız haram, pis, şüpheli şeylerden sakınınız, onlara tenezzül etmeyiniz. ﴿وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ﴾ ve Şeytanın adımlarına uymayınız, yâni onun arkasından, izinden gitmeyiniz, ﴿اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ﴾ çünkü o sizin her halde açık bir düşmanınızdır. Kendisi her ne kadar gözlerinize görünmez, gizliden gizliye kanınıza iliklerinize işliyerek kalb-ü fikirinize sokulursa da onun size düşman olduğunda ve ilkaatından hiç birisi hakk-u hayra matuf olmıyacağında şekk-ü şüpheye mahal yoktur. Fıtratı selime, aklı kâmil, kalbi safi erbabı için onun advetini ve ilkaatının fenalığını anlamak hiç de zor değildir. Zira 169. ﴿اِنَّمَا يَاْمُرُكُمْ بِالسُّوٓءِ وَالْفَحْشَآءِ﴾ o size ancak kötü ve gayet çirkin şeyleri

Sh:»584

﴿وَاَنْ تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ مَا لَاتَعْلَمُونَ﴾ ve min indillah delili olmadan kendi kendinize bilemiyeceğiz şeyleri Allaha karşı iftira olarak söylemenizi emreder. O Evamiri ilâhiye hakkında hayal-ü evham ile, teşehhiyat ile söz söylemeğe teşvik eyler.- Şeytanın batılı hakikat, şerri hayır gibi süsliyerek insanın hayal-ü vehmine arz ile tehyic-ü teşvıkı emre teşbih edilmiştir. Netekim nefsin şiddetli arzuları hakkında «nefsim bana böyle emrediyor» denilir ki nefsi emmare ta'biri bundandır. Bu teşbihde vesvesei Şeytaniyeyi kabul ile ona itaat eden insanların Şeytanın me'murları ve tebeası menzilesinde olduklarına remiz buyurulmuştur.

Bilinemiyecek şeyler başlıca ikidir: Birisi zat ve hakikati ilâhiyedir. Hakikati ilâhiyeyi aklı beşer ihata edecek vechile bilemez ve bunun için Sıddıkı a'zam Hazretleri «sirri zatullahdan bahis işraktir» buyurmuştur. Şeytan ise insanı bundan bahse teşvik eder, vehm-ü hayal ile nice sözler söyletir. Diğeri, Allaha isnadı caiz olup olmıyacak şeylerdir ki ekser evamiri ilâhiye, hıll-ü hurmet gibi ahkâmı fer'iyei şer'iye bu kabildendir. Çünkü ahkâmı şer'iyei fer'iyenin alâkadar olduğu netaicin güzelliğini, menettiği şeylerin müstelzim olacakları fenalıkları idrak etmek için akıl ve tecribei şahsiyye kâfi değildir. Füruatı ameliyeye

müteallik kavanini ilâhiyede öyleleri vardır ki netaicini tamamiyle anlayıb fezleke etmek için asırlar bile kâfi gelmez. Bunların tarafı ilâhiden nasb-ü inzal buyurulmuş delilleri vardır. Ve zaten fenalık görmek istemiyen insanların fenalığı tecribe etmiye kalkışmaları da kârı akıl değildir. Fakat Şeytan insanları bunlar hakkında da gönlüne göre hükmetmeğe teşvik eder. Adam sen de fülân şeyi yemek neye haram olsun, fülân işi yapmak neye memnu olsun? Dedirtir ve bu suretle insana Allahın emrini, Allahın kanununu teharri ettirmeden, kendi kendine yalandan

Sh:»585

kanunlar uydurtur, kanunı hakka muhalif işler yaptırır ve nihayet başını belâya sokar. İlmi yoliyle delilinden aramıyan, Allahın emrini gösteren delili bulmadan kendi kendine bilemiyeceği şeyler hakkında Şeytanın ilkaati hayaliye ve vehmiyesine ve gönüllerinin temayülâtı fasidesine göre söz söyleyen nice insanlar vardır ki hep bunlar Allaha karşı endad ittihaz edenler cümlesindendir. Netekim 170.

﴿وَاِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ﴾ o insanlara Allahın inzal buyurduğu delâili zahire ve beyyinatı bahireye ve bunların ahkâmına ittiba-ü itaat ediniz denildiği zaman

﴿قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَآ اَلْفَيْنَا عَلَيْهِ اٰبَآءَنَا﴾ hayır, biz ona değil atalarımızı

üzerinde bulduğumuz eski âdetlere ittiba ederiz derler. Yani atalardan kalma eski âdetlerin emri hakka, hükmi ilâhîye muvafık olub olmadıklarını aramazlar da sırf teassub ile onlara herçibadabad taklid ve ittiba edeceklerini söylerler. Acaib ﴿اَوَلَوْ كَانَ اٰبَآؤُهُمْ لَايَعْقِلُونَ شَيْـًٔا وَلَا يَهْتَدُونَ﴾ ataları hiç bir şeye akılları ermez ve doğru yola gitmez olsalar bile mi? Onların bulunduğu hale uyacaklar, cehl-ü dalâlete de mi taklid edecekler?.- Filvaki esası tarihe ve nakle ve ancak nukuli ilmiyenin tesbit edeceği bir çok asırların tecaribine ve daha doğrusu Allahın nasb-ü inzal buyurduğu delâile mütevakkıf olan ahkâmda mazıyi büsbütün atmak ve ondan tegafül ederek hep yeni şeyler aramak dahi doğru değil ise de körkörüne mazıperestlik yapmak, herçibadabad atalar yolunu tutmak ve bilhassa ilimden, dinden behresi olmıyan ve hata-vü dalâletleri aşikâr ve mintarafillâh mübeyyen bulunan ataları teassub ile taklid etmek de onları Allaha endad-ü emsal gibi tutmak ve cehl-ü dalâlette boğulub kalmaktır. Bu babda aranacak olan şay, hakk-u batıl, menfaat-ü mazarrat, hayr-ü şer, hüsn-ü kubuhtur. Menfaat bihakkın menfaat, hayır bihak-

kın hayır hüsün bihakkın hüsnolmak için de hükmi ilâhîyi, delili hakkı bulmak lâzım gelir. Binaenaleyh sebebi ittiba, eskilik yenilik veya atalar yolu olup olmamak değil, emri hakka mutabık, delili hakka muvafık olmaktır. Emri hakka uyan ve yaptığını bilen atalara uyulur, bil'akis emri hakkı tanımıyan, ne yaptığını bilmiyenlere atalar dahi olsa yine uyulmaz. Bu haysiyyet eskilerde böyle olduğu gibi yenilerde de böyledir. Bunun için Fıkıhta «zarar kadim olmaz» diye bir kaidei külliye vardır. «kadim kıdemi üzere terk olunur» kaidei külliyesi de bununla mukayyeddir. Binaenaleyh kadim alel'ıtlak kadim olduğu için değil, zararı beyyini bulunmamak haysiyyetile mu'teber olduğu gibi hayr-ü hüsnü esbabı ilimden biriyle bilinen ve delili hakka muvafık olan hâdis-ü cedid dahi mu'teberdir. Hasılı mi'yari hakk-u hayır, ne kıdem-ü hudus, ne hudus, ne cehl-ü hevadır. Emri ilâhî ve delile müstenid ilim haktır. Binaenaleyh eski olsun yeni olsun Allahın inzal ettiği delâile bakmayıb da ataların haline yalnız ata olduklarından dolayı taklid etmek, onları Allaha endad ittihaz eylemek ve hakkı bırakıb hayalât-ü evhama, Şeytanın emirlerine uymak izince gitmektir ki buna teassub denilir. Bu âyet gösteriyor ki icmalî veya tafsılî bir delili hakka istinad etmiyen taklidi mahîz din hakkında memnudur. Belli bir cehalete, dalâlete ittiba-ü taklid aklen batıl olduğu gibi meşkûk olan hususatta da delilsiz taklid şer'an gayri caizdir. Bedaheten malûm olmıyan hususatta delilsiz söz söylemek ve o yolda hareket etmek, bilmediği bir şeyi Allaha iftira olarak söylemek ve Şeytana uyub cehl ile hareket etmektir. Netekim Allahın inzal buyurduğu Kur'ana ve sair hüceci zahire ve beyyinatı

bahireye ve bunların ahkâmına tabi olunuz denildiği zaman Arab müşrikleri teassub ile böyle yapmış ve böyle söylemişlerdi ki bu âyet bu sebeble nazil olmuştur. Bir rivayette de böyle diyen ve âyetin nüzulüne sebeb olan-

Sh:»587

lar Yahudîlerden bir taifedir. Allahın indirdiğine ittiba ediniz denildiği zaman bunlar «hayır biz babalarımızı neyin üzerinde bulduksa ona ittiba ederiz, çünkü onlar bizden hayırlı bizden a'lem idiler» demişler ve vaki olan işbu teklifdeki âyât-ü edilleyi hiç mülâhaza etmiyerek taassuba sapmışlardır.

Binaenaleyh böyle taassub ve taklidcilik müşriklerin, kâfirlerin şiarıdır. Bu kâfirlerinin hali neye benzer bilir misiniz? 171. ﴿وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ bütün kâfirlerin hali ﴿كَمَثَلِ الَّذِى﴾ o hayvanın haline benzer ki ﴿يَنْعِقُ بِمَا لَايَسْمَعُ اِلَّادُعَآءً وَنِدَآءً﴾ bağırıb çağırmadan başka bir şey işitemiyerek haykırır, duyub dinlediği kuru ses, çıkardığı yine kuru sestir. Ma'nadan haberi yoktur. ﴿صُمٌّ بُكْمٌ عُمْىٌ﴾ onlar bir takım sağırlar dilsizler körlerdir, ﴿فَهُمْ لَايَعْقِلُونَ﴾ binaenaleyh hiçbir şey anlamazlar. Sade hay-ü huy kuru gürültülere, çan

sedasına, kaval sesine kulak verirler haykırırlar. Bunlara söz söyleyecek tarikı hakka davet edecek olanları hali de o hayvan çobanının haline benzer, o yolda raılik etmesi ıktıza eyler. Çoban onlara insan gibi yeyiniz, içiniz, yayılınız derse anlamazlar, manasız seslerle ıslık, düdük çalar, bağırıp çağırarak zecreder, sürer, haylarsa bir şey duyarlar, işte kâfirlerin hali de böyledir, bunlar Allahdan, Peygamberden bir şey anlamazlar, manalı sözleri duymazlar, çan ve düdük sesleri arkasında dolaşırlar, bunları işittikleri zaman haykırırlar, höykürürler ve yeyib içmek, yayılmak için yola gelirlerse zecr ile haykırarak bağırıb çağırmakla gelirler. Allahü a'lem balâda « لَاتَقُولُوا رَاعِنَا » buyurulmasında bu nükteye de iyma vardır.

Sh:»588

﴿١٧٢﴾ يَاَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَارَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿١٧٣﴾ اِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَآ اُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللّٰهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَآ اِثْمَ عَلَيْهِ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾

Meali Şerifi

Ey o bütün iman edenler! size kısmet ettiğimiz rızıkların hoşlarından yeyin ve Allaha şükreyleyin eğer ancak ona tapıyorsanız 172 o size yalnız şunları haram kıldı: meyte, kan, hınzır eti, bir de Allahın gayrisinin namına kesilen; sonra kim bunlardan yemeğe muztar kalırsa diğerin hakkına tecavüz etmemek ve zaruret mıkdarını geçmemek şartile ona da günah yükletilmez, çünkü Allah gafur, rahîmdir 173

172. ﴿يَـٰٓاَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا﴾ ey mü'minler, siz o hayvanlar gibi olmayınız ﴿كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَارَزَقْنَاكُمْ﴾ size kısmet ettiğimiz rızıkların maddeten ma'nen temizlerinden yeyiniz. Zira âlemi tekvinde rızkın haramı da var helâlı da, pisi de var temizi de, fakat siz bunların temizlerinden ve kimsenin hakkı geçmiyerek sureti meşruada kazanılan halâllarından insanca yeyiniz, hem hayvanlar gibi pis boğaz olmayınız, hem de bir takımlarının yaptığı gibi helâl-ü hoş ve temiz şeylerden kendinizi mahrum etmeyiniz, temiz temiz, helâl helâl yeyiniz ﴿وَاشْكُرُوا لِلّٰهِ﴾

de onları yaradan veren Allaha şükrediniz, o helâl ve pak rızıklarla beslenen vücudünüzü a'zayı zahire ve batınanızı mahulika lehlerine, yani gayei hılkatlerine sarfediniz.- Çünkü balâda beyan olunduğu üzere hakikati şükür, ni'meti mün'ıme bu suretle mukabele ederek ta'zim etmektir. Ve azayı bedenden her birinin bir hikmeti hılkati vardır ki bunun bir kısmı sureti umumiyede herkes için belli, diğer kısmını da ilmi menafiülaza denilen ilimde peyderpey tetkik etmek mümkindir. Meselâ ibkayı nesliçin ihsan edilmiş olan bir uzvı tazyiı nesliçin kûllanmak, kezalik keşfi hakaik ile marifetullah için bahşedilmiş olan aklı, tervici mefasid ve iptalı hukuk için sarfetmek büyük bir küfranı ni'met olduğu ne kadar zahirdir. İnsanlığın kıymetini bilmiyerek pis ve haram şeyler yiyenler böyle küfranı ni'mete düşecekleri gibi küfrani ni'met edenler de maddî, ma'nevî pislikten kurtulamazlar. Birinden korunsalar diğerine behemehal bulaşırlar.

Müfessirîn diyorlar ki birinci « كُلُوا » emri ıtlakına nazaran ibaha, ikinci « اُشْكُرُوا » emri vücub içindir. Zira ilmi Usulde mübeyyen olduğu üzere ekl-ü şurb gibi sırf kulların lehine intifaı meşru bahşeden emirler vazife değil birer hak teşkil ederler. Bunlar vazife gibi vacib telakki edilecek olursa terkinde ceza lâzım gelir, bu ise lehe olduğu zahir olan bir emrin aleyhe inkılâbını iktıza eder ki buna kalbi mevzu denilir, tenakuz olur. Binaenaleyh halâlından ekil bir hak, fakat haramdan ictinab ve Allaha şükür bir vazifedir.

Ancak « كُلُوا » emrinin ıtlakiyle ibaha için olması zımnındaki bazı aksamın vacib olmasına mani değildir. Çünkü ibaha vücubdan eamdır ve bunun zımnında eklin meratibi muhtelifesi bulunabilir. Filvaki Fıkıhta tafsıl olunduğu üzere eklin farz olan ve vazife bulunan kısmı da vardır. Bir insanın ölmiyecek kadar yemesi farzdır. Mümkin iken yemez de açlığından ölürse intihar etmiş, katli nefis günahiyle asim olmuş olur.

Sonra seddi ramak

Sh:»590

mikdarından fazla olarak taate kuvvet iktisab için yemek mendubdur. Tam doyacak kadar yemek muhab, ondan fazlası haramdır ve işte « كُلُوا » emri mubah mertebesine kadar meratibi ekli mutazammındır ve ibahaya masruf olmakla beraber farzı da muhtevidir.

Ey mü'minler!. böyle temiz temiz yeyiniz de Allaha şükrediniz

﴿اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُونَ﴾ eğer siz hakikaten yalnız Allaha ibadet ve ubudiyet ediyorsanız böyle yaparsınız. Cidden mü'mini muvahhid olanlar böyle yaparlar.

Şimdi size haram kılınan şeyleri de icmalen belleyiniz: 173. ﴿اِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ﴾ Allah tealâ size ancak şunları haram ve memnu kılmıştır: ﴿الْمَيْتَةَ﴾ Meyte, yani zebholunmak şanından olduğu halde zebholunmadan kendi kendine veya zebih yerine geçmiyecek diğer bir sebeble ölen her hangi bir ölü, hattâ balık zebha muhtaç olmadığı halde ölüb su üstüne çıkmış ölü balık «semeki tâfi» bile haramdır. ﴿وَالدَّمَ﴾ kan, yani demi mesfuh, akar kan ﴿وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ﴾ ve domuz eti, yani gerek meyte ve gerek mezbuh olsun alelıtlak domuz eti ki bunun baştan başa rics ve her şeyi pis olduğunu göreceksiniz ﴿وَمَآ اُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللّٰهِ﴾ bir de Allahdan başkasının namına zebholunan. İhlâl esasen ref'i savt demektir, müşrikler ma'budlarına kurban kestikleri zaman Lât namına Uzza namına diyerek onların isimlerini yüksek sesle yad ederler ve böyle ref'i savt ile zebha ihlâl, velev sessizce olsun mutlak zebih ma'nasına kullanılmıştır ki âyette bu ma'nayadır. Binaenaleyh gerek gizli, gerek açık Allahdan maadası namına kesilen kurbanların, hayvanların ekli haramdır. Meselâ fülân türbede Allah için kurban kesmek caiz ve ekli halâl olur ise de fülân türbe için ve onun namına kesilen kurbanın eti

yenmez, bunlar haramdırlar. Bunların yenilmesindeki mazarratlar sayılmakla bitmez, binaenaleyh son derece bir zarureti hayatiye bulunmadıkça bunlardan yemek kat'iyen memnu ve günâhtır.

Maamafih ﴿فَمَنِ اضْطُرَّ﴾ her kim muztar olur ve yemediği takdirde helâk olacağı muhakkak bulunursa bu muztar ﴿غَيْرَ بَاغٍ﴾ bağı olmadığı yani kendi gibi diğer bir muztarın ölümünü def' edecek kadar elinde bulunana saldırarak kendini kurtarmak için onun helâkine sebebiyet vermediği ﴿وَلَا عَادٍ﴾ mütecaviz de olmadığı, yani ölmemek için ıktıza eden zaruret mikdarından fazlasına geçmediği halde ﴿فَلَآ إِثْمَ عَلَيْهِ﴾ ona günah yoktur. Böyle bir muztar için bunlardan hangisini bulur ise zaruret mikdarı yani ölmiyecek kadar yemeğe ruhsat vardır. Bu da bu ruhsatı terk ederse âsim olur. -İlmi Fıkıhda «zaruretler haram olan şeyleri mübah kılar» ve «zaruretler kendi mikdarınca takdir olunur» kaidei külliyesi de bu ve emsali âyetlerin mazmunudur.

İşte şimdilik haram olan şeyler icmalen bunlardan ibarettir, ilerde daha ziyade tafsilât gelecektir. Mü'minler böyle pis ve haram olan şeyleri bıraksınlar da halâlından temiz temiz kazanıb yesinler. Allahın emri hilâfına kendi kendilerini mahrum etmesinler ve Allahın emirlerini saklamasınlar. Zira ekiden biliniz ki

﴿١٧٤﴾ اِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهٖ ثَمَنًا قَلِيلًا اُولٰٓئِكَ مَا يَاْكُلُونَ فِى بُطُونِهِمْ اِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللّٰهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ﴾

Sh:»592

﴿١٧٥﴾ اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدٰى وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ فَمَآ اَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ ﴿١٧٦﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ نَزَّلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَاِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِى الْكِتَابِ لَفِى شِقَاقٍ بَعِيدٍ﴾

Meali Şerifi

Allahın indirdiği kitabdan bir şeyi ketmedib de bununla biraz para alanlar muhakkak ki onlar karınlarında

ateşden başka bir şey yemezler ve kıyamet günü Allah onlara ne söyler ne de kendilerini tezkiye eder, onlara sade bir "azabı elim" vardır 174 Onlar işte hidayeti verib dalâleti, mağfireti bırakıb azabı satın alan kimseler, bunlar ateşe ne sabırlı şeyler!... 175 Zira şüphesiz ki Allah kitabı sebebi hak ile indirdi, kitabda ıhtilâf edenler ise şüphesiz haktan uzak bir şıkak içindedirler 176

174. ﴿اِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ الْكِتَابِ﴾ Allahın inzal buyurduğu kitabı -ahbarı Yehudun yaptığı gibi- ketmedenler

﴿وَيَشْتَرُونَ بِهٖ ثَمَنًا قَلِيلًاۜ﴾ ve bu ketim sebebile semeni kalil, yani ne kadar çok da görünse nefsel'emirde az olan Dünyevî bir bedel, para veya mal ve cah satın alanlar, hasılı Dünya müradına ermek için Allahın kitabını veya o kitabın ahkâmını ketim ve tahrifi hakikat edenler yok mu?

﴿اُولٰٓئِكَ﴾ bunlar

Sh:»593

﴿مَا يَاْكُلُونَ فِى بُطُونِهِمْ اِلَّا النَّارَ﴾ karınları dolusu ateşten başka bir şey yemezler. Bu yüzden aldıkları bedeller, yedikleri şeyler içlerinde ayni ateş olacak, onları yakacak ve

mütemadiyen yakacaktır. Zira şer'i hakkın hilâfına vaki olan her amelde manevî bir şirarei nariye vardır.

Onu esasından ketmetmek suretile elde edilen metaı Dünya elbette ateşten başka bir şey olmıyacaktır.

﴿وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللّٰهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ﴾ ve yevmi kıyamette Allah onlara söz söylemiyecek, yani rahmetle iltifat etmiyecek, zira « وَجَزٰٓؤُا سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا ۖ » dir. Bunlar ise Allahın kelâmını ketmettiklerinden Ahırette kelâmı rahmetten mahrum kalacaklardır.

﴿وَلَا يُزَكِّيهِمْ ۚ﴾ onları tezkiye etmiyecek ve günahlarından temizlemiyecek, mü'mine yapacağı gibi mağfiretinden nasıbedar kılmıyacak, oldukları gibi bütün mülevveslikleriyle haşreyliyecektir

﴿وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ﴾ ve bunların hakkı elîm bir azabı daimdir. Çünkü 175.

﴿اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدٰى وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ ۚ﴾ bunlar hidayeti dalalete, mağfireti azaba satmış, hidayet bedeline dalâleti, mağfiret bedeline azabı almış kimselerdir. Artık dalâlet ve azab onların ebedî milki müktesebleri olmuştur.

﴿فَمَآ اَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ﴾ Bunlar ateşe karşı ne sabırlı şeyler?.. Hayr-ü hasenata, iyiliklere istikamete, beyanı hakk-u hakikate zevki Dünyadan birini fedaya asla sabredemiyen bu adamlar, ateşe saik olan ameller yapmakta ne sabırlar gösteriyorlar. Ve ilel'ebed ateşte yanmak için neler neler yapıyorlar!..- Tabiati beşeriye muktezasınca kabili tahammül olmıyan ateşe karşı böyle sabır isnadiyle izharı teaccüb mintarafillah bir tehekkümdür. Bu sabır akıbeti selâmet olan bir sabır

değil, ebedî bir felâket olan naçarlıktır. 176. ﴿ذٰلِكَ﴾ Bu azabı nar, sebebsiz ve haksız da değildir, çünkü ﴿بِاَنَّ اللّٰهَ نَزَّلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ﴾ Allah, cinsi kitabını şüphesiz hak ile, hakka mülâbis, hakkı natık olarak indirdi. Bunun için kitabını tekzib veya ketmedenin hakkı ateş olur. Bir de ﴿وَاِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِى الْكِتَابِ﴾ kitabda ihtilâf edenler, Allahın indirdiği kitabların hepsine inanmayıb da kimi Tevrata, kimi İncile inananlar ve sonra bir kitabın bir kısmına inanıb bir kısmına inanmıyanlar ﴿لَفِى شِقَاقٍ بَعِيدٍ﴾ elbette haktan, savabdan çok uzak bir hılâf-ü şikak içindedirler. Haktan bu kadar uzak bir hılâf içinde puyan olan ehli batılın hakkı da azabı ebedîdir işte bu sebeble bunlar o azabı nara müstehiktirler.»

Bu âyet bize şunu ifham ediyor ki: Beyinlerinde ma'mulünbih ve ıhtilâf ettikleri zaman hakem ittihaz edilecek bir kitabı hakka iman etmemiş olanlar, niza-ü şikaktan kurtulamıyacakları gibi kitabları ayrı ayrı olan insanlar arasında bir camiai vahdet bulunamıyacağından hılâf-ü şikakları ebedî olur. Tabi göründükleri kitabın tamamına hakikaten mü'mini sadık olmıyarak onu kendi gönüllerine, hevalarına göre

anlamak istiyenler de kitablarının bir kısmına inanırsa diğer kısmına inanmaz ve bu suretle birinin inanır göründüğünü diğeri inkâr eder, bunlar da hevalarının ihtilâfı nisbetinde ıhtilâf ederler. Bunun neticesi de kitabsızlığa ve ne büyük niza-ü cidale müeddi olur, haktan tebaüd ettirir, bu da cemiyyetleri perişan eder ve azabı ebedîye sevkeyler.

Her ne yapılırsa yapılsın insanlar için haktan başka ciheti vahdet ve hakka ittiba'dan başka sebebi

Sh:»595

saadet yoktur. Aslı kitabda ıhtilâf etmiyerek ve onu hevasına göre ve menafii dünyeviye saikasiyle inkâr ve te'vil-ü tahrif ile ketme kalkışmıyarak hüsni niyyet ve kemali hakkaniyetle anlamağa çalıştıkları halde hasbelbeşeriye fehimleri ıhtilâf edenlerin ise vahdeti asliyelerine halel gelmez ve bunların ıhtilâfları şikakı baid olmaz. Her halde nâsih-ü mensuhıyle Allahın kitablarına inanmamak ve kitabı hakkın bir kısmını tanımamağa çalışmak felâketin başıdır. Allahın bütün kitablarına iman etmek ve kitabda ıhtilâftan ihtiraz eylemek imam-ü islâmın şartlarındandır. Mümkin olan bütün vüs'unu sarfederek bihakkın içtihadatı ilmiye

tarikleriyle vaki olan ıhtilâfât ise ihdasi hılâfı gaye edinmemek şartile muaf ve hattâ bir hadîsde işaret buyrulduğu üzere teysir ve tevsi noktai nazarından vesilei rahmet de olur. O şart ile ki bunlarla amel edecek olanlar ıhtilâfı değil ciheti ittifakı taharri vazifesini unutmasınlar. Bunun için bir ferdin muztarib bir zamanda müctehedünfih bir kılkavli ile amel etmesi lâbe'se bih görülürse de içtimaî hususlarda ciheti ittifak taharri edilmeden kıl kavli ile ifta edilmesi şiarı tevhide münafi ve bu âyetin inzarına dahil olur. Bilhassa sahib kalem ve kelâm olanlar tahrir ve te'lif ile iştigal edenler, emr-ü nehy, ta'lim-ü terbiye üzerinde bulunanlar bu âyetleri nazarı dikkatlerinden asla dur tutmamalı, ketmi hakkın, ihtilâfın, şikakın ne fena bir akibeti olduğunu düşünmelidirler. Kâ'b İbni Eşref, Kâ'b İbni Esed, Malik İbni Sayf, Hüyey İbni Ahteb, ve Ebi Yasir İbni Ahteb gibi ve Tevratdaki nüutı Muhammediye hakkındaki âyatı ve diğer bazı ahkâmı ketmeden ve bu sebeble hemcinslerinden hediyyeler alan rüesayı Yehud hakkında nazil olan bu ketim âyetleri ve balâdaki nazîri müslümanlar için de pek ibretli bir dersi ahlâkîyi mütezammindir.

Hasılı saadeti insaniye, hakka kurbiyet, şirkde, küfr-ü

küfranda, cahilâne taklid-ü taassubda, hayvanlıkda, hayvan gibi halâl ve haram tanımamakta, pis pis şeyler yemekte, Şeytana uyub çirkin şeyler yapmak ve bilir bilmez ağzına geleni söylemekte, hakkı ketmetmek, kitabda ıhtilâf eylemek, hakka karşı hilâf-ü şıkak çıkarmakta değil, tam manasile birr-ü ihsanda, bol iyiliktedir. O halde asıl birr nedir?.

﴿١٧٧﴾ لَيْسَ الْبِرَّ اَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ
وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالْكِتَابِ
وَالنَّبِيّٖنَ وَاٰتَى الْمَالَ عَلٰى حُبِّهٖ ذَوِى الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى
وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّآئِلِينَ وَفِى الرِّقَابِ وَاَقَامَ
الصَّلٰوةَ وَاٰتَى الزَّكٰوةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ اِذَا عَاهَدُوا
وَالصَّابِرِينَ فِى الْبَاْسَآءِ وَالضَّرَّآءِ وَحِينَ الْبَاْسِ اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ
صَدَقُوا وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ﴾

Meali Şerifi

Erginlik değil: yüzlerinizi kâh gün doğu tarafına çevirmeniz kâh batı, ve lâkin eren o kimsedir ki Allaha,

Ahıret gününe, Melâikeye, Kitaba ve bütün Peygamberlere iman edip karabeti olanlara, öksüzlere,

bîçarelere yolda kalmışa, dilenenlere ve esirler uğrunda seve seve mal vermekte, hem namazı kılmakta

hem zekâtı vermekte, bir de andlaş-

Sh:»597

tıkları vakit ahidlerini yerine getirenler, hele sıkıntı ve hastalık hallerinde ve harbin şiddeti zamanında

sabr-ü sebat edenler işte bunlardır o sadıklar ve işte bunlardır o korunan müttekiler 177

KIRAET - « لَيْسَ الْبِرَّ » Hamza ve Asımdan Hafs ranın fethile, mütebakisi ranın zammile okurlar ki evvelkinde « ﴿لَيْسَ﴾ ٠ ﴿الْبِرَّ﴾ » nin haberi ikinci de ismidir. « وَلٰكِنَّ الْبِرَّ »

Nafi ve İbniâmir nunun tahfif ve kesri ve ranın zammile ve mütebakisi nunun teşdid ve fethi ve ranın fethile okurlar. « لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ » bak!

Sebebi nüzulü - Ehli kitabın tahvili Kıble mes'elesinde dedikoduyu ileri götürmeleri ve Yehud-ü

Nasarâdan her birinin kendi Kıblelerine teveccühün hayriyyetini iddiada ısrar eylemeleri olmuştur.

Binaenaleyh bunlara ve bu vesile ile umuma hıtaben buyuruluyor ki:

Ey insanlâr!. 177.

﴿لَيْسَ الْبِرَّ اَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ﴾

yzlerinizi Maşrık ve Mağrıba doğru çevirmeniz nefsel'emirde matlûb olan birr-ü hayır değildir. -Diğer kıraete göre- asıl matlûb olan birr-ü hayır, yüzlerinizi Maşrık ve Mağrıbe doğru çevirmeniz değildir.... Bir kerre Şark-u Garbın kıble ittihaz edilmesi neshedilmiştir. Saniyen Şark-u Garbe dönmek haddi zatînda ısrar edilmesi lâzımgelen bir birr-ü hayır zannolunmamalıdır. Kıble mes'elesinin ve hattâ Kâ'beye bile teveccühün ehemmiyeti lizatihi maksud bir birr olduğundan değildir. ﴿وَلٰكِنَّ الْبِرَّ﴾ ve lâkin nefsel'emirde sahibi bir, hakikaten iyi iren

﴿مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيّٖنَ﴾

Allaha ve son mes'uliyet günü olan Ahıret gününe ve Melâikeye ve Kitaba ve Peygamberlere iman etmiş

﴿وَاٰتَى الْمَالَ عَلٰى حُبِّهٖ﴾ ve halâlından mal kazanıb se-

ve seve ﴿ذَوِى الْقُرْبٰى﴾ her hangi bir karabet sahibi bulunan akrıbalarına ﴿وَالْيَتَامٰى﴾ ve muhtaç olan yetimlere ﴿وَالْمَسَاكِينَ﴾ ve fakirlikten kımıldanamıyacak halde bulunan miskinlere ﴿وَابْنَ السَّبِيلِ﴾ ve yol uşağına yani uzun yoldan gelmiş müsafire ﴿وَالسَّآئِلِينَ﴾ ve hacet-ü zaruret ilcasiyle dilenmek zilletine düşmüş dilencilere -ki bir hadîsi şerifte « اَعْطُوا السَّائِلَ وَلَوْ جَاءَ عَلَى فَرَسٍ = saile at üzerinde bile gelse veriniz.» diye varid olmuştur- ﴿وَفِى الرِّقَابِ﴾ rikab «rakabe» nin cem'idir. Rakabe lûgaten boyun kökü demek olub mecazen insanda ve şer'an hürriyetini zayi etmiş olan insanda kullanılır ki burada bu ma'nayadır. Yani ve rakabeler uğurunda: rikkiyete düşmüş insanların kurtulub azad olması hususunda: Mükâtebeye kesilmiş olanların bedeli kitabetlerine muavenet etmek veya satın alıb i'tak etmek veya esasen esaretten fekkeylemek üzere sıle veya sadaka olarak mal vermiş ﴿وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ﴾ ve farz nemazlarını doğru dürüst kılmış, dininin direğini dikmiş ﴿وَاٰتَى الزَّكٰوةَ﴾ zekâtını da ayrıca vermiş, islâm köprüsünden geçmiş olan kimse ﴿وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ اِذَا عَاهَدُوا﴾ bir hususta muahede yaptıkları, kat'î söz verdikleri vakit ahdini ifa eden vefakârlar ﴿وَالصَّابِرِينَ فِى الْبَاْسَآءِ وَالضَّرَّآءِ وَحِينَ الْبَاْسِ﴾ ve alelhusus fakr-ü şiddet, hastalık ve kütürümlük gibi zaruret hallerinde ve bir de düşmana karşı muharebe vaktinde,

harb mevkilerinde sabreden sâbirlerdir. Haddizatında birr-ü hayır, hakikî iyilik bütün bu tadad olunan zevatın birri, bunların iyilikleridir.

Sh:»599

Lisanı Arabda medih suretiyle vaki olan tadadlarda ı'rabın ref'-ü nasb ile ıhtilâfı medha celbi dikkat için bir âdettir. «وَالصَّابِرِينَ» bu kabilden olmak üzere «ya» ile mansub olmuştur ki mukadder fi'li medhin mef'ulüdür. ﴿أُولَٰئِكَ﴾ işte bu evsafı cemile ile mevsuf olan kimseler ﴿الَّذِينَ صَدَقُوا﴾ öyle zatlardır ki dinde, hakka ittiba'da, taharri birr-ü hayırda sıdk-u sadakat yapmış doğruluklarını isbat etmişlerdir ﴿وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ﴾ ve işte müttekîler diye dinliyegeldiğiniz mes'udlar da ancak bunlar, bu birr-ü sadakat sahibleridir. Allaha şükür de böyle sıdk-u sadakatle yapılır.- Görülüyor ki bu ayeti kerime sarahaten veya delâleten bütün kemalâtı beşeriyeyi havidir. Buna işareten aleyhissalat-ü vesselam Efendimiz de «

مَنْ عَمِلَ بِهٰذِهِ الْاٰيَةِ فَقَدِ اسْتَكْمَلَ الْاِيمَانَ = Her kim bu ayet ile amel ederse imanını kemale erdirmiş olur» buyurmuştur. Bunun üzerine ahkâmı ameliyeyi tafsılen hakkı hayat ve hıfzı nüfus ile alâkadar olmak üzere buyuruluyor ki:

﴿١٧٨﴾ يٰٓاَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِى
الْقَتْلٰى ؕ اَلْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْاُنْثٰى بِالْاُنْثٰى ؕ فَمَنْ عُفِىَ
لَهٗ مِنْ اَخِيهِ شَىْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَاَدَآءٌ اِلَيْهِ بِاِحْسَانٍ ؕ ذٰلِكَ
تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ ؕ فَمَنِ اعْتَدٰى بَعْدَ ذٰلِكَ فَلَهٗ عَذَابٌ
اَلِيمٌ ﴿١٧٩﴾ وَلَكُمْ فِى الْقِصَاصِ حَيٰوةٌ يٰٓاُولِى الْاَلْبَابِ
لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿﴾

Sh:»600

Meali Şerifi

Ey o bütün iman edenler! Maktuller hakkında üzerinize kısas yazıldı: hürre hür, köleye köle, dişiye dişi, bunun üzerine her kim kardeşinden cüz'î bir afve mazhar olursa o vakit vazife birinin o marufu takib etmesi birinin de ona borcunu güzellikle ödemesidir bu, rabbınızdan bir tahfif ve bir rahmettir, her kim bunun arkasından yine tecavüz ederse artık ona elîm bir azab vardır 178 Hem kısasta size bir hayat vardır ey

temiz aklı temiz özü olanlar! gerek ki korunursunuz 179

SEBEBİ NÜZULİ - Bi'seti seniyei Muhammedîyeden evvel katli nefse karşı Nasarâ yalnız afvın vücubuna kail oluyorlardı, Yehudîlerin ahkâmında da afiv yok yalnız katil vardı. Maamafih Buharî, ve Neseînin rivayetleri veçhile Beni İsrail diyeti katilden mukaddem tutuyorlardı, Arablar ve onlarla beraber Yehudîlerin bir kısmı bazan katlin vücubuna, bazan da diyetin vücubuna hükmeyliyorlar, lâkin bu iki hükümden her birinde taaddi yapıyorlardı, şöyleki; katilde: biri diğerinden daha şerefli olan iki kabile beyninde bir katil vaki olunca eşref olanlar her halde bizden bir köle mukabilinde onlardân bir hür ve bir kadın mukabilinde bir erkek ve bir erkek mukabilinde iki erkek öldüreceğiz derler ve kendi cerihalarını hasımlarının cerihasının iki katı addederler ve bazan daha ileri giderlerdi. Rivayet olunuyor ki bir kerre birisi eşraftan bir insan katletmişti, katilin akribası maktulün babasının yanında içtima ettiler ve ne istersin dediler, o da üçten biri dedi, nedir onlar diye sordular, «ya oğlumu diriltirsiniz veya evimi Semanın yıldızlarile doldurursunuz ve yahud bütün kavminizi bana teslim edersiniz,

Sh:»601

hebsini öldürürüm, sonrada oğluma bir ıvaz aldığım re'yinde bulunmam demiş idi. Diyete gelince: onda da zulmederler ve ekseriya eşraftan olanların diyetini diğerlerinin bir kaç katı yaparlardı. İşte böyle kabaili Arabdan Ensarın iki kabilesi arasında cahiliye devrinden kalma kan davaları vardı, ve bir taraf şeref-ü kuvvetine güvenerek diğerine karşı ileri gidib bizden bir köle mukabilinde sizden bir hür ve bir kadın mukabilinde bir erkek öldüreceğiz diye yemin etmişlerdi, ba'del'islâm Resulullahe gelib muhakeme olmak istediler ve bu sebeble işbu âyet nâzil oldu. Kısasın vücubunu ve bu vücubun ancak ehlinden afv ile sakıt olabileceğini ve bu afvin efdaliyet ve evleviyetini ve maamafih afıv sırasında mal üzerine müselahanın da cevazını tesbit ederek Yehudîlerin afvın ademi meşruiyetine ve diyetin kısastan mukaddem bulunduğuna dair olan ahkamını ve kısasan katlin asla ademı meşru'iyetine kail olan Nasara ahkâmını ve insanlık müsavatına riayet etmeyib şeref davasile teaddi ve tecavüze giden Arab âdât ve ahkamını ref'eyledi ve hakkı hayatta müsavatı te'sis-ü ilân etti. Gelelim manasına:

KISAS, lûgaten mukabele bilmisil, her hangi bir hakkı mislile takas etmek demektir. « قَتْلَى », katîlin cem'idir, katîl de maktul demektir. « فِى الْقَتْلَى » da « فى » sebebiyet içindir.

178. ﴿يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا﴾ ey ehli iman ﴿كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِى الْقَتْلٰى﴾ mazlumen maktuller hakkında, yani

bunların katlinden dolayı bilmukabele katillerine kısas icrası üzerinize yazıldı, kanunı mektub oldu, farz kılındı.- Binaenaleyh amden katli nefsin mucebi aslîsi kısastır. « اَلْقَتْلَى » cem'i muhalla billâm olduğundan amden ve mazlumen maktul olanların hür, abid, erkek, dişi, müslim, muahid cümlesine şamildir. Her birinin katili kim olursa olsun mukabilinde kısas olunur. Ve beyan olunacağı üzere sebebi muskıt olan afiv veya musaleha

Sh:»602

vaki olmadıkça bu kısasın icrası umum ehli imana farzdır. Bahusus ﴿اَلْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْاُنْثٰى بِالْاُنْثٰى﴾ hür hürre, köle köleye, dişi dişiye, yani bir hür bir hürrü, bir köle bir köleyi, bir dişi bir dişiyi öldürdüğü zaman o maktul hür mukabilinde o katil hür o maktul köle mukabilinde o katil köle, o maktul dişi mukabilinde o katil dişi ve hasılı her maktulün mukabilinde kendi katili alesseviye katlolunur. Ve bu katil, kısası kâfi olur. Cahiliye âdeti gibi şeref-ü kıymet davasiyle katilden başkasının katline kalkışmaz.» Bu kayitler sebebi nüzul olan hâdisede olduğu gibi katilden maadasının katlinden ihtiraz içindir. Ve bundan başka bir mefhumı muhalifi maksud olmadığında ittifak vardır. Biz Hanefiyece zaten mefhumı muhalif makamı bürhanîde mu'teber değildir.

Meğer ki siyak gibi bir karinei zahire bulunmuş olsun, o zaman da mefhumı muhalif kelimei tevhid de olduğu gibi mantuk ıdadına dahil olur. Burada da bu kabilden olmak üzere sebebi nüzul karinesiyle katilden başkasının nefyı katli hakkında mefhum muhalifi muteber olabilirse de maadası hakkında meskûtün anih kalır, aslı sabik ile amel edilir. Binaenaleyh âyetin başındaki umumı tahsıs etmez ve hürrün abde, erkeğin dişiye ve bilâkis kısas edilebilmelerini meneylemez. Bunun için dişinin erkek, erkeğin dişî mukabilinde kısasan katlolunacağı beynel'eimme müttefekun aleyhtir. Bunu müeyyid ve müfessir olmak üzere surei mâidedeki kısas âyetinde « اَلنَّفْسَ بِالنَّفْسِ » buyurulmuş ve bununla kısasta matlûb olan mümaselet ve müsavat, nefs-ü can mümaseleti olduğu gösterilmiştir ve hakkı hayat herkes için müsavidir ve kısas bu müsavata mübtenîdir. Maktul kim olursa olsun onun katili veya müteaddid katilleri o maktulden fazla bir hakkı hayata malik değildirler, İşte bu veçhile ayetin başıâam « اَلْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْاُنْثٰى بِالْاُنْثٰى » mantuku da « اَلنَّفْسَ بِالنَّفْسِ » mümaseletiyle tesviyei nüfusu beyan ile tecavüzden ihtiraz içindir. Maamafih imamı Malik ve imamı Şafiî Hazeratı, erkek dişi arasında tefavüte kail olmadıkları

ve hürri maktul mukabilinde abdi katili dahi kısası kâfi gördükleri halde abdi maktul mukabilinde hürrün ve gayri müslim maktul hakkında müslimin katlini tecviz etmemişler ve lâkin bunu işbu ayetin mefhumı muhalifinden istinbat da eylememişlerdir. Zira « اَلْاُنْثٰى بِالْاُنْثٰى » nin mefhumı muhalifine alelıtlak ve « وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ » in mehfumı muhâlifine minvechin itibar etmediklerinde söz yoktur. Buna mukabil « اَلْحُرُّ بِالْحُرِّ » ın mefhumı muhalifi mu'teber olması da tenakuz olur. Ancak müşarünileyhima bu hususta Hazreti Aliden mervi olan şu hâdîslere temessük etmişlerdir:

Buyurmuştur ki:

1- «Bir rücul kölesini katletmiş idi, Resulullah onu celd ve bir sene nefyeyledi, kaved yani kısas yapmadı.»

2- « مِنَ السُّنَّةِ اَنْ لَا يُقْتَلَ مُسْلِمٌ بِذِى عَهْدٍ وَلَا حُرٌّ بِعَبْدٍ » =Zi ahid mukabilinde müslim ve abid mukabilinde hür katlolunmamak sünnettendir.

Bir de Hazreti Ebi Bekir ve Ömer radıyaallahü anhüma abid mukabilinde hürru katletmezlerdi eshabdan

buna itiraz eden de olmamıştır, diye istidlâl eylemişler ve bunu kısası etrafa kıyas etmişlerdir. Fakat biz Hanefiyece abid mukabilinde maliki olmıyan katili hür, kezalik zi ahdi kâfir mukabilinde katili müslim dahi kısasen katlolunur, Çünkü « اَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ » buyurulmuştur. Birinci hadîs kölenin maliki hakkında hâsdır, diğerleri de bu nassı neshedecek derecede kuvveti haiz değillerdir. Aleyhissalâtü vesselâm Efendimizin bir zimmi mukabilinde bir müslimi kısas etmiş « وَاَنَا اَحَقُّ مَنْ وَفِىَ بِذِمَّتِهِ » buyurmuş olduğunu da Evzaî senedile Ebühüreyreden rivayet eylemiştir. Vesair haberler de vardır. Kısas, hakkı hayatta, ısmette müsavata ibtina eder. Bu ısmet de din ve dar ile sabit olur. Onlar ise bunlarda musavidirler. Burada şu da anlaşılır ki evsaf gibi aded de tefavüt dahi ısmette müsavatı ıhlâl etmez, ve

Sh:»604

binaenaleyh, bir şahsı müteaddid kimseler müştereken katlederlerse mecmuu da bilittifak kısasan katlolunur.

TENBİH: - Evvelâ, surei İsrada «

وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِفْ فِى

الْقَتْلِ » âyeti mucebince buradaki « قَتْلَى » dan murad masumuddem olduğu halde mazlumen katlolunanlardır. Binaenaleyh şer'en muayyen olan esbabdan birisile katle müstehak olan kimsenin veya harbînîn katiline kısas lâzım gelmez. Saniyen, ma'sumuddem olanlar hakkında da ileride gelecek olan âyetler mucebince katli hata kısastan müstesna olarak ayrıca ahkâma tabidir. Salisen, « اِدْرَؤُا الْحُدُودَ بِالشُّبُهَاتِ » hadîsi şerifi mazmunu meşhur ve mücme'un'aleyh ve kısas dahi hududa mülhak olunduğundan bilicma şüphe ile kısas dahi hududa mülhak olduğundan bilicma şüphe ile kısas mündefi' olur. Binaenaleyh evlâdı mukabilinde ana ve baba ve balâdaki birinci hadîsi şerifin delâlet ettiği üzere kölesi mukabilinde malıkı kısasen katlolunmaz, ta'zir edilirler. İşte bu suretle icrayı kısas, Ümmete ve İmama farzdır, İmamın kendisi de bigayrı hakkın bir katil yaparsa bu hükümden müstesna değildir. O dahi ayni veçhile kısas olunur. Darı islâmda gerek müslimlerin ve gerek ahd ile duran gayri müslimlerin hakkı hayâtları bu suretle alesseviye muhterem ve nefisleri tecavüzden alesseviye ma'sum ve masundur.

İmdi buna amden tecavüz eden katile kısas icrası katli nefsin mucebi aslîsi olarak yazıldığı ma'lûm olduktan sonra ﴿فَمَنْ﴾ her hangi bir kâtil ﴿عُفِيَ لَهُ مِنْ اَخِيهِ شَيْءٌ﴾ için kardeşi tarafından cüz'î bir şey afiv yapılmış bulunursa ﴿فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ﴾ kısas hemen sakıt

olur da iş artık o katil hakkında veliyyi katîl tarafından aklen ve şer'an ma'ruf olan iyiliğe ittiba etmek ﴿وَاَدَآءٌ اِلَيْهِ بِاِحْسَانٍ﴾ kâtil tarafından da o ma'rufı veliyyi katîl olan kardeşine güzellikle eda eylemek hasuslarından ibaret kalır.- Eğer afiv, hürde

Sh:»605

diyet, kölede kıymet gibi az çok mal üzerine bir şart dermiyan edilmeksizin alel'ıtlak vaki olmuş ise varisin bu iyiliğe alel'ıtlak tabi olması ve afve mukabil diyet vesaire gibi bir şey taleb etmeye kalkmaması icab eder. Ve eğer tamamen veya kısmen diyet ve kıymet veya diğer bir mal verilmek şartile müsaleha tarzında bir afv ise katilin de bunu kabul ve güzellikle te'diye eylemesi lâzım gelir. Nefis, tecezziyi kabil olmadığından velev bir kılının veya binde birinin afvı gibi en cüz'î bir afiv bile tamamını afivdir. Kezalik vereseden birinin afvi, hepsinin afvidir. Burada « مِنْ اَخِيهِ » de kardeşten murat « وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِفْ فِى الْقَتْلِ » âyeti mucebince maktulün varisi olan velisidir. Katilin hasmı olan işbu veliyyi katîl burada katilin kardeşi olmakla tavsıf edilmiştir ki bu uhuvvetten murad din veya vatan kardeşliğidir. Binaenaleyh bu tavsıfde darı islâm içinde bulunan hür veya abid, erkek veya dişi, müslim veya muahid insanların hepsinin

kanları, canları hakkı hayatları kardeş gibi ma'sum ve muhterem bilinmek lâzım geleceğine ve bunların birbirini katletmesi kardeşini katletmek gibi fena bir şey olduğuna işaret olmakla beraber aynı zamanda veliyyi katîli insanî, ahlâkî, içtimaî derin bir mana ile afve teşvik-u tergib için irad buyrulmuştur. « اتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ » işbu manayı uhuvveti takdir ederek afvedecek olan veliyyi katîle müsamaha ve afvına ıvaz talebinde şiddet ibraz etmeyib, nihayet âdâti me'lûfe dairesinde ma'ruf veçhile diyet mütalebe etmesini tavsıye ve « اَدَآءٌ اِلَيْهِ بِاِحْسَانٍ » dahi afvolunan kâtili bu afvin ve bu takdiri uhuvvetin kıymetini tanıyarak bilmukabele borcunu müşkilât çıkarmaksızın güzelce ve hasleti ihsan dairesinde te'diyeye mecbur eylemektedir.

﴿ذٰلِكَ﴾ Afiv ve diyet hakkındaki bu hüküm ﴿تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ﴾ rabbınızdan bir tahfif ve bir rahmettir. Binaen

﴿فَمَنِ اعْتَدٰى بَعْدَ ذٰلِكَ﴾ bundan sonra her kim bu hüküm ve bu emirlere riayet etmiyerek haddini tecavüz eyler, kâtil olmıyanı katleder, yahud katîli afivden veya diyeti aldıktan sonra aleyh

katlederse ﴿فَلَهُ عَذَابٌ اَلِيمٌ﴾ onun için azabı elim vardır. Dünyada kısas edilir, Ahırette narı Cehenneme atılır. -Yani « كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ » nassından dahi müstefad olduğu üzere katli nefiste asıl hak ve mucebi aslî kısastır. Kâtil bilmek lâzım gelir ki öldürdüğü insanın hür veya abid, erkek veya dişi kim olursa olsun o da kendi gibi bir can ve muhterem bir hakkı hayat sahibi bir binaı ilâhî idi. Hem hakkullah ve hem hakkı abid olan bu muhterem ve ma'sum bir hakkı hayata tecavüz ve bu binayı katledib yıkmak kanunı adl-ü muvazenenin muktezası olan « وَجَزٰٓؤُا سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا » hükmünce kendini de hakkı hayattan mahrum etmektir. Hakkı hayata tecavüz hayatı hakka tecavüzdür. Bu ise tecavüzden masun bulunduğu için bunun ilk eseri tecavüzün kendinde zuhur etmek lâzım gelir. Binaenaleyh katli nefsin bihakkın hükmi aslîsi kısasen katli nefistir ve öldüren öldürülmeğe müstehaktir. Azimet üzere düşünüldüğü zaman katli nefsin bundan başka hükmi ve mucebi olmamak iktıza eder. Netekim ibtida Tevratta da yalnız kısas meşru kılınmış idi. Fakat aslı hayat, sırf atiyyei ilâhiye olduğu ve kısasta hakkı abidden başka bir de hakkı ilâhî bulunduğu cihetle cenabı Allah Ümmeti Muhammede kısası yazarken bir tahfif ve rahmet olmak üzere afiv ve diyeti de meşru kılmış ve bu afvi sahibi hak olan maktulün varisi ve halefi yedine vermiştir. Kısasa nazaran bu meşruiyetin katil hakkında ne kadar bir tahfif ve rahmet olduğu şüpheden azadedir. Çünkü ondan kısası afvetmek, hakkı hayatını iade ederek yeniden ihya eylemek demektir. Bu aynı zamanda veliyyi katîl hakkında da bir tahfif ve

rahmettir. Zira her ne olursa olsun bir insan öldürmek

Sh:»607

her gönlün ve alelhusus ehli imanın arzu edeceği, seve seve yapacağı bir şey değildir. Ve kısas bizatihi düşünüldüğü zaman nefsinde ağır bir hükümdür. Maamafih alel'ıtlak afiv mecburiyeti de ekseriya bu taraf hakkında kısastan daha ağır bir teklif olur. Ve kısasın bir hakkı aslî olduğu bilinmedikçe afvın manası olmaz. Binaenaleyh ne Tevratta olduğu gibi yalnız kısasta ve ne İncilde olduğu gibi yalnız avifde ısrar edilmiyerek icabı hal-ü maslahata göre ikisinden birinin tatbikına imkân bırakılmak için valiyyi katîle bir hakkı hıyar verilmesi ve bundan başka afiv mukabili diyet ve saire gibi ma'ruf vechile bir ıvazı malî ahzine de mesağ gösterilmiş bulunması her iki taraf hakkında da bir tahfif ve aynı zamanda Dünyevi ve uhrevi bir çok menafii tazammun eden bir rahmeti ilâhiye olduğunda da şüphe yoktur. Afvin efdal ve evlâ olması kısasın mucebi aslî olmasına mani olmıyacağı gibi bu babda veliyyi katîle verilen hakkı hıyar dahi mucebi aslînin kısas ile diyet beyninde müterediddid vacibi muhayyer olmasını iktıza etmez. Çünkü evvelâ « كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ » buyurulmuş, saniyen afiv « فَمَنْ عُفِيَ لَهُ » diye fa ı ta'kıbiye ile irad edilmiş ve diyet bunun zımnında gösterilmiş, salisen bunun bir tahfif-ü rahmet olduğu da

tezyil kılınmıştır. O halde kablel'afiv kısasa mukabil diyetin hukmi sübutü yoktur ve alelıtlak afveden varisin Şafiînin dediği gibi diyet taleb etmiye hakkı kalmaz. Ancak afvetmiyen diğer varisler var ise onlar diyet alabilirler. Kezalik diyet veya diğer bir ivaz mukabili afveden varis de bunu alâbilir. Hasılı kısas bir hakkı aslî ve bir vecibei evveliye, afv ise bunun üzerine terettüb edebilecek bir fazılettir. Bu fazılet ya kâmil olarak alel'ıtlak ve bilâ ıvaz veyahud nakıs olarak diyet-ü ıvaz mukabilinde yapılır. Bu suretle kısas vacibi aslî olarak meşru olmasa idi afiv bir fazılet değil, katli nüfus cinayetini mubah bırakacak olan bir ihmal olurdu. Daha doğrusu

Sh:»608

kısas meşru olmasa idi söylediğimiz veçhile afvin hiç bir ma'nası kalmazdı. Binaenaleyh Tevratdeki vecibei kısas mer'iyyül icra bulunmasa idi İncildeki afvin hiç bir ma'nası kalmazdı. Bu afvin katli nüfusu mubah telâkki ettirecek bir saikai cinaiye halini almaması için hükmi İncilin hükmi Tevrat ile beraber mülâhaza edilmek şartile meş'ru telâkki edilmesi lâzımgelir ki bu da afvin Nasaranın zannettiği gibi bir vecibe olamıyacağını isbat eder ve işte Kur'an bu hakikati tesbit ederek kısası maktul için bir hak ve umum için bir vazifei asliye, afvi de veliyyi maktul için bir fazılet, « وَأَدَآءٌ إِلَيْهِ بِالْمَعْرُوفِ » kelimeleri altında ahzı

diyeti de bir ruhsat olmak üzere teşri' etmiştir. Şu halde anlaşılır ki afiv ve diyetin bir tahfif, bir rahmet olabilmesi kısasın vacibi aslî olarak bakayı meşruiyetine mütevakkıftır. Binaenaleyh «madem ki afıv bir rahmet-ü fazılettir o halde kısasın büsbütün nesh-u ref'ile yalnız afvın vacib kılınması daha ziyade bir rahmet olurdu» gibi bir sual mümkin değildir. Ve böyle bir hatıra ile hükmi İncilin, hükmi Kur'andan daha ahlâkî olduğu zannedilmemelidir. Zira afvın ahlâkıyeti kısasın hakkı aslî olarak bakayı meşruiyetine mütevakkıftır. Bunun için mahasini kısası beyan hakkında buyuruluyor ki:

Size kısas yazıldı 179.

﴿وَلَكُمْ فِى الْقِصَاصِ حَيٰوةٌ يَآ اُولِى الْاَلْبَابِ﴾ ve sizin için kısasda büyük bir hayat vardır, ey ulûl'elbah, ey akıl sahibleri, -Binaenaleyh kısası adl-ü merhameti ilâhiyeye yaraşmaz fena bir şey zannetmeyiniz de « فِى الْقِصَاصِ حَيٰوةٌ » vecizei baligasını düsturı aslî tanıyınız. Bunu böyle tanıdıktan sonra afvile amel ederseniz çok büyük bir fazılet olur. Aksi halde Arabın yapdığı gibi haddi kısastan fazlaya tecavüzle mukabele bilkatil ve diğer işkence ve azab, nasıl bir zulüm ve cinayet ise katli nefse karşı hükmi ilâhî yalnız afivdir demek dahi beşeriyetten hakkı hayatı selbedecek büyük bir cinayet olur. Kısas hakkı

hayatın ve ısmeti nefsin muktezasıdır. Meşruiyeti kısasta zevil'ukul olan beşer için büyük bir hayat vardır. Ve afvin kıymeti buna müteferridir. Gerçi nefsi kısas izalei hayattır. Ve izalei hayatın aynı hayat olması tenakuz görünüyor. Lâkin aynı zamanda bigayrı hakkın izalei hayata karşı zıddı hayat olan kısasın meşruiyeti de hayatın ve hakkı hayatın en büyük müeyyidesidir. Evvelâ, bu hem katil olmak istiyen öldürürse, öldürülmeğe müstahak olacağını bilmiş olursa, ber muktazayı akıl katilden vaz geçer ve binaenaleyh hem kendisi ziyahat kalır, hem de karşısındaki. Saniyen, bunda bu ikisinden başka umumun hakkı hayatını da bir te'min vardır. Çünkü bu suretle katlin önüne geçilmesi bu ikisinden başka bunlarla uzaktan yakından alâkadar olması melhuz bulunan insanların dahi bakayı hayatına ve emniyetine bir zamandır. Zira bir katl, katil ile maktulün alâkadarları beyninde husumet ve fitneye ve bu da büyük muharebelere sebeb olabilir. Erbabı ukul için bu katle mani olacak olan bihakkın kısasın meşruiyeti, bütün bu fitnelerin ve heyecanların önüne geçeceği için umumun hayatına sebeb ve hakkı hayatına zaman olur. Bu faide ise bihakkın kısas suretile olmıyan mütecavizane katillerde ve afvin mecburiyeti takdirinde mevcud değildir.

İşte kısasın meşruiyeti bu kadar mühim bir sebebi hayat olduğu gibi işbu «

فِى الْقِصَاصِ حَيٰوةٌ

» vecizesi de belağatın derecatı kusvasına baliğ olmuş bir düsturı icaz-ü

i'cazdır. Bunun büyük bir cem'ıyeti meaniyi son derece bir icaz bir ifade edivermiş olduğunda bülegayı Arab ve ulemai Beyan ittifak etmişlerdir. Zira bundan evvel Arabın bu babda bazı vecizeleri vardı: ezcümle: « قَتْلُ الْبَعْضِ اِحْيَآءٌ لِلْجَمِيعِ =bazı katil cem'î ihyadır». Kezalik « اَكْثِرُوا الْقَتْلَ لِيَقِلَّ الْقَتْلُ = katli çok yapınız ki katl azalsın» derlerdi ve bu gibi veci-

Sh:»610

zeler miyanında en güzel saydıkları da şu idi: «اَلْقَتْلُ اَنْفَى لِلْقَتْلِ = katil, katli enfadır» yani katli en ziyade nefyeden yine katildir. Halbuki « فِى الْقِصَاصِ حَيٰوةٌ » düsturının bundan dahi bilvücuh efsah-u eblağ olduğu zahir ve müttefekun aleyhtir: Evvelâ, hepsinden daha muhtasardır. Saniyen, tekrardan azadedir. Salisen bunda tıbak denilen bedîî san'atı tezad, kısas ve hayat kelimeleriyle en güzel bir tarzı ma'kulda tatbik edilmiş olduğu halde obirleri zahiren gayri ma'kul bir tenakuzı muhal suretindedir. Katlin nefyi katle, kesreti katlin kılleti katle sebeb gösterilmesi zahiri itibariyle bir şey'i nefsinin intifasına sebeb göstermek demektir ki bunda bazı zevklere nazaran bir şi'riyyet olsa bile hiç bir hikmet yoktur. Rabian, kısas katilden minvechin eam ve minvechin ahastır. Eamdır: Zira cerhlere dahi şamildir. Ehastır:

Zira her katle kısas denilmez ve katillerin her nev'i katle mani olmaz, bil'akis mütecavizane katiller, fitneyi teşdid ederek herc-ü merce sebeb olur. O halde « اَلْقَتْلُ » lâmı ahd ile katlin bir nev'ine yani kısasa tahsıs edilmedikçe vecize sahih olmaz. Bu surette ise kısasın curuh kısmı haric kalır. Binaenaleyh « فِى الْقِصَاصِ حَيٰوةٌ » bu noktai nazardan üç veçhile eblâğdır. Çünkü her vechile sahihtir, sarihtir, eşmeldir. Hamisen nefi bir gayei menfiye, hayat ise müsbet bir gayei matlubedir ve nefyi katil husuli hayatı tazammun ettiğinden dolayı bitteb'a maksud olur. Binaenaleyh ayet maksudı aslî olan gayei müsbeteye delâlet ve ona tevcihi nazar ettiği için pek yüksektir. Sadisen, «hayatün» nekire olarak irad edilmiş bulunduğu için tenvini ta'zim ile hayatın bir nev'i azimine, ya'ni hayatı ammeye ve hayatı Ahıreye ve hakkı hayatin azametine işareti muhtevidir. Obirleri ise pek ilmî olan bu sirri hukukî ve dinîden mahrumdur. İşte daha bunlar gibi bir çok vüçuh ile işbu vecizei Kur'aniyenin diğerlerine rüchanı ve bu kadar şümuli meani ile haddi i'cazdaki iycazı

Sh:»611

bülgayı Arabı teshir eden esbabdan biri olmuştur ve meşruiyeti kısasın mehasını mintarafillâh bu düstur ile beyan buyurulmuştur.

İşte böyle mutazammın olduğu makasıd ve mahasini hayatiye itibariyle pek mühim olan kısas size farz kılınmıştır ki ﴿لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾ korunabilesiniz, katilden, kısası ihmal veya sui isti'malden sakınıb hayatınızı ve hakkı hayatınızı muhafaza edebilesiniz ve bu hayatta mesaviden ittika ile de hayatı Ahıre de naili felâl olasınız.

Şimdi ahkâmı katil münasebetile alel'ıtlak herkesin başına gelmesi mukadder olan mevt zamanındaki vazaifi diniyeden olmak üzere şunu da biliniz ki:

﴿١٨٠﴾ كُتِبَ عَلَيْكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ اِنْ تَرَكَ خَيْرًا ۨ اَلْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ ۚ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ۟ ﴿١٨١﴾ فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَاِنَّمَآ اِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ ۟ اِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ۟ ﴿١٨٢﴾ فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا اَوْ اِثْمًا فَاَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَآ اِثْمَ عَلَيْهِ ۟ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ۧ

Meali Şerifi

Birinize ölüm geldiği vakit bir hayır -bir mal- bırakacaksa, babası ve anası ve en yakın akrıbası için meşru'

Sh:»612

bir surette vasıyyet etmek müttekiler üzerine icrası vacib bir hak olarak üzerinize yazıldı 180 imdi her kim bunu duyduktan sonra onu değiştirirse her halde vebali sırf o değiştirenlerin boyunadır şüphe yok ki Allah işidir bilir 181 her kim de vasıyyet edenin bir hata etmesinden veya bir günaha girmesinden endişe eder ve tarafeynin aralarını düzeltirse ona vebal yoktur, şüphesiz Allah gafur, rahîmdir 182

Ey mü'minler 180. ﴿كُتِبَ عَلَيْكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ﴾ her hangi birinize ölüm hazır olduğu, yani yaklaşıb emarelerini gösterdiği demde, marazı mevt hengâmında ﴿اِنْ تَرَكَ خَيْرًا﴾ eğer bir hayır terk ederse: badelmevt mal bırakacak, hattâ çok bir mal bırakacak olursa ﴿اَلْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ﴾ ebeveyni ve

yakın akrıbası için ma'ruf veçhile, yani ifrat-u tefrittan, tevahhuş ve inkisarı mucib cevirden âri, adalet dairesinde vasıyyet yapmak üzerinize yazıldı. Bunun tenfiz-ü icrası ﴿حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ﴾ müttekiler üzerine hakkan vacib oldu.»

VASIYYET, lûgaten: masdar yani isâ ve tavsıye manasına bir isimdir. Sonra « مُوصَى بِهِ » manasına isim olmuştur. İsâ ve tavsıye lûgaten bir kimsenin hayatı veya mematı ile gaybubeti halinde diğerlerinden bir şey yapmasını taleb eylemektir ki türkce ısmarlamak ta'bir olunur. Şer'an isâ (لِفُلَانٍ) gibi « لام » ile veya (اِلَى فُلَانٍ) gibi « اِلَى » ile istimaline göre iki manaya gelir. Lâm ile istimalinde öldükten sonra malına başkasını malik kılmak, ilâ ile nın masalihinde tasarrufı başkasına tefviz eylemek» manasınadır. Bu âyette ise « لام » ile istimal edilmiş olduğundan birinci manayadır. Sonra bu âyetteki « خَيْرًا » mal manasına olduğu müttefekun'aleyhtir. Zira lûgaten hayır «intifa olunan her hangi bir şey» demektir. Mal da böyledir. Kur'anda « لِمَآ اَنْزَلْتَ اِلَىَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ » nazmı mecidinde

olduğu gibi hayrın bilhassa malda istimali de vardır. Burada da böyle olduğunda rivayetler ıttifak etmiştir. Ancak burada hayır denilen mal aza çoğa şamil alel'ıtlak malmıdır yoksa mali kesir midir? Bunda ihtilâf edilmiştir. Zührîden rivayet olunduğu üzere mutlak diyenler çoktur. Fakat Hazreti Aliden rivayet olunuyor ki müşarünileyh bir gün azadlı bir kölesinin marazı mevtinde yanına gitmiş idi, altı yüz veya yedi yüz dirhem malı varmış «vasıyyet etmeyeyim mi» diye sormuş. Hazreti Ali «hayır, Allah tealâ « اِنْ تَرَكَ خَيْرًا » buyurmuştur, senin ise çok malın yoktur» demiştir. Kezalik Hazreti Aliden mervidir ki «dört bin dirhem ve madunu nafakadır» demiş. İbni Abbas Hazretleri «sekiz yüz dirhemde vasıyyet yoktur» demiş. Hazreti Aişe radıyallahü anha dahi vasıyyet etmek isteyen ve çocuğu var, malı da az diye ehli tarafından menolunan bir kadın hakkında «kaç çocuğu ve ne kadar malı var» diye sormuş, «dört çocuğu ve üç bin dirhem malı var» demişler, bunun üzerine «bu malda fazlalık yok» demiştir ki bunlar hayrın mali kesir manasına olduğuna delâlet etmektedirler. Filvaki böyle olmasa idi « اِنْ تَرَكَ خَيْرًا » şartı pek müfid olmazdı. Zira bir ekmek veya setri avret edecek bir bez parçası olsun, mali kalil terk etmeden çırçıplak ölen insan yok denecek kadar enderdir. Böyle hayır, ma'ruf gibi takdire, re'y-ü ictihada mütevakkıf olan bazı şartlardan dolayı bu vasıyyetin vacib değil, mendub olduğuna kail olanlar dahi bulunmuş ise de doğru değildir, zira « كُتِبَ عَلَيْكُمْ حَقًّا عَلَى » kelimelerinden her biri vücube daldır, Binaenaleyh mal sahiblerinin ebeveyn ve akrebînine vechi ma'ruf ile sureti lâikada bir vasıyyeti maliye yapması bir farizai

diniye olarak teşri' kılınmış idi. Bu vücubun menat-ü hikmeti ise vilâdet ve karabet, daha doğrusu akrebiyyet hakkı ve camiai karabetin kuvvet ve derecesine göre halelden vikayesi olduğu da lâmın ma'nasından anlaşılmaktadır. Ancak bu hakkın ma'ruf veçhile ta'yini mıkdarı vefat edecek kimsenin re'yine ve vasıyyetine

Sh:»614

bırakılmış idi. Bil'ahara surei Nisada gelecek olan miras âyetleri ile Cenabı Allah bu hakkın mikdarlarını bizzat ta'yin etmiş ve kullarını son nefesde buna ait re'yi vasıyyet mecburiyyet-ü mes'uliyyetinden ve akrıba arasında bu yüzden zuhurı melhuz inkisar tehlükesinden kurtarmıştır. Bu suretle burada vücubı müekkeden gösterilen hakkı karabet ve vilâdet daha ziyade takviye edilmiş ve fakat varis olacak akrıba hakkında vasıyyet neshedilmiştir. Bunun için aleyhissalâtü vesselâm Efendimiz haccetülveda' senesindeki hutbesinde «

اَلَا اِنَّ اللّٰهَ اَعْطَى كُلَّ ذِى حَقٍّ حَقَّهُ فَلَا وَصِيَّةَ لِوَارِثٍ

=muhakkak biliniz ki Allah tealâ her hak sahibine hakkını verdi, badema varise vasıyyet yoktur»

buyurmuştur ki bu hadîsi şerif Ümmette meşhur ve müstefiz olduğundan dolayı mütevatir hükmündedir. Ve

ümmet bunu ittifak ile telâkki bilkabul ederek ma'mulünbih tutmuştur. Kezalik aleyhissalâtü vesselâm Efendimiz « لَا يَجُوزُ لِوَارِثٍ وَصِيَّةٌ اِلَّا اَنْ يُجِيزَهَا الْوَرَثَةُ =varise vasıyyet caiz olmaz meğer ki sair verese icazet versin» buyurmuştur ki « اَخْكَامُ الْقُرْاٰنَ » da beyan olunduğu üzere bu hadîsi de sahabeden bir cemaat rivayet eylemiştir. Binaenaleyh varise vasıyyet miras âyetlerinin işareti veya bu hadîslerin ıbaresi ile mensuh olmuştur. Acaba varis olmıyan diğer akrıba hakkında vazifei vasiyyet el'an baki değil midir? Yani bu âyetteki vücubı vasıyyet hükmi külliyyen mi mensuhtur, yoksa kısmen mi? Ancak bu noktada selefin ıhtilâfı vardır. Ekseri müfessirîn ve fukahayı mu'teberîne göre baki değildir. Nesih umumîdir. Seleften bazı müfessirîn ve fukahaya göre ise vücubı vasıyyet varis olan akrıba hakkında mensuh, olmıyan akrıba hakkında bakidir. Nesih, küllî değil cüz'îdir. Hasanı Basrî, Mesruk, Tavus, Dahhâk, Müslim İbni Yesar, Alâ ibni Ziyad Hazaratı buna kaildirler. İbni Abbas Hazretlerinden de biri ekseriyetle, biri akalliyetle beraber olduğuna dair iki rivayet vardır. Hattâ müfessiri şehir dahhâk demiştir ki «akrıbasına vasıyyet etmeden vefat eden kimse amelini ma'siyet ile hatmeylemiş olur»,

Tavus dahi «bir kimse akrıbasını bırakıb da ecanibe vasıyyet ederse, ecanibden nez'olunur akrıbasına reddedilir» demiştir. Bunların iki delili vardır: evvelâ, bu âyet alel'umum akrıbaya vasıyyetin vücubuna daldır. Varis olan akrıba hakkında miras âyetleri veya « لَا وَصِيَّةَ لِوَارِثٍ » hadîsi veya icma' ile bu vücub metrukülamel ise de gayri varis akrıba hakkında bir delili nasih yoktur. Binaenaleyh « الْاَقْرَبِينَ » lâfzı ammı tahtında gayri varis akrıbaya vasıyyet vazifesi gayrı mensuh olarak bakidir. Saniyen, bir hadîsi nebevîde « مَا حَقُّ امْرِئٍ مُسْلِمٍ لَهُ مَالٌ اَنْ يَبِيتَ لَيْلَتَيْنِ اِلَّا وَ وَصِيَّتُهُ مَكْتُوبَةٌ عِنْدَهُ =malı bulunan müslimin vasıyyeti yazılmış olarak yanında bulunmadıkça bir iki gece yatması caiz değlidir» buyurulmuştur. Ecanibe vasıyyet vacib olmadığı mücmaunaleyh bulunduğundan bu vasıyyetin vücubunda Sünnet, Kur'anı müekkiddir. Demişler.

Cumhurun istidlâline gelince: bu da müteaddiddir. Evvelâ, burada « الْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ » buyrulduğu gibi miras âyetlerinin başında da « لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْاَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَآءِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْاَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ اَوْ كَثُرَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا » buyurulmuştur. Valideyn ve akrabîn unvanı her ikisinde müsavidir ve bunların az veya çok

terikeden farz birer nasıbleri bulunduğu iptida icmalen gösterilmiş, saniyen tafsılen ta'yin edilmiştir. Binaenaleyh vücubı vasıyyet âyetinin müteallâkı olan valideyn ve akrabîn aynı mefhum ve mütenavel ile zikredilmiş ve farz ve farıza ziyade ve noksanı kabul etmiyeceğinden hak, vasıyyetten mirasa tebdil edilmiştir ki bu bir neshı küllîyi natıktır. Ba'dehu tafsılâtı ırsiyye bunu beyandır. Saniyen vasıyyeti icab eden hakkı karabeti miras âyetleri ta'yin etmiştir. Bununla mirasta dahil olmıyan uzak akrıbanın sahibi hakkolmadığı da tebeyyün eylemiştir. O halde işbu vücubı vasıyyet âyetinin varislerden başkasına tenavülü yoktur ki varise vasıyyetin neshından sonra baki kalsın. Tabiri

Sh:»616

âharle « الْاَقْرَبِينَ » ismi tafdıli izafî bir mana ifade ederek en yakın akrıbayı gösterir. Miras da bunlar hakkındadır. Binaenaleyh uzak akrıbanın esasen vücubı vasıyyette duhulü müsellem değildir ki neshı cüz'îye bir vecih kalsın. Salisen akrabîn, akrıba demek olduğuna göre miras âyetlerinde « مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِى بِهَآ اَوْ دَيْنٍ » buyurulmuştur. Ve bu vasıyyet nekire olduğundan dolayı bundan murad burada vacib olan « اَلْوَصِيَّةُ » tir denemez. Binaenaleyh şer'an vasıyyet bulunmıyabilir ve bir vasıyyet bulunmadığı takdirde bütün terike varislerin hakkı meşruu olacaktır.

Bu ise bilişare diğerlerinin bir hakkı bulunmadığını ve binaenaleyh bunlar hakkında da vasıyyetin vacib olmadığını bil'istilzam ifade eder. Bunu Fahrüddini razî kıyas olmak üzere nakletmiş ise de bu bir kıyas değil, işareti nastır. Ve işareti nas dahi neshı ifade eder. Ve bu vecih hepsinden evceddir deniliyor. O halde varis olmıyan akrıbaya vasıyyet, ecanibe vasıyet ahkâmına tabi olarak caiz ve sülüsten mu'teber olur da vacib olmaz. Rabıan zikrolunan hadîsi şerif dahi bu âyet gibi ahkâmı mirastan evvel varid olmuşdur, vücudu mensuhtur. Maamafih bu ıhtilâftan şu neticeye vasıl oluruz ki gayri varis akrıbaya vasıyyet lâakal mendubdur. Müfessirîn içinde yalnız Ebumüslimi Isfahanî icmaa muhalefet ederek bu âyetteki vücubı vasıyyet hükmünün mensuh olmadığına kail olmuş ve demiştir ki bu âyet miras âyetlerine bizzarure muhalif değildir. Evvelâ bu vasıyyetin ma'nası başka değil valideyn ve akrabîn hakkında « يُوصِيكُمُ اللّٰهُ فِى اَوْلَادِكُمْ » âyetindeki vasıyyeti ilâhiye olan mirastır, yazılan budur. Ve yahud valideyn ve akrabîne vasıyeti ilâhiye olan hıssei irsiyeleri kemalile noksansız olarak verilmek ya'ni terikeden mal kaçırılmamak hususunu vasıyyet etmesi muhtazıra farz kılınmış demek olur. Saniyen, miras ile vasıyyetin em'inde münafat yoktur. Miras atıyyei ilâhiye, vasıyyet de atıyyei muhtazar olur, vâris de iki âyet hük-

münce bunların ikisini de alabilir. Salisen, münafat bulunduğu farz edildiği âyeti miras bunu nâsıh değil muhassıs yapılmak mümkindir. Zira bu âyet akrıbaya vasıyyeti vacib kılıyor, sonra âyeti miras vâris olan akrıbayı ıhrac eder varis olmıyan karıba da bu âyetin tahtında kalır. Çünkü ebeveynden varis olanlar bulunduğu gibi, ıhtilâfı din, ırk, katil gibi esbabı mania dolayisile varis olmıyanlar da bulunabilir. Akrıbanın dahi eshabı feraızdan oldukları halde işbu esbabı maniadan dolayı varis olmıyanları bulunabileceği gibi bazı ahvalde sabit ve bazı ahvalde kendisinden evvel ve akdem bulunduğu zaman sakıt olanları ve kezalik zevil'erham gibi ferizadan alel'ıtlak sakıt olanları da vardır. Binaenaleyh bunlardan varis olanlara vasıyyet caiz olmazsa da varis olmıyanlara sılei rahim için vasıyyet vacib olur. Filvaki Allah tealâ «﴿وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذِى تَسَآءَلُونَ بِهِ وَالْاَرْحَامَ﴾. ﴿اِنَّ اللّٰهَ يَاْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْاِحْسَانِ وَاِيتَآئِ ذِى الْقُرْبٰى﴾» kavli kerimlerile bunu te'kid de etmiştir.

İşte Ebumüslim mezhebinin takriri budur. Ve bu üç veçhle neshı inkâr etmiştir. Görülüyor ki bu zat en nihayet kısmen nesha kail olan akalliyyet mezhebini müdafaa etmiş ve fakat buna nesıh demeyib tahsıs ta'bir eylemiştir. Halbuki tahsıs tarihen mukarin veya tarihleri meçhul olmakla mukarenete mahmul olan iki

delil beyninde mülâhaza olunur. Miras âyetlerinin nüzulü ise bu âyetten muahhar olduğu bil'ittifak ma'lûmdur. Bu surette ise tahsıs değil, mukarrer olan bir hükmün kısmen neshı tahakkuk etmiş olur ki akalliyet mezhebidir. İkinci vechinde sübutı miras ile sübutı vasıyyet beyninde münafat yoktur cemi'leri mümkindir demesi de alel'ıtlak doğru değildir. Irs hakkında « ﴿نَصِيبًا مَفْرُوضًا﴾ ، ﴿فَرِيضَةً﴾ » buyurulmuş olması ziyade ve noksanı kat'îyyetle mani' olduğundan yalnız vücubı miras, vücubı vasıyyette münafidir. Bunun için « لَا وَصِيَّةَ لِوَارِثٍ » buyurulmuştur. Sair veresenin icazeti şartiyle mukayyed olan cevazen ictima' ise ıtlak halindeki

Sh:»618

münafata mani değildir. Bunun için kendisi de bunu farzetmeğe lüzüm görmüştür. Birinci vechine gelince bu da bu âyetin miras âyetlerinden başka hükmü ve ma'nası yoktur demektir. Böyle demek bu âyeti nesıhten kurtararak i'mal etmek değil ihmal etmektir. Çünkü mevzuı münakaşa olan hüküm ve ma'nanın külliyen neshını i'tirafa müsavidir, Bu esbaba binaendir ki Ebu Müslim nihayet ekalliyyet mezhebine rucua mecbur olmuş ve ancak buna nesıh demeyib -bigayri hakkın- tahsıs demiştir. Ebu Müslimi buna sevkeden

saikı aslî « مَا نَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ » âyetinde sabit olan neshı siyak karinesiyle kütüb-ü şerayıı salifeye kasr-u tahsıs ile Kur'anda hükmü mensuh âyet bulunmadığını bir kaide külliyye halinde iddia etmiş olmasıdır ki zamanımızda Mısır muharrirlerinden bazısının buna ittiba etmek istediğini gördüğümüzden balâda bunun zahiri nassı inkâr demak olduğunu kaydetmiştik. Böyle bir fikir İlmi usulde mübeyyen olan nas ile zahiri temyiz edememekten münbais bir taassub olur. « مَا نَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ » nazmı ıtlakında zahir, masîka lehinde nâstır ve siyakı nas zahiri nassı tahsıs ve takyid etmez. Buna kail olmak, Kur'anda neshı inkâr etmek için « مَا نَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ » âyetinin ıtlakında bilâ sebeb bir nesha kail olmaktır ki taassub saikasiyle düşünülmüş bir tenakuzdan başka bir şey değildir. Müfessirînden ve eazımı fükahai Hanfiyyeden cessas Ebu Bekri razî Hazretleri ahkâmı Kur'an nâm tefsirinde bu zat hakkında der ki «ehli fıkıh olmıyan müteahhirînden bazısı şöyle bir züumda bulunmuştur ki: Peygamberimiz Muhammed Mustafa sallallahü aleyhi vesellem şeriatinde nesıh yoktur ve bunda nesıh namiyle mezkûr olanların hepsinden murad, Sebt tutmak ve Şark-u Garbe namaz kılmak gibi enbiyaı mütekaddimîn şeriatlarının neshıdır, çünkü Peygamberimiz ahırı enbiyadır ve şeriati kıyamete kadar bakidir demiş bu züumde bulunan bu adam belâgatten ve ilmi lûgatin çoğundan

nasîbedar olmakla beraber bunun İlmi fıkıh ve Usuli fıkıhtan hazzı yok idi, maamafih selimül'itikad idi, emri gayri zahir ve sui zannile gayri müttehem idi, lâkin ortaya böyle bir söz atmasında muvaffak olmamış, tevfikten dur olmuştur. Böyle bir söz bundan evvel kimseden sadır olmamış, bil'akis ümmetin selefi ve halefi Allahın din-ü şeriatinde bir hayli ahkâmın neshına akıl erdirmiş ve bize nakleylemiş ve bu babda irtiyaba düşmemiş ve neshın te'vilini tecviz de etmemişlerdir. Kur'anda âm ve has, muhkem ve müteşabih bulunduğunu nasıl şüpheden azade olarak kat'iyyen bilmiş, anlamış, bellemişlerse neshı de tıbkı öyle anlamış, bellemişlerdir. Binaenaleyh Kur'anda neshın vücudünü reddeden tıpkı Kur'anın âmm-ü hassını, muhkem-ü müteşabihini reddeden gibi olmuştur çünkü hepsinin vürudü ve nakli ayni tarzdadır. Bu adam ise mensuh ve nasıh âyetlerde ve bunların ahkâmında ümmetin müttefekun aleyh akavilinden hariç bir takım şeyler irtikâb etmiş ve bununla beraber dermiyan ettiği ma'nalarda taassüfe düşmüş, tatsız tutsuz bir şeyler yapmıştır. Bunu, buna sevkeden ne idi bilmiyorum. Ancak ekseri zannım şudur ki bu adam bunu -ilmin şeraitinden olan cerayanı tarihısine- bu babdaki nükuli ulemaya kılleti ilminden ve selefin söylediği, ümmetin naklettiği ma'lûmatı esasiyeyi bilmeksizin hemen rey'ini istimal edivermesinden naşi yapmış ve «مَنْ قَالَ فِى الْقُرْاٰنِ بِرَاْيِهِ فَاَصَابَ فَقَدْ اَخْطَأَ =Kur'anda sade reyile söz söyliyen îsabet de etse hatâ etmiş olur» hâdîsi Nebevîsinin mazmuuna masadak olmuştur. Allah mağfiret

eyliye. Vücuhı nesıh hakkındaki tafsılât için de Usuli fıkıhdeki kitabımıza müracaat oluna» ilâh... Alel'umum Usuli fıkıh kitablarında ve tefsirlerde görüldüğü üzere evvel-ü ahır uleması islâm içinde bu suretle neshı inkâr eden Ebu Müslimi Isfehanîden başka bir kimse yoktur. Bunun re'yine göre de mirası hısaba katmadan yalnız

Sh:»620

bu âyet ile amele imkân yoktur. Hasılı, bidayeti islâmda bu âyet mucebince ya miras hiç yoktu da evlâd da dahil olduğu halde valideyn ve akrıbaya bervechi ma'ruf bir vasıyyet farz kılınmış idi veyahud miras yalnız evlâda münhasırdı evlâddan maada valideyn ve akrıbaya bervechi ma'ruf bir vasıyyet farz kılınmış idi ki bu surette valideyn gibi evlâd dahi, akrabîn mefhumunda dahil değildir. Uruf da böyledir. Balâda Hazreti Ali ve Hazreti Aişeden mervi olan kelâmlar dahi bunu te'yid eylemektedir. Ve her halde evlâd ile gayri varis uzak akrıbanın « اَلاَقْرَبِينَ » mefhumu âmmında duhulleri kat'î değil meşkûk veya maznundur. Miras âyetleri mucebince irsin evlâddan maadaya da teşmili ile bu âyette kat'î olan vücubı vasıyyet neshedilmiş ve maamafih hakkı karabet daha ziyade tevsik olunmuştur. Ve bu âyette külliyyen mensuh olduğu beyan edilen hüküm de yalnız bivechin vasıyyeti maliyyenin vücubuna ait bulunan ve bilibare sabit olan

hükümdür. İşarât ve delâlâtı sairesi ile kavaidi Usuliye dairesinde amel edilebilir. « خَيْرًا » kelimesi bil'ibare « مَالٌ » ile müfesser olmakla beraber işaret veya delâletile daha vası'dir. Dinde hukukı ıbad ve hukukı ilâhiyeye müteallık düyun-u emanat ve sair hukukun kazasına müteallık bazı vasıyyetlerin vacib olduğu ahval ve eşhas da vardır. Ve bu cihetle bu âyet alel'ıtlak vasıyyetler hakkında bazı ahkamı fıkhiye istinbatına me'haz da olmuştur.

Malûmdur ki vasıyyet bir iş, yapılan bir vasıyyeti tenfiz ve icra diğer bir iştir. Esası gerek vacib ve gerek mendub veya mübah olsun bervechi ma'ruf yapılmış olan bir vasıyyeti meşruanın tenfizi musîden başka diğer alâkadaran için bir vecibe teşkil eder « حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ » ile buna işaret de edilmiştir. Binaenaleyh gerek vacib olsun, gerek gayri vacib olsun ma'ruf vechile bir vasıyyeti meşrua yapıldıktan sonra onu ibtale değil tebdile bile kimsenin salâhiyeti yoktur. 181. ﴿فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ﴾ binaenaleyh vasîler-

Sh:»621

den veya şahidlerden veya hükkam ve saireden her kim onu, o vasıyyeti meşruayı bizzat işittikten veya

işitmiş gibi bildikten sonra tebdil-ü tağyir ederse ﴿فَاِنَّمَآ اِثْمُهُ﴾ o tebdilin günah-ü vebali ancak ﴿عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُۥ﴾ onu tebdil edenlerin boynunadır. Bunlar Allahın hükmüne karşı gelmiş olurlar. ﴿اِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾ şüphesiz ki Allah semîdir, alîmdir. O vasıyyeti işitmiştir. Onu tebdil edenleri ve bunların gizli açık kavillerini, fiillerini bilir. Ona göre her birinin cezai sezasını verir. -Vasıyyeti tebdil edenler hakkında bu suretle beliğ bir inzarı ilâhî vardır. Şu halde şahid bulunması bile vası olan zatın bizzat musîden işittiği vasıyyeti meşruayı bilâ hükmin infaz etmesi caizdir. Vasıyyı muhtarın vilâyeti hassası hâkimin vilâyeti ammesinden akvadır. Vasının meyyitten işittiği diğer hususatta da hüküm böyledir. Meselâ meyyit vasısı nezdinde bir şahsı muayyene borc ıkrar etmiş olsa o vasının imkân bulunca bu borcu varisin, hâkimin ve sairenin ilm-ü icazeti lâhık olmaksızın kazaya salâhiyeti vardır. Diyaneten bu ona bir vazife olur. Çünkü imkân varken terki vasiyyeti ba'dessema' tebdil demektir. Maamafih beyyine yoksa böyle yapmak vası için bil'ahare kazaen zararı zâmanı mucib olabilir. Varisler buna agâh olur ve meyyitin böyle bir vasıyyet ve ıkrarını inkâr ederlerse vasının ilmi mücerredi isbata kâfi gelmez de talebleri üzerine ıkrarile ilzam ve zâmana mahkûm edilir. Bu gibi dekaik dolayısile vası olmak diyaneten mühim, zor bir iştir. İşte evvelki âyetteki vücubı vasıyyet mensuh olmakla beraber bu âyette nesıh yoktur, vücubı tenfiz bakidir. Lâkin bu da meşru' olan vasiyyetler hakkındadır. Binaenaleyh meşru' olmıyan ve ma'rufu değil cevri mutazammın bulunan vasıyyetlerin infazı vacib değildir. O halde 182.

﴿فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ﴾ -Asımdan

Şu'be, Hamza, Kisaî, Ya'kub, Halefi âşir kıraatlerinde « واو » ın fethi ve « صاد » ın teşdidile « موص » müvessın. ﴿جَنَفًا اَوْ اِثْمًا﴾ her kim ya'ni her hangi bir veli veya vası bir musînin hataen veya amden haktan meylini, adl-ü ma'ruftan inhırafını bilir, meselâ vücubı vasıyyetin neshından mukaddem yakın akrıbasını bırakıb uzaklarına veya akrıbasını bırakıb ecnebîlere vermek ve ba'dennesıh varis akrıbasından bazısına irsinden fazla bir vasıyyet yapmak veya varisten mal kaçırmak gibi hılâfı hak bir vasıyyet yapıldığına veya yapılacağına vakıf olur, hasılı bir fenalıktan korkar da ﴿فَاَصْلَحَ بَيْنَهُمْ﴾ alâkadarların beyinlerini ıslah eder, cevri adle irca ile aradaki fenalığı kaldırırsa böyle bir tebdilde ﴿فَلَآ اِثْمَ عَلَيْهِ﴾ onun üzerine ısm-ü vebal yoktur.- İbni Abbas Hazretlerinden « اَلْاِضْرَارُ فِى الْوَصِيَّةِ مِنَ الْكَبَائِرِ =vasıyyette ızrar kebairdendir» hadîsi mevkufu ve akıbinde « تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا » âyetinin kıraeti rivayet edilmiştir. Kezalik Ebühüreyreden bir hadîsi Nebevîde «

اِنَّ الرَّجُلَ لَيَعْمَلُ بِعَمَلِ اَهْلِ الْجَنَّةِ سَبْعِينَ سَنَةً فَاِذَا اَوْصَى حَافَ فِى وَصِيَّتِهِ فَيُخْتَمُ لَهُ بِشَرِّ عَمَلِهِ فَيَدْخُلُ النَّارَ وَاِنَّ

الرَّجُلَ لَيَعْمَلُ بِعَمَلِ اَهْلِ النَّارِ سَبْعِينَ سَنَةً فَيَعْدِلُ فِى وَصِيَّتِه فَيُخْتَمُ لَهُ بِخَيْرِ عَمَلِه فَيَدْخُلُ الْجَنَّةَ» rivayet edilmiştir ki meali «bir adam yetmiş sene ehli cennet ameli yapar, sonra vasıyyet ettiği zaman vasıyyetinde haksızlık eder de şer ameli ile hatmolunur ve bu sebeble ateşe girer. Bir adam da yetmiş sene ehli nâr ameli yapar, sonra vasıyyetinde adalet icra eder de hayr amelile hatmolunur, Cennete girer» demektir. Kezalik «

مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصٰى بِهَآ اَوْ دَيْنٍ غَيْرَ مُضَآرٍّ» âyetinde ızrarkârane vasıyyet mu'teber tutulmamıştır. Binaenaleyh bunu tebdilde de günah yoktur ﴿اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ çünkü cenabı Allah gafur, rahimdir. Böyle bir maksadı hasen ile tebdili vasıyyet ederek ıslahı beyn eden kimsenin bu tebdilden münbaıs günahını Allah mağfiret eyler, belki sevab verir, evvelki

Sh:»623

tebdil ise böyle değildir.- Görülüyor ki cenabı Allah, o kimse bu vasıyyeti hakka reddile ıslahı beyn etsin diye emretmiyor veya sevabdır demiyor da böyle yaparsa isim yoktur buyuruyor. Çünkü fi'li tebdil esasen sevab cinsinden olmadığı ve bir de maksadı ıslah re'iy ve zannı galib üzere yapılabileceği için ancak bir

ruhsat olarak meşru kılınmıştır. Demek ki muvaffak olmadığı takdirde böyle bir müdahale dahi tehlükelidir. İşte tenfizi vasıyyet bu kadar mühim ve maksadı hasen ile de olsa tebdili tehlükeden gayri salimdir. Ve bu iki âyette hiç nesıh yoktur. Şunu da ıhtar edelim ki vakıflar mabadi mevte kaldıkları için bir manayı vasıyyeti mutazammındırlar. Hattâ İmamı a'zam vakfı ancak vasıyyete tefri etmiştir. Bunun için « فَمَنْ بَدَّلَهُ » âyetinin inzarı, lâzım olan vakıflara da şamildir. Bu sebeble vakfiyyelerde bu âyetin derci mütearef olmuştur. İstibdali evkaf ve şurutı evkaf mes'eleleri de « فَمَنْ خَافَ » âyetine müteferridir. Caiz olanları sevab olarak değil, nihayet bir ruhsat olarak yapılabileceği unutulmamalıdır.

İmdi bu gibi ahkâmı şer'iye ve evamir-ü nevahii ilâhiyeye güzelce riayet edebilmek iyi bir terbiyei nefsiyeye mütevakkıftır. Bu ise insanda sabır ve nefsi emmareyi zabt ile evamiri ilâhiyeye inkıyad melekesini husule getirecek müessir bir ibadete, bir riyazatı ruhiye ve bedeniyeye ihtiyaç gösterir. İşte cenabı Allah da « كُلُوا وَاشْكُرُوا » emirleriyle başlıyan ahkâmı şer'iyesini hayattan memata kadar icmalen beyan ederken tam bu noktada mü'minlere yeni bir hayatı ruhiye nefhedecek olan sıyamı farz kılarak buyuruyor ki:

﴿١٨٣﴾ يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ

عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴿

Sh:»624

﴿١٨٤﴾ اَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا اَوْ عَلٰى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَاَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴿

Meali Şerifi

Ey o bütün iman edenler! Üzerlerinize oruc yazıldı, netekim sizden evvelkilere yazılmıştı gerek ki korunursunuz 183 Sayılı günler, içinizden hasta olan veya seferde bulunan ise diğer günlerden sayısınca, ona dayanıb kalacaklar üzerine de fidye: bir miskin doyumu, her kim de hayrına fidyeyi artırırsa hakkında daha hayırlıdır, bununla beraber oruc tutmanız sizin için daha hayırlıdır eğer bilirseniz 184

Oruc dinin a'zamı erkânından ve şer'i metînin en kuvvetli kanunlarındandır. Nefsi emmare bu mücahede ile tehzib olunur. Fenalığa olan hırslar bununla teskin edilir. Oruc a'mali kalb ve bütün gün me'külât-ü meşrubat ve münakehat gibi şehevattan keffi nefisten mürekkeb mukaddes bir mücahededir. Hayatın lezzetini, iradenin kıymetini tattırır en güzel bir haslettir. Fakat nüfusı beşeriyeye tekâlifin en meşakkatlisi görünür. Bunun için hikmeti ilâhiyei rabbaniye alettedric evvelâ tekâlifin en hafifi olan selâtın, saniyen evsatı olan zekâtın, salisen en zoru olan sıyamın teşriini ıktıza etmiş ve bu suretle mükellefîne bir temrin yapılmıştır. Bunun için «

الْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ» âyetinde mekamı

Sh:»625

medihte dahi bu tertib gözedildiği gibi mebanii islâm hadîsinde de «şehadet, ikamei salât, itaı zekât, savmi Ramazan, hacci Beyt» diye bu terkib gösterilmiştir.

Medineye hicreti Nebeviye bidayetinde tarafi nebevîden her ayda üç gün, bir de yevmi âşurada oruc

tutmak tatavvuan emrolunmuştu ki buna savmi evvel tabir olunur. Hicreti seniyeden bir buçuk sene sonra tahvili Kıbleyi müteakib aşri Şa'banda savmi Ramazan farz kılınmıştır. Bazıları bu âyetlerin ve bundaki eyyamı ma'dudenin savmı evvel hakkında olduğuna ve bunun Ramazan âyetiyle tamamen mensuh bulunduğuna zahıb olmuşlarsa da sahihi bu âyetler hep Ramazan orucu hakkında nazil olmuştur. Şöyle ki:

183. ﴿يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا﴾ Ey iman ile mükellef bulunub da iman etmiş olanlar, ey akıl-ü baliğ ehli iman

﴿كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ﴾

sizden evvelki Enbiyaya ve ümmetlerine yazıldığı gibi sizin üzerinize de sıyam yazıldı, ya'ni farz kılındı. Binaenaleyh oruc külfeti sade size tahmil ediliyor zannedib de kocunmayınız. Oruc ötedenberi tatbik edilegelen bir kanunı ilâhîdir. Buna beşeriyetin terbiye ve tehzib noktai nazarından büyük bir ihtiyacı ve tatbikında hısabsız menafii vardır. -Lisanımızda oruc demek olan sıyam, savm; lûgaten nefsi meylettiği şeylerden velevse bir söz olsun imsak etmek, ya'ni kendini tutmaktır. « اِنّى نَذَرْتُ لِلرَّحْمٰنِ صَوْمًا » bu ma'nayadır. Alelıtlak imsak ma'nasına da gelir « خَيْلٌ صِيَامٌ وَخَيْلٌ غَيْرُ صَائِمَةٍ » gibi. Bu babdaki âyetlerden ve ta'limi Nebevîden

anlaşıldığına göre şeriatte ma'nası ise, nefsin en büyük müşteheyatı olan ekl-ü şurb ve cima gibi muztarrati ma'huleden niyyete mukarin olarak bütün gün imsaktir. Haddi tammile ta'rif olunmak üzere: Ehliyetli bir insanın evveli sabahtan guruba kadar bâtın hükmünü haiz olan dahiline her hangi bir şeyi idlalden ve cima'-

Sh:»626

dan ibadet niyyetile nefsini imsak etmesi, ya'ni kendini tutmasıdır. Binaenaleyh ağzına veya burnuna bir şey giderse bozmaz, lâkin dimağına ve dahıli bedenine bir şey girerse bozar. Demek ki bedene şırınga, aşağıdan ıhtikan dahi müfsiddir. Söz orucu bozmaz. Lâkin mücahedei nefs için sükût, zikr-ü fikir mendub ve efdaldir. Niyyetsiz ve yalnız geceleyin imsake şer'an oruc denmez. Bu suretle sıyamı şer'î, sıyamı lûgavîden ehastır. Burada ümemi salifeye teşbihten murad, aslı vücubda ve sıfati sıyamda veya adedde veya vakitte olmak muhtemildir. Bir rivayete göre savmi Ramazan veyahud ayni mikdar Yehud ve Nasâraya da mektub imiş, Yehud bunu terketmiş ve senede bir gün oruc tutmağa başlamışlar ve bu gün Fir'avnin garkı günü olduğu züu'mında bulunmuşlardır. Halbuki bunda da yanılmışlardır, zira Fir'avnin garkı yevmi Âşurada vaki olmuş idi. Nasaraya gelince bunlar da Ramazanda oruc tutarlarmış, nihayet pek şiddetli bir sıcağa tesadüf

etmişler, bunun üzerine yaz ile kış beyninde mu'tedil, sabit bir mevsimin ta'yininde alimlerinin re'yi toplanarak bahara tahsıs eylemişler ve bu tebdile kefaret olmak üzere de on gün daha zammetmişler kırka baliğ olmuş, sonra hükümdarları hastalanmış veyahud aralarında «ölet» vaki olmuş, bunun için de on gün daha zammetmişler, elliye iblâğ eylemişler. Daha sonraları keyfiyyetinde de ta'dilât yaptılar ki buna perhiz denilir. İşte burada bu tebdilâttan sarfı nazarla esas itibarile, sıfatı sıyamda veya adedde veya vakitte olmak üzere üç noktai nazardan birile teşbih yapılmış ve bu kanunun kıdemi gösterilmiştir. Lakin bu teşbih mücmel olduğundan beyana mühtacdır ve bervechi âti peyderpey beyan olunacaktır.

İşte ey mü'minler size de oruç farz kılındı ﴿لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾ ki korunabilesiniz. Oruç sayesinde nefsinize ve şehvetleri-

Sh:»627

nize hâkim olmak melekesini istihsal ederek maasıden, tehlükelerden sakınıp mertebei takvaya irebilesiniz. -Zira oruç şehveti kırar, hevayı nefsanîyi mağlûb eder, azgınlıktan, fevahişten meneyler, lezaizi hasisei Dünyeviyeyi, cah ve tefavvuk da'valarını istihkar ettirir, hayatın lezzetini tattırır, kalbin Allaha

incizabını artırır, ona melekî bir zevk-ü safa bahşeyler. Çünkü «

اَلْمَرْءُ يَسْعَى لِغَارَيْهِ بَطْنِهِ وَفَرْجِهِ = kişi iki deliği için koşar, karnı ve ferci» meseli

ma'rufu hükmünce insanları her derde sokan şehvetlerin esası batın ve ferc şehvetidir, insanın insanlığı da bunlara hâkim olmasındadır. Oruc ise ilk evvel bu ikisini kırar, ta'dil eder. Onların ilcaatını ıztırardan ıhtiyara tahvil eyler. O suretle ki oruc tutmıyan insanlar, şehvetlerinin önünde bir oyuncak gibi yuvarlanıb kıvrandıkları ve akl-ü iradelerine sahib olamıyarak gelişi güzel maasıye sürüklendikleri halde oruç tutanlar bil'akis bunlara hâkim olur, kendini zaptetmesini ve nefsini de luzumuna göre kullanmasını bilir. Bunun için aleyhissalâtü vesselâm Efendimiz, nefisleri azgın olanlar hakkında «

فَعَلَيْهِ بِالصَّوْمِ فَاِنَّ الصَّوْمَ لَهُ وِجَاءٌ = oruc tutsun: Çünkü orucun büyük bir hüsni te'siri vardır.» Buyurmuştur. Oruç tutmıyan sabretmesini bilmez, ıktisadı nefsanîsini gözetemez, hele refah içinde yaşıyanlar hiç oruç da tutmazlarsa bütün hürriyetlerini şehvetlerine kaptırırlar, şunun bunun ırz-ü malına tecavüzden kendilerini alamazlar, haram halâl seçemezler, hattâ vicdanları da istemiye istemiye rezaletlere atılırlar. Nihayet nefislerine de zülmederler, kendilerini de akl-ü vicdan, din-ü iman hılâfına telef eylerler:

Kimi vicdana dokundu kimi cism-ü cana

Zevk namına ne yapdımsa peşiman oldum

diyerek inlerler giderler. Böyle esiri şehvet olanlar, o kadar sabırsız ve o kadar aç gözlü olurlar ki bir gün aç kalmakla hemen ölüvereceğiz zannederler ve bu zannile orucu muzır imiş gibi telâkki ederler. Halbuki oruç

Sh:»628

gerek ferdî ve gerek ictimaî noktai nazardan büyük bir terbiyei ruhiyeyi haiz olduğu gibi aynı zamanda mı'denin ve bedenin istirahati ile sıhhî ve tıbbî bir takım fevaidi cismaniyeyi müstelzim bir riyazati bedeniyeyi de mütezammındır. Oruç « وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ » âyetinde işaret buyurulan cuı yesirden bir hıssedir ki bu sayede uzun uzadıya Ahıret açlıklarının önüne geçilecek ve büyük sabır müjdelerine irişilecektir. Tarihi beşerde öyle zamanlar olur ki günlerce açlığa tahammülü i'tiyad ettirebilecek bir terbiyei bedeniyenin levazımı hayatiyeden birisi olduğu takdir olunur. Ezcümle büyük muharebe devirlerinde böyle bir idmanın lüzumu daima hissedilegelmiştir. Bu noktai

nazardan « اَلصَّوْمُ جُنَّةٌ مِنَ النَّارِ = oruç ateşten koruyan bir kalkandır» hadîsi şerifi varid olmuştur. Orucun bu veçhile bedene mukavemet, metanet, ıktisadı nefsanî bahşeden bir takım fevaidi cismaniye ve ruhaniyesi, hayatın ve insanlığın tadını tattıran ve fukaranın ahvalini hissettiren ictimaî ve ahlâkî menafıı hasenesi bulunmakla beraber bunların hepsi birer faide olub ıllet ve hikmeti vücub değildirler. Orucun asıl hikmeti vücubı emri ilâhîye inkıyad ile zevkı ubudiyyeti tatmak ve ruhı âsârı riyadan tathir ederek kuvvet-ü ıhlâsı artırmak ve kendini bizzat vikayei ilâhîyeye tevdi' etmek için mücahedei nefseylemektir. Netekim Cenabı Allah bir hadîsi kudsîde « اَلصَّوْمُ لِى وَاَنَا اَجْزِى بِهِ = oruc benim içindir ve onun mükâfatını ancak ben veririm» buyurmuştur. Bu suretle « لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ » nazmı mecîdi sıyamın hikem-ü menafimi fevaid-ü mesalihini, ıllet-ü makasıdını bütün şümulile ifade eden bir beyanı ilâhîdir ki hepsini, maddî manevî dinî ve dünyevî mekasıda şamil olan hasleti ittikada icmal etmiştir.

İşte güç gibi görünecek olan oruç bu kadar güzel bir ibadettir. Hem bu her zaman değil ve çok bir müddet de değildir. Size farz kılınan sıyam 184. ﴿اَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ﴾ sayılı

günlerdedir. Yani senenin günlerine nazaran az ve mahdud günlerdedir. Hem de sizin sıhhatinizi ıhlâl etmiyecek ve takatlarınızı süketmiyecek bir veçhile ma'zeretlerinizi de gözeterek meşru kılınmıştır.

﴿فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا﴾ imdi bu günlerde sizden her hanginiz oruçtan zarar görecek derecede hasta olur ﴿اَوْ عَلٰى سَفَرٍ﴾ yahud bir sefer üzerinde bulunursa bunların farzı ﴿فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ﴾ diğer günlerden yani iyi olduğu ve seferden geldiği günlerden aynı mikdardır. -Bu suretle marîza veya müsafire eda farz değil, yemeğe ruhsat vardır. Bunlar yerlerse ifakat bulduktan veya ikamet ettikten sonra kaza ederler. Vücubı eda, ifakat ve ikamet üzerine terettüb eyler.

SEFER esasen, keşif ma'nasını mutazammındır. Bunun için isfar, yüzünü açmak ve parlamak ma'nasınadır. Uzak bir yere gitmek de yolcunun her türlü ahval ve ahlâkını meydana çıkardığı için sefer tesmiye edilmiştir. Bu ise bir gün iki gün gibi az bir zamanda tebeyyün edemez ve filvaki âdeten de mesafei karibeye sefer ıtlak edilmez, ancak üç günlük yolun şer'an seferi sahih olduğunda da ittifak edilmiştir ve her gün için mu'tedil yürüyüş ile altı saatlik mesafe mıkıyas ittihâz olunmuştur. Binaenaleyh bunun madununda sefer ismi katiyetle sabit değildir. Merakibi berriye ve bahriye gibi vasıta ile gidenler için de âdete umumî ve mutavassıt olan vesaitın tabiî ve âdî seyri mikyastır. Fevkal'âde seri' veya fevkal'âde bati olan hususî

vasıtalara itibar yoktur, çünkü hükm-ü hikmet fertte değil cinste itibar olunur. Bunun için karada yaya veya kârban yürüyüşü, ve denizde de mu'tedil rüzgârla gemi yürüyüşü mıkyas olmuştur. Bu sebeble ahiren şimendüfer ve vapur sür'atleri de fevkal'ade vesait kabilinden addedilmişti. Filvaki eski atlar ve bu günkü tayyareler gibi bunların fevkal'ade vesaitten olduğu zamanlar olmuştur. Lâkin zamanımızda bir

çok

Sh:»630

yerlerde bunlar taammüm ve takarrür ederek umum için vasaitı mu'tade halini kesbetmiş ve diğerlerine galabe eylemiş olduğunda da şübhe yoktur. O halde yelken gemisi yerine vapurla, kara vasıtaları yerine şimendüferle sefer, galib ve mu'tad olan mevaki için bunların mıkyas ittihaz edilmeleri nassın sefer hakkındaki ma'nasına evfak olduğu zahirdir. Binaenaleyh şimendüferle veya vapurla yolculuk yapanların on sekiz saatini vapur veya şimendüferin seyri vasat ve mu'tedilile hısab eylemek icab edecektir. Bunlar nassın ma'nası tebeddül etmeksizin ıhtilafı ezman ile tebeddül eden ahkâmdan olduğu inkâr edilemez. Çünkü hükmi nas « سفر » kelimesindeki ma'nayı mutad üzerine mübtenidir. Şüphe yok ki asıl mes'ul yolcunun kendisidir, onun kendi ma'zeretinin derecesini kendisi takdir etmek lâzımgelir. İraei mıkyas ise

şer'in ona bir teshilidir. Şimendüfer ve vapurun vesaitı mu'tade halini iktisab etmiş olduğunu inkâr etmek ise bunları ve zamanını bilmemektir. Meselâ Eskişehir ile İstanbul arasında gelip giden şimendüfer yolcularile diğer yolcular mukayese edilirse şimendüferin ne kadar ağleb ve mu'tad olduğu tebeyyün eder. Fakat tayyare ve otomobil böyle değildir. Otomobil elyevm, zamanı sabıkın koşan atları mesabesindedir. Tayyare de henüz vesaitı umumîyeden değildir. Maamafih bunun denizdeki eski gemiler gibi heva tarikında yegâne bir vasıtai mu'tebere addedilmesi de kıyas ve ihtiyata muvafıktır. Bunlarla beraber şimendüfer ve vapur mutad olan yerlerde de yaya ve yelken ile giden yolcunun hali kemafissabık itibardan ıskat edilemez. Çünkü bunlar bir kerre şer'in itibar ettiği muhakkak olan tabiî ve âdî mikyaslardandır. Obirlerinin bihükmil'âde ma'nayı lûgatte (bilgalebe) bunlara ılhakı bunların asaletini ibtal edemeyecektir.

Merîz ve müsafir gibi muvakkat ma'zurlar böyle, daimî olan ikincisine gelince:

﴿وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ﴾ gerek edaen ve

Sh:»631

gerek kazaen sıyama zor dayanabilen orucu güçsünen ya'ni oruç takatlerini tüketecek olanlar, meselâ pek

ıhtiyarlamış veya ifakatı ümidsiz bir marazı müzmine müptelâ olmuş bulunanlar üzerinde ﴿فِدْيَةٌ﴾ yedikleri her oruç yerine bir fidye yani ﴿طَعَامُ مِسْكِينٍ﴾ bir miskin taamı farzdır. -Nafi' ve Ebu Ca'fer kıraetlerinde ve İbni Âmirden İbni Zekvan rivayetinde taama izafetle « فِدْيَةٌ » tenvinsiz ve « طَعَام » meksur okunur. İzafeti beyaniyyei lâmiyye ile bir miskin taamı fidye demek olur. Yine Nafi' ve İbni Âmir ve Ebu Ca'fer kıraetlerinde cemi' sıgasile mesakîn okunur ki mesakîn taamı fidye demektir. Evvelkinde her orucun fidyesi, ikincide mecmuunun fidyesi anlaşılır. Bir miskin taamı şer'en sa' denilen ölçek ile buğdaydan yarım ölçek arpa, hurma, kuru üzüm ve saireden bir ölçektir. Bir sa' dirhemi şer'î ile bin seksen dirhemdir. Dirhemi şer'î onu yedi mıskal gelen ve vezni sebi' denilen dirhemdir ki bizim şimdiki dirhemlerimizden iki kırat kadar küçüktür. Binaenaleyh yarım sa' buğday on altı kıratlık dirhemi örfı ile bir okka yetmiş iki buçuk dirhem demektir, demek ki şeriati islâmiye nazarında en fakir bir kimsenin iki öğün itibarile bir günlük yemeği budur. Bu mikdar sadakai fitır ve sair bütün keffaratta esastır. Ancak bu hısab sadakai fitır gibi fakirin yedine aynen veya kıymeten temlik takdirindedir. Çağırıb bil'fiil ibaha ile it'am edilmek istenildiği zaman bir fakirin iki öğünde doyabildiği kadar yemesi mu'tebardir ki insanına göre daha az veya daha çok olabilir. Bu fidyede ise ibaha caizdir. Fidye bir şey'in makamına kaim olmak üzere verilen bedel demektir. Bu kelime ve ma'nasındaki bedeliyyet olmasa idi bu taamı miskinin sadakai fitır olması tebadür ederdi. Lâkin fidye kelimesi bunun fidyeden başka ve oruç yerine verilecek bir bedel olduğuna ve

orucun asaletine delâlet etmektedir. « على » harfi de vücub ifade eder. Demek burada

oruç

Sh:»632

asıl ve fidye onun taazzürü takdirinde vacib bir bedelidir. Ya'ni marîz ve müsafirin eyyamı uharde kazası gibi kaza ma'nasında bir bedeldir. Maamafih bunun asıl vücubda bir ruhsat olması ve binaenaleyh savm evlâ olmak üzere bir vücubı muhayyer ifade etmesi de mümkindir. Bir hayli müfessirîn işbu vücubı muhayyer suretini kabul etmişler ve âtideki « فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ» âyetinin ıtlak ve tencizile bu vücubı muhayyerin her halde mensuh olduğuna kail olmuşlardır. Her iki halde âyetin marîz ve müsafir siyakında ehli ma'zeret için bir ruhsat olmak üzere mesûk olduğunda şüphe yoktur. Marîz ve müsafirde yalnız eda ma'zereti mevzuıbahs iken bunda ıtlakile orucun hem eda ve hem kaza ma'zereti nazarı itibara alınmıştır. Çünkü fidye mutlak oruç bedeli olunca eda ve kazaya şamil bir ma'zeret zemanında verilebilmek lâzım gelecek ve bununla beraber bunda bir nevi' eda ma'nası da bulunacaktır. Binaenaleyh vücubı muhayyer muhtemil olmakla beraber şıkkı evvel müraccahtır. Yani bu fidye keyfiyyeti bir ma'zarat dolayısile eda ve kazaya imkânı kâmil bulunmadığı takdirde kaza ve kısmen de eda

ma'nasında olarak meşru kılınmıştır ki « الَّذِينَ يُطِيقُونَ » bu ma'zarati daima erbabıdır ve bunda nesıh yoktur. Şimdi bunu izah edelim:

YÜTIKUNE: İf'al babında ve «itaka» masdarından fi'li muzaridir. «İtaka», takat ve tavktandır. Tavk, « طا » nın fethile takat, « طا » nın zammile de boyna takılan gerdanlık veya ağır bir demirdir. Takat vüs-u istitaat ma'nasına ma'ruf ise de esasen aralarında bir fark vardır. Vüsu' takatın fevkındadır. Çünkü vüsu' bir şey'e suhuletle kadir olmak, takat de şiddet-ü meşakkatle kadir olmaktır. Binaenaleyh itaka gücü yetmek, dayanmak manasına gelirse de esasında güç yetişmek, güç tükenmek, zor dayanmak hattâ dayanamamak manasınadır ki buna tatvik, tatavvuk, tatayyuk, ichad denilir. Binaenaleyh

Sh:»633

burada itaka, ya istitaa veya tatvık manasına olacaktır. İstitaa manasına olursa gücü yetenler oruç tutmadıkları takdirde fidye versinler demek olur ki vücubı muhayyer ifade eder. Ve savim müraccah olur.

İtakaya bu ma'na verilirse « فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ » emrinin ıtlak ve tencizile mensuh olduğunda şüphe yoktur. Bunun için bu tefsire kail olanlar bunun mensuhıyetinde de ittifak etmişlerdir. Halbuki bu mana zahir bile olsa iradesine mani' karîne vardır. Zira « يُطِيقُونَهُ » deki « ه » zamiri her halde sıyama raci'dir. Maba'dindeki fidyeye rücuu caiz değildir. Gerçi bunda rütbeten ızmar kablezzikir yoktur. Fidye muahhar mübteda' olduğu için rütbeten mukaddemdir. Fakat fidye kelimesi müennes olduğundan buna müzekker zamiri gönderilemez, ondan sonraki taama irca' etmek ise cezaleti nazmı ihlâl edecek bir rekâkettir. Ve metbu'dan tabie geçerek fidyenin bedeliyyet manasını unutturmaktır ve bir ızmar kablezzikir ma'nasındadır. Zamirin fidye ve ta'ama ircaı caiz olmadığından ma'na «fidyeye gücü yetenlere fidye vacibdir» demek olamaz. Zamirsiz «gücü yetenlere fidye vacibdir» gibi anlaşılmak hiç caiz olamaz « وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهَا » buyurulmadığı gibi « وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَ » da buyurulmamıştır. Eğer murad bu olsa idi bunlardan biri söylenmek icab ederdi ve zamirin hezfi daha vecîz olurdu. İmdi zamir, sıyama raci olduğu halde itakayı vüs-u istitaat manasına hamledecek olursak ma'na şöyle olacaktır: «Sıyama gücü yetenlere fidye vacibdir» böyle demek ise gayrı ma'kul bir tenakuz teşkil eder. Çünkü sıyama gücü yetenlere fidye vacib olunca « كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ » mucebince oruç tutması lâzım gelenler sıyama gücü yetmiyen acezeden ibaret kalmak ıktıza edecektir. Buna karşı fidyenin vücubu sıyamın vücubunu neshetmiştir de

denemez. Zira nazmın sıyakı ma'zerette varıd olması, kezalik fidye kelimesi sonra nâsıh mensuh ictima' etmez iken « وَعَلَى الَّذِينَ » de cem'a delâlet eden vav buna manidirler. Marîz

Sh:»634

ve müsafire kaza' vacib olduğu halde sahih ve mukimin muhayyer olması da diğer bir tenakuz demektir. Kelâmı beliğde böyle gayrı ma'kul münafat öyle kat'î bir karînei maniadır ki bununla itakanın güç yetmek ma'nasına olmadığı kat'iyen tebeyyün eder. Bundan başka manayı muradı gösterecek bir de karînei muayyine vardır. Çünkü bunun siyakı ma'zeret ve ruhsat siyakıdır, zira makablinde marîz ile müsafir hakkındaki ruhsat zikredilmiştir. Demek ki bundan murad onlardan başka ve fakat onlara şebih ve maamafih onlar gibi eyyamı uharda kaza ümidi bile bulunmıyan bir sınıf olacaktır. İşte o karînei mania ve bu karînei muayyine ile burada itakanın tatvik ve ichad gibi son derece gücsünmek, güç tükenmek, zor dayanmak, hattâ dayanamamak ma'nasına olduğu taayyün eder ki bu ma'na mecaz olsa idi yine zarurî olacaktı. Filvaki dirayeten böyle olduğu gibi rivayeten de bunun « يَطُوقُونَهُ اَىْ لَا يُطِيقُونَهُ » diye tefsir edilmiş bulunduğunu görüyoruz. Sonra kıraati şazze olarak « يَطَّيَّقُونَهُ ، يَتَطَوَّقُونَهُ ، يُطَيِّقُونَهُ ، يَطَّوَّقُونَهُ ، يُطَوَّقُونَهُ » diye beş

kıraet daha varid olduğunu ve bunların her biri kıraet itibarile şazzolmakla beraber mec'muunun tefsir noktai nazarından mühim bir kuvvet ifade ettiğini de anlıyoruz ki bunun hasılı ve tefsir olmak üzere mervi bulunan « يَطُوقُونَهُ اَىْ لَا يُطِيقُونَهُ » orucu çok gücsünür ya'ni dayanamazlar demektir. Bu ma'nanın mensuh olmadığında ittifak vardır. Ve kelimenin böyle bir nefi ma'nasını tazammunu, hasılı ma'na itibariledir. Bizzat « لا » mahzuftur demek zarurî değildir. Netekim lisanımızda dahi «filân buna zor dayanır» demek «dayanamaz» demektir. Daha açıkçası lisanımızdaki «dayanmak» kelimesi de aynı veçhile hem müsbet hem menfi ma'naya gelir: meselâ «fülan buna dayanır» demek tahammül eder demek olduğu gibi «dayandı, dayanacak = dayandı kaldı, dayanıp kalacak» tahammül edemedi, tahammül edemiyecek demektir. İşte bu âyette ıtaka kelimesi de buna şebihtir.

Sh:»635

Zikrolunan karineler mevcud iken « ﴿وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَ﴾ ، ﴿وَعَلَى الَّذِينَ يَسْتَطِيعُونَ﴾ » demek olamaz. Urfen bunların müradif gibi kullanıldıkları inkâr olunamazsa da esasta farkları vardır. Bilhassa karîne bulunduğu zaman bu fark aranmak zarurîdir. Kur'anda güç yetmek ma'nasına hemen umumîyetle

istıtaa kullanıldığı halde burada « يَسْتَطِيعُونَ » buyurulmayıb da « يُطِيقُونَهُ » buyurulması da ayrıca bir karîne demekdir. Bu mefhumu anladıktan sonra şimdi de bunların masadakını yani merîz ve müsafirden sonra bu sınıf ma'zeret sahiblerinin kimler olduğunu tetkik edelim:

1- Tefsiri Asamda bunun dahi merîz ve müsafir hakkında olduğu gösterilmiştir. Çünkü, denilmiş, merîz ve müsafir başlıca iki kısımdır, bir kısmı maraz ve sefer halinde oruç tutabilir, bir kısmı tutamaz, evvelâ tutamıyacak olanlar hakkında « فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ » diye kaza farz kılınmış, saniyen tutabilecek olanlarada vücubı muhayyer suretile tutmak veya fidye vermek beyninde bir ruhsat verilmiştir. Binaenaleyh « كُتِبَ عَلَيْكُمُ » sahih ve mukim olanlara vücubı müneccez ifade eder. « ﴿فَمَنْ كَانَ﴾ ، ﴿وَعَلَى الَّذِينَ﴾ » de iki nevi maraz ve sefer ma'zeretlerine aittir. Bunda ıtaka hali mazerette edaya istitaa ile tefsir edilmiş fakat karînei mezkûreden dolayı bu ma'zeret merîz ve müsafire tahsıs olunmuştur. Bu kavil mu'teber değildir.

2- İmam Malik Hazretleri bunun «Ramazan geldiği halde üzerinde geçen Ramazandan oruç borcu kalmış ve bu müddet zarfında kazaya muktedir olduğu halde kaza etmemiş bulunan kimseler» hakkında olduğuna kail olmuş ve şeyhı faniye fidye vacib değil, lâkin verirse hasen görürüm demiştir. Demek olur ki

müşarünileyh bunun sıyakı ma'zerette olduğunu mülâhaza ile « يُطِيقُونَهُ » zamirini yalnız savmi kazaya icra' ederek te'vil etmiş ve bu sayede ıtakayı kazaya istitaa ma'nasına haml eyliyebilmiştir. Ve bunun zımnında ikinci Ramazanın hululile sene zarfında kazaya imkân kalmamış olduğunu da düşün-

Sh:»636

düğü cihetle ıtakanın ademi istitaa manasını dahi mülâhaza etmiş demektir. Böyle olunca da bu tahsısın veçhi zahir olmaz. Bir de bunun ma'nası « فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ » de mutlak olan eyyamı uharı o senenin günleri diye takyid ederek senesi zarfında kazanın vücubuna hükmetmektir ki bizce doğru değildir. Zira mutlakın hükmü ıtlakı üzere cereyan etmektir. Takyid ancak nâsıh olabilecek bir delil ile olabilir. Bu ise yoktur. Binaenaleyh vücubı kaza muvakkat değildir.

3- Bir çok müfessirîn burada sıyama ıtakanın, istitaa ma'nasile tefsirini ve vücubı muhayyerle sahih ve mukîme hamlini mümkin görmüşler ve fakat bunun « فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ » âyetile külliyyen mensuh olduğuna kail olmuşlardır. Bunlar mensuhıyette ittifak ile beraber sebebi

nüzulde ıhtilâf etmişlerdir. Bazıları « كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ » Ramazan hakkında olmayıb eyyamı ma'dudatın bidayeti hicretteki Aşura ve eyyamı bıyz olduğuna ve şehri Ramazan ile tamamen mensuh bulunduğuna zahib olmuşlardır. Ekserisi ise o günlerinin emri Nebevi ile tutulduğuna ve « كُتِبَ عَلَيْكُمُ » Ramazan orucu hakkında olduğuna ve ancak sıyamı Ramazanın ibtida muhayyeren vacib kılınıp ba'dehu « فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ » âyetinin nuzulile hıyar ve fidye neshedilerek sıyamın umumen tenciz kılındığına ve binaenaleyh « وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ » mensuh olan hali hiyarı natık bulunduğuna hükmetmişlerdir, Bu iki kavilde en zahir görünen nokta ıtakanın vücubı muhayyer üzere istitaa manasile tefsirine bir imkân görülebilmiş olmasındadır. Fakat bu mana diğer cihetten bilvücuh hilâfı zahirdir. Evvelâ bu mefhumda şeyhı faninin veçhi duhulü zahir olmaz halbuki şeyhı fâni hakkında vücubı fidye mücmaun aleyh gibidir. « فَمَنْ شَهِدَ » neshının buna şumulü bulunmadığına ittifak vardır. Saniyen « كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ » mücmel olmakla beraber savmin mutlak bir vücubı tencîzisinde zahirdir. Kezalik « فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا اَوْ عَلٰى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ » marîz ve

müsafir olanlar hakkında yalnız sıyamı göstermiş ve ancak eda veya kazaya bir ruhsat vermiş, fidyeye mesağ bırakmamıştır. Buna karşı sahih ve mukim olan ehli takate fidye ile muhayyerlik iki cihetten tenakuz veya temanü' ifade eder. Zamir fidyeye irca' edilebilse idi bu mana mümkin olurdu. Halbuki zamirin buna ircaı tecviz edilememiş ve bilittifak sıyama gönderilmiştir. Salisen, bunun marîz ve müsafir gibi sıyakı ma'zerette olduğu zahir iken hali sıhhate hamli hilâfı zahirdir. Daha sonra nesıh rivayetinin menşei şudur: İbni ebi Leylâ Muazibni Cebel radiyallahü anhten rivayet etmiştir ki «aleyhissalâtü vesselâm Efendimiz Medineye teşrif ettiği zaman Aşura günü ve bir de her aydan üç gün oruç tutmuş idi. Sonra Allah tealâ şehri Ramazanı farz kıldı «يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ» ı inzal buyurdu «وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ» e kadar baliğ oldu. Bunun üzerine dileyen oruç tutuyor, dileyen bir miskin it'am ediyordu, daha sonra sahih, mukim olanların hepsine sıyam farz kılındı. Ve it'am ancak savma ıstitaatı olmıyan çok ıhtiyar kimseler hakkında sabit kaldı da Allah tealâ «فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا اَوْ عَلٰى سَفَرٍ الخ» âyetini inzal buyurdu. «Yine İbni ebi Leylâ rivayet etmiştir ki «Resulullah Medineye teşrif buyurduğu zaman her aydan üç gün tetavvuan ve farz olmıyarak oruç tutmalarını emr etmiş idi, Sonra sıyamı Ramazan nazil oldu.

Halbuki o zaman kavm henüz oruca alışmamış idi oruç kendilerine pek şiddetli, pek güç geliyordu,

binaenaleyh tutamayan, bir miskin it'am ediyordu, bundan sonra «

فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ» âyeti nazil oldu. Binaenaleyh ruhsat ancak marîz

ve müsafire munhasır kaldı, hepimiz sıyama me'mur olduk». Bunlar da bir nesh işareti vardır. Fakat bunun

şeyhı fâniden maa'dasında olduğu evvelkinde sarihtir. Aynı zamanda bunlardan da «

وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ» oruç kendilerine güç gelen ya'ni dayanamıyanlar demektir. Ancak bu

güç gelmek, dayanamamak mefhumu, hasta-

lık, ıhtiyarlık gibi bir özür ile eda ve kazaya cidden dayanamıyanlara daima şamil olduğu gibi sahih ve

mukim oldukları halde sırf ademi itiyaddan naşi filhal dayanamıyanlara veya pek çok zorlukla

dayanabilenlere dahi muvakkaten şamil gösterilmiştir. Buna nazaran Cenabı Allah sahih, mukim olanların

ademi i'tiyaddan naşi dayanamamaları hakikî olmayıb bir vehimden ibaret bulunduğunu cüz'î bir müddeti

muvakkate içinde umuma bittecribe isbat buyurduktan sonra «

فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ» ve müsafir için iftar ve kazaya ruhsat vermiş, şeyhı

fâni denilen ve hasbel'ade günden güne za'fa doğru giden erkek veya kadın ıhtiyar ve bunlar hükmünde olan dertliler de « وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ » mazmununun hakikî masadakı olarak baki kalmıştır. Binaenaleyh bunun mensuhıyetinden bahsedildiği zaman bu neshın şeyhı fâni ve emsalinden maadası hakkında olduğu unutulmamak ve bunun şeyhi fâniye ne veçhile sadık olduğu da düşünülmek lâzım gelir.

4- « وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ » herem reside olan şeyhı fâni ve şeyhai fâniye hakkında nazil olmuştur. Ve bunlara fidyenin neshı hakkında Ashabdan hiç bir rivayet yoktur, bil'akis bu âyetin mensuh olmadığı sarahaten mervidir. Buharînin dahi rivayet ettiği veçhle İbni Abbas Hazretleri «bu âyet, mensuh değildir. Savme istitaatı olmıyan şeyhi kebir ve mer'eyi kebire hakkındadır. Bunlar her gün için bir miski it'am ederler» diye tasrih etmiş ve bu Hazreti Aliden, İbni Ömerden ve sair sahabeden dahi rivayet olunmuştur. Ahkâmı Kur'anda ve Fahrüddini Razînin tefsirinde ve İbni Hümamın Fethülkadîrinde zikr olunduğu üzere şeyhı fâni hakkında bu ma'na Eshabdan hilâfı rivayet edilmeyen bir icma' olmuştur. Eshabı kiramdan hadimi nebi Hazreti Enes dahi yüzü mütecaviz olan ömrünün son demlerinde bununla amel

eder, orucu tutamaz miskin it'am ederdi. Hasılı bu âyetin sebebi nüzulü şeyhı fânidir ve binaenaleyh ıtakanın mentuku ıstitaa demek değil, eda ve kaza her ikisi itibarile oruca zor dayanmak veya dayanamamaktır. Ve bu ma'na şeyhı fâni ve faniye gibi zayif marîzi müzmine de şamildir. Bu ikisinde « حرج » harec, dayanamamak zannı senede müstenid olduğundan vehim değildir. Ademi i'tiyaddan naşi dayanamamak zannı ise vehimdir. Eda ve kaza itibarile ma'zereti daime mantukunda dahıl değildir. Ve bu ma'na müttefekunaleyhtir. İşte kavli sahih budur. Mezhebi Hanefî de bunun üzerinedir. Bizim muhtarımıza göre burada ve bilhassa bu noktada asla nesıh yoktur. Şafiî Hazretleri daha tevsi ederek, gebe veya emzikli olan kadınları da kendi hısablarile değil evlâdlarının telefinden korkarak oruclarını yedikleri zaman buruya idhal etmiş, fidyeye tâbi' tutmuştur. Hanefiyyece ise bunlar acuzelere kıyas edilemez, marîz hükmüne tâbidirler. Gerek kendileri ve gerek evladları korkusile iftar ederlerse marîz gibi yalnız kaza lâzım gelir, ne keffaret, ne fidye vacib olmaz. Çünkü fidye misli gayri ma'kuldür. Şeyhı fâni bu nassile hılâfı kıyas olarak sabit olduğundan makısün aleyh olmaz ve aynı zamanda çocuk hısabına fidyenin ma'nası yoktur. Zira ıhtiyarlar esasen « يٰٓاَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا » gibi umumat içinde hıtabı savme dahildir. Fakat çocuk değildir. Hulâsa: burada itaka istitaat ve vüsü' manasına değil oruca zor dayanmak, ya'ni hem

eda ve hem kaza haline nazaran ma'zereti daime sebebile dayanamamak ma'nasınadır. Bunu fidyeye gücü yetmek ma'nasına te'vile de imkân yoktur. Gerçi oruca zor dayanana fidyenin vücubu için fidyeye gücü yetmek şart ise de bu şart « يُطِيقُونَهُ » nin ma'nası değil « فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ » teklifi malîsinin mucebi olarak sabittir. Ma'na « وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَ الصِّيَامَ اَدَاءً وَقَضَاءً فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ اِنِ اسْتِطَاعُوهَا » mealindedir. Sırf ademi i'tiyadlarından naşi oruca dayanamayacaklarını zannedenler, farzı sıyamdan fidye ile kur-

tulamazlar. Bunlar bir azm ile kendilerini oruca alıştırıverdikleri halde göreceklerdir ki çocuklar için bile mümkin olan oruca pek a'lâ tahammülleri vardır ve istikbalden me'yus olmağa hakları yoktur. Bu gün tutamadıklarını diğer gün kazaya muktedirdirler. Bidayeti islâmda bunu min tarafillâh isbat için sebk eden muvakkat bir tecribe devresini tekrar tekrar tecribeye kalkışmağa hak yoktur, « ﴿شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِىٓ﴾...﴿مَنْ جَرَّبَ الْمُجَرَّبَ حَلَّتْ بِهِ النَّدَامَةُ﴾ » âyetinin nüzulünden sonra böyle bir fikre zahib olan müslüman yoktur ve olamaz, ancak

erbabı ma'zeret müstesnadır. Cenabı Allah bunları bir kısmı maraz ve sefer gibi ma'zereti muvakkate, bir kısmı da takatgüdaz ma'zereti daime eshabı olmak üzere iki sınıfa ayırmış, birine kaza, birine de fidye ruhsatını göstermiştir. Binaenaleyh ma'zereti sıyam, marazı mühim, seferi baid, zafı daimdir, ve bu ma'zeretler içinde de savmin zarar vermesi maznun, marazdan maadası hilâfı kıyas bir müsaadedir. Ehemmiyeti olmıyan ve orucla mazarrat değil, bil'akis menfaat görecek olan marazlar « مَرِيضًا » kelimesinin tenvininden haricdirler. Oruç cidden muzırrolan marazlar ise esaslı bir mıkyası ma'zerettir buna binaen hamil, irza gibi maraz hükmünde bulunan özürler maraza mülhaktır. Fakat sefer ve fidye üzerine kıyas cereyan edemez, bunlar emsalsiz mâzeretlerdir. İşte zor gibi görünen oruç insanların böyle zahir-ü batın ciddi mazereti meşruaları gözedilerek farz kılınan ve insanlara hayatın ve insanlığın lezzetini tatdırarak onlara bir çok menafi te'min edecek ve ebedî tehlükelerden fenalıklardan koruyacak olan kadim bir ferizai ilâhiye, bir rükni dinîdir.

İmdi ﴿فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا﴾ her kim kendi gönlile tetavvuan her hangi bir hayır yaparsa ve ezcümle fidye vermek lâzım geldiği halde fidyeyi miskin taamından daha fazla verirse, yahud hem fidye verir hem oruç tutarsa

﴿خَيْرٌ لَهُۥ﴾ bu kendisi için daha hayırlıdır. ﴿وَاَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ﴾ ve zor

da olsa oruç tutmanız sizin için fidye vermekten veya kazaya bırakmaktan hayırlıdır.

﴿اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ eğer orucun fazıletini bilirseniz böyle yaparsınız, tutmamak caiz olan

zamanları da dahi tutarsanız.»

Şimdi, bu sayılı günler « اَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ » hangi günlerdir?.

﴿١٨٥﴾ شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِىٓ اُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْاٰنُ هُدًى لِلنَّاسِ
وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدٰى وَالْفُرْقَانِۚ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُۖ
وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا اَوْ عَلٰى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَۜ يُرِيدُ اللّٰهُ
بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَۖ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا
اللّٰهَ عَلٰى مَا هَدٰيكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴿

O Şehri Ramazan ki insanları irşad için hak fürkanı, hidayet delili beyyineler halinde Kur'an onda indirildi, onun için sizden her kim bu Ay şuhudda -ya'ni hazarda- ise onu oruç tutsun, kim de hasta yahud seferde ise tutamadığı günler sayısınca diğer günlerden kaza etsin, Allah size kolaylık irade buyuruyor zorluk irade buyurmuyor, hem buyuruyor ki sayıyı ikmal eyleyesiniz de size hi-

Sh:»642

dayet buyurduğu veçhüzere Allahı tekbir ile büyükleyesiniz ve gerek ki şükredesiniz 185

ŞEHR esasında şöhretden masdar olup bir şey'i ızhar etmek ma'nasınadır. « شَهَرَ السَّيْفَ » denilir ki kılıcı kınından çıkarıb ızhar etti, demektir. Netekim lisanımızda da «teşhiri silâh» denilir. Bu ma'nadan ahz ile evvelâ Semada hilâl olarak zuhur eden Aya, saniyen, bu Ayın zuhur ve istinare ve nihayet ıhtifa ve tekrar tulûu suretile bir devrinden ibaret olan müddeti zemaniyeye şehir tesmiye edilmiştir ki yirmi dokuzla otuz gün beyninde deveran eder. Müneccimîn bunu Kamerin Şems ile iki içtimaı beyninde küzeran olan müddet diye ta'rif ederler. Lâkin bu ta'rif havassa mahsus olub umum için şehr kelimesine

muvafık olan meşhur ma'na hilâlin iki zuhuru beynindeki müddettir. Ve meb'nayı lûgat budur. Salisen hilâl nazarı itibare alınmıyarak sırf gün hisabile otuz günlük müddete dahi orfen şehir ıtlak olunur. Senei Şemsiyenin eczasından beherine Ay, Şehr, Mah tesmiyesi de bundan me'huzdur.

Ramazan kelimesinde iki kavil vardır: birincisi; Mücahidden mervi olduğu üzere Esmaullahdan bir isimdir. Ve şehri Ramazan demek « شَهْرُ اللّٰهِ » demektir. Ve bir hadîysi Nebevî olmak üzere şöyle rivayet edilmiştir: «Ramazan geldi, Ramazan gitti» demeyiniz, «Şehri Ramazan geldi, Şehri Ramazan gitti» deyiniz çünkü «Ramazan Allahın ismilerinden bir isimdir.» Maamafih beyhakî bu hadîse zaıf demiştir.

İkincisi: Receb, Şa'ban gibi Şehri mahsusun ismidir.

Evvelkine göre Şehr dahil olarak « شَهْرُ رَمَضَانَ » terkibinin mecmuu bir ismi alemdir. İkinciye göre isim yalnız Ramazan olub, Şehri Ramazan âmmın hassa ızafet kabilinden bir ızafeti beyaniyedir. Tahkika göre şühurı Kameriyeden üçü: Şehri Ramazan, Şehri Rebiul'evvel, Şehri Rebiulahır, şehr kelimesile beraber ismi alemdir. Şu kadar ki

tahfifen şehr kelimesinin hazfolunduğu vardır. Ramazandan Şehrin hazfi tenzihen mekruh olduğu imamı Muhammedden dahi mervi ise de sui iyham ve iltibas olmıyan mevakıde tahfifen sadece Ramazan demek mekruh değildir. Netekim hadîsi Nebevîde dahi «

«مَنْ صَامَ رَمَضَانَ اِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ

buyurulmuştur. Mütebaki dokuz Ayın isimleri «Muharrem, Safer, Cumadelûlâ, Cumdelâhıre, Receb, Şa'ban, Şevval, Zilk'ıde, Zilhıcce» Şehirsiz olarak ismi âlemdir. Yalnız Şehri recebin dahi Ramazan gibi olduğu da söylenmiştir.

Ramzaman isminin iştikakına gelince: Bunda da dört vecih zikredilmiştir:

1- İmamı Halilden naklolunduğu üzere yaz sonunda güz mevsiminin evvelinde yağıb yer yüzünü tozdan tahtir eden yağmur ma'nasına « رَمَضِىٌّ » dan me'huzdur. Bu yağmurun yer yüzünü yıkadığı gibi Şehri Ramazan da ehli imanı zünubdan yıkayıb kalblerini tathir ettiği için bu ism ile tesmiye edilmiştir.

2- Ekseriyet kavline göre Ramazan « رَمِضَ » dan me'huzdur. Ramaz, Şemsin şiddeti hararetinden taşların gayet kızmasıdır ki böyle pek kızgın yere de « رَمْضَاءٌ » denilir. Binaenaleyh Ramazan, «ramdâ» dan ıhtirak ma'nasına « رَمِضَ » fi'linin masdarıdır. Ya'ni kızgın yerde yalınayak yürümekle yanmak demektir. « يُقَالُ رَمِضَتْ قَدَمُهُ اَىْ اِحْتَرَقَتْ مِنَ الرَّمْضَاءِ » evveline şehr kelimesi muzaf kılınarak «Şehri Ramazan» bu Şehri mübareke ismihas yapılmıştır. Çünkü bu Ayda açlık, susuzluk hararetinden ıztırab çekilir. Veyahud harareti sıyam ile günahlar yakılır. Bir de deniliyor ki Arablar Ayların isimlerini lûgati kadimelerinden tahvil ettikleri zaman her Ayı tesadüf ettiği mevsime göre tesmiye etmişlerdi. Lûgati kadimede « نَاتِقٌ » ismiyle yadedilen bu Ay da o sene şiddetli bir sıcağa tesadüf ettiğinden buna «şehri Ramazan» namını verdiler.

3- Ezherîden naklolunan kavildir ki Ramazan

Sh:»644

« رَمَضْتُ النَّصْلَ رَمْضًا » fi'linden me'huzdur ki kılıcın namlısını veya ok demirini inceltib keskinletmek için yalabık iki taş arasına koyub döğmektir, bu Şehre, bu ismin verilmesi de Arabların bu

Ayda silâhlarını bileyib hazırladıklarından dolayıdır.

4- Ramazan isminin Esmai hüsnadan olduğu sahih ile Şehri Ramazan bizzat bununla tesmiye edilmiş ve bunda bilhassa rahmeti ilâhiye ile günahların ıhtirakı nazarı mülâhazaya alınmıştır. Ve bu ma'na ile oruç şehri Allah şehri olmuştur. Hasılı Ramazanın ma'nayı lûgavîsinde temizlik, ıhtirak, keskinlik ma'naları bulunduğu gibi i'tibarı dinîsinde ıhtirakı zünub ve ızafeti ilâhiye ma'naları âmil olmuştur. Bir hadîsi Nebevîde evveli rahmet, evsatı mağfiret, ahırı ateşten azatlık» diye tavsıf olunan Şehri Ramazanın en mübarek bir gecesi nüzuli Kur'ana da mebde' olmuştur. Bu ayette de bilhassa bu vasf ile tavsıf buyurulmuştur.

ELKUR'AN, Peygamberimiz Muhammed Mustafa sallallahu aleyhi veselleme sureti mahsusada inzal olunub biza tevatüren nakledilen kelâmullahın ismidir ki mushafların deffeteyni beyninde mektubdur. Bu isimde iki kıraet vardır. İbni Kesir kıraetinde vakıf ve vasılda ve Hamza kıraetinde yalnız vasılda hemzesiz olarak mütebaki kıraetlerde hemze ile okunur. Hemzelisi kıraetten hemzesizi «karn» maddesindendir, Hemze ile « مَقْرُوءٌ » ya'ni tilâvetle okunan, hemzesizi de ecza' ve mazmunu yekdiğerine mukarin ve biribirini musaddık ve mütenasık demektir. İmamı Şafiî Hazretleri bunun hemzesiz olarak, Tevrat, İncil gibi bilâ iştikak ismi kitabullah olduğunu söylemiştir.

Katad ve Atâ balâdaki « اَيَّـامًـا مَعْدُودَاتٍ » ın Ramazan olmayıb savmi evvel ya'ni her Aydan

üç gün veya bunlarla beraber yevmi «Âşura»dan ibaret bulunduğuna zahib olmuş ve bunun iptida tetavvu

badehu farz veyahud iptida farz kılınmış olmasında ıhtilâf eylemekle beraber bil'ahare

Sh:»645

bu ayetle savmi Ramazan farz kılınarak makablinin tamamen neshedilmiş olduğunda ittifak etmişlerdi.

Hazreti Muâzın kavli de bu olduğu söylenmiştir. Bunlara göre sıyamı Ramazanın delili farziyyeti «

يَـآ اَيُّهَـا الَّذِينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الخ » değil «

﴿شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِىٓ﴾ . ﴿فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ﴾

الخ » emri ilâhîsi olmuş olur. Lâkin Cumhura göre savmı evvel sünnet ile sabit olmuş ve Ramazan

orucunun farzıyyeti bervechi balâ « كُتِبَ عَلَيْكُمُ » ayetiyle başlamıştır. Ve «

اَيَّـامًـا مَعْدُودَاتٍ » dan murad Ramazandır. « شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِىٓ » bunu

beyandır.

O halde ma'na:

Size sıyamı farz kılınan eyyamı ma'dude 185. ﴿شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِىٓ﴾ o mübarek Şehri Ramazandır ki

﴿اُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْاٰنُ هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدٰى وَالْفُرْقَانِۚ﴾

âyetleri fürkan ve hidayetten ibaret beyyinat, mecmuu bütün insanlara aynı hidayet olarak Kur'an bu Ayda inzal olundu.»

İNZAL def'aten, TENZİL de tedricen indirmek demekdir. Kur'an yirmi üç senede tedricen tenzil buyurulmuş olduğu halde burada Şehri Ramazanda inzalinin beyan buyurulması şayani dikkattir. Bunda üç ma'na vardır. Birincisi: ekser müfessirînin rivayatı varidesine göre Kur'an Şehri Ramazanın Kadir gecesi denilen bir leylei mübarekesinde Semai Dünyaya, Beyti ma'mure def'aten inzal, ba'dehu yirmi üç senede tedricen, parça parça Arza tenzil buyurulmuştur. Demek ki hakikati Kur'aniye Arza nüzulinden evvel âlemi kevnde ve Arza en yakın olan Semada bir Ramazan gecesi toptan tecelli etmiş ve Yer yüzüne nüzulü onu takib eylemiştir. İkincisi; Kur'an bu Ayda inzal olunmağa başladı demektir. Zikri kül ve iradei cüz kabilinden mecaz olmakla beraber Muhammed ibni İshaktan mervi ve maamafih zahir gibidir. Bu surette garı Hırada « اِقْرَاْ بِاسْمِ رَبِّكَ » âyetinin nüzulü Ramazanı şerifin Kadir gecesine müsadif olmuştur.

Garı

Sh:»646

hıra' harareti Ramazan, tazyikı leyl pek büyük bir inkişafı lâhutînin meb'dei olmuş ve bundan itibaren kadri giran kıymeti Muhammedî âyatı beyyinat ve mu'cizatı vazıhai hak ile bütün mevcudata ızhar ve i'lân buyurulmuştur ki bunda:

Müptelâyı gama sorkim geceler kaç saat

deyecek ehli gama « يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِرِينَ » mazmunu üzere ne büyük bir tebşir vardır!... Bu suretle ehli dile huzuri ilâhîde kanlı göz yaşları döktüren nice leyali ıstıbarın pek büyük beşaretlere, saadetlere mebde' olduğu vakıdir. Ne hikmeti sübhaniyedir ki envarı saadet, gündüzlerin nasıyei tâbnakinden ziyade gecelerin simayı hazininden doğar. Çok gülenler ağlamağa namzed olurken, ağlıyanlar, hele hak yolunda ağlıyanlar gülmeğe istihkak

kazanırlar. Üçüncüsü; « اُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْاٰنُ » hakkında bu veçhle Kur'an inzal edilmiş bulunan Şehri Ramazan demektir. Filhakika Kur'anı azimüşşanda bu mübarek Aydan başka bilhassa medhi celili ilâhîye mazhar olarak ismi tasrih edilmiş bir Ay yoktur. İşte Şehri Ramazan böyle mübarek bir Aydır. Ve bunun için sıyamın farzıyyeti de bu Aya tahsıs edilmiştir. Zikri sebkeden eyyamı ma'dude ve mahdude işte bunun günleridir.

Binaenaleyh ﴿فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ﴾ siz mü'minlerden her kim bu mübarek Ayda şahid ve hazır veya bu mübarek Aya şahid olursa bunda oruç tutsun. - شُهُودٌ esasen gıyab mukabili huzur demektir ki şehadet ve müşahede de bu huzur cümlesindendir. Şehir, müddeti zemaniye olarak bunun mef'ulü fihi veya mef'ulü bihi olmak muhtemildir. Evvelkine göre bu Ayda bilfiil hazır olan yani vatanında mukim olub müsafir olmıyan demektir. İkincisi de Şehri huzurı ilmî ile müşahede eden demek olur. Zaman ise müşahede olunamıyacağından buna şuhud, huzurı aklî demek olan ilmi yakîn veyahud hilâlin şuhu-

du ma'nalarından birini ifade eder. Bu da iki ma'naya muhtemildir. Birisi her kim görürse tutsun demektir, bunda görmiyenler meskûtün anhdir. Diğeri de her hangi biriniz hilâle şehadet ederse her biriniz tutsun demektir. Bunda da şuhud ve şahadet, esbabı ilmolarak sabit ve mu'teber bir şahid ile de Ramazan tutulabilmek caiz olur. Binaenaleyh « فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ » şu ma'nalara muhtemildir.

1- Sizden her kim Ramazanda mukim ise onu tutsun.

2- Sizden her kim Ramazanı yakînen bilirse onu tutsun.

3- Sizden her kim Ramazanın hilâlını görürse onu tutsun.

Birinci ve ikinci ma'naya göre Şehir hakikatiyle külle masruf olursa vücub tamamında teveccüh edeceğinden Ramazanda oruç tutmak mümkin olmaz. Halbuki farz olan budur. Binaenaleyh şehudı Şehr Şehudi cüz'i Şehir ma'nasınadır. Bu iki ma'naya göre esbabı ilim meskûtün anhdir. İkinci ve üçüncüde gelecek müsafir fıkrası muhassıs, evvelkinde adîldir. Fahrüddini Razî der ki: «Vahidî ve sahibi Keşşaf gibi

ekser muhakkıkîn birinci ma'naya zahib olmuşlardır. Lâkin benim indimde ikinci evlâdır. Zira haziften salimdir.» ilah... Hulâsa burada şuhudı hilâl ma'nası zarurî değildir. O halde esbabı ilim meskûtün anihtir, bunu taharri etmek lâzım gelecektir:

Bu mes'elede esbabı ilim için ictihada mesağ var mıdır? Şuhud, hazar ile veya huzurı aklî demek olan ilmi yakîn ile müfesser olduğu takdirde ba'dettaharri bu babda başkaca bir nas yoksa esbabı ilim hakkında ictihada mesağ olmak lâzım gelir. Bunun için bazıları başka nas yok zanniyle hısabatı nücumiye ile dahi amel olunabileceğine kail olmuşlardır. Lâkin Cümhurı eslâfa göre başkaca nas mevcud olduğundan bu mes'ele mevridi ictihad değildir. Zira bu âyet bu tefsire göre sakit ise de bu

Sh:»648

babda kitab ve sünnetten müteaddid naslar vardır. Evvelâ kitabdan «

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْاَهِلَّةِ قُلْ هِىَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ» âyeti gelecektir. Bu bize kat'iyyen gösterir ki şer'an vakti ta'yin eden delil hilâldır. Hilâl ise göreceğimiz veçhile mer'inin ismidir. Bundan başka hilâlin nasıl bilineceğini ehadisi şerife göstermiştir.

1-

اَلشَّهْرُ تِسْعَةٌ وَ عِشْرُونَ لَا تَصُومُوا حَتَّى تَرَوْهُ وَلَا تُفْطِرُوا حَتَّى تَرَوْهُ فَاِنْ غُمَّ عَلَيْكُمْ فَاقْدِرُوا لَهُ = Ay yirmi dokuz, görmedikçe tutmayın ve görmedikçe iftar etmeyin, eğer üzeriniz bulutlanırsa mıkdarını hısab ediniz». Acaba bu mıkdarı hısab ne demektir? Bunu da şu hadîsler göstermiştir:

2-

لَا تَصُومُوا حَتَّى تَرَوُا الْهِلَالَ فَاِنْ غُمَّ عَلَيْكُمْ فَاقْدِرُوا ثَلَاثِينَ

= Hilâli görünciye kadar oruç tutmayın, üzeriniz bulutlanırsa otuzu mıkdar yapınız»

3-

صُومُوا لِرُؤْيَتِهِ وَاَفْطِرُوا لِرُؤْيَتِهِ فَاِنْ حَالَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ مَنْظَرِهِ سَحَابٌ اَوْ قَتَرَةٌ قَعُدُّوا ثَلَاثِينَ = Rü'yeti için tutunuz ve rü'yeti için bozunuz. Eğer sizinle manzarai hilâl arasına bir bulut veya pus haylulet ederse otuzu sayınız.»

4-

صُومُوا رَمَضَانَ لِرُؤْيَتِه فَاِنْ حَالَ بَيْنَكُمْ غَمَامَةٌ اَوْ ضَبَابَةٌ فَاَكْمِلُوا عِدَّةَ شَهْرِ شَعْبَانَ ثَلَاثِينَ وَلَا تَسْتَقْبِلُوا رَمَضَانَ بِصَوْمِ يَوْمٍ مِنْ شَعْبَانَ = Ramazanı rü'yeti sebebiyle tutunuz eğer aranıza bir bûlut veya sis girerse şehri Şa'banın adedini otuza ikmal ediniz ve Ramazanı Şa'bandan bir gün oruciyle karşılamayınız.»

5- اَلشَّهْرُ هٰكَذَا وَ هٰكَذَا الخ = Ya'ni Ay kâh otuz ve kâh yirmi dokuz olur. Görürseniz tutunuz, görürseniz bozunuz, eğer bulutlu olursa otuzu sayınız.

İşte bunlar ve emsali ehadisi sahîha « يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْاَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ » âyetine mutabık olarak « فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ » deki şuhudı Şehrin esbabı mu'teberei şer'iyesini beyan eylemişlerdir. Binaenaleyh meselede ictihada mesağ yoktur. Bu nusus gösteriyor ki şer'an bir hilâlden i'tibaren Şehrin mikyası aslîsi otuz gündür. Otuzun tamam olduğu ma'lûm olunca başkaca hiç bir delile ihtiyac yoktur. Fakat Şehir bazan yirmi dokuz da olur. O zaman delile ihtiyac vardır.

Bu delil rü'yeti hilâldir, ya'ni ilmi istidlâlî değil ilmi şuhudîdir. İlmi şuhudî mümkin olan mevakıde ehlinden buna müstenid olan şehadetin de sureti umumiyede mu'teber bir beyyine olduğunda şüphe yoktur. İstıkrai nüsusa nazaran semaı şehadet ile amel, ilmi şuhudî ile ameldir. Bundan başka « ﴿يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا﴾ ۰ ﴿مَنْ﴾ ۰ ﴿مِنْكُمْ﴾ » ile hıtabı savm, hıtabı âmdır. Ve bu gibi ahkâmı şer'iye ve hukukı ilâhiyede vahid üzere hüküm, cemaat üzere hükümdür. « حُكْمِى عَلَى الْوَاحِدِ حُكْمِى عَلَى الْجَمَاعَةِ » Bunun için her hangi bir mü'min üzerine şuhudı hilâl ile savmın vacib olduğu sabit olunca biddelâle diğerlerine de vacib olur. Bu vücub ve sübut ise ancak o mü'minin şuhud ve şehadatile olur. Bu şehadet, ferdî surette ise vücub yalnız işidenlere sirayet eder. Yok eğer içtimaî surette ve bir mahkeme huzurunda sabit ise o zaman da umuma sirayet eder. O halde şuhuddan şehadete nakli kelâm edelim. Savm « مَحْضُ حَقِّ اللّٰهِ » iftar ve bayram hakkı abiddir. Ve usuli şer'iyeye nazaran hukukı ibad taallûk eden hususatta amel lâakal iki şahidi âdile mütevakkıfdır. Fakat hukukı ibad taalluk etmiyen ve yalnız hakkı ilâhî olub diyaneti mahza kabilinden bulunan hususatta bir şahidi âdilin haberi vahidi ile dahi amel caizdir. Binaenaleyh Bayram için şehadeti vahide aslâ kâfi gelmez ise de Ramazan için bunun cevaz ifade edebilmesi mümkindir. Ancak bunun zahiri

hal ile tekzib olunamaması da şarttır. Zahiri halin tekzib edebileceği habere haberi sahih nazarile bakılamaz. Binaenaleyh e'immei Hanefiye bil'ittifak demişlerdir ki Semada bir ıllet bulunduğu, ya'ni heva açık olmadığı zaman Şavval ve Zilhicce için lâ'akal iki âdilin, Ramazan için yalnız âdil bir adamın dahi şahadeti kabul edilebilirse de Semada ıllet bulunmadığı zamanlar ıhbarları ilim ifade edecek bir cemaati kesirenin şehadeti lâzımdır. Ma'adası kabul edilmez. Zira ayın yirmi dokuzuncu günü taharrii hilâl umum mü'minlere farzdır. Binaenaleyh bunu bir çok insanlar lâyıkile

Sh:»650

arayıb gözettiği ve Semada bir mani'de bulunmadığı halde bir kaç kimsenin görüb de diğerlerinin gözleri sağlam ve mani'dan azade bulunmakla beraber görmemiş olmaları âdeten mümkin olmaz. Binaenaleyh bu zahri hal, gördük diyerek bir kaç kişinin şehadetini tekzib eder. Bunların galatına veya bir hayal görüb hilâl sandığına veya imkânı aklîsine binaen yalan söylemiş olduklarına ihtimal verilir. Ahkâmı Kur'anda der ki: Bu bir aslı sahihdir, akıllar sıhhatine hükm eyler ve emri şeriatın meb'nası da bunun üzerinedir. Bunda hatâ büyük zarara bâıs olur. Bu yüzden halka şüpheler ilka ederek dinlerini teşviş edebilirler. Bunun için e'immei Hanefiye ahkâmı şer'iyeden umum nasın bilmeğe muhtaç bulunduğu hususatın tarikı subutu

istifaze ve mucibi ilm olan haberler olabileceğine ve bu gibileri ahbarı âhad ile isbat caiz olmadığına kail olmuşlardır. Fakat Semada ıllet bulunduğu zaman böyle zahiri halin tekzibi olamıyacağından hakkullah olan Ramazanda bir, hukukı ıbad olan bayramlarda iki âdilin şehadetini tekzib etmeğe de hak yoktur. Bundan şu da anlaşılır ki zahiri halin tekzibi mü'minlerin ifayı feriza için fevc fevc taharrii hilâle çıktıkları zamandır. Yoksa bu vazife mühmel bırakılır da taharri tek tük bir kaç kişiye kalırsa Semada ıllet bulunmadığı halde ifayı vazife etmiyenlerin edenleri tekzibe hakları kalmaz. Zahiri hal o bir kaç kişiyi mükezzib olmaz. Müteahhırîn bu derkeye düştükleri için cemmi gafir şartından sarfı nazar ederek diğer mezhebler de olduğu gibi alel'ıtlak iki şahidi âdil ile iktifaya lüzum hissetmişlerdi. Hasılı savm, umuma farzı ayn olduğu için şer'an şehrin sebebi subutu da umum için mümkin olan şuhudı hilâle, olmadığı halde otuz mıkyasna raptedilmiştir. Binaenaleyh ayın yirmi dokuzunda taharri hilâlde umuma lâ'akal farzı kifaye olarak farzdır.

Hısabatı nücumiyeye gelince: Evvelâ: Bu hısab üzere ay sureti umumiyede ne yirmi dokuz, ne de otuzdur. İki

ictima veya iki hilâl beynindeki şehri nücumî yirmi dokuzla otuz arasında daima kesirlidir. Vasatîsi ise yirmi dokuz buçuk gün eder. Halbuki savm sabit olmak için gün mi'yarına merbuttur. Binaenaleyh hısabı nücumî esası mi'yardan haricdir. Saniyen, hisabı nücumî ile idraki hilâl, ilmi şehudî değil ilmi istidlâlîdir. Binaenaleyh istidlâl mevkilerinde şer'an dahi mu'teber olsa da şuhud mevkiinde olmaz. Salisen, bu ilmi istidlâlî ehli fen olan havassa mahsustur. Bu esas ittihaz edildiği takdirde avam taklide cebredilmiş ve ferizai savmiyelerini eda için ibadetinde behemehal havassın vısatatına mecbur kılınmış ve ilmi şuhudî zevkinden mahrum edilmiş olur. Böyle olmamak için hilâl hisabını anlıyacak kadar İlmi nücum tahsıli dahi müslümanların hepsine farzı ayin kılınmak lâzım gelir ki bu da umumî olan dini islâmın yüsri esasına muhalif bir teklif olur. Rabian, ictimaı neyyireyn umurı hafiye ve ızafiyedendir. Bunun delili zahirîsi şuhudi hilâldir. Şer'an ümurı hafiyede bir şeyin delili o şey makamına ikame olunacağından şuhuda itibar, zarurî olmak lâzım gelir. Halbuki hisab esas ittihaz olunduğu takdirde itibar, hilâlin zuhuruna değil, ictimaın vuku ve hıtamına olmak lâzım gelir. Binaenaleyh hisab noktai nazarından rü'yeti hilâl i'tibarının ne fennen ne şer'an bir ma'nası olmaz. Bu gibi hikmetlere mebni hisabı nücuma itibar hakkında bir nas varid olmamıştır. Bu da fennin alel'ıtlak kıymetsizliğinden değil, belki mevzuı sıyam noktai nazarından umumî olamıyacağı içindir. İlmi nücum tahsıli herkese farz kılınacak iptidaî tahsıllerden olamıyacağı için buna mukabil senenin

ba'zı mukaddes günlerinde mûslümanlara taharri hilâli teşhil edecek rasadhaneler yaparak herkesin bu zevkleri tatması için teşvikatta bulunmak elbette daha güzeldir. Görülüyor ki mu'teber olan haber, ilmi şuhudîyi nakil demek olan ve zahiren tekzib edilemiyecek olan şehadeti adildir.

Sh:»652

Yoksa hiç kimse şüphe etmez ki para için din ve vicdanını satıb yalan yere şehadet edebilecek bir kaç fasıkın ıhbarına itimad etmekten ise hisab ile amel etmek evlâdır. Ve Peygamberimiz Şa'banın son günü orucile Ramazan karşılamayı da nehiy buyurduğu için Şa'ban olduğu malûm bulunan bir günde yalan bir haber ile oruç tutmak veya Ramazan olan bir günde yalan bir haber ile Bayram yapmak da günah olacağından bu babda ihtiyat da lâzımdır. Binaenaleyh cemmi gafirin şehadeti bulunmadığı zaman dinlenecek şahidler hakkında hisabı nücumîyi zahiri hal gibi mu'teber tutmak zamanımızın haline muvafık olacaktır ve müslüman olanlar her halde hilâli taharri etmek ferizasını unutmamalıdırlar.

Hulâsa, savmin sebebi vücubi şuhudı şehir, daha doğrusu şuhudı cüz'i Şehirdir, Yirmi dokuzda rü'yeti hilâl ile, bu olmadığı takdirde tekmili selâsîn ile hali hazarda Şehri Ramazana girmiş olan her mü'mini

mükellefe bu ayda oruç tutmak farzdır ﴿وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا﴾ ve her kim mühimce hasta ﴿اَوْ عَلٰى سَفَرٍ﴾ yahud bir sefer üzerinde ise ﴿فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ﴾ bunların orucu da Ramazandan başka günlerden sayısıncadır. -Ya'ni bunlara Ramazanda ruhsat vardır, tutmayabilirler ve tutmazlarsa diğer günlerde adedi adedince kaza etmiye borçludurlar. Kaza ettikleri takdirde âsim olmazlar. Fakat mukim ve sahih olanlara bu ruhsat yoktur, onlar kazaya bırakırsa farzı terketmekle âsim olurlar. Ve amden nakzettikleri takdirde kazadan başka keffaret de lâzım gelir. İşte yazılmış olan sıyamın eyyamı ma'dudesi Şehri Ramazan ile beyan ve farzıyyeti tencîzen te'kid olunduktan sonra ma'zeretlerin itibardan sukutu tevehhüm olunmamak için maraz ve sefer ma'zeret ve ruhsatları da tekrar zikredilmiştir. Bu tekrar dolayısiyle balâdaki âyetlerin savmi Ramazan hakkında olmadığı ve olsa bile iptidai hale aid olan vücubı muhayyer hakkında olub bu tenciz

ile mehsuh bulundukları ve binaenaleyh « ﴿وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ﴾ » fıkrasının tekrar edilmediği cihetle külliyyen mensuh olduğu ıtakayı istitaa ile tefsir eden bir çok müfessirîn tarafından dermiyan edilmiştir. Lâkin burada ıtakanın ma'nası tatvik olub bunun mensuh olmadığı ve lâakal sabit ve

Şafiîye göre hamil ve mürzıaya dahi şamil ve hatta şeyhı fâniye fidyeyi vacib görmiyen İmam Malike göre bu nas kaza borcu olub da muktedir iken senesi zarfında kaza etmiyenler hakkında sabit olduğu yukarıda izah edilmiş idi. Burada tekrar edilmemesi mensuhıyetinden değil edaya mahsus muvakkat ma'zeret olan maraz ve seferin zikrile eda ve kazaya şamil daimî ma'zeret olan za'fı takatın evleviyyetle subutu anlaşılmasına meb'nidir. Ve bu noktayı şu da te'yid eder. ﴿يُرِيدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ﴾ Allah böyle orucu farz kılmakla sizi zora, sıkıntıya giriftar etmek istemez, bil'akis size kolaylık vermek ister. -Maraz ve seferde savm ise bazan usret olabilir, bunun yüsrü de iftara ruhsattır. Buna binaen mucibi zarar ve harec olacak ma'zeretler hakkında ruhsatlar vermiştir. Bu hikmete mebnidir ki oruca niyyet edib de oruclu olduğunu unutarak yeyib içen veya muamelei zevciye yapan nasînin orucu bozulmıyacağı hadîsi Nebevîde beyan buyurulmuş ve buna zıyafetullah ıtlak edilmiştir. Yine bu yüsür esasına meb'ni ateh, cünun gibi mevanıi teklif bulunmıyan ve az çok hıtabı âmmile mükellefîn miyanında dahil bulunan aklı başında ve fakat eda olsun kaza olsun oruca zor dayanabilecek, oruç bütün takatını tüketib zarar verecek olan ve hasbel'ade günden güne yıprayıb fenaya doğru giden pek ıhtiyar erkekler ve kadınlar, kezalik genç olduğu halde ifakati ümidsiz bir marazı müzminden dolayı ıhtiyarlar gibi takatsız bulunan zaifler hakkında da kudreti maliyeleri bulun-

mak şartile balâdaki fidye ruhsatı evleviyyetle sabittir. Çünkü bunlar için kaza dahi bir usret olacağından yüsür fidye suretindedir. Hasılı Cenabı Allah zor gibi görünen orucu farz kılmakla esasen mü'min kullarını mücadelei hayatta usretten kurtarıb yüsr-ü suhulete mazhar kılmağı irade buyurmuştur. Oruçla kolay kolay mücahedei nefse alışılacak, lüzumunda sabır yolları öğrenilecek, metaibi hayat yenilecek, saadeti uhreviyeye irişilecektir. Fakat böyle usretleri yüsre tebdil edecek olan oruç, maraz ve sefer ve ıhtiyarlık gibi bazı ahvalde yüsrolmaz da usrolabilir, işte o zaman da kaza veya fidye yüsür ve ruhsatı meşru' kılınmıştır. Hattâ Zahiriyye bu âyetlerin zahrine bakarak seferde kasri salât gibi seferde iftarı savmın vücubuna bile kail olmuşlar müsafir olana başka günlerde oruç tutmak farzdır, demişler «

لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ الصِّيَامُ فِى السَّفَرِ

» hadîsile de istidlâl eylemişlerdir. Ebuhüreyre radiyallahü anh dahi buna binaen «seferde saim olana yine kaza lâzım gelir» demiştir. Lâkin bundan ma'ada bütün sahabe ve Tabiîn ve Fukaha' seferde savmın namaz gibi olmayıp caiz olduğunda ve tutarsa kaza lâzım gelmiyeceğinde müttefiktirler. Bu babda Ebuhüreyre şazdır. Çünkü aleyhissalâtü vesselâm Efendimizin seferde oruç tuttuğu haberi müstefîz ile sabittir. Ebusaidi Hudrî, Enesibni Malik, Cabir ibni

Abdillah, Ebüdderda' Selemetibni muhabbık ve ibniabbas radiyallahüanhüm seferde sıyamı Nebevîyi rivayet eylemişlerdir. Bundan başka Hamzetibni amrileslemî radiyallahüanh Resulullaha «ben seferde oruç tutarım» dediği zaman risaletmeâb Efendimizin «

اِنْ شِئْتَ فَصُمْ وَاِنْ شِئْتَ فَاَفْطِرْ = dilersen tut dilersen ye» buyurduğu da sabittir.

Müşarünileyh Hamze ve Urvetibnizzübeyr ve Ebu Meravih sefer ve hazarda savmı dehir tutarlardı. Bu âyetlerde ise marîz ve müsafire iftarın vücubuna delâlet yoktur. Binaenaleyh «

لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ الصِّيَامُ فِى السَّفَرِ » hadîsi de bazı ahvali mahsusaya maksurdur.

Netekim fethi Mekke senesi Peygamberle beraber Eshab,

Sh:»655

Ramazanda oruc tutmuşlardı, sonra Resulullah «düşmanınıza yaklaştınız fıtır sizin için daha kuvvetlidir, binaenaleyh iftar ediniz» buyurdu. Ebu Saidi hudrî «Vallahi ben bu emirden evvel görüyordum ki Resulullah ile beraber tutuyordum» demiştir. Bu sefer Ramazanın onu geçtikten sonra vaki olmuş ve iftar emri «Usfan» ile «Emeç» arasında «Kedid» nam mahalde verilmiştir demek ki « لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ » hadîsi bu gibi esbabı mahsusaya maksurdur. Binaenaleyh seferde oruc memnu değil belki «

وَاَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ » ıtlakiyle efdaldir bile. Hazreti Enes de «biz

ve konduğumuz zaman da karnımız doymazdı, fakat bu gün tok olarak gidiyoruz ve tok olarak konuyoruz» demiş ve uşağına seferde orucu emretmişti. Cenabı Allahın bu ruhsatı teysir içindir. Seferdeki salât gibi azîmet ma'nasında değildir. Merîz için iftarın vacib olmadığı müttefakun aleyh iken Zahiriyyenin seferde iftarı vacib addetmesi doğru olamaz. Zaman olur ki merîz ve müsafir için vaktinde herkesle beraber edaen tutmak bilâhare yalnız kazaen tutmaktan daha usretli olabilir, bu da iradei yüsre muhalif olur.

Hasılı Allah, yüsr ister, bir de ﴿وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ﴾ şehrin adedi eyyamına göre edaen veya kazaen savmın adedini ikmal eylemenizi, Asımdan Ebu Bekir Şu'be rivayeti ve Ya'kub kıraetinde kâfın fethi ve mimin teşdidiyle « وَلِتُكَمِّلُوا الْعِدَّةَ » okunduğuna nazaran adedi tekmil etmenizi ﴿وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ﴾ ve size hidayet etmesine veya hidayet ettiğine hamdederek Allaha tekbir ve ta'zıminizi ﴿وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ ve sizin gibi mü'minlerden me'mul olan şükrünüzü ister. -Bu rabta göre « ﴿وَلِتُكْمِلُوا﴾ ۰ ﴿وَيُرِيدُ لِتُكْمِلُوا﴾ » demektir ki «lâm» lar ta'lil olmayıb, « ﴿يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ﴾ ۰ ﴿يُرِيدُونَ لِيُطْفِؤُا﴾ » âyetlerindeki «lâm» lar gibidir.

Fakat «lâm» ları ta'lile hamle-

derek âyetin nihayetinde « شَرَعَ كُلَّ ذٰلِكَ » takdiri dekik bir leffi latîfi tazammun etmekle daha beliğ olduğunu sahib Kesşaf beyan eder. Bu surette ma'na: «Allah yüsr ister, usr istemez ve adedi ikmal eylemeniz için ve Allahın size hidayetine hamdederek kendini tekbir ve ta'zım etmeniz için, ve bir de şükredesiniz diyedir ki Cenabı Allah bütün bunları böyle teşri eyledi», ya'ni şahide savmi Şehri, merîz ve müsafire ibahai iftarı ve iftar ettikleri takdirde ayni adede riayetle kazayı meşru eyledi. İkmali aded, müraatı adedin, tekbir, ta'lim eylediği keyfiyyeti kaza ve uhdei fıtırdan hurucun, şükür de terhıs-ü teysirin ılleti olur. Her iki ma'naca Ramazan orucunun adedi eyyam ile kâmilen tutulması ve Bayram ayı görülmedikçe otuzun tekmil edilmesi matlûbı ilâhîdir. Kazada muraatı adedin matlûb olması edada ikmali adedin matlûb olmasına müterettib ve kazanın sebebi vücubu edanın sebebi vücubundan ibaret bulunmasından münbaıstir. Aded her günün kendi orucuna sebeb ve mi'yar olduğunu gösterir. O halde şuhudı şehir sebebi icmali olmakla beraber sebebi tafsıli eyyamdır ve bunun için oruç evvel'emirde eyyamı ma'dude olmak üzere farz kılınmış ve Şehir bunun beyanı olmuştur. « وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ » Şehri adedi eyyame rabtetmiştir. Binaenaleyh Ramazanda bir kaç oruç yeyen kimsenin bütün Şehri kaza etmesi lâzım gelmez. Balâda « اَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ » nihayette « وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ » denilmeyib de sade « وَلِتُكْمِلُوا الشَّهْرَ » denilse idi böyle olmak lâzım gelirdi ve hattâ gecesiyle gündüziyle bütün

Ayın bir oruç olması iktıza ederdi. Demek ki Ramazanın içinde tahavvüli teklif mu'teberdir. Ortasında baliğ olanlar mükellef olduğu gibi şeraiti teklifi zayi edenlerden de sakıt olur. Kezalik Ramazan bidayetinde mukim olan kimse Ramazan içinde sefere çıkarsa yine ruhsata mazhardır. Ancak oruçlu olarak çıktığı günü bu ruhsata dahil olmaz. Zira « اَوْ عَلٰى سَفَرٍ » buyurulmuştur. Aded de gün üzere mürettebdir. Sebebi

Sh:»657

vücub yalnız evvelinden şuhudı Şehr olsa idi bunlar caiz olmazdı. Maamafih evvelinden tamamına bir niyyet ile de oruc sahih olabilir. Çünkü şuhudı Şehir bir sebebi icmaldir.

ALLAHI TEKBİR, esasen Allaha ta'zım demektir ki üç ma'na ile olur: Akdi kalb, kavl, amel. Akdi kalb, Allahın vahdaniyyetine ve adline i'tikad ile sıhhati marifet ve zevali şükûktür. Kavl, sıfâtı aliyye ve esmâı hüsnasını ıkrardır. Amel de salât-ü savm ve sair mefrüzât-ü meşruât gibi a'mali ubudiyyet ile ibadet etmektir. Bu kavl-ü amelin makbul olması da i'tikadi kalbe ya'ni imana mütevakkıftır. Zira «

وَمَنْ اَرَادَ الْاٰخِرَةَ وَسَعٰى لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَاُولٰٓئِكَ كَانَ

سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا » âyetinde meşkûriyyeti sây, mü'min olmak haliyle takyid edilmiştir. İ'tikad-ü iman savme mahsus olmayıb her ibadette cari olduğu ve ibadatı saire esbabı muhtelifeye merbut olub sıyamı Ramazana mübteni bulunmadığı cihetle bu âyete münasib olan ma'na bu tekbirin adedi Ramazanı ikmale müteallik olarak Bayrama îşaret olması ve buna evlâ olan da lâfzı tekbirin ızhar edilmesidir. Lâfzı tekbir «Allahüekber» demektir. Bunun ekmel bir sureti de tehlil-ü tahmidi dahi müştemil olan « اَللّٰهُ اَكْبَرُ اَللّٰهُ اَكْبَرُ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاللّٰهُ اَكْبَرُ اَللّٰهُ اَكْبَرُ وَلِلّٰهِ الْحَمْدُ » dir ki tekbir namiyle müteareftir. Bu âyette tekbirin « عَلَى » ile sılelenmesi de ma'nayı hamdın tazminine mebni olduğundan buna pek münasibdir. Bu tekbir ise insanın hilâli Şevvali rü'yet zamanında kendi nefsinde yapacağı tekbir olmak caiz olduğu gibi seleften bir çoğunun anladığı veçhile Bayram namazına çıkarken yapılan tekbir veyahut Bayram namazının tekbirleri olmak da caizdir. Yani her biri muhtemildir. Bunlardan birine delâleti mahsusa yoktur. Binaenaleyh bunların biri bu âyet ile vacibdir denilemez, cehr-ü ıhfası vacibdir hiç denilemez. İbni Abbas Hazretlerinden rivayet olunuyor ki «Müslümanlar Şevval hilâline baktıklarında Bayramlarından fariğ oluncaya kadar tekbir almaları üzerlerine

haktır. Çünkü «وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ عَلٰى مَا هَدٰيكُمْ» buyurulmuştur. Hazreti Ali, Ebu Katade, İbni Ömer, Said ibni Müseyyeb Urve, Kasım, Haricetibni Zeyd ve Nafi ibni Cübeyr ibni Mut'ım vesair eshabı kiramdan dahi mervidir ki Bayram günü musallaya çıktıkları vakit tekbir alırlardı. Ebu Bekri razî Ahkâmülkur'anda bunları naklederken der ki «İbni Abbasın mevlâsı Şu'be şöyle demiştir: «Ben İbni Abbası musallaya yedıb götürürdüm, nasın tekbir aldığını işidir, «nasa ne oluyor imam tekbir mi aldı» derdi, ben hayır derdim, o da «nas deli midirler?» derdi, bundan anlaşılır ki İbni Abbas tarikı musallada tekbiri hoş görmemiştir ve bu delâlet eyler ki onun indinde âyetteki tekbirden murad, imamın hutbede aldığı o tekbirdir ki nas dahi beraber alabilir. Hilâl tekbiri rivayetinde de cehrin vücubuna delâlet yoktur.» ilah... Bu delillerin hasılı olmak üzere mezhebi Hanefîde muhtar olan şudur ki bu tekbirlerin hiç biri vecib değildir. Bayram hilâlini görünce sirren manayı eammiyle bir tekbiri müstehab Peygamberden ve sadrı evvelden mervi olduğu için Bayramlarda musallaya giderken tekbir sünnettir. Ancak Ramazan Bayramında sirren ve Kurban bayramında cehren almak müstehabdir. Âyetteki tekbir mutlak olduğu için bütün bunlara şamil olursa da hepsinin vücubunu ifade etmez. Nihayet Bayramın hululü ile mutlak bir tekbirin vücubunu ifade ederse o da Bayram namazı ve ondaki tekbirler olabilir. Şu halde hasılı ma'na «Ramazanı ikmal edib tekbir alarak Bayram namazını kılınız» demek olur, «وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»

da Bayram sürüruna ve Bayramın bir tarzı şükran ile yapılması hususuna işareti mahsusayı haizdir. -Ve bu suretle ferizai sıyamın ta yukarıdaki « كُلُوا ... وَاشْكُرُوا » emirlerine tenasuku ne kadar ma'nidar olmuştur. Ve bu cümlelerle bu âyette Cebriyye mezhebini iptal edecek deliller vardır.

Rivayet olunduğuna göre a'rabînin birisi Resulullah

Sh:»659

sallâllahü aleyhi veselleme « اَقَرِيبٌ رَبُّنَا فَنُنَاجِيهِ اَمْ بَعِيدٌ فَنُنَادِيهِ = Rabbımız yakınmıdır, gizlice münacat mı edelim, yoksa uzak mıdır bağıralım mı?» diye sormuştu. Bu sebeble Cenabı Allah müstahıkkı tekbir-ü şükran olan zati ülûhiyyetini ta'rif-ü tavsıf ederek duanın savma şiddeti münasebetini ifham ve ahkâmının mer'iyyeti icrasını emr için telvîni hıtab ile Resulüne buyurmuşdur ki:

﴿١٨٦﴾ وَاِذَا سَاَلَكَ عِبَادِى عَنّى فَاِنّى قَرِيبٌ اُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ اِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِى وَلْيُؤْمِنُوا بِى لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ﴾

Meali Şerifi

Ve şayed kullarım sana benden sual ettilerse muhakkak ki ben çok yakınımdır, bana dua edince duacının duasına icabet ederim o halde onlar da benim da'vetime koşsunlar ve bana hakkile iman etsinler ki rüşd ile gidebilsinler 186

186. ﴿وَاِذَا سَاَلَكَ عِبَادِى عَنّى﴾ kullarım sana benden sual ettiklerinde cevabı şudur: ﴿فَاِنّى قَرِيبٌ اُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ اِذَا دَعَانِ﴾ ben muhakkak yakınım, yani bana dua ettiği vakit dua edenin duasına icabet ederim, onu her halde bir cevab ile karşılarım. -Demek ki Allahın yakınlığının ma'nası bu veçhile sür'ati icabet demektir, Kurbi mekânî kurbi cihet demek değildir. Zati ülûhiyyetin bu veçihle tavsif-ü ta'rifinde evvelâ, halıkı kâinat olan Hak tealâyı bilmez, işitmez, kör sağır bir kuvvet farz ederek namaz, oruç, dua gibi ibadetleri, müracaatları faidesiz, lüzumsuz

gibi zümeden cehelei tabiiyyun, kezalik mebdei kader olan ilmi ilâhîyi ve mebdei kaza olan iradei ilâhiyeyi dahi bir kadere tabi' tutarak ıhtiyarı ilâhîyi inkâr eden İcabiyeyi şiddetli bir red vardır. Yaradıcı kudreti inkâr etmek cehli mahz olduğu gibi yaradanın cehlini, ilmi hakkın yaradıcılığını inkâr etmek de ayni veçhile cehli mahızdır. Saniyen, Allahı zor bilir ve zor işitir gibi zannedib de dua ve ibadetinde bağırıb çağıranlara, gürültü patırtı edenlere red vardır. Netekim bu âyetin esbabı nüzulü miyanında rivayet edilmiştir ki bir muharebede Ashabı kiram seslerini yükselterek tekbir, tahlil, dua ediyorlardı, aleyhissalâtü vesselâm Efendimiz «siz, sağıra veya gaibe dua etmiyorsunuz her halde bir semıı karibe dua ediyorsunuz» buyurmuştu. Ve balâda zikr olunan sebebi nüzulden de anlaşıldığı üzere bu âyet, Allahı uzak zannedip de dualarında bağıranları red için nazil olmuştur. Cehelei tabiiyyun ve icabiyeyi reddetmesi bunun lâzımı olarak eyleviyyetle sabittir. Bunun için duanın şeraitinden biri de hudu-ü huşu'dur. Zira insanlar Allahdan uzak olsalar da «Allah karib»dir, bize şah damarımızdan daha karibdir « وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ » hattâ bize bizden ziyade karibdir.

İmam Fahruddini Razî der ki «işbu « فَاِنِّى قَرِيبٌ » kavli ilâhîsinde bir sirri aklî vardır. Şöyle ki: mahiyyatı mümkinatın vücudlariyle ittisafı ancak icadi sanı' iledir. Binaenaleyh icadi sanı' mümkinatın

mahiyyetleriyle vücudları beyninde mutavassıt gibidir ve binaenaleyh sanı' teala her mümkinin mahiyyetine o mahiyyetin vücudundan akrebdir. Hattâ bu makamda daha yüksek bir kelâm vardır: «sanı' o zatı âlâdır ki mahiyyatı mümkinatın mevcud olması onun içindir. Bu böyle olduğu gibi cevherin cevher, sevadın sevad, aklın akıl, nefsin nefis olması da onun içindir. Mahiyyatın mevcud olması, onun te'sir-ü tekviniyle olduğu gibi her mahiyyetin o mahiyyet olması da onun te'sir-ü tek-

Sh:»661

vini iledir», binaenaleyh sanı' tealâ her mahiyyete kendinden daha karibdir.» ilah... Razînin birinci takriri mahiyyatın gayri mec'ul olmasına, ikinci takriri de mec'ul olmasına göredir, bunda vücud ile mahiyyetin farkı yoktur. Felâsife ve Sufiyye evvelkine, mütekellimîn ikinciye kaildirler. Evvelkinde ilmin iradeye, ikincide iradenin ilme itibaren bir tekaddümü var demektir. Çünkü sıfatı ilâhiye zaten « مَعِی » me'î olmakla beraber i'tibaren bir terettüb bulunabilir: Şunda hiç şübhe yoktur ki Allah tealâ bütün zaruriyyatın zarurîsidir. Mümkinatın vücud ile ittisafı zarurî olmadığı herkesçe müsellemdir, fakat velev mümkin olsun her hangi bir şeyin nefsine hamli ve o şey'in o şey olmakla ittisafı zaruriyyatın en kuvvetlisi görünür. Bunun bizzat bir zaruret olduğunda da şüphe yoktur. Ve bunun içindir ki mahiyyat o mahiyyat olmak ma'nasına gayri mac'ul

zannedilmiştir. Fakat bunun lizzat ve liâclizzat bir zaruret olduğu iddia edilmez. Böyle bir iddia bizatihi ve lizatihi mebadii zaruriyenin, lizatihi vacibülvücudin taaddüdüne kail olmaktır. Halbuki bizatihi ve lizatihi ılletülılel birdir, o da Allah tealâdır. Vücudı ilâhîyi isbat eden ılliyyet kanunu mucebince ılleti ulâ olan zati hak üzerinde bir kader farzını istilzam edecek gayri mac'ul, ezelî mahiyyattan bahsetmek, kezalik zati ilâhî üzerinde icabı ifade edecek bir mebde' ahzetmek İcabiyenin ilimde istinad ettikleri ılliyyet kanununu dönüb nakzetmek demektir. Hakikatte bir şey'in o şey, bir mahiyyeti mümkinenin o mahiyyet olması hakkındaki hükmi zarurî zati hakkın bizatihî ve lizatihi vücubu mülâhazasına müteferri bir zarurettir. Evvelâ lizatihi vücubi hak mülâhaza edilmemiş olsa idi, insan insandır hükmü bizzarure teslim olunamazdı. Bu suretle her nefselemir tasdikı tasdikı vacibe mütevakkıftır. Binaenaleyh bütün vücubların, zaruretlerin manşei Cenabı haktır. Vücudatı mümkine vücudı vacibden müstefad olduğu gibi umuri

Sh:»662

külliyye ve mahiyyatı mümkine dahi vücudı haktan münteze'dir. Allahsız vücud olamıyacağı gibi Allahsız mantık da olamaz. Binaenaleyh Allahın bu âyet mucebince karib olduğunda şüphe olmadığı gibi « وَنَحْنُ اَقْرَبُ » âyeti mucebince bize bizden ekreb olduğunda da aklen ve naklen tereddüd

edilmemek lâzım gelir ve biz kendimizin ve başkalarının reca ve temenniyatını duyub bilebiliyor ve onlara işittiğimiz zaman cevab da verebiliyorsak bize bizden daha yakın olan Allah tealânın dualarımızı, münacatlarımızı daha evvel işideceğine iman etmek zarurî olur.

DUA, esasen davet gibi çağırmak ma'nasına masdardır. Sonra küçükten büyüğe, aşağıdan yukarıya vaki olan taleb-ü niyaz ma'nasına urf olmuş ve ismolarak da kullanılmıştır ki dua dinledim, dua okudum denilir. Duanın hakikati, kulun rabbı celle celâlühudan istimdad ve inayet-ü meunet istid'a etmesidir. İlimden dem vuran bazı cahiller duayı faidesiz bir şey zannetmişlerdir. Bunların başında kudreti fatıreyi bir kuvveti amya zümeden kör kuvvetçiler vardır. Fakat bunlardan başka İcab veya Cebir nazariyelerine saplananlardan da bu babda bir takım şüpheler iradına kalkışanlar olmuştur. Şöyle ki:

1- Dua ile matlûb, indallah ya ma'lûmülvukudur, ya gayri ma'lûmülvukudur. Ma'lûmülvuku' ise vacibülvukudur, duaya hacet yoktur. Gayrı ma'lûmülvuku ise mümteniülvukudur, yine duaya hacet yoktur.

2- Bu âlemdeki bütün hâdisatın bir müessiri kadime müntehi olduğunda şüphe yoktur. O halde bu

müessiri kadimin ezelde vücudunu ıktıza ettiği şey vacibülvukudur, etmediği de mümteniülvukudur. Bunlar ezelde sabit ve mukadder olunca duanın da elbette te'siri olamaz. Bu nokta muhtelif ta'birlerle de ifade olunur. Derler ki kaderler sabık, kazalar mütekaddimdir, dualar bunu ne tezyid eder ne de tenkıs, o halde duanın faidesi ne?

Sh:»663

aleyhissalâtü vesselâm Efendimiz bile «

قَدَّرَ اللّٰهُ الْمَقَادِيرَ قَبْلَ اَنْ يَخْلُقَ الْخَلْقَ بِكَذَا وَكَذَا عَامًا= Allah mekadiri, halkı halk etmezden şu kadar ve şu kadar sene mukaddem takdir etti», kezalik «

جَفَّ الْقَلَمُ بِمَا هُوَ كَائِنٌ» buyurmamış mıdır? «

اَرْبَعٌ قَدْ فَرِغَ مِنْهَا اَلْعُمْرُ وَالرِّزْقُ وَالْخَلْقُ وَالْخُلُقُ = dört şeyden ferağat hasıl olmuştur: ömür, rızık, halk, ahlâk» hadîsi de merviy değil midir? O halde duadan ne faide?.

3- Hak sübhanehu allâmül guyubdur. Gözlerin hain bakışını, sinelerin gizli tuttuğu niyyetleri bilir. O halde duaya ne hacet? Cibril aleyhisselâm bile bu mealdeki kelâm ile ıhlâsu ubudiyetin en yüksek

derecesine ermiş, Hazreti İbrahim ateşe atılırken « حَسْبِی مَنْ سُؤَالِی عِلْمُهُ بِحَالِی » demekle makamı hülleti kazanmış diyorlar, şevahidi akliyye ve ehadîsi sahiha ile sabit olduğuna göre makamatı sıddıkînin en yükseği Allahın kazasına rıza değil mi? Dua ise nefsin muradını Allahın muradına tercih ve hıssai beşeriyyeti taleb-ü iltimas demek olduğuna nazaran buna münafi olmaz mı? Fatihada beyan olunduğu üzere bir hadîsi kudsîde « مَنْ شَغَلَهُ ذِكْرِی عَنْ مَسْئَلَتِی اَعْطَيْتُهُ اَفْضَلَ مَا اُعْطِی السَّائِلِينَ » buyurulmamış mı dır? Binaenaleyh duayı terk etmek evlâ olduğu bu vücuh ile sabit olmaz mı? Demeğe kadar varanlar olmuştur. Bunlara karşı ukalâ ve ulemanın cümhurı a'zamı duanın ehemmi makamatı ubudiyyet olduğunda tereddüd etmemişlerdir. Ve buna aklî ve naklî pek çok deliller vardır:

1- Görülüyor ki balâdaki şüphelerin başı kader mes'elesinden Cebr-ü İcaba dayanmaktır. Halbuki bununla duayı inkâra kalkışmak tenakuz olur. Zira bu surette insanın dua etmesi ve duaya iman etmesi ezelde ma'lûmülvuku ise o dua her halde yapılacaktır. Buna şüphe ilka ederek iptale çalışmak, cebr-ü kaderden bahsetmek ma'nasız, ve eğer ma'lûmül'adem ise inkâra kalkışmağa hacet yoktur. O dua zaten yapılmıyacaktır. Ezelde duaya merbut olarak takdir olunan matalıbin de her halde dua

şartile malûmülvuku olması lâzım gelir. Meselâ yemek yemek şartile doyması mukadder olanın, taleb-ü azmetmek şartile muvaffakiyeti mukadder olanın, doyması, muvaffak olması, yemeye, taleb-ü azme mütevakkıf olduğu gibi dua da öyledir. Binaenaleyh birinci ve ikinci şüphelerde ıtlak üzere yapılan terdid noksandır. Taleb ile, dua ile mukayyed olarak ma'lûmülvuku olan mukadderat vardır.

2- Cenabı Allah evveli küldür, bu ma'na iyi düşünülünce anlaşılır ki kadere mahkûm olan Allah değil mahlûkattır. Kaderler sabık ise, Cenabı Allah da kaza ve kadere sabık ve dua bu takaddümü ikrar-ü i'tiraf olduğu için ehemmi makamatı ubudiyyettir. Bize gelince Allah tealânın ilmi ve keyfiyyeti kaza ve kaderi akıllarımızın gıyabındadır. Sirri kader vukuundan evvel ma'lûm olmaz. Bu veçhile hikmeti ilâhıye abdin ümid-ü ıhtiraz arasında koşub korunmasını ıktıza etmiştir. Ümid-ü reca saikı muvaffakıyyet havf-ü ihtiraz nazımı muvaffakiyyettir. Yaşamak bu iki hasletin muvazenesidir. Vücud ile adem beyninde deveran eden mümkinin mahiyeti de budur. Bunun için ilmi ilâhî muhiti kül, kaza ve kaderi ilâhî umumda cari olmakla beraber tekâlif de sahihtir. Biz hem kanunsuz yaşamadığımızı biliriz, hem iradenin ve azmin dahi bir kanun olduğunu biliriz. Ümid-ü ihtiraz, taleb-ü azim kanunlarının biri de duadır. Bütün vukuat esbaba merbut ise

dua da o esbabdan birisidir.

3- Eshabı kiram Resulullaha Cebr-ü kader mes'elesini sormuşlar: «Ya Resulallah nasıl görürsün? Bizim amellerimiz mefruğun minih bir şey mi? Yoksa bir emri müste'nef midir?» demişler, « شَىْءٌ قَدْ فُرِغَ مِنْهُ » buyurulunca «o halde amel nerede kalır?» sualini irad eylemişlerdi. Bunun üzerine « اِعْمَلُوا فَكُلٌّ مُيَسَّرٌ لِمَا خُلِقَ لَهُ = çalışınız herkes mahulika lehine müyesserdir» buyurulmuştu. Hem kaderin sebkını ve hem müyesser olmak için çalışıb amel etmenin lüzumunu göstererek işin ne cebr-u icabı mahiz,

Sh:»665

ne de hürriyeti mutlaka olmadığını, belki ikisi arasında mutavassıt ve icab ile ıhtiyarın hasılası «emrun beyne emreyn» olduğunu göstermiş ve müsahhar değil müyesser buyurmuştur. Şaşıranlar bu noktai itidalin ya ifrat veya tefritine düşenlerdir.

4- Duadan maksud, i'lâm değil, izharı ubudiyyet, arzı zillet-ü inkisar ile müracaattır. Maksud bu olunca,

kaza ve kaderine rıza ile beraber Allaha dua etmek, hıssai beşeriyeti tercih değil, kudreti ilâhiyeye her şeyden ziyade ta'zimdir. Bu da en büyük makamdır. Cebrailin ve Hazreti İbrahimin zikrolunan sözleri de makamına göre duanın en beligıdir. Tasrihi sual duanın zaruriyatından değildir. Zaman olur ki edeb ve makamanı bilen ehli huzur için hal, kalden daha beliğ olur. «Yarab huzurundayım halim sana ma'lûm» demek, söyleyenin makamına kalbinin derecei sıdk-u ıhlâsına göre en beliğ dualardan daha beliğ olur. Daha doğrusu dua sarih olduğu gibi kinaye ve ima ile de olur. Bu noktai nazardandır ki kerîmi cevada karşi arzı hamd-ü sena duayı da tazammun eder ve bu sebeble « اَفْضَلُ الدُّعَاءِ الْحَمْدُ لِلّٰهُ » buyurulmuştur.

5- Dua hakkında edillei nakliye o kadar çoktur ki bunları ancak kâfirler inkâr edebilirler, ezcümle, bu âyetten başka « ﴿ادْعُونِى اَسْتَجِبْ لَكُمْ﴾. ﴿اُدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً﴾. ﴿اَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ اِذَا دَعَاهُ﴾. ﴿قُلْ مَا يَعْبَؤُا بِكُمْ رَبِّى لَوْلَا دُعَآؤُكُمْ﴾. ﴿فَلَوْلَآ اِذْ جَآءَهُمْ بَاْسُنَا تَضَرَّعُوا وَلٰكِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ﴾ » gibi nice âyetler vardır. Sonuncusu gösteriyor ki Allah istemiyenlere gadab eder. Daha evvel surei Fatihanın Surei dua ve Ta'limi mes'ele isimlerini de haiz olduğu ve bununla edebi duanın ta'lim

buyrulduğu geçmişti. Duanın ehemmiyetini anlamak için yalnız sadedinde bulunduğumuz âyeti düşünmek kifayet edecektir. Çünkü cenabı Allah kitabının on dört yerinde sual ve cevabı zikretmiştir ki bunların bazısı «

﴿يَسْئَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ ...﴾ ﴿يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ فَقُلْ ...﴾ ﴿يَسْئَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ اَيَّانَ مُرْسٰيهَا قُلْ ...﴾

» gibi usule, bazısı da «

﴿يَسْئَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ ...﴾ ﴿يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ ...﴾ » gibi fürua müteallikdir. Bunların cevabları

Sh:»666

da üç suretle varid olmuştur: Ekserisinde « قُلْ », yerinde « فَقُلْ » buyurulmuştur ki bu « فَا » da cevabın müsta'celiyyetine ve derakab tebliğine tenbih vardır. Üçüncüsü de dua hakkında bu âyettir ki burada « اِذَا سَاَلَكَ عِبَادِى عَنِّى » kul veya fekul diye tasrih edilmiyerek cevabında doğrudan doğru « فَاِنِّى قَرِيبٌ » buyurulmuş, vasıta hazfedilmiş ve kurbiyyet de icabeti dua ile beyan kılınmıştır ki bunda büyük bir nükte vardır. Cenabı Allah duada kulu ile kendisi arasına bir vasıtanın

tavassutunu istemiyor ve keenne diyor ki: «Kulum, vasıtaya dua vaktinden başkasında mühtac olabilirse de dua vaktinde benimle onun arasında vasıta yoktur. Ben ona böyle karibim.» Ben yakınım buyurulub da kullarım bana yakındır buyurulmaması da gayet ma'nalıdır. Zira kul, mümkinülvücud olduğundan kul olduğu haysiyyetle merkezi ademde ve hadıdı fenadadır. Bunun Hak tealâya bizzat kurbi mümkin değildir. Binaenaleyh kurbiyyet tarafı abidden değil tarafı hakdandır. Şimdi bu iki nükte mülâhaza edilirse şu hakikate erilir ki dua eden kimsenin gönlü Allahın gayrısile meşğul olduğu müddetce hakikaten dua etmiş olmaz. Masivallahın hebsinden fena bulduğu vakit de ehadi hakkı ma'rifete müstağrak olur. Ve bu makamda kaldıkca kendi hakkını mülâhaza ve nasıbi beşeriyeti talebden imtina eder, vesait bilkülliye mürtefi' olur ve o zaman kurbi hak husul bulur. Çünkü abid kendi garazına iltifatkâr oldukça Allaha takarrüb edemez, o garaz, vasıtai hacibe olur. Bu mürtefi' olduğu zaman ise «

وَاُفَوِّضُ اَمْرِیٓ اِلَی اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ بَصِیرٌ بِالْعِبَادِ» tafvizı kemali

samimiyyetle tecelli etmiş bulunur. Göz, didei hak olarak görür, kulak, sem'i hakkolarak işitir, kalb miratı hakkolarak bilir, duyar, ister ve o zaman milyonlarca esbabın, asırlarca zamanların yapamadığı şeyler, meşiyyeti ilâhiye hükmile « اول » demekle oluverir. İşte dua böyle bir vasıtai kurbdur ve binaenaleyh efdali ibadâttır. Netekim aleyhissalâtü vesselâm Efendi-

miz « اَلدُّعَاءُ مُخُّ الْعِبَادَةِ = dua ibadetin ilikidir.» Buyurmuş, diğer bir hadîsi şerifde ise « ادْعُونِى اَسْتَجِبْ لَكُمْ اَلدُّعَاءُ هُوَ الْعِبَادَةُ = ibadet duadan ibarettir» diyerek « » âyetini okumuştur. Dikkat edilirse görülür ki duayı mühimsemeyenler, ibadeti mühimsemeyenlerdir. Bunlar ise Allahın karîbi mücîb olduğunu bilmeyen ve hatta Allaha endad ittihaz edenlerdir. Bunlar hakka yalvarmaktan kaçınırlar da mahlûkun teveccühüne mazhar olmayı cana minnet bilirler. İşte Cenabı Allah bu babdaki bütün şüpheleri defi' ve ibadini irşad için duanın ehemmiyetine ve hali sıyamın buna en münasib bir hal olduğuna işareten emri sıyamdan sonra Resulüne buyuruyor ki:

Kullarım sana benden sorarlarsa ben yakınım, bana dua ettiği zaman dua edenin duasına icabet ederim. Binaenaleyh ﴿فَلْيَسْتَجِيبُوا لِى﴾ onlar da benim emirlerime candan icabet-ü imtisal etsinler ﴿وَلْيُؤْمِنُوا بِى﴾ ve bana inansınlar, orucun fezaili hakkındaki beyanatımı tastık eylesinler ﴿لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ﴾ ki rüşdlerine erebileler, doğruca naili meram olabileler.

Ma'lûmdur ki dua ile emir, ayni sıga ile yapılan birer talebdirler. Bir düşkünün «aman yetiş» diye bağırışı bir dua, buna karşı bir imdatkârın «haydi kalk!» demesi bir icabet ve bir emirdir. Küçüklerin istimdadına inayet büyüklüğün şiarı olduğu gibi büyüğün emrine itaat de muktezayı edeb olduktan başka küçüklerin menfaatleri icabından ve akl-ü hikmet muktezasından olan bir vecibedir. Muktezayı akıl üzere harekete ise rüşdü ta'bir olunur. Büyüklerin büyüğü, âmirlerin âmiri, hâkimlerin hâkimi olan Allah tealâ ise tekbir-ü şükrana ehak ekberi mutlaktır. Ta'biri ma'rufile her yerde hazır-ü nazır, mahlûkatının her türlü hacetlerini is'afa kadir ve onlara kendilerinden daha karîb ve akrebdir. «

اُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ اِذَا دَعَانِ » diye

Sh:»668

ayrıca bir va'di icabette de bulunmuştur. Ve bu Allahı ekberdir ki kullarına ve mahza kullarının menfaati hisabına bir takım ahkâm teşri' etmiş ve bu babda sıyama müteallık emirler vermiştir. Allah o azamet-ü kibriyasile kendini kullarından uzak tutmaz ve taleblerine icabet ederse acz-ü fena içinde puyan olan kulların, onun emirlerine icabet ve candan imtisal-ü itaat eylemeleri lüzumu edeb-ü ahlâk noktai

nazarından evleviyyetle sabit olacak bir feriza teşkil eder. Hattâ sade ahlâk değil muktezayı akl-ü menfaat olan bir rüşd-ü sedad olur. Binaenaleyh ancak Allaha ve akhâmına iman ile icabet-ü itaat edenlerdir ki akl-ü rüşdlerini isbat etmiş olur, ve meramlarına doğruca erebilirler. Bu suretle âyet ahkâmı sıyamın meriyyeti icrasını i'lân için beliğ esbab-ü hikmeti havi bir fermanı vesîk olmuştur. Bu tevsik ıtlakiyle bütün evamir-ü ahkâma şamil ise de bilhassa emri sıyamı ta'kib etmesi şayanı dikkattir. Oruc devaıi nefsin hilâfına bir teklif göründüğü için diğerlerinden ziyade zor ve zahmetli telakki edileceğinden bu tevsikı mahsus ile ihmalinden tahzir buyurulmuştur. O halde dua hakkındaki diğer tafsılâtı gelecek olan diğer âyetlere bırakarak oruca devam edelim:

Rivayet olunuyor ki bidayeten müslümanlar oruc tutacakları zaman ancak akşamdan yatsı namazını kılıncaya veyahut uyuyuncaya kadar yeyib içebilirler ve mukareneti zevciyyede bulunabilirlerdi, ya'ni imsak yatsı namazından veya uykudan itibaren başlardı. Bir gün Hazreti Ömer yatsıdan sonra mübaşerette bulundu ve derhal nedamet edib huzuri Nebevîye keldi, arzı i'tizar eyledi, derken hazırundan bir takım zatlar daha yatsıdan sonra yaptıklarını yani veçihle i'tiraf ettiler, bunun üzerine şu âyet nazil oldu:

Sh:»669

﴿١٨٧﴾ اُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ اِلٰى نِسَآئِكُمْ ؕ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَاَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ ؕ عَلِمَ اللّٰهُ اَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ اَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ ۚ فَالْـٰٔنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ ۚ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْاَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ۖ ثُمَّ اَتِمُّوا الصِّيَامَ اِلَى الَّيْلِ ۚ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَاَنْتُمْ عَاكِفُونَ ۙ فِى الْمَسَاجِدِ ؕ تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا ؕ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ اٰيَاتِهٖ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿﴾

Meali Şerifi

Oruç gecesi kadınlarınıza ilişmeniz size helâl buyuruldu, onlar sizin için bir libas siz de onlar için bir libas mesabesindesiniz, Allah nefsinize emniyyet edemiyeceğinizi bildiği için müraceatınızı kabul buyurdu ve sizden afvetti, şimdi onlara mübaşerette bulunun ve Allahın sizler için yazdığını isteyin ve tâ fecrin beyaz

ipliği siyah iplikten sizce seçilinceye kadar yeyin için, sonra da ertesi geceye kadar orucu tam tutun,

bununla beraber siz mescidlerde i'tikâf halinde iken onlara mübaşerette bulunmayın, bunlar Allah

hudududur sakın onlara yaklaşmayın, böyle ayırd ediyor Allah âyetlerini insanlara ki sakınıb korunsunlar

187

Ey mü'minler! 187. ﴿اُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ اِلٰى نِسَآئِكُمْ﴾

oruç gecesi kadınlarınıza refes size helâl kılındı: gecenin hangi saatinde olursa olsun herkes halilesine

muamelei zevciye

Sh:»670

yapabilir. Mukaddema olduğu gibi yatsıdan veya uykudan sonra geceleyin mücameat savma mani olmaz.

Buna muhalif olarak « كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ » den müstefad olan

şerayii salife hükmü, kezalik savmı evvelde sünneti Nebeviyyeden me'huz olan hükmi sabık ba'dema

mensuhtur. -Bu suretle Ramazan orucu sabik oruçları nesh etmiştir ki bundan kitabın sünneti neshetmesi

caiz olduğu da anlaşılır.

REFES, Fühşi kelâm ya'ni kinayesi icab eden şey'i açık söylemektir ki kinaye olarak cimaa de ıtlak olunur. Ve burada bu ma'naya olduğu müttefekunaleyhtir. Yan'i refesi kavlî değil refesi fi'lîdir.

Cenabı Allah ümmeti Muhammede yüsür murad ettiğinden savmın vaktini kısaltmış, geceleri neshetmiş, refesi halâl kılmıştır. Çünkü ﴿هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ﴾ onlar sizin elbiseniz, örtünüz. ﴿وَاَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ﴾ siz de onların elbisesi, örtüsüsüzünüz.- Bu bir istiareyi beliğadır. Tasrih edilecek olursa ma'na şu olur: İki noktai nazardan böyle biribirinizin elbisesi mesabesindesinizdir: bir taraftan elbise gibi yekdiğerinize sarılır sarmalaşırsınız, diğer cihetten elbisenin ayıbları örtmesi, soğuk ve sıcaktan koruması gibi her biriniz diğerinin halini setreder. Iffetini muhafaza, fücurdan vikaye eyler. Aranızda böyle bir ıhtilât-ü mülâbeset vardır. ﴿عَلِمَ اللّٰهُ﴾ Allaha ma'lûmdur ki ﴿اَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ اَنْفُسَكُمْ﴾ bundan evvel muhakkak siz kendinize hıyanet ediyordunuz. O mülâbeset dolayısile sabredemiyor, nefislerinizi tenkîsı sevaba ve teveccühi ıkaba ma'ruz kılarak kendinize zulm ediyordunuz ﴿فَتَابَ عَلَيْكُمْ﴾ binaenaleyh Allah size atfi nazar etti, tevbenizi kabul ﴿وَعَفَا عَنْكُمْ﴾

ve sizden oruç gecesi refes günahını afvedib sildi. ﴿فَـالْـئَـٰنَ﴾ şimdi ﴿بَـاشِرُوهُنَّ﴾ onlara mübaşeratte bulunun ﴿وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ﴾ Ve Allanın sizin için ezelde yazdığı, takdir ettiği, levhi mahfuza nakşeylediği zürriyyeti taleb edin. Diğer bir ma'na ile: Allahın meşru' kıldığı mevzu tenasülü taleb edin. Üçüncü bir mana ile: kadir gecesini arayın.-

MÜBAŞERET, beşere beşereye gelmek ya'ni çıplak deri deriye dokunmaktır. Bu münasebetle cimaa da ıtlak olunur ki burada murad bu olduğu müttefekunaleyhtir. İşbu « بَـاشِرُوا » emrinin « كُلُوا » gibi ibaha için olduğu da müttefekunaleyhtir. Ya'ni mübaşerette bulununuz demek mücmaat edebilirsiniz memnu değilsiniz demektir. Bunun akıbinde « وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ » şunu gösteriyor ki mübaşeretten maksad evlâd olmalı, mücerred kazai şehvet ta'kib edilmemelidir. Zira halkı şehvetin ve meşruiyyetini nikâhın hikmeti tenasül ve bekai nevi'dir. Sade kazai şehvet değildir. Bu « وَابْتَغُوا » emrinin azilden nehyolduğu da söylenmiş ise de mef'uli ibtiğa olan « مـا » sarih olmadığından ka'tî değildir. Ancak ahadisten dahi müstefad olduğu üzere kerahetine işaretten de hali kalamaz.

Hasılı oruc gecesi o veçhile mübaşerette bulunun ﴿وَكُلُوا وَاشْرَبُوا﴾ ve yiyin için ﴿حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْاَسْوَدِ﴾ ta siyah iplikten beyaz iplik size tebeyyün edinceye kadar bunlar halâl ve mübahtır. Fakat yanlış anlamayınız, hangi beyaz iplik bilirmisiniz? ﴿مِنَ الْفَجْرِ﴾ fecirden olan, fecri sadıktan bir cüz bulunan beyaz iplik. -Ya'ni sabahleyin şafak sökünceye, tan yeri iplik gibi ağarıncaya kadar, bütün gece bunlara me'zuniyet vardır. İmsak vakti sabahın bu beyaz ipliği zuhur edeceği andır. Burada « حَتَّى

»

Sh:»672

nın maba'di makablinde -ta'biri ıstılâhîsile- gaye muğayyada dahil olmadığı için hayti abyaz tebeyyün ettiği zaman imsak de başlamış bulunmak farzdır. Meşkûk olursa yememek müstehabdır, yenirse kaza lâzım gelmez, çünkü tebeyyün ilmi yakîn demektir.

İşbu « مِنَ الْفَجْرِ » kaydinin sonradan nazil olduğu rivayet edilmiştir, şöyle ki: bundan evvel bazı

kimseler biri beyaz biri siyah iki iplik alır ve bunlar birbirinden seçilinceye kadar imsak yapmazlarmış, bu hâdise üzerine « مِنَ الْفَجْرِ » beyanı nazil olarak ma'nayı murad tasrih olunmuş, haytı abyaz hakikati lügaviyye olmayıb mecazı mütearef olan evveli fecr olduğu ve nehari şer'îinin bundan başladığı anlaşılmıştır. Bunun için İlmi usulde bu beyanın vakti hacetten muahhar olub olmadığı münakaşa edilirki doğrusu beyanı tağyirin vakti hacetten te'hırı caiz değildir, ve bu rivayete nazaran ref'i ihtimal, beyanı tağyir değil, beyanı tebdil ya'ni nesh addolunmak lâzım gelir. Fecrin hakikati subhı sadıktır. Subhı kâzibe ancak kâzib kaydile fecir denilir. Bunun için evveli neharın ve vücubı imsakin fecri sadik bidayetinden başladığına icma' vardır. Maamafih buna şöyle bir sual irad edilmiştir: Beyaz ipliğe benzeyen sabah beyazlığı subhi kâzıbın beyazı olmalıdır. Çünkü bu amudî ve mustatil olduğundan ipliğe benzer, subhi sadıkın beyazı ise ufukta müstedir olur, binaenaleyh imsak, fecri kâzibden başlamak lâzım gelmez mi?. Cevab, lâzım gelmez. Çünkü yemenin hurmetini gösterecek olan beyazlık mikdarı subhi sadıkın evveli ve ilk lâhzasıdır. Fecri sadık iptida münteşir olmadan evvel küçük ve ince olur, Ufukta müstedir olması ipliğe teşbihine mani değildir, hattâ subhı kâzıb ile subhı sadık beyninde şöyle bir fark vardır: Subhı kâzıb incecik doğar, subhı sadık iptida incecik zuhur eder ve müstatîlen yükselir ve haytı ebyaz bunda mütearefftir.

Binaenaleyh

öyle bir suale asla vecih yoktur. Ebu Hüreyre Hazretleriyle Hasan ibni Salih ibni Cinnî «cünüb olub da gusletmeden sabahı edenin orucu sahih olmıyacağına» zahib olmuşlardır. Lâkin bu âyette inficarı subha kadar mübaşeret tecviz kılınmış olunca guslün sabaha te'hiri de bizzarure tecviz kılınmış olacağından Cümhurı ulemaya göre vaktinde imsak eden kimse cünüb da olsa orucu sahih olur.

İşte bu müsaade dahilinde fecrin beyaz iplik gibi incecik ufkı şarkîde zuhura başladığı ane tecavüz etmemek şartiyle gecenin nihayetine kadar yiyib içiniz, mübaşeret ediniz ﴿ثُمَّ اَتِمُّوا الصِّيَامَ اِلَى الَّيْلِ﴾ sonra o andan itibaren imsak edib ertesi geceye kadar sıyamı itmam ediniz, tam imsak üzere bulununuz, Yani yalnız ekl-ü şurb ve cima'dan değil bunlara mülhak olmak üzere bedeninizin dahiline her hangi bir şeyi idhal etmekten sıyam niyyetiyle men'i nefs ediniz. - İşte sıyamı şer'î böyle niyyetle evveli fecirden, ahırı nehara kadar imsaki tamdan ibarettir, ve savmın ma'nayı şer'îsi, bu tafsilât ve buna müteferri beyanat dairesinde manayı lûgavîsine munzam olan kuyud ve hududı şer'iye ile imsaki lûgavîden bir nev'i mahsustur. Bu kuyud da vakti imsak mi'yarıdır. « اَتِمُّوا الصِّيَامَ » sıyam niyyetini iktıza ettiği gibi « ثُمَّ » bu niyyetin neharen de olabileceğini

gösterir. İbadetler birer fi'li ihtiyarî oldukları cihetle irade demek olan niyyete mukarenetleri mahiyyetleri icabından bulunduğu gibi « اِنَّمَا الْاَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ » hadîsi şerifi mucebince kavaidi umumiyei şer'iyeden olduğu da ma'lûmdur. Binaenaleyh orucun farzları üçtür: Vakit, niyyet, imsaktir. Bu âyet mucebince vakti savm, tulüı fecirden gurubi şemse kadar neharı şer'îdir. Tulûı Şemisten gurubı Şemse kadar olan neharı urfî veya Nücumî değildir. Niyyet de ekseri nehara olsun muzaf olmak lâzımdır. Lâkin imsak evvelin-

Sh:»674

den ahırına kadar bütün neharda tamamen bulunmak farzdır. Haytı ebyazın zuhurundan itibaren imsak bulunmazsa oruc sahih olmaz. Gecenin evvelinden ahırına kadar hiç bir cüz'ü, vakti savm değildir. Bunda müftıratın hepsi mubahtır. Bazı kimseler fecirden tulûı Şemse kadar sabah vaktinin neharı şer'îde dahil olmasına mebni gurubdan kızıllığa kadar, yani akşam vaktinin de kıyasen gündüzden ma'dud olması lâzım geleceğine ve hattâ yıldızlar doğuncaya kadar imsak devam etmek iktıza edeceğine zahib olmuşlarsa da bu kıyas fasiddir. Zira evveli neharda « مِنَ الْفَجْرِ » buyurulmuş sonra itmama « اِلَى الَّيْلِ » ile nihayet verilmiştir. Gurubı Şemisten sonra Şark tarafından karanlık zuhur eder etmez de akşam olmuş,

leyli urfî girmiştir. Ve burada gayenin mugayyaya dahil olmasının ihtimali yoktur. Bunu sabaha kıyas etmek nassı tebdil eylemek demektir. Zaten sebebi nüzulden anlaşıldığı üzere akşamdan yatsıya kadar zaman, gecelerin oruçta dahil olduğu zamanı sabıkta bile dahil değildi. Maamafih Ca'feriye mezhebinde bulunan Acemler, yıldızı görmeden iftar etmezler. « ثُمَّ اَتِمُّوا الصِّيَامَ اِلَى الَّيْلِ » emrine dikkat edilir ve sıyamın lûgaten ma'nası da imsak demek olduğu mülâhaza olunursa sıyamı şer'îinin imsaki lûgevî ma'nasından hiç bir noksanı olmaması ve zahr-ü batın bütün a'zanın savm üzere bulunması lüzumu anlaşılır. Meselâ lisanın sıyamı kizibden, nemimeden, mâlâya'niden imsak, gözün sıyamı şüpheli mahalle bakımdan imsak, kulağın sıyamı isti'maı melâhiden imsak, ilah.. olduğu gibi nefsin savmı temenniyat-ü şehevattan imsak, kalbin savmı hubbi Dünyadan imsak, ruhun savmı naim ve lezaizi Ahıretten imsak, sirrin savmı Allahdan gayrisini şuhuddan imsaktir. İtmam emri bütün bunlara delâlet ederse de hepsi vücub tarikile olduğu iddia edilemez.

Makablinde bilhassa ekl-ü şürb ve mübaşeretten bahs edilmiş olması karinesile farz olan imsak bunlardan ve

bunlara mülhak olan şeylerden bedenin bâtın hükmünü haiz olan dahilini imsaktir ki buda gusülde yıkanmıyan yerlerdir. Maadası nedb-ü fazilet kabilindendir. Ve adabı savmdandır. Bu suretle savmı islâmîde geceler vakıttan hariç tutulmuş ve başka zaman halâl-ü mübah olan şeyler, sıyam gecelerinde de halâl kılınmış olduğundan ey müslümanlar gündüzleri oruç tutmakla beraber geceleri bunları yapabilirsiniz, fakat ﴿وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَاَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِى الْمَسَاجِدِ﴾ siz mescidlerde i'tikâf halinde iken ne gece, ne gündüz kadınlarınıza asla mübaşerette bulunmayınız.- Lûgatta i'tikâf bir yerde habsi nefs ederek durub beklemektir. Şer'an de bir mescidde i'tikâf niyyetile meks etmektir. Buradaki mesacid kaydi işte bu ma'nayı şer'îyi ta'yin eder. Başka bir kayid bulunmadığı için bu mekis bir saat dahi olsa i'tikâfı şer'î bulunabilecek gibi görünür. İmam Muhammedin zahiri rivayeti de böyledir. Bu surette i'tikâfta savm, şart olmamak lâzım gelir. Buna nafile i'tikâf denilir ki oruçlu oruçsuz sahih olur. Fakat âyetin siyakına bakılırsa i'tikâfın sıyamı müstelzim olduğu anlaşılır. Zira « لَا تُبَاشِرُوهُنَّ » nehyi leyleyi sıyamdaki ibahai mübaşeret hükmünü muhassıs mevkiinde olmakla i'tikâfta savmın şart olduğuna ve binaenaleyh müddeti i'tikâfın bir günden akal olamıyacağına delâlet eder ki bu da asıl i'tikâfı şer'îdir. « لَا اعْتِكَافَ اِلَّا بِالصَّوْمِ » hadîsi de bunu müeyyiddir. İmamı a'zamdan bunun ancak mescidi cami'de olabileceği ve lâakal beş vakit namaz kılınan bir mescidden ma'adasında sahih

olamıyacağı mervidir. « لاَاعْتِكَافَ اِلَّا فِى الْمَسْجِدِ الْجَامِعِ » hadîsi şerifi mucebince mesacid kemaline masruf demektir. Ancak kadınlar için evlerindeki mescidden başkasında i'tikâf caiz olmaz. Aleyhissalâtü vesselâm meni' buyurmuştur. İ'tikâf, muallâk veya müneccez nezrile vacib olur. Ramazanın aşrı ahırı içinde yani yirmisinden sonraki günler de sünneti müekkededir. Ma'adası müstehabdır.

Sh:»676

Zira Sahihayinde dahi rivayet olunduğu üzre Aleyhissalâtü vesselâm Efendimiz Medineye teşriflerinden vefatına kadar Ramazanın aşrı ahîrinde i'tikâfa müvazabet buyurmuştur. Ancak bir daf'asında ezvacı tahirattan Hazreti Aişe ve Hazreti Hafsa ve Hazreti Zeynebin dahi müteakıben gelib mescidi saadette birer çadır kurarak i'tikâfa girmeleri üzerine bunları nehyetmiş ve kendisi de o sene Ramazanda i'tikâfı terkedib tâ Şevvalin aşrı evvelinde i'tikâf etmişti. Bu ise hiç terketmemeğe muadildir. Bunun için zührî demiştir ki «acaba nâs i'tikâfı nasıl terkediyorlar? Halbuki Resulullah bazı şeyleri yapar, terkederdi i'tikâfı ise ilelvefat terketmedi.» Bu kadar müvazabet, delili vücub olmak lâzım gelirdi. Fakat Eshabdan i'tikâf etmeyenler de bulunuyor ve Resulullah bunlara bir şey demiyordu. Bu ademi inkâr ile beraber müvazabet ise delili vücub

değil, delili sünniyet olur, maamafih bir Ramazanda bırakmış olması da vacib olmadığına delâlet edebilir. Lâkin Şevvalde yine yapmış olması da i'tikâfsız hiç bir sene geçirmediğini isbat eder. Binaenaleyh ademi inkâr ciheti olmasa idi hiç olmazsa senede bir i'tikâf vacib olurdu.

İ'tikâf şerayii kadimedendir. Katâdeden menkuldür ki evvelce bir adam i'tikâfa girerdi ve arada çıkar, zevcesine mübaşerette bulunur yine avdet ederdi, bu nassile bundan nehyedilmişlerdir. Binaenaleyh şeriati islâmiyede kadınlara mübaşeret i'tikâfı müfsiddir. Ve evvelki gibi bu mübaşeretten dahi murad vatı'dir. Lâkin imamı Şafiî Hazretlerinden bir rivayette bu ikincisi vatı'den eamdır ve mülâkatı beşereteyn ma'nasınadır ki buna göre şehvetle kadına temas dahi i'tikâfı ifsad eder.

﴿تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ﴾ işte, ahkâmı mezkûre Allahın vaz'ettiği hududdur, yâhud hududı memnuadır. ﴿فَلَا تَقْرَبُوهَا﴾ Binaenaleyh tecavüz şöyle dursun bunlara yaklaşmayınız bile.-

Netekim bir hadîsi şerifde de «

اِنَّ لِكُلِّ مَلِكٍ حِمًى وَحِمَى اللّٰهِ مَحَارِمُهُ فَمَنْ رَتَعَ حَوْلَ الْحِمَى يُوشِكُ اَنْ يَقَعَ فِيهِ = her hükümdarın bir korusu vardır. Allahın korusu da maharimi yani nehyettiği, haram kıldığı şeylerdi. Koru etrafında otlıyanlar da içine düşmek tehlükesine ma'ruzdur» buyurulmuş ve bu suretle maharim-ü menahiye yaklaşmaktan tahzir edilmiştir ki İlmi fıkıhda bunlardan seddi zari'a kaideleri istinbat olunmuştur.

﴿كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ اٰيَاتِهِ لِلنَّاسِ﴾ görüyorsunuz ya Allah insanlara teşri' ettiği ahkama delâlet edecek âyetlerini böyle tebyini beliğ ile tebyin ediyor ﴿لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ﴾ ki korunabilsinler, evamir-ü nevahisine muhalefetten sakınıp mazharı vikayei rabbaniye olsunlar.

Şimdi ey mü'minler, bu sayılı günlerin oruçlarını ikmal-ü itmam ettikten ve Allahın hududı memnuasına yaklaşmamak terbiyesini aldıktan sonra siz, yine « كُلُوا » müsaadesine avdet ederek, bayram yaparak yiyip içeceksizin, yiyin, fakat:

﴿١٨٨﴾ وَلَاتَاْكُلُوٓا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَآ

اِلَى الْحُكَّامِ لِتَاْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ اَمْوَالِ النَّاسِ بِالْاِثْمِ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿﴾

Meali Şerifi

Bir de aranızda mallarınızı batıl sebeble yemeyin nasın emvalinden bir kısmını bile bile günah ile yemek için o malları hâkimlere sarkıtmayın 188

Bu âyet pek büyük bir esası hukukî ve içtimaîyi mutazammındır. Bu öyle bir hayatı içtimaiye te'sisinin

meb'deidir ki buna riayet eden insanlar ribkai mahkûmiyetten tahlısi nefs ederek saadetle yaşarlar ve zalimlerin pençei gadrine düşmezler. Ancak bunu bihakkın tatbik edebilmek oruç gibi tehzibi nefs ettirecek ibadetlerin kadrini bilmek ve onu hüsni suretle eda edip nüfusı mütmeinne makamını ihraz eylemekle

mümkin olur. Buna işareten bu âyet, savm âyetlerini ta'kib etmiştir, şöyleki:

﴿وَلَاتَاْكُلُوٓا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ﴾ Ey mü'minler yiyin fakat 188.

biribirinizin mallarını aranızda batıl suretle bilâ sebebi meşru' yemeyin. - Malın haram olması ya aynında bir ma'nadan veya ciheti iktisabından dolayıdır. Evvelki kısım: emvalin usulu ya meadinden veya nebatattan veya hayvanattandır. Meadin, eczai Arzdırlar. Binaenaleyh zehir gibi yeyene muzırrolmak haysiyyetinden başka bir veçhile haram olmazlar. Nebatatın da hayatı ve sıhhatı veya aklı izale edenlerden ma'adası haram olmaz. Müzîli hayat olanlar, zehirler, müzîli sıhhat olanlar vaktinin gayride kullanılan devalar, müzîli akl olanlar da müskirattır. Hayvanata gelince: Bunlar me'kûl ve gayri me'kûle münkasimdir. Ekli halâl olan da zebhi şer'î ile zebhedilmedikçe halâl olmaz, zebholunanın da cemi'i eczası halâl değildir. Fers-ü dem haramdır ki tafsılâtı Fıkıhtedir. İkinci kısım: isbatı yed cihetinde halelden naşi haram olanlardır. İmdi bir malı almak ya gayri ıhtiyarî bir sebeble olur, irs gibi. Veyahud alanın ıhtiyariyle olur, bu da ya malikinden me'huz olmaz: ihraz gibi, veya malikinden me'huz olur, bu da ya kahren alınır veya terazı ile. Kahren alınan ya ısmeti milkin sukutundan dolayı alınır, ganaim gibi veya ahizin istihkakından dolayı alınır, zekâttan imtina edenlerin zekâtı ve nefekatı vacibe gibi. Terazı ile alınan da ya ıvaz ile alınır, beyı', mehir, ücret gibi veya bilâ ıvaz alınır, hibe ve vasıyyet gibi.

Bu suretle iktisab ve isbatı yad için altı kısım hasıl olur ki tafsılâtı kütübi Fıkhiyyededir.

Düşününüz, Ramazan günleri lezaizinden ve kendi öz malını bile yemekten emri ilâhîye imtisalen men'i nefs eden insanlar, sonra başkalarının malını bigayrı hakkın nasıl yer, elin malına nasıl göz diker? Elbette bunlara yaraşan daima halâl yemektir. Sakın haksız mal yemeyin ﴿وَتُدْلُوا بِهَآ اِلَى الْحُكَّامِ لِتَاْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ اَمْوَالِ النَّاسِ بِالْاِثْمِ﴾ yiyib de nasın emvalinden bir kısmını günah ile, günahkârlıkla yiyesiniz diye mallarınızla hâkimlere, hükûmetlere düşmeyin, halkın emvalinden yemek için hâkimlere, hükûmetlere intisab etmeyin, rişvet vermeyin ﴿وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ yani bunları bile bile yapmayın.- Muamelâtınızda biribirinizin malına ve hukukuna iyi riayet ederseniz, yaptığınız ukud-u mukavelâtta haksızlıktan, nizaa badi olacak ve işi mahkemelere düşürecek şurutı fasideden sakınırsanız hâkimlere, hükûmetlere boyun eğmekten kurtulursunuz ve her nasılsa mahkemeye düştüğünüz zaman gerek hâkimi ve gerek biribirinizi tezvirat, şarlatanlık, rişvet gibi esbabı batıle ile ikna-u ilzama uğraşmazsanız hâkimlerinizi bozmamış,

zulme meydan vermemiş, haksız yere yekdiğerinizin malını yememiş, yedirmemiş olursunuz. Hattâ mahkemede lehinize hüküm verilmiş olsa bile mücerred bundan dolayı kendinizi haklı sanmamalısızın, hakikati hakkı gözetmelisiniz, nıhayet hükm-ü hükûmeti me'kel addile halkın malını yemek için hükûmete tevessül ve intisabdan sakınırsanız hükûmetiniz yükselir, hakimiyyetiniz artar, vazifeler hakkiyle görülür, ıbadullahın işi bihakkın tevsiye edilir, haksızlığa sed çekilir, mes'ut bir hayat yaşarsınız.»

BATIL, lûgatte zail, ya'ni vücudda durmıyan ma'dum olan demektir. Binaenaleyh « بِالْبَاطِلِ » yok yere, haksız, bilâ sebebi hakikî, şayanı itibar bir sebebi meşru' olmaksızın

Sh:»680

demek olur. Haksız mal yemeğe kalkışmak bütün fenalıkların başıdır. Bundan sakınmak terbiyei diniyenin en mühim bir neticei matlûbesi olduğu bu âyetin sıyam âyetlerini takib etmesinden anlaşılır.

Rivayet olunmuştur ki Abdanı Hadremî, İmriilkaysi Kindîden bir kıt'a arz dava etmiş idi ve beyyinesi yoktu, binaeaneleyh Resulullah İmriilkaysi tahlife karar verdi, o da yemin etmek istedi, derhal aleyhissalâtü

vesselâm « اِنَّ الَّذينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللّٰهِ وَاَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَليلًا » âyetini okudu, okuyunca İmriilkays yeminden çekindi ve mezkûr arazıyi Abdana teslim etti. Bunun üzerine işbu « وَلَا تَاْكُلُوا » âyeti nazil oldu. Bir de huzurı risalete iki hasım muhakeme olmıya gelmişlerdi, Resulullah buyurdu ki: «Ben de sizin gibi bir beşerim, siz ise bana muhakeme için geliyorsunuz, olabilir ki bir kısmınız hüccetini diğerinden eksik ifade eder, ben de dinlediğime göre hükmederim. Binaenaleyh her kimini lehine kardeşinin hakkından bir şey hükmedersem ona bir ateş parçasını hükmetmiş olurum», bunun üzerine tarafeyn ikisi de ağladılar ve her biri «benim hakkım arkadaşımın olsun» dedi, Resulullah da «haydi bakınız, araştırınız, sonra kur'a atınız, ba'dehu biribirinizle halâllaşınız» buyurdu.

Ta yukarıda Kible meselesi münasebetile hacce dair söz geçmiş ve tavaftan bahsedilmiş idi, ve fakat henüz mü'minler için mevani, zail olmamış bulunduğundan ahkâmı haccın beyanına nevbet gelmemiş idi. Şimdi sıyamın farzından sonra binai islâmın beşincisi olan hac ahkâmına geçilmek sırası gelmiş ise de bu hususta bazı istihzarata daha ihtiyaç bulunması ve bunları vakt-ü zaman ile de alâkadar olması hasebile şer'an bir mıkyası zemanî tayini muktezayı hikmet-ü maslahat olduğundan sıyam ve fitr için şuhudi şehr mes'elesi münasebetile bir cihetten tetimme diğer cihetten tavtıe olmak ve aynı zamanda başlı başına bir kanunı terbiye olacak pek mühim nasayihi de muhtevi bulunmak üzere buyuruluyor ki:

Sh:»681

﴿١٨٩﴾ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْاَهِلَّةِ ۟ قُلْ هِىَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ ۗ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِاَنْ تَاْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقٰى ۚ وَاْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ اَبْوَابِهَا ۠ وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴿﴾

Meali Şerifi

Sana hilâllardan soruyorlar, onlar, de: insanlara hacciçin de vakit ölçüleridir bununla beraber irginlik evlere arkalarından gelmenizle değildir, ve lâkin iren, korunandır, evlere kapılardan gelin ve Allaha korunun ki felâh bulasınız 189

EHİLLE, hilâlin cem'idir. Hilâl, kamerin insanlara ilk göründüğü sıradaki halidir. « اَوَّلُ حَالِ الْقَمَرِ حِينَ يَرَاهُ النَّاسُ » bu ta'riften anlaşılır ki hilâl kelimesi rüyet ma'nasını mütezammındır ve hattâ görülmesi üzerine haykırıldığından dolayı bu ism ile tesmiye edildiği

beyan olunuyor. Zira bu maddenin esası ma'nası sesi yükseltmektir ki lisanımızda «Ay!» sesi de buna muvafıktır. Binaenaleyh henüz nâkabili rüyet olana hakikat olarak hilâl denilmez. Şehrin evvelinden iki gece hilâl namını alır. Zira ilk görünüşü bunlardan birinde olur, sonra Kamer namını alır. Ebülheysem demiştir ki: kamere evveli şehirden iki gece, kezalik ahırı şehirden de iki gece hilâl denilir, arasında da kamer tesmiye olunur. Mevakît, vakitten mikatın cem'idir, va'd, miad gibi. «vakit», bir emr için mefruz olan zamandır. «Zaman», mazıye, hâle, istikbale maksum olan müddettir. Müddeti mutlaka da hareketi küllün imtidadıdır. Mikat, mekânı muayyen ma'nasına da gelir ki âfakînin ihramsız geçmesi caiz olmıyan mekânlar demek

Sh:»682

olan ihram mikatları bu ma'nadandır, binaenaleyh lâfzı müşterektir. Maamafih mevakıti ihram, mekânlardan olmakla beraber bunlara vusul, ihramın zemanı vücubunu göstermek i'tibarile birer alâmeti vaktiyye addolunabilirler, Mikat, nişanei vakit diye ta'rif edilirse müştereki ma'nevî olması da mümkindir.

Ya Muhammed! Şehri Ramazan münasebetile 189. ﴿يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ﴾ sana

hilâllardan sorarlar, yahud soruyorlar. -İbni Abbas Katade, Rebi' ve sairenin nakline göre müslimînden bazıları «hilâlin mehâkının, kemalinin, Şemse muhalefetinin faidesi ne» olduğunu sormuşlar ve rivayet olunmuştur ki bunu Ensardan Muaz ibni cebel ile Sa'lebetibniğunm «ya Resulallah bu ne haldir? Hilâl iplik gibi incecik beliriyor, sonra artıyor, tamamlanıyor, sonra da eksile eksile iptidaki haline rücu' ediyor» diye sormuşlardı. Bundan başka yine rivayet olunuyor ki:

1- Cahiliye devrinde bir erkek bir şey'e niyyet ederde zor gelirse evine kapısından girmez arkasından girermiş ve tam bir sene böyle kalırmış.

2- Ensardan bir kısmı omre yaptıkları vakit Sema ile aralarına bir hail sokmazlar ve bundan sakınır, zahmete girerlermiş. Binaenaleyh ihrama girdiklerinde şayed mübrem bir hacetleri varsa eve, bağa, çadıra kapılarından girmezlermiş de sahibi bina olan ehli meder evin sırtından bir delik deler, oradan girer çıkar veya arkadan bir merdiven atar, tamamile aşarmış, çadır halkı olan ehli veber de çadırlarının arkalarından dolanırlarmış ve bu âdeti cahiliyeyi « بِرّ = birr» sayarlarmış.

3- Ehli cahliye ihrama girdikleri zaman evlerinin veya çadırlarının arkalarını delerler oradan girer

çıkarlarmış, ancak hamaseti diniyelerinden dolayı «humüs» denilen kabileler, ya'ni Kureyş, Kinane,

Huza'a, Sekif,

Sh:»683

Haysem, Benu Amir ibni Sa'sa'a, Benu Nasr ibni Muaviye ihram ettikleri zaman diyanette şiddet da'vasile evlerine girmezler, çadırda gölgelenmezler, tere yağ ve keş yemezlermiş. Bir gün Resulullah ihrama girmiş, bir de ihramlı birisi varmış, Resulullah ihram ile harab bir bostanın kapısından girmiş o adam da görüb arkasına düşmüş, lâkin, çekil denilmiş, o da niçin diye sormuş, «Sen ihramlı olduğun halde kapıdan girdin» buyurmuşlar. O adam durmuş da «ya Resul, ben senin sünnet-ü irşadına razıyım sen girdin ben de girdim» demiş. İşte suali mezkûr ile beraber bu hâdiselerden biri bu âyetin nüzulüne sebeb olmuş, bu âdetler, bu şiddetler, bu aksilikler de kaldırılmıştır.

﴿قُلْ﴾ bu suale cevaben de ki ﴿هِىَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ﴾ o hilâller insanlar için ve hacciçin mikatlardır, vakit alâmetleridir.- İnsanlar vakte muhtac olan işlerinin ve bilhassa hac « حج » vakitlerini bunlarla tayin ederler ki bu mana « ﴿وَقَدَّرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ﴾. ﴿وَجَعَلْنَا

الَّيْلَ وَالنَّهَارَ اٰيَتَيْنِ فَمَحَوْنَآ اٰيَةَ الَّيْلِ وَجَعَلْنَآ اٰيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِتَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ﴾ âyetlerinde de ayrıca beyan buyurulmuştur. İzahı:

Şuhur ile zaman takdirinde yani ayın bir mıkyası zemanî ittihaz edilmesinde bir takım menafii insaniye vardır ki bunların bir kısmı dinî ve bir kısmı dünyevîdir. Dinî olanlar:

1- «شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِىٓ اُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْاٰنُ»

2- Hac «اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ»

3- İddeti vefat, «يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَعَشْرًا», iddeti iyas, «فَعِدَّتُهُنَّ ثَلٰثَةُ اَشْهُرٍ»

4- Evkata müteallık nezirler ve hilâl ile ma'lûm olabilecek bir sıyamı mendub.

Dünyevî olanlar da müdayenat, icarat, mevaid, müddeti haml-ü rıda ve saire gibi pek çoktur. Eyyam ve eczai eyyam olan saatlar için evkatı salâtta olduğu gibi günün

dahi bir mikat olduğunda şüphe yok ise de pek çok işler için ay hisabı elzemdir. Ve tahavvülâtı kameriye hılkaten bu hususta vaz'iyeti şemsiyeden ziyade vakit hisabına elverişli ve umum için kolaydır. Ay hılkaten müstakil bir vahidi kıyasî olmalıdır. Şemsin cirminde bir tahavvül görülmediğinden dolayı Arza nazaran metaliindeki ıhtilâfatı ve bürçlar üzerindeki intikalatı umurı hafiyeden olmakla şehr tesmiyesine münasib olmıyacağı gibi senei şemsiyede şehr bir mıkyası zahirî değil, nihayet fusuli erbeaya veya nefsi seneye nazaran i'tibarî ve hafî bir cüz'i mıkyastırlar. Halbuki ay, terbi'lerile haftaların dahi hakikaten mıkyasıdır. Dünyanın her tarafında hafta hisabının vahdeti de bu mıkyasın fıtrîliğinden naşidir. Nihayet ay, geceleri itibarile gün hisablarına da bariz bir alâkayı haizdir. Ve buna binaen günlerin isimleri umumiyetle buna tatbik olunarak yedi olmuştur, İşte menafii beşeriye noktai nazarından tahavvülâtı Kamerin hikmeti zahiresi vakit hisabı için böyle bir mikat olmaktır. Bunun için senei Şemsiye hisabında uydurma suretile olsun bir ay hisabına mecburiyet vardır ki buna tabi olmak insanlara hakikatten ziyade tevehhümat ve itibara sapmak

itiyadını verir. Bunlardan başka Kamerin cirminde her gün meşhud olan bu tahavvülât ecramı Semaviyenin dahi ma'ruzı tagayyür ve kabili mahvolabileceğine bir misali bahir teşkil etmesi itibarile kudret ve vahdaniyeti ilâhiyenin âyâtı kübrasından olan hılkati Semavat içinde Kamer, mütefekkirînden başka en basît insanlara bile rabbülâleminin iradesini anlatan bir âyeti mümtaze ve ona ubudiyet etmek için vakit tayinine delâlet edecek bir alâmeti rabbaniye olduğunda da şüphe yoktur «

تَبَارَكَ الَّذِى جَعَلَ فِى السَّمَآءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنِيرًا » Bütün bu meani « هِىَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ » cevabında icmal edilmiş ve sıyamdan sonra samedi bahse tenbih için bilhassa « وَالْحَجِّ » kaydi de zikrolunmuş ve suali mezkûre bu suretle bir cevabı hikmet verilmesi emredilmiştir.

Sh:»685

Bu sual ile esbabı âdiyeyi, İlmi nücum mucebince esbabı felekiyenin beyanını kasd edenler dahi bulunabileceğinden, soranlara bu cevabı söyle, şunu da ilâve et:

﴿وَلَيْسَ الْبِرُّ بِاَنْ تَاْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا﴾ Bununla beraber, birr-ü hayır denilen haslet, evlere arkalarından, sırtlarından gelmek değildir.- Bu ifadenin bir ma'nayı hakikîsi, bir

de ma'nayı kinaîsi vardır. Hakikati itibarile: ehli cahiliyenin ihramda yaptıkları bu aksilik bir ibadet olmadığı gibi ma'nayı kinaîsi itibarile de Resulullaha İlmi nücum suali sormak, hikmet ve ahkâmı ilâhiyeyi beyan-ü tebliğ için ba's buyurulmuş olan Peygamberi hâşâ bir müneccim ve Kur'anı bir nücum kitabı yerine koymak ve ulûmı âdiye mekasıdiyle İlmi nübüvvet metalibini tefrik edememek işe tersinden başlamak demektir ki işlere böyle tersinden başlamakla hayra erilemez, birr-ü hayır böyle aksilikle değildir.

﴿وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقٰى﴾ ehli bir ancak müttaki olan, korunandır. Ya'ni yukarıda « لَيْسَ الْبِرَّ اَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ » âyetinde « وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيّٖنَ » ilâ « وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ » diye evsafı beyan olunan kimselerdir. Ezcümle Peygamberin arkasına düşerek bostanın kapısından girib gölgelenen kimsedir. Bunu bilin

﴿وَاْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ اَبْوَابِهَا﴾ ve evlere kapılarından gelin. İşler doğru yolile, vechi lâyıkıle girişin aksilik etmeyin, bir sual sorarken de halinizi bilin, mâlâya'ni ile uğraşmayın, bu cevab ve bu emir camiülkelim bir darbı mesel şeklinde kulağınıza küpe olsun da Peygambere tahavvüli hilâlin esbabı felekiyesini sormaktan şimdi vaz geçin. Evvelâ kavminizin âdeti cahiliyesi olan şu aksiliğin izalesile halasınızı düşünün ve onun esbabını sorun ﴿وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾ felâh bulmanız için de Allahdan korkun ve balâdaki evsafı ittikayı

iktisab ederek Allahın vikayesine girin ve şu emri dinleyin:

﴿١٩٠﴾ وَقَاتِلُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَاتَعْتَدُوٓا
انَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴿١٩١﴾ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ
ثَقِفْتُمُوهُمْ وَاَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ اَخْرَجُوكُمْ وَالْفِتْنَةُ اَشَدُّ مِنَ
الْقَتْلِ وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتّٰى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ
فَاِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذٰلِكَ جَزَآءُ الْكَافِرِينَ ﴿١٩٢﴾ فَاِنِ
انْتَهَوْا فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٩٣﴾ وَقَاتِلُوهُمْ حَتّٰى لَا تَكُونَ
فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلّٰهِ فَاِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ اِلَّا عَلَى
الظَّالِمِينَ ﴿١٩٤﴾ اَلشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ
قِصَاصٌ فَمَنِ اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى
عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوٓا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ ﴿١٩٥﴾
وَاَنْفِقُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَاتُلْقُوا بِاَيْدِيكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ

وَاَحْسِنُوٓا ۛ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿

Sh:»687

Meali Şerifi

Korunun da size kıtâl edenlerle fisebilillâh çarpışın, fakat haksız taarruz etmeyin çünkü Allah haksız taarruz edenleri sevmez 190 ve onları nerede yakalarsanız öldürün ve sizi çıkardıkları yerden onları çıkarın, o fitne katilden eşeddır, yalnız Mescidi haram yanında onlar size kıtal etmedikçe siz de onlara kıtal etmeyin, fakat sizi öldürmeğe kalkışırlarsa hemen onları öldürün kâfirlerin cezası böyledir 191 Artık şirkten vaz geçerlerse şüphesiz ki Allah gafur, rahîmdir 192 hem bir fitne kalmayıb din yalnız Allahın oluncıya kadar onlarla çarpışın vaz geçerlerse artık husumet ancak zalimlere karşıdır 193 hürmetli Ay hürmetli Aya ve bütün hürmetler biribirine kısastır, o halde kim size tecavüz ettiyse siz de ona ettiği tecavüzün mislile tecavüz edin de ileri gitmeye Allahdan korkun ve bilin ki Allah müttekilerle beraberdir 194 ve Allah yolunda infak eyleyin -masraf verin- de kendi ellerinizle tehlükeye bırakmayın, ve güzel hareket edin, çünkü Allah güzellik edenleri sever 195

Başdaki « وَقَاتِلُوا » âyetinin Medine de ilk nazil olan âyeti kıtal olduğu ve Resulullahın, o zaman mukatele edene mukatele, keffi yed edenden de keffeder bulunduğu ve surei « برائه » deki « وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَآفَّةً » diye umumen kıtal emrolununcıya kadar böyle yaptığı Rebi İbni Enes radıyallahü anhden mervidir. Müslümanlar önce tedafüî dahi olsa kitalden memnu' ve her ne olursa olsun sabr-ü muvadeaya me'mur edilir, bil'ahare kıtal âyetleri ile bu memnuiyyet neshidildi. Lâkin kıtal âyetleri iki nevi'dir bir kısmı sade me'zuniyet-ü cevaz ifade eder, bir kısmı da kıtal-ü cihadı emrederek vücub ifade eyler. Bu âyet ise sadece âyeti kıtal değil, emri kıtal âyetidir. Hazreti Ebi Bekri Sıddık, Zührî ve Said ibni Cübeyr gibi bir hayli zevattan kıtal hakkında nazil olan ilk âyet surei Enbiyadaki « أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا » âyeti olduğu da mervidir.

Binaen-

aleyh Rebi' rivayetinin ma'nası bu « قَاتِلُوا » âyetinin ilk emri kıtal âyeti olmaz lâzım gelir ki ekseri ulemai tefsirin kavli de budur. Bu emir « فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ » âyetinde vadedilmiş olan emirdir. Bu

kıtal emirleriyledir ki Hatemülenbiyanın seyf-ü cihada me'mur olacağı hakkında kütübi salifede varid olan vasfı mahsusları da tebeyyün etmiş, bu suretle de mu'cizei ilâhiye tahakkuk eylemiştir. Bu âyetin ma'badile veya Surei «Berae» deki « وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَآفَّةً » âyeti ile mensuh olub olmadığında ıhtilâf edilmiştir. Evvelkinin düşman hücumuna karşı tedafüî harbe münhasır bir emir olduğuna tarafdar olanlar mensuhıyyetine, bidayeten i'lânı harbe dahi muhtemil bulunduğunu anlıyanlar da muhkemiyyetine kaildirler. Gerçi surei «Berae» âyetleriyle bidayeten fisebilillâh i'lânı harbin ve taarruzî kıtalin dahi meşru ve icabına göre vacib olduğunda ıhtilâf yoksa da mes'ele evvelki emrin elyevm mensuh mu yoksa ma'mulün bih mi olduğunu ta'yin etmektedir. Peygamberimizin Medineye ilk senei hicretlerinden itibaren «seriyye» ler tertib ve etrafa i'zam eylediği ve fakat bunların sırf te'mini inzıbat-ü asayiş ve etraftaki düşmanların hal-ü vaziyyetlerini keşf için gönderilmiş karakollardan başka bir şey olmadığı ve düşman tarafından kıtale mübaşeret edilmedikçe harb-ü kıtal emri verilmediği, hatta Bedir, Uhud, Ahzab ve namı diğerle Handak muharebelerinin hep zarureti müdafaa ile yapılmış harbler olduğu ve bu halin bir hayli zaman devam ettiği muhakkak ise de kıtal hakkında ilk varid olan izin ve evamiri ilâhiye yalnız müdafaa harbine mahsus olub Peygamberi re'sen i'lânı harb-ü taarruzdan şer'an ve alel'ıtlak meni'mi ediyordu? Yoksa bu hususu iktızayı siyasete tabi tutarak sonraki emirler gibi icabına göre taarruza dahi müsaid olduğu halde tatbikını bu günkü gibi re'y-ü siyasete mi bırakıyordu? Hasılı bu babdaki nususı müteahhire esas itibariyle nâsih

midir?

Sh:»689

Yoksa mübeyyin ve muvazzıh mıdır? İşte mes'ele budur. Rebi' rivayetinin zahirine nazaran mensuh, Hazreti Ebi Bekir rivayetinin zahirine nazaran da muhkem olduğu anlaşılıyor. Halbuki ihtimal sabit ve istimal mümkin iken nesha hükmetmek caiz olamıyacağından bir çok müfessirîn muhkem olduğuna kaildirler ki biz de buna tarafdarız. Ragıb der ki «evvelâ münhasıran rıfk, sadece va'z ve mücadelei hasene ile emredilmiş, badehu kıtale izin verilmiş, sonra haktan imtina edene harb-ü kıtal ile emrolunmuştur ki bunlar aledderecat muktezayı siyasete göre varid olmuş emirlerdir» ilah...

Bu noktada Avrupalıların dini islâm hakkında iki mütehalif fikir neşretmekte olduklarını görüyoruz. Bir kısmı re'sen ilânı harbin cevazı mes'elei mukarreresini vesile ittihaz ederek islâmın mücaviz ve sırf kılıç kuvvetiyle intişar etmiş bir din bulunduğunu iddia etmek ve İlmî, Edebî, Hukukî, Ahlâkî, İctimaî haysiyyetle müsbet olan nüfuzi ma'nevîsini inkâr eylemek istiyor. Bu fikir edillei islâmiyenin İlmî kuvvetine mukavemet imkânı göremediklerinden dolayı islâmın hiç bir dinde görülmemiş olan intişarı mu'cizesini sırf kılıc

kuvvetine istinad ederek onu Hıristiyanlık taassubiyle hissî bir yoldan vurmak istiyen eski Hıristiyanların bakıyyei neşriyyatıdır. Halbuki bunlar bu taarruz ile kendi davalarını iki cihetten nakzetmektedirler. Zira bir taraftan Hıristiyanlık emrine muhalif olarak Ehli salib devrinden beri Hıristiyanları hep silâha ve tecavüze saldırmışlar, diğer taraftan da alelıtlak harbi din fikrine mugayir göstermekle hem kendilerini hem de mensub oldukları kütübi salifei ilâhiyeyi tekzib etmişler ve ayni zamanda bununla Hatemülenbiyanın cihad ile me'mur olacağı hakkındaki kütübi salife mu'cizatını gizlemek istemişlerdir. İslâmın sırf kılıçla intişar etmiş olması iddiası tarihe ve ahkâmı islâma karşı bühtandır. Hakikat şu hadîsi şerifin

Sh:»690

içindedir. « اِنَّ اللّٰهَ يَزَعُ بِالسَّيْفِ مَا لَا يَزَعُ بِالْقُرْاٰنِ = Allah tealâ Kur'an ile defetmiyeceği bazı fenalıkları kılıc ile def eder.», edillei İlmiye ve Akliye, söz anlıyan, ilme hürmet eden, insafı olanlar içindir. Bunları tanımıyan ve fursat bulduğu zaman her hakkı ve her nevi mukaddesatı çiğniyen ve çiğnemek için müterakkıb olanların men'i fesadı ancak seyf ile mümkin olur. Bunun için haddizatinde eyi bir şey olmıyan harb, ilm-ü akıl, nush-u irşad dinlemiyen ve mücerred şehvetlerden, garazlardan doğan büyük büyük fitnelere nazaran ehveni şerrolur. Ve bu suretle bir hüsni izafî iktisab eder

de icabına göre tedafüî ve icabına göre taarruzî harblere girişmek bir vazifei diniye ve müstahsene bile olur. Böyle olması için de bunun ancak fisebilillâh, hak yolunda, hak uğrunda yapılması ve bu niyyetle hareket edilmesi lâzımgelir, çünkü başka maksad ta'kib edenler, def'i fitne vesilesile daha büyük fitneler ihdas ederler. Zülme boyun eğmek tervici zulüm olduğu vakit icabı diyanete muhalif olacağı gibi, hakk-u hayrı ta'mime çalışmamak da fikri dinîye muhaliftir. Fitneler hem bastırılmalı, hem önüne geçilmelidir. Hakk-u hayır mevanıı izale edildiği zaman islâm her halde umum beşeriyyetin koşarak gireceği yegâne bir dini ilâhîdir.

Buna mukabil ikinci kısma gelince: bunlar «dini islâmda harb yalnız hali tedafü'de meşru' kılınmış, müdafaa mecburiyyeti olmadıkça harbe cevaz verilmemiş ve islâm silâh ile değil, terki silâh nazariyesile ve ilm-ü akla, fikri hakka verdiği ehemmiyet ile ve kuvvei iknaiyesi ve lisanı ile intişar etmiştir» diyorlar ve islâmı müdafaa eder gibi görünerek Kur'andaki bütün kıtal emirlerinin tedafüî harbe munhasır olduğunu ve müslümanlıkta re'sen i'lânı harbe ve taarruza cevaz olmadığını iddia ediyorlar. Bunlar da Avrupa ve Hıristiyanlık noktai nazarından daha ince ve derin bir fikri siyasî ta'kib eden yeni bazı erbabı kalemin fikirleridir. Bu zevat pek â'lâ bilirler ki

cevazı harbin hali tedafua münhasır olması binnetice müdafaa imkânının da selbine sebebdir. İcabında hasma takaddüm etmek için re'sen taarruz edebilmek hakkından mahrum olanlar daima denemezse de ekseriya müdafaa kudretine de malik olamazlar. Bu ise hakkı müdafaanın da selbine müsavidir. Bunlar bunu bildikleri için tahtı istilâlarına aldıkları müslümanları maddeten ve ma'nen silâhtan tecrid için zahiren dini islâm lehinde görünür telkınat ile yeni islâm aleyhinde ince bir ta'biye yapmış oluyorlar. Evvelkiler müslümanlık ne fena şey? Çünkü silâh emrediyor diyorlar, berikiler de müslümanlık ne iyi şey? Çünkü terki silâhı emrediyor diyorlar ve bu iki fikir binnetice müslümanların silâhını almak maksadında birleşiyorlar. Yeni olan bu ikinci fikri cidden insaniyet ve islâmiyet lehinde bir fikri ilmî zannederek bu sayede neşri islama hizmet edeceğiz hayalile tervic ve balâdaki nesih mes'elesini aksine te'vil etmeğe çalışan bazı islâm muharrirleri de işidiyoruz. Bunlar da onlara tebean ilk nazil olan ve mensuhıyeti rivayet olunan muharebe âyetlerinin hem müdafaaya münhasır ve hem gayri mensuh olduğunu iddia ettikleri gibi sonra nazil olan ve müdafaaya münhasır olmadığı zahir ve müttefakun'aleyh bulunan âyetleri de ma'kûs olarak sırf tedafüî göstermek istiyorlar. Muahhar mukaddemin beyanı veya nâsihı olmak lâzım gelirken mukaddem muahharın beyanı veya nâsihı imiş gibi iradei kelâm ediyorlar ki bunlar, islâmın ruhı aslîsi olan hakk-u

hakikat fikrini bırakıb yanlış bir ümid için hilâfını tervic etmek demektir. Doğrusu dini islâmda ilk emirlerden itibaren hakkı müdafaa meşru' olduğu gibi indelhace fisebilillâh olmak üzere hakkı taarruz da meşrudur. Hattâ icabında bir vazifedir. Ve ancak bu ma'na iledir ki bu ilk emr mensuh değildir denebiliyor. Ve işbu fisebilillâh kaydi her harbin rüknüdür. Bu mülâhaza edilmedikce harb-ü kıtale asla cevaz bile yoktur.

Bundan

Sh:»692

dolayıdır ki Avrupalıların düşündükleri mana ile tecavüzî harbın dini islâmda yeri yoktur demek caiz olabilir. Din fikrine münafi olacak harb de ne müdafaa ne taarruzdur. Fisebilillâh ve emri hak uğrunda olmıyan fikri Tagut ve mahzı taaddi garazıle olandır. Halbuki islâmda hali harbde dahi harbi müstahsen kılabilecek gaye hılâfında taaddi haramdır. Bunun için taarruz harbinde dahi riayet edilmesi lâzım gelen hukukı harb vardır. Ve bunu tarihi beşeriyyette ilk evvel dini islâm te'sis etmiştir «وَلَا تَعْتَدُوٓا اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ». Binaenaleyh dini islâm sırf silâh kuvvetile intişar etmiş bir taaddi dinidir demek iftirayı mahz olduğu gibi intişarı islâmda silâhın hiç hizmeti yoktur demek de kitab-ü sünnete muhalif bir yalan olur. İslâm sırf silâh kuvvetiyle intişar etmiş olsa idi o

silâhı tutan ellerin cüz'î bir zaman içinde nasıl toplanıverdiğini, ve Kisraların Kaysarların silâhlarına nasıl galebe ettiklerini izah etmek mümkin olmazdı, bu kat'iyen gösterir ki zati din ve mu'cizatı risalet silâhtan evvel müstakıllen icrayı nüfuz eden bir âmili yegânedir. Bununla beraber feyzi islâm silâhsız olarak yalnız ma'neviyatı mücerredeye münhasır olsa idi Fahri risaletin silâh istimal etmesine ve Kur'anın kıtal emirleri vermesine hiç de lüzum olmazdı. Bu da kat'iyen gösterir ki emri dinde silâhın dahi bir mevkii mühimmi vardır. Ve bütün hakikat « اِنَّ اللّٰهَ يَزَعُ بِالسَّيْفِ مَا لَا يَزَعُ بِالْقُرْاٰنِ » hadîsi şerifinde mündericidir. Ruhı din bunların hududunu evvelâ tem'yiz, saniyen tatbik etmektir.

الرأى قبل شجاعة الشجعان هو اول وهو المحل الثانى

Rivayet olunduğuna göre Hudeybiyye senesi müşrikler Resulullahı ziyareti Kâ'beden menetmişler ve senei âtiyede gelmek ve Mekkei Mükerreme üç gün tahliye edilmek şartiyle bir müsalahada akdeylemişlerdi. Ertesi sene [hicret 7] Resulullah bu müsalaha mucebince ömrei kaza

için avdet ettikde müslümanlar müşriklerin ahde vefa etmiyeceklerinden endişe etmişler, Haremi şerifte ve şehri haramda muharebe etmeyi de hoş görmemişlerdi ki bu âyet bunun üzerine nazil olmuştur. Bunların ahkâmı hacci beyan siyakında varid olmuş bulunması bunu müeyyid ve nesakı tilâvet ma'badinin de beraber nüzulünü müş'irdir. Bu âyetlerin bu siyakı mülâhaza edilince anlaşılır ki bu kıtal ve katil emirleri Kıblei islâmın selâmeti, ahkâmı müsalehanın muhafazası ve ferızai haccın te'mini edası noktai nazarından ref'i mevanı lüzumuna mebnidir ki bunlar da Hazreti Ebi Bekir rivayetinin kuvveti ma'nasını iş'ar etmektedirler. Gelelim ma'naya:

Evlere kapılarından girin ve Allaha ittika edin. 190. ﴿وَقَاتِلُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ﴾ Allah yolunda muharebe de edin ﴿الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ﴾ o kimselere ki size bilfiil kıtal ediyor veya edecektir.- Fisebilillâh mukatele, Allah yolunda, ya'ni dini hak uğrunda sırf i'lâi kelimetullah için cihad demektir, Ve bu kıtalin meşruıyeti için « فِى سَبِيلِ اللّٰهِ » olmak üzere bir hüsni niyyetin lüzumunu natıktır. Müfaâle babı fi'lin iptidaen fail, saniyen mef'ulden sudurunda zahir olduğu için « الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ » harb-ü katle taarruzun düşman tarafından olmasını iş'ar edeceğine mebni bu emrin yalnız müdafaayı meşru kıldığı ve bündan dolayı « ﴿وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ﴾ . ﴿وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ

وَجَدْتُمُوهُمْ﴾. ﴿قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ﴾.

﴿وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَآفَّةً﴾ » emirleriyle mensuh bulunduğu berveçhi balâ nakledilmişse de « قَاتِلُوا » dahi aynı babdan olduğu için bu noktada bir şaibei tearuz bulunacağından birini veya her ikisini mücerred isneyn beyninde müşareket ma'nasına hamletmek lâzım gelir. Ve bu ma'na ile bilfiil mukatele, taarruz ve müdafaadan eammolur. Netekim tefsiri Ebi Hayyanda « الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ » zahiri «iptidaen veya def'an anilhak münacezei kıtal demektir» diye taarruz veya tedafü'den eammolduğu gösterilmiştir. Bir de fi'li muzarı istikbale de muhtemil-

Sh:»694

dir. Bu surette « يُقَاتِلُونَكُمْ » kıtale ehliyyet ve kudreti olub da harb edecek halde bulunanlar demek olur. Ve bu ma'na Hazreti Ebi Bekirden ve Ömer ibni Abdil'azîzden mervidir. Bunda evvelkisi evleviyyetle sabit olur, umumı müşterek veya umumı mecaz lâzım gelmez. Evvelkinde muhasırîn ve münasıbîn haric kalır, ikincisinde bunlar da girer. Nasbı harb etmiyen veya kadın, çocuk, piri fani, Manastırdaki Ruhbanlar gibi ağlebi ahvalde harbetmek kudretini haiz olmıyanlar haric kalır, bunlara kıtal caiz olmaz. Evamiri ahîre de dahi hal böyledir. O halde bu iki ma'na beyninde muhtemil olan bu âyet de mensuh değildir.

Bu suretle mukatele edin ﴿وَلَا تَعْتَدُوا﴾ fakat gerek kıtalte ve gerek diğer hususlarda Allahın emirlerini ve ta'yin ettiği hududu tecavüz etmeyin, taarruzda haksızlık yapmayın, ya'ni bu mıyanda nasbı harb etmiyenleri ve kadınları, sıbyan ve etfali, Rühbanı, harb zamanında za'f-ü aczinden naşi ağlebi ahvale nazaran ehli kıtal olmamakta bunlar mecrasına cari olanları da öldürmeğe kalkışacak kadar ileri gitmeyin, kezalik katilde müsle yapmayın, ya'ni öldürdüğünüz kimselerin burnunu kulağını ve sairesini kesmeğe kalkmayın. - Netekim sıbyan-ü nisayı ve eshabı savamiı katilden ve kezalik müsleden Resulullahın nehyettiği âsarı şayia ile sabittir. Halifei Resulullah Hazreti Sıddıkın dahi kumandan Yezid ibni Ebisüfyana hukukı harbi mütazammın olarak yazdığı vesayada bunları ve kezalik şeyhı fâniyi katilden ve ma'muru tahribden ve yemekten gayrı bir garaz için sığır ve koyun kesmekten ve meyvalı ağacı yakmak ve sair bir suretle ifsad etmekten nehyeylemişti. Bu miyanda bazı müfessirîn ilânı harb haberi vasıl olmadan birdenbire basmak dahi taaddi cümlesinden olduğunu söylemiştir. Bazıları da balâda zikrolunan mukatele ma'nasından dolayı bu taaddiyi bizatihi taarruza hamletmişler ve bu

sebeble mehsuhıyetine de hükmeylemişlerdir ki Rebıın kavlidir. Binaenaleyh mensuhtur denilmenin ma'nası bidayeten taarruz alelıtlak taaddi değil, ıktızayı hale göre meşru'dur demek olduğu unutulmamalıdır. Hasılı ber minvali meşruh taaddi etmeyiniz: ﴿اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ﴾ zira Allah taaddi edenleri sevmez, onları sevaba değil ıkaba lâyık görür.

Fisebilillâh muharebe edin 191. ﴿وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ﴾ ve onları nerede yakalarsanız öldürün, Hıll-ü Harem demeyin, onlar taarruz etsin diye beklemeyin, böyle yapın ﴿وَاَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ اَخْرَجُوكُمْ﴾ ve sizi çıkardıkları yerden ya'ni Mekkeden onları çıkarın, vatanınızı onların elinden kurtarın. -Burada bu ıhrac emri, emri temkinîdir. Bu va'd fethi Mekke ile incaz buyurulmuştur. Gerçi katil haddi zatında fena bir şeydir, lâkin ﴿وَالْفِتْنَةُ اَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ﴾ fitne de katilden eşeddir, daha ağırdır.- Zira katlin zahmet olması çabuk geçer, fitneninki devam eder. Katil, insanı yalnız Dünyadan çıkarır, fitne ise hem dinden hem Dünyadan oldurur. Binaenaleyh fitneye tutulmaktan ise o fitneyi çıkaranları öldürmek veya ölmek veya çıkardıkları fitneyi kendi başlarına yıkmak elbette yeğdir. Ehveni şerreyn ıhtiyar olunur kaidesi de bu gibi nususdan müstenbattır.

FİTNE aslı lûgatte karışığını almak için altını ateşe koymaktır. Bundan mihnet ve belâya sokmak ma'nasına isti'mal edilmiştir ki burada bu ma'nayadır. Ya'ni vatandan ıhrac gibi insanları azaba giriftar edecek belâ ve mihnet, katilden daha ağırdır. Ölümden daha ağır ne vardır demeyiniz zira ölümü temenni ettiren hal ölümden daha ağırdır. Bu nazmın sıyakında insanı vatanından çıkarmak da ona ölümü temenni ettirecek fiten-ü mihan cümlesinden oldu-

Sh:»696

ğuna işaret vardır. Şirk, neşri küfür, irtidad, hetki hürumatullah, âsayişi umumîyi ıhlâl, vatandan ıhraç hep birer fitnedirler, mü'minin el'iyazebillâh dönüb kâfir olması katlolunmasından eşeddir. İhtida eden mü'minlerden bazı zevat Mekke müşrikleri tarafından küfre döndürülmek için ta'zib olunuyor, onlar da « وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ اَمْوَاتٌ ؕ بَلْ اَحْيَآءٌ » emri ilâhîsi mucebince ölmeği göze alıb biizni huda sebat ediyorlardı, bu suretle Şehri haramda bazı Sahabeyi müşrikler katletmişler ve hep bunlar müslümanların gücüne gitmiş idi. İşte bütün bunlar « وَالْفِتْنَةُ اَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ » düsturunda telhıs edilerek i'lânı harbin sebebi icmal buyurulmuş

ve müslümanlar def'ı fitne için fisebilillâh ya gazi veya şehid olmağa terğib kılınmıştır. Sebebi nüzul hassi se de nazım, mahiyyeti fitnenin mahiyyeti katlile mukayyesini ifade ettiğinden hüküm eamdır.

Maamafih

﴿وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتّٰى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ﴾

Mescidi haram yanında, Mekke içinde evvelâ onlar size kıtale başlamadıkça siz de onlara kıtal etmeyiniz, lâkin ﴿فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ﴾ onlar size kıtal eder de birinizi öldürürlerse siz de onları öldürünüz, ﴿كَذٰلِكَ جَزَآءُ الْكَافِرِينَ﴾ kâfirlerin cezası böyledir. Hamza, Kisaî, Halefi âşir kıraetlerinde «

وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ... حَتّٰى يُقَاتِلُوكُمْ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ» okunur ki Mescidi haram yanında onlar sizden birini öldürmedikçe siz de onları öldürmeyiniz, eğer onlar sizi öldürürse siz de onları öldürünüz. -Bundan anlaşılır ki Haremi Kâ'be ve Mekkei Mükerreme içinde taarruzan katil, caiz değildir, ilk vazife yalnız ıhracdır, fakat orada katil yapan katlolunur. Hattâ Mekke içinde bir katil yapan Haremi Kâ'beye iltica ederse orada yine katil caiz değildir, çıkarılır da kısas edilir «

﴿وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ وَأَمْنًا﴾. ﴿وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا﴾ » lâkin Haremi şerif içinde katil yapan orada katledilebilir. Bu emir makablini muhassıstır.

Ahkâmı Kur'anda der ki «hıtabı vahidde nasıh ve mensuh bulunamı-

Sh:»697

yacağı, nesakı tilâvet ve nizamı tenzil de bu iki ayetin bir hıtabda nüzulünü iş'ar ettiği ve hılafına bir nakli sahih, mevcud olmadığı cihetle « وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ » makablini nasıh olmayıb mübeyyin olduğu gibi bu nehiy de « وَاقْتُلُوهُمْ » emrinin umumunu nasıh değil muhassıs olur. Sonra bu nehide hiç bir emrile mensuh değildir, muhkemdir. Gerçi « فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ » emri sonra nazil olduğunda ıhtilâf yoksa da bunun işbu « وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ » nehyine müretteb olarak ı'mali mümkin olduğuna göre nesha delâleti yoktur. İbni Abbas ve Ebu Şureyhi Huzaî ve Ebu Hureyre hazaratından rivayet olunduğu üzere fethi Mekke günü aleyhissalatü vesselam irad buyurduğu hutbede «ey nas, Allah teala Semavat-ü Arzı halk eylediği gün Mekkeyi muhterem kıldı ve o benden evvel kimseye halâl kılınmadı, benden sonra da kimseye halâl kılınmıyacaktır. Bana da ancak bir günün bir saatinde halâl kılındı ve yine Yevmi kıyamete kadar muhterem oldu» buyurmuştur ki bu bir saat de müşrikler tarafından orada ikaı katl edildiği saat demektir. Ve bu hadîsi şerif işbu âyetteki nehyi mukayyedin muhkem olduğuna

delâlet eder. Buna karşı Rebi' ve Katedenin buna mensuh demeleri Peygamberden bir rivayet olduğu ma'lûm değildir. Kendi ictihadları olmak üzere telakkı edilebilir.» ilah... bu suretle bu hüküm bakıdır, nesıh sabit değildir.

192. ﴿فَانِ انْتَهَوْا﴾ Binaenaleyh küfürden vaz geçerlerse ﴿فَانَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ Allah da gafur-ü rahimdir. -« ﴿وَاَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ اَخْرَجُوكُمْ﴾ » kaydı delâletile bu âyetin Ehli kitab hakkında olmayıb Areb müşriklerine mahsus olduğu anlaşılır. Ehli kitabın vergi ile mutavaati dahi makbul olabildiği halde Arab müşrikleri ya islâm veya seyfe mahkûmdur. Ve bu nokta şu âyetle tansıs olunuyor:

193. ﴿وَقَاتِلُوهُمْ﴾ onlara o suretle kıtal edin ki ﴿حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ﴾

Sh:»698

hattâ fitne ya'ni şirk-ü tefrika olmasın ﴿وَيَكُونَ الدِّينُ لِلّٰهِ﴾ da din hep Allah için olsun,

yalnız Allaha inkıyad-ü itaat edilsin.- Halbuki « ﴿اِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ﴾ » dır. Binaenaleyh bunlarda dini tevhidi hak olan islâmdan başka bir din bulunmasın, fitnenin başı olan şirk kalksın, bunun için aleyhissalâtü vesselâm «ben bu nasa «lâilâheillâllah» diyecekleri âna kadar kıtale me'murum, onu dedikleri zaman benden canlarını kurtarırlar» buyurmuştur. Diğerleri cizye ile dahi ısmetı deme malik olabilecekleri halde bunlara da müsaade verilmemiştir. Bundan başka bilhassa Mekkede gayrı müslimin ıkametine müsaade de edilmemiştir. Binaenaleyh ﴿فَاِنِ انْتَهَوْا﴾ küfürden vaz geçib islâmı kabul ederlerse ﴿فَلَا عُدْوَانَ اِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ﴾ artık zalimlerden maadasına husumeti kıtal yoktur.

İyi amma bu kıtal hasbel'ade muharebenin memnu' olduğu Şehri harama tesadüf ederse ne olacak?

194. ﴿اَلشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ﴾ Şehri haram, Şehri harama, hurmetler, hurmetlere kısastır., -Burada hurmet, muhafaza ve ihtiramı vacib olan, el uzatılması caiz olmıyan şey demektir ki emvale de şamildir. Bu atıfta tahsıstan sonra ta'mim vardır. Binaenaleyh ﴿فَمَنِ اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ﴾ her kim size tecavüz eder, hurmet-ü ısmetinizden bir şey ıhlâl eylerse ﴿فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ﴾ onun size tecavüz ettiği kadar, ya'ni misli olmak şartile siz de ona bilmukabele tecavüz ediniz.- Çünkü « ﴿وَجَزٰٓؤُا سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا﴾ » dır. Bir tecavüze karşı mukabele bilmisil tecavüz değil,

tecavüzün cezasıdır. « اَلْبَادِی اَظْلَمُ » buna tecavüz ve taaddi ta'bir edilmesi, zatı fiilde mümaselet dolayısile bir müşakeledir. Haddi zatında çirkin olan bir

Sh:»699

şey böyle bazı şeraıt altında izafî bir hüsün iktisab eder. Binaenaleyh bâdinin fi'li hakikaten ve hükmen çirkin bir zararı mahz olduğu halde onun aksül'ameli demek olan mukabile bir hak vermiş olur. Böyle olabilmesi ise mümaseletle meşruttur. Mümaselete riayet mümkin olmıyan hususatta kısas yapılmaz. Keymiyyat biribirine takas edilmez, derecatı hukuka riayet lâzımdır. Meselâ: mağsub mevcud ise aynen alınır, misliyyattan ise misli nev'îsi ile, değil ise misli malîsi olan kıymetiyle tazmin edilir. Hasılı meşru olan mukabelei mutlaka değil, mukabele bilmisildir. Misle riayet edilmeyince re'sen bir zarar ika edilmiş ve zarara zarar ile mukabele olunmuş olur. Halbuki islâmda « لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ » dır. Re'sen zarar caiz değil, zarara zararla mukabele de caiz değildir, fakat izalei zarar lâzımdır. Zarar ise bizzarure mislile takas edilerek izale olunabilir. Yoksa diğer bir zarar ihdas edilmiş olur. Takas demek olan kısas kelimesi bu mümaselet ma'nasını mutazammın olduğu halde zühul edilmemek ve hükümde maksud bizatihi olduğu gösterilmek için tefrian ayrıca da tansıs olunmuştur. İşte mümaseletle meşrut bulunan « اَلْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ » kaidei külliyesi mucebince memnu Ay da aynı memnu Aya takas edilir.

Düşmanlar geçen Hudeybiyye senesi Zilkı'dede müslümanlara taş, ok atarak kıtale kalkışmakla bu Şehri haramın hurmetini hetkettiler. Bu sene de bunu bahane ederek musaleha hükmünün icrasına mani olmak zu'münde bulunuyorlar, siz de buna mislile mukabele ederek aynı Zilkı'dede kıtalden sakınmazsınız. Hasandan mervi olduğuna göre Arab müşrikleri Hazreti Peygambere «Şehri haramda kıtalden nehyetsen» demişler, «pek iyi!» buyurmuş, müşrikler bunu fursat bilib Şehri haram içinde tağyiri ahdi kurmuşlar, bunun üzerine bu âyet nazil olmuştur. Lâkin İbni Abbas, Rebi ibni Enes, Katade ve Dahhakten rivayet olunduğuna göre Kureyş Hudeybiyye senesi Resulullahı ihramlı olarak Şehri haram olan

Sh:»700

Zilkı'dede Beledi haram olan Mekkeden reddetmişlerdi, Cenabı Allah da ertesi sene yine Zilkı'dede Resulünü Mekkeye idlal buyurdu da umresini kaza ettirdi. Ve bunu geçen Hudeybiyye senesi vaki olan men'-u haylulete takas etti ve sebebi nüzul bu oldu ki evvelkine göre âyet, Mekkeye kabledduhul nazil olmuş, sarahaten emr-ü inşa ve zımnen istikbale aid va'd-ü ıhbar, ikinciye göre de ba'dedduhul nazil olmuş ve müşriklere «işte bu geçen senekine kısastır» diye sarahaten ıhbari ve maamafih Şehri haramda bidayeten olmamak şartile ibahei kıtal emrini mutazammın bulunmuştur. Sıyakı âyet evvelkine daha

muvafıktır. Ve her halde bu âyetler «Umrei kaza senesi» ta'bir olunan hicretin yedinci senesinde ziyareti Ka'be sadedinde nazil olmuştur. Ancak bil'ahare Şehri haram adeti alel'ıtlak neshedilmiş olduğundan bu âyetin Şehri haramda bidayeten i'lânı harbe cevaz vermiyen hükmü « برآءة » âyetlerile bil'ittifak mensuhtur. Bundan maada mukabele bilmisil hakkında ahkâmı umumîyesi ise bil'ittifak bakıdır.

Bunları yapınız ve kendinizi koruyunuz ﴿وَاعْلَمُوٓا﴾ ve biliniz ki ﴿اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ﴾ her halde Allah korunanlarla beraberdir. Mukabele bilmisil caiz ise de alel'ıtlak ittikanın zaruriyyatından değildir. Tatbikında mümaseleti tecavüz etmemek için iyi dikkat ediniz, Allahdan korkunuz ve en iyi suret hangisi ise onu yapınız ve her halde korununuz, mütteki olunuz, ittika âyetlerini unutmayınız.- Bundan anlaşılıyor ki « اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِرِينَ » mutlak değildir. Sabır, ittıka ile meşruttur ve makamına göre derecatı vardır. Vakı olmuş musıbet ile henüz olmamış müsıbetlere karşı sabrın farkı vardır. Ve def-ü ref'ında mümkin olduğu kadar sür'at gösterilecek hususat vardır. Ittıka derken de ıttıka âyetlerinde « وَالصَّابِرِينَ فِى الْبَاْسَآءِ وَالضَّرَّآءِ وَحِينَ الْبَاْسِ » mazmunu unutulmamalıdır. Evlere kapılarından girilmelidir. Şu da derhatır

edilmelidir ki harb-ü kıtal denilen şey parasız ve malsız olmaz, masrafta ister bunun için 195.

﴿وَاَنْفِقُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ﴾ Allah yolunda infak da yapın; mal tedarük edib havaici harbe sarfedilmek üzere vergi, iane verin, lâkin yalnız mal kazanmak sevdasına düşüb de

﴿وَلَاتُلْقُوا بِاَيْدِيكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ﴾ kendi kendinizi tehlükeyede bırakmayın, sade para kazanmak ve istirahat etmek sevdasının insanları istilâi esaret ve mahkûmiyet gibi büyük tehlükelere düşüreceğini ve bu tehlükenin önüne geçmek ancak fisebilillâh harbetmek ve harbe alışmakla mümkin olacağını unutmayın. -Bu âyetin sıyakı ve sebebi nüzul-ü fisebilillâh harb-ü kıtalden ve o uğurda sarfı maldan kaçınmanın bir tehlüke olduğunu ıhtar içindir. Tirmizî ve Ebüdavudda dahi tahric olunduğu üzere rivayet ediliyor ki: Emeviye devrinde Abdurrahman ibni Velid kumandasında bir islâm ordusu Kostantıniye ya'ni İstanbul şehrine gaza etmiş idi, Ebü'eyyübi Ensarî Hazretleri de bu asker miyanında idi, Rumlar şehrin surlarına arkalarını dayamışlardı, o sırada müslümanlardan bir zat kaledeki düşman üzerine açıktan hücum etmiş, bunu gören cemaati islâm «mehmeh lâilâheillâllah, kendi kendini tehlükeye ilka

ediyor» demişlerdi. Bunun üzerine Hazreti Ebi'eyyubi Ensarî «ey müslümanlar bu âyet biz ma'şeri ensar hakkında nazil oldu, vaktaki Allah Peygamberine nusrat ve dini olan islâmı galebeye mazhar etti o zaman biz artık mallarımızın başında durub onların ıslâhile meşgul olalım mı? Demiştik. Allah tealâ «وَاَنْفِقُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَاتُلْقُوا بِاَيْدِيكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ» âyetini inzal buyurdu, binaenaleyh kendini tehlükeye ilka etmek, mallarımızın başında durub onları ıslâh ile uğraşmamız ve cihadı terketmemizdir» demiş ve bunun üzerine hiç durmayıb fisebilillâh cihada girişmiş ve nihayet şehid olub Konstantıniyede defnolunmuştur.» Müşarünileyh bu suretle tehlükeye ilka fisebilillâh cihadı terketmek demek olduğunu ve

Sh:»702

âyetin bu hususta nüzulünü haber vermiştir ki İbni Abbasdan, Hüzeyfeden, Hasan, Katade, Mücahid, Dahhâkten dahi böyle rivayet edilmiştir. Bera'ibni Azib ve Ubeydetisselmanî Hazretlerinden «ellerile tehlükeye ilka, irtikâbı meası ile mağfiretten yeis» demek olduğu da mervidir. Bunun infak karinesile «infakda israf edib yiyecek içecek bulamayacak dereceye vararak telef olmak» manasına olduğu da söylenmiş, «düşmana icrayi te'sir etmiyecek bir veçhile harbe atılmak» demek olduğu da söylenmiştir ki

Ebueyyubün itiraz eylediği ve sebebi nüzulü söylediği cemaatin telâkkısi de bu idi. Sebebin hususu, hükmün umumuna mani olmıyacağından ve bu ma'naların içtimaında da tezad ve tenâfi bulunmadığından âyetin umumuna şumulü caizdir. Bunun için imamı Muhammede siyeri kebirinde zikreder ki «Münferid bir adam bin kişiye hücum edecek olsa eğer necat veya düşmana bir nikâyet ve te'sir ümidi varsa beis yoktur. Necat veya nikâyet ümidi yoksa mekruhtur. Çünkü müslümanlara bir faidesi olmaksızın kendini telefe arazetmiş olur. Bunu yapacak olan zat ya kurtulmak veya müslümanlara bir menfaati bulunmak ümidi bulunursa yapmalıdır necat ve nikâyet ümidi olmadığı halde diğer müslümanlara cür'et versin ve bu suretle düşmanı tepelesinler diye nümunei imtisal olmak üzere yaparsa beis yoktur ilah...» Ve bu meni' sahihdir. Binaenaleyh dine veya mü'minîne hiç bir mefaati olmaksızın nefsi telef etmek lâyık değildir. Fakat nefsi telef etmekte dine aid bir menfaat varsa o zaman da bunu yapmak pek şerefli bir makam olur ki Cenabı Allah Eshabı Resulullahı bununla medhetmiş «

اِنَّ اللّٰهَ اشْتَرٰى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اَنْفُسَهُمْ وَاَمْوَالَهُمْ بِاَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ

» kezalik «

وَلَاتَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ اَمْوَاتًا بَلْ اَحْيَآءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ

» buyurmuştur. Ebu Eyyubi Ensarî Hazretleri de bu makamı göstermiştir.

Binaenaleyh mücerred huzur perestlikte tehlüke bulunduğu gibi harb noktai nazarından da

teh-

Sh:»703

lüke bulunabilir, o da düşmana icrayı te'sir etmiyecek boş yere bir müslüman telef edecek olan hususdur. Müslümanlara faidesi olmadığı gibi bil'akis zararı ma'lûm olursa o zaman harbe atılmak ve telefi nefs etmek hiç caiz olmaz. Lâkin gafleti beşer harbi mutlak bir tehlüke zannedebileceği için bu âyet mal kazanacağız, rahat edeceğiz diye dalıb cihadı terk etmenin tehlüke olduğunu ıhtar siyakında nâzil olmuş ve o makamı şerifi göstermiştir. Demek ki tehlükei sulh bil'ibare, tehlükei harb bil'işare ıhtar buyurulmuştur.

Ey mü'minler, bunlara dikkat edin ﴿وَاَحْسِنُوا﴾ ve her hususta ihsan ile muamele eyleyin, yaptığınızı güzel yapın, sizden asıl matlûb olan hasenattır. Çünkü ﴿اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾ Allah hep muhsinleri sever. Bunun için infakı da en güzel veçhile yapın ve her hangi bir fenalığı ahsen suretle defedin ve mukabele bilmisli daha güzeli mümkin olmadığı zaman yapın, seyyienin cezası seyyie ise de « اِدْفَعْ بِالَّتِى هِىَ اَحْسَنُ السَّيِّئَةَ » emri mucebince kötülüğü dahi en güzel suretle

defeyleyin. Harbi de en güzel sebeb, en güzel vasıta, en güzel suretle yapın ve ancak fisebilillâh yapın,

yapın da:

﴿١٩٦﴾ وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ فَاِنْ اُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ
مِنَ الْهَدْيِ ۚ وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتّٰى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ ۟ فَمَنْ
كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا اَوْ بِهٖٓ اَذًى مِنْ رَاْسِهٖ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ اَوْ
صَدَقَةٍ اَوْ نُسُكٍ ۚ فَاِذَآ اَمِنْتُمْ ۖ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ اِلَى الْحَجِّ فَمَا
اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ ۚ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ فِى الْحَجِّ
وَسَبْعَةٍ اِذَا رَجَعْتُمْ ۟ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ ۟ ذٰلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ اَهْلُهٗ
حَاضِرِى الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ۟ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوٓا اَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ
الْعِقَابِ ﴿

Sh:»704

Meali Şerifi

Hacc-ü omreyi de Allah için tamam yapın, eğer ihsara tutulmuşsanız o vakit hedyin kolayınıza geleni, bununla beraber bu hediy mahalline varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin, içinizden hasta olana veya başından bir eziyeti bulunana tıraş için oruç veya sadaka veya kurbandan ibaret bir fidye var; ihsardan aman bulduğunuz vakit de her kim hacca kadar omre ile sevab kazanmak isterse ona da hedyin kolay geleni, bunu bulamıyana ise oruç, üç gün hacda yedi de avdet ettiğinizde ki tam on gündür ve şu hüküm, ehli Mescidiharam mukimlerinden olmıyanlar içindir, hasılı Allahdan korkun ve bilin ki Allahın ıkabı cidden çok şiddetlidir 196

Bu âyet dahi makabli gibi omrei kaza senesi denilen yedinci senei hicriyede nazil olmuştur.

HACC حج, «h» anın fethi veya kesrile mukaddemen dahi zikrolunduğu üzere lûgaten kasıd demektir. Lâkin mutlak kasıd değil, büyük ve ehemmiyetli bir şey'e kasıddir. Şer'an: zamanı mahsusunda mekanı mahsusa bir ziyareti mahsusadır ki hac niyyetile mekân ve zaman mahsusunda ihrama girib Arafatta vakfa, badehu Kâ'beyi tavafı ziya-

retten ibaret ef'ali mahsusadır. İhram, vak'fe, tavaf bu üç fiil gerek farz ve gerek nafile haccın farzlarıdır. İhram şart, vakfe ve tavaf da rükündür. Mekân ve zamanı mahsus dahi şartın şartı olan şurut cümlesindendir. Bu suretle haccın şartları, erkânı ve bunlardan başka vacibatı, sünnetleri, müstehabları, memnuatı vardır. Şöyle ki:

Erkânı: Vakfe ve tavaftır.

Şartları: Şartı vücub ve şartı sıhhat olmak üzere iki nevi'dir.

Şartı sıhhat: İslâm, niyyet ile ihram, mekân ve zamanı mahsustur. Eşhüri hacdan evvel hiç biri sahih olmaz.

Şartı vücub: Bu da ikidir, birincisi nefsı vücubun şartıdır ki islâm, hürriyet, akıl, bülûğ, istitaa, vakit dari islâmda bulunmak veya dârı harbde ise haccın farzıyyetini bilmiş olmaktır. İkincisi de vücubı edanın şartıdır ki sıhhati beden, mevanıı hissiyye bulunmamak, emni tarik ve kadın hakkında ıddet beklemek olmamak,

zevci veya mahremi beraber bulunmaktır.

Vacibleri:

1- İhramı mikattan veya bir mahzur melhuz değilse daha evvelden yapmak.

2- Arafatta vakfeyi guruba kadar temdid etmek.

3- Müzdelifede dahi vakfe yapmak:

4- Safa ile Merve arsında yedi şavt sa'y etmek.

5- Sa'yi mu'teddünbih bir tavaftan sonra yapmak.

6- Mevkıı mahsusunda taş atmak.

7- Halk veya taksır ya'ni başını kazıtmak veya kırktırmak.

8- Afakî olanlar için tavafı sader denilen veda' tavafı yapmak.

Sh:»706

9- Tavafa Haceri esvedden başlamak.

10- Tavafı sağdan yapmak.

11- Özrü yoksa tavafta yürümek.

12- Tavafta hadesi asgar ve ekberden taharet üzere bulunmak.

13- Setri avret.

14- Tavafın yedi şavtından üçü, ki dördü farzdır.

15- Sa'ye Safadan başlamak.

16- Kârin veya mütemettı' olanlar için kurban kesmek.

17- Her yedi tavafta iki rek'at namaz kılmak.

18- Remy ile halk beyninde tertibe riayet etmek.

19- Yevmi nahirde kurban kesmek.

20- Halkı mekânında ve zamanında yapmak.

21- Tavafı ziyareti eyyamı Nahirde yapmak ki bu vaciblerden biri terk olunursa dem lâzım gelir.

Sünnetleri: Tavafı kudum, ya'ni Mekkeye girince Ka'beyi tavaf etmek, tavafı kudumda veya tavafı farzda «remel» yapmak ya'ni tavafın üç şavtında «devrinde» meydanı harbde mübarezeye çıkmış pehlivan gibi omuzlarını titreterek yürümek -Safa ile Merve arasında «mîleyni ahdareyn» beyninde derenin içinde koşmak- eyyamı mahsusasında geceleyin (Mina) da yatmak -(mina) dan Arafata güneş doğduktan sonra, Müzdelifeden «mina» ya da güneş doğmadan evvel hareket etmek- ve bunlardan ma'ada daha bir takım hususat ki müstehabbat-ü âdabı ile beraber tafsılâtı kütübi Fıkhiyededir.

Haccın memnuatı: da iki nevi'dir. Birisi şahsın kendinde yapmaktan memnu' olduğu şeylerdir ki: cima' -saç ve kıl izale etmek -tırnak kesmek -koku sü-

rünmek -başını ve yüzünü örtmek -dikişli bir şey giymektir. Diğeri, başkasına yapmaktan memnu' bulunduğu şeylerdir ki: başkasını tıraş etmek - gerek harem ve gerek hilde sayde taarruz etmektir. İhramdan çıkınciya kadar bunların hiç biri yapılamaz, yapılırsa ceza lâzım gelir. Gerçi Haremin ağacını kesmek dahi memnu' ise de bu memnuiyet hacca ve ihrama mahsus değildir. Mezhebi Şafiîde Safa ile

Merve arasında sa'y ve bir kavilde halk veya taksır dahi haccın farzlarından ve hattâ erkânındandır.

Haccın sebebi şer'îsi Beytullahdır. Zira hac ona muzaf olur da « حِجُّ الْبَيْتِ » denilir, Beyt ise bir ve gayrı mütekerrir olduğundan hacc müslümana ömründe bir kerre fevren ya'ni ilk imkân senesinde farz olur. Terahı tarikile farz olub ta'cil, efdal olduğu da rivayet edilmiştir. Bu âyetlerin nâzil olduğu omrei kaza senesinde Aleyhissalâtü vesselâm Efendimiz Zilkı'dede omre suretile Ka'beyi ziyaret etmiş ve bir sene evvel mümaneatı müşrikîn ile itmam edemediği omreyi bu veçhile kaza ettikten sonra berveçhi musaleha üç günden ziyade Mekkede kalamıyacaklarından kablelhac avdet buyurmuştu. İrtesi sekizinci senei hicriyede Hüdeybiyye müselahasının müşrikler tarafından nakzına mebni Ramazanı şerifte hareket edilmiş ve ramazanın aşrı ahırinde Mekke fetholunmuş ve Şevval içinde Huneyn muharebesi ve Tâif muhasarası yabılmış ve Resulullah yine bir omre yaparak vakti hacdan evvel Medineye avdet buyurmuş ve o sene Mekkede vali bırakılan Attab İbni üseyd âdeti Arab veçhile nasa haccettirmiş idi, daha irtesi dokuzuncu senei hicriyede Hazreti Ebibekri sıddık radıyallahü anh tarefı risaletten emîri hâcc ta'yin buyurulub ilk olarak bu sene haccı islâmî eda edilmiş ve ba'dema beyti şerifin uryan olarak tavaf edilmemesi ve müşriklere hacc yaptırılmaması il'an olunmuş ve nihayet onuncu senei hicri-

yede bizzat Resulullah ilk ve son olarak edai haccetmiş ve menasiki haccı tamamen ta'lim buyurmuştur ki bu seneye «haccetülveda'» denilmiş ve irtesi sene vefatı Peygamberî vuku bulmuştur. Binaenaleyh Resulullahın yaptığı bu son haccın edaı farz için olduğunda şüphe yok ise de evvelkilerin farz olduğu sabit değildir. İşbu «وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ» emri aslı haccın farzıyetini kat'ıyyen ifade etmeyib başlanmış olan her hangi bir hac ve omrenin vücubı itmamını ifade eylediğine nazaran hac bil'ahare «وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ اِلَيْهِ سَبِيلًا» nassile farz kılınmış ve tarafı Peygamberîden de ilk imkân senesinde fevren icra buyurulmuştur. Maamafih haccın daha evvel bu âyetlerle omrei kaza senesinde farz kılınmış olması melhuz ve bu takdirde tarafı Nebevîden edası terahı suretile olmak da muhtemil bulunduğundan farzıyyeti haccın fevrî veya gayrı fevrî olması beynel'eimme muhtelefünfihtir. Ve imamı A'zamdan da iki rivayet vardır. Birini imam Ebuyusuf diğerini imam Muhammed ıhtiyar etmiştir. Esahhı Ebu Yusuf rivayeti olan fevirdir. İmam Malikten muhtar rivayet de budur. İmamı Şafiîden muhtar rivayet de İmam Muhammed gibi terahıdir.

Haccın hikmetine gelince: bunun dinî ve Dünyevî menafıı kesireyi mutazammın olduğu her türlü

şüpheden varestedir. Ezcümle emri Kıblede beyan olunan « اَيْنَ مَاتَكُونُوا يَاْتِ بِكُمُ اللّٰهُ جَمِيعًا » mazmunı celilindeki tevhidi içtimaîyi fi'len tecelli ettirecek olan en büyük ve en şamil bir şiarı teabbüddür ki bunun vüs'ati şümulünü kürei Arz üzerinde hiç bir mekânda bulmak kabil değildir. Zira Kâ'bei muazzama kadar kudsiyyeti kadim hiç bir ma'bedi tevhid yoktur. Kâ'benin milleti İbrahime alâkası bütün edyanı Semaviyece müsellem ve hattâ Hazreti Ademe kadar intihası da mervidir. Mekkenin hurmeti ta hılkati Arz ile kaimdir. Haccı Kâ'be, beşeriyeti bütün urukı esasiyesinden birleştirmeğe saık ve müsaıd olduğu halde ondan sonra muhdes olan

Sh:»709

meabid-ü mevaki binnisbe hususiyetlerinden dolayı böyle tevhidi külle salih değildir. Hattâ bizzat kabri nebevî turabı Kâ'beden efdal olduğu halde Kâ'be için mevcud olan devaı ve hasaısı hac bunda bile tasavvur olunamaz. Hasılı indallah hacce elyak olan Kıblei vahdet her halde « بَيْتُ عَتِيقٌ » olduğunda hiç şüphe yoktur, bundan başka Kâ'be arayanlar, tevhide değil, şirk-ü tefrîka çalışmış olurlar. Sonra hac bir cihetten salât gibi bedenî, diğer cihetten zekât gibi malî haysiyetleri haiz bir ibadeti camiadır.

Ve ayni zamanda ma'nayı cihadı da mutazammındır. Netekim bir hadîsi şerifte varid olduğuna göre «hacc bir cihaddır, omre tetavvudur.» ve yine bu münasebetledir ki burada mesaili hac, evamiri cihad ile beraber nazil olmuştur.

OMRE, lûgaten ziyaret ma'nasınadır. Şer'an: İhram, tavaf, sa'y, nihayet halk veya taksırden ibaret bir ziyareti mahsusadır. Omre küçük bir hac demektir ki ihram şartı, tavaf ve sa'y rükünleri, ve halk veya taksır vacibidir. Demek ki bunun hacdan mahiyyeten farkı vakfe rüknünün bulunmaması, sa'yin rüknolması, hükmen farkı da hac farzdır, omre farz değil, tetavvu olan bir ibadettir. Maamafih göreceğimiz vechile bunun da farzıyetine kail olanlar vardır. İmdi bir senenin Eşhüri haccinde hacc ile omrenin içtimaı ve ademi içtimaına, haccın üç nev'ı vardır: Hacci ifrad, hacci temettu' hacci kıran.

Hacci ifrad: Mikatı afakîden yalnız hac niyyetiyle ihrama girib tavafı kudumu yaptıktan sonra ef'ali hac bitinciye kadar Mekkede muhrim olarak kalmaktır. Ki bunda omre bulunmayıb tek bir hac yapılmış olduğundan haccı müfrid ve haccı ifrad tesmiye olunur. Âfakîlerin ihramsız geçmeleri caiz olmıyan miykatı mekânî beştir: Zülhüleyfe, Zati ırk, Cuhfe, Karen, Yelemlemdir.

Hacci temettu': Mikatı âfakîden omre niyyetiyle ihrama girib omre için tavafı ve sa'yi yaparak tıraş olub

Sh:»710

ihramdan çıkmak, sonra Mekkede bir Mekkeli gibi kalıb nihayet Yevmi terviyede hacc için Haremden ihrama girerek hacci itmam etmek ve kurban kesmektir. Tuli müddet ihramda kalınmamak için omreden bu suretle istifade edildiğinden dolayı buna hacci temettu tesmiye olunmuştur.

Hacci kıran: Miykatı âfakîden hem omre ve hem hac ikisine birden niyyet ile ihrama girib Mekkeye varınca evvelâ omre için tavaf ve sa'y badehu hacc için tavafı kudum ve sa'yetmek ve sonra ihramdan çıkmaksızın nihayetine kadar ef'ali haccı yapmak ve kurban kesmektir. Cahiliyede omre ile haccın Eşhuri hacde ictimaı caiz değil idi, bu ayet bunların meşrıu'yyetini beyan için nazil olmuş ve şükranesi olmak üzere kurbanı da vacib kılınmıştır. Şöyle ki:

Balâdaki emirleri icra edin 196. ﴿وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ﴾ Allah için hac ve

omreyi de tamamlayın. Ya'ni velev nafile olsun hac ve omreden birine veya ikisine başladınız mı tamamlayın, nakıs bırakmayın veyahud tammolarak icra edin, ne evvelinden ne ahırinden hiç bir noksan yapmayın - Geçen Hudeybiyye senesi omreye başlanmış ve fakat müşriklerin harbe kalkışmaları üzerine itmam edilememiş idi binaeaneleyh bu sene hem onun itmamiyle kazası emredilmiş, hem de bu münasebetle müheyyayı inkişaf bulunan haccın aksamı meşruasına da işaret buyurulmuştur. « وَلَا تُبْطِلُوٓا اَعْمَالَكُمْ » nehyi celilinde dahi beyan olunacağı üzere alelûmum nevafil bile şuru ile farz olur ve nakıs bırakılırsa kazası lâzım gelir. Bundan anlaşılır ki bu itmam emrinde henüz haccın veya omrenin re'sen vücubuna bir delâleti kat'ıye yoktur. Hac bundan sonra « وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ » nassıle farz kılınmış ise de omrenin re'sen vücubuna dair bir nass yoktur. Fakat bir hayli ulema ve müfessirîn omrenin de vücubuna ya'ni farzıy-

Sh:»711

yetine kail olmuşlardır. Hazreti Aişe ve İbni Abbas ve İbni Ömer, Hasanı Basrî, İbni sirin, omre vacibdir demişler, İmamı Şafiî de bunu ıhtiyar eylemiş ve itmamın vücubu, aslın vücubunu müstelzim olacağına

zahib olmuştur. Bil'akis Abdullah ibni Mes'ud ve İbrahimi nahaî ve Şa'bî den omrenin « تَطَوُّع » olduğu rivayet edilmiş, Mücahit dahi « وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ » kavli ilâhîsinde «biz hac ve omre ile emrolunmadık» demiştir. Ayni zamanda itmamın ma'nasında da seleften muhtelif rivayetler vaki olmuştur: Hazreti Aliden ve Said ibni Cübeyrden ve Tavustan mervidir ki «itmamları ehlinin evceğizinden bunlara ihram etmektir» demişler,. Mücahid «itmamları bunlara duhulden sonra nihayetlerine ırmektir» demiş, Said ibni Cübeyr ile Atâ «itmamları bunları nihayetlerine kadar Allah için ikame etmektir, çünkü ikiside vacibdir» demişler. İbni ömer ile Tavustan «itmamları ifradlarıdır» diye rivayet olunmuş, Katade de «itmamı omre» omreyi hacc aylarının gayrısında yapmak olduğuna kail olmuştur. Görülüyor ki bunların hasılı evvel emirde iki ma'naya raci' oluyor. Birinde « اَتِمُّوا » başladığınızı tamamlayın demek, diğerinde de gerek evvelinden gerek ahırinden tam yapın demek oluyor ve saniyen tam yapmanın suretinde ıhtilaf edilmiş bulunuyor. Evvelki manada re'sen vücub ihtimali yoktur, lâkin ikinci de vücub da muhtemildir ademi vücub da. Halbuki farzıyet ya'ni vücubı kat'î ihtimal ile sabit olamıyacağından bu âyetten hac ve omrenin farzıyetini anlamak kabil olamaz, bunun için mezhebi Hanefîde omre ayrıca farz olan bir ibadet değildir. Hacde dahil tetavvu' ve nafile kabilinden bir ibadettir. Ve her nafile gibi şuru' ile vacib olub itmamı lâzım gelir. Filvakı omreye haccı asgar denilir, böyle olduğu halde büyük hacda dahil olmıyan müstakıl bir hac farz olsa idi iki hac farz olmak lâzım gelirdi, halbuki Akra ibni Habis «hac her sene midir?

yoksa bir kerre midir ya Resulallah» sualine cevaben Resulullahın «bir keredir, ziya-

Sh:»712

desi tetavvu'dur» buyurduğu sabittir. Kezalik hadîsi Cabirde «omre yevmi kıyamete kadar hacda dahildir» ve «hac cihad, omre tatavvudur» diye rivayet edilmiştir. Binaenaleyh omrenin re'sen vucubuna delili kat'î bulunmamakla beraber ademi vücubuna dair haberi sahih te vardır.

Lâkin gerek hac ve gerek omre tatavvuan dahi başlanmış olsa bütün nevafilde olduğu gibi şüru-u iltizam ile vacib olacaklarından tamamlanmaları farz olduğunda da şüphe yoktur. Binaenaleyh ﴿فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ﴾ ihramdan sonra ihsar vakı olur bir manıı mücbire tutulub hacdan veya omreden kalırsanız ﴿فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ﴾ hediy nev'inden kolayınıza gelen bir şey lâzımdır.-

HEDİY, deve, sığır, davar cinsinden Beytullaha ihda olunan kurbanlıkların ismidir ki akalli bir koyun veya keçidir. « بَدَنَة » nin yedide biri de kâfi olur « تَمْرٌ » ve « تَمْرَةٌ » gibi vahdinde «hedye» denilir. İhsar,

lûgâten mutlak men' manasınadır. Şer'an ihramdan sonra bir özri şer'î ile haccın vakfe ve tavaf iki rüknünü de ifadan ve yahud omreden menedilmiş olmaktır. Âyetde ihsar mutlaktır, binaenaleyh gerek düşmanın men'i ve gerek kırıklık, topallık gibi bir maraz veya zayaı nafaka veya kadın hakkında fevti mahrem manialarının men'i dahi ihsardır. Fakat İmamı Şafiî sebebi nüzul dolayısile yalnız düşmanın men'ine hasretmiştir. Başlanmış olan hac ve omrenin itmamları vacib olunca badel'ihram ihsara uğrıyanlar bunları itmam etmedikçe lâ'akal bir sene ihramdan çıkamamak ıktıza edeceği bu ise pek müşkil bir emrolacağı cihetle teysir için ihsar halinde meşruan ihramdan çıkabilmek üzere sevkı hediy vacib kılınmıştır. Fakat ﴿وَلَا تَحْلِقُوا رُؤُسَكُمْ حَتّٰى يَبْلُغَ الْهَدْىُ مَحِلَّهٗ﴾ hediy varacağı yere varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyiniz, ya'ni ihramdan çıkmayınız.- Binaenaleyh ihsara uğrayan muhrim tahallül etmek isterse Haremi şerife kola-

Sh:»713

yına gelen bir hediy gönderir ve gönderdiği kimse ile bir gün kararlaştırır o gün gelib de kurbanın kesildiği zannı hasıl olduğu zaman başını traş edib ihramdan çıkabilir. Zira hedyin mahılli « هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ » mantukunca dahili Haremdir. Abdullah ibni Mes'ud, İbni Abbas, Ata,

Tavus, Mücahid, Hasan, İbni Sirîn, buna kail olmuşlardır. Hanefiyenin ve Süfyanı Sevrînin kavilleri de budur. Lâkin imam Malik ve Şafiî muhsar için mahılli hedyin mevkii ihsar olduğuna ve mahılline bülûğu da o mevkide zebhinden ibaret bulunduğuna kail olmuşlardır. Kur'anın zahiri hilâfına olan bu ma'naya zahib olmalarının sebebi de, Hazreti Resulullahın Hudeybiye ihsarında hedyini bulunduğu mevkide zebhetmiş olmasıdır. Hudeybiye mevkii ise Haremden haric Hıl kısmındadır. Fakat hudeybiyenin bir tarafı hıl bir tarafı Haremdir. Resulullahın konak yeri hılde musallası da Harem tarafında idi, yani mevkii ihsar, Hudeybiyenin Mekke altına doğru olan tarafı idi ki burası Harem cümlesindendir. Resulullahın hedyini Haremde boğazlamış olduğu da zuhrîden sarahaten menkuldür. Binaenaleyh nassı âyeti zahirinin hilâfına hamletmiye mahal yoktur. Demek ki her iki takdirde hediy müyesser olmazsa müyesser oluncaya veya tavaf edinceye kadar muhsar ihramında kalmağa mecbur olacaktır. Hedyi gönderen de mahalline bülûgundan evvel tıraş olamıyacaktır. Ancak ﴿فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضاً﴾ ihramda bulunan sizlerden gerek muhsar ve gerek gayri muhsar her hangi biriniz tıraşa muhtac olacak derecede hastalanır ﴿اَوْ بِهٖٓ اَذًى مِنْ رَاْسِهٖ﴾ yahud başında kehle ve yara gibi bir eziyyeti bulunur da vaktinden evvel başını tıraş ederse ﴿فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ اَوْ صَدَقَةٍ اَوْ نُسُكٍ﴾ ona da oruc veya sadaka veya kurban, bu üç nev'in birinden bir fidye vacib

olur.- Bunun sebebi nüzulü Kâ'b ibni ucre hadisesi olmuştur. Meşhurdur ki Hudeybiye senesi Resulullah Kâ'b ibni ucreye uğramış, başının kehlelendiğini görmüş «galiba hevammın sana eziyyet veriyor?» diye sormuş, «evet ya Resulallah» deyince «tıraş ol da üç gün oruc tut veya altı miskine bir fark hurma tasadduk et veya bir koyun kurban kes» diye emretmişti. Bir fark üç sa'dır. Bu hadîsin bir rivayetinde altı sa' ta'biri vardır ki bu daha evlâdır. Sebebi nüzul ihsar ve kehle eziyyeti olmakla beraber mantukı âyet muhsar ve gayri muhsar ve her nevi maraz ve ezaya âmdır. Maraz ve eza baş tıraşına muhtac kılabileciği gibi elbiseye ve tîb istimaline de muhtac kılabilir. Ve bu suretle hüküm hali ihramdaki mahzuratı haccın hepsine şamil olarak fidye şartiyle ruhsatı tazammun eder ki tafsılâtı kütübi fıkhiyededir.

﴿فَاِذَآ اَمِنْتُمْ﴾ Badehu ihsardan emin olduğunuz, yahud emniyyet ve vüs'at halinde bulunduğunuz zaman ﴿فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ اِلَى الْحَجِّ﴾ her kim hac zamanına kadar omre ile istifade etmek ya'ni omreyi hacca tefrik ederek haccı kıran yapmak ve ya omreden tahallül ile hac ihramına kadar serbes kalmak ve mahzuratı ihramdan intifa etmek suretiyle haccı temettu yapmak isterse ﴿فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ﴾ bu temettu sebebiyle hedyin envaından kolayına

gelen bir şey vacibdir - Ya'ni hacci kıran veya hacci temettu yapanların hediy gönderib nihayette bir kurban kesmeleri vacibtir. Ve bu kurban imamı Şafiîye göre demi cebirdir, sahibi yiyemez. Çünkü müşarünileyhe ve imam Malike göre hacci ifrad, temettu ve kırandan efdaldir. Binaenaleyh bu kurban, omre ile haccın cem'inden mütevellid olan noksanı telâfi içindir. Fakat biz Hanefiyeye göre bu kurban demi şükrandır. Çünkü haddi zatinde kıran, temettu'dan, te-

mettu, ifraddan efdaldir. Ve böyle âdeti cahiliyeyi nesheden kıran veya temettu suretiyle iki ibadetin birden edasına muvaffakiyyet ayrıca mucibi şükran olan bir ni'mettir ve hediy bunun içindir. Binaenaleyh bundan udhiye gibi sahibi de yiyebilir. Bu ıhtilâfın sebebi de haccetülveda'da resulullahın haccı hangisi olduğu hakkındaki rivayatın ıhtilâfıdır. Bu babda en büyük ve en güzel ve en cem'iyetli esas, Sahihi Müslimde ve İbni Ebi Şeybe ve Ebu Davud ve Neseî ve Abdibni Hamîd ve Bezzar ve dâremî müsnedleri gibi diğer kütübi ehadiste rivayet olunduğu üzere Ca'feri Sadık Hazretlerinin pederi tarikıyle Cabir ibni Abdillah radıyallahüanh Hazretlerinden vakı olan rivayeti sahihadır. Mahalline ve ez cümle fıkhi Hanefîden şerhi hidaye fethülkadire müracaat oluna.

﴿فَمَنْ لَمْ يَجِدْ﴾ Binaenaleyh her kim hediy bulamazsa ﴿فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ أَيَّامٍ فِى الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ اِذَا رَجَعْتُمْ﴾ üç gün hacda yedi de döndüğünüzde oruç tutması lâzımdır. -Hacdaki hacc ayları içinde tutulur ki müstahabbı Zilhiccenin yedinci, sekizinci, dokuzuncu günleridir. Dönüşteki de ef'ali hacdan fariğ olunca ve Şafiîye göre ehl-ü iyaline kavuştuğunda tutulmalıdır. ﴿تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ﴾ işte hediy yerine kaim olacak olan bu oruçlar minhaysülmecmu tam ondur. Sakın terdid veya tahyir suretile üç veya yedi kifayet eder zannedilmesin ﴿ذٰلِكَ﴾ zikrolunan temettü' veya şafiîye göre hükmi hediy ve sıyam ﴿لِمَنْ لَمْ يَكُنْ اَهْلُهُ حَاضِرِى الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾ ehl-ü iyali Mescidiharam huzzarından olmıyen kimseler içindir. -ki bunlar meskenleri mikat haricinde olan âfakîlerdir. Çünkü mevakit ahalisi ve onlardan beridekiler Mekkeye ihramsız girebildikleri cihetle Mekke ahalisi hükmündedirler. Mekkeden çıkanlar da mikatı geçmedikçe

Sh:»716

Mekkeye ihramsız yine avdet edebilir. Binaenaleyh Mescidiharam hazırlarının hakikaten ve hükmen gayrı

bulunanlar maverayı mikat ahalisi olan afakîler demek olur. Fakat imamı Şafii bunları Mekkede kasri salât edecek kadar bir mesafei seferden gelenler, Tavus: «Haremi Mekke maverasından olan ehli hıll», imam Malik de «bizzat Mekke ehalisinin gayrı» diye anlamışlardır. Hasılı haccı kıran ve temettu' maverai mikat ehalisinden bulunan ve Mekkeye ihramsız girmeleri caiz olmıyan âfakîler hakkındadır. Âfakî olmıyan ehli hıll-ü harem ancak haccı ifrad yapmalıdırlar.

İşte hac ve omreyi böyle Allah için tamamlayınız ﴿وَاتَّقُوا اللّٰهَ﴾ ve Allaha isyandan sakınınız ve bahusus emri hacda pek ittıkalı olunuz ﴿وَاعْلَمُوٓا﴾ ve biliniz ki ﴿اَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾ Allahın ıkabı pek şiddetlidir.

Gelelim haccın vaktına:

﴿١٩٧﴾ اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِى الْحَجِّ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللّٰهُ وَتَزَوَّدُوا فَاِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوٰى وَاتَّقُونِ يٰٓاُولِى الْاَلْبَابِ ﴿١٩٨﴾ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ

رَبِّكُمْ ۚ فَاِذَآ اَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ
الْحَرَامِ ۠ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدٰيكُمْ ۚ وَاِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهٖ لَمِنَ
الضَّآلِّيْنَ ﴿﴾

Sh:»717

﴿١٩٩﴾ ثُمَّ اَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ اَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللّٰهَ ۚ
اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٠٠﴾ فَاِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا
اللّٰهَ كَذِكْرِكُمْ اٰبَآءَكُمْ اَوْ اَشَدَّ ذِكْرًا ۗ فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ
رَبَّنَآ اٰتِنَا فِى الدُّنْيَا وَمَا لَهٗ فِى الْاٰخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ ﴿٢٠١﴾
وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَآ اٰتِنَا فِى الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِى الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً
وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿٢٠٢﴾ اُولٰٓئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِمَّا كَسَبُوا ۗ
وَاللّٰهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿﴾

Meali Şerifi

Hacc ma'lûm aylar, kim o aylarda hacca şuru' ederse artık hacda ne refes, ne füsuk, ne cidal yok, hayra dair ise ne

Sh:»718

işlerseniz Allah onu bilir ve çünkü azığın en hayırlısı takvadır, azık tedarük edin de bana takva ile gelin ey beyni olanlar 197 rabbınızın fazlından ticaret istemeniz size günah değildir, derken Arafattan ifaza ettiniz mi Meş'arı haram yanında Allahı zikredin hem onu size doğrusunu öğrettiği gibi zikredin, doğrusu siz bundan evvel cidden şaşırmışlardan idiniz 198 sonra nâsın ifaza eylediği yerden ifaza edin, ve Allahın mağfiretini isteyin, çünkü Allah gafur, rahîmdir 199 nihayet menasikinizi bitirdiniz mi vaktiyle atalarınızı andığınız gibi hattâ daha şiddetli bir anışla Allahı anın, zikredin, çünkü nâsın kimisi "rabbena, der bize Dünyada ver" buna Ahırette kısmet yoktur 200 kimisi de "rabbena bize dünyada bir güzellik ver Ahırette de bir güzellik ve bizi ateş azabından koru" der 201 işte bunlar, bunlara kazandıklarından bir nasîb var, Allahın hisabı da çabıktır 202

197. ﴿اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ﴾ hacc, ma'lûm aylardır. Ya'ni vakti hacc ötedenberi

beynennas ma'ruf olan aylardır. -Şeriati islâmiye bu ma'rufu tebdil etmemiş, fakat Arabı cahiliye نسیٔ = Nesi dedikleri usul ile ba'zan hac mevsimlerini değiştirdiklerinden dolayı asli ma'rufu tesbit-ü takrir eylemiştir. Bu ma'lûm aylar Şevval, Zilkı'de ile, onuna kadar Zilhiccedir. İbni Abbas, İbni Ömer, Nahaî, Şa'bî, Mücahid, Hasani Besrî hazaratı onuncu gününün de dahil olduğunu beyan etmişlerdir ki mezhebi Hanefî de budur. Haccın son bir rüknü olan tavafı ziyaret bu gün yapılır. Maamafih imamı Şafiî Zilhiccenin ancak dokuzunu saymış, Arefatta vakfeye yetişemeyenin yevmi nahrolan onuncu günü tulûı fecrile haccı fevt olacağı mülahazasile bu günü vakti hacdan saymamıştır. İmam Malik Hazretleri de akalli cemi' üçtür diye Zilhiccenin hepsi eşhüri hacda dahil olduğuna kail olmuştur ki Urvetibinizzübeyrin kavlidir. Fakat gerek bu ve gerek kavli Şafiî mütearefe muhaliftir. Binaenaleyh vakti hac, ma'lûm olan bu iki

Sh:»719

ay on gündür. Üçüncü aydan bir kısmının vakti hacda dahil olması cem'i kıllet ile eşhür ıtlakına kâfi gelmiştir. Ef'ali hac bir taraftan namaz vakitleri gibi zarfe bir taraftan da oruç vakti olan gün gibi mi'yara şebih olan bu vakt içinde yapılır. Cahiliyenin yaptığı gibi bu vakti tebdil etmek caiz olamaz. Acaba haccın şeraiti mütekaddimesinden birine ya'ni ihrama da bu vakitten evvel başlanamaz mı? Şafiî «hayır, böyle bir

ihram ancak omre olur» demiştir. Fakat bütün Hanefiye ve Malik ve Sevrî ve Leys ibni Sa'd vakti hacdan evvel gerek omre ve gerek hacciçin ihram caiz olduğuna ve ancak gerek ifrad ve gerek temettü' ve gerek kıran suretlerinde mütebaki ef'alin bu aylar içinde yapılması lüzumuna kaildirler. Ya'ni vakti hacdan evvel, ihramı hac, haram değil, sünnete muhalif olduğundan mekruhtur. « يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْاَهِلَّةِ قُلْ هِىَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ » âyetinde bu cevaza işaret vardır ki tafsıli ahkâmı Kur'anda ve kütübi fıkhiyededir.

İmdi vakti hac bu ma'lûm ve mukarrer aylar olunca ﴿فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ﴾ her kim bu aylarda haccı farz kılar, ya'ni ihram telbiye veya sevkı hedyile kendine iltizam ederse ﴿فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِى الْحَجِّ﴾ artık eyyamı hacda ve cima' veya fuhşı kelâm, ne irtikâbı mahzurat ile hududı şeriden huruc ne de hizmetcileri veya arkadaşları ile mücadele ve muhalefet hiç biri yoktur.- Sade haddi zatında memnu ve çirkin olan şeylerden başka ahvali adiyede mübah olan şeylerin bir kısmı da hacda memnudur. Hac böyle bir nezaheti kâmile ve salâhı tam ve alesseviye bir vifak-ü intizam içinde icra edilmelidir. Burada haccın levazımı ahlâkiyesine şumullü bir tenbih vardır ki tafsılâtı kütübi Fıkhiye ve menasikte aranmalıdır. Bu suretle hacda salât-ü sıyam ve zekâtta bile bulunmıyan ferdî, içtimaî bir tehzibi nefs, bir idmanı ahlâkî hikmetleri bulunduğu unutulmamalıdır. Bu

nezahatlerle

Sh:»720

beraber ﴿وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ﴾ gücünüzün yetebildiği her hangi bir hayrı yaparsanız ﴿يَعْلَمْهُ اللّٰهُ﴾ Allah onu bilir, ya'ni ecrini ihsan eder, fakat hiç bir şerrinizi görmek istemez, o halde ﴿وَتَزَوَّدُوا﴾ bütün hazırlığınızı görün, azığınızı, yol levazımınızı iyice tedarük etmiş bulunun da takvali olun ﴿فَاِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوٰى﴾ çünkü en hayırlı azık takvadan ibarettir.-

ZAD, yiyecek, içecek, giyecek, binecek, ve sair havaice sarfedilecek mal demektir ki lisanımızda levazım ta'bir olunur. Bunun azık diye tercemesi marufdur. Gerçi azık daha ziyade yiyecek ve içeceğe masrufdur, lâkin zâd dahi bu suretle istimal olunur, çünkü bunlar en zarurîsidirler. Deniliyor ki Yemenliler Hacce azıksız olarak gelirler ve biz mütevekkiliz derler, binnetice halka yük olurlardı. Bu fıkra bunlar hakkında nâzil olmuş, dilencilikten ve halka ağırlık vermekten korunub sakınmaları için tezevvüd emri verilmiştir. Bu suretle bu nazmı celil gösteriyor ki takva ehassı metalibdir, her fenalıktan korunub mertebei takvaya ermek için de azığını ve levazımını tedarük etmek lâzımdır. Bunu tedarük etmeyen ve tedarük etmek için

çalışmıyanlar, sevki ihtiyaçla fenalığa düşebilirler. Ve ayni zamanda insanların diğer azıkları ne kadar mebzul olsa hıssi takvaları bulunmadıkça yine mes'ud olamaz, fenalıktan korunamazlar, şehevatı mühlikeye bir ihtiyac gibi atılırlar. Binaenaleyh tedarüki zad' medarı takva olacağı gibi hissi tekva da tedarüki zad için en büyük bir saıktır, bu suretle hayırlı azık takva ve takva en hayırlı azık demektir. Bu nazmıcelil bu vechile şunu da anlatıyor ki insan için iki sefer mukarrerdir. Birisi Dünyada sefer, birisi de dünyadan seferdir. Dünyada sefer

Sh:»721

için yiyecek, içecek, binecek ve lüzumunda sarfedecek zad-ü zahıre lâzım olduğu gibi Dünyadan sefer için de bir zad lâzımdır. Bu da ma'rifetullah ve mahabbetullah ile vikayetullaha girmek ve mâsivallahdan i'raz ile Allahdan başkasına arzı hacet etmemektir. Ve bu zadı takva obirinden daha hayırlıdır.

Bunu bilib her iki sefer için hazırlığınızı eyi görün ﴿وَاتَّقُونِ﴾ ve benim emirlerime muhalefetten sakınıb bana ittika edin ﴿يَآ أُولِى الْأَلْبَابِ﴾ ey temiz ve tam akıllılar. Böyle hıssi takva ile levazımınızı eyi tedarük etmek emri ilahî ve akli kâmil muktezası olduğu için 198.

﴿لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ﴾ rabbınızın her

hangi bir fadl-ü atasını taleb etmenizde size hiç bir cünha ve günah yoktur. Yani velev hacc aylarında olsun kesb-ü ticaret ile erzakınızı, levazımınızı kazanmaktan memnu' değilsiniz.- Evamiri sabıkaya riayet şartiyle hac, ticarete, kazanca mâni değildir.

Deniliyor ki Arablar cahliye devrinde hac mevsimlerinde Ukâz, Mecenne, Zülmecaz gibi pazar ve panayırları açarlar ve onlardan te'mini maişet eylerlerdi, dini islâm gelince hacde bunlardan sakınmağa başlamışlar, bu âyet de bunun hakkında nâzil olmuştur.

Sonra ﴿فَاِذَآ اَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ﴾ Arefattan ifaza ettiğinizde yani Arefe günü Arefat dağında an cemaatin vakfeden boşanıb akdığınızda

﴿فَاذْكُرُوا اللّٰهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ﴾ Meş'ari haram civarında yani Müzdelifede Allahı zikredin. -ki bu gece akşam ve yatsı namazlarının burada birlikte kılınması bu zikremrinin tatbikıdır. Zira nâmaz en büyük zikirdir. Bundan başka

﴿وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدٰيكُمْ﴾ ve Allah size böyle

güzel hidayetler bahşettiği gibi siz de orada tevakkuf edib telbiye, tehlil ve dualarla, bilebildiğiniz güzel güzel zikirlerle onu yadedin. ﴿وَاِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهٖ لَمِنَ الضَّآلِّيْنَ﴾ Bilirsiniz ya siz bundan evvel dalâletler içinde idiniz, iman-ü taattan haberiniz yok, ne yabdığını bilmez şaşkınlar güruhundan idiniz.»

AREFAT: Arefe günü huccacın vakfeye durdukları dağın ismidir ki Mekkeye on iki mil mesafededir. Ve oradaki dağların en mürtefiidir. Zilhıccenin sekizinci gününe yevmi terviye denildiği gibi dokuzuncu gününe de yevmi Arefe denilir. Ve bu gün Arafatta vakfeye çıkılır. Esas itibariyle Arefe kelimesinin cem'i, veya cem'i gibi olan Arefat isminin bu dağa ne sebeb ile alem olduğu ve bunun mürtecel mi, müştak ve menkul mü olduğu hakkında müteaddid kaviller vardır. İştikaka kail olanlar da tanımak mânasına ma'rifetten veya itiraftan veya rayihai tayyibe manâsına «arf» dan müştak olduğunda ıhtilâf etmişlerdir. Bu ıhtilâflar ile vechi tesmiye sureti kat'iyede tesbit edilmiş değil ise de her biri cebeli Arefatın bir hasletini irae etmiş olmak itibarile isimden ziyade müsemmanın tavsıfine hadim olmuştur. Hazreti Adem ile Havvanın burada telâkki edip birbirlerini tanımış olmaları, Hazreti İbrahimin burayı görünce tavsıfatı mütekaddime ile tanımış olması, müşarünileyhin hıtabı cibril ile menasiki haccı burada tanımış olması, Hazreti İsmailin, validesinden bir

müddet ayrılıb badehu burada telâki ederek tanışmış olmaları, huccacın burada birbirlerile güzel bir suretle tanışmaları, burada vakfeye duranların Hak tealânın rububiyet-ü celâlini, samediyyet-ü istignasını ve insanlığın meskenet-ü ihtiyacını itiraf etmeleri, nihayet, huccacın habaisi zünubdan temizlenerek indallah lâikı cinan olan revayihi tayyibei ma'neviye iktisab etmeleri, hakikaten cebeli Arefatın evsafındandır. Arefe ve

Sh:»723

Arefat ikisi de bu dağın ismidir. Yevmi arefe buna muzaftır, bunun günüdür. Yevmi iyası küffar, Yevmi ikmali din, Yevmi itmamı ni'met, Yevmi rıdvan isimleri dahi yevmi Arefenin esmaı mahsusasındandır.

MEŞ'ARI HARAM; esahhı rivayete göre Müzdelifede Cebeli kuzah dahi tesmiye olunan ve üzerinde «mîkade» tabir olunur alâmeti muhtereme demek olan üstuvanî bir taş bulunan bir tepedir. Mukaddema burada odunlarla ocaklar, Harunı Reşid zamanında büyük mumlar, daha sonra büyük kandiller yakılırdı, ahıren üzerine bina yapılmıştır. Asıl Meş'arı haram bu, indelmeş'arilharam da Müzdelifedir. Arefatın «Urene» deresinin içinden başka her tarafı mevkıf olduğu gibi Müzdelifenin de «Muhassir» deresinden

maada her tarafı mevkiftir. « عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ » buyurulması vadii Muhassirin istisnasiyle müzdelifeye ve kurbi meş'arde zikrin efdaliyyetine işarettir. Gerek Arefat ve gerek Müzdelife vakfeleri hakkında müteaddid ehadisi şerife vardır. Ezcümle: Resulullah « اَلْحَجُّ عَرَفَةُ فَمَنْ اَدْرَكَ الْعَرَفَةَ فَقَدْ اَدْرَكَ الْحَجّ = hacc, Arefe demektir, Arefeye yetişen hacca yetişmiş olur» kezalik müzdelifede « مَنْ صَلَّى مَعَنَا هٰذِهِ الصَّلٰوةَ وَ وَقَفَ مَعَنَا هٰذَا الْمَوْقِفَ وَ قَدْ وَ قَفَ بِعَرَفَةَ قَبْلَ ذٰلِكَ لَيْلًا اَوْ نَهَارًا فَقَدْ تَمَّ حُجُّهُ وَ قَضَى تَفَثُهُ =bizimle beraber bu namazı kılan ve bizimle beraber şu mevkife duran ve ondan evvel gece veya gündüz Arefede vakfe yapmış olan kimsenin haccı tamam olur ve tavaf yapıb ihramdan çıkması zamanı gelir» buyurmuştur.

Herkes Arefatta vakfe yaparken Kureyş ve onların dindaşları olanlar, ya'ni yukarılarda beyan olunduğu üzere hamaseti diniye iddiasiyle «humus» namiyle yad olunanlar Arefata çıkmazlar da cemaatleriyle Müzdelifede dururlar ve «biz ehlullahız ve huddamı haremiz» diye diğer nasa takaddüm ve tefevvuk etmek isterler, onlarla mevkifte müsavata razı olmazlardı. Bu sebeble şu âyet nazil olmuş ve Arefatta bulunmanın vücubuna delâleten buyurulmuştur ki: 199.

﴿ثُمَّ اَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ اَفَاضَ النَّاسُ﴾ bundan son-

ra nasın ötedenberi ifaza edegeldiği yerden, yani Arefattan ifaza yapınız, yalnız Müzdelife ile iktifa ve müsavatı ıhlâl etmeyiniz ﴿وَاسْتَغْفِرُوا اللّٰهَ﴾ ve şimdiye kadar yaptığınız muhalefetten dolayı da Allaha istiğfar ediniz ﴿اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ şüphe yok ki Allah gafur, rahîmdir, siz istiğfar ederseniz rahmetiyle o günahlarınızı mağfiret eder de muhaliflere mahsus olan ıkabından korur.

-Şüphe yok ki umumen ifazanın Arafattan yapılması lüzumu hacta herkesin Arefatta bulunmasına mütevakkıftır ve Arefatta yetişmeyen hacca yetişmemiş olur.

200. ﴿فَاِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ﴾ Badehu menasikinizi, ya'ni hacca müteallik ibadetlerinizi bitirdiğinizde ﴿فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَذِكْرِكُمْ اٰبَآءَكُمْ﴾ mukaddema atalarınızı yad-ü tezkâr ettiğiniz gibi şimdi de öyle ﴿اَوْ اَشَدَّ ذِكْرًا﴾ ve hatta daha kuvvetli bir surette Allahı zikrediniz.- Bu zikir emri de hacc akıbinde (Mina) günlerine işarettir. Kablelislâm Arablar âdetleri veçhile menasiki hacci bitirdikten sonra Minada mescid ile dağ arasındaki mevkide tevakkuf ederler, atalarının mefahirini ve eyyamı mahsusalarını yad-ü tezkâr eylerlerdi, bunun yerine şimdi Manada

zikrullah ile iştigal emrolunarak o âdetin ref'ine ve bundan başka hacdan alınan intibahı kudsînin idamesi lüzumuna işaret buyuruluyor ki Şeytan taşlamak ve tekbirler almak, bunun son bir hatırai bergüzidesidir. Ve bu suretle kelimei tevhiddeki nefyi şirk ma'nası bütün levazımı ameliyesiyle fi'len gösterilmiş oluyor.

Bu âyetle gösteriliyor ki haccın netaici hasılesi yalnız atalar hatırası gibi dar bir sahada tevakkuf ederek onların yadı hayalile gururlanmak değildir. Ehl-ü iyalinden, vatanından ayrılıp mallar sarfederek, meşakkatleri

Sh:»725

ıktıham eyleyerek seferi hacca tahammül eden, gurbetin, ihram ve vakfenin te'siratı ruhaniye ve cismaniyesi altında bütün bir deryayı ictimaîye dalıb kadim bir tarihi mukaddesin şeairi ulviyesi arasında hayatı beşerin tahavvulâtı, âlemin safahatı rakikasını seyreden, fânilerin acizlerini, bakînin sirri bakasını sezen âkıl-ü kâmil insanların bu ibadetten alacakları intibahi ruhî her türlü âsârı şirki atıb vahdeti külliyyeye doğru yürümek nefsin gururı şahsî ve ailevî ve kavmisini, tabiatın sevaıkı şehevaniyesini, levhı ruhun nukuşı batıla ve zailesini silib Allaha dua ve tedarru' ve istiğfar'ü ınkıta ile zikri daim içinde arzı ıhtısas

etmek ve kalblerde nurı vahidi ilâhînin tecellisini görmek gibi bir akıbeti hasene ile neticelenmelidir.

Böyle amma, insanların hepsi bu gayeye irmek için zikr-ü dua eder mi dersiniz? Hayır

﴿فَمِنَ النَّاسِ مَنْ﴾ şu nasın bir kısmı vardır ki

﴿يَقُولُ رَبَّنَآ اٰتِنَا فِى الدُّنْيَا﴾ ey rabbımız bize vereceğini Dünyada ver der

﴿وَمَالَهُ فِى الْاٰخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ﴾ ve bunun Ahırette hiç bir nasıbi veya hissai talebi olmaz, bütün himmeti Dünyaya maksurdur. -İmam Fahruddini Razî tefsirinde der ki «saadetlerin meratibi üçtür: ruhaniye, bedeniye, hariciye. Saadeti ruhaniye ikidir: birisi ilm ile kuvvei nazariyenin istikmali, biri de ahlâkı fazıla ile kuvvei ameliyenin istikmalidir. Saadeti bedeniye de ikidir: sıhhat, cemal. Saadeti hariciye de ikidir: mal, cah « اٰتِنَا فِى الدُّنْيَا » talebi de bu kısımlardan her birine şamildir. Çünkü ilim Dünyada tezeyyün ve akrana takaddüm için taleb edilirse Dünyadan olur. Kezalik ahlâkı fazıla dahi Dünyada başa geçmek ve masalihi Dünyayı zabt-ü idare etmek için istenirse bu da Dünyadan olur, ba'sü meade imanı olmıyanlar da gerek ruhanî ve gerek cismanî her hangi bir fazıleti taleb ederlerse ancak Dünya için taleb ederler.

201. ﴿وَمِنْهُمْ مَنْ﴾ yene insanlardan diğer bir kısım vardır ki

﴿يَقُولُ رَبَّنَآ اٰتِنَا فِى الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِى الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ﴾ ya rabbena bize hem Dünyada hasene, hem Ahırette hasene ver ve bizi ateş azabından koru der, böyle dua eder.- HASENE, insanın nefsinde, bedeninde, ahvalinde nailiyetle mesrur olacağı her nımettir ki ma'nayı ismî ile güzel ve güzellik demektir. Esasen hasen ya'ni güzel, mucibi sürur ve rağbet olan her hangi bir şey demektir ki hüsün, güzellik onun nefsinde müessir olan haleti mahsusadır. Binaenaleyh hüsün haddi zatında vakıî bir emr olmakla beraber kıymeti, enfusî te'siratı itibariledir. Ya'ni hüsün istihsane mukaddemdir, fakat tecellisi onunladır. Bunun için güzel üç nevidir: ya akl-ü basıret cihetinden müstahsen veya heva cihetinden müstahsen veya hüsün cihetinden müstahsen olur. Avam, hüsnü hissile ve alel'ekser gözile arar, Kur'anda varid olan hüsünler ile ekseriyetle basıret cihetinden müstahsen olanlardır. HASEN, HASENE, HÜSNÂ beyninde fark, şöyledir: Hasen hem a'yan ve hem maaniye ıtlak edilir, Hasene de sıfat olduğu zaman böyle ise de isim olunca ma'neviyatta müteareftir. Hüsnâ ise ancak maneviyatta söylenir. Nailiyeti bidayeten mucibi sürur olan hasenelerin bir çoğu nihayet

ve akıbeti itibarile felâketi dai olabilir. Binaenaleyh asıl hasene akl-ü basıret noktai nazarından müstahsen olan akıbeti salim hasenelerdir. Bunun için yalnız bidayeti nazarı itibara alarak Dünya hasenesi istemek kârı akıl değildir. Bunu istiyenler o neşvei hüsnün her halde hümarını, belasını görürler. Evvelki kısımdan olan insanlar istediklerinin bidayette olsun bir hasene olub olmadığını dahi hisaba katmıyarak sadece «ver ve dünyada ver!» diyorlardı. Buna mukabil olan erbabı basıret ise evvel ve ahırı gözederek «yarab hem Dünyada hasene, hem Ahırette hasene ver!» derler, ve hattâ bu kadarla da iktifa etmeyib azabı nardan mutlak bir vikaye de taleb ve dua ederler.

Sh:»727

Ehli hakkın hali lezzet, kali lezzettir bütün:

Böyle bir hüsnün peşinden koş da mağmum olma hiç.

o halde böyle Dünya ve Ahıret haseneleri nelerdir? Müfessirîn diyorlar ki: Dünyada sıhhat, kifaf, tevfıkı hayır, Ahırette de sevabdır. Hazreti Aliden bir rivayette «hasenei Dünya mer'ei saliha, hasenei ahıret

hurîdir, azabı nar da kötü karıdır» diye varid olmuştur ki misal ile tefsirdir.

Hasılı insanların bir kısmı yalnız Dünyayı ister bir kısmı da hem Dünya ve hem Ahıret güzelliğini 202.

﴿لَهُمْ نَصِيبٌ مِمَّا كَسَبُوا۟ ۖ﴾ işte bu iki kısım insanlar yok mu? ﴿أُو۟لَٰٓئِكَ ۖ﴾

bunların ikisinin de sureti taleb ve dualarına göre kazançlarından bir nasıbi vardır. Evvelkiler yalnız

Dünyadan bir nasıb alır, Ahıretten mahrum kalır, berikiler de hem Dünyadan hem Ahırette nasıb alırlar

﴿وَٱللَّهُ سَرِيعُ ٱلْحِسَابِ﴾ Allah da seriulhisabdir, bütün bunların hisabını bir lemhada

görebilir. -Ekser müfessirîn, « أُو۟لَٰٓئِكَ ۖ » ismi işaretinin ikinci kısma raci ve nasıbin onlara ait olduğunu

göstermişlerse de Ebu hayyanın beyanı vechile her iki kısma şamil olması «

مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْاٰخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِى حَرْثِهٖ ۚ وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهٖ مِنْهَا وَمَالَهُ فِى الْاٰخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ » âyetine pek

muvafıktır.

Şimdi bunları nazarı itibara alıb niyyetinizi eyice tashih edin:

﴿٢٠٣﴾ وَاذْكُرُوا اللّٰهَ فِىٓ اَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ ۚ فَمَنْ تَعَجَّلَ فِى

يَوْمَيْنِ فَلَآ اِثْمَ عَلَيْهِۚ وَمَنْ تَاَخَّرَ فَلَآ اِثْمَ عَلَيْهِۙ لِمَنِ اتَّقٰىۗ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوٓا اَنَّكُمْ اِلَيْهِ تُحْشَرُوْنَ﴿

Sh:»728

﴿٢٠٤﴾ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللّٰهَ عَلٰى مَا فِى قَلْبِهٖۙ وَهُوَ اَلَدُّ الْخِصَامِ ﴿٢٠٥﴾ وَاِذَا تَوَلّٰى سَعٰى فِى الْاَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَۗ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ ﴿٢٠٦﴾ وَاِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللّٰهَ اَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْاِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُۚ وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿٢٠٧﴾ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِى نَفْسَهُ ابْتِغَآءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِۗ وَاللّٰهُ رَءُوفٌۢ بِالْعِبَادِ ﴿٢٠٨﴾ يٰٓاَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا ادْخُلُوا فِى السِّلْمِ كَآفَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِۚ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿٢٠٩﴾ فَاِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَآءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ فَاعْلَمُوٓا اَنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢١٠﴾ هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّآ اَنْ يَاْتِيَهُمُ اللّٰهُ فِى ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَقُضِىَ الْاَمْرُۚ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ

الْأُمُورُ ﴿٢١١﴾ سَلْ بَنِيٓ اِسْرَآئِيلَ كَمْ اٰتَيْنَاهُمْ مِنْ اٰيَةٍ بَيِّنَةٍ وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مَاجَآءَتْهُ فَاِنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴿﴾

Sh:»729

﴿٢١٢﴾ زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ اٰمَنُواْ وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَاللّٰهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَآءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴿﴾

Meali Şerifi

Bir de sayılı günlerde Allahı zikredin -tekbir alın- bunlardan iki gün içinde avdet için acele edene günah yok, teahhur edene de günah yok amma korunan için: Allaha korunun ve bilin ki siz ona haşrolunacaksınız 203 Nas içinden kimi de vardır ki Dünya hayat hakkında sözleri seni imrendirir bir de kalbindekine Allahı şahid tutar, halbuki o islâm hasımlarının en yamanıdır 204 İş başına geçti mi yer yüzünde içine kadar fesad

vermek ve hars-ü nesli helâk etmek için sa'yeder Allah da fesadı sevmez 205 Ona "Allahdan kork" denildiği zaman da kendisini günah ile onur tutar, Cehennem de onun hakkından gelir, cidden ne fena yataktır o 206 Yine nas içinden kimi de vardır ki, Allahın rızasına ermek için kendini feda eder, Allah ise kullarına çok refetlidir 207 Ey o bütün iman edenler! kâffeten silme girin de Şeytan adımlarına uymayın çünkü o sizin aranızı açan belli bir düşmandır 208 Size bunca beyyineler geldikten sonra yine kayarsanız eyi bilin ki Allah çok onurlu bir hakîmdir 209 Onlar sade gözetiyorlar ki Allah buluttan gölgelikler içinde meleklerle geliversin de kendilerine iş bitiriliversin. Halbuki bütün işler Allaha götürülür 210 Beni İsraile sor: biz onlara ne kadar açık âyet vermiştik, fakat Allahın ni'metini her kim

Sh:»730

kendine geldikten sonra değişdirirse şüphe yok ki Allahın ıkabı şiddetlidir 211 Küfredenlere o Dünya hayat bezendi de iman edenlerle eğleniyorlar, halbuki korunan o mü'minler kıyamet günü onların fevkındadır, Allah dilediğine hisabsız ni'metler verir 212

203. ﴿وَاذْكُرُوا اللّٰهَ فِىٓ اَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ﴾ Ve bilhassa sayılı günlerde Allahı

tekbirlerle zikredin. -ki bu günlere Eyyamı teşrık denilir. Hacce müteallık âyetlerde bir « اَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ » aşri « اَيَّامًا مَعْلُومَاتٍ » vardır. « اَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ » bir de « اَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ », « ايام نحر » zilhicce veya « اَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ » da bil'ıttıfak eyyamı teşrık ile tefsir edilmiştir.

Teşrık, yüksek sesle tekbir almaktır. Hazreti İbrahime nisbet edilen ve yüksek sesle alınan ma'ruf tekbiri mahsusa tekbiri teşrık denilir. Arefe sabahından Kurban bayramının dördüncü günü akşamına kadar eyyamı zikr-ü tekbirdir. Ve eyyamı ma'dudat bunun beşine de muhtemildir. Maamafih bunlardan birincisi Arefe, üçü eyyamı nahir, beşincisi yalnız yevmi teşrıktır, fakat eyyamı teşrık tabiri bilhassa zilhiccenin onbirinci onikinci onüçüncü, yani Kurban bayramının ikinci üçüncü dördüncü günlerine ıtlak edilir ki bu günler «mina» da tekbir alıp taş atma günleridir. Ayni zamanda bu günler kurban etlerini sermek günleridir ki teşrıkin bir manası da budur. Şu halde eyyamı tekbir beşe kadar baliğ oluyor ise de Arefe ve yevmi nahir zikr-ü tekbiri eyyamı malûmata dahil olduğundan menasiki haccın edasından sonraya taalluk eden eyyamı ma'dudat zikri hassaten eyyamı teşrık ıtlak olunan bu üç gün demek olur. « فَمَنْ تَعَجَّلَ » sıyakı da bunu müfiddir. Ba'delhac Şeytan taşlamak Kur'anda tasrih olunmamış ve fakat bunun ayrıca bir vesilei tekbiri ilâhî olduğuna işaret buyurulmuştur. Rivayet olunduğuna göre bu günler Hazreti Ömer radıyallahüanh çadırında tekbir alır, ve etrafındakiler de alırlar, hattâ yolda ve tavafda bulunan bütün halk tekbir alırlardı. Hulâsa balâdaki « فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَذِكْرِكُمْ اٰبَآءَكُمْ »

zikri

Sh:»731

mutlaki ve ona matuf olan «وَاذْكُرُوا اللّٰهَ فِى اَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ» tekbiri teşrık ile zikri hass emretmektedir ki hasılı manâ şu olur:

Arefe ve nahirde malûm olan zikirlerden başka bir de menasiki haccin hıtamiyle huccacın avdeti için sayılı olan üç teşrık günleri içinde dahi namazların arkasında ve taş atmak gibi diğer vesilelerle cehren tekbirler alarak Allahı zikrediniz ve bunu yapmadan dağılmayınız.

﴿فَمَنْ تَعَجَّلَ فِى يَوْمَيْنِ﴾ Binaenaleyh bu esnada her kim iki gün zarfında işini bitirip «نَفَرَ» yani vatanına hareket için istical ederse ﴿فَلَآ اِثْمَ عَلَيْهِ﴾ bunun üzerine günah yoktur. Fakat bir gün zarfında değil.- Bu sebeble bu iki günün birincisine «يَوْمُ الْقَرِّ» yani karar günü denilir ki bu gün minada bulunulur. İkincisine de «يَوْمُ نَفْرٍ اَوَّلُ» denilir ki huccacın bazısı bu gün minadan hareket eder. Bu iki gün bayramın ikinci ve üçüncü günleri olub hem eyyamı nahirden, hem eyyamı teşrıktendirler ﴿وَمَنْ تَاَخَّرَ﴾ ve her kim te'ahhur edibde remyini «يَوْمُ نَفَرٍ ثَانِى» denilen ve son teşrık günü olan üçüncü güne bırakırsa

ademi isim alel'ıtlak değil ﴿لِمَنِ اتَّقٰى﴾ müttaki olan hacı içindir. Ve onun kalbine halecan düşürmemek matlûbi ilâhîdir. Zira eshabı takva en küçük bir kusurdan sakınır. Ve zaten indallah hacı böyle müttaki olanlardır. Bu sebeble ﴿وَاتَّقُوا اللّٰهَ﴾ hepiniz de Allaha ıttıka ediniz ﴿وَاعْلَمُوٓا﴾ ve biliniz ki ﴿اَنَّكُمْ اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ﴾ siz ancak ona toplanıb haşrolunacaksınız.

Böyle iken 204.

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا﴾

insan-

Sh:»732

lardan bazısı vardır ki onun hayati Dünya zımnındaki lakırdısı senin taaccübünü celbeder ve pek beğenecek olursun ﴿وَيُشْهِدُ اللّٰهَ عَلٰى مَا فِى قَلْبِهٖ﴾ o kalbindekine Allahı şahid de tutar, kalbime, vicdanıma Allah şahiddir ki bu böyle, şu şöyle gibi yeminler ederek, tatlı tatlı diller dökerek seni kandırmak için parlak parlak sözler söyler ﴿وَهُوَ اَلَدُّ الْخِصَامِ﴾ halbuki

hakikatte onun düşmanlığı kıyaktır. Ve zaten habîs olan kimselerin düşmanlığı pek kıyak, pek gaddar olur.

205. ﴿وَاِذَا تَوَلّٰى﴾ senden ayrılınca veya bir iş başına geçince

﴿سَعٰى فِى الْاَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ ؕ﴾ Yer yüzünde fesad çıkarmak ve ekinleri, zürriyyetleri mahvetmek için koşar dolaşır

﴿وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ﴾ Allah da fesadı sevmez, fesada razı olmaz. Buna binaen

206. ﴿وَاِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللّٰهَ﴾ o müfside Allahdan kork denilince de

﴿اَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْاِثْمِ﴾ onu izzeti nefsi tutar daha ziyade günaha sokar,

﴿فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ ؕ﴾ buna da Cehennem yetişir ﴿وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ﴾ bu Cehennem de ne fena yataktır.»

CEHENNEM; darı azab olan ateşin ismi alemidir ve müennestir. Arabca cehnam kelimesinden me'huz bu da cehmden muştaktır. Cehm, galız ve müstekreh olmak, cehnam, dibi görünmez derin kuyu demektir. Binaenaleyh « فَعَنَّلْ » vezninde Cehennem alemiyyet ve te'nisten dolayı gayrı munsarıf olmuştur. Bunun «kehennam» dan muarreb a'cemî olduğu ve men'i sarfı ucme ve alemiyyetten neş'et ettiği de söylenmiştir.

Bu âyetler, Benisekîften Ahnes ibni Şerık hakkında nazil olmuştur. Bu münafık Benizühренin halifi imiş,

Sh:»733

Hazreti Peygambere gelmiş müslümanlık izhar etmiş, diller dökerek mahabbetten bahsetmiş, yeminler etmiş, sonra huzurı Peygamberîden çıkınca ehli islâmın bir mezreasına uğramış, mezruatı yakmış, hayvanatı itlâf etmiş idi. Sebebi nüzul bu olmakla beraber mazmunı âyet bu gibi evsaf ile muttasıf olan münafıkların hepsine şamil olduğunu müfessirînin ekseri muhakkıkîni tasrih etmişlerdir. Bu münasebetle âyet bir iş başına geçirilecek insanların dillerine bakılmayıb hallerinin tedkikı lüzumunu iş'ar için nastan üçüncü bir kısmın hısalini göstermiştir.

Maahaza insanların bütün bunlardan başka bir kısmı mümtazı vardır şöyle ki 207.

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ﴾ insanlardan bazısı da vardır ki

﴿يَشْرِى نَفْسَهُ ابْتِغَآءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ﴾ Allahın rızasına ermek için canını bile verir,

yahud Allah rızası için Dünyasını ve hattâ canını bile verir de kendini ilelebed satın alır. - O bilir ki milk

kendisinin değil Allahındır, maksadı aksa can değil rızaullahdır. Allah rızası için canını veren kendini alâmı ebediyeden kurtarmış ve en büyük ticarete ermiş olur. Bunlar Allahın has kullarıdır, din-ü tâat uğrunda meşakkatlere tahammül ederler, fisebilillâh harb-ü cihad mehlekelerinde bezli can eyler veya öldürüleceğini de bilse emir bilma'ruf ve nehiy anilmünker yaparlar. Bunların bütün noktai nazarı rızaullahdır. Yaptıklarını Allah için yaparlar, istediklerini Allah için isterler. Bunlar kendilerini ve Dünyaya, ne Ahırete değil, ancak Allaha satarlar ve rızaullahı almakla da kendilerini bütün masivallahdan ve nefsi emmarelerinden satın almış, azad etmiş olurlar. Bunlar « رَبَّنَآ اٰتِنَا فِى الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِى الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ » diyenlerden daha bahtiyardırlar. Nüfusı radıye makamından dahi geçib nüfusı merdıyyeye irerler ﴿وَاللّٰهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ﴾ Allah da kullarına pek re'fetlidir. Kemali re'fetinden do-

layıdır ki onlara takvayı teklif ve tavsıye etmektedir. Kulların kendi rızaları onları Allahın rızası kadar esirgemez, kendi rızasını rızaullahda, kendi iradesini iradetullahda fani kılmış olanlar selâmet-ü saadetin

mertebei kusvasına irerler. Fakat şurası da unutulmamalıdır ki bazı insanlar gururı Şeytanî ile kendi gönüllerinin temayülâtını mahzı rızaullah zannederek taassub ve hamiyyeti cahiliye ile hilâfı şer'i ilâhî hareket eder ve kendilerini bilâ faide tehlükeye atarlar. Allahın emrettiği yerde ölmeği istemez de nehyettiği yerde gönlünün ilcasına tebean intihar etmiye kalkışır, bu iki haleti temyiz etmek için Eshabı Resulullahın ahvaliyle Havaricin ahvalini mukayese etmek kâfidir. Mes'elenin ruhu sırf Allah rızası için olmaktır ki bu da şer'i ilâhîye nazaran Allahın emirlerine tevfikı hareketle olur. «

وَلَاتُلْقُوا بِاَيْدِيكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ » âyetine bak.

Bu âyetin sebebi nüzulünde üç rivayet vardır:

Birincisi: İbni Abbastan; Suheyb ibni Sinanı Rumî hazretleri hakkında nâzil olduğu mervidir. Mekke müşrikleri bu zatı tutmuşlar, dininden döndürmek için işkencelerle ta'zib etmişlerdi. Suheyb Mekkelilere karşı «ben ıhtiyar bir adamım, malım ve metaım da var, benim sizden veya düşmanlarınızdan olmamın size hiç zararı olmaz, ben biz söz söyledim, ondan caymayı eyi görmem, malımı ve metaımı size veririm dinimi sizden satın alırım» demişti. Onlar da buna razı olmuşlar, salıvermişlerdi, oradan kalkıb Medineye gelirken bu âyet nâzil olmuştu, Medineye girerken Hazreti Ebi Bekir rastgelmiş, «bey'ın kârli olsun ya Suheyb»

demişti, o da «senin bey'ın de zarar etmesin, o ne?» diye sorduğunda «Allah tealâ senin hakkında bir âyet inzal buyurdu» deyib bu âyeti okumuştu.

İkincisi: Hazreti Ömer ve Aliden; emir bilma'ruf ve nehiy anilmünker yapan bir zat hakkında nazil olmuştur diye mervidir.

Üçüncüsü de hicreti Nebeviye gecesi Resulullahın ya-

tağında yatan Hazreti Ali hakkında nâzil olduğu mervidir.

Beyanatı sabıkayı dinledikten sonra şu hıtaba dikkat ediniz

208. ﴿يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا﴾ Ey iman edenler

﴿ادْخُلُوا فِى السِّلْمِ كَآفَّةً﴾ hepiniz böyle kemali inkıyad ve bütün külliyyetinizle

sulh-u müsalemete giriniz, müslimi kâmil olunuz.

﴿وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ﴾ Şeytan adımlarına, insanları yoldan çıkaran ehli küfr-ü dalâlın akval-ü ef'aline uymayın ısyan-ü tefrika ve şeytanet yollarına sapmayın

﴿إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ﴾ zira o Şeytan size gizli de gelse her halde açık bir düşmandır.

İkinci bir ma'na ile o sizin Allah ile ve biribirinizle aranızı açacak ve sizi perişan edecek bir düşmandır.

Üçüncü bir ma'na ile o sizi igva etmek için belîğ ve parlak söz söylemesini bilen büyük bir düşmandır.

-«ESSİLM» Nafi, İbni Kesir, Kisaî, Ebû Ca'fer kıraetlerinde sinin fethiyle diğerlerinde kesriyle okunur ki ma'na birdir- İkisi de sulh-u müsalemet demektir. Bu da esasen islâmın inkıyad ma'nasına raci'dir. İslâm, Allaha inkıyad ve ıhlâs demek olduğu gibi bir de buna istinad ile müsalemete girmek ma'nasını ifade ediyor. Binaenaleyh bu âyet ile iman ve islâmın meali Dünya ve Ahıret silm-ü selâmete girmek demek olduğu ifham edilerek umum ehli iman kemali islâma davet olunuyor, Netekim bir hadîsi şerifte müslimi kâmil « الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ = müslim odur ki müslümanlar onun dilinden ve elinden selâmet bula» diye tarif edilmiştir. Bu ise müslimin elinden ve dilinden diğerlerini münfeıl edecek hiç bir zarar ve eza çıkmayıb bil'akis esbabı selâmet-ü menfaat çıkması lüzumunu müş'irdir ki « مَنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ » mazmunu celilinin tatbikı kâmiliyle bütün kavanini hukukiye ve ahlâkiyeye müraatı âmirdir. Kıtal ve

hacc âyetlerini müteakib ahvali ruhiye noktai nazarından insanları dört sınıfda telhıs ettikten sonra ehli imana bu âyet ile hıtab buyurulması haccin intibahi içtimaîdeki ehemmiyetine ve imanı tevhid ile cihad-ü haccın semerei matlûbesi umumiyetle te'mini silm-ü selâmet olduğuna ve bu babda ahlâkı fadıla ve dekaikı hukukiye ve ictimaiyeyi mutazammın vasi bir şeriati ameliyenin bütün şümuliyle tatbikı lüzumuna tenbihtir.

Binaenaleyh ey mü'minler evamiri ilâhiyeye inkıyad ile öyle mükemmel bir hey'eti ictimaiye ve öyle muntazam bir Darıislâm teşkil ediniz ki aranızda isyandan, niza-ü şikaktan, biribirinize ezadan, eğrilikten, hukukullaha ve hukukı ibade tecavüzden, hasılı rızaullaha muhalif harekâttan eser bulunmasın da herkes emniyet ve mahabbeti mütekabile ve asayiş ve huzurı tamm içinde vazifeleriyle meşgul olsun, istıkbal ve Ahıretine neşvei kâmile ile yörüsün ve bunu ıhlâl edecek fesadlara meydan verilmesin, hayatı Dünya hakkında parlak sözler söyleyib de kalbleri en kıyak husumetlerle dolu olan ehli şeytanetin arkasından gidilmesin. 209. ﴿فَاِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَآءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ﴾ size

beyyineler, aklınızı erdirecek açık deliller geldikten sonra da kusur eder, silme duhulden inhiraf ederseniz ﴿فَاعْلَمُوا﴾ biliniz ki ﴿اَنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ Allah, muhakkak bir aziz-ü hakîmdir. Misli bulunmaz, galibi gayri mağlûb bir sahibi izzettir ki hükmüne karşı gelinmez, dilediğini yapar, emrini behemehal infaz eder. Bununla beraber sahibi hikmettir, her hikmeti bilir, yaptığını hikmet ile muhkem olarak yapar. İnsanların silm ile, nızamı islâm ile muhkem olarak yapar. İnsanların silm ile, nızamı islâm ile yaşaması da hikmetindendir. Azîz olan Allah bu nızama karşı gelen ve şeytanet yollarına sapıb hükmi tevhidi ve ahkâmı silmi ıhlâle çalışan mücrimlerin haklarından gelir, belâlarını verir, şayed tehir ederse o da hikmetin-

dendir. Böyleleri 210. ﴿هَلْ يَنْظُرُونَ﴾ başka bir şeye bakmazlar, ﴿اِلَّآ اَنْ يَاْتِيَهُمُ اللّٰهُ فِى ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلٰٓئِكَةُ﴾ ancak beyaz buluttan zulleler, gölgelikler, örtüler, tüller içinde Allahın ve meleklerin onlara gelivermesine ﴿وَقُضِىَ الْاَمْرُ﴾ ve işin bitirilivermesine bakarlar. -« وَالْمَلٰٓئِكَةُ » Ebu Ca'fer kıraetinde olduğu üzere « ظُلَلٍ » üzerine ma'tuf olarak esre okunduğuna göre: Bunlar artık başka bir şey'e değil,

ancak beyaz buluttan zulleler ve melekler içinde Allahın onlara gelivermesine ve işi bitirib, akıl ermez, ümid edilmez bir surette kendini ve Allahlığını onlara gösterivermesine bakarlar.- Allah « لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ » olduğundan sureti cismaniyede gelip gitmekten münezzehtir. Binaenaleyh bu âyet bir çok vücuh-ü maaniye muhtemil ve müteşabihtir. Bunun muhkemata müracaatla te'vilinde başlıca iki ma'na vardır: Allahın gelmesi emr-ü iradei ilâhiyenin kemali kudret-ü şiddetle zuhurundan kinayedir. Sade bunu bakmak da bu mücrimlerin mücazatları hususunda her türlü esbab-ü vesaıt bitmiş tükenmiş ve ancak her şeyi bitirecek olan emr-ü iradei ilâhiyenin zuhuru kalmış olması demektir ki bakmak tavakkuf demek olur. Buluttan yağmur umulursa da beyaz buluttan yağmur yağmayacağı için bunlar o sırada Allahdan rahmet ümid etseler bile hilâfıâde bir ümid olacağından böyle rahmet ümid ederken yağmur yerine ateş çıkmak gibi birdenbire belâlarını buluvermeleri melhuz olur. Saniyen Allahın gelmesi muhal olduğundan bunların emri hakka imanlarını muhale ta'lık etmiş oldukları ve ahbarı sadıka ve delâili beyyine ile vakı olan inzara vukuundan evvel inanmayacakları ve binaenaleyh hiç ihtimal vermedikleri bir anda belâlarını bulacakları ifade edilmiş olur ve her iki takdirde bu manaların müteşabihen ifade edilmiş olması bunların nızam-ü intızamı âlemi ıhlâl yoluna sapmalarından nâşi

işleri son derece çığırından çıkaracaklarını ve artık akıl ve kudreti beşer dairesinde tanzimi umur etmek ihtimali kalmıyacağını ve kendilerinin de akıl ermez bir surette belâlarını bulacaklarını anlatmış olur.

Hakikat ile kinayenin cem'ı mümkin olacağına göre hasılı mana şu olabilir: böyle mücrimler « اَرِنَـا اللّٰهَ جَهْرَةً » diyen kavmi Musa gibi Allahı görmedikçe tarikı akl-ü nakilden ahbarı sadika ve delâili vazıha ile iman etmek istemez ve vukuundan evvel hiç bir inzara kulak asmaz, Allaha ve Allahın inzarlarına inanmak için Allahın kendisini bütün kudretile ıyanen gösterivermesini ve gelecek masaibin bilfiıl başlarına gelivermesini gözetirler, bunun için ilm-ü imana ehemmiyet vermezler de şeytanet arkasında koşarlar, silm-ü selâmeti ıhlâl ederler, dinden, imandan müstefid olub da felâketten kurtulmak istemezler, böyle olduklarından dolayı işler akıl ve kudreti beşer dairesinde tanzım olunabilmekten öyle çıkar ve halleri o kadar muhtell olur ki belâlarını bulmaları için yalnız emr-ü iradei ilâhiyenin zuhur edivermesi kalır, çünkü onsuz da hiç bir şey olmaz, o zaman da her iş biter kıyametler kopar, insanlara müktesebatı sabıkalarından başka bir şey kalmaz ﴿وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ﴾ ve evvel-ü ahır bütün işler bizzarure ancak Allaha irca' olunur. Veya ancak Allaha raci' olunur. Veya ancak Allaha raci' olur, çünkü İbniâmir, Hamza, Kısaî, Halefiâşır kıraetlerinde daima tanın fethi ve cimin kesrile « تُرْجَعُ » okunur.

İşlerin Allaha irca' ve rucuu zarurî olunca da onun emirlerine, iradelerine karşı gelmeyib umumiyetle

silme dahil olmak lâzım gelir. Hilâfına hareket edenlerin haline misal ararsan 211.

﴿سَلْ بَنِىٓ اِسْرَآئِيلَ﴾ Beni İsraile sor ﴿كَمْ اٰتَيْنَاهُمْ مِنْ اٰيَةٍ بَيِّنَةٍ﴾ biz

onlara ne kadar açık âyetler verdik, onlar bunları dinledikleri zaman ne oldular?

Dinlemeyib

Sh:»739

hallerini tebdil ettikleri zaman ne oldular? ﴿وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللّٰهِ﴾ Allahın nimetini

bunlar gibi her kim tebdil-ü tağyir eder de ıhtilâl arkasında koşarsa

﴿فَاِنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾ Allahın onlara ıkabı da her halde pek şiddetlidir. Bu gibi

ıhtilâlleri de Dünya âlâyişine meftuniyetlerinden dolayı kâfirler yapar, çünkü 212.

﴿زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا﴾ hayatı Dünya kâfirler için pek

ziynetlenmiş, gözlerine güzel gösterilmiş ve kalbleri bu alçak hayatın mahabbetile dolmuştur. Bu sebeble

bunlar Dünyadan başka bir şey istemezler ﴿وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ اٰمَنُوا﴾ ve

Resulullaha iman edib Dünyaya iltifat etmiyen mü'minlerden bir kısmını ve alelhusus fukarayı sabirîni istihfaf ederler. ﴿وَالَّذِينَ اتَّقَوْا﴾ ehli tavka olan o mü'minler ise ﴿فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ﴾ yevmi kıyamette onların fevkındadır.» Dünyadan başka bir şey istemeyen o kâfirler Cehennemin esfeli safilîninde inleyecekler, bu müttekiler de Cenneti âlâda hıraman olacaklardır, bu Allahın bir kısmetidir. ﴿وَاللّٰهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَآءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾ ve Allah gerek Dünyada ve gerek Ahırette dilediğine hısabsız rızık verir.»

Ebucehil ve arkadaşları Allahın bahşettiği servetlerle zevk-u safa eyler de Ahıreti inkâr ederler ve Ammar, Suheyb, Ebu Ubeyde, Salim, Âmir İbni Fihre, Habbab, Bilâl hazaratı gibi fukarai mü'minîn ile «o bizim Peygamberimiz olsa idi ona eşrafımız tabi olurdu» diye eğlenmek isterlerdi. Abdullah ibni Übey ve arkadaşları da zevk-u safa ederler ve zuafai mü'minîn ile alay etmek isterler «şunlara bakın Muhammed bunlarla galebe edece-

ğini zannediyor» derlerdi, Beni Kureyza, Beni Nadır, Beni Kaynuka' Yehudîlerinin uleması da fukarayi

muhacirîn ile eğlenmek isterlerdi. İşte bu âyetin nüzulü bu hâdiselerden birisi olmuştur. Ve bu babda bu suretle üç rivayet vardır.

İşte Ahıreti ve Dünyanın akıbetini düşünmeyib sade hayatı Dünyaya meyl-ü mahabbet etmek ötedenberi nev'i beşerin fıtrati asliyedeki vahdetini bozan ve silm-ü sükûneti ıhlâl eden bir sebebi arazî, bir re'si hatıedir. Filvaki:

﴿٢١٣﴾ كَانَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللّٰهُ النَّبِيّٖنَ مُبَشّٖرِينَ وَمُنْذِرِينَ ۪ وَاَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ ؕ وَمَااخْتَلَفَ فِيهِ اِلَّا الَّذِينَ اُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَاجَآءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ ۚ فَهَدَى اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِاِذْنِهِ ؕ وَاللّٰهُ يَهْدِى مَنْ يَشَآءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٢١٤﴾ اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَاْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ ؕ مَسَّتْهُمُ الْبَاْسَآءُ وَالضَّرَّآءُ وَزُلْزِلُوا حَتّٰى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَهُ مَتٰى نَصْرُ اللّٰهِ ؕ اَلَآ اِنَّ نَصْرَ اللّٰهِ قَرِيبٌ ﴿

Sh:»741

Meali Şerifi

İnsanlar tek bir ümmet idi Ayrılmaları üzerine Allah rahmetinin müjdecileri ve azabının habercileri olmak üzere Peygamberler gönderdi ve beraberlerinde hak ile kitab indirdi ki nas arasında ıhtilâf ettikleri noktada hakem olsun, bunda da sırf o kitab verilenler kendilerine bunca beyyineler geldikten sonra tuttular aralarındaki ihtiras yüzünden ıhtilâfa düştüler, bunun üzerine Allah onların ıhtilâf ettikleri hakka izni ilâhîsiyle bu iman edenleri doğrudan doğru muvaffak buyurdu, öyle ya Allah dilediğini doğru yola çıkarır 213 Yoksa siz kendinizden evvel geçenlerin mesel olmuş halleri hiç başınıza gelmeksizin Cennete girivereceksiniz mi sandınız? onlara öyle ezici mihnetler, kılımdatmaz zaruretler dokundu ve öyle sarsıldılar ki hattâ Peygamber ve maiyetinde iman edenler "ne zaman Allahın nusratı?" diyeceklerdi. Bak işte Allahın nursatı yakın 214

Ihtar: « كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللّٰهُ » nazmı celili « أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا فَبَعَثَ اللّٰهُ » takdirindedir. Siyak-u sibak bunu gösterdiği gibi « وَمَا كَانَ النَّاسُ اِلَّآ أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا » âyeti kerimesinde bu kayd musarrahtır. Bundan başka Abdullah ibni Mes'ud kıraetinde burada dahi « فَاخْتَلَفُوا » mezkûrdur ki bu kıraet mütevatir değil ise de meşhur olduğundan vacibül'ameldir.

213. ﴿كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً﴾ İptida bütün insanlar ümmeti vahide idi. Kıssai Ademden de anlaşıldığı üzere hepsi bir asılden türemiş, fıtrati ulâ mucebince kanunı hak üzere hareket eder, cemaati vahide, milleti vahide idi. İnsanlar bidayeti hılkatlerinde dinsiz cemiyetsiz yaşamış değildir, ahvali hayvanat bile gözden geçirilirse bidayeti hılkatinde anası koynunda olsun içtimaiyyetle yetişmeyen hiç bir hayvan yoktur, Her doğan fıtrat üzere doğar, insanlar da ber muktezayı fıtrat bidayetinde cemaati vahide idi, sonradan ıhtilâf ettiler de

﴿فَبَعَثَ اللّٰهُ النَّبِيّٖنَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ﴾ Allah, hakka itaatin ve vifakın sevabını müjdeler, muhalefet-ü ısyanın ıkabını anlatarak korkutur Peygamberler gönderdi ﴿وَاَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ﴾ ve bunlarla beraber hakka müteallik kitab da indirdi ki ﴿لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ﴾ insanlar arasında ıhtilâf ettikleri hususta hâkim olsun, nizaı ve haksızlığı kaldırıb ıhkakı hakketsin.- Ebu Ca'fer kıraetinde «ya» nın zammı ve «kâf» ın fethiyle meçhul sıgası üzere « لِيَحْكُمَ » okunur ki beynennas ıhtilâfatta kitabı hak ile hükmolunsun, icrayı hükûmet edilsin demek olur. Ve her iki halde hükm-ü hükûmetin hikmet-ü gayesi vaz'ı hak değil, hakka tevfikan ref'i ıhtilâf ve te'sisi müsalemet olduğu anlaşılır. Sonra insanlar bu kitabı münzelde de ıhtilâf ettiler ﴿وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ﴾ kitabda ıhtilâf çıkaran da başkaları değil ﴿اِلَّا الَّذِينَ اُوتُوهُ﴾ ancak o kitaba nail kılınmış olan Ehli kitabdır. Hem bunlar bu ıhtilâfı ﴿مِنْ بَعْدِ مَاجَآءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ﴾ kendilerine açık âyetler, nususı zahire geldikten sonra aralarındaki bagy-ü hasedden, ileri gitmek ve Peygamberlerle bile yarış etmek davasından naşi çıkardılar.- Eğer bu ıhtilâf nass-u beyyine bulunmıyan, nassta meskûtün anh kalan hususatta edillei gayri beyyine ile taharrii hakkiçin olsa idi ıhtilâfı nası mümkin olduğu kadar azaltacak meşru bir ictihad olabilirdi, lâkin bunlar böyle yapmadılar, beyyineler geldikten sonra mevridi nassta ıhtilâf ettiler, halbuki mevridi nassta ictihada mesağ yoktur. Ve bu gibi nususdan dolayıdır ki bu kaide, ilmi Fıkhın

kavaidi külliyesinden birini teşkil etmiştir. Mevridi nassta ictihad, fertler tarafından kanunı hak

hilâfına

Sh:»743

re'sen bir teşri'dir. Bu ise hakka tevfikan ref'i ıhtilâf değil, vaz'ı hılâftır. Bu suretle Ehli kitab nasın hubbi

Dünya ile niza-ü ihtilâfına bihakkın hâkim olmak için bahşedilmiş bulunan kitabı hakkın nusus-u

beyyinatına karşı bagy-ü tecavüzle yeniden ıhtilâflar çıkararak nası teşvişe düşürdüler, hukuk payimal oldu,

ahlâk ve nizamı içtimaî bozuldu, ni'metler zeval buldu, hatır-ü hayale gelmez belâlara giriftar oldular.

﴿فَهَدَى اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِاِذْنِهٖ﴾

Badehu Allah bunların ıhtilâf ettikleri hakka bi'seti Muhammediye ve inzali Kur'an ile biizni huda iman

edenlere hidayet verdi ﴿وَاللّٰهُ يَهْدِى مَنْ يَشَآءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾ ve

işte Allah böyle dilediğini bir sıratı müstakime hidayet eder, doğrultur.»

Mebdei beşeriyetten bi'seti Muhammediyeye kadar küzeran olan tarihi beşerin bir icmali olan bu âyeti

celile fıtrati beşerin, emri nübüvvetin, menabii hukukun, hikmeti teşriin, icrayı hükûmetin künhi esrarını

mutazammın büyük bir ilmi içtimaî esasatını muhtevidir. Bu münasebetle müfessirînin bu noktadaki mebahisi ilmiyelerini telhıs etmek faideli olacaktır.

Balâda «ümmeti vasatta» görmüştük ki ümmet, fırakı nasın ittiba ettiği cemaat» diye tarif edilmiş idi. Lâkin bu ma'na daha ziyade ümmeti vasat ıtlakına yaraşan bir ma'nayı hastır. Alelıtlak ümmet, bir şey üzerine içtima edib biribirine uyan cemaat demektir ki ıktida demek olan itimamdan mehuzdur. Bu âyet ise mazide insanların ümmeti vahide olduğunu tasrih ediyor. Binaenaleyh bu cihet, şayanı taharridir. Ve bu noktada müfessirîn ıhtilâf etmişlerdir:

1- Ekser muhakkıkîn ilk insanların tevhidi hakka iman ile dini vahid üzere içtima etmiş milleti vahide olduklarına kaildirler. Siyakı âyette Enbiyanın ıhtilâf

üzerine ba's edilmiş olması da buna delâlet eder diyorlar. Ve zaten fıtratte tevhıd asıl, şirk-ü küfür ve ıhtilâf hılâfı asıldır. Alel'ıtlak vahdet ve ademi ihtilâf mevzuı bahs olduğu zaman tevhidi hak tebadür eder. İlk

insanların vahdetini şirk-ü küfür ve ıhtilâfta bir vahdete hamletmek için hak yoktur. Her halde vahdeti ilâh hiss-ü fikri tabiaten dahi teaddüdi ilâh hiss-ü fikrine mukaddemdir. Müşriklik tevhitten sonra ilâhta ıhtilâftan çıkan bir sureti tenazuun ifadesidir. Binaenaleyh Tarihi edyanda, akvamı salifede kadim gibi görünen şirk-ü küfür, vahdeti asliye ve fıtriyenin bozulmasından münbais arazî bir haleti saniyedir. Her doğan çocuk, hakka samimî olarak doğar, nankörlüğü, yalancılığı sonradan öğrenir. Efradı beşer tekessür ettikçe tenazuı âmal çoğalmış, bundan ıhtilâf-ü şirk zuhur etmiştir. İrşadı ilâhî ile tekâmüli aklî hasıl oldukça tarikı tevhide rücu olunmuştur. Binaenaleyh mebnayı silm-ü islâm olan tevhidi hak imanı beşeriyetin fıtrati ulâsında merkûz olan ve Hazreti Âdemden itibaren beni Ademin şuuruna telkin edilmiş bulunan bir aslı kadîm ve mutlaktır.

Buna kail olanlar bu ümmeti vahidenin kimler olabileceğinde rivayatı muhtelife nakletmişlerdir:

Mücahitten bu ümmeti vahide «yalnız Âdem» dir diye menkuldür. Buna göre ümmet, «

اِنَّ اِبْرٰهِيمَ كَانَ اُمَّةً قَانِتًا

» âyetinde olduğu gibi cemaat makamına kaim bir ferd veya imam manasile mecazen ferde ıtlak edilmiş olduğu beyan ediliyor. Âdem, alemi şahs olmayıb da alemi cins olsa idi mecaz olmazdı. Lâkin bu mana mütearefe muhaliftir.

Bu ümmeti vahide Âdem ve Havva' ve nesem olarak zahrından çıkarıldıkları sırada Beni Âdemden ibarettir ki fıtrat üzere idiler [Übey ve İbni Zeyden].

Devri Âdemden devri Nuha kadar geçen kurunı aşere hakk üzere idiler, ıhtilâfları üzerine Hazreti Nuh ba'solunmuştur. [İbni Abbas ve Katâdeden],

Sh:»745

Görülüyor ki bu rivayâtta ciheti vadet, kanunı hak olduğunda ittifak bulunmakla beraber bunun bal arıları gibi bazı hayvanatta olduğu veçhile bir fıtrati mahza olarak garize halinde gayrı ıhtiyarî bir şuurı içtimai zarurî mi? Yoksa inkişafatı fikriye ve akliye ile alakadar bir içtimaı ta'limî ve ıhtiyarî mi? Olması noktasında bir ıhtilâf mevcuddur. Ya'ni beşerde içtimaiyet, bidayeten tabiî ve zarurî mi? Yoksa sınaî ve iradî midir? Bu ıhtılâf elyevm Avrupa İlmi hukuk ve İlmi içtima uleması beyninde caridir. Bizim muhtarımıza göre bidayeten fikir veya hissi içtima, icabı ilâhî ile zarurî, tatbikatı fi'liyesi ve inkişafatı ıhtiyarîdir. Çünkü nübüvvet bir ilmi zarurîdir ve Hazreti Âdem nebiydir.

2- Ikrime ve Katâde gibi bazı müfessirînin kavlidir ki bu ümmeti vahide küfr üzere, dini batıl üzere idiler, ve bir ta'bir ile behaim gibi idiler, Peygamberler geldiler bunlara iman ve hak telkın ettiler, iman edenler etti, etmiyenler etmedi, bu suretle mü'min ve kâfir mileti muhtelife husule geldi. Bunlar âyette « فَاخْتَلَفُوا » takdirine lüzum görmemişlerdir. Buna göre bu ümmeti vahıde « اَلْكُفْرُ مِلَّةٌ وَاحِدَةٌ » mazmunu üzere ademi imanda müşterek, hak tanımaz insan suretinde bir sürü hayvanat demek oluyor. Fakat bu surette şu üç sual teveccüh eder:

Evvelâ: siyakı âyete nazaran Enbiyanın ref'ı ıhtilâf ve tesbiti hakkiçin ba's buyurulmuş olduğu anlaşıldığı halde eğer « فَاخْتَلَفُوا » mukadder değil ise Enbiyanın ıhtilâf için ba'sedilmiş olması lâzım gelecek ve ba'slerinin te'hir edilmesi manasız olacaktır. Bu i'tirazı müfessirîn ehemmiyeti talakki etmişlerdir. Cevaben denebilir ki «haleti ûlâ devri sabavet gibi idi ve bunlarda küfrün manası; henüz teklif mevcud olmadığından naşi ademi iman demektir. Peygamberler kanunı terbiye muktezasınca bittedric tekemmülâtı akliyenin mebdeinde ba'solunmuşlardır. Ve ıhdası ıhtılâf için değil, terakki için ba'solundular,

bunun

üzerine ıhtilâf, iman etmiyenlerden çıktı, Peygamberlerden değil». Bu cevab zamanımızın Avrupa telâkkiyatına muvafık gelir. Fakat hali sabıkı muhafaza edenlere muhalefet çıkardı demek doğru olamıyacağına nazaran her halde bu telâkkide Peygamberlere bir ıhdası ıhtılâf isnadı lâzım gelir. Bu ise siyakı âyete ve ruhı mazmuna muhaliftir. Bu noktai nazardan müfessirînin bu itiraza ehemmiyet vermeleri yerindedir.

Saniyen: Hazreti Âdem ebülbeşer ise Nebiy olmamak, Nebiy ise ebülbeşer olmamak lâzım gelecektir. Çünkü hem Nebiy, hem ebülbeşer olduğuna göre evlâdı küfrile ona muhalefet etmiş olacak bu surette teklif mevcud ise de evveli nas, ümmeti vahıde olmamış, ıhtilâf etmiş bulunacaktır. Halbuki Âdemin ebülbeşer ve ilk Nebiy olması müttefakun'aleyhtir. Bu sual kavli evvele varid değildir. Çünkü evlâdı iptida ona muvafakat etmiş ve hak üzere ümmeti vahıde teşkil eylemişler, sonra ıhtilâf etmişler, bunun üzerine müteaddid Enbiya ba's buyurulmuştur. Ancak bu takdirde « النَّبِيِّينَ » de teahhür, Âdemden maadasına masruf olmak zarurîdir. Cem'i muhallâ billâm lâ'akal üçten başlıyacağı için Enbiyai müteaddide ya'ni taaddüdi Enbiya sonradan ıhtilâf üzerine vakı olmuştur demek olur. Ve ba'si Âdem bunda dahil olmaz, bu ise Âdemin ebülbeşer olmasına mani' olmaz. Lâkin bu ma'na ikinci kavle kâfi değildir.

Salisen: bu kavilde ümmet kelimesinin ma'nayi içtimaîsi de müsbet olarak tahakkuk etmez ve bu surette üçüncü kavle zahib olmak lâzım gelir şöyle ki:

3- Burada ümmeti vahide demek cinsi vahid veya sınfı vahid demektir. Yani bunlar üzerinde emr-ü nehiy yokdu, hiç bir kanuni şer'îye tabi değil idiler, ibahai asliye devrinde yaşayorlardı. « فَبَعَثَ اللّٰهُ » gösteriyor ki şeriatler sonradan Enbiya ile gelmiş ve ma'ruf manasiyle din ve içtimaiyet o zaman başlamış, iman-ü küfür taksimi o za-

Sh:»747

man zuhur etmiştir. O halde evvelkiler behaim veya çocuklar gibi mükellefiyetten ari ve ahkâmdan hali olmak itibariyle bir cins idiler veya cevheri vahidden ve bir babadan gelmiş olmaları itibariyle sınfı vahid idiler. Sunufi muhtelife, ırklar, milletler, ayrılmış değil idi, vatandaş ve ecnebî yok idi, binaenaleyh bunlara ümmeti vahide ıtlakı hakikî manasiyle din-ü şeride müttehit cemaat demek değil, cinsi vahid veya sınfı vahid demektir, bu kavil Ebuhayyanda imamı Matürîdî Hazretlerine nisbet edilmiştir. Bu surette demek olur

ki insanlar bidayeti hallerinde Avrupalıların haleti tabiıye dedikleri gibi hürriyeti mutlaka içinde bulunuyorlardı, hiç bir vazife ve hiç bir memnuıyete tabi olmuyorlardı, hiç bir vazife ve hiç bir memnuıyete tabi olmuyorlardı ve üzerlerinde hiç bir amir-ü hâkim tanımıyorlardı, henüz insanlar az, Arz vasi' mahsulâtı arzıye maışetlerine kâfi idi, serbes serbes yaşıyorlar, yalnız hayvanatı saireye karşı mücadele ediyorlardı, insanlar beyninde mücadele ve ihtiyacı mücadele yokdu, hılkatleri, halleri bir, temayüli fıtrîleri bir, tarzı hareketleri bir idi, ilk babadan gördükleri gibi gidiyorlardı, hep böyle hareket edebilseler idi kanuna, hükûmete muhtaç olmıyacaklardı. Lâkin nesilleri tekessür ettikce, bulundukları yerler darlaşdıkça tezâhum ve temanü' hasıl oldu, cehaletle, hubbi hayat ile ıhtilâfa düşdüler, sınıf sınıf, fırka fırka oldular, işte o zaman bu ıhtilafları ref' için içlerinde mintarafillah âtiyi gören, acı tatlı haberler veren, hayr-ü şerden, hill-ü hürmetten, vazife ve memnuıyet kanunlarından bahseden Enbiya ba's buyuruldu, muvafakat edenler iman ile birleşdi, bu suretle mü'min ve kâfir mileli muhtelife zuhur etti. Nihayet Hatemül'enbiya tevhidi külli için ba's buyuruldu. Bu izah, « فَاخْتَلَفُوا » takdirine ve siyakı âyete de tevafuk edebilir. Lâkin bunda hılafı zahir iki cihet vardır: Birincisi, ümmet kelimesi zahir olan mânayi içtimaîsinde kullanılmamış olur.

İkincisi, devri sabavet gibi de olsa insanın her türlü kavaninden muarra, bir hürriyet ve ibahaı mutlaka devri yaşamış olduğu teslim edilemez, bir taraftan bütün hayvanat, mebdei tevellüdde fıtrî bir devri hıdane ve terbiye yaşamış ve her uzvi hayatî bile bir vazife ve memnuıyet kanununa tabi bulunmuş olduğu, diğer taraftan «

وَاِذْ اَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنٓى اٰدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَاَشْهَدَهُمْ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْۚ اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْۜ قَالُوا بَلٰىۛ

» hıtabı ezelîsiyle de bu nokta daha esasından takviye edilmiş bulunduğu halde fıtrati insaniyeyi bidayetinde velev basıt olsun mebadii medeniye ve içtimaiyeden azade telâkki etmek hem istıshabı hale hem de delâleti nakle muhalif olur. Binaenaleyh Hazreti Ademden itibaren bir sirri teklif, kabul etmek zarurîdir. «

«وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ

nehyi teklifin kıdemini ifade ettiği gibi nübüvveti Adem kazıyyesi de bunu icab eder. Netekim insan medenî bittabiidir ve insan müanesetten müştaktır deniliyor ki bu da sirri teklifin ve içtimaıyetin fıtrati insaniyede merkûz bulunduğunu ifade eder. Bu ise bir kanunı hakdır ve bunun alel'ıtlak laşuurî olduğunu iddiaya hak yoktur, bu bir şuuri zarurîdir. Maamafih lâşuurî de olsa yine kanunı haktır. Bunu küfre değil imana mebde olarak ahzetmek lâzım gelir.

4- Mu'tezileden Kadı Abdülcebbar ve ona tabi' olanlar demiştir ki, Peygamberlerin ba'sinden evvel insanlar şeriati akliyeye temessükte ümmeti vahide idiler, şeriati akliye sani'i Hak tealânın vücudunu ve sıfatını ı'tiraf ve ni'metine şükrile hizmetine iştigal ve zulm-ü tecavüz, kizib, cehil, abes ve emsali gibi kabayihi akliyeden ictinab esasına müsteniddir. Çünkü bunlar aklen idrak olunurlar. Mademki âyetde « فَبَعَثَ اللّٰهُ النَّبِيّٖنَ » ba'si Enbiyanın terahı ifade eden «fa» ile sonradan olduğunu göstermiştir, demek ki bunlardan evvelki ümmeti vahidenin vahdeti Enbiyadan istifade edilmiş olmıyan bir şeriat imiş, böyle bir

Sh:»749

şeriat ise bir şeriati akliye olabilir. Fakat Hazreti Âdem ilk insan ve nebiy değil mi idi? O halde bi'seti Enbıyadan evvel sırf akıl ile mükellef insanlar farzı nasıl doğru olur. Kadı Abdülcebbar bu suali kendine irad ile demiştir ki: ihtimal, Hazreti Âdem iptida evlâdiyle beraber şeriati akliyede içtima etmişlerdi de sonradan Cenabı Allah kendisini evlâdına Peygamber ba'setmiştir. Ve ihtimal ki onun ilk şeriati nebeviyyesi münderis olmuş da insanlar şerayıı akliyeye temessük etmişler ve bilâhare diğer Enbiya ba's buyurulmuştur. Ebu Müslimi ısfahanî de Kadînın bu mezhebini ıhtiyar eylemiştir. Bunlara göre akıl; Enbiyadan evvel bir Resuli

ilâhî olmuş oluyor. Nübüvvet de akılları kendi kendilerine idrak edemiyecekleri masalih-ü kemalâta isal etmiş bulunuyor. Lâkin bu mezhebde de isbatı mümkin olmıyan iki nokta vardır. Birincisi aklın medarı ahkâm olan hüsn-ü kubuhta bizzat hâkim olub olamıyacağı ve vücubi aklînin vücubi amelîyi istilzam edib edemiyeceği meselesidir ki İlmi usul ve Akaidin mesaili mühimmesindendir. İkincisi bidayeti halde insanların adl ü zulmü semiyye bilecek ve üzerine binai muamele edebilecek derecede istidlâli, aklîye muktedir olub olamıyacakları ve bu kadar derin bir şuur ile hareket edib edemiyecekleri mes'elesidir. Bu İki nokta bu gün dahi sabit değildir.

5- Bazı müfessirîn de demişlerdir ki âyet iptidada ümmeti vahideyi tasrih ediyor. Fakat bunun iman üzere mi yoksa küfr üzere mi olduğunu beyan etmiyor. Bu cihet, delile muhtacdır, Binaenaleyh mes'elede hüküm vermeyib « الْعِلْمُ عِنْدَ اللّٰهِ » diye tevakkuf etmek lâzım gelir.

6- Burada « اَلنَّاسِ dan murad, mebdei hılkatten beri umum nas değildir. Bu ümmeti vahide kavmi İbrahim veya kavmi Musadır. Enbiyadan murad da bunlardan sonra ki Enbiyayi müteahhirîndir» Diyen müfessirîn de vardır.

Ve bu son kavil âyetin makabline irtıbatı noktai nazarından muvafık gibi ise de « اَلنَّاسِ » lâfzı âmmını tahsıs, hılâfı zahir olduğu gibi âyetin mazmununda umumî görünen yüksek sirri içtimaîye de kâfi değildir. Biz de şunu ıhtar etmek isteriz ki aklın en mühim kıymeti ılliyyet kanunu mucebince sebebden müsebbebe veya müsebbebden sebebe intikaldedir. Bu ise garize, fıtrat veya aklı garizî ve bedihî tabir olunan mebadii zaruriyeye veya tecribeye mütevakkıftır. Nübüvvet ise matalibi nazariyeyi bile ulûmı zaruriye halinde idrak ve telkin eden bir kuvvei rabbaniyedir. Ve ledettedkik dalâlâtı beşeriyyenin inkişafatı akliye ile inkişafatı şehevaniyenin tedahulünden ve ukulün şehevat için istıhdamından neş'et eder. Fıtratı ûlâ bu dalâletten âzade olduğu gibi nübüvvet de gerek ilmî ve gerek amelî olarak bundan âzadedir. Meselâ bal arılarının sınaatı şaşmak bilmiyen bir sınaatı gariziyyedir. Ve alelûmum nübüvvetler de böyle şaşmak bilmiyen bir vahyi ilâhîdirki « وَاَوْحٰى رَبُّكَ اِلَى النَّحْلِ » âyetiyle buna işaret buyurulmuştur.

Binaenaleyh bir fıtrat mes'elesi olan nübüvvet bir taraftan ukul-ü iradatın mebdei, diğer taraftan müntehasıdır. Bunun için bir nübüvveti ûlâ, bir nübüvveti saniye vardır. Kitab, nübüvveti saniyededir bu ikisi arasında hak tanımayan bagy-ü tegallüb üzere hareket eden bir hali küfür vardır ki hak kendi kudret-ü iradesinden ibaret zanneder. Selâmeti umumiyeyi ıhlâl eyler. İnsan ilk hılkatten itibaren insandır. Din, lisan,

içtima mebdei o zamandandır. Nübüvveti Âdem nübüvveti ûlâdır ukuli evvelîn bununla tekâmül etmiş, hubbi Dünya, tenevvuati şehevaniye ve ıhtilâfatı beşeriye üzerine nübüvveti saniye ve inzali kütüp vaki olmuştur. Binaenaleyh kavli evvel de olduğu üzere ilk insanların fıtrat ve nübuvvet ûlâya müstenid imanı fıtrî ile kanunı hak üzere bir ümmeti vahide olduklarını kabul etmek ıktıza eder. Ve siyakı âyet bize vahdeti hakkın bu suretle kıdemini ve sirri iç-

Sh:»751

timaînin mebdeini, irşadatı ilâhiyenin sureti ceryanını hukukun ve hikmeti teşriin şeraitı evveliyesini ve Peygamberlerden sonra onlara yarış ederek nususı zahireye karşı ıhtilâfat çıkaran usuli hukukıyeyi bağyü teğallüb ile ıhlâha kalkışanlar zuhur ettiğini beyan etmektedir. O halde nası umumundan ve ümmeti zahirinden ıhraca sebeb yokdur. Matüridî Hazretlerine nisbet olunan kavilde bunun bir nevi ızahı olarak kabul edilebilir. Bu âyetten şu da anlaşılıyor ki her Peygamber, zamanında meb'us olduğu insanlar beyninde muhtelefün fih olan emri hakkı ızah ederek ref'ı ıhtilâf ve talimi tevhid etmiş ve bu babda nususı zahire ve beyyinatı kat'iye getirmişdir. Bu sebeble ehli imanın ve ulemanın vazifesi mevridi nassda ıhtilâf çıkarmak değil, nususun sakit olduğu hadisatı hukukiyede edillei gayri beyyineden taharrii hakk-u hakikat

ile ref'ı ıhtilâf edecek ahkâmı istinbat edebilmek ve bu suretle İcmai ümmetin tariklarını ilmen ıhzar eylemektir. Hasılı ıhtilâfatı ferdiye olmasa idi insanlar hâkim-ü hükme, ahkâmı cezaiyeye muhtaç olmıyacaklardı. Ve mileli muhtelife zuhur etmiyecekti, harb-ü darbe, hükmü hükûmete lüzum kalmıyacak, kavanini fıtrat kâfi gelecekti. Mademki ıhtilâf ettiler ve ıhtilâfatı ferdiyeden ıhtilâfı millîye de geçtiler, o halde hak düşmanlariyle boğuşmağa mecbur olacaklardır. Bununla boğuşabilmek için de kendi aralarında hakka iman-ü riayetle teavün ve tekâfüli hak sayesinde Dünya ve Ahıret korunmak ve silmi küllîyi tesis etmekle mükelleftirler ve risaleti Muhammediye ile Kur'anı azımüşşan beşeriyyeti bu suretle mebdeinden müntehasına müvazi bir vaz'iyet içinde tevhidi hakka ve selâmeti külliyeye hidayet için gelmiştir.

Şimdi bu hidayet gelmekle ey ümmeti Muhammed! siz 214.

﴿اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَاْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ﴾ sizden evvel geçen ümmetlerin hali sizin başınıza hiç gelmeden,

meşakkatler, sıkıntılar çekmeden, bütün ahkâmı ilâhiyeyi teabbüdatı ameliye ile tatbik etmeden mücerred iman ile dari selâm olan Cennete giri vereceğinizi mi zannettiniz?

﴿مَسَّتْهُمُ الْبَاْسَآءُ وَالضَّرَّآءُ﴾ o ümemi salifeye nice sıkıntılar ve zaruretler el verdi ﴿وَزُلْزِلُوا﴾ de sarsıldılar, o kadar sarsıldılar ki ﴿حَتّٰى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَهُ مَتٰى نَصْرُ اللّٰهِ﴾ hatta başlarında bulunan Peygamber ve onunla beraber iman edenler Allahın nusratı ne zaman deyecek dereceye vardılar. Lâkin ﴿اَلَآ﴾ iyi biliniz ki ﴿اِنَّ نَصْرَ اللّٰهِ قَرِيبٌ﴾ Allahın nusratı muhakkak yakındır. Siz bu iman-ü hidayette sabit kadem oldukca yakında o nusratı görecek, muradınıza ireceksiniz.- Resulullah Mekkedeki muhalefeti müşrikînden sonra muhacirîn ile terki diyar ve emval ederek Medineye hicret buyurdukları zaman evvel emirde Yehudun adavetine ma'ruz olmuş idi, bu sebeble bu âyet nâzil oldu. Uhud veya Handek muharebeleri sebebiyle nâzil olduğu da mervidir. Bu âyet gösteriyor ki ıstırad kanunu mucebince ümmeti Muhammed bütün ümemi salifenin geçirmiş olduğu bazı ahvale maruz kalacak, ıhtilâflar görecek, mukavemetlere uğrayacak, sıkıntılar, zaruretler geçirecek, sabit kadem olanlar akıbet, muvaffak olacaklardır. İlk hılkatte olduğu gibi bi'seti Muhammediyeden itibaren de fıtrati beşer mecrayı hakta yeni bir inkişafe başlayacak «

اِنَّ الزَّمَانَ قَدِ اسْتَدَارَ كَهَيْئَتِهِ يَوْمَ خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ

وَالْاَرْضَ» hadîsi Nebevîsi müeddasınca asrı Muhammedî mizanı külle bir mebde olacaktır. Bundan sonra da âlemde hakka karşı yine bagy-ü udvan zuhur edecek, ümemi salife gibi fırkalar husule gelecek ve bütün bunlar içinde Peygamberin ve Eshabının yoluna giden ve kitab-ü sünnet ve cemaat ile korunmasını bilib tevhidi hakkı ehassı Âmal ittihaz eden ehli hak, fırkai naciye «

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِى نَفْسَهُ ابْتِغَآءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ

»

Sh:»753

medlûlünce hareket ederek sabr-ü sebat ve mesai ile nusratı ilâhiyeye erecek, galebei hakkı görecek ve silmi küllîyi te'sis edeceklerdir. Ve muvaffak olmak için tarihten ibret alıb ona göre korunmalıdır.

Ihtilâftan korunmak ve bu nusrata ermek için:

﴿٢١٥﴾ يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَآ اَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا

تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ بِه عَلِيمٌ ﴿٢١٦﴾ كُتِبَ عَلَيْكُمُ
الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ ۚ وَعَسٰٓى اَنْ تَكْرَهُوا شَيْـًٔا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ ۚ
وَعَسٰٓى اَنْ تُحِبُّوا شَيْـًٔا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ ۗ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا
تَعْلَمُونَ ﴿٢١٧﴾ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ ۗ قُلْ
قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ ۗ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ وَكُفْرٌ بِه وَالْمَسْجِدِ
الْحَرَامِ وَاِخْرَاجُ اَهْلِه مِنْهُ اَكْبَرُ عِنْدَ اللّٰهِ ۚ وَالْفِتْنَةُ اَكْبَرُ مِنَ
الْقَتْلِ ۗ وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتّٰى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ اِنِ
اسْتَطَاعُوا ۚ وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِه فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَاُولٰٓئِكَ
حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ ۚ وَاُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ ۚ
هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿﴾

Sh:»754

﴿٢١٨﴾ اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِى سَبِيلِ
اللّٰهِ ۙ اُولٰٓئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَةَ اللّٰهِ ۗ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿﴾

Meali Şerifi

Sana soruyorlar: neye infak edecekler? deki: verdiğiniz nefaka ana baba, en yakınlar, öksüzler, biçareler, yolda kalmışlar içindir, hayrolarak daha her ne yaparsanız hek halde Allah onu bilir 215 kıtal üzerinize yazıldı, gerçi o size hoş gelmez fakat olur ki siz bir şey'i hoşlanmazsınız halbuki hakkınızda o bir hayırdır ve olur ki bir şey'i severseniz halbuki hakkınızda o bir şerdir siz bilmezken Allah bilir 216 sana hurmetli aydan ve onda kıtalden soruyorlar; deki onda bir kıtal büyük bir günahtır, maamafih Allah yolundan bir meni' ve ona bir küfür ve Mescidiharamdan meni' ve ehlini ondan çıkarmak Allah yanında daha büyük ve fitne katilden daha büyüktür, onlar güçleri yeterse sizi dininizden döndürmek için sizinle muharebe etmekten bir zaman geri durmazlar, sizden de her kim dininden döner ve kâfir olarak can verirse artık onların bütün amelleri Dünya ve Ahıret heder olmuştur ve artık onlar eshabı nardırlar, hep orada muhalled kalırlar 217 şübhesiz iman ederler ve Allah yolunda muhacir olub da mücahede edenler muhakkak bunlar Allahın rahmetini umarlar, Allah gafur, rahîmdir 218

Ya Muhammed! 215. ﴿يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ﴾ neye infak edeceklerini, ya'ni ne gibi cihetlere nefaka vereceklerini sana soruyorlar.- Uhud muharebesinde şehid olan pek ıhtiyar ve malı çok bir zat bulunan Amr ibni Camuh, Resulullaha «mallarımızı nelere sarfedeceğiz ve nereye vaz' eyleyeceğiz» diye sormuş idi, bu âyet nâzil oldu. ﴿قُلْ﴾ cevaben deki ﴿مَآ اَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ﴾ az veya çok hayır cinsinden, ya'ni envaı maldan vacib veya tetavvu' olarak rızaen lillâh sarfettiğiniz veya edeceğiniz nefaka ﴿فَلِلْوَالِدَيْنِ﴾ evvelâ ebeveyniniz, saniyen ﴿وَالْاَقْرَبِينَ﴾ en yakın akrıbanız, salisen ﴿وَالْيَتَامٰى﴾ muhtac olan yetimler, ﴿وَالْمَسَاكِينِ﴾ miskîn fakırler, ﴿وَابْنِ السَّبِيلِ﴾ yolda kalmış yolcular içindir.- Babalarınıza atalarınızla bakmak ilk vazifenizdir, diğer akrıbanız onları ta'kib eder ve bu suretle « اَلاَقْرَبُ فَالاَقْرَبُ » kaıdesince infak, vacib olur. Bunlardan maadasına da zekât ile vacib olarak ve sadakatı saire ile nafile olarak mal, sarfedilir. Bunlardan başka ﴿وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ﴾ herhangi bir hayır daha yaparsanız ﴿فَاِنَّ اللّٰهَ بِهِ عَلِيمٌ﴾ elbette onu Allah pek iyi bilir ve ecrini verir. Bu hayır cümlesinden olmak üzere 216. ﴿كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ﴾ silmi küllîyi te'sis ve hakkı tevhid edecek olan o kıtal, ya'ni fisebilillâh muharebe üzerinize yazıldı, icmalen bir ferıza oldu ki icabında bazan farzı ayin ve bazan farzı kifaye olur. ﴿وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ﴾ halbuki o sizin hoşunuza gitmez. ﴿عَسٰٓى اَنْ تَكْرَهُوا شَيْـًٔا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ﴾ bazı şeyler sizin için mahzı

hayr-ü menfaat ol-

Sh:»756

duğu halde siz onu hoşlanamıyabilirsiniz, harb de böyledir. ﴿وَعَسٰٓى اَنْ تُحِبُّوا شَيْـًٔا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ ۖ﴾ diğer bazı şeyler de sizin için şerr-ü zarar olduğu halde siz onu hoşlanıb sevebilirsiniz. Hoşlanıb hoşlanmamak mücerred bir histir. Sade bununla hayr-ü şer, nef-ü hayır ta'yin edilemez, bunlar hakikati ve avakıbı umuru bilmeğe tavakkuf eder ﴿وَاللّٰهُ يَعْلَمُ﴾ bunu da Allah bilir ﴿وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ۧ﴾ siz bilmezsiniz. -

İnsanlar ne kadar ilim iddia etseler yine cehilleri ilimlerinden çoktur. Uzun bir istikbal ile alâkadar olan bütün hayırlarını ve şerlerini bilmezler, aklı beşer hüsn-ü kubha tamamen hâkim olamaz. Buna hâkim olan Allahdır. Bu sebeble size hayrınız için emirler verir, şerden vikaye için nehiyler yapar. İnsanlar evvel emirde hissiyata merbutturlar, hoşluk nâhoşlukla filhal hislerine çarpan şeylere kapılırlar, halbuki bunların hayır veya şerr olmaları ileride bunlar üzerine terettüb edecek menafıa veya mazarrata merbuttur. Bu ise his anında ma'lûm olmaz. Bazan uzun bir tecribeye muhtac olur. Ve ekseriya tecribesi mümkin olmaz ve tecribe halinde iş işten geçmiş bulunur. Allah bunları kitabile ve emsali tarihiyesile bildirir. Balâda icmal

olunduğu üzere tarihi beşer bağy-ü tecavüz ve ıhtilâf ile meşbu' olduğundan dolayı silmi küllîye kadar bu hal içinde harb-ü kıtal ictinabı nâkabil bir zarurettir, Allah ehli hakkın hayırları korunmalarında olduğunu bildiği için harbi size farz kılmıştır. Lüzumuna göre siz onu yapacak, tevhidi hakkile silmi tamma gireceksiniz. Şehadetler, zaferler, ganimetler size hayır olacaktır.

Bu âyette kıtal için vakit, ta'yin edilmediğinden dolayı ya Muhammed! 217.

﴿يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ﴾ sana Şehri haramdan, o Şehri haramda kıtalden sual soruyorlar.-

Sh:»757

Resulullah Bedir gazasından iki ay evvel «ve Bedri ûlâ» dan ba'delavde amca zadesi Abdullah İbni Cahşı esedîyi; Sa'd ibni ebi Vakkas, Ukâşe ibni Muhsın, Ukbe ibni Gazvan, Ebi Huzeyfetibni Utbetibni Rebia, Süheyl ibni Bayza' Âmir ibni Rebia, Vakd ibni Abdillah, Halid ibni Bekir radıyallahü anhüm sekiz zat ile beraber seriyye olarak göndermiş ve kumandan olan Abdullaha bir mektub vermiş ve iki gün gitmedikçe bu mektuba bakmasını, sonra bakıb içindeki emri infaz etmesini ve arkadaşlarından hiç birine ikrah

yapmamasını emretmiş idi, Abdullah iki gün yol gidince mektubu açıb baktığında «

فَاذَا نَظَرْتَ اِلَى كِتَابِى هٰذَا فَسِرْ حَتَّى تَنْزِلَ بَطْنَ نَحْلَةَ بَيْنَ مَكَّةَ وَالطَّائِفِ فَتَرَ صَدْ بِهَا قُرَيْشًا وَ تَعَلَّمْ لَنَا مِنْ اَخْبَارِهِمْ=

bu mektubuma baktığın vakıt hemen yürü tâki Mekke ile Taif arasında «Batnınahle» nam mevkie inesin orada Kureyşi tarassud edersin ve haberlerini bize bildiresin» diye muharrer olduğunu gördü. Görünce «sem'an ve taaten» dedi, sonra arkadaşlarına «Resulullah bana Nahleye varıb Kureyşi tarassud etmemi ve haberlerini almamı emretti ve sizden birinize ikrah yapmaktan, yani zorlamaktan da nehyeyledi Binaenaleyh hanginiz şehid olmak ister ve şehadete rağbet ederse gelsin, istemeyen dönsün, bana gelince ben Resulullahın emrini yapacağım» dedi ve hareket etti, arkadaşları da beraber hareket ettiler, hiç biri geri kalmadı, hicaza doğru gittiler, Necran denilen bir ma'dene vardıklarında Sa'd ibni Ebi Vakkas ile Utbetibni gazvanın bir gün biribiri arkasına bindikleri binitleri kayboldu, aramak için ikisi kaldılar, Abdullah ile diğerleri gittiler, Nahleye indiler, derken oraya Kureyşin kuru üzüm vesair me'kûlât ve emvali ticariyye yüklü bir kârbanı uğradı. Kureyşten Amr ibni Hadramî, Osman ibni Abdillah ibni Mugire ve biraderi nevfelibni abdillâh ibnil mugıre ve hişam ibni mugirenin kölesi Hakemibni Keysan vardı, yakınlarına indiler, Ukâşetibni Muhsın bunlara yanaşıb baktı, başını da kazıtmış idi. Bunu gördükleri zaman emin oldular,

Sh:»758

bunlar bize bir şey yapamaz « فَلَا بَأْسَ عَلَيْنَا مِنْهُمْ » dediler. Bu gün Cumadelahırenin sonu ve ertesi gün Receb idi, bu da Şehri haram idi binaenaleyh Receb girmeden çarpışmaya lüzum gördüler, Vakıd ibni Abdillahi Teymî, Amr ibni Hadramîyi bir okla öldürdü, Osmanibni Abdillah ile Hakemibni Keysan esir oldular, Nevfel ibni Abdillah kaçtı, onu yakalayamadılar, Abdullah ibni Cahş ve arkadaşları kârbanı ve bu iki esiri alıb Medinede Resulullaha getirdiler, bu ganimet islâmda ilk ganimet ve bu katl müşriklerden ilk katl idi, Abdullah arkadaşlarına bu ganimetin humsü Resulullahındır demişti ve halbuki o zaman daha humüs farz kılınmamıştı. Geldikleri zaman Resulullah «ben size Şehri haramda kıtal emretmedim idi» buyurdu. Abdullah «ya Resulallah, ibni Hadremîyi katlettik, akşam hilâli Recebi gördük, bilmiyoruz Recebdemi yoksa Cümadelahırede mi bunu yaptık» dedi. Binaenaleyh Resulullah o ganimetten hiç bir şey almadı. Bunu görünce bu zevat mahvolduklarını zannettiler ve tevbeleri hakkında bir şey nâzil olmadıkça kımıldamayız dediler. Müslümanlardan bunlara bu hususta emrolunmadığınız bir şeyi yaptınız, kıtal ile emredilmediğiniz halde Şehri haramda kıtal mi ettiniz diyenler oldu, Kureyş de «Muhammed ve eshabı halkın tedarüki maişet için çalıştıkları ve korkuda bulunanları emniyette bulunduğu Şehri haramı

istihlâl ettiler, Recebde kan döktüler» diye yaygara yaptılar. Mekkede bulunan müslümanlar da «bunlar bunu Cumadelahırede yaptılar» diye reddediyorlardı. Yehudîler de bununla Resulullah aleyhine kendi hisablarına تفأل =tefe'ül ediyorlar, Amr ibni Hadremîyi Vakıdibni Abdillah öldürmüş: Amr =harb ma'murleşti, Hadremî =harb hazırlandı, Vakıd ibni Abdillah =harb ateşlendi» diyorlardı. Hasılı söz çoğaldı ve ekseri müfessirîne göre bu âyet bunun üzerine nâzil oldu.

﴿قُلْ﴾ Ya Muhammed!. cevaben de ki ﴿قِتَالٌ فِيهِ﴾ bunda bir

kıtal ﴿كَبِيرٌ﴾ büyük bir günahtır. ﴿وَ﴾ fakat ﴿صَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ﴾ Allah yolundan, dini haktan meni' ﴿وَكُفْرٌ بِهِ﴾ ve Allaha küfür ﴿وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾ ve Mescidi haramdan meni' ﴿وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ﴾ Mescidi haramın ehlini, Muhammed ve eshabını ondan çıkarmak da ﴿أَكْبَرُ عِنْدَ اللّٰهِ﴾ indallah o kıtalden ve sair kebairden daha büyük bir günahtır ﴿وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ﴾ fitne de katilden ekberdir. Öyle ıhrac, şirk-ü küfür, nâsı iptidaen veya bakaen islâmdan meni' dinsizlik neşriyle herkesi belâya sokmak, İbni

Hadremînin katlinden daha feci'dir.

﴿وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتّٰى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ اِنِ اسْتَطَاعُوا﴾ halbuki ehli fitne olan o düşmanlar güçleri yeterse sizi dininizden çevirinceye kadar size muharebe edib duracaklardır. ﴿وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ﴾ ve siz müslümanlardan her hangi biriniz dininden döner ﴿فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ﴾ de kâfir olarak irtıdaddan tevbe etmiyerek giderse ﴿فَاُولٰٓئِكَ﴾ artık bu evsaf ile muttasıf olanların ﴿حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ﴾ bütün amelleri, islâm halinde yaptıkları hasenatın hepsi Dünyada ve Ahırette haptolur, telâfisi kabil olmıyacak bir surette tutulur, hakkı hayatı kalmaz, mesaisi heder olur gider ﴿وَاُولٰٓئِكَ﴾ ve bunlar ﴿اَصْحَابُ النَّارِ﴾ eshabı nardırlar. ﴿هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾ o ateşte muhalled kalırlar. Acaba o günah kıtali yapan Eshabı seriyye ne olacak derseniz? 218. ﴿اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا﴾ şüphe yok ki o iman edenler ﴿وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ﴾

Sh:»760

ve Allah yolunda hicret edib de fitnelere karşı cihad ve mücahede yapanlar ﴿اُولٰٓئِكَ﴾ işte bu

evsafı celile ile muttasıf bulunanlar ﴿يَرْجُونَ رَحْمَةَ اللّٰهِ﴾ Allahın rahmetini umarlar, umabilirler, ﴿وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ Allah da gafur, rahîmdir.

İnkafın kesbi emvale, harbin de kuvveti kalbe bir tevakkufu vardır. Cahiller, tenbeller, korkaklar da kumarı bir vasıtai kesib, şarabı da bir vesilei kuvvet gibi tevehhüm ederek aldanırlar, bu münasebetle:

﴿٢١٩﴾ يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَآ اِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَاِثْمُهُمَآ اَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا وَيَسْئَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٢٠﴾ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامٰى قُلْ اِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَاِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَاِخْوَانُكُمْ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ وَلَوْ شَآءَ اللّٰهُ لَاَعْنَتَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

Meali Şerifi

Sana hamr-ü meysirden soruyorlar, de ki bu iksinde

Sh:»761

büyük bir günah bir de nasa ba'zı menfeatler var fakat günahları menfeatlerinden daha büyüktür, yine sana soruyorlar: Neyi infak edecekler? de ki sıkmayanını, böyle beyan ediyor Allah size âyetlerini ki düşünesiniz 219 Dünya ve Ahıret hakkında; bir de sana yetimlerinden soruyorlar, de ki: Onlar hakkında bir ıslâh karışmamaktan daha hayırlıdır, kendilerine de karışırsanız ıhvanınızdırlar, Allah muslihi müfsidden ayırır, eğer Allah dilese idi sizi mutlak sarpa sardırırdı, şüphesiz ki Allah azîzdir, hakîmdir 220

Ya Muhammed 219. ﴿يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ﴾ sana hamr-ü meysirden, şarab ve kumardan soruyorlar. -Bunu soranlar Hazreti Ömer ve Muaz ile beraber sahabeden bir takım zevat idi «ya Resulallah hamr hakkında bize bir fetva ver çünkü aklı gideriyor» dediler ve bu âyet nâzil oldu.

HAMR, esasen örtmek ma'nasına masdar olduğu halde «çiğ üzüm şirasından iştidad etmiş ve köpüğünü

atmış olan şaraba ismolmuştur. Çünkü aklı bürüyüb örter, ve bir ta'bir ile kafayı dumanlar ki buna humar denilir. Hamrin bu üzüm şarabına ıtlakı ıtlakı hastır. Bu münasebetle hamr, bir de alelûmum akla humar veren şey ma'nasına kullanılır ki bu ma'naca müskiratın hepsi hamrdır. İbni Ömer Hazretlerinden mervidir ki tahrimi hamr nâzil olduğu gün hamr beş şeyden: Üzümden, hurmadan, buğdaydan, arpadan, darıdan idi ve hamr, akla humar veren demektir». Ebu Davud da Nu'man ibni Beşirden rivayet olunduğu üzere Resulullah «

اِنَّ مِنَ الْعِنَبِ خَمْرًا وَ اِنَّ مِنَ الْتَمْرِ خَمْرًا وَ اِنَّ مِنَ الْعَسَلِ خَمْرًا وَ اِنَّ مِنَ الْبُرِّ خَمْرًا وَ اِنَّ مِنَ الشَّعِيرِ خَمْرًا » buyurmuştur ki «üzümden bir hamr, hurmadan bir hamr, baldan bir hamr, buğdaydan bir hamr, arpadan bir hamr vardır» demektir. Buna binaen imam Malik ve Şafi'î ve bunlardan mukaddem veya muahhar bir

Sh:»762

hayli ulema ve fukaha Kur'andaki hamrın manayi eammile alel'ıtlak müskir demek olduğuna ve binaenaleyh her nevi müskiratın nassı Kur'an ile aynen haram bulunduğuna ve her birinin yalnız sekir derecesi değil, katrelerinin bile şurb-ü isti'mali ve bey-ü şirası asla caiz olamıyacağına hükmetmişlerdir.

Çünkü bundan sonra surei «Maide» de « اِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْاَنْصَابُ وَالْاَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ » buyurularak aynen rıcs yani necsolduğu beyaniyle ictinab emri buna ibtina ettirilmiştir. Fakat imamı âzam Ebuhanife Hazretleriyle beraber Eshab ve tabi'înden bir çok ulema ve fukaha «hamr» kelimesinin beyyin ve kat'î olan manası, bilhassa üzüm şarabı olduğundan inkârı küfrolabilecek vechile nassı Kur'an ile liaynihi haram olan şarab bu olduğuna ve diğer müskiratın aynen ve bizzat değil iskarlarından dolayı kıyası Kur'ana muvafık olarak « كُلُّ مُسْكِرٍ حَرَامٌ » gibi ehadisi şerife ile haram olduklarına ve binaenaleyh hamr aynen necsolmak hasebiyle bir katresinin bile şurb-ü isti'mali kat'iyen haram ve müslüman için bey-u şırası gayri caiz bulunduğuna ve lâkin üzüm şarabı bulunmıyan ve ondan mamul olmıyan diğer müskiratın hurmeti ancak sekir vasfiyle sabit olduğundan içilmekten başka bir suretle istimalleri için bey-ü şırası da caiz olabileceğine kail olmuşlardır. Demek olur ki nassı Kur'an üzüm şarabının aynen hurmetinde kat'îdir. Bu nassın diğer müskirata şumulü ise lafzan değil hikmeti hurmet olan illeti iskâr dolayısiyle ve ehadisi şerifenin tansısiyledir. Lafzı Kur'anın manayı eamma hamli muhtemil ise de manayı hâssı gibi kat'î değildir. Binaenaleyh dini islâmda alel'umum müskiratın müskirat olarak istimali haram ve fakat üzüm şarabı aynen ve alel'ıtlak haramdır. Ve bunun münkiri kâfirdir. Üzüm şarabı ve bundan mamul olan müskirat aynen necistir. Obirlerinin ise necsolması şüphelidir. Meselâ

üzerine şarab ve şampanya ve arak, konyak dökülmüş olanlar her halde

Sh:»763

yıkamadıkca namaz kılamazlar. Lâkin üzüm şarabından mamul olmıyan ispirto, bira ve sair müskirat içilemezse de elbiseye veya bedene sürülmesi de namaza mani olur diye iddia edilemez. Ebuhanife Hazretleri bu suretle şarabdan maada müskiratın ayni ve katresi necis ve haram olmadığına ve binaenaleyh iskâr derecesine varmaksızın ve feseka ve kefereye teşebbüh kasdı bulunmaksızın kuvvet için az bir mikdarda içilmesi caiz olabileceğine kail olmuş ise de «Fethülkadir» de kitabül'eşribede beyan olunduğu üzere mezahibi selâse ile beraber mezhebi Hanefîde dahi muhtar olan «مَا اَسْكَرَ كَثِيرُهُ فَقَلِيلُهُ حَرَامٌ» hadîsi şerifi mucebince çoğu serhoş edenin azı da haram olmasıdır. Şer'an şurb noktai nazarından bütün müskirat manayı eammiyle harmdır. Bu günkü ehli fennin İlmi kimyaya göre noktai nazarları da ıhtimar tabir olunan hâdisei kimyeviye itibariyle her nevi müskiratın hamr mahiyyetinde müşterek olmasıdır ki buna Arabca «elkûhl» kelimesinin frenkleştirilmişi olan «alkol» «elküûl» veya sadece «küul» tabir ederler. Bu da hamrın manayı eammına muntabık ise de ayni zamanda manayı hassın esas olduğunu da müş'irdir. Tababet ve tedavi noktai nazarına gelince bu

cihhet « فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ » ruhsatına tabi olarak zaruret ve zaruret hükmünde bulunan ıhtiyac mesailindendir.

Dini islâmda hamrin ve müskiratın men'i tedricen vaki olmuştur. Bidayeti islâmda hamr henüz mubah idi. Bu babda aledderecat dört âyet nazil olmuştur. Evvelâ Mekkede « وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْاَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا » âyeti nazil olmuştu. O zaman müslümanlar da içerler, Hazreti Peygamber sükût buyururdu. Saniyen bervechi balâ Hazreti Ömer ve Mu'az ve diğer bazı Eshabı kirâmın « اَفْتِنَا يَا رَسُولَ اللّٰهِ فِى الْخَمْرِ فَاِنَّهَا مُذْهِبَةٌ لِلْعَقْلِ » diye istiftalarına binaen bu âyet nazil oldu ve ilk tahrim bununla başladı. Bunda memnuiyet zahir olmakla beraber cevaz ihtimali de yok değil idi. Bunun üzerine hemen terk edenler

Sh:»764

bulunduğu gibi henüz etmiyenler de vardı, sonra bir namaz hadisesi üzerine « لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكَارٰى » âyeti nâzil oldu. Bunun üzerine içenler pek

azaldı ise de yine vardı. Bir gün Îtban ibni Malik Sa'd ibni ebi Vakkas ile beraber bir kaç kişiyi davet etmiş, işret de olmuş, serhoş oldukları zaman tefahura ve şiirler inşadına başlamışlar, bu sırada Sa'd, Ensardan birinin hecvini mutazammın bir şiir okumuş, o da bir çene kemiğile vurub başını yarmış, binaenaleyh Sa'd Hazreti Peygambere giderek şikâyet etmiş, bunun üzerine Resulullah « اَللّٰهُمَّ بَيِّنْ لَنَا فِى الْخَمْرِ بَيَانًا شَافِيًا » diye dua etmesi üzerine surei «Maide» deki « اِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْاَنْصَابُ وَالْاَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ... اِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ...الى ﴿فَهَلْ اَنْتُمْ مُنْتَهُونَ﴾ » âyetleri nâzil olmuş ve bununla hurmeti hamr son derece teşdid edilmiştir. Hazreti Ömer bunu dinleyince «inteheyna yarabbi = ya'ni tamamen vaz geçtik yarabbi» demiştir. Hazreti Alinin «bir kuyuya bir katre hamr düşse, sonra oraya bir menare yapılsa o menarede ezan okumazdım ve bir katre hamr bir denize düşse, sonra o deniz kuruyub da yerinde otlar bitse orada hayvan gütmezdim» dediği, Abdullah ibni Ömer Hazretlerinin de «bir parmağımı hamre sokmuş olsam o parmak bende kalmazdı, ya'ni keser atardım» dediği menkuldür ki emri ilâhî üzerine eshabı Resulullahın ne büyük iman ve takvaları bulunduğunu anlamalı. Rıdvanıllahi aleyhim ecmeîn.

MEYSİRE GELİNCE: yüsür veya yesardan masdarı mimî olarak kumar oynamak manâsınadır ki kumarda ya kolaylıkla zahmetsiz mal çarpmak veya çarptırmak vardır. Kumar demek de zar gibi ne olacağı belli olmıyan muhataralı bir şeye ta'lik ile mal vermek veya almak demektir. Cahiliyede Arablar gerek kendilerinden ve gerek Acemlerden ve saireden belledikleri «nerd» ya'ni tavla, «satranç» ve saire gibi oyunlarla kumar oynarlardı. Ezcümle frenklerin piyanko dedikleri tarzda istıksam tarikile

bir

Sh:»765

kumarları vardı ki bunu hayır bile sayarlar ve müftehırane yaparlardı şöyle ki: zar makamında ezlâm-ü aklâm denilen on okları vardı, bunlara: fezz, tev'em, rakib, hils, nafis, müsbil, muallâ, menih, sefih, vagd derlerdi, menih, sefih, vagd bunların üçünden maada diğerlerinin bir nasıbi olurdu. Meselâ piyanko çekilmek üzere bir deve kesilir yirmi sekiz sehme ayrılır, fezze bir, tev'eme iki, rakibe üç, hilse dört, nafise beş, müsbile altı, muallâya yedi, sehim tahsıs edilir. Menih, sefih, vağd okları boş ve mahrumdur. Bu on kalemin hepsi rebabe denilen bir torbaya atılıb bir adlin önüne konur, o da torbayı çalkalayıb elini sokar,

iştirak eden herkes namına bir ok çeker nasıbli ok çıkanlar muayyen olan nasıbini alırlar, boş ok çıkanlar da mahrum kalırlar, ve fakat devenin bedelini öderler. Nasıb alanlar da nasıblerini fukaraya verirlerdi. Bu suretle meysir evvel emirde diğer kumarlara nazaran ehveni şer gibi görünen ve hayır zannedilen böyle tevzi-ü istıksam ya'ni piyanko tarzına ıtlak edilmiş ve bundan alelumum kumarlara dahi meysir denilmiştir. Hattâ bir hadîsi şerifte çocukların aşık ve ceviz oynamaları bile meysirden ma'dud olduğun beyan buyurulmuştur. İki kişiden biri diğerine şukadar yumurtayı yiyebilirsen şu senin olsun demiş idi, bunlar Hazreti Aliye mürafaa oldular, bu kumardır diye cevaz vermedi. Zaten hayır namına piyanko haram olunca diğer kumarların haram olacağı evleviyyetle anlaşılır. Hamr ile meysirin bir sualde derci de müskirat ile kumarın mürafakatlerine işarettir.

﴿قُلْ﴾ cevaben deki ﴿فِيهِمَآ اِثْمٌ كَبِيرٌ﴾ bunlarda büyük bir zarar ve günah vardır. Ezcümle ikisi de malları telef ve insanları perişan eder, Alelekser bunlar biribirine sürükler. Evvelâ hamr, aklı selbeyler, akıl ise hem dinin, hem Dünyanın kutbudur. Artık serhoşlukla öyle cinayetler yapılır, ve kumarbazlıkla öyle fenalıklara düşülür ki bunlar saymakla bitmez, ancak «büyük günah» namile anlaşılır,

maamafih ﴿وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ﴾ Bunlarda nasa bazı menfeatler de vardır. Ezcümle biraz neşve ve lezzet duyulur, haylı ticaret yapılır. Korkaklara şecaat ve tabiate kuvvet gelir. Meysir de ba'zıları badi heva mal ele geçirir ﴿وَاِثْمُهُمَآ اَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا﴾ günahları da menfeatlerinden, mazarratları faidelerinden çok büyüktür.- Binaenaleyh menfeatleri hakikî ve sağlam menfeat değildir, neşveleri humara inkılâb eder, o arızî şecaat sebebi felâket olur ve o muvakkat kuvveti tabiat, sıhhati berbad eder, kazanılan malın hayrı olmaz, bir kâr yüz ziyan getirir. Mübtelâ olanlar yakalarını zor kurtarırlar. Hasılı neş'e ve lezzetleri ferdî ve muvakkat olduğu halde zararları, mefsedetleri hem ferdî ve içtimaîdir, hem bedenî ve hem ahlâkîdir. Emrazı sariye gibi umuma saridir. Cezasını önünde çekmiyenler sonunda çekerler, muhayyel cüz'î bir kâr için, muhakkak ve küllî bir ziyana düşmek de kârı akıl değildir. Def'i mazarrat celbi menfeatten mukaddemdir. Şu halde bunların aklen haram olması lâzım gelir. Bu âyet de böyle delâleti iltizamiye ile şer'an bunların hurmetini ifade etmiş olur. Kur'anda hamr hakkında başka bir âyet olmasa idi sade bununla tahrimi hamr sabit olurdu. Ancak bu tahrim, liaynihi sarih bir tahrim olmazdı, aklına güvenerek mazarratlarını tahdid ve menfeatlerinden istifade edeceğiz zannedenler bulunabilirdi. Bunun için eshabı kiramda bu tahrimi aklîden tahrimi şer'î anlamayan zevat olmuş ve bilâhare « رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ » emriyle sureti sariha ve mutlakada tahrimi

şer'î varid olmuştur.

Hasılı kelâm, şarab içmeyiniz veya müskirat kullanmayınız, kumar oynamayınız, piyanko ile hayır yapılır zannetmeyiniz, bunların şerri hayrından, günahı menfeatinden çok büyüktür. Buna karşı ﴿وَيَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ﴾ hayrolmak üzere sana ne

Sh:»767

infak edeceklerini yine soruyorlar. -« مَاذَا يُنفِقُونَ » iki ma'naya gelir: Birisi neye infak yapılacağını sormak, diğeri de ne infak edileceğini sormaktır, ki evvelkinde « من له النفقه » ya'ni nefaka verilecek, mal sarfedilecek kimseler ve cihetler, ikincide de verilecek mal ya'ni nefsi nefaka sual edilmiş olur. Yukarıda evvelkinin cevabı verilmiş idi. Şimdi de meysirin men'inden sonra ikinciye cevaben ﴿قُلِ﴾ de ki ﴿الْعَفْوَ﴾ afvi infak ediniz, ya'ni malınızın havayici zaruriyenizden fazlasını infak ediniz» piyanko, kumar gibi gayri meşru vesaıt ile değil esbabı meşrua ile mal kazanınız ve bu maldan nefsinizin ve ehl-ü ıyalinizin havayici zaruriyesine kâfi olanından fazlasını balâda beyan olunan cihetlere ve vücuhı hayra infak ediniz. Diğer âyetlerde de görüleceği üzere evlâdı sıgar, zevce, muhtac olan

ebeveyn ve bunlara mülhak olan usul; ehl-ü ıyaldendir ve ehl-ü ıyalin nefakası, kişinin kendi nefakasından ma'duddur. Binaenaleyh hayır yapacağız diye kendinizi ve ehl-ü ıyalinizi nefakasız bırakmak caiz olmaz. Vücuhı hayra infak bunların fazlasından yabılır. ﴿كَذٰلِكَ﴾ işte böyle ﴿يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ﴾ Allah sizin için ahkâmı şer'iyesine delâlet eden âyetler, nasslar, deliller beyan edecektir ki ﴿لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ﴾ siz bunları tefekkür edesiniz, tefekkür edib de makasıdına vakıf olabilesiniz ve muktezasiyle amel edesiniz. Şu kayde dikkat etmelidir ki 220. ﴿فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ﴾ o âyetleri hem Dünya ve hem Ahıret hakkında olarak beyan edecektir. -Bu suretle din ve şeriati islâmiye ne yalnız Dünyaya ve ne yalnız Ahırete münhasır olmıyacak, hem Dünya ve hem Ahırete şamil olacaktır. Ve bunda « رَبَّنَآ اٰتِنَا فِى الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِى الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ » diye dua edenlerin duasına cevab bulunacaktır. Böyle olunca bu şeriatten yalnız Dünya istiyen kâfirler de büsbütün mahrum kalmıyacak, Ahıretten nasıbleri olmamakla beraber

Sh:»768

Dünyaları için istifade edeceklerdir. Ve bu vechile risaleti Muhammediyenin «rahmeten lil'âlemîn» olduğu

ve dini islâmın umuma şamil bir dini tevhid olduğu tebeyyün ve tecelli edecektir. Ve maamafih harsi Ahıret istiyenlerin harsleri müzdad olacak, bunlar emir bilma'ruf ve nehiy anilmünkeri taahhüd ederek «ümmeti vasat» olacaklardır. Beyan olunacak deliller ve onların ahkâmı böyle Dünya ve Ahırete şamil olmakla ﴿وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْيَتَامٰىۗ﴾ sana yetimlerden de soruyorlar.- Rivayet olunuyor ki surei «Nisa» daki « اِنَّ الَّذِينَ يَاْكُلُونَ اَمْوَالَ الْيَتَامٰى ظُلْمًا اِنَّمَا يَاْكُلُونَ فِى بُطُونِهِمْ نَارًاۜ وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا » âyeti nâzil olunca nas yetimlerle ıhtilâttan ve onların mallarına bakmayı deruhde etmekten sakınır oldular, iş müşkil göründü, Resulullaha arzı keyfiyyet ettiler, bu nâzil oldu ﴿قُلْ﴾ cevaben de ki ﴿اِصْلَاحٌ لَهُمْ﴾ yetimler için bir ıslâh ﴿خَيْرٌۜ﴾ onları ihmal edib bırakıvermekten daha hayırlıdır. Binaenaleyh ıslâh tarikile hallerine, mallarına el sürmek onların menfeatlerini, istikballerini gözeterek işlerine bakıb kendilerini ta'lim-ü terbiye ve mallarını tenmiye etmek her halde ictinabdan daha iyidir. ﴿وَاِنْ تُخَالِطُوهُمْ﴾ ve eğer siz onlardan kaçınmaz da ıhtılat eder, yanlarınıza alır, muaşeret veya müşareket veya musaheretle içinize alır, işlerine bakarsanız ﴿فَاِخْوَانُكُمْۜ فِى الدِّينِۜ﴾ onlar sizin dinde kardeşlerinizdir, din kardeşliği ise kan kardeşliğinden aşağı değil daha kuvvetlidir. İnsan olan kardeşini atamıyacağı gibi müslüman olan da din kardeşini atamaz, hukukı uhuvvete riayet eder. « اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ اِخْوَةٌ فَاَصْلِحُوا بَيْنَ اَخَوَيْكُمْ » medlûlünce uhuvvetin

muktezası ise ıslâh ve nef'ine çalışmaktır. Aksi halde onlar size kardeş değil, bir yabancı veya bir düşman olarak yetişebilirler. Bu ise hayatı içtimaiyenizde büyük rahneler açar. Bunun için musaheret suretile muhaleta

Sh:»769

edecek olursanız ıhvanı dininizle olsun ﴿وَاللّٰهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ﴾ Allah da mûfsid ve müslihi bilir ve bunları biribirinden temyiz eder ve ona göre ecirlerini ve cezalarını verir. Bunu bilmeli ve ıslâh namı altında ifsada kalkışmamalıdır. ﴿وَلَوْ شَآءَ اللّٰهُ لَاَعْنَتَكُمْ﴾ Allah dilese idi sizi zorluklara koşar, ağır tekâlif ile zahmetlere giriftar ederdi, âciz bırakır, yetimlere hiç müdahale ettirmezdi kendi derdinize düşer, onlara ne ıslâh ne ifsad hiç bir şey yapmağa muktedir olamazdınız, bunun için Allahın verdiği kuvvet ve kudrete şükrane olmak üzere yetimlere ve kasırlara ifsad ile değil ıslâh ile muamele ediniz, canım fülan kimse yetimin hakkını yedi de ne oldu demeyiniz اِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ her halde Allah aziz-ü hakîmdir. Emri behemehal yerini bulur, imhal ederse o da hikmetindendir ve o hikmeti siz bilmezsiniz.- Bu babda nice ehadîsi şerife de vardır. Ezcümle « يَهْتَزُّ الْعَرْشُ مِنْ بُكَاءِ الْيَتِيمِ = yetimin ağlamasından Arş titrer.» Kezalik « اَنَا وَ كَافِلُ الْيَتِيمِ كَهَاتَيْنِ فِى الْجَنَّةِ = ben ve yetimi tekeffül eden Cennette

şu iki parmak gibiyiz.» buyurulmuştur.

Ihvanı dininizden olan eytam ile muhalata cümlesinden biri de nikâh ve musaheret ıhtilâtıdır. Bu münasebetle alelıtlak nikâh hakkındaki hükmi ilâhîyi dinleyiniz:

﴿٢٢١﴾ وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتّٰى يُؤْمِنَّ ۚ وَلَاَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَلَوْ اَعْجَبَتْكُمْ ۚ وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتّٰى يُؤْمِنُوا ۚ وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ ۗ اُولٰٓئِكَ يَدْعُونَ اِلَى النَّارِ ۚ وَاللّٰهُ يَدْعُوٓا اِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِاِذْنِهٖ ۚ وَيُبَيِّنُ اٰيَاتِهٖ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٢١﴾

Sh:»770

Meali Şerifi

Maamafih müşrikleri iman etmedikçe nikâh etmeyin, bir müşrike sizi imrendirse bile iman etmiş bir cariye

her halde ondan daha hayırlıdır, müşrik erkeklere de nikâh ettirmeyin bir müşrik size hoş görünse bile, mü'min bir kul elbette daha hayırlıdır, onlar sizi ateşe da'vet ederler, Allah ise iznile Cennete ve mağfirete davet ediyor da âyetlerini insanlara beyan buyuruyor gerekki hatırda tutarlar 221

NİKÂH, esası lûgatte zammetmek ma'nasından me'huz olarak urfı lûgatte sifahın ya'ni zinanın zıddı olan ve vat'i meşru' kılan akd ma'nalarında istimal edilir. Şer'an «milki müt'a üzerine cereyan eden bir akd» diye ta'rif olunur ki burada da murad budur.

MÜŞRİK, lisanı Kur'anda iki ma'naya ıtlak olunur ki biri zahirî diğeri hakikîdir. Zahirî müşrik, açıktan açığa Allaha şerik koşan, teaddüdi ilâha kail olanlardır. Bu ma'naca Ehli kitaba müşrik denmez. Hakikî müşrik de hakikaten tevhide ve dini islâma kâfır olanlar, ya'ni mü'min olmıyan gayri müslimlerdir. Bu ma'naca Ehli kitab olan Yehud ve Nasara dahi müşrikdirler. Zira bunlar zahiren tevhid iddialarına rağmen hakikatte Allaha veled isnad ederler, Nasâra teslise kaildirler ve «Mesih, İbnullâhdır» derler, Yehud da «Uzeyr, ibnullah» demişlerdir. Böyle demekle beraber tevhid de iddia ederler. Binaenaleyh her ikisi de zahir de müşrik değilseler de hakikatte müşriktirler. Bunun için alelıtlak müşrik denildiği ve bilhassa iman mukabili zikredildiği zaman ıtlak üzerine cereyan eder, ve umumiyetle kâfirlere şamil olur. «مَايَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ وَلَاالْمُشْرِكِينَ» gibi mutlak

küfrile bitteka-

Sh:»771

bül zikredildiği zaman da müşrik kâfirden ehass olarak Ehli kitabdan maadasına muhtas olur. Bu âyette de müsrikât ve müşrikîn mü'min mukabili olarak mutlak ve muhallâbillam olarak istigrakı eşmel lâfzı âmm ile zikredilmiş bulunduğundan zahirî ve hakikî bütün müşriklere ya'ni umum kâfirlere şamildir. Şöyle ki:

Ey ehli iman 221. ﴿وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ﴾ gerek zahirî ve gerek hakikî müşrik olan ya'ni mü'min olmıyan kadınlardan hiç birini nikâhınıza almayınız, tezevvüc etmeyiniz ﴿حَتّٰى يُؤْمِنَّ﴾ ta ki iman etsinler, o zaman tezevvüc edebilirsiniz ﴿وَلَاَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ﴾ ve şunu muhakkak biliniz ki mü'mine bir cariye ﴿خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ﴾ müşrike bir kadından hayırlıdır. ﴿وَلَوْ اَعْجَبَتْكُمْ﴾ velevse o müşrike sizi meftun ve hayran etsin, hüsn-ü cemali, hal-ü etvarı, terbiye ve nezaketi son derece hoşunuza gitsin. Ehli imanolan bir kadın evli bir cariye bile olsa mü'min olmak itibarile nikâh ve izdivaca, aile teşkiline elzem olan iffet-ü istikamet ve sadakat noktai nazarından hür ve pek güzel görünen imansız bir kâfireden çok yüksektir. Binaenaleyh imansız kadınları

tezevvüc edib de aile teşkiline kalkışmayınız. Burada müşrikenin mü'mine mukabilinde zikredilmesi,

müşrikâttan murad gayrı mü'min alelumum kâfireler olduğunu ayrıca gösteren bir nassdır.

﴿وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ﴾ gerek zahirî ve gerek hakikî müşrik olan ve gerek ehli

kitab olsun gerek olmasın gayrı mü'min bulunan kâfir erkeklerin hiç birine de inkâh etmeyiniz. Onlara

sizden hiç bir kız, kadın tezvic eylemeyiniz ﴿حَتّٰى يُؤْمِنُوا۟﴾ tâ ki o imansızlar iman

etsinler,

Sh:»772

o zaman verebilirsiniz. ﴿وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ﴾ ve hiç şüphe yok ki mü'min bir köle

﴿خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ﴾ her hangi bir müşrikten, imansız bir kâfirden hayırlıdır.

﴿وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ﴾ velevse o kâfir sizi meftun ve hayran etsin, hürriyyeti, cemali veya serveti

veya cah ve ikbali Dünyevîsi veya sair ahvali ve muamelesi ile pek ziyade gözünüze girmiş bulunsun.

Böyle bile olsa gayrı mü'min olan kimseye hiç bir mü'mine ve müslimeyi nikâhlamayınız ﴿أُولٰٓئِكَ﴾

o imansızlar erkek olsun dişi olsun ﴿يَدْعُونَ اِلَى النَّارِ﴾ çıraları insan ve taş olan o belâlı

ateşe da'vet ederler, halen veya kalen ona çağırırlar

﴿وَاللّٰهُ يَدْعُوٓا اِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِاِذْنِهٖ﴾ Allah ise izn-ü emrile

Cennet-ü mağfirete da'vet ediyor. ﴿وَيُبَيِّنُ اٰيَاتِهٖ لِلنَّاسِ﴾ ve âyatını, delâili ahkâmını, gafil insanlara beyan eyleyor ki ﴿لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ﴾ onları tezekkür edib akıllarını başlarına alsınlar. Ve mü'min olmıyanların behemehal müşrik olduklarını ve bunlarla nikâh ve inkâhın ve zina ve şirke müncer olacağını anlasınlar, bu nokta tefekküre muhtac değil, tezekkür kâfidir. Binaenaleyh ey ehli iman Allahın emrini, da'vetini bırakıb da o kâfirleri veya kâfireleri tezevvüc veya tezvic ile kendinizi ateşe atmayınız.

Bidayeti islâmda müslümanlar gerek Ehli kitab ve gerek kitabsız alel'ıtlak gayrı müslimlerle kız alır verirlerdi. Bu esnada Abdullah ibni Revaha radıyallahüanh müslime bir cariyesini azad etmiş ve tezevvüc eylemiş idi. Haseblerine rağbeten kâfirelerle münakehayı arzu eden nas buna bir cariyeyi tezevvüc etti diye ta'n etmişlerdi. Bir de Beni Haşimin halifi olan Ebumersedi Ganevî Ken-

Sh:»773

naz ibnilhusayn veya Mersed ibni Ebi Mersed Kureyşten anak namında müşrike ve fakat cemalden nasıbedar olan bir kadını tezevvüc etmek için resulullahdan istizan etmiş «inneha tücibünî ya Resulallah»

demiş idi. Kezalik Huzeyfet ibnilyeman velîdei sevda hasna nam cariyesini ı'tak ve tezevvüc etmiş idi, bu hadiselerden biri veya mecmuu sebebiyle bu âyet nazil oldu, küffar ile münakehat, yani gerek almak ve gerek vermek ikisi de sureti kat'ıyede men-ü tahrim edildi. Bunda hurmetin şiddetine tenbih için alel'umum gayrı mü'minlere müşrik ıtlak olunmuş «

وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَآ اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَآ اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ ۚ وَبِالْاٰخِرَةِهُمْ يُوقِنُونَ ۜ

» medlulünce tebliğatı Muhammediye vechile mü'mini müvahhid olmıyanların hepsinde zahiren olmasa bile hakikaten bir müşriklik bulunduğu ve bunlarla nikâhın ateşe atılmak demek olduğu da bilhassa ıhtar olunmuştur ki hurmetin şiddetine tenbihtir. Ancak surei «Maide» de

«وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ

» âyeti beyaniyle bu âyetin birinci fıkrasından Ehli kitab kadınları istisna olunarak Ehli kıtabdan kız almağa maalkerahe ruhsat verilmiş ve fakat ikinci fıkra muhkem olarak kalmış ve kız vermek hiç bir suretle tecviz edilmemiştir «

اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَآءِ

» kanunı ilahîsi mucebince zevceler zevclerinin tabi'iyetinde bulunurlar, binaenaleyh bir mü'mineyi kâfire tezvic etmek onu onun tabi'iyetine tevdi etmek ve davetine mahkûm kılmak olacağından o mü'mineyi sureti kat'iyede ateşe atmaktır. Lâkin bu kanunı ilahîyi bilen ve kendini ona göre idare edebilecek olan erkekler hakkında bu tabiiyet ve davete mahkûmiyet zarurî ve kat'î değildir, bu şeraıt altında müslüman erkekler için ihtiyac halinde bir ruhsata imkân vardır. Bunun

için bu âyet ile ırşad ve tezkirden sonra «

وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ » ile lüzumunda yalnız Ehli kitabdan

kız almağa ruhsat verilmiş ve zaruretler mıkdarınca takdir olunacağından ma'adası yine hurmette

bırakılmıştır. Şunu da tezekkür edelim ki

Sh:»774

«

هُوَالَّذِى خَلَقَ لَكُمْ مَا فِى الْاَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوٰى اِلَى

السَّمَآءِ » âyeti mucebince emval-ü eşyada aslolan ıbaha olduğunu ve delili hurmet bulunmadıkça

ibaha ile âmel olunacağını ve fakat « لَكُمْ مَا » buyurulduğundan dolayı bu ibaha da insanlar,

insanların canı ve ırzı dahil olmadığını ve bil'akis emvaldeki ibahai asliye insanların canını, ırzını, hukukunu

menafıını muhafaza için bulunduğunu ve hasılı can ve ırzda aslolan ibaha değil hurmet olduğunu görmüş

idik, can ve ırzda hurmet aslolunca da bir ibaha ve cevaz delili bulunmadıkça can gibi ırz da dahi tasarruf,

haram olacağından cevazı nikâh behemehal bir delile mütevakkıftır. Delili ibaha bulunmıyan mevakı'de

nikâh, haramdır. Yani o nikâh, nikâh değil zinadır. Bu nokta iyi tezekkür olununca anlaşılır ki bu âyetteki

müşrikât ve müşrikîn mü'minat ve mü'minîn mukabili olmasa idi de müşriki zahir manasına olabilse idi o zaman da müslüman kadınlarının diğer kâfirlere nikâhı hurmeti asliye ile haram olacaktı. Zira «وَالْمُحْصَنَاتُ» ile müslüman erkeklerin Ehli kitab kadınlariyle tezevvüclerine mesağ gösterilmiş olduğu halde müslüman kadınların Ehli kitab erkekleriyle tezevvücü caiz olacağına dair ne âyet, ne hadîs hiç bir delili ibaha varid olmamıştır. Hulâsa yakında geleceği üzere müslümanların kadınları islâm tohumları için bir harsi muhteremdir. Ve ehli islâm alelumum harslerinden mezrealarından hiç birini ağyara çiğnetmemek, vat' ettirmemekle mükelleftir, harsi mal olan vatan toprağını ecanibe çiğnetmek büyük bir felâket olduğu gibi can ve din harsi olan nisvanı islâmiyeyi ağyara çiğnetmek de felâketlerin felâketidir. Bunlar nikâh değil, onların da'vetine uyub canları ateşe atmaktır. «

أُولَٰئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ ۖ وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ ۖ وَيُبَيِّنُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ»

Şimdi nikâh dolayısile:

﴿٢٢٢﴾ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ ۖ قُلْ هُوَ اَذًى ۙ فَاعْتَزِلُوا النِّسَآءَ فِى الْمَحِيضِ ۙ وَلَاتَقْرَبُوهُنَّ حَتّٰى يَطْهُرْنَ ۚ فَاِذَا تَطَهَّرْنَ فَاْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ اَمَرَكُمُ اللّٰهُ ۚ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ ﴿٢٢٣﴾ نِسَآؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ ۖ فَاْتُوا حَرْثَكُمْ اَنّٰى شِئْتُمْ ۖ وَقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ ۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوٓا اَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ ۗ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿

Meali Şerifi

Sana hayızdan da soruyorlar, deki o bir ezadır, onun için hayız zamanı kadınlardan çekilin ve temizlenene kadar onlara yanaşmayın, iyi temizlendiler mi o vakit Allahın emrettiği yerden onlara varın, her halde Allah çok tevbe edenleri de sever, çok temizlenenleri de sever 222 kadınlarınız sizin için bir harsdir, o halde harsinize nasıl isterseniz varın ve kendileriniz için ileriye hazırlık yapın ve Allahdan korkun ve her halde onun huzuruna varacağınızı bilin, müjdele mü'minlere 223

MEHIYZ: Masdarı mimî veya ismi mekân veya ismi zeman olabildiğine göre hayız, mahalli hayız, veya

zemanı hayız demek olur. Hayız, esası lûgatte seyelân manasından me'huz olarak kadınların âdeti olan kan akıntısının ismidir ki rahimden vakıt vakıt gelen kirli bir ifrazı tabiî olub eşhasa veya ahvale göre müddeti tefavüt eder. Maamafih akalli üç, ekseri on gündür. İmamı Şafiî, akalli bir, ekseri on beş gün olduğuna ve İmam Malik akal ve ekserinin de ta'yini mümkin olmadığına kail olmuşlardır. İki hayız beynindeki temizlik müddetine tuhur denilir.

Sh:»776

Hayzın ahkâmı şer'iyesi, namaz ve oruca mani olması, mescide girmekten, Kur'an okumaktan ve Mushafa dokunmaktan ictinab edilmesi, kadının bununla bülûga ermesi ve bu halde cimaın haram olmasıdır ki burada mansus olan da budur şöyle ki:

222. ﴿وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ﴾ sana hayızdan da sual ediyorlar. - Burada ve mekablinde vavı atf ile « وَيَسْـَٔلُونَكَ » buyurulmasına mebni bu suallerin hamr-ü meysirle beraber sorulmuş olması muhtemildir. Veya bu atıf, bu suallerin müslümanlar tarafından sorulmuş olduğuna işarettir. Cahiliye Arabları hayızlı kadınlarla beraber durmazlar, beraber yemek yemezlerdi ki Yehudîlerin

ve Mecusîlerin âdetleri de böyle idi. Nasara ise hayza ehemmiyet vermez, mücameat bile ederlerdi.

Nihayet eshabdan bir kaç zat ile beraber Ebüddehdah Rıdvanullahi aleyhim ecmeın Pegyambere sual ettiler, o ifrat ve tefrıt beyninde bir i'tidal olmak üzere şu cevab nâzil oldu:

﴿قُلْ﴾ de ki ﴿هُوَ اَذًى﴾ o bir kirlilik, bir pisliktir.» Ya'ni yaklaşana istikrah ile eziyet verecek murdar bir şeydir. Rayıhası fena, rengi bozuk, muhteveyatı mülevves bir ifrazı süflîdir.

﴿فَاعْتَزِلُوا النِّسَآءَ فِى الْمَحِيضِ﴾ binaenaleyh kadınlardan hayız zamanına veya hayız mahalline mahsus olarak çekilin ﴿وَلَاتَقْرَبُوهُنَّ حَتّٰى يَطْهُرْنَ﴾ temizleninceye, hali tuhra girinceye kadar o kadınlara kırban etmeyin, ya'ni mücameatta bulunmayın veya dizlik altına yanaşmayın ﴿فَاِذَا تَطَهَّرْنَ﴾ tuhur akıbinde tetahhur ettikleri, ya'ni gusledib iyice temizlendikleri vakit ﴿فَاْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ اَمَرَكُمُ اللّٰهُ﴾ onlara Allahın emrettiği mevzı'dan gidin ﴿اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ﴾

Sh:»777

şüphe yok ki Allah hasbelbeşeriye vakı' olacak kusurlardan dolayı çok çok tevbe edenleri sever ﴿وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ﴾ ve tertemiz olmağa çalışanları fuhşiyattan ve pislikten sıyrılıp pam

pâk olanları sever. Binaenaleyh siz de Allahın sevdiği gibi olun ve Allahın sevdiklerini sevin.- Rivayet olunduğuna göre Yehudîler bir kimse zevcesinin önüne arkasından mücamaat ederse doğacak çocuğu şaşı olur derler ve bunu Tevrata isnad ederlermiş, Resulullaha bu nakledilmiş « كَذَبَتِ الْيَهُودُ » buyurmuş ve şu âyet nazil olmuş: ey erkekler 223. ﴿نِسَآؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ﴾ kadınlarınız sizin harsinizdir.- HARS; esasen zıraat gibi ekin ekmek demek olub ekin yeri, mezrea manasına isim de olur ki burada bu manayadır. Bu ta'bir ile kadının kadınlık uzvu bir yere, erkeğin nutfesi tohuma, doğacak çocuk da bitecek hasılata teşbih edilerek bir istiare yapılmış ve bununla Allahın emrettiği mevzı-ı hars, izah buyurulmuştur ki mana şu olur: kadınlar sizin ekinliğinizdir, siz onlara insan ve müslümanlar tohumları ekib hasılat olarak zürriyyet yetiştireceksiniz. ﴿فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ﴾ binaenaleyh harsinize -hars manası unutulmamak ve mevzı-ı harstan olmak şartile- dilediğiniz taraftan, her hangi bir vaz'iyette isterseniz gidiniz. ﴿وَقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ﴾ ve ma'amafih kendiniz için ilerisini gözetib ona göre ihtiyatlı bulununuz, sade kazai şehvetle meşgul olmayıb istıkbaliniz için a'mali saliha ile hazırlık görünüz ﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ﴾ ve Allaha ısyandan sakınınız da eğri yola gitmeyiniz ﴿وَاعْلَمُوا﴾ ve biliniz ki ﴿أَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ﴾ siz muhakkak Allaha mülâki olacak huzuruna çıkacaksınız. Binaenaleyh o zaman yüzünüzü güldürecek şeyler kazanın da rüsvay olacağınız şeylerden kaçının.

Ya Muhammed! Bu ahkâm-ü irşadatı tebliğ et ﴿وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ﴾ ve bunları hüsni kabul ile tatbık edecek olan mü'minleri de müjdele:

﴿٢٢٤﴾ وَلَاتَجْعَلُوا اللّٰهَ عُرْضَةً لِاَيْمَانِكُمْ اَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٢٥﴾ لَايُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فِى اَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿٢٢٦﴾ لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَآئِهِمْ تَرَبُّصُ اَرْبَعَةِ اَشْهُرٍ فَاِنْ فَآؤُ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٢٧﴾ وَاِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَاِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٢٨﴾ وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوٓءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ اَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللّٰهُ فِى اَرْحَامِهِنَّ اِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَبُعُولَتُهُنَّ اَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِى ذٰلِكَ اِنْ اَرَادُوٓا اِصْلَاحًا وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِى عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾

Sh:»779

﴿٢٢٩﴾ اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍ ۗ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَاْخُذُوا مِمَّآ اٰتَيْتُمُوهُنَّ شَيْـًٔا اِلَّآ اَنْ يَخَافَآ اَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ ۗ فَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ ۙ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهٖ ۗ تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا ۚ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّٰهِ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٣٠﴾ فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهٗ مِنْ بَعْدُ حَتّٰى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهٗ ۗ فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَآ اَنْ يَتَرَاجَعَآ اِنْ ظَنَّآ اَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ ۗ وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿

Meali Şerifi

Bir de sözünüzde durmanız ve mütteki olmanız ve nasın arasını düzeltmeniz için Allahı yeminlerinize

hedef veya siper edip durmayın 224 Allah sizi yeminlerinizde bilmiyerek ettiğiniz -lağıv- le mü'ahaze etmez

ve lâkin kalblerinizin irtikâb ettiği yeminlerle mü'ahaze eder ve Allah gafurdur, halîmdir 225 Kadınlarından perhiz yemini (îlâ) edenler için dört ay beklemek vardır, şayed rücu' ederlerse şüphesiz Allah gafur, rahîmdir 226 Yok eğer talâka azmetmişlerse şüphesiz Allah söylediklerini işidir, kurduklarını bilir 227 Ve tatlık edilen kadınlar kendi kendilerine üç âdet beklerler ve Allahın rahimlerinde yarattığını ketmetmeleri kendilerine halâl olmaz, Allaha ve Ahıret gününe imanları varsa ketmetmezler, kocaları da barışmak istedikleri takdirde o müddet zarfında onları geri almağa ehaktırlar, onların lehlerinde de aleyhlerindeki meşru' hakka mümasil bir hak vardır, yalnız erkekler için onlar üzerinde bir derece var, ve Allahın izzeti

Sh:»780

var hikmeti var 228 O talâk iki def'adır, ondan sonrası ya eyilikle tutmak ya güzellikle salmaktır, onlara verdiklerinizden bir şey almanız da sizlere halâl olmaz, meğer ki erkekle kadın Allahın çizdiği hudutta duramıyacaklarından korksunlar, eğer siz de bunların hududı ilâhiyeyi dürüst tutamıyacaklarından korkarsanız kadının ayrılmak için hakkından vaz geçmesinde artık ikisine de günah yoktur, bunlar işte Allahın tayin ettiği hududdur, sakın bunları aşmayın, her kim Allahın hududunu aşarsa işte onlar hep

zalimlerdir 229 Derken kadını bir daha boşarsa bundan sonra artık ona halâl olmaz ta başka bir kocaya varıncaya kadar; bu da onu boşarsa Allahın hududunu sağlam tutacaklarına ümid var oldukları takdirde evvelkilerin birbirlerine dönmeleri kendilerine günah değildir Bunlar işte Allahın tayin ettiği hudud, ilim ehli olanlar için bunları beyan buyuruyor 230

URZA: Gergi ve mania yahud açıktan hedef gibi bir şey'e maruz olup duran demektir.

YEMİN: Esasen kuvvet ve sağlamlık demektir. Bu münasebetle sağ ele «yemin» denildiği gibi «bir kelâmı, ismullahı sureti mahsusada zikrederek takviye etmeğe» de şer'an yemin denilir ki söylediği sözü Allah huzurunda Allahı işhad ederek onun azameti namına söylediğini göstermek suretile bir taahhüd ifade eder. Bunun için yalan yere yemin etmek akıbeti pek vahim bir günahtır.

ÎLÂ'; dahi esasen yemin etmek manasınadır. Şer'an zevcesine mücamaat etmemek üzere yemin etmektir.

TALÂK; tatlık manasına bir isimdir: Selâm teslim gibi. TATLİK lûgaten ıtlak gibi bir şey'in bağını çözüb

salıvermektir veya saldırıvermektir. Şer'an kaydı nikâhın ref'ıdır ki lisanımızda boşamak denilir.

MA'RUF; ma'rifetten esasen tanınmış manasına sıfat olub bundan (akıl veya şeri' ile hüsnü tanınan her fi'le ism) olmuş bir kelimei camiadır ki mukabili münkerdir.

Sh:»781

Adl-ü i'tidal, hakkaniyet, ihsan, cûd, tatlı dil, hüsni muamele ve saire gibi müstahsen olan ma'aniye ve âdeti müstahseneye hep ma'ruf ıtlak edilir.

Ey mü'minler 224. ﴿وَلَاتَجْعَلُوا اللّٰهَ عُرْضَةً لِاَيْمَانِكُمْ﴾ bir de Allahı yeminlerinize ma'ruz kılıb durmayınız. اَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ ki sözünüzde durasınız. Mütteki olasınız, halkın beynini ıslâh edesiniz. -Ya'ni Allaha çok yemin etmezseniz, barr, mütteki, muslih olabilirsiniz veya birr-ü takva ve dargınlıkları barıştırmak için de olsa Allaha çok yemin etmeyiniz, yahud yeminleriniz bahanesile iyilik etmenize, fenaklıktan korunmanıza, dargınlıkları barıştırmanıza Allahı örtada bir engel bir sed gibi tutmayın. Ya'ni bu gibi umuri haseneyi yapmıyacağınıza

yemin edib de Allahı bunlara mani' tutmıya kalkışmayın. Evvelâ böyle yeminler etmeyin, saniyen böyle terki hayra mütaallik yeminlerinizde durmak Allah rızasına muvafıktır sanmayın.- Netekim bir hadîsi şerifte de varid olmuştur ki «bir kimse bir şey'e yemin eder de sonra gayrısını daha hayırlı görürse o hayırlı şey'i yapsın ve yeminine keffaret versin». Rivayet olunduğuna göre Abdullah ibni Revaha bir kırgınlık hasebiyle eniştesi Bişribni Nu'manın yanına gitmiyeceğine ve konuşmıyacağına ve kız kardeşiyle aralarını ıslâha çalışmıyacağına yemin etmiş ve bunun üzerine «Allaha yemin ettim artık yeminimi bozmam caiz olmaz» demiş idi. Bu âyet bunun veya Hazreti Ebi Bekrin bir yemini hakkında nâzil olmuştur. Hazreti Aişe demiştir ki bu âyet, Allaha yemini tekrar etmek aleyhinde nâzil olmuştur. Binaenaleyh doğru yeminden nehyedilmiş olunca artık eğrisi nasıl olacağı tasavvur edilsin. ﴿وَاللّٰهُ سَمِيعٌ﴾ Allah semi'dir yapılan yeminleri işidir ﴿عَلِيمٌ﴾ alîmdir. Niyyetlerinizi bilir.

Sh:»782

O halde her yemine mu'aheze eder mi? 225.

﴿لَايُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فِى اَيْمَانِكُمْ﴾ yeminleriniz içindeki lâğıv kısmiyle Allah sizi muahaze etmez.- LÂĞİV; derecei itibardan sakıt olan kelâm demektir, yemini lâğiv da bir akd-ü

kasıd bulunmıyan yemindir. Bu da bir şey'e kanaatına göre yemin etmek ve sonra hılâfına olduğu anlaşılmaktır ki bunda kizib kasdı yoktur. Fakat imamı Şafi'î yemini lâğvi lisanda «hayır vallahi, evet vallahi» gibi mücerred te'kid için söylenip half manası hatıra gelmiyen elfazı yemine hamletmiş ve bunda keffaret lâzım gelmiyeceğine kail olmuştur. Lâkin bu âyetteki mu'ahazeden murad, muahazei Uhreviye olup mü'ahazei Dünyeviye olan keffaret demek olmadığı zahirdir, o cihhet surei «en'am» da gelecektir. Demek olur ki Allah kezib kasdı bulunmıyarak ve doğru zannedilerek yapılıb da hılafı hakikat zuhur eden boşuna yeminlerle mu'ahaze etmez. ﴿وَلَٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ﴾ ve lâkin kalblerinizin kesbiyle, yalan kasdiyle, bile bile yalan olarak yapılan yeminlerle mu'aheze eder.» Buna «yemini gamus» denilir ki keffareti yoktur, bunun günahından keffaret ile dahi kurtulunmaz ﴿وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ﴾ halbuki Allahın mağfireti çok, hılmi çoktur ve lâğiv yeminlerle haddizatında günah olmadıkları için değil gufran-ü himinin çokluğundan dolayı mu'ahaze etmez. Fakat Allah böyle gafurü halîm olduğu halde kalblerin kesbile kasden yapılan yalan yere yeminlerle muahaze eder. Eksamı yeminden bir de «yemini mün'akide» vardır ki bununla istikbalde bir şey yapmağa veya yapmamağa azmedilir ve bu suretle talikî bir akıd yapılır «filan şeyi yaparsam şöyle olsun, şunu vallahi yapacağım yahud vallahi yapmıyacağım» tarzında yapılan yeminler yemini mün'akidedirler. Bu kabilden olmak üzere:

226. ﴿لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَآئِهِمْ﴾ kadınlarından kaçınarak îla yapanlar, yani zevcesini vetetmemek üzere yemin edenler için ﴿تَرَبُّصُ اَرْبَعَةِ اَشْهُرٍ﴾ dört ay mühlet vardır. ﴿فَاِنْ فَآؤُ﴾ Binaenaleyh bu müddette « فىٔ » yaparlar, yani yemini bozup fılen dönerlerse ﴿فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ şüphesiz Allah gafûr, rahîmdir. İleride beyan olunacak keffaret ile onları mağfiret eder. 227. ﴿وَاِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ﴾ ve eğer « فىٔ » yapmazlar da îlâ ile talâka azmederlerse ﴿فَاِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾ her halde Allah semi, alîmdir. -azmedilen talâki işidir, ve niyyetlerinin ne olduğunu bilir.

Îlâ ile « فىٔ » yapmayıp talâka azmetmek mes'elesinde selef üç vechile ıhtilâf etmişlerdir: İbni Abbas demişdirki azimeti talâk dört ayın ınkızasıdır, İbni Mes'ud ve Zeyd ibni Sabit ve Osman İbni Affan Hazaratının kavilleri de budur. Bunlar bir talâkı bain vakı olur demişlerdir. Hazreti Ali ve İbni Ömer ve Ebüdderdadan iki rivayet vardır ki biri evvelkiler gibidir. Biri de müddet geçtikten sonra ya rücu' etmek veya tatlık eylemek üzere zevc tevkıf olunur ki Hazreti Aişenin kavli de budur. Üçüncü kavil Said ibni Müseyyeb,

Salim ibni Abdullah, Ebu Bekir ibni Abdurrahman, Zührî, Ata, Tavus kavlidir ki dört ay geçince bir talâkı ric'î vaki' olur. Hanefiye evvelkine, şafi'î ve malikî de ikinciye kail olmuşlardır talâk lâfzı sarih olub maba'dinde görüleceği üzere ric'î ifade ederse de azimeti talâk tabiri kinaye gibi beynunette zahirdir. Sonra azim umurı kalbiyeden olduğu için ayrıca talâffuzu müstelzim değildir. İlâ' yemini buna kâfidir. Bir de bu âyette îlâ' için rücu' veya talâk arasında başka bir şık yoktur. Binaenaleyh bu yemini bozma-

Sh:»784

mak onunla talâka azimdir. Bu azmile îlâ talâka niyyet edilen elfazı kineviye kabilinden olmuş olur ki bunlarla da bir talâkı bâyin vakı olur. Îlâda artık zevc başkaca bir de tatlık yapsın diye intızar edilerek şıkkı salis ıhdas olunamaz.

Şimdi yemin talâka müntehi olunca mutallâkalara gelelim:

228. ﴿وَالْمُطَلَّقَاتُ﴾ alelumum mutallâkalar ﴿يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوٓءٍ﴾ nefislerini üç kuru' tutub beklerler.» Aişe, zatı hamil,

gayrı medhulün biha, sağire ve cariye diğer nusus ile bu umumdan muhassastırlar. Kuru' ve akra' « قرء » in cem'idir ki azdaddan olarak hayız ve tuhur manaları beyninde lâfzı müşterektir. Binaenaleyh mücmeldir. Ta'yini manası taleb ve taharri ile beyana mütevakkıftır. İmam Malik ve Şafiî bunu tuhur ile tefsir etmişler de Ebu Davud ve Tirmizide tahric olunduğu üzere Hazreti Aişeden rivayet olunan « طَلَاقُ الْاَمَةِ طَلْقَتَانِ وَعِدَّتُهَا حَيْضَتَانِ = cariyenin talâkı iki talâk ve ıddeti iki hayzdır» hadîsi Nebevîsi ve buna mutabık olarak İbni Ömerden İmamı Şafiî Hazretlerinin dahi rivayet eylediği diğer hadîsi Nebevî delâletile ıddete «kar» ın hayız demek olduğu beyan olunmuş ve kemmiyette fark varsa da bu noktai nazardan cariye ile hurrenin ıddetinde fark bulunmadığı müttefekunaleyh ve siyakı âyetten anlaşıldığı üzere beklemekten maksad beraeti rahmin tebeyyün eylemesi olub bu beraetin hayız ile anlaşılacağı da zahir bulunmuş olmasına ve kütübi Fıkhiyede mübeyyen olan daha bazı müeyyidata binaen eimmei Hanefiye bunu hayız ile tefsir etmiştir ki hulefai Raşidîn, Abadile, Übeyyibni Kâb, Muaz ibni cebel, Ebüdderdâ, ubadet, ibnıssamit, Zeyd ibni Sabit, Ebu Musel'eşari ve Ma'bedıcühenî radıyallahü anhüm Hazaratının kavilleri de budur. Binaenaleyh hur ve baliga olan mutallâkalar tam üç âdet görünceye kadar nefislerini zabtedib bekliyeceklerdir.

Sh:»785

﴿وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ اَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللّٰهُ فِى اَرْحَامِهِنَّ﴾ ve

onlara Allah tealânın rahimlerinde halk ettiği hayız ve hamil her ne ise onu ketmetmeleri caiz olmaz ve

saklamakla intifaa kalkışmaları halâl olmaz

﴿اِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ﴾ eğer onlar Allaha ve yevmi Ahırete iman

ediyor iseler bunları saklamazlar: olduğu gibi söylerler, bu babda söz kendilerinindir.

﴿وَبُعُولَتُهُنَّ﴾

BÜULE «ba'l»in cem'idir. Ba'l bir zamanlar perestiş edilen bir putun ismi olduğu gibi yükseklik

mazmunile Seyyid ve Malik Ya'ni Efendi ve zevc ve zevce manalarına da gelir. Erkeklere muzaf olursa

Hanımları, kadınlara muzaf olunca da Efendileri, zevci kaimleri demek olur ki burada böyledir. O halde

meali: Ve o mutallakaların Efendileri ya'ni onları boşayan ve fakat talâkı ric'î ile boşayıb henüz Efendiliğini

muhafaza eden kocaları ﴿اَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِى ذٰلِكَ﴾ onları bu müddet zarfında ric'at ile

yine nikâhlarına irca etmeğe herkesten ehaktırlar. -Hattâ ıddet zarfında erkek kavlen veya fi'len ric'at etmek

ister de kadın razı olmazsa söz erkeğindir. ﴿اِنْ اَرَادُوٓا اِصْلَاحًا﴾ eğer o Efendiler aile

beyninde bir ıslâh isterler, ızrar ve beynunet fikrinde bulunmazlarsa bunu yapabilirler, bu da hukukî noktai

nazardan verdikleri talâkı bâyin olarak vermeyib ric'î olarak vermelerile anlaşılır, buna rağmen bâtında

maksadları geçinmek olmayıb kadının ıddetini uzatarak ızrar etmek gibi bir sui niyyet ile alâkadar olursa sırf

kalbî olan bu nokta da « وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ » medlûlünce

muahazei ilâhiyeye müstahık olurlar ﴿وَلَهُنَّ﴾ ve kadınlar için erkekler üzerinde

﴿مِثْلُ الَّذِى عَلَيْهِنَّ﴾ erkekler için kadınlar üzerinde bulunan hukuka mümasil

﴿بِالْمَعْرُوفِ﴾ maruf

Sh:»786

veçhile, yani tanınması ve muhafaza edilmesi vacib hukuk, mevcuddur, ki bunlar müteaddid âyetlerde

beyan olunmuştur. Ezcümle: «

﴿عَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ﴾. ﴿اِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍ﴾. ﴿وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ﴾. ﴿اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَآءِ بِمَا فَضَّلَ اللّٰهُ بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ وَبِمَآ اَنْفَقُوا مِنْ اَمْوَالِهِمْ﴾. ﴿وَاٰتُوا النِّسَآءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً﴾. ﴿وَاِنْ اَرَدْتُمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَاٰتَيْتُمْ اِحْدٰيهُنَّ قِنْطَارًا فَلَا تَاْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا﴾. ﴿وَلَنْ

تَسْتَطِيعُوٓا اَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَآءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ﴾ » İmdi bu hükmün umumu içinde şu da anlaşılıyor ki hîni nikâhta mehir tesmiye edilmemiş ise mehri misil de lâzım gelir.

﴿وَ﴾ Maamafih ﴿لِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ﴾ erkekler için kadınlar üzerinde fazla bir derece vardır. Maksadı izdivacda erkekler kadınlara müşarik olmakla beraber üzerlerinde bulunurlar, onları ve ellerindekini gözetir, muhafaza ederler, idare ve infak eylerler, me'uneti aileyi erkekler çekerler, erkeklerin bu gibi cihetlerle der'uhde edecekleri fazla ve cibeye mukabil meziyyet ve dereceleri de fazladır. Ve fakat bunu sui istimal etmemelidir ﴿وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ Allah da azîz, hakîmdir. Ahkâmına muhalefet edenlerden intikamını alır ve onun ahkâmı hıkem-ü masalih ile doludur.

229. ﴿اَلطَّلَاقُ﴾ Şer'an kaydı nikâhın ref'i demek olan talâk: boşamak ﴿مَرَّتَانِ﴾ iki kerredir. ﴿فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ﴾ Talâkı müteakıb hükûm de ya dönüb hüsni muaşeret ve iyi muamele ile tutmaktır.- Demek ki talâk lafzı sarihi iki kerresinde talâkı ric'î ifade eder ﴿اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍ﴾ veya dönmeyip ihsan ile, güzellikle salıvermektir. ﴿وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَاْخُذُوا مِمَّآ اٰتَيْتُمُوهُنَّ شَيْـًٔا﴾ Ve mukaddema

nikâh için onlara vermiş olduğunuz mehirlerden talâk mukabilinde bir şey almanız halâl olmaz. Bu halâl olmazsa diğer mal-

Sh:»787

larından hiç olmaz. Erkekler buna tenezzül etmemeli, kadınalır tazyık edib talâk behanesiyle verdiklerini geri almağa veya onlardan istifade etmeğe kalkışmamalıdır, böyle bir şey kat'iyyen haramdır.

﴿اِلَّآ اَنْ يَخَافَآ اَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ﴾ Meğer ki o karı koca Allahın ta'yin ettiği hududda duramayacaklarından endişe etmiş, sevişemeyip hukukı zevciyete riayet edemiyecekleri, gayrı meşru bir hale giriftar olacakları zannına düşmüş bulunsunlar.

﴿فَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ﴾ o vakıt ey hâkimler! bu ikisinin Allahın ta'yin ettiği hududı şeri'de duramıyacaklarından korkar, bunu ba'zı emarelerden anlarsanız

﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهٖ﴾ o zaman kadının kaydı nikâhtan kurtulmak için talâka mukabil gerek mehir ve gerek saireden verdiği bedelde ne veren zevce ne de alan zevc, ikisine de cünha yoktur. -Bu suretle hul'olub nikâhtan sıyrılmak caizdir. Ve bu bir talâkı bâin olur ve talâkın da böyle ric'at caiz olmaz bâin nev'i vardır.

Rivayet olunuyor ki Abdullah ibni Übeyy ibni Selûlün kızı Cemile zevci Sabit ibni Kaysi sevmezmiş, Resulullaha gelmiş de «ya Resulullah ne ben ne Sabit başlarımızı hiç bir şey bir araya getiremiyecek. Vallahi ne dininde ne ahlâkında bir aybını görmüyorum. Lâkin islâmdan sonra küfre düşmeği çirkin görüyorum, ona da bugzumdan tahammül edemiyorum. Bir gün perdenin bir tarafını kaldırıb baktım, karşıdan bir kaç kişi içinde gördüm, ne göreyim içlerinde en siyahı, en kısası, en çirkin yüzlüsü o» demiş, badehu bu âyet nâzil olmakla Sabitten mehrolarak aldığı bağçeyi verib hul'olmuştu.

﴿تِلْكَ﴾ İşte bu ahkâm ﴿حُدُودُ اللَّهِ﴾ Allahın ta'yin ettiği hu-

Sh:»788

duddur. ﴿فَلَا تَعْتَدُوهَا﴾ artık bunları tecavüz etmeyiniz ﴿وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ﴾ ve her kim Allahın koyduğu hududu tecavüze kalkışırsa ﴿فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ﴾ işte bunlar zalimlerden ibarettirler. Bu tecavüzle kendilerini gadab ve ıkabı ilâhîye ma'ruz kılmış olacaklarından bu zulmü de evvel emirde kendilerine yapmış olurlar.

-Zamir ile iktifa olunmayıb da Allah ismi celâlinin mükerrer ızharı, celâli ilâhîyi ıhtar içindir.

230. ﴿فَإِنْ طَلَّقَهَا﴾ zikrolunan iki talâktan sonra zevc o mutallakayı ba'derric'a veya ıddet içinde bir daha boşarsa ﴿فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ﴾ artık üç talâktan sonra o kadın o erkeğe hiç bir veçhile halâl olmaz. -Bu sarahate karşı ona halâl demek küfrolur. Bu hurmet ﴿حَتَّىٰ تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ﴾ ta o kadın kendini diğer bir zevce tam manasiyle nikâh edinciye kadar. Rifaanın zevcesi hakkındaki « حَتَّى تَذُوقِى مِنْ عُسَيْلَتِهِ وَ يَذُوقَ مِنْ عُسَيْلَتِكَ » hadîsi şerifile beyan olunduğu üzere balcığazını tatıncaya kadar devam eder.- Öyle aralarında üç talâk vaki olmuş olan erkekle kadının samimî bir âile teşkil edebilmeleri âdeten ihtimâlsizdir. Aralarında cüz'î bir cazibe bulunsa idi her halde bir veya iki talâkla iktifa edilir ve o zaman salâhı hale intizar olunabilirdi. Alâkai zevciyet ve ahvali ruhiye dakik ve derin bir şey olmak hasebiyle bihakkın takdir edilemeyib bazı arızalarla bittehevvür kat'ına kıyam edildiği halde çok geçmeden a'makı ruhtan nedamet geleyan edebileceği melhuz olduğundan dolayı Cenabı Allah üçe kadar talâka müsaade etmiş ve bunların da kadının temiz bulunduğu tuhur zamanlarında yapılması mesnun kılınmıştır. Binaenaleyh birinci ve ikinci talâk birer dersi tecribedir.

Bu

tecribeler yapıldıktan sonra üçüncü talâka lüzum gören ve hakkın bahşettiği bu dersi tecribeden istifadeyi hiç de takdir etmeyen bir erkekle o kadın arasında ciddî bir hayatı içtimaiyeye ihtimal verilemez. Fakat o kadının elden çıkıb firaşı ahare girmesi gibi acı bir hicrandan sonra bile ruhlarının derinliklerinde evvelce hissedemedikleri bir alâkai izdivac olunduğunu takdir ederlerse o zaman bunun ciddiyetine inanılabilir.

Binaenaleyh ﴿فَاِنْ طَلَّقَهَا﴾ bu nikâhtan sonra bu ikinci zevc şayed o kadını tatlık ederse ﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَآ اَنْ يَتَرَاجَعَآ﴾ bu kadın ile zevci sabıkın biribirlerine tekrar dönüb her ikisinin rizasile nikâh olunmalarında mahzur yoktur:

﴿اِنْ ظَنَّآ اَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ﴾ Allahın hududı şer'ıyesinde duracaklarını zannederler, öyle bir hicrandan sonra böyle alâka hissederlerse bunu yapabilirler. ﴿وَتِلْكَ﴾ ve işte yukarıdan beri zikrolunan bütün şu ahkâm ﴿حُدُودُ اللّٰهِ﴾ Allahın tağyir-ü muhalefetle taarruzdan masun bulunan ahkâmı kat'ıyei muayyenesidir ki ﴿يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ﴾ Allah bunları anlayıb bilecek olan ehli ilim zümresi için beyan eder. - Teklif, umuma, fehm-ü tebliğ, ehli ilmedir. Kitab ve sünnet ile bunlara daha bazı beyanlar lâhık olacak ve bütün bunların dekaikını veresei

Enbiya olan ulemayi din ve e'immei müctehidîn anlayacak, füruatını ve zaman zaman netayici cüziyesini onlar istinbat ve tebliğ edeceklerdir. Binaenaleyh ilimde rusuhu olmıyanlar bunları kendi kendilerine halletmeğe kalkışmayıp ulemaya müracaat etmelidirler.

Siz şimdi bu beyanata dikkat ediniz:

Sh:»790

﴿٢٣١﴾ وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَآءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَاَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ اَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَلَا تَتَّخِذُوٓا اٰيَاتِ اللّٰهِ هُزُوًا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَمَآ اَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهٖ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوٓا اَنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٣٢﴾ وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَآءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ اَنْ يَنْكِحْنَ اَزْوَاجَهُنَّ اِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ ذٰلِكَ يُوعَظُ بِهٖ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ ذٰلِكُمْ اَزْكٰى لَكُمْ

وَاَطْهَرُ ۗ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُوْنَ ﴿

Meali Şerifi

Hem kadınları boşadınız da ıddetlerini bitirdiler mi, artık kendilerini ya iyilikle tutun veya iyilikle salın, yoksa haklarına tecavüz için zararlarına olarak tutmayın, bunu kim yaparsa nefsine zulmetmiş olur, Sakın Allahın âyetlerini şaka yerine tutmayın, Allahın üzerinizdeki ni'metini ve size va'zlar vererek indirdiği kitab ve hikmeti unutmayın düşünün, hem Allahdan korkun ve bilin ki Allah her şeyi bilir 231 Kadınları boşadınız da ıddetlerini bitirdiler mi, aralarında meşru surette rızalaştıkları takdirde kendilerini kocalarına nikâh edecekler diye tazyık da etmeyin, bu işte içinizden Allaha ve Ahıret

gününe iman etmiş olanlara verilir bir öğüttür, bu sizin hakkınızda daha hayırlı ve daha nezihtir, siz bilmezken Allah bilir 232

231. ﴿وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَآءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ﴾ Kadınları tatlik ettiniz onlarda ecellerine yetiştiler mi, Ya'ni bervechi bâlâ bekliyecekleri müddetlerinin sonuna yaklaştılar mı -Lâfzı sarih ile «tallâktüha =onu boşadım» demek bir talâkı ric'î ifade edeceğine mebni hükmi sabıka tevfikan: ﴿فَاَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ﴾ ya o müddet bitmeden derhal ric'at edib onları vechi ma'ruf ile ve hüsni suretle tutunuz ﴿اَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ﴾ veya vechi ma'ruf ile salıveriniz ﴿وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا﴾ haklarına teaddi ve tecavüz etmek için, meselâ hul'a mecbur edib ellerinden bir bedel kapmak için onları zararla karşılayıb izrar etmek kasdile tutmağa kalkışmayınız. Eyice geçinmek maksadınız ve ümidiniz yoksa ilk talâkta güzelce salıveriniz de bir ıddet ile kurtulsunlar. Iddetlerinin nihayetlerine doğru müracaat edib tekrar boşamak suretiyle iki veya üç kere ıddet beklemeğe mecbur etmeyiniz ﴿وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ﴾ bunu, bu imsaki zırari her kim yaparsa ﴿فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ﴾ muhakkak kendine zulmetmiş olur. ﴿وَلَا تَتَّخِذُوٓا اٰيَاتِ اللّٰهِ هُزُوًا﴾ bir de Allahın âyetlerini eğlence gibi tutmayınız, alelhusus nikâh ve talâk hakkında pek ciddi olunuz. Zira âyatı ilâhiyeyi istıfaf küfürdür.»

Deniliyor ki ba'zıları nikâh, talâk ve atâk yapar sonra canım ben şaka yapıyorum dermiş, bu sebeble bu nazmı celil nâzil olmuş ve bunun için aleyhissalâtü vesselâm

«üç şeyin ciddi cid, hezli de ciddir: Nikâh, talâk, atâk» buyurmuştur.

Binaenaleyh ey müslümanlar! bu babda hezilden, istıhfaftan son derece ictinab ediniz

﴿وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ﴾ de Allahın üzerinizde olan nimetlerini yad ediniz

﴿وَ﴾ bilhassa

﴿مَآ اَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهٖ﴾ size va'z-u

irşad olarak üzerinize inzal buyurduğu kitab ve hikmeti hatırda tutunuz ﴿وَاتَّقُوا اللّٰهَ﴾ bu

babda Allahdan korkunuz ﴿وَاعْلَمُوٓا﴾ ve biliniz ki

﴿اَنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ﴾ bilâ şek velâ şüphe Allah her şeye alîmdir.- Yaptığınız,

yapacağınız, terkettiğiniz ve edeceğiniz şeylerden hiç biri ona gizli kalmaz. Binaenaleyh siz onun

nimetlerini unutur, bu kitab-ü hikmetin kadrini bilmez, hukukunu muhafaza etmez ahkâmına riayet

eylemezseniz tasavvur edemiyeceğiniz envaı ıkaba giriftar olacağınızı bilmelisiniz. Bu âyet Sabit İbniyesar

hakkında nazil olmuştur, sinanı ensarî dahi denilir: Zevcesini tatlık etmiş ıddetinin çıkmasına iki üç gün kala

ric'at etmiş yine boşamış yine ric'at etmiş yine boşamış, bu suretle kadının zararına yedi ay geçmiş ve o zaman henüz talâk, tahdid edilmemiş imiş.

ECEL; hem müddete, hem de müntehasına ıtlak olunur. BÜLÛĞ da bir şey'e erişmek demek olub tevessuan son derece yaklaşmak manasına dahi gelir. Binaenaleyh bülûğı ecel, ıddetin nihayetine erib bitirmek veya nihayetine yaklaşmak ma'nalarına muhtemildir. Halbuki balâda « وَبُعُولَتُهُنَّ اَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِى ذٰلِكَ » buyurulmakla hakkı ric'atin ıddet içinde olmakla meşrut olduğu anlaşılmıştı, Burada ise « فَاَمْسِكُوهُنَّ » hakkı ric'ati ifade ettiğinden bu karine ile bu âyette bülûğı ecel ıddetin nihayetine yaklaşmak demek olduğu tezahür eder şimdi de ıddetin inkızasından sonraki hüküm beyan buyurulmak üzere buyuruluyor ki:

Sh:»793

232. ﴿وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَآءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ﴾ bir de ey veliler veya ey

mü'minler kadınları boşadığınız ve binaenaeleyh onlar da ecellerine erdiği ya'ni ıddetlerini bitirdiği vakit

﴿فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ اَنْ يَنْكِحْنَ اَزْوَاجَهُنَّ اِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ﴾ eski zevçlerine nefislerini tezvic etmelerine aralarında veçhi ma'ruf ile teradı bulunduğu takdirde mümaneat etmeyin. -Hasılı ıddet bittikten sonra zevci evvelin kendiliğinden hakkı ric'ati kalmaz, lâkin kadının rizasiyle tecdidi nikâh edebilir. Buna da ma'ruf veçhile olmak şartıyle hiç kimsenin ve hattâ velilerin bile mümaneata hakkı yoktur. Meselâ şahidsiz veya mehri misilden dun bir mehrile razı olmak gibi hılâfı ma'ruf olursa o zaman velisi menetmeğe salâhiyetdardır. Binaenaleyh iki talâkta böyle bitteradı iki def'a tecdidi nikâh caizdir. Fakat üçüncüsü bervechi bâla zevci ahara varmadan halâl olmaz. Rivayet olunduğuna göre Ma'kıl ibni Yesar kızkardeşi Cümlü Ebülvelid Asım ibni Adiyyibni Aclana tezvic etmiş, o da sonra tatlık etmiş bırakmış, ıddeti çıktıktan sonra pişman olmuş, yeniden istemeğe gelmiş, kadın da razı olmuş, bunun üzerine Ma'kıl de kız kardeşine «o seni boşadı sen yine ona varmak istiyorsun, eğer tekrar varırsan yüzüm yüzüne haram olsun» demiş idi. Kezalik Cabir ibni Abdillah da amucasının kızını menetmiş idi. Bu âyet bunlardan biri veya her ikisi hakkında nâzil olmuştur. Resulullah Ma'kılı çağırmış bu âyeti tilâvet buyurmuş, Ma'kıl de «rabbımın emriyle burnum sürtüldü, Allahım, razı oldum ve emrine inkıyad ettim» demiş ve kızkardeşini zevcine nikâh etmiş, Hazreti Cabir de «bu âyet benim hakkımda nâzil oldu» dermiş. Lâkin sebebi nüzul bunlar olduğuna göre tatlıkı yapanlar başka mümanaattan menolunanlar başka

olmak lâzım geleceğinden bu da « طَلَّقْتُمْ » hıtabiyle « لَا تَعْضُلُوا » hıtabının ayrı ayrı

muhatablara tevcihi ile tefkikini ıktıza edece-

Sh:»794

ğinden nazma muvafık olmıyacağı mülâhazâsile âyete şu mana verilmiştir: ey zevçler kadınlarınızı boşadığınız ve bunun üzerine onlar da ıddetlerini bitirdikleri vakıt onları tazyık edib başka kocaya varmaktan menetmeyiniz, taradıı tarafeyn ile berveçhi meşru nikâh ile gerek siz ve gerek başkası dilediklerine varsınlar.» İbni Abbas, Zührî, Dahhak demişlerdir ki bu âyet zevcelerini tatlık ettikten sonra başka bir kocaya varmaktan meneden zevçler hakkında nâzil olmuştur. Çünkü hamiyyeti cahiliye ile bazıları mutallakalarını zulmen tazyık ederler, izdivaçlarına meydan vermek istemezlerdi. Kuvveti rivayete binaen ekser müfessirîn evvelkine tarafdar olmakla beraber dirayet noktai nazarından bunu evlâ görenler de vardır. Esasen bu iki mana mütearız değildirler, biri diğerini müstelzimdir. Fakat her birinde bir noktai nazardan faide zaide vardır. Masîkaleh noktai nazarından ikinci tefsire göre bu âyetteki nehyi adal obir âyetteki imsaki zırar nehyinin mazmununda dahil bir nevi tetimmesi olacak, birinci tefsire göre ise ona mukabil bir hükmi müstakil ifade etmiş bulunacaktır. Tefkiki hıtab mahzuru ise üç suretle medfu'dur: Evvelâ;

telvini hıtab dahi bir nevi iltifat olarak vücuhı belâgattendir. Saniyen, tatlık, sebebine isnad suretile boşatmak manasına da gelebilir. Ve bu suretle muhatablar değişmemiş ikisi de velilerden ibaret olmuş olur. Lâkin bunun Ma'kıl ve Cabir hâdiselerine intibakı biraz cayı nazardır. Salisen, diğer hıtabların yalnız zevclere veya velilere aid olmayıb umum ümmete müteveccih olmasıdır ki bu suretle talâka hukukullah ta'biri aharle hukukı umumiye taalluk ettiğinden ba'zın fi'li mecmuuna nisbet edilmiş olur ve böyle isnad gerek kelâmı Arabda ve gerek Kur'anda şayi' ve müstefızdır. Hukukı şahsıye itibarile boşayanlar zevçler, mümanaat edecek olanlar diğerleri olduğu halde hukukı umumiye noktai nazarından ikisi de bir hey'eti içtimaıyeye aiddir. Ve binaenaleyh ekser müfessirîn kavli rivayeten

Sh:»795

kuvvetli olduğu gibi dirayeten de dakiktir. Ve filvaki talâkta hukukullah bulunduğu müsellemdir.

Ey muhatabı mutlak! ﴿ذٰلِكَ﴾ şu beyan olunan nehyi tazyık hükmi mühimmi ﴿يُوعَظُ بِهٖ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ﴾ siz insanlardan Allaha ve Ahıret gününe iman eder olan her ferde vaz-u nasıhate şayandır. Ey mü'minler! ﴿ذٰلِكُمْ﴾ bu yok mu? ﴿اَزْكٰى لَكُمْ﴾ sizin için en feyızlı ﴿وَاَطْهَرُ﴾ ve en temiz,

pek ziyade mucibi taharet-ü nezahet bir hükümdür.

Şer'an ve mürueten müstahsen olan veçhi ma'ruf ile bitterâzı nikâha mani olmamak, bu babda müşkilât çıkarmamak, tazyık etmemek evvelâ bunu yapabilecekler için emri ilâhîye imtisal olacağından bir hayır, bir sevabdır. Saniyen zevc ve zevce için namus-ü ıffet noktai nazarından pek ziyade müstelzimi taharet-ü nezahettir. Zira nikâhtan menolundukları takdirde hudanekerde şüpheye ma'ruz kalmalarından korkulur. Çünkü kadınlarla erkekler arasındaki alâkalar esrarengiz bir şeydir ﴿وَاللّٰهُ يَعْلَمُ﴾ bütün bunların ledünniyyatını ve ahvali beşerin salâhına müteallık ahkâm-ü şerayiın künhünü Allah bilir ﴿وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾ siz ise bunları bilmezsiniz, zahirde dolaşırsınız.

Mutallâkalar hakkında neticei nikâh olan ve binaenaleyh menkûhalarda dahi cari bulunan ırda' ve nefeka gibi bazı ahkâm daha vardır ki bunlar da berveçhi âti beyan olunur:

Sh:»796

﴿٢٣٣﴾ وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ اَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ

اَرَادَ اَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ ۖ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ
بِالْمَعْرُوفِ ۖ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ اِلَّا وُسْعَهَا ۚ لَا تُضَآرَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا
وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذٰلِكَ ۚ فَاِنْ اَرَادَا
فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا ۗ وَاِنْ اَرَدْتُمْ
اَنْ تَسْتَرْضِعُوٓا اَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِذَا سَلَّمْتُمْ مَآ اٰتَيْتُمْ
بِالْمَعْرُوفِ ۗ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوٓا اَنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ
بَصِيرٌ ﴿٢٣٣﴾

Meali Şerifi

Valideler evlâdlarını emziğin tamamlanmasını istiyenler için iki bütün yıl emzirirler, evlâd kendisinin olana da emzirenlerin yiyecekleri, giyecekleri lâyıkiyle borc, maamafih herkes ancak vüsuna göre mükellef olur, ne yavrısiyle bir ana, ne de yavrısiyle bir baba ızrar edilmesin, varise düşen de aynı borc, eğer baba ve ana biribirlerinin müşavere ve rizalariyle memeden kesmek isterlerse kendilerine günah yok, ve şayed çocuklarınızı başkalarına emzirtmek isterseniz vereceğinizi güzel güzel verdikten sonra yine size günah yok, bununla beraber Allahdan korkun ve bilin ki Allah her ne yaparsanız görür, basîrdır 233

233. ﴿وَالْوَالِدَاتُ﴾ Menkûha olsun mutallâka olsun bütün valideler ﴿يُرْضِعْنَ اَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ﴾ evlâdlarını tam iki sene emzirirler, emzirmeleri lâzım gelir, hükmi ilâhîde valide lerin şanı budur. Bu hüküm ﴿لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ﴾ emzir-

meyi itmam etmek istiyen içindir. Binaenaleyh tam iki sene müddeti irda a'zamî olup âyette beyan olunacağı üzere tenkısı caizdir. ﴿وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ﴾ mevlûdünleh yani çocuk kendisi için doğmuş ve onun vilâdetine ıllet ve nesebine malik bulunmuş olan baba üzerine de ﴿رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ﴾ o valide lerin ücretleri olmak üzere rızkları ve kisveleri vacibdir. Fakat alel'ıtlak değil ﴿بِالْمَعْرُوفِ﴾ kadri ma'ruf ile yani babanın vüs'atine göre tarafeynin hal-ü şaniyle mütenasib olarak bir hâkimin muvafık görebileceği mıkdarda vacibdir. Çünkü ﴿لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ اِلَّا وُسْعَهَا﴾ hiç bir kimse vüs'unden başkasiyle mükellef olmaz, teklifi malâyütak mümkin olsa da yapılmaz. ﴿لَا تُضَآرَّ﴾ -İbni Kesir, Nâfi'den Verş, Yakub

kıraetlerinde «ra» nın şeddesi ve zammiyle, Ebucafer kıraetinde şeddesiz «ra» nın sükûniyle Aşerenin mütebakisinde «ra»nın şeddesi ve fethiyle okunur ki müşeddedlerde « ضرر » dan ve müfaale babından malûm veya meçhul nehyi hazır, sâkinde « ضیر » den nehyi meçhuldür.

﴿وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ﴾ ne çocuğu yüzünden valide ne de çocuğu yüzünden peder ızrara kalkışılmaz, ızrara kalkışmasın, ızrara kalkışılmasın, hiç birine zarar verilmesin. « لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ ».

Baba berhayat ise rızk ve kisve böyle, vefatı takdirinde

﴿وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذٰلِكَ﴾ varis üzerine de onun gibidir.- Bu varis ya babanın varisi veya çocuğun varisidir. Evvelâ vefat eden babasına varis olan sabiye mikdarı kâfi mal kalmış ise o rızk-u nefaka ona, kalmadığı ve başka cihetten malı da olmadığı takdirde de o sabiye o sırada varis olabilecek mevkide bulunan zi rahimi mahrem karî-

bine veya asabasına vacib olur. ﴿فَاِنْ اَرَادَا فِصَالًا﴾ imdi ana ile baba iki seneden evvel

memeden kesmek isterlerse ﴿عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ﴾ ikisinin bir müşavere edib rıza göstermeleri şartıle ﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا﴾ ikisine de bunda bir günah yoktur. - Ana ile baba beraber müşavere ederlerken her halde yavrılarının menfeatini gözetirler. Böyle ikisinin re'y-ü ictihadı birleşib de riza gösterdiler mi artık hata ihtimali pek az olur. Olsa bile hüsni niyyetle ehlinden ve yerinde vaki olan ictihad da hatâ ma'füvdür. Fakat müşavere etmezler veya birinin rızası olmadan yapılmış ise günah olur. İşte balâda « مَنْ اَرَادَ اَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ » bu müşaverede kesmeye razı olmıyanlardır.

Ey babalar! ﴿وَاِنْ اَرَدْتُمْ اَنْ تَسْتَرْضِعُوٓا اَوْلَادَكُمْ﴾ bir de siz evlâdınızı süt ana tutub emzirtmek isterseniz ﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِذَا سَلَّمْتُمْ مَآ اٰتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ﴾ vermek istediğiniz ücreti veya ibni Kesir kıraetinde medsiz « اٰتَيْتُمْ » okunduğuna göre -ihsanı, orfe muvafık ve şer'an müstahsen bir surette güzelce teslim ettiğiniz takdirde size bir günah yoktur.- Demekki baba çocuğuna süt ana tutub valideyi emzirmekten menedebilecektir. Fakat süt anayı memnun etmelidir ki çocuğa iyi baksın. Dikkat ediniz ﴿وَاتَّقُوا اللّٰهَ﴾ ve Allahdan korkunuz ﴿وَاعْلَمُوٓا﴾ ve biliniz ki ﴿اَنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾ her ne yaparsanız Allah ona muhakkak

agâhtır. Binaenaleyh size ona göre mücazat veya mükâfat eder.

Ahkamı nikâh talâka, talâk, ıddete ve neticei nikâh olan vilâdet, rıda' ve nefakaya, nefaka da «

وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذٰلِكَ» fıkrasında vefata ve nihayet ahkâmı Uhreviyeye müntehi

olmakla şimdi de ıddeti vefatın ve bu münasebetle yeni-

Sh:»799

den bazı azab ve ahkâmı nikâhın beyanı için buyuruluyor ki:

﴿٢٣٤﴾ وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَعَشْرًا فَاِذَا بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِى اَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٣٥﴾ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَآءِ اَوْ اَكْنَنْتُمْ فِى اَنْفُسِكُمْ عَلِمَ اللّٰهُ اَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ وَلٰكِنْ لَاتُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا اِلَّآ اَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا وَلَا تَعْزِمُوا

عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتّٰى يَبْلُغَ الْكِتَابُ اَجَلَهٗ ؕ وَاعْلَمُوْٓا اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ
مَا فِىْٓ اَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوْهُ ۚ وَاعْلَمُوْٓا اَنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ حَلِيْمٌ
﴿۲۳۶﴾ لَاجُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَآءَ مَالَمْ تَمَسُّوْهُنَّ اَوْ
تَفْرِضُوْا لَهُنَّ فَرِيْضَةً ۚ وَّمَتِّعُوْهُنَّ ۚ عَلَى الْمُوْسِعِ قَدَرُهٗ وَعَلَى الْمُقْتِرِ
قَدَرُهٗ ۚ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوْفِ ۚ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِيْنَ ﴿

Sh:»800

﴿۲۳۷﴾ وَاِنْ طَلَّقْتُمُوْهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوْهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ
فَرِيْضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ اِلَّآ اَنْ يَّعْفُوْنَ اَوْ يَعْفُوَا الَّذِىْ بِيَدِهٖ
عُقْدَةُ النِّكَاحِ ؕ وَاَنْ تَعْفُوْٓا اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰى ؕ وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ
بَيْنَكُمْ ؕ اِنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُوْنَ بَصِيْرٌ ﴿۲۳۸﴾ حَافِظُوْا عَلَى
الصَّلَوَاتِ وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى وَقُوْمُوْا لِلّٰهِ قٰنِتِيْنَ ﴿۲۳۹﴾ فَاِنْ
خِفْتُمْ فَرِجَالًا اَوْ رُكْبَانًا ۚ فَاِذَآ اَمِنْتُمْ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَمَا عَلَّمَكُمْ
مَالَمْ تَكُوْنُوْا تَعْلَمُوْنَ ﴿

Meali Şerifi

İçinizden vefat edib de arkalarına kadın bırakanların zevceleri nefsilerini dört ay on gün bekletecekler, ıddetlerini bitirdilermi artık kendi haklarında meşru' olarak ıhtiyar edecekleri haraketten size mes'uliyet yok, Allah her ne yaparsanız habîrdir 234 Kadınlara namzedliği çıtlatmanızda veya gönlünüzde tutmanızda da size bir beis yoktur, Allah biliyor ki siz onları mutlaka anacaksınız, ancak kendileriyle bir gizliye va'dleşmeyin yalnız meşru' bir söz söylemeniz başka, Farzolan ıddet sonunu bulamadıkça da nikâhın akdine azmetmeyin, muhakkak Allah gönlünüzde ne varsa bilir, bunu bilin de ondan hazer edin, Hem de bilin ki Allah gafur, halîmdir 235 Eğer kadınları kendilerine el sürmeden veyahud bir mehir kesmeden boşadınızsa olmaz değil şu kadar ki onları müstefid edin, eli geniş olan kaderince, eli dar olan da kaderince ve güzellikle bir müt'a verin, bu, muhsinler üzerine borc bir haktır 236 Ve eğer onları kendilerine el sürmeden

boşar da mehir kesmiş bulunursanız o vakit borc o kesdiğiniz mıkdarın yarısıdır megerki kadınlar afvetsinler

veya nikâhın düğümü elinde bulunan erkek afvetsin, erkekler! sizin afvetmeniz takvaya daha yakındır, aranızdaki fazlı unutmayın şüphesiz ki Allah her ne yaparsanız görür, « بصیردر » 237 namazlara dıkkat edin hele orta namaza, ve kalkın Allah için dıvan durun 238 eğer bir korku halinde iseniz yaya veya süvari giderken kılın, emniyeti bulduğunuz vakit de böyle bilmediğiniz şeyleri size öğrettiği gibi hemen Allahı zikredin 239

Malûmya bu doğuşun bir de ölümü vardır. 234.

﴿وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجًا﴾ içinizden vefat edib de geriye zevce bırakanların zevceleri de ﴿يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَعَشْرًا﴾ nefislerini dört ay on gün bekletirler, diğerlerine nikâh edilmezler, süslenmezler, görücüye çıkmazlar ﴿فَاِذَا بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ﴾ sonra müddetlerinin nihayetine irdiler mi ﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِى اَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ﴾ artık kendi haklarında vechi ma'ruf ile ya'ni şer'in reddetmiyeceği bir suretle yaptıkları harekâtta meselâ süslenmek, namzed olacaklara görünmek gibi ıddet içinde memnu bulundukları kadınlık temayülâtını meşru vechile ibraz etmelerinde size bir günah yoktur. -gerek umum ve gerek evliyayı umur ıddetten sonra bunları bu gibi meşru harekâttan men'a kıyam etmemelidirler. Ba'del'ıdde bunlar ıhtiyarlarına sahibdirler,

ancak gayrı meşru harekât başka, o zaman iş değişir ﴿وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ﴾ ve

siz gizli açık, ma'ruf, münker her ne yaparsanız Allah ondan haberdardır.

A'malinizin

Sh:»802

ma'rufuna ma'ruf, münkerine münker karşılık görürsünüz.

Iddetin hikmeti «

وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ اَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللّٰهُ فِى اَرْحَامِهِنَّ» nassı

celilinden müsteban olduğuna göre beraeti rahimin tebeyyünü ve bunda asıl da hayz idi. Üç hayız

alel'ekser üç ayda cereyan edebileceği gibi her kadın da zatülhayz olmaz. Talâkta kadının zatülhayz olub

olmaması da şayanı mülâhaza bir sebeb olur. Bunun için talâkta zatülhayz olanların ıddeti kuru' ile

âyiselerin de ona bedel şuhur ile olması mahzı hikmet olur. Fakat mevt herkes için müsavi bir sebebdir.

Bundan neş'et eden iftirakta kadının zatülhayz olub olmamasının hiç hükmü yoktur. Binaenaleyh ıddeti

vefatın umum için müsavi ve muttarid bir surette olması da mahzı hikmettir. İyas gibi bunun üç ay ile takdiri

bu müsavata kâfi değildir, umum zatülhayz olanlar noktai nazarından da te'mini müsavat için daha fazlasına lüzum olabilir. Aynı zamanda ıddeti mevtin talâktan ziyade bir ma'nayı mâtemi tazammun etmesi de yaraşır. Kadın için ni'meti nikâhın zevali her halde sürür ile karşılanacak bir hâdise sayılmamalıdır. Maamafih talâkta vesilei tesliyet olacak bir ni'met haysiyeti de melhuzdur. Ölüm ise hiç kimse için vesilei inşirah değildir. Bunun yegâne tesliyeti « اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّآ اِلَيْهِ رَاجِعُونَ » imanıdır. Ölüm sebebiyle ni'meti nikâhın zevali hassasiyyeti rakik ve endişei iffeti daha fazla olan kadın için talâktan daha fazla bir sebebi matem olmak ıktıza eder. Bu hikmetlere binaen denilebilir ki ıddeti vefatın şühur ile takdiri zatülhayz olanlarla olmıyanlar hakkında müsavat te'minini mutazammın olduğu gibi bunun dört ay on gün olması da alel'ekser üç ayın üç hayza muadil, mütebaki bir ay on gün de ekalliyet noktai nazarından tebeyyüni beraet için bir ihtiyat ve istızhar olmakla beraber mevte müteallık mâtem ma'nasını müfid olmak hikmetiyle alâkadar görünmektedir. Bu müddetin tamam teşekküli cenîn ve nefhı ruh ile alâkadar bulunduğu da Ebül'âliyeden ve

Hasanı Basrîden mervidir. Maahâza bu müddeti ıddet Fıkıh noktai nazarından muallel değil,

müteabbeddir.

235. ﴿وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَآءِ﴾ vefat ıddeti bekliyen kadınlara hıtbe ya'ni nikâh namzedliği nev'inden yaptığınız ta'rızda ﴿اَوْ اَكْنَنْتُمْ فِى اَنْفُسِكُمْ﴾ veya ne ta'rızan, ne tasrihan ızhar etmeyib gönlünüzde gizlediğiniz rağbet ve fikri nikahta dahi size günah yoktur. Gönlünüzden geçirebilirsiniz, «ne hoşsun, ne güzelsin, beğendim, iyi kadınsın» hattâ «evlenmek istiyorum» gibi ta'rız yapabilirsiniz «seninle evlenmek istiyorum, nikâhına talibim» gibi tasrih etmiyerek ta'rız caizdir. Allah müsa'ade etmiştir. Çünkü ﴿عَلِمَ اللّٰهُ اَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ﴾ Allaha ma'lûm ki ıddet bitince siz onları anacaksınız, sarahaten nikâhlarına talib olacaksınız Binaenaleyh ıddet içinde de tasavvur etmenize veya sabredemeyip ta'rızan ızharı rağbet eylemenize müsaade etmiştir.

﴿وَلٰكِنْ لَاتُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا﴾ lâkin bu müsaadeyi görüb de onlarla bir sirre ya'ni vat'a va'dleşmeyiniz ﴿اِلَّآ اَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا﴾ ancak ma'ruf ve meşru' bir söz söylemeyiniz, ya'ni tarız ile hıtbeniz veya sair ahvali meş'rua hakkında konuşmanız müstesnadır.

﴿وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتّٰى يَبْلُغَ الْكِتَابُ اَجَلَهُ﴾

farzolan ıddet nihayetine irinceye kadar nikâh düğümünü berkitmeyiniz. Yani akdı nikâhı ıddet çıkmadan yapmak azminde bulunmayınız. Iddet içinde nikâh haramdır, yapmayınız ﴿وَاعْلَمُوٓا﴾ ve biliniz ki ﴿اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِٓى اَنْفُسِكُمْ﴾ her halde Allah gönlünüzdekini bilir ﴿فَاحْذَرُوهُ﴾ Binaenaleyh öyle harama azm-ü

Sh:»804

karardan hazer ediniz. Lâkin ba'del'ıdde nikâha ıddet içinde niyyet « اَوْ اَكْنَنْتُمْ فِٓى اَنْفُسِكُمْ عَلِمَ اللّٰهُ » mucebince halâldır.

﴿وَاعْلَمُوٓا﴾ şunu da biliniz ki ﴿اَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ﴾ her halde Allahın mağfireti ve hılmi çoktur. -Eğer öyle olmasa idi bervechi balâ tarıza müsaade etmezdi, ıddetteki bir kadına tarız ile namzedlik ve hattâ sükût ile rabtı kalb bile bir nevi kusur, bir sabırsızlık olduğu halde ıddetten sonraya aid olan samimiyet ve maslâhatınızı gözeterek onlara müsaade etmiştir. Bunlardan anlaşılır ki zatüzzevc veya talâkı ric'î ile mutallâka bulunan kadınlara gerek tasrıh gerek ta'rız hiç bir vechile söz atmak caiz değildir. Mu'teddei vefat olan kadınlara tarız ile talebi nikâh caiz olmakla beraber alel'umum

mu'teddelerin zatüzzevç olanların arzı nikâh mevkıinde bulunmaktan ıhtiraz etmeleri vacibdir. Aksi halde dulların hukukuna tecavüzle zulmetmiş ve kendilerini de tehlükeye maruz bırakmış olurlar.

Talâk ve ıddet mesaili böyle arz-u talebi nikâha müteallik ince bir takım vezaif ve adabı içtimaiyeye müntehi olunca hukuk noktai nazarından da bazı beyana ıhtiyac hıssedilir. Menkûhalar evvelemirde iki kısımdır. Mehir farz-u takdir edilmiş olan, olmıyan, bunlardan herbiri de iki kısımdır: Badennikâh duhul vakı olan, olmıyan. Binaenaleyh mutallâkalar da bu suretle dört kısımdır, evvelkisi medhulün biha ve mefruzülmehrolan ki bunların hüküm balâda zikredilmiş, talâk üzerine zulmen hiç bir şey ahzolunmayıp mehirlerinin temamen tediyesi ve üç « قرء » ıddet beklemeleri lüzumu beyan olunmuş idi. İkincisi medhulün biha olub mehri tesmiye edilmemiş bulunandır. Bunlara da aynı veçhile « وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِى عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ » medlûlünce mehri misil lüzumu iş'ar kılınmış idi ki bununla alâkadar daha bazı beyanlar gelecektir. Üçüncüsü ne medhulün biha ne mefruzulmehir olmıyan, dördüncüsü de medhulün biha olmıyan ve fakat mefruzulmehir bulunandır ki bu ikisi de berveç-

hiâti iki âyet ile bir de surei «Ahzab» da «فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَا» âyetiyle beyan olunacaktır. Şöyle ki:

Mehirsiz nikâh veya kabledduhul talâk caiz olabilir mi? Gafur, hakîm olan haktealâ indinde bunların hükmü nedir? denilirse 236. ﴿لَاجُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَآءَ مَالَمْ تَمَسُّوهُنَّ﴾ Hamza ve Kisaî ve Halefi âşir kıraetlerinde «لَمْ تَمَآسُّوهُنَّ» ﴿اَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً﴾ menkûhanız olan kadınlara ne temas ne de onlar için nikâhta ferıza olan bir mehir takdir ve tesmiye etmediğiniz, yani ne duhul, ne de tesmiyei mehir hiç birini yapmadığınız müddette onları boşarsanız caizdir. Sırf bundan dolayı size bir günah yoktur.» Tesmiyei mehrolmadan nikâh, sahih olabileceği gibi kabledduhul talâk da caiz ve vakı olur. Fakat buna da bir vecibei diniye terettüb eder:

﴿وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ﴾ Binaenaleyh onlara maruf veçhile bir müt'a verip istifade ettiriniz, o suretle ki bu müt'a hali geniş olana kaderince, dar olana da kaderince olsun, bunu bahşetmek ﴿حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ﴾ muhsinlere hakkâ vacibdir. - Velesve mehir tesmiye edilmemiş

bulunsun, her nikâhın kadına bir faidei maliye ile neticelenmesi lâzımdır. Mehir tesmiye edilmeden nikâhın sahih olması alel'ıtlak hiç bir şey lâzım gelmez demek değildir. O zaman « وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِى عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ » manasız kalmış olurdu. Buna binaen tesmiyeyi mehrolmadığı halde duhul bulunmuş olsa idi mehri misil lâzım gelecek idi. Kablelduhul tatlık edilmiş olunca bu mahurmiyete mukabil bir müt'a olsun verilmek ıktıza eder ki bu da Fıkıhta beyan olunduğu üzere lâekal baştan başa bir kat elbisedir ki bunun da ekalli bir baş örtüsü, bir entari, bir çarşaf veya bunların bedelidir. Ensardan bir zat bir Hanifiyyeyi mehir tesmiye etmeksizin tezevvüç etmiş

Sh:»806

sonra da henüz duhul, vakı olmadan tatlık eylemiş idi, bu âyet bunun hakkında nazil olmuş ve Resulullah buna « مَتِّعْهَا وَلَوْ بِقَلَنْسُوَتِكَ = külâhını sat o kadına bir müt'a ver» buyurmuştur.

KADERÜHU, Nafi, İbni kesir, Ebu amir, İbni âmirden Hişam, Asımdan Ebu Bekir Ş u'be, Ya'kub kıraetlerinde «dal» in sükûniyle, mütebakisinde fethiyle okunur.

CÜNAH, esasen bir şeyi basıb meylettiren sıklet demek olub harec, sıkıntı ve alel'ıtlak ism-ü vebal ma'nasına da gelir ki «günah» kelimesinin aslı budur.

KADINA MESS, temass, lisanımızda dokunmak dediğimiz gibi cima'dan kinayedir. Bu bir sirrolduğundan delili zahirîsi bulunan halveti sahiha ile ya'ni mani'den salim olarak tenhaca beraber bulunmakla ma'lûm olur ve buna duhul denilir. Bu suretle kablededuhul talâkta mehir tesmiye edilmemiş bulunduğu takdirde talâkı bain vakı olur. Ve müt'a lâzım gelir.

237. ﴿وَاِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ﴾ Ve eğer onlara dokunmadan evvel talâk verir ﴿وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً﴾ ve halbuki bir ferızai mehir takdir ve tesmiye etmiş bulunursanız ﴿فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ﴾ vecibeniz farz kıldığınız mehri müsemmanın nısfıdır. ﴿اِلَّآ اَنْ يَعْفُونَ﴾ meğer ki o kadınlar bunu afv-ü iskat etsinler ﴿اَوْ يَعْفُوَا الَّذِى بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ﴾ veya nikâh döğümü elinde olan, akdedilmiş nikâha ve onu çözmek hakkına malik bulunan kimse ya'ni boşayan zevc fazlasını versin.- Hıtabdan bu ta'bir ile gıyaba iltifat olunması bu vasf ile fazla tergib içindir. Mervidir ki Eshabdan Cübeyr ibni

Mut'ım Hazretleri böyle tamamını vermiş «ve ene ehakku bil'afvi» demiştir. Radıyallahü anh. Maamafih ilk nazarda bu kimseden

Sh:»807

murad veli gibi görünür ki «veya kadın sagire olduğundan dolayı tezvicine malik olan velisi o nısfı afvetmiş bulunsun» demek olur. Lâkin evvelki ma'nayı te'yiden buyuruluyor ki ﴿وَاَنْ تَعْفُوٓا اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰىۗ﴾ ve afvetmeniz takvaya akrebdir.- Belli ki sagirenin hakkını iskatta bir alâkai takva bulunamıyacağından bunun ma'nası şudur: Kadının afvetmesinden sizin fazla vermeniz takvaya akrebdir.

﴿وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْۗ﴾ Aranızda fazlı da unutmayın, biribirinize karşı fazl-ü faziletle muamele etmeyi elden bırakmayın « وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌۗ » mazmununu hatırdan çıkarmayın ﴿اِنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾ zira her ne yaparsanız Allah ona agâhtır. Yaptığınız fazl-ü ihsanı zayi etmez. Kadın afvederse bu fazileti o ihraz etmiş olur, erkek fazlasiyle tamamını verirse fazl-ü rüchanını isbat etmiş bulunur. Binaenaleyh nikâh, talâk ve mal derdiyle Dünyaya dalıb fazl-ü

fazıleti unutmamalıdır. Böyle olabilmek için de 238. ﴿حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ﴾ ma'lûm olan namazları ﴿وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى﴾ ve hele salâtı vustayı üstlerine düşerek muhafaza ediniz: Her birini dikkatle gözetib vaktinde eksiksiz olarak edaya devam ediniz ﴿وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ﴾ ve Allah için kıyam edib divan durunuz, ya'ni Allah için kalkıb önünüze bakarak, ellerinizi güzel bir vaziyette tutub oynatmıyarak sükût-ü sekinet ve bir tavrı inkıyad için de, Allah diyerek namaza durunuz.-

KUNUT, bir şeye o suretle devam ve mülâzemet edib durmaktır ki taat, huşu' sükût, kıyam ma'nalarını tazammun eder ve lisanımızda divan durmak ta'bir olunur. Bunun için kunut, taattir, Kunut tuli kıyamdır, kunut sükûttur, kunut huşu' ve hafdı cenah ve sükûnı

Sh:»808

etraftır diye muhtelif noktai nazardan ta'rif edilmiştir. Bir hadîsi şerifte « اَفْضَلُ الصَّلَاةِ طُولُ الْقُنُوتِ » buyurulmuştur ki kıyam demektir. Binaenaleyh namazda kıyam ve kıraeti, duayı veya huşu' ve sükûtu uzatmağa da kunut denilir. Netekim Hazreti

Peygamber «bir ay kunut yaptı, bunda Arab kabilelerinden biri aleyhine dua ederdi» diye rivayet olunan fi'li Nebevîde kunut duaye kıyamı uzatmak demektir. İşbu «قُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ» emrile namazda bilhassa Allah için niyyetin ve iftitah tekbirinin ve kıyamın ve huşu' ile Dünya kelâmından sükûtun farzıyyeti anlatılmıştır. Bu suretle kıyam namazın ilk rüknüdür. «فَاقْرَءُوا ۰ وَارْكَعُوا ۰ وَاسْجُدُوا» emirleri mucebince kıraet, rükû', sücud, ka'de tertibde bundan sonradır. Her namazda evvelâ divan durmak vardır. Bu sebeble namaz esasen bir kunuttur. Fakat vitir namazı gibi bazı namazda kıyam esnasında bir tekbir ile daha dua için kıyamı uzatmağa da manayı hassıyle kunut denilir ki kunut içinde kunut demek olur, Binaenaleyh «kanitîn» musallîn, haşiîn, sakitîn demek olur. Asıl kıyam «قُومُوا لِلّٰهِ» den müsteban olduğu için «قَانِتِينَ» daha ziyade zikrullah ile durub huşu' ile sükût manasına sevkolunmuştur. Ebuamrişşeybanîden mervidir ki «biz iptida ahdi Resulullahda namazda tekellüm ederdik «وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ» nazil oldu sükût ile emr edildik» demiştir. Abdullah ibni Mes'ud dahi demiştir ki «biz Habeşistana gitmezden evvel Hazreti Peygambere namazda olduğu halde selâm verirdik o da bize karşılık verirdi Habeşistandan geldiğimde selâm verdim karşılık vermedi, sonra bunu kendisine arzettim «Cenabı Allah dilediği emri ihdas eder, namazda tekellüm etmemenizi de kat'iyen emreyledi» buyurdu. Ebusaidi Hudrîden mervidir ki bir adam Hazreti Peygambere namazda selâm verdi o da işaretle aldı, selâm verdikten sonra buyurdu ki «biz namazda reddi selâm ederdik, ya'ni selâm alırdık amma ondan

nehyedildik». Muaviyetibnilhakemissülemî hadîsinde de aleyhissalâtü vesselâm buyurmuştur ki

«bizim

Sh:»809

şu namazımız yok mu? Bunda kelâmı nastan hiç bir şey yaraşmaz, o tesbih, tekbir, kıraeti Kur'andır». Bu âyetin nüzulünden sonra Eshabı kiramdan her hangi birisi namaza durduğu vakıt heybeti Rahman ile uzağa bakmaktan, sağa sola iltifat etmekten, bir çakılı itmekten, gönlünde Dünya umuruna müteallık bir kuruntu yapmaktan sakınırdı.

« الصَّلَوَاتِ » da « الف لام » ahdı haricî içindir ki murad günde beş vakıt ma'lûm olan farz namazlardır. Bu ahdolmasa idi ma'lûm olan bütün namazların farz olması lâzım gelecekti ki buna güç yetmezdi.

VUSTA; evsatın müennesi olarak ismi tafdıldir ki orta veya efdal demektir. Bunun için salâtı vustâ hakkında mefhum i'tibariyle orta namaz veya efdal namaz diye ancak iki kavil vardır. İsmi tafdıl, ziyade ve

noksanı kabul eden şeylerden bina edildiği cihetle mevtten emvet denilmediği gibi bir şey'in vasat olması da ziyade ve noksanı kabul etmiyeceği için evsat ve vusta kelimesinin tafdıl manasında isti'mali doğru olmıyacağı ve binaenaleyh evsat en hayırlı, en mu'tedil demek olub salâtı vusta da efdal namaz ma'nasına olmak lâzım geleceği ıhtar da edilmiştir. Maamafih ismi tafdılin aslı fiil manasına vurudü dahi inkâr edilemiyeceği gibi tavassutun izafî veya hakikîsini tasavvur da mümkindir. Şu halde salâtı vustâ namazların en ortası veya ortası demek de olabilir.

Mâsadakına gelince: atıf tegayür ıktıza edeceğinden « الصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى » essalevattan başka bir namaz gibi görünür ise de esasen essalât, « الصَّلَوَاتِ » ta dahil olduğundan bu atfın ziyadei i'tina için hassı amme atıf kabilinden bulunduğu edna mülâhaza ile anlaşılır ki alel'umum müfessirîn rivayetleri de böyledir. Binaenaleyh bu atıf «ve melaiketihi ve cibril» diye meleklere Cebraili atıf gibidir ve farz namazlar içinde salâtı vustâ Melaike içinde Cebraile benzer, aceba bu hangi namazdır? Bunu sureti kat'iyede tayin

mümkin değildir, kibarı Tabiînden Said ibni Müseyyeb Hazretleri «salatı vustâ hakkında Eshabı resulullah şöyle idi» demiş ve parmaklarını birbirine geçirmiş. Bu babdaki akvalin hulâsası:

1- Bu, ikindi namazıdır. Bu kavil Hazreti Aliden, İbni Mes'uddan, Ebu Eyyubdan, bir rivayette İbni Ömerden, Semretibni cündebden, Ebu hüreyreden, Utayye rivayetinde İbni Abbastan, Ebu Saidi hudrîden, bir rivayette Hazreti Aişeden, Hazreti Hafsadan radıyallahüanhüm, bir hayli Tabiînden, imamı azâm Ebu hanifeden, bir kavlinde imamı Şafiîden, Ahmed ibni hanbelden ve bazı eshabı Malikten mervidir. Filvaki hadîsi sahih ile şayian rivayet edilmiştir ki Resulullah Efendimiz «Ahzab» muharebesi günü « شَغَلُونَا عَنِ الصَّلٰوةِ الْوُسْطَى صَلَاةِ الْعَصْرِ مَلَا اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ وَ بُيُوتَهُمْ نَارًا = bizi salâtı vusta olan salâtı asırdan meş'gul ettiler, Allah kalblerine ve evlerine ateş doldursun» buyurmuştur. Çünkü düşmanların kıtal için hücumlarından dolayı salâtı havf suretiyle olsun vaktında kılamamışlar, gurubı Şemisten sonra kılmışlardı. Hazreti Ali de «biz salatı vustayı sabah namazı zannederdik, nihayet Resulullah söyledi de bunun asrolduğunu tanıdık» demiştir. Ebu Maliki Eş'arî ve Semretibni cündeb Hazaratı da Resulullahın, « اَلصَّلٰوةُ الْوُسْطَى صَلَاةُ الْعَصْرِ » buyurduğunu rivayet etmişlerdir. Bunun vechi ve hikmeti olarak denilmiştir ki: İkindi namazı vakti herkesin ticaret ve maişet için en ziyade meşgul oldukları bir vakittır. Melâikei leyl-ü neharın ictimaı hengâmıdır, bir

de neharı şer'î ile iki gündüz iki gece namazlarının ortasındadır. Binaenaleyh her iki ma'nasiyle vustadır.

2- Sabah namazıdır. Bu da Hazreti Ömerden, bir rıvayet te Hazreti Aliden, Ebumusa ve Muaz ve cabir ve Ebiümame ve bir rıvayette ibni Ömer Hazaratından ve Mücahidden ve imam malikden ve bir kavilde imamı Şafiîden mervidir. Bunun hakkında da resulullahın bir gün sabah namazını kılıb kablerrükû kunut de yapdığı

Sh:»811

ve elini kaldırıb dua ettiği ve hıtamında «

«هٰذِهِ الصَّلٰوةُ الْوُسْطَى الَّتِى اُمِرْنَا بِهَا اَنْ نَقُومَ فِيهَا قَانِتِينَ

buyurduğu Eburecai Utaridî Hazretlerinden rivayet edilmiş ve Fahruddini Razî, tefsirinde buna daha çok istitlâlâtta bulunmuştur.

3- Öğle namazıdır. Bu da ibni Ömer, Zeyd, Üsame, Ebusaid, Aişe Hazaratından ve bir rivayetde İmamıazâmdan mervidir. Zeydibni Sabit radıyallahüanh şöyle rivayet etmiştir ki: Hazreti Peygamber öğle

sıcağında namaz kılar, nas da hâcirelerinde: sıcaktan tahaffuzgâhlarında bulunur, cemaate gelmezlerdi, Resulullah bu hususta söylendi, cenabı Allah « وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى » yi inzal buyurdu ki murad öğle namazıdır. Ve yine rivayet olunmuştur ki o zaman öğleyin Hazreti Peygamberin arkasında ancak bir iki saf cemaat bulunurdu, resulullah « لَقَدْ هَمَمْتُ اَحْرُقُ عَلَى قَوْمٍ لَا يَشْهَدُونَ الصَّلَاةَ بُيُوتَهُمْ = vallahi şu namaza gelmiyen kavmin üzerlerine evlerine yakayim diye gönlüme geldi» buyurmuş bunun üzerine bu âyet nazil olmuştur. Bir de öğle namazı resulullahın iptida Cebrail imametiyle kıldığı ilk namazdır. Bundan başka Cum'a namazı bu vakıttadır, bunun fazileti ise malûmdur.

4- Akşam namazıdır. Bu da Ebu Ubeydetesselmanî ve Kubeysatebni Züveybden radıyallahü anhüma mervidir. Zira bu namaz hazarda ve seferde hep üç rek'at sabittir.

5- Yatsı namazı olduğu da bazı zevattan nakledilmiştir.

6- Beş vakıt namazın mecmuudur ki Muaz ibni cebel radıyallahüanh buna kail olmuştur. Filvaki namaz aslı iman ile a'mali saire beyninde mütevassıt bir ibadettir. Bu i'tibarla «vustâ» sıfatı kâşifedir. Diğer cihetten

namazda sahibi tertib olmak efdal olduğunda söz yoktur. Bu ise her gün beş vakit namazın mec'muu i'tibariyledir.

7- Beş vakıt namazdan gayrı muayyen olarak birisidir. Kibari Tabiînden Said ibni Müseyyeb, ve Ebu Bekri verrak buna kail olmuşlardır. Cenabı Allah Şehri Rama-

Sh:»812

zanda Leylei kadri, esmai hüsnasında ismi a'zamını, yevmi Cum'ada saati icabeti gizlediği gibi namazlar içinde de salâtı vustâyı gizlemiş ve bununla beraber muhafazasını emretmiştir ki namazların hepsine devam ve muhafazasına i'tina olunsun. Böyle olduğunu Nafi', ibni Ömerden rivayet etmiş, Rebi' ibni Haysem de buna kail olmuştur, bir de bu âyet iptida « وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطَى صَلَاةِ الْعَصْرِ » diye nâzil olmuştu, Hazreti Hafsanın kölesine yazdırdığı ve bu âyete gelince bilhassa imlâ suretile yazdırdığı Mushafta ve kezalik Hazreti Aişenin Mushafında böyle, ve bir rivayette: « وَهِىَ صَلَاةُ الْعَصْرِ » olduğu, fakat bunun bil'ahare neshedilib yalnız « وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطَى » kıraeti kaldığı kıraatı mütevatire ile sabit ve Bera' ibni

Azib Hazretlerinden de bilhassa mervi bulunduğu cihetle anlaşılıyor ki bu evvelâ ikindi namazı olmak üzere ta'yin edilmiş olduğu halde bil'ahare ta'yini nesh olunub mübhem bırakılmıştır. Müfessir kurtubî demiştir ki sahih olan budur. Zira edille, mütearız ve vechi tercih, mefkuddur.

Meşhur olan kaviller bunlardır. Bunlardan başka:

8- Cum'a günü Cum'a namazı, diğer günlerde öğle namazıdır, Bu da Hazreti Aliden rivayet edilmiştir:

9- Yatsı ve sabah namazlarıdır ki Ebu Hayyanın zikrine göre Hazreti Ömer ve Hazreti Osman buna kail olmuşlardır.

10- Sabah ve ikindi namazlarıdır ki fukahai Malikîden Ebu Bekri Ebherinin kavlidir.

11- Bilhassa Cum'a namazıdır.

12- Farz namazların hepsinde cemaattir.

13- Salâtı havftır.

14- Vitir namazıdır. Ebülhasen Aliyibni Muhammedis sehavî bunu ıhtiyar etmiştir.

15- Kurban bayramı namazı,

16- Ramazan bayramı namazı

17- Kuşluk namazıdır.

Sh:»813

Müfessir Ebu Hayyanı Endelüsî bunları telhıs ederek der ki: «Bu kavillerden her biri zikrettiği namazın fazileti hakkında varid olan hadîslerle bir de bazısının şu, şu arasında mütevassıt olmasile tercih olunmak istenilmiştir. Halbuki bu bir huccet değildir, Muayyen bir namazın fazileti mahsusası bulunmak ne efdali kül

olmasına ne de salâtı vustadan muradı ilâhî o, olduğuna delâlet etmez. Bütün bu rivayat miyanında, en şayanı i'timad olan kavil; Fahri risaletin «salâtı asır» diye beyanıdır.» ilah.. İbni Ceriri Taberî de tefsirinde bunu savab göstermiştir. Hanefiyenin de en ziyade tarafdar olduğu budur. Böyle olmakla beraber bu kadar ıhtilâf içinde bunun kat'î bir tefsir olduğu iddia edilemez, zira âyetten «salâtül'asır» beyanının mensuhüttilâve kalması ta'yin hükmünün neshına da muhtemildir. Yalnız neshı tilâvet olması salâtı vustanın ma'hudiyyeti beş vakit namaz gibi takarrür edib bittevatür ma'lûm ve muayyen olmasına mütevakkıftır. Halbuki görüldüğü üzere beş vakıt namaz kat'îyyen ma'lûm olduğu halde bu öyle değildir, bu ancak mefhumi küllîsiyle ma'lumdur, gerçi yevmi «Ahzab» hadîsi en kavi bir beyandır. Lâkin bunun o günkü ikindi namazına masruf olması da muhtemildir, çünkü en ziyade maniaya ma'ruz olan o, olmuştur. Ve kesreti iştiğal hikmetine nazaran salâtı vustanın ekseriyetle ikindi namazına hamli, ekseri nas için ikindi namazının kesreti meşgaleye müsadif olmasından ve bu suretle ortada kalmasındandır. Halbuki umuma nazaran kesreti meşguliyet ve mania diğer namazlara da tesadüf edebilir. Bu cihetle denilebilir ki her şahs için kesreti mevani' hasebile kılınması müşkil ve en ziyade ortada kalıb fevt olması melhuz bulunan namaz hangisi ise onun hakkında efdali salevat ve salâtı vustâ da odur. Ve berveçhi balâ her namaz hakkında rivayet vaki' olması bu suretle izah edilebilir. Ve nüzuli evveldeki «salâtilasır» beyanının mensuh bulunması da bunu müeyyiddir. O halde salâtı vustâ hakkında esahh-u evsatı

akval,beş vakıt namazdan gayrı muayyen birisi olmaktır. Bütün namazlara i'tinayı te'min için salâtı vustâ kat'îyetle ta'yin olunmamış ancak ekiden buyurulmuştur ki:

Namazların hepsini ve hele salâtı vustayı muhafaza ediniz ve Allah için kalkıb divana durunuz, 239.

﴿فَاِنْ خِفْتُمْ﴾ ve şayed korkarsanız; düşman veya yırtıcı hayvan gibi bir sebebden naşi şiddetli bir korkuya düşerseniz ﴿فَرِجَالًا اَوْ رُكْبَانًا﴾ piyade veya süvari nasıl durabilirseniz öyle kılınız. -Ya'ni ıktızai hale göre nasıl ve ne tarafa durmak mümkin ise öylece velev hayvan üzerinde ima ile olsun münferiden kılınız ve her halde mümkin olduğu kadar kılınız, terk etmeyiniz, bu suretle gelişine göre namaza « صَلَاةُ خَوْفٍ = korku namazı» denilir ki en şiddetli korku zamanındadır. Salâtı havfın cemaatle kılınabilen diğer bir sureti vardır ki surei «Nisa» da gelecektir, onda korku bundan azdır. Fakat düşman ile bil'fiil kıtal esnasında bunların hiç biri yapılamaz, hareket namazı müfsid olduğundan o zaman namazı kazaya bırakmak zarurî olur. Netekim «Handak» muharebesinde «Ahzab» günü gurubı Şemse kadar böyle olmuş da Resulullah « شَغَلُونَا عَنِ الصَّلٰوةِ الْوُسْطَى صَلَاةِ الْعَصْرِ الخ » buyurmuş, dört

namazı kazaya bırakmış ve gurubdan sonra alettertib kaza eylemiş idi.

﴿فَاِذَآ اَمِنْتُمْ﴾ artık korkuyu atıb emniyet-ü selâmete çıktınız mı

﴿فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَمَا عَلَّمَكُمْ مَالَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ﴾ size o

bilmediğiniz ahkâmı ve bu miyanda ahkâmı salâtı nasıl ta'lim etti ise öylece Allahı zikrediniz, namazlarınızı yine kemalile kılınız ve diğer ahkâmını da icra ediniz ki şükretmiş olasınız, o ahkâm içinde namazlara devam bu fadl-ü fazıleti unutturmaz. -Demek ki namazlar içinde salâtı vustâ nasılsa bütün ahkâmı şer'îye içinde namazlar da öyledir.

Sh:»815

Ve bunu anlatmak için nikâh-ü talâk mesaili henüz bitmeden arada bilhassa bu emirler verilmiştir, vefatın ve talâkın mevzuıbahs olduğu ve olacağı bir sırada fazılete sevk ve namazı emir ve havf-ü eman ile cihadı ıhtar ne kadar beliğdır. Bu intibah ile o ahkâmın mütebakisini dinleyiniz:

﴿٢٤٠﴾ وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجًا ۚ وَصِيَّةً

لِاَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا اِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ اِخْرَاجٍ فَاِنْ خَرَجْنَ فَلَا
جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِى مَا فَعَلْنَ فِى اَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ
حَكِيمٌ ﴿٢٤١﴾ وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى
الْمُتَّقِينَ ﴿٢٤٢﴾ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ
تَعْقِلُونَ ﴿٢٤٣﴾

Meali Şerifi

Ve içinizden zevcelerini geri bırakarak vefat edecek olanlar, zevceleri için senesine kadar

çıkarılmaksızın bir intifaı vasıyyet etmek var, bunun üzerine kendileri çıkarlarsa kendi haklarında yapdıkları

meşru' bir hareketten dolayı size bir mes'uliyet yoktur, maamafih Allah azîzdir, hakîmdir 240 Mutallakaların

(boşananların) da ma'ruf veçhile bir istifade haklarıdır ki ihkakı Allahdan korkanlara bir vazıfedir 241 İşte

akıllarınız irsin diye Allah size âyetlerini böyle beyan buyuruyor 242

KIRAET: « وَصِيَّةً » Ebu Amr, İbni Âmir, hafs rivayetiyle Asım, Hamze kıraetlerinde mansub, mütebakisinde merfu' okunur. Abdullah ibni Mes'ud kıraetinde de « كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْوَصِيَّةُ » idi.

Cumhurı müfessirîn işbu « وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ ٠٠ » âyetinin nüzulü evvelkinden mukaddem olduğunu ve fakat tilavette te'hir edildiğini söylemişlerdir. Maamafih tarih, mübeyyen değildir, evvelki iddet, bu da nefaka içindir.

240. ﴿وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجًا﴾ yine içinizden vefat edib de acıklı zevceler bırakanlar

﴿وَصِيَّةً لِاَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا اِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ اِخْرَاجٍ﴾ zevceleri için senesine kadar haneden çıkarılmıyarak nefakalanacakları bir metaı vasıyyet bırakırlar. Bunların zevceleri için böyle bir vasıyyet hükmü vardır ki vasıyyet yapılmasa bile hükmolunur. ﴿فَاِنْ خَرَجْنَ﴾ bunun üzerine o zevceler kendiliklerinden çıkarlarsa

﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِى مَا فَعَلْنَ فِى اَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ﴾ o zaman kendi haklarında maruf nev'inden yaptıkları harekâtta size bir günah yoktur. Nefaka haklarını

kendileri ıskat etmiş olurlar. ﴿وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ Allah da azîz, hakîmdir. Maruf hılâfına hareket edenleri veya marufa müdahale eyliyenleri muahaze eder. -Burada nekire olarak «maruf» evvelkinde «bilmaruf buyurulması, bunun nüzulü mukaddem, obirinin mu'ahhar bulunduğundan dolayı olduğunu müfessirîn beyan ediyorlar. Huruc halinde nef'yi cünah gösterir ki bu bir sene temamen ıddet değildir, Zira ıddet olsa idi hurucları günah olurdu. Binaenaleyh bu âyet evvelkinden nüzulde dahi müteahhir olsa idi dört ay on gün iddet müddetiyle mütearız olmazdı. O halde mukaddem olduğundan dolayı nefakaya aid olan bu müddetin iddet müddetiyle mensuh

Sh:»817

veya muhassas olması ıktıza etmezdi. Lâkin şurası unutulmamak lâzım gelir ki bu bir sene kadar hakkı intifa' vasıyyet veya vasıyyet hükmünde olarak sabittir. Halbuki ileride görüleceği üzere zevce dahi rubu' veya sümün bir hısse ile varis olacaktır. Bu suretle miras âyetlerinin nüzulünden sonra vârise vasıyyet, mensuh olduğundan bu vasıyyet de mensuhtur. Ve binaenaleyh zevci vefat eden zevcelere kendi hıssei irsiyelerinden başka bir de nefaka vacib değildir, bu âyet, bidayeti islâmda zevceye miras yok iken nâzil olmuş ve bilahare irs ile neshedilmiştir. Ve bu nesh zevcenin aleyhine değil lehine olmuştur. Bir sene de

ıddet manâsı mülâhaza edenler bu neshın, nüzulü müahhar olan ıddet âyetiyle olduğuna da kail olmuşlardır. Demek ki her iki takdirde mensuhtur. Ancak Mücahidden süknâ hakkında mensuh olmadığına dair münferid bir kavil vardır. Ve İmamı Şafiî de ona kail olarak bunlara nefaka yoktur, fakat bir sene hakkı süknâ vardır demiş, süknâ dahi nefakadan madud olduğu cihetle bu telâkki rıvayeten ve dirayeten zaıftır.

Zevci vefat edenlerin nefakaları böyle, bu beyanın âhırine evveline rapt için bu babda ilk mevzuı bahsolan mutallâkalara gelince 241. ﴿وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ﴾ mutallâkalar için de şer'an ve adeten maruf veçhile bir meta' bir hakkı intifa' vardır ki ﴿حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ﴾ verilmesi müttekilere, takvanın manâi eammiyle mü'minlere vacibdir.- Zevc onu vermeli, vermezse hükkâmı müslimîn alıvermelidir. Bu meta' medhulün biha olanlar için, nefakai ıddet, olmıyanlar için de müt'adır. Fakat müt'a balâda geçmiş bulunduğu cihetle burada aslı masikaleh nefekai ıddet olacağı aşıkârdır. Bunun ma'rufu da zevcin vüs'una göre zevcenin haliyle mütenasib olmasıdır. «

﴿لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ اِلَّا وُسْعَهَا﴾. ﴿عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ﴾ ».

Sh:»818

242. ﴿كَذٰلِكَ﴾ İşte böyle ﴿يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهٖ﴾ Allah ahkâmına delîl olan âyetlerini beyan ediyor ﴿لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ﴾ ki aklınız ersin, sahibi akıl ve fehmolasınız.

Ahkâmı ilâhiyeyi güzelce anlayıb hüsni tatbik edesiniz de ölüm denince akıllarını kaçıranlar gibi olmıyasınız:

﴿٢٤٣﴾ اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ اُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللّٰهُ مُوتُوا ثُمَّ اَحْيَاهُمْ اِنَّ اللّٰهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ﴿﴾

Meali Şerifi

Bakmaz mısın o kimseler ki? binlerce kişi iken ölüm korkusiyle diyarlarından çıkdılar, Allah da kendilerine "ölün" dedi, Sonra da onlara bir hayat verdi, her halde Allah insanlara kar, bir adıl sahibi ve

lâkin insanların pek çokları şükretmiyorlar 243

« اَلَمْ تَرَ » ekseriyetle taaccüb ve takrir için kullanılır ki lisanımızda «görmedin mi» de böyledir. Rü'yet de ya gözle, ya kalble olur. İkisi de « اِلَى » ile sılalanmaz. Binaenaleyh « اَلَمْ تَرَ اِلَى » denildiği zaman nazar veya intifa ma'nasını tazammun eder ki «bakıb görmedin mi? Görmüş gibi bilmedin mi, ilmin bu ma'lûm şey'e daha yetişmedi mi? Ne garib? Hayır sen onu bilirsin» yahud «haberin yok mu baksanâ ne acaib!» demek olur.

Sh:»819

243. ﴿اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ﴾ Görmedin mi? Haberin yok mu? Ne acaib baksanâ şunlara ki ﴿خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ اُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ﴾ binlerce kişi oldukları halde ölümden kaçınmak için diyarlarından çıktılar ﴿فَقَالَ لَهُمُ اللّٰهُ مُوتُوا﴾ Allah da onlara ölün dedi ﴿ثُمَّ اَحْيَاهُمْ﴾ sonra bunlara yeniden hayat verdi. Ba's badel mevte mazhar oldular.- Ölmiyelim diye kaçtıkları zaman korktukları başlarına geldi, öldüler, fakat ölüm içine düşüb adeten öldük dedikleri bir anda da akıl-ü hayale gelmez bir surette tekrar hayat buldular. Demek ki hükmi

ilâhîden kaçılmaz ve hiç bir zaman Allahtan ümid de kesilmez. Rivayet olunmuş ki vaktiyle Irakta Vasıt tarafında « داوردان » denilir bir kasaba varmış, orada ta'un olmuş, ehalisi bundan kaçmak için memleketlerinden çıkmışlar, fakat hep telef olmuşlar, sonra Allah yine hayat vermiş. Bir de Beni İsrailden cihada memur olan bir kavim muharebeden korkub vatanlarından çıkmışlar, kaçmışlar, fakat yine ölmüşler, perişan olmuşlar, nihayet Allah onlara tekrar hayat vermiş, fisebilillâh muharebe etmelerini emretmiş. Bir gün Hazreti Ömer namaz kılarken geride iki Yehudî varmış, müşarünliyeh rükû'a varırken hava yapar, ya'ni rükû'da kollarını böğürlerine kısmayıb serbes ve aralık tutarak dizlerine kor ve karnını çekkin tutar ve bu suretle rükû'da merdane ve metin bir vaz'iyet alırmış, bunu gören Yahudîlerin biri diğerine «bu o mu» demiş. Hazreti Ömer namazı bitirince birisinin «bu o mu» dediğini söylemiş, «biz kitabımızda biiznillâh ölüleri dirilten Hazkilin verdiğini verecek demirden bir boynuz, (karn) buluyoruz» demişler, Ömerin, «biz kitabımızda Hazkil ve İsadan başka biiznillâh ıhyai mevtâ eden bulmuyoruz» demesi üzerine «Biz Allahın kitabında sana nakletmediği Peygamberler buluyoruz» demişler, Ömer de «evet» demiş, binaenaleyh Ye-

hudîler ıhyai mevtaya gelince «sana şunu söyleyeceğiz ki Beni İsraile veba vaki olmuştu, bunlardan bir kavim çıktılar, bir mil gider gitmez Allah bunları öldürdü, bunlara bir divar çevirdiler, kemikleri çürüdüğünde Cenabı Allah Hazkîli gönderdi, üzerlerinde bir müddet durdu, Allah da bunları bu yüzden ba's ba'delmevte mazhar etti» dediler diye de mervidir.

İşte bu âyet bu kıssaların biri veya hepsi dolayisile nâzil olmuştur. Ve deniliyor ki Hazkîl Zülkifl aleyhisselâmdır. Siyak, kıtal kıssasına daha münasib gibi görünürse de âyette hazeri mevt mutlak olduğu için gerek taun ve veba ve gerek muharebe her hangi bir sebeble olursa olsun ölüm korkusiyle hükmi ilâhîden firar etmek isteyenlerin hepsine şamildir, taun ve veba gibi öletlerde herkes bulunduğu yerden kaçmağa kalkmamalı, muharebe lâzım geldiği zaman da binlerle halk korkub vatanlarından kaçmamalıdırlar. Ölüm korkusiyle vatanlarını müdafaa ve emri ilâhîyi tenfiz etmekten kaçınarak sürü sürü terki diyar eden binlerle akvamın çok geçmeyib mahv-ü perişan oldukları ve sonradan biizni Huda yine hayat buldukları hakkında tarihi beşer misallerle doludur, burada Cenabı Allah bütün bunları ıhtar ederken ölümden, hükmi ilâhî olan vazifeden kaçıb kurtulmanın imkânı bulunmadığını ve böyle yapanların korktuklarına daha çabuk ve daha feci' bir şurette uğrıyacaklarını ve hattâ Allah murad edince hükmünü infaz etmek için ölüleri bile dirilteceğini ve binaenaleyh ölmekle kurtulacaklarını zannedenlerin de

kutulamıyacaklarını ifham buyurmuş, hasılı hükmi ilâhîden kurtulmak için ne ölümden kaçmanın, ne de ölüme koşmanın kârı akıl olmadığını anlatmıştır.

﴿اِنَّ اللّٰهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ﴾ şüphe yok ki Allahın insanlara fadl-ü keremi çoktur, böyle her türlü esbabın münkatı'

Sh:»821

olmuş artık hayata imkân kalmamış zannedildiği bir sırada bile yeniden hayat verir.

﴿وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ﴾ ve lâkin nasın ekserisi şükretmezler. -Onun emirlerine muhalefet eder ve kaçmakla kurtulacağız zannına düşerler ne budalalık. Ey mü'minler siz böyle olmayın:

﴿٢٤٤﴾ وَقَاتِلُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ
﴿٢٤٥﴾ مَنْ ذَا الَّذِى يُقْرِضُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ اَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللّٰهُ يَقْبِضُ وَيَبْصُطُ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾

Meali Şerifi

O halde Allah yolunda çarpışın ve Allahın semi' alîm olduğunu bilin 244 hani kim var Allaha bir karzı hasen arz edecek ki Allah ona bir çok katlarını katlayıverirsin, Allah hem sıkar hem açar, hep de döndürülüb ona götürüleceksiniz 245

KIRAET: « فيضاعفه » Nafi', ibni Âmr, Hamze, Kisâî, halefi Âşir kıraetlerinde « فا » nın zammiyle, İbni Kesir ve Ebu Ca'fer kıraetlerinde « فا » nın zammı ve aynın teşdidiyle elifsiz « فيضعفه » mütebakisinde « فا » nın zammiyle « فيضاعفه » okunur. « يبسط » Nafi', bezzî, Ebu Bekir Şu'be, Kisaî, Ebu Ca'fer revh kıraetlerinde «sin» yerine «sad» ile okunur.

Siz bunlardan ibret alıb şükreyleyin 244. ﴿وَقَاتِلُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ﴾ ve Allah yolunda muharebe edin, vazifenize bakın. -Anlaşıldı ki korkunun ecele faidesi yok, kat'iyen mukadder

olanın da reddine çare yok. Ecel geldi ise fisebilillâh ölmek, gelmediyse kıymetli zaferlere nail olub sevablar kazanmak var ﴿وَاعْلَمُوا﴾ ve biliniz ki ﴿اَنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾ Allah muhakkak semi'dir alîmdir.- Gidenlerin ve kalanların ne söylediklerini işidir. Kalblerinde neler gizlediklerini bilir. Şimdi 245. ﴿مَنْ ذَا الَّذى﴾ kimdir o yiğit ki ﴿يُقْرِضُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا﴾ Allaha bir karzı hasen, ya'ni gönlünden koparak, hüsni niyyet ve ıhlâsa makrun olarak, dişinden tırnağından güzelce kırkıb bir ödünc versin, fesibilillâh infak etsin de ﴿فَيُضَاعِفَهُ لَهُ اَضْعَافًا كَثِيرَةً﴾ o da yarın ona az' afı kesiresiyle kat kat versin, yahud her kim öyle ödünç verir, Allah da ona böyle kat kat verir. Bu katların mıkdarını ancak Allah bilir. Maamafih « كَمَثَلِ حَبَّةٍ اَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِى كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ » hisabiyle bire yedi yüz de denilmiştir.

Rivayet olunuyor ki Ebüddehdah radıyallahüanh «ya resul benim iki bağçem var, birisini tasadduk edersem bana Cennette iki misli var mıdır!» demiş «evet» buyurulmuş, «Dehdahın anası da beraberimde

mi?» demiş «evet» buyurulmuş, «sabiyye de beraberimde mi?» demiş «evet» buyurulmuş, bunun üzerine bağçelerinin en güzeli olan «huneyniyye» namındaki hadikasını tasadduk etmiş, dönüb ehl-ü ıyaline gelmiş, onlar da o bahçede bulunuyorlarmış, hemen bağçenin kapısına durmuş, zevcesi Ümmi Dehdaha bunu nakletmiş, o da «iştira ettiğin bağçeleri Allah mübarek etsin» demiş, çıkmışlar, bağçeyi teslim etmişler, bu âyet nâzil olmuş, Resulullah «Ebu dehdah için Cennette nice hurma ağaçları saçak atıyor.» buyurmuş.

Bu ne lûtuftur ki Allah kullarına böyle bir istikraz i'lân ediyor ve bu feyzın ıhlâs ve hüsni niyyetle iradei abde merbut bulunduğunu da gösteriyor. Buna talib

Sh:»823

olunuz, Allah bu katlı ihsanı önceden neye yapıvermiyor demeyiniz, çünkü

﴿وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْصُطُ﴾ Allah sıkar ve açar, gerek ferdlere ve gerek cemaatlere bazan darlık verir bazan da genişlik.- Darlıkta me'yus olmamalı, genişlikte de azıtmamalı, her iki takdirde herkes haline göre ragıbı hasenat olmalı. Dişinden tırnağından güzelce kesib Allaha malen ve bedenen -velev

sıkıntılara tahammül etmek ve hiç bir şey bulamazsa «

سَبْحَانَ اللّٰهِ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ وَلاَ اِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ وَاللّٰهُ أَكْبَرُ » demek

suretiyle olsun- karzı hasen yapılmalıdır ki sonu genişlik olsun ﴿وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾ ve siz ne

kadar kaçınsanız akıbet o Allaha irca' olunacaksınız. Ecir veya cezanızı behemehal bulacaksınız.

Bunların cereyanı tenvir için.

﴿٢٤٦﴾ اَلَمْ تَرَ اِلَى الْمَلَاِ مِنْ بَنِىٓ اِسْرَآئِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسٰى
اِذْ قَالُوا لِنَبِىٍّ لَهُمُ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ قَالَ
هَلْ عَسَيْتُمْ اِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ اَلَّاتُقَاتِلُوا قَالُوا وَمَالَنَآ
اَلَّا نُقَاتِلَ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ وَقَدْ اُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَاَبْنَآئِنَا
فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا اِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ
بِالظَّالِمِينَ﴾

﴿٢٤٧﴾ وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ اِنَّ اللّٰهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا
قَالُوا اَنّٰى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ اَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ
وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ قَالَ اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰيهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ
بَسْطَةً فِى الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ وَاللّٰهُ يُؤْتِى مُلْكَهُ مَنْ يَشَآءُ وَاللّٰهُ
وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٤٨﴾ وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ اِنَّ اٰيَةَ مُلْكِهٖٓ اَنْ يَاْتِيَكُمُ
التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ اٰلُ مُوسٰى وَ اٰلُ
هٰرُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلٰٓئِكَةُ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَةً لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ
﴿٢٤٩﴾ فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ اِنَّ اللّٰهَ مُبْتَلِيكُمْ
بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّى وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَاِنَّهُ مِنِّٓى اِلَّا
مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهٖ فَشَرِبُوا مِنْهُ اِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَلَمَّا جَاوَزَهُ
هُوَ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ
وَجُنُودِهٖ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ اَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللّٰهِ كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ
غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِاِذْنِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ مَعَ الصّٰبِرِينَ ﴿

﴿٢٥٠﴾ وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَآ اَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ اَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٢٥١﴾ فَهَزَمُوهُمْ بِاِذْنِ اللّٰهِ وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ وَاٰتٰيهُ اللّٰهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَآءُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللّٰهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْاَرْضُ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٢٥٢﴾ تِلْكَ اٰيَاتُ اللّٰهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَاِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ﴾

Meali Şerifi

Baksan â Beni İsrailin Musadan sonra yüze gelenlerine hani bir Peygamberlerine "bize bir melik gönder Allah yolunda muharebe edelim" dediler, nasıl dedi, üzerinize farz kılınırsa muharebe etmeyi verir misiniz? biz, dediler, neye muharebe etmiyelim? yurdlarımızdan çıkarıldık evlâdlarımız-

dan cüda edildik, vektaki bunun üzerine muharebe kendilerine farz kılındı fakat pek azından maadası dönüverdiler, Allah o zalimleri bilir 246 Peygamberleri onlara işte, demişti: Allah size melik olmak üzere Talutu gönderdi, A! dediler, ona bizim üzerimize melik olmak nereden? melikliğe biz ondan daha lâyık iken; malce bir genişliğe de nail edilmiş değil, onu, dedi: sizin üzerinize Allah intihab etmiş ve ilimde, cisimde ona ziyade bir vüs'at vermiş, hem Allah mülkünü dilediğine verir, Allah vasi'dir alîmdir 247 Peygamberleri onlara şunu da söylemişdi: Haberiniz olsun onun melikliğinin alâmeti size o Tabutun gelmesi olacaktır, ki onda rabbınızdan bir sekîne ve ali Musa ile ali Harunun metrükâtından bir bakiyye vardır, onu Melaike getirecektir, elbette bunda size kat'î bir alâmet vardır, eğer mü'minlerseniz 248 vaktaki Talut ordu ile hareket etti, muhakkak, dedi: Allah sizi bir nehrile imtihan edecek, kim ondan içerse benden değil, kim onu tatmazsa işte o benden, ancak eliyle bir avuc alan müstesna, derken varır varmaz ondan içtiler, ancak içlerinden pek azı müstesna kaldılar, derken Talut ve maiyetinde iman edenler nehri geçtiler, o vakıt de "bizim bu gün Calut ile ordusuna takatımız yok" dediler, Allaha mülâki olacaklarına kani' olanlar ise şu cevabı verdiler "nice az bir cemiyet, çok bir cemiyete Allahın izniyle galebe çalmışlar, Allah sabırlılarla beraberdir" 249 Ve vaktaki Calut ve ordusuna karşı meydana çıktılar şöyle dediler "Ey bizleri yetişdiren rabbımız üzerlerimize sabır dök ve ayaklarımıza sebat ver ve bizi kâfirler kevmine karşı muzaffer buyur" 250 Derken Allahın izniyle onları temamen bozdular, Davud Calutu öldürdü ve Allah kendisine mülk

ve hikmet verdi ve daha dilediğinden ona ta'lim de buyurdu, Allahın insanları birbiriyle defetmesi olmasa idi Arz, mutlak fesad bulmuş gitmişti ve lâkin Allahın zevil'ukul âlemlerine bir fazlı var 251 İşte bunlar Allahın âyetleri, onları sana bihakkın tilâvet ediyoruz, muhakkak ki sen o gönderilen Resullerdensin

252

Sh:»827

KIRAET: « عسيـتم » Nafi', «sin»in kesrile, bakilere fethile « غرفة » Nafi', İbni Kesir, Ebu Amr, Ebu Ca'fer gayının fethile, mütebakisi zammile. « دفع اللّه » Nafi', Ebu Ca'fer, Ya'kub « دفاع اللّه »

« ملأ » kavm, raht gibi müfredi olmıyan bir ismi cemi'dir ki toplandıkları zaman göz veya yer dolduran bir cemaat veya cemiyet mefhumile eşrafı nasa, ya'ni ileri gelen ve sahibi re'y olan vücuh ve erbabı hall-ü akd hey'etine ıtlak edilir. İbni Atıyye demiştir ki « ملأ » kelimesinin aslı vaz'ı cemii kavmdır, eşrafa « ملأ » denilmesi teşbihendir. İlah.... Ya'ni eşrafa bütün kavmi temsil edebilmeleri haysiyetinden onlar gibi « ملأ » ıtlak olunur. Onun için âtide göreceğiz ki sözler eshabı re'ye muzaf olmakla beraber mes'uliyet

umuma müteveccihtir. Hasılı « ملأ » iki noktai nazarla cumhurı kavm demektir. Ferrâ beyan eder ki bütün Kur'anda « ملأ، رهط، قوم، نفر » rical demektir, içlerinde kadın yoktur.

Ey sahibi nazar 246. ﴿اَلَمْ تَرَ﴾ görmedin mi baksanâ ﴿اِلَى الْمَلَاِ مِنْ بَنِىٓ اِسْرَآئِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسٰى﴾ Musadan sonra Beni İsrailden o cumhur cemaata ﴿اِذْ قَالُوا لِنَبِىٍّ لَهُمُ﴾ bir vakıt bunlar bir Peygamberlerine ﴿ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ﴾ bize kumanda edecek bir emîr, sevket fisebilillâh muharebe edelim dediler ﴿قَالَ﴾ o Peygamber

﴿هَلْ عَسَيْتُمْ اِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ اَلَّاتُقَاتِلُوا﴾

size

muharebe farz kılınırsa yapmamak etmiyesiniz? dedi, damarlarına basdı, hakikati gördü tesbit etmek istedi.

Cevaben ﴿قَالُوا﴾ bütün cemaat ﴿وَمَالَنَآ اَلَّا نُقَاتِلَ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ﴾ biz neye fisebilillâh muharebe etmiyelim? ﴿وَقَدْ اُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَاَبْنَآئِنَا﴾

halbuki yurtlarımızdan çıkarıldık ve evlâdlarımızdan olduk dediler.» Hissi sâr ve Allahdan ümidi zaferle esbabı harbin baliğan mabelağ mevcud olduğunu söylediler. Bu sırada Mısır ile Filestın arasında sakin bulunan Amalikanın başında İmlık evlâdından Calut namında bir cebbar hükümdar bulunuyormuş, bunlar Beni İsraile galebe etmişler, vatanlarının bir çoğunu zapt ile evlâdlarını, hattâ mülûk zadelerinden dört yüz kırk kişiyi esir edib götürmüşler, kalanlara vergiler tarhetmişler ve Tevratlarını bile almışlar. Bu sırada Beni İsrailin bir Peygamberleri yokmuş, nihayet Allaha yalvarmışlar, Allah tealâ bunlara sülâlei nübüvvetten kalma tek bir kadından bir çocuk vermiş ve buna nübüvvet ihsan eylemiş, bu sayede ümidlenmişler, bir taraftan onun nübüvvetini imtiham, bir taraftan da ümidi zaferle harbetmek arzusuna düşmüşler, bu saika ile ondan bu talebde bulunmuşlar ve böyle söz vermişler. İmamı Kuşeyrî bu noktada demiş ki fakat hüsni niyyetlerine mal ve evlâd endişesini karıştırarak hareket etmiş ve sırf fisebilillâh ıhlâsı tam ile emri ilâhîye amâde durmayıb ızharı tecellüdle tahyici harbe kıyam eylemiş bulunduklarından maksadları tamam olmamış ve alel'ekser rahata alışmış kimselerin mu'tadı olduğu üzere iptida hissi intikam ile celâdet göstermişler ve sonra iş sıkıya gelince fi'illeri kavillerine uymamış.

Filvaki ﴿فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ﴾ vaktaki muharebe yazıldı. -Emir verilib iş kesbi kat'iyet etti ﴿تَوَلَّوْا﴾ geri döndüler.- Fi'illeri kavillerine uymadı, sözlerinde

durmadılar,

Sh:»829

emre riayet etmediler. Harb meydanına gelirken yüz çeviriverdiler ﴿اِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ﴾ ancak içlerinden birazı müstesna bir makam kazandılar. -ki yakında görüleceği üzere bunlar bir avuç su ile iktifa edenlerdi, azlıklarına bakmadılar sebat ettiler ve muzaffer oldular. Bir hadîsi şerife nazaran bu akalliyet eshabı «Bedr» in adedince idi ki üç yüz on üç kişi imişler demek olur. Sözlerinde duran ve muvaffak olan bu akalliyyetten maadası bidayeten harbi tehyic ettiler de meydanı harbde bunları yalnız bırakıb çekiliverdiler ﴿وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ﴾ Allah da böyle zalimleri bilir. Binaenaleyh onlara yapacağını da bilir.- Bu cümlei tezyiliye sözlerinde durmıyan ve alelhusus harbe talib olub da bilahare dönenler hakkında büyük bir inzarı muhtevidir. Burada « لَايَنَالُ عَهْدِى الظَّالِمِينَ » kavli ilâhîsini hatırlamak lâzım gelir.

Harbin nasıl kesbi kat'iyet ettiğine gelince:

Onlar öyle söylediler 247. ﴿وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ﴾ o Peygamberleri de onlara ﴿اِنَّ اللّٰهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا﴾ Allah size Talutu emîr gönderdi dedi. Buna karşı ﴿قَالُوا﴾ o cemaat ﴿اَنّٰى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا﴾ o bize karşı nerden melik olacak? Yahud bizim üzerimize onun melik olması nasıl olur? ﴿وَنَحْنُ اَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ﴾ halbuki biz melikliğe ondan elyakız, melik olmak ondan ziyade bizim hakkımız ﴿وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ﴾ ona bir se'ai maliye de bahşedilmiş değil diye i'tiraz ettiler. Cevaben ﴿قَالَ﴾ o Peygamber dedi ki ﴿اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰيهُ عَلَيْكُمْ﴾ Allah onu ıstıfa ve intıhab ederek üzerinize sureti kat'iyede ta'yin etti ﴿وَزَادَهُ بَسْطَةً فِى الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ﴾ ve ona ilimde ve cisimde, maddî

Sh:»830

ve ma'nevî ziyade bir inkişaf ve inbisat verdi.- Maddeten iri, güçlü, kuvvetli, güzel, ma'nen ilmi din ve siyaset, fenni idare ve harbde sizden yüksek yarattı. Bilfi'il hükümdarlık ve kumandanlık için umde olan şeraıt de budur. Yoksa veraset, neseb, şartı aslî değildir. Deniliyor ki İbranî olan «Talut» ismi Arabca « طول » maddesiyle de alâkadar olarak kudret ve uzunlukta mubalaga ma'nasını mutazammındır.

Binaenaleyh kudreti ilmiye ve cismiyeye bir unvan gibidir. Esasında ucme bir ismi hastan ibaret olsa da Kur'an, Arabî noktai nazardan mefhumuna işaretle bunu bir düsturı küllî halinde ta'rif-ü tesbit etmiştir, Talutun ismi Süryanîce Sayil ve İbranîce Savil ibni Kays imiş. Demekki Talut, lekabdır.

Şimdi biz dururken Allah bunu neye böyle yapmış? mı denecek?

﴿وَاللّٰهُ يُؤْتِى مُلْكَهُ مَنْ يَشَآءُ﴾ Allah mülkünü dilediğine verir. -Malikülmülk o, asıl mülk onundur. Mülke nail olanlar bil'esale değil ondan binniyabe nail olurlar

﴿وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾ hem Allah vasi' ve alimdir.- Rahmet-ü ihsanı çok faili muhtardır: Kabzını bastı tâ'kıb eder, fakîri gani kılar, mülksüze mülk verir, vereceğini vermek için de hiç bir kayd-ü şarta tabi değildir, cehilden münezzehtir. Mülke lâyık olub olmıyanları, kimlere niçin ve ne kadar muddet vereceğini de bilir. Buna karşı biz dururken mülkünü Taluta neye verdi denemez. Ancak habere i'timad edemiyecek kimseler mantıkan bu da'vanın suğrası olan ıstıfa kazıyyesini ne ma'lûm diye menedib delil istiyebilirler. Bunu itmam için:

248. ﴿وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ﴾ Bir de Peygamberleri onlara dedi ki

﴿اِنَّ اٰيَةَ مُلْكِهٖٓ اَنْ يَّاْتِيَكُمُ التَّابُوْتُ﴾ Talutun melik olmâsının alâmeti zahiresi

ve nübüvvetin mu'cizesi size tabutun gelmesidir.-

TABUT sandık demektir. Maamafih müracaat demek

Sh:»831

olan «tevb» maddesinden mübalâga sıgası olmak hasebiyle dönüb dolaşıb gelinecek, merci'ı kül mealinde bir mefhum da ifade eder. Bu tabuttan murad da Tevrat sandığıdır ki Hazreti Musadan sonra Beni İsrailin ısyaniyle ellerinden çıkmış, refolunmuştu. Lâkin erbabı ahbar demişler ki «Allah tealâ, Hazreti Âdeme bir tabut inzal etmiş, içinde evlâdından gelecek Enbiyanın suretleri varmış. Şimşir ağacından en boy üç iki (3 x 2) kadarmış. Âdem aleyhisselâmın vefatına kadar nezdinde kalmış, badehu birer evlâdı tevarüs etmişler, nihayet Ya'kub aleyhisselâma intikal etmiş, sonra Beni İsrailin elinde kalmış, Musa aleyhisselâma kadar gelmiş, Hazreti Musa Tevratı buna kor, muharebe ettiği zaman öne geçirir, Beni İsrailin gönülleri bununla sükûn bulurdu. Vefatına kadar yanında idi. Badehu Beni İsrailde elden ele geçti. Bir hususta muhakeme olacakları zaman buna müracaat ederler, beyinlerinde hâkim olurdu. Muharebeye gittiklerinde önlerinde götürürler ve bununla teberrük ederek düşmanlarına zafer ümid ederlerdi. Melekler bunu askerin başında

tutar, muharebeye girişirler, sonra Tabuttan bir ses işittikleri zaman muzafferiyete yakîn edinirlerdi. Vaktâki Beni İsrail ısyana başlamışlar, fesada düşmüşler, işleri çığırından çıkmış, Allah başlarına Amalikayı musallat etmiş, bunlar galebe etmişler, Tabutlarını da almışlar götürmüşler, bir pisliğe, bir halâya bırakmışlar, Cenabı Allah Talutu melik yapmak murad edince Amalikaya bir belâ vermiş, hattâ Tabutun yanında abdest bozanlar basura tutulur olmuş, diğer taraftan beldelerinden beş şehir de mahvolmuş, kâfirler bu ibtilânın Tabut yüzünden olduğuna kail olmuşlar, onu çıkarmışlar, iki öküze yükletib koyuvermişler, Allah da bunlara dört Melek müvekkel kılmış sevketmişler, Talutun evine getirmişler. İşte Beni İsrail Talutun mülküne beyyine istedikleri zaman Peygamberleri, onun âyeti mülkü tabutun gelmesi olduğunu söylemiş» ilah. Demek oluyor ki Beni İsrailde

Sh:»832

tabut, emanatı mukaddeseden olub Hıristiyanlıktaki Salîb gibi bir mevkı'de tutulurmuş. Netekim Hıristiyanların salîbi kebiri de buna şebih bir vak'a geçirmişti. Tabutun tâ Hazreti Ademden beri gelmesi, içi resimli bir sandık olması, bunun Ebülbeşer olan Hazreti Adem olmasile tevfikı müşkil ve ayni zamanda bu ahbarı şayiayı ceffelkalem tekzib de haksız olacağından İbni Abbas Hazretlerinden rivayet olunduğu üzere

bunun zayi olmuş «Tevrat sandığı» olmasile iktifa etmek ve şu kadar ki bunu Hazreti Musa yaptırmış olmayıb daha kadim tarihî bir sandık olduğunu da kabul etmek muvafık olacaktır. Maamafih Ragıbın naklettiği vechile «Tabut, kalb, ve sekîne ondaki ilimden ibarettir.» de denilmiş. Çünkü kalbe « مَسْقَطُ الْعِلْمِ، بَيْتُ الْحِكْمَةِ، تَابُوتُ عِلْمٍ، وَعَاءُ عِلْمٍ، صُنْدُوقُ عِلْمٍ » tesmiye edilir. ilah... Bu gerçi meşhure ve zahire muhalif görünürse de onun lâzımı olan mühim bir ma'nayı işarî olduğu da inkâr edilemez. Buna göre hasılı meal: onun hakikî âyeti mülkü ısyan ve gurur ile zayi' olmuş ve sizi perişan etmiş olan kalbinizin yerine gelmesi ve hakikate iman ederek sükûnet-ü ıtminane irmenizdir. Beyyinei hakikiye afakî olmaktan ziyade enfüsîdir. Siz fikri fesad ile zayi' olmuş kalbinizi bulub da'vayı bırakarak ona biy'at ettiniz mi mes'ele biter. Aksi halde Allahın ona verdiği kudret ve vereceği muvaffakıyyet size melikliğini bil'îcaz teslim ettirir. İşte onun mülküne kat'î delil, işbu zahirî ve batınî Tabutun gelmesidir. ﴿فيه﴾ o Tabutta veya gelişinde ﴿سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ اٰلُ مُوسٰى وَ اٰلُ هٰرُونَ﴾ rabbınızdan bir sekîne, âli Musa ile âli Harunun metrukâtından bir bakıyye vardır.»

SEKÎNE; esasen sükûnet gibi sükûndan ve vekar-ü sebat ve emn-ü ıtmınan demektir ki lisanımızda da sekinet denilir. Hafifliğin ve telâşın zıddıdır. Bir te tanınan ve

kendisile sükûn-ü ıtmi'nan hissedilen her hangi bir âyet, bir alâmete sekîne ıtlak edilir. Meselâ bir ordu için sancak bir sekînedir. Burada bunun ne olduğu hakkında müteaddid rivayetler vardır ki bazıları maddî ve bazıları ma'nevîdir: Bir sureti mahsusa, bir rihyi heffafe, ilâhî bir ruhı mütekellim, Cennetten altın bir tas ki içinde Enbiyanın kalbleri yıkanır, rahmet, elvah mahfazası, bir âyeti ma'rufe. Bunların hasılı başlıca şöyle telhıs edilmiştir.

1- Sekîne, Beni İsrailde zebercedden veya yakuttan iki kanatlı ve kedi gibi başı ve kuyruğu bulunan bir suret imiş, bir inilti yaparmış, inledikçe tabutu alıb düşmana doğru giderler, durdukça dururlarmış.

2- Hazreti Aliden: İnsan yüzüne benzer yüzü var bir riyhi heffafe هفافة ريح = Hoş bir nesîm.

3- Sekîne, Hazreti Musa ve Harun ile onlardan sonraki Enbiyai Beni İsraile nazil olmuş kitablardan «Cenabı Allahın Talut ve askerine nusrat ihsan edib düşmanları def'edeceğine dair ba'zı bişaretler.»

4- Ne olduğu gayrı ma'lûm bir şey.

BAKIYYEYE GELİNCE: diyorlar ki bu da elvah kırıkları, Asai Musa ve Tevrattan bir nebze idi. Birinci ma'na üzere tabutun bir sebebi sekinet olduğu da mervidir.

Hasılı ma'na: O tabutta veya gelişinde size rabbınızdan bir sekinet-ü ıtminan ve âli Musa ve âli Harundan kalma mebrukâttan bir bakiyye vardır ki siz bununla sükûnet bulur, emn-ü ıtminana irer, onlar gibi amel edersiniz demek olur. Bu suretde tabut muhteveyatile kendisi bir sekînedir.

اَلْاَنْبِيَاءُ لَمْ يُورِثُوا دِينَارًا وَلَا دِرْهَمًا وَاِنَّمَا اَوْرَثُوا الْعِلْمَ =

Peygamberler ne bir altın ne bir gümüş miras bırakmamış, ancak ilim miras bırakmışlardır.» Hadîsi şerifi medlûlünce Enbiyadan kalma bakıyyei yadigâr ise ilme, din-ü şeriate aid şeyler olur.

Fakat bu bakıyyeyi ve o sekîne-vü sekineti havi tabut

nasıl gelir? ﴿تَحْمِلُهُ الْمَلٰٓئِكَةُ﴾ onu Melekler, Allahın elçileri, kuvvetleri getirir. -Yerden getirir, Gökten getirir, nasıl getirirse getirir siz o ciheti düşünmeyin de gelirse bilin ki Talut meliktir, ﴿اِنَّ فى ذٰلِكَ لَاٰيَةً لَكُمْ﴾ o tabutun gelişinde sizin için muhakkak bir âyeti hak, bir beyyinei ilâhiye vardır ﴿اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ eğer siz mü'min iseniz veya iman şanınızdan ise bu böyledir.- Bu fıkra şunu da gösterir ki ehli imana yaraşan hafiflik değil, vekar-ü sekinet, sebat-ü ıtminandır. Bunda da mirası Enbiyanın, ilm-ü dinin büyük ehemmiyeti vardır. Emanatı mukaddesenin de kuvveti kalb için bir feyz-ü bereketi bulunacağı inkâr olunmamalıdır.

249. ﴿فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ﴾ vaktaki bunlar temam olub Talut askerleriyle hareket etti ﴿قَالَ﴾ askerine hıtaben şöyle dedi: ﴿اِنَّ اللّٰهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ﴾ Allah sizi behemehal bir ırmakla imtihan edecektir ﴿فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ﴾ binaenaleyh ondan her kim içerse ﴿فَلَيْسَ مِنِّى﴾ benden değil, ﴿وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ﴾ ve her kim ona ağzını sürmezse ﴿فَاِنَّهُ مِنِّى﴾ o şüphesiz

bendendir, benim askerimden veya beni sevenlerdendir

﴿اِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهٖ﴾ ancak eliyle bir avuc alan içlerinden müstesna, bu

kadarına ruhsat var. Doğruda doğru ağızla sümürmiye müsaade yok, Talut bir emîr sıfatiyle bu emri, bu

talimatı vermişken ﴿فَشَرِبُوا مِنْهُ اِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ﴾ ırmağa gelince askerin

birazından ma'adası hep ondan içtiler, emri dinlemediler.-

Sh:»835

Rivayet olunuyor ki bir adam bir, avuc alır kendine ve hayvanına kifayet edermiş, fakat saldırıb içenlerin

dudakları morarır, hareretleri artarmış, Binaenaleyh bunlar nehrin berisinde dökülüb kaldılar

﴿فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَهٗ﴾ de Talut ile iman eden maiyyeti nehri

geçince ﴿قَالُوا﴾ kalanlar geriden

﴿لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهٖ﴾ bu gün bizim Caluta ve askerine

harb edecek takatımız yok dediler. -Yahud bunlar değil de nehri geçmiş mü'minlerin zaıf kısmı düşmanın

çokluğunu görünce ümidsizliğe düşüb biribirlerine böyle söylediler. Çünkü mü'minlerin de imanda

dereceleri mütefavittir. Söylerdiler de ne oldu?

﴿قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ اَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللّٰهِ﴾ her halde Allaha mülâki

olacaklarına kani ve müntazır bulunanlar.- Ya'ni ölümden kaçmanın mümkin olmadığını, bu gün bu muharebede ölmezse diğer bir gün behemehal öleceklerini ve nihayet huzurı ilâhîye varacaklarını bilen, binaenaleyh ahdinde sabit veya zafer ümidile ya şehid veya gazi olmağa azmeden ehli yakîn ﴿كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ﴾ nice kerreler azacık bir bölük bir çok bölüklere biiznillâh galebe çaldılar ﴿وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ﴾ Allah sabr-ü sebat edenlerle beraberdir dediler.- Zaiflerin kalblerine de kuvvet verdiler. 250.

﴿وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ﴾ vaktaki Talut ve maiyyetindeki bu mü'minler Calut ve askerlerine karşı meydanı harbe çıktılar ve düşmanın çokluğunu ve hazırlığını müşahede ettiler ﴿قَالُوا﴾ hepsi birden kuvveti kalb ile Allaha yalvarıb şöyle dediler ﴿رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا﴾ ya rabbena!. Bize

sabır yağdır ﴿وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا﴾ ve bizi paydar eyle, ayaklarımızı denk ve yerinde tut, titretme, kaydırma, azm-ü hedefimizden şaşırma ﴿وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ﴾ ve o kâfirler güruhuna karşı bize nusrat-ü muzafferiyet ihsan et. Bunun üzerine 251.

﴿فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ﴾ çok geçmeden o kâfirleri Allahın izniyle bozdular,

hıkmet-ü nübüvvet ihsan etti. -Talut kendisine kızını vermiş ve bilahare Arzı mukaddesin meşarık-u mağaribinde büyük bir devlete nail olmuştu. Ve Beni İsrail Davuddan evvel hiç bir melikin etrafında bu kadar toplanmamıştı. Bunlardan başka ﴿وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَآءُ﴾ ona iradei ilâhiyesi taalluk eden başka bazı şeyler de öğretti.- Ezcümle demirleri yumuşadıb zırhlı elbiseler yapmak san'atını ve başkalarının bilmediği kuş dilini, elhanı tayyibe ve saireyi ta'lim etti. Ve işte o zalimlerin zulmüne rağmen bir ekalliyetin azm-ü imanı ve himmet-ü duasiyle Allah tealâ böyle ümid edilmez muvaffakıyyatı azıme ihsan eyledi. Şimdi buna karşı iyi amma Allah muharebeye hiç meydan vermese ve sultai hükûmete müsaade etmese daha iyi olmaz mi idi? dememeli, çünkü ﴿وَلَوْلَا دَفْعُ اللّٰهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ﴾ Allah insanların bazısını bazısiyle defi' veya müdafaa etmemiş, müfsid ve mütecavizleri muslih ve mücahidlerle defi' ve ehli silm-ü salâhı ve evlâd-ü nisvani vikaye etmemiş olsa idi ﴿لَفَسَدَتِ الْاَرْضُ﴾ yer yüzü fesada uğrardı, Arzın menafi-ü mesalihı muattal olur, hars-ü nesilden, ilm-ü san'atdan, din-ü imandan eser kal-

mazdı. -Zira def-ü mukavemet kanunu olmasa idi ekser nas, mütecazib ve mutı-ü münkad bile olsa mütecavizlerin mütemadiyen hücumuna ma'ruz kalırlar, çiğnenir mahvolurlardı, muadelei içtimaiye bulunmaz, nihayet herkes mütecaviz olur, herkes mütecaviz olur da mukavemet de farzedilmezse hepsi mahvolur. Cenabı Allah insanları sahibi irade olarak yaratmıştır, ve böyle yaratması mahzı rahmet-ü kudrettir, fakat bu iradeler mutlak bırakılır da birbirleriyle tadil edilmez ve hiç bir mukavemete maruz kalmazlarsa külfeti mesaiye katlanılmaz, önüne geleni çiğnemeğe çalışır. Müdafea ve mukavemet olmayınca da tecavüz, aksarı turuk, tarıkı müstakim olmuş olur, o zaman da insan namına bir şey kalmaz, nizamı Arz muattal olur ﴿وَلٰكِنَّ اللّٰهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ﴾ ve lâkin Allah bütün âlemlere ve o miyanda bilhassa zevil'ukul âlemine bütün bir fazl-ü rahmet sahibidir.- Bu fesada razı olmaz, o Arza Omran verecek, üzerinde insanları fazl-ü keremiyle yaşatacak, ebedî saadetlere, yüksek mertebelere erdirecektir. Binaenaleyh fesad talisi batıldır, matlûbı ilâhî salâhtır. Binaenaleyh salâhın fesadı def etmesi için ehli salâh-ü hayrın ehli fesad-ü şerri defetmesi lâzımdır ve zaten mukavemet-ü müdafaa umum kâinatta bir kanunı hakdır. İradeden, akl-ü şuurdan hıssedar olmıyan mahlûklar bu mukavemetlerini cebri hakkile bil'ıztırar ibraz ederler. Faili muhtar olanlarda bunun tatbiki de akl-ü irade ve imanlariyle yapılmak lâzım gelir. İşte Allah harbı ve hükûmeti bu hıkmetle meşru' kılmış ve insanların müfsid ve mütecaviz kısmını muslih kısmiyle defi' ve hüsni suretle çalışacakları vikaye için emretmiştir. Erbabı salâh

ve fazılet bu noktayi derpiş etmeyib ve müdafaa kaydiyle meşgul olmayıb da mütecavizleri serbes bırakacak olurlarsa bütün kudret onların eline geçer ve onlar da âlemi temellük etmek sevdasiyle yer yüzüne fesad verecekler ve buna meydan verenler mes'ul

Sh:»838

olacaklardır ki balâda buna « ﴿وَلَاتُلْقُوا بِاَيْدِيكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ﴾ » ıhtarı sebk etmiş idi. Şu halde iki harb vardır. Birisi harbı ıslâh, diğeri harbı ifsaddır. Ehli imana emredilen de fisebilillâh harbı ıslâhtır ki bu da zulm-ü fesadın ve menbaı zulm olan küfr-ü şirkin def'i ve silmi küllînin te'minidir. Ehli salâh ve islâm bunu yapmazsa küfr-ü fesad istilâ edecek o zaman da insanlar kökünden kazınıb kıyamet kopacaktır.

Ya Muhammed! 252. ﴿تِلْكَ﴾ şunlar, binler kıssasından Davud fıkrasına kadar olan şu kıssalar ﴿اٰيَاتُ اللّٰهِ﴾ ibret alınacak Allah âyetlerdir. ﴿نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ﴾ biz bunları sana her türlü reyb-ü hatadan, şaibei tahrif-ü galattan ari mahzı hakk-u hakikat olarak tilâvet ediyoruz, Cibril ile sana mütevaliyen okuyoruz ﴿وَاِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ﴾ sen de

muhakkak ve muhakkak mürselîndensin, o büyük Peygamberler cümlesindensin, bunu bil, vazifeni ifa et.

O mürselînin makamlarını anlamak ister misin?

﴿٢٥٣﴾ تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللّٰهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَاٰتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَاَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ وَلَوْ شَآءَ اللّٰهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَآءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَلٰكِنِ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ اٰمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ وَلَوْ شَآءَ اللّٰهُ مَا اقْتَتَلُوا وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ

Sh:»839

﴿٢٥٤﴾ يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَاْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ وَالْكَافِرُونَ هُمُ

الظَّالِمُونَ ﴿٢٥٥﴾ اَللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ اَلْحَىُّ الْقَيُّومُ لَا
تَاْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ مَنْ ذَا
الَّذِى يَشْفَعُ عِنْدَهُ اِلَّا بِاِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ
وَلَا يُحِيطُونَ بِشَىْءٍ مِنْ عِلْمِهِ اِلَّا بِمَا شَآءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَلَا يَـُٔودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِىُّ الْعَظِيمُ
﴿٢٥٦﴾ لَآ اِكْرَاهَ فِى الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَىِّ فَمَنْ
يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللّٰهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقٰى
لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴿﴾

Meali Şerifi

O işaret olunan Resuller, biz onların bazısını bazısından efdal kıldık, içlerinden kimi var Allah kelâmına Kelim etti, bazısını da derecelerle daha yükseklere çıkardı, Meryemin oğlu İsaya da o beyyineleri verdik ve kendisini Ruhul'kudüs ile te'yid eyledik, eğer Allah dilese idi bunların arkasındaki

ümmetler, kendilerine o beyyineler geldikten sonra birbirlerinin kanına girmezlerdi, ve lâkin ıhtilâfa düştüler kimi iman etti kimi küfür, yine Allah dilese idi birbirlerinin kanına girmezlerdi ve lakin Allah ne isterse yapar 253 Ey o bütün iman edenler size merzuk kıldığımız şeylerden infak edin: gelmeden evvel bir gün ki onda alım satım yok, dostluk da yok şefaat de yok kâfirler ise hep o zalimlerdir 254

Allah, başka tanrı yok ancak o, daima yaşıyan, daima duran tutan hayy-ü kayyum o, ne gaflet basar onu ne uyku, Göklerdeki ve Yerdeki hep onun, kimin haddine ki onun izni olmaksızın huzurunda şafaat edecek? onların önlerinde ne var arkalarında ne var hepsini bilir, onlar ise onun dilediği kadarından başka ilmi ilahîsinden hiç bir şey kavrıyamazlar, onun kürsîsi bütün Gökleri ve Yeri kucaklamıştır her ikisini görüb gözetmek ona bir ağırlık da vermez o öyle ulu, öyle büyük azametlidir 255 Dinde ikrah yok, rüşd, dalâlden cidden ayrıldı, artık her kim Taguta küfredib Allaha iman eylerse o işte en sağlam tutamağa yapışmıştır, öyle ki onun için kopmak yok, Allah işidir, bilir 256

Ya Muhammed! 253 ﴿تِلْكَ الرُّسُلُ﴾ o Rüsül, o işaret olunan Peygamberler, şunun bunun intihab-ü ta'yini ile değil bizzat Allahın gönderdiği o Allah sefirleri, içinde bulunduğun Resuller kafilesi yok

mu ﴿فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ﴾ biz onların ba'zısını diğer ba'zısına tafdil ettik, evet hepsi Resul, aslı risalette hepsi müsavi, fakat böyle olmakla beraber ba'zısına ve belki her birine bir meziyyet, bir fazıleti mahsusa, bir rütbei mümtaze verdik ﴿مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللّٰهُ﴾ kimisine Allah bizzat kelâm söyledi, Kelimullah yaptı, netekim Musa Turda ve leylei hıyerede Allahın elçisiz kelâmını dinledi ﴿وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ﴾ ba'zısını da bir çok

Sh:»841

derecelerle daha yükseklere çıkardı, Sidrei müntehadan geçirib «قَابَ قَوْسَيْنِ اَوْ اَدْنٰىۚ» sirrile makamı kurbı mutlakta, rahmeten lil'âlemîn, meb'usı kül, habibi huda, Hatemül Enbiya yaparak Makamı mahmuda i'lâ eyledi. Biz azımüşşan Peygamberleri yekdiğerine tafdıl ettik ﴿وَ﴾ bu miyanda obirlerinden sonra ve senden önce ﴿اٰتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ﴾ İsa ibni Meryeme dahi o beyyineleri -risaletini ve fazıletini mübeyyin olan açık huccetleri, ya'ni İncili İncildeki o mevaız ve tezkîratı müessireyi natık âyetleri, ta'biri aharle kelimeyi, ihyai mevta ve ibrai ekmeh mu'cizelerini- verdik ﴿وَاَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ﴾ ve kendisini ruhülkudüs ile te'yid ettik, kudsî ve nezih bir haslete mazhar kıldık «

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَاٰتَيْنَا

عيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ الآيه باق» şimdi sureti tafdıli izah eden şu cümlelerin uslubı beyanında «فَضَّلْنَا ٠ مِنْهُمْ ٠ وَرَفَعَ ٠ وَاٰتَيْنَا» diye cemi'den ifrada, ifraddan cem'e, fadıldan efdale, efdalden fadıla iltifat iltifat üzerine nasıl bir tenevvu' var dikkat edilmelidir. Evvelâ her biri risalette ve binaenaleyh kelimei hakta müttefik, saniyen sureti umumiyede ba'zısı bir fazıleti mahsusa ile mütefadıl olarak min vechin mütenevvi ve tenevvuuna göre birer ümmete müsaid. Salisen bu tefadulda Musa ve İsa gibi makamı cemi'de mütekabil iki haddi mütemayiz ve ortada makamı cem'ulcemi'de cami'ülkül ahırı evvel, evveli ahır, dairei risaletin merkezi mutlakı cemaati rüsülün kalbi ekmeli ve binaenaleyh ümemi mütenevvianın derecatı müterettibe üzere kesretten vahdete ircaı için kurbi mutlaka vasıl imamı tevhidi olarak nizamı ekmel üzere bir silsilei Mürselîn mevcud. Şayanı dikkattir ki fıkraı İsa bir taraftan te'hır ediyor, bu cihetle derecata mukarin gösterilerek kadri i'lâ ediliyor, diğer taraftan sahibi derecata iltibas hasıl olmamak için «وَاٰتَيْنَا» ile ta yukarıdaki «فَضَّلْنَا» cümlesine atfolunuyor da «وَاٰتَى عِيسَى» diye

Sh:»842

«رَفَعَ» ye atfolunmuyor, bu suretle de sahib derecata değil, alelûmum Rüsül zümresine rabtediliyor. Bir

de validesine nisbetle ismi tasrihen zikrolunuyor ki bunlarda hem Beni İsrailin çirkin isnadlarına bir rağm, hem de ona ilâh ve ibnullah diyen Nasâranın ifratlarına beliğ bir red vardır. Ve ayni zamanda bu sureti atf ile İsanın sahib derecattan zemanen mukaddem olduğuna dahi işaret olunmuştur. Bundan başka işbu cemaati mürselînin mazhar oldukları bu makamat ve bu fezaili müterrettibenin kendilerinde zatî ve kesbî olmayıb mahza mevhibei ilâhiye olduğu iyice tefhim edilmek için «فَضَّلْنَا ۠ كُلَّمَ اللّٰهُ ۠ وَرَفَعَ ۠ وَاٰتَيْنَا ۠ وَاَيَّدْنَا» buyurulmuş ve bununla hem risaletin ma'nası izah edilmiş, hem de bu babda ifrat veya tefrıt ile vartai şirke düşülmemesi ıhtar olunmuştur ki âyetin ma'badi bu nokta üzerinde bir siyak ta'kib edecek ve nihayet Ayetülkürsî ile bütün hakikat tavzıh olunacaktır, hasılı cemaati mürselîn, esası risalette müttehid ve fezaili mütenevvia ile mütefazıl olarak makamatı mahsusalarile yüksek bir hey'eti muntazama arzederler. Bu miyanda üçü bilhassa calibi dikkattir ki ikisi cenah, biri kalb ve merkezdir. Bir cenahta Kelimullah, bir cenahta da İsâ Ruhullah vardır. Kalbde taayyüni kâmilinden dolayı ismini tasriha lüzum olmıyan ma'ruf birisi ta'biye edilmiştir ki diğerlerinin bir çok derecat ile fevkinde bir makamı refii mahmuda mazhardır. Bu noktada cenabı Allah Habibini fahr-ü ucubdan sıyanet eylemek için İsadan mukaddem ve Musadan daha yüksek birine ve meselâ Hazreti İbrahime telmih eder gibi «وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ ؕ» diye tekrim etmiş de «o da sensin ya Muhammed» diye tasrih etmemiş ve fakat tasrihten daha beliğ bir ahd ile iltifat

göstermiştir, Belâgatte bu tarzı beyanın bir çok misalleri vardır. Netekim şuarayı Arabdan «Hutey'e» ye en yüksek şair kimdir diye sual olunduğu zaman Züheyri ve Nabıgayı söylemiş ve isteseydim üçüncüyü söylerdim demiş ve

Sh:»843

bununla kendini kasdetmiştir ki eğer «kendimi söylerdim» demiş olsa idi azameti olmazdı. Cenabı rabilâlemîn de burada efdali rüsülüne bu tarzı beyan ile makamını iş'ar eylemiştir, buna binaen Habibi huda «ben evlâdı Ademin seyyidiyim fakat fahr-ü iftihar yok = اَنَـا سَيِّـدُ وَلَـدِ اٰدَمَ وَلَا فَخْرَ hadîsi şerifi ile bu hakikati beyan ettiği gibi hem bu nükteye hem de « لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْ رُسُلِهٖ » âyetindeki müsavatı rüsül fıkrei imaniyesine tenbihen « لَا تُفَضِّلُونِى عَلَى يُونُسَ بْنِ مَتَّى =beni Yunüs ibni mettya tafdıl eylemeyin, ya'ni ben de Peygamberim, o da Peygamber» buyurmuştur. Binaenaleyh Peygamberlerin isimlerini tasrih ederek tafdıle kalkışmamak muktezayı edebi imandır. İbni Abbas radıyallahü anhden mervidir ki «biz, demiş mescidde Enbiyanın fadlını konuşuyorduk, Nuhu tuli ibadetiyle, İbrahimi hulleti ile, Musayı Allahın kendiye teklimi ile, İsayı semaye ref'i ile yâdederek ve fakat Resulullah hepsinden efdaldir,

kâffei nasa meb'us, önü, sonu mağfurdur ve Hatemülenbiyadır dedik, derken aleyhissalâtü vesselâm giriverdi «ne gibi bahıs desiniz» dedi, söyledik «hiç bir kimseye Yahya ibni Zekeriyyadan hayırlı olmak gerekmez» buyurdu ve onun hiç bir seyyie yapmadığını ve niyyet de etmediğini söyledi» ilah... Şüphe yok ki bütün mürselîn miyanında Musa ile İsanın bittahsıs zikri bu iki Peygamberin azameti şanlarına tenbihdir. Bu ise bunların derecat ile fevkında gösterilen Resuli ekmelin celâleti kadrine başkaca bir bürhan teşkil eder. Zikrettiğimiz ehadîsi nebeviyye de bu ekmeliyyetin tecelliyatı nezihesindendir. Yarab bizi de bu şefiülmüznibînin şefaatile bekam eyle.

Şimdi fahvayı hıtab şuna müncerr oluyor: işte makamatı mürselîn, bu miyanda makamını anla, ve ona göre ifayı vazıfe eyle. Fakat şunu bilmeli ki bu fazaili mütenevvia ve derecatı refia mahza bir atiyyei ilâhiyedir. Bu yükseklik kendilerinin bilasale bir hasleti zatiyeleri değil, ihsanı ilâhî ile nail oldukları bir mevhibei sübhaniyedir. Bunları

Allah vermiş ve kendilerini Allah göndermiştir. Asıl vazıfei risalet evamiri ilâhiyenin tebliğ-u icrasına

niyabettir. Resuller ancak emri ilâhîyi temsil ederler. Fazaili mahsusaları, meşiyyeti cüz'iye ve niyabiyeleri emri ilâhîde fânidir. Alelıtlak kendi dileklerini yapamazlar. Bizzat meşiyyeti mutlaka ve külliyyeye malik ve bütün vukuata hâkim, vacibülvücud, ezeliyyüzzatı vessıfat, iradei külliyesahibi, hâlık ve mükevvin değildirler, ne Musanın mazhariyeti kelâmiyesi, ne İsanın mazhariyeti beyaniye ve ruhiyesi ve hattâ bunların derecat ile fevkında olan Resuli ekmelin makamı kurbi risalet hududundan çıkıb rububiyyet haddine giremez, asıl irade Allahındır, Allah murad etmeyince hiç bir şey yapamazlar. Görmez misin

﴿وَلَوْ شَآءَ اللّٰهُ﴾ Allah kat'îyen dilemiş olsaydı

﴿مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَآءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ﴾

bu Peygamberlerden sonra ümmetleri kendilerine bu kadar beyyinatı hak geldikten sonra biribirlerinin kanına girmezler, muharebe etmezlerdi. -Peygamberlerini tasdik ve emri ilâhîyi açık olarak beyan eden nususun mucebile amel eder, ihvan olurlar da hılâfına hareket etmezlerdi. Alelhusus Musadan sonra ne Beni İsrail biribirile boğuşurdu, ne de Peygamberlerin kanına girib İsadan sonra Nasâra ile döğüşürdü. Hele İsanın beyyinatından sonra Hıristiyanlar ne kendi aralarında ne sair akvam ile hiç bir muharebe etmemek lâzım gelirdi. Zira onlara «bir yanağına tokat vurana obir yanağını da çeviriver» diyen beyanı İsa tecavüze bile mukabeleden menetmek emrinde ne kadar samimî ve ne kadar açık idi. Bundan sonra Hıristiyanlık her ne sebeble olursa olsun birinin kanına girmek değil hattâ kimseye el kaldırmamak, hiç bir

cidal yapmamak ıktıza etmezmiydi? Onlara muharebe haram idi ﴿وَلٰكِنِ اخْتَلَفُوا﴾ ve lâkin böyle olmadı ıhtılâf ettiler, muhtelif fırkalara,

Sh:»845

milletlere ayrıldılar ﴿فَمِنْهُمْ مَنْ اٰمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ﴾ de kimi iman etti, dini Enbiyayı iltizam eyledi, kimi de i'raz edib kâfir oldu, olabildi de biribirlerinin kanına girdiler, nice muharebeler yaptılar ve hâla yapıyorlar. O Peygamberlerden ve o beyyinattan sonra da bunlar olabildi, kelimei hak, tebliği emir ve Peygamberlerin bunları infaza masruf olan iradatı cüz'iyeleri bu ıhtilâfı ve küfr-ü muhalefeti mümteni kılmadı, kaldırmadı, halbuki Allah dilese idi bunlar olamazdı.- Demek ki her emri ilahî hılâfına hareket imkânını selbetmez, her emir ademi muhalefeti irade eden bir emri tekvinî, bir meşiyyeti cebriye değildir, eğer böyle olsa idi ademi muhalefete meşiyyeti ilâhiye taalluk etmiş bulunur, Allahın Peygamberlerine ve tebliğ ettiği beyyinatı emriyeye küfr-ü muhalefet mümkin olamazdı. Vaki ise böyle değildir, Demek ki Allah ıhtilâfın alel'ıtlak ademi vukuunu dilememiştir. Dikkat olunursa tefadüli Enbiya esasta müttehid olmak üzere bir tenevvü ifade eder ki bu tenevvü bizzat muradı ilahîdir. Bunlarla ümemi mütenevvianın teşekkülü de muradı ilahîdir. Bu az çok bir manayı ıhtilafı tazammun eder. İşte bu tenevvü ve

ıhtilafı küllîyi ıktiza etmemek için bunları aledderecat tevhid edecek daha yüksek Peygamberler ve hepsinin fevkında meb'usı kül, sahib derecat ba's buyurulmuştur ki bu suretle ümmetler tenevvü ve kesret içinde bir tevhidi mutlaka mazher olsunlar. Demek ki emri tevhid bilkülliye mani ıhtilaf olmadığı gibi imkânı muhalefeti de selbetmiş değildir, ve bunların hepsi meşiyyeti ilahîye iledir. Zira olmasa idi olamazdı, binaenaleyh saa'i meşiyyet, sea'i emirden, sea'i hak, sea'i hayırdan eamdır. Emri teklifî, meşiyyeti cebriyeyi değil hayr-ü rızayı istihdaf eder. Vuku ve ademi vuku ise meşiyyeti mutlakaya ve emri tevkine merbuttur. Görülüyor ki tebeyyüni ilmî vücubı aklî ve yalnız emri teşriî, iradatı cüz'iye, fi'ıl veya terkin ılleti tammesi değildir. Ne kadar kat'î ve beyyin

Sh:»846

olursa olsun emri mücerred, ilmi mahız ve ne kadar vazıh ve musıb bulunursa bulunsun sadece irşadat ve tenviratı fikriye velevse Peygamberlerden zahir olsun iradatı cüz'iye bütün insanları şerden, ısyandan, tecavüzden, küfr-ü ıhtilaftan menı' ve beyinlerinde cidal ve kıtali refetmeğe sebebi kâfi değildir. Her şeyde olduğu gibi bu hususta asıl sebebi müessir ve ılleti tamme bizzat meşiyyeti ilahîye ve emri tekvinîdir. Madem ki bu kadar beyyinattan ve bu kadar terakkiyatı ilmiyeden sonra Allahın evamıri teklifiyesine ve

Peygamberlerine karşı ıhtilaf ve ümmetler beyninde cidal ve kıtal yine vuku bulmuş ve bulmaktadır, o halde hepsi mü'min olsun ve ıhtilaf-ü kıtâl mümkin olmasın» diye meşiyyeti ilahiye taalluk etmemiştir.

Filvakı ﴿وَلَوْ شَآءَ اللّٰهُ مَا اقْتَتَلُوا﴾ Allah dilemiş olsa idi ümmetler hiç bir zaman iman ve küfrile muhtelif oldukları halde bile birbirlerinin yanına girmezlerdi, giremezlerdi, Allah kıtâl olmamasını dilemiş olsa idi bazı ahvalde yaptığı gibi onu yapacak ınsanlara irade ve kudret vermez veya irade ve kudretlerini hükûmsüz bırakırda hepsini cebren ve bil'ıztırar silm-ü vifaka sevkeyler, cidal ve kıtale müteallık hiç bir hareket yaptırmazdı ve o zaman bunlar üzerinde cebriye mezhebi cereyan eder ve fi'ıllerinde mühtar değil, mükreh ve muztar olurlardı. Ve o zaman Allahın faili muhtar olduğu da bilinmezdi.

﴿وَلٰكِنَّ﴾ velâkin iş öyle değil ﴿اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ﴾ Allah ne dilerse yapar, dilediğine ısmet dilediğine hızlan verir, iradei mutlaka onun, ıhtiyari tam onun, kudreti mutlaka onundur. İradesini tevkıf edecek hiç bir kudret yoktur, kudretine karşı koyacak hiç bir şey mütesavver değildir. O hiç bir hususta mecbur değil, tam manasiyle fa'ıli muhtardır ve her ıhtiyarı hıkmettir. Alel'umum mahlûkatında sırf müsavat ve mümaselet murad etmemiş, müsavat

içinde tefadul, tenevvu ve kesret içinde vahdet murad etmiş ve insanlarada cebri mutlak murad etmemiş teklif murad eylemiştir. Binaenaleyh kıtal imkânını selbetmemiş, bil'akis sübutunu takdir buyurmuş ve makamatı mürselînde görüldüğü üzere tenevvu içinde tevhit emreylemiştir. Bunun için hasbelirade ıhtilâf-ü kıtal emri vakidir ve bunun hayır ciheti de vardır, şer ciheti de. İkiside meşiyyeti haktan haric olmamakla beraber emir ve rizayi ilahî hayır cihetindedir. Bu suretle mümkin ve emri vakı olan ıhtilâf ve kıtalin şerr-ü fesadını def-u ref'ı, mütecaviz veya tecavüze müste'ıd hak ve tevhid düşmanlarının tecavüzden men'ı zımnında fisebilillah cihad büyük bir hayır ve emri ilahî ile ehli imana bir ferıza olmuştur. Şu halde cihaddan muradı ilahî tenevvu ve ıhtilafın alel'ıtlak ref'i değil küfr-ü muhalefeti mağlûb ederek mütenevvi' ve muhtelif insanlar üzerinde emri hakkı galib kılmak tevhidi hakka ve silmi küllîye münafi ıhtilâfat ve tecavüzata karşı hakimiyeti hakkı te'min eylemektir, babı tekvinde kıtal nasıl bir emri vakı ise babı teşrı' ve teklifte de cihad bir emrivakı'dir. Ve artık cihadın beyyinatı haktan bir beyyinei fi'liye olduğunda şüpheye mahal yoktur. Beyyinatı saireyi dinlemiyen ve hiç bir ahid tanımıyan kâfirlere, tağilere, bagilere bu beyyinei fi'liye tatbık olunur. Fakat bu tatbık olunabilmek için yukarılarda da ıhtar olunduğu üzere daha evvel bir ferıza vardır:

254. ﴿يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوٓا﴾ Ey Allaha ve bütün Peygamberlerine iman eden

ümmeti Muhammed

﴿اَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَاْتِىَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ﴾ İbni kesir, Ebü Amır, Ya'kub kıraetlerinde « ع » nin ve «ta» ların tenvinsiz nasbiyle « لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ » okunur- bir kıyamet günü gelecek ki onda ne alım satım ne fidye ve mübadele ne dostluk ne şefaat

Sh:»848

hiç biri bulunmıyacak, o gün gelmeden evvel bey-u şira yapmak, Allah için uhuvvet ve sadakat te'min etmek, şefi' ve nâsır bulmak mümkin olan eyyamı Dünyada tedarükâtı lâzimede bulunmak üzere size her hangi bir sebeble kısmet ettiğimiz emvalden fisebilillâh nefakalar, masraflar veriniz. -Ya'ni emvalinizin farzolan haklarını eda için zekâtlarınızı yerli yerine sarfediniz, kâfirler gibi emvalinizi keyflere, hevalara sarf ve boşuna telef veya hukukı mefruzasını ketmedib de kendinizi ıkaba ma'ruz bırakmayınız. ﴿وَ﴾ unutmayınız ki ﴿الْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ﴾ Allaha ve Peygamberlerine ve o dehşetli

güne ve bu emirlere iman etmiyen o kâfirler hep zalimdirler.»- Emri hakka bakmaz, hakkı yerli yerine koymaz, hududı ilâhiyeyi tecavüz ederler, neye güçleri yeterse çiğnerler, beyyinatı mücerredeyi dinlemezler, fi'len bir maniaya musadif olmadıkça hak, hukuk gözetmez saldırırlar, ahıdları mı nakzetmezler, canlar mı yakmazlar, ırzlara mı geçmezler, gönüllerinin hükmettiği kadar vergiler mi almazlar, ıbadethaneleri, müessesatı hayriyeyi tahrib mi etmezler, hasılı mukavemeti fi'liye görmedikçe her haksızlığı yaparlar. Siz ise haksızlığın, küfr-ü zulmün def'ine me'mursunuz, öyle ittifaklarla bunlara karşı lâzım gelen def'-u mukavemeti ihzar etmelisiniz. Bunu yapmıyanlar kendilerini ıkabı ilâhîye ma'ruz bırakırlar, yevmi cezadan korunmazlar da nihayet zulmü kendilerine yapmış olurlar. O gün her halde gelecek, o kâfirler o zaman bey-u şira ile, fidye ve mübadele ile hiç bir iş göremiyecekler, ne dostları bulunacak ne şefaat edenleri. Tapınıb sakladıkları ve Allah yolunda sarfetmedikleri altınlar, gümüşler ateşden damga olacak, alınlarını, böğürlerini dağlıyacaktır. «

اَلْاَخِلَّآءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ اِلَّا الْمُتَّقِينَ ۧ » medlûlünce o gün bütün dostlar biribirlerine düşman kesilecek, şefaat kapıları kapanacak, bu felâketlerden ancak iman edib vazifesini yapan ve önceden korunan müttekiler müstesna olacaktır. Binaen-

aleyh bu mertebe ittikayı ihraz ve o felâketten ihtiraz için mü'minler o gün gelmeden evvel vecibelerini eda etmeli, fîsebilillâh infaklar yapmalı, seve seve zekâtlarını vermeli uhuvvetlerini te'yid ve cemiyetlerini tanzım ederek hazırlanmalı, uyumayıb intibah üzere bulunmalı, kâfirler gibi Allahın emrine muhalefet edib de kendilerine yazık etmemelidirler. Bakınız Allah nasıl bir Allahdır:

255. ﴿اَللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۚ﴾ Allah o yegâne ma'budi haktır ki hakikatte ondan başka ma'bud yoktur. Çünkü ﴿اَلْحَیُّ الْقَیُّوْمُ ۚ﴾ fena ve zevalden münezzeh hayyükayum ancak odur. Ezelden ebede bütün hayat-ü beka onun, bizatihi ve lizatihi kaim vacibülvücud ve her an müdebbiri kül, mukavvimi kül ancak odur. O olmasaydı ne hayattan eser olurdu ne de vücuddan.» Hayatı ilâhiye mebdei ilm-ü irade olan bir sıfatı ezeliyedir.

KAYYUM « قَیُّوْمٌ » kıyamdan «fey'ul» vezninde bir sıgai mübalegadır ki kendi kaim ve diğerlerini mükim ve mukavvim demektir. Ve bunda kıyamı eşyanın kıyamı ilâhîde fanî olduğuna lâfzan dahi bir îma vardır. İbni Sina bunun vacibülvücud mefhumuna müsavi olduğunu söylemiş ise de bunda vacibülvücud mefhumunun kendinden başka lâzımıolan mucid ve müdebbiri kül gibi diğer kemal mefhumlarının hepsi de

mantukan dahildir. Âyetin maba'di bunun beyanıdır. Ve bu isimlerin ismi a'zam olduğu da söylenmiştir. -O öyle bir hayyi kayyumdur ki ﴿لَا تَاْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ﴾ onu ne gaflet basar, ne uyku, daima alîm, daima habîrdir. ﴿لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ﴾

Semavat-ü Arzda: yukarılarda, aşağıda ne varsa onun, görünür görünmez bütün mükevvenat onun milkidir,

ılleti kül o, gayei kül o, maliki kül o, Allahın milki olan bu mahlûkattan

﴿مَنْ ذَا الَّذِى يَشْفَعُ عِنْدَهٗٓ اِلَّا بِاِذْنِهٖ﴾ kimin

Sh:»850

haddi ki Allahın izni olmaksızın huzurı kibriyada şefaat edebilsin, bu halde hangi budaladır ki Allahın emri olmadan bunların birinden şefaat dilenebilsin. Çünkü

﴿يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ ۚ﴾ Allah yukarıların aşağıların, önlerindekini ve arkalarındakini, geçmişlerini, geleceklerini, bildiklerini ve bilmediklerini bilir, onun ilminden gizli hiç bir şey yoktur. ﴿وَلَا يُحِيطُونَ بِشَىْءٍ مِنْ عِلْمِهٖٓ﴾ bunlar ise onun ma'lûmatından hiç birini ihata edemezler ﴿اِلَّا بِمَا شَآءَ ۚ﴾ ancak dilediği kadarını kavrayabilirler. -Binaenaleyh bizzat onun izn-ü emri olmadıkça herkes başından korkmadan nasıl şefaate kalkabilir. Her hangi bir şeyde velev

cüz'î bir tasarrufa kimin salâhiyeti olabilir, meğer ki onun izn-ü emrini almış sevgililerinden olsun. Ma'lûm ki şefaat hurmetli birinin madununda bir diğeri hisabına reca ve niyaz ile yardım ederek ona inzımam etmesi demektir ki bu bir meçhulü i'lâm veya bir arzuyu izhar ile bir tesahub manasını tazammun eder. Bunu da kendini ve haysiyyetini bilen ve meşfua meşfu' minhten ziyade bir alâkası bulunan ve mazarrat celbetmiyeceğinden emin olan kimseler yapabilir. Halbuki milki ilâhî olan şu mahlûkattan her hangi birine Allahdan ziyade tesahub etmeğe ve ona bilgiçlik satmıya ve ilerisini gerisini temamen idrak etmeden ve önünü ardını saymadan huzurı ilâhîde kendine bir paye verib de şefaate kalkışmak gerek şefi' ve gerek meşfu' için ne kadar tehlükelidir. Eğer Allah bildirmemiş ise şefaat edecek olanın hali şefaat edilecek olandan daha ziyade endişeye şayan olmadığı nereden ma'lûm olur. Bu hal içinde velevse Melâike ve Enbiyadan olsun kimdir o, ki izn-ü ıkdarı ilâhî olmadan önünü ardını saymayıb Allahın kullarına Allahdan ziyade tesahub etmek salâhiyetini kendinde görsün de şefaate cür'et ede-

bilsin. Meğer ki Cenabı Hak dilesin, hususî veya umumî şefaate iradei ilâhiye sadır olsun da kendilerine bildirilmiş bulunsun. -Demek ki, kibriyayi ilâhîden şefaat umulamaz değildir, fakat o da herkesten evvel

onun kendi yedindedir. Ve onun izn-ü emrile cereyan edebilir. O zaman babı şefaat açılır ve şefaate me'zun olanlar kendi dilediklerine değil yine Allahın dilediklerine şefaat imkânını bulabilir. Bundan anlaşılır ki evvelâ hak tanımıyan Allah düşmanlarının kendilerine şefaat etmesi melhuz bir Allah dostu bulabilmelerine, kezalik müşriklerin putları gibi ilim şanından olmıyanların şefi' olabilmelerine asla ihtimal yoktur, sonra me'zun olabilecek her şefiin hududı şefaati de indi ilâhîdeki derecesi ve o nisbette mazhar olabileceği izn-ü ıkdarın şumulile mütenasib olabilecektir. Binaenaleyh evvel-ü ahır izin çıktığı zaman en umumî surette sahib şefaat balâda makamatı mürselîn hakkındaki beyanı ilâhîden müsteban olduğu üzere hepsinin fevkında sahib derecat olan efdali rüsül olabilecektir, bu babdaki nüsusa nazaran Cenabı Allah ona şefaat için istizan salâhiyetini de bahşetmiş ve en yüksek makamı risalet makamı şefaati uzmâ olmuştur ki Makamı mahmudda hadîsi şefaat gelecektir. Allah öyle bir sahibi ilm-ü saltanattı.

﴿وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ﴾ tecelligâhı hükmü olan kürsîsi bütün Semavat-ü Arzı geniş geniş tutmuştur. Yerlerde ve Göklerdeki bütün ecram-ü ecsam içinden dışından hep bu kürsî ile muhattır her birinin kıyamı onun içindedir. Bu miyanda hiç bir nokta bulunmazki orada kürsîi ilâhînin hükmi cari olmasın. Arzın içinden çıkamayan insanlar onun Yerleri, Gökleri muhıt olan kürsîsini nasıl idrak eder. «

وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهٖ وَالْاَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ

«وَالسَّمٰوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهٖ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ

Semavat-ü Arz denince bir mahbus gibi bunlarla her taraftan muhat olan insanlar madde ve kuvvetin,

hissin, hayalin, vehmin, aklın, tasavvurun, hükmün ve cemıı taayyünatı izafiyenin dahilden

son

Sh:»852

haddine dayanır, bunların maverası deyince bilâ kayd-ü şart bir incizabı kalbî ile namütenahi bir muhıta

namahdud bir emeli mutlak sahasına geçmek için çırpınırlar. İnsanlar kendilerince Arzın küçük bir parçası

üzerinde bile bir devlet-ü hükûmet ele geçirib idare ve muhafaza etmenin ne kadar zor bir iş olduğunu ve

asırlardan beri gelen nice nice devletlerin milletlerin bu yüzden memleketlerini görüb bildiklerinden nihayet

tasavvur edemedikleri işbu Semavat-ü Arzın bir kabzai tasarrufta kürsîi vahdetten saltanatı vahide ile idare

olunur bir memleket olduğunu mülâhaza ettikleri zaman muhafazası ne kadar müşkil ve ağırdır gibi bir

zanna düşebilirler. Fakat o kürsîi ilâhî bütün Semavat-ü Arzı tutmuş olmakla beraber

﴿وَلَا يَـُٔودُهُ حِفْظُهُمَا﴾ bu Semavat-ü Arzı o kürsîi vahdetten kabzai tasarrufta tutub

hıfzetmek Allaha ağır da gelmez, onun için bu hiç bir şey değildir, ﴿وَهُوَ﴾ o Allah celle celâlüh

﴿الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ﴾ pek yüksek pek büyüktür. Yegâne aliy, yegâne azîm ancak odur.

Binaenaleyh bundan başka bihakkın bir ma'bud nasıl mümkin olur, ve buna karşı başkalarına taabbüd edilib de şefaatleri nasıl umulur, ve böyle yapan kâfirler ne kadar bedbahttır.

Bu âyette «Âyetelkürsî» ıtlak edilir ve bundan dolayı bu sureye «Suretülkürsî» dahi denilir. Görüldüğü üzere bu âyet saltanat'ü melekûti ilâhînin gayet beliğ ve mucez bir tasvirini ve Allah tealânın zat-ü sıfâtını hem ta'rıf ve hem Semavat-ü Arzın ve muhıtlerinin hılketi kıvam-ü nizamı, kısmet-ü vüs'atini muhafazası, sirri hayat, sirri ilim, sirri hâkimiyet gibi maddî manevî kuvvetlerinin şehadeti baligasiyle isbat ederek bütün ilâhiyyat mesailinin ümmehatını kürsîi ilâhî gibi vasi' bir şümul ile muhtevi bulunduğundan bütün âyatı

Sh:»853

Kur'aniye miyanında mevzuiyle mütenasib olmak üzere en yüksek bir şeref-ü kıymeti haizdir. Netekim aleyhissalâtü vesselâm «Kur'anda â'zamı âyet ayetülkürsîdir. Bunu her kim okursa Allah o saat bir Melek gönderir ertesi güne kadar hasenatını yazar ve seyyiatını mahveder, bu âyet bir evde okunsun da Şeytanlar onu otuz gün bırakmasın olmaz ve kırk gün ona ne sahir ne sahire girmez, ya Ali! bunu evlâdına

ve ehline ve komşularına öğret bundan büyük bir âyet nazil olmadı.», «Her kim salevâtı mektubenin her birinin arkasında ayetelkürsîyi okursa onu ölümden başka Cennete girmekten menedecek hiç bir şey kalmaz -ya'ni ölünce doğru Cennete gider- ve ona ancak sıddık veya abid olanlar devam eder. Ve bunu her kim yatağına yatarken okusa Allah onu kendisine ve komşusuna ve komşusunun komşusuna ve etrafındaki hanelere emin kılar», «seyyidi eyyam yevmi Cum'a, seyyidi kelâm Kur'an, seyyidi Kur'an Suretülbakare, seyyidül Bakare de âyetülkürsîdir» buyurmuştur.

KÜRSÎ LÛGATTE üzerine münferiden oturulan ma'lûm şeydir ki esasen taht ve ilmi şerifin aynı surette olan makamı mahsusu ve mümtazı demektir, nefsi ilme ve âlime dahi ıtlak olunur. Bilâhare iskemle ve sandalye gibi şeylere dahi ta'mim edilmiştir. Lisanımızda en çok makamı ilimde müsta'meldir, her hangi bir şeyin aslına ve toplandığı yere dahi kürsî denilir. Netekim kürsîi memleket, payitaht ma'nasına gelir. Bunun aslı olan «kürs» kelimesinde içtima' ve imtizac ile keçe gibi giriftleşib muhkemleşmek ma'nası vardır. Hasılı hakikî ma'nasiyle muhkemleşmek ma'nası vardır. Hasılı hakikî ma'nasiyle kürsî ancak bir kişi oturabilen en yüksek bir nevi sandalyedir. Binaenaleyh Yerleri Gökleri kaplamış bir kürsî tasavvuru bu ma'nayı ma'rufun aynı olmıyacağı da şüphesizdir. Aynı zamanda bu kelimenin bize bir hâkimiyet ve saltanat, bir ilim, bir şeref-ü azamet ve nüfuz mefhu-

mu ifade ettiğinde de şüphe yoktur. Biz bir memlekette bir kürsî bir taht tasavvur ettiğimiz zaman evvelâ bir memleket, saniyen onun içinde bir payitaht salisen o payitaht içinde bir Arş bir saray rabian o saray içinde bir taht hamisen o taht üzerinde bir reisi hâkim sadisen bu hükümdardan bütün memlekete şamil bir nüfuz tasavvur ederiz ki bunda hükümdar zarf zarf içinde memleketle tamamen muhat» ve aynı zamanda nüfuzile muhıttır ve bunda en şayanı hayret olan nokta da bir şey'in hem muhıt ve hem muhat olabilmesindeki sirdir ki aynı ilimde de vardır. Ve bu nokta insanlara vahdeti ilâhîyeyi en güzel telkin edecek olan bir lemhadır. Âyeti kürsî bize bu mazmunu telkîn etmekle beraber gösteriyor ki memleketi ilâhiye Semavat-ü Arzdır. Fakat bunlarla kürsîi ilâhî muhat değil muhıttır. Bizim kürsî tasavvurumuzun hilâfınadır. Allahı tefekkür ederken hep muhattan muhıta doğru geçmelidir. Taht veya payıtaht memleketi Semavat ve Arzı muhıt, Arş, tahtı muhıt, Rahman Arşın içinde değil üzerinde ve Allah hiç muhat değil hep muhıt ve kayyumdur ve obirindeki tezaddı kaldıran budur. Şu halde kürsîi ilâhî bize ancak bir isim, ve muhattan muhıta geçerek nihayet Semavat-ü Arz tasavvurunun mâverasından mübhem ve nâkabili tahâyyül bir mefhumı azamet ile ma'lûm olabilir. Bunun hakikatini ta'yin edebilmemize imkân yoktur. Maamafih müfessirîn bunun ta'rifinde

bir kaç vecih, rivayet etmişlerdir. Şöyle ki:

1- Kürsî, Semavat-ü Arzı kaplamış bir cismi azîmdır. Buna Arşın kendisi diyenler de olmuştur. Lâkin ahbarı sahiha «kürsî Arşın tahtında ve Semavatın fevkında bir cisimdir.» Diye varid olmuştur. Kürsî, mevzıı kademeyndir. Süddîden menkul olduğu üzere Semavat-ü Arz kürsînin cevfinde, kürsî Arşın altında ve iki ayağının mevzıidir. Bunda mevzıı kademeyi kademi Arşın mevzıi olduğu musarrahtır ki bunu ruh a'zamın veya

Sh:»855

hamelei Arştan büyük bir Meleğin mevzı'i kademeyni diye gösterenler de vardır. İşbu mevzı'i kademeyn ta'rifi kürsînin payı taht ya'ni makarrı hükûmet ma'nasile alâkadar olduğunu aşikâr gösteriyor. Semavat-ü Arz ma'lûm olan bütün âlemi cismanînini ifadesi olduğu cihetle bunları kaplamış olan cevfi kürsînin bir cism olması Semavat-ü Arzda ma'ruf bulunan ecsamın cismaniyetinden başka bir cismaniyet demek olduğunu da unutmamak lâzım gelir, ya'ni kürsî bir cismi mütehayyiz değil aynı hayyiz olan bir cisim demek oluyor ki bunun cismaniyeti madde ile değil, imtidadı mutlak, tabiri aherle alel'umum mahall-ü mekân denilen bu'di

mücerred ve cevfi küllî ile tasavvur olunmak mümkindir. Zira mekanı mutlak denilen bu'di mücerred, feza, madde imtidadının künhünü ifade eden bir imtidadı mücerreddir, bu'd ve imtidad ise cismaniyetin en umumî manasıdır. Fakat ecsamı maddiye bunda mütehayyiz olduğu halde bu başkaca bir hayyizde mütehayyiz değildir, ve diğer ecsam ile kabili tedahuldür. Lâkin şu âlemi cismanîde görülen kuvayi maddiye ve şuunatı vücudiyenin mevkii tecellisi de budur. Bütün ecramı ulviye bunda mütemekkin ve aralarındaki âlemi esîriye varıncaya kadar bütün emvacı mekfüfe bunda kâindir. Harekât-ü sükûn bunda caridir. Ancak zaman ve âlemi ervah bundan daha vasi'dir. Bir zamanlar malûmatı fenniyeye bir kıymeti sabite isnad eden ve münzelâtı ilâhiye hududunun hududı fenniyeden çok vasi' bulunduğunu düşünmiyerek âyatı Kur'aniyeyi zamanın malûmatı fenniyesine göre izah ve tevil etmekten zevk alanlar o zaman hey'eti âlem hakkında Batlemyus ilmi hey'etinin en yüksek bir mevkı'i fennîyi haiz olması ve kendileri de bu ilmin mütehassıslarından bulunması hasebiyle Semavat-ü Arzı ona göre mülâhaza ve te'vil ettikleri gibi kürsînin cismaniyeti hakkındaki asarı da o fennin nazarıyatiyle izaha çalışmışlar ve binaenaleyh «kürsî

feleki samin olan feleki sevabit, Arş da feleki tası' olan feleki atlâstır» diye te'vil eylemişler. «Kürsîde Semavatı sebi' bir kalkan içine atılmış yedi para gibidir», «Arşta kürsî büyük bir sahraya atılmış demir bir halka gibi bir şeyden ibarettir» mealinde mervi olan iki hadîsi şerifi de buna delil gibi farzetmişlerdir. Bu gün görüyoruz ki işbu dokuz felek nazariyei fenniyesi kuvvetini zayi' etmiş olduğu halde âyatı Kur'aniye ve ehadisi nebeviyye nazarlarda yine bu günkü Semavat-ü Arz gibi bütün kıymetile tecelli edib durmaktadır. Binaenaleyh bunları behemhal kendi ma'lûmatımızın dairei ihatasına alarak izah etmeğe çalışmak ne icabatı fenniyeye, ne de icabatı diniyeye muvafık değildir. Bu iki hadîsi şerif bize kürsînin feleki samin veya feleki sevabit olduğunu değil, nihayet Semavat-ü Arza nazaran büyük bir mekân, Arşa nazaran da pek küçük bir daire olduğunu temsil etmektedir. Binaenaleyh asrı hâzırdaki ma'lûmatı fenniyeye göre buna bir mana vermek lâzım ise kürsîyi mekânı mutlak mefhumile tasavvur etmek elbette daha muvafıktır ve bu bizim kendi mülâhazamız değildir, imam Fahruddini razî bu âyette değil lâkin Fatiha tefsirinde kürsîyi mekân, Arşı da zaman nazariyeleriyle mütalea etmiştir. Çünkü mekânı mutlak semavat-ü Arzı cevfine almış kaplamıştır. Ve halbuki bütün imtidadı mekânî şu andaki bir lahzai zemaniyenin içine sığmış mâzi ve istikbalin cereyanı mütevalisi içinde bu dairei hal tıbkı büyük bir sahrada küçük bir halka gibi kalmakta bulunmuştur. Maamafih diğer taraftan kürsî ve Arşın manevî hasiyyetleri hakkında da rivayetler vardır. İnsan şu muteleaları tefekkür ederken bile farkına varır ki Semavat-ü Arzı mekândan başka ihata eden,

kuvvet-ü kudret, akl-ü ilim ve bunların fevkinde ruh vardır. Ve hatta zaman, mekânı muhıt görünürken bunun da ruhta tecelli eden bir şen olduğu ve binaenaleyh âlemi ilm-ü ruhun zemanı dahi kaplıyan bir muhıt bulunduğu-

Sh:»857

nu takdir eder. Netekim kürsî ruhı azamın veya diğer büyük bir meleğin mevzıi kademeyni denilmişti. Şu halde bunların esası hududı Arşa dahil iseler de kürsînin kürsî olması mücerred cesamet-ü imtidaddan değil bu manevî kuvvetlerin de bir tecellisine mazhar olmasındandır. Ve Allaha izafeti de bundan olmalıdır. Buna binaen:

2- Kürsî, saltanat-ü kudret ve mülk demektir, zira ilâhiyyet ancak kudret-ü icad ile tezahür edeceği gibi lisanda da taht ve kürsî denildiği zaman bizzat kudreti hâkimiyet murad olunduğu vardır.

3- Kürsîi ilâhî ilmi ilâhî demektir, zira kürsîi ilim taht manâsından daha ma'ruftur ve bu münasebetle nefsi ilme dahi mecazen kürsî denilir. Bu rivayet, İbni Abbas Hazretlerinden mervidir. İbni Ceziri Taberî gibi bir

hayli müfessirîn bunu ıhtiyar etmişlerdir.

4- Bu kelâmdan maksud Allahın azamet-ü kibriyasını mahzâ bir tasvirdir. Cenabı Allah halka zat ve sıfaatını ta'rif ederken nâsın mülûk ve eazım hakkında mutatları olan suretlerle hıtab buyurmuştur. Netekim Kâ'beyi kendine beyt yapmış ve tavaf-ü ziyaretini emreylemiştir. Zira nâs hükûmdarlarının saraylarını ziyaret ederler, Haceri esvedin Arzda «yeminullah» olduğunu söylemiş ve mevzı-ı takbil yapmıştır. Netekim nas mülûklerinin ellerini ve eteklerini öperler. Kezalik bu kabilden olarak yevmi kıyamette kullarının muhasebesi hakkında Melâikenin Enbiyanın, şühedanın huzurda bulunacaklarını ve mizanlar vaz'olunacağını zikretmiştir. İşte bunlar gibi kendisine de Arş isbat etmiş « اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى » buyurmuş ve bunu tavsıf ederek, « ﴿وَتَرَى الْمَلٰٓئِكَةَ حَآفِّينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْۚ﴾ . ﴿وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌۜ﴾ . ﴿اَلَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ﴾ » buyurmuş, sonra kendine kürsî de isbat etmiş « وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَۚ » buyurmuştur. Bundan anlaşılır ki Arş ve kürsî gibi teşbihî iham eden elfaz Ka'be ve tavaf ve Haceri esved hakkında daha ziyadesile mevcuddur. Halbuki bunlar da

meselâ Kâ'benin beytullah olmasında Allahın beytuteti gibi bir manayı teşbih ve tecsim maksud olmadığı. Nasıl müttefekun aleyh i se Arş-ü kürsî hakkında da maksud, azamet ve kibriyayı ilâhînin tasvirinden ibaret olduğunda tereddüd edilmemek lâzımgelir. Kaffal ve Keşşaf gibi muhakkıkîn de bunu ıhtiyar etmişlerdir. Bu surette kürsîden murad nedir? Ve nasıl şeydir? diye düşünmeğe lüzum yoktur. Bu izah Cenabı Allahı cismanî şaibelerden tenzih için pek güzel olmakla beraber kürsîi ilâhînin vakı'de bir medlûlü olmadığını kabul etmek de hılâfı zahirdir. Evet ma'ruf olan hakikat manasile bir kürsî bir taht maksud olmadığı berveçhibâlâ muhakkaktır. Maamafih bir beytullah bulunduğuna iman etmek lâzım olduğu gibi bir kürsîi ilâhî bulunduğuna iman etmek de lâzımdır. Ve bunun az çok cismanî bir mefhumu muhtevi olması Cenabı Allaha hâşâ bir cismaniyet isnadını müstelzim değildir, mes'elenin ruhu kürsînin Allaha izafetini lâyikiyle düşünebilmekte, bunun bir izafeti ku'ud olmayıb bir izafeti rububiyet olduğunu anlamaktadır. Âyetten anlaşıldığına göre kürsîi ilâhî bir taraftan ecsamı maddiye mecmuu olan Semavat-ü Arzın hepsini kaplayıb tutan muhıti ecsam bir şeydir. Biz bunun kürsîi mile mevcudiyetine iman eder ve hakikatini idrak ve ihata edemiyeceğimizi anlarız. Diğer taraftan az çok bir tasavvur edinebilmek lüzumuna kani olur isek kürsîi

ilâhîde tahtı saltanatla, kürsîi ilim mefhumlarındaki kemal mazmunlarını cemi' ve kasır ve fani mefhumları « ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِۦ شَىْءٌ﴾ ۝ ﴿حَىُّ الْقَيُّومُ﴾ » medlûlleri mucebince tayyederek onu mutlak bir ilm-ü saltanat tecelligâhı olmak üzere mülâhaza ederiz. Ve binaenaleyh haddi zatında azamet-ü kibriyanın tasavvurı mücerredi değil, sureti tecellisinin de bir ifadesini tazammun etmiş bulunduğunu tasdik eyleriz. Ve bütün ecsam ve ecramı ulviye ve süfliye kürsînin içinde kaldığından onun

üzerinde

Sh:»859

icrayı hükmeden sahibi ilm-ü saltanatın cismaniyet fevkinde bir vücudi âlâ olduğunu da yakînen anlarız. Ve daha vazıh olmak için kürsînin cesametini ifham eden ahbara nazaran diyebiliriz ki kürsîi ilâhî Semavat-ü Arzda tecelli eden bütün maddelerin, kuvvetlerin kaynaşıb durduğu bu'di mutlak ya'ni ilm-ü irade ve kuvvetten muarra olan sadece fezaı mücerred değil, bunların bir mir'atı tecellisi bulunmak haysiyetiyle mekân ve hayyizi kül olmak muhtemildir. Bunda mütemekkin olan Allah değil Semavat-ü Arz denilen ecsam ve ecramı mütehayyize mecmuudur. Bunun fevkinde daha vasi' olarak imtidadı zemanî ve âlemi ukul ve ervahı muhtevi ve melâikei mukarrebin ile mahfuf Arş vardır. Ve burası fevkalmekândır. Artık bunda

ma'nayı cismiyet yoktur. Ve « اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى » medlûlü üzere Allah tealâ Arşın içinde değil rahmaniyyetle fevkindedir. Ve bu fevkiyyet lâmekânî bir fevkiyyettir. « رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَةً وَعِلْمًا » âyeti muktezasınca da ihatası ilâhiye rahmet-ü ilim cihetiledir. Ve kürsî bu ilm-ü rahmetin bizim âlemimize mahalli tecellisidir. Binaenaleyh ne kürsînin, ne Arşın Allaha izafeti izafeti tahayyüz değildir. Mülk-ü tasarruf, zabt-u teshir ve hükm-ü emir gibi tecelliyat ile bir izafeti rububiyettir. Bu izafet, bu tecelli sayesindedir ki ervah ile ecsam, zihn ile haric birleşerek noktai tahakkuklarında vücudı hakkın bir lemhasına mır'at olurlar da Yerlerin Göklerin mekânların zamanların, kürsînin Arşın ihata edemediği vücudı ilâhîyi kalbi mü'min, eşyanın her zerresinde, mekânın her noktasında, zamanın her lâhzasında marifete yol bulur ve her şeyi idrake ancak bununla muvaffak olur. Hak demeden hiç bir şey bilemez ve zati hakka müteallik en yüksek ma'rifeti de « مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ » dir bunun için de sade ma'rifeti iman olmaz, se'ai iman, se'ai ma'rifetten geniştir. Ma'rifette bir kayid vardır, iman ise bilâ kayd-ü şart bir islâm bir alâkai ilâhiyedir. Ve en

büyük temaşa ondadır. Buna mahallolan kalbı mü'min de Yerlerden Göklerden geniştir. Bunun için mekânı mutlakın dahi kuvayı mütecelliyesiyle beraber Semavat-ü Arz cümlesinde dahil olması daha ziyade muhtemil bulunduğundan en salim iman kürsîi ilâhîye beyanı ilâhî veçhile iman edib ma'rifet taslamamaktır. İşte Semavat-ü Arz ne kadar zahir ise Allah ondan daha zahirdir. Onları muhıt olan kürsî ve onun maverası ne kadar batın ise Allah ondan daha batındır. Bununla beraber o hayy-ü kayyum hem evvel hem ahırdır. O halde bundan başka ma'bud, bundan başka ilâh nasıl tasavvur olunur. Ihtıyar-ü irade gibi bir lûtfi ilâhîyi sui istimal edib o geniş kalbi darlatıb da Allaha ve onun emirlerine küfredenler zalim olmaz da ne olur? Bunlardan ziyade nefislerine zulmeden nasıl tasavvur edilir? Bunlar hep cebr-ü ikrah isterler, dine davet edildikleri zaman Allah istiyorsa bizi zorla dindar yapsın derler lâkin 256.

﴿لَآ اِكْرَاهَ فِى الدِّينِ﴾ dinde ikrah yoktur.- Allah onu zorla kimseye vermez. Dini ıhtiyar ile dilemek lâzım gelir dinde ikrah kanunu yoktur. Bunu böyle anlamalıdır. Çünkü «fiddin» ikraha müteallik değil, haberdir. Aslı ma'na «ikrah, dinde yoktur» demek olur. Ya'ni sade dine değil her neye olursa olsun cinsi ikrah dini hakkolan islâmda mevcud değildir, dairei dinde ikrah, menfidir. Dinin mevzuu ef'ali ıztırariye değil ef'ali ihtiyariyedir. Bunun için ef'ali ihtiyariyeden birisi olan ikrah, dinde menhidir. Hasılı nefiy veya nehiy edilen ikrah yalnız dine ikrah değil, her hangi bir şeye olursa olsun cinsi ikrahtır. Yoksa dinde dine ikrah yoktur amma Dünyaya ikrah olabilir demek değildir. Belki âlemde ikrah bulunabilir amma dinde, dinin

hükmünde, dinin dairesinde olmaz veya olmamalıdır. Dinin şanı ikrah etmek değil belki ikrahtan korumaktır. Binaenaleyh dini islâmın bihakkın hâkim olduğu yerde ikrah bulunmaz veya bulunmamalıdır.

Sh:»861

Cebr-ü ikrah olursa onun haricinde olur. Şu halde din, ikrah ediniz demez, ikrah meşru' ve mu'teber olmaz. İkrah ile vaki' olan amelde dinin va'dettiği sevab bulunmaz, rıza ve hüsni niyyet bulunmayınca hiç bir amel ibadet olmaz. « اِنَّمَا الْاَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ » dır. Metalibi diniyenin hepsi ikrahsız, hüsni niyyet ve rıza ile yapılmalıdır. İkrah ile i'tikad değil, ikrah ile gösterilen iman, imanı hakikî değil, ikrah ile kılanan namaz, namaz değil, oruç keza, hacc keza, cihad keza ilah... Bundan başka bir kimsenin diğerine tecavüz edib de her hangi bir işi ikrah ile yaptırması da caiz değildir, hasılı hükmi islâm altında herkes vazifesini bilihtiyar yapmalı, ikrahsız yaşamalıdır. Cihad da bu hikmet ile meşru'dur. « فی » de zarfiyet değil sebebiyet manası mülâhaza edilirse mana şu olur: ikrah din için yoktur, yahud ikrah din için, dine

idhal için yapılamaz. Zira ikrah bir kimseye hoşlanmadığı bir işi fi'len bir tehdid ile ilzam etmektir. Halbuki din hoşlanılmıyacak bir şey değildir. Dinin aslı olan imanın kökü tasdik ve i'tikadı kalbîdir. Bu ise sırf bir rıza ve hüsni ıhtiyar işidir. Bunu « يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ » olan Allahdan başka kimse ilzam edemez. Meşiyyeti ilâhiye ile iman ve hattâ iman ile ameli salih cebre değil hüsni ıhtiyara ve rızayı vicdaniye menut bulunduğundan din için ikrah mümkin olmaz. Ancak tebliğ ve teklif edilir. « وَلَوْ شَآءَ رَبُّكَ لَاٰمَنَ مَنْ فِى الْاَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًا اَفَاَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتّٰى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ » binaenaleyh dine dühul için kimseye cebr-ü ikrah yapılmamalıdır. Çünkü mükrehin izhar edeceği iman indallah imanı hakikî olmaz. İkrah ile hakikî bir mütedeyyin kazanılmaz. Maamafih kalbe Allahdan başkasının nazarı nafiz olmıyacağından ve bu ikrah halinde olsun iman edene de sen ikrah ile iman ızhar ediyorsun yine kâfirsin denilmez, kâfir muamelesi edilmez. Hali tebeyyün edib şüphe zali oluncıya kadar bakılır. Çünkü o imanı ızhar etmesi de az çok bir eseri ıhtiyardır. Hiç istemese idi onu da yapmazdı. Demek ki zevkı

Sh:»862

imanı bir zerre olsun tatmıştır. Bu cihetle « لَآ اِكْرَاهَ فِى الدِّينِ » Zeccacın dediği gibi harb ile

ızharı islâm eden kerahete nisbet edilmez demek olabilir ki ikrahın bir manayı lûğavîsidir.

İkraha ne hacet, cebr-ü ikrah bekletmekte ma'na nedir? Ukalânın hepsi dine sarılmak lâzım gelmez mi? Çünkü ﴿قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ﴾ rüşd, gavayetten, doğruluk, sapıklıktan iyice ayrılmıştır.- Bu kadar Peygamberlerden, ilmî amelî bu kadar beyyinattan ve nihayet saltanatı ilâhiyenin bu kadar büyük tecellisinden sonra iman ve dinin insanlara baisi felah-ü saadet, küfr-ü ilhadın badii ıkab-ü felâket olduğu kat'iyyen tebeyyün etmiş. Hak batıldan, hayır şerden temeyyüz eylemiştir. Belli ki ehli din, muhakkak mes'ud olacak, ehli küfür de muhakkak ceza ve ıkab görecektir, ve bunlar her nereden gelse kendi ıhtiyarlariyle kendi kesibleri olacak ve o zaman bu mecburiyet bir ikrah manasını tazammun etmiyecektir, bu bilhassa şunu gösteriyor ki «dinde ikrah yoktur» deyince hiç kimseye teklif, ceza ve ıkab yoktur demek anlaşılmasın, elbette rüşdün gayden kat'iyen ayrılmış bulunması, hılâfi din harekâtta muhakkak bir ıkabın mütebeyyen olmasındandır.

Ma'lûmdur ki cebr-ü ikrah, fi'le takaddüm eder de o fi'ıl için ıhtiyarı selb veya ifsad eyler ve o fi'ıl böyle rızasız yapıldığı için neticei fi'liyesi hayır veya şer failinin hakkı mükteseb olmaz, mes'uliyeti ikrah edene aid olur, mükrihin elinde mükreh bir âlet olur. Artık kazanc, maksad, ikrah olunanın değil, ikrah edenindir.

Fakat ikrahsız yapılmış olan küfr-ü zulmün, fısk-u ısyanın bil'ıhtiyar kazanılmış bir fi'li mükteseb olduğunda da şüphe yoktur. Ve artık bu yapıldıktan sonra onun neticei lâzıması olan ceza ve ıkab da failinin kendi kazancı, kendi bir istihkakıdır ki bunda manayı cebr-ü ikrah tasavvur olunmaz, o kendi kendine zulmetmiş olur. Allah tealâ ise kemali rahmetinden kullarının ne kendilerine, ne de başkalarına zulm-ü tecavüz etmelerine razı olmadığından onları koru-

Sh:»863

mak için hududlar ta'yin etmiş, din ve ahkâmını bildirmiş « لَآ اِكْرَاهَ فِى الدِّينِ » buyurmuştur. Bu nass mucebince ikrah, avarızı ehliyettendir, darı islâmda ikrah, memnudur. Hattâ hiç bir kimseye dini islâma girmek için bile cebredilemez, herkes dininde serbes ve muhtardır. Ahkâmı islâmiye altında müşrik, ehli kitab, Yehudî, Hıristiyan hepsi hurriyeti diniyelerile yaşıyabilirler, meselâ bir müşrik dilerse Yehudî veya Nasranî olabilir, hiç birine müslüman ol diye cebredilmez, ahdinde durmak ve vergisini vermek şartile dininde bırakılır. Fakat her kim olursa olsun ahdinde durmıyanları da cürmüne göre cezasını görür. Birriza kabuli islâm ettikten, Allaha ve Peygamberlerine ahid verdikten sonra döner irtidad eder de tevbe etmezse mücazat edilir ki bu bir ikrah değil, nakzı ahdın neticei zaruriyesidir. Bu noktada imamı Şafiî gibi ba'zı ulema

ahdi islâmda bulunan Mecus veya Nasâradan birisi eski dininde kalmayıb da meselâ Yehudî olacak olsa ben onu ya eski dinine rücu' et veya islâm ol diye cebrederim» demiştir. Fakat Hanefiye ve saire demişlerdir ki « اَلْكُفْرُ مِلَّةٌ وَاحِدَةٌ » muccebince o suretle tebdili dinde bir nakzı ahid manası yoktur. Binaenaleyh ya dön veya islâm ol diye cebr edilmez. Ancak dini islâma girdikten sonra dönen nakzı ahdetmiş olur. Ve yalnız bu tevbe etmezse cezası verilir. Bundan başka ibadat ve sair muamelât gibi rıza şart olan fürui a'malda dahi ikrah gayrı mu'teberdir. Fi'lin nefazına mani'dir. Meğerki fiıl fi'li şer'î olmayıb fi'li hissî olsun. Ve her halde ikrah bir taaddidir, derecesine göre cezaya müstehıktır. İşte dini hakda hurriyeti vicdan ve ahd-ü misak ve hukuk bu kadar yüksektir. Hattâ bundan dolayıdır ki i'lânı cihadda bile düşmana ya dini hakkı kabul etmesi veya mağlûbiyeti teslim ederek dininde kalıb hukuku mahfuz olmak üzere islâm tabiiyetinde vergi vermesi beyninde ıhtiyarına mufazzaz bir teklif yapılır. Bunlardan birini kabul ederse bilmusaleha

Sh:»864

ahdına riayet edilir, kabul etmediği ve harben mağlûb olduğu takdirde de yine tebdili dine cebredilmeyib adalet dairesinde bir vergiye bir, inzıbata mecbur tutulur. Demek cihad, tebdili din için bir vasıtai cebriye

değil, dini hakkın ulviyyetini fi'len isbat eden bir beyyinei haktır. Zira ikrah ile din olmaz. Fakat beyyinatı akliye ve ilmiyeyi dinlemeyen kefere ve zalemenin tecavüzatı da böyle bir beyyinei fi'liye olmadan durdurulmaz, herkes her türlü zulm-ü ikraha ma'ruz kalır. Maahaza cihad-ü kıtal bir ikrah değil, bir yarıştır. Hangi tarafın tehdidini ıka' edebileceğini gayrı ma'lûm bir imtihandır. Bir de cihad, hükmi din cari olan Darıislâm haricinde cereyan edeceğinden ikrahın menfi olduğu din muhitından hariçtir. Darı harp zaten tarı ikrahtır. Böyle iken yukarıdan beri beyanı ilâhînin siyakı dikkatle mülâhaza edilince anlaşılır ki « لَآ اِكْرَاهَ فِى الدِّينِ » nazmi mübini emri cihadın gayesini tesbit etmektedir. Ya'ni cihadın hikmeti insanları ikrahtan korumak, ikrah kabul etmiyen dini hâkim kılarak i'lâi kelimetullah etmek, ya'ni herkesi mensub olduğu akideden cebren çıkarmağa çalışmayıb hakkın bilihtiyar kabul ve intişarına sed çekmek istiyen ve gücünün yettiğine cebr-ü ikrah eden hak düşmanlarının def'i ve mevaniin ref'i ile kalbi selim ve aklı müstakim için tebeyyün etmiş bulunan tarıkı rüşdü, hâkimiyeti hakkı umuma arz-u i'lan etmek ve bu suretle ümmeti Muhammedî ile mütenasib olarak mileli muhtelifeden mürekkeb bir hey'eti içtimaiye üzerinde müsalemeti umumıyeyi kâfil kalbi kül gibi hâkim bir ümmeti vasat yapmak ve Peygamberlerin hiç birini tefrik etmeyib hepsine aledderecat iman ile vahdaniyeti ilâhiyeye mübteni olan dini islâmı bütün dinlerin rabıtai külliyesi ve hedefi terakkisi olan bir dini umumî olarak müdafaa ve ızhar eylemektir. Bunun için islâmda gayeyi harb intikam, katil, tebdili dine icbar değil, hasmı

mağlûb etmek ve kuvvei cebriyesini alıb dininde serbes olarak hükmi hakka tabi' tutmaktır ki ı'lâi kelimetillah bundadır. Bu sebeble her ne zaman müslümanlara za'f tari olur. Dini hak müdafaa edilmezse fitneler kopacak, cebr-ü ikrah çoğalacak, bütün beşeriyet herc-ü merce uğrayacaktır.

Lâkin bu izahtan sonra bir sual kaldı. Balâda « وَقَاتِلُوهُمْ حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلّٰهِ » âyetinde görüldüğü üzere Mekke ve hatta Ceziretül'arab müşriklerine ehli kitab gibi hurriyeti din verilmemiş, bunlar hakkında « اُمِرْتُ اَنْ اُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ فَاِذَا قَالُوهَا عَصَمُوا مِنِّى دِمَاءَهُمْ وَ اَمْوَالَهُمْ » hadîsiyle ya islâm ya ölüm ilân edilmişti. Bu ise « لَآ اِكْرَاهَ فِى الدِّينِ » hükmüne münafi değil midir? Bunun cevabı şudur:

Eğer münafi ise iki âyet birbirini nesih veya tahsıs eder onların bunda dahil olmadığı anlaşılır. Bununla beraber şu da bilinmelidir ki onlara hürriyeti diniye verilmemesi bilhassa « لَآ اِكْرَاهَ فِى الدِّينِ » hükmünün tatbıkını te'min içindir.

Bu münasebetle müfessirînden bir kaç kavıl vardır:

1- Bu «lâikrahe» âyeti mukaddemâ sureti umumiyede nâzil olmuş ve bil'ahare cihad ve kıtal âyetleriyle neshedilmiş bulunduğu Zeyd ibni Eslemden mervidir. Fakat bu kavıl ıtlakile savab görülmemiştir. Fılvakı «قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ» bunun nüzulü dinin tebeyyüni kâmilinden sonra olduğunu göstermekte ve böyle bir mülâhazaya mani görülmektedir. Bir de görüldüğü üzere cihad mes'elesi esasen buraya dahil değildir ki onunla nesıh, mevzuı bahs olsun. Lâkin şunu bilmek lâzım gelir ki her nesıh nâsihın derecei tenavülüne göredir. Binaenaleyh bu, cihad ile mensuhtur demek diğer ahvalde muhkem demektir, ve bu sebeble ikrahın cihada şümulü bulunduğuna zahib olabilecekler için bu rivayet mühimdir, demek olur ki bu âyette böyle bir ihtimal varsa bu ihtimal, mensuhtur. Ve rivayeti nesıh ancak bu cihete münhasırdır. Yoksa cihad âyetlerile mütebakinin mensuhıyetine imkân yok-

Sh:»866

tur, âmm, ba'dennesıh mütebakide yine kat'îdir. Hasılı nesıh, küllî değil cüz'îdir.

2- Bu âyet, Ehli kitab hakkında nâzil olmuştur. Binaenaleyh Müşrikîn bunun umumundan haricdir. Fil'vakı « تِلْكَ الرُّسُلُ » âyetinden başlıyan sıyak bunu müeyyid olduğu gibi sebebi nüzul hakkındaki rivayetler de bunu müeyyiddir. Rivayet olunuyor ki bi'seti seniyeden mukaddem Ensardan ba'zıları evlâdlarını Yehudiyyete veya Nasraniyyete sokmuşlardı, dini islâm gelince bunlara ikrah etmek istediler. Kablel'islâm Ensardan bir kadının çocuğu yaşamadığı surette «çocuğu yaşarsa onu Ehli kitab ile beraber ve onların dini üzere bulundurmayı nezrederdi» bu sebeble Ensar çocuklarının bir takımları Ehli kitab dininde bulunuyorlardı. Binaenaleyh islâma geldikleri zaman dediler ki biz vaktile bunların dinlerini bizim dinimizden efdal görürdük de çocuklarımızı onun için sevkederdik, mademki dini islâm geldi her halde biz bunları ikrah ederiz dediler, ezcümle Beni Salim ibni Avften Hüsayn namında bir Ensarînin iki oğlu vardı. Mukaddema Şam tüccarlarının telkını ile Hıristiyan olmuş gitmişlerdi, bi'seti seniyeden sonra Medineye geldiklerinde babaları bunlara «vallahi sizi bırakmam illâ müslüman olmalısınız» diye sataştı, onlar da imtina ettiler, üçü bir Resulullaha müracaat ettiler, bunun üzerine bu âyet nazil oldu, babası da onları bıraktı. Bu hâdiseler gerek cihada izinden evvel olsun ve gerek sonra, her iki takdirde sebebi nüzul müşriklere şamil değildir, o halde hükmünün umumu da Ehli kitaba aiddir. Ve mensuh değil muhkemdir. Bu güzel? lâkin sebebin hususu hükmün umumuna mani' değildir, « لَآ اِكْرَاهَ فِى الدِّينِ » ise

eamdır. Sonra bu hüküm yalnız Ehli kitaba mahsus olsa idi, dari islâmda Ehli kitabdan ma'adasına ahd-ü enam verilmemek lâzım gelirdi. Halbuki Cezirетül'arab müşriklerinden başkasına bu muamele yapılmamıştır. Şu halde bu âyet

Sh:»867

alelıtlak mensuh olmadığı gibi umumu Ehli kitaba da has olmamalıdır. Netekim Hazreti Enes: sebebi nüzulü «Resulullah birisine » « اَسْلِمْ = müslüman ol!» buyurmuştu, o da « اَجِدُنِی کَارِهًا = kendimi hoşlanmaz buluyorum» demişti, bu âyet bunun hakkında nazil olmuştur» diye rivayet etmiştir ki bu sebeb daha mutlak olmakla hükmün umumunda daha zahirdir.

3- Ma'lûm ki Arab müşrikleri hakkındaki muamele « وَقَاتِلُوهُمْ حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلّٰهِ » emrine mübtenidir. « لَآاِكْرَاهَ فِى الدِّينِ » ise «ba'de islâmil'arab dinde ikrah yoktur, vergi kâfidir» mealinde olduğunu tefsiri Kelbîde beyan eder. Demek ki rüşdün gayden tebeyyünü o zamandır. Ve bu hüküm mâkabline şamil olmaz bu manaca bu âyet « وَقَاتِلُوهُمْ حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ »

âyetinden sonra nazil olmuş demek olur. Mukaddem ise muahharı ne nesıh, ne tahsıs edemiyeceğinden «lâikrahe» umumu üzere kalır. Bu surette aralarında bir cihetten tearuz varsa muahhar mukaddemi neshetmiş olacaktır. Halbuki bunun evvelkini nâsıh olduğuna dair hiç bir kavil yoktur, ve olamaz. Zira bunun tarihen muahher olduğu sarahaten ma'lûm değildir. Balâda görüldü ki hılâfına rivayet bile mevcuddur. Binaenaleyh usulen mukarenete mahmul olmak lâzım gelir. Böyle olunca da yekdiğerini mütekabilen tefsir ve tahsıs edebilirler, Şu halde tebeyyüni rüşdi islâmı Araba ve ademi ikrahı ondan sonraya tahsıs de doğru olamaz. Evvelâ bidayeti islamda ikrah değil mukabele bilmisil bile yapılmadı ma'lûm, şimdi islâmı Arabdan sonra da ademi ikrah, müsellem, bu arada müslümanlar arasında bulunan Arab müşriklerine dahi bu hâdiseye kadar hiç bir ikrah yapılmadığı ma'lûmdur, o halde « لَآ اِكْرَاهَ فِى الدِّيـنِ » in bütün şumulile ma'nası «dini islâmın dairei hükmunde ikrah yoktur» demek olur. Harb ve harbî mes'elesi bu hükmünden esas i'tibarile haric olduğu gibi ikraha mukabele ve cürme ceza da bundan haricdir. Ancak bu âyeti

Sh:»868

« وَقَـاتِلُوهُمْ حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّيـنُ لِلّٰهِ » âyetlerile beraber

mülâhaza eylemek lâzımdır. Binaenaleyh âhıri âyetin de delâlet edeceği üzere dini islâmın dairei hükmünde ikrah bulunmaması tahsısan iki kayd ile mukayyeddir ki biri fitne bulunmamak, biri de dari islâmda edyanı saire erbabının nakzı tâbiıyyet etmemeleridir: âmm ise ba'dettahsıs zan ifade eder, burada fitneden murad ise şirk idi, lâkin umumî manasile ahzı de caizdir. Bu surette ikinci kayde de şamil olacağından bu bir kayıd diğerinden muğni kalır. Demek ki, hasılı mana şu olur: «Fitne yoksa dinde ikrah yoktur, çünkü rüşd, dalâletten iyice ayrıldı, bunları karıştıranlar belâlarını bulurlar.»

Binaenaleyh ﴿فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللّٰهِ﴾ her kim Taguta, azgınlara veya azgınlıklara küfredib Allaha iman eylerse, ya'ni hulûsı kalb ile « لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ » diyerek evvelâ o Tagutları kökünden siler, saniyen bütün mevcudiyetile Allaha iman eder ve binaenaleyh Allahın gönderdiği Resulleri, münzelâtı hakkı tasdık eylerse ﴿فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقٰىۗ﴾ o muhakkak en sağlam kulpa yapışmıştır. ﴿لَا انْفِصَامَ لَهَاۗ﴾ ki kopmak onun için değil -bu habli metînin kulpu, o tutamak ne kopar, ne kırılır. Ancak bırakılırsa fena düşünülür. Bu beyyinatı ilmiyye ve ameliyyeden, hakk-u batılın bu temeyyüzünden sonra muktezayı akl-ü rüşd artık bu gün var yarın yok, fanî, bâtıl, zılli zail, kırılıb dökülecek, nihayet kendine tutunanı düşürüb bırakıb gidecek olanlar Tagutların, Firavinler, Nümrudlar, Sahirler,

Kâhinler, Şeytanlar gibi azgın, sahte ma'budların çürük kulplarına yapışmak değil « مِنَ الْاَزَلِ اِلَى الْاَبَدِ حَيٌّ قَيُّومُ » şaşmaz, yanılmaz, uyumaz, imızganmaz,

Semavat-ü Arzın malikülmülkü, izni olmaksızın huzuruna yanaşılmaz, şefaate cür'et edilmez, sahib kibriya,

gizli aşikâr, cüz'î küllî her şey'e

alîm, her şeyden habîr, ilminin künhüne irilmez, o bildirmedikçe bir şey bilinmez, kürsîi celâli Yerleri Gökleri

tutmuş, Yerler Gökler kabzai kudretinde lâ şey kalmış o yüksek, pek yüksek ulüvvi kudreti, şanı azameti bi

payan « لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ » olan Allah tealânın kopmaz kırılmaz urvei vüskasına iki elile seve

seve hırzican edib yapışmak, ya'ni bittemsil o kürsîi ilahîden uzadılmış kopmaz kırılmaz bir habli metînin

kulpuna, tutamağına benziyen ve dinin başı olan tevhidi hakka hüsni i'tikad ile iman edib muktezasile amel

etmek ve onu hiç bırakmamaktır. İşte bu imanı yapan böyle bir kulpa yapışmış olur. ﴿وَ﴾ lâkin bu iman

ve i'tikad yalnız sözde ve yalnız kalbde kalmamalı, ağız, gönül bir, iç dış müsavi olmalıdır. Çünkü

﴿اللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾ Allah semi' alîmdir. Hem sözleri işidir hem niyyetleri bilir. Ağzından « لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ » deyib içinde küfür saklıyan münafıkların ve bil'akis içinden hakkı bilib

ağzından küfür savuran kâfirlerin yaptıklarından Allah gafil değildir.

TAGUT, «tuğyan» dan mübalâğa sıgasile bir ismi cinstir ki aslı ceberut gibi «tagavut» olub kalbi mekân ile tavagut yapılarak «vav», «elif» e kalbedilmiştir, müfrede ve cem'a, müzekkere ve müennese ıtlak edilir. Aynı tuğyan kesilmiş, tuğyankâr, azgın, azman, azıtgan demek gibidir. İbni Ceriri Taberînin ta'rifi veçhile: Allaha karşı tuğyankâr olub kahr-u cebrile veya birriza perestiş edilib ma'bud tutulan gerek insan, gerek şeytan, gerek vesen ve gerek sanem ve gerek sair her hangi bir şey demektir, bunun tefsirinde «Şeytan, veya Sahir veya Kâhin veya İns-ü Cinnin mütemerridleri veya Allaha karşı ma'bud tanınıb razı olan Fir'avn ve Nümrud gibiler veya esnam» diye müteaddid rivayetlere tesadüf edilir. Ebü Hayyan der ki: «bunlar birer misal ile beyan olmak gerektir, çünkü Ta'gut bunların her birinde mahsurdur. ilah...» balâdaki ta'rif bun-

ların hepsine şamildir. Maamafih Kazı Beyzavî bu hasra «Allah yolundan menedenler» fıkrasını da ilâve etmiştir ki daha eam bir ta'rifi tazammun eder. Çünkü bunu yapanlar ma'bud tanınmış olmıyabilir. Şu kadar

ki bu da « اَفَرَاَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ اِلٰهَهُ هَوٰيهُ » mucebince kendi hevasına uyub kendi kendine ma'bud payesi vermiş addolunabileceği mülâhaza olunursa evvelki ta'rifte dahil olacaktır. Bu izahattan bir kaç faide alacağız. Evvelâ, Tagutun müteaddid tefsirleri misal veya tenevvüunu gösterebileceği gibi Şeytan, Sahir, Kâhin, Ma'budı batıl, Mütemerridîni ins-ü cin kelimelerinin her biri Tagut kelimesile ta'rife müşabih mütesadık bir tarzda ifade edildiğine göre bunların ma'nen tam müteradif değilseler bile pek mütekarib veya mütelâzım olarak kullanıldıklarını da iş'ar edebilir. Saniyen, demek olur ki Tagutun açığı da gizlisi de görünürü de görünmezi de vardır. Salisen, tuğyan mefhumundan anlaşılıyor ki putlar derecei taliyede Tagutlardır. Bakılırsa zevil'ukul olmıyan asnam-ü evsan Tağutlardan ma'bud bile olmamak lâzım gelirdi. Zira bunlar kendileri Allaha karşı sahib tuğyan olamazlar ve Tugyana riza veremezler, fakat red de edemezler, bu sebeble nihayet bir vesilei Tugyan olabilirler. Ve bu vesileyi de azgınlar bulurlar. Putlar esasen erkek veya dişi Tagutların hayalleri ve azgınların azmanlarıdır. Gizli veya açık azğınlar bunlarla kendi Tuğyanlarını ileri sürerler. Bu cihetle putlar asıl Tagut değil, Tagutların mümessilleridirler. Bu suretle « فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ » şunu iş'ar etmiş oluyor ki emri tevhidde ilk iş putlardan evvel ona saik olan azgın tuğyankârlara küfretmektir. Râbian, Allaha karşı tuğyankâr olmıyan ve şirke razı olmak ihtimali bulunmıyan ve bununla beraber bir takım tuğyankârlar tarafında ilâh diye telâkkî edilen Hazreti İsa ve Uzeyr gibi ekâbirin kendileri Tagutun ta'rifinden ve

masadakından haricdirler. Emri tevhidde « لَا اِلٰهَ » derken bunların ülûhiyyetini

Sh:»871

dahi selb-ü inkâr etmek, taabbüd etmemek farz olduğu halde diğer cihetten bunlara küfür caiz olmıyacak, bil'akis Allaha imanın zaruriyatından olarak Enbiyaya iman ve ta'zım dahi şeraitı imana dahil bulunacaktır. Bu pek mühim nükteye işareten « فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ » buyurulmuş da masivaya küfür şart edilmemiştir. Demek ki tevhidin şartı masivallaha küfretmek değil, masivallahtan ülûhiyyeti nefyetmek ve bu miyanda Tagutlara küfreylemek ya'ni onları hiç tanımamak, ma'adasının da ülûhiyet ma'dunundaki derecelerine göre haklarını tanımaktır. Zira hak Allahındır, nihayet « فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ » şunu da kat'ıyen ifade ediyor ki mü'mini müvahhid olmak için Allaha imandan evvel küfre tevbe etmek şarttır ve bu tevbenin şartı da Tagutları asla tanımamağa azmeylemektir. Bu suretle « لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ » kelimei « فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللّٰهِ » tevhidinin bir tefsiri demektir, işte böyle zahir-ü batını ile iman eden muhakkak urvei vüskaya yapışmış olur ki buna tutunanların kürsîi ilâhîye, a'lâı ıllîyyine doğru çekilip götürelecekleri ve giderken bırakıverenlerin de dehşetli bir surette düşecekleri fahvayı kelâmdan anlaşılıyor. Şimde hem bunu daha ziyade tenvir hem

de acaba hiç tutunmasak, hiç bir kulpa yapışmasak ne lâzım gelir diyebilecekleri irşad için buyuruluyor

ki:

﴿٢٥٧﴾ اَللّٰهُ وَلِىُّ الَّذينَ اٰمَنُوآ يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ ؕ وَالَّذينَ كَفَرُوٓا اَوْلِيَآؤُهُمُ الطَّاغُوتُ ۙ يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ اِلَى الظُّلُمَاتِ ؕ اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ ۚ هُمْ فيهَا خَالِدُونَ ﴿ع﴾

Sh:»872

﴿٢٥٨﴾ اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذى حَآجَّ اِبْرٰهيمَ فى رَبِّهٖٓ اَنْ اٰتٰيهُ اللّٰهُ الْمُلْكَ ۘ اِذْ قَالَ اِبْرٰهيمُ رَبِّىَ الَّذى يُحْىٖ وَيُمٖيتُ ۙ قَالَ اَنَا اُحْىٖ وَاُمٖيتُ ؕ قَالَ اِبْرٰهيمُ فَاِنَّ اللّٰهَ يَاْتى بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَاْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذى كَفَرَ ؕ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظّٰلِمينَ ۚ ﴿٢٥٩﴾ اَوْ كَالَّذى مَرَّ عَلٰى قَرْيَةٍ وَهِىَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَا ۚ قَالَ اَنّٰى يُحْىٖ هٰذِهِ اللّٰهُ بَعْدَ مَوْتِهَا ۚ فَاَمَاتَهُ اللّٰهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ ؕ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ ؕ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا اَوْ بَعْضَ يَوْمٍ ؕ قَالَ

بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانْظُرْ اِلٰى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ ۖ وَانْظُرْ اِلٰى حِمَارِكَ وَلِنَجْعَلَكَ اٰيَةً لِلنَّاسِ وَانْظُرْ اِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا ۚ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ اَعْلَمُ اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿

Sh:»873

﴿٢٦٠﴾ وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهِيمُ رَبِّ اَرِنِى كَيْفَ تُحْيِ الْمَوْتٰى ۖ قَالَ اَوَلَمْ تُؤْمِنْ ۖ قَالَ بَلٰى وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِى ۖ قَالَ فَخُذْ اَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ اِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلٰى كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَاْتِينَكَ سَعْيًا ۚ وَاعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿

Meali Şerifi

Allah iman edenlerin velisidir onları zulümattan nura çıkarır, küfredenlerin ise velileri Taguttur onları

nurdan zulümata çıkarırlar, onlar işte eshabı nar, hep orada kalacaklardır 257 Baksanâ ona: O, kendine

Allah meliklik verdi diye İbrahime rabbı hakkında huccet yarışına kalkana, İbrahim ona "benim rabbım o kadırı kayyumdur ki hem diriltir hem öldürür" dediği vakit "ben diriltirim ve öldürürüm" demişti, İbrahim: "Allah güneşi Meşrıktan getiriyor, haydi sen onu Mağribden getir" deyiverince o küfreden herif dona kaldı, öyle ya: Allah zalimler güruhunu muvaffak etmez 258 Yahud o kimse gibi ki bir şehre uğramıştı, altı üstüne gelmiş ıpıssız yatıyor, "Bunu bu ölümünden sonra Allah nerden diriltecek?" dedi, bunun üzerine Allah onu yüz sene öldürdü sonra diriltti, ne kadar kaldın? diye sordu "bir gün yahud bir günden eksik kaldım" dedi, Allah buyurdu ki: Hayır, yüz sene kaldın, öyle iken bak yiyeceğine, içeceğine henüz bozulmamış, hele merkebine bak, hem bunlar, seni insanlara karşı kudretimizin canlı bir âyeti kılayım diyedir, hele o kemiklere bak onları nasıl birbirinin üzerine kaldırıyoruz? Sonra onlara nasıl et geydiriyoruz? Bu suretle vaktaki ona hak tebeyyün etti, şimdi biliyorum, dedi: Hakikaten Allah her şey'e kadir 259 Bir vakıt da İbrahim: "yarabbi göster bana ölüleri nasıl diriltirsin?" demişti, "inanmadın mı ki?

Sh:»874

buyurdu, "inandım velâkin kalbim iyice yatışmak için" dedi, öyle ise, buyurdu: Kuşlardan dördünü tut da onları kendine çevir, iyice tanıdıktan sonra her dağ başına onlardan birer parça dağıt sonra da çağır onları

sana koşa koşa gelsinler; ve bil ki Allah hakikaten azîzdir, hakîmdir. 260

257. ﴿اَللّٰهُ وَلِیُّ الَّذِینَ اٰمَنُوا﴾ Allah, iman edenlerin, ilmi ezelîde imanı mukarrer olanların muhibbi ve veliyyül'emridir. ﴿یُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَی النُّورِ﴾ onları hidayet-ü tevfikiyle zulmetlerden nura çıkarır. -Burada «zulümat» ın cemi, «nur» un müfred getirilmesi ne kadar şayanı dikkattir, demek ki âlemde mütenevvi' zulmetler vardır. Bütün bu zulmetleri izale edecek olan nur ise birdir ki o da « اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ » mucebince nuri haktır, her hangi bir hususta nuri hak bulunamadı mı insanı her tarafından sayısız zulmetler kaplar, nuri hak tecelli edince de o zulmetler kalkar, nuri hak tecelli edince de o zulmetler kalkar. Nuri hak bulunmadı mı Yerler Gökler hiç, gündüz gece, güneşler zifir, gözler kör, kulaklar sağır olur, kalbler bin türlü hayalât ile buhranlar içinde çarpınır kalır, aranan bulunmaz, ne aranacağı bilinmez, gönüllere vesveseler, elemler, azablar çöker etrafı evhamlar, umacılar kaplar, Cinler Şeytanlar başa toplanır. O zaman insana varlık bir belâ kesilir de ah keşke ben de bir hiç olsa idim diye haykırır, o sırada her hangi bir sebebden nuri hak zuhur ediverirse Semalar güler, yıldızlar doğar, baharlar açılır, neşveler sunulur, elemler silinir, ınkıbazlar unutulur, gönüller inbisat ve inşirah ile dolar, zevkı vücud duyulur. Ve zaten işte nuri hakkın bu bir lemhai zevkıdır ki insana hayat hayat! dedirtir. Bu zevkı ebedîleştirmek istiyen âkıllar da kendini kendine

bırakmaktan vaz geçirip nuri hakka irmek için onun urvei vüskasına yapışmalıdır. Malûm ki her şeyde ancak bir veçhi hak vardır ve Allaha ancak o vecihten gidilir. Buna mukabil her şeyde vücuhi batıl

Sh:»875

namütenahidir. Meselâ bir şey kaybettiniz, o bir yerdedir. Ve ancak oradadır. O anda bunda vechi hak budur, fakat siz bir kerre onu bilmiyor ve hele o yeri bildiğiniz halde o, orada yoktur diye itikad etmiş bulunuyorsanız oradan başka hangi taraf aklınıza gelse vechi batıldır, bulamazsınız. Bu bir şeye karşı bütün cıhatı cihan batıl kesilir. Bu suretle her hangi bir şeyde bir vechi hakka mukabil namütenahi vücuhi batıl vardır. Nuri hakk olan ma'rifet doğunca bu zulmetlerden çıkırılır. Binaenaleyh zulümat çok, nur birdir. Nur vücudî, bütün zulmetler ademîdir. Bir vücuda namütenahi adem tekabül eder. Bütün mevcudat üzerinde kayyum olan da ancak Allah tealâdır. Bunun için Allaha iman nurı hakkın, mağrifeti yakîniyenin, inşirahı mutlakın mebdei tulûı, fecri sadıkıdır, iman-ü ma'rifete mukabil veya muhalif adem, yeis, küfür, reyb, vesvese, dalâl, cehil, ilmi nakıs, fisk, hevâ, terbiyesizlik, nankörlük, ahlaksızlık, hadnaşinaslık ve saire hepsi birer zulmettir. Binaenaleyh buradaki zulümat. Zulümatı küfr-ü maasıden, zulümatı şekk-ü şüpheden, ulumı

istidlâliyenin meratibi kaviyesine nazaran meratibi zaifesinden ve hatta mertebei keşf-ü iyane nazaran ulumı fikriye ve istidlâliyenin hepsine şamildir. Nur ise her birine aledderecat mukabil olan ma'rifet-ü ikandır ki ikanı imanîden ikanı iyanîye kadar gider.

İşte Allah tealâ iman edenlerin ellerinden tutar, zulmetlerden çıkarır, nuri yakîn ile işlerinde muvaffakiyet, nefislerine edeb, gönüllerine inşırah bahşeder. Tarikı müstakimde saadeti ebediyeye mazhar eyler, buna mukabil ﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا﴾ o urvei vüskaya yapışmıyan ve Tagutlara küfredecek yerde Allaha küfreden, tevhid ile iman kulpuna sarılmıyan kâfirler ise ki bunların bir kısmı Allaha az çok inansa bile ayni zamanda Tagutlara da inanırlar. Bir kısmı Allaha inanmaz Tagutlara inanır, bir kısmı da ne

Alla-

ha inanır ne Tagutlara, ancak kendine tutunmak ve başka hiç bir şey tanımamak ister ve Tagutlar alelekser bu kısımdandır ﴿اَوْلِيَآؤُهُمُ الطَّاغُوتُ﴾ artık bunların evliyayı umuru Tagutlardır.

Başlarına azgınlar çöker, kahr-ü ikrah ile veya hile ve hud'a ile her taraflarını kıskıvrak bağlar, zımamlarını

ellerine alırlar ﴿يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ اِلَى الظُّلُمَاتِ﴾ onları nurdan, Allahın fıtraten bahşettiği nurı imandan, tarikı müstakimden çıkarır karanlıklara çekerler. -Çünkü Tagutlar dosdoğru aydınlıkta iş görmesini istemezler, her tutduklarını aksine, tersine sürüklerler, mütemadiyen karanlığa, gidilmedik yollara giderler, akl-ü ilmi sevmez, fikirleri ıhtiyarları ifsad eder, ahlâkları bozar, Allaha, Peygamberlere yarış etmek zu'mile yapılamıyacak şeyler yapar, keyfini icra etmek için nerde Allahdan korkmaz varsa ardına takar ve taktığını karanlıklara, içinden çıkılmaz belâlara sürükler. Sonra ne olur? Bunlar orada kalırlar da Tagutlar kurtulur mu? Hayır, ﴿اُولٰٓئِكَ﴾ Tagutlariyle beraber bütün bu kâfirler ﴿اَصْحَابُ النَّارِ﴾ eshabı nur değil eshabı nardırlar. Allah tarafından o müebbed ateşe mahkûmdurlar ﴿هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾ hepsi o nârı Cehennemde müebbeden kalırlar. -Görülüyor ki Allaha, iman etmiyen kâfirler Tagutlara küfür bile etmiş olsalar, ya'ni hiç bir kulpa yapışmak istemeyib kendi kendilerine kalmak isteseler bile yine Tagutların tasallutundan kurtulamıyacak her halde Tagutlara takılmıya mecbur olacaklardır, çünkü insanın cem'iyetsiz, emirsiz nehiysiz yaşaması kabil olmadığından Allahın teklifini, Allahın emirlerini dinlemiyenler, behemehal Tagutların emirlerine mahkûm olacaklardır. « لَآ اِكْرَاهَ » diyen dini tanımayıb ikrah eden cebbar Tagutlar da binnetice kendilerini kurtara-

mıyacak akıbet ebedî ateşlerde kalacaklardır. Şüphe yok ki hak tanımıyan kuduz nefislerin sürükliyeceği yer nârı Cehennemdir.

Bakınız Allahın inayetiyle bir mü'min bir Taguta ne yapmış, ve Allah mü'minlere ne gibi şeyler göstermiye kadirdir. İşte tarihden misal: 258.

﴿اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِى حَآجَّ اِبْرٰهِيمَ فِى رَبِّهٖٓ اَنْ اٰتٰيهُ اللّٰهُ الْمُلْكَ﴾ görmedin mi Allah kendisine mülk ya'ni devlet ve hükümdarlık verdiği için mağrur olarak -veya hükümdarlığının şükranını ma'kûs bir suretde küfran ile edaye kalkışarak- Halilullah olan İbrahime rabbı hakkında muhacce eden, galebe etmek zu'mile münazaraya çıkışan o Taguta -o Nümruda- baksana... ﴿اِذْ قَالَ اِبْرٰهِيمُ رَبِّىَ الَّذِى يُحْيٖ وَيُمِيتُ﴾ o zaman İbrahim «benim rabbım o zatı ecell-ü a'lâdır ki hem ıhya eder hem de öldürür» demişti ki hem hayat halk eder hem memat demekti. Rivayet olunduğuna göre Hazreti İbrahim putları kırdığı zaman Nümrud onu zındana atmış, bir müddet sonra çıkarıb sen kime davet ediyorsun diye sormuş o da böyle söylemişti. Buna karşı Nümrud ﴿قَالَ اَنَا اُحْيٖ وَاُمِيتُ﴾ ben ihya ederim ve öldürürüm dedi.» rivayete nazaran iki

adam getirtmiş birini i'dam edib birini salıvermiş, işte gördünmü demiş, bununla Hazreti İbrahimin dermiyan ettiği ihya ve imate bürhanına gereki gibi atfı nazar etmemiş, gûya kendince bir taraftan bir üslûbi hakîm yapmış bir taraftan da tehdid savurarak «işte o benim» diye rububiyyet iddiasına kalkmış idi. Bu cahilâne müşrik cevabına karşı derhal ona haddini bildirmek için tam yerinde bir üslûbi hakîm ile

﴿قَالَ اِبْرٰهِيمُ فَاِنَّ اللّٰهَ يَاْتِى بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَاْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ﴾ İbrahim «şu muhakkak ki Allah

Sh:»878

güneşi Maşrıktan doğduruyor sen de Mağrıbdan doğdur bakayım» dedi

﴿فَبُهِتَ الَّذِى كَفَرَ﴾ deyince kâfir tutuldu kaldı mebhut-ü mağlûb oldu.- buna kâfir azgınlık yapmayıb da hakkı kabul etse idi ıhya ve imateyi hakikatile telâkki edib hidayeti ilâhiyeyi reddile zulüm etmese idi bu zulmete düşmezdi fakat ﴿وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظّٰلِمِينَ﴾ Allah da zalimler güruhuna hidayet etmez, kendilerini ayni hak farz edib de hakk-u hakikate karşı gelen böyle zalimler nurı haktan nasıl istifade edebilirler. Hayat halk etmenin hareketi şemsi tebdil etmekten daha mühim ve hâdisatı hayat hadisatı mihanikiyeden daha yüksek bir bürhanı kudret olduğunu takdir etmiyen

ve onu oyuncak zannedib de istihfaf eyliyen zalimler nihayet böyle Semadan inen mihanikî bir tokatla mağlûb edilirler. Lâkin hakkı kabul etmek emelinde bulunmıyan azgınlar böyle mebhut-ü mağlûb olurlar da yine imana yanaşamaz, zulmetten çıkamazlar. Ferdler böyle olduğu gibi cemaatler de böyledir. Demek oluyor ki Tagutun misallerinden biri böyle «ben ihya ederim ve öldürürüm» diye Allah ile rekabete kalkışan kâfirdir ve işte bu mü'min böyle bir azgına müdahene etmek şöyle dursun ona lâyikıyle haddini bildiriverir ki bu Allahın bir lûtfudur. Allaha imanı olmıyanlar, bunun yanında korkusundan tiril tiril titrerken bak İbrahim ona ne yapmış, ne hale getirmiştir. Bununla şu da sabit oluyor ki kâfir, melik olabilir ve fakat bir kimse melik olmakla hidayete ermiş olmaz, ni'meti mülkin muktezası onu kendi gönlüne ve nefsaniyetine göre suiisti'mal etmek değil Allahın emrine ve hakkın muktezasına göre idare ve ta'kib etmektir. Ya'ni ihya ve imatei ilâhiye o kadar muhakkak ve mütebeyyindir ki bunun pek âdi, pek mebzul bir şey gibi zannedib kendilerine mal etmek isteyen kimseler bile bulunuyor. Fakat ıtlakiyle bu kadar muhkem ve metîn olan bu hakikta tafsıle geçildiği zaman

kısa akıllar tekerrüri hayat misallerini göremezler de aslı hayatı tasdik ederken ba's-ü neşri inkâr ederler.

Kendilerini kanunı hakkın fevkında tanımak istiyen ve emr-ü iradelerile hakk-u hakikati tağyir eylemek sevdasında bulunanlar her halde sillei hakkın darbesine mahkûmdurlar, tebaalarile beraber kendilerini de zulümata sürükler ve uçurumlardan yuvarlanır, derekâtı nara tıkılırlar, elbette haktan kaçan hakka muaraza eden haksız olur, haksızın hakka irmesi de bir tenakuzdur. Şüphe yok mülk-ü hükûmet pek büyük bir nimeti ilâhiyedir. Fakat insanlar kendilerini bunun sahibi aslî ve hakıkîsi değil, sahibi niyabî ve mecazîsi bilmelidirler. Nümrud bunu böyle tanımadığı için hidayeti ilâhiyeden mahrum zalimlerden oldu. Ve Allaha istinad eden İbrahim galebe ederek biizni Huda mebhut-ü perişan eyledi. Mufassalatı tefasirde bütün vücuhı ilmîsi tetkık edilmiş olan bu münazarai ilmiye misali Allahın iman edenlere inayetini ve bir mü'minin Tağuta karşı muamelesini bir iki cümlei vecize içinde o kadar vuzuh ve belâğatle ifade etmiştir ki inayeti ilâhiyenin bu misali bütün akılların kavrayabileceği bir hakikati barızeyi muhtevidir. Ta'biri aharle bu âyet, ıtlakile muhkemattan olan bir âyeti beyyinedir. Maamafih Cenabı Allahın kudreti ihyası bir kerreye munhasır da değildir, o kudreti mutlaka ile dilediği gibi ihyaya kadirdir. Ma'dumu icad edib hayat verdiği gibi meyyiti de tekrar ba's ile ihya edebilir. Ve bu ihya ve imâtenin envaı vardır. Bunlar esbabı âdiye ile vakı' olabildiği gibi hârikul'ade suretlerle de vakı' olabilir. Zaten sirri ihya başlı başına bir hârikadır. Bunun gibi Allahın mü'minleri zulmetten nura ıhracı da akılların ihata edebileceği derecelerden çok yüksektir. Onun öyle incelikleri ve öyle ledünniyyatı ve öyle fevkal'âde suretleri vardır ki onlar akılların, fenlerin tahdid

edemiyeceği nice harıkalara müntehi olur. Böyle olmakla beraber

Sh:»880

bunlar akılların kabul edemiyeceği, reddine mecbur olacakları muhalâttan değildirler. Bil'akis cereyanı hayattan istinbat olunabilecek hakaiktırlar. Vukuundan evvel akılların tahmin etmeleri ihtimali olmıyan ve fakat vukuundan sonra da tesliminde tereddüde imkân kalmıyan öyle misallerde vardır ki bunlar imanı olmıyanlar için bir muamma, bir emri müteşabih kaldığı halde ehli iman için diğer bir beyyinei muhkeme teşkil ederler. Cenabı Allah bunları da iki misal ile beyan edecektir, evvelâ şöyleki:

O misale 259. ﴿اَوْ كَالَّذِى﴾ yahud şu şahıs gibisine baksan â -işbu « كَالَّذِى » yukarıdaki « اَلَّذِى » ye ma'tuf olduğuna göre « اَوْ اَلَمْ تَرَ اِلَى كَالَّذِى » demek olur. Bu surette « كَافْ » da harfi cerrolursa harfi cerrin harfe duhulü caiz olmıyacağından « اَوِ الَّذِى » denilmek lâzım gelirdi. Buna binaen bu kâfe « مُقْحَم » ya'ni tahsini lâfz için gelmiş bir harfi zaid diyenler olmuştur. Fakat bunun « مِثْل » manasına kâfı ismî olarak « اَوْ اَلَمْ تَرَ اِلَى مِثْلِ الَّذِى » demek olduğu ıhtar edilmiş ve yahut manaya atfile « اَوْ اَرَاَيْتَ كَالَّذِى » yahut buna benzer şey gördünmü manasında olması da söylenmiştir.

Lâkin manaya atıf noktai nazarından düşünülürse « اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِى » nin meali « هٰذَا كَالَّذِى = bu şunun gibi» demek olacağından « اَوْ كَالَّذِى » de buna atfen veya şunun gibi demek olur. Maamafih her ne olursa olsun burada «kâf» ın tasrıhi evvelkinden daha ziyade zati vak'aye, burada misil ve misaline celbi dikkat edilmiş yani meşhuddan gayrı meşhuda intıkal ile mümaselet kanunu mucebince evvelâ kıyası temsilî, saniyen kıyası istikraî tarikiyle ehastan eamme bir ilmi istidlâlî gösterilmiş ve mebadiî imandan olan « اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ » tesbit kılınmış ve bu suretle iman ve ilim birleştirilmiş olduğuna bir ıhtarı muhtevidir. Yani mü'minlerin veliyyül'emri olan Allahın onları zulümatı cehl-ü iştibahtan nurı yakîne nasıl ıhrac ettiğini ve onun imate ve ihyadaki kudreti baliğasını anlamak için şu mahzun ve mükedder şahsın harıkul'ade vak'asını münferid bir harıka olarak

Sh:»881

değil, vücuhı muhtelifeden ibret engiz vukuat ile meşhun olan kıssasını bir misal olarak alıp emsaliyle mülahaza ediniz, ve bütün envaiyle cereyanı hayatın her lahza imate ve ba'sı mutazammın olarak teşekküri emsal içinde ayniyyet ve şahsıyyet ifade eden bir vak'a olduğunu anlayınız ve her kanunı küllînin bidayette

bir harıkai münferidenin ta'mimi bulunduğunu biliniz ki ﴿مَرَّ عَلٰى قَرْيَةٍ﴾ o şahıs bir karyeye, bir şehre uğramışdı ﴿وَهِىَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَا﴾ o sırada bu karye damlarının üzerine çökmüş, o ma'mur binaların tavanları çöküb inmiş, altındaki diyarlar onların üzerlerine yıkılmış altüst olmuş veya bağlarına bağçelerine rağmen harab, bomboş, kimsesiz, ağlanacak bir halde idi.- Arş esasen tavan demek olub müsakkafata ve her tarafına gölge veren şeylere de ıtlak olunduğundan burada bir kaç tasvir, mümkindir. Hazreti Ali, İbni Abbas, Ikrime, Ebül'aliye, Said ibni Cübeyr, Katade, Rebi', Dahhak, Suddi, Mukatil, Süleyman ibni Büreyde, Naciyetibni Kâ'b, Salimilhavas demişlerdir ki: bu şahıs, Hazreti Uzeyr idi. Fakat Vehb, Mücahid, Abdullah ibni Ubeyd ibni Umeyr, Bekr ibni Muzar, Hazreti Ermiya idi demişler, İbni İshak da Ermiyanın hızrolduğunu söylemiştir. Bunlardan başka Lût aleyhisselâmın kölesi veya Şa'ya dahi denilmiş, bidayeten bir şahsı kâfir ve fakat ba'delihya mü'min olduğu da söylenmiştir. KARYEYE GELİNCE, Vehb, Katade, Dahhak, Ikrime, Rebi' buna «İlya» ya'ni «Beytülmakdis» demişler, Dahhakten Beyti makdise iki fersah mesafade «Karyetül'meb» veya Arzı mukaddes, ba'zılarından Mü'tefike, İbni Zeydden balâda zikri geçen ve ölümden kaçan binler şehri, İbni Abbastan Dicle kenarında Deyri Hirakl, Kelbîden Şabur abad, Süddîden Selmâbad, diye de nakiller vardır. Bunların içinde en meşhuru şahsın Hazreti Uzeyr ibni

Şerhıya, karyenin de Beni İsrail devletinin makarri olan Kudüs şehri olmasıdır ki Buhtünassarın harbile istîlâ ve tamamen tahrib edilmiş ve bütün Beni İsrail üç kısma tefrık olunub bir kısmı baştan başa katli ammedilmiş ve bir kısmı Şamda iskân olunmuş, bir kısmı da esir edilib götürülmüş idi. Uzeyr bu esirler miyanında olub bilâhare kurtulmuş ve bir gün merkebile Kudse uğrayıb bu halde görmüş idi. İbni Abbastan sebebi nüzulün bu olduğu bittafsıl mervididir. Maamafih berveçhi balâ diğerleri hakkında da böyle birer imata ve ihya harikaları mervi ve kıssanın mefhumı umumîsi her birine veya hepsine muhtemil bulunduğu gibi mevzuı kıssa bir ye'is zulmeti üzerine cereyan etmiş gibi görünmesine, ye'sin de bir küfrolmasına mebni bu vak'ayı zulmeti küfürden nuri imana, yeisten muvaffakiyyet ve ümide bir intikal misali gibi telâkki eden müfessirler olmuş ise de siyakı âyet bunun meşhuru üzere bir harikai nübüvvet olmasında daha zahirdir ve mevzuı kıssa kâfirane bir ye'sin değil mü'minane bir hüzn-ü kederin netaicini ve harikul'ade bir sureti incilâsını tazammun eder. Her türlü esbabı hayatı kal'etmiş görünen feci' bir hâdisei tahribden acı bir inkisara düşerek, ıhyayı temenni ve fakat kudreti ihyayı i'zam ve tarikını bilmekte i'tirafı kusur eyliyerek aczi beşerîsile derin bir elem ve telehhüf içinde kalan ve bu halde Allah ile muamelesini kesmeyib velev hatâ âlud bir dil sürçmesi ile olsun hasbihal eden bir acıklının geçirdiği imtihanı ve nihayet harıkai eltafı isbatı

ba'se ve zulmetten nura ıhraca bir misali bedi' olarak almak için bir küfrolan ye'si mutlak tasavvuruna

mazmunı âyet, münafidir. Şu kadar ki Nümrud gibi zalimâne ve tağiyâne bir surette olmıyan ve « خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ » mazmunu üzere küfrü tabiat edinmemiş olanlar hakkında küfürden

imana ıhrac ve o imanı harikalara mazhar etmek de « اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ » hükmünde dahil olarak caiz olabi-

lir. Ve şüphesiz « اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِينَ اٰمَنُوا » bu gibilere de şamil olarak mülahaza edilmek

lazım gelir. O halde sebebi nüzul Üzeyr veya Ermiya vak'ası da olsa mefhumı âyet, tahsıs edilemeyerek

kıssa müteaddid vukuata muntabık olabilmek için «karye» nekire olduğu gibi « كَالَّذِى » de ahdi zihnî

ile tasavvur olunmalıdır.

Demek olur ki ismi lâzım değil -o şahıs uğradığı karyenin bu acıklı halini görünce

﴿قَالَ اَنّٰى يُحْيٖ هٰذِهِ اللّٰهُ بَعْدَ مَوْتِهَا﴾ bu müdhiş ölümünden sonra Allah bu

memleketi nerden ihya edecek diyordu. Ki bu söz şahsın haline göre şu manaları ifade edebilir:

1- Edecek amma acaba nerden edecek? Nasıl edecek, ne zaman edecek?

2- Ben buna seri' bir hayat temenni ediyorum, fakat âcizim yolunu bilmiyorum, bilmem ki Allah bunu yapacak mı? yaparsa da galiba geç yapacak, onu da ben görmem, ah ne felâket, ne falâket!..

3- Yapabilir amma galiba yapmıyacak.

4- Ölen dirilir mi? Giden geri gelir mi? Bunun ihyasına, ba's ba'delmevtine imkân ve ihtimal yok heyhat!.. Ki bu dördüncüsü bir ye'si mutlak, bir küfürdür. Bunun için bu sözü söyliyen bu maksadla söylememiş olsa dahi bu iham dolayısile bir lisan kayması, bir zelle yapmış olur. Mü'min hiç bir şeyden me'yus olmaz. Fakat esbabı âdiyenin sevkile hasbelbeşeriye za'fı ümmide ma'ruz olabilir. Zira yeis küfrolduğu gibi, emni mutlak da küfürdür. O da Allaha gurur ile ondan bir nevi ınkıta'dır. Bu haysiyetledir ki «

وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ

» buyurulduğu gibi «

حَتّٰٓى اِذَا اسْتَيْئَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّٓوا اَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا جَآءَهُمْ نَصْرُنَا

» buyurulmuştur. Demekki yeis değil, fakat ye'se doğru bir zan ve tevehhüm ile inkisarı ümid ve bu suretle

bir gam ve elem Peygamberler hakkında bile mümkindir. Fakât Peygamberler ısmeti ilâhiyede bulunduklarından öyle bir noktada derhal nusratı

Sh:»884

ilâhiye tecelli eder. Mü'minler de böyle bir lâhzede « ﴿لَا تَايْئَسُوا مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ﴾ ﴿لَاتَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِ﴾ ﴿وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ﴾ » diyerek urvei imana daha ziyade sarılıb sabr-u salât ile istiane etmek, ye'si andırır bir ceza'-u feza' göstermemek, Allahın ölümden sonra da ihyaya kadir olduğunu bilmek ve ona muntazır olmak lâzım gelir. İşte « اَنّٰى يُحْيٖ هٰذِهِ اللّٰهُ بَعْدَ مَوْتِهَا » böyle mahzun calibi nusrat bir hali inkisarın ifadesi ise de bunun az çok bir ihamı yeisten dahi hâli kalmamış olması bir zelle olacağından o anda hem nusratı ilâhiye başlıyacak, hem de bu zellenin bir terbiyesi olmak üzere husuli mürad bir asırlık bir bataet ile inkişaf edecektir.

Binaenaleyh ﴿فَاَمَاتَهُ اللّٰهُ مِائَةَ عَامٍ﴾ Allah hemen o şahsa yüz sene süren medid bir ölüm verdi: bu müddette hayat namına bir şey tattırmadı.- Rivayete nazaran bir uykuya dalmış o

uykusunda öle kalmış idi ve henüz genç idi ﴿ثُمَّ بَعَثَهُ﴾ sonra da o ölüyü tekrar hayata salıverdi: evvelki gibi hay, âkıl, fehimli, mearifi ilâhiyede nazar-u istidlâle müsteid bir ruh ile ba's ba'delmevte mazhar etti. -Baz'ı rivayete göre bu yüz senenin yetmişinci senesi «Yuşek» namında bir Furs hükümdarı tarafından külliyyetli bir askerle Arzı mukaddes fethedilmiş, Buhtünassar helâk olmuş. Beni İsrailin bakayası yine Beytülmakdis ve civarına yerleştirilmiş. Otuz sene zarfında Kudüs yeniden i'mar olunmuş ve işte « اَنّٰى يُحْيِى هٰذِهِ اللّٰهُ بَعْدَ مَوْتِهَا » deyen Hazreti Üzeyri de Allah bu sırada o karye gibi ba's ba'delmevte mazhar etmiş- edince ﴿قَالَ كَمْ لَبِثْتَ﴾ ne kadar kaldın diye sordu. O da bir uykudan uyanırcasına ﴿قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا اَوْ بَعْضَ يَوْمٍ﴾ bir gün veya bir günün bir kısmı kaldım dedi.- Belli ki ilk intibahında ruhuna bu sual teveccüh edince henüz hakikate vakıf bulunmadığından ve fasılai zaman da vahdeti şahsıyeye mani' olmadığından evvelki hayatın uyku hakkındaki

Sh:»885

bakıyei hatıratından bil'istidlâl tahminen ve yalândan ihtirazen bil'ihtiyat böyle söyledi. Demek ki her âti, mazinin hatırasına sahibdir. Gerek uyku gerek ölüm bile ilk intibahta insana icmalen bir hatıra bırakıb da

gidiyor. Öyle olmasa idi, kalkan adam o anda kendini maziye rabtedemez, vücudunun o anda başladığını zanneder «kalmadım yeni doğuyorum» derdi. Bu suretle nice fasılalardan sonra bile ânatı hayat biribirine rabtedilir de mazi, hal ve istikbalde yaşar. Bu irtıbat o kadar seri'dir ki hayatta geçen yüz senelik bir ömür bile nihayetinde insana bir gün gibi gelir. Bütün bunlar insanlara Ahıreti ve esrari ba'si anlatmak için meşhud misallerdir. Bu müttekıyane i'tiraf üzerine ﴿قَالَ﴾ Allah hakikati anlatıb buyurdu ki

﴿بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ﴾ hayır yüz sene kaldın

﴿فَانْظُرْ اِلٰى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ﴾ şimdi yiyeceğine ve içeceğine bak Allahın kudretini seyret ki ﴿لَمْ يَتَسَنَّهْ﴾ hiç biri yıllamamış ya'ni bozulmamış, hep eskisi gibi tazece duruyor

﴿وَانْظُرْ اِلٰى حِمَارِكَ﴾ merkebine de bak onu da öyle bulacaksın

﴿وَلِنَجْعَلَكَ اٰيَةً لِلنَّاسِ﴾ ve seni ecelin geldiği için değil mahza bir ıbret için, seni nasa bir âyet, hakkın meşhud bir bürhanı kudreti kılmak için böyle öldürüb ba'settik bu hârikaları yaptık. Sana bu kadar mevti medidden sonra insanî, nebatî, hayvanî, şahsî, nev'î, ruhanî, cismanî hayatların hepsinde ba's-ü ihyayı bilfi'ıl gösterdik ki zevkı yakîne ıyanen iresin de insanlara nübüvvet veya vilâyetle bir şahidi hak olasın. O halde sadece ahbar ile kalma, kudreti ilâhiyeyi ıyanen anlamak için tekrar tekrar ircaı nazar et

﴿وَانْظُرْ اِلَى الْعِظَامِ﴾ o kemiklere, ya'ni kendinin veya merkebinin kemiklerine veya her ikisine, yahud alelûmum ke-

miklere de bak, hem nazarı basar, hem nazarı basıret ile seyret ki ﴿كَيْفَ نُنْشِزُهَا﴾ biz onları nasıl çıkarıb biribirine bindiriyoruz ve yerli yerine koyuyoruz. -Nafi', İbni kesir, Ebu Amir, Ebu Ca'fer, Ya'kub kıraetlerinde noktasız « راء » ile « انْشَار » dan « نُنْشِرُهَا » okunduğuna göre: Bak o kemikleri hayata nasıl atıyoruz da ﴿ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا﴾ sonra onlara et geydiriyoruz? O kemikler nelerden, nerelerden zuhur edib geliyor, nizamına giriyor ve etler nasıl tekevvün ediyor, neşv-ü nema buluyor, o kemikleri sarıyor da bir cismi zihayat teşekkül ediyor? Bilfiıl imate ve ihya sirrini her lâhzasındaki tahavvülât ve o tahavvülât içindeki bakayı şahsıyyet ile gösteren bu etlerin kemiklerin keyfiyyeti zuhur ve kıyamına dikkat et. Şimdi her hayatta cari olan ve adem ile vücudun, mevt ile hayatın, fena ile bakanın, ayniyet ile gayriyetin bir tenakuz gibi görünen telâkilerini tazammun eden bu hâdiseler, bu hârikalar, akıl ve kudreti beşerle ölçülecek olursa bunların vuku'una imkân olur mu idi? Ecza mütehavvil, kül sabit olsun bu nasıl şey? Demek ki bütün bunlarda sabit olan ne o ecza, ne o küldür, ancak kudretullahtır. Bu nazarlarla şu hakikat tamamen münkeşif olur ki hayat her şeydir ve her şey, kudretullah ile kaimdir. İnsan bunlardan zühul ederse bilfi'ıl içinde bulunduğu halde bile ba's-ü neşrı anlıyamaz da zulmette kalır. Bunlar hayatı

evvelde dahi cereyan edib dururken bu müşahededen gaflet edib de bunları yapıb duran Allahın kudretinde şüphe etmek büyük bir hızlandır. Binaenaleyh bu babda asla tereddüd kalmamak için içinde bulunduğun şu hengâmda bunlara iyi bak da kudretullahın canlı, şuurlu bir bürhanı ol

﴿فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُۥٓ﴾ bu hıtab üzerine hak kendisine tebeyyün edince o şahıs ﴿قَالَ اَعْلَمُ اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ﴾ bilirim Allahın « عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ»

Sh:»887

olduğuna şüphe yoktur dedi. Hamze, kisaî kıraetlerinde emir sıgasiyle « اِعْلَمْ » okunur ki bu şüphe üzerine Allah o şahsa bu emri yakîniyi verdi demek olur. Bu ilme irenler, mebadii, ilmiyye ve akliyyesinin başına, beyyinatı ilmiyyenin hepsinden daha beyyin olan bu hakikati koyanların akılları fikirleri, gönülleri, Semavat-ü Arzdan daha geniş olur. Hiç bir zaman zulmette kalmaz, aklı kâmil, ilm-ü fende esbabı tâliye ve mebadii âdiyyenin izafî olan hakkını vermek isterken saltanatı kâinata hâkim kayyumı küll olan Allah tealânın hakkı mutlakını unutmamak lâzım gelir. Bunu unutanlar dar bir zihniyyet içinde sıkışır kalırlar da akl-ü fen namına hareket ediyoruz zu'miyle bir yudum suda boğulurlar, imkân ve vuku' sahalarını daraltır,

yeislere kasvetlere düşer, pek âdi sebeblerden korkar kuşkulanır, havarıkı sabiteyi inkâra kalkışır, hurafe der geçer, halbuki bunu derken takıldığı sebebin zâmanına dahil olmıyan bütün kâinat onun nazarında bir hurafedir. Sebebinin kendisi de zaten bir muammadır. Bunun için nurussemavatı vel'arz olan kudretullaha tutunmıyanlar, o urvei vüskaya yapışmıyanlar, yakîn ile tenevvür edemezler, münevver olamazlar, nura zulmet, zulmete nur derler giderler.

Allah «عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ» olunca bizzat kendisi dilediği veçhile ba's-ü ihya yaptığı gibi bunu kullarına da ihsan edebilir. Hayat ve nur bahşettiği kullarına o hayat ve o nurdan diğerlerine ifaza edecek bir ihya ve tenvir kudreti de verebilir ki bu da nurün alâ nur olur. ﴿وَ﴾ buna misal olmak üzere de 260. ﴿اِذْ قَالَ اِبْرٰهِيمُ رَبِّ اَرِنِى كَيْفَ تُحْيِ الْمَوْتٰى﴾ bir vakit İbrahim «yarabbi bana göster ölüleri nasıl diriltirsin?» demişti. Şüphe yok ki «رَبِّىَ الَّذِى يُحْيِى وَيُمِيتُ» diyen İbrahim yarabbi dediği zaman «ey ihya ve imateye kadir olan rabbım» diyor, «كَيْفَ تُحْيِى الْمَوْتَى» demekle de «bilirim sen mevtayı ihya edersin, fakat keyfiyeti tamamen ma'lûmum olmadığından

feyzı hayat gibi feyzı ihya da bende tecelli edebilir mi? Ta'yin edemiyorum da düşünüyorum, bana bunu göstermeni niyaz ediyorum» demiş oluyordu rabbi ﴿قَالَ اَوَلَمْ تُؤْمِنْ﴾ iman etmedindemi ki? Yan'i tafsıli keyfiyeti bilmiyorsan ıtlakiyle inanmadında mı, benim nasıl dilersem öylece ihyaya kadir olduğumu bilib iman etmedin mi? İman için görmek mi lâzım ki göster diyorsun? dedi. -Bunda, her hangi bir keyfiyet bir taayyüni mahsus ifade eder. Kudreti mutlakai ilâhiyenin taayyünatı ise nâmütenahidir, onlar tamamen görünmez ancak imanı mutlaka bilinir, sen ise mü'mini kâmilsin o halde neye göster diyorsun ve hangi keyfiyeti görmek istiyorsun? Elbette ben istersem sana da gösteririm fakat bütün keyfiyatı değil bazısını gibi cilvei inzarı andırır bir tebşir vardır. O zaman ta'yini sebeb ve maksadla İbrahim ﴿قَالَ بَلٰى﴾ evet yarabbi iman ettim, sen dilediğin zaman hayatı bana bende gösterdiğin gibi ihyayı da gösterirsin ﴿وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِىۡ﴾ ve lâkin kalbim mutmain olmak için, o imanın verdiği şevk ile kalbime düşen heyecanı ümmidi teskin etmek, imandan visali iyana, ilmi yakînden aynı yakîne, hayattan ihyaya geçmek için istiyorum dedi ve asıl maksadının her şaibeden müberra velâyezal bir hayatı kalb olduğunu ve bu veçhile makamı hullete erib ilel'ebed Halilullah olarak kalmaktan ibaret bulunduğunu ızhar etti. Bu âşikane niyaz üzerine ﴿قَالَ﴾ Allah hayatın tayyar bir şey olduğuna işareten buyurdu ki ﴿فَخُذْ اَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ﴾ öyle ise kuşlardan dördünü

-rivayete göre lâmı ahd olarak tavus, horoz, karga, güvercin veya nesir- tut da

﴿فَصُرْهُنَّ اِلَيْكَ﴾ bunları çevir kendine meylettir, nefsine zammet. - « صر

»

Sh:»889

Hamze kıraetinde «sad» ın kesrile, mütebakisinde zammiyle okunur zammı « صور » dan kesri « صير

» dan gelir ki ikisi de imale manasına birer lûgattir. Parça parça kat' etmek, suret suret kesib ayırmak manalarına da gelir. Mazmumu imale, meksuru kesme manasına olduğu da beyan olunmuş ve iki veçhile de tefsir edilmiştir. Fakat kesme ma'nası maba'dından da anlaşılacağı cihetle burada imale kâfidir. İmalenin « الى » ile sılalanması da zam ma'nasını tazammun eder veya müstelzimdir. Bunun için hasılı ma'na: Onları kendine meylettir, evir çevir nefsine zammet, suret ve hakikati mahsusalariyle bil tanı demektir. Ki bununla tutulacak kuşların mahiyyet ve hüviyyetlerini teşkil eden suveri mahsusaları iyice teemmül ve tasavvur ve idrak olunarak sirri hayata mazhar olan hakikati hassalariyle tanınıb ilmi İbrahime idhal, sureti hakikiyeleri ve a'yanı sabiteleriyle nefsi İbrahime zammolunmaları kudreti ihya için bir şart olduğu gösterilmiştir. Bu veçhile tutulan kuşlar vechi hayatlariyle ilmi İbrahimde sabit olarak nefsi İbrahime ilhak

olunacak, İbrahimin de Allaha bilihtiyar rücuı kâmili dolayısiyle bu nokta, ba's olunacak emvatın Allaha

rücuu mebdeine bir misal teşkil edecektir, bu olduktan sonra da ilm ile irade arasındaki alâkanın

zuhurundan « كن » emrinin bir lemhada tecellisinden başka bir şey kalmıyacağını anlamak kolay olur.

İşte bu usuli mühimmeye tenbihen buyuruluyor ki: Onları tut, kendine imale ve nefsine zammet, hakikati

mahsusalariyle ilmine al, kendine ilhak eyle

﴿ثُمَّ اجْعَلْ عَلٰى كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا﴾ sonra nefsinde parça parça tahlil et,

cüz cüz ayır ve her dağın başına bunlardan bir cüz koy ﴿ثُمَّ ادْعُهُنَّ﴾ sonra onları çağır,

biiznillâh hükmi irade ve ihya zahir olsun da ﴿يَاْتِينَكَ سَعْيًا﴾ sana koşarak gelsinler

﴿وَاعْلَمْ﴾ sen de şunu bil ki ﴿اَنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾

Allah

Sh:»890

muhakkak bir azîz, hakîmdir. Evvelâ cemii mümkinata galib ve hâkim ve hiç bir sebebe mahkûm ve mağlûb

olmaz bir sahibi ızzettir. Bununla beraber ef'al ve asarını birbirine rabtetmiş, onlara da yekdiğerine karşı

sebebiyet ve müsebbebiyet bahşederek aralarına nizam-ü tertib koymuş ve binaenaleyh cüz'iyatı eşyayı

biribirlerine karşı da rabıtasız, alâkasız bırakmamış hepsinin arasında nizamatı mahsusa ve izafatı müterettibe ile de kudretini göstermiş, avakıbı umura ve gayatı eşyaya alîm bir sahibi hikmettir. Böyle ef'alinin esbabı âdiyye ve kavanini muttarideye ibtinası her birini harikül'âde tariklarla icaddan âciz olduğu için değil, her fi'linde namütenahi hikem-ü masalih bulunduğu içindir. Müsebbibül esbab olan Allah sebebi evvel ve faili â'lâ olduğu için hiç bir sebeb halk etmeyib her fi'lini re'sen bir harika olarak yapmıya da kadırdir. Lâkin o zaman ef'ali arasında kendinden başka hiç bir vechi irtibat ve münasebet ve eşyada bu sun-u ıhkâm bulunmazdı. Şüphe yok ki yalnız ma'lûlât ve müsebbehat halk etmek başka, aynı zamanda o müsebbebatı yekdiğerine esbabı muttaride ve müterettibe halinde rabtederek halketmek yine başkadır. « يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ » olan Allahın ne izzeti hikmetine münafidir, ne de hikmeti izzetine münafidir. Cemii esbab ve müsebbebata hâkim ve galib olan izzeti onların hepsini tevkife de kadırdır. Esbaba teşebbüs edildiği zaman o dilemezse hiç bir şey olmaz. Hikmetiyle esbaba revac verdiğinden dolayı izzetini esbabı mahlûkaye terk edivermiş de değildir. İşte Allah böyle bir aziz ve hakîm olduğundan emvatı da dilerse kendinden başka hiç bir sebebe merbut olmıyarak ihya eder ve dilerse hikmetiyle esbabı mahsusa tahtında ihya eder. Her hâdisede hem izzeti hem hikmeti müncelidir maamafih halkı evvel izzetine, halkı sani de daha ziyade hikmetine merbuttur. Cümlei hikmetlerinden biri de kollarının iman-ü ıhtiyarlarına dahi bir sebebiyeti

mahsusa bahşetmiş olmasıdır ki bu sebebiyet sirri ihyaya kadar çıkabilir. Ve bu sayede insanlar rücuı cebrî ve ba'si cebrî ile evvel-ü ahır bir hayatı muztarra atılacakları gibi rücuı ıhtiyarî, ve ba'si ıhtiyarî ile de bir hayatı muhtara ve hattâ bir ihyayı ıhtiyarîye nail olurlar ki din ve saadeti Ahıret bunun içindir. Demek ki « عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ » icmal, « عزير » ve « حكيم » tafsıldır. « عزيز » makamı icmalde hükmi izzetle ba'si cebrîye, İbrahim makamı tafsılde hükmi izzetle ba'si cebrîye, İbrahim makamı tafsılde hükmi izzet ve hikmetle hem bâsi cebrîye hem ba'si ıhtiyarîye mazhardır. Halilullahdır. Bu izahtan anlaşılır ki Hazreti İbrahim bu emirlere imtisal edib muradına erdi mi ermedi mi? diye düşünmiye lüzum yoktur. Gerçi bu ciheti âyet tasrih etmiyor. Fakat bu emirler ya emri tekvinî veya emri teklifî veya emri tacizîdir. Emri tekvinî olduğuna göre muktezaları emri vaki' olacağında şüphe yok. Emri teklifî ise İbrahimin bunlara muhalefet ve isyanı mevzuı bahsolamaz. Emri ta'cizî olmalarına ise hiç bir vecih ve karine bulunamıyacağı gibi âyetin siyakı münafidir. Zira âyet cenabı Allahın mü'minleri zulümattan nura ıhracını ve kudreti ıhyasını temsil ve Hazreti İbrahimi medih siyakında varid olmuş bulunduğundan binnetice Allah İbrahimi bu emirlerle aciz ve mahrum bıraktı demek sarahaten batıldır, binaenaleyh Hazreti İbrahim

tarafından bu emirlere bilimtisal müşahedei ba's-ü ıhya ile tatmini kalb bil'fiıl vaki olduğu fehvayi kelâmdan temamile zahirdir, ve bu babda eslaf ve ahlâftan bütün müfessirînın ıcmaı ve rivayetlerin ittifakı da vardır. Bizce doğrusu bu emirler emir teklifî olmakla beraber emri tevkinîyi mutazammındır. Hazreti İbrahimin rabbına imanı kâmil ile rücuı tammı biiznillâh keyfiyatı ıhyadan bazısının kendisinden sudurunu müşahede ederek tatmini kalbeylemesine sebeb olmuştur. Bir taraftan hevarık ile meşhun olan diğer taraftan en yüksek kavanini ilmiye ve hikemiyeyi tazammun eden şu iki kıssanın acaiba-

Sh:»892

tını şerh-ü ızah ile tüketmek mümkin değildir, bunlarda kürsîi ilahinin tecellii hâkimiyyeti kadarı ıyan ve maamafih onun gibi na kabili ıhata esrarı ma'rifet mündemicdir. Bunlardan herkes derecesine göre gaşyi nur olur, en umumi olmak üzere şunu söyleyebiliriz ki bu âyet bize hiç söz götürmez bir sirri yakîn telkin etmektedir: Hayatın hakikatine lüzumu kadar ilim hasıl olur, ve mebdei a'laya ittisal peyda edilirse ba's-ü ihyanın bir irade mes'elesine bir, « كن » emrine raci' olacağı görülecektir, bunu akıllarına sığdıramıyanlar şu misali düşünebilirler: Bir insan nefsinde sureti ilmiyesi mevcud olan bir şeyi kalbinde dilediği gibi parçalasın, tefrik etsin, eczasını duman gibi her tarafa savursun, sonra dönüb yine kabinden o şey'e evvelki

gibi aynen gel diye bir irade etsin o anda Allah aksini murad edib ona bir nisyan veya diğer bir arıza vermezse derhal görür ki o dağılmış ecza bir an içinde kel'evvel toplanır, gelir karşısına dikilir. İşte enfüsî âlemde her zaman cereyan edib duran bu hafıza ve istihzar işi bize bir vücud ve o vücud da bir ba's-ü ihya temsil eder. Ve bizim ruhumuza nazaran enfüsî âlemin tecelliyatı ilm-ü iradei ilâhiyeye nazaran enfüs-ü âfak bütün mevcudat âleminin tecelliyatına en vazıh misaldir. Bizim suveri zihniyemiz tahavvülâtındaki tahliller, terkibler her gün bize bu vücudda binlerce ba's-ü ihya nümuneleri arz ederler ki bir çokları irademize müterettibdir. Her tezekkür bir ba'stır. Bunlar bizim kürsîi nefsimiz olan kalb-ü dimağın sahai hâkimiyyetidir. Bütün enfüs-ü âfak kürsîsi Semavat-ü Arzı muhit olan Allah tealânın ilm-ü iradei ilâhiyesi tahtında bulunduğundan buna karşı âfak tasavvuru mevzuı bahs olamaz. «

وَالْاَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَالسَّمٰوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهٖ

» müeddasınca enfüsü âfak bir kabzada matvidir. Allahın ba's ve ihyası bizim bir tezekkürümüzden daha seri'dir, binaenaleyh bütün sahai hilkatte her şey onun bir kün emrine mü-

terettibdir. O emir bize taallûk ettiği vakıt biz de onun hükmünü nefsimizde ve hattâ haricimizde görürüz. Ve

netekim haricde yapabildiğimiz şeyleri de bu sayede yaparız. İşte Hazreti İbrahim rücu ilâllah ile makamı hulletinde bir emri tekviniyi dahi tazammun eden bu emirler üzerine o kuşları biiznillâh tutub nefsine zam ve ilhak edebildiğinden dolayı öyle bir hayatı kalbe ermiştir ki ihyayı enfüsî misali üzere bir irade ile ihyayı âfakîyi nefsinde müşahedeye muvaffak olmuştur. Allahın yalnız hay değil muhyı dahi yarattığını görmüş, hem azîz, hem hakîm olduğunu anlamış, izzetine teslimi nefs ederek hikmetinden Halilullah olmuş, rücuı ıztırarîden sonra ba'si cebrî nasıl muhakkak ise tam bir rücuı ıhtiyarî üzerine de ba'sı ıhtiyarînin tahakkukunu görmüş, bu sayede nârı nümrudu söndürüb gülşen-ü gülzar yapmıştır. Allah böyle bir veliyyül'emirdir, ve mu'cizatı Enbiyada tecelli eden havarık ve esrarı ihya hep böyle demektir. Bunları kabili tasavvur görmemek kendinin karşısındaki haricî âfak gibi Allahın karşısında şürekâyı âfak veya mafevk farz etmekten neş'et eder ki şirk-ü küfür de bu demektir. Allah derken böyle bir tasavvurda bulunmak ise tenakuzdur. Bu tenakuzdan çıkamıyanlar ise ilel'ebed zulümata mahkûmdurlar. Bundan ancak Allah çıkarır, o da cebren değil iman ile çıkarır. İman billah aklın başıdır. Akıl her halde bir mebde' bir tutamak arar. Onu izzeti hakka teslim edib onun urvei vüskasına yapışmalı, hikmetine ıttıba etmelidir. Din ve imanın nizamı hikmet üzere ne büyük semeratı intac edeceği ve mebadii imandan olan ba's ve ihyanın bütün envaiyle imkân ve vukuu, cereyanı hayatın bununla kaim olduğu, hayatı ebediyyenin de bununla olacağı ve her ba'ste hayatı saniye hayat ûlânın semeratını hamil olacağından istikbali nâmütenahide saadeti uhreviye

hayatı Dünyadaki müktesebatın bihikmetillah

Sh:»894

semeratı müterettibesi gibi inkişaf edib gideceği ve binaenaleyh yevmi ba'ste ancak izzeti ilâhiye hâkim olurken insanların hayatı ulâda mevzuı din olan ef'ali ıhtiyariyeleri de ber mucebi hikmet esbabı âdiyei mütekaddimeden olacağı ve o halde insanlar için Ahıret âlemi esbab değil, mahza ahırette değil ancak Dünyadan biemrillâh hükmedebilecekleri ve bunun için « لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ » olan o yevmi ba's gelmeden bilıhtiyar o urvei vüskaya yapışıb fisebilillâh infak ve mücahede ile Allaha rucu' edenlerin vilâyetullah ile zulümattan nura, mevti muhakkaktan hayatı bakıyeye nasıl geçecekleri ve bunları yapmayıb Tagutların ellerine düşenlerin nefislerine pek büyük bir zulüm yapmış olacakları ötedenberi beyyinatı hakkile hem ıhbar, hem isbat edilmiş, hem de bu kıssalarla erbahı ukul kâmilen tenvir buyurulmuştur. Kürsîi ilâhîden tecelli eden ve din-ü imanın mahiyyet ve semeratını tebyin ve tenvir eyleyen bu beyyinatı yakîniye balâdaki « اَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَاْتِىَ يَوْمٌ » âyetinin esbabı hükmiyesile

izahından başka daha yukarıdaki ahkâmın ve bilhassa «

مَنْ ذَا الَّذِى يُقْرِضُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهٗ اَضْعَافًا كَثِيرَةً » âyezindeki i'lân ve va'di ilâhînin ezelî ve ebedî te'minatı yakiniyesini dahi muhtevi bulunduğundan bu beyanın ona ittisalini göstermek için azîz ve hakîm olan Allah keyfiyyeti ıhyayı müteakıb ber mucebi hikmet bu karz-u infakın keyfiyyeti rıbh-u nemasını ve şeraiti kabulünü dahi tenvir siyakında buyuruyor ki:

﴿٢٦١﴾ مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ اَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِى كُلِّ سُنْبُلَةٍ مائَةُ حَبَّةٍ وَاللّٰهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَآءُ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴿﴾

Sh:»895

﴿٢٦٢﴾ اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَآ اَنْفَقُوا مَنًّا وَلَآ اَذًى لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٦٣﴾ قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ

يَتْبَعُهَآ اَذًى وَاللّٰهُ غَنِىٌّ حَلِيمٌ ﴿٢٦٤﴾ يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا
لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْاَذٰىۙ كَالَّذِى يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَآءَ
النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ
تُرَابٌ فَاَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا يَقْدِرُونَ عَلٰى شَىْءٍ مِمَّا
كَسَبُوا وَاللّٰهُ لَايَهْدِى الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿٢٦٥﴾ وَمَثَلُ الَّذِينَ
يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمُ ابْتِغَآءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ وَتَثْبِيتًا مِنْ اَنْفُسِهِمْ
كَمَثَلِ جَنَّةٍۭ بِرَبْوَةٍ اَصَابَهَا وَابِلٌ فَاٰتَتْ اُكُلَهَا ضِعْفَيْنِۚ فَاِنْ لَمْ
يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿﴾

Sh:»896

﴿٢٦٦﴾ اَيَوَدُّ اَحَدُكُمْ اَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَاَعْنَابٍ
تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُۙ لَهُ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِۙ وَاَصَابَهُ
الْكِبَرُ وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَآءُ فَاَصَابَهَآ اِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْۗ
كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴿﴾

Meali Şerifi

Mallarını Allah yolunda infak edenlerin meseli bir tâne meseli gibidir ki yedi başak bitirmiş her başakta yüz tâne, Allah dilediğine daha da katlar, Allah vası'dır alîmdir 261 Fisebilillâh mallarını infak eden, sonra verdiklerinin arkasından başa kakmayi gönül incitmeyi reva görmeyen kimseler, rabları ındında onların ecirleri vardır, onlara bir korku yoktur ve onlar mahzun olmıyacaklardır 262 Bir tatlı dil, bir mağfiret arkasına eza takılacak sadakadan daha iyidir, Allah ganîdir halîmdir 263 Ey o bütün iman edenler! sadakalarınızı başa kakmak, gönül kırmakla boşa gidermeyin: O herif gibi ki nasa gösteriş için malını dağıtır da ne Allaha inanır ne Ahıret gününe, artık onun meseli bir kaya meseline benzer ki üzerinde bir az toprak varmış, derken şiddetli bir sağanak inmişde onu yap yalçın etmiş bırakıvermiş: Öyleler kesiblerinden hiç bir şey istifade edemezler, Allah kâfirler güruhunu doğru yola çıkarmaz 264 Allahın rızasını aramak ve kendilerini veya kendilerinden bir kısmını Allah yolunda paydar kılmak için mallarını infak edenlerin meseli ise bir tepedeki güzel bir bağçenin haline benzer ki kuvvetli bir sağanak

düşmüş de ona yemişlerini iki kat vermiştir, bir sağanak düşmezse ona mutlak bir çisenti vardır, Allah amellerinizi gözetiyor 265 Arzu eder mi hiç biriniz ki kendisinin hurmalık ve üzümlüklerden bir bağçesi, olsun, altından çaylar akıyor, içinde her türlü mahsulâtı bulunuyor, üstüne de ıhtiyarlık çökmüş ve elleri irmez, gücleri yetmez bir takım zürriyyeti var, derken ona ateşli bir bora isabet ediversin de o bağçe yanıversin? İşte Allah âyetlerini böyle anlatıyor gerek ki düşünesiniz 266

Sirri ba's ve feyzı hikmetledir ki 261.

﴿مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ﴾ Mallarını Allah yolunda, din uğurunda hüsni ıhtıyar ve kemali rıza ile sarfedenlerin, ya'ni gerek farz ve vacib ve gerek nafile ve tatavvu' olsun hayr-ü hasenata bezli emval eyliyenlerin hâl-ü kârı ﴿كَمَثَلِ حَبَّةٍ﴾ öyle bir tânenin hâl-ü kârına benzer ki ekilmiş ﴿اَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ﴾ yedi sünbüle bitirmiş, bihikmetillah bir kökte çatallanarak yedi başak bitmesine sebeb olmuş, hem nasıl başaklar ﴿فِى كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ﴾ her başakta yüzer tâne var - Hasılı bire yedi yüz tutmuştur. Mü'minler bir tâneyi bile küçük görmemeli, telef etmemeli ve Allahdan hiç bir şey kıskanmamalıdır. Eğer bunu eken elimde bir tânecik var toprağa atarsam bu da gidecek diye düşünürse ne kazanır? Hiç değil mi? Öyle ise Allahın nizamı hikmetine dikkat etmeli, sarfedecekleri şeyleri Allah yolunda sarfetmeli ve bundan

çekinmemelidir. Nizamı hikmet ve sirri ba's olmasa idi o bir tâne çürür gider, ne filiz verirdi ne başak, bunların her lâhzasında izzeti ilâhiye dahi hükmünü göstermekle beraber daha ziyade hikmeti ilâhiye tecelli eder. İşte ef'ali ibad da böyledir. Böyle

Sh:»898

olduğu içindir ki insanın ekme fi'li bir tâne sebebile bihikmetillâh yüzlerce tâneye temessül eder. Fîsebilillâh yapılan infaklar dahi Ahırette böyle inkişafatı mütezayide ile temessül edecek ve mizana konacaktır. Artık Allah yolunda koşacak insanlar Allah için sarfedilen, ekilen tânelerin feyzını anlamalı, acaba bu temsil farazî bir şey midir? Yoksa muhakkak mıdır?. Habbe ne cinsten olursa olsun her hangi bir tâneye ıtlak edildiğine göre mahsuldar tarlalara ekilen kum darı gibi bazı hububatta bu feyz, meşhudattandır. Fakat habbe daha ziyade buğdaya masruf olduğuna göre bu misale ender tesadüf edildiği söyleniyor. Temsilin hakikî olması için bu kadarı da kâfi ise de âyet bize bilhassa şunu ifham ediyor ki hikmeti ilâhiye asgarî olmak üzere bu kadarına müsaiddir. Bunun böyle istihsal edilememesi nizamı hikmet üzere zer'iyyat yapılamamasındandır. Binaenaleyh insanlar fesadı bertaraf edib ilmi ziraati de terakki ettirecek olurlarsa bu kadar mahsul almağa mübeşşerdirler. O zaman Yer yüzünün erzakı bize yetişmiyor diye gavga etmezler,

yetişmiyecek diye ye'se de düşmezler. Lâkin misale dalıb da aslı maksudu unutmıyalım. Maksad buğday toplamak değil onları yerinde fîsebilillah sarfetmektir. Bu ekinin hasılatı ise asıl Cennette biçilecektir ki işte o zaman bire yedi yüzden aşağısı yok ﴿وَاللّٰهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَآءُ﴾ Allah dileyeceğine böyle veya daha ziyade katlar da katlar.- Yedi yüzü sade iki kat değil, daha fazla katlar artırır. Usuli muzaafı nâmütenahiye gider. İbni kesirden Bezzî kıraetinde « يُضَعِّفُ » okunur ki manâ bir demektir. Zamanımızda ziraat tecribeleriyle uğraşanlar bir buğday tânesinden çıkan çimleri çatallandıktan sonra ayırarak fide halinde dikmek suretiyle iki taneden iki bin tâneyi mütecaviz hasılât alınabildiğini müşahede etmişlerdir. Bunlar bir def'a daha ayni vechile ekilecek olsa nelere baliğ olur. Fakat biz habbeyi kubbe yapmaktan vaz geçelim de şunu bilelim ki

Sh:»899

kavanini hayat her halde usuli muzaaf üzere cereyan ettiğinden hayatta erbabı hayatın intifaı ve kelimatullahın ılâsı için fîsebilillâh Allahın kullarına ve alel'husus mücahidîne bezledilen infakat-ü sadakatın indallah namütenahi semerat-ü sevaba sebeb olacağı şekk-ü şüpheden âridir

﴿وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾ ve Allah vasıürrahmedir, yolunda ne kadar ziyade infak yapılırsa

yapılsın artık yetişir ben bunların ribh-ü ecrini vermem demez. Bununla beraber alîmdir de, infak edenin niyetini, mikdarı infakını, hasılâtı mev'udesini bilir, hiç birinin hısabını şaşırmaz.

SEBİLULLAH; Allah yolu, din demektir. Fakat dinin zâmanı ve ehli dinin ikrahtan vikayesi demek olan cihad fîsebilillâh, harekâtın en mühimmi olduğundan « فِى سَبِيلِ اللّٰهِ » ta'biri şer'an daha ziyade cihadda mütearefîir. Bunun için bazı müfessirîn burada fîsebilillâh mütearef olduğu üzere cihad demek olub bu âyet bizzat cihada giden ve kendi emvalini sarfeden mücahidîne, bundan sonraki de kendi gitmiyerek diğer mücahidîne infak yapanlar hakkında nâzil olmuştur, hasenatı saireden cenabı Allah bire on vadettiği halde kendi malını sarfederek cihad edenlere lâekal bire yedi yüz ecir vad buyurmuş demişler ise de diğerlerinin beyanına göre bire on alel'umum hasenatın haddı asgarîsi olub cihad ve diğer bazı a'mal gibi infak başkaca meziyyeti haiz olduğundan bu âyet alel'umum infaka tergıb ve her nevi vücuhi hayratta infakın ecrini tasvir buyurmuş bundan sonraki de şeraiti kabulünü beyan edecektir. Tefsiri Ebi Hayyanda ibni Ömerden mervidir ki bu âyet nâzil olduğu zaman resulullah « رَبِّ زِدْنِى اُمَّتِى = Yarab ümmetime daha artır diye dua etmiş, ba'dehu « اِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ اَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ » nâzil olmuştur.

Fîsebilillâh infakın ecr-ü feyzı bu kadar yüksektir. Fakat her infaka da bu ecir verilmez, çünkü sebebiyyeti asliyye tohmun, infakın kendisinde değil Allahdadır. Bu-

Sh:»900

nun için 262. ﴿اَلَّذينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فى سَبيلِ اللّٰهِ﴾ mallarını fîsebilillâh sarf-ü infak edenler ﴿ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَآ اَنْفَقُوا مَنًّا وَلَآ اَذًى﴾ sonra da infaklarına ne minnet ne eza takışdırmıyanlar, mağrurlanmıyan tiksindirmiyenlerdir ki ﴿لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ﴾ Allah yanında ancak onların ecirleri vardır. ﴿وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾ ve yalnız Allahdan korkub ve ancak ondan ecir beklediklerinden dolayı bunlara ne başka bir korku gelir, ne de mahzun olurlar, bir zaiyat yerine kat kat mükâfat alırlar.»

Dikkat edilsin ki bazı âyetlerde « فَلَهُمْ » bazılarında da burada olduğu gibi « لَهُمْ » buyurulmuştur. Bunun hikmeti şudur: « فا » sebebiyet ifade eder. Beyanı sebebiyet matlûb olan yerde zikredilir. Olmıyan mevkide de terk olunur. Balâda hikmet esası üzerine infakın ecre sebebiyeti gösterilmiş idi bunda ise

sebebiyeti hakikiye ve ılleti tamme tevehhüm olunmak ihtimali vardır, bu âyet de bu tevehhümü izale ile asıl sebebi hakikînin Allah olduğunu ve hikmetin izzeti ilahîyeyi selbetmiyeceğini ifham ile infakın indallah şeraitı kabulünü beyan ettiğinden « فـا » zikredilmemiştir.

MENN VE MİNNET lûgatte iki ma'naya gelir. Birisi in'am ve ni'met ma'nasınadır ki lisanımızdaki memnuniyet bundan mehuzdur. Diğeri de bir hakkı tenkıs etmek, kesmek, ezcümle ihsan ettiği kimseye karşı ihsanını bir şey saymak ve az çok ihsanına mağrurlanmaktır ki gönül bulandırır ve ihsanın kıymetini eksiltir veya keser. Burada murad budur. Lisanımızda minnet bu ma'nadan mehuzdur.

EZA ise tiksindirmek, eyilige balgam atmaktır, ki in'amı dolayısiyle bir kusur yüzünden şikâyet etmek, el

Sh:»901

dil uzatmak, in'amı yüzüne vurmak, başa kakmak hep ezadır. Lisanımızda minnet ikisinden eammolarak kullanılır ve bunlara katlanmağa minnetdarlık denilir. Minnet çekmem, minnetdarlık etmem yerine de

«minnet etmem» denildiği vardır. Hasılı iyiliği bir vazife diye yapmalı ve unutmalı, yaptığı bir iyiliğe göz dikmek, onu kendine yapmamış farz etmekten neş'et eder. Ecir ise niyyete merbuttur. Binaenaleyh iyiliği yap denize at, balık bilmezse hâlık bilir. Gazvei Tebük için ihzar olunan ve «Ceyşi usret» tesmiye edilen ordunun techizine Hazreti Osman radıyallahüanh hatablariyle, çullariyle bin deve, Abdurrahman ibni Avf radıyallahü anh Hazretleri de dört bin dirhem sadaka vermişlerdi. Bu âyetin bunları taltıfen nazil olduğu mervidir. Hükmün sebebi nüzule mahsus olmadığı da ma'lûmdur. Bilmeli ki 263.

﴿قَوْلٌ مَعْرُوفٌ﴾ gönül alan hoş bir söz, tatlı dille reddetmek ﴿وَمَغْفِرَةٌ﴾ ve kusura bakmamak ayıb örtmek, münasebetsizliğe karşı afv ile muamele etmek ﴿خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَآ اَذًى﴾ arkasından ezâ gelen veya bir gönül bulantısiyle müterafık olan bir sadakadan hayırlıdır. Zira ﴿وَاللّٰهُ غَنِىٌّ حَلِيمٌ﴾ Allah ki ganidir, ona kirli şeyler takdim etmek sebebi felâket olabilir. Gani olan Allah fıkarasını başkalarının bari minnetine tahammül ettiremez, onları hatır-ü hayale gelmez öyle cihetlerden merzuk eder ki gün gelir fakiri o minnetciye sadaka verecek derecede iğna eder. Maamafih Allah halîmdir. Her günahkârı derhal muahaze edivermez. Ezâ yapanları da ukubete müstahik olmadıklarından dolayı değil, fakat tevbekâr olsunlar diye hilminden dolayı imhal eder.

İnfak-u sadakatın şeraitı kabulü malûm olduktan sonra 264. ﴿يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا﴾

ey mü'minler ﴿لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْاَذٰىۙ﴾

Sh:»902

sadakalarınızı yüze vurmak, başa kakmakla ibtal etmeyiniz, bunlardan biriyle ecrini kesmeyiniz, menn veya ezâ karışan sadakalar ecirsiz kalır.

﴿كَالَّذِى يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَآءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِۖ﴾ Ne Allaha ve ne Ahıret gününe inanmayıb malını insanlara gösteriş, riya' için sarf-ü infak eden münafıkin sadakası gibi hiçe gider ﴿فَمَثَلُهُ﴾ çünkü bunun hali ﴿كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ﴾ üzerinde bir az toprak varken ﴿فَاَصَابَهُ وَابِلٌ﴾ başına şiddetli bir yağmur inmiş de ﴿فَتَرَكَهُ صَلْدًاۜ﴾ cas cavlak bırakmış, bir toz bile kalmamış yalçın kayanın bu hali gibidir. Öyle bir sadaka böyle bir taş üstüne atılmış tohum gibi zayi olur gider ﴿لَا يَقْدِرُونَ عَلٰى شَىْءٍ مِمَّا كَسَبُواۜ﴾ de imansızlıkla infak, riya ile, menn-ü eza ile sadaka verenler kesbettikleri bu amelden hiç bir şey elde edemezler ﴿وَاللّٰهُ لَايَهْدِى الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ﴾ Allah kâfirler güruhunu hayra muvaffak

etmez. Binaenaleyh sadakalarını menn-ü eza ile kâfirlerin muraiyane sarfiyatına benzeten mü'minler de onlar gibi ecirden mahrum kalırlar.

265.

﴿وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنفِقُونَ اَمْوَالَهُمُ ابْتِغَآءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ وَتَثْبِيتًا مِنْ اَنْفُسِهِمْ﴾ Mallarını Allahın rızasını istemek ve bu sayede kendilerini veya kendilerinden bir kısmını canlarının bir nefakası olan mallarını, amellerini, ıhvanlarını temayülatı fasideden ve her türlü sarsıntıdan muhafaza ile Allah yolunda tesbit etmek ve hayr-ü hasenatı kendilerine melekei sabite kılmak ve ondan sonra her nevi' fezail ve ibadatı suhuletle yapmak, hulâsa ekecekleri tohumu tutturmak için can-u gönülden infak eden-

Sh:»903

lerin hal-ü şanı ise ﴿كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ﴾ a'lâ bir tepedeki güzel bir bağçenin şu haline benzer ki ﴿اَصَابَهَا وَابِلٌ﴾ buna kuvvetli bir yağmur düşmüş de ﴿فَاٰتَتْ اُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ﴾ meyvalarını iki kat vermiştir. Alel'âde ahvalde meselâ bin veren

bu bağçe bu yağmur sebebiyle iki bin vermiş bulunuyor. O kayayı cas cavlak bırakan yağmur, bu tepede aynı rahmet olur.» - Bu temsil balâdaki bire yedi yüz ve daha kat kat va'dini tenzil etmiş değil belki bir daha katlamıştır. ﴿فَاِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ﴾ böyle bir bahçeye şayed yağmur düşmezse ﴿فَطَلٌّ﴾ hafif bir yağmur, az bir nem de yetişir, vereceğini yine verir. ﴿وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾ unutmamalı ki Allah amellerinizi görür bilir. Sakın gösteriş yapmayın, gizlide aşikârda ıhlastan ayrılmayın.

266. ﴿اَيَوَدُّ اَحَدُكُمْ﴾ hiç biriniz istermi ki ﴿اَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَاَعْنَابٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ﴾ altında ırmaklar akar, hurmalık, üzümlükleri muhtevi ve dilnişîn bir bağı, bağlık bağçelik bir cenneti ﴿لَهُ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ﴾ ve bunun içinde kendinin her çeşid meyvaları olsun ﴿وَاَصَابَهُ الْكِبَرُ﴾ üstüne de ıhtiyarlık çöksün ﴿وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُ﴾ ve bu halde elleri irmez, güçleri yetmez yavrucukları dahi bulunsun ﴿فَاَصَابَهَا اِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ﴾ da o dilber bağa ateşli bir bora isabet etsin baştan başa ﴿فَاحْتَرَقَتْ﴾ bir lahzada yansın mahvolsun!.. Böyle felâketi kim ister?.. İşte iman ile hasenatın

mesubatı böyle cennetler, bunların ıhlâsına ve Allah rizası için olmasına mani' olan imansızlık, riya, menn-ü eza ve sair ağrazı faside gibi seyyiat da yevmi kıyamette o ateşli bora gibidir Ahıret Cennetlerinin bir yolu. Niami ebediyenin mezraası olan ve içinde ikrahsız yaşanmak lâzımgelen darı islâm dahi böyle hüsni infak ve a'mali saliha mahsulü bir bağa, bir Cennete cebbar ikrahkâr, kâfir, zalim düşmanların ve kezalik fısk-u fücurun, ahlâksızlığın, himmetsizliğin onu istilâsı da bu ateşli boralara kasırgalara benzer, hem Dünyayı yakar hem Ahıreti ﴿كَذٰلِكَ﴾ bunu anlattığı gibi ﴿يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ﴾ Allah size diğer âyetler beyan edecektir ki ﴿لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ﴾ düşünesiniz.- Ya'ni ibretler alasınız, güzel güzel kıyaslara yol bulasınız, bunların her birini delil, asıl, düstur, mebde' kübra ittıhaz edib uslubı hikmet üzere tefekkür edesiniz, ahvalinizi, masalihinizi bunlara tatbık ederek her birine lâyık suğralar bulub neticeler alasınız ve o neticelerle amel edib muradlara iresiniz. Zira fikir, umuri ma'lûmeyi tertib ile ma'lûmdan mechulü bulmaktır.

Şimdi düşünüb de o infakları nerden yapacağız, zekâtları, sadakaları nerden ve nasıl ve kimlere

vereceğiz mi diyeceksiniz?:

﴿٢٦٧﴾ يَآ اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوٓا اَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّآ اَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِاٰخِذيهِ اِلَّآ اَنْ تُغْمِضُوا فيهِ وَاعْلَمُوٓا اَنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ حَميدٌ﴾

Sh:»905

﴿٢٦٨﴾ اَلشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَاْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَآءِ وَاللّٰهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَليمٌ ﴿٢٦٩﴾ يُؤْتِى الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَآءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ اُوتِىَ خَيْرًا كَثيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّآ اُولُوا الْاَلْبَابِ ﴿٢٧٠﴾ وَمَآ اَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ اَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُهُ وَمَا لِلظّٰلِمينَ مِنْ اَنْصَارٍ ﴿٢٧١﴾ اِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِىَ وَاِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَآءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ وَاللّٰهُ بِمَا

تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٧٢﴾ لَيْسَ عَلَيْكَ هُدٰيهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِى
مَنْ يَشَآءُ ۗ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلِاَنْفُسِكُمْ ۗ وَمَا تُنْفِقُونَ اِلَّا ابْتِغَآءَ
وَجْهِ اللّٰهِ ۗ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ اِلَيْكُمْ وَاَنْتُمْ لَا
تُظْلَمُونَ ﴿﴾

Sh:»906

﴿٢٧٣﴾ لِلْفُقَرَآءِ الَّذِينَ اُحْصِرُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ
ضَرْبًا فِى الْاَرْضِ ۖ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ اَغْنِيَآءَ مِنَ التَّعَفُّفِ ۚ تَعْرِفُهُمْ
بِسِيمٰهُمْ ۚ لَا يَسْـَٔلُونَ النَّاسَ اِلْحَافًا ۗ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَاِنَّ
اللّٰهَ بِهٖ عَلِيمٌ ﴿٢٧٤﴾ اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ
سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ ۚ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ
يَحْزَنُونَ ﴿﴾

Meali Şerifi

Ey o bütün iman edenler! İnfakı gerek kazandıklarınızın ve gerek sizin için Yerden çıkardıklarımızın temizlerinden yapın, kendinizin göz yummadan alıcısı olmadığınız fenasını vermiye yeltenmeyin ve Allahın gani, hamîd olduğunu bilin 267 Şeytan sizi fakırlikle korkutub çirkin çirkin şeylere teşvık ediyor, Allah ise lûtfundan bir mağfiret ve fazla bir kâr va'd buyuruyor, Allahın kudreti geniş, ilmi çok 268 Dilediğine hikmet verir, hikmet verilene ise çok bir hayır verilmiş demektir ve bunu ancak temiz akıllılar anlar 269 Her ne nefaka verdiniz veya ne adak adadınızsa her halde Allah onu bilir fakat zalimlerin yardımcıları yoktur 270 Sadakaları açık veriseniz o, ne iyi ve eğer onları gizler de

fukaraya öyle verirseniz bu sizin için daha hayırlıdır ve günahlarınızdan bir kısmına keffaret olur, hem Allah her ne yaparsanız haberdardır 271 Onların yola gelmesi senin üzerine değil velâkin Allahdır ki dilediğini yola getirir, ve hayır namına her ne infak ederseniz hep kendi lehinizedir, ancak sırf Allah yüzünü gözeterek verirsiniz, bu vechile hayra dair her ne verirseniz karşılığı size tamamen ödenir ve hiç hakkınız yenmez 272 Verin o fakırlere ki Allah yolunda kapanmışlardır, şuraya buraya dolaşamazlar, istemekten çekindikleri için bilmiyen onları zengin zanneder, onları simalarından tanırsın: Hakkı bizar etmezler, hem

işe yarar her ne verirseniz hiç şüphesiz Allah onu bilir 273 Mallarını gece ve gündüz, gizli ve aşikâr hayra sarfeden kimseler, işte onların rablarının yanında ecirleri sırf kendilerinindir ve onlara bir korku yoktur ve mahzun olacak değildir onlar 274

267. ﴿يَـٰٓ اَيُّهَـا الَّذِينَ اٰمَنُوٓا﴾ ey mü'minler ﴿اَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ﴾ kazançlarınızın temizlerinden: aslen veya fer'an halâl kesb ile ele geçirdiğiniz her nevi' emvalin iyi ve hoşlarından, ezcümle emvali ticaret ve nukuddan ﴿وَمِمَّآ اَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ﴾ ve size Arzdan çıkarıverdiğimiz emvalden: hububat, meyvalar, maadin ve rikâz gibi Yerden çıkan şeylerden bunların da iyilerinden infak ediniz. -Ya'ni menbaı servet ikidir: kesb, sa'iy. Kesb, sa'y-ü amel, sınaat veya mukavele ile her hangi bir cihetten bizzat veya bilvasıta istihsaldır. Veya gerek eskiden ve gerek yeniden istihsal edilmiş olsun bir şey üzerinde bir milk takarrür etmektir diye tarif olunur ki bu surette mirasda kesib de dahil olur. Arz, karaya ve denize ve havaya şamildir. Sonra bu iki menbaın terkibi ve bu terkibin hasılatı kalır ki bunlar kısmen kesbe ve kısmen Arza medyun olduklarından hangi taraf galib ise ona muzaf olarak bu iki

sebebe racidirler. Takdiminden anlaşılır ki insanlar için kesb en yakın sebebdir. Alel'ekser Arzdan ıhracı emval dahi buna terettüb eder. Fakat aynı zamanda kesb, mevhubatı hılkat ile alâkadardır. Çünkü sa'y-ü amel fıtraten bahşedilmiş olan esbab-ü alâtın istimali olduğundan kesb ve Arzın terkibini ayrıca beyana hacet yoktur, bu fehvayı kelâmdan müstefad olur. Bu noktada insanların başlıca iki hatasına tesadüf edilir. Birisi servette sa'y-ü ameli bir sebebi mutlak gibi telakki etmek ve binaenaleyh bütün sermayeleri buna medyun farzederek hükümsüz gibi addeylemektir ki bu hataya umumiyetle çalışan ve sa-yü amel ile zahmet çeken sermayesizler düşerler ve erbabı sermaye ile derin bir cidale girerler. Bunlar sa'y-ü amelin kesbin kıymeti, sermayenin kıymeti demek olduğunu görmemek isterler. Sa'y-ü amelin gayesi sermaye istihsali olmasa idi sa'y-ü amelin hiç bir kıymeti olamazdı. Gayesini ibtale masruf olan her fikrin boş bir tenakuz olduğu da aşikârdır. Sermayenin gayei sa'y olması ise yalnız istihlâk noktai nazarından değil, balâda beyan olunan kanunı taz'if mucebince istihsal olunan hasılatın yeniden sa'y-ü amele mebde olarak kesbi teshil ve teshil ile beraber teksir etmesi haysiyetini de haiz olmasındandır. Bunun için sa'yü amel erbabının sermayeye husumet etmesi, zahmet ve mahrumiyetlerini istemektir. Buna işaretendir ki kesibden sonra bilhassa asıl sermaye olan Arz ve Arz ihracaatı kesbe mukabil olarak ıhtar edilmiştir. Diğer hata, sermayeyi sebebi mutlak telakkı edib sa'y-ü ameli hükümsüz addetmektir. Bu hataya da bizzat çalışmak

ihtiyacını hissetmiyen ve başkalarının sa'y-ü amelinden zahmetsiz istifade etmek istiyen çok sermaye yani para sahibleri düşerler.

Sh:»909

Bunlar nükûde mebdei evvel nazariyle bakarak her kesb onun eseri olduğuna hükmeyler ve sa'yisiz yaşamak mümkin gibi zannederler. Bunun için erbabı sa'yi istihkar ederek ve sermayelerine fazla kıymet vererek sa'yileri tazyık ve sermayelerinin mukabilsiz menafiinden istifade etmek daha doğrusu sermaye vasıtasiyle ehli sa'yın amellerini gasbeyleyib kendileri amelsiz yaşamak isterler düşünmezler ki kasalardaki paralar, kendi kendilerine hiç kimsenin karnını doyurmaz, onun bir dilim ekmek getirmesi bir amel ile mümkindir. Düşünmezler ki bunlar esasen sermaye değil, sa'y-ü amelden çıkmış meksubattırlar. Sa'y-ü ameli teshil ve teksire hadim olmaları itibariyle birer maya iseler de esasen sermaye değil neticei ameldirler. Bunların amelleri ta'kım ve tazyık etmesi, bindikleri dalı kesmek, istinad ettikleri temeli yıkmaktır. Gerçi asıl sermaye yok değildir. Fakat o olsa olsa Arz ve mevahibi hılkattir. Bunun için sermaye erbabının kendi amelleri olmadan yaşamak sevdasında bulunmaları ve erbabı sa'y-ü ameli tazyık etmeleri de büyük bir hatadır. Her hangi bir cemiyette nükud ve sermaye bu vaziyeti alır, para, ve para sahibleri hâkimi mutlak

kesilirse aksül'ameli olarak evvelki hata yüz gösterir. Sermaye ile sa'y-ü amel arasında cidal başlar. Nizamı cem'iyet de muhtell olur. İşte sermaye namı verilen nükudun esasen sermaye olmayıb meksubattan bulunduğu ve hatta hüsni kesbe mukarin ise meksubatın en hoşu, en temizi olduğu ıhtar edilmek için « مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ » buyurulmuş ve asıl sermayenin Arz olduğu diğer servetlere nazaran kesbin de sermaye vaziyetinde bulunduğu ve hatta bunun sermayei Arzdan daha evvel nazarı dikkate alınması lâzım geleceği gösterilmiştir. « مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ » şunu da anlatıyor ki meksubatın bir temizi ve tayyibi bir de bunun zıddı ve habisi vardır. Her kazanılan temiz ve iyi olmaz. Bu ise ya meksubatın kendilerine veya

Sh:»910

tarikı kesiblerine nazaran maddî veya ma'nevî iki cihetle mülâhaza olunur. Bâlâda beyan olunduğu üzere infak bir feyzı nâmütenahinin tohmu ve hayatı ebediyenin bir rüknü olduğundan bu tohmun en temizlerinden seçilmesi lâzım gelir. Binaenaleyh bunları tefekkür edib ma'kul ve meşru' olarak çalışınız da kesb ve Arz sermayelerinin halâl ve pâk ve iyi hasılatından infak ediniz ﴿وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ﴾ ve öyle habisini ya'ni kötüsünü veya haramını vermeğe niyyet

﴿مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِاٰخِذِيهِ اِلَّآ اَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ﴾ etmeyiniz ki

ondan infak edersiniz de kendiniz ığmazı ayn etmeden, sıkılmadan hediyye diye, veya müsamaha etmeden alacağınız yerine almazsınız. Böyle kötü, aşağılık şeyleri kendiniz almazken, Allaha borcunuzu bu aşağılık şeylerden vermeğe kalkışmayınız.»

Rivayetlere nazaran iptida sadakat emirleri nazil olduğu zaman ba'zıları hurma salkımlarını getirirler, Muhtac olanlar yesinler diye Mescide asarlardı. Bu miyanda ba'zıları da caiz zannile döküntü, bozuk, çürük çarık şeyler getirmişlerdi, bu âyet nazil oldu. Bununla verilecek vergilerin, zekâtların, sadakaların ne gibi mallardan verileceği beyan olunmuştur. Her malın vacib olan vergisi kendi cinsindendir. Meselâ altına altın gümüşe gümüş, paraya para, hayvana kendi cinsinden hayvan, deveye deve, sığıra sığır, davara davar, ata at, hububatta kezalik buğdaya buğday, arpaya arpa ilah... Maadin ve saire kezalik hep böyle hepsi, ednası olmamak şartiyle kendi cinsinden borçtur. Bunların ednasını a'lâsına tahvil ederek kıymetlerini vermek mükellefin ıhtıyarına aiddir. Bu tarzı mükellefiyet halk için en kolay tarık olduğundan dolayı dini islâm bunu emretmiş idi. Ve bunun intişarı islâma ve neşri ma'dilete pek büyük faideleri olmuştu. Düveli saire, ahalisinden behemhal nakdî vergi taleb ettikleri ve masrafları da masarifi islâmiye gibi vücuhı hayra mahsus bulunmadığı halde dini islâmın infakı bu tarzı

ma'dilete ifrağı « يُرِيدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ » kanunı ilâhîsinin bir tatbikı olduğundan düveli muhtelife tabi'iyetinde bulunan nas bu yüsr-ü ma'dilete agâh oldukları zaman büyük memnuniyetlerle telâkkı etmişlerdi. Fakat bunun bir devlet için böyle büyük faideler temin etmesi bir şarta mütevakkıf idi ki o da bunu tatbık edeceklerin Allahı bilir dindar, ahlâklı amiller olması, ellerine tevdi edilen emaneti kendi mallarından ziyade bir itina ile hüsni muhafaza ve idare etmeleri mes'elesidir. Bu olunca emvalin bir çoğu mübadeleye muhtaç olmaksızın devlet-ü milletin havaicine sarfolunabilceği gibi mübadelesi ıktıza edenler de hüsni suretle mübadele edileceğinden hiç bir vechile sui istimal mevzuı bahsolamaz. Böyle olunca da hem milletin masarifi azalır hem devletin menabi'ı serveti inkişaf eder. Fakat böyle olmayıb gerek halk ve gerek amillerde ahlâksızlık teammüm eder vazifeler gereği gibi yapılmaz, emanet, hüsni idare edilmeyib sui istimal, ketim, sirkat israf, lâübalilik meydan almış bulunursa aynen vergiler pek çok telefata ve sui istimale müsaid bulunduğu gibi masarifin tezyidini ve varidatın tenkısını icab edeceğinden hükûmetler ayniyatı bırakıb vergilerini nükud olarak taleb etmeği daha muvafık bulurlar. Nükud ise mübadelesiz hiç bir şey göremiyeceğinden yine mübadele cereyan eder, yine olacaklar olur. Devletin masarifi mütemadiyen

artar, arttıkça milletin de yükü artar ve herkes müzayekayi hisseder para hakim olur, arada en ziyade nükud mübadelesinde dolaşanlar kazanır. Fakat diğer istihsalât erbabı sıkışdırıldıkça bunların da istikballeri tehlükede kalır. Bütün bu tehlükelere saik ise bu babdaki avamilin erbabı vezaifin sui istimale müsait olan ahlaksızlıklarıdır. Bunu bertaraf edecek olan ise bihakkın din-ü diyanettir. Bunun için insanların din-ü diyanetten kaçınmaları ve infak vazifelerini hüsni suretle ifa ve bunları hüsni idare etmemeleri, hikmeti ilâhiyede ıztırab ve felâketlerinin

Sh:»912

mebdeini teşkil eder. Binaenaleyh bu emri ilahî mucebince hareket etmiyenler ne kadar ilm-ü hikmet davasında bulunurlarsa bulunsunlar muktezayı hikmetin zıddına gitmiş, istikballerini zayi etmiş olurlar. Bu âyet bu hakaikı muhtevi olarak zekât ve sadakat lâzım gelen emvalin usulünü beyan etmiş ve maamafih nevafile şumulü olub olmadığı cayı bahs olmuştur. Ya'ni aşağılık ve haram şeylerden farz vergi yoktur ve verilmez. Lâkin nafile sadaka verilebilir mi? Muhtelefünfihtir. Doğrusu haramdan nafile sadaka da caiz olmaz. İndallah sevabı olmaz. Lâkin aşağılık maldan nafile caiz olabilir. Fakat mendub a'lâsından vermektir. « وَلَا تَيَمَّمُوا » nehyi farzlarda tahrim, nevafilde keraheti ifade edecektir. Hükmi

umumîsi tahrimen veya tenzihen kerahet demektir. Âyetin zahiri her nevi' maldan bir zekat lâzım geleceğini gösteriyor gibidir. Fakat nisabı, mıkdarı hakkında sakit olduğu gibi tayyib ve habis vasıfları ile de muhassa olduğundan sunufı emvale derecei şumulü mücmel ve muhtacı beyan olmakla bunlar süneni Nebeviyye ile hadîsde beyan olunmuştur. Tafsılâtı için kütübi Fıkhiyeye müracaat oluna.

Hasılı Allah diyor ki: ey mü'minler sizin kazandıklarınızın ve bizim yerden çıkardıklarımızın temizlerinden infak ediniz ve kendinizin almadığınız, kabul etmediğiniz kötü şeylerden zekât ve sadaka vermeye kalkmayınız ﴿وَاعْلَمُوٓا﴾ ve biliniz ki ﴿اَنَّ اللّٰهَ غَنِىٌّ حَمِيدٌ﴾ Allah her halde gani, sadakalarınızdan müstağnidir, onlar sizin kendi menfaatleriniz, kârlarınız içindir. Hem Allah hamîddir, mahmuddur. Herkes ona hamd-ü şükre borçludur.- Böyle gani ve hamîd olan Allahın rızasına irmek için habis, aşağılık şeyler nasıl takdim olunur. Diğer bir ma'na ile: Allah hamîddir, kendi namına yapılan hayr-ü hasenatı daha yüksek in'am-ü hasanat ile karşılar. Rızası uğrunda vuku'bulan sa'yileri meşkûr eder. Böyle bir Allah namına en temiz en nefis şeyler arz edilmemeli midir?

Ey nısab sahibleri bu emirlere karşı elimize geçenlerin iyilerini vere vere kendimiz fakır düşmez miyiz?

Gibi bir şey hatırınıza gelirse bunun bir Şeytan vesvesesi olduğunu biliniz. 268. ﴿اَلشَّيْطَانُ﴾ o

şeytan: rahmeti ilâhiyeden ümidini kesmiş olan o me'yus İblis veya hayır işlere karşı gizliden veya açıktan

ümidsizlik telkın ederek yanlış ve aldatıcı efkâr-ü hissiyat saçan her nevi' şeytanlar veya nefsi emmare

﴿يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ﴾ size fakırlik va'deder, aman hayır yapmayın züğürtlersiniz der

﴿وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَآءِ﴾ ve size çirkin hasletler emreder. Bahilliğe, hasısliğe sevkeder,

mallarınızı fenalıklara hevaiyyata, fuhşıyyata, ısyanlara sarf için teşvık de eyler

﴿وَاللّٰهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا﴾ Allah ise size tarafından mağfiret ve fadl-ü

kerem vad ediyor. -O sadakalarla Ahırette günahlarınıza mağfiret, Dünyada masrafınızın yerine kat kat

kârler Dünya ve Ahırette ecr-ü mesûbât ile yüksek saadetler te'min eyliyor

﴿وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾ ve Allah vasi'dir alîmdir.- Fad-lü ihsanı bol, ilmi çoktur. İnfakınızın da

kadrini bilir ecrini verir va'dini incazda darlık çekmez. Her şey'in önünü sonunu bilerek emr-ü va'd eder.

Allah vasi' olduğu içindir ki 269. ﴿يُؤْتِى الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَآءُ﴾ her kime dilerse hikmet

verir, vermek için hiç bir kayd ile mukayyed olmaz: men'i mefsedet ve celbi maslâhat edecek sebebiyyet ve

hâkimiyyeti, ilmi hak ve bil'irade fi'li savab ile âlimiyyeti faile ve fâıliyyeti nafiayı yalnız kendine hasretmez

de erbabı ukulden dilediğine dahi verir ﴿وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ﴾ ve her kim hikmete

erdirilirse, yahud -«ta»nın kesrile Ya'kub kıraeti üzere- her kime hikmet

Sh:»914

verirse ﴿فَقَدْ اُوتِىَ خَيْرًا كَثِيرًا﴾ o muhakkak bir çok hayra erdirilmiş olur. -Çünkü

hikmetsiz binde bir hayra irilirse bir hikmet ile binlerle hayra erilir. Hikmet, Dünya, ve Ahıretin hayrını

tazammun eder. Hikmetsiz hayr ise bir var bir yoktur

﴿وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّآ اُولُوا الْاَلْبَابِ﴾ ve fakat aklı temiz, özü sağlam olanlardan

başkası tezekkür etmez,- Hakk-u savabı ne kendi düşünür hatırlar, ne de ıhtar kabul eder. Bizzat Allah tealâ

âyâtiyle ıhtar ve tezkir eder de yine tezekkür etmez, etmeyince de hikmeti ilâhiyeden istifade edemez.

Demek ki hikmete irmek için vermek kâfi değil almak da lâzımdır. Veren Allah vâsi' olduğundan şarta

muhtac değildir, amma alacak kul şarta muhtacdır. Hikmete irmenin mebdei tezekkürdür. Bu da temiz akıl,

temiz kalb ile olur. Allahın verdiği aklı şehevata ve Şeytanın vesveselerine kapdıranlar ne varidatı

enfüsiyeyi, ne de mevaridi âfakıyeyi tezekkür ve tefekkür edemezler.

Zihinlerinde bulamazlar. Ya hiç düşünmezler veya düşünseler bile hatıralarına ircaı nazar ederken alâimi hakk-u hayrı intihab edemezler. Edemeyince de tarıki hikmette yürüyemezler. Bu suretle büyük bir fazlı ilâhî olan hikmet ancak temiz öz, halıs akıl sahiblerine nasıb olabilir. Binaenaleyh akıl ve hüsni ıhtiyar hikmetin şartı, tezekkür de mebdeidir. Bunlar hep Allah vergisi ve meşiyeti ilahiye eseridir. Şu vechile ki şeraitı evveliye bilâ kayd-ü şart bir meşiyeti mütekaddimenin eseri vehbi iken nizamı hikmette cereyanı asar meşiyeti abid maı'yetinde taalluk eden meşiyeti ilâhiye eseri olarak hem kesbî hem vehbîdir. Meşiyeti abid sebebi adî, meşiyeti ilahiye ılleti mucibedir. Önünde sonunda meşiyeti ilahiye bulunmadan hiç bir şey bulunmaz. Meşiyeti abid arada bir tariktır. Meşiyeti ilahiyenin bu tenevvüu de vüs'atı ilahiyedendir. Ve bu suretle aslı hikmet, mevhub ve asarı hikmet meksub ve mevhubdur.

Sh:»915

HİKMET NE DEMEKTİR? Bu kelime hüküm, hükûmet ihkâm manalariyle alâkadar olarak masdar ve ism olur. Binaenaleyh iştiraki manevî veya lâfzî ile müteaddid manalarda müstamel olduğundan makamına göre tefsiri icab eder. Masdar olmak itibariyle esasında men'i fesad ve celbi salâh manası vardır ki hüküm, hükûmet, muhkemlik hep bu esastan me'huzdur. Her nerde def'i mefsedet ve celbi menfaat ve maslâhat

varsa orada bir manayi hikmet vardır. Bunun için bir şeyin üzerine terettüb eden ve ondan maksud olan menfaat-ü maslâhate o şeyin hükmü ve hikmeti denilir ki hikmetin maanii ismiysinden birisidir. Bunda tamamen bir ılleti gaiyye manası olmasa bile az çok maksud olmak şarttır. Buna binaen hıkmet, illeti gaiyyeden mukaddem de olabilir. Binaenaleyh hikmet denildiği zaman her halde ya bir ılliyet ve malûliyet veya daha eammolarak bir sebebiyet-ü müsebbebiyet ve bir manayı terettüb mevzuı bahistir. Yani hikmet behemehal ahırın evvele redd-ü ircaı ile bir nisbeti muhkeme ve muntazame manası ifade eder. Netekim bir emri emri ahare isnad etmeğe hüküm denildiği gibi ilmî, amelî her hangi bir hükmi musibede hikmet denilir. Hasılı böyle tazammunî veya istilzamî vücuhı maaniden her biri dolayisiyle hikmet, muhtelif manalarda müşterek bir ismolmuştur. En umumî olarak hikmet, menfaat ve maslâhat ve ıhkâm manası dolayisiyle her ilmi hasen ve ameli salihin ismidir. Maamafih ilmi amelîye ıhtısası ilmi nazarîden ziyade olduğu gibi amele ihtisası da ilimden ziyadedir. Âmali saliha içinde de ameli ilmîye ıhtisası daha ziyadedir. Bunlardan anlaşılır ki hem ilim hem amel hikmetin en esaslı manasını teşkil eder. Bütün bu noktai nazarlarla hikmet, bervechi âti mutelif tariflerle tefsir edilmiştir:

1- Kavilde ve fiilde isabet (Mücahidden İbninüceyh)

kavl, nefsî ve lâfzîden eamdır. Fi'il de fi'li kalb, fi'li lisan ve sair âmalden eamdır. Her hangi bir hususta kalben veya lisanen şu şöyledir demeli ve öyle yapmalı ve isabet de etmeli bu bir hikmet olur. Şu halde yalnız kavilde isabet hikmet olmadığı gibi yalnız fiilde isabet de hikmet olmıyacaktır. Kavilde isabet hükmi nefsînin hakk-u savab ve vakıa mutabık olması yani ilmolub cehil, hata, yalan olmamasıdır. Fi'ilde isabet de o fi'lin hem hükmi nefsîye mutabakatı ve hem vakı'de kendisinden matlûb olan asarın gereki gibi üzerine terettüb edebilmesi yani def'i mefsedet ve celbi menfaat eyleyebilmesidir ki bunlara o fi'lin hükm-ü hikmeti, gayesi, garazı veya ılleti gaiyyesi denilir. Hasılı kavilde isabet, hakka, fi'ilde isabet hayra müteveccihtir. Hikmetin evveli, ilmi hak, ahırı fi'li hayırdır. Hakikati hikmet evvelinden ilmî, âhirinden amelî iki haysiyetin içtimaı demektir, bu mana diğer suretlerle de ifade edilmiştir şöyle ki:

2- Hikmet ilm-ü ameldir: İlim ve onunla ameldir. Bu ikisini cemedemiyene hakîm denilmez « مقاتل وابن قتيبه » burada ilim, manayi hakikîsiyle yakîn demektir, bunu tavzıh için alel'ekser «ilm-ü amelde ıhkâm ve itkan» yahud «tahkıkı ilim ve ıhkâmı amel» tabirini tullanmışlardır. Zira ilmin muhkemliği yakîniyetinde amelin muhkemliği gayesine hakkiyle isabetindedir. Bu evvelki tarif bize

gösteriyor ki hikmetten cüzolan ilim tecribe ile müeyyed ve amelî kıymeti haiz olan ilimdir. Hikmetten cüzolan amel de ilmî olan ve bir ilmin şahidi tahakkuku bulunan ameldir. Hasılı hikmet, ilim ile iradenin mütanasiben fi'le çıkması ve o fi'lin gayei maksudesini arkasına takmasıdır. Tabiri aharle ilim ve san'atın içtimaıdır.

3- Hikmet: İlim ve fıkıh demektir (Mücahid) bu tarif evvelkilerden başka gibi telâkki edilebilirse de öyle değildir. Fıkıh kelimesi esas itibariyle hikmet kelimesine

Sh:»917

müradif gibidir. Meselâ şunun hikmeti veya sirri veya ruh-ü hakikati şudur yerinde «fıkhı şudur» denilir. Hikmet gibi fıkıh dahi vücuh ve esbabı mufassalası ile ilmi dakik ve ameli nafi' ifade eder. Aslı lûgatte fıkıh garaz ve maksadı anlayıb bilmektir. O halde ilim ilmi mutlak fıkıh da o ilimden garazı idrâktir ki amele de şamildir «مَنْ يُرِدِ اللّٰهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِى الدِّينِ» hadîsi şerifi dahi bu âyetteki hikmetten murad, fıkıh olduğunu ifham edecek bir delil olarak gösterilebilir. Dinde fıkıh ise dinin makasadını idrak demek olur ki bunun hakikati de «nefsi insanînin leh ve aleyhindeki ahkâmı» hukuk-u

vezaifini, menafi-ü mazarratını bilmek melekesidir. Bu da kendini ve indallah merbut olduğu kavanin ve ahkâmı ve ona göre kendi işini bilmek ve hatta yapmak ıktidarıdır. Şu halde fıkhı olmıyan ne kadar âlim olursa olsun hakîm olamaz. Bu tarife göre şu da muhakkaktır ki fıkıhtan başka ilmi olmıyanlara da hakîm ıtlak edilemiyecektir. Filvaki fakih olmak için fıkhın mütevakkıf olduğu usulü bilmek de şarttır. Bu ise bütün ulûm ile alâkadardır. Fıkıh, hem nazarî hem amelî haysiyeti haiz bir ilmolduğu gibi bir tahkika göre ameli ilmîye dahi şamildir. Yani ilmi ile âmil olmıyana hakikat olarak fakıh ıtlak edilmez. Binaenaleyh ilmi, İlmi tevhid ve Akaid gibi usule, fıkıh da ilmi füru' ve amele hamledilince bu tarif, hikmeti nazariye ve hikmeti ameliyenin mecmu'una muntabık olmuş olur ki hasılı; hikmet, usul ve furuu, mebadi ve makasıdı hakayık-u dekayıkiyle bilib yapacağını tayin ve muktezasiyle amel etmek mealine raci'dir. Ancak fıkıhta yalnız ilmiyet mülâhaza edilirse bu tarif gelecek olan dördüncü gibi olur.

4- Hikmet; Maaniyi -eşyayı ma'rifet-ü fehimdir (İbrahimi neha'ı) maani, a'yan mukabili olduktan başka mütekaddimîn lisanında ıllet kelimesi yerinde kullanılmakla evsafı müessire ve ilel-ü makasıd demek olacağın-

dan bunun hasılı âyanı eşyanın mutazammın oldukları evsafı tanımak ve evsafı müessire ve makasıdı müterettibelerini anlamak yani eşya beynindeki nizamı ılliyeti takıb ile mahiyât ve gayatı eşyayı fehmeylemek demek olur. Bu tarif, amel kaydını hazfetmiş ve hikmeti yalnız ilmî haysiyetle almış olduğundan evvelkilerden eamdır. Çünkü fi'il ve amel takdirine de sadık olabilir. Fakat marifet ve fehmi bütün maani eşya ile takyid edib mazmun ve cem'iyetini tezyid ettiğinden dolayı da minvechin ahastır, marifet ve fehim ilmi mütkan mealinde olub evvelâ cüz'îden küllîye intikal tarikını ifham eder. Maamafih «vav» tertib iktıza etmiyeceğinden aksine de muhtemildir. Bunlar Allahın sıf'atı olan hikmetten ihtirazdır. Zira ilmi ilahîye fıkıh denilmediği gibi marifet-ü fehim de denilmez. Çünkü bunlar sebkı cehli ima ederler. Demek olur ki her marifet hikmet olmaz, fehm de şarttır. Fehm ise bir şey'in sureti akliyesini kavramaktır. Eğer bu tarife amel kaydı ilâve edilmiş olsaydı o zaman bu hikmetin sahibi bütün eşyayı yapabilmek iktıza ederdi ki o zaman âyetteki hikmete sadık olamaz. Marifet ve fehim kaydiyle sıfatı ilahiyenin tarifi olmak da müşkil olurdu. Bu tarif bütün ulum-ü fununun vahdete ircaiyle nesakı küllîsini ifade eden ve ilmi hikmeti ilahîye tabir olunan ilmi a'lâye muntabık olur. Meşhur olduğu üzere ilmi hikmetin «hakaikı eşyayı marifet» diye tarifi de buna şebih olmakla beraber bundan kasırdır. Hakaik, sırf mabadettabiî olduğu gibi makasıda şamil de olmaz. Lâkin beşerde böyle bir ilmi hikmet mümkin midir? Evvelâ marifet ve fehim bilfi'il değil

meleke ve kuvvei karibe manasına olunca mimkin ve vakı'dır. Saniyen Allah murad edince mümkindir. Ve böyle bir ilmi hikmet Enbiyada ve eazımı evliyaullah ta tasavvur olunabilir ve filhakika Kur'anın bir çok yerlerinde hikmet, nübüvvet ile müfesserdir. Netekim Süddî bu âyette de böyle tefsir etmiştir.

Zira

Sh:»919

Nübüvvet hem ilmî hem amelî haysiyetle hikmeti mevhubenin en yüksek mertebesini ifade eder. Bunun içindir ki İbni Rüşd Tehafütünde «her Nebiy hakîmdir fakat her hakîm Nebiy değildir.» diye bu hikmeti i'tiraf etmiştir.

5- Hikmet: akıl fiemrillâhtır (Zeyd ibni Eslem ve oğlu) bunda da akıl aklı nazarî ve aklı amelîden eamm ise de nefsi amele şamil değildir.

6- Hikmet: fehm demektir. (Şüreyk) bu bir ta'rifi lâfzî olmakla beraber diğerlerinin cinsini ahzeylemiştir. Demek ki hikmeti ilmiyenin en umumîsi fehimdir, Mu'tezile bunu kuvvei fehmiye manasında ahzetmişlerse

de doğrusu fi'len fehimdir. Ve her ikisi atıyei ilâhiyedir. Fehmi olmıyan hakîm olamaz. Bu üç ta'rif, hikmeti yalnız haysiyeti ilmiyesiyle mülâhaza etmiştir. Bunlara mukabil yalnız haysiyeti ameliyesiyle mülâhaza edenler de vardır şöyle ki:

7- Hikmet: icad demektir (Ta'rifatı Seyyidden) hikmet, nisbeti ı'lliyyete raci', ı'lliyetin hakikatide halk-u icad olduğundan asıl hikmet icad demektir. Fakat bu evvelâ Allahın hikmetine muntabıktır. Bir de icadı mutlak bir izzeti ilâhiye işi olduğundan hikmet yalnız âsar ve müsebbebatı mahza ve münferide halketmek değil, bununla beraber o müsebbebatı yekdiğerine karşı menafi' ve masalihi mutazammın olarak müterettiben icad etmek, ya'ni esbab halkeylemektir. Bu suretle eseri evvel,eseri saniye, eseri sani, salise vehelümme cerra sebeb ve ılleti ûlânın te'sirine bir tarik olur da o âsar biribirlerine perçinlenmiş bir halde aralarında bir nizamı müterettib cereyan eder ve buna sünnetullah ta'bir olunur. İşte bütün sirri hikmet bu nizamın içindedir. Bunun için hikmetin maanii ismiyesinden biri de sünneti muhkemedir. Nizamı hak, şeriati hak, dini hak ve bunlara ittiba ve bu ittiba ile icadı hakka tarik olan her sireti hasene hep hikmettir. Ve yine

bundan dolayı hikmetin bir ma'nası da sebebtir. İşte bu vechile insanlarda dahi bir sebebiyet ve ılliyeti âdiyye bulunduğundan bu hikmeti icad eden cenabı Allah dilediği insanlara da bundan bir hıssa bahşetmiş tarıkı hikmeti üzerinde onlara da velev âdî ve zahirî olsun bir inşa ve vaz'ı nizam mazhariyeti ihsan eylemiş demektir ki o insan bunda mucidi hakikî değilse de icadı ilâhînin vasıtai tezahürü olmak itibariyle onun tarıkı olarak niyabî bir kıymeti haizdir. Hulâsa: Fahrüddini Razînin beyanına göre bu ma'naca Allahın hikmeti halde veya mealde ıbadın menafi veya masalihi bulunan şeyler halk etmesi olduğu gibi ibaddan da böyledir. İnsanların hikmeti de diğer ibadullahın menafi ve masalihi bulunan şeyler yapması, sünneti ilâhiyeyi fehim ve ona göre bir icad-ü ıhtiraa sebeb olması ya'ni sade kendine bir eser değil diğer âsara ve bilhassa menafia sebeb olan âsar yapmasıdır. Ancak insanların haddi zatında mahlûk ve müsebbeb oldukları ma'lûm bulunmakla mazharı keşf-ü icad olanlar kendilerini sebebi evvel farz ederlerse ilmî haysiyyette müsebbedden sebebe geçememiş olacaklarından Zahiriyyeden kalırlar da hükemadan olamazlar.

8- Hikmet: Eşyayı mevzı ve mertebesine koymak ki bu da zahiren cemii eşyaya nazır olduğundan sıfatı ilâhiyeyi ve hikmeti külliyeyi ta'riftir. Ancak her hangi bir şey'i mevzı ve mertebesine koymak denildiği

zaman da hikmeti cüz'iyyeye muntabık olacağından insanların sıfatına da sadık olur. Bir de bu vazı' hîni icaddaki vaz'ı evvele ve ba'del'icad vaz'ı saniye mütenavildir. Ve hikmetin bir nizamı tertib ve terettübü mucib veya muktazı olduğunu da müş'irdir. Bu surette bilâ tertib icad, mefhumı hikmetten haric olur. Maamafih bu ta'rif vaz'ı sani mülâhazasiyle daha ziyade adlin ta'rifi olmak üzere meşhurdur. Şu halde hikmet, adalet demek olur. Hikmeti ameliye denilen nazarî ilmi ahlâkı ifrat ve tefrıt beyninde adil esası üzerine bina edenler bu ma'nayı almışlardır.

Sh:»921

9- Ef'ali hasenei saibeye ıkdamdır. Bunda hikmetin hüsn-ü hayra müteveccih olduğu ve bu gayenin mütenahi olmayıb müstemirren ıkdam lâzım geldiği ve binaenaleyh hikmetin bir melekei sabite, bir hulkolduğu musarrah demektir. «Akıbeti mahmud olan fi'li yapmak» tarifi de buna karibdir.

10- Siyasette bikaderittakalitbeşereye halik sübhanehu ve tealâya iktidadır ki bu da ilmini cehilden fi'lini cevirden, cudunu buhulden, hilmini sefehten tenzih ile olur. (Fahrüddini Razî tefsirinden) siyaset ta'biri bu ta'rife bir hususiyet veriyor gibi görünürse de « كُلُّكُمْ رَاعٍ وَ كُلُّكُمْ مَسْؤُلٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ » hadîsi şerifi medlûlu teem'mül olunursa

umumiyeti tezahür eder. Maamafih bu ta'rif her halde hikmetin hâkimiyet manasile alâkasını ibraz eyler.

11- Hikmet: ahlâkı ilâhiye ile tahalluk (Razî); netekim bir hadîsi şerifte « تَخَلَّقُوا بِاَخْلَاقِ اللّٰهِ » buyurulmuştur. Fatihada ahlâkı ilâhînin bir tecellesini görmüştük. Surei «Nun» da aleyhıssalâtü vesselam Efendimiz hakkındaki « وَاِنَّكَ لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيمٍ » âyeti celilesi de bunun en büyük misalini göstermiştir. Ahlâkı ilâhiye ve hulukı azım ahlâkı Kur'an olduğu da tefsiren beyan olunmuştur. « اِنَّمَا بُعِثْتُ لِاُتَمِّمَ مَكَارِمَ الْاَخْلَاقِ » hadîsi şerifi mucebince Fahri kâinat Efendimiz'in sirri bi'seti de bu noktada toplanmıştır. Şüphe yok ki akıl, fehim, iman, ma'rifet, ilim bu tahallukun erkânından değilse şeraitındandır. Âyet de « وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّآ اُولُوا الْاَلْبَابِ » da bunu beyan etmiştir. Hikmetin kâh ilim ve kâh amel ve hâh her ikisi olmak üzere mülâhazası da bündan nâşidir. Bunun için esbab ile müsebbebat, mebadi ile gayat arasındaki sirri nisbete raci' olan hakikatı hikmet ilm ile amel arasındaki sebebiyet ve müsebbebiyet nizamında tecelli etmek itibarile ilk ta'rifler veçhile ilm-ü amelde ihkâm ve kavl-ü fıılde isabet diye ta'rif olunduğu zaman mecmuu mülâhaza olunduğu gibi sebeb olan tarafı evvelin vücudde takaddümüne binaen ilm ile, sonra bu nisbetten

maksad netice ve gaye olması vücudde muahhar olan gayenin ilimde mukâddem bulunması i'tibarile de amel ile ta'rif edilmiştir. Fakat şunu unutmamak ıktıza eder ki sebebiyet ve mesebbebiyet nisbetini ve bu nisbette def'i mazarrat ve celbi menfaat mefhumunu tazammun eden hikmet, neticei amele tesebbühü olmıyan ilme ve kezalik ilimden mün'beı's olmıyan amele ve her ikisinin celbi maslahatı değil celbi mefsedeti istihdaf eden kısmına muntabık olamıyacağından ilme hikmet denilmesi, üzerine ameli nafiın terettüb edebilmesi yan'i ilmi amelî olması haysiyyetine, amele hikmet denilmesi de ilminden mütesebbib ve ona müteferri' olması ya'ni ameli ilmî bulunması ve mazarrat-ü mefsedeti istihdaf etmemesi haysiyyetine raci'dir. Binaenaleyh her hangi bir ilmi nazarî bizzat bir hikmet olmadığı gibi tesadüfî olan her hangi bir ameli gayrı ilmî de öyledir. Ve bunun için hikmeti ilâhiyede ne ilmi nazarî vardır, Ne de ilmi tesadüfî. Buna binaendir ki nizamı ılliyyete müstenid olan hakikatı ilim, tesadüfü inkâr eder. Tesadüf, hakikate ve ilme nazaran değil, sebebini bilmeyen cehle nazarandır. Tesadüf nazariyesi daima cehil nazariyesidir. Ve böyle olduğu için mebde'de bir tesadüf da'vasına müncer olmaktan kurtulmıyan tabiat, tabiatin mebdei evvel ve ılleti ulâ ılması nazariyesi gayrı ilmîdir. Ve bütün ulûm-u fununun cereyanına münafi bir cehalettir. Filhakika bütün vukuatı ve kemalâtı bir veçhle tesadüfe hamleden bir fikrin ne kendisinde ne eserinde hikmet nasıl

tasavvur olunabilir? Hikmet ve vücudda ihkâm her halde ilme, ilim de alîmi kül ve hakîmi mutlak olan bir sebebi evvele istinad eder. Ve hikmeti âlem bu hakîmi mutlakın izzet-ü hikmetine şahiddir. Ve hikmeti beşerin mebdei ona iman-ü ma'rifet, gayesi de onun nizamı hikmetini, sünneti cariyesini tezekkürle ona ittiba ve ahlâkile tahalluk edib her hareketinde savab ve nafi' olanı yapmaktır, Demekki sebebi evvel olan Allah tealâya mahlûkattan her birinin iki nevi' istinadı vardır. Birisi ona

Sh:»923

bizzat bir istinad ve müsebbebiyyettir ki her şey'in hususiyeti bununla kaimdir. Eğer bu hususiyet ve istinad bizzat olmasa idi âlemde hiç bir şey diğerinden temayüz etmez, efradı vücud tahakkuk edemezdi. Bu nokta, mü'minin Allaha tevekkülü, izzeti ilâhiyeye ve harıkaya imanı mebdeidir. Burada akıl değil ancak iman hâkimdir. Diğeri halden ezele, ezelden ebede doğru müteselsil bir sebebiyet ve müsebbebiyyet alâkası içinde nâmütenahi vesait ile olan istinaddır ki bunda bütün eşya biribirine tutunarak hey'eti umumiyesile evvel-ü ahırından Allaha dayanır. Bu da hikmeti ilâhiye mes'elesidir ve akl-u ilim sahasıdır. Hikmeti beşer bu iki nevi' irtibat-ü istinadın hasılesine intibak edecektir. Burada akıl ile kalb birleşecek ve insan, insanı kâmil olacaktır. Ve insanı kâmil olanlar ilel'ebed vücudda bir sirri hâkimiyete nail olurlar da hiç bir zaman

bunda esalet iddia etmezler ve onu hâkimiyeti ilâhiyenin bir cereyanı tanırlar. Netekim Hazreti İbrahim sirri ihyaya nail olduğu halde « اَنَـا اُحْيِ وَاُمِيتُ » demeyib « رَبِّىَ الَّذِى يُحْيِ وَيُمِيتُ » demiştir. Halbuki Nümrud bir mülke nail olmakla « اَنَـا اُحْيِ وَاُمِيتُ » davasına kalkışmıştır. « وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّآ اُولُوا الْاَلْبَابِ » insanlarda mebdei hikmet olan akıl, sırf bir atıyei ilâhiye olduğu gibi mebdei izzet olan kalb-ü nefis de bir atiyei ilâhiyedir. Bunlar bizzat Allaha istinad ederken eserleri olan ef'al dahi kesiblerinin tesebbübiyle hem bizzat ve hem bilvasıta bir atiyei ilâhiyedir. « يُؤْتِى الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَآءُ » alel'ıtlak bu iki cihete nazırdır. « وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّآ اُولُوا الْاَلْبَابِ » da lüb itibarile vehbe, tezekkür itibarile kesb-ü vehb mecmuuna tenbihtir. Demek ki mahzı fazlından cenabı Allah dilediğine hak ile batılı, va'di ilâhî ile va'di Şeytanîyi fehm-ü temyiz ederek ona göre ameli savabı yapacak ve men'i fesad ile celbi maslahat edecek bir hikmet ve hâkimiyyet bahşeder. Hikmet ise bir sebebe bir çok müsebbebatın terettübünü muktazı olduğundan hayri kesir olur. Fakat ilim ve fehim ameli muhkem için bir sebeb veya şart olmakla beraber ılleti tamme olmıyacağından ehli akl-ü fehmin kesiblerile tezekkür ve tefek-

kür edib iradelerini sarfetmeleri de hikmet noktai nazarından bu hâkimiyete ve bu hayrı kesire irmek için şarttır. Bu suretle her akıl sahibinin derecei aklına göre hikmetten bir hissesi vardır. Ve her halde va'dı Şeytanî ile va'dı Rahmanîyi fehm-ü temyiz etmek için bidayetinde insan tefekkür ve tezekkür üzere bulunmalıdır. Bilâhare bu tezekkür ve o hikmet feyzi hakk ile bir meleke olur da insan mertebesine göre ahlâkı ilâhiye ile tahalluk eder, aklı amelîsi kuvvetlenir, bildiği yaptığı hakk-u savabdan şaşmaz. Şu halde tezekkür ile alâkadar olan ilmi nazarî bizzat bir hikmet değilse de ilmi amelîye sebeb olabilmesi itibarile mukaddimatı hikmetten sayılabilir. Bunun için ilmi nazarî hikmetin evveli addedilerek hikmeti nazariye tesmiye edilmiştir. Lâkin yalnız bunda tevakkuf edib kalmak Şeytana yol kestirmek demektir, bu nihayet bir feylesofluktur. Ya'ni hikmet değil hikmet lâfı etmektir, sırf Felsefe ile uğraşmanın makduh olması da bundandır. Bunların ekserisinin fi'li kavline uymaz. O zaman kavli savab ise fi'li hata, fi'li savab ise kavli hata olacağından mevcudiyetleri bir tenakuz teşkil eder. Bu hal yalnız kendilerini mahzul etmekle kalmaz diğerlerini de ıdlâl eder de Şeytan ve Şeytanet mefhumunda dahil olurlar. Bundan tahzir için « سَلُوا عِلْمًا نَافِعًا وَ تَعَوَّذُوا مِنْ عِلْمٍ لَا يَنْفَعُ = ilimi nafi' isteyiniz ve menfaatsız ilimden istiâze ediniz» buyurulmuştur. İşte bir çok ulemanın hikmeti ta'rif ederken amelde ısrar etmeleri hikmeti abesten tefrık ve celbi menfaat mefhumunu tahakkuk ettirmek içindir. Zira ilm-ü marifet pek

yüksek bir şey olmakla beraber lâfta ve kuvvede kaldıkça veya fi'ılde hılâfı tatbık olundukça biyhude bir ibtilâdan başka bir şey değildir, fi'lolmasa idi ilmin ilmolduğu tahakkuk edemezdi. Allah tealâ bile kâinatı bilib de halketmese idi hikmeti mevcud olmazdı. Ahlâkı ilâhî ile tahallukta bu ma'na da mühimdir. Buna mukabil diğer bir kısım ulemanın ilmi

Sh:»925

ahzetmeleri de ilimsiz amelin hikmet olamıyacağını bilhasa anlatmak içindir. Yoksa ameli istihdaf etmiyen ve vücudda tahakkuku hayır hedefine nazır olmıyan ilme hikmet demek için değildir. Demek ki asıl hakikat ikisinin ictimaındadır. O halde evvelki ta'rifleri esas olarak almak, diğerlerini de bunların birer haysiyyetle şerhi gibi telâkkı etmek lâzım gelir. Binaenaleyh ilim ve ameli hikmetin birer nev'i değil, birer cüz'ü olarak ahzetmek ıktıza eder. Ya'ni hikmet ya ilmi savab veya fi'li savab değil, ilmi savab ile fi'li savabdır. Bunların her birine müstakillen hikmet ıtlakı mecaz veya ıstılâhtir. Bu izah ile amelin imandan cüzü' olmadığı halde dinden cüzü' olmasının vechi de tezahür eder. Kezalik akıldan sonra tefekkür ve tezekkür hikmetin şartı olduğundan ilmi amelîden evvel nezarînin dahi hikmeti beşerin bir cüz'ü değilse bile bir mukaddimesi olacağı ve bunun behemehal ilmi amelîyi, onun da nafi' ve hayrolan ilmi amelîyi istihdaf etmesi ve her

halde ma'rifetten ubudiyyete geçilib « وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونِ » hikmetinin tahakkuk ettirilmesi lüzumu anlaşılır ki fıkhi islâmînin üslûbu da budur. Her hangi bir matlabda taammukı nazarî ile kalıb amele geçememek hüsran demektir, hikmeti nazariye enfüs-ü âfakiyle kâinattaki sünneti cariyei ilahiyeyi mütalea ve tefekkürden hasıl olur. Âlem bir kitabi hikmettir. Kur'anda bu hikmetin ledünniyyatını tezkir ve ıhtar eder: Âlem bir hal, Kur'anda bu halin evvel-ü ahırıdır, erbabı akıl hali görmeli, evvel ve ahırı tezekkür etmeli, hikmete irmelidir. Hali görmemek veya içinde boğulub kalmak ondan evvele intikal edememek veya edib tevakkuf etmek ve ahıre kadar hikmeti takib etmemek, ettikten sonra da ona ittiba' etmeyip fekki tabi'ıyete çalışmak hikmete muhaliftir, bu suretle hikmetin evveli eşyaya nazar-ü tezekkür ile fehm-ü ilim, evsatı din-ü ta'at, ahırı saadeti Ahırettir. Ve bunun için hikmet hayrı kesîri muhtevidir. Bu meaniyi tesbit için de denilmiştir ki:

Sh:»926

12- Hikmet: Tefekkür fiemrillâh ve ona ittiba'dır. (İbni Kasımden Kuşeyr)

13- Hikmet: Allaha taat, Fıkıh, din, ameldir (Kuşeyr) Bu on üç tarif manayi hikmeti efradını cami', ağyarını mani' bir surette tasavvur edebilmeğe kâfidir. Fakat daha ziyade tenvir edebilmek için şunları da mülahaza etmeliyiz ki her birinde bir hassai müfide vardır:

14- Hikmet bir nurdur ki vesvese ile makam beyni bununla fark edilir (Ebu Osman)

15- Sür'atı cevab maa isabetıssavab (Bündar ibnilhüseyn)

16- Savaba red (Fadıl)

17- Ervahın müntehayi sükûnet ve ıtminanı (Kettani)

18- İşaret bilâılle, yani mafevkında ıllet tasavvur olunmayan hak tealâdan bila kayd-ü şart varid olub şekk-ü şüphe, za'f-ü fesad ıhtimali bulunmıyan, niçin ve neden diye taharriye hacet bırakmıyan işaret.

19- Cemıı ahvale hakkı işhad,

20- Salahı Din-ü Dünya,

21- İlmi ledünnî,

22- Vürudi ilham için tecridi sir,

23- Bunların hepsi.

Görülüyor ki bunların bazıları hikmet ilm-ü amel derken mes'eleyi kalb-ü vicdana dayamışlardır. Filvaki ilm-ü amel, akıl ve irade mülâhaza olunurken ortada ikisinin noktai telâkkısi olan ihtisasatı vicdaniyeyi hisab etmemek doğru olmaz. Çünkü « وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّآ اُولُوا الْاَلْبَابِ » lübb mefhumiyle aklın bu özüne işaret etmiştir. Şuurı şuur demek olan vicdan: Nefsin kendini kendinden filhal bir buluştur ki bunun lemhalarını onun anatı hayatını teşkil eder. Bir lemhai vicdanda her nefis kendisinin ikilik içinde bir vahdetini görür ki biri bulan nefis, biri bulunan nefistir. Bulan kim bulunan kim? Burada şayanı hayret bir sirri vahdet müncelidir. Kalb dediğimiz şey de nefsin bu merkezi vahdetidir. Kalbi cismanî

bedendeki a'sab ve adelâtın ensice-

Sh:»927

sine malik olduğu gibi kalbi ruhanî de böyle bir şebekei fi'l-ü infialdir. Kalbi cismanî harekâtı mütevaliyesiyle nasıl bir inkıbaz ve inbisat münavebesi yapıyor ve hayatı cismaniye bu ınkibaz-u inbisatın haddi telâkısine nasıl medyun bulunuyorsa kalbi ruhanî de böyle bir takkalübi manevi tevalisi içinde bir inkıbaz-u inbisat münavebesi yapar ve hayatı maneviye bunların anatı telâkıleri olan lemhai vicdana medyun bulunur da her iki manasiyle hayatın gökü kalbin temayülât ve takallübatına ibtina' eder. Kalbi cismanînin inkibaz ve inbisatı ak ciğerlerin hevadan nefes alıb vermesinden zahiren nasıl bir imdad alıyorsa batınen kalbi ruhanî dahi inkıbaz ve inbisatında ruhi emrî ile enfası rahmaniyenin imdadından feyz alır. Enfası rahmaniyenin çekilmesi bir inkıbaz, vürudu da bir inbisat ifade eder «وَاللّٰهُ يَقْبِضُ وَيَبْصُطُ». İnkıbazın inbisata intikal ettiği lemhai vicdan da bir elem olur. İnkibaz, kalbin kendine rücu-u, elem de bu rücu içinde hissai ademi bir tadışıdır. İnbisat kalbin nefesi rahmana vusulü, lezzet de bu vusul içinde vücudu bir tadışıdır. Kabzı ilâhî nefse imdadı sabıkı yutturub hasleti asliyesi olan ademi tatdırmak üzere kalbi kendine icra' eden bir terk-ü sevk, bastı ilâhî de bil'akis

kalbi kendinden alıb vücudu tatdıran bir imdaddır. Bunun içindir ki insan kendi kendine bırakılıverdiği zaman pek ziyade münkabız ve müteellim olur da kendini her şey farzeden o azgın insan bu lâhzada hakdan cüz'î bir imdad almak için kıvrıldıkça kıvrılır. Hasılı hayat gerek zahirde ve gerek batında hakk ile böyle bir muamelei mütevaliyedir. İnkıbazın imtidadı bir maraz, ınbisatın imtidadı da bir marazdır. İnkıbazı küllî memat, inbisatı küllî yine mematdır. Biri boğar. Biri çatlatır. Sıhhati hayat, kalbde inkıbaz-ü inbisatın haddi telâkısinde, elem-ü lezzetin münavebesinde, istikbale nazaran hikmet, ye's-ü

Sh:»928

ümidin tevazününde, beynelhavfı verreca' i'tidal-ü metanetindedir.

Hikmetin masdar ma'nası izah edilirken meanii ismiyesinden bir çoğu da bu miyanda bilmünasebe zikredilmiş oldu ki ba'zısına ıtlakı has, ba'zısına ıtlâki ammile hikmet namı verilir. Binaenaleyh ma'lûmatı muhkeme, ahlâkı hamide, sınaatı nafia, menfaati müterettibe ve maksude, sebeb ve sebebiyyet, manii mefsedet veya calibi maslahat olan her hangi bir şey, mucibi ibret-ü nasıhat olan her hangi bir söz, acaibi esrar, nübüvvet, sünneti muhkeme, adetullah, sünneti Nebeviyye şeriat, din, kitab, Kur'an, İncil, işte

bunların her biri hikmetin maanii ismiyesindendir.

Mukatilden rivayet olunuyor ki «hikmet Kur'anda dört veçhile tefsir edilir:

1- Mevaızı Kur'an ma'nasına hikmet ki surei Bakarede «

«وَمَآ اَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهٖ» bu

ma'nayadır.

2- Fehm-ü ilim ma'nasına hikmet ki «وَلَقَدْ اٰتَيْنَا لُقْمٰنَ الْحِكْمَةَ» gibi.

3- Nübüvvet ma'nasına hikmet ki surei «Nisa» da «

فَقَدْ اٰتَيْنَآ اٰلَ اِبْرٰهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ» Bakarede «

وَاٰتٰيهُ اللّٰهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ» bu ma'nayadır.

4- Acaibi esrariyle Kur'an ki surei Nahilde «اُدْعُ اِلٰى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ»

kezalik bu âyetdeki «وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ اُوتِىَ خَيْرًا كَثِيرًا» bu

ma'nayadır demiştir. Fahrüddini Razî de bu dört ma'nanın ındettahkık ilim ma'nasına raci' olduğunu söylemiştir. İlâh... İbni Mes'ud ve Dahhak vesaireden « يُؤْتِى الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَآءُ » da hikmetden murad Kur'andır diye İbni Abbastan bir rivâyette «Kur'anın nasıh ve mensuhunu muhkem ve müteşabihini, mukaddem ve müahharını marifettir» diye, İbrahim ve Ebül'âliye ve Katâdeden «fehmi Kur'an» diye, Hasandan « ورع فى دين اللّه » diye, Rebi' ibni Enesten «Haşyet diye tefsir edildiği de menkuldür. Bunlar da balâda naklettiğimiz ma'nalara zammedilince

Sh:»929

mecmuu yirmi dokuz vecih tefsire baliğ olur. Bunların ba'zısı ma'nayı masdarı, ba'zısı hâsılı masdar, ba'zısı da ismi mahz olmakla beraber bir kısmı ilme, bir kısmı amele, bir kısmı da her ikisine raci olduğundan bu tafsılât kısmen misal ve ta'rife hamledilmek suretiyle mecmuu üç tefsire irca olunabilir ki ameli nafia müeddi olmak haysiyetile ilim, ilme müterettib olmak haysiyetiyle ameli nafi', biri de ilm-ü âmelde ihkâm ta'biri aharle kavil ve fiilde isabet veya ilim ve fıkıh ma'nalarıdır. Bu ma'nalar ise mütekarib ve mütelâzımdırlar tahsısa hiç bir karine yoktur. «lâm» ın hade hamlile hikmeti nübüvvet, hikmeti Kur'an ma'naları muhtemil « مَنْ يَشَآءُ » ve « خَيْرًا كَثِيرًا » az çok buna bir karine gibi ise de âyetin gerek makabline

irtibâtı, gerekse « وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّآ اُولُوا الْاَلْبَابِ ۝ » ile ciheti kesbe işareti de muhtevi bulunması cins ve hakikati hikmete hamlini ıktıza eylediğinden muhakkıkînin muhtarları bu üç ma'nadan ma'nayı masdarî veya hasılı masdar olarak bilâ tahsıs tefsirdir. Hayrı kesir medhi her halde bu yukarıda izah eylediğimiz veçhile iki haysiyetin cem'inde zahirdir. Men'i mefsedet ve celbi maslâhat ma'nayı esasîsinin bil'fiil tahakkuku da buna mütevakkıftır. Her nevi hikmet, Allahın ihsanıdır. Fakat hayrı kesir hikmeti kâmilededir. Ekmel hikmet de hayrı küldür.

Cenabı Allahın fadl-ü rahmeti böyle vasi'dir. Fakat Allah tealânın bu tezkîratını ülül'elbab olan âlimi âmil erbabı hikmet ve ehli ilm-ü fıkıh tezekkür eder. Bunlardan ma'adası va'di İlâhî ile va'di Şeytanînin hükümlerini fehm-ü temyiz eyliyemezler de emri infakın ve sair beyanatı İlâhiyyenin ne büyük hikmetleri muhtevi olduğunu ve fadl-ü ihsanı İlahînin ne kadar vasi' bulunduğunu takdir edemezler vesvesei Şeytaniyeye aldanabilirler, çünkü kalbleri bozuktur, akılları çürüktür, lübsüzdürler. Bundan başka Allah, alîm olduğu için 270. ﴿وَمَآ اَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ اَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ﴾

az veya çok, habîs veya tayyib, gerek Allah yolunda ve gerek Şeytan yolunda her ne niyyetle her ne nafaka sarf-ü infak eder veya gerek taat ve gerek ma'sıyet her ne adak adar nezir yaparsanız ﴿فَاِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُهٗ﴾ onu da Allah şüphesiz bilir. Ona göre yapacağını da bilir, iyiye iyi, kötüye kötü ecr-ü ceza verir. Binaenaleyh Allahdan bir şey gizlenir zannedib de ma'sıyeti taat, taati ma'sıyet yerine koymamalı, hukukullahı, hukukı ibadı men-ü tağyir ederek insan ne gayrıye ne de kendisine zulmetmemelidir. Çünkü ﴿وَمَا لِلظّٰلِمِيْنَ مِنْ اَنْصَارٍ﴾ alel'umum zalimler için ensar-ü a'van namına bir ferd, bir yardımcı, bir şefaatci yoktur. Allahın ıkabı o zalimleri yakaladığı gün hiç bir taraftan bir kimse çıkıb da onlara yardımcılık etmez ve edemez. Zulüm her hangi bir şey'i hakkı ve lâyıkı olan mevzının gayrısına koymak demek olduğundan, hayır tohmu ekmek için yapılması lâzım gelen infakları maası ve şurura sarf ederek şer tohmu ekmek veya taatlere masruf olması lâzım gelen nezirleri, adakları ma'sıyetlere tahvil etmek, emvalini ketmedib borc olan sadakatı vermemek, men'etmek veya nezirlerini ifa eylememek veya habîs ve bozuk şeyler infak etmek, veya riya, menn-ü eza ile infak etmek veya daha sair bir suretle hukukullahı veya hukukı ibadı ketm-ü tağyir etmek suretiyle zulmedenler nihayet kendilerine yazık etmiş olurlar, Allahın nizamı hikmeti bunları bir gün behemehal ıkab-ü ukubete sevkeder ve o gün onlara bir taraftan bir yardımcı zuhur etmesine ihtimal yoktur. Allahı saymıyan o zalimlerin her

şeye kadir olan Allah tealâdan harikalar beklemiye de hakları yoktur. İlmi İlâhî onların hiç bir niyyetini, hiç bir hareketini kaçırmıyacağından muktezayı hikmetle cezayı sezalarını bulurlar. -Burada « رَاْسُ الْحِكْمَةِ مَخَافَةُ اللّٰهِ » mazmuunu ifham vardır. Zira Allahdan

Sh:»931

korkmıyanlar her halde korkulacak âkıbete düşerler. Hikmetin, celbi maslâhat ma'nası, mahabbetullaha mütevakkıf olduğu gibi ona mütekaddim olan def'i mefsedet ma'nası da mehafetullaha müterettibdir. Saygısız bir alâka, severken sevilmek arzusundan ve sevilmemek korkusundan müteheyyic olmıyan, zevalinden havf-ü endişe edilmiyen lâübali bir alâka, mahabbet değil bir eğlencedir. Mahbubunun rızasına hasrı nazar etmiyen ve onu her fenalığa razı olur farzederek hiç bir hareketten nefret ve istikrahını hisaba katmıyan ve binaenaleyh ona karşı hiç bir edebsizlikten korkub çekinmiyen bir müdde'inin mahabbet dâvası bir oyundan başka ne olur? En yüksek, en hassas sevgi en cüz'î bir şaibei muhalefete meydan vermemek endişesiyle titriyen, ve bu titreyişten en yüksek bir edeb-ü terbiye ilhamı alan kalbin mahabbetidir. Bir de izzeti olmayın mahbubun ne muhibbinde ne mahabbetinde bir kıymet yoktur. İzzetin

ilk hükmü ise mehabet, ta'zım ve mehafet ilka etmektir. Ve muktezayı mehabbeti nâzım ve mahabbeti küstahlığa çevirmiye mani olacak böyle bir mehafetle mütelâzım olmıyan mahabbet davaları kizb-ü tahakkümden başka hiç bir şey değildir. Hiç bir aşk tasavvur edilemez ki onda en derin âlâm-ü lezaizin mübarezesinden çıkan ateşli bir heyecan bulunmasın. Âşıkı hakikînin kalbi en büyük harb ma'rekelerinden daha müteheyyic, en büyük zevk sahnelerinden daha neş'elidir. Hicran ile visalin çarpışmadığı hiç bir lâhzai aşk tasavvur edilemez. Elektrikte müsbet ve menfi iki zıd izdivac etmedikçe bir cereyanı müfid hasıl olmadığı gibi kalbde de elem-ü lezzet, mehafet-ü mahabbet kaynaşmadıkça mecrayı mahabbet eşki mehafetle tathir edilmedikçe nurı hikmet hasıl olamaz. Binaenaleyh mahabbetullah ilm-ü ameli, netaici haseneye isal eden bir rükni hikmet iken mehafetullah da onları her türlü fesaddan koruyan bir re'si

Sh:»932

hikmettir, sonra mahabbet yükseldikçe mehafet de yükselir. Zevkı terakkı, havfı tedenni ile mütenasibdir. Şartı huzur, şartı gıyabdan başka olduğu gibi şeraitı kurb de şeraitı bu'dden başkadır. Bunun içindir ki mazharı mahabbetullah olan ve yalnız sevmiş değil, sevilmiş olduklarını bilen ekâbir « لَاخَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَاهُمْ يَحْزَنُونَ » tebşirini aldıkları halde «hasenatül ebrar seyyiâtül

mukarrebîn = iyiler için hasenat sayılan bir takım harekât vardır ki bunların mukarrebînden suduru seyyiât, kabahat sayılır» müeddasınca her lâhza hasenatlarının seyyiât oluvermesi tehlükesini bildiklerinden muktezayı kurbi izzet olan en yüksek mertebei mehafette bulunurlar. Öyle işler vardır ki küçüklerden suduru terfi'i derecata vesile bilinirken büyüklerden suduru ıyazen billâh bir cinayeti azıme oluverir. İşte cenabı Allah beyanı hikmetten sonra bu meratibi mehafete işareten evvelâ «فَاِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُهٗ» saniyen «وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّآ اُولُوا الْاَلْبَابِ» salisen «وَمَا لِلظّٰلِمِينَ مِنْ اَنْصَارٍ» diye delâletten sarahate doğru üç mertebe üzere birer ıhtar ve inzar yapmıştır.

Şimdi, sadakaları nasıl vermeli gizli mi açık mı diye de bir sual hatıra gelebilir: Filvaki işbu «وَمَآ اَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ» âyeti nâzil olduğu zaman Resulullaha «sadakanın gizlisi mi efdal, aşikâresi mi» diye sormuşlardı cevaben şu âyet nazil oldu: 271. ﴿اِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ﴾ eğer sadakaları açıktan, alenen verirseniz ﴿فَنِعِمَّا هِيَ﴾ bu sadaka -riya olmamak şartiyle- ne iyi ne güzel bir şeydir. ﴿وَاِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَآءَ﴾ ve eğer onları gizler ve gizlice fukaraya verirseniz ﴿فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ﴾ bu gizleyiş sizin için bir hayırdır veya daha hayırlıdır. ﴿وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ﴾ ve sizin seyyiâtınızdan,

çirkinlikleri-

Sh:»933

nizden ba'zısını örter, ya'ni Allahın örtmesine mağfiretine tarafınızdan bir sebeb, bir keffaret olur. - «

نُكَفِّرُ» ile «نُونْ» İbni kesir, Ebu Amir, Asımdan Ebu Bekir Şu'be, Ya'kub kıraetlerinde «يُكَفِّرُ»

Nafi, Hamze, Kisaî, Ebu Ca'fer, Halefi a'şir kıraetlerinde «نُونْ» ve cezmi «رَاء» ile «نُكَفِّرْ»

okunur ki: «Biz de sizin seyyiâtınızdan ba'zısını örteriz» demek olur.

SADAKA, farza da nafileye de ıtlak olunur. «

﴿خُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ﴾ . ﴿اِنَّمَا الصَّدَقَاتُ

لِلْفُقَرَآءِ﴾ نَفَقَةُ الْمَرْءِ عَلَى عِيَالِهِ صَدَقَةٌ» âyetleri farzlar hakkında olduğu gibi «

= kişinin ıyaline nefakası bir sadakadır» hadîsi şerifinde de bir farza ıtlak edilmiştir. Fakat zekât yalnız farza

ıtlak edilir. Ehli lûgat demişlerdir ki sadakanın aslı olan «ص د ق» maddesi bu tertib üzere bir sıhhat

ve kemal ma'nasına mevzudur. Bu maddenin sıdk, sâdık, sadîk gibi bütün müştakkatında bu ma'na vardır.

Hattâ mehre sadak denilmesi de nikâhın bununla tekemmül etmesindendir. Zekâta sadaka ıtlak edilmesi

de iki vechiledir. Birisi malın taharetile sıhhat-ü kemaline sebeb olması, diğeri de imanda sıdk-u kemale delâlet etmesidir. Her sadakada bu ma'nalar vardır. İşbu « اَلصَّدَقَاتُ » daki « الف لام » ın istigrak veya ahdi haricî ma'nalarından hangisi olduğu hakkında bir kaç kavil vardır: Ekser müfessirîn ahd için olub yalnız sadakatı nafileye masruf olduğuna kail olmuşlardır. Çünkü farzlarda ızhar efdal olduğu ma'lûmdur. Bu miyanda ba'zısı ahd için olmakla beraber yalnız farza mahmul olduğuna kail olmuştur. Ve bu takdirde « فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ » daha hayırlı demek olmayıb bir hayırdır ma'nasına hamledilmiştir. Fakat başta Hasanı Basrî Hazretleri olmak üzere diğer bir kısım müfessirîn «lâmı istiğrak» olarak farz-u nafileden eammolduğuna kail olmuşlardır ki muhakkıkînin muhtarı da budur. Ebussuud ve sairenin beyanına göre âyette bu manâ üzere güzel bir üslûbı taksim ve tavzi vardır. Izharın güzel bir şey olduğunu gösteren birinci fıkra farz olanlar hakkında, ıhfanın ızhardan daha hayırlı olduğunu

göste-

ren ikinci fıkra da tetavvu' olanlar hakkında olmaktır, bir de bir insanın zekâtını ızhar etmesi, servetinin temamını ızhar etmesi demek olacağından bazı zamanlar, ve hele bazı eşhas hakkında bir takımlarının

hasedini ve zalemenin tamamı tahrik ederek zarara sebeb olabilir. O zaman malını gizlemek efdal olacağından zekâtını gizlemek de efdal olur. Bu cihetle emval dahi iki kısımdır: Birisi hayvanat, mezruat gibi alel'ıtlak kabili ıhfa olmıyan emvaldır ki bunlara emvali zahire denilir. Bunların farz olan sadakatını gizlemekte de bir manâ yoktur, diğeri nükud gibi kabili ıhfa olan emvaldır ki bunlara da emvali batıne denilir. Bir mazhur bulunmadıkça bunların zekâtını da ızhar efdaldır. Fakat zikrolunduğu üzere bir mahzur bulunduğu ve meselâ açıktan verildiği zaman mahalli layıkina teslim olunamıyacağı takdirde bunu da nafile gibi gizli vermek efdal olur. Yoksa tatavvu'da sirren vermek alenen vermekten yetmiş kat efdal, farzda da alenen vermek gizli vermekten yetmiş kat efdal olduğu beyan olunmuştur ki âyet de taksimi bedi'î ile buna nazırdır. ﴿وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ﴾ Allah da açık gizli her ne yayarsanız habîrdir. Binaenaleyh Allaha bildirmek için sadakalarınızı Dünyaya ilân etmeğe kalkışmakta da manâ yoktur, gizlemek daha muhlısane olur.»

Bu âyeti celilenin mazmunu üzere sadakatın ızhar-ü ıhfasından her birinin vechi efdaliyeti hakkında alel'umum edillei şer'iyenin istıkrasiyle elde edilen netaic bervechiâti müfessirîn tarafından beyan olunmuştur: sadakai tetavvu'da ıhfanın vechi efdaliyeti: Evvelâ ıhfa riya ve sümadan uzaktır. Aleyhisselâtü vesselâm « لَا يَقْبَلُ اللّٰهُ مِنْ مُسَمِّعٍ وَلَا مُرَاءٍ وَلَا مَنَّانٍ = Allah ne işittiren

sümacıdan, ne gösteriş yapan müraiden, ne de minnetciden bir şey kabul etmez» buyurmuştur. Sadakasını söylemeğe ve el âlem ortasında vermeğe kalkan da riya süm'a peşinde dolaşır, sükût ve ıhfa ise bundan halâs eder. Eazımı islâmiyede sadakala-

Sh:»935

rını verecekleri fakîre bile bildirmemeğe çalışan bir çok zevat geçmiştir: Kimi sessiz sadasız bir a'manın eline bırakır. Kimi fakîrin geçeceği veya oturacağı yere göreceği vechile kor ve fakat kendini göstermez, kimi fakîr uyurken elbisesine bağlar, bazısı başkasının vasıtasiyle fakîre isal ederdi ki hepsinden maksad riyadan, süm'adan, minnetten sakınmaktır. Zira fakîrin vereni görmesinden şaibei riya ve minnet melhuz olabilir. Saniyen, sadakasını gizlediği zaman beynennas şöhret, medh-ü ta'zım husule gelmez, bu da nefse zor gelir. Binaenaleyh sevabı da çok olur. Salisen, aleyhisselâtü vesselâm buyurmuştur ki; «

اَفْضَلُ الصَّدَقَةِ جُهْدُ الْمُقِلِّ اِلَى الْفَقِيرِ فِى سِرٍّ = sadakanın efdali az bir şeyi olanın fakîre gizli olarak verdiği cüdhü yani gücünün son yettiğidir.» Diğer bir hadîste «kul sirren bir amel yapar Allah da onu sirren yazar, sonra bu ameli ızhar ederse sirden nakleder, alâniyete yazar, sonra lakırdısını ederse sirr-ü alâniyeden nakleder, riyaya yazar.» Meşhur olan bir hadîsi şerifte de «yevmi

kıyamette Allah gölgesinden başka bir gölge bulunmıyan o günde Allah tealâ yedi kişiyi gölgesinde gölgelendirir. Birisi bir sadaka verib sağ elinin verdiğini sol eli bilmiyen adamdır.. İlah...» Diğer bir hadîsi şerifte «sadakai sirr, gadabı rabbı söndürür.» Buyurulmuştur. Rabian, ızhar etmek alan kimseye bir takım zararlar getirir ki ıhfada bunlar yoktur. Birincisi: Izharda fakîrin namus ve haysiyetine dokunmak, fakrini ilân etmek vardır ki o fakîr buna razı olmıyabilir. İkincisi: izharda fakîri bir az sonra gelecek olan âyette medhedilen hali teaffüften çıkarmak, ahlâkını bozmak mahzuru vardır. Üçüncüsü: Halk fakîrin sadaka almasını muhtac değil iken aldı zannederek gayri meşru' telâkki edebilirler. Fakîr mezemmete halk da gaybete düşer. Dördüncüsü yediulya yedi süflâdan hayirli olmak i'tibariyle ızharda fakîri bir tezlil ve ona bir ihanet manası vardır. Halbuki mü'mini tezlil caiz değildir. Beşincisi sadaka

hediyye mecrasına caridir. Halbuki bir hadîsi şerifte «her kime bir hediyye takdim olunur da yanında bir cemaat bulunursa onlar o hediyyede ona ortakdırlar» Buyurulmuştur. Binaenaleyh açıktan sadaka verildiği zaman fakîr yanında hazır bulunan ortaklarına ondan bir şey vermezse bu ızhar yüzünden nâseza bir hale giriftar olmuş olur ki buna sebeb olmak da nâseza olur. İşte bütün bu esbabı ma'kule ve menkule nafile

sadakının ıhfası efdal olduğuna delâlet ederler.

Sadakanın ızharı caiz olmasının veçhine gelince: bir insan sadakasını ızhar ettiği zaman halkın da kendisine ıktida edib sadaka vereceklerini ve bu yüzden fukaranın müntefi' olacağını bilirse bu halde ızhar ıhfadan efdal olabilir. Netekim İbni Ömer radıyallahü anhden rivayet olunduğu üzere Resulullah buyurmuştur ki «

اَلسِّرُّ اَفْضَلُ مِنَ الْعَلَانِيَةِ وَالْعَلَانِيَةُ اَفْضَلُ لِمَنْ اَرَادَ الْاِقْتِدَاءَ بِهِ = sir, alâniyeden efdaldır, alâniyet de kendine ıktida edilmek murad eden için efdaldır». Hakîmi Tirmizî Muhammed ibni İsa demiştir ki insan halktan gizliyerek bir amel yapar ve nefsinde onu halkın görmesini ister bir şehvet bulunduğu halde bu şehveti def'eder durursa burada Şeytan ona halkın görmesi sevdasını ilka' kalbi de onu fena görerek def'etmekte olduğundan dolayı bu insan Şeytan ile muhabere halindedir. Bu sebeble bunun bu gizli ameli alâniyetten yetmiş kat fazla katlanır. Sonra Allahın böyle kulları vardır ki nefislerini terbiye ve tenzih etmişler ve binaenaleyh Allah kendilerine envaı hidayet ihsan eylemiştir de kalblerinde envarı ma'rifet teraküm etmiş kendilerinden nefis vesveseleri gitmiştir, çünkü şehvetleri ölmüş, kalbleri Allah tealânın deryayı azametine dalmıştır. Böyle bir insan açıktan bir amel yapacağı zaman mücahedeye muhtac olmaz, zira şehveti nefis batmış, münazeai nefis muzmahil olmuştur. Bu amelini

açıkladığı zaman diğerlerinin kendine uyub da naili sevab olmaları arzusundan başka bir maksad

Sh:»937

beslemez. Bu kendi tekemmül etmiş de başkalarını kemale irdirmeğe sa'yeden ve bu suretle tam ve hattâ fevkattamam olmak isteyen bir kuldur. Netekim Allah tealâ kitabında bir takım kimseleri sena etmiş, onlara «ibadürrahman» unvanını vermiş « اُولٰٓئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ » diye bunlara Cennetin en yüksek dercelerini vaad eylemiştir. Ve bunların dualarında taleb ettikleri hısali de « وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ اِمَامًا » derler diye beyan buyurmuştur. Ümmeti Musayı medhederken « وَمِنْ قَوْمِ مُوسٰٓى اُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهٖ يَعْدِلُونَ » buyurduğu gibi ümmeti Muhammedi «Sallâllahü aleyhi vesellem» medhederken de « كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ اُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَاْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ » sonra bir ifhami tefhıym ile « وَمِمَّنْ خَلَقْنَآ اُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهٖ يَعْدِلُونَ » buyurmuştur. İşte bunlar

hidayet pişüvaları, din alemdarları, halkın Efendileridir ki halk, Allaha giderken bunlara ıktida etmek sayesinde yollarını bulurlar. Ilah...

Farz olan zekâtın ızharı efdal olmasına gelince: evvelâ, bu babda « خُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً » diye ahze emir verilmiştir. Bu ise ızhardır. Saniyen bunun ıfhasında kendiye töhmet celbetmek ve herkesi sui zanna düşürmek tehlükesi vardır ki ızhar, bunu def'edeceğinden efdal olur. Netekim Resulullah farz namazlardan başka namazlarının ekserisini hanei saadetinde kılardı. Namazda nefyi töhmet için farz ile nafilenin hükmü değiştiği gibi zekâtta da böyledir. Salisen ızhar emir ve teklifi ilâhîye müsaraati tazammun eder gizlemeğe kalkışmak ise vacibin edasına terki iltifati iham eder. Emri ilâhî dururken diğer mülâhazalara iltifat etmek esasen gayrı lâyıktır. Binaenaleyh ferâızda ızhar, nevafilde ıhfa evlâdır.

Zekât yalnız mü'minlere verilir, çünkü o mücerred ihsan değil, hakkı ma'lûm olan bir borcdur. Fakat buna kıyasen mahzı ihsan olmak üzere verilecek nafile sadakalar da böyle zannedilebilirdi. Netekim rivayet olunduğuna göre Hazreti Ebi Bekrin kerimesi Esma radıyallahü anhanın anası Kuteyle ile ninesi müşrike oldukları

halde Hazreti Esma'ya bir şey istemek için gelmişler, o da Rasulullahdan istizan etmeyince size bir şey vermem. Çünkü siz benim dinimde değilsiniz demişdi. Bir de Ensardan bir takımlarının Beni Kureyza ve Beni Nadîr Yahdilerine karabetleri vardı. Böyle iken onlara sadaka vermezler ve müslüman olmadığınız müddetce size bir şey vermeyiz derlerdi. Bir rivayete göre de fukara'ı müslimînin çoğaldığı bir sırada Resulullah müslümanları müşriklere sadaka vermekten men' etmiş ve müşriklerin sevkı ihtiyac ile islama gelmelerini arzu etmiş idi. Bu sebeblerden biri veya hepsi dolayısiyle şu ayet nazil olmuştur:

272. ﴿لَيْسَ عَلَيْكَ هُدٰيهُمْ﴾ Ya Muhammed! Onları bilfiil yola getirmek üstüne vazife değil, sen ancak kötülüklerden nehiy ile hayre irşad ve tergib etmeğe me'mursun, bilfiil hidayete yani kalblerde hidayet halk etmeğe gelince onu sen yapacak değilsin ﴿وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِى مَنْ يَشَآءُ﴾ ve lâkin Allah her kime dilerse bilfiil hidayet de nasıb eder. Yol gösterdiği gibi yola da götürür, tevfik verir. Tezekkür nasıb ederek gönüllerini hidayet cihetine sevk ve onlarda hidayet de halk eyler. ﴿وَ﴾ siz ﴿مَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ﴾ her ne hayır,

yani her hangi bir mal infak ederseniz ﴿فَلِاَنفُسِكُمْ﴾ kendiniz içindir, menfaati alanlara değil,

size aiddir. Muhsin olacak, ihsan ecrine irecek olan sizsiniz. Binaenaleyh kendi menfaatinizden dolayı

sadaka verdiğiniz kimselere menn-ü ezaya hakkınız olmadığı gibi ondan din cihetiyle intifa edemiyen

fukara'i müşrikîne sadakayı men' etmeniz de lâyık değildir.

﴿وَمَا تُنفِقُونَ اِلَّاابْتِغَآءَ وَجْهِ اللّٰهِ﴾ siz yani seninle ümmetin ve hele Eshabın

Allaha arz-u takdim olunmak arzusundan başka bir maksadla veya böyle bir talebden başka bir halde infak

da etmezsiniz. O halde

Sh:»939

Allahın her hangi bir kuluna sadaka vermekten nasıl men' edersiniz veya Allaha arz edilmeğe lâyık olmiyan

kötü bir şeyi nasıl verirsiniz? ﴿وَمَا تُنفِقُوا مِنْ خَيْرٍ﴾ hem siz her hangi bir hayır, bir mal

infak ederseniz ﴿يُوَفَّ اِلَيْكُمْ﴾ o binnetice size kat kat ecr-ü sevabiyle baligan mabelağ

ödenecek ﴿وَاَنتُمْ لَا تُظْلَمُونَ﴾ siz bir zulme de maruz bırakılmışacaksınız; va'dolunan

az'afı muzaaf ecr-ü sevabda ne hulf göreceksiniz ne de bir noksan, yahud böyle hüsni niyyetle infakı âmm

sayesinde siz zalemenin eline düşmekten, zulme uğramaktan mahfuz da kalacaksınız. Binaenaleyh gerek

müslim ve gerek gayrı müslim her hangi bir fakîre sadaka vermekten, verdiğiniz zaman da iyisini vermekten sakınmayınız. Madem ki Allah mümin veya kâfir herkesin rabbıdır, ve madem ki sadakalarınız Allah hisabınadır, o halde mümine de kâfire de Allah için tetavvuan sadaka verebilir ve her ikisinden ecrinizi alırsınız. Fakat en iyisi hangisidir? Ve bu emredildiğiniz borcunuz olan sadakalar kimlerin hakkıdır, bu cihete gelince, emr-ü teşvik olunduğunuz infak-u sadakat 273.

﴿لِلْفُقَرَآءِ الَّذِينَ اُحْصِرُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ﴾ Allah yolunda tutulmuş, din uğrunda ilme, cihade vakfı nefs etmiş ﴿لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِى الْاَرْضِ﴾ yer yüzünde şuraya buraya gidemeyen, yani Allah yolunda meşguliyetlerinden veya maraz ve aciz gibi bir maniadan dolayı nefakalarını kazanmağa ıktidarları olmiyan o fakîrler içindir ki

﴿يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ﴾ hallerini tecribe etmiyen cahil onları

﴿اَغْنِيَآءَ مِنَ التَّعَفُّفِ﴾ taaffüflerinden, yani istemeye tenezzül etmeyib tahammül ve tecemmül ile iffetlerini muhafaza ve ibraz eylediklerinden dolayı zengin zanneder.

Sh:»940

﴿تَعْرِفُهُمْ بِسِيمٰهُمْ﴾ sen onları simalariyle, dikkat edildiği zaman hallerinde görülecek

edeb-ü nezahet yüzlerinde müşahede olunacak asâri fakr-u zaruret gibi alâmetleriyle tanırsın.

﴿لَا يَسْئَلُونَ النَّاسَ﴾ İnsanlardan dilenmezler hele ﴿اِلْحَافًا﴾ ilhah-ü ısrar ile hiç dilenmezler, olsa olsa pek muztar kaldıkları zaman ehline ifhamı hal ederler. - İbni Mes'ud radıyallahü anhdan mervidir ki «Allah afif ve müteaffif olanları sever, çok verilirse medihte ifrat eden, az verilirse zemde ifrat eden fahiş, yüzsüz, dilenci, musırr olanı da sevmez», diğer bir hadîsi şerifte «

لَا يَفْتَحُ اَحَدٌ بَابَ مَسْئَلَةٍ اِلَّا فَتَحَ اللّٰهُ عَلَيْهِ بَابَ فَقْرٍ وَ مَنْ يَسْتَغْنِ يُغْنِهِ اللّٰهُ وَ مَنْ يَسْتَعْفِفْ يُعِفَّهُ اللّٰهُ تَعَالَى لَاَنْ يَاْخُذَ اَحَدُكُمْ حَبْلًا يَخْتَطِبُ فَيَبِيعَهُ بِمُدٍّ مِنْ تَمْرٍ خَيْرٌ لَهُ اَنْ يَسْئَلَ النَّاسَ = Her hangi bir kimse bir dilencilik kapısı açtımı her halde Allah ona bir fakır kapısı açar. Ve her kim müstağni bulunursa Allah onu igna eder, her kim de iffetli olmağa çalışır, istemekten sakınırsa Allah ona iffet verir, her birinizin bir ip alıb odun getirerek bir mıkdar hurmaya satması insanlara dilencilik etmesinden çok hayırlıdır.»

Bu âyet, Eshabı suffe tesmiye olunan fukaraı muhacirîn hakkında nâzil olmuştur ki dört yüz kişi kadar vardılar. Medinede ne bir meskenleri, ne aşiret ve akrıbaları hiç bir şeyleri yoktu, daima mescidi nebevîye mülâzemet ederler, Mescidin sofasında ikamet eylerler, ilmi Kur'an tahsıl ederler, mevaız ve tedrisatı

Peygamberîyi istima' ile müstefid olurlar, hep oruclu bulunurlar, hasılı ilm-ü ibadete hasrı evkat ederler ve her ne zaman bir gaza olursa giderlerdi. Bunlar medresei risaletin Allah yoluna vakfı nefsetmiş talebesi idiler. Buna binaen idi ki âlemi islâmda Medreseler, hep cevami'i şerife etrafında yapılır ve Medrese nişin talebei ulumdan da Eshabı suffenin meslekine sülûk beklenir idi. Tahsıli ilim ibadet, din uğurunda her nevi' meşak'ka tahammül ile muhafazai ırffet ve neşri dine hizmet, icabında cihad. Maa-

Sh:»941

mafih bilâhare surei «Barea» de « وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَآفَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَآئِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِى الدِّينِ وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ اِذَا رَجَعُوٓا اِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ » âyetiyle bütün talebei ulumun cihada gitmemesi ve tahsıle sekte verilmemesi lüzumu da beyan olunmuştur.

İbni Abbas Hazretlerinden vaki olan rivayete göre bir gün Resulullah sallalahü aleyhivesellem Eshabı suffenin başlarına durmuş hallerini nazarı tedkikten geçirmiş idi, fukaralıklarını, çekmekte bulundukları

zahmetleri gördü ve kalblerini tatyib edib buyurdu ki «ey Eshabı suffe size müjdeler olsun ki her kim şu sizin bulunduğunuz hal-ü sıfatta ve bulunduğu halden razı olarak bana mülâki olursa o benim refıklarımdandır». İşte bu âyet de bunlar dolayısiyle nâzil olmuştur. Ve fakat hükmü amdır. Allah rızası için düşmana karşı nevbet bekleyen veya Allah rızası için Medreselerde dirsek çürüten veya Allah rızası için hıdematı ammeye vakfı nefseden ve bu ahval içinde mal-ü milki yok, muhtac olmakla beraber nefakasını kesbe vakıt bulamıyan veya kudreti yetişemiyen fukarai mü'minîn bu âyetin hükmünde dahildirler. Bunlar infakat-ü sadakatın en güzel masrıfını teşkil ederler. Maamafih ﴿وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ﴾ gerek bilhassa bunlara ve gerek alel'umum erbabı ıhtiyaca her hangi bir mal infak eder, yahud maldan, cahdan, ilimden, nasıhatten, delâletten, hızmeti nefisten, i'zaz-ü ikram ve ta'zımdan, iradei kalbden, hatta ihtiram ile selâmdan her hangi bir hayır yaparsanız ﴿فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ﴾ her halde Allah onu bilir, ecrini zayi etmez.. Binaenaleyh veriniz efendiler veriniz ve Alel'husus Allah yolunda hasrı vücud etmiş olan şu fakîrlere veriniz, ıhlas-u kemaliniz gece gündüz gizli veya açık farkını hissettirmiyecek kadar yükselsin, menn-ü ezadan, riya ve nifaktan sakınıb Allah rızasını talep ve kendinizi Allah yolunda tesbit için gönül hoşluğu ile gücünüzün yettiği kadar iyilerinden vermek adetiniz, huyu-

nuz, melekeniz olsun da her zaman ve her suretle veriniz. Çünkü 274.

﴿اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً﴾ mallarını gece ve gündüz, gizli ve aşikâre infak edenler, yani her vakıt ve her suretle infak yapabilmek melekesini ihraz eyliyenler yok mu ﴿فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ﴾ bu infakları sebebiyle bunların rabbülâlemîn indinde baliğan mabelağ ecirleri vardır.

﴿وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾ ve bunlara bir korku olmadığı gibi hiç bir zaman mahzun da olmazlar. - Verdiklerini Dünya ve Ahıret kat kat alırlar, bütün korkulardan selâmet bulurlar. Dünyada verdiklerine hüzn-ü esef duymayıb memnun oldukları gibi Ahırette de mahrumlar mahzun olurken, bunlar her türlü hüzn-ü kederden azade kalır, mes'ud olurlar.»

Hazreti Ebi Bekir radıyallahüanh malik olduğu kırk bin dinarın on binini gece, on binini gündüz, on binini gizli, on binini alenî olmak üzere birden tasadduk etmiş idi ve bu âyet bunun hakkında nâzil olmuştur deniliyor. Hazreti Ali radıyallahüanh dahi dört dirhem gümüşten başka bir şeye malik değil iken bunun birini gece, birini gündüz, birini gizli, birini de açıktan olmak üzere hepsini tasadduk etmiş idi, Resulullah da neye böyle yaptın yaptın diye sorduğunda «rabbımın va'dine müstehık olmak için» demiş, cevaben de «

لَكَ ذٰلِكَ = o, senin» buyurulmuş idi ki sebebi nüzulün bu olduğu da mervidir. Bir rivayette bu âyetin fisebilillâh cihad için atlar besleyib buna masraf edenler hakkında nâzil olduğu söylenmiştir. Hazreti Ebi Hüreyre besili bir at gördüğü zaman bu âyeti okurmuş. Bunlardan başka bu âyetin umumı evkat ve ahvalde sadaka veren ve her hangi bir muhtacın ihtiyacına agâh oldukları zaman te'hir etmeksizin derhal o haceti bitiren ve başka bir hal-ü vakta ta'lık etmiyen zevat hakkında ta'mimi hayra tergib için nâzil olduğu da naklolunmuştur ki

Sh:»943

Fahrüddini Razî «sebebi nüzule dair ziredilen vücuhun içinde en güzeli budur. Çünkü bu âyet ahkâmı infakı beyan eden âyetlerin sonu olduğundan hiç şüphe yoktur ki bunda vücuhı infakın ekmeli zikredilmiştir» diye bunu tercih etmiştir.

Hikmet ve sünneti ilâhiyeye nazaran böyle gece gündüz, gizli açık demeyib her zaman ve her halde infaka devam edebilmek az olsun çok olsun infakın ekmeli vücuhu olan bu tarzı sahibinin tarikı kesbine nazaran muhtelif meratibe mütehammildir. Bunun esasında emvalin intifaa tahsısıyle ihtikâr-ü iddihardan

sıyaneti ve tedavülün tesrii gibi hayatî, malî, iktısadî hikmetler vardır. En calibi dikkat nokta iktısadı ferdî ile iktasıdı umumîyi telif etmektir. Cemiyetin nizamı umumîsi servetin tedavüli küllîsine mani ve iddiharı şahsî hırsını tervice müsaid olduğu zaman sukutı içtimaî başlamış olduğunu bilmek lâzım gelir ve o zaman ehli imanın eshabı emvaline bu babda yüksek vazifeler terettüb eder ki bunlar bütün meksubatın sarfına kadar müntehi olabilir. Maamafih bu tarzı infak behemehal bütün malinin infakını muktazı değildir. Bilâkis balâda geçen « يَسْئَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ » âyeti medlûlünce feraızda nisab nazarı dikkate alınacağı gibi tetavvuatta da tarikına nazaran kesbin idamesi için meşrut olan masarif veya ihtiyat sermayesi az çok nazarı dikkatten dur tutulmamak, ya'ni ekmeli infaka devam için infakta dahi i'tidal-ü iktısada muraat etmek dahi bir mes'ele teşkil eder. Fukaranın hacatını defi, marzıyyi İlâhî olmakla defi hacet edenin muhtac bir halde kalması matlûbı İlâhî değildir, netekim surei «esra» de « وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً اِلٰى عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَحْسُورًا » âyeti bu noktayı tesbit buyurmuştur. Bu hikmete mebni olsa gerektir ki İbni Ceriri Taberînin nakline göre işbu « لَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ ... وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ » âyetinde Katade şöyle rivayet etmiştir: «Bunlar ehli Cennettirler, bize nakledildi ki

Sh:»944

Hazreti Peygamber sallallahü aleyhi vesellem « اَلْمُكْثِرُونَ هُمُ الْاَسْفَلُونَ = müksirler ya'ni çok servet toplıyanlar alçaktırlar» buyuruyordu, Eshab « يَا نَبِيَّ اللّٰهِ اِلَّا مَنْ = müstesnaları kimler» dediler « اَلْمُكْثِرُونَ هُمُ الْاَسْفَلُونَ » buyurdu, « يَا نَبِيَّ اللّٰهِ اِلَّا مَنْ » dediler « اَلْمُكْثِرُونَ هُمُ الْاَسْفَلُونَ » buyurdu « يَا نَبِيَّ اللّٰهِ اِلَّا مَنْ » dediler, fakat nâkabili red bir mes'ele vukuundan korkdular, nihayet Hazreti Peygamber yedi saadetleriyle işaret ederek «ancak maliyle- sağından ve solundan şöyle ve şöyle, önünden şöyle ve arkasından şöyle diye etrafı erbaasına infak ederek malına hükmeden müstesna, bunlar da pek az, işte bunlar Allahın farz kılındığı ve razı olduğu yolda israfsız, imlâksız, tebzirsiz, fesadsız infak edenlerdir» buyurdu. Demek olur ki ıktısad-ü i'tidal bu âyetteki infakta dahi mu'teberdir. Fakat bizzat âyetin ıtlakı az veya çok elde mevcud cemii malın infakını muktazı olmamakla beraber mani de görünmüyor. Netekim sebebi nüzulde zikrolunduğu üzere Hazreti Alinin yaptığı bu kabildendir. Ve bu noktai nazardan kemmiyet, mevzuı bahs da değildir. Bunun için bu ıtlakın kaydi ıktısad ile takyidi zikrolunan âyetlerden birile veyahud diğer bin nass ile min vechin nesih veya tahsısını ıktiza edecektir, bunun için ba'zı müfessirîn « اِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ » dan buraya kadar olan âyetler surei « براء » deki tafsıli zekât

âyetleri nazil olmazdan evvel ma'mulün bih olub «Berae» nazil olunca ona kasredildiğini nakletmiştir.

Lâkin buradaki sadakat, muhtara göre zekât ve nafileden emamolduğu cihetle bu beyan dahi kâfi olamıyacaktır. Şu halde buradaki infak, farz, vacib, nafile her nevi infaka mütenavil olmak ve ayni zamanda infakın ekmeli vücuhunu da mutazammın bulunmak haysiyetiyle ıtlakı üzere ahz olunub sebebi infak olan hacetin muktezayatına ezmine ve emkinenin, eşhas-u ahvalin icabına göre tatbikını eshabı infakın hikmet-ü kemaldeki derecatı mütefaviteleriyle mütenasib irfan ve ictihadlarına bırakmak daha muvafık olacaktır.

Zaman olur ki

Sh:»945

evlad-ü ıyal, din-ü millet uğurunda bütün emvalin sarf-ü ınfakı kaidei ıktisadın bile dairei şumulüne girer. Sonra mal olsa olsa canın bir yongası hükmündedir. Halbuki mütevekkilen Allah fedayı hayattan bile çekinilmemesi lâzım gleen öyle vazaifi insaniye vardır ki bu gibi yerlerde infakı küllî elbette daha hafif kalır ve diğer cihetten « لَا سَرَفَ فِى الْخَيْرِ » hayırda israf olmaz dahi buyurulmuştur. Fakat bu derecei âliye en büyük erbabı kemalin kârıdır ki bunlar « وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰٓ اَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ » medihasına mazhardırlar.

Bundan hıssayab olabilecek derecede sabr-ü tahammüle, kuvveti kalbe malik olmayıb yaptığı hayra binnetice müteessir ve pişman olacak olanların bütün mamelekini infak etmeleri tehlükeden salim olmadığı için kendi haklarında da bir hayır teşkil etmez, neuzübillah bil'âhare küfre kadar müncer bile olabilir. Zira bu gibiler hakkın da « كَادَ الْفَقْرُ اَنْ يَكُونَ كُفْرًا » buyurulmuştur. Bu hususta şahsî kıymet kadar ve hatta daha ziyade muhitı ictimaînin dahi büyük bir ehemmiyeti vardır. Çünkü fazlılete hasm olan ve efradı kendi hayırhah ve fazıletkâr insanlar maazallah ya bozulmıya veya boğulub boğulub gitmiye mahkûm olurlar. Bu müşkilâtın ıhlâsını ıktiham etmek ise tevfikı rabbanî ile yüksek bir kuvvei kudsiyeye mütevakkıftır. Ve işte Kur'anın baştan beri infakat hakkında devam edegelen beyanatı beligasi de bermucebi hikmet insanlar arasında böyle feyyaz, ebedşümul bir ictimaiyet te'min edecek «

«وَاَنْفِقُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَاتُلْقُوا بِاَيْدِيكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ ۚ

mısdakınca nice nice tehlükelerin önüne geçecek bir ahlâkı kudsî ta'limini natıktır ki Ahırette mev'ud olan ecr-ü mesubatı muzaafe ahlâkı ilâhiye ile tahallûk ederek niyabet anillâh şerefini bahşedecek olan bu hasletlere merbuttur. Binaenaleyh rehber ve muslıh olabilecek havassın daha doğrusu havassı ve muslıh olabilecek havassın daha doğrusu havassı havassın melekâtı müslihanesiyle onlara peyrev olacak avammın melekâtı salihası ahkâmı mütefavit olabileceği

gibi devri ıslah ile devri salâhın da ahkâmında tefavüt bulunabilir ve bu noktai nazarla infakı küllî avamm için hayır yerine şerr-ü zarar intac ederken ehli vilâyet olan ekâbiri Havass için hayrı mahız ve hattâ vazıfe bile olabilir. Şu da unutulmamak icab eder ki sırf infakatı hayriye yüzünden iflâs etmiş, perişan olmuş bir zengine tesadüf edilmemiştir. Halbuki hevai nefsanî yoluna sarfedilen gayri meşru infakat ile nice hanümanlar söndüğü daima meşhuddur. Hatta muamelâtı ticariyedeki iflâsların ekserisi ve belki hepsi bir taraftan fazla kazanmak hırsıyli girişilen muamelâtı fasidenin, diğer taraftan hissi iddıhar ve ihtikârın icab ettiği habsi servet ve tazyikı a'malin netaicidir ki bunların cümlesi « اَلشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَآءِ » mazmununa dahildirler. Tedavüli serveti te'mim ve tesri' eden infakatı hayriyede ise bu tehkükelerin hiç biri yoktur. Bunlarda « وَاللّٰهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا » hükmü caridir. Ya'ni infakatı hayriye behemehal müsmirdir. Şu kadar ki bunun semeratı muhtelifesindeki ezvak ve tena'um eşhasın ve ahvalin ıhtilâfiyle muhtelif olabileceği gibi bir takım kimselerde de bu semerelerin müddeti idarik kadar sabr-ü tahammül bulunmıyabilir. Bunun için sureti umumiyede infaktan bahsedildiği zaman balâda beyan olunduğu üzere «melûm-ü mahsur» kalmak endişesinden azade bir surette ıktısad-ü itidal unutulmak lâzım gelir. Fakat

beşeriyeti gafile hevâ ve heves yolunda neticesiz, semeresiz, istihlâki mahz olan nice nice masarifi bihude bile emvalini israf etmekte ifrat eyler de infakatı hayriyeye gelince bunda ıktisad-ü itidal şöyle dursun kırkta bir zekâtını vermekten bile kaçınır. Öyleleri vardır ki oyun masalarında avuc avuc paraları hevaya atmaktan korkmaz da beri tarafta devlet-ü milletin eksiğini düşünmez, karşısında yoksulluktan kıvranan hemşehrisinin, hemcinsinin kursağına bir lokma ekmek yedişirmekten tiksinir, kıskanır. Fazla olarak ona karşı

Sh:»947

görüyor musun işte sen açsın ben tokum, sen inlersin ben zevk ederim gibi bir hissi gurur ve iftihar ile çalım da satar düşünmez ki ferdin sefaleti hey'eti içtimaiyenin sukutudur. Ve hey'eti içtimaiyenin sukutu sefaleti erinde, gecinde bütün efradına saridir. Düşünmez ki bir insanın muhitındaki sefalet-ü ihtiyaç kendi sefalet-ü ihtiyacıdır. Serhadlerdeki gedikler hanenin gedikleridir. Âilesinden, akribasında, komşusunda, hemşehrilerinde, hencinslerindeki açlıkların, hastalıkların, perişanlıkların, felâketlerin hepsi insanın kendi mevcudiyetindeki rahnelerdir. Fukaraların gözleri önünde açık lokantaların süslü masalarında ve yahud velvelei hây-ü huyı etrafı çınlatan gümbürtülü hanelerin yemek salonlarında hayatı umumiyeye göz

yumarak kahkahalarla yeyib içen, servetler israf eden erbabı gaflet düşünmez ki fazla kaçırdığı her lokma belki bir fakırin bir iki günlük, kuti lâyemutu olurdu. Bir lokma belki binlerle kimselerin hakkı hayatından sıyrılmış, sızdırılmış bir hasılei sa'y-ü amel bulunuyordu. Düşünmez ki her kahkaha bir çok erbabı ihtiyacın gayzı derunîsini kaynatacak, ehli iffetin kuvvei tahammüliyelerini çatlatacak, namuskârları fesadlara, sirkat-ü şekavetlere sevkedecek bir mıdrabı heyecan olabilir.

Evet, kuvvet nedir bilmezsin ey mağrurı mahvet sen

Ezer bir müşti kudret beynini yevmi mesarinda

Ekseriyet bu hasleti gafilede iken alel'ıtlak infaka tergib, i'tidali te'min ile salâh ve müvazenei içtimaiyeyi istihdaf ve te'min eder. Ondan sonra infakta ifrat ile zenginlerin fakırleşmeğe başladığı ve bu suretle muvazenei içtimaiyenin bozulacağı zaman gelince de « وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ » irşadına lüzum vardır. İnsan düşünmelidir ki hiç bir kimsenin kesbi ni'metinin ılleti kâfiyesi değildir, Bunda evvelâ hâlikın mevahibi fıtriyesi vardır. Her doğan çır çıplak, fakır ve muhtac olarak doğar, umuma küşade, olan bu sufrai hılkate konar. Bir sineği def'etmeğe kud-

reti yokken etrafından kendine nasıbi kadar ni'metler sunulur. Sunulan ni'metleri alıb, hazmedecek kabiliyyetler bahşedilir, feryadlarına cazibeli, müessir nağmeler konulur, etrafında bunlara cevab verecek hizmetciler ta'biye edilir, ne suretle olursa olsun devri kesbe kadar yaşamış olan hiç bir ferd yoktur ki bunlardan hali kalmış bulunsun binaenaleyh her kesb birinci mertebede hâlıkın bu in'amlarına borçludur. Bu suretle defteri hayatın ilk hisabı zimmet sahifeleriyle açılır. Saniyen hayatı beşerde her kesb bir çok kesblerin hıssai teavününe medyundur. Hiç bir kesbi ferdî tasavvur olunamaz ki onda cemiyetin bir zâmanı, diğer efradı cemiyetin bir alâkai iktisabı karışmamış bulunsun. Tok, sofrasında karnını doyururken anda karşıdan geçen bir açın henüz ödenmemiş bir hakkı bulunmadığı iddia edilemez. İktisabatı gayrı meşruaıy kale almıyalım, fakat en hukukî olan iktisabatın mübadele esasına müstenid olduğu tasavvur edildiği zaman ribh-u ticaret zaruret ve ıhtiyaciyle alâkadar olan mübadelenin tam bir müvazene üzerinde yürümiyeceği ve binaenaleyh bu yüzden tevzi' emvalde bir çok açıkların teraküm etmesi de zarurî bulunacağı gibi serveti umumiyede hıssasi sebkeden emsalsız bir takım amal-ü mesainin hayatı Dünyada kabili mübadele emsal ve esmanı bulunamıyacağı da teemmül edilirse her yenen lokmanın pek derin

hukuk ile alâkadar olduğu ve bu hukukun edası mübadele kanunlarından başka infakatı hayriye kanunlariyle mümkin olabileceğini anlamak kolay olur.

İhtimal ki bir lokmanın karşısında yutkunacak fakır onu kaniyle, caniyle temin eden bir şehidin yavrusu veya babasıdır. Böyle de olmasa nef'i hayat için yaradılmış olan malı habs veya itlâf edib de ifnayi hayat etmek ne büyük haksızlıktır, gafleti beşeriye ile bu ince ve derin vazıfeleri düşünmiyen zenginlerin bir çoğu servetleri boşu boşuna sarf veya kilitli yerlerde habsetmekten zevk

alır, hey'eti içtimaiyesiyle ve onun evlâdı olan fukarasiyle gereği gibi alâkadar olmaz, ağhiya ile fukara arasında cidal-ü husumet ihdas eder, cemiyetin salâbetini bozar ve binnetice kendilerine zulmetmiş olurlar.

Burada bilhassa bu sui istimalin islâhı sureti mutlakada matlûb olduğundan umumî itidale takrib için âyet, havassı ekabirin infakı küllî ile îsare müteveccih olan makamı vilâyetleri üzere varid olmuştur. Kur'anın

daha bir çok yerlerinde infakın mütenevvi' haysiyyetlerini gösterecek âyetler gelecektir, burada Kur'an infakı, ahlakî ve içtimaî haysiyyetiyle beraber daha ziyade iktisadî noktai nazarla talim edib her şeyden evvel bize şunu gösteriyor ki, kesb-ü istihsali tanzım etmek için evvel emirde gayei istihsal olan infakı tanzım ve tedavülü tesri' ve ta'mim etmek lâzımdır. Zamanımızda ilmi ıktisad erababının «istihlâk = konsumasyon» tabir ettikleri infak, sureti umumiyede iki neva ayrılır. Birisi, ferdî, içtimaî hiç bir menfaat terettüb etmiyen abes veya muzır ve habîs infaklardır ki ıstihlâki mahzolan bu infakattan haktealâ men-ü tahzir buyurmuştur. Diğeri, her hangi bir menfaati hayatiyeye masruf olan infakatı hayriyedir ki emvali hayata kalbetmek demek olan bu infakat haddi zatında istihlâk değil gayei istihsaldir. Ve bu istihsal ne kadar umumî, ne kadar temiz ise kıymeti de o kadar yüksektir. Mesaisini ındallah hayatı ebediyeye kalbedib de Dünya ve Ahıretin havf-ü hüznünden kurtulmak istiyenler bu hayriyete, bu ahlâka, bu içtimaiyete, bu tarikı iktisada sülûk etmeli, bununla mütenasib kesb-ü istihsale sa'y-ü ıkdam eylemeledir.

Bunun tam zıddına gidenlerin ahvaline gelince:

﴿٢٧٥﴾ اَلَّذِينَ يَاْكُلُونَ الرِّبٰوا لَا يَقُومُونَ اِلَّا كَمَا يَقُومُ
الَّذِى يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوٓا
اِنَّمَاالْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰوا وَاَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبٰوا فَمَنْ
جَآءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهٖ فَانْتَهٰى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَاَمْرُهُٓ اِلَى اللّٰهِ وَمَنْ
عَادَ فَاُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٧٦﴾ يَمْحَقُ
اللّٰهُ الرِّبٰوا وَيُرْبِى الصَّدَقَاتِ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ اَثِيمٍ
﴿٢٧٧﴾ اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ
وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ
يَحْزَنُونَ ﴿٢٧٨﴾ يٰٓاَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَذَرُوا مَا
بَقِىَ مِنَ الرِّبٰٓوا اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٢٧٩﴾ فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا
فَاْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهٖ وَاِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُءُسُ اَمْوَالِكُمْ
لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٨٠﴾ وَاِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ
اِلٰى مَيْسَرَةٍ وَاَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴿﴾

﴿٢٨١﴾ وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّىٰ كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ﴿﴾

Meali Şerifi

Riba yiyen kimseler şeytan çarpan kimse nasıl kalkarsa öyle kalkarlar, bu işte onların "beyi' tıpkı riba gibidir" demeleri yüzünden, halbuki Allah bey'i halâl kıldı ribayı haram, bundan böyle her kim Rabbı tarafından kendine bir öğüt gelir de ribadan vaz geçerse artık geçmişi ona ve hakkında hüküm Allaha aiddir, her kim de döner yeniden alırsa işte onlar eshabı nardırlar, hep orada kalacaklardır 275 Allah ribayı mahveder de sadakaları nemalandırır, Hem Allah vebal yüklenici musırr kafirlerin hiç birini sevmez 276 İman edib eyi işler yapan ve namaz kılıb zekât veren kimselerin Rabları ındında ecirleri şüphesiz kendilerinindir ve onlara bir korku yoktur ve mahzun olacak değildir onlar 277 Ey o bütün iman edenler! Allahdan korkun ve riba hisabından kalan bakayayı bırakın eğer gerçekten müminlerseniz 278 Yok eğer yapmazsanız o halde Allah ve Resulünden mutlak bir harb olunacağını bilin ve eğer tevbe ederseniz ne'sülmallariniz sizindir, ne zalim olursunuz ne mazlûm 279 Ve şayed borçlu sıkıntıda ise o halde bir

kolaylığa intizar, bununla beraber tasadduk etmeniz hakkınızda daha hayırlıdır 280 eğer bilirseniz. Hem korunun öyle bir güne hazırlanın ki döndürülüb o gün Allaha götüreceksiniz, sonra herkese kazandığı tamamile ödenecek ve hiç bir zulme maruz olmiyacaklar 281

KIRAET - « فَـاْذَنُـوا » Asımdan Ebu Bekir şu'be ile Hamze kıraetlerinde « همزه » nin meddi ve « ذ » lin kesrile « فَـآذِنُـوا », « مَيْسَرَةَ » Nâfi kıraetinde « س » nin zammile « ﴿مَيْسُرَةٍ﴾ ﴿تَصَدَّقُوا﴾ » Hafstan maadasında « ص » ın da şeddesile « ﴿تَصَّدَّقُوا﴾ ﴿تُرْجَعُونَ﴾ » Ebu Amir ve

Yakub kıraetlerinde « تـا » nın fethi ve «cimin» kesrile « تَرْجِعُونَ » okunur.

RİBA; aslı lûgatte ziyadelenmek, fazlalanmak manâsına masdar olup faiz dediğimiz ziyadei mahsusanın ismi olmuştur. Lisanı şeri'de, bir akdi muavaza zımnında ıvazsız kalan her hangi bir fazla demektir. Riba bir muamelede hem ıvaz kasdı hem ıvazsızlık suretinde bir yalancılık bir tenakuzdur. Binaenaleyh bir akdi

muavaza zımnında olmayınca riba tasavvur olunamaz. Cinsi, ölçüsü bir olan şeyler biribirlerile mübadele edildiği zaman iki bedel beynindeki tefazul tahakkuk edebileceğinden o vakıt ziyade tahakkuk eder. Yani mıkyası riba' cins ve mıkdar veya her biridir. Akdi muavazanın esası malı mala bitterazı mübadele demek olan beyidir ki bey'i menfaat demek olan icare de buna mülhaktır. Gerçi bey'i bazan ribh ifade eder. Fakat bu ribih bir değil lâakal iki akdin semeresi olduğundan ıvazsız olamaz. On kuruşa alınna bir şey on bir kuruşa satıldığı zamandır ki bir kuruş kâr denilir. Riba ise bir akid zımnında olur. Bir akidde cins ve mıkdarı müttehid iki mal biribirine tekabül ettirilerek mubadele edilmiş olduğu halde arada bir tarafa bedelli olmak üzere verildiği halde karşılığı yokdur, Meselâ birine bedelini bilâhare almak üzere karzan on lira verdiğiniz, harcetti, bir müddet sonra yerine on lira getirib verdi, verdiği anda bu muamele bey'ı saft suretile iki on lirayı bir mukabeledir. Bunlar cins ve mıkdarında tamamen mütekabildir. Fakat o on lira yerine, meselâ on lira on kuruş verilirse bu on kuruş açıktan, bedelsiz verilmiş bir ziyadedir. İşte bu ayet nazil olduğu zaman böyle altın veya gümüş nukud ikrazile riba devri caliliye Arablarında ma'ruf idi. Hatta agniyasının alelkekser yediği içtiği hep riba demekti, biri diğerine bir va'de ile altın veya gümüş bir mikdar para ıkraz eder ve o müddet için mıkdarı istıkraza aralarindaki terazıye göre bir

mıkdar ziyade de şart eylerdi. Bu âyet nazil olduğu zaman beyinlerinde en meşhur olan riba bu idi. Her hangi bir borçta va'de hulûl ettiği zaman borçlu veremezse alacaklısına «veremiyeceğim, irba et ya'ni artır» derdi, yine bir mıkdar daha riba zammedilir ve bu suretle va'de yenilendikçe borcun mıkdarı artardı ve arta arta aslının bir veya bir kaç mislini bulurdu. Aslı deyne re'sülmal ve ziyadesine riba ta'bir edilirdi. Her va'denin tecdidinde zammedilecek ribanın yalnız re'sülmal hisabile veya evvelkinin re'sülmale zammile mecmuu üzerine yürütülmesi de şekli terazıye tabi olurdu ki zamanımız ta'birine göre biri basit faız, biri mürekkeb faız demektir ve ribanın re'sülmale geçib az'âfı muzaaf olması faizı mürekkebde daha seri olmakla beraber ikisinde de vakı olur. Cihanın bu günkü faiz muamelâtı da mahiyyeten devri cahiliyenin bu âdetinden başka bir şey değildir. Zaman zaman faız mıkdarının ve eşkâlinin çoğalması veya azalması ise mahiyyeti muameleyi tebdil etmez. İşte urfi Arabda riba, tam ma'nasiyle zamanımızda nukudun faizı veia güzeşte veya neması ta'bir olunan fazlasıdır. Bunun karzdan başka düyunatta tatbikı dahi böyledir. Şüphe yok ki lûgate nazaran bunun en munasib ismi riba, ziyade, fazla, artık olmak lâzım gelir, büna faiz veya nema ıtlakı « اِنَّمَاالْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰوا » medlûlünce bey-ü ticarete teşbihen verilmiş yalan bir ıtlaktır. Ribanın ziyadei nukudda mütearef olan bu ma'nası şeri'de diğer emvale ve nesieye dahi tatbik olunmuştur. Netekim « اِنَّمَا الرِّبَا فِى النَّسِئَةِ » hadîsi şerifi mucebince muamelei sarrafiye

de mücerred nesie ya'ni veresi başlı başına bir ribadır. Kezalik «

اَلْحِنْطَةُ بِالْحِنْطَةِ مِثْلًا بِمِثْلٍ يَدًا بِيَدٍ وَالْفَضْلُ رِبًا وَالشَّعِيرُ بِالشَّعِيرُ مِثْلًا بِمِثْلٍ يَدًا بِيَدٍ وَالْفَضْلُ رِبًا الخ » diye hurmayı, tuzu, altını, gümüşü, hasılı altı şeyi ayni vechile sayan meşhur hâdisi şerifte fadıl hem yeden biyedin pişîn ve hem mislen bimislin müsavi mukabili olduğundan müsavi olduğu halde pişîn olmamak suretiyle

tahakkuk eden fazlın sırf veresi olmaktan ibaret ziyadei hükmiyeye şümulü müttefekun aleyhtır. Bununla beraber bu hadîste ribanın gümüş nukuddan maada şeylerde dahi tahakkuku gösterilmiştir ki bunlar urfi lûgatte ribadan ma'dud değil idiler. Binaenaleyh riba kelimesi ma'nayı örfîsinden ta'minen menkul bir ismi şer'î olmuştur. Böyle olduğu şununla da müeyyeddir ki Hazreti Ömerülfaruk radıyallahü anh

اِنَّ مِنَ الرِّبَا اَبْوَابًا لَا تَخْفَى مِنْهَا السَّلَمُ فِى السِّنِّ = ribanın gizli olmıyan bir takım ebvabı vardır ki sinde ya'ni hayvanda selem bu cümledendir.» buyurmuştur ki bu bir taraftan ribanın ebvabı hafiyyesi dahi bulunduğunu tasrih etmiştir. Ahkâmı Kur'anda beyan olunduğu üzere

yine Hazreti Ömer demiştir ki «riba âyeti Kur'anın en son nazil olan âyetlerindendir» Hazreti Peygamber sallalahü aleyhi vesellem bunu bize tamamen beyan etmeden irtihal etti. Binaenaleyh «

دَعَوُا الرِّبَا وَ الرِّيبَةَ = ribayı ve ribeyi bırakınız, ya'ni beyanatı mevcudeye nazaran riba olduğu açıktan ma'lûm olanları bıraktığınız gibi riba reybi, riba şüphesi bulunanları da bırakınız» buna binaendir ki islâmda «

اَلْحَلَالُ بَيِّنٌ وَالْحَرَامُ بَيِّنٌ وَ بَيْنَهُمَا اُمُورٌ مُشْتَبِهَاتٌ دَعْ مَا يُرِيبُكَ اِلَى مَالَا يُرِيبُكَ » hadîsi Nebevîsi muktezasınca alel'umum şübühattan ihtıraz bir nedb, bir takva mes'elesi olduğu halde bilhassa şüphei ribadan ihtıraz vacibattan olmuştur. Bunun için ilmi Fıkıhta «şüphei riba, ribadır, zira ribada şüphe mu'teberdir» diye bir kaide vardır. Müslümanların bunları bilmesi icab eder. Zikrolunan eşyayı sitte hadîsiyle nususı sairenin ıstıkrasından Eimmei Hanefiyenin istinbatına göre gerek nukud ve gerek sair emvalde ribanın ılleti, mıkyası iki şeydir: cins, mıkdar, Fakat Şafi'ıye nukuddan maadasında bunlardan başka ta'mı, Malikiye de kut ma'nasını ilâve eylemişlerdir.

Ahkâmı riba, bı'seti seniyyenin son senelerinde ve fethi Mekke sıralarında nâzil olmuştur. Ve hattâ tatbikatı umumiyesi ile i'lânı Haccetülvedaa müsadif bulunmuştur. Bu sıralar ise « اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِى وَرَضِيتُ لَكُمُ الْاِسْلَامَ دِينًا » âyeti mucebince dini islâmın devrei ikmali bulunuyordu. Evvelâ surei Ali ımrandaki « «يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَاْكُلُوا الرِّبٰوا اَضْعَافًا مُضَاعَفَةً ba'dehü bu âyetler nâzil oldu. Bu bize gösterir ki ribanın ref'i bir gayei tekâmüldür. Riba cari olan hey'eti ictimaiye henüz tekemmül etmemiştir ve tekemmül etmiyen akvam ve milelden de riba ref'olunamayacaktır. Ahlâkı dinîsi yükselmemiş, teavüni içtimaîsi ağızlardan kalblere geçmemiş, ictimaiyyetleri tağallüb ve tahakkümden kurtulub dairei uhuvvete girmemiş olan cemiyyetler ribadan kurtulamazlar, kurtulmadıkça da marzıyi hakkolan kemali ahlâkî ve ictimaîyi bulamaz, menafi'ı âmme ile menafıı hassa tesadümünü ref'edemezler. Her hangi bir hey'eti içtimaiyyede fâizsiz yaşanamıyacağı hissi çoğalmıya ve fâizin meşruiyyetine çareler aranmağa başladı mı orada sukut ve inhıtat ve devri cahiliyeye irtica' başlamıştır. Iztırar ise ibaha kapısını açar, bu günkü cemiyyeti beşeriyenin riba devrinden kurtulabilmesi ciddî bir salâhı ictimaî iktisab etmesine mütevakkıftır. Fakr azalıb salâhı ictimaî ilerledikçe fâizler tenezzül edecek ve bir gün gelib kalkacaktır. Fakat riba devam ettikçe de servetler inhisardan kurtulmıyacak, fakr azalmayacaktır.

Umumî noktai nazarla bu günün Dünyasında fâizin ref'i bir mefkûre olarak düşünülmeğe başlamış ise de doğrusu temayülâtı hazıra henüz ref'i değil tenzili üzerinde dolaşabilmektedir. İşte bütün Dünyanın henüz tahakkuk ettiremediği bu ümniyye mintarafillâh içtimaiyyeti islâmiyede tahakkuk etmiş idi. Bu suretle Kur'an ve dini islâm hali hazırdaki bütün beşeriyyete dahi en yüksek bir tekâmülün ilhamını bahşedecek bir kitabı mübin, bir kanunı ilâhîdir. Iktısadı amını te'min için infakı hayır usulünü ta'mim

eden

Sh:»956

cemiyyetler fakrın tedavisini ahassı amâl ittihaz eyler, bil'akis tevzıı emvalde riba usullerini tervic eden cemiyyetler dahi servette inhisar ile fakrın ta'mimini istihdaf, eylerler. Fâizci riba almak için daima bir muhtac gözetir. Ve her riba bir bedel verilmeden alınan açık bir fazla olduğu için muhtacın ihtiyacını tehvin yerine sa'y-ü amelini mukabilsiz gasbederek dolayısile teşdid eder ve hakikatte o cemiyyet ribacılara münhasır olur. Fukara kısmı ne kadar faziletkâr olursa olsun cemiyetin haricinde ağyar vaz'ıyyetinde bırakılır. Bu da o cemiyyeti mütemadiyen ıhtilâle sürükler, nâ meşru' makasıdden doğan efkârı ıhtilâl ile fıtrî sebeblere istinad eden ıhtilâlin ise âzîm farkı vardır. Rahmeti ilâhiye ağniya ve fukarının bir teavüni samimî

içinde sufrai hılkatten mütena'im olmalarını ıktıza ederken bunun zıddına hareket eden ve karşılarında fakr ihdas etmedikçe mütena'ım olmayacağını zanneden cemiyetler, hiç bir zaman ıztırab ve ıhtilâli içtimaîden kurtulamazlar. Böyle tevzıı emvalde ribayı i'tiyad eden cemiyetlerin efradı için riba tiryakilerin afyonu gibi hasret çekilir bir ihtiyac halini alır. O zaman bir re'sülmale malik faziletkâr ferdlerin de bundan tevakkisi müteassir olur. Hepsi çar-ü naçar bu çarkın dişleri arasında ezilir gider. O zaman bu müşkilâtı ıktiham edib de etrafındakilere bir nefes aldırabilen eazım balâdaki «

«لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

tebşirine ma'sadak olurlar. Ribacılar ise ebedî bir sar'ai ıhtilâlin ıhtılâcatı içindeki kıvranır giderler. İşte Hak tealâ bunların bu hallerini beyan için buyuruyor ki:

275. ﴿اَلَّذِينَ يَاْكُلُونَ الرِّبٰوا﴾ riba yiyenler, ya'ni faız muamelesi yapan ve bu suretle servet istihsal ediyoruz diye muhtacların kazanclarını ellerinden çeken ve gayei istihsali nef'i amdan hırsı hassa tahvil ederek hakikatte istihsalden ziyade istihlâke hizmet eden velhasıl infakatı hayriye gayesinin temamen zıd-

dına gidenler

﴿لَا يَقُومُونَ اِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِى يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ﴾

sar'adan cinnetten kalkamazlar, ancak yevmi kıyamette Şeytan çarpmış sar'alı veya deli gibi perişanlık içinde kalkarlar. -Esasen dokunmak demek olan «mess» lisanı Arabda delirmek manasına da gelir ve mecnuna, sar'alıya memsüs denilir, bunlar künhüne irilmez esbabı hafiyeden neş'et eden fena marazlar olduğu için Cinne, Şeytana nisbet edilerek Cin tutmuş, Şeytan çarpmış denile geldiği de umumen malûmdur. Bunların Cin ve Şeytana nisbeti hakikat mı mecaz mı? Mes'elesi mevzuı münakaşa olmuş ise de asıl mana aşikârdır ki fenalığın dehşetini ve esbabı sirriyeye taallukunu göstermiştir. Bunlar riba ile sa'y-ü amel erbabının semerei mesaisini alıp geçindiklerinden rahavet içinde yatar, seri' bir intibah ile kalkamaz, ekserisi yataklarında Şeytan çarpmış gibi saatlerce gerneşerek, ağzını gözünü eğerek sendeliye sendeliye kalkar, hayatları fikri riba ile delicesine geçer, düşdükleri zaman bellerini doğrultamazlar. Fakat asıl mes'ele bu değil, bunlar karınlarını riba ile doldurduklarından dolayı bir hadîsi Nebevide de beyan olunduğu üzere kabirlerinden kalkarken umumiyetle sar'alı veya mecnun halinde kalkacaklar ve bu hal onların alâmeti farikaları olacaktır. Leylei Miracda Resulullah ribacıları âyetin tasviri vechile görmüş, bunlar kim diye sorduğu zaman Cebrail bu âyeti okumuştur.

﴿ذٰلِكَ﴾ o ıkab ﴿بِاَنَّهُمْ﴾ esasen şu sebebledir ki bunlar ﴿قَالُوْٓا اِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰوا﴾ bey'i başka değil ancak ribanın mislidir. Ona mumasil ve ona mülhaktır diye itikad ettiler. Beyile rıbanın hakikatteki farklarına rağmen kıyas maal'farık suretiyle ikisini cinsi vahidden birer muamele itibar ettikten başka bununla da kanaat etmeyib rıbayı asıl, bey'ı ona benzer ve onun cereyanını takıb etmesi lâzım gelir bir ferı' gibi farzetmişler ve bu itikad ile hareket

Sh:»958

eylemişlerdir. İşte fenalığın başı rıbayı bey'a teşbih ve kıyas ile ikisini mütemasil nev'ı vahid itibar ettikten sonra bu teşbihi akis veya kalb ile rıbayı asıl ve bey'ı ferı' itibar edib «sade rıba bey'ı gibi değil bil'akis bey'i riba gibidir = اِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰوا » demeleri ve böyle bir tasarrufi fikrî ile ribayı bey'a bir esas imiş gibi istihlâl eylemeleri olmuştur ki bunlar bir taraftan bey ile ribanın farkını kaldırmak iddiasında bulunur, diğer taraftan bu farkı me'kûs bir surette tesbit ederler. - Müfessirîn bu teşbihin teşbihi maklûb veya teşbihi ma'kûs olması hakkında teşbihi maklûb veya teşbihi ma'kûs olması hakkında idarei kelâm etmişler

fakat âyetin zahiri vechile teşbihi me'kûs suretiyle bir kıyası me'kûfs olmasını ıhtiyar eylemişlerdir ki birine göre mübaleğaten ribanın asıl gibi farz, diğerine göre de asıl iddia edilmiş olduğu anlaşılır.

Nukud her nevi' emvalin serian vasıtai mübadelesi olmak, beyi ve mübadelenin tekerrür ve tevalisi de binnetice emvalin bir sebebi ribih ve neması bulunmak itibarile nukud durduğu yerde bilfiil bir nema yapmasa bile takdiren ve bilkuvve nami farzedilir. Bu şer'an da böyledir. Bu behane ile ribacılar birine bir para verdikleri zaman verdikleri paranın bilfi'il mevcud olmıyan nemayı tadirîsini zihnen mülâhaza ile tahayyül olunan menfaati mehumesini ıvaz göstererek yerine faız denilen bir ziyadei muhakkaka alırlar. Dava mübadele davasıdır. Fakat hakikatte bedelin birisi var diğeri bir emri mevhumdur. Alınan fazı görünür, bilinir, muayyen bir mal, onun bedeli farzedilen şey ise ne görülür, ne tutulur, ne bilinir, ne hisde mevcuddur, ne akılda, ancak şöyle olabilirdi diye karanlık namütenahi farazıyat içinde dolaşan bir kuvve, bir hayaldır. Hayal ise hakikate tekabül ettiği zaman hiçtir, hayalin hakikat ile mübadelesi de bir mübadelei hakikiyedir. Hakkın muktezası da hayale hayal, hakika-

ta hakikat hükmünü vermektedir. Ribacı hak gözetmediğinden bu mübadelei hayaliyeyi bir mübadelei hakikiye olan bey'a benzeterek karşısındakine «riba' bey'ı gibidir, ben bu faizı meccanen almıyorum, bey'ı gibi bir mübadele ile alıyorum» diye gösterir ve bunu bey'ı menfaat olan icare gibi bir şey tahayyül ettirmek ister, Halbuki icarede menfaat mütehakkık, riba' da mevhumdur. Ribacının mubadele iddiası altunların şıngırtısını altuna satmaktan daha hayalî bir mubadeledir. Riba'cı altunlarına şöyle bir bakar «Ben bunları tedavüle çıkarsam da her hangi bir alış veriş etsem, neler neler kazanmazdım, işte şu on lirayı bütün bu menafiyle sana veriyorum, haydi bu menfaatları şu kadar müddette sen kazan da bu müddet nihayetinde bu on lirama on lira o menfaatler mukabilinde de şu kadar lira olmak üzere minhaysülmecmu' on küsûr lira getir» der, üzerine «bak sana ne kadar iyilik ettim» diye bir minnet te yapar. O zavallı fakir de belki kazanırım ümidile alır, kazanabilirse faızciye verir, kazanamazsa mahvolur gider. Maamafih ribacılar «riba bey' gibidir» sözünde kalmış olsalar, hakikate karşı büyük bir bühtan olan bu sözleri, bu haleti ruhiyeleri cem'iyeti beşeriye için binnisbe ehveni şerr olurdu. Zira o zaman bey'ın asl-ü ehas olduğunu kabul ve i'tiraf etmiş olacaklarından fâiz muamelâtını mümkin olduğu kadar mübadelei hakikiyeye takrib etmeğe çalışırlardı ve o zeman bütün muamelâtı ticariyede riba hâkim olmaz, fâizsiz sahih ve salim ticaretlerde yapılabilir, erbabı sa'y-ü amel o kadar zarara düşmez, servetler de tamamen inhisara uğrayıp kalmaz. Halbuki ribacılar kendi nefislerinde «riba bey'ı gibidir اَلرِّبٰوا مِثْلُ الْبَيْعِ » demekle kalmazlar.

Onlar şu kanaattedirler: «Muamelâttan asıl maksad nef'i âmm değil rahatla ziyade kazanmaktır. Ziyade kazanmanın en kısa en rahat yolu da fâizciliktir. Fâizde kâr muhakkak ve kavî, beyı'de mevhum ve zaiftir. Beyı' gibi müteaddid

Sh:»960

akidlerin, muhtelif mesa'i ve zahmetlerin tevalisinden sonra hasıl olacak kâr ile bir akidde hasıl olacak kâr arasındaki fark aşikârdır. Sonra hakikî olan eşya ve menafı'ın mübadelesinden çıkacak kârde bir kuvvei icadiye yoktur, insan hayalı hakikate kalbettiği zamandır ki ciddî bir kâr yapmış olur, beyı' ve ona müteferri' olan bütün mubadeleler, hep ribh-ü kâr için vasıtalardır. Ve bey'ı yalınız ribh-ü ticaret içindir. Tüccarlık menafıı umumiyeye hizmet değil, menafıı umumiyyeyi çekmektir. Hasılı bey'ın asıl mahiyeti mubadele ile bedeline temellük değil ribh-ü ticarettir. Halıs ribh ise ribadır. Binaenaleyh ticaretin kökü ve başı beyi değil ribadır. Riba bey'a benzer değil, ancak bey'ı ribaya benzer « اِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا » beyi, halâl ise riba evleviyetle halâl olmalıdır» derler. Ve hiç bir istihsal yapmadan paralarını artırmak isterler. Bunun için paranın menfaati dedikleri zaman ancak ribayı düşünürler. Paralarının fâizini hisab etmeden hiç bir işe girişmezler, fâiz kalkarsa ticaret durur derler, kendilerini tacirlerin en büyüğü sayarlar. Fâiz işine

karışmadan ticaret yapanlara tüccar demezler, halbuki tüccarı yaşatan fâizciler değil, fâizcileri yaşatan onalra tabi' tüccardır, fâiz düşünmeyen bir kimse meselâ yüzde beş kâr ile işe girişmek isterse ribacılar yüzde on ile bile iş tutmağa razı olmazlar, fakat diğerlerini iflâs ettirib de fâiz piyasasını fırlatmak için türlü türlü entrikalar çevirerek bir müddet zararlara bile katlanırlar. Bir kerre muamelâtı ticariyenin asl-u esası fâizdir kararı verildi mi artık riba bütün mübayeata hâkim olur. Ribaya benzetilmeden, fâiz hisabı karışmadan hiç bir beyı' yapılamaz. Maksud bizzat olan emval ile vasıta olan nukud arasındaki tevazün, emvalin aleyhine, esmanın lehine buzulmağa başlar. Sa'y-ü amellerin semeratı fâiz kanallarından ribacıların ellerinde toplanır, tedricen servet inhisara uğrar, istihlâkâtı muzırre meydan alır, sermayedarlar lehine istihlâk kıymetleri artar. Biz-

zat müstahsıller hisabına istihsal kıymetleri düşer, mütevassıtlar ikisi arasında mütemadiyen bocalar, bakarsınız hem mal vardır hem de sermaye, bununla beraber ıztırabat ve ihtirasat çoğaldıkça çoğalmıştır. Toklar az, açlar çok, gülenler az, ağlayanlar çoktur. Dünyalar kadar malı olsa parası olmıyan fakîr sayılır. Derken sa'y-ü amel erbabı ile sermayedar arasında gayz-u kin başlar. Bir taraftan sermayesiz müstahsıller

nukudun vasıtai mübadele olması aleyhinde efkâr-ü hissiyat beslemeğe, emvalin bilâ vasıta mübadelesini arzu etmiye başlar, diğer taraftan menabıı nukud dahi bütün vasıtalariyle bunları zabt veya ifna edebilmek için her cihetten esaret altına almağa çalışır. Git gide sermayeden, istihsalden mahrum olanlar da çoğalır. Bunlarda da bir yağmagerlik hissi uyanır, dışından bakıldığı zaman mes'ud ve muhteşem zannedilen bir hey'eti ictimaiye, içinden çürümüş kurtlanmıştır. Sükûn içinde kımıldanmak ihtimali yok gibi görünen unsurlar, ruhlarındaki halecanı ıztırab ile patlamağa müheyyadır. Şeytanlar da bundan istifadeye kalkar. Bütün bu fenalıklara sebeb olan ribacıları dehşetli bir sar'ai cinnet sarar da bütün hakikatleri hayal ve bütün emelleri payımal olur. Bu sar'a onlara ta « اِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا » dedikleri zaman dimağlarına gizlenen eseri cinnetin bir tezahürü olacaktır ki kıyameti suğrada olmazsa kıyameti vustada, olmazsa kıyameti kübrada mutlak bu ıkabı göreceklerdir. Tashihi i'tikad ile tevbe etmedikçe bu neticeden kurtuluş yoktur. Belâgata Kur'aniyye ne şayanı hayrettir ki Edatı hasr altında bir teşbihi ma'kûs ifade eden « اِنَّمَاالْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰوا » cümlei vecizesinde bu kadar maaniyi zübde etmiş ve ihtiyacatı âmmeyi defi' ve teavüni birr-ü takvaya hizmet için mevzu' ve meşru' olan bütün mübadelâtı umumiyye ve muamelâtı ticariyyeyi ribanın tahtı inhisarına vermek ve cereyanı hukukî ve ictimaîyi hüsni ıktisad ve infakatı hayriyye gayesinden çevirmek ve mesaii âmmeyi ihtirasatı

hassaya hadim kılmak ve hakikatleri hayale irca eylemek istiyen ribacıların bir nevi cinnet ile alâkadar olan bütün ahvali ruhiyyelerini gösterivermiştir.

Evet ribacılar « اِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا » demekte ve bu kanaatla hareket etmektedirler ﴿وَاَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبٰوا﴾ halbuki Allah bey'i halâl, ribayı haram kıldı, bunlar mütemasil değil, yekdiğerine temamen zıddırlar. Hükmi ilâhînin nassı böyle iken aralarındaki fark nasıl aksedilir. - Nassı ilâhî karşısında kıyasatı faside ile bey'i ribaya veya ribayı bey'a kıyas etmiye ve bunları biribirlerine karıştırıb haramı halâl, halâlı haram yapmıya kimsenin hakkı yoktur. Allahı zıddolan yalan ile, doğruyu, hayal ile hakikati nasıl tefrik etmiş ve bu farkı kaldırmak kudretini hiç bir kimseye nasıl vermemiş ise bir mübadelei hakikiyye ve sahiha olan beyi' ile bir mübadelei vehmiyye ve kâzibe olan ribanın zıddıyyetini ref'a ve hıll-ü hurmetini karıştırmıya kalkmak da böyledir. Zıddolan nur ile zulmeti biribirine mümasil farz etmek nasıl bir cinnet ise riba ile be'yi mütemasil addetmek de öyledir.

Akl-ü idrakleri kemale gelmemiş ve henüz irşadı ilâhî kendilerine vasıl olmamış bulunanlar ne ise, fakat

böyle açık ve beliğ ıhtaratı rabbaniyyenin vürudundan sonra da bu sevdadan ayrılmayıb böyle efkâr ve hissiyyatı batılada ısrar edenlerin ahvali uhreviyyeleri şeytan çarpmış mecnun ve masru' gibi olmazda ne olur? Binaenaleyh ﴿فَمَنْ جَآءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهٖ فَانْتَهٰى﴾ kendisine rabbından böyle bir mev'ıza, bir nasıhat-ü ıhtar gelibde derhal ribacılıktan vazgeçen her kim olursa olsun ﴿فَلَهُ مَا سَلَفَ﴾ geçmiş olan riba artık onun kendisinindir. O fesh olunmaz istirdadına kalkışılmaz, hüküm makabline şamil değildir ﴿وَاَمْرُهٗۤ اِلَى اللّٰهِ﴾

Sh:»963

ve onun hükmü sırf Allaha kalmıştır. Halde emri ilâhîyi dinlediğinden dolayı derecei ıhlâs ve nedametine göre me'cur kılar, mazisini de dilerse mağfiret eder, dilerse etmez, onu ancak o bilir. Şu kadar ki kabuli tevbe hakkındaki va'dine nazaran afvi mercüvdür. ﴿وَمَنْ عَادَ﴾ her kim de dönerse, ya'ni eski hale döner yine ribayı tahlil etmiye başlarsa ﴿فَاُولٰٓئِكَ اَصْحٰبُ النَّارِ هُمْ فِيْهَا خٰلِدُوْنَ﴾ işte bunlar eshabı nârdırlar. Cehenneme sevk olunur, Orada ebediyen kalırlar.»

Bu nassı Kur'an mahiyyeti riba ile mahiyyeti bey'u muavaza beyninde öyle kat'î bir farkı tezad tesbit eylemiştir ki bu tekabül-ü taksim « الرِّبٰوا » daki elif lâmı ahdı haricîye hamlile « ضْعَافًا مُضَاعَفَةً » gibi bir nev'ine sarfetmeğe imkân bırakmamıştır. Binaenaleyh riba mefhumu ile beyi' mefhumu iyice tasavvur edildikten sonra bunları yekdiğerine karıştırmağa imkân yoktur. İndallah beyi', beyi' olduğu haysiyetten halâl, riba, riba olduğu baysiyyetle haramdır. Riba karışarak yapılmış olan beyi'lere gelince: bunların da temiz ile pisin karışmasından çıkacak olan hükmi ma'lûme tabi' olacağı ma'lûmdur. Mi'desi temiz olanlar, bir katra necaset karışmış suyu nasıl içmezlerse bu da öyledir. Netekim bir hadîsi şerif mucebince «halâl ile haram ictima' edince haram takdim olunur.» Kaidesi de bunu natıktır. Riba haram ve batıl olunca riba ve o gibi mefasid karışan beyi' de fasid olur ki tafsıli fıkha aiddir. Balâda görüldüğü üzere şeri' noktai nazarından âtideki mefhumı riba mücmeldir. Bunu mümkin olduğu kadar beyanatı Nebeviyyeden anlamak ve istinbat eylemek lâzım gelir. Ancak örfi lûgata nazaran ma'lûm olan bir misali riba vardır ki o da nukudda cereyan eden faizdir ve bunun mentukı- âyette duhulü her türlü şüpheden azâdedir. Âyetin bundan maadası hakkında müc-

mel olan delâleti şer'iyesi başlıca yukarıda zikredilen meşhur eşyayı sitte hadîsiyle « اِنَّمَا الرِّبَا فِى النَّسِئَةِ » hadîsi şerifi ile tefsir edilmek ıktıza ederse de va'de ile nakıd ıkraz ederek alınan meşhur faizin hurmeti âyetin bizzat mucebi kat'îsinden müstefaddır. Şu halde gerek geçen vaîd, gerek gelecek olan i'lânı harb vesaire inzarı teemmül edildiği zaman hiç bir mü'min şüphe etmemek lâzım gelir ki hey'eti ictimaiyyenin salâhını taharrı edecek yerde ondan sarfı nazar edib de beyanatı Kur'aniyyenin zıddına olarak riba için turukı cevaz taharrisine kalkışmakta faide değil azîm zarar-ü hatar mevcuddur. Ancak alel'ıtlak ferd noktai nazarından düşünüldüğü zaman her ferdin cereyanı ictimaîyi tevkıf veya tahvile ıktidarı iddia edilemeyeceğinden bazı ahvalde ve ba'zı eşhas için bunun « فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ » medlûlünce sevkı ıztırar ile ekli meyte kabilinden bir hükme tabi olabileceğini mevzuubahs olmuş ve bunun için bir vakıtlar, eytam-ü aramil ve onlar hükmünde olan aceze ve muztarrîn için hiylei ser'iye namı verilen devr usulüne mesağ bulunduğu zannedilmiş idi ki bu da sui isti'malinden kat'i nazarla manadan ziyade bir şekil işidir. Ve böyle bir vaz'ı ıztırarîye düşmek şüphe yok ki kimse için şayanı temenni değildir. Binaenaleyh riba derdi bir marazı ferdî olmaktan ziyade bir marazı ictimaîdir. Ve bunun için teavüni ictimaîsi pek kasır olan gayrı mütekemmil cemiyyetlerde sari bir surette istilâ eder. Tekemmüle doğru yürüyen cemiyyetlerde de aksi vaki' olurki bidayeti islâmda bu tekemmül feyzı Muhmmedî ile yirmi sene zarfında hasıl oluvermiş ve iki üç sene zarfında ref'i riba tatbik

edilivermiştir.

Müfessirîn ribanın tahrimi için berveçhi âti esbabı müteaddide zikretmişlerdir:

1- Balâdan münfehim olduğu üzere riba insanın malını ivazsız ahz etmektir. Yüz lirayı yüz bir liraya peşin veya veresi satmak her halde aşikârdır ki bir lirayı kar-

Sh:»965

şılıksız almaktır, inasın malı da hacetiyle alâkadır olduğundan büyük hurmeti haızdir. Netekim Resulullah «حُرْمَةُ مَالِ الْاِنْسَانِ كَحُرْمَةُ دَمِهِ = insanın malının hurmeti kanının hurmeti gibidir» buyurmuştur. Binaenaleyh insanın malını ivazsız ahzetmek haram olmak lâzımgelir. Acaba o yüz lira re'sülmalın bir müddet zimmette ibkası bir liranın ivazı değil midir? Bir de bu gün peşin olarak on kuruşa satılacak bir şey'i bir ay sonra veresiye olarak on bir kuruşa satmak da caiz olmuyor mu? Hayır, bir lira sağlam bir liradır. Yüz liranın zimmette durması ise mevhum ve i'tibarî bir duruştur ki bu duruş bir menfaat olabileceği gibi aynı zamanda bir zarar da olabilir. Hattâ bundan dolayıdır ki riba yalnız insanın malını ivaz

almakla kalmayıb ıvazlı namını vermek gibi bir ahlâkdır. Buna karşı gösterilen terâzının bir tarafı hakikatte rıza değil bir kerhtir. Bunun için bir lirasını doğrudan doğruya hibe veya sadak olarak veren kimsenin ahvali kalbiyyelerinde ne büyük tefavüt vardır. Birisi en yüksek zevkıne ermiş bir kalb olarak münşerıh olurken diğeri malını çarpmıştır bir biçare vaz'ıyyetinde ıztırab içindedir. Bey'ideki viresi, peşin farkına gelince, eğer alınan verilen bedeleyn bir cinsten değil iseler bunlar her hangi bir akidde yekdiğerine tekabül ettirildikleri ve yalnız biribirlerile ölçüldükleri zaman aralarında tedaful farkına imkân yoktur, O tedaful bu mubadelede değil akidden harici olan üçüncü bir mıkyasa nazaran sabit olabilir. Bunun için yalnız bir akdı bey'i hiç bir zaman ribih ifade etmez. Beyide ribih bir şey üzerine tevali-i ukudun neticesidir. Tüccar da böyle ukudı mütevaliye ile iştigal edendir. Meselâ on kuruş şu anda ve şu akidde bir okka buğdaya tam mukabil olabildiği gibi diğer bir gün ve diğer bir akidde on okka buğdaya tekabül eder. Ve kuruş ile buğday arasında cinslerin ve

menfaatlerinin tehalüfünden dolayı tarafeyn her zaman için seve seve hakikî bir mübadele yapabilir. Ve hiç biri maksadına nazaran bir şeyi zayi' etmiş olmaz. Bu, bunlardan birisine bir kâr te'min etmiş olursa o kâr

yalnız bundan değil, bununla daha evvelki bir akdin mukayesesindendir. Ya'ni on okkayı on kuruşa satan ıhtimalki mukaddema unu beş kuruşa almıştır. Bil'âkis bir okka unu on kuruşa satan da yirmi kuruşa almış olabilir. Ve beyi' suretile muamelâtı ticraiyyedeki kâr-ü zarar hep böyledir. Yoksa eşyayı muhtelife arasındaki bir mubadele re'sen ve bizzat düşünüldüğü zaman ne kâr, ne zarar tasavvur edilemez, ancak bir teadül düşünülebilir ve öyledir. Diğer esbabı fesad bertaraf edilirse mahiyyeti bey'ı böyledir. Ancak bu bey'ı buğdayın buğdaya, altının altına mubadelesi gibi mütecanis şeylerde ise o zaman her birinin mıkdarı yekdiğerinin mıkyası olacağından bunlar gerek peşin ve gerek veresi olsun aralarında tefadul bir okka un ile iki okka unun, kezalik bir lira ile iki liranın mubadelesinde olduğu gibi derhal taayyün eder ve göze batar. Bunun için bunlar müsavi bile olsalar biri bir gün sonra verilmiş bulununca bir günlük teahhur veya takaddüm bir fazlalık teşkil eder ve bu artık bey'ı olmaz, mahza riba olur. Zaten ıkrazat da bu kabilden olduğu için ribadır. Binaenaleyh ribayı buna benzeterek tahlil etmek bir musaderedir. Bunun için eşyayı sitte hadîsiyle bu ma'na ribayı urfîye munzam olarak ayrıca beyan edilmiştir.

2- Riba insanları cidden kesb-ü istıhsal ile iştigalden meneder. Çünkü her hangi bir suretle beş on kuruş para sahibi olmuş bulunan bir kimse faizcilikle parasını peşin veya veresi arttırmak imkânını bulunca artık maişetini kazanmak için az veya çok kolay bir yol bulmuş olur. Ve o zaman zahmetli olan ticaretler,

san'atler ile kazanmak külfetine tahammül edememeğe başlar. Bu

Sh:»967

ise yüksek istihsalâta kabiliyyetli bir çok şahsiyyetlerin faaliyetinden sa'y-ü amel âleminin mahrumiyyetine ve binaenaleyh halkın menafi'ı umumiyesinin inkıta'ına sebeb olur. Halbuki masalihi âlem ancak ticaretler, hirfetler, san'atlar, umranlar ile kesbi intizam eder. Yüksek mesa'ının, yüksek sermayelerin dahi alâkadar olduğu bu noktai nazardan sermayeleri tezyid için ribanın da menafi'ı umumiyyeye hizmet edebileceği iddia olunamaz. Çünkü bu tezyid yalnız ribadan beklenecek olursa sa'y-ü amele hiç iltifat edilmemiş olur. Halbuki umranat ve menafi'ı umumiye nukuda bir vasıta olmak üzere mütevakkıf ise sa'y-ü amele bizzat bir ıllet olmak üzere mütevakkıftır. Binaenaleyh sermaye sahiblerinin nakidlerile beraber sa'y-ü amelleri de diğerlerine munzamm olduğu takdirde hasıl olacak netice ile bunların sa'y-ü amellerinin mevki'ını velev kısmen olsun ribaya terkederek diğer erbabı mesa'ının sayilerini istihlâk etmekten hasıl olacak netice arasında fark pek büyüktür. Eğer âlemi ticarette riba ile ira'ei iktidar eden sermayedarların fâizcilik kudreti ellerinden alındığı zaman kıymeti ticariyelerinin kalmiyacağı farz olunuyorsa bunların esasen kıymetli anasırı müfideden olmadıklarını kabul etmek ve o zaman bu yüksek sermayeleri ellerinde habsetmeğe

hakları olmamak lâzım gelir. Yok eğer bu sermayedarlar cidden iktidarı ticarîyi haiz kimseler ise o zaman da ribacılık bunların mesaı'i hakikiyelerinden âlemi ticareti veya sınaatı mahrum ediyor demektir.

3- Ribacılık insanlar beyninde ihtiyaca göre karzı hasen suretile hayr-ü muavenetin inkıtaına sebeb olur. Çünkü riba haram ve memnu olunca misli misline karz vermek insanların hem hoşuna gider hem de bu vaz'iyyet, ahlâk ve emniyyeti umumiyyede istikametin tevessüune ve hey'eti ictimaiyyenin rasanetine sebeb olur. Herkes istihlâki nisbetinde ödemiye mecbur olacağından borcunu te'diyeye

daha ziyade namus ve gayret ile sarılır. Ve şüphe yok ki on yerine on bir ödemiye mecbur olanlar da batan borçların çoğu batmaktan da kurtulur. Riba cereyan ettiği surette ise muhtac olanların ihtiyacı bir lira yerine iki lira borçlanmıya sevk edebilir ve bu imkânı bulan para sahibleri de bunu vesile tutar, karzı hasenden istinkâf etmiye başlar. Bu suretle beynennas iyilik, ihsan, muvasat hisleri silinmiye, yerine hırs ve teaddi fikirleri taammüm etmiye yüz tutar. Bu da felâketi küll olur.

4- Ribayı tecviz etmek zenginlere fukara ve zuafadan fazla bir mal çekmek imkânını bahşetmektir ki bu da Rahmani Rahîmin rahmetine münafidir. Bu bir kaç sebeb, ribanın ınfakı hayır hasletine zıddiyyetini de tamamen iş'ar eder.

5- Bunların her biri ribanın kubh-u şenaatini ifade eden zararlarını göstermekle beraber indallah hurmetinin tamamı hikmeti olmalarını da iktıza etmez. İhtimal ki bunun ma'lûm olmıyan daha bir çok mefasidi vardır. Asıl hurmeti riba nass ile sabit olmuştur. Ve cemi'i tekâlifin hikmetleri mükellef olan halkın ma'lûmu olmak da vacib değildir. Binaenaleyh biz sebeb ve hikmeti bilmesek bile ribanın kat'iyyen haram olduğunu tanımamız vacıb olur.

Hasılı riba, bir çok vücuh ile tahrifi hakk-u hakikattir. Bunda vasıtayı maksad, makasıdı vesaıt farzettiren bir teşviş, bir şeyi kendisile hem mukayese etmek hem de kendine intıbak ve müsavatını ref'etmiye çalışmak gibi bir tenakuzı muhal vardır. On lira onlira ile hem ölçülmek hem de on bir lira addedilmek hakk-u hakikatin hilâfına en büyük bir tenakuzdur. Bunun için riba hakikatte hakka bir mevcudiyyet vermek istemiyen ve nihayet kendi temayülâtını mebdei hakk-u hakikat farz etmek istiyen nâkısların şiarıdır. Bunun için ribaya taraftar olanlar daima mevzuatı hukukiyyeyi hakikat mikyasile

ölçmeyib beşeriyyetin kavanini hak hilâfına ıhtiraatı ındiyyesi gibi telâkkı edenler içinde bulunur. Cenabı Allah da ribanın vaz'ı beşerî ile değil vaz'ı ilâhî ile haram olduğunu ve binaenaleyh bunu halâl addedenlerin sar'adan kurtulamıyarak nihayet müebbeded Cehennemi boyliyacaklarını ve yalnız tevbekâr olanların halâsları ümid olunabileceğini beyan buyurmuştur. Artık bu kadar büyük bir zarar olan ribayı bir kâr zannedib de arkasından korşamamalıdır. Sonra ribacıların zannettiği gibi riba emvali arttırır da sadakat eksiltir de değildir. Bil'akis:

276. ﴿يَمْحَقُ اللّٰهُ الرِّبٰوا وَيُرْبِى الصَّدَقَاتِ﴾ Allah malı artırır zannedilen ribayı tedricen eksilte, eksilte nihayet mahveder: Riba içinde ayın on dördü gibi parlak görülen servetleri hilâl gibi küçülte küçülte nihayetinde gözlerden nihan eyler de bil'akis malı eksiltir zannedilen sadakaları irba eder, nemalandırır. Riba emvali istihsal edecek hayatları kurd gibi yiye yiye bitirir, nihayet re'sülmallerin de batmasına sebeb olur. Halbuki sadakalar ecr-ü hayat ve bereket olur.

﴿وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ﴾ ve cenabı Allah, haramı halâl tanımakta ısrar eden pek

kâfir ﴿اَثِيمٍ﴾ çok günahkâr kimselerin hiç birini sevmez. O, tevbekârları sever, onlardan razı olur.

Riba ise pek kâfirâne ve pek âsimâne bir fi'ıldir.

Buna mukabil 277. ﴿اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ﴾ iman edib iyi işler, salıh ameller yapan ve alelhusus ﴿وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ﴾ namazlarını doğru dürüst kılıb zekâtlarını veren kimseler yok mu? Her halde ﴿لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ﴾ bunların Rablarını ındinde ecirleri vardır. ﴿وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾

Sh:»970

bunlara gelecek bir korku yok, bir zayıattan mahzun olacak da değillerdir.

278. ﴿يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا﴾ Ey ehli iman ﴿اتَّقُوا اللّٰهَ﴾ Allahdan korkunuz, ıkabından korununuz. « فَلَهُ مَا سَلَفَ » hükmünce geçmiş olan ribanın makbuza mahsus olduğundan gaflet etmeyiniz ﴿وَذَرُوا مَا بَقِىَ مِنَ الرِّبٰوٓا﴾ da henüz

kabzedilmemiş kalmış olan riba bakayasını bırakınız. ﴿اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ Eğer siz hakikaten mü'min iseniz böyle yaparsınız. Zira imanı kâmil ameli istilzam eder. 279. ﴿فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا﴾ Şayet yapmazsanız, yani Allahdan korkmazda ribanın haram olduğuna inanmaz veya inanır da terketmezseniz ﴿فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ﴾ Allah ve Resulü tarafından bir harb ma'lûmunuz olsun. Yahud - آذنوا kıraetine göre- Allah ve Resulü tarafından kendinize harb i'lân ediniz.»

Burada ribayı terketmeyenleri gerek riba halâldır i'tikadına avdet etmiş mürted veya nakzı ahdetmiş kâfir olsun, gerekse hurmetine iman eder ve fakat imanile amel etmez mü'mini fasık olsun ikisine de Allah tealâ i'lânı harbi emretmiştir. Çünkü bunlar zekâtı inkâr veya vermekten imtina edenler gibi ya mürted veya bagidirler. Haricdeki kâfirlere ilânı harb her vakıt içün zarurî olmadığı halde bunlara ilânı harb alelıtlak vacib kılınmıştır. Demek olur ki ribadan sakınmak tâbi'ıyyeti islâmiyyede bulunanların hepsine farzı ayn bir vazıfei ferdiyye olduktan başka sureti umumiyyede riba muamelesini kaldırmak da muhim bir ferîzai içtimaiyedir. Çünkü riba öyle bir fitnedir ki hey'ti içtimaiyede cereyan ettiği müddetçe efradın ondan içtinabı müteassir ve belki muteazzir olur. Filvakı dari küfürde bulunan bir müslümandan müslim ile gayrı müslim beyninde ribanın hurmeti sakıt olacağı mezhebi Hanefîde musarrahtır. Bilhassa bu

hikmetten

Sh:»971

naşi olsa gerek ki asrı saadette ümmeti islâmiyye mertebei kemalini bulub da harb istitaatını iktisab etmedikçe hurmeti riba i'lân edilmemiştir. Binaenaleyh hukûmeti islâmiye riba muamelesi yapan ferdleri ta'zir ve terbiye eder. Bunlar ferd veya cemaat halinde hükûmete karşı koyarsa o zaman onlara i'lânı harb umum müslümanların vazıfei diniyeleri icabındandır. Maamafih bu günkü müslümanlar bu vazıfelerini unutmuş ve bunun tatbikı hususunda içtimaî istitaatlarını zayi etmiş bir hali tezebzübde bulunduklarından bil'amel ribadan kaçınmak sırf ferdî bir vazife gibi kalmış, cem'iyetteki revacı da bunların vaz'ıyetlerini müşkilleştirmiştir. Kur'an böyle ribayı terketmiyenlerin mintarafillâh i'lânı harbe istihkaklarını beyan etmekle bu cürmün ne büyük bir cinayet olduğunu anlatıyor ki lisanı Kur'anda «Allah ve Resulünün harbi» ta'biri ba'zan hakikaten harbde ba'zan da cürmün azametini ve zararını tasvir için makamı inzarda mecaz olarak kullanılır. Ve burada her iki tefsir varid olmuştur. Demek ki biri olmazsa biri her halde olacaktır. Faiz yiyen veya yediren maddî ve ma'nevî harbı ilâhîden azade kalamıyacaktır, bunun için bir hadîsi Nebevîde « لَعَنَ اللّٰهُ اٰكِلَ الرِّبَا وَمُوكِلَهُ = Allah riba yiyeni ve yedireni lâ'netledi» veya lâ'netlesin

buyurulmuştur.

Bu böyle, ﴿وَاِنْ تُبْتُمْ﴾ ve eğer ribanın hurmetine iman ile ribaya tevbe ederseniz ﴿فَلَكُمْ رُؤُسُ اَمْوَالِكُمْ﴾ re'sülmalleriniz sizindir. Onları alırsınız, o suretle ki ﴿لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ﴾ zulüm etmezsiniz zulüm de edilmezsiniz irtidadınızdan veya zulmünüzden dolayı harb ilâhî ile her türlü zaiyata uğrar re'sülmallerinizi ve hattâ bütün emvalinizi bile gaybeder, kendinize yazık etmiş olursunuz.»

«يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوٓا» dan buraya kadar bu âyetin müslüman

Sh:»972

olub da mukaddema yaptıkları riba muamelâtından henüz kabzetmedikleri alacakları kalmış olan bir takım kimseler hakkında nâzil olduğu anlaşılıyor. Daha hususî olmak üzere bervechi âti bir kaç sebebi nuzül rivayet edilmektedir.

Mukatilin rivayetine göre Taifde Sekıf kabilesinden Benu Amr ibni Umeyr denilen me'sud, Abdi yaleyl, Habib, Rebi'a namlarındaki dört birader hakkında nâzil olmuştur ki bunlar Mekkede Beni Mahzumdan Beni Mugıreye müdayene yaparlardı. Resulullah Taifi fethettiği zaman bu dört kardeş müslüman olmuşlar, sonra Beni Mugıredeki alacaklarının fâizlerini istemişlerdi. Beni Mugıre islâmda fâiz vermekten imtina ettiler, fetıhten sonra Mekke valisi bulunan Attab ibni Üseyde müracaat olundu ve bir rivayete göre Sekıfin Hazreti Peygamber ile Taif musalehasında halk üzerinde ribadan olan gerek alacak ve gerek vereceklerinin mevzu' ya'ni metrük ve sakıt olduğu mündericdi. Attab ibni Üseyd radıyallahuanh Resulullaha yazdı, o zaman bu âyet nâzil oldu. Binaenaleyh Resulullah bunu yazıb Attab ibni Üseyde «razı olurlarsa febiha yoksa harb i'lân et» diye emretti. Ata ve Ikrimenin beyanlarına göre ammi Nebiy Hazreti Abbas ibni Abdulmuttalib ile damadı Nebiy Hazreti Osman ibni Affan radıyallahu anhuma müşterek olarak hurma selemi yapmışlar, ya'ni vakti gelince hurma verilmek üzere pişin para vermişlerdi. Toplama vakti gelince bir kısmını kabzetmişler, mütebakisine de fâiz zamm eylemişlerdi. Bu âyet nâzil oldu. Süddînin rivayetine göre Hazreti Abbas ile Hazreti Halid ibni Velid Cahiliyede şerik olarak riba ile veresiye muamele yapıyorlardı, islâma geldikleri zaman fâizli pek çok alacakları vardı, bu âyet bunlar hakkında nâzil oldu.

Kütübi ehadiste rivayatı sahiha ile tahric olunduğuna göre: İbni Ömerle Cabir radıyallahü anhuma bizzat

Hazreti Peygamberden şöyle rivayet etmişlerdir ki

Sh:»973

Resulullah «Haccetülveda'» günü Mekkede ya'ni Cabirin tasrihi vechile Arafattaki hutbei seniyyelerinde « اِنَّ كُلَّ رِبًا كَانَ فِى الْجَاهِلِيَّةِ فَهُوَ مَوْضُوعٌ وَاَوَّلُ رِبًا اَضَعُهُ رِبَا الْعَبَاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ = Cahiliyede olan ribaların hepsi batıl ve sakıttır. İlk ibtal edeceğim riba da Abbas ibni Abdulmuttalibini ribasıdır» buyurmuş idi. Mekke ve Taifin fethi hicretin sekizinci senesinde işbu Hacci veda'da onuncu senesinde vaki' olmuş ve bir kaç ay sonra on birinci sene içinde vefatı Peygamberî vuku' bulmuş idi. Bundan anlaşılır ki, işbu riba âyetinin Mekkede ilk tatbikati fi'liyesi bu hutbede i'lân buyurulmuş ve mazmunı âyet vechile makbuzu tenfiz ve gayrı makbuzu ibtal edilmiştir. Binaenaleyh Hazreti Abbasın fâizleri âyetin bilhassa sebebi nüzulü değilse bile umumî olan hükmünün Mekkede ilk mevridi tatbıkı olmuştur. Bu âyet müslüman olan küffarın ahkâmı hakkında büyük bir esastır. Bunların zamanı küfürlerinde ahkâmı islâma muhalif ve fakat beyinlerinde mu'teber olmak üzere yaptıkları sabık muameleler esasından fesh-u nakzedilmez, lâkin ba'del'islâm vaki' olacak olan netaici, ahkâmı islâma göre hallolunuz. Meselâ beyinlerinde caiz ve fakat islâmda gayrı caiz bir nikâh akdetmiş

bulunsalar bu mafüvdür. Lakin o emr-ü ta'kib olunmaz, meselâ hâli küfürde bir süd kardeşini nikâh etmiş ve dahil olmuş bulunsa, bu nikâh sabıka nazaran mu'teberdir. Verilen mehir geri alınmaz. Fakat ba'delislâm ibka da edilmez. Beyinleri tefrık olunur. Mehir verilmemiş ise mehri misil bile verilir. İşte ıbaresi ribaya tealluk eden bu âyet delâleti i'tibarile muamelei sairede dahi esastır, Kezalik Haccetül'veda' hutbesi bir çok ahkâma esastır. Ezcümle bu delâlet ediyor ki dari harbde vaki' olan akıdler fasid olarak yapılmış olsalar bile fetihten sonra i'tiraz ile esasından feshedilmez. Zira ma'lûm ki âyetin nüzulü ile Mekkede gayrı makbuz ribaların ibtalini i'lân eden bu hutbei Nebeviyye arasında Mekkenin fethinden evvel cereyan etmiş bir takım ukudı riba vardı. Demek ki bir darı

Sh:»974

harbde müslümanlarla diğerleri arasında vaki' olan akıdler o darı harbi müslümanların fethinden sonra esasından feshedilmez. Makbuz olanlar iade olunmaz. İşbu riba ahkâmında olduğu gibi fasid kısım idame de olunmaz. Ya'ni hükmi fetih makabline şamil olmaz, ancak maba'dine nâzır olur. Bu beyanattan şu neticeleri alabiliriz. Evvelâ, âyeti ribanın nüzulü sade Haccetülvedadan değil fethi Mekkeden bile biraz mukaddem imiş, saniyen riba için kâfir veya âsıye ilânı harb ferızası dari harbde değil, dârı islâm içinde ve

tâbi'ıyyeti islâmiyyeyi kabul etmiş olanlara nezaran bir hükümdür. Müslümanların vazıfesi dari harbe ribanın lağvını teklif için harb i'lân etmek değil, kendi memleketlerini müslim veya gayrı müslim kim olursa olsun riba fitnesine ma'ruz bırakacak olanlardan muhafaza etmektir. Bunun için « يَآاَيُّهَا النَّاسُ » diye hıtab buyurulmuş « يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ » denilmemiştir. Mü'minlerin vilâyeti de dari islâma aiddir. Dari harbe tecavüz etmez. Bu ma'naya binaendir ki Resulullah tabiıyyeti islamda bulunmıyanlara terki ribayı teklif etmediği halde zimmeti islâma giren Necran Nasârasına riba yememek ve riba yiyenden zimmeti beri olmak üzere ahid vermiş ve «ya ribayı terkedersiniz veya Allah ve Rasulünden harb malûmunuz olsun» diye de yazarak bu âyetin mazmununu tebliğ' buyurmuştur. Zira darı islâmda ehli zimmetin ahdı, hukuk noktai nazarından ehli islâmın imanı makamındadır. Ve ehli zimmet ıbadatı ile değil, fakat muamelât ile mükelleftir.

Velhasıl dari islâmda riba muamelesi yapanlar gerek saikai küfr-ü irtıdad ile yapsınlar, gerekse saikai fisü ısyan ile yapsınlar, her iki surette de Allahın ve Rasulünün harbine müstahıktır. Fakat tevbe edenlerin de re'sülmalleri bilâ ziyade vela noksan mahfuzdur. Şu kadar ki bunun derhal edası da medyunun yesarile meşruttur. 280. ﴿وَاِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ﴾ ve eğer medyun züğürt bulunursa ﴿فَنَظِرَةٌ اِلٰى مَيْسَرَةٍ﴾

o halde hüküm bizzarure hali yüsrüne intizardır. Ona verebilecek bir hale gelinciye kadar mühlet verilmek lâzım gelir. ﴿وَاَنْ تَصَدَّقُوا﴾ ve bu gibi borclulara alacağınızı tasadduk etmeniz. ﴿خَيْرٌ لَكُمْ﴾ sizin için mühlet vermekten daha hayırlıdır. Sevabı daha çoktur. ﴿اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ Eğer bilirseniz böyle yaparsınız. «Bu âyetin hükmü biddelâle bütün düyunata şamildir. Buda ahkâmı müdayenatta bir esastır. Bunun için medyunun usrü tahakkuk ederse habsedilmez. Medyun olan fakirlere borçtan kurtulmaları için muavenet ve tasadduk etmemk de büyük bir hayır teşkil eder.

Ey ehli iman! bunları yapınız. 281. ﴿وَاتَّقُوا يَوْمًا﴾ ve öyle bir güne korununuz ki ﴿تُرْجَعُونَ فِيهِ اِلَى اللّٰهِ﴾ o gün Allaha irca olunacaksınız -yahud- rücu' edeceksiniz. ﴿ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ﴾ Sonra her nefse kazandığını baligan mabelağ ödenecek ﴿وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ﴾ ve bunlar zulmedilmiş de olmiyacaklardır. Bu kıyamette müebbeden azab ve ukubete de maruz olsalar bunda mazlûm bulunmiyacaklar, çünkü kendi kazançlarını

alacaklardır.»

İbni Abbas hazretlerinden mervidir ki bu âyet kur'anın en son nâzil olan âyetidir. Şöyle ki Rasulullah haccettiği zaman âyeti kelâle, yâni « يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللّٰهُ يُفْتِيكُمْ فِى الْكَلَالَةِ » âyeti nâzil olmuştu. Sonra Arafatta vakfede iken « اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِى » nâzil oldu. Sonra da işbu « وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ اِلَى اللّٰهِ » nâzil oldu. Ve Cibril aleyhisselâm «Ya Muhammed! Bunu Bakareden iki yüz sekseninci âyetin başına koy» dedi ve bundan sonra Rasulullah seksen bir gün yaşadı ki yirmi

bir gün veya yedi gün, yahud üç saat yaşadığı da söylenmiştir. Eyi veya kötü amellere ileride terettüb edecek ecir veya ceza sahiblerinin kazancı olmak üzere ındallah defterlerine kaydolunmuş bir karz veya taahhüd mesabesinde bulunduğundan son nâzıl olan bu âyetin vefatı ve yevmi kıyameti ıhtar ederek nâzil olması pek ma'nidar olduğu gibi bunun bilhasa riba bahsini ta'kıb ederek müdayenat ahkâmı miyanına

kayd olunması da gayet beliğ' ve ma'nidardır.

Ahkâmı infak, vesaitı kesibden olan bey'-ü riba ahkâmına, bu da ahkâmı müdayenata müncer olmuş, deyn ise evvel emirde taahhud ve zimmet denilen haysiyyeti insaniyye ile kaim bir vasıf bulunmuş olmakla Cenabı hak bunu bizzat misakı ezelîsi tahtına alarak nihayet en büyük müeyyidesi olan hissi din-ü takvaya rabtetmiş ve fakat hissi takvanın kesbi halâla mani' olacak menfi bir surette karar kılmaması için bundan sonra alelıtlak müdayenatın vesaikı bulunan tevsikatı zahiresini ve diğer ahkâmı esasiyyesini beyan ederek buyurmuştur ki:

Sh:»977

﴿٢٨٢﴾ يَآاَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ ۟ وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ ۠ وَلَا يَاْبَ كَاتِبٌ اَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللّٰهُ فَلْيَكْتُبْ ۚ وَلْيُمْلِلِ الَّذِى عَلَيْهِ الْحَقُّ

وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهٗ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْـًٔا فَاِنْ كَانَ الَّذِى عَلَيْهِ
الْحَقُّ سَفِيهًا اَوْ ضَعِيفًا اَوْ لَا يَسْتَطِيعُ اَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهٗ
بِالْعَدْلِ ۭ وَاسْتَشْهِدُوْا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِّجَالِكُمْ ۚ فَاِنْ لَّمْ يَكُونَا
رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَّامْرَاَتٰنِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاۗءِ اَنْ تَضِلَّ اِحْدٰىهُمَا فَتُذَكِّرَ اِحْدٰىهُمَا الْاُخْرٰى ۭ وَلَا يَاْبَ الشُّهَدَاۗءُ اِذَا مَا دُعُوْا ۭ
وَلَا تَسْـَٔـُٔوْٓا اَنْ تَكْتُبُوْهُ صَغِيرًا اَوْ كَبِيرًا اِلٰٓى اَجَلِهٖ ۭ ذٰلِكُمْ اَقْسَطُ
عِنْدَ اللّٰهِ وَاَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَاَدْنٰٓى اَلَّا تَرْتَابُوْٓا اِلَّآ اَنْ تَكُونَ
تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُوْنَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَلَّا
تَكْتُبُوْهَا ۭ وَاَشْهِدُوْٓا اِذَا تَبَايَعْتُمْ ۠ وَلَا يُضَاۗرَّ كَاتِبٌ وَّلَا شَهِيدٌ ۭ وَاِنْ
تَفْعَلُوْا فَاِنَّهٗ فُسُوْقٌۢ بِكُمْ ۭ وَاتَّقُوا اللّٰهَ ۭ وَيُعَلِّمُكُمُ اللّٰهُ ۭ وَاللّٰهُ بِكُلِّ
شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿﴾

Sh:»978

﴿۲۸۳﴾ وَاِنْ كُنْتُمْ عَلٰى سَفَرٍ وَّلَمْ تَجِدُوْا كَاتِبًا فَرِهٰنٌ مَّقْبُوْضَةٌ ۭ
فَاِنْ اَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِى اؤْتُمِنَ اَمَانَتَهٗ وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ

رَبَّهٗ وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَاِنَّهٗٓ اٰثِمٌ قَلْبُهٗ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُوْنَ عَلِيْمٌ ﴿

Meali Şerifi

Ey o bütün iman edenler! Muayyen bir va'de ile borclaştığınız vakıt onu yazın, hem aranızda doğrulukla tanınmış bir yazı bilen yazsın, bir yazı bilen de kendisine Allahın öğrettiği gibi yazmaktan kaçınmasın da yazsın; bir de hak kendi üzerinde olan adama söyleyib yazdırsın ve her biri Rabbı Allahızülcelâlden korkun da haktan bir şey eksiltmesin; Şayed borclu bir sefih veya küçük veya kendisi söyleyip yazdıramıyacak ise velisi dosdoğru söyleyip yazdırsın, erkelerinizden iki hazırı şahid de yapın, şayed ikisi de erkek olamıyorsa o zaman doğruluğuna emin olduğunuz şahidlerden bir erkekle iki kadın ki biri unutunca diğeri hatırlatsın, şahidler de çağırıldıklarında kaçınmasınlar, siz yazanlar da az olmuş çok olmuş onu va'desine kadar yazmaktan usanmayın, bu, Allah yanında adalete daha muvafık olduğu gibi hem şahadet için daha sağlam, hem şüpheye düşmemeniz için daha elverişlidir, meğer ki aranızda hemen devredeceğiniz bir ticaret olsun, o zaman bunu yazmamanızda size bir beis yoktur, alım satım yaptığınız vakit de şahid tutun, bir de ne yazan ne şehadet eden zararlandırılmasın, eğer ederseniz o mutlak kendinize dokunacak bir fısk

olur, hem Allahtan korkun Allah size ilim öğretiyor, ve Allah her şeyi bilir 282 Ve eğer seferber iseniz bir yazıcı da bulamadınızsa o vakıt kabzedilmiş rehinler, yok birbirinize emin olmuşsanız kendisine inanılan adam Rabbı olan Allahtan korsun da üzerindeki emaneti te'diye etsin,

Sh:»979

bir de şehadeti ketmetmeyin, onu kim ketmederse mutlak onun kalbi vebal içindedir ve Allah her ne yaparsanız bilir 283

KIRAET - « اَنْ تَضِلَّ » Hamze kıraetinde «hemze» nin kesriyle « ﴿اِنْ تَضِلَّ﴾ ۰ ﴿فَتُذَكِّرَ﴾ » İbni Kesir, Ebu Amr, Yakub kıraetlerinde « ذ » in sükûnu ve « ك » şeddesiz olarak « فَتُذْكِرَ » Hamze kıraetinde de « ر » nın zammiyle « ﴿تِجَارَةً حَاضِرَةً﴾ ۰ ﴿فَتُذَكِّرُ﴾ » Âsım kıraetinden maadasında refile « ﴿وَلَا يُضَآرَّ﴾ ۰ ﴿تِجَارَةٌ حَاضِرَةٌ﴾ » Ebu Cafer kıraetinde « ر » şeddesiz « فَرِهَانٌ » İbni Kesir ve Ebu Amr kıraetlerinde de « ر » ve « هــ » nın zammiyle elifsiz « فَرُهُنٌّ »

okunur.

Bu birinci âyete âyeti müdayene tabir olunur ki Kur'anda en uzun âyet budur. Bir rivayette sebebi nüzulü selem yani peşin semen ile veresi mal almak ise de hükmü her nevi büyû'-u müdayenata şamildir. Ancak ehli lûgat demişlerdir ki karz deynin gayrıdır. Binaenaleyh bu âyetteki şart, asıl karza şamil olmamak lâzım gelir. Fıkhen de karz, bidayeten emanet, nihayeten bey'i safrtır. Onun tetiyesi bir vakti muayyen ile tayin olunamaz.

282. ﴿يَـٰٓاَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوٓا﴾ Ey iman edenler ﴿اِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى﴾ bir eceli müsemmaya, yani gün, ay gibi ma'lûmiyyet ifade ve cehaleti refedecek surette ta'yin edilmiş bir vakte kadar her hangi bir borc ile muamele yaptığınız vakit ﴿فَاكْتُبُوهُ﴾ o borcu yazınız, binaenaleyh Allah ribayı haram kıldı diye borc ile veresiye muamelelerin hepsini haram kılmış zannetmemelidir. Borçlaşabilirsiniz, fakat alış verişte borcun vadesi malûm olmalı, bir de yazılarak tevsik edilmelidir ﴿وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ﴾ ve bunu tarafeynden hiç birine meyletmiyecek, alesseviyye iki tarafın da hukukunu olduğu gibi gözeterek yazabilecek bi taraf bir kâtibi adl

aranızda yazsın, yekdiğerinizin gıyabında her

Sh:»980

biriniz kendi kendine veya kâtibi hususîsi ile kendi defterine ve yalnız kendi hisabına yazdırabilirse de

bununla iktifa edilmesin

﴿وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ اَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللّٰهُ﴾ müracaat olunan hiç bir

kâtib de Allahın ona öğrettiği gibi -yani tahriri vesaıkta mukarrer usuli kitabete tevfikan, yahud demin

bildirildiği üzere adl-ü hakkaniyyet dairesinde, yahud bir ihsanı ilahî olan kudreti kitabetin şükranesi olarak-

yazmaktan imtina etmesin ﴿فَلْيَكْتُبْ﴾ de öylece yazsın.» -Bunu yazmak farzı kifayedir, taayyün

edince farzı aynolur. Bunun için hükûmetin kâtibi vesaık, tabiri aharle kâtibi adl tayin etmesi de

vezaifindendir. Ve böyle kâtiblerin müracaat vukuunda yazmaları farzı ayndır.

﴿وَلْيُمْلِلِ الَّذِى عَلَيْهِ الْحَقُّ﴾ ve hak, üzerinde bulunan, yani medyun olan taraf imlâ

etsin. Çünkü yazılacak senedin mazmunu onun ikrarı bulunacak, şehadet de onun aleyhine olacaktır. O

halde zabtolunacak ifade, mukırrin takriri olmalı, senedi o vermelidir.-

İMLÂL; imlâ' kelimesinin aslı veya müradifidir ki ezbere söyleyib yazdırmak demektir. -Bundan şu da anlaşılır ki böyle bir müdayenede borcun senede rabtını borclu taraf teklif etmeli, o yazdırmalıdır.

Binaenaleyh tamamen imlâ etsin yazdırsın ﴿وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ﴾ ve imlâ ederken kâtibden vesaireden değil, rabbı olan Allahtan korksun da ﴿وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْـًٔا﴾ o haktan zerre kadar bir şey tenkıs etmesin, ifadesinde hile ve hud'aya saparak veya ba'zı kuyuda müdafıa dercederek vak'anın halen veya istikbalen cereyanı hukukîsini değiştirmesin

﴿فَاِنْ كَانَ الَّذِى عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا اَوْ ضَعِيفًا اَوْ لَا يَسْتَطِيعُ اَنْ يُمِلَّ﴾ imdi hak, üzerinde bulunan borçlu malını israf ve telef eder hafif akıllı bir sefih yahud sagir veya ma'tuh bir zaif yahud

Sh:»981

dilsizlik, tutukluluk, cehalet vesaire gibi her hangi bir sebebten dolayı bizzat söyleyib yazdırmağa gücü yetmez bir kimse ise ﴿فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ﴾ velisi, ya'ni onun yerine işine bakan veliyyi umuru, vasısi, vekili, tercümanı yahud veliyyi deyn olan dain adl-ü hakkaniyyet veçhile imlâ etsin, o yazdırsın, yaptığınız borcu böyle yazınız ﴿وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ﴾

hem de siz mü'minlerin erkeklerinizden lâekal iki şahid işhad edib indelıktiza buna şahadet etmelerini taleb ediniz.- « من الرجال » buyurulmayıb da « من رجالكم » buyurulması, çocukların, kezalik mü'minler aleyhine gayri mü'minlerin şehadeti kâfi olmadığını anlatıyor. Ya'ni sizin ricalınızdan, ricali mü'minînden olmıyan erkeklerin siz mü'minler aleyhine şehadetleri kâfi gelmez ﴿فَاِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ﴾ eğer iki erkek olmazsa ﴿فَرَجُلٌ وَامْرَاَتَانِ﴾ bir erkekle iki kadın şahid olsunlar, öyle ki bunlar ﴿مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَآءِ﴾ şehadetlerine razı olacağınız sizce adalet ve mevsukıyyetleri ma'lûm şahidlerden bulunsunlar, yoksa keyfe mettefak bir erkek ile iki kadının ve kezalik iki erkeğin şehadetleri mu'teber olmaz, diğer bir âyette « وَاَشْهِدُوا ذَوَىْ عَدْلٍ مِنْكُمْ » buyurulduğu gibi adalet de şarttır. Sonra bir erkek yerine iki kadın olsun ki ﴿اَنْ تَضِلَّ اِحْدٰىهُمَا فَتُذَكِّرَ اِحْدٰىهُمَا الْاُخْرٰى﴾ birisi unutacağından birisi diğerine tezkir ve ihtar etsin, yahud -Hamze kıraetine göre- birisi unutur, şaşırırsa birisi diğerine hatırladır.» - Ya'ni şehadete ehliyyetin şartlarından birisi de hakkiyle zabt-ü hıfızdır. Ahlâkı marzıyyesi olmıyanların şehadeti mu'teber olmıyacağı gibi ahzinde veya zabtında halel bulunanların dahi şehadeti mu'teber değildir. Fakat zabt için evvelinden ahırına kadar her lâhza hafızasında

tutmak da şert değildir. Elverir ki edayı şehadet edeceği sırada hakkiyle tezekkür ve tahattur etmiş bulunsun. Demek ki bir vak'ayı defterine kaydeden bunu bir müddet unutsa da sonra o deftere müracaat ettiği zaman zihninden eyice hatırlarsa şahadet edebilir. Kendi kendine «kaydetmişim amma hâlâ iyi hatırlayamıyorum» diyorsa edemez. Şahidlerin ihtara tâbi' olması da iyi olmaz. Unutan şahid kendiliğinden hatırlıyabilmeli, nısabı şehadetin lâekal iki olması da reyb-ü töhmeti, ihtimali hata ve nisyanı bertaraf ederek zabtın ve adaletin kuvvetini tebyin ettirmek içindir. İşte sureti umumiyede mülâhaza edildiği zaman erkeklere nisbetle kadınlarda kuvveti zabt, nakıs ve ihtimali nisyan galibtir. Böyle olmıyanları bulunabilirse de i'tibar cinse ve ekseredir. Bunu şöyle mülâhaza edebiliriz: Evvelâ kadınlık fıtratinde hassasiyyet galibdir ve galebei hassasiyyet, kesreti teessüratı istilzam eder. Kesreti teessür ise esbabı nisyandandır ve zabt-ü hıfz işi sadece bir zekâ mes'elesi değildir. Bir çok zeki insanlar vardır ki ziyadei hassasiyyetinden ve kesreti teessüründen naşi hafızasına i'timad olunamaz. Saniyen kadında enfüsiyyet galibdir. Hâdisatı âfakıyye onu derecei saniyede alâkadar eder. Doğrusu muamelât ve müdayenatı nas gibi âfakî vekayi ile meşgul olmak veya işgal edilmek kadınlık için arzu edilecek bir kemal değildir. Bunlar esas itibariyle erkeklerin işi olmalıdır. Binaenaleyh kadın mükemmel bir kadın olmak üzere düşünüldüğü zaman bu gibi hâdisatı

hariciyyeyi müstakillen ta'kib ederek şehadet edebilecek surette zabt-ü hıfz ile iştigalden âzade kalmak ve bu gibi işlere re'sen sevkedilmemek icab eder. Salisen kadında haya ve hicab galibdir ve galib olmalıdır. Onun kıymeti nev'iyyesi en cüz'î bir meşguliyyetle zayi' olur. Bunun için vakayiin muhtıraları kadında erkekten azdır. Bu şeraıt altında bir kadına şehadet tahmili onu ızrar ve iz'ac etmektir. Rabian kadının fıtrati ve kemali nev'îsi

Sh:»983

erkeğe mütekabil olduğundan erkekleşmek kadın için bir züldür. Buna binaendir ki kadınlaşmış mütehannis ricalin şahadeti mu'teber olamıyacağı gibi erkekleşmiş müstereccil nisyanın şehadeti de caiz değildir. Bunların ikisi de kemali nev'îlerinden uzaklaşmış, sukut etmişlerdir. Böyle kalbi hakikate mütemayil olanların şehadetleri de tahrifi hak töhmetinden azâde kalamaz. Şu halde fıtreti hak kadının kemaliyle, erkeğin kemalini bil'vücuh tefrik etmiş bulunduğundan kadının vakıatı hariciyyeye aid zabtında noksan ihtimali fazla bulunması kemali nev'îsinin muktezasıdır. Bunun için şehadet edilecek vakıayı kadın erkekten ziyade unutabilir. Lâkin unuttuktan sonra tekrar hakkiyle tezekkür ve tahattur edebilirse şahadet etmesi mümkin olur. Kadını re'sen zaptı vakayıa mecbur tutmak revayı hak olmadığı gibi ledelicab üzerine tahmil

edilen şehadeti de hesbelbeşeriyye unuttuğu zaman da onu haricî muhtıralarla tahattura sevketmek de revayı hak değildir. Binaenaleyh bir erkek mukabilinde yalnız bir kadına tahmili şehadet icabı hakka muvafık olmaz. Ancak bunlar iki kadın oldukları zaman birinin unuttuğunu diğeri, diğerinin unuttuğunu da obirisi unutmamış olabilecelerinden bunlar edayı şehadetten evvel haricî hiç bir ıhtıra tabi' ve muhtac olmaksızın yekdiğeriyle hasbıhal ederek kendi kendilerine mütekabil ıhtarat ile zabıtlarını takviye ve tesbit edebilir ve bu suretle hem kendi haysiyyetlerini, hem de tahmil olundukları emri hakkı muhafaza eyleyebilirler. Şayed hiç unutmamış bulunurlarsa vaz'iyyetleri daha kuvvetli olur. Şu halde bu tezkir-ü anlaşımamalıdır. Çünkü bu hal şehadetin kabulüne mani' olabilir. İşte bir taraftan kadın fıtratinin ve hukukunun, bir taraftan da hukukı nâsın muhafazası ve te'yidi noktai nazarından erkeklerin vâkıf olabilecekleri umurda kadın işhad edilmemeli, kadınlara vazifei şehadet tahmil

olun-

mamalıdır. Bu gibi umurda erkek bulunamayıb da kadına müracaat zarureti hasıl olunca da bu vazife bir erkek mukabilinde bir kadına değil iki kadına tahmil edilmelidir. Şu halde erkeklerin muttali' olmaları caiz

olmıyan hususatta yalnız kadınların ıhbariyle ve hattâ sırasına göre bir kadının ıhbariyle de amel caiz olur. Meselâ kadınlar hamamında cereyan eden bir hâdisenin şahidi ancak kadın olabilir. Ve bir çocuğun annesinden vilâdeti bir kabilenin haberiyle sabit olur.

﴿وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَآءُ اِذَا مَا دُعُوا۟﴾ Bir de şahidler her ne vakit şehadete da'vet olunurlarsa imtina etmesinler.» -Binaenaleyh gerek tahammül ve gerek eda olsun şehadet için vuku' bulan da'vete icabet farzı kifayedir. Hiç kimse gitmezse herkes âsim olur. Giden bulunur da maksad hasıl olursa diğerleri de günahtan kurtulur. Başkası bulunmaz da muayyen kimselerin gitmesine ihtiyac tahakkuk ederse o vakıt bunların şehadet için davete icabet etmeleri farzı ayın olur. Ba'zı ulema bu nehyin yalnız tahammüle, ba'zıları da yalnız edaya aid olduğunu beyan etmişler ve bir çokları ikinciye hükmeylemişler ise de ahkâmı Kur'anda beyan olunduğu üzere hüküm mutlaktır. Ve « اِذَا مَا دُعُوا۟ » eamdır. Bunun sebebi nüzulünde Katadeden «bu hususta bir adam oba oba dolaşır kimse aldırmazdı, bu nâzil oldu» diye rivayet edilmiştir. Binaenaleyh eda farızası daha mühim olmakla beraber ihtiyac vukuunda gerek tahammül ve gerek edayı şehadet farzı ayın olur. -Hasılı böyle yapınız

﴿وَلَا تَسْـَٔـُوٓا۟ اَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا اَوْ كَبِيرًا اِلٰٓى اَجَلِهٖ﴾ ve büyük olsun küçük olsun o deyni veya hakkı eceline varıncaya kadar yazmaktan usanmayınız, az olsun çok olsun

yazınız ve ecel-ü müddetine varıncıya kadar bütün müfredat ve evsafile mufassalen yazınız, her ciheti vazıh olsun «azdır, ehemmiyyeti yoktur, canım şu ciheti bellidir. Yazmaya lüzum yoktur» demeyiniz. Yazmağa ve mufassalen yazmağa

Sh:»985

üşenib de baştan savmayınız.- Bu fıkra balâdaki « فَاكْتُبُوهُ » emrinin bir tavzih ve te'kidi olmak üzere kâtiblere hıtab gibi tefsir olunuyor. Fakat bunun daha şumullü olarak sened tahririnden başka gerek dayin ve gerek medyun tarafından deynin ayrıca kendi defterlerine kaydını, kezalik şahidlerin dahi şehadetini tahammül ettikleri hakkı zapt için mümkin olduğu kadar yazmalarını ıhtar ile hem tarafeyne, hem kâtiblere, hem şahidlere hıtab olması da muhtemildir. Ve mabadına nazaran bizce bu ma'na siyaka daha muvafık görünüyor. Çünkü ey mü'minler ﴿ذٰلِكُمْ﴾ böyle mufassalen yazılması üç faideyi tazammun eder. Evvela bu ﴿اَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ﴾ Allah ındinde adeldir: En ziyade adl-ü istikamettir. Vesikai esasiyye olan takvanın icabatına pek muvafıktır. Saniyen ﴿وَاَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ﴾ ikamei şehadete de kuvvetli bir medardır. Salisen ﴿وَاَدْنٰى اَلَّا تَرْتَابُوٓا﴾ kuşkuya, şüpheye düşmemenize en yakın bir sebebdir. Deyni, hakkı bu suretle tavsik ettiniz mi cinsinde, mıkdarında, müddetinde, şahidinde,

şehadetinde, yekdiğerinize karşı vaz'iyyeti ahlâkiyye ve hukukiyye-vü ictimaiyyenizde emniyyet hasıl eder.

Şüpheden kurtulur, yakîn üzere bulunabilirsiniz. O halde bunları yapınız.

﴿اِلَّآ اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ﴾ meğerki yaptığınız

iş aranızda yedbeyd alıp vereceğiniz temamen peşin hâzır bir ticaret muamelesi olsun yahud meğerki iki

taraftan aranızda yed-

Sh:»986

beyed alıb verceğiniz hâzır bir mali ticaret bulunsun. O zaman

﴿فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَلَّا تَكْتُبُوهَا﴾ onu yazmamanız da size bir beis ve

zarar yoktur.» - Demek ki yine yazmakta fena bir şey değildir. Müştereken bir kâtibi adl huzurunda sened

tahririne lüzum yoksa da her ihtimale karşı hususî bir surette veya icmalen yekdiğerine bir muhtıra olmak

üzere mümkin olduğu kadar yazılıverrise fena da olmaz. Lâkin yazı bilmiyen ekser nas için bunda harec ve

meşakkat bulunacağı, bu ise faideden büyük zarar getirebileceği cihetle bunun yerine buyuruluyor ki

yazmamanızda beis yok amma ﴿وَاَشْهِدُوا اِذَا تَبَايَعْتُمْ﴾ velev pişin olsun bir mübayea,

bir alım satım yaptığınızda işhad ediniz, şahid huzurunda alenen yapınız, her kesten gizli bir surette

yapmayınız.- Muamelât ve emvali ticariyye şübheden salim olsun, çünkü hırsızlık mal kaçırmıyor, alış veriş yapıyorsunuz. Bunun için mübayeatın göz önünde yapılması emniyyet ve hukuk noktai nazarından her halde bir ihtiyattır. Cumhurı müfessirîn beyan ediyorlar ki bu âyetteki nedib ıhtiyat içindir.

﴿وَلَا يُضَآرَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ﴾ börde ne kâtib, ne şahid, ızrara kalkışmasın, indelmüracea icabet etmemek veya kitabet-ü şehadeti tahrif ve tağyir eylemek gibi ahlaksızlıkla eshabı hukuku zararlandırmasın, yahud - « لَا يُضَآرَّ » mechul sığası olduğuna göre- ne kâtib ne şahid ızrar edilmesin, bunlara kitabet veya şehadet gibi bir vazifei diniyye tahmil olunurken kendilerince mühimm olan işlerinden alıkonulmak veya ta'yin edilen hududdan çıkılıb ziyade teklifatta bulunmak yahud kâtibe ücretini vermemek gibi bir suretle zarar da verilmesin ﴿وَاِنْ تَفْعَلُوا﴾ ve eğer ızrar yaparsınız ﴿فَاِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ﴾ bu her halde sizin için bir fısıktır, Hak tealâya ıta-

atten çıkmaktır. Bunu yapmayınız ﴿وَاتَّقُوا اللّٰهَ﴾ Allahdan korkunuz, ıkabından korununuz, vikayesine giriniz ﴿وَيُعَلِّمُكُمُ اللّٰهُ﴾ Allah size daha ziyade ilimler öğretecek, masalihiniz tazammun eden ahkâmını, maarifini belletecektir. ﴿وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ﴾ Allah her

şey'e alîmdir. Binaenaleyh emirlerin itaat, nehiylerinden ictinab, va'dine i'timad, kendine ta'zîm ile hukuk ve muamelâtınızı tevsik ediniz esaslı tevsik din ve takva olduğunu unutmayınız.

283. ﴿وَاِنْ كُنْتُمْ عَلٰى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا﴾ ve şayed sefer üzerinde olur, bir kâtib de bulamazsanız. ﴿فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ﴾ O zaman vesikalarınız kabz edilmiş rehinlerdir.» Gerçi rehin alınabilmek bu zamana bu şartlara munhasır değildir. Hazarda kâtib ve kitabet mümkin iken dahi rehin almak sahîh ve caizdir. Fakat kâtib bulunmadığı, sened ve kitabet ile tevsika imkân olmadığı zaman rehin taayyün eder. Binaenaleyh bu şartlar rehnin sıhhat ve cevazının değil, tevsik için taayyününün şartıdır. Yani bu şartın «seferde olmaz veya kâtib bulursanız rehin alamazsınız» diye mefhumı muhalifi muteber değildir. Mantıkan malûmdur ki mukaddemin nakızı tâlinin nakızını istilzam etmez. Ancak şart bulunduğu zaman meşrut lâzım gelir. Şu halde sefer ve kâtib bulunamamak rehnin şartı cevaz ve sıhhatı değil, şartı vücub veya nedbidir. Ve bu şartta ehas, kâtibin bulunamaması hasebiyle kitabetin imkânsızlığıdır. Sefer bunun sebebi âdî ve ekserîsidir. Ta'biri aharle ihtirazî değil, kaydi vukuîdir. Diğer esbabı ma'zeretten birile dahi hazarda kâtib bulunmazsa hüküm yine böyle olacaktır. Hazarda rehnin cevazı fi'li nebevî ile de sabittir. Çünkü Rasulullah hali hazarda «zırhlı gömleğini» rehnetmiştir.

Maama-

fih âyet şunu gösteriyor ki sened ve kitâbet ile tevsik mümkün oldukça mü'minler beynindeki müdayenatta rehin taleb etmek caiz olsada mendub olmıyacaktır. Meğer ki bir ma'zeret bulunsun, birde anlaşılıyor ki rehnin tamam olması için kabız şarttır, makbuz olmiyan rehin bir tevsik ifade etmez. Zaten rehnin ma'nasında habs etmek vardır. Şu halde rehnin bir hıssai şayia olmasıda doğru olmaz. İşte esas olmak üzere müdayenat ve muamelâtta üç nevi' tevsik vardır: Kitabet, işhad, rehin. Fikri din-ü takva hakkı tesbit ve ihkaka hizmet eden bu gibi tevsikata mani' olmamalı, hatta saık olmalıdır. Mü'minler müdayenat ve muamelatta bu tevsikata rıayet etmeli ve bu suretle mali halâli muhafaza ve helâk-ü zaya'dan sıyanet ederek tarıkı meşru ile kesb-ü istıhsale sa'y eylemelidir ki insan bu sayede fîsebilillah infaka kudretyab olsun. Magdubı ilâhî olan riba ve eşbahı maasıyden sakınsın da tekvaya devamı mümkin olabilsin. Görülüyor ki hukukı beşer için bu miyanda en büyük te'minat Haktealâya inkıyad ile ahkâmına ı'tısam bahş eden hissi din-ü takvadadır. Bu olmayınca diğer tevsikatı tâliyenin fevaidi pek mahduddur.

İmdi ﴿فَاِنْ اَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا﴾ ba'zınız ba'zınıze, ba'zı dayinler ba'zı medyunlara

temamen emniyyet eder, rehin almaz, Bu tevsikattan hiç birine lüzum görmezse ﴿فَلْيُؤَدِّ الَّذِى اؤْتُمِنَ اَمَانَتَهُ﴾ emniyyet olunan kimse de emanetini te'diye etsin, emniyyete lâyık olduğunu bihakkın isbat eylesin.» demek oluyor ki balâda emr olunan üç tevsikten hiç birini yapmayıb da alel'ıtlak emniyyet etmek dahi caizdir. O halde buna mukabil olan balâdaki « فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ » mülâzemesi vücub için değil, nedb içindir, Zira vücube mahmul olursa o vücubun bununla mensuh olmasını ıktıza edecektir. Filhakika Hasan, Şa'bi « اَشْهِدُوا » emirleri « فَاكْتُبُوهُ » ve «

Sh:»989

Hakem ibniuyeyne gibi bazı müfessirîn bunun evvelkileri nâsih olduğunu dermiyan etmiştir. Lâkin İbni Abbas hazretleri âyeti müdayenede nesıh yoktur, muhkemdir diye tasrıh ettiği ve bu âyetin nüzulü evvelkinden muahhar olduğuna dair bir sarahat de bulunmadığı ve halbuki tarih muahhar olmadıkça nesih bulunamiyacağı cihetle cümhurı müfessirîn burada nesıh bulanamiyacağı cihetle cümhurı müfessirîn burada nesıh bulunmadığında ittifak etmekle beraber ekserisi işbu cevazi emniyyetin nâsih değil, karinei nedb olduğuna, Ata', İbni Cüreyc, Nahaî gibi bazıları da bu cevaz « وَاِنْ كُنْتُمْ عَلٰى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا » şartına merbut ve kâtib

bulunamaması haline müterettib bulunmasına göre rehnin nedbine karine olursa da imkân takdirindeki emirlerin nedbe hamlini ıktıza etmiyeceğinden hali imkânda kitabet ve işhadın vacib olduğuna kail olmuşlardır. Ahkâmı kur'anda Ebu Bekri Razînin beyanına nazaran fıkıh nedb üzerindedir. Fakat her ne olursa olsun emniyyet edilen şahıs emaneti bihakkın eda etmek farz olduğunu bilsin ﴿وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهٗ﴾ ve Rabbi olan Allah tealâdan korksun da emniyyeti hiç bir vechile sui istimal etmesin. ﴿وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ﴾ siz de şehadeti ketmeylemeyiniz, ey şahidler ledelhace edayı şehadetten hem imtina' etmeyiniz, hem de görüb bildiğiniz hakk-u hakikati gizlemeyiniz, ey medyunlar siz de nefsinizde ma'lûm ve meşhudunuz olan borcunuzu inkâr eylemeyiniz. Zira ﴿وَمَنْ يَكْتُمْهَا﴾ her kim şehadeti ketmederse ﴿فَاِنَّهٗٓ اٰثِمٌ قَلْبُهٗ﴾ Her halde o kalbi günahkâr bir kimsedir. Ketmi şahadet günahı öyle zahirî ve haricî bir uzvun günahı değil, bizzat mahalli iman olan kalb-ü nefsin bir günahıdır. Binaenaleyh en büyük kebâırdendir, küfre, akıdesizliğe yakındır.- Netekim İbni Abbastan mervidir ki «ekberi kebâir Allaha şirk, yalancı şahidlik ve ketmi şehadettir». Ketmi şehadet böyle bir kalb güna-

hıdır ﴿وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ﴾ Allah ise şehadet veya ketmi şehadet gibi gizli açık zahir veya batında her ne yaparsanız temamiyle bilir. Sırası gelince cezasını verir. Sakın kalbde kalan gizli şeyleri kim bilecek demeyiniz. Zira:

﴿٢٨٤﴾ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ ۗ وَاِنْ تُبْدُوا مَا فِىٓ اَنْفُسِكُمْ اَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللّٰهُ ۖ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَآءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَآءُ ۗ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴾

Meali Şerifi

Allahındır hep Göklerdeki ve Yerdeki, siz nefislerinizdekini açsanız da gizlesiniz de Allah onunla sizi hisaba çeker sonra dilediğine mağfiret eyler dilediğine de azab, ve Allah her şey'e kadîrdir 284

KIRAET - « فَيَغْفِرُ لِمَنْ » Nafi', İbni Kesir, Ebu Amir, Hamze, Kisaî, Halefi aşir kıraetlerinde « ر »

nın cezmiyle « وَيُعَذِّبُ مَنْ » Ebu Âmir, Asım, Ebu Cafer, Yakubdan maadasında « ب » sız cezm ile okunur, ma'nâ farkı yok gibidir.

SEBEBİ NÜZUL - Bu âyetin sebebi nüzulünde iki rivayet vardır. Birisi ketm-ü ikamei şehadet hakkında nâzil olmuştur, diğeri, mü'minlerden kâfirleri veli ittihaz edib taklid eyliyenler hakkında nâzil olmuştur. Zira ismi kalbin küfür ile münasebeti derkârdır.

Sh:»991

284. ﴿لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ﴾ Bütün Göklerde ve Yerde bulunan her şey bilâ kayd-ü şart Allahındır, bütün hakikatleri ve nizamı mevcudiyyetleriyle onun mahlûku, onun milkidir. Onun tahtı tasarruf ve tedbirindedir. Bütün kâinatta ilmi ilâhîden gizli hiç bir şey tasavvur olunamaz o hepsini bilir. Siz de bunlarda dahil olduğunuzdan sizin içinizde dışınızada her amelinizi bilir. ﴿وَاِنْ تُبْدُوا مَا فِىٓ اَنْفُسِكُمْ اَوْ تُخْفُوهُ﴾ ve siz nefislerinizde sabit olanı ızhar da etseniz ıfha da etseniz her iki takdirde ﴿يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللّٰهُ﴾ onunla sizi Allah hisaba çeker. Binaenaleyh ne açık ne gizli hiç bir fenalık yapmayınız.- « مَا فِىٓ اَنْفُسِكُمْ » ıtlakile

nefsin her türlü ahval ve ef'al ve keyyfiyatına muhtemildir. İradat ve ihtisasat ve temayülât, tasavvurat ve tahayyülât ve efkâr ve her nevi' havatır ve vesveseler, reyb-ü i'tikad, ahlâk-u melekât ve halât-ü harekât, ıhtiyarî ve gayrı ıhtiyarî, müstekır ve gayrı müstekır: eyi ve kötü nefiste bulunan her şey, bunda dahil olabilir. Fakat evvelâ sıyak, ketmi şahadet gibi fena şeylere dair olduğundan eyi olanlar zahiren muhasebeden haric gibi görünür. Saniyen « فِيٓ اَنْفُسِكُمْ » zarfı müstekarrı sabit ve müstekırr olanlarda zahir olduğundan bir var bir yok olan zail ve gayrı müstekırlar haric görünür. Salisen ızhar ve ıhfa, ef'ali ıhtiyarîyeden oldukları için insanların iradesi ile alâkası olan a'mali zahire ve batına dahil olub geyrı iradî olanlar muhasbeden haric kalır. Zira muhasebe, mutlak zuhur ve hafa takdirlerine değil, insanların ızhar ve ıhfası takdirlerine müterettibdir. Bu ise behemehal kasd-ü niyyetle olur. Böyle olmıyanların zuhur ve hafası bizzat Allah tealânın ızhar ve ıhfasına müsteniddir. Lâkin kötülük, kötülük olduğundan haddi zatından sebebi elem ve azabdır. Bunun için her ne suretle olursa olsun insanlara zuhuru bir azabdır. Hele zarurîsi zarurî bir azabdır. Bunda muhasebe olmamak da felâhı temin

Sh:»992

etmez. O zaman bunu temin edecek olan ancak Allahın ıhfası ve mağfiretidir. Bunun için insanlar mağfireti

ilâhiyyeye ihtiyacdan kurtulamazlar. Hasılı insanların hiç bir şey'i Allahdan gizli kalamaz. Bunlardan kendilerinin ızhar-ü ıhfasiyle irade ve ıhtiyarları taalluk edenlerin hepsinin hisabını Allah sorar, mes'ul eder. Eder de ﴿فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَآءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَآءُ﴾ mes'uliyyet tebeyyün ettikten sonra dilediğine mağfiret eder, dilediğine de azab eyler, Binaenaleyh azabı mahzı adalet, mağfireti de mahzı fazl-ü ihsan olur. Gerçi mağfiret, azaba mukaddemdir. Lâkin bunlar hükmi meşiyyetiyle cereyan ettiğinden mağfiret kime, adalet kime nasıb olacağını Allahdan başka kimse bilmez. Bu hakikat karşısında insan olanlar kısmetlerine adalet çıktığı takdırde istihkakları azab olmamak için, zahir ve batında her türlü fenalıktan sakınıb imanı kâmil ile hasenata sarılmalı ve mehasin-ü fezaili itiyad ederek güzel huylarla ittısaf etmeli, kendilerinde çirkin şeyler huy, meleke, ahlâk değil, hal olarak bile bulunmamalı, nefsinden her fenalığı def'e çalışmalıdır. Bunlar nasıl mümkin olur demeyiniz ﴿وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ﴾ Allah her şeye kadir hem pek ziyade kadirdir. İnsanları ve sair muhteveyatiyle Semavat ve Arzdaki şeylerin hepsini bilib halk-ü icad, ifna ve imate ettiği gibi ölenleri tekrar ihya edib hafi, celi geçmişin hısabını sormağa, eyilere eyi, kötülere kötü ecr-ü ceza vermeğe, müstehikki azab olanları mağfiret etmeğe de kadirdir».

Zat ve sıfatı İlahiyeye enfüs-ü afak bütün âlemîni işhad ve böyle ihkâmı şehadet ve ilim akıbinde « لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ » cümlesiyle Ayetül'kürsîye bir irca'ı

nazari muhtevi olan bu âyeti kerime kalb cürmü olan ketmi şehadet günahının mücazatını isbat

münasebetiyle yukarıdan beri surenin mutazammın olduğu âyât-ü delâilin tekâlif-ü

Sh:»993

ahkâmın fezlekesiyle umumî bir muhasebesini yaparak hedefi beyanı erkânı imandan bilhassa mes'elei

Ahırete tevcih, bunu da aslı din olan ma'rifetullah mes'elesine ve bilhassa sıfatı ilâhiyeden ilm-ü irade ve

kudret sıfatlarına rabtettiği sırada tekrardan salim bedi' bir terci'i bend neşvesi veren «

وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ » fasılasiyle surenin ahırini ta yukarısında ilk hıtabı ammolan «

يَآ اَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا » âyetini evveline bağlıyan ve bu suretle bu kadar mütenevvi' ve

müteaddid beyanat ve hıtabatın mecmuunu evvel ve ahırı mütenasık bir hıtabı amda tevhid eden bir nesci

beyan olmuştur. Binaenaleyh bununla surenin evvelinde o hıtabı amdan mukaddem olan dibacesine

mukabil bir hatimeye başlanmış oluyor ki bu hatime üç âyete baliğ olacaktır. Bunlara «havatimi

Suretilbakare» denilir. Bunlardan birinci balâda en ziyade kefere ve munafikîn hakkındaki on beş âyete

nazırdır. Bunu müteakib bunun bazı hafayasını dahi izah eden son iki âyetle de surenin ta başına

tenasukunu temamen göstermek ve orada iman ve sair evsaf ile bilkuvve tasvir olunan müttekîni müflihîni

burada bil'fiıl ta'yin-ü tesbit eyliyerek «

لَارَيْبَ فِيهِ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ ... الخ ... وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

» mazmunlarına nazaren hidayet ve tebliğatı ilâhiyenin nasıl bir feyz-u semere verdiğini ve vereceğini ve binaenaleyh imanın hakikate, gaybın şuhuda nasıl geçtiğini ve geçeceğini müsbet bir surette anlatmak ve nihayet Fatihadaki « اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ الخ... » duasının bir sureti inkişafını tecelli ettirmek üzere buyuruluyor ki:

﴿٢٨٥﴾ اٰمَنَ الرَّسُولُ بِمَآ اُنْزِلَ اِلَيْهِ مِنْ رَبِّهٖ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهٖ وَكُتُبِهٖ وَرُسُلِهٖ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْ رُسُلِهٖ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَاِلَيْكَ الْمَصِيرُ﴿﴾

Sh:»994

﴿٢٨٦﴾ لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَااكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَآ اِنْ نَسِينَآ اَوْ اَخْطَاْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَآ اِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا

رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهٖ ۚ وَاعْفُ عَنَّا ۟ وَاغْفِرْ لَنَا ۟
وَارْحَمْنَا ۟ اَنْتَ مَوْلٰينَا فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿۲۸۶﴾

Meali Şerifi

Peygamber, Rabbından ne indirildi ise ona îman getirdi, mü'minler de, her biri "Allaha ve melâikesine ve kitablarına ve peygamberlerine: Peygamberlerinden hiç birinin arasını ayırmayız diye" iman getirdiler ve şöyle dediler: semi'na ve eta'na, gufranını dileriz ya rabbena! sanadır gidiş 285 Allah kimseye vüs'unden öte teklif yapmaz, herkesin kazandığı lehine yüklendiği aleyhinedir, ya rabbena! eğer unuttuk veya kasdımız bize bizden evvelkilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme, ya rabbena! hem de bize takatımız olmayanı yükletme, ve bizden günahlarımız afiv buyur ve bizlere mağfiretini reva, rahmetini atâ kıl, sensin mevlâmız, bizi mansur buyur artık seni tanımıyanlara karşı, kahrolsun kâfirler 286

KIRAET - « وَكُتُبِهٖ » Hamze, Kisaî, Halefi âşir kıraetlerinde müfred olarak « ﴿كِتَابِهٖ﴾ ۰ ﴿لَا نُفَرِّقُ﴾ » Ya'kub kıraetinde « يـا » ile « لَا يُفَرِّقُ »

okunur.

SEBEBİ NÜZUL - Rivayet olunduğuna göre «

وَاِنْ تُبْدُوا مَا فِى اَنْفُسِكُمْ اَوْ تُخْفُوهُ» âyeti nâzil olunca Eshaba pek şiddetli geldi, toplanıb Resulullahın huzuruna vardılar, diz çöktüler, «ya Resulallah salât, savm, cihad, sadaka gibi takatimiz yetecek amellerle mükellef olduk. Şimdi ise bu âyet, inzal olundu. Halbuki bizim buna gücümüz yetmiyecek» dediler. Ve «Her birimiz kendi gönlünde öyle şeyler konuşur ki Dünyaları verseler bunların kalbinde bulunmasını arzu etmez» diye insanın bilâ ıhtiyar maruz olduğu hatırat-ü tasavvurattan bahis de ettiler. Hazreti Peygamber sallallahü aleyhi vesellem «sizden evvelki eski ehli kitab gibi «semi'na ve asayna» mı demek istiyorsunuz?» «

سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَاِلَيْكَ الْمَصِيرُ deyiniz» buyurdu, bunu okumağa hepsi birden okumağa başladılar, okudukça dilleri yumuşadı, o zaman « اٰمَنَ الرَّسُولُ » âyeti nâzil oldu. Böyle Allaha tazarru' ve niyaz ile istiğfar ve ilticaya devam ettiklerinden dolayı bir müddet sonra da « لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا ۟ » âyeti nâzil olub teklifi malâyütak endişelerini izale etti. Demek ki Eshab «

اِنْ تُبْدُوا مَا فِى اَنْفُسِكُمْ اَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللّٰهُ ۟ » nazmı

celilinin bütün ıhtimalâtı zahire ve hafiyyesini nazarı dikkate almışlar ve bu haberin müstelzim olduğu inşa'i teklifin azm-ü iradeye ıktiran etmeyen havatırı nefsiyyeye dahi şumulü ihtimalinden korkmuşlar ve kendilerince âyetin teklifi malâyütak olmaması lâzım geleceğine hükmedib Resulullahın her ihtimali kat' ile bu hükm-ü te'vili te'yid edecek bir beyan aramışlardı. Buna karşı evvel emirde ıtaati mutlaka ve istiğfar-ü tazarru' ile emrolununca derhal ıtaat ettiler. Nefislerinde zarurî olan endişei havatır içinde teklifi İlâhî ve emri risaletpenahîyi ıtlakiyle hüsni telâkkı eylediler. Allah tealâ da evvelâ bunların imamı kâmillerini ve bu sem'-ü taat ve kemali daraat ile rabbena «rabbena» diye istiğfar ve münhasıran kendisine iltica ve arzı dehalet etmelerini medh-ü sena ederek tatyib ve dualarına devam için tergib, saniyen bir müddet sonra kemali rıfk-u lûtfunu ızhar edib « لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا ۟ » iltifatiyle arzu ve te'villerine göre beyanı hükmetmiş ve ıztırablarına

Sh:»996

sebeb olan mes'uliyyeti havatır endişesini izale eylemiştir ki işte taatın ve Allaha ilticanın semeresi daima böye def'i endişe ve ref'i ıztırabdır. Hasan ve Mücahid ve İbni sirinden ve bir rivayette İbni Abbastan rivayet olunduğuna göre « اٰمَنَ الرَّسُوْلُ » bu iki âyet, Cibril vasıtasiyle nâzil olmamış, Resulullah bunları

Leylei Mi'racta bilâ vasıta istima' etmiştir. Binaenaleyh surei Bakare medenîdir ancak bu iki âyet müstesna.

Maahaza diğer bir rivayette İbni Abbas ve İbni Cübeyr ve Dahhâk ve Ata «bunlar da Medinede Cibril ile

nâzil oldu» demişlerdir. Gelelim ma'nasına:

285. ﴿اٰمَنَ الرَّسُولُ بِمَآ اُنْزِلَ اِلَيْهِ مِنْ رَبِّهٖ﴾ o Peygamber, ya'ni bu kitabi

münzelin tebliğine me'mur olan o muhatabı hass, balâda «

﴿وَاِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ﴾ ، ﴿عَبْدِنَا﴾ ، ﴿وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ

دَرَجَاتٍ﴾ » evsafile ma'lûm bulunan o Resuli müfahham Muhammed Mustafa sallâllahü aleyhi

vesellem Rabbından kendine inzal edilenin hepsine iman etti, risaletini şüphe ile değil bu îman ve iykan ile

yaptı, Rabbından gelene hem o inandı ﴿وَالْمُؤْمِنُونَ﴾ hem de onun ümmeti olan ve yukarıda

evsafı umumiyyeleri beyan edilen o mü'minler

﴿كُلٌّ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهٖ وَكُتُبِهٖ وَرُسُلِهٖ﴾ her biri Allaha ve Allahın

Meleklerine ve Kitablarına -yahud kitabına- ve Peygamberlerine Allahın olmaları haysiyyetiyle iman

getirdiler. « قُولُوٓا اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَآ اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَمَآ اُنْزِلَ الخ » gibi

emirlere tevfikan ﴿لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْ رُسُلِهٖ﴾ biz Allahın Peygamberlerinden

hiç birisinin arasını ayırmayız. Birinin Peygamberliğini tasdik diğerine tekzib ederek aralarını tefrık etmeyiz

hepsini derecelerine göre Peygamber tanırız. [« ﴿تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ﴾ » âyetine bak] diye iman ettiler ﴿وَقَالُوا﴾ ve bu iman ile şöyle dediler ﴿سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا﴾ dinletik ve itaat ettik, haktan gelene kulak verdik belledik ve kerhen değil, tav'a rızamızla seve seve tuttuk, ﴿غُفْرَانَكَ رَبَّنَا﴾ gufranını niyaz ederiz Rabbımız!- Ne kadar itaat etsek yine kusurumuz çok,

Sh:»997

hele hatıratı nefsaniyyeden kurtuluş yok ﴿وَاِلَيْكَ الْمَصِيرُ﴾ akıbet varılacak merci' de ancak sensin, senden geldiğimiz gibi dönüb dolaşıb yine sana geleceğiz, ölüm, Ahıret, ba's hak yarabbi! ölümden sonra dönülüb sana varılacak, sana hisab verilecek, sen de dilediğine mağfiret dilediğine azab edeceksin, işte biz şimdi sana iltica ediyoruz ve mağfiretini istiyoruz.»- Bunlar Allahın tekliflerini böyle güzel bir hissi itaat ile telâkkı edib Ahırete iykan ve bu iykan ile Allahdan talebi gufran eylediklerinden dolayı rahmeti ilâhiyeden şu iltifat ile cevaba nail oldular:

286. ﴿لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا﴾ Allah kimseye vus'undan başkasını teklif etmez. -edemez değil etmez. Allahın tekâlifi kulların vus'u kadar ve hattâ takatının madununda olur. Takatı tazyık eylemez. Harece ve meşakkat vermez. Mükellefler onları güçleri geniş geniş yeterek yapabilirler. Netekim « يُرِيدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ » buyurmuştur. Dini hak yüsürdür onda harec yoktur. Böyle olması da tâkat yetişmez teklife kudreti olmadığından değil, mahzı fazl-ü rahmetindendir. Bu suretle Allahın mükelleflere bahşettiği kudret ve tâkat yaptığı tekliflerden geniştir. Bu sayede onlara vazifelerini yaptıktan sonra dinlenecek veya teklifsiz hayırlar yapmıya müsait kudretlerde kalabilecektir. Netekim feraizı ifadan sonra daha neler yapamazlar. Meselâ günde beş vakit nemazdan ma'ada daha ne işler göremezler. Gerçi teklif, iradeye tahmili külfet demektir, her külfet ise bir kudret sarfını ıktıza eder. Ve bu hikmetle her teklif bir kudreti mümekkine ile meşruttur. Fakat o teklifin bu kudreti tazyık etmemesi de şarttır. Ya'ni her ferdin mükellefiyyeti vus'ıyle, kudretiyle ölçülmek lâzım gelir. Binaenaleyh efradın kudretleri mütefavit olduğundan kudret ve istitaatleri fazla olanların meratibi mükellefiyetleri de fazla olacaktır ki adalet ve müsavatı hukuk da budur. Meselâ malı olmıyan zekât ile mükellef olmıyacağı gibi muhtelif zenginlerin zekâtları da bir nisbet dairesinde

muhtelif olur. Kimi on, kimi yüz verir. Fakat hebsi de aynı nisbet dahilinde meselâ kırkta birdir. Kudret hisaba alınmıyarak nüfus başına alesseviyye şu kadar demek bu esasa münafidir. Kezalik ümmete toptan teveccüh eden farzı kifaye tekâlifin efrada teveccühü de böyledir. Sonra bir şahsın uhdesine teveccüh eden tekâlifin mecmuu hisab edildiği zaman dahi kudretini geçmemelidir. Bunun için ba'zı tekâlifte bilâ hareç kudreti mümekkineden başka bir de kudretı müyessire denilen, yani daha ziyada kolaylık esasına istinad eden kudret de şart olmuşdur. Velhasıl bu âyet hikmeti teşri'in en büyük esasını fezleke etmiştir: Teklif mükellefin vüs'ıyle mütenasibdir. ﴿لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ﴾ Herkesin kesb ettiği lehine, iktisab ettiği de aleyhinedir,» - Kesb ve iktisab lûgatte ve Kuranda bir ma'naya kullanıldığı gibi farklı olarak da kullanılır. Kamusta dahi gösterildiği üzere evvelâ kesib, iktisab, tekessüb, talebi rızktır, yâni intifa' edecek, hazz alacak bir şey istemek ve aramaktır ki bulmak ve ele geçirmiş olmak şart değildir, İradei cüz'iyye: Bir sarfı kudret demektir. Türkçesi çalışmak olur. Kesb ile iktisabın farkı olmayınca birinin lehe, birinin aleyhe olması ancak müteallıklarından neş'et edebilir. Bu noktai nazardan « مَا كَسَبَتْ » teki « ما » ile « مَا اكْتَسَبَتْ » teki « ما » nın ma'naları tefrık edilerek evvelki Allahın teklif ettiği hayır, ikinci nehyettiği şerr ile tefsir edilmiştir. Saniyen, kesb, ısabet ya'ni talebini üstüne

vurdurub istediğine nail olmaktır ki türkçe kazanmak demektir. İktisab ise gerek ısabet etsin gerek etmesin alelıtlak tasarruf ve ictihad, ya'ni çalışıb çabalamaktır. Binaenaleyh kesibden min vechin eam ve min vechin ahastır. Bu münasebetle yekdiğeri makamında kullanılabilir. Salisen kesib kazandırmak ma'nasına gelir ki o zaman iki mef'ulüne taaddî eder. « كَسَبَتُ فُلَانًا الـمَالَ » fülâna mal kazandırdım denilir. Şu halde iktisab bu ma'naya tekabül ettiği zaman bilmutavaa kazanmak, ya'ni başkasının kazandırmasile kazanmak demek olur. Bu ma'naya esas

Sh:»999

olmak üzere Ragıb şunu da beyan eder ki: «Kesib hem kendi ve hem başkası için kazanıp aldığına, iktisab ise sırf kendisi için istifade ettiğine denilir. Binaenaleyh her kesib iktisab değildir. Fakat her iktisab kesibdir. Bunlar « خير و اختير، شوى و اشتوى، طبخ و اطبخ gibidir ilah..» Bunun için iksiab şehvet ile kesb ise hikmet ile alâkadar olur. İşte bu ma'naların her biri i'tibarile « لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ » müteaddid ma'nalar ifade edebilir. Ezcümle:

1- Her nefsin istediği, yaptığı iyilik kendi lehine, kendi menfaatinedir. Sonunda sevabı ancak kendinin olacaktır. Bil'akis yaptığı kötülük, yüklendiği vebâl kendi aleyhine, kendi zararınadır. Akıbet azabı kendine aiddir. « مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهٖ وَمَنْ اَسَآءَ فَعَلَيْهَا » herkesin yaptığı iyilik kendine yaptığı fenalık yine kendinedir. Allahın teklifleri de iki kısımdır. Birisi zahirde veya batında veya her ikisinde yapılmasını teklif ettiği evamirdir. Bunlar hayr-ü hasenattır. Diğeri yapılmamasını teklif ettiği nevahidir ki bunlarda şerr-ü seyyiattır. Evvelkilerin fi'li menfaat, terki zarardır. Berikilerin fi'li zarar, terki menfaattir. Bunların menfaat ve zararları da Allaha değil, mükellfeleredir. Binaenaleyh teklifi İlâhî vüs'a göre olmak gibi bir kolaylığı müştemil olduktan başka her mükellefin sarfedeceği vüs'u, zararına sarfettirmeyib temamen menfaatine tahsıs ettirmek gibi bir faidei mahsusa ve rahmeti fadıleyi de muzammındır. Bunun için Allah kullarına hiç bir teklifte bulunmasa daha büyük bir rahmet olmazmıydı gibi bir vesvese hatıra gelmesin. Rahmet ve ınayeti İlâhiye kullarına daıyei şehvet ile zarar iktisabından nehyetmeğe ve ebedî menfaat kesbile mükellef tutmamağa müsaid olamaz, zararlar menfaatlerle mütekabildir, Zarar melhuz olmasa idi, menfaat melhuz olmazdı. Teklif ızrar için değil zararlardan sıyanet ve menfaate sevk içindir. Külfet ni'mete göredir. Bu hikmete mebnidir ki Allah verdiği kudret-ü takatten fazla bir teklif yapmaz, yaparsa menfaatten ziyade zarar, nimetten ziyade külfet tahmil etmiş olur. Bu ise artık teklif olarak kalmaz, ta'zib olur. Bunu

da adl-ü rahmeti İlâhiye teklifi kabul etmemenin bir cezası olarak ta'yin buyurmuştur. Bundan dolayıdır ki « عَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ » buyurulmuştur. Bu cihetle tekâlifi İlâhiyeye temamen « سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا » demeyen ve kavaini hak dairesinde kesib yapmıyanlar akıbet böyle bir ta'zibe giriftar olurlar. Netekim Ahırette « اُدْخُلُوٓا اَبْوَابَ جَهَنَّمَ » emri böylelere teklifi malayutak suretinde bir ta'zibdir. Bunun Dünyada da misali yok değildir. Kavanini hakk ile amel etmiyen milletler veya ferdler böyle nelere maruz olmuşlardır. Ve bundan sonraki duaların talimi de bu hikmetle alâkadardır. Allah tealâ kullarının re'sen böyle bir zararlarına razı olmadığından onları mükellef tutmuş ve teklifini verdiği vüs'u ile mütenasib yapmış ve adaletiyle külfeti ni'mete tekabül ettirmiştir. Madem ki böyledir, O halde insanlara da nimete göre gülfete katlanmak ve hatta tekliften fazla kalan kudret ve takatını mühmel tutmıyarak bilâ teklif nafile ibadete ve hayr-ü hasenata sarfedib ni'met ve menfaatini tezyid eylemek yaraşır. Bu suretle « لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ » hem faidei teklifi beyan ile mükellefatı kabule sevk hem de feraızdan maada tetavvuat ve nevafile teşvikı mütezammındır ki buna nedb ta'bir olunur.

2- «Her nefsin kazandığı yani yolile isteyib isabet ettiği menfaatine, aksine veya kör körüne çalışıb boğuşduğu zararınadır.» Binaenaleyh vus'a köre teklif o menfaatı celb ve bu mazarratı defı' hikmetine müsteniddir. Zira teklif olmazsa insan âtıl olur. Teklif vus'a göre olmazsa o zaman da boğuşur durur, her ikisi de zarar olur. Bir de Allah vus'a göre teklif yapmasa hayr-ü ni'mete vüsul için ya yol tayin etmemiş veya göstermemiş olurdu. O zaman insanlar boş durmak istemeselr bile ya boş boşuna veya kör körüne uğraşır dururlardı. Takatten fazla teklif yapsa o takat yetişmez, kesbolmaz, çalışdıkları boşuna giderdi. Her iki surette Allah kullarının hayrını istememiş zararlarını istemiş olurdu ki bu da Rahmanı Rahimin rahmetine münafidir. Bu mana-

Sh:»1001

ya göre kesib ve iktisabın müteallâkında şer esasen mevzuı bahis bile olmıyabilir. Her iki « ما » hayırdan ibaret olabilir ki biri ele geçen hayır, biri de ele geçmiyen hayırdır. Yani yolile hayır kazanmak menfaatı mahzadır. Şer şöyle dursun hayır kazanacağım diye körkörüne çalışıb boğuşmak bile mazarrattan hali değildir. Çünkü netice boşa çıkarsa mesai heder olur ve ihtimal ki daha büyük tehlükeye, şerre gidilir. Cehalet bunun için muzırdır. İşte vus'a göre teklifi ilâhî hayrın yolunu göstermekle o menfeatı temin etmiş ve

kudreti ıtlâf ettirmiyerek bu zarardan sıyanet eylemiştir.

3- «Her nefsin hem kendi ve hem başkaları için kazanıb aldığı sırf kendi lehinedir. Asıl kazanc böyle kazancdır ki hayır buna derler. Hayır her halde sahibinindir. Bil'akis şehvet-ü hırsına mahkûm ve mağlûb olarak «ben, ben» diye yalnız kendisi için kazandığı da zararınadır.» Zira o kendi kendine yaşayamaz kazanmak için bile ahare muhtacdır. Binaenaleyh tekilfi İlâhî bu menfeati temin ve o zararı def içindir. Bunda hudkâmlıkla diğer kâmlığın güzel bir tevfikı vardır.

4- «İnsanın kazandırdığı sırf kendi lehinedir, hakk-u menfeat temin eder. Fakat diğerinin kazanciyle yaşaması da aleyhinedir.» Vazıfe borc, mahkûmiyet iktıza eder. Yedi ulya yedi süflâdan hayırlıdır. Binaenaleyh teklifin vus'a göre olmasında mükellefi yedi süflâdan sıyanet ve temini hukuk vardır. Bunun için cenabı Allah infakı hayır, mübadelei sahiha teklif etmiş, tesee'ülden ribadan, tecavüzden nehyeylemiştir.

Ekseriyetle müfessirîn bu dört manadan birincisi üzerine yürümüşler. Berikilerin her birini birer vechile ona ilhak eylemişlerdir. Binaenaleyh asıl tefsir evvelkidir. Zira bütün esrari teklifi muhtevidir ve vazıhtır.

Şimdi cenabı Allah « سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَاِلَيْكَ الْمَصِيرُ »

diyen mü'minlerin tazarru' ve ilticasına karşı iltifat ile bu cevabı verdi. Yüsr-ü tahfifi beyan ile onların halecanını teskin etti. Bu suretle kelâmullah yalnız

Sh:»1002

Resulü ile değil ona ber vechi meşruh iman eden ümmeti ile de bir mükâleme ve münacat şeklinde tecelli eyledi ki bu üslûb bilhassa Fatihada sebk etmişti. Bu, Kur'an okuyan veya dinliyen mü'minlerin ara sıra kendilerini cenabı Allah ile bizzat mükâleme halinde bulmaları gibi büyük bir ni'meti intakı tazammun eder. Bu mertebede ıhlâs-u taat hissiyle huzurı ilâhîye iltica edenler yalnız şerefi hıtaba nail olmakla kalmıyacak huzurı baride ruhsatı kelâma malik olub söz söylemek, bizzat dilek dileyebilmek şerefine de mazhar olacaklardır. İşte bu makamı vısalin kuvvet ve şerefini göstermek için cenabı Allah onlara istinafen bir cevab olan bu kelâmını bir fasıla ile ayırmakla beraber bir taraftan da yine onların sözleri ve onlardan hikâye olunuyormuş gibi bir siyakta irad buyurmuştur. Çünkü ıtlakiyle «semi'na ve eta'na» diyen o mü'minler aradıkları bu cevabı bu yüsr-ü rahmeti evleviyyetle derhal kabul ve ıkrah ile tekrar edecekleri

zaman aynen söyliyeceklerdir. Esası mazmunu da kendilerinin düşüncelerine muvafık olduğundan bu âyet dahi baştan başa onların mekuli kavilleri olacaktır. Bu nükte ile bu âyet dahi onların lisanından hikâye ediliyormuş veya onların dualarının arasında bir cümlei mu'teriza olarak bulunuyormuş gibi bir tarzı müteşabihte sevk buyurulmuştur. Bu tarzı vuslet ile sirri teklifi beyan eden ve cevab kendilerine teklifi malâyütak olmıyacağını ve bil'akis vus'ile yüsr-ü tahfif matlûb olduğunu tebşir ederken ayni zamandı teklifi malâyütakın haddizatında imkânını işrab etmiş ve bununla beraber kesbin kıymetini ve ni'metin külfete göre olduğunu ifham ederek tekliften artan takatlerin bilâ teklif kesbi hayra sarfolunmasına tergib-ü teşvik ile « لَا يَزَالُ عَبْدِى الْمُؤْمِنُ يَتَقَرَّبُ اِلَىَّ بِالنَّوَافِلِ » hadîsi kudsîsi mazmununu anlatmış olduğundan « لَهَا مَا كَسَبَتْ » tergibile « عَلَيْهَا مَااكْتَسَبَتْ » inzarının tahtı te'sirinde tekrar bir azmi ıtaat ve havfi ma'sıyet ile dua ve ilticaya baıs olmakla bu cümlei cevabiyye aynı uslûbda ve bütün arzularına muvafık gayet mühim yedi matlûbu havi dualarla

Sh:»1003

hıtam verilmiş, şimdi de şöyle deyiniz diye emir tasrih olunmıyarak bu da evvelki dualarının ahırı suretinde

ta'lim buyurulmuştur. Bunun için burada Nahiv noktai nazarından üç vecih vardır. Birisi: «

سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا » dan, surenin nihayetine kadar mecmuu « قَالُوا » nun mekulü olmak, ikincisi,

yine böyle olub ancak «

لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا

مَا اكْتَسَبَتْ » arada cümlei mu'terıza halinde bulunmak, üçüncüsü, bundan sonra bir « قُولُوا »

takdir edilmektir. Ya'ni ey mü'minler şu halde duadan kesilmeyiniz de şöyle deyiniz

﴿رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَآ اِنْ نَسِينَآ اَوْ اَخْطَاْنَا﴾ ya rabbena! unutrsak veya

hata edersek bizi muahaze etme. -ya'ni vüs'ümüzün nisbetinde teklif ettiğin vazıfeleri hüsni edaya ve hattâ

gücümüz yettikçe daha ziyade hayırlar kesbederek terakkı etmiye yeni baştan bir hissi ıtaat ve iştiyak ile

azmettik, fakat fark kıldığın vazıfelerden birini hasbelbeşeriye unutur veya meşru bir şey yapmak isterken

haram kıldığın menettiğin şeylerden birine kasdımız olmıyarak düşer, hata edersek bu da terki hayır veya

fi'li şer kabilinden bir ihtisab olabilecektir, « وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ » ise mutlak olduğundan

bunlardan muahaze muhtemildir. Binaeanelyh ne nisyan-ü hatanın kendisinden, ne esbabından ne de

bunlardan biri sebebiyle iktisab etmiş olduğumuz terki hayır veya fi'li şerden biz ümmeti Muhammede

Dünya ve Ahırette mücazat eyleme.»

NİSYAN VE HATA İKİ NEVİ'DİR: Birisi sahibi ma'zur görülebilir, diğerinde görülmez. Meselâ bir kimse üzerinde bir necaset görse de izalesini te'hir eylese, sonra unutub namaz kılsa ma'zur olmaz. Görür görmez izale etmediğinden dolayı taksır etmiş olur, lâkin görmezse ma'zurdur. Kezalik bir kimse bir ava tüfek atsa da bir insanı vursa, orada insan bulunabileceğini hisaba katmamış ve bu hususta lâzım gelen takayüdata riayet etmemiş ise ma'zur olmaz, kezalik insan vezaifi diniyye ve şer'iyyesini bellemeğe çalışmaz ve belledikten sonra da unutmamak için tekrar tek-

Sh:»1004

rar mütalea eylemez de unutursa nisyanda ma'zur olmaz. Bunun için balâda usuli tevsik gösterilmiştir. Binaenaleyh bizzat nisyan ve hatanın bazılarından ıhtiraz, vüs'ı beşerin haricinde ise de bazılarında böyle değildir. Binaenaleyh « إِلَّا وُسْعَهَا » alel'ıtlak nisyan-ü hatadan muahaze ıhtimalini refetmemiş bunların « وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ » de duhulleri melhuz bulunmuştur. Demek ki mesele müşkildir. Nisyan ve hata ile yapılmış olan fenalıklar haddi zatında muzır, gayri meşru' ve vüsu' dahilindedirler. Unutarak veya hata ederek yutulmuş olan bir zehrin zararı yoktur denilmiyeceği gibi bunlar da böyledir. Seyyiat ve meası tıbkı zehir gibi muzırdır. Hataen bir kuyuya düşmek tehlüke olduğu gibi hataen birinin

gözünü çıkarmak da bir zarardır. Hasılı hiç nisyan ve hata yapmamak vüs'ı beşerden haric de olsa bunlar sebeb oldukları fi'lin indallah yani haddi zatındaki netaicini değişdirmez « وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ » de dahil olurlar. Bunun için insanlar bunlardan mümkin olduğu kadar tevakkı ile de mükelleftirler. Katli hatada olduğu gibi hata mesailinde bazı ahkâmı teklifiye vardır. Nisyan ve hata hukukı ıbabdaki zararın zâmanına mani olmaz. Bunlara işaretendir ki « لَا تُؤَاخِذْنَآ » denilmemiş « لَا تُكَلِّفْنَا » denilmiştir. Bu suretle gerek hata ve nisyandan ve gerek esbabı mütekaddimesinden, gerekse netaici müterettibesinden ademi teklif değil alel'ıtlak ademi muahaze istid'a olunmuştur. Ve bu ta'lim birr-ü adli de tazammun eylemiştir. Netekim « رُفِعَ عَنْ اُمَّتِى الْخَطَاُ وَ النِّسْيَانُ » hâdîsi şerifi bununla alâkadardır. Evet nisyan ve hataya düşmemiz de kötü bir şeydir. Fakat lûtfunla bunlardan bizi muahaze etme.

﴿رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَآ اِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا﴾ Yarabbena!.. Bize bizden evvelki ümmetlere yüklettiğin gibi ağır yük de yükleme, bizi asâ ve ısyan milletleri gibi yapma» - Yani bizi diğer milletlere yaptığın gibi yerinden kımıldatmaz, tazyık eder, zor tahammül edilir ağır boyunduruklar, şiddetli misaklar, giran tabi'yetler, tekâlifi şakka, şiddetli ahkâm-ü

kavanin ve muamelât altında bulundurma, binnetice mü-

Sh:»1005

kelleflerini meshederek maymunlara hınzırlara çevirecek sıkıntılara koşma, bizim ahkâm ve hayatı umumiyyemizde tazyıklar, şiddetler olmasın rabbımız.

ISR; Aslı lügatte esr-ü habs manasiyle alâkadar olub altındakini yerinde tutan ağır yük ve bağ demektir ki boyunduruk gibi ağır misaka, zor tahammül edilir ahd-ü tabi'iyete, kezalik rahim-ü karabete ıtlak edilir. Anlaşılıyor ki tarihlerde görüldüğü üzere Yehud ve Nesârâ gibi ümemi salifede şiddetli ahkâm ve tekâlif vardı. Müfessirînin beyanlarına nazaran meselâ Yehudîler günde elli vakit nemaz kılmak malının dörtte birini vergi vermek pislik bulaşan elbiseyi kesmek, vatanlarından çıkarılmak bir çok hususatta hemen idam cezası tatbik edilmek, tevbe için intihar ile mükellef tutulmak, bir ısyan üzerine hemen ceza verilmek, her hangi bir hata vakı olursa halâl olan taamlardan bazıları tahrim edilmek gibi ahkâm vardı. Tefsiri Kaffalde demiştir ki «Yehudîlerin ellerinde Tevrat diye iddia ettikleri kitabın sifri hamisi mütalea edilirse onların ne kadar sert ahkâma, ne kadar şiddetli misaklara tabi tutuldukları daha bir çok acaibat ile beraber görülür.

İşte mü'minler bu gibi tazyikat ve teşdidattan sıyanetlerini niyaz ettiler ki o da fazl-ü rahmetiyle ileride gelecek olan « وَيَضَعُ عَنْهُمْ اِصْرَهُمْ وَالْاَغْلَالَ الَّتِى كَانَتْ عَلَيْهِمْ » âyetiyle bunları izale eyledi.» İlah..

« لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا » buyuruluduktan sonra bu duaya ne hacet vardı? denilmesin. Çünkü evvelâ, vüsu', takatten geniş ise de takat manasına istimali de meşhurdur. O halde teklifin takat ile mütenasib olması da muhtemil bulunur. Bu da tazyik-u şiddetten başka bir şey değildir, ümemi salifede bunun vukuu da sabittir. Binaenaleyh bu icmalin ref'ile vüs'un zahir olan ma'nayı yüsürde tesbiti istirham edilmiştir. Saniyen amel, teklifden min veckin eamdır. Bunların bizzat teşri' ve teklifi İlâhî olarak değil teklifi hakkın hılafına giden Firavin ve saire gibi cebabirenin tasallutiyle mahzı terbiye olması da mümkindir. Bunun için « حمل » ta'bir olunmuştur. Surenin başından beri gelen

Beni

Sh:»1006

İsrail kıssalarında her iki cihet de ıhtar olunmuştur. Ayni ma'na şu duada daha ziyade melhuzdur:

﴿رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِۦ﴾ Ya Rabbena! bize tâkatımız olmiyan şeyler de tahmil etme hiç çekilmez, tâkat getirilmez, teklifî olursa yapılamaz, ısyan ve ıhtilâle sevkeder, tekvînî olursa ta'zib olur, mahv-ü ihlâk eder malâyütak belâlar, sevdalar altında inletme ey kadir Rabbımız. «- Çünkü sen her şey'e kadirsin. Bunu rahmetinden dolayı teklif olarak yapmazsan imtihanen veya asılere gazabından dolayı ta'ziben yapabilirsin. Her şey senin meşiyyetindedir. Binaenaleyh bize ne teklifen ne imtıhanen ne ta'ziben malâyütakı tahmîl etme, hasılı « لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا ۭ » tebşirin ümmeti Muhammededir. Bu yüsr-ü tahfifin, bu ümmete bahşettiğin feyzı iman, hissi itaat ve ıhlâs, hüsni irade, ittiba'ı hak gibi hasaili fadıle ile mütenasibdir. Elbette bu kanunu tanımıyanlar, bunun sâhasından dışarı çıkmak istiyenler alel'ıtlak sâhai tekliften çıkabilecek değiller, o zaman onlara biribirlerinin muktazayı şehveti olan ve hakk-u hukuk, vüs'u takat dinlemiyen teklifler yaptıracaksın, kâfir, kâfir olmakla mükellefiyetsiz yaşamıyacak fakat hakka tabi' olmadığından halka haksız teklifler yapacak ve bilmukabele haksız teklifler altında kalacaktır ki bu da aynı zamanda adl-ü hakkın muktezası olarak senin bir tahmilin olacaktır. Bu noktai nazardan âlemdeki her kavmin kendine göre bir kanunu vardır. Ve o kanun behemehal bir tahmili İlâhîye müsteniddir. Şukadar ki mü'minlerinki müstakım ve eseri rahmet, kâfirlerinki gayrı müstekım ve eseri adl-ü gadabdır. Mü'minlere

adalet olan kâfirlere adalet olmaz, kâfirlere adalet olan da mü'minlere adalet olmaz. Bütün bu liyakat ümmetin ruhunda ve kalbindedir. Kalbler ise «Yarab, sen Rahmani zülcelâlin iki parmağı arasındadır. Dilediğin gibi taklib edersin. Binaenaleyh bizi dini islâmın teklifi ahkâmı yüsründen, tarikı müstekımden ayırma, bundan ayrılmağa, rahmetinden cüda düşmeğe tahammül

Sh:»1007

edemeyiz. Bizi böyle dayanılmaz derdlere ma'ruz bırakma rabbımız, o muahazeyi bu haml-ü tahmili yapma da ﴿وَاعْفُ عَنَّا﴾ bizden günahlarımızın asarını afvinle izale et, i'tiraf ederiz ki biz ahkâmına ıtaati bütün ıslasımızla taahhüd etmiş olduğumuz halde yine kusurdan, günahtan hali değiliz, bütün mesaimiz esas i'tibarile bir ni'metinin şükrünü eda edemez. Sarfettiğimiz, edeceğimiz vüs'u takat esasen senin in'amın, onun sarfından hasıl olacak menafi'de bize bahşedilmiş olduğu halde biz onu temamen senin yolunda sarfetmek lâzım gelirken biz tutuyoruz da onunla senin rızana muhalif olarak kendimize zararlar bile yapıyoruz. Sermayei kesb olarak verdiğin irade ve kudretlerimizi, akıl ve fikirlerimizi temamen tevhıd edip de hepsini menafi'imiz yollarına sarfedemiyoruz. Bunun için dilediğimiz dilekleri istıhkakımızdan değil, fadl-ü rahmetinden ümid ile diliyoruz. Halbuki vakı', vakı'dir. Bizden herhangi bir

suretle sadir olan günahlar ilmi İlahînde sabittir. Onların oradan izalesi mümteni'dir. Fakat sen kemali kudretinle onların bize müteveccih olan netaicini bizden silebilirsin, Zira müsebbibül'esbab, müessiri hakikî sensin, bizim kötü fi'limizle netaici arasındaki irtıbatı sen mahvedebilirsin, bizden onları afvettikten başka ﴿وَاغْفِرْ لَنَاۤ﴾ bize mağfiret de et, ayıblarımızı ilmi İlâhînde gizle, ört bastır, eller içinde bizi rusvay eyleme, bununla beraber ﴿وَارْحَمْنَاۤ﴾ rahmetinle bize in'am da et ﴿اَنْتَ مَوْلٰينَا﴾ sen bizim mevlamız, sahib-ü malikimiz, veliyyi umurumuz, nasırımızsın. « اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِينَ اٰمَنُوا » buyurdun, binaenaleyh ﴿فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ﴾ o kâfirler güruhuna karşı bize nusrat ihsan et, maddeten, manen müdafeai hak ve i'lâi kelimede bizi galib ve muzaffer eyle.»

Aleyhissalâtü vesselâm Efendimiz bu dualarla dua ettiği zaman tarafı İlâhîden «peki yaptım» buyurulduğu Müslim ve Tırmizîde rivayet edilmiştir. İlerideki surelerde de bunlara cevabları göreceğiz, ezcümle surei «Âli Im-

ran» bu nusrat duasında bir cevab olarak başlıyacaktır. Kütübi sittede ibni Mes'uddan rivayet olunan bir hadîsi Nebevîde buyurulmuştur ki «her kim geceleyin suretül'Bakareden iki âyeti okursa ona kifayet eder.» Hakim ve Beyhakînin Ebu Zerden tahric ettikleri diğer bir hadîsi şerifte de Fahri risalet buyurmuştur ki «Allah tealâ surei Bakareyi iki âyetle hıtama erdirdi ki bunları bana Arşin altındaki bir hazineden verdi. Bunları öğreniniz, kadınlarınıza, oğullarınıza bellediniz, ta'lim ediniz, çünkü bunlar hem salâttır, hem Kur'andır, hem duadır.» Hazreti Ömer ile Hazreti Ali radiyallahü anhümadan mervidir ki her biri «âkil bir adam görmezdim ki surei Bakarenin ahırindeki bu âyetleri okumadan uyusun» demişlerdir. «Cibril Resulüllaha surei Bakarenin ahırinde âmîn telkin etti» diye de Ebu Meysereden mervidir. Hemen cenabı Allah biz kullarını da bu duaların ma'nâlarını fehm ve muktezasın ittiba' ile vadettiği feyzı icabetinden büyük büyük nasıblerle kâmyab buyursun.

Âmîn